

Preot Prof. Dr. MIRCEA PACURARIU

ISTORIA BISERICII ORTODOXE ROMÂNE

voi. 2

(SECOLELE XVII ȘI XVIII)

TIPĂRITĂ CU BINEGVINTAREA
PREA FERICITULUI PĂRINTE

TEOCTIST

PATRIARHUL BISERICII ORTODOXE ROMANE

EDIȚIA a II-a

**EDITURA INSTITUTULUI BIBLIC ȘI DE MIȘIUNE
AL BISERICII ORTODOXE ROMANE
BUCUREȘTI — 1994**

Copyright C
EDITURA INSTITUTULUI BILIC II ^f*^{UNE}
AL BISERICII ORTODOXE ROMANE
ISBN 973—9130—18—6

XXIX

MITROPOLITUL ANASTASIE CRIMCA AL MOLDOVEI

În secolul al XVII-lea cele trei țări românești continuă să-și ducă viața ca state separate de Imperiul otoman, prin teritorii, administrație și structuri social-economice proprii, prin cultură națională. Se observă schimbări repetate de domni ; totuși, între ei se numără personalități reprezentative, ca Matei Basarab, Șerban Cantacuzino și Constantin Brîncoveanu în Țara Românească, sprijinitori ai culturii și artei, Vasile Lupu, Constantin Cantemir și fiul său Dimitrie în Moldova. În același secol se accentuează colaborarea politică (alianțe antiotomane) și mai ales culturală-bisericească dintre cele trei țări românești.

Biserica Ortodoxă Română — în toate cele trei țări — cunoaște acum perioada ei de apogeu, prin marii ei ierarhi cărturari : Anastasie Crimca, Varlaam și Dosoftei în Moldova, Teofil, Ștefan, Teodosie și Antim Ivireanul în Țara Românească, Ilie Iorest, Simion Ștefan și Sava Brancovici în Transilvania, prin numeroasele lăcașuri de închinare ridicate acum, prin tipografiile înființate în diferite centre bisericești din toate cele trei țări și prin producția lor sporită de carte, prin multiplele legături interortodoxe, care au culminat cu Sinodul de la Iași, din 1642. Ca și în secolele precedente, alături de românii aparținători Bisericii Ortodoxe au trăit și alte neamuri, de alte credințe, care au putut să se organizeze sub raport bisericesc și să-și manifeste netulburați sentimentele lor religioase : catolici, mai ales în Moldova, mai puțini în Țara Românească (ajutați de mulți ori de domnii români), armeni și evrei (mozaici) în Moldova ; cele patru confesiuni «recepte» din Transilvania (catolică, luterană, calvină sau reformată și unitariană) și-au continuat viața lor religioasă, avînd desigur o situație privilegiată față de români, a căror confesiune ortodoxă era doar «tolerată».

În august 1595, tronul Moldovei a fost ocupat de Ieremia Moșcu, care a avut o întrerupere de câteva luni, în mai-septembrie 1600, oprită de ocuparea țării de către Mihai Viteazul — a domnit până la moartea sa (30 iunie 1606). Domnia lui reprezintă o creștere a influenței polone în treburile interne ale Moldovei, el fiind un instrument docil al politicii polone împotriva planurilor lui Mihai Viteazul. Pe tărâm economic-social, se observă o creștere și mai mare a puterii boierimii. După moartea lui, a urmat o scurtă domnie a lui Simion (până la 14 sept. 1607), apoi a fiului său Constantin (1607—1611). În acest timp au început însă și luptele între cei doi frați, terminate cu stingerea familiei lui Ieremia. După domniile a fost ocupat succesiv de Ștefan Tomșa II, Aleii Movilă, Radu Mihnea, Gaspar Grațiani, Alexandru Iliș, Milarnovschi, Alexandru Coconul și Moise Movilă, toți cu domnii foarte scurte. Sub Radu Mihnea și Alexandru Iliș (care au domnit câte două ori și în Țara Românească), se constată o creștere a influenței grecești în țările noastre. La invitația lor, au venit la noi preoți ierarhi, călugări și dregători greci, a sporit numărul mănăstirilor închinatăe Locurilor Sfinte din Răsărit. Împotriva grecilor s-au iscit mai multe mișcări, în amândouă țările române, din cauza faptului că au fost așa de multe schimbări de domnie, iul mitropolitan de la Suceava a fost ocupat pentru o foarte lungă perioadă de timp — cu o scurtă întrerupere — de un singur ieromih mitropolitul Anastasie Crimca sau Crimcovici, care i-a urmat eozosie Barbovschi.

Viața lui Anastasie Crimca până la alegerea ca mitropolit. Se știe că din botez Ilie, fiind fiul lui Ioan Crimca (Crimcovici) din Suceava și al soției sale Cristina. Aceasta a murit în 1594, fiind înmormântată în biserica din Pătrăuți. La 24 februarie 1587, Petru Șchiopul lăsat pe «Ilie diiac, fiul Crimcoaiei din Suciavă», cu o siliște e numită Ungurași pe râul Suceava, ca să întemeieze un sat. Între timp i-a făcut această danie pentru că «a văzut dreapta și creștina oasa lui slujbă», în timpul unui atac al cazacilor. Prin 1589 — a cerut aceluiași domnitor să-i schimbe dania, primind satul omirești, lângă Suceava. Nu știm când și unde s-a călugărit. Probabil la Putna. Va fi învățat carte tot la una din mănăstirile țării. În 1599 era preot slujitor la biserica domnească din Suceava, în anul 1600, la intrarea lui Mihai Viteazul în Moldova, mitropolitul Gheorghe Movilă cu episcopii Agafton al Romanului și Teodosie al Rădăuților s-au refugiat în Polonia, împreună cu familia litoare a Movileștilor. Nevoind să răspundă la invitația ce le-a

fost făcută de Minai Viteazul, prin protopopul Teodor, de a-și relua scaunele vlădicești, un sinod, întrunit la Iași la 2 iunie 1600, a declarat pe vlădicii respectivi «căzuți din scaunele lor și neiertăți», în prima jumătate a lunii iunie 1600, au fost aleși doi episcopi noi : Filotei la Roman și Anastasie Crimca la Rădăuți. La 19 iunie, noul episcop Anastasie făgăduia credință lui Minai Viteazul și fiului său Nicolae Pătrașcu, precum și mitropolitului Dionisie Raly Pa-leologul, rînduit ca «înfiistător» al Bisericii moldovene. Păstoria lui Anastasie la Rădăuți a fost de scurtă durată, căci în septembrie 1600, Mihai Viteazul pierdea Moldova, iar Ieremia Movilă își re.ocupa scaunul domnesc. Odată cu el s-au reîntors și cei trei ierarhi care-și părăsiseră scaunele în luna mai.

Anastasie a făcut loc lui Teodosie Barbovschi, retrăgîndu-se poate la moșia care-i fusese dăruită de Petru Șchiopul. La scurt timp după aceasta, a ctitorit o bisericuță în hotarul satului său Dragomirești, unde se afla o așezare monahală mai veche. Pisania slavonă de deasupra ușii de intrare, din 27 iulie 1602, arată că noul lăcaș de închinare — cu hramul Sfinții Prooroci Enoh și Ilie și Sf. Ioan Teologul — a fost ridicat de «smeriții robi și închinătorii Sfintei Treimi, Kir Anastasie Crimcovici, fost episcop la Rădăuți și pan Lupu Stroici, mare logofăt și fratele său pan Simion, mare vistiernic». Prin 1602—1605, ajutat de logofătul Lupu (Luca) Stroici, a ridicat biserica mare de la Dragomirna, cu hramul Pogorîrea Duhului Sfînt. Noua ctitorie deschidea șirul unor remarcabile realizări arhitectonice în secolul al XVII-lea, care continuau epoca de strălucire a artei moldovenești din timpul lui Ștefan cel Mare și Petru Rareș. Probabil, proin-episcopul Anastasie a viețuit pe lîngă ctitoria sa pînă în primăvara anului 1606, cînd a fost ales episcop al Romanului. Vor fi stăruit pentru alegerea lui (mai corect pentru iertarea lui de către Ieremia Movilă) cei doi boieri din familia Stroici. A păstorit la Roman abia doi ani, pînă prin februarie 1608, cînd a fost chemat să ia locul lui Teodosie Barbovschi (-j- 23 februarie 1608). Documentar, ca mitropolit de Suceava, e atestat numai la 15 iunie 1608.

Mitropolit al Moldovei. Deși a păstorit în împrejurări grele, cu dese schimbări de domni și lupte pentru tron, mitropolitul Anastasie a căutat să păstreze¹ bune raporturi cu toți, urmărind binele Bisericii și al țării sale. Desigur, el nu se va fi amestecat în afacerile politice ale țării, așa cum au făcut unii din înaintașii lui, mai ales că scaunul

se mutase acum la Iași, pe cînd cel mitropolitan a rămas, uare, la Suceava.

În anul 1617 s-a iscat însă o neînțelegere între mitropolitul Anas- Radu Mihnea, care a dus la înlăturarea sa din scaunul miri. Pricina acestei neînțelegeri stă în faptul că mitropolitul >trivit multelor închinări de mînăstiri moldovene la Locurile acute de acest domn, ca și afluenței de greci la dregătoriile fost înlocuit cu mitropolitul *Teotan*, al treilea ierarh cu acest ire a păstorit în scaunul de la Suceava. Această schimbare ecut prin iunie 1617. De la Teofan III se păstrează o *Pravilă*, u cheltuiala sa la mînăstirea Bistrița. Este amintit în cîteva la Radu Mihnea (1616—1619 și 1623—1626) și chiar de la său Gaspar Grațiani (1619—1620). Totuși, acesta l-a reșezat .stasie în scaun, în primăvara anului 1619 (între 23 aprilie ai). 1622—1623 se găsea la Bistrița din Oltenia ca «fost mitropo- >ucevei». Probabil l-a însoțit pe Radu Mihnea care acum era n Țara Românească. Proîn mitropolitul Teofan se pare că s-â a mînăstirea Slatina, unde a mai trăit peste 20 de ani. 1G mai 1619, Anastasie Crimca este înțîlnit din nou în scaunul)litan. A păstorit pînă la moartea sa, întîmplată la 19 ianuarie a fost îngropat în pronaosul bisericii mari de la mînăstirea turna, ctitoria sa.

tem urmări mai multe aspecte din activitatea lui Anastasie L, în calitate de înțîistătător al Bisericii din Moldova. *irumător al vieții bisericești*. Izvoarele vremii ne arată că vlă-Lnastasie a fost preocupat mereu de ridicarea morală, socială murală a clerului din Moldova. în această lucrare a găsit un statornic în domnitorul Miron Barnovschi.

îtfel, în toamna anului 1626 mitropolitul Anastasie a întrunit l sobor pe sufraganii săi de la Roman, Rădăuți și Huși, luînd măsuri pentru îndrumarea vieții monahale. Prin «așezamîntul» lit atunci, se hotăra ca viețuitorii din mînsătiri să nu mai aibă să nu împrumute bani cu dobîndă, egumenul să fie ales de ■ii mînăstirii pe un an, cu dreptul de a putea fi reales, să mă- cu toții la masa de obște, sa nu se primească călugărițe sau emei în mînăstirile de călugări. Se prevedea apoi să nu mai fie și în mînăstirile moldovene «ungureni», adică români din Tran- iia. Această măsură a fost luată fie de teamă ca aceștia să nu / oarecari practici catolice sau calviniste, care să influențeze în negativ pe călugării moldoveni, fie pentru a evit& neplăcerile

cu conducătorii politici ai Transilvaniei, care se vor fi plîns domnilor Moldovei că iobagii lor se călugăresc în mînăstirile de peste munți. La începutul anului 1627, domnitorul Miron Barnovschi — în înțelegere cu mitropolitul — a hotărît scutirea tuturor slujitorilor mînăstirilor de orice dări, în afară de cele către domnie.

Patriot luminat și organizator al asistentei sociale. Mitropolitul Anastasie Crimca s-a dovedit, în tot cursul păstoririi sale, un ierarh cu multă înțelegere față de nevoile credincioșilor săi.

A îndeplinit și anumite misiuni diplomatice. De pildă, în 1612, a condus delegația moldoveana trimisă de Ștefan Tomșa II să încheie pace cu regele Poloniei. În 1616, a îndeplinit aceeași misiune, ca trimis al domnitorului Radu Mihnea.

Dragostea sa față de popor rezultă și din conflictul avut cu Radu Mihnea, care l-a înlocuit în anul 1617 cu Teofan, pentru că s-a împotrivit închinărilor de mînăstiri moldovenești la Locurile Sfinte. El însuși a oprit închinarea ctitoriei sale de la Dragomirna.

Dar vlădica Anastasie și-a arătat dragostea și mila față de cei mulți și oropsiți și prin înființarea unor modeste instituții de asistență socială. Astfel, încă de la început, biserica mică de la Dragomirna slujea ca bolniță, căci un document din 1612 de la Ștefan Tomșa o numea «biserița bolniță».

În anul 1619, a înființat un spital în Suceava. După cunoștințele pe care le avem pînă acum, acesta este primul spital din țara noastră atestat documentar într-un oraș. Un document de la Gaspar Grațiani din 16 mai 1619 arată că domnul a dăruit mitropolitului «un loc în mijlocul tîrgului... Sucevii, din locul domnesc, ca să facă acolo, pe acel loc spital întru numele Domnului, ca să fie pentru cei săraci și neputincioși și șchiopi și orbi și alții care vor să se odihnească toți aceia acolo, într-acel spital». Un document din anul următor, prin care se confirmau anumite danii făcute Dragomirnei, oferă unele știri cu privire la mijloacele de întreținere a spitalului. Astfel, documentul respectiv menționa că domnitorul Gaspar Grațiani i-a dăruit și un vad de moară pe râul Suceava, mai jos de satul Buniți, «însă de la această moară, să aibă grijă să dea la bolniță (spital, n.n.), la săracii din tîrgul Suceava, cît va fi voia egumenului, căci acea bolniță a fost făcută în numele lui Dumnezeu de ctitorul sfintei mînăstiri, părintele și rugătorul nostru chir Anastasie Crimcovi, mitropolit de Suceava».

Rezultă, din actele citate, că bolnița de la Dragomirna și spitalul pentru săracii din tîrgul Suceava s-au ridicat pe cheltuiala mitropolitului Anastasie Crimca și s-au întreținut din veniturile hărăzite de

îuși în acest scop. Nu știm cât a funcționat spitalul din Suceava, mai avem o singura mențiune despre el, din 1641. *"titor de lăcașuri sfinte*. Arătăm mai sus că în anul 1602 Anasta-Irimca, ajutat de cei doi frați Stroici, isprăvisse o bisericuță pe i sa de la Dragomirești (Dragomirna). Prin 1602—1605 a ridicat i ajutorul material al logofătului cărturar Lupu Stroici — bisenare de la mînăstirea Dragomirna, cu hramul Pogorârea Duhului una dintre cele mai de seamă realizări ale artei medievale rosti. Se pare că a fost construită de un meșter cu numele Dima, scute fiind calitățile de mare artist ale lui Anastasie Crimca, punem că biserica a fost ridicată după indicațiile sale. Ea immează și se deosebește de celelalte monumente arhitectonice ara noastră, atît prin înălțimea sa neobișnuită (32 m, față de o ne de abia 9,60 m), cît și prin împodobirea întregii turlu cu nente săpate în piatră. Toate aceste elemente așază biserica știrii Dragomirna alături de biserica lui Neagoe Basarab de la a de Argeș și de ctitoria mai tîrzie a lui Vasile Lupu, biserica i Trei Ierarhi din Iași. Dragomirna a inspirat apoi și alte conșii de biserici moldovenești din secolul al XVII-lea (Solea, Bîr-Trei Ierarhi, Golia ș.a.), mai ales în ce privește elementele aentale. litropolitul ctitor s-a îngrijit în tot cursul vieții sale de mînăs-

Dragomirna, făcîndu-i felurite danii sau solicitînd de la domnii anumite întăriri de danii sau scutiri. Alte numeroase danii i-a Lupu Stroici.

ti anul 1627, la îndemnul mitropolitului, domnitorul Miron Bar:hi a ridicat ziduri puternice în jurul mînăstirii, după cum arată pția turnului principal și *Letopisețul* lui Miron Costin. Același a dăruit Dragomirnei trei sate. Poate ca să-și arate recunoștința ie acest binefăcător al Dragomirnei, Anastasie Crimca — sau din ucenicii lui miniaturiști — 1-a {pictat pe un document, prin lăruia un sat mînăstirii ctitorite de el în Iași.

îrija mitropolitului Anastasie față de Dragomirna se desprinde i «testamentul» său, scris pe paginile unui *Apostol*, manuscris n, aflat astăzi în Biblioteca de Stat din Viena, prin care arunca im asupra celui care ar închina mînăstirea Sfintului Munte sau irhiei din Ierusalim. Tot acolo rînduia ca «nici călugări, nici egu-din țară străină să nu fie așezați în mînăstirea aceasta», iînăstirea Dragomirna mai păstrează pînă azi cîteva obiecte de iăruite de mitropolitul Anastasie, între care un epitaf, o perdea :ă din fire de aur, argint și mătase, pe fond de catifea purpurie,

făcută de «smerenia sa arhiepiscopul Anastasie Crimcovici și mitropolit al Sucevei, întru pomenirea sa și a părinților săi Ioan Crimca și Cristina», o cruce lucrată din lemn de cedru, cu 32 iconițe (scene) sculptate.

Jefuită de cazaci în 1653, de tătari în 1758, Dragomirna a suferit unele adăugiri ulterioare, care i-au schimbat aspectul original, încât în zilele noastre s-a procedat la o restaurare științifică a întregului complex mănăstiresc.

Către sfârșitul vieții, în zilele «binecinstitorului domn Io Miron Barnovschi voievod», deci între anii 1626—1629, Anastasie Crimca a înălțat o nouă ctitorie: eclisiarnița de pe lângă biserica Sfântul Gheorghe din Suceava, pe atunci catedrală mitropolitană. Este de proporții reduse, ca și biserica mică sau bolnița de la Dragomirna, și de plan dreptunghiular, cu trei încăperi, separate prin ziduri groase (altar, naos și pridvor).

Consemnăm și faptul că la 1 iunie 1622, mitropolitul Anastasie a dăruit mănăstirii Secu șapte fălci de vie, cu cramă și pivnițe, lângă Cotnari, cu îndatorirea de a se face pomenirea sa și a părinților săi. O altă danie, tot de 7 fălci de vie la Cotnari, a făcut și mănăstirii Solea, ctitoria lui Ștefan Tomșa II. Presupunem că această mănăstire j a fost ridicată și înzestrată la îndemnul mitropolitului Anastasie.

Caligraf și miniaturist. Vlădica Anastasie Crimca a rămas în istoria Bisericii și culturii noastre mai ales prin manuscrisele sale cu miniaturi, în limba slavonă. Bogata activitate miniaturistică, desfășurată la Neamț și Putna în timpul lui Ștefan cel Mare, a fost continuată — și depășită — de «școala» creată la mănăstirea Dragomirna de către marele ei ctitor, la începutul secolului al XVII-lea.

Se cunosc peste 25 de manuscrise din timpul lui Anastasie Crimca, majoritatea împodobite cu miniaturi. Dintre acestea, șapte se găsesc în muzeul mănăstirii Dragomirna (trei *Tetraevanghele*, trei *Litmghiere* și o *Psaltire*), toate cu miniaturi, două în Biblioteca Academiei Române [*Apostoli*]. Majoritatea se găsesc însă în biblioteci de peste hotarele țării : un *Apostol* în Biblioteca de Stat din Viena, scris pe pergament și împodobit cu miniaturi de însuși mitropolitul Anastasie în 1610, cinci în Muzeul de Stat din Moscova (*Sbornic* sau *Zlataust*, *Penticostar* pe pergament cu miniaturi, *Triod* înflorat, *Psaltire*, cu miniaturi, *Proloaje* sau vieți de sfinți pe ianuarie-aprilie), două într-o bibliotecă din Moscova (*Pateric* și *Proloagc* pe lunile mai-august), trei în Biblioteca Saltikov Scedrin din Petersburg (*Psaltire*, *Tipic* și *Cronica universală* a bizantinului Simion Magistrul și Logofătul), trei în Lvov.(un *Tetraevangliei* cu miniaturi, *Viețile Sfinților* și *Pandectek*

con), unul în Dresda (opera lui Petru și Ioan din Damasc) ș.a. umărul manuscriselor rămase de la Anastasie Crimca și ucenicii a fost mult mai mare.

Un cercetător rus — A. I. Iașimirski — semnala și existența unui manuscris cu «stihuri» (versuri) scrise de mitropolitul moldovean. Activitatea necunoscută a sa, care l-ar face un precursor al marelui mitropolit-poet Dosoftei.

Este de notat, ca un amănunt semnificativ, că cele două volume de manuscrise care au ajuns pînă la noi au fost dăruite de vlădica Anas-tropoliului din Tîrgoviște.

Manuscrisele din țară, Apostolul de la Viena și Tetraevanghelul de la Lvov, cercetate pînă acum sub raport artistic, cuprind peste 250 de miniaturi, la care se adaugă numeroase frontispicii și inițiale în-țelate, lucrate de mitropolit sau de «ucenicii» lui. Între aceștia, po-tem să găsim pe diacul Dumitrașcu Belinschi, căruia îi aparțin trei dintre cele mai frumoase crisele aflate la Dragomirna, monahul Teofil de la Voroneț, care a lucrat la Tetraevanghelul de la Lvov, și «zugravul Ștefan din Tîrgul-Neu», care l-a împodobit, diacul Petru (Sbornicul de la Moscova),

Vasile (Patericul de la Moscova), monahul Pahomie (opera lui și Petru din Damasc), «popa Manoil din Suceava», căruia îi aparțin Proloagele pe ianuarie-aprilie, și lucrarea lui Simion Magistru de la Logotet.

Este foarte greu de redat cele mai reprezentative miniaturi ale Mitropolitului Anastasie. Ne limităm doar la indicarea numărului de miniaturi din cîteva manuscrise. De pildă *Tetraevanghelul* 1/1934 din Iași are aproximativ 40 de miniaturi, cu scene din Noul Testament, *Tetraevanghelul* 2/1934, din 1615, sînt redat 14 scene, iar *Liturghia* 3/1934, din 1616, are 20 de scene. În *Apostolul* aflat în Biblioteca de Stat din Viena, lucrat în 1610, apar peste 40 de scene referitoare la «înd proorocii și dreptii Vechiului Testament.» Tot atît de interesante sînt și cele aproape 50 de scene din *Tetraevanghelul* de la Lvov înfățișînd scene biblice, cîteva din cartea Facerii, restul din Noul Testament, legate mai cu seamă de activitatea Mîntuitorului. Această carte interesantă prezintă cele 50 de miniaturi din *Psalterul* aflat în muzeul mînăstirii Dragomirna, scrisă în 1616. Pe lîngă aceste scene întîlnite și în alte manuscrise, apar scene legate fie de istoria poporului evreu, mai ales în legătură cu nașterea și proorocul David. Cercetătorii operei artistice a lui Anastasie Crimca au ajuns la concluzia că portretele din această Psaltire sînt copiate din altă parte, ci au fost create de imaginația artis-

tului, sprijinită numai pe textul biblic. Trebuie relevat și faptul că autorul introduce o seamă de elemente locale. De pildă, David și Solomon poartă pe cap coroane asemănătoare celor ale voievozilor români, cetățile au turnuri specific moldovenești, cântareții care acompaniază versetele psalmilor folosesc buciume, cobze, cornuri sau bat tobe și talere, instrumente muzicale folosite de poporul nostru, în locul chimvalelor, harfelor, trîmbițelor sau strunelor, proprii ritualului vechi-testamentar. Imortalizarea elementului național conferă acestor miniaturi o notă de originalitate, fiind singura de acest gen în miniaturistica românească. Celelalte manuscrise redau chipurile unor sfinți (apostoli, evangheliști, ierarhi, mucenici) și felurite scene biblice, fie din Vechiul, fie din Noul Testament.

În toate aceste miniaturi, mitropolitul artist s-a inspirat din pictura bisericilor moldovenești și a icoanelor care circulau pe atunci în Moldova, pe care el le-a întregit cu imaginația sa artistică, adăugind și numeroase elemente locale (Sfântul Ioan cel Nou de la Suceava și cele amintite mai sus). Toate miniaturile se remarcă prin imaginație, inspirație, armonie de culori, reprezentînd adevărate opere de artă în acest gen, nu numai în plastica românească, ci și în cea universală.

Mitropolitul Anastasie este considerat de unii cercetători ca primul autoportretist din pictura românească (alții consideră că ar exista un autoportret mai vechi, în biserica din Strei-Hunedoara). Chipul său apare în manuscrisele sale de peste 15 ori. El stă cu mâinile împreunate pentru rugăciune, sau ținînd o carte ori un pergament, îngenunchiat în fața bisericii mici de la Dragomirna, în fața sfinților ei patroni (Enoch, Ilie și Ioan Teologul), a Sfinților Evangheliști, a celor trei autori ai Liturghiilor răsăritene, sau în fața Sfintei Treimi. Este înfățișat întotdeauna în veșminte arhieresti, purtînd un sacos împodobit cu multe cruci (polistavros), omofor alb cu cruci negre și cu mitră pe cap. Din aceste autoportrete, constatăm că era de statură mijlocie, cu părul lung, barba rotundă și căruntă.

Toate manuscrisele lui Anastasie Crimca au însemnări în care se arată că au fost scrise și ilustrate de el — sau din dispoziția sa — «întru pomenirea sa și a părinților săi Ioan și Cristina», fiind dăruite «nou ziditei sale mînăstiri Dragomirna». Execuția caligrafică a manuscriselor este uniformă, ceea ce dovedește caracterul de unitate ai școlii miniaturistice de la Dragomirna.

Cîteva dintre manuscrisele lui Anastasie Crimca (Tetraevanghelele, Liturghiarele) sînt legate în plăci de argint aurit (ferecatură), lu-

de Gligorie Moisiu, cel mai bun meșter în arta argintăriei române. Pe coperte sînt lucrate felurite icoane în relief. Dintre acestea, em Pogorîrea Duhului Sfînt din Tetraevanghelul 1/1934, sub care redat și mitropolitul ingenunchiat, și aceeași scenă în Tetraevanghelul 2/1934, sub care este o inscripție slavonă de opt rînduri, avînd j_rțile laterale pe mitropolitul Anastasie și pe domnitorul Ștefan ;a, ingenunchiați, fiecare cu cîte o cruce și o tăbliță în mîini. foarte acestea ne fac să considerăm pe deplin îndreptățită remarcă cercetător că opera lui Anastasie Crimca constituie «o ultimă rîre și scilpire a miniaturisticii moldovenești», în fața influenței :înde a tiparului (G. Popescu-Vîlcea). De altfel, vlădica Anastasie și ultimul mare reprezentant al culturii slavone în Moldova.

Concluzii. Din cele expuse aci, reiese că mitropolitul Anastasie a desfășurat o bogată activitate pastoral-socială și cultural-artistică, fiind unul dintre cei mai luminați ierarhi din trecutul Bisericii noastre. Cele două biserici ctitorite la Dragomirna, ecleziarța de la catedrala mitropolitană din Suceava, cele două spitale î la Dragomirna și Suceava, grija față de clerul de mir și onahal, protestul său energic împotriva amestecului străin în eburile țării și ale Bisericii, manuscrisele împodobite cu miniaturi, ca și îndelungata activitate ca episcop și mitropolit, așază ' Anastasie Crimca în rîndul marilor ierarhi din trecutul Bisericii mînești. Prin multiplele sale realizări, el a deschis drumul vredcilor ierarhi cărturari din perioada imediat următoare, luptători mtru apărarea tezaurului de credință ortodoxă și pentru propășia cultural-spirituală a Bisericilor pe care le păstoreau.

BIBLIOGRAFIE

zvoare. Academia Română, *Documente privind istoria României*, A. Moldo-eacul XVII, voi. I (1601—1605), voi. II (1606—1610), voi. III (1611—1615), voi. 616—1620), voi. V (1621—1625), București, 1952—1957; *Documenta Romaniae rica. A. Moldova*. Voi. XIX (1626—1628), București, 1969. A se vedea și Di-Arhivelor Statului, *Catalogul documentelor moldovenești din «Arhiva Istocentrală a Statului»*, voi. I (1387—1620) și voi. II (1621—1652), București, -1968.

Lucrări. P. PARTENIE, *Mitropolitul Anastasie Crimca al Moldovei (1608—1619—1629), viața și activitatea sa*, București, 1907, 61 p.; N. IORGA, *Un eu artist: Anastasie Crimca*, în *Oameni cari au iost*, voi. I, Văleni de Munte, (reprodus și în ediția din 1969, îngrijită de Ion Roman, voi. I, p. 176—180)» RIGORAȘ, *Situația clerului moldovenesc în prima jumătate a secolului al ■lea i retorma domnitorului Miron Barnovschi și mitropolitul Anastasie Crimca*. M.S., an. XXXIII, 1957, nr. 1—2, p. 71—79; N. GRIGORAȘ, *Mitropolitul*

Anastasia Crimca, în M.M.S., an. XXXIV, 1958, nr. 3—i, p. 296—314 i I. LUPAȘ, *Fragment din jurământul arhieresc făcut de Anastasia Crimca în calitate de episcop al Rădăușilor, la 19 iunie 1600 lui Minai Viteazul și iulii său Nicolae Pătrașcu*, în M.M.S., an. XXXVII, 1961, nr. 1—2, p. 96—99; V. GONȚA și AL. GONȚA, *Mitropolitul Anastasia Crimca, fondatorul celui dintii spital în Moldova*, în M.M.S., an. XXXVIII, 1962, nr. 1—2, p. 33—39; ȘTEFAN S. GOROVEI, *Anastasia Crimca. Noi contribuții*, în M.M.S., an. LV, 1979, nr. 1—2, p. 144—159.

N. IORGA, *Două manuscrise înstrăinate ale lui Anastasia Crimca*, în «Revista Istorică», an. IX, 1933, nr. 1—3, p. 17—18; SIRARPIE DER NERSESSIAN, *Une nouvelle replique slavone du Paris Gr. 74 et les manuscrits d'Anastase Crim-covici*, în *Melanges otetis à Nicolas Iorga*. Paris, 1933. p. 695—725; E. TURDEANU, *Le metropolitane Anastase Crimca et son oeuvre litteraire ei artistique (1608—1629)*, în «Revue de etudes slaves», tom. 29, 1952, p. 54—75 (și în voi. *Etudes de litterature roumaine et decrits slaves et grecs des Principautes roumaines*, Leiden, 1985, p. 226—242); TEODORA VOINESCU, *Contribuții la studiul manuscriselor ilustrate din mânăstirile Sucevița și Dragomirna*, în SCI A, an. II, 1955, nr. 1—2, p. 89—114; G. POPESCU-VILCEA, *Din odoarele de artă de la Dragomirna*, în B.O.R., an. LXXXV, 1967, nr. 11—12, p. 1240—1254; G. POPESCU-VILCEA, *Școala miniaturistică de la Dragomirna*, în B.O.R., an. LXXXVI, 1968, nr. 3—5, p. 455—468; tir. 7—8, p. 959—972; nr. 9—10, p. 1186—1211 ;l nr. 11—12, p. 1343—1359; an. LXXXVII, 1969, nr. 1—2, p. 197—209 ;i G. POPESCU-VİLCEA, *Anastasia Crimca*, București, 1972, 110 p. + XL ilustrații în text; G. POPESCU-VILCEA, *Miniatura românească*, București, 1981, 138 p. + 203 ilustrații.

XXX

MITROPOLITUL VARLAAM AL MOLDOVEI

După moartea lui Anastasie Crimca, scaunul vlădicesc de la Iași a fost ocupat, pentru scurt timp, de mitropolitul *Atanasie* (1632), fost egumen la Bistrița — unde se călugărise —, apoi de Rădăuți (1613—1616) și Roman (1616—1629). A murit la Iași în 1632, fiind îngropat în pridvorul bisericii mînăstirii Bistrița. După moartea lui, în scaunul mitropolitan a fost ridicat învățatul și scriitorul *Varlaam* de la Secu, "unul din marii cărturari ai secolului XVII-lea. El a păstorit în timpul scurtelor domnii ale lui Alexandru Ilie (1631—1633), Miron Barnovschi (1633) și Moise Movilă (1633—1634) și apoi în tot timpul domniei lui Vasile Lupu (1634—1653). Sub acest rege, Biserica a ajuns la o strălucire pe care n-o mai cunoscuse încă în timpul lui Ștefan cel Mare.

În 1634, sub el s-a înființat cea dintâi tipografie din Moldova, în Iași, unde a apărut primele cărți de cuprins teologic în românește, s-a convocat un sinod la Iași, care a cercetat *Mărturisirea Ortodoxă* a lui Moșcu, un alt sinod care a luat măsuri împotriva acțiunii protestante de calvinii din Transilvania, s-au ridicat biserici și mănăstiri, între care biserica Sfinții Trei Ierafhi din Iași, în care au fost înmormântate moaștele Sfintei Cuv. Paraseră, au fost ajutate cele patru mănăstiri ortodoxe și alte așezăminte bisericesti din Răsărit. Într-un timp de mediu prielnic pentru dezvoltarea culturii și a vieții bisericești, a desfășurat activitatea vrednicul mitropolit *Varlaam*. *Varlaam* se naștea într-o familie de răzeși, cu numele Motoc, irții din Vrancea. Așa că, deși se naștea în satul în care a văzut lumina zilei, el nu a fost botezat în biserica din sat (Balotești, Capotești — azi dispărut — este, în prezent, Cofești, toate pe malul Putnei). Probabil din botez se numea Vasile. Se cunosc patru din frații și surorile sale cu fiii lor.

Învăța carte grecească și slavonească la «schitul lui Zosin», în Iași în timpul lui Al. Lăpușneanu de Zosim Vistiernicul. În

preajma acestui schit, vornicul Nejstor Ureche și soția sa Mitrofana au ridicat, în 1602, mînăstirea Secu de astăzi. Acolo exista o școală de seamă, sub conducerea învățatului călugăr Dositei, numit, în documentele vremii, stareț, egumen, năstavnîc sau dascăl. Călugărit la Secu, sub numele de Varlaam, a ajuns curînd egumen al mînăstirii. Pe lîngă grijile gospodărești, egumenul Varlaam a avut și frumoase preocupări cărturărești. Acum a tradus în românește lucrarea ascetică *Scara* sau *Leastvița* Sfîntului Ioan Scărarul (1618). Datorită rodniciei sale activități cărturărești, cît și vieții sale îmbunătățite, a fost hirotesit arhimandrit.

A ajuns în curînd unul din oamenii de încredere ai domnitorului Miron Barnovschi (1626—1629 și 1633). Acesta, împreună cu mitropolitul Anastasie Crimca au încredințat arhimandritului Varlaam o misiune la Kiev și Moscova. A plecat în decembrie 1628, fiind însoțit de cîțiva dregători și călugări, precum și de mai mulți slujitori. Avea asupra lui mai multe scrisori de recomandare către țarul Mihail Feodorovici al Rusiei (1613—1645) și către patriarhul Filaret Nichitici al Moscovei, din partea lui Miron Barnovschi și a lui Anastasie Crimca, în care se arăta că este trimis în Rusia ca să cumpere icoane pentru mînăstirea Dragomirna și pentru alte două biserici ctitorite de domnul moldovean (la Bîrnova și în Iași).

În drum spre Moscova, solia s-a oprit la Kiev, unde era egumen al Lavrei Pecerska fiul de domn român Petru Movilă. Varlaam i-a predat manuscrisul unui *Octoih* slavon de la Neamț, cerut de Petru Movilă în vederea tipăririi unei noi ediții slave, îndreptate *{Octoihul}* a apărut la Lvov, în 1630, fiind închinat lui Miron Barnovschi și lui Petru Movilă, pe care apar și stemele celor două țări românești, în care domnise tatăl său, Simion Movilă). După o ședere de cîteva zile, solia a pornit spre Moscova, primind acum și scrisori de recomandare către țar și patriarh din partea lui Petru Movilă și a mitropolitului Iov Borețki al Kievului. Ajunși la Moscova, solii moldoveni au fost primiți în audiență de țar, la 4 martie 1629. Varlaam a comandat apoi mai multe icoane — după modelul ales de el — la doi zugravi din Moscova. A zăbovit în capitala Rusiei aproape un an, nefiind terminate icoanele. Cu toate acestea, la 20 decembrie 1629 a plecat spre țară, dar fără icoane, căci patriarhul Filaret considera icoanele executate ca «necuvioase», fapt pentru care n-a îngăduit ieșirea lor din țară. Le-a obținut Vasile Lupu, mult mai tîrziu, prin 1639..

Ajuns acasă, arhimandritul Varlaam a găsit lucrurile schimbate, căci Anastasie Crimca murise, iar scaunul domnesc fusese ocupat de Alexandru Coconul (1629—1630), înlocuit curînd cu Moise Movilă

1631). S-a retras atunci la mînăstirea Secu. Nu peste mult timp murit mitropolitul Atanasie (13 iulie 1632). Frumoasele sale L duhovnicești, cultura sa adîncă și strădaniile neobosite' în Bisericii și a țării au făcut pe arhimandritul Varlaam vrednic ales în scaunul mitropolitan, trecîndu-se peste bătrînii episcopi TI an, Rădăuți și Huși. A fost hirotonit întru arhieru în ziua septembrie 1632. Cu acest prilej, a rostit o cuvîntare învățatul și predicator grec Meletie Syrigos (1586—1664), aflat pe atunci Primii ani de păstorire ai mitropolitului Varlaam au căzut' în ri destul de tulburi, din pricina prea deselor schimbări de domni, ■ontinuat apoi nestîjnjenită în tot cursul domniei lui Vasile Lupu.

■tivitatea culturală-tipografica. Din multipla activitate a mitropo-Varlaam, vom reține, în primul rînd, pe cea cărturărească. La nul său, Vasile Lupu s-a îngrijit de înființarea unei' tipografii la rima din Moldova. Faptul că în Moldova s-a înființat așa de tîr-tiparniță (aproape la un veac și jumătate după a lui Macarie în lomânească) ni-l putem explica prin existența. atîtor centre de ifiere a manuscriselor —• îndeosebi în limba slavonă — care au licat introducerea mai timpurie a tiparului.

că din 1637, Varlaam cerea «ajutor pentru lucrul acesta» de la Moscovei, pe care-l cunoscuse cu cîțiva ani în urmă, arătînd că ita de tipar o *Cazanie*. Nu știm din ce motive nu a fost ajutat)scova. Peste trei ani, în 1640, Petru Movilă a trimis la Iași primatrițe, precum .și meșteri tipografi de la Kiev, în frunte cu onahul Sofronie Pociatki, numit conducător al tipografiei, care nit apoi și alte însărcinări. In anul următor, Vasile Lupu îl tripe Sofronie la Lvov, să aducă și de acolo material tipografic, a 20 decembrie 1642 ieșea de sub tipar o *Scrisoare de mulțumire* sgaților greci la Sinodul de la Iași din 1642 către Vasile Lupu, m și hotărîrea de anatematizare a mărturisirii de credință pusă urnele patriarhului Chirii Lucaris (-j- 1638), luată de sinodul pal din Constantinopol în mai 1642, -sub președinția patriarhului enic de atunci, Partenie I.

n același an a apărut un *Catihisis slavon*, necunoscut pînă acum, ăstrat în copie, într-un manuscris, la Petersburg. De aici încolo, tiparniță a dat la lumină numai cărți românești: de învățatură bi-^ască : *Cazania*, *Cele șapte Taine*, *Răspunsul la Catehismul cal-c*, *Pravila* și *Paraclisul Născătoarei de Dumnezeu*, "azania din 1643. In 1641 a fost dată în lucru, iar în 1643 a ieșit ib teascurile tiparniței de la Trei Ierarhi prima carte românească

din Moldova și — în același timp — una din cele mai de seamă din istoria vechii culturi românești. Este cunoscuta *Cazanie* a lui Varlaam sau, cu titlul ei exact : *Carte românească de învățătură dumenecele preste an și la praznice împărătești și ia svănți mari*. Este o lucrare masivă, cu 506 file (1012 pagini), ilustrată cu numeroase gravuri în lemn, reprezentând scene biblice, chipuri de sfinți, frontispicii, viniete, inițiale înflorate etc. Acestea au fost lucrate de meșterul gravor Ilia, care a ilustrat și unele din cărțile tipărite la Kiev și Lvov. Presupunem că el n-a lucrat singur, ci ajutat de unii călugări moldoveni (poate de la Neamț, Putna sau Dragomirna, unde exista o bogată tradiție miniaturistică). Toate aceste podoabe grafice și iconografice, cu mai multe caractere de litere, fac din *Cazanie* una dintre cele mai artistice opere tipărite din vechea cultură românească.

Cartea începea cu un «Cuvînt împreună cătră toată semenția romanească», adresat de Vasile Lupu la «toată semenția romanească pretutinderea ca să află pravoslavnici într-această limbă». Textul propriu-zis era foarte scurt : «Dintru cît s-au îndurat Dumnazău diintru mila sa de ne-au dăruit, dăruim și noi acest dar limbii romanești, carte pre limba romanească, întâiu de laudă lui Dumnezău, după aceea de învățătură și de folos sufletelor pravoslavnici. Să (dacă) iaste și de puțin preț, iară voi să o priimiți nu ca un lucru pămîntesc, ce ca un odor ceresc, și priînsă cetînd pre noi pomeniți și întru ruga voastră pre noi nu uitareți și hiți sănătoși». Deci, din însăși foaia de titlu și din cuvîntul domnitorului, se desprinde limpede ideea de unitate națională, cartea fiind hărăzită tuturor românilor («dar limbii romanești»).

Urma apoi un «Cuvînt cătră cetitoriu», scris de «smeritul arhi-episcop Varlaam și mitropolitul de Țara Moldovei». Arăta aci motivele care l-au determinat să scrie : «limba românească n-are carte pre limba sa», cît și «lipsa dascălilor și a învățaturii». «Pentru aceea, — continua el — de nevoe mi-au fost, ca un datornic ce sînt lui Dumnezeu cu talantul ce mi-au dat, să-mi poci plăti datorita, măcar de cît, pînă ce mă duc în casa cea de lut a moșilor miei». În partea finală, preciza că «t'ipariul cu toate meștersugurile cîte trebuiesc» au fost trimise de Petru Movilă, iar cheltuiala tipăririi a fost suportată de Vasile Lupu.

Cazania are două părți. Partea întâi cuprinde 54 de cazanii la duminici (13 ale Triodului, 9 ale Penticostarului și 32 ale Octoihului), iar partea a doua cuprinde 21 de cazanii la sărbătorile împărătești și ale sfinților. Fiecare cazanie duminecală are patru părți : cuvîntul introductiv la Evanghelie, pericopa evanghelică a zilei, învățătura întâi

vățătura a doua. Această împărțire nu o întâlnim la cazaniile sărilor și ale sfinților.

S-a discutat mult asupra autenticității *Cazaniei* lui Varlaam. În oarea pe care a adresat-o țarului Mihail Feodorovici în 1637, prin -i Solicita ajutorul la înființarea unei tipografii, mitropolitul moldovan îi scria că are gata de tipar Cuvântările la Evangheliile ale păpului Calist (sec. XIV).

Pe baza acestei afirmații, mulți cercetători au socotit *Cazania* de 543 ca o traducere după cuvântările acestuia. Dar în foaia de titlu azanfei se afirma că ea este «diîn multe scripturi tălmăcită din a slovenească pre limba romanească- de Varlaam mitropolitul de Moldovei». Iar în prefață el însuși scria : «adunat-am diîn toți vnicii sventei Evanghelii, dascălii Besearecii noastre». Pe baza afirmații, unii cercetători au socotit că într-adevăr *Cazania* o traducere, după un text tipărit la Lvov sau la Kiev. Abia în 1970, prof. Pândelescu Olteanu a stabilit că izvorul principal azaniei lui Varlaam îl constituie *Cartea intitulată Comoara* (БиѣXiov тѣ6jj.Evov ftuoapoț) a lui Damaschin Studitul, cel mai bun teolog grec secolul al XVI-lea, un spirit multilateral, enciclopedic. Acesta originar din Salonic, învățase în vestita școală din mînăstirea [ion (de unde îi vine și numele^, a fost exarh al Patriarhiei -din stantinopol în Ucraina (1665—1672), episcop de Litski și Rendinski poi mitropolit de Navpactos și Arta, în Epir (-j- 1577). Dintre numeroasele sale lucrări, cea mai importantă este *Comoara* rită pentru prima oară în 1557—1558, la Veneția. Cuprinde 36 de ntări la diminicile mai însemnate ale anului și la unele sărbă-

Mai tîrziu au apărut peste 30 de ediții, în neogrecă. *Comoara* Damaschin a cunoscut o largă răspîndire în lumea slavilor ortodoxi, îndeosebi la slavii macedoneni și la bulgari, unde a format un /arat curent cultural, numit al «darnaschinelor» (se cunosc peste 100 de manuscrise slavone). Unele din ele au circulat — în slavonește — L țările noastre.

În *Cazania* de la 1643 sînt traduse și prelucrate — integral sau ial — peste 20 de cuvîntări ale lui Damaschin Studitul, cuprinde peste 200 de pagini. Aii fost prelucrate însă într-un mod original și ai anumite cuvîntări, înlăturîndu-se repetările inutile, incursiuni, amănuntele ne semnificative, afirmațiile neștiințifice și naive, sim- cîndu-se simțitor retoricul exagerat din originalul neogrec. N-au urmate întru totul nici versiunile slavone, care au tradus inte- și exact textul neogrecesc al lucrării lui Damaschin.

În afară de această carte, Varlaam și ceilalți traducători s-au servit și de alte izvoare la alcătuirea Cazaniilor sale. Prof. Atanasie Popa din Cluj a descoperit mai multe manuscrise care au circulat în Transilvania, anterioare *Cărții de învățătură* din 1643, dar care cuprind și unele cazanii identice sau foarte apropiate cu ale acesteia (Codicele Drăganu, de prin 1630 ; Codicele Sibian, în Biblioteca Arhiepiscopiei din Sibiu, din 1639 ; Cazania de la Cluj, de prin 1640 și Codicele Marțian). Înseamnă că aceste manuscrise au fost copiate de pe texte lomânești care au circulat înainte de 1643. Acest lucru reiese și dintr-o însemnare (epilog) a preotului Urs din Cotiglet-Bihor, care copiase o Cazanie în 1680 : «am scris această carte ce să chiamă păuce-nie dintru păuceniia lui Io Alixandru-Vodă din Țara Moldovei». Deși cazaniile preotului Urs sînt asemănătoare, aproape identice cu cele din *Cazania* lui Varlaam, totuși el n-a copiat textul din această ediție (sînt cazanii omise, altele în plus, ,evangheliile sînt luate după Noul Testament de la Alba-Iulia etc). Din toate acestea, pr.of. Atanasie Popa a ajuns la concluzia că a existat o Cazanie (păucenie) moldovenească mai veche, pe care o datează din timpul domniei lui Alexandru Lapușneanu, deci din a doua jumătate a secolului al XVI-lea.

Unele Cazanii fac parte din familia textelor (manuscriselor) rotarizante din Transilvania (cazuri de rotacism, multe fonetisme dialectale, anumite forme morfologice și sintactice, lexicul — mai ales cuvintele de origine latină azi dispărute etc). În aceste cazanii apar și unele cuvinte de origine maghiară (*chelșug, lacăt, ratez, hotnog, camătă* etc), unele cuvinte și expresii folosite numai în Transilvania (*cuminecătura, cocon, prunc, pită, muiere* etc), ca și unele lucruri specifice Transilvaniei (de pildă, între «năroadele» venite la Ierusalim la praznicul Cincizecimii, se aflau și : sîrbi, cehi și nemți). Toate acestea duc la concluzia că unii dintre «țilcovnici» au fost cărturari transilvăneni sau moldoveni care au trăit mult timp în Transilvania.

La concluziile acestea, se adaugă și cercetările preotului Scarlat Porcescu de la Iași, care, analizînd critic-textul Cazaniei de la 1643, a constatat că ea *este opera mai multor traducători*. Lipsa de unitate în ce privește cuprinsul, structura și dimensiunile cazaniilor, dar mai cu seamă limba lor, cu numeroase particularități dialectale, confirmă acest lucru. Anumite particularități ale graiului moldovenesc întîlnite în unele cazanii se datorează fie mitropolitului Varlaam, fie altor «țilcovnici» moldoveni.

Concluzia generală care se desprinde de aci este aceea că mitropolitul Varlaam nu este traducătorul — și cu atît mai puțin autorul — Cazaniei, care-i poartă numele. El numai a adunat traducerile

vechi, făcute de unii cărturari moldoveni și ardeleni, fie după aschin Studitul (după textul grec sau după unul din numeroasele uscrise slave care au circulat la noi), fie după alți autori, care așas pînă acum necunoscuți.

Acest lucru nu știrbește cu nimic din contribuția personală a lui aam. Dacă nu este autorul și nici traducătorul *Cărții de învățăde* la 1643, el are totuși meritul că a *strîns într-o lucrare univechile cazanii* traduse sau prelucrate din grecește și slavonește, circulau în manuscris, în Transilvania și Moldova, *le-a stilizat* ; -a dat la tipar, ca «dam întregului neam românesc.

Cazania prezintă un interes deosebit din punct de vedere lingvis- Ea are cea mai îngrijită formă de exprimare a limbii române în ia jumătate a secolului al XVII-lea, o limbă apropiată de cea ilară, plastică, expresivă, curățită de multele slavonisme ale limiterare românești din secolul al XVI-lea. De aceea, pe bună drep-, spunea un cercetător că ea «deține în limba română un loc og Bibliei lui Luther în cultura germană» (G. Ivașcu).

Circulația Cazaniei lui Varlaam. Prin conținutul ei, cît și prin mseșea graiului întîinit în predicile sale, *Cartea românească de ițătură* din 1643 a cunoscut cea mai largă răspîndire între ve-3 tipărituri românești, a fost «cea mai citită carte din trecutul ;ru» (Dan Simonescu), încît ea a contribuit nu numai la apărarea xloxieii, ci și la întărirea conștiinței de unitate națională româ->că. Este interesant că ea s-a răspîndit mai mult în Transilvania, at, Bihor și Maramureș, unde s-au găsit peste 350 de exemplar-e. Cazania era atît de prețuită aici, încît s-au născut și procese între sau între credincioși pentru stăpînirea ei. Astfel, în 1687 a avut un proces în părțile Orăștiei, în fața «unui scaun protopopesc», • 1689 se judecau două sate din părțile Lăpușului înaintea mitrotului de atunci al Ardealului, numit tot Varlaam ; în 1738 un pro-înaintea unui «sobor preoțesc», altul în 1745, amîndouă în părțile ărașului etc. Uneori, cîte un exemplar din Cazanie făcea cîte un TI lung prin toate ținuturile locuite de români, fiind o adevărată :te călătoare». Pentru a ajunge în stăpînirea ei, credincioșii fa-i jertfe materiale vrednice de luare aminte. Așa de pildă, cre-ăoșii din satul Muntele Someșului Cald, la îndemnul preotului Ursan, au cumpărat un exemplar din Cazanie cu zece oi și opt i.

în alte părți se vindea cu 18—20 florini și chiar mai mult. In iași secol Noul Testament de la Alba Iulia se vindea cu 9—25 ini, iar Biblia de la București cu aproximativ 25 de florini. Ca

să putem aprecia aceste prețuri, reținem că, potrivit hotărârilor Dietei Transilvaniei, din 1642, o pereche de boi costa între 12 și 30 florini, un miel între 0,30 și 0,42 florini, un cot de stofă englezească între 2,50 și 4,25 florini, iar ziua de muncă a unui zidar sau tâmplar se plătea cu 0,42 florini și mâncare.

Prețuirea de care se bucura *Cazania* lui Varlaam reiese și din aceea ca a fost retipărită — cu adaosuri sau cu omisiuni — în mai multe rînduri, fie sub titlul slav de Cazanie, fie sub cel grecesc de Chiriadromion (Alba Iulia 1699; București, 1732, 1768, 1858; Rîmnic, 1748, 1781, 1792; Buzău, 1834; Sibiu, 1855 etc. ; unele din acestea, dar și alte tipărituri, reproduc din podoabele Cazaniei din 1643). Se cunosc numeroase copii în manuscris făcute în Transilvania, fie după ediția de la 1643, fie după manuscrisele care circulau înainte de tipărire. Prin largă ei răspîndire, *Cazania* lui Varlaam a unit în același cuget și în aceeași credință pe românii de pretutindeni, ca un neprețuit «dar» limbii românești.

Șapte Taine. A doua carte de seamă a mitropolitului Varlaam este cea intitulată *Șapte taine a Bisericii*, apărută la Iași, în 1644. Este o lucrare masivă, cu peste 340 de pagini. La tălmăcirea ei a lucrat și logofătul Eustratie. Era o explicare a celor șapte Taine, sub formă catehetică, adică întrebări și răspunsuri. Se aseamănă și cu o pravilă, căci fiecare taină era explicată și pe temeiul canoanelor, cui felurite comentarii din dreptul bizantin și canonic (de fapt, pe prima pagină apare și titlul de : *Pravilă pe scurt... pentru ceale șapte taine...*). Cartea era menită să apere temeiurile credinței ortodoxe împotriva protestanților care nu recunoșteau cele 7 Taine. S-a răspîndit și în Transilvania, unde se cunosc copii, în manuscris.

S-a afirmat că tălmăcitorii au folosit opera *Cele șapte Taine* a arhiepiscopului Gavriil Severa din Filadelfia (-j- 1616), care apăruse într-o versiune slavă, la Kiev, în 1640. Ulterior, s-a dovedit cu deplin temei (P. Olteanu) că este o prelucrare după opera retorului Toma (Teofan) Eleavulkos (secolul XVI), prim-secretar patriarhal, fost profesor a Hui Damaschin Studitul.

■ *Răspunsul la Catehismul calvinesc*. Cum s-a ajuns la tipărirea acestei cărți? În 1642 s-a tipărit, în satul Prisaca, de lângă Alba Iulia, «cu voia și cu porunca» principelui Gheorghe Râkoczy I, «cu sfatul și îndemnarea și cu cheltuiala» predicatorului calvin al curții princiare Gheorghe Csulai, un *Catehism* în românește, dar cu un conținut calvinizant. Răspîndit de cîrmuitorii calvini în cercuri cît mai largi de credincioși români, în scopuri prozelitiste, un exemplar a ajuns și în biblioteca învățatului boier muntean Udriște Năsturel, fratele doam-

a, soția lui Matei Basarab. Acolo a fost găsit de mitropolitul i, când a fost trimis într-o misiune, la Tîrgoviște, de către .upu, pentru a face împăcarea sa cu Matei Basarab. Gitindu-L du-1 «plin de otravă de moarte sufletească», vlădica Varlaam, it de rolul care revenea ierarhilor din Țara Românească și a în acțiunea de apărare a Ortodoxiei românești din Transil-xîndată am chemat și am strîns săbor dintr-o amîndoao păr-lin Țara Rumânească și din Țara Moldovei», pentru a lua ati-împotriva *Catehismului*. Probabil, «soborul» s-a întrunit prin u 1645, credem că la Iași, unde era scaunul domnesc și unde însuși mitropolitul Varlaam (deși, oficial, reședința sa era tot ava).

sigur au participat ierarhii celor două țări, ■egumenii marilor ri moldovene — inclusiv Sofronie Pociatki de la Trei Ierarhi — î chiar unii dintre boierii cărturari : Udriște Năsturel din Țara jască, Eustratie Logofătul, Grigore Ureche Vornicul .și alții din a. Soborul a luat în cercetare un *Răspuns* la acel Catehism, t de vlădica Varlaam. A fost tipărit, în 1645, fie la Iași, unde >ră și celelalte lucrări ale mitropolitului cărturar, fie la Dealu, susține mai nou. Titlul complet era: *Cartea curea să chiamă sul împotriva Catihismului calvinesc* (32 foi, format mic). Droape toți cercetătorii consideră *Răspunsul* ca o lucrare ori-socotim totuși că este o prelucrare după unele lucrări teo-de combateră a calvinismului, apărute în limbile greaca vonă.

linte de a cerceta cuprinsul *Răspunsului*, ne vom opri asupra oviei, căci în ea apare din nou ideea de unitate națională. Mitul se adresa «cătră creștinii de Ardeal, credincioși pravoslav-adevărați fii svintei ai noastre Bisearici apostolești, iubiți crescui noi de un neam român, pretutir^direa tuturor ce să află în Ardealiului, ce sînteți cu noi într-o credință», textul propriu-zis al *Răspunsului*, se reproducea mai întîi în-■a calvinilor așa cum era expusă în *Catehism*, apoi S£ dezvoltă, 3, învățatura ortodoxă asupra problemei respective. De notat *Răspunsul* său, Varlaam se folosea numai de citate din Sfînta iră, fără a recurge la învățatura Sfinților Părinți, deci folosea le arme ale calvinilor. Cu toate că nu s-a ocupat decît de le» 4, 9, 10, 12, 36 și 54, totuși n-a rămas nimic necombătut ncipalele învățături calvine.

tă problemele de care se ocupa *Răspunsul* mitropolitului mol-1 : 1. Despre Sf. Scriptură, dovedind că nu este singurul izvor

al revelației ; 2. Despre credință și faptele bune, arătînd că amîndouă; sînt necesare mîntuirii , - 3. Despre predestinație, arătînd că omul poate face binele sau r ul, iar mîntuirea nu depinde numai de voia absolută a lui Dumnezeu, ci și de voința omului ; 4. Despre împăcarea cu Dumnezeu și răscumpărarea omenirii prin patimile și moartea lui Hristos. Pentru mîntuire nu e de ajuns numai credință, ci trebuie și fapte, adică o viață trăită după inv țatura lui Hristos ; 5—'6. Despre Biserică, dezvolt nd inv țatura ortodoxă despre atributele ei, despre Biserică-depozitară a mijloacelor duhovnicești r nduite de Hristos și de apostoli pentru mîntuirea oamenilor, între care sînt și cele șapte Taine ; în continuare, se ocupa de posturi ; 7. Despre cinstirea și  chinarea 'la sfinți și icoane, ap r ndu-le împotriva atacurilor calvine.

Răspunsul lui Varlaam are o deosebită însemnătate, pentru că ne arată că Bisericile Ortodoxe din Țara Românească și Moldova erau conștiente de rolul care le revenea în acțiunea de apărare a unității de neam și de credință a românilor de pe ambele versante ale Carpaților. C rmuitorii calvini din Transilvania au răspuns la cartea polemică a mitropolitului Varlaam abia în 1656, c nd au tipărit, la Alba Iulia, broșura intitulată *Scutul Catihizmușului, ca răspuns den Scriptura Svint , împotriva răspunsului a doao țari fără Scriptură Svint *.

Paraclisul Născătoarei de Dumnezeu. Tot Varlaam a tipărit o carte cu acest titlu, probabil în 1645. După textul propriu-zis al paraclisului, cartea cuprindea 48 de versuri originale, despre pedepsirea necredincioșilor „și două povestiri biblice, în proză :  nrobirea Ierusalimului de către Nabucodonosor și istoria Suzanei. Versurile e apropie de cele populare, iar relatările în proză se remarcă printr-un stil cronicăresc, deosebit de expresiv. Se pare că Varlaam a fost influențat în această versificare de un alt scriitor umanist grec, Ioanichie Cartanos (■j- 1550), care a publicat o carte cu extrase din Biblie (un florilegiu), tradusă și în slavonește.

Notăm că și în alte. tipărituri ale lui Varlaam, apar unele «versuri la stema Moldovei» (*Cazanie, Ceic șapte Taine*). Acestea sînt cele dint i versuri tipărite în limba română.

. Ultima carte tipărită în cursul păstoririi lui Varlaam se intitula *Carte românească de inv țatur  la pravilele împărătești și de la alte giudeațe* (Iași, 1646), cunoscută și sub numele de *Pravila lui Vasile Lupu*. Era tradusă diri grecește de inv țatul logofăt Eustratie. Partea  nt i a Pravilei este traducerea în românește a unei legiuiri agrare sau «cod rural bizantin» (N6tj.o<; f swpȚty.6;), care a cunoscut o largă r sp ndire în țările române, iar partea a doua este prelucrată după o carte a penalistului italian Prosper Farinaccius (1544—1618) : *Praxis et theo-*

riminalis, desigur după o versiune grecească (amîndouă izvoavilei au la bază corpul de legi al împăratului Justinian). Se însă și unele influențe juridice slave asupra *Pravilei*, Cuprinziții privitoare la toate materiile dreptului, cu deosebire chesnale.

itvița. Arătam mai sus că în timp ce era egumen la Secu, Vartradus în românește ((adăugind și o versiune slavonă mai ve;ra ascetică *Scara* (grecește KXttj.af, iar în slavă *Leastvița*), scriSfîntul Ioan Scărarul sau Sinaitul, trăitor în Muntele Sinai pentru întărirea vieții duhovnicești din mînăstiri. Traducerea mas în manuscris. Cele 30 de cuvîntări ale Sfîntului Ioan Scă-1 fost traduse din greaca clasică în cea comună (neogrecă) de manistul Maxim Margunios (1549—1602), episcopul Cîterei, id și unele interpretări, unele explicații. Traducerea interpreui Margunios a apărut, într-o primă ediție, la Veneția, în 1590. n a tradus în românește tocmai această versiune a lui Margu-îclusiv comentariile sau explicațiile sale (cu cîteva omisiuni nate și cu cîteva explicații în plus pentru cititorii români), erea vădește un mare talent literar, încît dă uneori impresia crări originale.

rsiunea slavonă pusă de Varlaam alături de textul românesc anscrișă după o veche traducere, făcută de timpuriu după ori-grecesc al Sfîntului Ioan Scărarul. De aceea, textul slavon este dus fața de versiunea românească, lipsindu-i comentariile lui nios. La noi au circulat zeci de manuscrise slavone — în dife-iații — ale acestei opere.

Ite fapte din timpul păstoririi lui Varlaam. *Biserica Stinții Trei i și aducerea moaștelor Cuvioasei Paraschiva*. Datorită sprijinuneros al lui Vasile Lupu, cultura, ar<ta și, în genere, viața bise- =ă au cunoscut o stare de înflorire, cum nu se mai întîlnise în >va din timpul lui Ștefan cel Mare și Petru Rareș. Mitropolitul im n-a fost un simplu martor al acestei vieți culturale-bisericești toare, ci el va fi îndemnat pe domn la săvîrșirea unora din fap-ale.

Hre altele, Vasile Vodă Lupu a ctitorit minunata mînăstire Sfinții erarhi din Iași, o capodoperă a artei moldovene, care «s-a sfințit^ îna arhiepiscopului Varlaam», la 6 mai 1639, după cum arată ia slavonă așezată deasupra ușii de intrare. Pictura a fost făcută itru zugravi ruși, cîteva ani mai tîrziu. Ea a devenit pentru un catedrală mitropolitană, căci mitropolitul Varlaam stătea mai

mult la Iași, unde era și domnul, mai ales pentru îndrumarea mișcării culturale de atunci.

Pentru că Vasile Lupu plătitise toate datoriile Patriarhiei ecumenice, Sinodul acesteia, în frunte cu ecumenicul Partenie I (1639—1644), a hotărât să dăruiască domnului moldovean moaștele Sfintei Paraschiva, aflate pe atunci în Constantinopol. În iunie 1641, moaștele, însoțite de trei mitropoliți greci, au fost aduse în Moldova. La Galați, alaiul cu sfintele moaște a fost întâmpinat de Vasile Lupu, de episcopii Evloghie al Romanului și Gheorghe al Hușilor, înconjurați de o mare mulțime de preoți și credincioși. În ziua de 13 iunie, au fost așezate în biserica mînăstirii Sfinții Trei Ierarhi.

Colegiul de la Trei Ierarhi. În anul 1640, Vasile Lupu, desigur tot la îndemnul mitropolitului Varlaam, a pus bazele unui așezămînt școlar la Iași, considerat ca «prima instituție cu elemente de învățămînt superior din Moldova», după modelul celui înființat la Kiev de Petru Movilă. La început se pare că a funcționat în chiliile de la Trei Ierarhi, iar în 1641 Vasile Lupu a cumpărat o casă în apropiere.

Vasile Lupu a cerut de la Petru Movilă, mitropolitul Kievului, și dascăli învățați pentru școala sa. Mitropolitul i-a trimis un grup de profesori (se pare că patru), în frunte cu Sofronie Pogiațki, fost rector al școlii movilene din Kiev, care la Iași a primit mai multe însărcinări - profesor de retorică și rector, egumen la Trei Ierarhi și conducător al tipografiei. Toți profesorii erau oameni cu aleasă pregătire umanistă, primită desigur la școlile din Polonia sau la Colegiul din Kiev. N-ar fi exclus ca între profesorii de la Iași să se fi numărat și români, poate i logofătul Eustratie, care va fi comentat cu elevii săi pravilele și obi-ceiurile pămîntului, și alții.

Între studiile predate în acest Colegiu se numărau: cele «șapte arte liberale», obișnuite în școlile medievale: gramatica, retorică, dialectica (artes sermonicales), aritmetica, geometria, astronomia și muzica (artes reales), la care se adăugau: teologia, filozofia și dreptul. Se învățau și limbile latină, greacă, slavonă, ca limbi culte și de circulație oficială, dar și limba română, pe care o cunoșteau elevii (în însemnările de călătorie ale lui Pavel de Alep se spunea că Vasile Lupu a înființat «un mare colegiu *românesc*»). Dintr-un act mai tîrziu aflăm că Vasile Lupu a dăruit mînăstirii trei sate din ținutul Roman pentru întreținerea profesorilor,

După 1646, acest grup de profesori veniți de la Kiev, în frunte cu Sofronie Pociățki, a fost înlăturat. Conducerea școlii a trecut în m^unor profesori greci. Locul limbii latine a fost luat de limba greacă

ea umanistă a dascălilor kieveeni a fost schimbată cu una îtă, ortodoxă. Școala a dăinuit timp îndelungat, devenind, Academie, dar cu dascăli greci, pînă la începutul secolului (între profesorii ei de mai tîrziu, amintim pe Teodor Tra-sremia Cacavelas ș.a.). Se presupune că între elevii acestei numără și marii cărturari moldoveni Nicolae Milescu spă-roplitul Dosoftei.

'ață de preoțime. Vlădica Varlaam a obținut de la toți dom-care și-a desfășurat activitatea anumite hrisoave, prin care late unele scutiri și drepturi pentru clerul său. Astfel, la jirie 1633, deci numai la trei zile după hirotonie, obține un la Alexandru" Iliăș, prin care se oprea orice amestec abu-gătorilor domnești în judecarea și «globirea preoților». La ie 1649, aceste drepturi ale preoțimii au fost reînnoite, prin-DV dat de Vasile Lupu, prin care judecarea preoților și că- era încredințată mitropolitului și episcopilor eparhioți. La 2 a obținut de la Vasile Lupu un nou hrisov, prin care erau te și întărite scutirile și celelalte drepturi acordate preoți- intășii săi în scaunul domnesc.

uriiie cu *celelalte Biserici Ortodoxe*. Tot în incinta mînăsti- rrarlr din Iași s-au ținut lucrările Sinodului din 1642, care t *Mărturisirea Ortodoxă*, întocmită de mitropolitul Petru 1 Kievului. Desigur, rolul principal în pregătirea' lucrărilor a revenit mitropolitului Varlaam, în calitate de cîrmuitor îi din Moldova.

45, mitropolitul Varlaam a avut prilejul să primească, la Iași,)olitul Petru Movilă al Kievului, de care se simțea legat su- Eiind amîndoi oameni de carte și apărători ai Ortodoxiei îm- rozelitismului altor culte.

:elași an, la 2 iunie, mitropolitul Varlaam, cu sufraganii săi imenii marilor mînăstiri moldovene au dat o scrisoare de fere către țarul Rusiei fostului mitropolit al românilor arde- Iorest, înlăturat din scaun de cîrmuitorii calvini din Tran-

opolitul Varlaam a hirotonit cîțiva ierarhi străini. De pildă, artie 1645, a hirotonit întru arhieru pe ieromonahul Paisie,. ii mînăstirii Galata, ales — prin stăruințele lui Vasile Lupu — al Ierusalimului. Se pare că tot el a hirotonit și pe unii piscopii ortodocși — ruteni sau români — din Muncaci și din reș. în ultimele luni de păstorire" a primit, la Iași, vizita pa-

triarhului Macarie al Antiohiei, însoțit de fiul sau, arhidiaconul Pavel de Alep.

Mai amintim încă un fapt — neîntâlnit în istoria Bisericii românești — legat de mitropolitul Varlaam. În anul 1639, patriarhul Ciril Contaris, rivalul și urmașul în scaun al lui Ciril Lucaris, a fost sugrumat, din ordinul autorităților turcești. Între cei trei candidați canonici, găsiți vrednici pentru ocuparea scaunului patriarhal vacant, se număra și mitropolitul Varlaam al Moldovei. Ceilalți doi erau mitropoliții Partenie al Adrianopolului (care a și fost ales) și Porfirie al Niceii. Deși Varlaam a rămas să conducă mai departe Biserica din Moldova — lucru mult mai folositor pentru ea — totuși trecerea sa printre candidații la scaunul ecumenic arată nu numai prestigiul la care a ajuns țara și Biserica Moldovei sub Vasile Lupu, dar și prețuirea de care se bucura Varlaam în tot Răsăritul ortodox.

Sfârșitul mitropolitului. În aprilie 1653, Vasile Vodă Lupu a pierdut scaunul domnesc, retrăgându-se spre Hotin. Desigur, odată cu el a plecat și mitropolitul Varlaam, care i-a fost colaborator prețios în tot cursul domniei. Din *Letopisețul* lui Miron Costin aflăm că noului domn Gheorghe Ștefan «i-au citit molitva de domnie Ghedeon episcopul de Huși, fiind mitropolitul Varlaam eșit la munte, la mănăstirea Secu». Astfel, după o păstorire plină de fapte mari pentru țara și Biserica Moldovei, mitropolitul Varlaam se reîntorcea în mînăstirea sa de metanie, de unde plecase în urmă cu 21. de ani.

A viețuit la Secu încă patru ani. Este pomenit în mai multe acte ale vremii, interesîndu-se de starea materială a mînăstirii. Și-a redactat în câteva rînduri testamentul, ultimul fiind din 18 august 1657. Două din ele nu le-a putut iscăli «că au fost bolnav, fulgerat de mîini... ce unde-i trebuia punea pecetea». Probabil era paralizat. Toate lucrurile agonisite în cursul vieții le lăsa mînăstirii Secu: sate, vii, prisăci, mori, case etc. Pentru rude, rînduia să se dea doar patru «bofoboace» 'de miere surorii sale Caterina (peste patru ani, ea însăși făcea o însemnată danie mînăstirii Secu). Rînduia de asemenea ca nici un nepot să nu mai ceară nimic, căci «s-a îndurat» de ei iîind în viață.

La scurtă vreme după întocmirea diatei, mitropolitul Varlaam «s-a dus în casa cea de lut a moșilor săi», după cuvîntul său din «predoslovia» *Cazaniei* rămase de la el. A fost îngropat în mormîntul pe care și l-a pregătit singur, lingă" zidul de miazăzi al bisericii mînăstirii Secu, spre strana dreaptă. Data trecerii sale din viață nu a mai fost trecută pe lespedea de piatră de pe mormînt.

oncluzii. Prin îndelungata și multiplă sa activitate, mitropolitul Varlaam și-a înscris numele în rindul marilor ierarhi cărdin trecutul nostru. Și-a adus un aport prețios la tipărirea de în limba româna, a sprijinit cu h&tărîre pe românii transil-i în lupta lor pentru apărarea Ortodoxiei, a stat în legătură sericile Ortodoxe de pretutindeni, a stăruit pe iingâ domnii oentru preoții săi, a avut un rol însemnat în pregătirea si- ui de la Iași și la împăcarea dintre Matei Basarab și Vasile Teolog, bun patriot, conștient de unitatea românească, mitro- d Varlaam a fost, mai presus de toate, unul din marii iăuri- li limbii românești literare, pregătind drumul marilor proza- noldoveni de mai târziu.

BIBLIOGRAFIE

- oare. *Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva Istorică Cen-atului*, voi. II (1621—1652), București, 1968.
- N BIANU și NERVA HODOȘ, *Bibliografia românească veche*, tom. I, 1508— :urești, 1903, X + 572 p. și tom. IV, *Adăogiri și Îndreptări*, București, + 375 p.
- ița bisericească întimpul lui Vasile Lupu. N. IORGA, *Va-i, ca următor al împăraților de Răsărit în tutelarea Patriarhiei de Constan-i a Bisericii Ortodoxe*, în «An. Acad. Rom.», M.S.I., s. II, t. XXXVI, Bucu-13—14,- p. 207—236; I. IRIMIA, *Personalitatea religioasă a domnitorului upu*, în rev. «Mitropolia Moldovei», an. XVIII, 1942, nr. 12, p. 569—634.
- tivitatea mitropolitului Varlaam. ȘTEFAN DINULESCU, *No- >re viața și activitatea mitropolitului Varlaam al Moldovei (1632—2653J*, în i», an. V, 1886, nr. 1, p. 8—17, nr. 2, p. 74—82, nr. 3, p. 137—144, nr. 4, 221, n. 263—284, nr. 6, p. 334—365 (și extras, Cernăuți, 1886); D. RUSSO, *'al Moldovei, candidat la scaunul Patriarhiei ecumenice*, în voi. *Studii iseco-române*, I, București, 1939, p. 229—236; AUGUSTIN Z. N. POP, *Neamul itului cărturar Varlaam al Moldovei*, în BOR, an. LVII, 1939, nr. 5—6, 320; AUGUSTIN Z. N. POP, *Bibliografia mitropolitului cărturar Varlaam ovei*, București, 1940', 14 p. (extras din «Athenaeum», V, nr. 4, 1940); IOAN Mitropolitul Varlaam al Moldovei (3632—]653J, în voi. *Studii, conferințe nicări istorice*, II, Cluj, 1940, p. 257—282; NICULAE ȘERBĂNESCU, *La trei ani de la moartea mitropolitului Varlaam al Moldovei*, în BOR, an. LXXV, . 10, p. 1012—1035 i AUGUSTIN Z. N. POP] *Viața mitropolitului Varlaam al îi*, în MMS, an. XXXIII, 1957, nr. 10—12, p. 742—774 ; CONSTANTIN NONEA, *'le mitropolitului Varlaam cu Bisericile Ortodoxe din Kiev și Moscova*, în n. XXXIII, 1957, nr. 10—12, p. 807—819 s SCARLAT PORCEȘCU, *Locul mitro-i Varlaam în Biserica Ortodoxă și în viața culturală a poporului român*, în in. XXXIII, 1957, nr. 10—12, p. 841—861 ; SOFRON VLAD, *Trei sute de ani noartea mitropolitului Varlaam*, în MA, an. II, 1957, nr. 9—10, p. 640—653; ^ BASARAB, *Conștiinfa originii romane și a unității naționale în opera mi- lilor Varlaam și Dosoiiiei*, în MMS,- an. XLIII, 1967, nr. 9—10, p. 605—611 ; ANU, *Mitropolitul Varlaam ctitor de scriere și.de carte românească*, în GB, 1981, nr. 1—2, p. 81—103.
- a z a n i a lui Varlaam. *Cazania*, ed. J. Byck, București, 1943, 506 p. s V. HANEȘ, *Vechile noastre Cazanii: Coresi, Varlaam, Mînăstirea Dealu*, în iefenii istoriei literare, I, 1931, p. 133—161 ; GR. SCORPAN, *Locul Cazaniei ■laam în vechea noastră literatură omiletică din sec. XVI și XV/i*, în «Cerce-orice», Iași, an. XIII—XVI, 1940, p. 545—596 și an. XVII, 1943, p. 89—120; A MUREȘANU, *Cazania iui VarJaam. Prezentare în imagini*, Cluj, 1944, XVI +

248 p. ; ATANASIE POPA, *Cazania lui Varlaam. Prezentare grafică*, Timișoara, 1944., 132 p. ; MIHAIL BULACU, *Cartea românească de învățătură a marelui Varlaam mitropolitul Moldovei*, în GB, an. XVI, 1957, nr. 12, p. 908—920 ; LIVIU ONU, *Observații cu privire la contribuția lui Varlaam în dezvoltarea limbii române literare*, în voi. *De la Varlaam la Sadoveanu. Studii despre limba și stilul scriitorilor*, București, 1958; ATANASIE POPA, *Există o Cazanie moldovenească în secolul al XVI-lea? În legătură cu Izvoarele Cazaniei lui Varlaam*, în «Cercetări de Lingvistică», an. X., 1965, nr. 1, p. 73—84 f ATANASIE POPA, *Texte vechi în Cazania lui Varlaam*, în MA, an. X, 1965, nr. 1—3, p. 73—99; PÂNDELE OLTEANU, *Izvoare originale și modele bizantino-slave în operele mitropolitului Varlaam*, în BOR, an. LXXXVIII., 1970, nr. 1—2, p. 113—151; PÂNDELE OLTEANU, *Tzvoare și versiuni bizantine slave ale omiliei lui Varlaam la înmormântarea lui Hristos*, în «Studii de slavistică», II., București, 1971, p. 57—89; PÂNDELE OLTEANU, *Unul din izvoarele neogrecești ale «Cazaniei» mitropolitului Varlaam (1643): «Comoara» lui Damaschin Studitul*, în «Romanoslavica», XVIII, 1972, p. 163—185; SCARLAT PORCESCU, *Tiparnița de la iiserică Sfinții Trei Ierarhi — Iași. Cea dintii carte imprimată în Moldova, (1643)*, în MMS, an. XLVII, 1971, nr. 3—4, p. 204—214; ION D. POPA, *Valoarea omiletică a Cazaniei lui Varlaam*, în BOR, an. LXXXIX, 1971, nr. 5—6, p. 550—563; ATANASIE POPA, *Care este contribuția lui Varlaam la Cazania sa -din 1643 ? Stadiul actual al cercetărilor*, în MMS, an. XLVIII, 1972, nr. 3—4, p. 172—181 ; PÂNDELE OLTEANU, *Damaschin Studitul și mitropolitul Varlaam ai Moldovei*, în MMS, an. LII, 1976, nr. 3—4, p. 211—244.

Circulația Cazaniei. Studiul citat al lui Florea Mureșanu; SEBASTIAN STANCA, *Pricină pentru o carte bisericească. Soborul vlădicului Varlaam f=» aJ Transilvaniei, n.n.J la 1689*, în RT, an. XX,' 1930, nr. 1—2, p. 31—34; I. LUPAȘ, *Carfea românească de învățătură de la 1643 retipărită într-o ediție transilvană la Alba-Iuliaîn 1699*, în MMS, an. XXXIII, 1957, nr. 10—12, p. 791—806; PAUL MIHAIL, *Circulația Cazaniei mitropolitului Varlaam în Biserica românească*, în MMS, an. XXXIII, 1957, nr. 10—12, p. 820—828; PAUL MIHAIL, *Știri noi privind circulația Cazaniei lui Varlaam*, în BOR, an. LXXXII, 1964, nr. 3—4, p. 372—388; FLORIAN DUDAȘ, *Cazania lui Varlaam în vestul Transilvaniei*, Timișoara, 1979, 270 p. + 61 fig.; FLORIAN DUDAȘ, *Cazania lui Varlaam în Transilvania*, Cluj-Napoca, 1983, 505 p. + 77 fig.

N. CHIȚESCU, *Trei sute de ani de la «Răspunsul la Catehismul calvinesc» al lui Varlaam al Moldovei*, în BOR, an. LXIII, 1945, nr. 11—12, p. 618—638; TEODOR BODOGAE, *Mitropolitul Varlaam ca teoiog*, în MMS, an. XXXIII, 1957, nr. 10—12, p. 775—790 j MIRELA TEODORESCU, *Unde a fost tipărită lucrarea lui Varlaam : «Răspunsul împotriva Catehismului calvinesc» ?.*, în LR, an. XXVII, 1978, nr. 2, p. 163—171 (crede că la Dealu); VARLAAM, *Opere. Răspunsul împotriva Catehismului calvinesc*. Ediție critică, studiu filologic și studiu lingvistic de Mirela Teodorescu, București, 1984, 231 p. + 32 p. facs.

GH. GHIBĂNESCU, *Leastvița lui Ioan Scărarul, traducere de Varlaam, mitropolitul Moldovei, către 1638*, în rev. «Arhiva», Iași, an. XXV, 1914, p. 65—107 (și extras) j PAUL MIHAIL, «Leastvița» (*Scara raiului*). Traducerea lui Varlaam de la Secu înfr-o nouă redacție, în BOR, an. LXXXII, 1964, nr. 11—12, p. 1069—1083? PÂNDELE OLTEANU, *Metoda filologiei comparate în studierea izvoarelor și în identificarea versiunii neogrecești a operei «Scara» tradusă de mitropolitul Varlaam*, în MO, an. XXII, 1970, nr. 5—8, p. 543—566.

DUMITRU GĂINĂ, *Pravila bisericească de la Iași (Șapte Taine, 1644)*, în BOR, an. LXXXI, 1963, nr. 5—6, p. 558--569.

MIHAIL I. AVĂDANII, *Așezământul școlar de la Trei Ierarhi din Iași — prima instituție cu elemente de învățămînt superior din Moldova*, în MMS, an. XLVII, 1971, nr. 5—6, p. 361—374; an. XLVIII, 1972, nr. 9—12, p. 775—788 și an. L, 1974, nr. 5—6, p. 353—367.

MELCHISEDEC ' (ȘTEFĂNESCU), *Viața și minunile Cuvioasei Maicei noastre Paraschevei cei nouă și istoricul sfințelor ei moașie*, București, 1889, 66 p.; SCARLAT PORCESCU, *Șiinta Parascheva cea nouă*, ■ în MMS, an. XXXII, 1956, nr. 3—4, p. 122—151.

XXXI

MITROPOLITUL PETRU MOVILĂ SINODUL DE LA IAȘI (1642)

În decursul veacurilor, poporul român dreptcredincios a dat Bisericii noastre ortodoxe ostenitori vrednici prin cuvânt și faptă, care au contribuit la propășirea Bisericii și a țării. Dar din mijlocul poporului român au odrăslit mulți oameni de seamă care și-au pus toate forțele de muncă în slujba altor Biserici și popoare, aducându-le un bine : prețios la renașterea lor culturală, politică sau bisericească.

În aceștia, la loc de frunte se numără Petru Movilă (Moghilă), mitropolitul Kievului, a cărui personalitate a dominat întreaga viață bisericească și națională a Ucrainei ortodoxe în prima jumătate a secolului al XVII-lea.

Viața lui Petru Movilă. Viitorul mitropolit se trăgea din familia Ieștilor, care, în ultimul deceniu al secolului al XVI-lea și în primele decenii din cel următor, au ocupat — pentru mai mulți ani — funcțiile domnești din Moldova și Țara Românească. S-a născut la Iași, probabil în 1596, dată contestată în ultimul timp, ca fiu al domnului Ștefan cel Mare și al soției sale Marghita, călugărită ulterior sub numele de Ielania. Un frate al tatălui său a fost Ieremia Movilă, domn al Moldovei (1595—1606), iar altul, mitropolitul Gheorghe, de care ne-am ocupat în alt loc. Cei trei frați erau ctitorii mănăstirii Suceviță. Tatăl și cei doi frați, deci bunicul lui Petru, era, marele logofăt Ioan Movilă, căsătorit cu Măria, fiica lui Petru Rareș. Petru era, așadar, străbunicul lui Petru Rareș și al lui Ștefan cel Mare. Dintre frații lui Petru, trei au ajuns domni în Moldova și Țara Românească : Mihail, Ștefan și Moise.

În urma morții tatălui său, tânărul fiu de domn, împreună cu mama și frații săi au părăsit Iașii și s-au așezat în Țara Românească, apoi s-au așezat defi-

nitiv în Polonia. Și-a început învățătura în casa părintească, continuând-o fie la vestita școală a «Frăției» ortodoxe din Lvov (Liov, Lemberg), fie la Academia Zamoiska (din Zemosc), înființată de hatmanul Jan Zamoiski, în care a învățat limbile latină, greacă, slavonă și polonă, la care se adăugau și celelalte studii : gramatica, poetica, retorica, dialectica, teologia. Potrivit obiceiului nobililor polonezi, a trebuit să învețe și mînuirea armelor, luînd parte și la două lupte ale polonilor împotriva turcilor, la Țuțora și la Hotin. Și-a cumpărat apoi o moșie la Rubiejovka, în apropiere de Kiev, oraș pe care îl cerceta des, mai ales cu prilejul hramurilor cunoscutei mînăstiri Pecerska (Lavra Peșterilor), la sărbătoarea Adormirii Maicii Domnului. Era pe atunci stareț al mînăstirii arhimandritul Zaharia Kopîstenski (-j- 8 aprilie 1627), iar mitropolit al Kievului Iov Borețki (1620—1631). Sub înrîurirea acestora, dar și datorită înclinărilor sale înnăscute, s-a hotărît să se călugărească. După ce s-a pregătit duhovnicește la moșia sa de la Rubiejovka, unde a zidit și o biserică cu hramul Sfîntul Ioan cel Nou de la Suceava, a fost călugărit în Lavra Pecerska din Kiev, după anul 1625. În toamna anului 1627 a fost ales arhimandrit — egumen al mînăstirii, cu ajutorul cancelarului Toma Zamoyski, fiul lui Jan, protectorul familiei Movileștilor, alegere întărită și de regele Sigismund III al Poloniei.

Pentru a înțelege mai bine activitatea desfășurată de Petru Movilă ca egumen al mînăstirii Pecerska și apoi ca mitropolit al Kievului, trebuie să cunoaștem situația politică, socială, culturală și bisericească a Ucrainei în prima jumătate a secolului al XVII-lea. În anul 1569, s-a încheiat așa numita uniune de la Lublin, prin care Polonia se unea cu Lituania (Reczospolita Polska). întinsele teritorii de la Marea Baltică pînă la Marea Neagră, care formau pînă atunci marele cnezat al Lituaniei (cu orașele Poloțk, Vilnius, Grodno, Brest, Jitomir, Kiev, Pereiaslavl), au fost alipite acum la regatul Poloniei, unul din cele mai puternice state din Europa medievală.

Aceste teritorii erau locuite aproape în întregime de ruși albi (bieloruși) și ucraineni ortodocși. Era firesc ca regatul polon catolic să urmărească întărirea catolicismului în aceste părți, mai ales că, în Galiția, Ortodoxia era destul de puternică, fiind patronată de cîțiva nobili ortodocși (în 1539 se înființase Episcopia ortodoxă de la Lvov, ca o continuare a celei din Halici, apoi altele). Credincioșii bieloruși, ucraineni și ruteni din regatul Poloniei erau grupați în jurul Bisericii, îrtocmai ca și românii din Transilvania. În marile orașe — Vilnius, Luțk, Lvov, Kiev — acești credincioși ortodocși au pus bazele

ații» (bratstva), pentru apărarea Ortodoxiei și pentru promovării slavone tradiționale.

saganda catolică-iezuită împotriva Ortodoxiei era însă în plină are, încurajată de regele Sigismund III al Poloniei. Prin unei-zuiților, o bună parte din episcopii și preoții ortodocși din jărți au fost siliți să îmbrățișeze unirea cu Roma. Este cu-unirea realizată în sinodul de la Brest-Litovsk, în 16—20 oc-e 1596, denunțată abia după 350 de ani, în 1946. La scurt timp ivârșirea acestui act, au trecut la uniație numeroși episcopi, i devenit apoi dușmani ai Ortodoxiei (între ei și învățatul cop de Poloțk, Meletie Smotrițki, autorul unui Catehism ca-orecum și mulți nobili, care urmăreau să facă parte și pe> în dieta — seimul — Poloniei. Bisericile ortodoxe au început :lărimate, închise sau vîndute celor de alte confesiuni, de la todocșii trebuiau să le închirieze, averile bisericilor ortodoxe mfiscate, iar credincioșii lipsiți de drepturi și siliți să înbră-
 iniația. Cele mai multe biserici din Kiev — inclusiv catedrala)liei — au ajuns în mâna iezuiților. S-au înființaW-cplegii ie-
 î diferite orașe (Camenia, Vilnius, Bar etc), prin care se ur-
 cațolicizarea și — implicit — polonizarea nobilimii lituane, se și ucrainene, pînă atunci, în mare parte, ortodoxă. Cu toate asupiri, poporul dreptcredincios a rămas statornic în vechea
 ă și nu o dată cazacii zaporojeni s-au ridicat cu sabia în mîna
 apărarea pămîntului strămoșesc și a credinței ortodoxe.
 'ia prin 1620—1621, patriarhul Teofan al Ierusalimului — în
 le la Moscova spre eparhia sa — a izbutit să restabilească ie-
 ortodoxă în regatul polon, hirotonind șase episcopi ortodocși,
 i și un nou mitropolit al Kievului, Iov Borețki, în locul celor
 rimiseră unirea cu Roma.

umeri *al havrei Pecerska*. în astfel de împrejurări vitrege a Petru Movilă, la vîrsta de 31 de ani, arhimandrit și egumen rrei Pecerska din Kiev. Trebuie precizat că datorită dîrzeniei mdritului Nichifor Tur, Lavra Pecerska a rămas în stăpînirea cșilor în ciuda încercărilor mitropolitului Mihail Ragoza, trecut xlul de la Brest la uniți, de-a o trece în stăpînirea acestora. Lupta L Ortodoxie a fost continuată de urmașul lui Nichifor, egumenul Pletenețki (1599—1624), care a înființat în mînăstire o tipogra-
 î sub teascurile căreia au ieșit un număr însemnat de cărți de și de apărare a Ortodoxiei. În acest scop, a strîns în jurul său
 mă de oameni învățați și pricepuți în probleme de tipar, a în-
 ■ o școală în mînăstire și a pus bazele unei «frății ortodoxe» la

Kiev. Această rodnică activitate a fost continuată de arhimandritul Zaharia Kopîstenski, deși a stat în fruntea Lavrei numai trei ani.

Primind această bogată moștenire de la înaintașii săi, Petru Movilă a izbutit să ridice activitatea bisericească și culturală a mînăstirii Pecerska la un prestigiu necunoscut pînă atunci. În timpul celor peste cinci ani de activitate ca egumen el a dovedit a fi o personalitate excepțională, cerută de situația critică în care se găsea Ortodoxia din regatul polon. Între altele, s-a ocupat de restaurarea și înfrumusețarea mînăstirii și a peșterilor în care se aflau moaște de sfinți, cît și de întocmirea vieții acelorora. A continuat activitatea tipografică a predecesorilor lui, reorganizînd tipografia — pe care a înzestrat-o și cu îtere latine — dînd la lumină mai multe cărți de slujbă și de învățătură.

În anul 1631, a pus bazele unui colegiu, întîi în Lavră, mutat apoi în mînăstirea Bratska, din care s-a dezvoltat mai tîrziu vestita Academie duhovnicească de la Kiev. Nevoia unei asemenea școli se simțea atunci mai mult ca oricînd, pe de o parte, ca ortodocșii să nu mai fie nevoiți să frecventeze școlile iezuiților, pe de altă parte, ca să poată ridica nivelul cultural al clerului său și, în felul acesta, să poată apăra cu temei adevărurile de credință ortodoxe.

În anul 1632, a avut loc alegerea noului rege al Poloniei. Cu acest prilej, arhimandritul Petru Movilă — ca reprezentant al mitropolitului din Kiev — a strîns în jurul său pe mulți nobili poloni din Dietă, izbutind să impună alegerea ca rege a lui Wladislav IV (1632—1648). În felul acesta, noul rege s-a văzut silit să recunoască unele din vechile drepturi și libertăți ale ortodocșilor din regatul său, prin așa numitele «articole de împăcare» (Articula de pacificatione sau Pacta conventa) dintre ortodocși și uniți, semnate de Wladislav la 1 noiembrie 1632, cu cîteva zile înainte de încoronarea sa. Printre altele, au fost cîștigate : libertatea de cult a Ortodoxiei în regatul polon, recunoașterea legală a Mitropoliei ortodoxe a Kievului, cu episcopiiile sufragane : Lvov (singura episcopie ortodoxă menținută tot timpul și pînă atunci), Luțk, Przemysl și Mstislav ; dreptul pentru Biserica Ortodoxă de a avea biserici, tipografii și spitale (menținerea frățiilor ortodoxe și dreptul de a înființa altele; restituirea tuturor bisericilor ortodoxe din Kiev, răpite de uniți; dreptul — pentru credincioșii ortodocși — de a dobîndi orice demnități în stat etc. Cu toate acestea, luptele dintre ortodocși și uniți au continuat, ajungîndu-se și la ciocniri sîngeroase, încît ulterior multe din drepturile primite au fost revizuite, iar uniții au rămas favorizați.

Mitropolit al Kievului. La 2 martie 1631, a trecut la cele veșnice politui Iov Borețki al Kievului, fiind ales în locul său episcopul Kopinski de Przemysl. Nefiind recunoscut de autoritățile de solone, ca și ierarhii hirotoniți de Teofan al Ierusalimului, s-au noi alegeri de vlădici. în scaunul de «arhiepiscop și mitropolit Kievului, Haliciului și a toată Rusia» (e vorba de Rusia Mică) t ales arhimandritul Petru Movilă. La alegerea lui au tras greu Lmpănă atît originea sa voievodală și relațiile pe care le avea amenii politici ai vremii, dar, mai ales, pregătirea sa cartură-ă și marile biruințe ale Ortodoxiei din regatul polon, dobîn-prin vrednicia sa. Alegerea sa ca mitropolit a fost întărită de e Wladislav IV și recunoscută de patriarhul ecumenic Ciril Lu-

La 28 aprilie 1633, a fost hirotonit întru arhiepiscop de către un • de ierarhi în frunte cu episcopul Ieremia Tissarovski, în cala cu hramul Adormirea Maicii Domnului (Uspenia) din Lvov, lirea căreia contribuiseră tatăl și unchiul său, domnitorii Simion remia Movilă (era numită și Volosskaia țerkov). Abia la înce-lunii iulie 1633, și-a făcut intrarea în Kiev.

Rodnica activitate începută de Petru Movilă ca egumen al Layrei ska a fost continuată, cu și mai multă însuflețire, după însă \-. sa ca mitropolit al Bisericii Ortodoxe ucraino-ruse din Polonia, irîm gospodăresc, se remarcă refacerea și înfrumusețarea unor ci și mînăstiri din Kiev. Astfel a luat măsuri pentru restaurarea ralei mitropolitane Sfînta Sofia (lucrările au durat vreo 10 arii) mînăstirilor dependente de ea, Vîdubițki și Pustîno-Nicolaeyk, uite atunci de uniți ortodocșilor. De asemenea, a fost înnoită ca principală a mînăstirii Pecerska, cu hramul Adormirea Maicii mlui (Uspenia), a fost restaurată din temelie biserica «Spasa», ita, după tradiție, de marele cneaz Vladimir, a fost «dezgropata» ca Desiatinaia, ctitoria aceluiași cneaz, lăsată în ruină cîteva iri (aceasta a fost terminată numai i după moartea sa, din banii de el, prin testament). în afară de acestea, a ridicat cîteva spi-i azile, a pus bazele unor noi frății ortodoxe.

'entru întărirea disciplinei și a vieții religios-morale a clerului mitropolitul Petru a instituit vicari (unul pentru Ucraina, altul u Bielorussia — Lituania), precum și protopopi, cu misiunea de ceta și îndruma pe preoți (înșiși protopopii erau controlați' de nii săi de încredere, recrutați dintre călugării cu învățătură). El i cerceta adeseori pe episcopii săi sufragani. ■

fi fiecare an convoca «soboare» de protopopi și preoți, pentru a aiurite măsuri privitoare la bunul mers al treburilor bisericești.

A organizat un «consistoriu», format din călugări învățați, pentru cercetarea și judecarea abaterilor clerului. A luat măsuri împotriva recăsătoririi preoților, pentru întărirea disciplinei monahale, pentru oprirea femeilor creștine de a sluji la evrei etc.

Dar, în chip deosebit, trebuie subliniată *activitatea culturală* a mitropolitului Petru Movilă. Așa, de pildă, a purtat o grijă permanentă școlii sale din Kiev, care avea o programă de studii identică cu a școlilor superioare din Occident, un personal didactic temeinic pregătit și o bibliotecă bogată. Rectorul și profesorii, numiți de mitropolitul Kievului, erau recrutați dintre monahii cărturari — membri ai Frățiilor Ortodoxe — sau dintre tinerii trimiși la studii de Petru Movilă (Isaia Kozlovski, Sofronie Pociatki, Silvestru Kosov — urmașul lui Petru în scaunul mitropolitan — Inochentie Ghizel și alții). Programa de studii era foarte bogată, punându-se accentul pe disciplinele umaniste : gramatica, poetica, sintaxa, retorica, dialectica, aritmetica, geometria, astronomia, muzica, filozofia, teologia etc. Colegiul «movilean» din Kiev este considerat *cel mai vechi așezământ de învățământ superior la slavii ortodocși*. La începutul secolului al XVIII-lea a devenit Academie. A răspândit multă lumină nu numai în Biserica ucraineană, ci în întreaga Ortodoxie (au studiat acolo și mulți români, mai ales în secolul al XIX-lea), exercitând o influență binefăcătoare asupra dezvoltării învățământului superior din alte țări ortodoxe. De pildă, după modelul lui s-a organizat o școală superioară la mănăstirea Trei Ierarhi din Iași de către domnitorul Vasile Lupu, în 1640, alta la mănăstirea Sfântul Andrei din Moscova, de către un sfetnic al țarului Alexei Mihailovici (devenită Academie slavo-greco-latină), amândouă cu profesori trimiși de la Kiev.

În aceiași timp, s-a îngrijit și de buna funcționare a celorlalte școli ortodoxe din cuprinsul eparhiei sale (Vinița, Luțk etc). Prin aceste școli, urmărea să formeze un cler cult, care să facă fața atarcurilor uniate și iezuite.

Este de-a dreptul impresionantă activitatea tipografică desfășurată în timpul arhipăstoririi sale. Pe lângă tipografia din Lavra Pecerska, mitropolitul Petru a pus sub controlul său direct și tipografiile din Lvov și Vilnius, pentru ca să asigure unitatea de lucru, dar mai ales pentru ca lucrările care ieșeau de sub teascurile lor să nu cuprindă abateri de la învățătura ortodoxă. Se cunosc aproximativ 50 de tipăriri îngrijite de Petru Movilă, în timp ce era egumen la Pecerska și apoi mitropolit, unele lucrate de el însuși, altele de ucenici sau colaboratori de-ai săi (la multe semna prefețele).

\ tipărit trei categorii de cărți : de slujbă, de evlavie sau de zisufletească și de apărare a Ortodoxiei. Vom arăta aici numai a din ele. Dintre cărțile de slujbă semnalăm: *Liturghierul* (Pe:a 1629, 1638 și 1639, Lvov 1636), *Evangheliarul* (Lvov 1636, Pe:a 1644), *Apostolul* (Lvov 1639), *Psaltirea* (Pecerska 1629, 1640 și Moghilev 1637), *Octoihul* (Lvov, 1630, 1639, 1640 și 1644), *Trio-Pecerska*, 1627, 1631, 1640), *Triodul înflorat* (Pecerska 1631, Lvov *Penticostarul* (Pecerska 1631, Lvov 1642), *Antologhionul* (Pe:a 1636, Lvov 1638) etc.

Zea mai însemnată carte de slujbă a lui Petru Movilă a fost însă *doghionul* sau *Molitvelnicul* (Trebnicul) — cu peste 1500 de pași 126 de slujbe — tipărit în Lavra Pecerska, în 1646. În cărțile jice tipărite pînă atunci pentru ucraineni se strecuraseră felurite li — mai ales nuanțe și forme catolice, luate din cărțile tipărite niți la Roma sau la Lvov — care au dus la deformarea multor lieli de cult ortodoxe. Pentru ca să înlătore acest neajuns, mitrouil Petru a colaționat felurite ediții grecești, paleoslave și chiar ice, în vederea restabilirii textului original. Același lucru l-a fă->i în cazul altor cărți de slujbă, dovedindu-se astfel un precursor moseutei reforme a patriarhului Nikon al Moscovei (1652—1666).)ildă, la tipărirea Octoihului de la Lvov din 1630, a cercetat și nanuscris de la mînăstirea Neamț, trimis de domnul Moldovei n Barnovschi. Pe lîngă slujbele propriu-zise ale Molitvelnicului, î Movilă a adăugat și o parte originală și anume explicarea sen-Dr liturgice și dogmatice ale slujbelor respective, precum și felul re trebuie să se pregătească preoții pentru săvîrșirea lor. Este ade-t că se întîlnesc unii termeni luați din teologia catolică (materie, ă etc), ca și unele atitudini conciliante față de celelalte confe-(de pildă, recunoașterea botezului făcut prin turnare, precum șf/ lui făcut de catolici sau protestanți, fără a cere completarea lui*- *fîntul Mir).

dintre cărțile de învățătură sau de zidire sufletească menționăm.; *tolele parenetice ale diaconului Agapet* (sec. VI) și *Așezămintele ice ale lui Dorotei* (sec. VI, 1628), *Omiliile Sfântului Macarie eanul* (1632), *Patericul sfinților care au strălucit în Pecerska*), fstoria lui *Varlaam și Ioasai* (1637), *Minunile peșterilor Kievu-*1638) etc, toate tipărite la Kiev. Tot în grupa acestor cărți poate ezată și *Evanghelia învățătoare* sau *Cazania* tradusă din grecește mărită la Kiev în 1637 (probabil anumite părți din ea au fost tra-în românește de ieromonahul Silvestru în *Cazania* de la Govora-

Dealul din 1642—1644). A tipărit, de asemenea, o lucrare canonică-juridică : *Nomocanonul*, în anul 1629.

Principala sa lucrare de polemică împotriva catolicilor este intitulată *Lithos sau Piatră din praștia adevărului al sfintei Biserici ortodoxe ucrainiene* (Kiev, 1644), ca răspuns la învinuirile aduse Bisericii Ortodoxe și slujitorilor ei de renegatul Casian Sakovici trecut la uniți, apoi la catolici (în lucrarea *Scurtă privire asupra rătăcirilor, ereziilor și superstițiilor Bisericii Ortodoxe greco-rufene*, două ediții, Cracovia, 1641 și 1642). Lucrarea a apărut în limba polonă, pentru ca să poată lua cunoștință de cuprinsul ei cercuri cit mai largi de teologi și învățați catolici. Pe lângă respingerea învinuirilor și calomniilor la adresa Bisericii Ortodoxe, lucrarea combătea și două din marile puncte deosebitoare dintre ortodocși și catolici : filioque și primatul papal. Lucrarea era o adevărată apologie a Bisericii ortodoxe din Ucraina și Bielorusia, dar și o însemnată lucrare polemică împotriva atacurilor iezuite și uniate. Expunerea avea însă un caracter irenic și obiectiv. Era folosit un material bogat, cules din hotărârile sinoadelor ecumenice și locale, operele Sfinților Părinți și scriitorii bisericesti din Răsărit și Apus, viețile sfinților, operele istorice sau teologice contemporane, fapte trăite de autor etc.

În privința autorului, mulți cercetători consideră că Petru Movilă n-a putut alcătui singur un răspuns la cartea lui Casian Sakovici, dat fiind materialul imens pe care-l cuprinde *Lithos-ul* (aproape 900 de pagini). Fără îndoială că la alcătuirea ei au lucrat mai mulți teologi kievieni, sub directa îndrumare a mitropolitului, care a făcut numai redactarea generală a cărții (de fapt nici n-a apărut sub numele său, ci autorul era numit «cucerinicul păstor» (ευαεπτο? τροτφίρjv).

Mărturisirea Ortodoxă. Cea mai însemnată dintre cărțile lui Petru Movilă este, fără îndoială, *Mărturisirea Ortodoxă* (Pravoslavnică Mărturisire). Nevoia unei cărți de învățătură pentru întreaga Ortodoxie se simțea atunci mai mult ca oricând, dată fiind acțiunea prozelitistă protestantă și catolico-uniată din țările ortodoxe, fără să mai vorbim de faptul că alte confesiuni creștine aveau astfel de cărți. Pe lângă acestea, nu trebuie trecut cu vederea faptul că nu cu mult înainte apăruse o mărturisire de credință calvinizantă la Geneva (ed. lat., 1629 în ed. greacă, 1633), pusă sub numele patriarhului ecumenic de atunci Ciril Lucaris, care era bine cunoscut în Ucraina și Bielorusia, fiind șase ani profesor la Academia din Ostrog. Întrucât Ciril Lucaris nu a dezmințit calitatea de autor care i se atribuia, un sinod întrunit la Constantinopol, în 1638, sub președinția lui Ciril Contaris, urmașul

aun, a condamnat atât opera cât și persoana lui Kiril Lucaris. au fost motivele care au determinat pe mitropolitul Petru în alcătuiască o nouă carte de doctrină și de morală creștină, ierească pe credincioșii săi de catehismele altor confesiuni. ptembrie 1640, a convocat un sinod la Kiev, la care au luat egați ai episcopilor de Lvov, Przemysl, Mstislav și Luțk, ai și mînăstirilor ortodoxe din Bielorusia și Ucraina, în scopul L unei mărturisiri de credință întocmită de mitropolit în limba i titlul : *Expositio Udei Ecclesiae Russiae Minoris*. Lucrările s-au desfășurat între 8 și 18 septembrie 1640, sub conducere-politului, în catedrala Sfînta Sofia din Kiev. Mărturisirea era după cele trei virtuți teologice — credința, nădejdea și dra-, cuprinzînd 261 de întrebări și tot atîtea răspunsuri. Partea :uia Simbolul credinței, în partea a doua se trata despre explicîndu-se rugăciunea Tatăl Nostru și fericirile, iar partea :uprindea învățătura despre dragostea față de Dumnezeu și de e. Întreaga lucrare se întemeia pe învățătura Sfintei Scrip-Sfînților Părinți (Sfînții Ciprian, Ioan Gură de Aur, Kiril al aului, Ioan Damaschin ș.a.) și pe canoanele Bisericii.

irma cuvîntării mitropolitului și a lămuririlor date de învăța-gi Ignatie Oxenovici Starușici și Isaia Troiimovici Kozlovski, Sinodului avi cercetat, rînd pe rînd, toate articolele Mărturi-î au fost însă de acord cu două puncte ale ei, fapt pentru hotărît să ceară părerea patriarhului ecumenic din Constan-în cele din urmă, s-a ajuns la ideea convocării unui alt sinod, icipirea delegaților mai multor Biserici Ortodoxe, care să ia în cercetare *Mărturisirea* mitropolitului din Kiev.

adui de *la Iași*. Pentru că proiectatul sinod nu se putea întruni Constantinopol, unde stapîneau turcii, nici la Kiev, aflat sub ea polonilor catolici, Petru Movilă s-a gîndit să fie convocat în Moldova, țară ortodoxă și țara sâ de naștere, unde domnea Lupu, cunoscut sprijinitor al Bisericilor Ortodoxe de pretu-Patriarhul ecumenic Partenie I și-a dat încuviințarea ca sinodul nă la Iași, trimițîndu-și doi delegați : pe Porfirie, fostul mitro-I. Niceii, și pe ieromonahul Meletie Syrigos (Sirigul) (1586—iascăl și predicator al Patriarhiei, cel mai învățat teolog grec ■olul a'l XVII-ia. Era originar din Creta, învățase la Veneția >va, a călătorit de mai multe ori în Moldova.

tropolitul Petru Movilă a trimis trei delegați din Kiev : Isaia ski, egumenul mînăstirii Sfîntul Nicolae, primul rector al Co-i movilean, Iosif Gorbațki, rectorul în funcție al Colegiului și

egumen al mînăstirii Bogoiavlenska (mai tîrziu episcop de Mstislav), și Ignatie Starușici, fost și el rector, iar acum predicator al catedralei Sfînta Sofia. Din partea Bisericii din Moldova au participat mitropolitul Varlaam și episcopii săi sufragani : Evloghie al Romanului, Anastasie al Rădăuților și Gheorghe al Hușilor, precum și ieromonahul Sofronie Pociățki, egumenul mînăstirii Sfinții Trei Ierarhi și rectorul școlii înființate aici de Vasile Lupu, probabil și alți egumeni.

Pe lîn-gă Vasile Lupu, care, ca împărații bizantini de odinioară, a prezidat sinodul, la lucrări vor fi asistat și marii boieri din divan, printre care se numărau pe atunci Grigore Ureche vornicul, Eustratie logofătul și alții. Din Țara Românească_ n-a participat nimeni, din pricina raporturilor neprietenești dintre Matei Basarab și Vasile Lupu. în orice caz, trebuie reținut faptul că acum s-au întîlnit într-un sinod, pentru prima dată în istoria Bisericii, reprezentanții celor trei mari ramuri ale Ortodoxiei: greacă, slavă și română.

Lucrările Sinodului s-au deschis în ziua de 15 septembrie 1642, în trapeza mînăstirii Sfinții Trei Ierarhi din Iași și au durat pîna la 27 octombrie 1642, deci 43 de zile. Știri asupra desfășurării sale avem din însemnările lui Meletie Sirigul, precum și dintr-o scrisoare în limba italiană a medicului danez (după unii olandez) Scocardi (corect : Skovgaard), aflat la curtea lui Vasile Lupu. Credem că discuțiile s-au purtat în limba latină, pe care o cunoșteau mulți dintre participanți, dar și în limba slavă, pe care o cunoșteau delegații din Kiev ,și din Moldova.

La începutul lucrărilor, Meletie Sirigul a stăruit ca Sinodul să ia în discuție și hotărîrea de anatematizaie în 18 puncte a *Mărturisirii* pusă sub numele lui Ciril Lucaris, luată în sinodul patriarhal din Constantinopol, în mai 1642 (însuși Meletie a scris o *întîmpinare* — 'AvxtppTjotț la acea *Mărturisire*). Membrii ucrainieni și moldoveni ai sinodului, ca și domnitorul Vasile Lupu, n-au fost de acord cu propunerea lui Meletie, considerînd că acea *Mărturisire* nu este opera lui Ciril, ci a fost pusă numai sub numele său.

S-a trecut apoi la cercetarea tuturor celor 261 de întrebări și răspunsuri din cartea alcătuită de Petru Movilă. Pe măsura discutării ei, ieromonahul Meletie Sirigul o traducea din latinește în greaca vorbită. Discuții mai aprinse au fost numai asupra celor două puncte cu care nu au fost de acord nici membrii Sinodului de la Kiev, în septembrie 1640. Petru Movilă scrisese că pe lîngă rai și iad mai este un loc curățitor, purgatoriul, și că prefacerea darurilor la Sfînta Liturghie în Trupul și Sîngele Domnului ar avea loc la rostirea cuvintelor : «Luați, mîncăți... și beți dintru acesta toți...» ; se vedea deci,;

nîndouă, o influență catolică. Cei prezenți — și îndeosebi Meletie al Iașiului — au apărat vechile adevăruri ortodoxe, arătînd că nu există nici o schimbare și că prefacerea darurilor are loc în timpul rugăciunii de la Euharistie sau invocare a Sfîntului Duh (epicleza) rostită de preotul celebrant.

La 27 octombrie s-au încheiat lucrările sinodului, iar la 30 octombrie a fost adoptată *Mărturisirea* — îndreptată și tradusă în limba greacă — a fost să Sinodului patriarhal din Constantinopol. La 20 decembrie 1642, [ații greci tipăreau la Iași o scrisoare de mulțumire, în grecește, adresată domnului moldovean, care găzduise sinodul. Dar pe Ungaria nu s-a aplicat, mai era tipărită și hotărîrea de anatematizare a *Mărturisirii Iolucariene*, luată de Sinodul patriarhal, care n-a fost acceptată

și-

În martie 1643, Sinodul patriarhal din Constantinopol prezidat de mitropolitul Partenie I, a aprobat ca traducerea greacă a lucrării lui Movilă să devină *Mărturisirea Ortodoxă a Bisericii sobornicești ortodoxe a Răsăritului* (Ἡ Ὁρθόδοξη Καθολικὴ καὶ Ἀποστολικὴ Ἐκκλησία τῆς Ἀνατολῆς). Această hotărîre a fost semnată — în anii urmi — și de ceilalți patriarhi răsăriteni : Ioanichie al Alexandriei, Paisie al Antiohiei și Paisie al Ierusalimului. Astfel, lucrarea învățîi mitropolit de neam român a primit aprobarea întregii Ortodoxii, devenind — după Simbolul credinței și Dogmatica Sfîntului Ioan Iscărlul — a treia mărturisire de credință a Bisericii Ortodoxe. Iul acesta, am adus și noi românii o contribuție de seamă la scrierea de credință și de învățatură al întregii Ortodoxii, 'etru Movilă a publicat versiunea latină încă din timpul vieții, în Amsterdam, în 1643, sub titlul *Confessio Udei orthodoxae* (o nouă ediție : latină a apărut la Leipzig în 1659 sub titlul *Confessio orthodoxae et apostolicae Ecclesiae orientalis*). Pe baza acesteia, a fost tipărit la Kiev o formă prescurtată a Catehismului, în două limbi : polonă și slavo-ucraineană (o nouă ediție slavo-ucraineană rută la Lvov în 1646).

Alta ediție în limba greacă a apărut la Amsterdam în 1667 și era semnată de Nectarie al Ierusalimului, cu data 1662), grija lui Panaiot Nikussios, marele dragoman al Porții otomane, a trimis, în 1672, regelui Ludovic XIV al Franței unul din **scrierile originale ale Mărturisirii (grec-latin), păstrat pînă azi în »teca Națională din Paris (Parisinus Graecus 1265) — textul grec istuia fiind tipărit abia în 1943 de preotul prof. univ. și academi-Nlculea M Popescu.**

După 1667, *Mărturisirea* lui Petru Movilă, considerată cartea simbolică sau de doctrină a întregii Ortodoxii, a fost tradusă în mai mulți limbi și tipărită în numeroase ediții. Se cunosc, de pildă 15 ediții grecești, începând cu cea din 1667 (a doua la Leipzig în 1695, datorată profesorului Laurentius Normannus din Uppsala, iar a treia la Snagov, în 1699, tipograf fiind Antim Ivireanul), apoi traduceri slavo-ruse (începând cu ediția de la Moscova, din 1696), traduceri și editări în limbile rusă (1833 ș.a.), olandeză (1722), germană (1727), engleză (1762 ș.a.), slavo-sîrbă (1764, 1777), maghiară (1791), bulgară (1888). În limba română s-a tradus și tipărit pentru prima oară la Buzău, în 1691 — prima traducere într-o limbă națională — prin osîrdia logofătului Radu Greceanu (era prima carte apărută în noua tipografie «domnească» din Buzău). A ajuns, pînă acum, la 19 ediții românești, unei traduse din nou, altele numai îndreptate (București, 1745, 1827 etc. Neamț, 1844, trad. de Filaret Scriban din rusește și retipărită de mai multe ori).

Cartea lui Petru Movilă a fost cercetată și apreciată de numeroși teologi, din toate timpurile și de toate confesiunile. Mult timp a fost folosită ca manual în școlile teologice ortodoxe din Rusia, din țările române sau din alte părți. De aceea, pe bună dreptate, marele istoric și dogmatist rus Macarie Bulgakov (secolul XIX) socotea pe Petru Movilă drept «părintele teologiei ortodoxe moderne», iar profesorul Alexandru Elian remarcă faptul că «opera lui Movilă și-a câștigat un loc neatins de nici o altă lucrare similară din cadrul teologiei simbolice ortodoxe».

Legăturile lui Petru Movilă cu țările române. În afară de faptul că *Mărturisirea Ortodoxă* a fost aprobată de un sinod ținut la Iași: unde-și avuseseră scaunul de domnie unchiul, tatăl și doi din frații săi, Petru Movilă a păstrat legături neîntrerupte cu țările românești: Așa, de pildă, în 1631, pe cînd era egumen al Lavrei Pecerska, unul din frații săi, Moise, a ajuns domn în Moldova. Cu acest prilej, arhiepiscopul Petru i-a închinat o carte bisericească tipărită atunci la Kiev *Triodul ales* (sau înflorat). Prefața, semnată de el, cuprindea — pe cîteva pagini — și unele «sfaturi» către fratele său, în care-i arăta cum trebuia să se poarte un domn creștin, operă asemănătoare cu *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*, desigur, far să se ridice la valoarea literară și politică a acestora. În cartea *Lithos*, vorbea de multe datini și obiceiuri din Moldova (tăiatul moșului la copii, hramurile de mînăstiri etc), precum și de zidirea catedralei mitropolitane din Alba-Iulia de către Mihai Viteazul. *Pentecostarul*, editat în limba slavonă la Lvov (1642) în tipografia lui Miha

i, cu binecuvântarea lui Petru Movilă, era dedicat domnilor rotatei Basarab și Yasile Lupu.

sprijinit cu multă dărnicie și patriotism activitatea culturală-tică din Țara Românească și Moldova. Tipografiile lui Matei Bale la Cîmpulung (1635), Govora (1637) și Dealu-Tîrgoviște (1644) lui Vasile Lupu de la Iași (1640—1641), în care au apărut pri-ărți românești (după cele din Transilvania din secolul XVI),

dăruite sau cumpărate de la Petru Movilă. Tot el a trimis și ii tipografi de care era nevoie (Timotei Verbițki, Ivan Kunoto-Ivan Glebkovici). În 1640, Vasile Lupu a întemeiat un Colegiu după chipul celui din Kiev, în care obiectele de studiu (poezia, a, filozofia ș.a.) erau predate în limbile latină, greacă și slavlitropolitul i-a trimis și patru profesori, în frunte cu ieromo-Sofronie Pociatki, care a primit, la Iași, însărcinarea de profesor al colegiului, egumen al mînăstirii Sfinții Trei Ierarhi și ator al tipografiei.

începutul anului 1645, Petru Movilă a avut ocazia să vizitoldova, pe care n-o văzuse din copilărie. A venit ca să binesze căsătoria fiicei lui Vasile Lupu, Măria, cu nobilul lituan Ianusz Radziwill, căsătorie pe care o mijlocise el însuși. Taina îi s-a săvîrșit în biserica Sfinții Trei Ierarhi din Iași și cu irilej mitropolitul kievean a rostit un «cuvînt duhovnicesc», treime în limba polonă, cunoscută de mire și de invitații din i, iar două treimi în limba română, cunoscută de mireasă, de ei și de nuntași. În același an, cuvîntarea a fost tipărită într-o i la Kiev, în limba polonă. Era un adevărat tratat teologic asu-nei căsătoriei, cu numeroase citate din Sfînta Scriptură a' Ve-

și a Noului Testament.

ii adăugăm că pe frontispiciul multora din tipăriturile sale se >tema Movileștilor sau a celor două țări române în care domai săi. De altfel, el însuși se intitula adeseori «fiu al voievoării Moldovei» sau «fiu de domn moldovean» (vodevodici). Unul rivnicii săi îl învinuia că s-a înconjurat numai de slujitori de oman. Toate acestea nu trebuie să le considerăm decît o exa dragostei sale față de neamul din care făcea parte, pã o păstorire de 13 ani împliniți, mitropolitul Petru Movilă a la cele veșnice, în ziua de 22 decembrie 1646/1 ianuarie 1647

fiind îngropat în biserica cea mare a mînăstirii Pecerska. Prin sntul său, arăta că întreaga sa avere, moștenită de la părinți, 't-o pentru restaurarea de biserici și înființarea de școli. O bună in agoniseala vieții, care i-a mai rămas, o lăsa Colegiului de

la Kiev, iar o altă parte, catedralei Sfânta Sofia și mînăstirii Pecerska, pentru refacerea lor și pentru azilul de batrîni întemeiat de el.

Notam că la scurt timp după moartea sa, a început războiul de eliberare a poporului ucrainean, condus de Bogdan Hmieilnițki, împotriva Poloniei, iar în 1654 s-a proclamat unirea Ucrainei cu Rusia, începea deci o nouă epocă în viața poporului și a Bisericii ucrainene. Drumul pentru noi înfăptuiri era pregătit și prin munca de o viață întregă a lui Petru Movilă.

Concluzii. Mitropolitul Petru Movilă a rămas în istoria Bisericii Ortodoxe din Ucraina și Bielorusia ca un adevărat reformator. Ierarh cu aleasă pregătire teologică și umanistă, bun organizator și iscusit diplomat, fondator al primei instituții de învățămînt superior în Bisericile Ortodoxe slave, întemeietor și îndrumător al cîtorva tipografii, în care s-au imprimat felurite cărți de slujbă și de învățătură, inițiator al operei de revizuire a traducerilor slavo-ucrainene a cărților de slujbă, autor a numeroase lucrări teologice, între care se impune Mărturisirea Ortodoxă, carte de doctrină a întregii Ortodoxii, mitropolitul Petru Movilă a adus un aport prețios la renașterea bisericească și culturală a Ortodoxiei din Ucraina și Bielorusia în prima jumătate a secolului al XVII-lea. Prin strădaniile sale, el a făcut să strălucească primele raze ale culturii apusene în țările rusești, fiind astfel un precursor al marii opere de «occidentalizare» întreprinsă — pe plan mult mai larg — de omonimul său de la Petersburg, țarul Petru I. De aceea, nu fără temei se întreba cercetătorul rus Iurii Venelin : căruia dintre acești doi i se cuvine calificativul de «cel mare» ? Adăugăm și faptul că de numele său se leagă — într-un fel — și crearea primei instituții de învățămînt superior din țara noastră, precum și înflorirea activității cultural-tipografice în limba română, în Țara Românească și în Moldova. Pentru toate acestea, Petru Movilă poate fi considerat — alături de învățații moldoveni Nicolae Milescu Spătarul și Dimitrie Cantemir, care au activat în ultima parte a vieții lor în Rusia. — ca un mare dar duhovnicesc tăcut de poporul român Bisericii ucraino-bieloruse, dar și Ortodoxiei întregi.

BIBLIOGRAFIE

Izvoare. ANTOINE MALVY et MARCEL VILLER, *La Conicssion orthodoxe de Pierre Moghila, Metropolit de Kiev (3633—1646) approuvec par les Patriarches giecs du XVII-e siecle*. Text latin inedit avec introduction et notes critiques, Roma—

7, CXXXI + 223 p., voi. X, nr. 39 din «Orientalia Christiana»; (Cf. și [ui M. Jugie, în *Echos d'Orient*, XXXII, 1929, p. 414—430); NICULAE M. și GHEORGHE I. MOISESCU, 'OpGoSoSo? OiJioXoff*, *Mărturisirea Ortodoxă: inedit ms. Parisinus 1265. Text român ed. Buzău 1691*. Editată de... Bucu-2 1944, LXVIII + 352 p. + 8 pi.; ■ ALEXANDRU ELIAN, *Mărturisirea țata Bisericii Ortodoxe, 1642*. Traducere de..., București, 1981, 183 p. rări

S. GOLUBEV, *Kievskii mitropolit Petr Mogila s ego spodvijniki tul Kievului Petru Movilă și colaboratorii săi*, 2 voi. Kiev, 1883—1898; J_{st} j 576 p. anexe (I) și 521 p. text + 498 p. anexe; GHENADIE ENĂ-*Din istoria bisericească a românilor. Petru Movilă*, București, 1883, 352 + elucrare după S. Golubev și mitropolitul Macarie); EMILE PICOT, *Pierre n voi. Emile Legrand, Bibliographie hellenique*, IV, Paris, 1896, p. 104—sIEU (MIHĂLCESCU), *Petru Movilă și Sinodul de la Iași*, în rev. «Mivoldovei», an. XVIII, 1942, nr. 12, p. 481—519 (și extras 39 p.); I. MINEA, *recizări și interpretați noi în legătură cu sinodul de la Iași (1642)*, în «Mimoldovei», an. XVIII, 1942, nr. 12, p. 520—527; AL. ELIAN, *Contribuția la «Mărturisirea Ortodoxă»*, în «Balcania», an. V, 1942, p. 79—138 (și NICULAE M. POPESCU, *Pomenirea de trei sute de ani a Sinodului de in «An. Acad. Rom.»*, M.S.I., s. III, t. 25, meni. 8, 1942—43. Aceeași co-a fost tipărită sub titlul *Pomenirea mitropolitului Petru Movilă și a Sile la Iași*, în B.O.R., an. LX, 1942, nr. 9—10, p. 387—402 (în același număr și alte contribuții la cunoașterea lui Petru Movilă, a Mărturisirii Orto-a Sinodului de la Iași); TEODOR BODOGAE, *Dm istoria Bisericii Orto-acum 300 de ani. Sinodul de la Iași*, Sibiu, 1943, IV + 153 p.; TEOFIL J, *La vie et l'oeuvre de Pierre Movila*, Paris, 1944, 260 p.; TEODOR LE, *Un capitol din relațiile româno-ruse; mitropolitul Petru Movilă*, în XXXVI, 1946, nr. 9—10, p. 403—419 (și extras); NICULAE M. POPESCU, *ovilă*, în B.O.R., an. LXV, 1947, nr. 1—3, p. 9—29; IUSTIN MOISESCU, *iră cu Mărturisirea Ortodoxă*, în B.O.R., an. LXVI, 1948, nr. 5—8, p. 357—VN NLGRESCU, *Mitropolitul Petru Movilă înfățișat în noua literatură teoisă*, în «Ortodoxia», an. IV, 1952, nr. 1, p. 135—160; MARIO RUFFIN, *religioasă e sociale di Pietro Movila metropolita di Kiev*, estraso da «Oiku->, 146—150, Roma, 1968, 126 p.; Z. HIJNEAC, *Academia Moveleană din ev*, 1970, 172 p. (în lb. ucraineană); ERNST CHRISTOPH SUTTNER, *Noi precizări în legătură cu Sinodul de la Iași din anul 1642*, în B.O.R., an. 375, nr. 9—10, p. 1107—1113; ERNST CHRISTOPH SUTTNER, *Der Anteil ichen und dor Ruthenen an der «Synode von Iași des Jahres 1642»*, în m *Osten. Studien zur Osteuropäischen Kirchengeschichte und Kirchenkunde*, Bând 18, 1975, p. 81—89; R. P. POPIVCHAK, *Pcter Mohila, Metropolitan (1633—1646)*, Translation and Evaluation of this «Orthodox Confession of 1640), Washington, 1975; ALEXANDER SIDORENKO, *The Kievan Akademy ieventeenth Century*, Ottawa, 1977, XV -f 194 p.; *The Kiev Mohyla Aca-■ommemorating the 330th Anniversary oi its Founding (1632)*, în *Harvard n Studies*, VIII, 1984 (12 studii); ANTONIE PLĂMADEALĂ, *Eveniment ia Iași: Sinodul din 1642*, în voi. *Dascăli de cuget și simțire românescă*, i. 1981, p. 180—191; ȘTEFAN S. GOROVEI, *Petru Movilă. Contribuții*, în an. LVII, 1981, nr. 10—12, p. 704—716; ȘTEFAN S. GOROVEI, *Anastasia Și Petru Movilă. Completări bibliografice*, în M.M.S., an. LXI, 1985, nr. p. 724—729; SCARLAT PORCESCU, *Sinodul de la Iași 1642*, în voi. *Ro-i isforia universaid*, III, 1, Iași, 1988, p. 567—578; mai multe studii în M.A., <II, 1987, nr. 6, p. 49—77 și an. XXXIII, 1988, nr. 1, p. 7—36 (semnate de itul Antonie Plămădeală, I'r. Paul Mihaii, Prof. I. C. Chițimia, Pr. prof. Stăniloae, Oles Bilodil și Victor Harlamov ș.a.).

Le (făturile lui Petru Movilă cutările române. P. P. PANAITESCU, *L'influence de l'oeuvre de Pierre Moghila, archeveque de Kiev dans les Principautés roumaines*. Paris, 1926, 97 p. (Extrait des «Melanges de l'École roumaine en France», V, 1926); P. P. PANAITESCU, *Un autograf al lui Petru Movilă pe un Tetracvanghel al lui Ștetan cel Mare*, în «Revista Istorică Română», an. IX, 1939, p. 82—87 ; P. P. PANAITESCU, *Petru Movilă și români!*, în B.O.R., an. LX, 1942, nr. 9—10, p. 403—420 (si extras, 20 p. ; reproduc și în voi. *Contribuții la istoria culturii românești*, București, 1971, p. 575—595); IOAN LUPAȘ, *Mitropolitul Petru Movilă și relațiunile iui cu românii...*, în *Studii, conferințe și comunicări istorice*, voi. IV, Sibiu, 1943, ți. 83—91 ; GABRIEL ȘTREMPEL, *Sprrijinul acordat de Rusia țiparului românesc în secolul u I XVII-lea*, în S.C.B., I, 1955, p. 15—42; P. P. PANAITESCU, *O carie necunacută o lui Petru Movilă dedicată iui Matei Basarab*, în voi. *Omagiu lui P. Confantinescu-Iași*, București, 1965, p. 295—301 ; MARIO RUFFINI, *Vinlusso di Pii-tio Movilă nei Principati romeni*, în *Oikoumenikon*, Roma, 1968, nr. 1, p.. 209—2,8 ; D. P. BOGDAN, *Les Enseignements de Piene Movilă adrese ă son irerc Moise Movilă*, în «Cyrillomethodianum», I, Thesalonique, 1971, p. 1—25 + 2 pi. ; G. MIHĂILĂ, *Doua scrieri literare ale lui Petru Movilă adresate compatrioșilor săi*, în voi. *Contribuții la istoria culturii și literaturii române vechi*, București.. 1972, p, 183—228.

XXXII

MITROPOLIȚII TEOFIL ȘI ȘTEFAN AI UNGROVLAHIEI

*upă vremurile de nesiguranță și frământări pe care le-au trăit în Ungrovlahiei din a doua jumătate a secolului al XVI-lea și jăstoria a doi vlădici greci — timp de peste trei decenii —, a din Țara Românească a cunoscut o stare, de înflorire în cursul ngatei și pașnicei domnii a lui Matei Basarab (1632—1654), pre- a urmașilor săi imediați : Constantin Șerban Basarab zis Cîrnul - 1658), Mihnea III Radu (1658—1659), Gheorghe GMca (1659— Grigorie Ghica (1660—1664) și Radu Leon (1664—1669). Ceea juie remarcat de la bun început este faptul că scaunele vlădi- iu mai sînt ocupate de acum înainte de ierarhi greci (cu o ex- la Rîmnic), timp de aproape un secol. Era și aceasta o urmare arilor anterioare îndreptate împotriva grecilor, conduse de Băr- olnicul, Lupu paharnicul Mehedințeanu și Matei Basarab.

itropolitul Teofil. După retragerea din scaun a mitropolitului ie, locul său a fost ocupat de episcopul Teofil de la Rîmnic, pentru prima oară în scaun la 20 iulie 1636. înainte de a ajunge 3 la Rîmnic, probabil a fost egumen ia Bistrița din Oltenia, căci entele pomenesc aici un egumen c%. numele Teofil, între anii 1617. în această calitate, în ianuarie 1611, a ascuns într-o peș- n apropierea mînăstirii moaștele Sfîntului Grigorie Decapolitul obiecte de preț ale mînăstirii, spre a le feri de prada ostașilor elui Gabriel Băthory al Transilvaniei, care năvăliseră în Țara ească. Tot aici a ascuns și pe învățatul mitropolit grec Matei al r, egumenul mînăstirii Dealu. La rugămintea egumenului Teofil, i Matei a scris mai tîrziu *Slujba și viața Sfîntului Grigorie*

episcop de Rîmnic, a fost trimis, în 1631, de domnitorul Leon în Transilvania, ca să ia legătura cu Matei Aga și cu boierii

pribegi, spre a-i sfătui să se reîntoarcă în țară. S-a numărat și printre însoțitorii lui Matei Basarab la Istanbul (Constantinopol), în 1632, când a fost recunoscut domn de turci.

Ajungînd mitropolit al Ungrovlahiei, Teofil s-a bucurat de încrederea deosebită a lui Matei Basarab. Acesta l-a folosit și într-o misiune diplomatică, trimițîndu-l, în fruntea unei solii, la principele Transilvaniei Gheorghe Râkoczy I la AlbaUulia, în 1640. Desigur, Teofil a vizitat și pe colegul său din Alba Iulia, mitropolitul Ghenadie. Se pare că acum i-a dăruit lui Ghenadie o instalație tipografică.

Mitropolitul Teofil s-a impus mai mult prin activitatea depusă în slujba culturii românești. Nu trebuie însă să trecem cu vederea faptul că viața eulturală și artistică a Țării Românești din acel timp se bucura de sprijinul generos al lui Matei Basarab, ad soției sale, doamna Elina, și al fratelui ei, învățatul logofăt Udriște Năsturel. În cursul domniei lui Matei Basarab, se conturează trei curente culturale: cel slavon, sprijinit de familia domnitoare și mai ales de Udriște Năsturel, cel grecesc, sprijinit de unii ierarhi, clerici și dascăli greci veniți în Țara Românească, și cel românesc, sprijinit de clerul de mir, monahal și de marea masă a credincioșilor români. A ieșit biruitor cel din urmă, așa cum vom relata mai jos.

În ce privește activitatea tipografică, ea încetase în Țara Românească de pe la sfîrșitul secolului al XVI-lea. S-a reluat abia acum, prin strădaniile lui Matei Basarab și ale mitropolitului Teofil. Trebuie remarcat și faptul că acum se tipăresc în Muntenia primele cărți în limba română. Pentru că în acel timp păstorea în scaunul de mitropolit al Kievului românul Petru Movilă, Matei Basarab i-a solicitat o tipografie. Mitropolitul i-a îndeplinit dorința, trimițîndu-i o tiparniță completă, în 1635, care a fost așezată în mînăstirea de la Cîmpulung.¹ Totodată au fost trimiși de la Kiev și cîțiva meșteri tipografi, în frunte cu Timotei Verbițki, fostul conducător al tipografiei de la Lavra Pecerska din Kiev. Acesta a rămas în Țara Românească pînă prin anul 1642, când întîlnim în locul său pe Ivan Kunotovici, fost conducător al tipografiei Frăției Ortodoxe din Lvov, aflată tot sub îndrumarea lui Petru Movilă. Amîndoi au pregătit o seamă de meșteri tipografi de neam român, care le-au continuat apoi munca.

Se cunosc trei cărți slavonești care au ieșit de sub teascurile tiparniței de la Cîmpulung : *Evhologhionul* sau *Molitvelnicul* (1635), cu o lungă prefață a lui Matei Basarab, în care arăta cum a obținut tipografia de la Kiev, *Antologhionul* (1643) și *Psaltirea* (1650). Tot aici s-a tipărit, în 1642, o carte în limba română, intitulată *învățătura preste toate zilele*, tradusă din grecește. Ultimele trei cărți au fost

cu îndrumarea și cheltuiala ieromonahului Melchisedec, egumînăstirii Cîmpulung.

1637, a luat ființă o nouă tiparniță la mînăstirea Govora, în Oile sub teascurile căreia au ieșit mai multe cărți slavonești, dar și românești. Cele în limba slavonă erau : *Psaltirea* (1637, prima aginată filă cu filă, la noi), *Psaltirea cu Ceaslov* (1638), *Ceaslov* (1638), *Paraclisul Precistei* (slavo-român, 1639). În 1640 au apărut, așezate, două cărți de o deosebită însemnătate : *Ceaslovul*, printe românească de cult tipărită, cunoscută pînă în prezent în țară, și *Pravila cea mică* (terminată de tipărit în 1641). *Pravila de la Govora*, numită și *cea mică* (cu titlul complet : «Pra-esta iaste dreptătoriu de leage, tocmeale a sfinților apostoli,

de 7 săboară cătră aceasta și a preacuvioșilor părinți, învăr lumiei»), era tradusă din slavonește în românește de călușarii Moxa sau Moxalie din mînăstirea Bistrița (prin 1620, prelucrate în românește un *Cronograf*, adică o istorie, a lumii, scrisă de Teofil, pe atunci episcop al Rîmnicului). Predoslovul era semnat de mitropolitul Teofil (în parte era tradusă după scrierile lui Petru Movilă la Nomocanonul de la Kiev din 1629). *Pravila* propriu-zisă era o colecție de legiuiri canonice (bisericești) e, făcută după o traducere slavonă a unui nomocanon de orientală. Izvoarele slave — și cu atît mai puțin cele grecești — sunt identificate pînă în prezent. Din aceasta- cauză, cercetătorii nu socotesc că *Pravila* este mai degrabă o compilație după acestea, și nu o simplă traducere a unora din ele. Apariția unei cărți canonice-juridice era determinată de trebuința unor îndrumări către preoții duhovnici la darea canonului (epitimiei) în sculdăniei, dar și pentru a le da îndrumări cu privire la pedepscare să le aplice credincioșilor în caz de abateri de la rînduieții obștești, căci preotul avea — în acele timpuri — și rolul de păstori al păstoriților săi. Rostul cărții era subliniat de însuși Teofil, în prefață: «Socotit-am că mai toate limbile au în limba lor, de aceai cugetaiu și eu... să scot ceasta carte, anulă pre limba românească, sfințiilor voastre frați duhovnici rușii, carii sântei păstori oilor celor cuvîntătoare a turmei lui

și subliniat și faptul că *Pravila de la Govora* a apărut în două variante, unul pentru Țara Românească, altul pentru Transilvania. Deosebirea dintre exemplarele celor două ediții constă în prefața unor exemplare, numele mitropolitului Teofil era înlocuit cu al lui «Ghenadie, cu mila lui Dumnezeu arhiepiscopu și mi-

tropolitu a toată Țara Ardealului». Apariția tirajului pentru Transilvania trebuie pusă și în legătură cu calitatea mitropolitului Teofil de «exarh al Plaiurilor», desigur la sollicitatea mitropolitului Ghenadie, care simțea lipsa unei astfel de cărți. El avea nevoie de o pravilă, fie ca să contrabalanseze acțiunea prozelitistă calvină, fie ca să aibă o nouă carte de legi în locul celei a lui Coresi, care, desigur, era epuizată. Mitropolitul transilvănean va fi rugat pe Teofil să tipărească Pravila și pentru eparhia sa, cu prilejul soliei acestuia la Alba Iulia. Din această colaborare pe tărîm tipografic, se poate constata că exista o unitate sufletească între români, în ciuda granițelor nefirești care-i despărțeau. Rezultă că *Pravila de la Govora* apare ca «o lege oficială» promulgată de autoritatea de stat și de cea bisericească, fiind prima colecție tipărită de legi civile și bisericești a statului medieval Țara Românească și a întregii Biserici Ortodoxe Române. Ea prezintă deci o mare importanță pentru istoria dreptului românesc în general și a dreptului canonic, în special. Un amănunt interesant este acela că pe Pravila mică era menționat pentru prima dată la noi prețul de carte : 21 costande de argint.

În 1642 s-a început — tot la Govora — tipărirea cărții intitulată *Evanghelia învățătoare* (Cazania), cu peste 600 de pagini. Cuprindea cazanii la duminicile anului, la sărbătorile împărătești și ale sfinților, fiind «scoasă și primenită de pre limba rusască pre limbă rumânească cu voia și cheltuiala creștinului domn Matheiu Basarab voevod, iară cu osteneala și izvodirea lui Silvestru ermonah». «Uriil Năsturel predoslov» semna o «Predoslovie cetitoriului», în care arăta ca «o am primenit de în limba rusească pre limba rumânească». Rezultă că traducerea a făcut-o ieromonahul Silvestru, ajutat de învățatul logofăt Udriște Năsturel, care semna și prefața.

N-ar fi exclus ca tipografia de la Govora să fi stat sub îndrumarea episcopului de Râmnic Ignatie Sîrbul, care era pomenit în aproape toate cărțile slavone tipărite aici. Acestea erau scrise în slavona de redacție medio-bulgară, fiind revăzute, poate, chiar de episcop.

Nu trebuie trecut cu vederea că majoritatea cărților de la Govora au ieșit de sub tipar prin strădania egumenului mînăstirii, ieromonahul Meletie Macedoneanul, desigur un macedo-român, fapt ce rezultă din prefețele sau epilogurile lor (*Psaltirea* din 1637, *Ceaslovul* din 1638, *Pravila* din 1640—1641, *Evanghelia cu învățătură* din 1642 și 1644). Din prefața lui Matei Basarab la *Molitvelnicul* de la Cîmpulung din 1635, reiese că Meletie Macedoneanul, «venit din țările rusești», a fost trimis la Kiev, la Petru Movilă, împreună cu doi însoțitori, ca să aducă de acolo tipografia, pe care a așezat-o în Cîmpulung. Poate

icest prilej, Meletie va fi cumpărat a doua tipografie, din banii pe care a așezat-o la Govora, unde a fost rînduit egumen, sau cu i episcopului de Rîmnic. Meșter tipograf era ieromonahul Ștefan Ohrida, probabil tot un macedo-român, pomenit în *Psaltirea* și *Iovul* din 1638, în *Pravila cea mică*, precum și în *învățătură preste > zilele* de la Cîmpulung, din 1642. în Evanghelia învățătoare de ovora era pomenit un tipograf Preda, fără îndoială un localnic, for-de meșterii ruși veniți de la Kiev.

Peste doi ani, deci în 1644, *Evanghelia învățătoare* a fost reeditată la mînăstirea Dealu, lîngă Tîrgoviște, deci în apropiere de scaudomnesc și de cel mitropolitan, unde se pare că s-a transportat gul material tipografic de la Govora. Noua ediție avea aproape i de pagini (4 f. -f- 778 p. + 109 foi nenumerotate). Pentru pri-

385 de pagini s-au folosit colile din Cazania de la Govora, rețindu-se titlul, prefața, tabla de materii și restul cazaniilor. Ostei tipăririi a purtat-o «Ivan Kunotovici, tipograf rus, cu ucenicii». Fot la Dealu s-au tipărit un *Liturghier slavon* (Slujebnic), în 1646, n anul următor, cunoscuta lucrare *Urmarea lui Hristos* a teologi Thonîas â Kempis (din Kempen, lîngă Koln, 1380—1470), tradin latinește în slavonește de Udriște Năsturel. Prefața — semde el — era închinată mitropolitului Variaam al Moldovei. Carrea bucurat de o largă răspîndire mai ales la credincioșii ortodocșimbă slavă. Tot Udriște Năsturel a tradus din slavonește în româns romanul *Viața Sfinților Varlaam și Ioasâi*, rămas în manuscris. \cestea sînt lucrările tipărite în cursul păstoririi mitropolitului I, dintre care cinci erau în românește : *Ceaslovul*, *Pravila*, *Evan-a cu învățătură*, în două ediții, și *învățătură preste toate zilele*, ire se mai adaugă *Paraclisul Maicii Domnului*, în slavonește și nește.

fot în timpul păstoririi lui, logofătul Udriște Năsturel a înființat)ală slavonă pe lîngă Mitropolie, la Tîrgoviște — se pare — cu rogram asemănător cu al școlii movilene din Kiev, care a dăinuit către sfîrșitul domniei lui Matei Basarab. Prin elevii ei, s-a pret existența culturii slavone în Țara Românească în aproape tot ui al XVII-lea. ■ -

)upă 1646, teologul Pantelimon Ligaridis (devenit mitropolit de , sub numele de Paisie), împreună cu Ignatie Petrișis, amîndoi din insula Hios, cu sprijinul lui Matei Basarab și al postelnicului tantin Cantacuzino, au pus bazele unui colegiu umanist la Tîr;te după modelul celor occidentale, cunoscut în actele vremii sub ile de «schola greca e latina». Primul dascăl preda Logica și Re-

torica, iar al doilea, Gramatica. Limbile de predare erau greaca veche și latina. Aceasta a fost prima școală de nivel superior în Țara Românească. Probabil a dăinuit pînă către sfîrșitul domniei lui Matei Basarab.

Mitropolitul Teofil a păstrat strînse legături și cu românii ortodocși din Transilvania și Moldova. Arătăm mai sus că în 1640, cu prilejul soliei la principele Gheorghe Râkoczy I la Allba Iulia, a cercetat și pe mitropolitul Ghenadie, căruia se pare că i-a dăruit o instalație tipografică. Către sfîrșitul anului 1640, a hirotonit, la Tîrgoviște, pe noul mitropolit al Transilvaniei, Ilie Iorest, iar în 1643, pe urmașul acestuia, Simibn Ștefan. A fost în bune raporturi cu mitropolitul Varlaam al Mofldovei, în pofida neînțelegerilor existente între domnii lor, Matei Basarab și Vasile Lupu. Astfel, în 1644, a primit în Tîrgoviște pe mitropolitul Varlaam, venit în Țara Românească în vederea împăcării celor doi domni. Cu prilejul acestei misiuni, Varlaam a aflat în biblioteca învățatului boier Udriște Năsturel un exemplar din *Catehismul calvinesc*, apărut la Prisaca, lîngă Alba Iulia, în 1642. Constatînd că era «plin de otravă de moarte sufletească», mitropolitul moldovean a convocat un sobor al ierarhilor din Țara Românească și Moldova, spre a lua atitudine împotriva acelei broșuri. Soborul — la care a participat și mitropolitul Teofil cu sufraganii săi — s-a întrunit în 1644 sau 1645, credem că la Iași, aprobînd cunoscuta lucrare a lui Varlaam, *Răspuns la Catehismul calvinesc*.

În 1638, Teofil a primit vizita patriarhului Mitrofan Critopulos al Alexandriei, care în primăvara anului următor a și murit în Țara Românească. Mitropolitul Teofil este pomenit și în diferite acte interne. De pildă, în 1639, a luat parte, alături de sufraganii săi, Ignatie de la Rîmnic și Ștefan de la Buzău, la soborul duhovnicesc și mirenesc convocat de Matei Basarab, care a hotărît ca nici o mînaștere să nu mai poată fi închinată unei alte mînaștiri din țară sau din afară.

Deci, sub vlădica Teofil au apărut în Muntenia primele cărți juridice, teologice și de cult în limba română. Prin sprijinul dat la traducerea și tipărirea acestora, mitropolitul Teofil a fost socotit pe bună dreptate de Nicolae Iorga «unul din cei dintîi ctitori ai limbii românești în biserică» și «începătorul tipăriturilor în această limbă pe pămînt românesc». Și-a dat obștescul sfîrșit în primele luni ale anului 1648.

Mitropolitul Ștefan. După moartea lui Teofil, pe scaunul mitropolitan al Ungrovlahiei a fost ridicat ieromonahul *Ștefan*, «catigumenul» mînaștirii Tismana (mai 1648). Și acesta era român de neam, originar

tul Rîmești-Vîlcea, unde a cîtorit o biserică. Se pare că a fost t» la mînăstirea Bistrița, apoi s-a călugărit la Tismana, unde a și egumen. Și-a însușit o cultură aleasă pentru acel timp, avînd 'iată curată, c^yci numai așa ne putem explica ridicarea sa în ii mitropolitan, trecîndu-se peste episcopii de Rîmnîc și de

i mitropolit, Ștefan a continuat și desăvîrșit activitatea cultu- înaintașului său, susținînd curentul românesc, față de cel sla- :are se bucura de sprijinul lui Udriște Năsturel. Sub el, tipoa lucrat numai la Tîrgoviște, unde erau scaunul domnesc și cel lolitan. Aici s-au tipărit un *Penticostal*, în limba slavonă (1649), de călugării sîrbi de la Hilandar și care a cunoscut o largă dire în țările slave ortodoxe, precum și cîteva cărți slavo-române îa-neș'ă. Astfel, în 1650, un diacon Minai" din Tîrgoviște a tipărit i ce *să cheamă pogribania preoților mireni și a diaconilor*, avînd [în românește și rugăciunile în slavonește. În 1651, s-a tipărit, ■Tîrgoviște, cartea intitulată *Mistirio sau Sacrament*, tradusă de)olit. Cuprindea rînduiala slujbei și o învățătură despre primele taine : Botezul și Mirungerea. Tipicul și învățătura erau în româ- iar slujba, în slavonește. În prefața cărții, mitropolitul Ștefan că lucrarea a văzut lumina tiparului «cu proasta nevoința și os- ă a smereniei noastre... dă pre Molitvelnicul grecesc și slove- ». În partea finală îndemna pe cititori să roage pe Dumnezeu reverse mila peste «această aripă de țărișoară umbrită supt pu- a dreapta a lui Dumnezeu, cu izbăvire de vrăjmașii văzuți și uți...».

L 1652 a tipărit *Tirnosania*, adică slujba sfințirii bisericii, carte re se simțea acum trebuință, dat fiind numărul mare de -biserici te în timpul lui Matei Basarab. Era tradusă «de pe. elenește și ieste pre limba proastă românească, cu tot tipicul și învățătura >i aceasta avea tipicul în românește, iar slujba în slavonește. ot în 1652 a văzut lumina tiparului o nouă carte de legi, și 3 *îndreptarea legii*, numită și *Pravila cea mare sau Pravila de govîște*, o lucrare de aproape 800 de pagini. Era nu numai un isericesc, ci și unul politic. A fost tradusă din grecește în ro->te — la îndemnul mitropolitului Ștefan — de «Daniil Andrean liul din Țara Panoniei» (originar din «Panonia», adică din Tran-iiia), ajutat de dascălîi greci Pantelimon (Paisie) Ligaridis și Ig-Petrișis. Cartea are două prefețe : una a traducătorului, alta a politului, care, de altfel, era în cea mai mare parte tradusă după ;a lui Matei Vlastares la Sintagma sa alfabetică (sec. XIV).

Pravila are două părți mari și un apendice. Partea întâi are numele de «îndreptarea legii» și este împărțită în 417 glave (capitole). Dintre acestea, 314 sînt extrase din Nomocanonul lui Manuil Malaxos, într-o versiune mai completă, alcătuită pe la 1600 de mitropolitul Porfirie al Niceii. Celelalte 103 glave cuprind în întregime *Pravila* lui Vasile Lupu (*Carte românească de învățătură de la pravilele împărătești*), tipărită la Iași, în 1646. Partea a doua a *Pravilei* — care nu este împărțită în glave — poartă titlul de «Nomocanon» și cuprinde, cu puține excepții, întreaga colecție canonică a lui Alexie Aristen (secolul XII) și comentariile acestuia la toate canoanele, pe scurt, apoi canoanele cîtorva Sfinți Părinți și un fragment din tipicul lui Nichifor. Mărturisitorul, patriarhul Constantinopolului (secolul IX). Apendicele, cu 54 de glave, este format din întrebările și răspunsurile-lui Anastasie Sinaitul (secolul VI). Deci, *îndreptarea legii* este o operă de codificare legislativă românească, o îmbinare de norme de drept canonic și laic. *Pravila de la Tîrgoviște* era destinată și pentru românii \ transilvăneni, lucru ce rezultă atît din cuprinsul ei, cît și din circulația ei în Transilvania.

Mai amintim că de la mitropolitul Ștefan a rămas un *Slujehnic (Liturghiei-)* arhieresc slavo-greco-român, în manuscris, împodobit cu miniaturi, scris cu cheltuiala sa.

Din cele expuse, se poate constata că o parte din cărțile tipărite în timpul lui Matei Basarab erau în slavonește, o parte în românește, iar altele erau bilingve. Acest fenomen se explică prin aceea că în timpul său a fost o adevărată luptă între curentul slavon și cel românesc. Pe de o parte, cunoașterea limbii slovone devenea tot mai anevoioasă, încît nici preoții nu mai înțelegeau această limbă, în care trebuiau să slujească potrivit unei tradiții adînc înrădăcinate. Pe de altă parte, schimbarea limbii de cult nu era ușoră și nu se putea îndeplini deodată, pentru că nu erau nici cărți de slujbă traduse în românește, iar introducerea limbii naționale în cult putea fi considerată de unii ca o alunecare în erezie, mai ales că în Transilvania vecină, calvinistul ducea o propagandă activă printre români în acest sens. O asemenea situație îngrijorătoare l-a determinat pe mitropolitul Ștefan să tipărească acele cărți bilingve, adică să împace și tradiția slavonă, prin tipărirea slujbei în slavonește, dar în același timp să țină seama și de realitățile de atunci, care impuneau naționalizarea slujbelor și să vină în ajutorul preoților, traducîndu-le rînduielele de tipic în românește. Deci, marele merit al mitropolitului Ștefan este acela de a fi deschis larg porțile pentru pătrunderea limbii românești în biserică.

jă 1652, mitropolitul Ștefan n-a mai tipărit nimic, căci țara a irin mari frământări, provocate de luptele cu Vasile Lupu, încu victoria muntenilor la Finta, în 1653, și de răscoala seime-dorobanților (soldați cu plată în oastea țării), izbucnită cu tainte de moartea iui Matei Basarab. Nu știm din ce motive, litul Ștefan a intrat în legătură cu ostașii răsculați. Pentru acest a ajuns în conflict cu domnul țării, care — la 12 iulie 1653 — patriarhului ecumenic Ioanichie II îndepărtarea sa din scaun. ui a îndeplinit dorința domnului, caterisind — împreună cu sgu — pe mitropolitul Ștefan, pe care «l-au despoiat de cinstea rednicia arhierească», îndepărtându-l din scaunul mitropolitan înd «să petreacă întocmai ca oamenii de rînd și să i se zică nonahul». In același timp, se aproba și promovarea episcopului de la Rîmnic în scaunul mitropolitan, cum ceruse însuși Matei

ropolitul Ignatie Sîrbul. Acesta se trăgea dintr-o familie preo-lin sudul Dunării, fost preot de mir în Nicopole, de unde îi apelativul de «sîrbul» (un fiu al său, Voico, a ajuns paharnic Românească).

timp ce Matei aga din Brîncoveni încerca să obțină domnia jmânești, preotul Ignatie din Nicopole făcea legătura între el nicul pașă Abaza din Rusciuc (azi Russe). Acesta l-a trimis în Făgăraș, unde era Matei refugiat, vestindu-l să vină la Rusciuc, i-i da caftan de domnie în Țara Românească. Obținînd confir-domniei din partea Porții, Matei Vodă, drept recunoș-tntnu ajutorul dat, a adus pe preotul Ignatie în Țara Româ-iar către sfîrșitul anului 1636, l-a ridicat pe scaunul vlădi-la Rîmnic. în iulie sau august 1653, a ocupat scaunul mitro-în împrejurările amintite mai sus.

e sfîrșitul aceluiași an, mitropolitul Ignatie Sîrbul întîmpina •viște pe patriarhul Macarie al Antiohiei. Acesta a făcut — ii 1653—1654 și 1656—1658 — o lungă călătorie în țările ronpreună cu fiul său, arhidiaconul Pavel din Alep, care a lăsat e însemnări de călătorie, pe baza cărora putem reconstitui mul-din trecut. De pildă, despre mitropolitul Ignatie, Pavel din 'ia că era «un bătrîn venerabil, cunoscător de limbile turcă, greacă și română». Au rămas în Țara Românească pînă în 4. în acest timp, s-a întîmplat moartea lui Matei Basarab și urmașului său, Constantin Șerban Basarab Cîrnul. De la noi reptat spre Rusia.

Deci, mitropolitul Ignatie a fost cel care a făcut slujba înmormântării prietenului și binefăcătorului său și a uns domn pe urmașul său, Constantin Șerban Basarab. Noul domn l-a trimis într-o solie la principele Transilvaniei Gheorghe Râkoczy II, în mai 1655, pentru a-i cere ajutor împotriva seimenilor și dorobașilor încă răsculați. Ierarhul muntean și-a îndeplinit cu succes misiunea, încheind o înțelegere cu principele transilvănean, la Iernut (azi jud. Mureș), la 20 mai 1653. Se vede că a mai rămas un timp în Transilvania, căci la sfârșitul lunii iunie era în Brașov.

În orice caz, în a doua jumătate a anului 1655, Constantin Șerban Vodă a reabilitat pe mitropolitul Ștefan redându-i scaunul. Probabil că acuzele pe care i le-a adus Matei Basarab cu doi ani în urmă nu erau întemeiate și că a fost înlăturat pe nedrept, fapt pentru care noul domn l-a rechemat și i-a redat scaunul vlădicesc.

Mitropolitul Ignatie va fi depus «poretis» (demisie, retragere) de bună voie sau îndemnat de domn, convins de nevinovăția lui Ștefan. S-a retras în Oltenia, viețuind la Rîmnic și la Cozia. Uneori îl întâlneam la Tîrgoviște, pe lângă domnitorul Mihnea III Radu, care, în septembrie 1659, l-a trimis într-o nouă misiune diplomatică la Gheorghe Râkbczy II, aflat acum în Tîrgu Mureș, ca să încheie un tratat de alianță împotriva turcilor, căci domnul muntean se ridicase împotriva lor. Tratatul s-a semnat la Tîrgu Mureș, dar planurile celor doi conducători nu s-au putut îndeplini. A murit în ultima parte a lunii decembrie 1662, fiind, poate, înmormântat la Cozia (chipul său e zugrăvit în paraclisul acestei mînăstiri), căreia i-a făcut cîteva danii înainte de moarte.

Mitropolitul Ștefan a doua oară. A revenit în scaun înainte de 15 decembrie 1655, cînd este întîlnit din nou în acte. Probabil în cei doi ani cît scaunul a fost ocupat de Ignatie, Ștefan va fi stat la mînăstirea Tismana, unde își avea metania. Cu toate că n-a mai reluat activitatea tipografică, fie din cauza bătrînețelor, fie din cauza nestatorniciei vremurilor, tipografia fiind poate distrusă de oști străine, mitropolitul Ștefan s-a remarcat și acum prin cîteva fapte de seamă. Astfel, la 16 septembrie 1656, a hirotonit pe Sava Brancovici ca mitropolit al Transilvaniei, cu reședința la Alba Iulia.

La 24 octombrie 1656 a întîmpinat pe patriarhul Macarie al Antiohiei și pe însoțitorii săi, care veneau pentru a doua oară în Țara Românească. Patriarhul arab a rămas la noi pînă în toamna anului 1658, vizitînd, în 1657, principalele mînăstiri ale țării, după cum reiese din bogatele însemnări de călătorie ale fiului său, arhidiaconul Pavel din Alep. În Duminica tuturor sfinților din anul 1658, patriarhul, împreună

mitropolitul Ștefan și alți arhieri au sfințit biserica cu hramul ;ii împărați Constantin și Elena din București (actuala catedrală iarhala), începută de domnitorul (acum mazilit) Constantin Șerban. tîrziu, mitropolitul Ștefan a stăruit pe lângă domnitorul Radu Leon 4—1669) s:i termine biserica.

în luna aprilie 1664 s-a întrunit, probabil la Tîrgoviște, un sobor, unte cu vlădicii țării, în care s-au luat mai multe măsuri privind isticirile țării, reînnoindu-se cele luate în 1596 în timpul lui Mihai azul. în 1668, mitropolitul Ștefan a început *Condica Simtă* a Mi- :>liei Ungrovlahiei, în care urmau să fie înscrise, de aici înainte, [e de alegere, de hirotonie, uneori și de înscăunare ale tuturor icilor hirotoniți la București. Aceasta constituie azi o sursă în- iată de informație pentru disciplina noastră.

Menționam și faptul că vlădica Ștefan este ctitor al bisericii din sști—Vîlcea, în care se află pictat și chipul său, și al bisericii de i din Grămești-Pietreni, jud. Vîlcea. Un portret foarte reușit al spolitului se află pe tîmpla schitului Crasna din jud. Gorj, îm- nă cu al lui Matei Basarăb.

Prin testamentul său, scris cu puțin timp înainte de moarte, a 500 de taleri noii catedrale mitropolitane din București. Și-a dat ÎSCUI sfîrșit la 25 aprilie 1668, fiind îngropat în catedrala din Tîr- ște ; pe mormîntul lui s-a pus o lespede de piatră cu o inscripție mba :omână.

Concluzii: *Beneficiind de sprijinul domnitorului Matei Barab, mitropoliții Teofil și Ștefan au deschis o epocă nouă In is- ria culturii românești, mai ales prin tipăriturile lor în limba ro- ână : cărți de slujbă, juridice și teologice. Merită să fie reținuți deosebi strădania mitropolitului Ștefan de a traduce îndrumările nconale din cărțile de cult în românește, făcînd astfel începutul ocesului de românizare a slujbelor bibericești.*

între colaboratorii lor nii pot fi trecuți cu vederea ieromona- i Meletie Macedoneanul, Ștefan din Ohrida, Silvestru, Melchise- c, Mihail Moxa, Daniil Andrean, care au adus un aport prețios traducerea și tipărirea de cărți în limba română. Probabil aceș-i erau «ucenicir» ai mitropolitului Teofil, ei formînd o adevărată coală» românească, ceea ce era, în acele vremuri, un act de iie curaj, dat2 fiind puternica tradiție slavonă.

în ce privește tipăriturile slavone, acestea au avut o largă răs- ndire în toate bisericile de limbă slavă, mai ales în cele aflate b stăpînire otomană. Teofil însuși spunea în prefața Psaltirii sla-

vone din 1637 că era hărăzită «și altor neamuri înrudite cu noi după credință... și cu deosebire bulgarilor, sîrbilor, ungrovlahilor, moldovlahilor și celorlalți». In felul acesta, Matei Basarab a fost un mare protector al culturii bisericești la slavii sud-dunăreni. Într-o vreme a domnie a iost o perioadă de adevărat! renaștere culturală ortodoxă și națională, așa cum nu mai fusese în Țara Românească din timpul lui Neagoe Basarab.

BIBLIOGRAFIE

Izvoare. N. IORGA, *Documente grecești privitoare la istoria românilor* (voi. XIV, partea I din colecția Hurmuzaki), București, 1915; EMILIA CIORAN, *Călătoriile patriarhului Macarie de Antiohia în țările române*, București, 1900, 262 p.;¹ Voi. *Călători străini despre țările române*, VI, București, 1976, p. 1—307 (Călătoriile patriarhului Macarie, de Pavel din Alep).

Istoria Țării Românești 1290—1690. Letopisețul cantacuzinesc. Ediție critică de C. Grecescu și D. Simonescu, București, 1960, LXII + 253 p. (și în *Croniciari munteni*, ediție îngrijită de Mihail Gregorian, voi. I, București, 1961, p. 81—224).

IO AN BIANU și NERVĂ HODOȘ, *Bibliografia românească veche*, tom. I (1508—1716), București, 1903, X + 572 p.; tom. IV (red. de IOAN BIANU și DAN SIMONESCU), București, 1944, XII + 375 p.

Îndreptarea Legii, 1652. Ediție critică, București, 1962, 1013 p.

Lucrări: Mitropoliții Teofil și Ștefan. GEORGE I. NEGULESCU, *Șteian I mitropolitul Ungrovlahiei*, București, 1900; V. DRĂGHICEANU, *Vechea biserică de lemn din Grămești-Vâlcea*, în BCMI, III, 1910, p. 110—114; V. DRĂGHICEANU, *O ctitorie mitropolitană: biserica din Rîmești-Vâlcea*, în BCMI, IV, 1911, p. 130—132; I. C. FILITTI, *Cu privire la mitropolitul Ungrovlahiei Teofil*, în «Arhivele Olteniei», an. X, 1931, nr. 56—58, p. 448; NICULAE ȘERBANESCU, *Mitropoliții Ungrovlahiei*, în «B.O.R.», an. LXXVII, 1959, nr. 7—10, p. 722—826 (774—779); NICULAE ȘERBANESCU, *Precizări privind cronologia mitropoliților Ungrovlahiei* în B.O.R., an. LXXIX, 1961, nr. 3—4, p. 376—380; DAN PLEȘIA, *Cînd a fost înscăunat mitropolitul Teofil al Ungrovlahiei?*, în B.O.R., an. LXXXII, 1964, nr. 11—12 p. 1103—1106; ION V. DURĂ, *Biserica din Țara Românească în epoca lui Matei Basarab*, în B.O.R., an. LXXXIX, 1971, nr. 5—6, p. 577—592; RADU CREȚEANU *Mitropolitul Șteian I al Ungrovlahiei*, în M.O., an. XXIX, 1977, nr. 1—3, p. 119—139

Mitropolitul Ignatie Sîrbul. AL. IORDAN, *Ignatie mitropolitul Țării Românești în «Cercetări istorice»*, Iași, an. XIII—XVI, 1940, nr. 1—2, p. 384—404; I. IONAȘCU *Data morții mitropolitului muntean Ignatie Sîrbul*, în «Revista Istorică Română» voi. XIII, fasc. 2, 1943, p. 37—51 (și extras); LUCIAN GAFTON, *Episcopii di Rîmnic: Ignatie Sîrbul și Ignatie Grecul*, în M.O., an. IX, 1957, nr. 1—2, p. 46—56; ȘERBAN RĂZEȘUL (Aurelian Sacerdoțeanu), *Despre mitropolitul Ignatie Sîrbul*, în B.O.R., an. LXXVIII, 1960, nr. 11—12, p. 1054—1077; ȘERBAN RĂZEȘUL (Aurelian Sacerdoțeanu), *Iarăși despre mitropolitul Ignatie Sîrbul*, în B.O.R., an. LXXXII, 1964 nr. 11—12, p. 1084—1099.

Viața culturală. DAN SIMONESCU, *Viața literară și culturală a mi năstirii Cîmpulung (Muscel) în trecut*, Cîmpulung, 1926, 72 p.; AL. PROCOPOVICI *De la Coresi diaconul la Teofil mitropolitul lui Matei Basarab*, în voi. *Omagiu lu Ioan Bîanu*, București, 1927, p. 289—302; DAN SIMONESCU și DAMIAN P. BOG DAN, *Începuturile culturale ale domniei lui Matei Basarab*, în B.O.R., an. LVI 1938, nr. 11—12, p. 866—880 (și extras); ȘT. PASCA, *O tipăritură munteană necu noscută din secolul al XVII-lea: cel mai vechi Ceaslov românesc. Studiu istoric literar și de limbă*, în *Academia Română. Studii și cercetări*, XXXVI, București 1939, p. 97—121; G. POPESCU-VÎLCEA, *Slujebnicul mitropolitului Șteian al Un grovlahiei (1648—1668)*, București, 1974, 112 p. + XL ilustrații¹ în text; VIRGII GÂNDEA, *L'humanisme d'Udriște Năsturel et l'agonie des lettres slavonnes en Va lachie*, în RESEE, VI, 1968, 2, p. 239—287 p și în voi. *Rațiunea dominantă. Contri*

istoria umanismului românesc. Cluj-Napoca, 1979, p. 33—77.1 GHEORGHE V., *Minăstirea Govora și egumenia lui -Meletie Macedoneanul (I)*, în «Buletinul de Istorie», an. XL, 1971, nr. 2, p. 20—32; ALEXANDRU DUȚU, *ii români și cultura europeană*, București, 1974, 227 p.; NICOLAE STOICĂ, *Epoca lui Matei Basarab (1632—1654). La 350 de ani de la urcarea sa în G.B.*, an. XLI, 1982, nr. 7—8, p. 515—535; WILLEM van EEDEN, «*Invă-reste toate zilele** (1642). Edition et etude linguistique, tom. I—II, Amster-185, VIII + 811 p.; CORNELIA PAPACOSTEA-DANIELOPOLU și LIDIA f., *Carte și tipar în societatea românească și sud-est europeană (secolele IX)*, București, 1985, 264 p. j NICOLAE STOICESCU, *Matei Basarab*, Bucu-38, 226 p. (îndeosebi p. 81—93).

o iile. V. PAPACOSTEA, *Originea învățămîntului superior în Țara Ro-*ă, în «Studii», revistă de istorie, t. XIV, 1961, 5, p. 1139—1167; VICTOR 3STEA, *O școală de limbă și cultură slavonă la Tîrgoviște, în timpul dom-**Matei Basarab*, în «Romanoslavica», V. Istorie, 1962, p. 183—193.

a v i l e l e. LIVIU STAN, *Importanța canonică și juridică a Pravilei de la* *te*, în S.T., an. IV, 1952, nr. 9—10, p. 561—579; IORGU D. IVAN, *Pravila* *-a lungul vremii*, în S.T., an. IV, 1952, nr. 9—10, p. 580—609; GHEORGHE *îndreptarea Legii din 1652*, în «Studii», revistă de istorie, tom. XIII, 1960, 57—82; GHEORGHE CRONȚ, *Pravila de la Govora din 1640*, în «Studii», *ie istorie*, tom. XIV, 1961, nr. 5, p. 1211—1226; IOAN N. FLOCA, *Pravila* *iovara din 1640—1641*, în B.O.R., an. LXXXI, 1963, nr. 3—4, p. 297—319;

J MARINESCU, *Dispozițiuni de drept laic în Pravila de la Govora din* *B.O.R.*, an. LXXXI, 1963, nr. 3—4, p. 320—346; IOAN N. FLOCA, *Impor-* *nică și juridică a Pravilei de la Govora*, în M.A., an. IX, 1964, nr. 6—8, 523; IOAN N. FLOCA, *Originile dreptului scris în Biserica Ortodoxă Sobru*, 1969, XVI + 212 p. (și în M.A., an. XIV, 1969, nr. 1—3); STELIAN SCU, *Matei Basarab legislator*, în G.B., an. XLI, 1982, nr. 11—12, p. 916—936.

XXXIII

MITROPOLIA TRANSILVANIEI ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVII-LEA. MITROPOLIȚII ILIE IOREST ȘI SIMION ȘTEFAN

Lsin a doua jumătate a secolului al XVI-lea, au rămas felurite știri privitoare la mitropoliții Transilvaniei, care-și aveau reședința în Alba Iulia (Bălgrad). între ei s-a remarcat Ioan de la Prislop, care a avut fericirea să păstorească și în timpul lui 'Miliai Viteazul, domn, pentru scurt timp, al celor trei țări românești, care a ridicat în Alba Iulia o nouă biserică mitropolitană și o nouă reședință vlădicească. Urmașii săi au avut păstoriri destul de lungi, dar au avut mult de luptat cu încercările cîrmuitorilor de atunci ai Transilvaniei de a atrage pe români la calvinism.

Urmașii lui Ioan de la Prislop. Primul dintre ei a fost mitropolitul *Teoctist*, care a avut o păstorire neobișnuit de lungă pentru acele timpuri. Este pomenit pentru prima oară în martie 1606, în *Cronica* protopopului Vasile de la biserica Sfîntul Nicolae din Șcheii Brașovului (-j- 1659) și mai târziu, în *Istoria* acelei biserici, scrisă de protopopul Radu Tempea II (1690—1742). în acel an, mitropolitul Teoctist, împreună cu mitropolitul Luca (din Cipru) al Ungrovlahiei au îndepărtat din slujbă «pentru necuviință și mîndrie» pe preotul Neagoslav de la biserica Sfîntul Nicolae din Șcheii Brașovului, venit aici din Țara Românească. Cronicarul sas Andreas Hegyes, în însemnările zilnice pe care le-a lăsat, notează că la 26 august 1615 «vlădica din Bălgrad» a mers din nou la Brașov ca să aplaneze unele neînțelegeri între doi preoți de la biserica Sfîntul Nicolae. Desigur, acest vlădică a fost Teoctist. Alte știri despre el ne oferă o piatră de mormînt cu o inscripție slavonă descoperită în zidul turnului bisericii din Alba Iulia-Maieri. Această biserică a fost construită — începînd cu anul 1715 — din materialele provenite din dărîmarea «Mitropoliei» din

Iulia, zidindu-se atunci, pe latura de vest a turnului, în stînga rii, și piatra de care este vorba. A fost pusă «în timpul episcopului Theoctist... preot chir Gheorghie, în anul (7131), iar de la erea Domn(lui) 1622, luna decembrie, 26 zile». Rezultă că mitropolit Teoctist a păstorit pînă după această dată.

Mitropolitul Dosoftei. Urmașul său, *Dosoftei*, pare să fi fost originar din Moldova, sau un transilvănean călugărit acolo. Într-o înscrisură pe o Evanghelie slavonă, în manuscris, cu data de 21 aprilie el scria despre sine : «eu vlădica Dosoftei ce am fost în Romanî și mai mare peste toate mînăstirile Țării Moldovei, așijderea că în Ardeal și în Maramureș , - și am fost în ținutul Sacmarului la Dobrișin...». Înseamnă că a fost un timp «exarh al mînăstirilor» /Moldova, în accepțiunea de azi a cuvîntului, apoi episcop de Vadaramureș, într-o perioadă pe care nu o putem determina. Nu ar fi imposibil însă ca el să fi fost vicarul mitropolitului Teoctist, care era un bătrîn, căci *Socotelile Brașovului* pomenesc, la 26 martie pe «vlădica al doilea» din Bălgrad, fără ca să-i dea numele, presupunem că a ocupat scaunul vlădicesc în 1623 sau în prima jumătate a lui 1624, căci ia 18 septembrie 1624, Gabriel Bethlen scutea peoții români din Țara Făgărașului de dijmă. Fără îndoială că i-a succedat un nou ierarh, mai tînăr și mai dinamic, ca Dosoftei, a putut licite această scutire. Va fi stăruit pentru alegerea lui unul din ierarhii moldoveni de atunci, Ștefan Tomșa II (1621—1623) ori Radu 2a (1623^1626), care erau în bune raporturi cu principele Gabriel Bethlen (1613—1629). Ca mitropolit, a continuat să întrețină leucul ierarhii, domnitorii și egumenii unor mănăstiri din Moldova, mitropolitul Dosoftei a rămas în istoria Bisericii noastre ca un ierarh, prin faptul că la 4 iulie 1627 a convocat un «sobor» sinodal la Alba Iulia, care a luat mai multe măsuri privitoare la morală a preoților și credincioșilor transilvăneni. Printre altele, a ordonat ca să se facă un număr destul de ridicat de sărbători. Vedem în această ordine de lucru și a ierarhului și a membrilor «sinodului» (protopopii eparhiale și mireni) de a ușura viața credincioșilor iobagi, stabilind în multe sărbători, în care să nu se lucreze (de pildă, în iulie sărbători zilele de 8, 15, 17, 20, 22, 25 și 27). Se fixau apoi în bani pentru preoții care săvîrșeau fapte nevrednice de mi-i lor preoțească sau care nu săvîrșeau slujbele potrivit tipicului . Luielilor ortodoxe. O primă categorie de pedepse se aplicau preoților care nu-și îndeplineau cu conștiinciozitate îndatoririle lor pastorturgice : «preotul carele nu va ști psaltirea de-nțeleș birșag 24

florinți ,■ popa de nu va avea cărți și veșminte și vase de antimis altarului și a hramului, birșag 24 florinți ,• popa de i se va trece rîndul bisericii peste zi mare sau sînta duminică, pentru beție, să fie birșag scaunului 24 florinți; popa de nu va cînta liturghia cu 7 prescure, birșag 12 florinți» etc. Alte măsuri priveau pe preoții nevrednici de însăși chemarea lor preoțească, prevăzîndu-se pedepse de 12 sau 24 «florinți» ori chiar înlăturarea din cler. A treia grupă de amenzi privea pe credincioși: cei care nu posteau în două zile pe săptămîină plăteau 24 florini, cei ce răpeam fete 40 florini, cei care nu respectau sărbătorile 6 florini etc.

La scurt timp după acest sinod, vlădica Dosoftei *ta* fost înlăturat din scaun. Se pare că îndeapărtarea lui se datora tocmai aceluia sinod, care a urmărit îmbunătățirea vieții religioase-morale a clerului și credincioșilor, lucru ce nu va 'fi convenit principelui Gabriel Bethlen. După relatările cronicarului Gheorghe Brancovici (c. 1645—1711), întregite cu ale cronicarilor sași Georg Kraus (j- 1679) și Georg Haner (*j- 1777), Dosoftei nu numai că a fost înlăturat din scaun, dar a fost și întemnițat, iar principele 1-a pus să-i zugrăvească un castel din Iernut.

Mitropolitul Ghenadie II. După înlăturarea lui Dosoftei, scaunul mitropolitan a fost ocupat de preotul nobil Gheorghe de Brad (cel pomnit în inscripția din Alba Iulia-Maieri din 1622 : «preot chir Gheorghe»), numit în călugărie — și ca mitropolit — Ghenadie. Presupunem că el a fost hirotonit la Tîrgoviște de mitropolitul de atunci al Ungrovlahiei, Luca din Cipru. Este atestat documentar ca mitropolit la 17 octombrie 1627. La 4 decembrie 1628 da o carte de întărire în slujbă protopopului Ianăș din Hunedoara, în care se intitula «Preasfîntitul arhiepiscop chir Ghenadie al scaunului Bălgradului și Vadului și Orăzii și Sătmarului și i] întregii țări a Ardealului și celelalte». Observăm că eparhia Vadului apare aici, oficial, încorporată în Mitropolia propriu-zisă a Ardealului. Acest fapt s-a putut petrece cu puțin timp în urmă.

Cu toate că principele Gabriel Bethlen își va fi pus mari nădejdi în mitropolitul Ghenadie că-l va ajuta în încercările sale de răspîncire a calvinismului printre români, nu cunoaștem nici o abatere a lui de la credința ortodoxă. Dimpotrivă, a întretinut în permanență legături cu domnia, ierarhia și egumenia din Moldova. Desigur, în urma refuzului lui Ghenadie de a-l ajuta în acțiunea sa prozelitistă, Gabriel Bethlen a scris — se pare în mai multe rînduri — patriarhului ecumenic Ciril Lucaris (^ 1638), cerîndu-i consimțămîntul pentru trecerea ro-

iilor ortodocși din Transilvania la calvinism. Nu se cunosc scrisorile Bethlen, ci numai răspunsul patriarhului, din 2 septembrie 1629, din ; se pot afla și unele din argumentele invocate de Bethlen în sprijinul încercării sale. El considera că preoții români — prin calvinism — s-ar putea împărtăși de lumina cărții și că trecerea lor la învățătura a lui Calvin ar fi salutăta cu satisfacție de regele diei (Gustav II Adolf, admirator al lui Ciril Lucaris), de electorul de idenburg și de principii protestanți ai Germaniei (!) Patriarhul a Lbătut însă cu multă demnitate toate argumentele principelui calvinismului, între altele, îi scria : «noi nu putem nici cum să dăm ajutorul nostru fățiș unei lucrări de felul acesta»,- și apoi continua : «<Dacă i sârmană națiune (românii, n.n.), lipsită de orice dreaptă învățătura, ar trece la credința luminăției voastre, din neștiință sau din silă..., n-o putem împiedica, din cauza depărtării mare a locului și a ei noastre de putere , și nici nu ni se cade nouă să ne luptăm îl decît cu cuvîntul. Dar dacă am sprijini din partea noastră pe sau în ascuns această părăsire de credință, am săvîrși un păcat :are nu l-ar putea spăla toate chinurile pamîntești». Ca unul care ilătorit în mai multe rînduri prin țările române, patriarhul Ciril îi gea atenția lui Bethlen asupra zădărniceii planurilor sale și prin te cuvinte : «Pentru îndeplinirea fericită și pașnică a acestei imbări de religie), ar trebui mai întîi să se rupă legătura de sînge e sirrțire care zvîcnește în taină, dar cu multă putere, între rodi din țara Transilvaniei și locuitorii din țările Munteniei și Mol-ei. Negreșit, domnii vecini ai ziselor țări nu vor îngădui aceasta odată .și foarte sigur vor pune piedici, dacă nu cu armele, cel n cu îndemnuri tainice». Deci și străinii erau conștienți de uni-a de credință, de iimbă și de origine a românilor din Transil-ia, Țara Românească și Moldova.

Cu aceasta, s-au încheiat și încercările lui Bethlen de a atrage omâni la calvinism, căci a murit la sfccurt timp (15 noiembrie 1629). tica sa religioasă a fost continuată de noul principe Gheorghe âczy I (1630—1648). Astfel, la 9 aprilie 1638, la rugăminte a lui nadie a întărit un decret dat de Betheln, în 1624, prin care preoții Țara Făgărașului erau scutiți de impozite față de fisc. Din cu-sul acelui decret, aflăm că încă din timpul lui Bethlen s-au impus i condiții mitropolitului român, pe care «totdeauna nevătămata le ;ine și le va plini și să fie *ascultător de vlădica bisericii ungu-* n i de *legea dreaptă*». înseamnă că mitropolitul român era pus sub ;ltarea superintendentului calvin încă din timpul lui Gabriel Ien. Trebuie să ne rețină atenția afirmația superintendentului Ge-

leji Katona Istvân că Ghenadie «pe unele (condiții) le ținea, pe altele nu».

În primăvara anului 1640, când mitropolitul Teofil al Ungrovlahiei a fost trimis de Matei Basarab în fruntea unei solii la Alba Iulia, pentru a duce tratative cu Gheorghe Râkoczy, acesta a cercetat și pe colegul său Ghenadie. Probabil cu acest prilej, Ghenadie a rugat pe mitropolitul muntean să scoată o ediție și pentru Transilvania din *Pravila de la Govora*. În adevăr, pe unele din foile de titlu ale *Pravilei*, care a apărut în acel an, numele lui Teofil era înlocuit cu al lui «Ghenadie, cu mila lui Dumnezeu arhiepiscop și mitropolit a toată țara Ardealului», ceea ce înseamnă că acele exemplare s-au tipărit pentru nevoile preoților ardeleni.

Dar însuși mitropolitul Ghenadie a izbutit să pună bazele unei tipografii la Alba Iulia, în ultimii ani ai păstoririi sale. Un ajutor prețios la înființarea ei va fi avut din partea mitropolitului Teofil, căci în prefața *Evangheliei cu învățătură*, tipărită în 1640—1641, amintea că «s-au aflat acest dascăl, popa Dobre, de au venit din Țara Rumânească de au făcut tipare aicea în Ardeal». *Evanghelia cu învățătură* era o reproducere — cu multe greșeli — a lucrării cu același titlu ai diaconului Coresi, din 1581. A ieșit de sub tipar abia în 1641, când în scaunul vlădicesc de la Bălgrad păstorea «Iorist arhimitropolitului», care continua și prefața începută de înaintașul său.

La 3 septembrie 1640, mitropolitul Ghenadie a trecut la cele veșnice. Deși a păstorit în împrejurări vitrege, el a rămas un bun ortodox, căci nu s-a abătut cu nimic de la învățătura Bisericii ortodoxe, știind să îndrume și pe păstoriții lui să păstreze adevărurile de credință ortodoxă.

Mitropolitul Ilie Iorest. Îndată după moartea lui Ghenadie, s-au ivit mai mulți candidați pentru ocuparea scaunului mitropolitan: egumenul Meletie Macedoneanul de la Govora (a cărui activitate tipografică este cunoscută),-protopopul din Hațeg și ieromonahul Iorestj din mînăstirea Putna. Meletie a fost recomandat lui Râkoczy de superintendentul Geleji Katona Istvân, căruia i l-a recomandat Ștefan Csernatoni, un sol al lui Râkoczy, trimis adeseori în Țara Românească. Dintr-o corespondență purtată între Geleji și Râkoczy în cursul lunii septembrie 1640 aflăm că superintendentul a fixat viitorului mitropolit o listă cu 24 de condiții pe care urma să le respecte. O simplă lectură a acestora arată că acceptarea lor ar fi dus la o completă calvinizare a Bisericii românești.

>intr-o nouă scrisoare a lui Geleji cu data de 8 octombrie 1640, că a fost numit un «moldovean», exprimându-și regretul că n-a tuit cel recomandat de el. Noul mitropolit se numea din botez iar ca monah Iorest, era originar din Transilvania, fiind «din irie dat să crească pentru învățatură de carte... în mînăstirea i și în aceeași mînăstire a fost călugărit și înaintat după oarevreme în treapta preoției». Așa îl recomandau, mai tîrziu, țaruihail Feodorovici al Rusiei ierarhii din Moldova. Pe o Psaltire inuscris de la mînăstirea Putna se află și însemnarea : «Ieromoiorest, vleit 7133 (1624), noiembrie 3», care ar putea să fie i de el însuși, pe cînd era tînăr ieromonah în ctitoria lui Ștefan [are. Un preot, Manoil din Suceava, termina, în 1637, copierea *Oronici universale* a lui Simion Magistrul și Logotetul,' în slavoincepută sub îndrumarea mitropolitului Anastasie Crimca și conă sub a «ieromonahului Iorest, egumen» (azi se păstrează în bica Saltikov-Scedrin din Petersburg). Să fie viitorul mitropolit al ilvaniei sau e viitorul episcop de Rădăuți din anii 1651—1656? rea lui ca mitropolit s-a făcut la stăruințele lui Vasile Lupu, ;ra în raporturi prietenești cu Rákoczy. A fost hirotonit la Tîrgode mitropolitul Teofil al Ungrovlahiei pe la începutul lunii noie 1640.

ăstoria sa a căzut în vremuri de restriște, cînd acțiunea protă condusă de Gheorghe Rákoczy I și de Geleji Katona Istvân ețea tot mai mult. S-au făcut numeroase presiuni și asupra mititului Iorest, ca să-i ajute la răspîndirea învățaturii calvine. în scop, cu prilejul confirmării sale ca mitropolit, i s-a fixat un im în mai multe puncte, prin care îi cereau să lucreze în această ie. Ca mitropolit a continuat legăturile cu Moldova, fiind cerce- . călugări de la Putna. A făcut vizite canonice în diferite parohii, ind pînă în Maramureș. Arătam mai sus că în 1641 a ieșit de par, la Alba Iulia, o nouă ediție *ăip Evangelia cu învățatură* î de Coresi, în care se intitula «Iorest arhimitropolit». La 18 fe- e 1642, Dieta Transilvaniei se plîngea de el că hirotonește preoți iobagii români de pe moșiile nobiliare, ca să-i scape de iobă- e aceea, membrii Dietei cereau să i se interzică astfel de hiro- iar cei pe care i-a hirotonit să fie înapoiți proprietarilor, ca • Dar mitropolitul n-a îndeplinit nici una' din dorințele calvinilor, amas statornic în credința ortodoxă, împreună cu păstorii săi. L 1642 (după unii cercetători 1640), s-a tipărit în satul Prisaca un *sm calvinesc*, în românește, care avea să primească acel renumit *ns*, din partea mitropolitului Varlaam al Moldovei. Catehismul

a apărut «cu voia și cu porunca» principelui Gheorghe Râkoczy, ci cheltuiala predicatorului Gheorghe Csulai, cu «scrisoarea s-a osteni popa Gheorghe din Secul», iar cu tiparul, popa Dobre. Era împărțit¹ după cele trei virtuți teologice, explicînd Simbolul (apostolic), cele 10 porunci și Tatăl nostru, sub formă de întrebări și răspunsuri. Sî pare că una din cauzele înlăturării, vlădiciei Iorest din scaun a fosj tocmai opoziția sa la tipărirea și difuzarea Catehismului. Va fi fosj întărit în convingerile sale ortodoxe și de Sinodul de la Iași din septembrie—octombrie 1642, care a aprobat *Mărturisirea ortodoxă* ^ lui Petru Movilă.

În aceeași perioadă, relațiile dintre Vasile Lupu și Gheorghe Râkoczy erau pe cale de a se înrăutăți, căci domnul moldovean urmărea cucerirea Transilvaniei. Din aceste motive, la începutul anului 1643, Gheorghe Râkoczy, îndemnat de superintendentul Ștefan Geleji și de predicatorul curții, Gheorghe Csulai — care a urmat apoi Iu: Geleji —, a convocat «un sinod obștesc al tuturor protopopilor și păstorilo^ români de ritul grecesc și sîrbesc», în vederea judecării mitropolitului, învinuit de viața nedemnă de un slujitor al Bisericii. Vlădica Iorest a fost înlăturat din scaunul mitropolitan, aruncat în închisoare, iar bunurile i-au fost confiscate. A fost eliberat abia în noiembrie 1643, pe baza răspunderii ce și-au asumat 24 de garanți (chezași), că va plăti 1.000 de taleri pentru vistieria principelui. S-a reîntors apoi în Moldova, așezîndu-se la mînăstirea sa de metanie, la Putna. În iunie 1645 a plecat în Rusia, pentru ca să strîngă banii trebuitori în vederea răscumpărării garanților. Avea asupra sa o scrisoare de recomandare către țarul Rusiei, Mihail Feodorovici Romanov, dată în Suceava, la 2 iunie 1645, de ierarhii moldoveni : mitropolitul Varlaam, cu sufraganii săi : Anastasie al Romanului, Ștefan al Rădăuților și Ghedeon al Hușilor, avînd și sigiliile egumenilor de la Putna, Moldovița, Slatina și Bistrița. Vlădiciei moldoveni, după ce înfățișau pe scurt viața mitropolitului Iorest, relatau și suferințele pe care le-a îndurat din partea cîrmuitorilor calvini ai Transilvaniei, îndeosebi din partea lui Gh. Csulai, care «a adus mărturii mincinoase și i-a făcut mare nedreptate și i-au luat tot ce avea și l-au legat și l-au închis în temniță nouă luni, și a suferit în surghiun și împreună cu el o mulțime de preoți creștini, nu pentru altă vină, decît pentru credința creștină, voind să-i convertească la calvinisnî». Cereau apoi ajutorul țarului pentru mitropolitul Iorest, ca să-și poată răscumpăra cei 24 de garanți. A primit și un «pașaport» din partea domnului Vasile Lupu.

Ajuns la Moscova, — probabil prin Kiev, unde va fi cercetat pe mitropolitul Petru Movilă —, fostul vlădică al românilor transilvăneni

DSt primit de țarul Rusiei (la 26 august 1645), căruia i-a dăruit părțile din moaștele Sfântului Dumitru. În schimb, țarul i-a făcut dați bogate în bani și obiecte. După o ședere de câteva luni la Mosca, vlădica Iorest s-a reîntors în Moldova, răscumpărându-și garanții la Alba Iulia. Și-a petrecut restul vieții la mănăstirea Putna (n-a fost episcop de Huși, cum au crezut unii istorici). A murit aici, la ierusalim, căci pe un *Minei* slavon în manuscris, din acea mănăstire, se găsește însemnarea : «Să se știe când a murit vlădica Iorest, anul 7186 (= 1678) luna martie 12».

Ținând seamă de viața sa curată, dar mai ales de râvna și pătimirea irată pentru apărarea Ortodoxiei, Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române a hotărât — la 28 februarie 1950 — ca mitropolitul Ilie să fie cinstit ca sfânt mărturisitor de către întreaga Biserică Ortodoxă Română, în ziua de 24 aprilie a fiecărui an, odată cu Sava Icoșeni, unul din urmașii lui în scaunul mitropolitan. Canonizarea solemnă s-a făcut la Alba Iulia, la 21 octombrie 1955.

Mitropolitul Simion Ștefan. Îndată după înlăturarea lui Ilie Iorest de pe scaun, soborul protopopilor a ales ca mitropolit pe ieromonahul *in* (din botez Simion) de la mănăstirea din Alba Iulia. Nu avem despre el pînă la alegerea ca mitropolit. Presupunem că a învățat în gimnaziul din Alba Iulia, care funcționa de prin 1580, transformându-se în «colegiu academic» de principele Gabriel Bethlen, în 1622. Alegerea ca mitropolit a avut loc la sfîrșitul lui februarie sau în primele zile ale lunii martie 1643, căci dintr-o scrisoare a lui Geleji către Rákoczy, din 4 martie, aflăm că protopopii eparhiei se găseau în Alba Iulia și că «popa Ștefan... este acum vlădică». Din această scrisoare aflăm că din cele 20 de protopopiate ortodoxe din Transilvania, 17 se găseau sub autoritatea superintendentului calvin, stăruind să ia o situație a nemulțumit pe noul mitropolit, dar și pe unii protopopi (de pe Cîmpie și din Țara Făgărașului), care i-au declarat loialitate — în dimineața aceleiași zile — că nu doresc să iasă de sub stăpînire mitropolitului ortodox. Dîndu-și seama de insuccesul proiectului calvine, Geleji sfătuia pe principe — în aceeași scrisoare — să gîdmească lui Simion Ștefan să facă vizite canonice și în protopopiatele puse sub ascultarea lui. În aceste vizite, mitropolitul urma să fie însoțit de «popa Gheorghe și de Molodiș» (probabil Gheorghe din care a lucrat la traducerea Catehismului calvinesc și Mihail deț, viitorul episcop de Maramureș, din 1651) «fără de care să vorbească nimic cu nimenea, ci adunînd preoții români la fiecare protopopie, să-i sfătuiască a primi condițiunile și articolele...». Deși-

gur este vorba de cele 15 puncte umilitoare care i-au fost impuse Ț decretul de recunoaștere dat de Gh. Rákoczy I la 10 octombrie 16 lată principalele îndatoriri : să se predice în românește, dar numai di Șfinta Scriptură, înlăturîndu-se astfel Șfinta Tradiție ; tineretul si instruit după Catehismul calvinesc , - în locul Sfintei împărtășanii să folosească pîine și vin nesfințite , - să se înlătore ritualul botezului al înmormîntării, introducîndu-se — în locul lor —• rugăciunile și c țările folosite de calvini ; să se înlătore cultul icoanelor și al, cruc să nu se pună piedici preoților și credincioșilor care, «din însuflai Șfintului Duh», doreau să treacă la calvinism ș.a. Se precizau apoi leva din drepturile pe care le avea superintendentul calvin asuj Bisericii Ortodoxe și a mitropolitului. Astfel, «episcopul ortodox i gureșe» trebuia să fie consultat «în orice lucru greu în trebile re giunii», își dădea avizul la numirea, menținerea sau îndepărtarea c slujbă a protopopilor și se pronunța — în caz de apel — asupra se iințelor date de mitropolit și protopopi.

În aceeași diplomă de oonfinmare erau menționate și comitate peste care se întindea jurisdicția mitropolitului Ștefan : Alba, Crasn Solnocul de Mijloc, Dobîca, Cluj, Turda, Cetatea de Baltă (Țîrnavec apoi districtele Chioar, Bîrsa și Bistrița, scaunele secuiești și sășeș în zonele care —• după părerea lui Rákoczy — erau cîștigate penti calvinism (Alămor, Orăștie, Hațeg, Hunedoara, Ilia, Criș și trei pr< topopiate din Țara Făgărașului), «nu va putea să aibă nici o puter decît numai cît îi va îngădui domnul episcop ortodox unguresc» (!

Dacă mitropolitul Ștefan ar fi îndeplinit toate condițiile care i-a fost impuse, fără îndoială că s-ar fi schimbat din temelii nu nume viața Bisericii, ci și viața poporului rorrjân din Transilvania. Faptul c ele n-au fost îndeplinite se datorează nu numai curajului și destoini ciei mitropolitului Ștefan, ci mai ales credincioșilor ortodocși, car au știut să-și apere cu dîrzenie legea strămoșească.

Un caz interesant prezintă parohiile românești din Țara Făgăra șului care, încă din 1585, au fost puse — pentru mai bine de un dece niu — sub autoritatea preotului calvin maghiar din Făgăraș. Aceeaș situație s-a repetat la începutul secolului următor, în timpul princi pelui Gabriel Bethlen. În 1647, printr-un decret al lui Gheorghe Ră koczy I, toate bisericile românești din Țara Făgărașului erau scoas< de sub ascultarea mitropolitului și puse sub conducerea protopopulu: Ștefan din Berivoi, dependent direct de principe. Noului protopop și preoților sși H se cerea să învețe pe credincioși Biblia și Catehismul calvinesc. Drepturile acestui «protopop suprem» vor fi durat pînă prin

cînd principele Acațiu Barcsai a pus Țara Făgărașului sub aș; a mitropolitului Sava Brancovici.

1648, sub principele Gh. Râkoczy II, s-a tipărit un nou *Catehism* ■ssc, în românește, cu litere latine și ortografie maghiară. Era din ungurește de cunoscutul predicator calvin Fogarasi Istvân goj și tipărit cu cheltuiala lui Acațiu Barcsai — un român ma:at din Bîrcea Mare (jud. Hunedoara), banul Lugojului și Ca-eșului și comite suprem al Severinului, mai tîrziu principe al Ivaniei. Am arătat și în alt loc că primul Catehism — cel din — a primit din partea lui Varlaam, mitropolitul Moldovei, cu-a replică : *Răspuns la Catehismul calvinesc*. Nu se știe din ce : calvinii au răspuns mitropolitului moldovean, abia în 1656, 0 broșură tipărită la Alba Iulia cu titlul : *Scutul catichizmu-cu răspuns den Scriptura svântă, împotriva răspunsului a doao ră Scriptură svântă*. Se ocupa cu Sfînta Scriptură, combătînd deci a, sfîntele icoane, sfîntele taine și apărînd învățătura calvină. :i exclus ca autorul să fie superintendentul Gheorghe Csulai, luat locul lui Geleji (ț 1649), iar în românește să-l fi tradus preot româno-calvin. Se cunosc multe cazuri de trecere cu forța r biserici românești în stăpînirea calvinilor. De pildă, în 1652 a ipită biserica ortodoxă românească din Turdaș (jud. Hunedoara) l celor 26 de credincioși calvini din sat, iar ortodocșii, siliți să-și biserică nouă, din nuiele.

sul Testament de la Alba Iulia. în pofida condițiilor vitrege în i-a desfășurat activitatea și a nenumăratelor piedici care i s-au Iădica Ștefan nu s-a înstrăinat de credincioșii săi și nici n-a în-it vreuna din sarcinile umiltoare pe care i le-au impus cîrmui-e atunci ai Transilvaniei. El nu și-a uitat niciodată înaltele sale riri arhieresti, ci a căutat în permanență să țină trează conștiința xă și românească în sufletele păstoriților. Dovadă sînt cele două ari românești apărute la Alba Iulia, sub îndrumarea sa : *Noul tent* din 1648 și *Psaltirea* din 1651.

loul Testament sau împăcarea cu legea noao a lui is. Hs. Dom-nostru» a văzut lumina tiparului la Alba Iulia, la 20 ianuarie Aceasta înseamnă că a fost dat în lucru de prin 1647, sau chiar 46. Trebuie subliniat în mod deosebit faptul că aceasta este *traducere integrală a Noului Testament tipărită în românește*. :erea Noului Testament din 1648 se încadrează în curentul larg st de culturalizare a poporului în limba lui, mai ales că tradu- erau conștienți că limba noastră este de origine latină, deci

menită să devină o limbă de cultură, ca și cele considerate «sfinte» j greaca, latina, slavona. În afară de aceasta, preoții, fără să mai vorbim de masele largi de credincioși, nu mai cunoșteau limba slavona, încît simțeau nevoia citirii cuvîntului lui Dumnezeu în limba vorbită și înțeleasă de toți.

Într-o primă «Predoslovie», semnată de «Simion Ștefan, arhiepiscop și mitropolit scaunului Belgradului și a Vadului și a Maramureșului și a toată țară Ardealului», se aduceau mulțumiri protocolare lui Gh Râkoczy pentru «ajutorul» dat la tipărire. Deși în prefață se spune că s-a tipărit cu cheltuiala lui Râkoczy, adevărul este că s-a tipărit cu banii încasați de la preoții români, după cum aflăm dintr-o seri soare a lui Geleji din 1643. În ce privește autorul primei predoslovii am dovedit într-un alt studiu că era scrisă de unul din fruntașii calvin de atunci, poate Gh. Csulai, predicatorul curții lui Râkoczy, deveni superintendent în 1649, cu a cărui cheltuială se tiprise *Catehismu calvinesc*. Nu ar fi exclus să fi fost redactată în ungurește, apoi tradusă în românește. Mitropolitul a fost pus să o semneze, ca astfel să se dea mai multă autoritate întregii lucrări și să poată fi difuzat printre credincioșii săi români (o situație asemănătoare prezintă și pre fețele *Bibliei* din 1688).

Cea de a doua prefață «Predoslovia către cetitori» — nesemnate prezintă un interes deosebit. La început da unele știri asupra tradu cătorilor. «Acest Testament — scria autorul — l-au început a-l izvod ermonah Selivestru... și el s-au ustenit căt s-au putut și curînd îi s-a' tîmplat lui moarte». Silvestru era originar din Țara Românească, fos egumen la Govora, unde a tipărit *Sinaxarul din Psaltirea slavonă c Ceaslov* (1638). *Evanghelia învățătoare* de la Govora și Dealu, di: 1642—1644, a ieșit de sub tipar «cu osteneala și izvodirea» aceluia; «Silvestru ermonah». Înseamnă că era un călugăr cu o aleasă pregă tire cărturărească, dobîndită fie în vreuna din mînăstirile țării, fi poate în Colegiul lui Petru Movilă de la Kiev, înființat cu cîțiva ar în urmă. Așa ne-am putea explica faptul că a tradus Cazania «din limb rusească» (poate după Cazania de la Kiev, din 1637). La traducere Noului Testament s-a folosit și o ediție slavă tipărită «în țar Moscului».

În continuare, se relatea contribuția altor cărturari români la rev zuirea și îndreptarea traducerii lui Silvestru. «Iară noi, socotind : luînd aminte, găsit-am multă lipsă și greșiale în Scriptura **lui, pentr** neînțelesul limbii și cărții grecești. Pentr-aceia noi am început dintîi a-l posedui și unde n-au fost bine, am isprăvit și am împlut și a: tocmît din cît am putut».

îi preciza apoi că nu s-a folosit un singur «izvod», ci «toate câte itut afla» (Septuaginta, Vulgata, o traducere slavonă, tipărită la iva), fără să se îndepărteze de textul original, considerat «izvo-lorlate».

iră îndoială că atît ieromonahul Silvestru, cît și continuatorii *i* cercetat și vechile traduceri românești, fie pe cele aflate în crîs, fie pe cele tipărite : *Tetraevanghelul* din 1560—1561 și *olul* din 1563, amîndouă tipărite de Coresi, poate pericopele tielice din *Cazania lui Varlaam*, din 1643. In felul acesta, ediția 48 se prezintă ca o încununare a străduințelor cărturarilor ro-rie pînă atunci de a transpune cuvîntul lui Dumnezeu în limba 3 a credincioșilor.

î naște, în chip firesc, întrebarea : cine au fost continuatorii ie-ahului Silvestru ? în prima «predoslovie» — pusă sub numele olitului — se menționa dispoziția pe care acesta o primise din lui Râkoczy : «mi-ai poruncit să caut în popii miei preuți că-rși oameni înțelepți carii să știe izvodi Testamentul cel Nou... nbă grecească și slovenească și latinească». Este deci limpede ănitarii la revizuirea și completarea traducerii erau preoți că-rdin Ardeal, de neam român. Frecvența ardelenismelor în textul (crai, crăiasă, Patru, pahar, coșarcă, ciurdă, beutură, lampas, , îngrupare, muiere, tunat, oloi etc.) constituie o dovadă în plus lucatorii erau transilvăneni. Nu excludem însă posibilitatea ca de ei jă fi fost și unii cărturari din Țara Românească, poate ; Macedoneanul, care a avut un rol însemnat în tipărirea că-r-3 la Govora, sau Daniil Andrean «monahul din Țara Panoniei», tradus *îndreptarea Legii* de la Tîrgoviște din 1652, amîndoi oa-e carte, apreciați și de cîrmuitoarii calvini ai Transilvaniei.

altă problemă pusă în a doua prefață a *Noului Testament* este a îmbogățirii limbii literare româneștii. Traducătorii, preocu-redarea exactă a textului, au constatat că în limba română nu termeni corespunzători pentru o serie 'de noțiuni. Din aceste au recurs la o soluție foarte ingenioasă, lăsînd netraduse cu-fără corespondent în limba noastră, dar îmbrăcîndu-le într-o onetică și morfologică românească. în felul acesta, au intrat a noastră — prin *Noul Testament* de la Alba Mia — o serie *logisme*: sinagogă, filosofi, maghi, iotă, teatron, canon, areo-ate sînt grecești, ceea ce constituie o dovadă în plus că s-a și textul Septuagintei).

cea mai însemnată problemă pusa în această predoslovie se a necesitatea unei limbi literare unitare, pe care să o înțe-

leagă toți românii. Fiind conștient de unitatea etnică a poporului român, autorul predosloviei și-a îndreptat gândul către toți românii, nesocotind granițele politice nefirești existente între ei. «Aceasta încă vă rugăm să luați aminte — scria autorul — că românii nu grăescu în toate țările într-un chip, încă neci într-o țară toți într-un chip. Pentr-aceaia ou nevoie poate să scrie cineva să înțeleagă toți, grăind un lucru unii într-un chip, alții într-alt chip... Bine știm că cuvintele trebuie să fie ca banii, că banii aceia sînt buni, carii îmbra în toate țările, asia și cuvintele acelea sînt bune carele le înțeleg toți. Noi drept aceia ne-am silit, den cît am putut, să izvodim asia cum să înțeleagă toți, iară să (dacă) nu vor înțeleage toți, nuni de vina noastră, ce-i de vina celuia ce-au răsfirat românii printr-alte țări, de și-au mestecat cuvintele cu alte limbi de nu grăescu toți "într-un chip». Plastica asemănare a cuvintelor cu circulația banilor (parafrazînd maxima latinească «verba valent sicut numi») arată că autorul era conștient de existența graiurilor și a provincialismelor, dar și de rolul cărturarilor vremii în formarea unei limbi literare comune pentru toți românii. De aceea stăruia cu convingere pentru făurirea unei limbi literare comune, recomandînd, în acest scop, folosirea cuvintelor cu cea mai largă circulație (în accepțiunea geografică).

Dar cine este autorul predosloviei, căci ea nu este semnată ? Stilul ei, mult mai concis decît al primei predoslovii, cu o expunere care se remarcă prin caracterul ei obiectiv, concret, ordonat și prin frazele în general mai scurte, ne arată că autorul nu este același cu al primei predoslovii. *Considerăm că este însuși mitropolitul Simion Ștefan sau un cărturar român ortodox din anturajul său.* În orice caz, chiar dacă mitropolitul nu ar fi autorul, totuși trebuie să admitem că predosloviea s-a scris sub îndrumarea și supravegherea sa, deci poate fi socotit, în cel mai rău caz, autorul ei moral.

El va fi avut ca model pe marele său contemporan din Moldova, mitropolitul Varlaam, care, cu cinci ani în urmă, tipărise Cazania «pentru toată seminția românească pretutindenea ce se află pravoslavnici întru-această limbă», socotind-o ca un «dar limbii românești». Era, de altfel, unul din puținele mijloace prin care ierarhul putea să comunice direct, suflet de la suflet, cu păstoriții săi, supuși împreună unei asupriri politice și religioase. Faptul că prefața n-a fost semnată trebuie interpretat ca o abilitate a mitropolitului, care voia să evite neplăcerile cu piuncipele și cu superintendentul calvin.

În ce privește traducerea propriu-zisă, primul lucru care impresionează la citirea cărții este acela că s-a folosit o limbă plăcută, mult apropiată de a poporului, de o mare frumusețe literară. Fraza nu este

ibită unor influențe străine, ci, dimpotrivă, este capabilă să exae gândurile fără nici un echivoc. Conștienți de originea latină a >ii noastre, traducătorii s-au orientat spre aceasta, luând din ea o e de fonetisme, forme și cuvinte necunoscute pînă atunci: Ele-îtele slavone și grecești sînt folosite într-o măsură redusă. Cunoaș-a desăvîrșită a limbii vorbite i-a pus pe traducători în situația a da un text de o deosebită limpezime, care a putut fi urmărit cu rință de toți românii din toate locurile în care erau «răsfirați» și toate timpurile, pînă azi. De aceea, alături de *Cazania* lui Varn, *Noul Testament* de la Alba lulia constituie temelia pe care s-a it, în secolele următoare, limba română literară. Textul este împărțit în «capete» (capitole), iar acestea în «stihuri» sete), orice capitol avînd «suma» (rezumatul) lui. Fiecare pagină rezervat un spațiu pentru trimiteri la alte capitole sau versete din ta Scriptură. Aceste spații mai erau folosite și pentru explicarea r termeni străini (latinești, maghiari, slavoni) sau pentru expli->a — prin sinonime — a unor cuvinte românești cu circulație mai rînsă, dar și pentru unele scurte comentarii (exegeză). Termenii licați sînt din variate domenii : teologie, administrație (pretor, pu-an, ariopag), medicină (gangrena), numismatică (statir, denar, as-

codrat), geografie (sîn de mare, vîntul evrochlidon), botanică iță, izmă, cimbru). Se poate conchide că unele din cuvintele glo-au intrat în limba noastră direct din limba greacă și latină, inul 16^8. De aceea, notele marginale din *Noul Testament* de la i lulia pot fi socotite ca un început de dicționar explicativ în »a noastră.

Sînt apoi și scurte comentarii la unele versete. De pildă : «Mă-s curund nu-ți pune pre nime = sau nu popi pre nime» -, «era un at și să îmbrăca în ușărnice și vison = visonul era giulgiul suptire cumpu ce-l făcea de-n inu, carele era într-un preț ca aurul» ; ă iară vă zic voao : mai leasnă iaste cămilei pre în. urechea acu-a trece... = cămila se zice că-i funia corăbii, iar în cest loc să leage cămila».

O problemă teologică de mare importanță legată de ediția *Noului ament* din 1648 este a celor 24 de «predoslovii» (a Apocalipsei in-ată «summa»). Cu excepția Epistolelor către Filimon, II și III Ioan, a celelalte cărți au cxe o scurtă «predoslovie» sau, în limbajul agic de azi, o «introducere» la cărțile respective. Din cele 672)agini de text, aproximativ 55 pagini cuprind asemenea conside-isagogice. După părerea cercetătorilor, cele 24 de «predoslovii» ărțile Noului Testament *sînt originale*, neputîndu-se stabili nici

o Ilegătură cu lucrările teologice maghiare contemporane, îndeosebi calvine. Probabil s-a folosit ediția latină a Bibliei, apărută la Veneția în 1587 (Biblia ad vetustissima exemplaria), care cuprinde traducerea Fericitului Ieronim, însoțită de trimiteri și scurte considerații introductive la fiecare carte. Stilul acestor predoslovii este asemănător cu cel din predoslovia către cetitori, ceea ce înseamnă că au un singur autor. Predomină expunerea sistematică, logică, cu fraze concise și clare, cu o grupare metodică a problemelor, deci se folosește un stil didactic. Predosloviile prezintă scurte date istorice și geografice asupra orașelor sau ținuturilor cercetate de Sfinții Apostoli, mai ales în cazul Epistolelor pauline, date despre autori, timpul, locul și limba în care au scris, date asupra cuprinsului cărții. Se face chiar și etimologia numelor unor autori, din limba greacă sau ebraică. În unele predoslovii autorii se angajează în scurte dispute teologice cu filozofii păgâni, ereticii, catolicii etc. Se introduc unii termeni care nu apar în traducerea propriu-zisă (epicurei, papiști, iejuviți, stemă, istorie). Toate acestea arată formația umanistă a traducătorilor, câștigată fie la unele școli din Transilvania, fie peste hotare.

De notat că în aceste «predoslovii» se făcea amintire și de unii Sfinți Părinți și scriitori bisericești (Sfântul Ioan Gură de Aur, Sfântul Atanasie cel Mare, Fericitul Ieronim, Teofilact al Ohridei etc), fapt ce ne arată că alcătuitoarii lor nu erau calvini (nici filocalvini), ci români ortodocși care au lucrat și la traducerea propriu-zisă. Pe baza cercetărilor relatate aici, putem afirma că *Noul Testament de la Alba Iulia cuprinde zeci de pagini care pot fi considerate ca primul «manual» de introducere și de exegeză biblică din teologia românească*. Trei predoslovii, (Marcu, Luca și Ioan) au fost reproduse în Biblia de la București din 1688, cu simple modificări grafice sau schimbări de termeni. Același lucru se poate constata și în privința textului propriu-zis, căci *Biblia* de la București a preluat traducerea de la Alba Iulia, mergând uneori pînă la simplă transcriere sau la schimbări neînsemnate de limbă, cerute de însăși evoluția ei. A fost folosit apoi și de ediția *Noului Testament* de la București, din 1703, tipărit de Antim Ivireanul (se cunoaște și o copie a Noului Testament, un manuscris, făcut în Țara Românească la scurt timp după apariție). Traducerea din 1648 a fost apreciată mai tîrziu și de mitropolitul Andrei Șaguna, care s-a folosit de ea în opera de revizuire și retipărire a *Bibliei* de la Sibiu, din 1856—1858. Sînt dovezi concludente că *Noul Testament* de la Alba Iulia se bucura de o autoritate deosebită între

irile bisericesti din secolul al XVII-lea, datorită, în primul rând, ii folosite, mult apropiată de cea populară.

La 25 decembrie 1651 s-a terminat de tipărit, tot la Alba Iulia, *lirea* (avînd și titlul evreiesc *Sefer tehilim*). Ca și Noul Testament, Psaltirea avea două «predoslovii» nesemnate, una adresată ripelui Gheorghe Râkoczy II, alta (la sfîrșitul cărții) «cătreci». Din citirea primei prefete — mai întinsă — ne dăm seama că st scrisă de un teolog calvin, poate de însuși superintendentul jrghe Csulai. Fondul și forma de expunere a acestei prefete sînt înă-toare cu ale primei prefete a *Noului Testament* (cea pusă sub ele lui Simion Ștefan), ceea ce ne face să afirmăm că sînt scrise același autor calvin maghiar (probabil inițial au fost scrise în unște, apoi traduse în românește). A doua prefață dădea cîteva lari asupra noii ediții a Psaltirii, arătînd că s-a tradus din. evreși și din grecește.

Și în Psaltire apar glosări marginale (inclusiv confruntări între ii ebraic și cel grecesc). S-a făcut împărțirea în capitole și verfiecare capitol avînd un mic rezumat. în privința «izvoadelor» its, autorii celor două prefete arătau că s-a tradus din limbile ică și greacă, ceea ce nu este exclus. O comparație cu *Psaltirea iană* și cu *Psaltirea lui Coresi* din 1570 ne arată că au fost utiî și acestea.

Mitropolitul Simion Ștefan a trecut la cele veșnice în vara anului (probabil prin iulie), fiind atestat documentar, pentru ultima oară, ! mai 1656, cînd întărea ca protopop al Hunedoarei pe preotul

Concluziile care se desprind din această sumară prezente sînt evidente. Mitropoliei Dosoftei, Ghenadie II, Ilie Iorest și oi Simion Ștefan au fost confrunțați în permanență cu tenta-*rele principilor și superintendenților calvini de a produce dezbierea bisericească a românilor prin calvinism. în această luptă de arare a credinței, dar și a ființei naționale, s-a remarcat mai ales tropolitul Ilie Iorest, un adevărat martir al Ortodoxiei românești monizat ca atare în 1955, prăznuit la 24 aprilie). Iar urmașul său, Tiion Ștefan, cu mijloacele care i-au stat la îRdemînă, cu dîrzenia abilitatea sa, la care se adaugă credința puternică a păstoriților,*

a știut să treacă peste orice obstacole, lăsînd culturii acel dar neprețuit care este Noul Testament din 1648. Ierarh >^{Cl} alese preocupări cărturărești, însuflețit de un cald patriotism, mion Ștefan se încadrează în curentul larg umanisto-renascenti[^] de culturalizare a poporului și de apărare a Ortodoxiei, reprezent^f* la noi de marii săi contemporani: Varlaam al Moldovei, Ștefan Ungrovlahiei, iar dincolo de hotare, de Petru Movilă al Kievul^{^11} -

BIBLIOGRAFIE

Izvoare: A. T. LAURIAN și NICOLAE BĂLCESCU, *Magazinul istoric peⁿ~
tiu Dacia*, III, București, 1846, 378 + VI p.; TIMOTEI CIPARIU, *Acte și tragmer^{^le}
latine și românești pentru istoria Bisericii române, mai ales unite*, Blaj, 1855, XVI +
280 p.; NICOLAE DOBRESCU, *Fragmente privitoare la istoria Bisericii româr^{^s}
Budapesta*, 1905, 84 p.; I. LUPAȘ, *Documente istorice transilvane*, voi. I, 1599*
1699, Cluj, 1940, XVI + 522 p.; AUREL RĂDUȚIU, *Actele românești tipărite^{la}
Alba Iulia în 1653*, în «Revista de Istorie», tom. 23, nr. 6, 1975, p. 889—912; IO^{^N}
BIANU și NERVA HODOȘ, *Bibliografia românească veche*, tom. I (1508—171
București, 1903, X + 572 p.

Lucrări generale: AUGUSTIN BUNEA, *Vechile episcopii românești^a Vadului,
Geoagiului, Silvașului și Bălgradului*, Blaj, 1902, 152 p.; ȘTEFAN MET^{^?} *Istoria
Bisericii și a vieții religioase a românilor din Transilvania și Ungaria*, voi. I ed. II, Sibiu, p.
173—224.

Prozelitismul calvin: MELCHISEDEC (ȘTEFĂNESCU), *Biserica Ortodo^{^ă}
în luptă cu protestantismul, în special cu calvinismul în veacul al XVH-lea și c&
două sinoade din Moldova contra calvinilor*, București, 1890, 116 p.; ALEXAND^f
CRAMA, *Instituții calvinești din Biserica românească din Ardeal*, Blaj, 1895, X[^]
476 p.; REVESZ IMRE, *La Reforme et les Roumains de Transylvanie*, Budapesta, 41 p.;
ERNST CHRISTOPH SUTTNER, *Die rumänische Orthodoxie des 16. und
Jahrhunderts in Auseinandersetzung mit der Reformation, in Kirche in Osten. Studi^{^n}
y.ur osteuropäischen Kirchengeschichte und Kirchenkunde*, Münster, Band 25,[^]
64—120.

Mitropolitii transilvăneni: NICULAE M. POPESCU, *Chirii[^]
și Ortodoxia română ardeleană*, în «B.O.R.», an LXIV, 1946, nr. 7—9, p. 425—44^{^1} MIRCEA
PĂCURARIU, *în legătură cu mitropolitul Teoctist al Transilvaniei*, în M.A' an. XV, 1970,
nr. 11—12, p. 823—826.

ZENOVIE PĂCLIȘANU, *Condamnarea episcopului (sic) Ilie Iorest (1640—1643)[']
în rev. «Cultura Creștină»*, Blaj, an. II, 1912, nr. 5, p. 135—140; IOAN LUPA^{^?}.
Prigonirea mitropolitului Ilie Iorest din Transilvania, în voi. *Studii, conierințe ș'
comunicări istorice*, IV, Sibiu, 1943, p. 83—91; MIRCEA PĂCURARIU, *Mitropolit[^]
Ilie Iorest al Transilvaniei. La 300 de ani de la moartea sa*, în «B.O.R.», an. XCV['] 1978, nr.
9—10, p. 1149—1163.

TULIU RACOTĂ, *Mitropolitul Simion Ștefan*, în «R.T.», an. XXXVI, 1946, V^u
7—8, p. 384—387; nr. 9—10, p. 420—428; nr. 11—12, p. 482—492.

Noul Testament de la Alba Iulia: IOAN BĂLAN, *Testament^{^1}*1
Nou de la Bălgrad*, în «Cultura Creștină», an. III, 1913, nr. 14, p. 420—432 (reprod[>]J^s și
în voi. *Limba cărților bisericești*, Blaj, 1914, p. 136—146); G. T. POP (GABRI^{^j} ȚEPELEA),
*Contribuția la studierea limbii și literaturii vechi. Sinonimele în W Testament de la Bălgrad
(1648)*, în «B.O.R.», an. LXXX, 1962, nr. 7—8, p. 742—75[?]. G. F. ȚEPELEA, *Cîteva
precizări în legătură cu izvoarele și glosele Nou^P*

ament de la Bălgrad, în rev. «Limba Română», 1963, nr. 3, p. 274—282; G. F. SLEA, *Predosloviile Noului Testament de la Bălgrad (1648)*, în rev. «Limba Română», 1964, nr. 2, p. 149—157; G. F. ȚEPELEA, *Alte precizări în legătură cu osloviile Noului Testament de la Bălgrad (1648)*, în «B.O.R.», an. LXXXIII, 1965, 1—2, p. 113—124; G. F. ȚEPELEA, *Date noi despre izvoarele și glosele Noului ament de la Bălgrad*, în «G.B.», an. XVI, 1967, nr. 9—10, p. 924—933 (o parte aceste studii sînt incluse în voi. Gabriel Țepelea, *Studii de istorie și limbă iră*, București, 1970, p. 7—75, sub titlul: «Noul Testament* de la Bălgrad»); N ILIESCU, *Considerații asupra gloselor din «Noul Testament» de la Bălgrad*, în *ele Universității din Timișoara*, seria Științe filologice, II, 1964, p. 21—34; STRATE, *Un moment important din istoria limbii române literare.- Noul Testament de la Bălgrad (1648)*, în M.M.S., an. LXVIII, 1972, nr. 9—12, p. 749—774; 3ORIE MARCU, *Considerații asupra Noului Testament din 1648*, în «S.T.», an. ', 1973, nr. 9—10, p. 605—618; MIRCEA PĂCURARIU, *325 de ani de la apariția «Noului Testament» de la Bălgrad*, în «B.O.R.», an. XCI, 1973, nr. 11—12, p. 106—1215.

Voi. *Noul Testament*. Tipărit pentru prima dată în limba română la 1648 de Sîmion Ștefan, mitropolitul Transilvaniei. Reeditat, după 340 de ani, din inițiativa și purtarea de grijă a Prea Sfințitului Emilian, episcop al Alba-Iuliei, 1907 p. (îndeosebi studiile introductive semnate de Episcop Emilian, Virgil I. Ionescu, Mircea Păcurariu, Grigorie Marcu și Florica Dimitrescu).

XXXIV

MITROPOLIA TRANSILVANIEI ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVII-LEA. MITROPOLITUL SA VA BRANCOVICI

I-Jupă moartea lui Simion Ștefan, în scaunul mitropolitan vacant a fost ales protopopul văduv Simion Brancovici din Ineu (jud. Arad), călugărit sub numele de *Sava*. Amănunte asupra vieții sale — uneori lipsite de obiectivitate — aflăm din cronica sârbească scrisă de fratele său Gheorghe Brancovici (c. 1645—1711). Noul mitropolit se trăgea dintr-o veche familie sârbească, venită, se crede, din părțile Herțegovinei, din localitatea Korenici, nume care figura uneori și în titlatura sa. Pe la sfârșitul secolului XVI, familia Brancovici avea întinse proprietăți în comitatele Arad, Zarand și Timiș. Dintre înaintașii mitropolitului Sava, cunoaștem pe Sava, «episcop de Lipova și Ineu» (c. 1606—c. 1627) și pe Longhin. Brancovici (1628—c. 1643), fratele tatălui său, hirotonit arhieru pentru credincioșii din părțile Lipovei-Ineului de patriarhul ecumenic Ciril Lucaris (1628), retras înainte de 1643 la mănăstirea Comana din Țara Românească. Tatăl lui Sava Brancovici, Ioan, slujise în tinerețe ca ostaș; a avut patru fii și două fiice, cel mai mare fiind *Simion*, viitorul mitropolit.

Acesta s-a născut în jurul anului 1620, a învățat carte în casa părintească, apoi la mănăstirea Comana, unde era retras unchiul său Longhin. De aici, s-a reîntors acasă, s-a căsătorit, avînd și copii, care au murit de mici. De multe ori era nevoit să îmbrace și haina ostășească din pricina numeroaselor ciocniri pe care le aveau locuitorii din acele părți cu turcii.

întîmplîndu-se să moară Grigorie Brancovici, protopopul Ineului, o altă rudă, credincioșii de acolo l-au sfătuit să-și închine viața slujirii lui Dumnezeu, ca preot-protopop. îndeplinindu-le dorința, a plecat în Țara Românească, la unchiul său Longhin, care a rugat pe mi-

>politul Ștefan al Ungrovlahiei să-l hirotonească întru preot. După rotonie, s-a reîntors Ja Ineu, unde a aflat că soția îi murise între ap, iar bătrîna sa mamă se călugărise, sub numele de Măria.

Mitropolit al Transilvaniei. A îndeplinit slujba de preot-protopop tip de mai mulți ani, pînă în 1656, cînd soborul de preoți și mireni todocși, întrunit la Alba Iuliă, l-a ales în scaunul de mitropolit al dealului. A trecut din nou în Țara Românească, unde, după ce a ;t călugărit sub numele de Sava, a fost hirotonit arhiereu în cate-ila mitropolitană din Tîrgoviște, a treia zi după înălțarea Sfintei uci din anul 1656, de către mitropolitul Ștefan, vlădica Longhin anco viei, episcopii țării și unii arhierei străini aflați în capitala rii Românești. Încărcat cu daruri, primite de la domnitorul Constan-

Șerban Basarab și de la mitropolitul Ștefan, s-a reîntors apoi la ma sa din Transilvania, fiind primit cu mare cinste în reședința sa la Alba Iulia.

La 28 decembrie 1656, a primit diploma de recunoaștere din par-L principelui Gheorghe Râkoczy II (1648—1660), prin care i se acorda jurisdicție foarte întinsă, așa cum n-a avut nici unul din înaintașii : Transilvania propriu-zisă, Severinul, Zarandul, Bihorul și Mara-reșul, cu excepția Țării Făgărașului și a cîtorva biserici. Nu era ; sub atîrnarea superintendentului calvin și nici nu i s-au impus e 15 puncte calvine, așa cum se întîmplase cu Simion Ștefan, în 13. Acest lucru s-ar putea explica atît prin personalitatea sa — fă-d parte dintr-o familie de vlădici și de luptători împotriva turci-

—, cît și prin legăturile politice pe care Gh. Râkoczy II le înche-s înainte cu un an cu domnii români Constantin Șerban al Țării nănești și Gheorghe Ștefan al Moldovei.

Păstoria lui Sava, deși îndelungată, a fost mult tulburată de ac-lea prozelitistă calvină care se ducea printre românii ortodocși, pa-nată de înșiși principii Transilvaniei, dar și de războaiele și schim-ile politice petrecute atunci.

în ce privește politica religioasă, notăm că după moartea lui sorgbe Râkoczy I (1648), văduva sa, Susana Lorântffy, a făcut noi ercări pentru atragerea românilor (mai ales a celor din Făgăraș) calvinism. în acest scop, la 2 aprilie 1657, a numit niște «vizita-» (un fel de inspectori calvini), care să inspecteze de două ori an toate parohiile românești din Țara Făgărașului, să se intereseze pregătirea preoților și de îelul cum își desfășoară activitatea. Chel-îlile lor de deplasare și întreținere le suportau preoții și credincio-români (în 1658, de pildă, au fost cercetați preoții și grămăticii

din 39 de sate). A doua zi, 3 aprilie 1657, principesa Susana Lorântffy a semnat un nou decret, prin care se înființa o școală calvină românească în Făgăraș, alături de biserica și școala reformată maghiară. Decretul respectiv era însoțit de o serie- de dispoziții privitoare la organizarea școlii, elevi, inspectori, învățători, mijloacele de întreținere etc.

Din lectura acestor dispoziții, rezultă limpede că prin înființarea școlii nu se urmărea altceva decât «calvinizarea» viitorilor preoți și învățători din Țara Făgărașului și — prin ei — a maselor largi de credincioși. De pilda, se prevedea ca învățătorul școlii să fie absolvent al unei școli reformate maghiare, fiind îndatorat să învețe pe elevi Catehismul calvinesc și cântările calxăne folosite de comunitățile româno-calvine din Lugoj și Caransebeș, să traducă rugăciunile calvine în românește etc. Se dispunea apoi ca toți «grămăticii» români din Țara Făgărașului să frecventeze cursurile acelei școli, urmînd ca după absolvire să funcționeze ca învățători și preoți în Țara Făgărașului. Absolvenții buni învățau — în continuare — și la școala latinească. Elevii săraci erau întreținuți din contribuțiile preoților (cîte 25 d, «bani și o găină) și ale satelor (cîte 25 de bani) din Țara Făgărașului.

Cu toate scopurile de calvinizare și maghiarizare urmărite de această școală, trebuie să recunoaștem că ea s-a numărat printre cele dintîi școli sistematice românești-. A dăinuit pînă către anul 1700, dînd mai multe generații de cărturari români. Politica de calvinizare a fost continuată și în anii următori, cum vom relata mai jos.

Pe plan politic, menționăm faptul că în ianuarie 1657, ambițiosul Gheorghe Râkoczy II a pornit o expediție în Polonia, în vederea ocupării tronului acestei țări. Expediția s-a încheiat cu înfrîngerea lui Râkoczy. Tot atunci, Poarta otomană a poruncit «staturilor» (diete) transilvane să aleagă un nou principe. A fost ales Francisc Redei, pe care Poarta a refuzat să-l recunoască. La începutul anului 1658, era reales Gheorghe Râkoczy, care a făcut apel la trupele austriece să se ridice împotriva turcilor. Acest fapt a provocat o cumplită expediție de jaf în Transilvania, întreprinsă de turci, cu ajutor de la tătari și cazaci. Turcii au izbutit acum să impună, ca principe pe Barcsai Akos-Acațiu (1658—1660), fost ban al Lugojului și Caransebeșului, care le-a cedat Ineul, Lugojul și Caransebeșul, urcînd și haraciul la 40.000 de galbeni, în același timp, o altă dietă, întrunită la Tîrgu Mureș, a declarat că rămîne credincioasă lui Gh. Râkoczy, astfel că existau acum doi principii. Transilvania devine teatru de lupte pentru satisfacerea unor ambiții personale. în mai 1660, în lupta de pe

eșul Mic, Gh. Râkoczy a fost înfrînt și rănit grav, sfîrșindu-și zi-
în luna următoare, la Oradea.

În ianuarie 1661, «staturile» ardelene au ales ca principe pe Ke-
y János, fostul comandant al trupelor lui Râkoczy, care a conti-
politica sa antiotomană. Barcsai a fost prins și ucis din ordinul
Kemeny, în iulie 1661. În vara anului 1661, turcii au intrat din
în Transilvania, impunînd «staturilor» alegerea ca principe a lui
aia Apaffi (14 sept. 1661—15 apr. 1690).

În astfel de împrejurări, desigur că și păstoria mitropolitului Sava
5-a putut desfășura în liniște. De pildă, în cursul expediției tur-
i din 1658, au fost arse și jefuite catedrala și reședința mitropoli-
din Alba Iulia.

Voind să-și consolideze poziția prin cîștigarea preoțimii ortodoxe,
fiu Barcsai a dat, la 9 ianuarie 1659, o nouă diplomă de confir-
; lui Sava, acordîndu-i jurisdicție și asupra Țării Făgărașului, pe
â teritoriile amintite în diploma lui Gheorghe Râkoczy II. în luna
ătoare, Sava înfățișa dietei transilvane, întrunită la Bistrița, starea
orabi'lă a clerului ortodox, din pricina contribuțiilor fiscale. Ur-
sa a fost că la 15 martie 1659, Barcsai scutea pe preoții români
oate îndatoririle fiscale pe care le aveau față de vistieria țării.
0 martie 1659, printr-un alt decret, erau acordate aceleași scutiri
ților din Țara Făgărașului, accentuînd obligația acestora, precum
tuturor preoților români transilvăneni, de a sta sub ascultarea
apolitulu¹ Sava.

În pofida acestor privilegii acordate de Acațiu Barcsai,
vlădica . înclina totuși spre politica antiotomană a lui Gheorghe
Râkoczy. se explică faptul că în iulie 1659, după ce Barcsai a
ocupat Alba , Sava nu mai era în scaunul mitropolitan, locul său
fiind luat de *tadie III*, care se intitula «arhiepiscop de Bălgrad,
Maramureș și ată Țara Ardealului». Se pare că acesta era rus de
origine, din rlia, oraș din părțile de sud-vest 'ale Rusiei, numit
din botez >rghe, fost preot în Alba Iulia. în însuși decretul de
confirmare de Barcsai în Sibiu, la 15 februarie 1660, era numit
«Georgius 'lensis Moscovita». Din același decret, noul mitropolit
era îndatorat să respecte o

de condiții, asemănătoare celor impuse lui Simion Ștefan în 1643.
dată se arătau și motivele care au dus la înlăturarea lui Sava
;caun : neîndeplinirea condițiilor impuse și amestecul în treburile
ce ale țării. Dar, cu toate că era înlăturat, Sava a continuat să
ențină în drepturile sale și să locuiască în Alba Iulia, de unde
tea o scrisoare bistrișenilor, în decembrie 1659. înseamnă că acum

fiecare principe își avea mitropolitul său : Rákoczy pe Sava, iar Barcsay — retras la Sibiu —, pe Ghenadie. Se pare că acesta a și murit la Sibiu, în vara anului 1660.

La 21 septembrie 1660, în calitate de «vlădică de Bălgrad și de toată țara Ardealului», Sava întărea o singhelie protopopului Ianăș din Hunedoara. La 18 aprilie 1661, chema un credincios la judecată.

Alegerea lui Mihail Apaffi ca principe al Transilvaniei, la 14 septembrie 1661, a însemnat pentru mitropoliul Sava o nouă luptă pentru menținerea în scaunul vlădicesc. Se cunoaște o scrisoare a protopopilor români, cu data de 12 martie 1662, prin care rugau pe noul principe să-l mențină pe Sava în scaun.

Notăm că trei pomelnice cunoscute ale Mitropoliei Transilvaniei consemnează și pe un vlădică *Daniil*. Istoricii l-au identificat cu călugărul Daniil, traducătorul *Pravilei Mari*- de la Tîrgoviște din 1652. Probabil Apaffi a încercat să-l numească mitropolit al întregii Transilvanii. Dar la 20 aprilie 1662, Daniil era numit de Mihail Apaffi, ca «episcop» peste bisericile românești din Țara Făgărașului. Nu știm unde a fost hirotonit și cât a durat păstoria lui aici (documente mai târzii îl prezintă ca fost «mitropolit» cu sediul în Alba Iulia). Mai târziu a ajuns episcop la Strehaia (1672—1679), iar spre sfârșitul vieții s-a retras la schitul Babele din părțile Vrancei, unde a murit în 1688.

Abia la 23 aprilie 1662, Sava primea din partea lui Apaffi diploma de confirmare în scaunul mitropolitan. De data aceasta, Țara Făgărașului era scoasă de sub jurisdicția sa, întrucît cu trei zile mai înainte o încredințase lui Daniil.

Din 1662 pînă în 1680, Sava Brancovici a păstorit fără întrerupere. La 1 septembrie 1663, Mihail Apaffi a întărit decretul dat de Barcsai la 15 martie 1659, privind scutirea preoților români de dări. O altă grijă a lui Sava Brancovici a fost aceea a refacerii catedralei sale mitropolitane, care era distrusă în urma expedițiilor turcești pe care le-am amintit mai sus.

Dar nu peste mult timp, vlădica Sava a ajuns la neînțelegeri cu principele și cu ceilalți cîrmuitori calvini ai Transilvaniei. † Astfel, în 1667, principele a încredințat pe cei patru «epitropi» ai averii mitropoliei să ceară socoteală mitropolitului de toate veniturile încasate de la începutul păstoririi sale și să ia măsuri pentru deschiderea unei școli și pentru reînființarea tipografiei. Cerea de asemenea sa fie ascultați preoții români care ar fi suferit vreo nedreptate din partea mitropolitului.

Călătoria în Rusia. Deși era într-o situație grea, vlădica a obținut totuși din partea lui Apaffi permisiunea să facă o călătorie în Rusia,

L cum făcuseră pe vremuri unchiul său Longhin și mitropolitul Ilie est. A plecat din Alba Iulia — împreună cu fratele său Gheorghe, diaconi și alți câțiva însoțitori — pe la începutul anului 1668, și asupra sa o scrisoare de recomandare din partea lui Apaffi, cu data de 18 ianuarie 1668. Pe la mijlocul lunii februarie era la Iași, de unde a trecut în Polonia. Acolo a primit o scrisoare din partea regelui Jan Kazimierz (1648—1688) către țarul Alexei Mihailovici. Către țara sa nu mai a ajuns la Moscova, fiind primit de țar, într-o primă audiență, la 31 mai 1668. A prezentat țarului mai multe daruri, printre care, la rândul său, felurite danii, în bani și obiecte. În ziua următoare, a depus la biroul ambasadourilor din Moscova o scrisoare (memoriu), în care recomanda necesitatea unirii tuturor popoarelor creștine din Răsărit împotriva cuceritorilor otomani. «Este, în părțile acestea, scria el — mare mulțime de creștini pravoslavnic : sârbi, bulgari, poloni ; toți aceștia așteaptă să fie de undeva năvală a creștinilor prin blestematul de turc, căci sînt în mare lipsă, necaz și strîmnicie». În ziua de Sfinții Apostoli Petru și Pavel, mitropolitul Sava a fost primit în biserica Uspenia din Moscova, alături de patriarhii Paisie Alexandriei și Macarie al Antiohiei, prezenți la lucrările Sinodului convocat în 1666—1667 pentru judecarea patriarhului rus Nikon. A rămas în Moscova pînă în luna august, cînd a fost primit într-o a doua audiență de țar, primind alte ajutoare în bani pentru nevoile parohiale pe care o păstora. I s-a dat și un hrisov, prin care i se încredințau — lui și urmașilor — să meargă în Rusia, după ajutoare, din nou, în șapte ani.

Noi asupriri. După reîntoarcerea din Rusia, pentru mitropolitul Sava a început o perioadă de asupriri din partea lui Mihail Apaffi și a altor calvinici, care și-au dat seama că prin această schimbare i-a sporit încrederea în Ortodoxie și hotărîrea de a rămîne încredințat în credința strămoșească și în toate rînduiriile ei. Se adaugă la aceasta și teama lui Apaffi — om d^e încredere al turcilor — că Sava ar urmări în călătoria sa și interese de natură politică. De aceea, la 0 februarie 1669, îndemnat de superintendentul calvin Kovásznyai, Apaffi a dat un decret, prin care i s-au impus lui Sava noi reguli, în esență identice cu cele impuse lui Simion Ștefan, în 1643. Cea mai grea îndatorire era aceea a subordonării mitropolitului de către superintendentul calvin «atît în hirotonirea preoților și a propovădușilor, precum și în destituirea celor nevrednici sau reprimirea celor ce fâgăduiesc îndreptarea vieții... în convocarea și conducerea adunării generale românești etc. De asemenea, i se cerea să înființeze o școală românești, să reînființeze tipografia, în care să publice cărți noi,

să se săvârșească slujbele numai în românește. Cu toate că acest< măsuri păreau favorabile Bisericii Ortodoxe, totuși, prin ele nu st urmărea decît calvinizarea ei treptată. Dîndu-și seama că prin reînființarea tipografiei nu se urmărea altceva decît tipărirea de cărți calvine, vlădica Sava a ținut-o ascunsă ani de zile.

La 14 iunie 1674, Mihail Apaffi dispunea ca mitropolitul ortodox protopopii, preoții și toate bisericile românești să fie puse sub ascul tarea noului superintendent calvin Tiszabeczi Gâspâr. Acesta urma «si aibă de grijă de toate bisericile românești și să le cîrmuiască duc conștiința sufletului său». Mitropolitul era îndatorat să-i dea ascultare în toate. Era limpede că principele urmărea însăși desființarea Bisericii românești. Dar, cu abilitatea sa cunoscută, mitropolitul Sava a știut să treacă și peste aceste noi umilințe pe care i le pregătesc Apaffi.

În anul 1670, mitropolitul Sava a făcut o călătorie în Țara Românească, unde Antonie Vodă din Popești (1669—1672) cu vlădiciei țării și boierii din divan — printr-un hrisov din 25 aprilie 1670 — i-au întărit o danie anuală de 6000 de aspri, pe care au avut-o și unii dintre înaintașii săi.

În anii următori, se cunosc cîteva vizite canonice pe care le-a făcut în felurite parohii ale întinsei sale eparhii. Astfel, în 1672, sfințea mînăstirea Moisei din Maramureș — se pare renovată atunci —, peste doi ani sfințea biserica din Vlădeni, lîngă Brașov, iar în 1675 era în Brașov, pentru împăcarea unor neînțelegeri dintre preoții de la biserica Sfîntul Nicolae din Șchei.

«*Sinodul*» mitropolitului Sava. În anul 1675, vlădica a convocat o adunare sau «sinod» la Alba Iulia, la care au chemați «titorii», jurații scaunului mitropolitan (un fel de «epitropi», respectiv consilieri) și protopopii eparhiei. Soborul a luat o seamă de hotărîri privitoare la întărirea vieții moral-religioase a preoților și credincioșilor români din Transilvania. După conținutul lor, măsurile luate ar putea fi împărțite în patru grupe :

1. Românizarea slujbelor și săvîrșirea lor în toate duminicile și sărbătorile, ca și miercurea și vinerea, iar în timpul posturilor, zilnic ;
2. Disciplinarea preoților, cu vizite canonice făcute de mitropolit și cu un control mai sever din partea protopopilor ,
3. Înlăturarea superstițiilor, mai ales a celor legate de cultul morților ,
4. Catehizarea credincioșilor maturi, dar mai ales a copiilor, de către preoți, în biserică, îndatorirea, pentru credincioși, de a participa la slujbe, de a se spovedi și împărtăși de patru ori pe an și altele. Trebuie reținut că Sava este cel dintîi ierarh despre care se știe că a dat dispoziții în

s cu privire la săvârșirea slujbelor în românește, la «predicarea» intuiții lui Dumnezeu și la instruirea copiilor în biserică. Nu era o hotărâre prin care s-ar fi urmărit calvinizarea clerului și a creștilor.

Dimpotrivă, din această simplă prezentare a hotărârilor adoptate soborul din 1675, reiese că mitropolitul Sava era preocupat de ridicarea Bisericii sale la un nivel cultural și moral cât mai înalt, ca și înlocuirea limbii slavone în cult cu cea românească.

Profitând de faptul că în 1675 fratele sau Gheorghe Brancovici a numit reprezentant (capuchehaie) al lui Mihail Apaffi pe lângă curtea otomană (i-a dăruit chiar o moșie, la Vințu de Jos), vlădica a putut obține din partea lui noi drepturi pe seama Bisericii; astfel, la 30 decembrie 1675, a dat o diplomă, prin care dispunea protopopii, preoții și bisericile românești să nu mai fie luate de sub jurisdicția lui Sava Brancovici. În anul următor a obținut de la curte un decret, potrivit căruia preoții români erau scutiți de dări. În 1678 și 1679, Sava a primit noi decrete din partea lui Apaffi, în care se arată că, deși s-au ridicat numeroase acuze împotriva lui, el și-a recunoscut toate drepturile și atribuțiile sale arhierice, inclusiv dreptul de a încasa dările de la preoții lui.

Tot în legătură cu mitropolitul Sava trebuie să ne rețină atenția numitul «Zaonic ce să zice cartea legilor», un fel de statut de organizare a Bisericii românești din Transilvania în secolele XVI-XVII. Într-un fragment păstrat s-a scris numai în iunie 1680 — deci la câțiva zile după destituirea lui Sava —, totuși, rînduiri cuprinse în el sunt cu mult mai vechi, după cum rezultă chiar din text. Zaonicul cuprinde atribuțiile soborului mare (la Mitropolie) și ale «soboare-eparhiale» (la protopopiate), de preoți, protopopi, de averea Mitropoliei ș.a.

Sfârșitul mitropolitului. Deși la prima vedere se părea că legătura dintre mitropolit și Apaffi erau bune, în realitate deveneau tot mai încordate. Situația s-a înrăutățit după ce a ajuns superintendent în Transilvania Mihály, fostul predicator de la curtea lui Apaffi, un calvin conștient, om cult, cu studii în Anglia și Germania. Se adăuga și faptul tocmai atunci se descoperise un complot îndreptat împotriva lui Apaffi, condus de Beldy Pal. Printre aderanții acestuia se afla și Gheorghe Brancovici, lucru pe care-l recunoaște el însuși în *Cronica* sa. N-ar fi exclus ca la mișcarea antiapafiană să fi aderat și mitropolitul Sava, fapt care i-a agravat și mai mult situația. Așa ne putem explica grabnicile măsuri de cercetare și judecare a cazului său.

Din dispoziția lui Apaffi, la 2 iunie 1680 s-a constituit un «scaur de judecată» la Alba Iulia. Președinte era Alvinczi Pal din Vurpăr protonotarul principelui, prefectul bunurilor fiscale din Transilvania iar printre membri se numărau : protopopul calvin Veresmarty Jânoș din Benic, protopopul român Ioan Zoba din Vințu de Jos, notarul soborului mare, un cunoscut filocalvin și dușman al mitropolitului «împreună cu alți bărbați — mireni și din ceata bisericească — știu toii de legi», în total 101 persoane. Primul acuzator era superintendentul Tofoi Mihály, reprezentat prin Ștefan Paloș. Apărătorii mitropolitului erau : fratele său Gheorghe și negustorul «grec» (macedo român) Ioan Patăr (Pater Ianoș).

În aceeași zi s-a pronunțat sentința de destituire a mitropolitului — redactată în ungurește — în care era învinuit că a dus o viață imorală și că a neglijat mînăstirea din Alba Iulia și tipografia. Pe bazi acestor învinuiri nedrepte, Sava Brancovici a fost înlăturat «din dreptoria episcopescă și din cea preoțească, pe temeiul canoanelor 81 și 81 ale bisericii calvine din Ardeal și canonul 75 al legii românești» urmînd să i se intenteze și un proces civil, pe baza prevederilor din Approbatae Constitutiones (partea I, titlul I, art. 3). Iată, dar, că mitropolitul ortodox era judecat după «canoanele» calvine ! Scriind de spre osîndirea lui Sava, cronicarul maghiar Cserei Mihály (1668—1756) relatează că Ioan Zoba a fost «mituit cu daruri» de principe, ca să-învînuiască pe Sava de imoralitate. Același cronicar spune că «au prădat întregă averea» mitropolitului și că l-au silit să plătească, 300' de taleri, pentru procurarea cărora a trimis pe fratele său Gheorghe în Țara Românească.

Chiar în ziua în care s-a pronunțat sentința, Apaffi a adresat < scrisoare Sfatului orășenesc din Sibiu, cerînd imediata sigilare a bunurilor avute de cei doi frați Brancovici în casa în care locuiau în Sibiu. La inventarierea acelor bunuri, s-au găsit trei traiste, apoi alți 14 saci cu cărți și o tipografie cu toate piesele ei, apoi alte numeroase cărți românești, maghiare și latine, precum și «un ziar legat în piele* probabil jurnalul său personal, care, dacă s-ar fi păstrat, ar fi constituit un însemnat izvor de informații privitoare la arhipăstoria sa. Alte bunuri — mai ales cărți — s-au aflat la reședința sa din Alba Iulia. Se desprinde de aici că mitropolitul Sava avea o frumoasă bibliotecă, ceea ce reflectă preocupările sale cărțurărești.

'După judecată, vlădica Sava a fost închis, fapt relatat de mulți contemporani. De pildă, Cserei Mihály, pe care l-am pomenit mai sus, relatează că era scos din închisoare numai în cămașă ; bătut cu biciul pînă cînd «se rupea cămașa... și carnea de pe trupi

Aceleași lucruri. le relatează un cronicar sas, pastorul Andrei sch din Petrești.

„a scurt timp după judecarea și întemnițarea lui Sava, au început să facă felurite încercări pentru eliberarea lui. De pildă, fratele riheorghe, plecat în Țara Românească, a cerut sprijinul domnito-

Șerban Cantacuzino. Acesta, prin Constantin Brîncoveanu, trisău la Poartă, a încheiat o înțelegere cu adversarii politici ai paffi aflați la Constantinopol, în care se prevedea ca, în cazul irării lui, să se dea libertate credinței ortodoxe în Transilvania, itropolitul Sava să fie reabilitat.

>esigur, principele Apaffi nu putea rărnîne străin de uneltirile ptate împotriva lui. Toate acestea l-au determinat să-l elibereze itropolitul Sava, pentru a înlesni, în felul acesta, o apropiere de n Cantacuzino. Bătrîn și bolnav, vlădica Sava n-a mai trăit mult ci a trecut la cele veșnice, probabil în aprilie 1683. La 1 mai fratele său Gheorghe dăruia bisericii din Veștem (jud. Sibiu) o jhelie, pe care lăsa o însemnare, cu rugămintea ca preoții acelei ci să pomenească la liturghie și pe «răposatul Sava Brancovici, politul Ardealului...».

dn cele expuse, rezultă că mitropolitul Sava Brancovici a păstoroape un sfert de veac, în împrejurări din cele mai grele. Pertatea lui o conturează atît luptele necontenite pe care a trebuit poarte cu dușmanii credinței ortodoxe, cît și suferințele pe care ndurat la sfîrșitul vieții și pe care le-a suportat cu demnitate resemnare creștinească. Relatînd suferințele și moartea sa muțasc[^]i, Samuil Micu scria : «Tot norodul și clerul românesc ca :ru adevărat ține, cum de la cei bătrîni au luat, că Sava acesta întîmplările acestea le-a pățit pentru credință, că s-a împotrivit ui calvinesc și l-a lepădat și n-a vrut a se uni cu acela», sntru toate acestea — țînînd seama de viața lui curată, de sta-ia sa în Ortodoxie și de lupta pentru apărarea ei —, Sfîntul al Bisericii Ortodoxe Române — în ședința sa din 28 februarie — a hotărît ca mitropolitul Sava să fie cinstit ca sfînt mărtu- în întreaga Biserică Ortodoxă Română, împreună cu înaintașul i scaun, Ilie Iorest. Canonizarea lor solemnă s-a făcut la Alba la 21 octombrie 1955, iar prăznuirea li se face, în Biserica noas-

fiecare an, la 24 aprilie.

rmașii lui Sava Brancovici. înainte de 24 iunie 1680, soborul al tuturor protopopilor a ales un nou mitropolit, în persoana si/ *Buclai* din satul Pișchinți (jud. Hunedoara:» Se pare că era

călugărit în Moldova. A fost hirotonit arhiereu la București, de către mitropolitul Teodosie al Ungrovlahiei, asistat de doi episcopi greci.

După hirotonire, s-a reîntors la credincioșii săi din Transilvania, primind și o scrisoare din partea lui Șerban Vodă Cantacuzino către principele Mihail Apaffi. Confirmarea lui de către principe s-a făcut abia la 28 decembrie 1680, când i s-au impus 19 îndatoriri (condiții) calvine (cele 15 impuse lui Simion Ștefan în 1643, la care se adăugau și cele 4 impuse lui Sava Brancovici în 1669). Din scurta lui activitate ca mitropolit, se știe numai că a făcut unele vizite canonice în părțile Bistriței, la începutul anului 1681. A murit la începutul anului 1682. După o ipoteză mai nouă, el ar fi mitropolitul român despre care scria Petru Maior în *Istoria Bisericii românilor* că a fost ucis, din porunca lui Apaffi, în cetatea Eciu (azi în Brîncovenești — jud. Mureș), înseamnă că Iosif a fost cel de al patrulea mitropolit al Transilvaniei înlăturat din scaun de calvini în veacul al XVII-lea.

Mitropolitul Ioasai. în dorința de a opri acțiunea prozelitistă calvină, Șerban Cantacuzino a-căutat să impună pe scaunul de mitropolit al Transilvaniei un ierarh care sa nu accepte nici o abatere de la adevărurile de credință ortodoxe. De aceea, a recomandat lui Apaffi pe ieromonahul grec *Ioasai* — originar din Ahaia —, trecînd deci peste obiceiul alegerii mitropolitului de către soborul protopopilor ardeleni.

Fiind numit de Apaffi, s-a îndreptat spre București, unde a fost hirotonit arhiereu de către mitropolitul Teodosie, la 2 aprilie 1682.

Numirea lui Ioasaf direct de către principe, fără consultarea soborului mare, a produs nemulțumiri în rîndul preoților și protopopilor transilvăneni. La nemulțumirea lor se adăuga și cea a superintendentului calvin Mihail Tofoi, întrucît Ioasaf respingea orice încercări de calvinizare a Bisericii care-i fusese încredințată spre cîrmuire. Chiar în timpul șederii lui Ioasaf la București, în vederea hirotonirii, cîțiva protopopi români filocalvini, în frunte cu Ioan Zoba din Vinț, s-au prezentat la Apaffi, protestînd împotriva numirii lui Ioasaf.

Odată înscăunat la Alba lulia, Ioasaf a început să facă rînduială în Biserică, înlăturînd nouă protopopi, unii acuzați de felurite abateri, alții prieteni ai calvinilor. Din această cauză, mișcarea pornită împotriva lui Ioasaf s-a accentuat.

în urma stăruințelor depuse pentru înlăturarea lui Ioasaf, s-a convocat un sobor de judecată la Alba lulia, în casa nobilului Szocs Pal, la 12—13 iulie 1682. Cu acest prilej au fost audiați 16 martori — desigur oameni ai autorităților de stat calvine — ■ care au răspuns

întrebări. Mitropolitului i s-au adus mai multe învinuiri : că este și nu cunoaște suficient limba română, că a ajuns mitropolit în-va obiceiului Bisericii Ortodoxe din Transilvania, prin simonie, esocotește învățătura calvină și că a înlăturat mai mulți proto- din slujbă. Cu toate acestea, el și-a continuat activitatea, căci iritatea preoților români erau de partea lui. În primăvara anului s-a întrunit un sobor la Sighișoara, la care au participat 223 de și și câțiva protopopi, când s-a pus din nou problema mitropolii Ioasaf; majoritatea preoților doreau să-l aibă mitropolit pe if. În toiu acestor frământări, vlădica a trecut la cele veșnice, i sfârșitul anului 1683.

Mitropolitul Sava III din Veșlem. În locul său, soborul protopopi-convocat la Alba Iulia pentru 24 ianuarie 1684, prezidat de Gâspâr y, judecătorul suprem al comitatului Alba, a ales un nou mitro- al românilor transilvăneni, și anume pe preotul *Sava* din Veștem Sibiu). Ca și înaintașii săi, a fost hirotonit la București, de mi- jlitul Teodosie, primind mai multe cărți de slujbă din partea lui an Cantacuzino, pe care el le-a dăruit unor biserici ardelene. Păs- lui a fost destul de scurtă, căci a murit în vara anului 1685.

Mitropolitul Varlaam. Îndată după moartea lui Sava III, Șerban acuzino a recomandat lui Mihail Apaffi ca mitropolit pe un preot nia, «om vrednic și învățat» și desigur bun ortodox. Dorința dom- i muntean n-a fost îndeplinită, căci soborul protopopilor a ales nitîistăților al Bisericii transilvane pe preotul Vasile, numit în jărie *Varlaam*. A fost hirotonit la București, probabil în decem- 1685.

Avînd o păstorire mai îndelungată decît cei trei înaintași ai Varlaam a izbutit să se remarce prin cîteva fapte de seamă. De t că sub Varlaam, mai precis în 1687, Transilvania a fost ocu-de trupele austriece, iar la 9 și 10'mai 1688, Dieta a proclamat area Transilvaniei la imperiul habsburgic, rămînînd în această ¹ pînă în anul 1918.

Chiar de la începutul păstoririi sale, Varlaam s-a arătat preocu- ie starea materială a preoțimii sale, rînduind ca fiecare preot să ească anumite ofrande în natură sau în bani de la credincioșii

Mitropolitul Varlaam a sprijinit și tipărirea unor cărți în limba ină, osteneala editării lor revenind protopopului Ioan Zoba din . Acest Zoba, dușmanul lui Sava Brancovici și prietenul calvini-

lor, tipărise la Sebeș, încă în 1683, o carte intitulată *Sicriul de aur*, carte de propovedanie la morți, cu 15 predici. În 1685 tot el tipărea la Alba Iulia o broșură cu titlul *Cărare pe scurt spre fapte bune îndreptătoare*, care era traducerea unei lucrări a predicatorului calvin Matko Istvan din Baia Sprie, apărută la Sibiu, în 1666. În 1687, Ioan Zoba împreună cu protopopul Gheorghe din Daia (ca «ispravnici și nevoitori») au dat la tipar un *Ceaslovăț*, cu o prefață semnată de cel dintâi. În același an, a apărut, tot la Alba Iulia, *Rînduiala diaconstvelor*, cu o prefață scrisă de același protopop.

În 1689 s-a tipărit, la Alba Iulia, un *Molitvelnic*, tradus din slavonește de același Ioan Zoba din Vinț. Prefața, semnată de el, era dedicată lui «Varlaam arhiepiscop și mitropolit sfintei Mitropolii a Bălgradului, al Vadului, al Si'lvașului, al Făgărașului și al Maramureșului și al episcopilor din Țara Ungurească iproci». La sfârșitul *Molitvelnicului* au fost tipărite trei predici la morți (16 foi). După cercetări mai noi, *Molitvelnicul* ar fi avut trei ediții. Atât *Rînduiala diaconstvelor* cât și *Molitvelnicul* au fost tipărite de ieromonahul Chiriac, originar din Moldova (tot el tipărise, la București, *Liturghierul* din 1680 și *Evanghelia* din 1682). În același an s-a tipărit la Alba Iulia¹ o *Poveste la 40 de mucenici*.

Către sfârșitul anului 1689, Varlaam este întâlnit în părțile de nord ale Transilvaniei, făcând vizite canonice. Astfel, la 4 decembrie!

1689, prezida un scaun de judecată în satul Rogoz, în părțile Lăpușului, convocat pentru aplanarea unor neînțelegeri cu privire la dreptul de proprietate asupra unei Cazanii a omonimului său din Moldova. Hotărîrea scaunului de judecată a fost scrisă de mitropolitul însuși pe una din foile exemplarului disputat.

Din unele însemnări autografe, rezultă că Varlaam a cumpărat și zălogit niște pământuri și finețe, pe care le-a dăruit apoi Mitropoliei. A trecut la cele veșnice în vara anului 1692. Cu el se încheie șirul celor patru mitropoliți aleși și hirotoniți în cursul domniei lui Șerban Cantacuzino, care a purtat o grijă deosebită Bisericii Ortodoxe din Transilvania.

Mitropolitul Teofil. Noul întîistătător al Bisericii transilvane ere preotul văduv Toma, fiu de preot din Teiuș, călugărit sub numele de *Teofil*. După alegerea sa de către soborul mare, a trecut munții în Țara Românească, fiind hirotonit la 18 septembrie 1692, în catedrala mitropolitană din București, de către vlădica Teodosie. A p

diploma de recunoaștere din partea noului guvernator al Transilviei, Gheorghe Bânfii, cu obligația respectării celor 19 puncte im- și lui Varlaam. În anul 1693 făcea vizite canonice în eparhie. testamentul său din 12 iulie 1697, lăsa Mitropoliei toate bunu- sale «ce am agonosit mai de înaintea vlădiciei și în vlădicie, ărăcia mea». A murit la scurt timp după această dată. S-a susținut în vechea istoriografie bisericească — mai ales uni-- că sub Teofil, în 1697, s-ar fi încheiat o unire a Bisericii Orto-i din Transilvania cu Biserica Romei, cu toate formele legale. Cer-•ile mai noi au dovedit că această pretinsă «unire» a fost ticluită szuiți, cu ajutorul unor falsuri. Cert este că spre sfârșitul vieții, ii a fost asaltat de iezuiți să accepte unirea cu Biserica Romei. rtea lui, survenită prin iulie-septembrie 1697, l-a scăpat de unel- iezuiților, fiindu-i dat urmașului său Atanasie Anghel să por- ă pe drumul greșit al dezbinării Bisericii pe care o păstorea.

C o n c l u z i i : *Din cele expuse se desprinde constatarea că Bi- rica Ortodoxă românească din Transilvania a avut de luptat, în doua jumătate a secolului al XVII-lea, cu acțiunea prozelitistă Ivină, patronată de cîrmuitoarii politici de atunci. Mitropoliții care păstorit în această perioadă în scaunul vlădicesc de la Alba Iulia marele merit de a fi rezistat cu tărie la toate încercările făcute ntru «calviniparea» și chiar desființarea Bisericii românești, încît ui din ei a ajuns să primească moartea mucenicească pentru sta- nicia sa în dreapta credință.*

BIBLIOGRAFIE

z v o a r e : TIMOTEI CIPARIU, *Acte și fragmente latine și românești pentru Bisericii române, mai ales unite*. Blaj, 1855, XVI + 280 p.; GHENADIE EANU) CRAIOVEANU, *Condica Sfintă*, București, 1886, XXVI + 418 + . (extras din BOR, an. X și XI, 1885—1887); NICOLAE DOBRESCU, *Frag- privitoare la istoria Bisericii române*, Budapesta, 1905, 84 p.; I. LUPAȘ, *snte istorice transilvane*, voi. I, 1599—1699, Cluj, 1940, XVI + 522 p.; RIȚIU, *Din cronica lui Mihail Cserei, 1661—1711, în Transilvania*, 1869 (și *Părți alese din istoria Transilvaniei*, voi. I, Sibiu, 1889); GHEORGHE BRAN- I, *Fragmente din Cronica lui...* Reproduse și traduse de Silviu Dragomir, în -luj, II, 1923, București, 1924, p. 1—70 (și extras).

u c r ă r i g e n e r a l e : AUGUSTIN BUNEA, *Vechile episcopii românești a i, Geoagiului, Silvașului și Bălgradului*, Blaj, 1902, 152 p.; ȘTEFAN METEȘ, *Vodă Cantacuzino și Biserica românească din Ardeal*, Văleni de Munte, 1 P-; ȘTEFAN METEȘ, *Istoria Bisericii și a vieții religioase a românilor din sania și Ungaria*, voi. I, ed. II, Sibiu, 1935, p. 266—333 (cap. Viața și fap- tropolitului Sava Brancovici și Biserica românească din Ardeal pînă la unirea

cu Roma); MIRCEA PĂCURARIU, *Legăturile Bisericii Ortodoxe din Transilvania cu Țara Românească și Moldova în secolele XVI—XVII*, Sibiu, 1968, XII -f 204 p.

Monografii: VASILE MANGRA, *Mitropolitul Sava II Brancovici (1656—1680)*, Arad, 1906, XV + 181 p.; AUGUSTIN BUNEA, *Mitropolitul Sava Brancovici*, Blaj, 1906, 102 p. (tendențioasă) j IOAN SANDU, *Un martir al Ortodoxiei: mitropolitul Sava Brancovici*, Sibiu, 1934, 17 p.; MARINA I. LUPAȘ, *Mitropolitul Sava Brancovici, 1656—1683*, Cluj, 1939, 126 p. ; MIRCEA PĂCURARIU, *Mitropolitul Sava Brancovici al Transilvaniei. La 300 de ani de la moartea sa*, în BOR, an. CI, 1983, nr. 3—4, p. 225—247.

* Alte lucrări: IOAN LUPAȘ, *Principele ardelean Acațiu Barcsai și mitropolitul Sava Brancovici 3658—1661*, «An. Acad. Rom.», M.S.I., II, t. XXXV, București, 1913, 24 p., reprodus și în voi. *Studii, conferințe și comunicări istorice*, I, București, 1928, p. 165—193; IOAN LUPAȘ, *Odăjdiile mitropolitului Sava Brancovici*, în voi. *Studii, conferințe și comunicări istorice*, I, București, 1928, p. 203—209; IOAN LUPAȘ, *Păstorirea mitropolitului Sava Brancovici-Br'mcoveanu și călătoria lui la Moscova*, în voi. *Studii istorice*, V, Sibiu-Cluj, 1945—1946, p. 71—95; IOAN LUPAȘ, *Locuința sibiană a mitropolitului Sava Brancovici-Brînaoveanu*, în RT, an. XXXVII, 1947, nr. 7—10, p. 278—280 y VICTOR CIMPINEANU, *Mitropolitul Sava Brancovici. Legăturile cu Rusia și lupta sa împotriva cotropitorilor turci*, în BOR, an. LXXIII, 1955, nr. 6, p. 551— 570; MIHAI COLOTELO, *Zaonicul Simfului Ierarh Sava Brancovici*, în BOR, an. LXXIX, 1961, nr. 7—8, p. 755—774; ANTONIE PLĂMĂDEALĂ, *Sava Brancovici, mitropolit al Transilvaniei și martir al Ortodoxiei*, în voi. *Calendar de inimă românească*, Sibiu, 1988, p. 175-j193.

GHEORGHE CUNESCU, *Mitropolitul Iosii Budai. La' 300 de ani de la moarte (ianuarie 1682)*, în M.A., an. XXVII, 1982, nr. 1—3, p. 139—150.

XXXV

MITROPOLITUL DOSOFTEI AL MOLDOVEI

J

Jrmașii mitropolitului Varlaam. După retragerea lui Varlaam la *I*, în ultimele zile ale domniei lui Vasile Lupu, noul domn Gheorghe an (aprilie 1653, apoi 8 iulie 1653—3 martie 1658) a ridicat în mul mitropolitan pe episcopul *Ghedeon* de la Huși. Acesta i-a citit litva de domnie»... «fiind mitropolitul Varlaam ieșit la munte, la îstirea Sacul», cum relatează *Letopisețul* lui Miron Costin. Faptele tea s-au petrecut desigur în aprilie 1653. Vasile Lupu și-a reocupat scaunul pentru vreo două luni. înseamnă că ridicarea luĂ Ghedeon :aunul mitropolitan s-a făcut abia prin iulie, când Gheorghe Ștefan upat definitiv scaunul.

Ghedeon este întâlnit în mai multe acte ale acestui domn. Fiind [său de încredere, 1-a trimis într-o misiune la Moscova, împreună oierul Grigorie Neaniul. La 7 mai 1656, au încheiat un tratat de ta cu țarul Alexei Mihailovici (1645:—1676). Prevederile tratatului fost aplicate din pricina domniei scurte a lui Gheorghe Ștefan, leon a fost îndepărtat din scaun către sfârșitul anului 1659, când ins domn Ștefăniță, fiul lui Vasile Lupu (1659—1661). S-a retras năstirea sa de metanie, la Secu. i

.ocul său a fost ocupat de *Sava*, fost episcop, pentru scurt timp, ate cele trei eparhii sufragane, de «postrig» tot din mînăstirea

Este pomenit în numeroase acte ale domnitorilor Ștefăniță Lupu stratie Dabija (1661—1665). Se vede că era om de încredere al iei lui Vasile Lupu, din moment ce acesta îi scria la 19 aprilie rugîndu-l să fie pentru fiul său Ștefăniță «ca un ocîrmuitor». în și scrisoare, îl ruga să-i ceară lui Ștefăniță să facă hrisoave de re pentru satele pe care le dăruise mînăstirii din Cetatea Neamț. ca Sava a murit la 5 ianuarie 1664 și a fost îngropat lîngă altarul

bisericii mari de la Secu, avînd deasupra mormîntului o lespede cu inscripție.

îndată după moartea sa, Eustratie Dabija a readus în scaun pe fostul mitropolit *Ghedeon*, pomenit pentru prima oară la numai cîteva zile după moartea lui Sava. În 1670 primea vizita patriarhului Dositei al Ierusalimului. Este pomenit apoi și în alte documente, mai ales ca martor în numeroase acte de vînzare-cumpărare. A păstorit pînă în iulie 1671, cînd a murit ori s-a retras la Secu, unde a și fost îngropat, lîngă biserica mare. Un act din 29 iulie 1671 consemna pentru prima oară pe noul mitropolit al Moldovei, marele cărturar *Dosoftei*.

Viața mitropolitului Dosoftei. Cei mai mulți istorici și filologi care i-au cercetat viața și ostenelele cărturărești au susținut că acest mitropolit se trăgea dintr-o familie de macedo-români, căci tatăl său se numea Leontari (Leontie), iar mama «Măria numită Misira».

În 1974, cu prilejul aniversării pe plan UNESCO a 350 de ani de la nașterea mitropolitului Dosoftei, s-a dovedit că s-a născut în Suceava. În adevăr, doi frați ai mitropolitului locuiau în Suceava, pe «ulița Fruntea», iar un Cazacul, probabil cumnat al său, locuia pe «ulița Mitropoliei». Izvoarele istorice ale vremii aduc mărturii despre mai multe rude ale sale care aveau așezare statornică în Moldova. De pildă, în 1666 Alexandru Vodă Iliăș scutea de toate dările țării pe Stanca, mătușa lui Dosoftei, pe atunci episcop al Romanului, iar dintr-o dedicație scrisă de el însuși pe un exemplar din *Psaltirea de-nțeleș* aflăm că o soră a sa era căsătorită cu un oarecare Șerbul. Avem mai multe știri și despre un nepot al mitropolitului, arhimandritul Pahomie, care trăia în Iași, iar în 1709 era la Moscova, unde cerea ajutoare țarului Petru cel Mare al Rusiei. Așadar, mitropolitul Dosoftei avea numeroase rude apropiate în Moldova, fapt care ne face să afirmăm că el era originar din această țară, după toate probabilitățile din Suceava. La acestea adăugăm și mărturia cronicarului Ion Neculce, care afirmă ca era «neam de mazîl». Deci, n-avem nici o mărturie că Dosoftei a venit în Moldova din altă parte, ci, dimpotrivă, era de aici, din Moldova, făcînd parte dintr-o familie moldoveana.

S-a acceptat ca dată a nașterii sale anul 1624, stabilită de prof. Șt. Ciobanu. Se presupune că din botez se numea Dimitrie Barilă. Probabil și-a început învățătura la Iași, la Colegiul întemeiat tocmai pe atunci de Vasile Vodă Lupu. S-a îndreptat apoi spre Lvov, străvechi centru slav ortodox, unde a putut învăța la Școala Frăției ortodoxe Adormirea Maicii Domnului, care, în tot cursul existenței, s-a bucurat de sprijinul statornic al domnilor moldoveni. Notăm că școala respectivă se afla

■o vreme sub epitropia lui Chiriac Papară, o rudă a lui Dosoftei ilită în Lvov, care se trăgea dintr-o veche familie moldoveana, nită încă în hrisoave de la Ștefan cel Mare. în școala de la Lvov >rul mitropolit a învățat limbile clasice (greaca și latina), apoi ona bisericească și polona, pe lângă limba ucraineană, care se >ea acolo, devenind astfel unul din poligloții vremii. La acestea dăugau disciplinele umaniste, obișnuite în școlile vremii : poezia, rica etc.

După terminarea studiilor, a revenit în Moldova, călugărindu-se înăstirea Probota, ctitoria și gropnița lui * Petru Rareș și a Hei sale.

Datorită învățaturii și vieții sale curate, în primele luni ale anului , a ajuns episcop al Hușilor, iar la începutul anului 1660, episcop 'omanului. A păstorit în scaunului vlădicesc al «Țării de Jos» i de 11 ani, pînă în iulie 1671 — în timpul celei de-a doua domnii

1 Gheorghe Duca (1668—1672) —, cînd a fost ales mitropolit al iovei. A păstorit în condiții grele, din pricina războaielor dintre ni și turci. În 1674 a fost nevoit să se refugieze în Polonia, în-nă cu fostul domn Ștefan Petriceicu. Noul domn, Dumitrașcu :acuzino (1674—1675), a ridicat în scaunul mitropolitan pe *Teodosie*, ii episcop de Rădăuți și apoi de Roman. Dosoftei a fost reășezat :aun, probabil în primăvara anului 1675.

Consemnăm aici și faptul că domnitorul Antonie Ruset (1675—) a dat *vn* hrisov, la 29 martie 1677, prin care rînduia ca reședința apoliților .Moldovei să rămînă definitiv la Iași, pe lângă biserica ui Nicolae Domnesc, restaurată acum. În jurul bisericii, același n a ridicat diferite clădiri, care să servească drept reședință mitro-ană (se păstrează azi doar cea cunoscută sub numele de «casa iftei»).

În cursul celor peste 25 de ani de păstorire la Huși, Roman și Iași, ica Dosoftei a fost preocupat îndeosebi de probleme cărturărești, uind sau traducînd în românește felurite cărți de învățatură igică, de slujbă bisericească sau cu caracter istoric și literar. A LS în amintirea urmașilor săi ca un om de cultură superioară, încît icarul Ion Neculce scria mai tîrziu, în *Letopisețul* său, aceste bine tate cuvinte de apreciere : «Acest Dosoftei mitropolit nu era om : (simplu, n.n.) de felul lui. Și era neam de mazîl, prea învățat, 2 limbi știa : elinește, latinește, slovenește și altă adîncă carte vățătură, deplin călugăr și cucernic și blînd ca un miel. În țara tră pe ceasta vreme nu este om ca acela» (mazîl = domn sau

boier înlăturat din funcție, ori membru al unei categorii sociale intermediare între boieri și răzeși).

Încă în timp ce-și petrecea viața la mînăstirea Probota, se cunosc primele preocupări cărțurărești ale lui Dosoftei. Astfel, s-a dovedit că în jurul anului 1650 a tradus pentru prima oară în românește *Istoriile* lui Herodot. Aceasta pare a fi prima traducere a sa, dar și una din cele mai vechi traduceri europene cunoscute. Și-a prefațat lucrarea cu 26 de versuri intitulate «Stihuri predosloviei», care, prin rimă, imagini, fragmente și chiar versuri, se întîlnesc și în *Psaltirea în versuri*, de care vom vorbi în continuare, și a încheiat-o cu 29 de învățături moral-religioase și politice ale împăratului bizantin Vasile Macedoneanul.

A mai tradus un *Pateric grecesc*, cartea *Mîntuirea păcătoșilor* a lui Agapie Landos și fragmente din *Viața și minunile Sf. Vasile cel Nou*.

Tot din această perioadă a început să se intereseze de felurite inscripții din Moldova, a cercetat hrisoave emise de domni moldoveni, a cunoscut *Letopisețul* lui Grigore Ureche, cronografe grecești, cronici rusești, lucrările unor istorici poloni.

În timp ce era episcop la Roman a revizuit traducerea *Vechiului Testament* făcută de spătarul Nicolae Milescu la Constantinopol, între anii 1661—1664, care se va tipări apoi în Biblia de la București, din 1688. Tot la Roman a lucrat o bună parte din *Psaltirea în versuri* ca și *Viața și petrecerea sfinților*.

Psaltirea în versuri. Pentru că vechea tiparniță care exista în Moldova în timpul domnitorului Vasile Lupu și a mitropolitului Varlaam nu mai funcționa, mitropolitul Dosoftei a fost nevoit să-și tipărească primele lucrări în afara hotarelor țării, la mînăstirea ucraineană de la Uni ev, în Polonia. Acolo a tipărit, în 1673, *Psaltirea în versuri*, prima lucrare poetică de mari proporții în limba noastră, și *Acatistul Născătoarei de Dumnezeu*, «tălmăcit de pre limbă slove-niască pre limbă rumăniască», cu «soțeneala și sîrguința lui». Acatistul este tipărit cu aceleași litere și pe aceeași hîrtie ca și Psaltirea, fiind legat mai totdeauna cu ea.

În «cuvîntul către cetitoriu», Dosoftei dădea cîteva îndrumări ermi-neutice, lucrate, după cum mărturisea el, de «tizul» său, patriarhul Dositei (Dosoftei) al Ierusalimului, pe cînd era diacon al patriarhului Nectarie. În textul propriu-zis, apar numeroase note explicative scurte, precum și unele comentarii mai largi (la Ps. 28, 50, 86, 121).

În însăși foaia de titlu a Psaltirii, se preciza că a fost lucrată «cu lungă osteneală, în mulți ani, socotită și cercată prin sfintele cărți și di-aciaia pre versuri tocmită, în cinci ani foarte cu osîrdie mare». Iar

>refață mărturisea : «Ni s-au părut smerenii noastre a hi lucru de bă și de folos de spăsenie (= mîntuire, n.n.) tălcovania aceștii ite cărți a svîntului prooroc David, carea ieste plină de rugă, și plină tainele cele mari a lui Dumnezeu. Pentr-aceia, cu multă trudă și ne îndelungată, precum am putut mai frumos am tălcuit ș-am scris :um au vrut Dumnezeu, să poată trage hirea omului cătră cetitul Și în adevăr Dosoftei s-a străduit să versifice cei 150 de psalmi, :cum a putut mai frumos», dînd culturii românești o lucrare masivă, *634 de versuri* (peste 500 de pagini).

Versificarea psalmilor a apărut în Apusul Europei, mai ales în a Reformei, cînd, în noile biserici protestante, fără icoane, fără ghie, sufletul își căuta înălțarea spre cele cerești numai pe scările zului liric și melodic. în Franța, primul care a versificat 50 de mi a fost Clement Marot (1496—1544), urmat de Jean Calvin (1509— .) și de discipolul său, Theodore de Beze (1519—1605), scriitor și Dg, de Jean Passerat (1534—1602) și alții. Psaltirea versificată în ia franceză s-a cîntat pînă tîrziu, trecînd și în poezia populară, cum s-a întîmplat și în alte țări, fiind cea mai răspîndită Psaltire ită. Ea a găsit imitatori pretutindeni, în Germania, Italia, Spania, lia, Danemarca, Suedia, Boemia, Ungaria etc. Unele versificări hiare calvine au fost traduse și în românește (Mihai Halici, Ioan :i ș.a.). în Polonia cea mai artistică versificare a Psaltirii a făcut-o gărul catolic Jan Kochanowski (1530—1584), cel mai de seamă poet nez pînă la Adam Mickiewicz (sec. XIX). Psaltirea în versuri a Cochanowski (tipărită în 1579) s-a retipărit în zeci de ediții (24 pînă 541), cunoscînd o largă răspîndire în toată Polonia, în acest curent general de versificare a Psaltirii trebuie să-l așe-și pe mitropolitul Dosoftei, primul care a versificat această carte că într-o limbă națională în cadrul Bisericilor ortodoxe. S-a sus-: mult timp — începînd cu Ioan Bianu, care i-a reeditat Psaltirea —)osoftei s-a inspirat, în versificarea psalmilor săi, din Jan ianowski. O asemenea afirmație este exagerată. Profesorii Nicolae i, Ovid Densusianu, Sextil Pușcariu, Augustin Z. N. Pop ș.a. admit *sugestia* care putea veni de la Psaltirea polonă, accentuînd însă originală a operei dosofteiene și influența exercitată asupra ei de ni popular românesc. O raportare critică a celor două Psaltiri i limpede diferențe metrice dintre cele mai însemnate, care exclud i dependență a Psaltirii lui Dosoftei de cea polonă. De altfel, s-a tatat că Dosoftei a tradus mai întîi Psaltirea în proză (tipărită abia '80) și apoi a versificat-o.

Mulți din psalmii mitropolitului moldovean stau mărturie că ei sînt inspirați din poezia populară românească. Cităm, de pildă, cunoscutul psalm 46 :

Limbile să salte	Este-mpărat mare
Cu cîntece-nalte	Preste tot pămîntul
Să strige-n tărie	Și-și ține cuvîntul.
Glas de bucurie,	Șupusu-ne-au gloate
Lăudînd pe Domnul	Și limbile toate
Să cînte tot omul.	De ni-s supt picioare
Domnul este tare,	Limbi de pre supt soare...

Versurile acestea prezintă asemănări vădite cu cele ale *Mioriței*:

Flueraș de fag
Mult zice cu drag,
Flueraș de os

i
Mult zice duios etc,

sau cu unele din *Legenda mînăstirii Argeș* :

Cît îl auzea
Domnu-nveselea
Și curînd pleca
Spre zid apuca
Cu nouă zidari
Nouă meșteri mari...

Psalmul 136 (137), care plîngea durerea evreilor **aflați în robie**, era versificat astfel :

La apa Vavilonului,	Prin Șion și pentru țară
Jelînd de țara Domnului,	Aducîndu-ne amînte,
Acolo șezum și plînsăm	Plîngeam cu lacrimi herbinte.
La voroavă ce ne strînsăm	Și bucine ferecate
Și cu inemă amară	Lăsăm prin sălci aninate.

Și acesta prezintă asemănări cu vechiul cîntec ciobănesc:

Jelui-m-aș munților De dorul părinților, Jelui-m-aș
brazilor Tot de dorul fraților,

sau cu versurile *Mioriței*:

Că la nunta mea
A căzut o stea...

Dar între psalmii versificați de Dosoftei se găsesc unii care, putem spune fără exagerare, îl arată ca pe un poet foarte talentat și ca un strălucit precursor al lui Minai Eminescu și Tudor Arghezi. Iată de pildă cîteva versete din psalmul 53 :

Doamne mă spășește	Cu-a Ta putere
Cu svîntul Tău nume	Grije cînd am multă
Fă-mi giudeț pre lume	Tu, Doamne, mi-ascultă
Și-ntreg mă ferește	Ruga din tăcere,

comparabile cu versurile eminesciene :

Rugămu-ne-ndurărilor
Luceafărului mărilor

Ascult-a noastre plîngeri ^_{iv}
 Regină peste îngerii, Din neguri te
 arată Lumină dulce, clară, O, maică
 prea curată Și pururea Fecioară.

Tot așa și versurile :

Paste luciul de genune
 Trec corăbii cu minune,
 Acolo le vine toană
 De fac chiții joc și goană.
 (la Eminescu : *Dintre sute de catarge...*).

Psalmul 102, unul din cunoscuții psalmi de pocăință ai împăratu-prooroc David, ca și alții, se pare că au inspirat și pe Tudor [iezi în *Psalmii* săi.

Merită să fie subliniat și faptul că Dosoftei — fără a se înde-a de textul biblic — a introdus diferite cuvinte românești, loca-id anumite situații: vorbește, de pildă, de ocine, descălecări de , moșii, boieria lui Iuda, zimbri, bucium, cobuz, colaci, slănină, de pildă cîteva versuri de preamărire a lui Dumnezeu, dar care i potrivite și pentru proslăvirea unui domn moldovean întors bi->r de pe cîmpurie de luptă :

Cîntați Domnului în strune,
 În cobuz de viersuri bune
 : Și din ferecate surle
 Viersul de psalomi să urle,
 Din bucium de corn de bour
 Să răsune pînă-n nour.

în încheierea acestor considerații, trebuie să reținem că între mii 131 și 132, Dosoftei a mai adăugat opt versuri, în care arăta facerile păcii și ale buneî înțelegerii între oameni. De asemenea, firșitul *Psaltirii* întîlnim 18 versuri alcătuite de cronicarul Miron in, în care sublinia originea noastră'romană și unitatea poporului în. Ele au fost alcătuite de cronicar în limba polonă, iar Dosoftei redat aici în românește. Urmează alte 12 versuri — sub titlul DStrof» — care aparțin tot lui Dosoftei, în care vorbea despre iumul celor ce aleargă după bunuri pămîntești. Pe ultima filă a 1 se află imnul «Pe Tine Dumnezeule Te lăudăm» al Sfântului Ni-de Remesiana, în slavonește.

Din exemplele pe care le-am citat, se desprinde constatarea că >ftei a fost un poet foarte talentat, care a reușit să dea în româ-î o operă complexă și originală, inspirîndu-se din izvoare felu-dar mai ales din poezia populară. Psaltirea în versuri este o lu-

crare originală, o operă națională românească, în care ierarhul-poetj a prezentat țara și realitățile ei politico-sociale, poporul cu viața și năzuințele lui.

Deși a avut de luptat cu greutățile începutului, când limba literară română era încă în curs de formare, Dosoftei a dăruit culturii românești o lucrare de mare valoare literară-artistică, cu mult superioară versificărilor de mai târziu ale Psaltirii, făcute de brașoveanul Teodor Corbea (începutul secolului XVIII) și Ion Prale (tipărită la Brașov, 1827).

În sfârșit, trebuie să ne reținem atenția și faptul că Psaltirea mitropolitului moldovean a circulat în toate ținuturile locuite de români, intrând în cîntecele de stea și în colinde, precum și în creația dramatică a Vifleimului (Psalmii 46, 47, 48, 49, 94, 96, 97, 101, 136, 137 etc). Mulți dintre psalmii de da 1673 intrați în colinde și cîntece de stea, cu melodie proprie, au fost apoi culeși și publicați mai târziu de Anton Pann sau în alte culegeri de folclor (S. FI. Marian, T. Pamfile etc). În Transilvania și Maramureș s-au copiat unii din psalmii săi de către logofătul Matei Voileanu și logofătul Crăciun din Dumbrăveni, pe paginile unor cărți de slujbă.

Primele cărți de slujbă în românește în Moldova. Izbutind să refacă vechea tiparniță a lui Vasile Lupu de la Iași, Dosoftei a dat la lumină *Dumnezeiasca Liturghie*, în anul 1679. Era a doua traducere a Sfințelor Liturghii în românește — după a lui Coresi din 1570 — și prima făcută de un ierarh. Prin această traducere — și prin cele care au urmat — Dosoftei a pus în mîna preoților principalele cărți de cult, care să-i ajute la românizarea slujbelor bisericești. El a fost primul ierarh moldovean care a început munca grea și neobosită pentru pătrunderea limbii române în biserică, în locul celei slavone, fiind urmat de ucenicul său Mitrofan, după ce a ajuns episcop de Buzău. Prima prefață a Liturghiei era asemănătoare cu cea semnată de Vasile Lupu la Cazania din 1643, precizîndu-se că noua traducere era hărăzită pentru «toată seminția românească (pre)tutinderea ce să află într-această limbă pravoslavnică»... ca «dar limbii rumânești». În prefața a doua, semnată de mitropolit, se aduceau mulțumiri lui Gheorghe Duca Vodă pentru ajutorul dat la tipărire. Cuprindea cele trei Liturghii și cîteva molitve. Meșter tipograf era Vasile Stavnițki, venit desigur din Polonia sau Ucraina.

În anul 1680 a tipărit *Psaltirea de-nțăles*, cu text paralel, slavon și român. Se pare că Dosoftei a avut și alți colaboratori la traducere (poate pe ucenicul său, ieromonahul tipograf Mitrofan de la Biseri-

torul episcop de Huși și Buzău, semnat pe ultima foaie a ntr-o notiță finală se menționează că «s-au tălmăcit de pre lui S-itii Ieronim, carile-i eliniaște și lătinaște și evreiaște». iare că vlădica Dosoftei n-a fost mulțumit cu tiparnița pe care țbase la Iași, fapt pentru care s-a văzut nevoit să caute în ,e materialul trebuitor în vederea instalării unei noi tipografii. 23 martie 1679, adresa o scrisoare spătarului Nicolae Milescu 708), aflat acum la Moscova, în slujba tarului Alexei Mihailovici ■,75_ 1678 a îndeplinit cunoscuta misiune în China), rugându-l vină pe lângă patriarhul Ioachim al Moscovei, să-i trimită un aografic și litera necesară. La 15 august 1679, adresa aceeași te și patriarhului, arătându-i că dorește să tipărească felurite care le-a tradus din grecește și slavonește. Patriarhul moscovit •plinit rugămintea, dăruindu-i o tipografie întreagă, pe care o în țară căpitanul Ionașco Bilevici, fiind instalată la biserica Nicolae Domnesc din Iași.

tnai 1681, de sub teascurile noii tipografii a ieșit un *Molităvnic* ;s, în românește, «cu poslușania smereniei noastre Dosoftei litul Suciavii». Ceea ce interesează mai mult este faptul că în lolitvelnic s-a tipărit — îndată după prefață — un *Poem crospre domnii Moldovei*, în 136 de versuri, alcătuit de Dosoftei, are precede poezia istorică a lui Dimitrie Bolintineanu. începea joș Vodă, continuînd cu toți domnii Moldovei pînă la Gheorghe 'odă, care era atunci în scaun, preamărlind faptele lor de arme Sfîndu-le ctitoriile. Este prima scriere istorică românească . Meșter tipograf a fost ieromonahul Mitrofan — ajutat de i săi, Ursu și Nicolae.

1683, mitropolitul a tipărit o nouă ediție a *Liturghiei*, comple-i multe rugăciuni (molitve) care nu apar în prima. în același părit *Parimiite pieste an*, în care a reeditat —■ în primele pagini *mul cronologic despre domnii Moldovei*, cu mici adaosuri și :ări față de cel din Molitvelnic. Tot în Paternii a tipărit și suri de laudă la adresa patriarhului Ioachim al Moscovei pentru rea tiparniței (f. 129 v). în aceeași carte (f. 130—133) Dosoftei uce 33 de versuri, în limba latină (cu caractere chirilice), cu pre-î sibilei Eritreea. Sibilele — în antichitatea greco-romană — emei inspirate, cu darul profeției (au prezis și venirea Mîntui-)
• Prezicerile lor — în formă poetică populară, adeseori în i — au avut o largă răspîndire. în literatura creștină, profețiile 3r apar sub forma unor poezii religioase (uneori în formă versi-de acrostihuri). Deci mitropolitul Dosoftei reproduce în Paremii

o astfel de poezie în limba latină (desigur însă de origine răsăriteană), care prezice judecata din urmă, dînd, după fiecare vers, și traducerea lui în românește. Aceleași versuri au fost traduse de Dosoftei și în limba poloneză, cu slove chirilice. Deși versurile românești, ca și cele polone «sînt alcătuirii artificiale, greoaie și greșite ca limbă» (Șt. Ciobanu), pentru noi prezintă o mare importanță, căci ne confirmă, încă o dată, pregătirea multilaterală și cunoștințele de limbi ale mitropolitului Dosoftei.

Între anii 1682—1686, Dosoftei a tipărit o altă lucrare însemnată, și anume *Viata și petrecerea svinjilor*, în patru volume format mare (voi. I, septembrie—decembrie ; voi. II, ianuarie—februarie ; voi. III, martie—iunie și voi. IV, iulie—august). Este o lucrare de compilație, alcătuită sau tradusă după mai multe izvoare grecești și slavone. După o lungă prefață către domnitorul Gheorghe Duca, urmează o prefață scurtă către cititori, în care vlădica Dosoftei mărturisea că a lucrat «cu lungă nevoiță și cu lexicoane de-ajuns tălmăcită», sub opt domnitori, deci aproximativ 25 de ani, «într-atîta lungă vriame scriind și tălmăcind cîte am putut birui în acești viaci grei a țării — abia cu mult greu am scris și aciastă svîntă carte, de o am tălmăcit rurnăniaște, pre limba proaste...». La alcătuirea compilației sale Dosoftei a folosit prelucrarea neogreacă a Mineielor bizantine, făcută de Maxim Margunios (1549—1602), precum și Viețile sfinților a lui Simion Metrafrast (secolul X), amîndouă editate în tipografia grecească a lui N. Glykis din Veneția. A folosit de asemenea unele vieți de sfinți încorporate în Cronografele lui Dorotei al Monembaziei și Matei Cigalas, sau după *Mîntuirea păcătoșilor* a lui Agapie Landos, toate tipărite la Veneția în secolul al XVII-lea. A folosit apoi și unele din traduceriile slavone, care circulau la noi în manuscris. O parte din texte se referă la viața Mîntuitorului și la apostoli, cu material luat din așa-numitele «evanghelii apocrife», iar altă parte cuprinde vieți de sfinți, martiri, cuvioși etc.

Deși cu multe elemente legendare folclorice, lucrarea mitropolitului Dosoftei a circulat în toate țările românești, constituind o lectură plăcută pentru puținii cărtați de atunci, în special pentru preoți. Ea a trezit gustul pentru citit, dar a contribuit și la întărirea sentimentelor religios-morale ale credincioșilor români. Multe din Viețile de sfinți au șutat la baza edițiilor de mai tîrziu ale acestei cărți ori au fost reproduse în sinaxarele Mineielor. Un exemplar din Viețile Sfinților a fost dăruit de însuși Dosoftei schitului Petrid, de lîngă Turda, în 1687, întru pomenirea sa și a părinților săi, Leonte și Maria-Misira.

Nu este lipsit de interes să arătăm că mitropolitul Dosoftei a conștientizat și la îmbogățirea vocabularului limbii române literare. O serie de termeni noi, împrumutați din limbile greacă și latină, au fost folosiți pentru prima dată în lucrările mitropolitului moldovean : logic, geografie, teologie, teorie, ighemon, cliros, enciclopedie (în secolul CIX-lea s-a schimbat doar înfățișarea lor fonetică), filosofie, astrologie, dogmă, senat, senator, caligraf, care au rămas în forma lor inițială. Mai amintim că toate tipăriturile lui Dosoftei au pe primele linii și așa-numitele «stihuri la luminatul gherb (stemă n.n.) a țării dovei».

Trebuie relatat și faptul că în timpul păstoririi lui Dosoftei s-au tipărit și câteva cărți în tipografia grecească înființată la mănăstirea Sțuia, pe care le vom consemna în alt loc.

Ultimii ani de păstorire ai mitropolitului Dosoftei. Vitregia vregilor a împiedicat de-acum înainte pe ierarhul cărturar să mai tipărească și alte lucrări. În preajma Crăciunului anului 1683, o oaste turcă a intrat în Moldova, luând ca ostatec pe Gheorghe Duca și pe Ștefan, în locul său, pe fostul domn Ștefan Petriceicu. Noul domn, fiindu-se de o năvălire a turcilor și a tătarilor, a hotărât să ceară ajutorul rușilor. De aceea, la începutul anului 1684, a trimis la țările vecine Ioan și Petru Alexievici pe mitropolitul Dosoftei și pe cămărușul Lupu, pentru a le cere sprijinul. Au ajuns numai până la Kiev, unde au fost nevoiți să se oprească din pricina ciumei. De acolo, mitropolitul Dosoftei a trimis o scrisoare celor doi țari, la 3 martie 1684. Ajutorul rușilor n-a mai putut veni, pentru că în aceeași lună au intrat turcii în Moldova, așezând ca domn pe Dumitrașcu Cantacuzino, cuit, peste un an, cu Constantin Cantemir.

În 1686, regele Poloniei Jan Sobieski (1674—1696) a pornit un război împotriva turcilor. El a intrat în Moldova, crezând că va să ia la atragere de partea sa și pe Constantin Cantemir. A fost însă prea târziu să se retragă fără să-și fi îndeplinit planurile. La retragere, a cerut el în Polonia și pe mitropolitul Dosoftei. Dimiterii Cantemir — *viața lui Constantin Cantemir* — spune limpede că «polonezii au cerut și sfintele vase, ba și moaștele Sfântului Ioan cel Nou, împreună cu o mulțime de pietre scumpe și de alte obiecte de argint și de aur le-au luat cu sine și împreună cu ele pe însuși mitropolitul, care muștrăcurea mare nelegiuirea ostașilor, rugându-se de îndurare, a poruncit să ia cu dînșii în robie». Același lucru îl relatează și Ion Neculce în *viața sa*.

în drumul lor spre Polonia, Dosoftei, desigur de teama unor noi jafuri, a luat moaștele Sfântului Ioan cel Nou de la Suceava, odoarele mitropoliei, precum și documentele moșiilor ei.

Activitatea literară desfășurată în Polonia. Mitropolitul Dosoftei și puținii călugări care îl însoțeau au fost nevoiți să locuiască în cetatea Stryi, de lângă orașul Jolkiew (azi Nesterov, în Ucraina). Aved acolo grija duhovnicească a puținilor credincioși români stabiliți în Polonia. Pentru bătrînul mitropolit au început zile grele, împreunate cu amărăciunile pribegiei. Din pricina nevoilor materiale în care se zbătea a fost nevoit să ceară ajutor de la țarii Rusiei Ioan și Petru — cunoscut, mai târziu, sub numele de «cel Mare» — și de la patriarhul Ioachim. Atît cei doi țari, cît și patriarhul i-au trimis ajutoare bănești în ciuda poftirilor lui Constantin Cantemir de a se reînloarce în țară vlădica Dosoftei a rămas pentru tot restul vieții în Polonia, departe de țară și de păstoriții săi.

În această viață de amărăciune îi aduceau mîngîiere doar citire? cărților și alcătuirea de lucrări proprii. Remarcăm, în primul rînd vechile sale preocupări poetice. A realizat o nouă versiune a *Poemulu despre domnii Moldovei*, în care continua lista lor pînă la Constantin Cantemir, care domnea atunci, avînd 79 de versuri în plus. Această nouă versiune este însoțită de o notiță cu 26 de rînduri (semnalați pentru prima dată în 1975), de o importanță excepțională pentru istoriografia românească. Între altele, era preocupat de originea românilor, combatînd cu vehemență pe Simion Dascălul, care afirma că români ar fi urmașii «răufăcătorilor romani», scoși din închisorii* Romei și colonizați în Dacia. Explica temeinic continuitatea populației daco-romane pe teritoriul părăsit de autoritățile romane, subliniind legătura poporului român cu întreaga «romanitate răsăriteană». Sîm mărturii prețioase pentru afirmarea unității etnice și lingvistice a românilor și a originii lor latine.

Vlădica Dosoftei a făcut și importante traduceri din literaturi neogreacă în românește. Aceste traduceri s-au păstrat într-un mînu scris copiat în anul 1732, la Focșani, de un Gavriil Diacul. Manuscrisul cuprinde tîlmăcirea renumitului *Cronograf al lui Matei Cigalas* (f. 1—365), urmată de cîteva versuri la stema Moldovei și de altele (f. 365-369), care constituie introducerea (prologul) dramei *Eiofili*. Această din urmă a fost scrisă de poetul cretan Gheorghe Hortatzis la începutul secolului al XVII-lea și tipărită în 1637 și 1676 (inspirată — la rîndul ei — din piesa *Orbecche* a italianului Giraldo, din secolul al XVI-lea]. Subiectul dramei este luat din antichitatea egipteană : împăratul Egipt

Filogon se împotrivese la căsătoria fiicei sale Erofilii cu Panarit, năr viteaz și frumos, crescut din milă la curtea împărătească, i-a se știe că în realitate era el însuși fiu de împărat. Panarit este în chinuri din ordinul împăratului. Erofilii, aflând această veste

se sinucide, iar Filogon este omorât de doica fetei și de roabele Tragedia s-a petrecut în cetatea Memfis. Deși fragmentară — ersuri —, aceasta este singura traducere românească din drama-lui Hortatzis, considerat unul dintre cei mai mari poeți crețani.

Psaltirea în versuri, fragmentul tradus de Dosoftei vădește un cabil talent literar. Aceasta a fost *prima operă din dramaturgia rsală tradusă în românește*.

În mod deosebit trebuie subliniat faptul că mitropolitul Dosoftei îput acum și o traducere în românește din literatura patristică, irorba de Expunerea *credei ortodoxe (Dogmatica) a Sfintului Damaschin*, din care a tradus patru capitole din cartea întâi. ot în timpul exilului în Polonia, Dosoftei s-a angajat și în unele ispuțele teologice existente atunci în Biserica Ortodoxă Rusă. tă Biserica trecea prin mari frământări, provocate, pe de o parte, loscuta reformă a patriarhului Nikon, iar pe de alta, de anumite fente între Biserica Rusiei (Moscova) și a Ucrainei (Kiev). Expli- acestora trebuie căutată în faptul că Ucraina făcuse parte cîteva din regatul paion, unindu-se cu Rusia abia în 1654, în care n Biserica ucraineană au pătruns felurite influențe polono-cato- n disputele teologice dintre Moscova și Kiev a fost consultat și olitul Dosoftei.

stfel, la rugămintea mitropolitului Varlaam Iasinski al Kievului ariarhului Ioachim al Moscovei, Dosoftei a tradus din grecește vo-rusă mai multe lucrări dogmatice-polemice ale unor Sfinți i și scriitori bisericești, mai ales cu privire la prefacerea Sfintelor . Din Sfântul Ignatie Teoforul, episcopul Antiohiei, a tradus *isori* (de fapt, Sfântul Ignatie este autorul a șapte scrisori, restul leautentice, puse greșit sub numele sau). A mai tradus și *Consti-*

Sfinților Apostoli. De asemenea, lucrarea Sfintului Gherman I hui Constantinopolului (715—733), intitulată *Istorie bisericească ire mistică* (după ediția de la Veneția din 1639), care de fapt tilcuire a Sfintei Liturghii. Din Simion, arhiepiscopul Tesalo- i, a tradus lucrarea intitulată *Dialog Împotriva ereziilor și despre ta noastră* (tipărită în grecește la Iași, în 1683). Un exemplar af a fost trimis la Kiev, iar o copie a fost trimisă patriarhului n al Moscovei, cu rugămintea de a se tipări acolo.

Ultima sa traducere (terminată în 1693) era o culegere de cuvîntări ale unor Sfinți Părinți (*Mărgăritare*), după textul neogrec al colecției de cuvîntări patristice tipărită la Veneția (ed. I, 1675 ; ed. II, 1683). Această traducere a închinat-o și a trimis-o țarilor Rusiei Petru și Ioan, cu rugămintea de a fi tipărită. Cuprindea 40 de cuvîntări, dintre care 34 de cuvîntări ale Sîntixlui Ioan Gură de Aur, două cuvîntări ale Simțului Etrem Shul despre suflet și cruce ș.a. Mitropolitul pribeag a alcătuit acum, tot în slavo-rusă, o culegere de texte patristice și liturgice, intitulată *Despre prefacerea Sfintelor Daruri*. Sînt redat aici multe citate din lucrările unor Sfinți Părinți în legătură cu epicleza și cu prefacerea Sfintelor Daruri la Sfînta Liturghie, cu glose marginale datorate lui Dosoftei.

Observăm că majoritatea acestor lucrări sînt traduceri din Sfinții Părinți, lucrări cu caracter dogmatic și liturgic, necesare atunci pentru precizarea adevăratei învățături a Bisericii Ortodoxe. Toate traducerile amintite mai sus se păstrează — în original și în copii — în fosta bibliotecă sinodală din Moscova și în fosta bibliotecă a catedralei Sfînta Sofia din Kiev. Deși sînt traduse în slavo-rusă, Dosoftei are un stil destul de clar, ușor de urmărit, cu prea puține greșeli.

Mitropolitul Dosoftei poate fi socotit astfel cel mai de seamă cunoscător al literaturii patristice și postpatristice din întreaga cultură românească veche. Chipul său ni se înfățișează într-o lumină și mai puternică dacă ne gîndim că aceste traduceri au fost făcute în ultimii ani ai vieții lui, în perioada exilului polonez.

între astfel de strădanii cărturărești, cu dorul țării și al credincioșilor săi moldoveni în suflet, mitropolitul Dosoftei s-a stins din viață la 13 decembrie 1693, în vîrstă de aproape 70 de ani. La căpătîiul său au vegheat cei cîțiva călugări din Moscova care însoțiseră moaștele Sfîntului Ioan cel Nou da la Suceava. Moartea mitropolitului Dosoftei a însemnat stingerea unui ierarh cărturar cu o frumoasă orientare umanistă, care a răspîndit multă lumină în mijlocul poporului său și care și-a închinat întreaga viață propășirii acestuia și apărării credinței ortodoxe.

Mitropolitul Dosoftei este primul nostru poet național, primul versificator al Psaltirii în tot Răsăritul ortodox, primul traducător din literatura dramatică universală și al unor lucrări istorice în românește, primul traducător al cărților de slujbă în românește în Moldova, pri-

Un mare cunoscător al literaturii patristice și postpatristice la noi, noul cărturar român care a copiat documente și inscripții și care a adus un aport prețios în procesul de formare a limbii literare românești. *Psaltirea în versuri* a pus bazele poeziei românești culte, iar *ița și petrecerea svinților* stă — alături de *Cazania* lui Varlaam — în fruntea operei prozei noastre literare. De aceea, pe bună dreptate afirma scriitorul contemporan că «Mitropolitul Dosoftei este Eminescu secolului al XVII-lea», iar prof. univ. Zoe Dumitrescu-Bușulenga scria «*Psaltirea în versuri* este în cultură și literatură ceea ce este Voiculescu în pictură».

Urmașii lui Dosoftei. *Mitropolitul Teodosie.* Arătăm mai sus că, urma refugierii mitropolitului Dosoftei în Polonia cu domnitorul Ștefan Petriceicu, noul domn Dumitrașcu Cantacuzino (1674—1675) a sosit în scaunul mitropolitan pe episcopul *Teodosie* al Romanului, acesta, după o păstorire foarte scurtă la Rădăuți, i-a urmat lui Dosoftei în scaunul vlădicesc de la Roman, iar la începutul lui 1674, în scaunul mitropolitan. Păstorirea lui ca mitropolit a fost scurtă, fiind înregistrată în puține acte interne.

Probabil la intervenția patriarhului Dositei al Ierusalimului, Dosoftei a fost reșezat în scaunul mitropolitan, se pare în primăvara lui 1675. După spusele episcopului Melchisedec al Romanului (892), Teodosie a fost închis un timp la mănăstirea Sfântul Sava Iași. S-a retras apoi în părțile de sud ale Moldovei, unde-l întâlnim ca martor în felurite acte, alături de fostul episcop *Seri* de Rădăuți, acum «epitropul mănăstirii Miera», și de episcopul al Romanului, mai târziu mitropolit. Petrecea fie în mănăstirea Sfântul Ioan din Focșani, ctitoria lui Grigorie Ghica, domnul Țării lănești, fie la mănăstirea Bogdana, în apropiere de Tg. Ocna, ctitoria la îndemnul său de marele logofăt Solomon Bîrladeanu. Mitropolitul însuși — ajutat de episcopul Lavrentie de Rădăuți, fiul său Ștefan — a ctitorit schitul «de la Cruce», numit și «Brazii», dependente Bogdana.

La 14 octombrie 1691 își întocmea diata, prin care lăsa episcopului Lavrentie de la Rădăuți moșiile cumpărate de el, din ținutul Țării, obligându-l să ridice o biserică. Actele din anii următori ne arată că vlădica Lavrentie i-a îndeplinit dorința, ridicând o biserică la Lușești, pe apa Zăbrăuțului. Teodosie a fost omorât de tătari, tăind-se capul la schitul ctitorit de el (după 15 august 1694, când este dat documentar ultima dată).

După plecarea lui Dosoftei în Polonia în 1686, scaunul mitropolitan a rămas vacant timp de trei ani, nădăjduindu-se că ierarhul pribeag se va putea întoarce la turma sa. În acest timp, adică în anii 1686—1689, treburile Mitropoliei au fost conduse, în calitate de locuitor sau «epitrop», de *Calistru Vartic*, fost episcop de Huși. Acesta era coborâtor dintr-o veche familie răzeșească din ținutul Sucevei, fost preot de mir (numit Calistrat) în satul Vărativ, în același ținut, călugărit, după ce a rămas văduv, probabil la Neamț. A fost episcop la Huși, ales poate în 1676, iar către sfârșitul anului 1682, silit să se retragă din scaun. A trăit apoi la biserica Tălpălari din Iași (avea și un fiu în Iași, preotul Ursu de la biserica Sfântul Nicolae de la Poartă, altul era egumen la Hangu).

Abia în vara anului 1689 a fost ales mitropolit *Sava* de la Roman, se pare cu metania la Putna. Este pomenit în mai multe acte interne (fie ca martor în acte de vânzare-cumpărare, fie ca membru în divanul domnesc). În timpul mitropolitului Sava au apărut, în tipografia domnească de la Iași, câteva cărți teologice în grecește, precum și *Tîlcuirea Sfintei Liturghii*, tradusă din grecește în românește de dascălul Ieremia Cacavela (1697). Prin doamna Anastasia, văduva lui Gheorghe Duca Vodă, a isprăvit lucrările de restaurare (începute cu câțiva ani în urmă) a bisericii Stretenia (numită și Albă). Tot acum a zidit și o nouă reședință pentru mitropolit, în jurul acestei biserici. Deci, din acel an, mitropolii Moldovei aveau o nouă catedrală și o nouă reședință în Iași. La 1 martie 1698 a participat — alături de fostul patriarh ecumenic Iacob, de episcopii sufragani, de marii boieri și de egumenii mînăstirilor — la adunarea convocată de Antiot Cantemir, cînd s-a hotărît desființarea dării pe vitele mari, numită văcărit. A păstorit pînă la sfârșitul anului 1701 sau începutul lui 1702 cînd s-a retras din scaun. Probabil s-a așezat la Putna, unde a murit după 1717.

Urmașul său, *Misa.il*, venea tot din scaunul episcopal de la Roman, fiind călugărit la Secu, mînăstire care a dat numeroși ierarhi Bisericii moldovene. Este amintit în mai multe acte ale domnilor vremii și ca membru al divanului țării. În 1703, desigur la rugămintea sa, Mihail Racoviță a dat un hrisov pentru scutirea de dări a preoților din Iași. În 1704 a fost vizitat de patriarhul Dosoftei al Ierusalimului. Cu același prilej, la 25 septembrie, s-a convocat divanul domnesc, la care au participat și ierarhii țării, stabilindu-se darea anuală pe care trebuie să o plătească domniei mînăstirile închinete Patriarhiei din Ierusalim.

'07 făcea mai multe danii — prisăci și vii — mînăstirii Secu-
 iria lui s-a încheiat după 1 august 1708, cînd s-a retras, urmîndu-
 iun episcopul *Ghedeon* de la Rădăuți.

Concluzii: *Din cele expuse se desprind condițiile grele în
 re și-au desfășurat activitatea vlădiciei Moldovei din a doua juma-
 e a secolului al XVH-lea, datorită deselor schimbări de domni, ca
 incursiunilor unor oști străine pe pămîntul Moldovei. între ei se
 pune figura luminoasă a ierarhului cărturar și patriot Dosoftei.*

BIBLIOGRAFIE

- z v o a r e : Direcția Arhivelor Statului, *Catalogul documentelor moldovenești
 hiva Istorică Centrală a Statului*, voi. III (1653—1675), voi. IV (1676—1700) și
 (1701—1720), București, 1968—1975; IOAN BIANU și NERVA HODOȘ, *Bibliom-
 românească veche*, tom. I (1508—1716), București, 1903, X + 572 p.; tom. IV,
iri și îndreptări, București, 1944, XII + 375 p.
- litropolitul Dosoftei: ȘTEFAN DINULESCU, *Viața și scrierile lui
 îi mitropolitul Moldovei*, Cernăuți, 1885 (extras din «Candela»); SILVIU
 DMIR, *Cînd și unde a murit mitropolitul Dosoftei*, în «Convorbiri Literare»,
 .III, nr. 10, 1911, p. 1131—1143 j I. BOGDAN, O scrisoare din 1679 a mitroli
 Dosoftei, în «An. Acad. Rom.», Mem. Sect. Ist., s. II, t. 34, București, 1912; NU,
 însemnări autograte scrise într-o carte veche de Dosoftei mitropolitul lei, în «An.
 Acad. Rom.», Mem. Sect. Lit., s. II, t. 36, București, 1915; ȘTEFAN NU, *Dosoftei
 mitropolitul Moldovei și activitatea lui literară...* Traducere din
 de Ștefan Berechet, Iași, 1918, IV + 220 p. (versiunea rusă a apărut la Kiev,
 5, cu anexe documentare) j ȘTEFAN CIOBANU, *Contribuțiuni privitoare la
 a și moartea mitropolitului Dosoftei. Discurs de recepție*, București, 1920,
 DIMITRIE DAN, *Dosoftei mitropolitul Moldovei. Schiță biografică...*, Cernăuți,
 >0 p. i D. GĂZDARU, *Contribuții privitoare la originea, limba și influența
 ilitului Dosoftei*, în «Arhiva», Iași, XXXIV, 1927, p. 122—145; HORIA
 \.N, *Precizări pe marginea exilului lui Dosoftei în Polonia*, în rev. «Arhiva», -
 VII, 1940, p. 110—116; IOAN LUP AȘ, *Dosoftei mitropolitul Moldovei, în
 conferințe și comunicări istorice*, voi. IV, Sibiu, 1943, p. 105—116; P. P.
 TESCU, *Patriarhul Dosoftei al Ierusalimului și mitropolitul Dosoftei al Moldovei,
 lejul unei scrisori inedite*, în B.O.R., an. LXIV, 1946, nr. 1—3, p. 93—109 (și
 București, 1946, 19 p.); I. C. NEGRU, *Mitropolitul Dosoftei*, în MMS, an. ,
 1957, nr. 1—2, p. 110—126; TEODOR BODOGAE, *Un autograf din 1687 al
)litului Dosoftei*, în MMS, an. XXXIV, 1958, nr. 11—12, p. 882—886; N.
 RAȘ, *Originea, formația și preocupările istorice ale mitropolitului Dosoftei,
 vista de Istorie*, tom. 27, 1974, nr. 10; IUSTIN (MOISESCU), *Ciitoria mi-
 ului Dosoftei*, în MMS, an. L, 1974, nr. 9- 12, p. 729—738 ; ADRIAN BOTO-NUL,
Mitropolitul Dosoftei la Probota, iuid., p. 739—747; N. GRIGORAȘ, *Iul în
 care mitropolitul Dosoftei și-a desfășurat activitatea (1658—1693)*, *ibid.*, -776;
 SCARLAT PORCESCU, *Activitatea cărturărească a mitropolitului i, ibid.*,
 p. 800—837; DAN SIMONESCU, *Mitropolitul Dosoftei al Moldovei, >.*, an.XXVI,
 1974, nr. 9—10, p. 738—746; PETRE I. DAVID, *Mitropolitul i, apărător luminat al
 Ortodoxiei, ibid.*, p. 753—764; ȘTEFAN BAZILESCU, *Mul Dosoftei,
 susținător al conștiinței naționale, ibid.*, p. 765—774; IOAN , *Mitropolitul
 Dosoftei al Moldovei*, in MA, an. XIX, 1974, nr. 10—12, p. 7; GABRIEL
 ȘTREMPEL, *Mitropolitul Dosoftei. 350 de ani de la naștere, uscriptum*, 5, nr.
 4, p. 86—92; DAN ZAMFIRESCU, *Dosoftei, poet național*,
Contribuții la istoria literaturii române vechi, București, 1981, p. 119—141;
 ANU, *Mitropolitul Dosoftei, mare cărturar, făuritor de limbă și cultură romă-
 în GB*, an. XL, 1981, nr. 9—10, p. 910—927.

Psaltirea în versuri. Ediții: IOAN BIANU, *Psaltirea în versuri, publicată după manuscrisul original și de pe edițiunea de la 1673, de...*, București, 1887, LVI+520 p.; N. A. URSU, *Dosoitei. Psaltirea în versuri, 1673.* Ediție critică de... Cu un cuvânt înainte de înalt Prea Sfințitul Iustin Moisescu, arhiepiscop al Iașilor și mitropolit al Moldovei și Sucevei, Iași, 1974, LX + 1165 p.; N. A. URSU, *Dosottei: Opera 3. Versuri.* Ediție critică de..., Studiu introductiv de Al. Andriescu, București, 1978, CI + 544 p.

AUGUSTIN Z. N. POP, *Glosări la opera mitropolitului Dosoitei*, Cernăuți, 1941, 45 p.; R. CIOCAN, *La genese du Psautier de Dosithee*, în «Balcania», VII, 2, 1944, p. 428—446; L. GALDI, *Le Psautier commente du metropolit Dosithee*, în «Byzantinoslavica», Praga, 1949, p. 219—228; V. KERNBACH, *Un poet uitat: Dosoitei*, în rev. «Limbă și Literatură», București, 1955, p. 142—164; L. GALDI, *Un grand disciple roumain de J. Kochanowski: le metropolit Dosithee. Contribution à l'histoire de l'ancien vers roumain*, în «Studia Slavica», Budapest, VI, fasc. 1—2, 1960 (și în extras); HENRYK MISTERSKI, *Izvoarele «Psaltirii în versuri» a lui Dosoitei*, în «Romanoslavica», XVII, 1970, p. 251, 259; AUGUSTIN Z. N. POP, «*Psaltirea în versuri*» după trei veacuri, în GB, an. XXXII, 1973, nr. 5—6, p. 531—538; I. D. LĂUDAT, *Dosoitei poetul*, în MB, an. XXIII, 1973, nr. 7—9, p. 459—472; NICULAE ȘERBĂNESCU, *O sdrbdioare a cărții românești: Trei sute ele ani de la apariția Psaltirii în versuri a mitropolitului Dosoitei al Moldovei*, în BOR, an. XCI, 1973, nr. 11—12, p. 1216—1237; GAVRIL ISTRATE, *Limba română literară în «Psaltirea în versuri» a lui Dosoitei*, în MMS, an. L, 1974, nr. 9—12, p. 777—799; PETRU ZUGUN, *Comparația în Psaltirea în versuri a lui Dosoitei*, în MMS, an. LII, 1976, or. 1—2, p. 37—55.

Circulația Psaltirii în versuri. ROMULUS TODORAN, *O copie ardeleană a Psaltirii în versuri a mitropolitului Dosoitei*, în «Buletinul Universității Babeș-Bolyai, Seria Științe Sociale», I, 1956, nr. 1—2, p. 291—297; MIRELA TEODORBSCU, *O copie ardeleană iragmentară a Psaltirii în versuri a mitropolitului Dosottei*, în LR, an. XVII, 1968, nr. 5, p. 4-19—455; AL. ALEXIANU, *Călătoriile psalmilor mitropolitului Dosoitei: Colindele Crăciunului*, în GB, an. XXVI, 1967, nr. 11—12, p. 1124—1142.

Alte lucrări în versuri. ȘT. CIOBANU, *Versuri poloneze necunoscute în opera mitropolitului Moldovei Dosoitei*, București, 1940, 13 p. + VI pi. (extras din *Melanges Drouhet*); DAN SIMONESCU, *Dosottei traducător din dramaturgia universală*, în rev. «Manuscriptum», an. III, 1973, nr. 3, p. 28—41; N. A. URSU, *Versuri ale lui Dosoitei, atribuite lui Miron Costin*, în LR, an. XXIII, 1974, nr. 2, p. 137—152; ION RADU MIRCEA, *Dosottei — un rapsod al istoriei Moldovei*, în *Manuscriptum*, 7, 1976, nr. 1, p. 37—46; N. A. URSU, *Debutul literar al lui Dosoitei*, în LR, an. XXVI, 1977, nr. 6, p. 607—620.

Liturghierui. DOSOFTEI, *Dumnezeiasca Liturghie*. Ediție critică de N. A. Ursu. Cu un studiu introductiv de I.P.S. Teoctist, arhiepiscop al Iașilor și mitropolit al Moldovei și Sucevei, Iași, 1980, LIX + 352 p. ; ■ PAUL MIHAIL, *Molitvelnicul mitropolitului Dosoitei, 1681. La Împlinirea a 300 de ani de când a iost tipărit*, în MMS, an. LVII, 1981, nr. 4—6, p. 315—333; PAUL MIHAIL, *Gravură originală românească în secolul al XVII-lea: Molitvelnicul mitropolitului Dosoitei din 1681*, în MO, an. XXXIII, 1981, nr. 10—12, p. 640—651.

Alte lucrări ale lui Dosoftei. G. LACEA, *Untersuchung ilber die Sprache der «Viața și petrecerea svinților» des Mitropolit Dosoitei*, în voi. G. Weigand, *Jahresbericht des Instituts iir rumänische Sprache zu Leipzig*, 5, 1898, p. 51—144; D. PUȘCHILA, *Molitvelnicul lui Dosoitei. Studiu asupra limbii*, în «An. Acad. Rom.» Mem. Sect. Lit, s. II, t. 36, București, 1915, p. 1—114; SCARLAT PORCESCU, *Psaltirea de-nțăies, Iași, 1680*, în MMS, an. LVI, 1980, nr. 6—8, p. 605—610; NICULAE ȘERBĂNESCU, *Trei sute de ani de la tipărirea la Iași a «Psaltirii de-nțăles a Siintului Împărat proroc David» de către mitropolitul Dosottei al Moldovei*,

DR, an. XCVIII, 1980, nr. 11—12, p. 1159—1172; ALEXANDRU ELIAN, *Milropo-Dosotei și literatura patristică*, în BOR, an. XCII, 1974, nr. 11—12, p. 1350—t NESTOR VORNICESCU, *Scrieri patristice și postpatristice în preocupările mitro-ului Dosoftei*, în MO, an. XXVI, 1974, nr. 9—10, p. 718—731 ; NESTOR VORNI-U, *Dosoitei mitropolitul Moldovei, apărător al episcopiei euharistice*, în BOR, CCV, 1977, nr. 7—8, p. 727—753; DORU MIHĂESCU, *Une version roumaine odote au XVII-e siecle*, în RESEE, t. XVI, 1978, no. 3, p. 529—541 et no. 4 5—770; N. A. URSU, *Alte traduceri necunoscute din tinerețea lui Dosotei*, ;, an. XXVII, 1978, nr. 5, p. 495—^507.

Casa Dosoftei. NESTOR VORNICESCU, *Reședința mitropolitului Dosotei i «Sfintul Nicolae Domnesc» din Iași*, în MMS, an. XXXIX, 1963, nr. 9—10, 2—609; ION ARHIP, *Casa Dosotei*, în «*Revista Muzeelor**, nr. 1, 1971, p. 52—55. A se vedea și următoarele contribuții bibliografice: Biblioteca centrală uni-;ară București și Comisia Națională a României pentru UNESCO, *Dosoitei -1693. Bibliografie*, București, 1974, XXX -fc 102 p.; I. D. LĂUDAT, *350 de ani i nașterea lui Dosotei mitropolitul Moldovei. Studii și articole*, Iași, 1975, . (litografiat).

U r m a ș i i săi. MELCHISEDEC ȘTEFĂNESCU, *Cronica Romanului și a Epis-i de Roman*, partea întâia, București, 1874, 352 p.; DIONISIE UDIȘTEANU, *Îm Vartic, episcop și locțiitor de mitropolit in timpul religiuim al doilea al politului Dosotei al Moldovei*, în BOR, an. LXXXVII, 1969, nr. 3—4, p. 416— GRIGORE POPESCU și GION D. IONESCU, *Date noi despre mitropolitul 3Sie al ll-lea al Moldovei*, In BOR, an. CIV, 1986, nr. 5—6, p. 94—101.

XXXVI
EPISCOPIILE ROMANULUI,
RĂDĂUȚILOR ȘI HUȘILOR
ÎN SECOLUL AL XVII-LEA ȘI LA
ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVIII-LEA

↑

În 1598, numărul episcopiilor moldovene a sporit, prin înființarea eparhiei Hușilor. Dintre cîrmurorii Episcopiilor de Roman, Rădăuți și Huși în secolul al XVII-lea, s-au remarcat însă prea puțini. Vremurile grele prin care trecea țara, ca și instabilitatea lor în scaun, fiind adeseori înlăturați sau siliți să se retragă, i-au făcut să se limiteze mai ales da probleme de natură gospodărească. Șirul lor — ca și multe aspecte din activitatea lor — este destul de greu de stabilit, din pricina lipsei izvoarelor documentare.

Înființîndu-se Episcopia Hușilor, au survenit schimbări și în componența teritorială a celor patru eparhii. Astfel, mitropolia cuprindea acum partea sudică din ținutul Sucevei, apoi ținuturile Iași, Neamț, Hîrlău și CMigătura (situat între Roman, Hîrlău, Vaslui și Iași, cu reședința în Tg. Frumos) ; • eparhia Romanului cuprindea ținuturile: Roman, Vaslui, Troțuș, Bacău, Adjud, Tutova, Tecuci, Putna și Covurlui; eparhia Rădăuților cuprindea nordul Moldovei, cu ținuturile : Suceava, în partea ei de nord, Dorohoi, Țețina și Hotin; iar noua eparhie a Hușilor avea ținuturile Fălciu (care se întindea în dreapta Prutului pînă către Dunăre, iar în stînga Prutului cuprindea Codrul Tigheciului, pînă către hotarul Bugeacului stăpînit de turci), Cahul, Lăpușna, Orhei și Soroca.

Episcopia Romanului. După moartea episcopului *Agatton* (1606), scaunul vlădicesc a fost ocupat pentru scurtă vreme de *Anastasiu Crimca*, care, prin februarie 1608, a fost ridicat în scaunul mitropolitan de la Suceava. Locul său la Roman a fost luat de *Mitrofan* de la Secu. În 1610 cumpăra o carte de cîntări pe psaltichie, în grecește și slavonește, pe care «a dat-o ucenicului său, ieromonahul Varlaam». S-ar

i să fie viitorul mitropolit, care-și avea metania tot la Secu. A irit pînă pe la începutul lui 1613, cînd a fost îndepărtat ori s-a s din scaun. Dintr-un act din anul următor, rezultă că egumenul lugării de la biserica Sfînta Paraschiva din Iași, închinată Mun-Sinai, făgăduiau sa găzduiască pe călug-irii de (la Secu, în chilia *i* acolo de «chir Mitrofan, fost al Romanului». Mai itîrziu a ajuns op la Huși și apoi din nou la Roman.

¹³ 30 martie 1613 era episcop *Pavel*, pe care-l întîlnim ca martor ai multe aote de danie ale lui Ștefan Tomșa pentru ctitoria sa de >Ica. Episcopul Pavel s-a retras din scaun, ca și înaintașul sau, ibil în prima jumătate a anului 1616 și s-a așezat la mînăstirea îț. Mai tîrziu a ajuns episcop la Huși.

Jrmașul său *Atanasie*, — fost egumen, la minăstirea Bistrița și apoi op la Rădăuți —, a avut o lungă păstorire la Roman, pînă la rutul anului 1629. Este întîlnit în peste 20 de acte ale vremii, fie artor, fie în adte prin care domnii țării întăreau episcopiei diferite sau privilegii. La 21 aprilie 1629, vlădica Atanasie apare ca mil-it de Suceava, în locul lui Anastasie Crimca.

n acest din urmă act era menționat și noul episcop *Dionisie*, fost dăuți (1627^1629). Este amintit în numeroase acte fie ca martor, i acte prin care se întăreau Episcopiei unele proprietăți. Probabil tima parte a anului 1633, sub domnia lui Moise Movilă (1633— s-a retras din scaun, așezîndu-se ia Dragomirna, unde-l întîlnim, 39, ca «fost episcop». înseamnă că își avea metania acolo și desi-at acolo a fost și îngropat.

robabil locul său a fost ocupat, pentru scurt timp, de episcopul *iict* (Venedict). Prin 1631 acesta se afla în satul Budișor (Buni părțile Bistriței, iar în anul următor, la mînăstirea Sucevița.

ianuarie 1634, era atestat documentar la Roman, ■a 19 mai

1636, Benedict era întîlnij la Sucevița, ca «fost epis-

Presupunem că a fost hirotonit pentru credincioșii din Transil-. (poate pentru Episcopia de Vad), iar la Roman a cîrmuit nu-irovizoriu, după retragerea lui Dionisie.

Jrmașul său a fost *Mitroian*, care mai păstorise la Roman în - 1613, apoi în trei rînduri la Huși. A fost așezat în scaunul cesc de la Roman în primele luni de domnie ale lui Vasile Lupu I, poate Ia stăruințele mitropolitului Varlaam. Este atestat în a acte de la acest domn, pînă în 1639, cînd s-a retras la Secu, ur din cauza bătrîneților. Acolo a și murit în 1641, fiind înmorta- t lîngă zidul bisericii mari.

La începutul lunii iulie 1639, scaunul din Roman avea un nou episcop, pe *Dosoftei*, fost egumen la mînăstirea Tazlău, întîlnit în cîteva acte pînă în februarie 1641. Va fi murit în scaun, căci nu vedem ce motive ar fi avut să se retragă.

În locul său a fost mutat episcopul *Evloghie*, fost la Rădăuți, care-și avea metania la mînăstirea Solea, ctitoria lui Ștefan Tomșa. Ca episcop de Roman, a întîmpinat moaștele Cuvioasei Paraschiva, la intrarea în țară (1641), împreună cu Anastasie al Rădăuților. De asemenea, a participat la lucrările Sinodului de la Iași din toamna anului 1642. Va fi murit în scaun la scurt timp după aceasta, căci în iunie 1644 era menționat, într-un act de judecată, ca «răposat».

O păstorire mai lungă a avut episcopul *Anastasie*, fost la Rădăuți, clin obștea mînăstirii Moldovița (1644—1657). Cu toate acestea, este întîlnit în puține documente de la Vasile Lupu și de la Gheorghe Ștefan. În timpul păstoririi sale, Romanul a fost cercetat în două rînduri de patriarhul Macarie al Antiohiei, însoțit de fiul său, arhidiaconul Pavel din Alep (noiembrie 1653 și octombrie 1656). Se pare că s-a retras din scaun. A fost îngropat în pridvorul bisericii de la Moldovița (-j- ianuarie 1660).

A urmat *Sava*, călugărit la Secu, fost episcop de Huși și Rădăuți. La Roman este atestat documentar la 10 mai 1658, pentru ca, la 6 martie 1660, să-l întîlnim în scaunul mitropolitan.

În același an, Romanul avea ca episcop pe marele cărturar *Dosoftei*, venit de la Huși, menționat în mai multe acte domnești, pînă la 4 iulie 1671. Peste cîteva zile a fost mutat în scaunul mitropolitan. Ca episcop de Roman, *Dosoftei* a lucrat la *Psaltirea in versuri*, pe care a tipărit-o apoi la Uniev, în 1673, precum și la o parte din *Viețile Sfinților*. Poate că și alte lucrări ale sale au fost traduse sau întocmite tot aici.

În locul său la Roman a fost mutat episcopul *Teodosie* de la Rădăuți. Dar la începutul lui 1674, Dumitrașcu Cantacuzino a ridicat pe *Teodosie* în scaunul mitropolitan, în locul lui *Dosoftei*, plecat în Polonia cu Ștefan Petriceicu. Scaunul de la Roman a fost ocupat de *Ioan*, fost la Huși, cu metania la Secu. Este întîlnit în mai multe acte interne, alături de ceilalți vlădici ai țării. Episcopul *Ioan*, împreună cu vornicul Motoc din Odobești, a pus temelia mînăstirii Mera (Mdera), în părțile Vrancei, terminată apoi de Constantin Vodă Cantemir. A păstorit pînă la începutul anului 1685, cînd a murit, fiind îngropat la Secu, lîngă biserica mare.

A urmat o scurtă păstorire a episcopului *Sava*, pînă în prima jumătate a anului 1689, cînd a fost ridicat în scaunul mitropolitan.

La Roman a fost trecut episcopul *frlisail* de la Rădăuți. Acesta este întâlnit în mai multe hrisoave domnești, prin care se acordau felurite scutiri episcopiei, sau ca membru în Divanul domnesc, alături de ceilalți vlădici ai țării. A păstorit până spre sfârșitul anului 1701, după începutul lui 1702, când a ocupat scaunul mitropolitan în locul Sava.

Ultimul episcop din perioada de care ne ocupăm a fost *Lavrentie*, venit de la Rădăuți, avându-și metania la mînăstirea Bogdana, diacon ucenic al fostului mitropolit Teodosie. Ca episcop de Roman a participat la felurite ședințe ale divanului domnesc. La 23 martie 1706 An ti oh Cantemir, în a doua sa domnie (1705—1707), acorda preoților și diaconilor din orașul Roman scutiri de toate dările către țieria domnească.

În timpul păstoririi lui Lavrentie, s-a întocmit un nou «așezământ» al «breslei mișailor» din Roman (asociație sau breaslă a sărarilor de aici, ai cărei membri, conduși de un staroste ales dintre ei, erau scutiți de orice dări). Breasla se găsea sub patronajul episcopului de Roman, care era astfel ocrotitorul ei, un fel de «președinte onoare» în limbajul de azi, întărind «așezământul» sau «statutele» sale la venirea în scaun. Se cunoaște un astfel de așezământ aproape episcopul Lavrentie la 21 ianuarie 1704.

Lavrentie este amintit până în decembrie 1706. Probabil s-a reținut în cursul aceleiași luni, căci la 18 ianuarie 1707 Episcopia Romanului avea un nou cărmuitor, pe *Pahomie* de la Neamț.

Episcopia Rădăuților. După ridicarea lui Teodosie Barbovschi în scaunul mitropolitan, la Rădăuți a fost mutat episcopul *Ioan*, cel din cărmuitor al noii eparhii a Hușilor, probabil cu metania la Rîșca. presupunem că alegerea lui s-a făcut în prima jumătate a lunii aprilie 1605. Numele său este întâlnit în câteva acte ale Movileștilor, până la 5 iunie 1608. Și-a sfârșit viața în a doua jumătate a aceluiași an. La 9 ianuarie 1609 era episcop la Rădăuți *Ehem*, din mînăstirea dovița, care-i urmase lui Ioan și la Huși. Prin hrisovul cu data mai sus, Constantin Movilă (1607—1611) poruncește starostelui din Rădăuți și altor slujbași domnești să nu încaseze dări din satele de copie de Rădăuți. Numele său mai este întâlnit în câteva acte de la domnitorul Ștefan II Tomșa (1611—1615).

La 1 octombrie 1613 era episcop *Atanasie*, fost egumen la Biserica. Poate că Efrem a fost înlăturat de Ștefan II Tomșa, care-l va căștigat de simpatii față de familia Movileștilor. Atanasie este în-

tîlnit în mai multe aote ale acestui domn, mai ales în cele de danie pentru mînăstirea Solea.

Probabil Alexandru Movilă (1615—1616) a fost acela care a redat scaunul vlădicesc de la Rădăuți lui *Efrem*, în prima jumătate a anului 1616, iar Atanasie a fost mutat la Roman, în locul lui Pavel. Efrem a păstorit a doua oară pînă în primele luni ale lui 1623, cînd s-a retras din nou la mînăstirea Moldovița. Și-a dat obștescul sfîrșit în 1626 și a fost îngropat tot acolo, în camera funerară a ctitorilor, într-un mormînt pregătit de el însuși în timpul celei de-a doua păstoriri. Mormîntul are o lespede frumos sculptată, cu un baldachin deasupra, amîndouă cu inscripții în limba slavonă.

Episcopul Efrem a avut alese preocupări artistice și cărturărești. Astfel, urmînd pilda unor înaintași din scaunele vlădicești ale Moldovei, a ridicat, între anii 1610—1612, o frumoasă «clisiarniță» la mînăstirea Moldovita (refăcută în vremea noastră). A fost unul din îndrumătorii școlii de copiere a manuscriselor slavone, care luase naștere la Moldovita încă din secolul al XVI-lea, așa cum lucra și școala de la mînăstirea Dragomirna, sub îndrumarea mitropolitului cărturar Anastasie Crimca. Se cunosc patru manuscrise de la Efrem, toate în slavona bisericească de redacție medio-bulgară, și anume: un *Tetraevanghel* (1613, azi la Sucevița), o *Psaltire* (1614, păstrată la Moldovița), un «*Anghelis*» adică un *Octoih*, scris în 1624, din care se mai păstrează o singură foaie, din fericire aceea cu însemnarea copistului, păstrată în Biblioteca Academiei, și un *Liturghier*, copiat de ieromonahul Epifanie în 1626 (azi în Iugoslavia). Observăm că toate au fost copiate în timp ce era retras din scaun și așezat la mînăstirea Moldovita. Toate au însemnări, din care rezultă că au fost copiate cu cheltuiala episcopului Efrem, care le-a dăruit apoi mînăstirii Moldovița. *Tetraevanghelul* și *Psaltirea* se remarcă prin ornamentația și prin frontispiciile lor, prin scrisul elegant și artistic, îneît se numără printre cele mai izbutite manuscrise copiate la noi.

Urmașul lui Efrem în scaunul de la Rădăuți a fost episcopul *Evloghie*, cu metania la Solea, sprijinit de Ștefan Tomșa (a doua domnie 1621—1623), care voia, prin aceasta, să ridice prestigiul ctitoriei sale de la Solea. Probabil a fost înlăturat din scaun de Miron Barnovschi, în cursul anului 1627, cînd apare ca episcop la Rădăuți *Dionisie*. Acesta a păstorit pînă la începutul anului 1629, cînd, murind Anastasie Crimca, s-au făcut mai multe schimbări în ierarhia superioară. Atanasie al Romanului a fost ridicat în scaunul mitropolitan, iar Dionisie mutat la Roman.

"

Se pare că scaunul de la Rădăuți a rămas văduvit aproximativ în înseamnă că în scurta domnie a lui Alexandru Coconul (1629—1631) nu s-a făcut nimic pentru completarea scaunului vacant. Presumăm că numai urmașul său Moise Movilă (1630—1631) a reșezat scaunul pe episcopul *Evloghie*, atestat documentar la 14 august 1630. Istoria istoric acum pînă pe la începutul anului 1639, cînd s-a retras din scaunul de la Solea. De aci, nu știm din ce motive, Vasile Lupu l-a ridicat pe scaunul de episcop de Roman, între anii 1641—1644.

Locul său la Rădăuți a fost ocupat de episcopul *Anastasia*, atestat documentar între anii 1639 și 1644. A întâmpinat moaștele Cuvioasei schiva, la intrarea lor în țară (13 iunie 1641), împreună cu Evloghie de la Roman, și a luat parte la lucrările Sinodului de la Iași în 1642. Se cunosc și cîteva lucrări de artă rămase din timpul păstosale la Rădăuți. Astfel, din porunca lui, s-a lucrat un pomelnic (o icoană) de triptic (un panou central de lemn, cu două părți sau catedrale laterale, tot din lemn, legate de partea centrală prin verigi de fier, îngropate, avînd un frumos ornament sculptat în partea superioară). O însemnare pe el, din 1644, spune că s-a lucrat din îndemnul popului, care l-a dăruit mînăstirii Moldovița. Tot Moldoviței îi aparține și o *Cazanie*, în 1644 (probabil Cazania lui Varlaam). Acestea sunt, ca și o însemnare pe un *Liturghier* slavon din 1643, ne arată că aparține metania la Moldovița. Pe la mijlocul anului 1644 a fost ridicat în scaunul vlădicesc de la Roman, în locul lui Evloghie, pe care el se amintea de atunci că «răposat».

Urmașul lui Anastasia la Rădăuți a fost un *Șteian*, semnat, alături de ceilalți vlădici ai Moldovei, în scrisoarea din 2 iunie 1645, prin care recomanda țarului Rusiei Mihail Feodorovici Romanov pe Ilie Șteian, fostul mitropolit al românilor din Transilvania. Urmașul acestuia a fost episcopul *Teofan*, cu metania la Putna, iștit de mai multe izvoare. De pildă, în 1646 un oarecare Ivenco scrie că a primit un *Tetraevanghel*, cu cheltuiala hatmanului Gavriil și a soției sale Liliana, în «Episcopia de Rădăuți, sub episcopul Teofan, care a iștit din sfînta mînăstire Putna». Probabil la rugămintea sa, Vasile Lupu a dat un hrisov, prin care întărea mînăstirii Putna toate daniile de la Ștefan cel Mare (1647). Mai este întîlnit în cîteva acte de Vasile Lupu, pînă la 5 iulie 1651.

Urmașul său a fost *Iorest*, probabil din 1651. La 5 aprilie 1656, a dat un hrisov prin care Gheorghe Ștefan făcea bisericii Sfîntului Nicolae din Șcheii Brașovului o danie anuală de 8000 de aspri. S-a retras din scaun, în a doua jumătate a lui 1656, căci la începutul anului următor era episcop al Rădăuților *Sava*, fost la Huși și

viitor episcop de Roman. Iorest s-a așezat la mînăstirea Secu, unde a și murit (după 1661).

La 10 mai 1658 întîlnim un nou episcop la Rădăuți cu numele *Teoian*, venit de la Huși. Acesta a avut o pistorire mai lungă, fiind întîlnit în numeroase acte ale domnilor vremii pînă în octombrie 1666. S-a retras — dacă nu cumva a fost înlăturat de domnitorul Iliăș Alexandru (1666—1668) — pe la începutul anului 1667 și s-a așezat la mînăstirea Putna, unde-și avea metania. A murit în. 1670, ca schimnic, fiind îngropat lîngă altarul bisericii lui Ștefan cel Mare.

În 1667, a fost trecut în scaunul vlădicesc de la Rădăuți episcopul *Serafim* de la Huși. În 1669 s-a scris din dispoziția sa un *Ceaslov mare*, pe care l-a dăruit mînăstirii Agapia. Însemnarea de pe carte arată că se c lugărise aici. Nu se cunosc motivele care au dus la înlocuirea lui cu episcopul *Teodosie*, fost la Rădăuți (1669 sau 1670). Fiindcă în-cursul lunii iulie 1671 Dosoftei al Romanului a fost mutat în scaunul mitropolitan, s-au produs schimbări și în conducerea eparhiilor sufragane. Astfel, Teodosie a fost mutat la Roman, iar în locul său la Rădăuți a revenit fostul episcop *Seratom*, care pînu atunci va fi stat la metania sa, la Agapia. Este amintit în anii următori în mai multe acte. Prin 1685 s-a retras din scaunul episcopal. Este întîlnit ca proin-episcop în mai multe acte. Nu s-a așezat la Secu, ci la mînăstirea Miera (Mira, Mera), în părțile Vrancei, căci apare acolo ca martor în cîteva acte de proprietate, alături de proin-mitropoiitul Teodosie și de episcopul Sava al Romanului, ca «epitropul mînăstirii Miera». Probabil a și murit aici.

Locul său la Rădăuți a fost ocupat de *Misail*, care a păstorit din 1685 pîna la începutul anului 1689, cînd a luat locul lui Sava la Roman, acesta fiind ridicat în scaunul mitropolitan.

În aceste împrejurări, la Rădăuți a fost ales *Lavrentie* de la Bogdana. Ca episcop, este întîlnit în numeroase acte de danie sau ca membru al divanului țării, alături de ceilalți ierarhi ai țării. La începutul anului 1702, a fost ales la Roman, în locul lui Misail, ajuns mitropolit. Din «diata» fostului mitropolit Teodosie, aflăm că Lavrentie era fiull său duhovnicesc, slujindu-i și ca diacon, li lăsa toate moșiile sale, l cumpărate în părțile de sud ale Moldovei, cu îndatorirea de a ridica un lăcaș de închinare pe apa Zăbrăuțului. Din unele acte mai tîrzii, rezultă că vlădica Lavrentie i-a respectat dorința, ridicînd o «mînăstire» pe valea Zăbrăuțului, cumpărînd, pe seama ei, mai multe moșii sau primind altele, ca danie, din partea unor credincioși. Domnii țării au acordat noii mînăstiri felurite scutiri.

'rebuie amintit și faptul că în timpul păstoririi lui Lavrentie, mitropolitul Dosoftei, pe atunci pribegit în Polonia, a hirotonit ca episcop ădăuți pe arhimandritul Nicolae Vasilievici, din Suceava, care în mînăstirea Molonița Strie în Polonia. Despre această hirotonie mitropolitul Dosoftei patriarhului cu același nume al Ierusalimului 1693 (însuși Nicolae semna pe o carte, la 16 decembrie 1691). ur n-a ocupat niciodată scaunul de la Rădăuți. Iltimul episcop de Rădăuți, în perioada de care ne ocupăm, a fost *son*, cu metania la Agapia (1702—1708), ajuns apoi mitropolit al 3vei.

piscopia Hușilor. în timpul primei domnii a lui Ieremia Movilă — 1600), mitropolit al țării fiind fratele său Gheorghe, a avut loc pt de mare însemnătate pentru viața bisericească a Moldovei, și e înființarea Episcopiei Hușilor. *Noua episcopie a luat naștere în 1598.* într-un hrisov al iui Ieremia Movilă din 15 decembrie 1598, nenționați ca martori și ierarhii moldoveni de atunci: mitropo-3heorghe Movilă, cu episcopii Agafton al Romanului, Teodosie avschi) al Rădăuților și *Ioan al Hușilor.* în schimb, actele de pînă nai 1598, în care apar ca martori și vlădicii țării, menționează i pe primii trei ierarhi. înseamnă că înființarea Episcopiei, pre-}i alegerea și hirotonia primului ei titular, episcopul Ioan, au oc *Intre 6 mai și 15 decembrie 1598.* De aci înainte, episcopul de apare mereu în actele vremii, alături de ceilalți ierarhi ai țării, iserica cu hramul Sfinții Apostoli Petru și Pavel din Huși, ctului Ștefan cel Mare, a devenit catedrală episcopală. Noua Episcocupa ultimul loc între cele patru eparhii moldovene, după Su-, Roman și Rădăuți. De regulă, titularii ei erau promovați în ii vlădicesc de la Rădăuți, iar de aci la Roman. Am arătat care tinderea teritorială a noii eparhii.

•imul episcop, *Ioan*, se pare că er[^] călugărit la Rîșca. A fost ui dintre ierarhii țării, care, în 1600, la intrarea lui Mihai Vi-în Moldova, nu și-a părăsit scaunul. Ca episcop de Huși, a avut r de luptat cu greutățile începutului, străduindu-se să dea noii i o organizare cît mai corespunzătoare, după chipul celorlalte i ale țării. Ieremia Vodă Movilă a înzestrat episcopia cu mai sate.

■îpă o păstorire de șapte ani, episcopul Ioan a fost mutat la ții, prin aprilie 1605. Poate în cursul aceleiași luni a fost ales la *flotei*, cel care fusese cîteva luni episcop la Roman, în timpul irii Moldovei de către Mihai Viteazul (iunie-sept. 1600). în 1597

era «arhimandrit și egumen» la Galata. Ca episcop de Huși e întâlnit în câteva acte. A murit după 29 august 1607.

Noul episcop, *Efiem* de la Moldovița, a avut o păstorire scurtă, fiind mutat apoi la Rădăuți.

La 21 decembrie 1610 apare, alături de ceilalți vlădici ai țării, episcopul *Iosif* de la Huși. Presupunem că păstora de pe la sfârșitul anului 1608, deci din timpul lui Constantin Movilă (1607—1611). Este interesant că, în foarte multe acte ale domnitorului Ștefan II Tomșa (1611—1615), în care sînt trecuți și vlădicii țării, nu apare numele episcopului de Huși. Presupunem că Iosif a fost înlăturat din scaun de acest domnitor, ca om de încredere al Movileștilor — dacă nu cumva s-a refugiat cu Movileștii în Polonia —, iar scaunul de la Huși a rămas mai mulți ani vacant. Totuși, la 16 iunie 1613, acest domn făcea Episcopiei o danie.

Abia la 20 mai 1617 apare în acte un nou episcop de Huși, cu numele *Mitrofan* — probabil fostul episcop de Roman —, ales pe la începutul lui 1616, sub Alexandru Movilă. Numele său este trecut în mai multe acte ale vremii, fie ca martor, fie în acte domnești de danie către Episcopie.

Același domn, apoi Gaspar Grațiani (1619—1620) porunceau slujbașilor din ținutul Fălciu și din Huși să nu; se mai amestece în treburile satelor Episcopiei. Probabil acest ultim domnitor l-a înlocuit cu episcopul *Pavel* (c. 1620), fost la Roman.

Ajungînd domn Alexandru Iliăș (1620—1621), a reșezat în scaun pe *Mitrofan*, în toamna anului 1620. Și această păstorire a fost de scurtă durată, pînă pe la sfârșitul anului 1622, fiind din nou înlocuit cu *Pavel*, desigur de către Ștefan II Tomșa, ajuns domn pentru a doua oară (1621—1623). De data aceasta, Pavel și-a păstrat scaunul și sub domnul următor, Radu Mihnea (1623—1626). Dar în cursul anului 1626, Miron Barnovschi a reșezat în scaun pe episcopul Mitrofan. Episcopul Pavel s-a retras la mînăstirea Neamț, unde a și murit. Mitrofan a păstorit la Huși — pentru a treia oară — pînă la începutul anului 1634, cînd a fost mutat în Roman. În această perioadă este întâlnit în mai multe acte ale lui Miron Barnovschi și ale domnilor următori. Considerăm că dese schimbări de la Huși între Mitrofan de Secu și Pavel de Neamț au fost niște stări de provizorat, un fel de «locotenente episcopale».

A urmat episcopul *Gheorghe*, probabil fost egumen la Șecu, sub care Vasile Lupu a acordat mai multe scutiri Episcopiei. A luat parte la lucrările Sinodului de la Iași din 1642. Probabil s-a retras din scaun la începutul anului 1645.

Urmașul său, *Ghedeon*, venit tot din mînăstirea Secu (c. aprilie 5), a păstorit pînă prin iulie 1653, cînd domnitorul Gheorghe Ște-1-a ridicat în scaunul mitropolitan. Locul său la Huși a fost ocu-*de Sava*, care, în a doua jumătate a anului 1656, a fost trecut în Linul vlădicesc din Rădăuți. Urmașul lui la Huși a fost episcopul *ian* (nu Iorest, cum au socotit unii istorici), ales înainte de 10 iarie 1657, cu o păstorire foarte scurtă. O păstorire tot așa de scurtă vut și ierarhul cărturar *Dosoftei* (amintit la Huși la 10 mai 1658),

; apoi la Roman în primele luni ale anului 1660.

La 29 martie 1660, în scaunul de la Huși păstorea episcopul *Serafim*. actele vremii, reiese că avea preocupări gospodărești. Domnii ;, mai ales Eustratie Dabija (1661—1665), i-au dat mai multe hrisoave danie. La 26 octombrie 1666, Iliăș Alexandru (1666—1668) ordona jătorilor domnești să nu mai «globească» sau să mai judece pe :gării, călugărițele și preoții de mir cu fiii lor necăsătoriți, din cusul eparhiei Hușilor, ci numai episcopul Serafim să fie îndreptățit judeca și a-i învâța și a-i certa». Păstoria dui la Huși s-a încheiat rimele luni ale anului 1667, cînd a fost trecut la Rădăuți, în locul său a fost ales ca episcop *loan*, fost mulți ani egumen al ăstirii «de la cetate», adică al mîn^stirii ridicate de Vasile Lupu !etatea Neamț (devenită apoi metoc Secului), iar în 1666, egumen *ecu*. Și el s-a arătat ca un bun chivernisitor al bunurilor Epis-ei. La începutul anului 1674, cînd Dosoftei și-a părăsiit scaunul mi-olitan, plecînd în Polonia împreună cu domnitorul Ștefan Petriceicu, l său a fost ocupat de Teodosie al Romanului, iar la Roman a fost it loan de la Huși.

în cursul ultimilor săi ani de păstorire, teritoriul eparhiei Hușilor ;t adesea pustiit de turci și de tătari, locuitorii sărăcind sau plecînd ejenie. De aceea, urmașul său, *Soironie*, a cerut domnilor țării multe hrisoave de danie, arătînd sărăcia la care ajunsese eparhia, stoiit pînă către sfîrșitul anului 1676.

în 1677, era episcop la Huși *Calistru Vartic*, ales probabil în . Ca episcop, este întîlnit în actele vremii, alături de ceilalți vlădici rii. La 20 ianuarie 1681 Gheorghe Duca îl împuternicea să-și strîngă :onul vlădicesc» din eparhie și să cerceteze viața religio-morali storiților săi. A cîrmuit eparhia Hușilor pînă spre sfîrșitul anului cînd a fost silit să se retragă din scaun. A trăit la biserica ilari din Iași, devenind apoi loțtiitor de mitropolit, după plecarea >osoftei în Polonia, între anii 1686—1689 (în aceeași perioadă a ii loțtiitor al fostei sale eparhii, a Hușilor).

La 11 ianuarie 1683, era episcop ia Huși *Mitrofan*, fost călugăi la mînăstirea Bisericiani. Este vorba de episcopul tipograf, ucenic aj mitropolitului Dosoftei, căruia i-a tipărit cîteva din lucrările sale *Psaltirea slavo-română* (1680), *Molitvelnical de-nțăles* (1681), *Viața ș petrecerea svinților* (1682—1686). La rugămintea patriarhului Dositei a Ierusalimului, aflat în Moldova, ieromonahul Mitrofan a făcut o tipo grafie grecească la Cetățuia, lîngă Iași, unde a tipărit lucrările : *Desprt primatul papei*, a lui Nectarie al Ierusalimului (1682), *Dialog contrt ereziilor*, a lui Simeon al Tesalonicului (1683) și *Slujba SlintUo Serghie și Vach* (1685). A format de asemenea cîțiva ucenici, care i-ai continuat activitatea tipografică.

Munca sa rodnică de rîspîndire a cuvîntului tipărit a fost apreciată îndeosebi de mitropolitul Dosoftei, care l-a ajutat să fie ridicat la treapta de episcop al Hușilor. Dar în 1686, cînd Dosoftei a trebuit să plece în Polonia cu regele Jan Sobieski, a fost nevoit să-și pară sească scaunul și episcopul Mitrofan, care a trecut în Țara Românească Aici s-a pus în slujba lui Șerban Cantacuzino, care l-a numit conducător al tipografiei domnești din București, îngrijind de tipărire; *Bibliei* din 1688 și a altor cărți. În 1691 a ajuns episcop al Buzăului desfășurînd și acolo o rodnică activitate, mai ales prin înființare* primei tipografii din acel oraș. Episcopul Mitrofan, se înscrie între mari vlădici cărturari din trecutul Bisericii noastre, iar prin activitatea desfășurată în cele două țări, el a adus o contribuție însemnată la întărirea conștiinței de unitate națională românească.

După ce Mitrofan a părăsit Moldova, tot lui *Calistru Vartic* i s-a încredințat cîrmuirea Episcopiei Hușilor, pînă la alegerea lui *Varlaam* de la Secu. Alegerea acestuia va fi avut loc în a doua jumătate a anului 1689, cînd s-au completat și celelalte scaune vacante. Nou cîrmuitor s-a dovedit, în cursul celor aproape două decenii de arhi păstorire, preocupat mai mult de propriile sale interese decît de alt Episcopiei. A ridicat un schit din lemn, cu hramul Bunavestire, în satul Brădicești, în părțile Hușilor, căruia i-a purtat apoi o permanentă grijă creîndu-i o înfloritoare situație materială. Episcopul a primit ca danie sau a cumpărat el însuși zeci de moșii sau părți de moșii pentru schitul său, mai ales în părțile Hușilor.

Probabil prin decembrie 1708, *Varlaam* s-a retras din scaunul vlădicesc, așezîndu-se la schitul său, căci în ianuarie 1709 era ales un nou episcop. A murit prin 1712. Împotriva canoanelor și a rînduielilo: bisericesti, *Varlaam* a lăsat prin testament ca schitul și toate averile lui să treacă asupra fostului mare vornic Gavril Miclescu, se pare că rudenie. Dar mitropolitul Ghedeon cu sufraganii săi, Pahomie de Ic

an și Calistru de la Rădăuți, au hotărât ca schitul — cu toate rile lui — să fie de-acum înainte metoc al Episcopiei Hușilor. Cu se sale bunuri, ierarhii următori au izbutit să refacă Episcopia tarea de ruină în care a ajuns prin lipsa de interes a lui Varlaam urma războiului ruso-turc din 1711, purtat tocmai în părțile Hușilor.

Concluzii: Se constată numeroase schimbări la conducerea arhiei Romanului, pricinuite fie de retragerea vlădicilor din scaun, de înlăturarea lor de către domnii țării. între ei s-a impus, ca i de carte și de viață superioară, Dosoftei cărturarul.

Aceeași instabilitate se observă și în cazul vlădicilor de la dăuți. Cei mai mulți păstoreau abia câțiva ani, fiind apoi mutați scaunul de la Roman. Unii s-au retras din scaun către sfhșitul 'ții, alții au fost înlăturați de domnii țării. S-a remarcat, între ei, iscopul Efrem.

Tot așa, vlădicii de la Huși au fost schimbați foarte des de către nanii țării ori au fost promovați în celelalte scaune vlădicești. re ei s-au remarcat Dosoftei și Mitrofan, oameni de aleasă cultură, • care au păstorit aici prea puțin.

BIBLIOGRAFIE

: v o a r e : ACADEMIA ROMÂNĂ, Documente privind istoria României, XVII. A. Moldova, voi. I (1601—1605), voi. II (1606—1610), voi. III (1611— voi. IV (1616—1620), voi. V (1621—1625), București, 1952—1957; Direcția or Statului. Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva Istorică Centrală ilui, voi. I (1387—1620), voi. II (1621—1652), voi. III (1653—1675), voi. IV (1700), voi. V (1701—1720), București, 1957—1975.

jerări: Episcopia Romanului. MELCHISEDEC (ȘTEFĂNESCU), Cro-omanului și a Episcopiei de Roman, partea întâi, București, 1874, 352 p.; ile UDIȘTEANU, Un episcop de Roman necunoscut (— Dosoltei de la Tazlău), an. VIII, 1956, nr. 7—8, p. 531—535; MIRCEA PACURARIU, Contribuții la Episcopiilor Romanului, Rădăuților și Hușilor În secolul al XVII-lea și ui secolului al XVIII-lea, în MMS, an. LV, 1979, nr. 1—2, p. 49—68 ; SCARLAT >CU, Episcopia Romanului, București, 1984, 415 p.

iscopie Rădăuților. DIMITRIE DAN, Cronica Episcopiei de Rădăuți, 1912, VIII + 264 p. + 21 fig.; I. IUFU, Mănăstirea Moldovița, centru cultural nt din perioada culturii în limba slavonă (sec. XV—XVIII), în MMS, an. 1963, nr. 7—8, p. 428—455; I. ZUGRAV, Trei manuscrise liturgice de la ii Efrem al Rădăuților, în același număr, p. 456—472; RADU CONSTANTII- Viața cuviosului Efrem — o scriere hagiografică necunoscută, în BOR, III, 1980, nr. 7—8, p. 866—875 (se ocupă cu Efrem de Rădăuți).

iscopie Hușilor. MELCHISEDEC (ȘTEFĂNESCU), Cronica Hușilor și a ei, București, 1869, X + 463 + 175 p. ; DIONISIE UDIȘTEANUL, Calistru epitrop și locțiitor de mitropolit În timpul refugiului al doilea al mitropo- Oosoltei al Moldovei, în BOR, an. LXXXVII, 1969, nr. 3—4, p. 416—425 s POPESCU, Episcopul Mitrolan al Hușilor, în MMS, an. XLV, 1969, nr. 7—9, -504; SCARLAT PORCESCU, Episcopia Hușilor. Pagini de istorie. Roman, 3P-

itru episcopul Mitrofan, să se vadă bibliografia la capitolul privind Episcopia în secolul XVII.

XXXVII

MITROPOLITII VARLAAM ȘI TEODOSIE AI UNGROVLAHIEI

Lvupă moartea lui Matei Basarab (1654), au urmat mai multe domnii scurte și fără însemnătate. Au avut loc acum lupte neconținute între marile familii boierești ale Cantacuzinilor și Bălenilor cu felurite uneltiri la Constantinopol, răpiri de averi, ucideri, pribegii peste hotare, care au adus mult rău țării. Lucrurile s-au liniștit abia după ce scaunul domnesc a fost ocupat de Șerban Cantacuzino (1678—1688). Se înțelege că în astfel de împrejurări a avut de suferit și Biserica.

Mitropolitul Teodosie. După moartea mitropolitului Ștefan (25 aprilie 1668), soborul ierarhilor, egumenilor și boierilor alegători, întrunit la 20 mai 1668, a ales în scaunul vacant pe egumenul Teodosie de la mânăstirea Argeș. Cu prilejul alegerii, ipopsifiull Teodosie a rostit pentru prima oară crezul în românește (il cunoaștem — împreună cu mărturisirea sa de credință — din *Condica Sfintă*, inițiată de mitropolitul Ștefan). A doua zi, 21 mai 1668, a fost hirotonit întru arhiepiscop. La numai câteva zile după alegerea și hirotonirea sa, printr-un hrisov dat de Radu Leon la 8 iunie 1668, s-a hotărât, oficial, mutarea scaunului mitropolitan de la Tîrgoviște la București. Biserica cu hramul Sfinții împărați Constantin și Elena, ctitoria domnitorului Constantin Șerban Basarab (1654—1658), a fost declarată, tot atunci, catedrală mitropolitană. Totuși, și înainte de această dată vladicii Ungrovlahiei obișnuiau să stea în București, alături de domnii țării. Tot așa, după 1668, unii din ei stăteau la Tîrgoviște. Pînă la declararea ctitoriei lui Constantin Șerban drept catedrală, mitropoliții Ungrovlahiei au mai folosit trei biserici în acest scop și anume : biserica Radu Vodă, ctitorită de Alexandru II (1568—1577), mânăstirea Stelea, ctitoria spătarului cu același nume, din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, refăcută de mitropolitul Grigorie I, și biserica Sfintul Gheorghe Vechi, ctitoria

îi vornic Nedelcu, tot din a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Unele se numeau «scaune mitropolitane» și chiar «mitropolii», în privința originii mitropolitului Teodosie s-au purtat multe discuții. S-a crezut, mult timp, că era originar din satul Veștem, de lângă Juc, de unde i s-a atribuit și apelativul de «Veștemeanul». În urma noilor cercetări, preotul Nicolae Șerbănescu a susținut că Teodosie a născut în jurul anului 1620 «într-un sat de prin părțile de sub tețele județelor Argeș sau Vâlcea». Dar anumite fapte din viața lui conduc la constatarea că era născut în orașul Râmnic. Astfel, între 1677—1680, vlădica Teodosie a ridicat un lăcaș de închinare în Râmnic, cu hramul Sfinții Arhangheli Mihail și Cavriil, cunoscut sub numele de «schitul Cetățuia», închinat Mitropoliei, pe seama căruia a dat mai multe imobile, iar domnii țării, Gheorghe Duca, Șerban Cioculescu și Constantin Brâncoveanu, i-au hărăzit felurite scutiri și privilegii.

În același oraș, mitropolitul Teodosie a refăcut biserica cu hramul lui Gheorghe în 1681 (fiind arsă în cursul războiului ruso-turc din 1736—1739, a fost reparată de un nepot al mitropolitului, Mihail, și alți credincioși). Adăugăm și faptul că un alt nepot al mitropolitului cumpăra — în ultimele decenii ale secolului al XVII-lea — multe locuri, tot în Râmnic. Alte rude ale sale apar de asemenea în proprietate la Râmnic.

Restaurarea a două biserici în acest oraș, cărora le-a purtat apoi o stăpânire permanentă, ca și rudele pe care le avea, stăpânirea de proprietate în acest oraș l-au făcut pe profesorul Toma G. Buiaț să emită părerea — pe care ne-o însușim — că mitropolitul Teodosie se trăgea dintr-o familie de români transilvăneni, stabilită însă în Râmnicu-Vâlcea în colonia străveche de «ungureni».

El a călugărit la mănăstirea Cozia. Cîteva ani a petrecut întru odihnă din Muntele Athos. La 12 ianuarie 1661, apare într-un act «Teodosie proegumenul o. t. Cozia», iar la 7 aprilie 1662, era amin-egumen al mănăstirii Argeș. Viața aleasă pe care a dus-o, dragă de carte, priceperea în cele gospodărești, la care se adaugă și talentul față de partida Cantacuzinilor, vor fi fost motivele care îl au la alegerea sa în scaunul mitropolitan, la 20 mai 1668. Într-o zi înscăunat în ziua următoare, mitropolitul Teodosie n-a putut să se ocupe de păstorie liniștită din cauza frământărilor și a luptelor ce dintre cele două mari partide boierești, a Cantacuzinilor și a ilor, care voiau să aibă puterea în mînă. Amestecul său în aceste împrejurări, ca adept al familiei Cantacuzino — deși se arătase cu dra-

goste de popor și dornic să biruiască adevărul — i-a adus multe necazuri.

Astfel, la 3 decembrie 1668, Teodosie împreună cu unii boieri au cerut domnitorului Radu Leon, prea mult înconjurat de greci, să-i alunge din țară. Urmarea acestei mișcări a fost mazilirea domnului și înlocuirea sa cu Antonie Vodă din Popești (1669—1672). Sub acesta, vlădica Teodosie a luat parte — în fruntea întregului divan — la judecarea vornicului Stroe Leurdeanu (vinovat de uciderea postelnicului Constantin Cantacuzino), care a și fost condamnat la pedeapsa capitală (pînă la urmă nu s-a aplicat, ci a fost călugărit la Snagov).

După trei ani însă, Antonie Vodă a fost mazilit și înlocuit cu fostul domn Grigorie Ghica (1672—1673), omul Bălenilor. Curînd după înscăunare, a început o aprigă prigoană împotriva Cantacuzinilor, mulți dintre boieri ajungînd la ocnă sau la închisoare. Între cei loviți de urgia domnească se număra și mitropolitul Teodosie, care ceruse pedepsirea lui Stroe Leurdeanu. În cursul lunii iunie 1672 a fost trimis în surghiun la mînăstirea Tismana, unde a stat aproape 7 ani (cîteodată și la Cozia).

Întrucît episcopul Varlaam al Rîmniicului a refuzat să primească scaunul mitropolitan, a fost ridicat la această treaptă egumenul *Dionisie* de la mînăstirea Radu Vodă din București, înscăunat la 24 iunie 1672. Acesta fusese călugăr și eclesiarh la mînăstirea Adormirea Maicii Domnului din Cîmpulung, în timp ce funcționa aici o tipografie, fiind și corector al acesteia (în *Psaltirea* slavonă din 1650 semna : «smeritul ieromonah Dionisie eclesiarhul, corector»). A plecat apoi îla Muntele Athos, așezîndu-se la mînăstirea Ivir. De aici, a fost trimis, în anul 1660, ca egumen la metocul din Moscova al acestei mînăstiri. După șapte ani a fost înlocuit și poate s-a retras din nou la Ivir, ca în 1670—1671 să i se încredințeze conducerea mînăstirii Radu Vodă din București, închinată Ivirului. Faptul că a trăit la Ivir și că a fost rînduit să conducă metocul acesteia din Moscova și mînăstirea Radu Vodă care-i era închinată, iar mărturisirea lui de credință cu prilejul alegerii ca mitropolit s-a scris în limbile greacă, slavonă și română, ne face să ne întrebăm dacă nu cumva era un georgian (din Iviria) sau un ucrainean, venit cu echipa de tipografi trimiși de Petru Movilă în Țara Românească, după 1635.

Păstorirea lui ca mitropolit a fost de scurtă durată, căci — probabil în prima jumătate a lunii decembrie 1672 — «s-a petrecut dintru această viață cu moarte firească», după cum preciza *Condica Sfîntă*.

Mitropolitul Varlaam. In locul său, domnitorul Grigorie Ghica a dat «cu sila» pe episcopul Varlaam de la Rîmnic. Acesta era originar din părțile Piteștilor, după unii din satul Moșoaia, după alții ar din Pitești. In ce privește viața sa pînă la alegerea ca episcop, dă el însuși aceste date autobiografice în «așezămîntul» pe care-l ea înainte de moarte pentru mînastirea Trivale : «den tînără vîrstă poftit chipul călugăriei, care l-am și luat în sfînta mînăstire Co-i, și după rînduiala sfîntei mînăstiri ne-au ajuns rîndul de am și imenit».

în toamna anului 1665, s-a retras de la conducerea mînăstirii, în pîndu-se spre Rusia, probabil din dorința de a-și îmbogăți cunoștele, atras de faima mișcării culturale începute de mitropolitul Pe-Movilă. E posibil să fi rămas în Rusia mai mulți ani, timp în care fi cercetat Kievul, Moscova și alte centre culturaie-bisericești de Io. A adus cu sine din Rusia felurite odoare sfînte, dăruite unora ctitoriile sale de mai tîrziu, și desigur cărți, între care și cele ale imandritului Ioanichie Galeatovschi, *Cheia înțelesului* și *Cerul nou*, care a pus apoi să se tălmăcească în românește, iar pe cea dinții ; tipărit-o, în 1678.

Reîntors în țară a fost numit egumen la mînăstirea Glavacioc l. Argeș). în această calitate era chemat uneori la lucrările diva- , ui domnesc, alături de vlădicii, boierii și egumenii celorlalte mari ișuri de închinare.

La scurt timp după aceasta, «prostindu-se de bună voia sa» episc-ul Serafim al Rîmnieuui Tui, egumenul Varlaam de la Glavacioc a fost mat să-i ia locul (către sfîrșitul anului 1670). Ca episcop, este ntit în mai multe acte de proprietate ale Episcopiei (cumpărări dani). Peste doi ani însă, murind mitropolitul Dionisie, domnito-Grigorie Ghica a cerut episcopului Varlaam să primească scaumitropolitan. înscăunarea s-a făcut la 24 decembrie 1672.

Deși a păstorit numai șapte ani, rritropolitul Varlaam și-a legat iele de o seamă de fapte vrednice de pomenire. Astfel, și-a în)tat atenția asupra preoților de mir, care s-au plîns lui Grigorie : a «pentru multele nevoi ce să află întru dînșii», fiind «mai înliiați decît toate ceatele» și ajunși «la lipsă și la pustiire». Domsfătuindu-se cu mitropolitul țării și cu episcopii sufragani, a dat hrisov, la 15 aprilie 1673, prin care făcea unele ușurări preoțimii,

irînd «ca de acum înainte să dea numai într-un an odată, la vreharaciului birul lor». Două hrisoave asemănătoare a dat și noul n, Gheorghe Duca (1673—1678). Sub raport gospodăresc, Varlaam imit numeroase dani de sate, vii, mori, închinări de schituri sau

a cumpărat el însuși numeroase proprietăți și a obținut felurite scutiri pe seama Mitropoliei.

Ca și alți ierarhi din trecutul nostru, mitropolitul Varlaam a fost un mare ctitor de lăcașuri sfinte, ridicate cu cheltuiala și îndrumarea sa. Între acestea se numără biserica de piatră a schitului *Trivalea*, ■—■ existent de mai înainte — situat azi într-un cartier al orașului Pi-lești. La 15 noiembrie 1702, schitul era închinat de ctitor mînăstirii Cozia, printr-un act de o mare frumusețe literară și adîncă duiosie. A fost înzestrat cu numeroase proprietăți.

A doua ctitorie a iui Variaam este mînăstirea *Tumu* (1676), situată pe malul stîng al Oltului, nu departe de Cozia, căreia i-a fost închinată. Se pare că înainte vreme, în peșterile din apropierea mînăstirii, locuiau călugări sihastri. O tradiție spune că aici a trăit la batrînețe și mama sa, schimonahia Xenia.

A treia ctitorie a mitropolitului Varlaam este schitul *Fedeleşoiu* (sau *Fedeflesciori*), situat în jud. Vîlcea (azi biserică do mir). La îndemnul său, doamna Măria, soția iui Grigorie Ghica, a început ridicarea acestui lăcaș de închinare în 1673. Dar, către sfîrșitul aceluiași an, Grigorie Ghica a fost mazilit, încît lucrările de construcție «au rămas asupra preasfînțitului mitropolit chir Varlaam», care «s-au nevoit de au isprăvit aceste toate cate se vād cu toată podoaba», după cum se poate citi în pisania schitului, pusă mai tîrziu. Biserica cuprinde piese de o deosebită valoare artistică, cum sint tîmpla și ușile de la intrare. Între personajele zugrăvite în interior, se remarcă familia lui Grigorie Ghica, Constantin Brîncoveanu — sub care s-a isprăvit lucrul — și mitropolitul însuși. Schitul *Fedeleşoiu* a fost înzestrat de mitropolit cu numeroase moșii, vaduri de moară, un pod peste Olt, la care se adaugă numeroase cărți și obiecte de cult. În 1750, Grigorie II Ghica 1-a închinat mînăstirii Pantelimon de lîngă București (care avea și spital) «pentru îndestularea și buna chibzuire a spitalului cu săraci bolnavi».

Mitropolitul Varlaam a avut și preocupări de ordin cultural. Astfel, spre sfîrșitul păstoririi sale a înființat o tipografie la București, undeva în cuprinsul mitropoliei. Activitatea tipografică încetase în Țara Românească din anul 1652. Cunoscînd fălosul pe care-l poate aduce o tipografie Bisericii și neamului său, mitropolitul a înființat «de iznoavă» o tipografie, aducînd și «dascăli de tipografie». S-ar putea ca el să fi adus utilajul și meșterii tipografi din Rusia, așa cum va face și contemporanul său, mitropolitul Dosoftei al Moldovei, care a obținut o tiparniță de la patriarhul Ioachim al Moscovei.

El n-a putut să tipărească decît o singură carte, *Cheia înțelesu-* în 1678, un volum de predici, sau *Cazania* arhimandritului Ioani-; Galeatovschi din Cernigov. Cartea avea o prefață, adresată «tu-»r pravoslavnicilor creștini, carii sînt născuți întru limba noastră lănească», de către «Varlaam, cu mila lui Dumnezeu arhiepiscop itropolit al Târgoviștii și al scaunului Bucureștilor, exarh Plaiului i toată Ungrovlahiia». În cele două foi ale ei, mitropolitul arăta i a înființat tipografia și cum a ales această carte pentru a fi dată ipar. Tot în prefață scria că prin «multă osârdie... și cheltuială — tocmit dascăli învățați și le-am dat aciastă carte de o au scos di limbă rusească pre limba noastră drept românește». Nu știm însă î au fost acei «dascăli învățați». Să fie frații Radu și Șerban Grenu ? Sau spătarul Nicolae Milescu ?

Cartea a fost tradusă după ediția ucraineană tipărită la Lvov în 5, care cuprindea 64 de cazanii și un scurt manual de omiletică ; românește s-au tradus numai 12 cazanii duminicale și 6 la sărbăle mai însemnate. Gravurile au fost lucrate de Ioan Bacov, care dovedit că este moldovean (Băcăuanul).

Activitatea atît de meritorie a mitropolitului Varlaam a fost în-uptă de noile schimbări politice survenite în Țara Românească, î noiembrie 1678, scaunul domnesc a fost dat lui Șerban Cantacu-), unul din fiii postelnicului ucis în 1663. Noul domn a intrat în urești la Bobotează anului 1679. Printre măsurile pe care le-a luat >st și aceea de a da satisfacție celor ce au fost prigoniți sub dom- anteriori din pricina atașamentului lor față de familia sa. între știa era și fostul mitropolit Teodosie, aflat de șapte ani la Tismana. *ipisețul Cantacuzinesc* relatează că, la 25 aprilie 1679, domnul a vocat «un mare sobor de arhieriei ai țării și de alți arhieriei carii întîmplase atuncea aici și toți egumenii din toată țara și cu toată rimea». Soborul a găsit pe mitropolitul Teodosie nevinovat, iar mul i-a dat din nou cîrja, pentru cfrmuirea mitropoliei Ungrovla-. însuși mitropolitul Varlaam a recunoscut că vlădica Teodosie avut nici o vină și că a fost înlăturat pe nedrept din scaunul său. pt aceea, a depus cîrja, în fața tuturor, renunțînd la scaunul milolitan. Cu aceasta, se încheie păstoria sa atît de luminoasă și de ată în fapte.

La scurt timp după aceasta, Varlaam a trecut munții, în Transil-ia ,• a ajuns în Făgăraș, iar de aci la Alba Iulia, la principele Tran-aniei Mihail Apaffi, unde va fi cercetat și pe mitropolitul Sava icovici. Se pare că a trecut și prin Sibiu, apoi la Brașov, unde a as mai mult timp. în primăvara anului 1682 era la Iași, unde

domnea Gheorghe Duca, iar de aici, s-a reîntors în Țara Românească, reluând raporturile cu Șerban Cantacuzino.

Dornic de a cunoaște cât mai multe lucruri, vlădica Varlaam a plecat să cerceteze Țara Sfântă și Muntele Sinai. După această călătorie, s-a reîntors pentru totdeauna în țara sa, stînd mai mult la Trivalea, uneori la Cozia. Este atestat mereu în actele vremii, legate mai mult de ctitoriile sale ; el cumpără — sau primește în danie — proprietăți pe seama acestora, întărite prin numeroase hrisoave domnești, de la Șerban Cantacuzino și Constantin Brîncoveanu.

Cu puțin timp înainte de moarte, bătrînul ierarh a pus să i se scrie «așezămîntul» pentru mînăstirea Trivalea (15 noiembrie 1702), rînduind ca ea să fie închinată Coziei. Actul era întocmit într-o frumoasă limbă românească, redînd și unele crîmpeie din viața sa. Peste trei zile, la 18 noiembrie, și-a dat obștescul sfîrșit la Cozia, așa cum dorise el însuși.

Mitropolitul Teodosie a doua oară. Reașezat în scaunul din care fusese înlăturat pe nedrept, a păstorit pînă la moartea sa, întîmplată la 27 ianuarie 1708. Din activitatea pe care a desfășurat-o în această perioadă, de aproape trei decenii, vom reține numai pe cea culturală și pe cea legată de apărarea Ortodoxiei românești în Transilvania.

Mitropolitul Teodosie a avut norocul să activeze sub cei doi mari domni iubitori și sprijinitori ai artei și culturii, Șerban Cantacuzino și mai ales Constantin Brîncoveanu, în timpul cărora au activat cărturari de prestigiu ca : episcopii Mitrofan și Damaschin de la Buzău, Antim Ivireanul, tipograf, episcop și apoi mitropolit, Constantin Cantacuzino Stolnicul, frații Radu și Șerban Greceanu și atîția alții. Tot sub Teodosie s-au ridicat marile ctitorii brîncovenești (Potlogi, Mogoșoaia, Hurezi, Mamul, Brîncoveni, Șfintul Gheorghe Nou din București etc, fără să mai pomenim pe cele refăcute), multe din ele fiind sfînțite de el însuși.

În tipografia înființată de Varlaam la București, ca și în cele care au luat ființă la Buzău, Snagov și Rîmnic, au văzut lumina zeci de lucrări, fie de slujbă bisericească, fie de zidire sufletească sau de apărare a Ortodoxiei, în limbile română, slavonă, greacă și arabă.

Dintre tipăriturile care au ieșit la lumină sub mitropolitul Teodosie ne vom ocupa numai de cele mai semnificative, care au avut o legătură directă cu el. Prima carte tipărită de el a fost un *Litmghier*, în 1680. În însăși foaia de titlu se menționa că a fost tipărit «den porunca și osârdua, cum și cheltuiala» mitropolitului. Ca și cărțile tipărite de înaintașul său Ștefan, Liturghierul avea numai tipicul în românește, iar slujba era în slavonește (doar la sfîrșit sînt cîteva ru-

ii în românește). Tradiția slavonă era încă atât de puternică, în prima prefață a cărții — semnată de mitropolit — se arăta că idrăznit să traducă întreg textul Liturghiei în românește, ci nupicul : «...iară Liturghia toată a o prepune pre limba noastră și uta, nice am vrut, n/ce am cutezat, pentru neîndestularea limbii, i lipsa dascălilor, pentru neînțelegerea năroadelor de rostul cel rat și adînc al înnoirii...». Din aceeași prefață, se desprindea și a curată a autorului față de neamul său, scriind : «jalnic și pilîn-lucru iaste într-atîta micșorare și călcare rodului nostru cestui iese carele odată și el numărat între putearnicile neamuri și tarii oameni să număra, iară acum atîta de supus și ocărit iaste, ce învățatură, nici știință, nici arme, nici legi, nici un obicei tot rodul ce să pomeneste astăzi rumân (între rumâni ce zicem ndern și pe moldoveni că tot dintr-o fîntână cură)». In aceeași ță se făceau referințe directe la exploatarea pe care o exerciurcii asupra «pămîntului și rodului nostru», căci «simțim tiranica e păgînească într-însul hrînindu-se și răsfirîndu-se». >ărerea noastră este că această prefață aparține învățatului Con-in Cantacuzino Stolnicul, fratele lui Șerban '(poate lui Teodosie aparțină numai partea privitoare la traducerea cărților de slujbă înănește). în adevăr, o lectură atentă a *Istoriei Țării Românești* a Constantin Cantacuzino ne face să întrevvedem în ea aceleași idei iriginii romane și continuității noastre în Dacia, a strălucirii noas-e odinioară și a exploatării pe care o îndurau țările românești mpul său. Uneori ideile sînt reproduse exact prin cuvintele pre-din Liturghier (de pildă și în *Istorie* apare expresia : «că toți :ia — adică românii — dintr-o iîntînă au izvorit și cură»). <\ doua prefață era semnată de ieromonahul Inochentie corecto-ii Chiriac tipograful. Presupunem că primul a tradus îndrumările onale în românește sau, mai degrabă, a revizuit unele din cele pe le-a găsit în Liturghierele care se'foloseau în manuscris, în 1682, s-a tipărit o *Evanghelie*, în românește. Din prefața ei re-i că traducerea aparține stolnicului Iordache, fratele domnitorului. uie remarcat și faptul că textul *Evangheliei* din 1682 este it și de cel din Noul *Testament* de la 1648, cît și de cel din ia de la 1688. El a fost reeditat în *Evanghelia greco-romană* de ■ucurești (1693) și apoi în alte ediții ale *Evangheliei*, bineînțeleș inătățind textul de la o ediție la alta. în ce privește prefața, deși pusă sub numele lui Șerban Cantacuzino, cuprinsul ei arată că a scrisă de un teolog. Trebuie si reținem și faptul că acum s-au rit pentru prima oară pericopele evanghelice în ordinea citirii lor

la slujbe — așa cum le cunoaștem pînă azi —, începînd cu Duminica învierii. Pînă atunci se tipăreau Tetraevanghele — de tip slav —• avînd textele în ordinea lor din Noul Testament, dar cu indicații marginale asupra zilelor în care urmau să fie citite feluritele pericope evanghelice, ceea ce constituia, desigur, o mare greutate pentru preoți.

În 1683, a apărut *Apostolul* în românește (reeditat de episcopul Damaschin, la Buzău, în 1704). Prefața — deși e pusă sub numele lui Șerban Cantacuzino — ne dovedește, chiar de la prima lectură, că a fost scrisă de un teolog cu pregătire temeinică, ocupîndu-se de problema împărțirii cărților Sfintei Scripturi. Autorul le împarte în patru grupe : «legile» (Pentateuhul și cele patru Evanghelii), «istoriile» (restul cărților pe care noi le numim azi istorice), «filosofia» sau cărțile «filosofești» (cele pe care noi le numim didactice, în care include apocrifele (!) și didacticele propriu-zise) și «proorociile». Credem că nu greșim dacă afirmăm că prefețele Liturghierului, Evangheliei și Apostolului au fost scrise de vreunul din ierarhii greci aflați pe atunci în Țara Românească și traduse apoi în românește.

În aceeași prefață se arată că domnul a poruncit «știuților (oamenilor de carte, n.n.) și învățaților carii s-au întîmplat dascăli, de au tălcuit Sfînta Scriptură cea noao, spre bună înțeleagerea limbii noastre», precizînd că e vorba de *Evanghelie* (1682), iar acum de *Apostol* (Fapte, Epistolele pauline și sobornicești). Probabil este vorba de traduceri mai vechi, care circulau în manuscris, revizuite acum de mai mulți oameni de carte, sub supravegherea stolnicului Iordache. Tiparul — și probabil corectura — au fost încredințate unui ieromonah cu numele Damaschin «Gherbest» care a lucrat și gravurile, dovedindu-se un artist de mare talent.

Ceea ce trebuie reținut în chip deosebit este faptul că, prin *Evanghelia* și *Apostolul* tipărite în 1682 și 1683, s-a făcut un nou pas înainte în vederea introducerii limbii române în Biserică. Dacă din timpul mitropolitului Ștefan aveam tipicul în românește, acum, sub Teodosie, s-au introdus citirile din Sfînta Scriptură, iar ceva mai tîrziu, datorită lui Antim Ivireanul, aveau să se tipărească înseși slujbele.

Biblia de la București. Traducerea cărților Sfintei Scripturi în limba română a culminat cu tipărirea *Bibliei de la București* din 1688, numită și *Biblia lui Șerban Cantacuzino*, care încununează activitatea tipografică de pînă atunci. Tipărirea a început la 5 noiembrie 1687 și s-a sfîrșit în septembrie 1688. În luna următoare, Șerban a murit, iar tronul a fost ocupat de nepotul său, Constantin Brîncoveanu. Acesta a dispus să se pună o nouă foaie de titlu la exemplarele nedifuzate

ă, In care se menționa faptul că tipărirea s-a terminat sub el (la noiembrie). Este o operă de mari proporții pentru acel timp, avînd de pagini, format mare, textul fiind imprimat cu litere mărunte două coloane, fiind un «monument literar de limbă, dar, în același p, și un act editorial fără egal, raportat chiar la tehnica tipogra-modernă» (Dan Simonescu). Are două prefețe, una pusă sub n-e domnitorului Șerban Cantacuzino, adresată clerului și credincio-r, iar a doua, semnată de patriarhul Dositei al Ierusalimului. So-im că prima prefață se datorează unuia din frații Radu și Șerban iceanu, iar cea semnată de Dositei, în care apar numeroase refe-e la istoria poporului român (inclusiv ideea unității muntenilor, dovenilor și ardelenilor), a fost tradusă în românește tot de unul frații Greceanu. S-a apelat la patriarh ca să o semneze spre a da nai mare autoritate noii Biblii românești, atît în fața cititorilor lăni, cit și în fața întregii creștinătăți, patriarhul fiind o figură re- zentativă a Ortodoxiei în vremea sa. Nu trebuie trecut cu vederea t faptul că prin tipărirea Biblii de la București (și a celei în limba acă de la Veneția, din 1687, a lui N. Glykis, tipărită tot cu sprijinul Șerban Cantacuzino), se urmărea creșterea prestigiului domnitori, el fiind considerat un exponent al popoarelor balcanice subju- s de turci și un protector al întregii Ortodoxii. Așa se explică și ni că în prefața semnată de patriarhul Dositei se făcea amintire strămoșii domnului care au stat odinioară pe tronul Bizanțului.

La traducerea acestei prime ediții integrale a Sfintei Scripturi în lănește și-au adus contribuția mai mulți cărturari din secolul al II-lea din toate cele trei țări românești. Acest lucru rezultă din își prefața — pusă sub numele lui Șerban Cantacuzino — în care spunea : «Și aceasta am făcut la tălmăcirea aceștii Sfinte Scripturi, nd multă nevointă și destulă cheltuială : despre o parte puind das- știuți (cunoscători, n.n.) foarte den limba elinească, pe prea înțepi cel dentru dascăli ales și arhieru Ghermano Nisis, și, după "ecerea lui, pre alții care s-au întîmplat ,• și *despre altă parte, ai tri, oameni ai locului*, nu numai pedepsiți (învățați," n.n.) întru a stră limbă, ce și de limba elinească avînd știință ca să o tălmă- sca, care luînd lumină și *dentr-alte izvoade vechi* și alăturîndu-le cel elinesc al celor 70 de dascăli, cu vrerea lui Dumnezeu o au îrșit pre cum să vede».

La baza textului Noului Testament a stat ediția de la Alba Mia 1648. O simplă comparare a textelor ne încredințează că de multe este vorba numai de schimbări neînsemnate de limbă, cerute de își evoluția ei. Este semnificativ faptul că au fost reproduse inie-

grai din Noul Testament de la Alba Iulia și trei din capitolele de «introducere» (isagogie), și anume la Evangheliile de la Marcu, Luca și Ioan.

În ce privește textul Vechiului Testament — cărțile canonice și necanonice —, la baza acestuia a stat traducerea făcută de renumitul umanist moldovean Nicolae Milescu Spătarul (c. 1636—1708). Distinsul diplomat, memorialist, istoric, geograf, etnograf și filolog, care a deținut slujbe însemnate în Moldova și Țara Românească și a făcut călătorii prin mai multe țări europene, ca să ajungă apoi pînă în China, traversînd toată Siberia, scriind prețioase însemnări de călătorie, n-a rămas străin nici de problemele teologice. Prin anii 1661—1664, cînd se găsea la Constantinopol, ca reprezentant (capuchehaie) al lui Grigorie Ghica, domnul Țării Românești, la înalta Poartă, a lucrat la traducerea Sfintei Scripturi în românește. A tradus după versiunea Septuagintei, tipărită de protestanți la Frankfurt, în 1597, confruntată cu ediția slavă de la Ostrog, și cu unele ediții ale Vulgatei. N-ar fi exclus ca el să fi avut la îndemînă și vreo traducere anterioară, în manuscris. Avem trei mărturii că Milescu a tradus Sfînta Scriptură în românește : a cronicarului Dimitrie Procopiu din Moscopole (1720), a mitropolitului Gheorghe al Moldovei (1723) și o însemnare pe o traducere în manuscris a Vechiului Testament, din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, în prefața căreia se spunea că traducătorii au avut la îndemînă și «izvodul scris cu mîna» tradus de Milescu. Originalul traducerii sale nu se păstrează. Avem numai o copie revizuită a ei, aflată azi în Ms. 45 al Filialei Cluj a Academiei Române, provenită din fosta Bibliotecă centrală din Blaj.

Cercetătorul N. A. Ursu a formulat ipoteza — plauzibilă de altfel, — că traducerea lui Nicolae Milescu a fost revizuită și îndreptată pentru prima dată de mitropolitul Dosoftei al Moldovei, pe cînd era episcop la Roman. Dovedește acest lucru «prin prezența sporadică și oarecum enigmatică în Biblia de la București a unor cuvinte care caracterizează scrisul lui Dosoftei».

Înainte de a fi dat la tipar, întreg textul Bibliei a fost revăzut de doi cărturari munteni, căci într-o notă finală se menționa : «iară cu nevoița și *îndireptarea* celor ce s-au întîmplat dascăli și *mai mult deslușindu-se pre limba rumânească* de cei mici și plecați dentru slugile Mării Sale Șarban biv 2 logofăt i braț ego (și fratele său, n.n.) Radul log(ofăt)». Este vorba deci de frații Radu și Șerban Greceanu, care «au îndreptat» traducerea lui Nicolae Milescu, aflată în «prima formă», nestilizată încă, cu alte cuvinte «au definitivat-o» în vederea tiparului. N-ar fi exclus ca ei să se fi bucurat și de îndrumarea ma-

:ărturar Constantin Cantacuzino, care îi va fi ajutat la tălmă-
unor locuri mai dificile. Sîntem îndemnați să susținem acest
iatorită faptului că el i-a ajutat și la traducerea *Mărgăritarelor ui*
Ioan Gură de Aur (București, 1691), și a *Pravoslavnicei Măr-*
(Buzău, 1691). În munca lor, revizuitorii textului Sfintei Scrip-
>r fi fost ajutați și de unii cărturari greci, lucru pe care-l
reți-

l din fragmentul din prefață pe care l-am citat. între ei se nu-
3hermano de Nissa și poate chiar patriarhul Dositei al Ierusa-
i, aflat pe atunci în Țara Românească, sub numele căruia e
și o prefață. Aceștia fiind greci, au fost «consultați» mai ales
redarea exactă a sensului unor cuvinte sau expresii mai di-

ilosirea izvoadelor mai vechi, ca și faptul că textul a fost re-
de cărturari munteni, nu scade cu nimic din valoarea *Bibliei*
3ucurești, ci, dimpotrivă, i-o ridică, pentru că, în felul acesta, ea
izintă ca o încununare a tuturor strădaniilor cărturarilor ro-
ie pînă atunci, din toate cele trei țări românești, de a traduce
ui lui Dumnezeu în limba română. Prin părțile reproduse din
erile mai vechi, se recunoștea valoarea literară a limbii aces-
lar se stabilea și o continuitate în ceea ce privește limba li-
— între traduceri respective și Biblia de la București. Astfel,
F în circulație o limbă literară care reprezintă o sinteză a efor-
scriitorilor bisericești de pînă atunci de a scrie într-o limbă
și înțeleasă de toți românii, contribuind la dezvoltarea limbii
2 literare. Este adevărat că în text există numeroase cuvinte
li netraduse (ceea ce se recunoaște chiar în prima prefață) sau
e și fraze traduse confuz, lucru explicabil dacă ne gîndim la
în care s-a tradus, epocă de formare a limbii literare roți.
ortosirea textului a făcut-o proinepiscopul Mitrofan de Huși
nic al mitropolitului Dosoftei al Moldovei — căci o însemnare
ultima pagină îl prezenta ca : «a tot meșterșugul tipografiei și
>t-firii cuvintelor rumânești ostenitoriu».

ptul că n-au fost menționate numele lui Nicolae Milescu și al
olitolui Dosoftei are următoarea explicație : Milescu a tradus în
e era reprezentantul la Constantinopol al lui Grigorie Ghica,
re a poruncit să fie ucis postelnicul Constantin Cantacuzino,
âitorului domn Șerban, care a tipărit Biblia. Iar Dosoftei, în
ra exilat în Polonia, amenințat cu caterisirea. în astfel de con-
irește că menționarea numelui lor între ostenitori nu era con-
ă oportună. Totuși este vrednic de subliniat faptul că un exem-

plar din Biblie i-a fost trimis lui Dosoftei în Polonia, pe care el a făcut diferite comentarii marginale la Vechiul Testament, în limbile latină, greacă, polonă și română.

Biblia de la București este socotită și ca o expresie a unității românilor de pretutindeni, căci Vechiul Testament a fost tradus — apoi revizuit — de doi cărturari moldoveni, Noul Testament era opera cărturarilor transilvăneni (ediția din Alba Iulia, 1648), ultima revizuire aparținea cărturarilor munteni, supravegherea tiparului și corectura au fost făcute de un moldovean, iar cheltuielile de tipar au fost suportate de Șerban Cantacuzino.

Prin largă ei circulație în toate ținuturile locuite de români, Biblia de la București a avut un rol însemnat în pregătirea unității popoului român. În însăși foaia de titlu se preciza ca s-a tipărit «spre înțelegerea limbii rumânești» și «pentru cea de obște priiță s-au dăruit neamului rumanesc». Iar în prefața pusă sub numele patriarhului Dositei al Ierusalimului, se arăta că rostul Bibliei era «ca să lumineze celor den casă ai Besearicii noroade : rumânilor, moldovenilor și ungrovlahilor». Traducerile de mai târziu ale Sfintei Scripturi în românește au folosit — într-o măsură mai mare sau mai redusă — și Biblia de la București.

Remarcăm faptul că Biblia din 1688 cuprinde — pe lângă cărțile zise «necanonice» — și lucrarea «apocrifă» «A lui Iosip la Macavei carte, adecă despre singurul țiitoriul gând». Este vorba de lucrarea *Despre rațiunea dominantă* atribuită lui Iosif Flaviu (cercetătorii arată că ar aparține unui anonim din Alexandria, din sec. I d.Hr.), tradusă în românește de Nicolae Milescu, se pare revăzută tot de Dosoftei al Moldovei. Aceasta *este prima scriere filozofică tradusă în limba română*. Cartea se ocupă cu capacitatea rațiunii de a domina sentimentele, fiind un amestec de cultură ebraică și elenică, puternic influențată de filozofia lui Plafon și Aristotel. Editorii au anexat cărții și o erată, prima consemnată în istoria tiparului românesc.

Alte tipăriri. Dintre celelalte cărți românești tipărite la București în cursul păstoririi lui Teodosie mai amintim *Mărgăritarele Sfîntului Ioan Gură de Aur*, în 1691. Era o culegere din cuvîntările marelui Părinte bisericesc, traduse de frații Radu și Șerban Greceanu, cum ne încredințează cele două prefețe semnate de ei, în care mărturiseau că au fost ajutați și de stolnicul Constantin Cantacuzino.

În anii următori s-au tipărit *Evanghelia greco-română* (1693), cu prefața lui Șerban Greceanu, *Psaltirea* (1694) și *Noul Testament* (1703), amîndouă tipărite de ieromonahul Antim Ivireanui, care senina și prefețele.

același timp, în tipografia Mitropoliei din București au fost imprimată o serie de lucrări în limba greacă, în special polemice, pe catolici și calvini care activau pe atunci mai ales în Transilvania învecinată. Acestea au apărut sub îndrumarea patriarhului Dositei al Ierusalimului, care stătea mai mult în București, ajutat de mitropolitul Brîncoveanu. Iată câteva din ele : *Manual împotriva schismatizatorilor*, al ieromonahului Maxim Peloponezianul (1690), *în-axe la principiile catolice și la problemele lui Chil Lucaris*, de Meletie Sirigul, și *Manualul împotriva rătăcirii calvine* al huiului Dositei al Ierusalimului (1690), *învățătura dogmatică or-î* a lui Sevastos Kiminitis (1703) ș.a. Alte lucrări, de același gen grecește, au apărut tot atunci, la Snagov și la Rîmnic, iar în vremea, la Iași.

amintim și faptul că în timpul păstoririi lui Teodosie, domn Constantin Brîncoveanu, s-au înființat trei tipografii noi : la Buzău, prin strădaniile fostului episcop Mitrofan de Huși, acum la Iași, la Snagov (1696) și la Rîmnic (1705), prin osteneala lui Antim mitropolitul. Rezultă că în timpul păstoririi mitropolitului Teodosie, s-a urmat o intensă activitate editorială, culminând cu tipărirea *Bibliotecii* în 1688.

Mitropolitul Teodosie și Biserica transilvană. O latură tot așa semnată din activitatea mitropolitului Teodosie a fost și cea de apărare a Ortodoxiei în Transilvania, în fața încercărilor de înlăturare a românilor ortodocși de credința strămoșească. Pentru a evita să de «exarh al Plaiurilor», mitropolitul Teodosie a hirotonit în catedrala sa din București șase mitropoliți ai Transilvaniei : Budai, Ioasaf, Sava din Veștem, Varlaam, Teofil și Atanasie al Rîmnicului.

În timpul hirotoniei lui Atanasie Anghel (22 ianuarie 1698), Teodosie împreună cu patriarhul Dositei al Ierusalimului l-au pus să semneze un document de credință foarte amănunțită, în 22 de puncte, care avea rostul de a-l întări în dreapta credință, atrăgându-i atenția în fața asprimei învățăturilor atacate de calvini și de catolici. Cu toate acestea, Atanasie a uitat, la scurt timp, făgăduințele făcute la București și a părăsit Biserica Ortodoxă, îmbrățișând uniația. Mitropolitul Teodosie îi scria, prin 1702, mustindu-l pentru greșeala săvârșită și mîndu-l «să-și deschidă ochii și să părăsească ce-a început». De putem vorbi de o adevărată jurisdicție canonică a mitropolitului Teodosie asupra bisericilor ortodoxe din Brașov și Țara Bîrsei după hirotonirea lui Atanasie, hirotonind preoți pe seama acestora și întă-

rindu-i în dreapta credință prin mai multe scrisori adresate preoților și credincioșilor din Șcheii Brașovului.

După o păstorire de peste trei decenii, mitropolitul Teodosie și-a dat obștescul sfârșit la 27 ianuarie 1708, fiind îngropat lângă altarul catedralei mitropolitane din București. A fost prohodit de patriarhii Gherasim Paladas al Alexandriei, Hrisant Notaras al Ierusalimului și «toți arhieriei cîți s-au aflat aci», după cum ne informează *Istoria* lui Radu Greceanu. O inscripție săpată pe stîlpul de piatră care-i străjuiește mormîntul consemnează data morții, anii vieții (87) și anii de păstorire.

Concluzii: Datorită marilor domni sprijinitori ai culturii, Șerban Cantacuzino și Constantin Brîncoveanu, arhipăstoria mitropolitului Teodosie al Ungrovlahiei se înscrie printre cele mai rodnice sub raport cărturăresc. Sint de remarcat mai ales tipărirea Bibliiei de ia București și continuarea procesului de românizare a slujbelor bisericești care se va desăvuși apoi prin strădaniile urmașului său Antim Ivheanul și ale contemporanului acestuia — episcopul Damaschin Dascălul.

BIBLIOGRAFIE

Izvoare: *Istoria Țării Românești 1290—1690. Letopisețul cantacuzinesc*. Ediție critică C. Grecescu și D. Simonescu, București, 1960, LXII + 253 p. (și în *Cronicari munteni*, ediție îngrijită de Mihail Gregorian, voi. I, București, 1961, p. 81—224) [GHENADIE (ENĂGEANU) CRAIOVEANU, *Condica Stintă*, București, 1886, XXVI + 418 + XIV p. (retipărire din B.O.R., an. VIII, 1884, IX, 1885 și X, 1886); IOAN BIANU și NERVA HODOȘ, *Bibliografia românească veche*, tom. I (1508—1716), București, 1903, X + 572 p. j tom. IV (red. IOAN BIANU și DAN I SIMONESCU), București, 1944, XII + 375 p.

Lucrări generale: NICOLAE G. TURCU, *Biserica din Țara Românească în timpul domniei lui Șerban Cantacuzino*, în B.O.R., an. LXXXIV, 1966, nr. 1—2, p. 100—128.

Mitropolitul Varlaam. IOAN LUPAȘ, *Pribegia prin Ardeal a mitropolitului Varlaam al Ungrovlahiei*, în voi. *Studii, conferințe și comunicări Istorice*, I, București, 1928, p. 199—202; ȘTEFAN CIOBANU, *Din legăturile culturale romno-ucrainiene. Ioanichie Galeatovschi și literatura românească veche*, în «An. Acad. Rom.», M. S. Lit., s. III, t. VIII, 1938, 90 p. + XV pi. (se ocupă de Cheia întefesului); NICULAE ȘERBĂNESCU, *Varlaam mitropolitul Țării Românești, părintele tipografiei bucureștene (1672—79)*, în B.O.R., an. LXXXVI, 1958, nr. 12, p. 1120—1158 și NICULAE ȘERBĂNESCU, *300 de ani de la Înființarea tipografiei Mitropoliei Țării Românești*, în B.O.R., an. XCVI, 1978, nr. 9—10, p. 963—1003.

Mitropolitul Dionisie. NICULAE M. POPESCU, *Dionisie mitropolitul Ungrovlahiei*, București, 1914, 17 p. (extras din «Convorbiri literare», 1914).

Mitropolitul Teodosie. IOAN LUPAȘ, *Mitropolitul Teodosie Veșfemea* în R. T., an. XXXIII, 1943, nr. 1—2, p. 9—27 (și în voi. *Studii, conferințe și comunicări istorice*, IV, Sibiu, 1943, p. 145—162); NICULAE ȘERBĂNESCU, *Mitropolitul Teodosie al Țării Românești*, în S. T., an. IV, 1952, nr. 5—6, p. 330—3511 MARINA VLASIU, *Teodosie Veștemeanul de origine transilvăneană, vJlceană soi argeșeană ?* în M. A., an. III, 1958, nr. 3—4, p. 202—212; AURELIAN SACERDC

Tudor Spudei, viitorul mitropolit Teodosie al Ungrovlahiei, în M. O., an. 970, nr. 7—8, p. 639—652; T. G. BULAT, *Un schit de lingă Rlmnicul Vilcea*

Mitropoliei din București: Cetățuia, în M. O., an. XXIII, 1971, nr. 3—4, -230; IOAN DURĂ, *Mitropolitul Teodosie al Țării Românești... Precizări și ții tipografice*, în B.O.R., an. CVI, 1988, nr. 9—10, p. 118—144.

B l i a de la București. Biblia adică dumnezeiasca Scriptură a Veți Noului Testament. Tipărită întâia oară la 1688 în timpul lui Șerban Vodă zino, domnul Țării Românești. Retipărită după 300 de ani în facsimil și ire..., București, 1988, XXXIII p. -f 933 foi + p. 934—990; N. IORGA, *in cu Biblia de la 1688 și Biblia de la 1667 a lui Nicolae Milescu*, în «An. lom.», MSI, s. II, tom. XXXVIII, 1915—1916, București, 1915, p. 37—54 (și 17 p.); CONSTANTIN SOLOMON, *BiWia de la București (1688). Contribu-•uă istorico-literare*, Tecuci, 1932, 48 p.; G. T. POP, *Biblia în traducerea lui Milescu*, în B.O.R., an. LXXX, 1962, nr. 9—10, p. 958—963; PETRE V. HANEȘ,

Milescu, traducătorul «Bibliei de la 1688», în G. B., an. XXI, 1962, nr. i 942—964; VIRGIL CÂNDEA, *Nicolae Milescu și începuturile traducerilor 3 în limba română*, în «Limbă și literatură», an. VII, 1963, p. 29—76 (repro-

în voi. *Rațiunea dominantă. Contribuții la istoria umanismului românesc*, poca, 1979, p. 79—171; a se vedea și p. 172—214); DOSOFTEI, *Opere, I. critică* de N. A. Ursu, București, 1978, p. 504—513; ' alte studii în *Dacoromania. h fiir ostliche Latinität*, Miinchen, 7, 1988, 378 p.; VIRGIL CÂNDEA, *Semni-)olitică a unui act de cultură feudală*, în «Studii», revistă de istorie, an. XVI, ■. 3, p. 651—671; ANTONIE PLĂMĂDEALĂ, *Biblia de la București. Cine traducerea ?*, în B.O.R., an. XCVI, 1978, nr. 9—10, p. 1004—1018 (reprodus >]. *Dascăli de cuget și de simțire românească*, București, 1981, p. 217—241).

XXXVIII

MITROPOLITUL ANTIM IVIREANUL

• !

'hi.

Liste bine cunoscut faptul că domnia lui Constantin Brîncoveanu (1688—1714) a fost una dintre cele mai înfloritoare pentru cultura românească. La curtea lui se încrucișau două curente culturale diferite : cel italian, venit din Occident, și cel grecesc, venit din sud-estul ortodox. între reprezentanții celui dintâi consemnăm pe Anton Măria del Chiaro din Florența, secretarul lui Brîncoveanu pentru limbile occidentale, autorul unei lucrări despre Țara Românească, tipărită la Veneția în 1718, doctorul grec Iacob Pylarino, autorul unor lucrări medicale, predicatorii greci Gheorghe Maiota, cu studii la Roma și Veneția, și Ioan Avramios, fostul paroh al coloniei grecești din Veneția. Cel de al doilea curent era reprezentat prin patriarhii Dositei și Hrisant Notaras ai Ierusalimului, Gherasim Palladas al Alexandriei, Atanasie Dabbas al Antiohiei, care au trăit ani de zile la curtea lui Brîncoveanu. Se mai adaugă la aceștia și profesorii de la Academia domnească de la Sfântul Sava din București și alți cărturari, ca : renumitul Sevastos Chimenitul (sau Kiminitis) din Trapezunt, Ioan Cariofil, Ioan Comnen, cu studii la Padova, Marcu Porfiropoll, Gheorghe Hrisogon, Panaiot Sinopeus și alții.

Dar pe lângă acești învățați de tneam străin, în timpul lui Brîncoveanu și-au desfășurat activitatea și numeroși oameni de carte români, ca stolnicul Constantin Cantacuzino, frații Radu și Șerban Greceanu, cronicarul Radu Popescu, episcopii Mitrofan și Damaschin de la Buzău.

Într-un astfel de mediu propice pentru cultura românească și-a desfășurat activitatea Antim Ivireanul, care, din smerit călugăr-tipograf, a ajuns să dețină cele mai însemnate rosturi în viața culturală-bisericească a Țării Românești.

S-a născut în jurul anului 1650 în Iviria (Georgia sau Gruzia de azi), din părinții Ioan și Măria, numit din botez Andrei. Originea sa

ană o arată el însuși în marea majoritate a cărților tipărite sau s de el, numindu-se fie Antim Ivireanul, fie Antim georgian de fie Antim ieromonahul, tipograful din Iviria. După informațiile flo- ilui Anton Măria del Chiaro, a căzut de tânăr rob, probabil la turci, avadau adeseori Georgia, și a fost dus la Constantinopol. Nu î t timp a stat în robie. Eliberat — fie datorită deosebitelor sale ■ de care vorbesc contemporanii, fie prin răscumpărare din Patriarhiei ecumenice sau a unor georgieni aflați sub stăpî- rcească — Andrei-Antim a trăit în preajma Patriarhiei, unde a t sculptura în lemn, caligrafia, pictura și broderia. Tot în Con- topol a putut să învețe limbile greacă, arabă și turcă. Presu- că a urmat și cursurile școlii grecești de pe lângă Patriarhie, icrările sale originale îl arată ca pe un om cu multă învăță- e care nu și-o putea însuși ca autodidact.

venit în Țara Românească, probabil prin anii 1689—1690, adus nstantin Brîncoveanu, care avea nevoie de un om înzestrat cu i atît de alese pentru realizarea planurilor sale culturale. Cei uilți cercetători socotesc că Antim a venit la noi ca mirean și aici a fost călugărit și hirotonit preot.

atim Ivireanul tipograf. Venit la noi, a învățat temeinic limba ă, lucru ce-l desprindem din tipăriturile sale românești, precum aa slavonă, care se mai folosea încă în slujba noastră biseri- . Majoritatea cercetătorilor socotesc că ieromonahul Antim a t meșteșugul tiparului la noi, în tipografia domnească din Bucu- aflată sub conducerea fostului episcop de Huși, Mitrofan. Dar, iunie 1691, Mitrofan a fost ales în scaunul vlădicesc de la astfel că s-a încredințat ieromonahului Antim conducerea ti- iei bucureștene. În octombrie 1691, a scos de sub tipar prima te, *învățăturile lui Vasile Macedoneanul căire Hui său Leon*, s în greaca modernă de Hrisant Notaras, pe atunci arhimandrit; l următor, *Slujba Sfintei Paraschiva și a Sfintului Grigorie De- ul*, în grecește; în 1693 *Evanghelia greco-română*, o realizare ifică de seamă, cu gravuri, frontispicii și viniete lucrate cu o >ită măiestrie, avînd și o «postfață» scrisă de el. În 1694 a o *Psaltire* românească, cu o prefață (dedicație) către Constan- ncoveanu, căruia i-a închinat și cîteva «versuri la stema țării», :e de «smeritul întru ieromonahi Antim Ivireanul».

1694 activitatea tipografică din București s-a întrerupt pentru oadă de timp. Se pare că încă din acel an ieromonahul Antim

a fost trimis la Snagov, cu o parte din utilajul tipografic de la București. Documentele vremii îl arată și ca egumen al mînăstirii Snagov. În această veche așezare monahală a luat naștere un nou centru tipografic, cu posibilități de imprimare în mai multe limbi, în vederea ajutorării creștinilor ortodocși aflați sub stăpînire turcească. Astfel, în numai cinci ani (1696—1701), a imprimat 15 cărți : șapte grecești, cinci românești, una slavonă, una slavo-română și una greco-arabă. Dintre cele grecești merită să fie amintite : *Antologhionul* (1697), o carte masivă, cu peste 2.100 pagini, cuprinzînd nu numai extrase din Minele, ci și Psaltirea, Ceaslovul, Octoihul, Triodul, Penticostarul, Liturghierul ș.a., *Manual despre cîteva nedumeriri și soluțiuni* al lui Ioan Cariofil (1697), cu probleme teologice controversate, scrisă la cererea stolnicului Constantin Cantacuzino, *Mărturisirea ortodoxă* (1699) a lui Petru Movilă, cu un comentariu al învățatului grec (sau macedoromân) Visarion Macri din Ianina și cu o scrisoare-prefață a patriarhului Dositei al Ierusalimului, *Eortologhionul* (Îndreptarul) lui Sevastos Chimenitul (1701), un manual de cronologie pentru elevii Academiei de la Sfîntul Sava din București, *Proschinatarul Sfîntului Munte Athos* al lui Ioan Comnen (1701) ș.a.

În 1697, a apărut aici singura carte slavonă tipărită de Antim, *Gramatica slavonă* a lui Meletie Smotrițki, necesară elevilor care se pregăteau în școala de slavonie de la București.

În 1701, ieromonahul Antim a imprimat *Liturghierul greco-arab*, prima carte ortodoxă cu caractere arabe. Tipărirea acesteia s-a făcut la rugămintea adresată lui Constantin Brîncoveanu de fostul patriarh al Antiohiei Atanasie III Dabbas. Întregul utilaj tipografic, inclusiv turnarea literelor arabe, a fost lucrat de Antim.

Cărțile românești imprimate la Snagov erau: *Evanghelia* (1697), *Acatistul Născătoarei de Dumnezeu* (1698), lucrarea polemică a lui Maxim Peloponezianul, intitulată *Carte sau lumină cu drepte dovediri din dogmele Bisericii Răsăritului asupra dejghinării papiștașilor* (1699; în grecește se tipărise tot la București, în 1690), în care se combăteau cele patru puncte «florentine», stăruind'asupra primatului papal. În 1700 a apărut cartea intitulată *Învățăături creștinești*, cu caracter didactic-moralizator, imprimată de ucenicul său Gheorghe Radovici, iar în 1701, *Floarea darurilor*, o lucrare cu conținut moralizator, scrisă în Italia, care a avut o largă circulație în limba română. Ultimele două lucrări erau traduse din grecește de ieromonahul «Filotei Sfetagorețul», identificat cu «Filotei, sin Agăi Jipei», autorul primei Psaltichii românești cunoscute.

Iu poate fi trecut cu vederea nici faptul că la Snagov Antim a îs cu meșteșugul tiparului și o seamă de ucenici. între aceștia ai de seamă a fost, fără îndoială, ipodiatonul Mihail Ștefan sau iovici, care a fost trimis la Alba Iulia, unde a tipărit un *Chiriamion* și o *Bucoavnă*, în 1699, apoi a lucrat la Rîmnic. Prin 1708

trimis de Brîncoveanu și de Antim tocmai în Georgia (Ivria), d bazele unei tipografii cu caractere georgiene la Tiflis (Tbilisi), ima în acea țară — unde a imprimat un *Evangheliar*, un *Liturși* alte cărți. A plecat apoi în Olanda, în vederea perfecționării șteșugul tiparului, de unde i s-a pierdut urma. Alți ucenici tipoa au fost Gheorghe Radovici, care a lucrat la Snagov și la Tîrgoieromonahul Dionisie Fior, care a lucrat mai târziu la București.

acești trei mari meșteri au deprins meșteșugul numeroși alți afi, pe care-i vom îatîlni în secolul al XVIII-lea la București, c și Buzău.

i anul 1701 a încetat pentru totdeauna activitatea tipografică la v, fiind reluată la București. Nu cunoaștem motivele pentru care afla a funcționat un număr de ani la Snagov, după care activiei a trebuit să fie reluată la București. în orice caz, Antim și-a t mai departe egumenia mînăstirii. Probabil a plecat de aici cu afla — în urma vreunor intrigi, fapt pe care-l amintește el însuși îoscuta sa «apărare» trimisă lui Brîncoveanu la 13 ianuarie 1712. nii 1701—1705 constituie perioada cea mai fecunda din activisa tipografică și artistică, imprimînd 15 cărți, dintre care două nănește, una slavo-română, una greco-arabă și 11 în grecește, omânești erau *Noul Testament* (prima ediție a acestei cărți în Românească), avînd la bază textul ediției din 1648 de la Alba și *Acatistul Maicii Domnului*, la care se adaugă un *Ceaslov român*, toate tipărite în 1703. În 1702, tipărise un *Cl'icslov greco-* tot la rugămintea patriarhului Atanafeie Dabbas. Cînd patriarhul ian a părăsit Țara Românească, la rugămintea sa, Constantin veanu i-a dăruit și utilajul tipografic cu caractere arabe. Insta-i Alep în 1706, tipografia arabă lucrată în Țara Românească a lat numeroase cărți liturgice și de teologie pînă prin 1724, apoi •rganizată și reutilată — a ajuns în alte localități, imprimînd :ărți pînă în 1899.

ntre cărțile grecești tipărite la București, notăm *învățătura dog-* a *prea sfintei Biserici răsăritene și universale*, scrisă de Se-Chimenitul (1703), *Paralelele grecești și romane* de Plutarch

(1704), tradusă în greaca modernă de un fiu al lui Brîncoveanu, care se numea 'tot Constantin, diferite panegirice scrise de Ștefan, un alt fiu al domnului etc.

Episcop al Rîmnicului. În anul 1705 s-a produs o nouă schimbare în viața iui Antim Ivireanul. Fiind înlăturat în acel an episcopul Ilarion al Rîmnicului, în locul său a fost ales, la 16 martie 1705, «egumenul chir Antim de la Snagov», cum scria în actul de alegere din *Condica Sfîntă*. În ziua următoare a fost hirotonit întru arhiereu, desigur de mitropolitul Teodosie și de alți arhierei aflați la București. Instalat în vechiul scaun de la Rîmnic, vlădica Antim a dovedit și aici aceleași calități excepționale de bun organizator și om de carte. Prima sa grijă a fost să înființeze și aici o tipografie — prima în acest oraș — cu o parte din utilajul românesc și grecesc folosit la Snagov (pe care-l numea «rodul muncii mele»). În mai puțin de trei ani a tipărit la Rîmnic 9 cărți, dintre care trei grecești, trei slavo-române și trei românești. Meșterul tipograf care i-a stat în ajutor a fost ucenicul său Mihail Ștefan. Dintre cele grecești merită să fie amintită cartea intitulată *Tomul bucuriei* (1705), care cuprindea cinci lucrări polemice (aproape 800 pagini) împotriva catolicilor, imprimată cu chel-tuiala patriarhului Dositei al Ierusalimului.

Ceea ce trebuie reținut în chip deosebit este faptul că Antim a început acum seria unor tipăriri românești, menite să ducă la triumful deplin al limbii române în biserică. Procesul de lungă durată al înlocuirii limbii slavone în cult cu limba română, început în urmă cu mai bine de un veac și jumătate, era amenințat acum să fie compromis, datorită influenței crescînde a culturii și a ierarhilor greci la noi, ca și prin numeroasele cărți grecești tipărite în țările române, multe chiar de Antim. În fața acestui pericol, conștient de rostul său de cîrmuitor duhovnicesc al unor credincioși de neam român, Antim Ivireanul a început tipărirea unui șir de cărți de slujbă în românește. Pentru început, a continuat vechea tradiție — existentă încă din timpul mitropolitului Ștefan al Ungrovlahiei —, adică imprimarea unor cărți bilingve, cu tipicul, lecturile biblice și sinaxarul în românește, iar cîntările și rugăciunile în slavonește. Așa au fost : *Antologhionul* (1705), *Octoiul mic* (1705) și *Slujba Adormirii Născătoarei de Dumnezeu cu paraclisul* (1706).

Paralel cu acestea, a început și tipărirea de cărți liturgice numai în românește. Astfel, în anul 1706 a (tipărit o carte foarte interesantă, intitulată *Evhologhion* sau *Molitvelnic*, dar avînd două volume distincte : volumul întîi este un *Liturgier*, iar volumul doi *Molitveînical*

u-zis. Este un caz neîntâlnit în istoria vechilor tipărituri bisericești. De notat că aceasta este prima ediție românească a Liturghierului Țara Românească. Traducerea (sau revizuirea traducerilor anterioare : Coresi, Dosoftei și cele în manuscris) a fost făcută de Antim Iul. în ce privește *Molitvelnicul*, de asemenea reprezintă prima românească în Muntenia, fiind tradus tot de el, după ediția iscă tipărită la Veneția de Nicolae Glykis (1691). A tipărit și o lucrare originală, *învățătură pre scurt pentru taina pocăinței* de care să se slujească preoții în lucrarea lor pastorală-liturgică.

afară de aceste tipărituri, se mai pot urmări și alte aspecte ale activității sale ca episcop de Râmnic. Ca și înaintașii săi, s-a îngrijit de buna stare a bisericii, cumpărând — sau primind în dar — terenuri arabile, vii, păduri, mori ș.a. S-a îngrijit de restaurarea unor lăcașuri de închinare din eparhie. Un rol însemnat îi va fi revărsat în restaurarea și zugrăvirea mănăstirilor Cozia și Govora, în care strează și chipul său zugrăvit (pisania de la Cozia îl arată ca lăcășul) la înfrumusețarea ei).

titropolit al Ungrovlahiei. Activitatea sa la Râmnic a încetat însă pe mele luni ale anului 1708. Murind bătrînul' mitropolit Teodosie grovlahiei, la 27 ianuarie 1708, vlădica Antim de la Râmnic a fost chemat să-i ia locul. Din *Istoria domniei lui Constantin Brîncoveanu*, a lui Radu Greceanu, aflăm amănuntul interesant că răposatul episcop a lăsat prin «diată» ca «să rămîie în urma lui păstorii și sa părintele Rîmnicului chir Antim». Desigur în fața soborului episcopilor și n-a tras în cumpănă dorința din urmă a mitropolitului Teodosie meritele pe care și le câștigase Antim în cei aproape douăzeci de ani petrecuți la noi și prestigiul de care se bucura în fața episcopilor Bisericii Ortodoxe din Balcani și din Orientul Apropiat, pe care le ajutase prin tipăriturile sale. Drept aceea, la 28 ianuarie 1708, episcopii vlădicilor, egumenilor și boierilor chemați să aleagă un nou episcop s-a pronunțat pentru Antim al Rîmnicului. Obținîndu-se aprobarea patriarhului ecumenic Ciprian, la 21 februarie 1708 i s-a acordat «s'trămüttarea» canonică de la Episcopia Rîmnicului în scaunul episcopal, iar în ziua următoare, fiind Duminica Ortodoxiei, a fost sărbătorită în scaunul de înfrumusețare al Bisericii din Țara Românească. Chemat la curte, unde Constantin Brîncoveanu i-a făcut oasă orăție dă păstoriia ce i s-au dat», noul mitropolit a răspuns cu o cuvîntare, în românește, din care desprindem dorința sa de a folosi noilor săi fii duhovnicești. El arăta că Dumnezeu l-a

trimis «să vă fiiu păstor, părinte sufletesc, rugător cătră Dumnezeu pentru bună sănătatea și spasenii dumneavoastră și a cinstitelor dumneavoastră case, purtător de grijă la cele ce ar fi spre folosul mîntuinții și să vă fiiu de mîngîiare la scîrbele robiei cei vavilonești a lumii aceștia... și dimpreună cu dumneavoastră să pătinesc la toate cîte va aduce ceasul și vremea, pentru care lucru am datorie să priveghiez cu osîrdie și făr de lene, zioa și noaptea și în tot ceasul, pentru folosul și spasenii tuturor de obște, învățîndu-vă și îndreptîndu-vă cu frica lui Dumnezeu pre calea cea dreaptă».

Ca și la Rîmnic, activitatea lui Antim Ivireanul ca mitropolit poate fi urmărită sub mai multe aspecte : îndrumător al activității unor noi tipografii, traducător de cărți liturgice în românește, îndrumător al clerului, ctitor de lăcașuri sfinte, chivernisitor al bunurilor Mitropoliei și patriot luminat, cu dragoste adîncă față de poporul român și de patria sa adoptivă.

Vom urmări, în primul rînd, activitatea sa de tipograf. îndată după înscăunare, a mutat tipografia de la Rîmnic la Tîrgoviște. Se pare că el — ca și domnul — stătea o parte a anului în vechea capitală, la Tîrgoviște, altă parte, la București. în Tîrgoviște, unde activitatea tipografică era întreruptă de peste o jumătate de secol, au văzut acum lumina 18 cărți, din care 5 grecești, una slavo-română (un *Ceaslov*, 1.714), una slavo-româno-greacă (un *Catavasier*, 1713, cu tipicul în românește, iar cîntările în slavonește și grecește, dar cu litere cirilice) și 11 românești. Meșterul tipograf și diortositoral cărților românești a fost ucenicul său Gheorghe Radovici, iar diortositorul celor grecești, ieromonahul Mitrofan Grigoras. Cărțile grecești erau următoarele: *Carte de peste tot anul, cuprinzînd; iară lipsă tot serviciul bisericesc* (1709), o carte masivă, de aproape 1600 de pagini, cu aproape toate cărțile de slujbă (Psaltirea, Ceaslovul, Octoihul, Antologhionul, Triodul, Penticostarul, cele trei Liturghii și diferite alte rînduieli), *Panoplia dogmatică*, cu felurite scrieri împotriva ereticilor rînduite de Eutimie Zigaben (1710), *Slujba Sfintei Ecaterina cu Proschinitariul Muntelui Sinai* (1710), *Maxime ale unor vechi filosofi* (1713, traduse din italienește de Ioan Avramios) și *Despre oficiile, clericii și dregătoriile Sfintei Biserici*, scrisa de patriarhul Hri-sant al Ierusalimului, la care se adaugă alte lucrări ale unor teologi greci (1715).

între cărțile românești, al căror număr era în vădită creștere,-consemnăm, în primul rînd, lucrarea originală intitulată : *învățatură bisericască la cele mai trebuincioase și mai de folos pentru învăță-*

z *preoților* (1710), urmată de o nouă lucrare originală, cu titlul *lete de poruncă la toată ceata bisericească, pentru ca să păzească tecarele din preoți și din diaconi, deplin și cu cinste, datoriiia ho- dui său*, o broșură cu 12 îndatoriri pentru preoți (1714). A tradus grecește cartea *Pilde îilosofești*, după Maximele unor vechi filo- menționată mai sus (1713). După afirmația lui Del Chiaro ar fi rit și cunoscutul roman popular *Alexandria*. A tipărit acum mai cărți de slujbă în românește : *Psaltirea* (1710), *Octoihul* (1712), *wezeieștile și sfintele Liturghii* (1713), care era o nouă ediție a ce- din 1706, *Evhologhion adecă Molitvelnic* (1713), *Catavasierul* 4 și 1715), *Ceaslovul* (1715) ș.a.

în 1715, a mutat tipografia de la Tîrgoviște la București, unde a rit o lucrare în limba greacă : *Sfătuiri creștine-politice* către dom- rul Ștefan Cantacuzino, o culegere «din sentințele vechilor dascăli lepți». în același an a apărut la București lucrarea patriarhului tei, *Istoria patriarhilor Ierusalimului*, sub îngrijirea și cu cheltu- patriarhului de atunci Hrisant Notaras, meșter tipograf fiind preo- Stoica Iacovici (Antim nici nu era amintit). în 1716, în tipografia 1 pe care a înființat-o la mînăstirea Tuturor Sfinților (Antim), ria sa, a apărut, tot în grecește, lucrarea *Istoria sfintă adică iu- 2* a lui Alexandru Mavrocordat Exaporitul, tatăl primului domn riot de la noi, Nicolae Mavrocordat.

Cu aceasta se încheie activitatea tipografică a lui Antim Ivireanul, ursul unui sfert de veac (**1691—1716**), a tipărit sau a suprave- t tipărirea a 63 de cărți, dintre care 39 au fost lucrate de el în- După locul de apariție, 21 au apărut la București (una la tipo- a de la mînăstirea Antim), 15. la Snagov, 9 la Rîmnic și 18 la)viște. După limba în care au apărut, 30 erau în grecește, 22 în nește, una în slavonește, 9 bilingve (6 slavo-române, 2 greco-î și una greco-română) și una trilingvă (greco-slavo-română). Opt e tipăriturile sale aveau prefețe saîț dedicații semnate de el, iar a aveau «versuri la stema țării», scrise tot de el și închinat lui :oveanu.

-ărțile tipărite de el, sau cu binecuvîntarea sa, erau de o mare sitate : cărți de slujbă, cărți ale Sfintei Scripturi (*Psaltirea* și *Noul ment*), cărți de doctrină teologică ortodoxă, cuvîntări bisericești, de învățătură pentru preoți, lucrări de filozofie, cărți populare etc. nseamnă că Antim Ivireanul a slujit neamul românesc, în primul pe calea tiparului, aducînd cuvînt de învățătură, de îndreptare și tărire duhovnicească pentru credincioșii săi. Dintre multiplele lui rtățl, cea de tipograf se împletește aproape organic cu viața lui,

încît, pe drept cuvînt, putem spune că, alături de Coresi, Antim este cel mai mare tipograf din cultura românească veche.

Tot de activitatea sa tipografică se leagă și strădaniile depuse de el pentru introducerea completă și definitivă a limbii române în slujbele bisericesti. Pătrunderea limbii române în slujba bisericească se prezintă ca o dezvoltare firească, lentă și echilibrată. Primele încercări de a prinde în slovă tipărită unele vechi traduceri românești care circulau în manuscris se datorează lui Filip Moldoveanu și lui Coresi în Transilvania. În Țara Românească, însă, unde tradiția slavona era mai puternică, lucrurile au evoluat mai încet. Astfel, sub mitropolitul Ștefan, pe la mijlocul secolului al XVII-lea, se tipăresc în românește rînduielele tipiconale, sub Teodosie, în ultimele două decenii ale aceluiași secol se introduc lecturile biblice în românește (Apostolul, Evanghelia, paremiile, sinaxarul). Mai rămîneau rugăciunea, adică slujba propriu-zisă a preotului, și cîntarea, la traducerea și tipărirea cărora a avut "un rol deosebit mitropolitul Antim. Pentru început, a tipărit și el cîteva cărți bilingve, pe care le-am amintit mai sus.

După acest început, vlădica Antim a pășit și mai hotărît la românilizarea slujbelor. Arătăm mai sus că, în calitate de episcop de Rîmnic, a dat la lumină *Liturghierul* și *Evhologhionul* (Molitvelnicul) în 1706. Prin acestea s-au pus în mîna preoților — în românește — cărțile de slujbă cu cea mai largă întrebuintare. În mod firesc, trebuia să vină acum și în ajutorul cîntăreților. Drept aceea, după ce a urcat în scaunul mitropolitan, a tradus și a tipărit la Tîrgoviște *Octoihul*, *Liturghierul* și *Molitvelnicul*, în a doua ediție, apoi *Catavasieriil* și *Ceaslovul*. Desigur, dacă moartea silnică nu i-ar fi curmat firul vieții, ar fi pus sub tipar și celelalte cărți de slujbă în românește : Triodul, Penticostaru'l și Mineiele. Cu toate acestea, prin cărțile sale de slujbă în românește, «datina străină a primit o lovitură de moarte», după cuvîntul lui Nicolae Iorga.

Prin traducerea și tipărirea acestor cărți de slujbă în românește, mitropolitul Antim are meritul că a pus temelie nouă — modernă — limbii noastre bisericesti, pe care a mlădiat-o în așa fel, încît este înțeleasă și folosită pînă astăzi. După aproape trei veacuri, în slujbele noastre bisericesti se mai pot auzi cîntări și rugăciuni așa cum au fost tălmăcite de mitropolitul Antim. Vom da cîteva exemple. Troparul învierii, glasului al treilea era redat astfel : «Să se veselească cele cerești și să se bucure cele pămîntești, că au făcut biruință cu brațul său Domnul ; călcat-au cu moartea prea moarte, începătoriu învierii morților s-au făcut ; din pîntecele iadului ne-au izbăvit pre noi și au dat lumii mare milă» (*Octoihul* din 1712). Rugăciunea de la parastas

adusă așa : «Dumnezeul duhurilor și a tot trupul, carele ai căl-oar-tea și pre diavolul ai surpat și ai dăruit viață lumii Tale, în-(oamne odihnește sufletul răposatului robului Tău (cutare), în loc at, în JOC cu verdeață, în loc de odihnă, de unde au fugit du-întristarea și suspinarea...» {*Liturghienil* din 1713). Iar troparul îi era tradus : «Hristos au înviat din morți, cu moartea pre e călcînd și celor din mormînturi viață dăruindu^le» {*Catava-* din 1715). Observăm deci că textele folosite azi sînt aceleași, i mai bine de un sfert de veac între români, însușindu-și temeimba noastră, cunoscînd însă tot așa de bine și limba greacă din raducea, mitropolitul Antim ne-a dat aceste izbutite tălmăciri ale Dr de slujbă bisericească ce vor sta apoi la baza tuturor edițiilor oare. Prin aceasta, credem ca nu greșim dacă socotim pe mitro- .1 Antim drept cel mai de seamă făuritor al limbii liturgice rosti.

)pera literară a mitropolitului Antim Ivireanul. După ce i-am ur-activitatea tipografică, urmează să ne ocupăm și de operele sale tale, fie tipărite, fie rămase în manuscris. Din prima grupă fac cele trei broșuri, cu caracter pastoral, scrise pentru nevoile preo-Prima — *învățătura pe scurt pentru taina pocăința* — tipărită mnic în 1705, era o broșură de 25 de foi, scrisă pentru preoții /nici. în prima parte explica taina mărturisirii, cu o învățatură e canon, iar în partea a doua dădea îndrumările necesare duhov- .i în scaunul mărturisirii.

atrastat de «atîta neînvățatură» cîta observa la preoții din timpul mitropolitul Antim a tipărit în 1710, la Tîrgoviște, o *învățatură ceașcă la cele mai trebuincioase și mai de folos pentru învățâ-oreoșilor*. Era un mic catehism în trei părți, cu 14 capitole, necesar ilor pentru catehizarea credincioșilor.

'u toate îndemnurile mitropolitului, preoții nu s-au prea ostenit ească învățatura sa. De aceea, în 1714 a tipărit, tot la Tîrgoviște, iă broșură cu titlul *Capete de porunGă la toată ceata bisericească...* le 17 foi ale broșurii, mitropolitul fixa 12 îndatoriri de căpetenie u preoți, amenințîndu-i că în caz de nerespectare a lor, îi va «în rîndul țaranilor». Iată cîteva dintre aceste îndatoriri : 1. Preoții ivîrșească sfintele slujbe «cu toată socotința și nevoința și fă-jărtva cea fără de sînge cu frică și cu inimă umilită...» ; 4. Cei voiau să primească taina preoției, trebuia «să șază un an înt-■G de an, ca «să învețe toată rînduiala preoției după cum o poh-dreptatea și poruncește sfînta Biserică»,• 5. Preoții să nu se

amestece «în lucruri mirenești»; 6. Cel care căuta să fie hirotonit prin dare de bani sau prin mijlocirea vreunui boier «să va pune la bir în rîndul țaranilor» ; 7 și 9. Preoților care vor umbla prin circiumi sau celor care vor vinde vin la casa lor, li se va lua darul preoției; 8. Nu se vor mai face noi hirotonii decît pe baza mărturiei a cinci credincioși că nu este preot în satul respectiv ; 12. Oferec preoților ca model, cîte o «diată» (testament) și o foaie de zestre.

Tot Antim a strîns într-un mic vdlum cîteva «din sentințele vechilor dascăli înțelepți» și unele maxime, — în versuri — pe care ie-a oferit domnitorului Ștefan Cantacuzino (1714—1715), «ca să-și înfrumusețeze moravurile cu înțelepciune și cu o purtare vrednică de un domn», precum și cîteva rugăciuni. Cartea a apărut sub titlul *Sfătuirii creștine politice* (București, 1715), fiind redactată în greaca populară.

În afară de aceste lucrări tipărite, de la vrednicul cărturar Antim Ivireanul au rămas și cîteva lucrări în manuscris. Cel mai însemnat manuscris este intitulat *Chipurile Vechiului și Noului Testament, adică obrazye oamenilor celor vestiți ce se atla în «Sfînta Scriptură», în «Biblie» și în «Evanghelie» și adunare pre scurt istoriilor celor ce s-au făcut pe vremea lor, adevărind a înștecăruia viața și laptele, aîta a celora ce au viețuit cu viață bună cît și a celora ce au viețuit cu viață necuvioasă de la Adam și pogorînd pînă la Hristos...* Lucrarea este cunoscută și sub numele de *Arborele genealogic al lui Iisus Hristos* sau *Rodoslovie*, pe care le folosește însuși Antim în prefață. A fost scrisă în 1709 la Tîrgoviște și dedicată lui Brîncoveanu. Manuscrisul original se păstrează în Biblioteca Academiei de Științe din Kiev (la noi în țară avem două copii, una făcută după original de popa Fior, dascăl de slavonie la biserica Sfîntul Gheorghe Vechi din București, pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, iar alta, realizată după ruloul acestuia în 1847, de zugravul C. Petrescu). Cele 22 foi nenumerate ale manuscrisului cuprind cîteva izbutite «versuri la stema țării», o dedicație către Constantin Brîncoveanu, apoi lucrarea propriu-zisă, care este o istorie rezumativă' a Vechiului Testament. Pe lîngă Sfînta Scriptură, autorul mai face numeroase trimiteri și aluzii la istoricii și filozofii vechi (Iosif Flaviu, Filon, Strabo etc), pe care încearcă să-i pună de acord cu faptele menționate în Biblie, precum și la unii Sfinți Părinți, lucru ce ne arată aleasa pregătire cărturărească a lui Antim. Textului i se adaugă 503 portrete în medalion, 3 schițe și 8 desene, tot în medalion, cu personaje din Vechiul și Noul Testament. Medalioanele, cu cîteva excepții, măsoară 32 mm în exterior și 28 mm în interior, portretele fiind așezate între două cercuri

ice. în câmpul alb, fiecare medalion cuprinde și numele perpe care-l reprezintă. Sînt lucrate în laviu roșu, iar umbrele, i majoritate, în aur. Este una din cele mai prețioase opere Eice din răsăritul Europei. Meritul artistului constă nu numai ția tehnică deosebită, ci și în faptul că n-a avut la îndemîină zvor de inspirație, nici un manuscris asemănător. Ideea putea sască în scena cunoscută sub numele de «Arborele lui Iesei», la Muntele Athos și în unele biserici din nordul Moldovei. această scenă, și în manuscrisul lui Antim apar oameni de i antichității (Filon, Pithagora, Homer, Socrate, Aristotel, Pla-Este vrednic de remarcat și faptul că modelele sînt luate după /ii care au trăit la noi (femei îmbrăcate în haine românești, l coroanele doamnelor noastre, regi cu înfățișarea voievozilor

ivința autorului acestor portrete, nu se poate stabili cu cerdacă este mitropolitul Antim însuși. După părerea cercetă-îabriel Ștrempel, care s-a ocupat îndeaproape cu opera sa, ;onografiei, indicațiile asupra locului pe care trebuiau să-l versele personaje pe pagină, poate chiar conturul desenelor, li'tropolitului Antim , • realizarea deplină a- volumului rămîne, ită, pentru noi, opera preotului Nicola». înclinăm totuși să :ă și aceste «chipuri» aparțin lui Antim. Argumentele noas-mai mult de ordin logic. Anton Măria del Chiaro ne spune că «era înzestrat cu daruri așa de rare, știind să facă într-un unat orice fel de lucru de mîină, mai cu seamă săpături, desene ii». Gravurile multora din tipăriturile sale au fost lucrate de Tradiția spune că ar fi lucrat frumoasele uși de la biserica n București, ctitoria sa, și că ar fi zugrăvit această biserică, i capela Episcopiei Rîmnicului.

n *Ivireanul predicator*. Fără îndoială, cea mai valoroasă operă ămasă de la Antim (în manuscris) 6 formează predicile sau sale (din grecescul -q StSax^), rostite în cursul arhipăstoririi iferite duminici și sărbători, fie la București, fie la Tîrgoviște. : 28 de predici rostite de Antim : cinci la Duminica Floriilor, :himbarea la Față, cîte două la Adormirea Maicii Domnului, ea Domnului, la Sfinții Constantin și Elena, la Sfîntul Du-Sfîntul Nicolae, la lăsatul secului de brînză și cîte una la nprejur, Bobotează, Intîmpinarea Domnului, Sf. Apostoli Petru Sf. Arhangheli, Intrarea în biserică, Duminica vameșului și Și una despre pocăință. La aceste 28 de predici se mai ada-vîntări ocazionale : una la înscăunarea sa ca mitropolit, trei

cuvîntări funebre și alte trei cuvîntări (mai degrabă învățături) asupra tainei spovedaniei. Manuscrisele didahiilor mai cuprind și cele două apărări trimise de Antim lui Constantin Brîncoveanu, în 1712, asupra cărora vom stăruia mai încolo. Întîlnim deci toate genurile de predică : predica propriu-zisă sau predica sintetică, omilia sau predica - analitică, pareneza și panegiricul.

Și în predicile sale se remarcă faptul că Antim avea o cultură deosebită, căci el citează nu numai din cărțile Sfintei Scripturi, ci și din numeroși Sfinți Părinți (Ioan Gură de Aur, Atanasie cel Mare, Vasile cel Mare, Grigorie Teologul, Efrem Țirul, Ioan Damaschinul ș.a.), sau pomenește unii filozofi și poeți greci din antichitate. Dar marele mitropolit face mereu apel și la realitățile vieții, la moravurile păstoriiților săi, ia nevoile și aspirațiile poporului român. Din cuprinsul didahiilor, reiese că el era alături de popor, spunînd că le va fi «mîngîiere la scîrbele robiei cei vavilonești a lumii acesteia», ca «dîmpreună să pătimească cu dumneavoastră la toate cîte va aduce clasul și vremea...». Amintea adeseori de asuprirea socială și națională pe care o îndura poporul de jos din partea marilor boieri și a turcilor. Astfel, într-o predică la Sfîntul Dumitru vorbea despre «neașteptatele pagube, înfricoșeriile vrăjmașilor, supărările, necazurile ce ne vin de la cei din afară, jafurile, robiile și dările cele grele și nesuferite...», arătînd apoi că «toți pătimeșc, toți sînt în scîrbe, toți suspină supt jugul cel greu al nevoii». Iar în cuvîntarea la înscăunare spunea că «sîntem încungiurați și îngrădiți între hotarele celor striini de fel și împresurați de atîta nevoi și scîrbe ce vin totdeauna neîncetat de la cei ce stăpînesc pămîntul acesta...». Iar într-o cuvîntare la Schimbarea la Față, exclama cu durere : «Sîntem supuși supt jugul pagînului și avem nevoi multe și supărări de toate părțile».

El condamna cu asprime pe boieri pentru jafurile, nedreptățile și tratamentul inuman la care supuneau țărănimea, biciuia în repetate rînduri luxul boieroaicelor. În același timp scotea în evidență și alte păcate ale tuturor păturilor sociale : necinstirea părinților de către copii, a fețelor bisericești de către păstoriți, frecventarea cîrciumiilor, nerespectarea zilelor de duminici și sărbători, mai ales de către negustori, înjurăturile ș.a.

În privința stilului și a limbii folosite, cercetătorul G. Ștrempel scria : «stilul mitropolitului Antim Ivireanul este natural : cum a gîndit, așa a și scris. El a știut să-și nuanțeze stilul cu imagini artistice în așa fel, încît să fie ascultat cu plăcere și cu interes. Unele din aceste imagini sînt atît de plastice și atît de frumoase, încît par ieșite de sub condeiul vreunui mare scriitor contemporan». Limba este

i, pe înțelesul tuturor, lipsită de frazeologie inutilă, fără ti-
 îxagerari... Frazele sînt construite de un om care mînuia perja
 și nu trădează niciodată pe oratorul care a învățat atît de
 mînește. Limba vioaie a predicilor, cu bogăția de procedee
 face din opera lui Antim Ivireanul un prețios monument de
 Hnânească, ce se citește cu plăcere și astăzi, după un sfert
 niu de la data cînd a fost elaborată». Iar Mihail Sadoveanu
 mitropolitul Antim «a ajuns sa vorbească și să scrie o limbă, ;a
 mai frumoasă dintre a tuturor cărturarilor epocii», îhiile îl
 așază pe mitropolitul Antim între cei mai de seama ori
 bisericești din toate timpurile, nefiind cu nimic mai prejos arii
 predicatori din Apus : Bossuet, Bourdaloue, Massillon sau Le
 Miniati, fost preot la biserica grecească din Veneția, apoi de
 Calavrita, în Grecia, considerat un Ioan Gura de Aur al ii al
 XVII-lea. După cuvîntul lui G. Ștrempel, Antim Ivirea-te
 primul mare orator bisericesc în limba română, care înlo-
 Cazania... cu predica vie, legată de viața de toate zilele, me-
 biciuiască și să îndrepte stările de lucruri ce contraveneau
 creștine și eticii sociale».

iezămîntal» mitropolitului Antim. Se cuvine sa relevăm acum
 aspect din multipla activitate a mitropolitului Antim Ivireanul.
 e vorba de ctitoria sa din București, mînăstirea cu hramul Toți
 zidită pe locul unei biserici mai vechi, din lemn, cu hramul
 Nicolae. De-a lungul vremurilor, credincioșii bucureșteni i-au :
 însă numele său, spunîndu-i «biserica sau mînăstirea Antim». :e
 i-a rămas pînă azi. A fost ridicată între anii 1713—1715. Pda-ei
 au fost întocmite de însuși mitropolitul-ctitor, dovedind că i
 cunoștințe de arhitectură (se păstrează două planuri lucrate
 Biserica a fost împodobită în interior și în exterior și înzestrată
 minte, odoare, cărți și alte obiecte, de cult, iar în jurul bise-
 au zidit chilii pentru călugări. Mînăstirea a fost înzestrată apoi
 Șii, vii, mori și alte venituri, necesare nu numai obștii monaci
 și pentru ajutorarea celor lipsiți. Toate acestea s-au făcut
 oniseala sa.

ir mitropolitul nu s-a mulțumit numai să dea Bucureștiului unul
 le mai frumoase monumente de arhitectura, sculptură și pictură,
isat și unul din cele mai interesante testamente, prin care rîn-
 în cele mai mici amănunte, cum să fie administrate bunurile
 irii și cum să se organizeze o frumoasă operă de asistența so-
 din veniturile ei. Testamentul poartă titlul : *învățături pentru
 n'intul cinstitei mînăstiri a tuturor sfinților, adecă Capete 32,*

întru carele să cuprind toată chiverniseala mînăstirii și rînduiala milivelor ce s-au hotărît să se tacă pre an la săraci și la lipsiți din venitul casei. La aceste 32 de dispoziții, mitropolitul a adăugat ulterior alte 8 puncte cu «oarecari învățături trebuincioase de folosul și cinstea mînăstirii». Redăm, în rezumat, principalele dispoziții ale Așezământului. Prin cap. 1 rînduia ca mînăstirea lui să nu fie supusa nimănui : «să fie slobodă, nesupusă și nestăpînită de nici un fel de obraz, nici de domnul țării, nici de arhiereul carele va fi după vreme, nici de vreunul din boieri». Prin cap. 6 venea în ajutorul copiilor săraci, dornici să învețe carte, rînduind ca tot din patru în patru ani să fie întreținuți cîte trei copii săraci, între 10 și 15 ani, cărora să li se dea șase bani pe zi pentru mîncare și îmbrăcăminte la Paști. Unul din preoții mînăstirii era îndatorat «să-i învețe carte și alte rînduiale ale bisericii», în românește și slavonește. Cei care doreau să se facă preoți trebuia să stea în mînăstire patru ani, ceilalți doi. Rînduia, de asemenea, ca acești tineri, cînd vor dori să se însoare, să primească de la mînăstire un ajutor de 15 taleri, iar cei ce se vor preoți, alți 13 taleri. Prin cap. 7—11 prevedea ca mînăstirea să dea 300 de taleri pentru îngroparea oamenilor săraci, să ajute cu bani, în fiecare zi de sîmbăta și duminică, pe cei din temniță, să cumpere haine la cîte trei oameni săraci și la trei fete sărace în fiecare an la Joia Paștilor, să dea cîte 15 taleri în fiecare an, pentru măritatul unei fete sărace, să întrețină pe rînd, cîte trei zile, pe «trei străini dintr-altă țară cînd s-ar întîmpla să vie întii aici în țară pentru milă», în cap. 22 îndatora pe egumen și pe preoții mînc'stirii să cerceteze pe cei bolnavi, incluși¹/ pe țigani, «de vreme ce sînt și ei botezați în numele Sfintei Troițe și sînt creștini ca și noi». Cap. 31 prevedea ca în cazul înmulțirii veniturilor mînăstirii, «să se îndoiască» și «această rînduiala a milosteniei ce s-au hotărît să se dea la săraci și la altele cîte scriem într-aceaste capete». Cap. 17 se ocupa de tipografia de la Antîm, cu secțiile ei, românească și grecească. Tot aici era trecut și «blestemul» său asupra tipografului care nu și-ar pregăti ucenici, «pentru ca să nu piară acest meșteșug din țară, nici să se părăsească lucrul cărților pentru folosul țării și pentru ajutorul casei». Din cap. 18 aflăm de existența unei «vivlioteci», formată din cărțile sale.

Sprîjinator al Bisericilor Ortodoxe surori. Am arătat mai sus că purtarea de grijă a mitropolitului Antim s-a întins și asupra credincioșilor de neam arab din Patriarhia Antiohiei, pe seama cărora a pus bazele primei tipografii cu caractere arabe, precum și asupra co-naționalilor săi, trimițînd în Georgia pe cel mai destoinic ucenic al său, Mihail Ștefan, care a așezat la Tbilisi o tipografie, prima în țara

igine, cu caractere georgiene. De același ajutor s-au bucurat îcicioșii de neam grec din Patriarhiile Constantinopolului, Aleși Ierusalimului, tipărind pe seama lor cărți de slujbă și de în limba greacă. Prin toate acestea, Antim a creat Bisericii și îi român un prestigiu deosebit în rîndul popoarelor ortodoxe, sprijin deosebit a acordat și credincioșilor români din Tran-Se mai păstrează și azi în parohiile românești din Transil-Banat sute de cărți tipărite de Antim Ivireanul. Una din ele, *au lumină*, o lucrare polemica în care erau combătute cele uncte «florentine», s-a tipărit în chip special ca să vină în l credincioșilor români din Transilvania, care erau amenințați jnea prozelitistă a catolicilor. A trimis apoi la Alba Iulia pe l său Mihail, Ștefan, care a tipărit aici o *Bucoavnă* și un *Chiomion*, amîndouă în 1699.

mitropolit, **avînd** și calitatea de «exarh al Pdaiurilor» (sau al or), cum se intitula în foaia de titlu a Bibliei de la București), asupra sa și cîrmuirea duhovnicească a credincioșilor din Bra-Țara Bîrsei, care n-au mai recunoscut pe vlădica Atanasie după ce s-a rupt de Biserica Ortodoxă. Vlădica Antim a trimeroase scrisori de încurajare credincioșilor șcheieni, hirotoe și cîțiva preoți. Se păstrează și cîteva antimise de la el, cmai în Borșa Maramureșului.

triot luminat. Mitropolitul Antim s-a arătat și ca un dîrz apă-l intereselor Bisericii și ale neamului românesc. A dovedit acest >rin zelul cu care a apărat drepturile sale — ca mitropolit al tomânești — asupra mînăstirilor închinete Sfîntului Mormînt, iva patriarhului Hrisant al Ierusalimului care poruncise călugăreci din acele mînăstiri să se considere legați direct de Sfîntul nt și să nu mai pomenească la slujbp pe ierarhul locului. itropolitul Antim a fost și un luptător hotărît împotriva opresiucești, militînd pentru apropierea de Rusia lui Petru cel Mare. a atiaidine s-a vădit mai ales în cursul războiului ruso-turc din :înd, după *Istoriile* lui Radu Popescu, ar fi determinat pe spă-Toma Cantacuzino și alți cîțiva boieri s-i treacă la ruși. în urma i «trădări», situația lui Constantin Brîncoveanu a devenit foarte față de turci. Spre a înlătura orice urmă de bănuială asupra a propus **să-1** înlătura pe Antim din scaun, știind că este susți- l principal al politicii de apropiere cu Rusia. Desigur, domnul idemnat la aceasta și de unii dușmani personali ai mitropoli-poate de patriarhul Hrisant, de mitropolitul Mitrofan de Nissa 5 unii boieri. Cînd domnitorul i-a cerut demisia, prin Mitrofan

de Nissa, Antim a întocmit două apărări, una la 13 ianuarie, alta la 3 februarie 1712.

Prima apărare avea 12 puncte, prin care mitropolitul respingea cu multă demnitate toate acuzațiile ce i se aduceau, arătând pe scurt și activitatea pe care a desfășurat-o la noi, ca egumen, ca episcop și apoi ca mitropolit. Între altele, scria că n-a «viclenit» niciodată pe domn și casa sa, că n-a venit în țară «de vreo sărăcie sau lipsă», că nu s-a gândit niciodată că va ajunge arhieru, iar în scaunul mitropolitan n-a ajuns «cu sila, nici cu mite, nici cu rugăciuni». În ce privește paretisul, scria că nu îndrăznește să-l dea, «căci călcăm porunca și făgăduiala și Dumnezeu nu glumește». La învinuirea că este străin și că nu se cuvine să fie mitropolit, răspundea: «în Hristos sîntem toți(i) una. Și apoi n-am fost numai eu episcop și mitropolit strein în Țara Românească, ci au fost și alții mulți, precum să văd în condice și precum să politicește în toată Biserica, precum și domni au stăcut, și de țară și de streini, ca în toată lumea, că Dumnezeu au făcut lumea slobodă pentru toți(i)».

A doua apărare era mai scurtă și în ea ruga din nou pe domn să examineze cu atenție cazul său : «Iară Măria Ta fă ca un domn creștin și milostiv și nu mă lăsa să es obidit și cu lăcrămile pe obraz, că va fi cu păcat. Și precum nu te pripești la cele politicești a face răsplătire pentru cinstea domniei, așa nu te pripi nici la cele bisericesti, pentru cinstea lui Dumnezeu ; că răul a să face iaste lesne, iar a să desface iaste cu nevoe...». Magistrarele apărări ale mitropolitului, cât și o discuție «în taină» cu domnul, l-au determinat pe acesta să-și schimbe gândul și astfel a rămas și mai departe la cîrma Mitropoliei.

Și-a continuat nestînjenit activitatea pînă la moartea lui Constantin Brîncoveanu (1714), apoi sub urmașul său Ștefan Cantacuzino (1714—1715), ucis la Constantinopol în 1716.

Sthșitul mitropolitului Antim. Abia după ce a ajuns la cîrma țării primul domn fanariot, Nicolae Mavrocordat, au început zile grele și pentru bătrînul mitropolit. În anul 1716, a început un nou război între turci și austrieci. La vestea că armatele imperiale aflate în Transilvania ar fi trecut în Țara Românească pe valea Oltului și că se îndreaptă spre București, domnul impus de turci a fost nevoit să plece din capitală, îndreptîndu-se spre Dunăre. A luat cu sine și pe mitropolitul Antim și pe cîțiva boieri. Ajunși la Călugăreni, mitropolitul a avut o discuție aprinsă cu domnul, dedlarîndu-i că se întoarce la București întrucît nu-și poate părăsi turma. Cu toate încercările aceluia, mitropolitul s-a reîntors la București, unde, după in-

; lui Radu Popescu și Mitrofan Grigoras, a continuat să unel-
 npotriva domnului fanariot, împreună cu unii boieri, alegînd pe
 Patrașcu Brezoianu. între timp, s-a aflat că venirea nem-era
 decît un zvon, ceea ce l-a făcut pe Mavrocordat să se :ă la
 București, în prima jumătate a lunii septembrie 1716. ;ezat în
 scaun, a început de îndată pedepsirea potrivnicilor > care se
 număra și mitropolitul Antim. Fiind chemat la curte, e a sosit
 aici, soldații turci aflați de pază — după cum ne țză
 Mitrofan Grigoras — «l-au dat jos din rădvan și smul-barba
 și părul capului și tîrîndu-l jos, l-au închis într-o că:-urții,
 ca să-și aducă aminte de tot ceea ce făcuse». în timp închis în
 temnița palatului, domnul a cerut patriarhului ecu-eremia III
 caterisirea mitropolitului. Acesta, împreună cu sinodului
 său patriarhal, s-au și grăbit să o dea. în sentința isire,
 principala acuză care i se aducea era aceea că s-a făcut «față
 de puternica împărăție și de preainălțatul domnitor a ara
 Românească». Pe temeiul acestor acuze, era scos din rîn-
 ereilor și caterisit. Din actul de alegere al urmașului sau Mile
 Nissa, consemnat în *CoTidica Siîntă*, se arăta că Antim a
 mdamnat de mînia împărătească lla exil în Muntele Sinai, pen-
 ■Itirile lui în contra domnitorului Nicolae voievod și pentru
 ii politice». Se pot observa deci'foarte limpede adevăratele
 are au dus la caterisirea lui (sentința a fost ridicată de sinodul
 tal, prezidat de patriarhul ecumenic Athenagoras, la 8 martie
 Aaiton Măria del Chiaro scria că a fost ridicat într-o noapte
 it spre locul de surghiun, escortat de cîtiva ostași turci. Pe
 aceștia l-au omorît și i-au aruncat trupul fie în rîul Marița,
 răbate Bulgaria și se varsă în Marea Egee, fie în afluentul
 a, Tungea, undeva în apropierea orașului Enos (dincolo de.
 opol). Nu se cunoaște data exacla a uciderii lui. în orice caz,
 loc după 22 septembrie 1716, căci la această dată el semna
 ument privitor la diferite datorii ale sale. '
 felul acesta, a pierit luminatul și vrednicul Antim al Ungrovla-
 :is din porunca turcilor, ca și marele său binefăcător, Constantin
 Brîncoveanu.

*Concluzii: Deși era de aii neam, mitropolitul Antim și-a
 toate cunoștințele și toată priceperea în slujba Bisericii și a
 orului nostru.- Personalitate complexă, Antim ivireanul a slujit
 mul nostru mai ales pe calea tiparului, aducînd cuvînt de învd-
 ră, de îndreptare și de întărire duhovnicească nu numai pentru*

păstoriții săi, ci și pentru credincioșii de limbă greacă, arabă și georgiană. Astfel, prin munca lui, Ortodoxia românească s-a ridicat la un prestigiu deosebit în lăta celorlalte popoare de credință ortodoxă.

De tipărirea cărților sale se leagă un alt mare merit al său și anume desăvîrșirea procesului de românizare a slujbelor bisericești și făurirea unei limbi liturgice românești, folosită pînă azi.

Ca episcop și mitropolit, Antim a întruchipat pe adevăratul păstor, care-și pune sufletul pentru credincioșii săi. A dovedit aceasta prin cărțile sale de învățătură pentru preoți și credincioși, prin predicile sale, cu îndrumări pentru viața morală-religioasă a credincioșilor și cu osîndirea păcatelor vremii, prin testamentul său, unul din cele mai frumoase și mai mișcătoare modele ale genului, prin care lasă întreaga agoniseală a vieții pentru opere de cantate, dar mai ales prin moartea sa cu adevărat mucenicească, îndurată pentru că îndrăznise să se ridice împotriva turcilor și a primului domn fanariot. Toate acestea ne fac să-l socotim pe Antim Ivireanul drept cel mai de seamă mitropolit al Ungrovlahiei din toate timpurile.

BIBLIOGRAFIE

Izvoare: GHENADIE (ENĂCEANU) CRAIOVEANU, *Condica Simtă*, București, 1886, XXVI + 418 + XIV p. (retipărire din «B.O.R.», an. VII, 1884, an. IX, 1885 și an. X, 1886); MITROFAN GRIGORAS, *Cronica Țării Românești*, în D. Russo, *Studii istorice greco-române*, tom. II, București, 1939, p. 409—462; RADU POPESCU VORNICUL, *Istoriile domniilor Țării Românești*, ed. Constant Grecescu, București, 1963, CX + 338 p.; RADU LOGOFAT | GRECEANU, *Istoria domniei lui Constantin Basatab Brîncoveanu Voievod*, ed. Aurora Ilieș, București, 1970, p. 279 (ultimele două și în voi. *Cronicari munteni*, ed. Mihael Gregorian, București, 1961, voi. I, p* 225—577 și voi. II, p. 5—272); ANTON MARIA DEL CHIARO, «*Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*», în voi. *Călători străini despre țările române*, VIII, București, 1983, p. 364—397.

Pentru tipărituri: IOAN BIANU și NERVA HODOȘ, *Bibliografia românească veche*, tom. I (1508—1716), București, 1903, X + 572 p. și tom. IV (red. IOAN BIANU și DAN SIMONESCU, București, 1944, XII + 375 p.) și NICULAE ȘERBANESCU, *Antim Ivireanul tipograf*, în «B.O.R.», an. LXXIV, 1956, nr. 8—9, p. 690—766; DIMITRIE CORAVU, *Precizări și contribuții la bibliografia românească veche*, în .M.O., an. XX, 1968, nr. 9—10, p. 722—729.

Didahiile lui Antim au fost publicate pînă acum în mai multe ediții: I. Bianu (1886), Constantin Erbiceanu (1886), amîndouă cu biografia lui Antim scrisă de episcopul Melchisedec, N. Iorga (1911, numai zece predici) și Petre V. Haneș (1915). Cea mai izbutită ediție critică este cea publicată de Gabriel Ștrempel ca titlu: ANTIM IVIREANUL, *Predici. Ediție critică, studiu introductiv și glosar*, București, 1962, 322 p.; același cercetător a publicat, apoi, întreaga operă a lui Antim sub titlu: ANTIM IVIREANUL, *Opere. Ediție critică și studiu introductiv*, București, 1972, LXIV + 479 (cu toată bibliografia).

Studii și monografii. Dintre monografiile închinete marelui mitropolit, amintim: NICOLAE DĂBRESCU, *Viața și laptele lui Antim Ivireanul, mitropolitul Ungrovlahiei*, București, 1910, 119 p.; GABRIEL POPESCU, *Mitropolitul Ungrovlahiei*,

Antim Ivireanul, cîrmuitor bisericesc și propovăduitor al Evanghelici, în S.T., XX, 1969, nr. 1—2, p. 5—97 (și extras),- FANNY DJINDJIHASVILI, *Antim anul cărturar umanist*, Iași, 1982, 132 p. ; EUGEN NEGRICI, *Antim, logos și malilate*, București, 1971, 262 p. (studiu asupra Didahiilor).

Dintre multele studii amintim pe cele publicate în numerele festive ale reilor noastre bisericești, închinat marelui mitropolit Antim : «B.O.R.», an. LXXIV, nr. 8—9, p. 679—863 (semnate de Damian P. Bogdan, Nicolae Șerbănescu, Țr Brătulescu, Alexandru I. Ciurea, Ioan Rămureanu și Teodor M. Popescu) ; t an. LXXXIV, 1966, nr. 9—10, p. 971—1006 (semnate de Stelian Izvoranu, acerdoșeanu, T. G. Bulat) ; G. B., an. XXV, 1966, nr. 9—10, p. 831—844 (semde A. Sacerdoșeanu și Virgil Molin) ; M. A., an. XII, 1967, nr. 1—3, p. 43—81 17—179 (semnate de Sofron Vlad și Iorgu Ivan) ; M.O., an. XVIII, 1966, nr.), p. 771—851 (semnate de Firmilian, mitropolitul Olteniei, Nicolae Șerbănescu, nescu, Emil Nedelescu, Virgil Molin, Gabriel Cocora, A. Sacerdoșeanu, Victor ilescu) ; M.B., an. XVI, 1966, nr. 7—9, p. 454—515 (semnate de Emanuel Copăi, Teodor Bodogae, Dumitru Belu și Mircea Păcurariu).

Se mai pot consulta : D. TEODOR (DAMIAN P. BOGDAN), *Despre n Ivireanul*, în S.T., an. VII, 1955, nr. 3—4, p. 236—263 ; MARIO RUFFINI, *•tropolitan Valacco Antim Ivireanul*, în *Oikumenikon*, voi. III, 1966, p. 357—398 ; UEL ȘTREMPEL, *Un cronogral ilustrat atribuit mitropolitului Antim Ivireanul, tomanoslavica*, XIII, 19CG, p. 309—353 ; MATEI CAZACU, *Cum a murit n Ivireanul*, în M.O., an. XXII, 1970, nr. 7—8, p. 671—691 ; STELIAN MARI-IU, *Dispoziții canonice-juridice în *Capete de poruncă» din anul 1714*, în G-B., «XIV, 1975, nr. 1—2, p. 131—138 ; DAN SIMONESCU, *Tendențe sociale și ce în predicile lui Antim Ivireanul*, în M.O., an. XXVII, 1975, nr. 11—12, 6—860 ; ȘTEFAN BAZILESCU, *Mitropolitul Antim Ivireanul — patriot și iumi-. al poporului*, în același număr, p. 861—872 ; i. D. LAUDAT, *Antim Ivireanul, Tarea culturală, oratorul, patriotul*, în M.M.S., an. LII, 1976, nr. 5—6, p. 360— GAVRIL ISTRATE, *Locul Didahiilor lui Antim Ivireanul în istoria limbii lite-in același număr*, p. 374—382 ; NICULAE ȘERBĂNESCU, *Încă o carto țipă-e mitropolitul Antim Ivireanul*, în B.O.R., an. XCIV, 1976, nr. 3—4, p. 349—355 ; I NANU, *Un monument istoric de artă religioasă : ctitoria mitropolitului Antim mul*, în B.O.R., an. IXXIX, 1961, nr. 3—4, p. 223—318.

XXXIX

EPISCOPIILE RÎMNICULUI ȘI BUZĂULUI ÎN SECOLUL AL XVII-LEA ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVIII-LEA. EPISCOPIA STREHAIEI

,piscopia Rîmnicului. în secolul al XVII-lea, a fost păstorită de vlădici harnici și pricepuți, care s-au îngrijit de bunăstarea materială o eparhiei, de ridicarea de lăcașuri sfinte, cum și de întărirea vieții duhovnicești a păstoriților lor.

Primii episcopi. După moartea sau retragerea din scaun a **lui** Teofil, scaunul vacant a fost ocupat de episcopul *Eircm*. Se pare că se bucura de încrederea familiei lui Mihai Viteazul, din moment ce e pomenit în mai multe acte de danie ale mamei eroului, monahia **Teofana**. Pentru prima dată e pomenit la 8 noiembrie 1601, ca martor într-o carte de danie a maicii Teofana, prin care aceasta închina mînăstirii Cozia, unde era călugărită, satele. Frăsinetul și Studenița. În anii următori, apare din nou ca martor în unele acte de danie ale mamei marelui domnitor. Numele său este pomenit, de asemenea, în mai multe acte de proprietate, din care rezultă că s-a îngrijit și de bunăstarea materială a eparhiei pe care o păstorea. Nu știm cînd și-a sfîrșit viața. Un episcop cu numele *Dionisie* a păstorit probabil între anii 1614—1613.

Episcopul Teoîl a fost ales la Rîmnic în 1618. în această calitate este amintit în cîteva solii (în 1631 trimis de Leon Tomșa în Ardeal, să ia legătura cu Matei Aga și cu boierii pribegi ; în 1632 între însoțitorii aceluiași la Istanbul, cînd a fost confirmat ca domn) și în cîteva acte de proprietate. A păstorit la Rîmnic pînă în vara anului 1636, cînd a fost ridicat în scaunul de mitropolit, al Ungrovlahiei.

Urmașul său la Rîmnic a fost acel «popa *Ignație Sîrbul* den Necopoe» pomenit în *Istoria Țării Românești* (Letopisețul Cantacuzinesc), care a făcut legătura între Matei laga din Brîncoveni și Abaza pașa din

iuc, cu ajutorul căruia a și ajuns domn. Drept răsplată pentru
ciile aduse, Matei Basarab, după ce a ajuns domn, a adus pe Ig-
*, ca preot de mir, în Țara Românească. Rămânând văduv, domnul
acut episcop de Râmnic, în vara sau toamna anului 1636. Pentru
a oara e pomenit ca episcop în prefața *Psaltirii* slavone de la
>ra (1637). Apare apoi și în prefețele altor tipărituri govorene
slovul slavon din 1638, *Evanghelia cu învățătură* de la Govora
3a»lu), ceea ce ne face să credem că tipografia de la Govora, si-
i în apropierea reședinței sale, a fost sub directa sa îndrumare,
întru că tipăriturile slavone de aci erau într-o redacție medio-
îră, n-ar fi exclus ca el însuși să fi făcut revizuirea acestora,
putea, de asemenea, ca el să fi ocrotit pe cărturarii sud-dunăreni
;acedo-români poate — care s-au ostenit cu tipărirea cărților de
ovora (Meletie Macedoneanul și Ștefan din Ohrida). sFumele **lui**
Ignatie Sîrbul este întilnit în mai multe acte interne, î danii de
moșii în favoarea Episcopiei, fie în alte acte. De pildă, 39 a luat
parte la adunarea obștească a țării care a hotărît să nu ai facă
închinări de mînăstiri, iar în 1644 la soborul convocat "arlaam al
Moldovei spre a lua atitudine împotriva primejdiei ne prin
aprobarea *Răspunsului la Catehismul calvinesc*. In unele apare cu
titlul de «arhiepiscop Rîmnicevskii i vsea Mehadiia», ibil în
amintirea timpurilor cînd jurisdicția Episcopiei de Râmnic tindea și
în părțile Banatului sudic.

^ rămas la cîrma Episcopiei Rîmniceului pînă în vara anului 1653,
Matei Basarab l-a înlăturat pe Ștefan din scaunul mitropolitan
promovat în această demnitate pe episcopul Ignatie. Ca mitro-
a păstorit pînă către sfîrșitul anului 1655, cînd domnitorul Con-
:n Șerban a reabilitat pe fostul mitropolit Ștefan, redîndu-i scau-
arobabil fiind nevinovat. Probabil Ignatie a depus **cîrja** de bună
S-a retras în Oltenia, viețuind la Râmnic și la Cozia. în sep-
:ie 1659, era trimis într-o misiune diplomatică la principele
rghe Rakoczy II la Tîrgu Mureș. A murit după 20 decembrie
cînd — fiind în pragul morții — făcea o danie mînăstirii Cozia.
ibil a și fost **înmormîntat** în această mînăstire. Irmașul imediat al
lui Ignatie la Râmnic se numea *Dionisie*, pro-
fost egumen la Cozia. A păstorit din 1653 pînă în prima parte
J'lui 1657, cînd se va fi retras din scaun ; la 28 mai 1666 era
it ca «răposat(ul) episcop Dionisie».

'n nou episcop de Râmnic cu numele *Ignatie* zis «Grecul» este
it pentru prima oară la 2 iunie 1657. Apelativul acesta, întilnit
te chiar în timpul vieții sale, ca și iscălitura sa în grecește, sînt

indicii ca el a fost grec de neam. În anii următori, apare mereu în acte, pînă în anul 1667. Vlădica Ignatie s-a îngrijit de bunăstarea materială a eparhiei sale, **dobândind** felurite proprietăți, **după** cum reiese din unele acte. Presupunem că a murit în primele luni ale anului 1668, căci la 21 martie 1668 se întocmea actul de alegere al urmașului său în scaun, consemnat în *Condica Sfîntă* a Mitropoliei ; se vorbea de «fericitul chir Ignatie» care își plătise «obșteasca, datorie».

Urmașul său a fost *Serafim*, originar din Slatina-Olt, un timp egumen al schitului Deleni, situat în satul cu același nume, la nord de Slatina, ctitorit de marele paharnic Drăgușin Deleanu. Probabil la recomandarea boierilor Deleni, înrudiți prin neam cu Matei Basarab, a ajuns, în 1648, episcop al Buzăului. După ce a păstorit acolo 20 de ani, la 21 martie 1668 a fost trecut în scaunul vlădicesc de la Rîmnic (primul act din *Condica Sfîntă* a Mitropoliei amintește tocmai mutarea sa la Rîmnic). În această nouă slujire arhierescă este menționat în mai multe acte interne, de regulă acte de proprietate, fie participînd la Obșteasca Adunare a țării, în care erau luate măsuri de interes general.

Episcopul Serafim a ctitorit schitul Strihareț, existent pînă azi în orașul Slatina, închinat Mitropoliei din București, cîrmuită pe atunci de Teodosie. A cumpărat felurite proprietăți pe seama ctitoriei sale ; alte numeroase danii i-au făcut și unii credincioși.

Fiind înaintat în vîrstă, Serafim s-a retras din scaunul vlădicesc în a doua jumătate a anului 1670, îmbrăcînd marea schimă monahală, sub numele de Silvestru. S-a așezat la schitul Stihareț, unde a trecut la cele veșnice prin anii 1672—1673, fiind îngropat tot acolo. Dacă la cele spuse pînă aci adăugăm și activitatea desfășurată de Serafim ca episcop la Buzău, vom avea o imagine și mai limpede asupra acestui ierarh cu alese însușiri gospodărești și cu o viață duhovnicească superioară.

După «paretisisul» lui Serafim, locul său a fost ocupat de egumenul *Varlaam* de la Glavacioc. La 24 decembrie 1672, deci după o păstorire de abia doi ani la Rîmnic, a fost aies în scaunul de mitropolit al Ungrovlahiei. La Rîmnic este pomenit în cîteva acte de proprietate ale Episcopiei. De asemenea, a rugat pe domnitorul Antonie Vodă din Popești să dea un hrisov pentru scutirea de bir a fiilor de preoți.

Episcopul" *Ștefan* era originar din părțile de sud ale Olteniei. Probabil s--a călugărit în mînăstirea Sadova, pe care a și cîrmuit-o ca egumen aproape două decenii. În această calitate, a chivernisit cu pricepere gospodăria mînăstirii, izbutind să o înzestreze cu noi

etăți, fie prin cumpărări, fie prin acte de danii ale unor crești. Datorită însușirilor sale de bun gospodar egumenul Ștefan ; ales episcop al Râmnicului, la 15 ianuarie 1673. i cei 20 de ani de păstorie la Râmnic, s-a impus tot prin însușale gospodărești, izbutind să mărească averea eparhiei așa cum Lcut nici unul din înaintașii săi. în 1680 s-a ridicat, cu cheltuiala opotniță mare a Episcopiei, iar în incintă a ridicat chiliile de Episcopul Ștefan este ctitorul mînăstirii Sărăcinești-Vîlcea, îmă cu monahia Marta, soția răposatului clucer Radu Păușescu fiul ei Tănase Păușescu. A fost zugrăvită de episcopul Damaspeste vreo trei decenii. Din inițiativa episcopului Ștefan, a înrefacerea schitului Dobrușa-Vîlcea. Tot sub el au fost închi mai multe schituri la Episcopie, urmărind prin aceasta o îndrumai sigură a vieții monahicești din ele.

iste vrednic de amintit și faptul ca episcopul Ștefan a. obținut un v de la domnul Gheorghe Duca, la 9 aprilie 1676, prin care ia ca preoții din eparhia Râmnicului să plătească bir o singură pe an, la vremea haraciului. Se cunosc apoi mai multe dispoziții iești, prin care i se încredințau atribuții judecătorești, în re

tea anumitor pricini.

"atre sfirșitul vieții, episcopul Ștefan a îmbrăcat marea sdiioă ihaUi, sub numele de «Șava, arhieroschimonahul». A murit în a jumătate a anului 1693 și a fost înmormniit în pridvorul bise**mînăstirii** Sărăcinești. Rezultă, **din** toate cele de **mai** sus, că opul Ștefan a fost unul din cei mai destoinici și mai vrednici hi rîmniceni din veacul al XVII-lea.

^oul episcop, *Ilarion*, se pare că era originar tot din Oltenia, moment ce a ajuns egumen la mînăstirea Bistrița. A fost ales :aunul vlădicesc de la Râmnic la 18 iunie 1693, după cum arată l său de alegere din *Condica Stîntă*. S-a dovedit tot așa de pri t gospodar-ca și înaintașul s?u, izbutind să mărească averea :opiei prin felurite cumpărări sau danii.

La inițiativa lui Ilarion s-a ispărvit restaurarea schitului Dobrușaea, lucrare începută încă sub înaintașul său. Tot la îndemnul :opului Ilarion s-a refăcut schitul Iezerul, așezat în **locuri** foarte ise, în comuna Cheia-Vîlcea. O inscripție de la schit arată că ctitorit de Mircea Ciobanul și doamna Chiajna în 1553, fiind «prefăcut de iubitorul de Dumnezeu chir Ilarion'episcop, aju și Antonie schimonahul», un călugăr cu viață îmbunătățită, care ăit într-o «peșteră», la schit, timp de 28 de **ani**. De asemenea, în 'Ui păstoriei lui Ilarion, Constantin Brîncoveanu a ridicat cîteva

din ctitoriile sale din Oltenia (Mamul, paraclisul și bolnița de la Hurezi etc), iar un ieromonah Paisie a început refacerea Govorei.

Vlădica Ilarion era preocupat și de probleme cărturărești, căci un dascăl, cu numele Alexandru, a tradus «cu îndemnarea și toata cheltuiala» sa un *Triod*, un *Penticostar* și o *Psaltire cu tîlc*.

Toată această remarcabilă activitate a episcopului Ilarion a luat sfârșit într-un chip neplăcut, în martie 1705. Fiind învinuit că este «schismatic», întrucît a îngăduit catolicilor să-și zidească biserică în Rîmnic și să-și îngroape morții în cimitirul Episcopiei, patriarhul Dositei al Ierusalimului, aflat în țară, a convocat în martie 1705, cu aprobarea lui Constantin Brîncoveanu, un sobor arhieresc, în care s-a hotărît ca Ilarion să fie înlăturat din scaun, depus din treapta arhieriei și trecut în rîndul monahilor simpli. S-ar putea să fie vorba și de o intrigă a patriarhului Dositei al Ierusalimului sau a unuia din mulții ierarhi greci veniți la noi în țară. Facem această presupunere întemeindu-ne pe faptul că hotărârile necanonice privitoare la caterisirea și trecerea sa în rîndul monahilor au rămas fără urmări. După părerea unor cercetători, Ilarion, păstrîndu-și rangul și titlul de episcop, a fost rînduit stareț al mînăstirii Snagov, căci întîlnim un stareț-arhieru cu acest nume în 1707 și 1712. La 29 iunie 1707, a luat parte la sfințirea mînăstirii Sfîntul Gheorghe-Nou din București, ctitoria lui Brîncoveanu, ca «proin episcopul Rimnicului». Nu se știe unde și cînd a murit.

La 16 martie 1705, în scaunul vlădicesc de la Rîmnic a fost ales «egumenul chir Antim de la Snagov», care, deși a păstorit aici numai trei ani, a înscris una din cele mai luminoase pagini din istoria eparhiei, mai ales prin realizările sale de ordin cultural.

Episcopia Strehaiei. În anul 1672, apare o nouă eparhie în Țara Românească, la Strehaia, cu reședința în mînăstirea de acolo — zidită de Matei Basarab — avînd jurisdicție peste un teritoriu destul de restrîns, în părțile Mehedinților. Noua eparhie a avut un singur titular, pe episcopul (numit în unele acte «arhiepiscopul») *Daniil*. Unii istorici l-au identificat cu acel «Daniil Andrean monahul din Țara Panoniei», adică din Transilvania — probabil din părțile ei ale "apus — ■ care a tradus din grecește *îndreptarea Legii* de la Tîrgoviște, din anul 1652. În frămîntările politice din Transilvania între anii 1659—1662, principele Transilvaniei Mihail Apaffi îl numea — la 20 aprilie 1662 — «episcop» în Țara Făgărașului. N-ar fi exclus ca înainte de această dată să fi ocupat pentru scurt timp chiar scaunul de mitropolit al Transilvaniei, în locul lui Sava Brancovici. Din Transilvania a trecut

o-ldova, așezându-se la schitul Babele, metoc al mănăstirii Soveja, ia lui Matei Basarab, amîndouă în părțile Vrancei. Aici era atese mai multe acte, printre care și unul de danie din 12 ianuarie de la Iliăș Alexandru, domnul Moldovei, prin care «a miluit pre oriul nostru pre Daniil, ce-au fost mitropolit la Beligrad, în Țara reasca». Probabil vlădica Daniil se bucura de prietenia lui Gri-

Ghica, domnul Țării Românești (1660—1664 și 1672—1673), pe l-a putut cunoaște pe cînd acesta a ridicat o biserică, cu hramul al Ioan Botezătorul, în Focșani. Poate l-a ajutat în 1664, cînd a ut scaunul domnesc. Pentru a răsplăti pe Daniil pentru serviciile e, ca și pentru devotamentul său, după ce-a ajuns domn a doua Grigorie Ghica a creat pentru el o Episcopie, în părțile Mehe- [or, cu reședința la Strehaia. întemeierea noii Episcopii era con- iată și de o pisanie pe un zid, la chiliile mănăstirii.

^cest lucru s-a petrecut în vara anului 1672, cînd a fost înlăturat scaun și mitropolitul Teodosie, pentru ca la 24 decembrie 1672 ii participa la alegerea lui Varlaam al Rîmnicului ca mitropolit al iar la 15 ianuarie 1673 la alegerea egumenului Ștefan de la va ca episcop al Rîmnicului. La 15 aprilie 1673, era amintit în ivul lui Grigorie Ghica, prin care făcea unele ușurări materiale țimii de mir. Vlădica Daniil mai este pomenit și în citeva acte* roprietate, fie ca «episcop», fie ca «arhiepiscop».

Episcopia efemeră a Strehaiei a fost desființată de Șerban Cantai- io, la scurt timp după ce a ocupat scaunul domnesc. Făcuse acest î, pentru ca, să restabilească situația existentă mai înainte în rica țării, mai ales că Episcopia Strehaiei era creată de Grigorie :a, dușmanul familiei sale. Presupunem că desființarea s-a făcut prilie 1679, cînd i s-a redat scaunul mitropolitan lui Teodosie. Pe ica Daniil l-a numit atunci «năstavndc» al ctitoriei sale de la Co- îni. Dar în 1681, aceasta a fost închinată la Sfîntul Munte Athos, nd în fruntea ei egumeni greci. în aceste împrejurări, Daniil s-a îs iarăși în Moldova, la schitul Babele. Spre sfîrșitul anului 1685, din nou în București, la alegerea și hirotonia mitropolitului Varlaam idealului, semnînd și el actul de alegere din Condica Sfîntă, ca niil proin ardelean». A murit pe la jumătatea anului 1688, în schi- Babele. Bunurile sale au fost urmărite de călugării greci de la oeni, care au convins pe Șerban Vodă Cantacuzino să aducă orța în București pe fostul mitropolit Teodosie al Moldovei, ca să are bunurile rămase de la el.

Deși a avut o viață atît de zbuciumată, Daniil a slujit Biserica și pe credincioșii din toate cele trei țări românești, **dîrid** un frumos exemplu asupra felului în care a înțeles unitatea românească.

Episcopia Buzăului. In secolul al XVII-lea, pe scaunul vlădicesc de la Buzău au păstorit mai mulți ierarhi de seamă, care au rămas în istoria noastră bisericească ca oameni de carte, ca ziditori de lăcașuri sfinte, ca pricepuți chivernisitori ai bunurilor eparhiei sau ca buni păstori ai dreptcredincioșilor creștini de pe meleagurile buzoiene.

După alegerea lui Luca din Cipru ca întîistătător al Bisericii din Țara Românească, în toamna anului 1602, scaunul vacant de la Buzău a fost ocupat de episcopul *Chirii*, probabil în ultimele luni ale aceluiași an. In actele vremii apare abia în timpul lui Radu Șerban (1602—1611), și anume la 24 februarie 1610, cînd participă la un scaun de judecată, alături de ceilalți vlădici ai țării. în anii următori numele său apare în alte acte interne.

În știm din ce motive, a fost îndepărtat din scaunul vlădicesc ori a făcut paretisis, pentru că între anii 1619—1621, îl întîlnim egumen la mînăstirea Snagov. Poate să fi fost înlăturat de domnitorul Alexandru Iliăș (1616—1618 și 1627—1629).

Episcopul *Efrem Trufașei* este întîlnit în scaun la 7 ianuarie 1618, cînd Alexandru Iliăș îi dădea împuternicire «să judece în județul Săcuianilor de oameni necununați și de rude și de a patra împreunare și de toate de ce iaste judecata piscupească, să aibă a-i judeca cum au fost lege și mai dinainte vreme». Acest hrisov, prin care se recunoșteau drepturile sale episcopale, ne face sa credem că era de curînci ales în scaunul vlădicesc. Este întîlnit apoi în alte cîteva acte interne mai ales de îa Matei Basarab, care făcuse Episcopiei cîteva danii și scutiri. De la episcopul Efrem a rămas și o carte de preoție — exemplar foarte rar — cu data de 16 iunie 1633. Ultima mențiune documentară despre el este din 30 ianuarie 1637, cînd era pomenit în prefața *Psaltirii* slavone de la Govora. Curînd după aceasta a trecut la cele veșnice.

Episcopul *Ștefan* apare documentar la 30 iulie 1637. Numele său este amintit și, în cîteva tipărituri din timpul lui Matei Basarab : în *Ceaslovul* slavon de la Govora (1638), în *Evanghelia cu învățătură* de la Govora (1642) și în cea de la Dealu din 1644, toate tipărite cu «blagoslovenia» mitropolitului Teofil și a episcopilor Ignatie de la Rîmnic și Ștefan de la Buzău. Este pomenit și în unele acte ale vremii, fie judecînd felurite pricini de proprietate, fie în acte de danie sau de altă natură. De pildă, în 1639 a luat parte la Adunarea obștească a

d s-a hotărît ca nici o mînăstire să nu mai fie închinată unei ăstiri din țară și de peste hotare. În 1644, a participat — ală-mitropolitul **Teofi'l** și episcopul Ignatie de la Rîmnic — la so-invocat de mitropolitul Varlaam al Moldovei, care a aprobat *ui la Catehismul calvinesc*. A păstorit pînă în 1648, cînd va din această viață.

paginile anterioare am amintit de episcopul *Serafim*, ori-în Slatina Oltului, fost egumen la schitul Deleni, lîngă ridicat de marele" paharnic Drăgușin Deleanu. Prin fost ales episcop la Buzău, se pare la recomandarea r Deleni, înrudiți cu Matei Basarab prin mame. În cei ni de păstorie la Buzău, episcopul Serafim s-a impus în ochii ca un om harnic, priceput și cu o viață duhovnicească aleasă. 1649, Matei Basarab a dispus să fie dărîmată din temelie ca-din Buzău, «arsă și stricată de năvălirile varvaricești», constru-locul ei o nouă catedrală. Desigur, supravegherea lucrărilor a episcopul Serafim.

zbutit să sporească averea Episcopiei prin cîteva danii și scu-mești. De pildă, în 1652, Matei Basarab îi întărea stăpînirea atru sate ; peste doi ani Constantin Șerbân Basarab îi hărăzea Ov^rani de sare pe an și apoi, același domn scutea poslușnicii iei de toate dările. S-au primit și cîteva danii din partea unor

21 martie 1668, Serafim a fost ales în scaunul vlădicesc de la unde a păstorit pînă în a doua parte a anului 1670, cînd a paretisis». S-â retras la schitul Stihareț din Slatina, ctitoria sa, îmbrăcat marea schimă monahală, sub numele de Silvestru. țșit viața prin 1672—1673, fiind îngropat la Stihareț. Episcopul i poate fi socotit ca unul din ierarhii de seamă ai Buzăului. 4 aprilie 1668, în scaunul vacant de la Buzău a fost ales iero-*xl Grigorie*, egumenul mînăstirii Brincoveni. Acesta a fost în î preot în Cîmpulung, iar după moartea soției, s-a călugărit ăstirea cu hramul Adormirea Maicii Domnului din acel oraș, ată de Matei Basarab, unde s-au tipărit patru cărți, între anii 1650.

; episcop de Buzău, a ctitorit schitul Golești, cu hramul Sfinții ■rarhi, situat în apropiere de Cîmpulung. La 14 octombrie 1676, -**mit** un act prin care-și închina «acest mic schitișor» mînăstirii lung, «întru carea și noi sîntem închinați Sfinției Sale (Maicii ilui, n.n.), dintr-întîiu, iar mai vîrtos întru tunderea călugăriei B». Schitul Golești a primit apoi mai multe danii din partea

episcopului, a fiului său Nicula și a unor credincioși în satul vecin Poenari. în pronaosul bisericii, sînt zugrăviți «Grigorie episcop Buzevski», îmbrăcat în mantie arhierescă, și fiii săi «ierei Nicolae și Ioan ierodiacon», cu soțiile și copiii acestora.

Episcopul Grigorie e întîlnit în mai multe acte interne, mai cu seamă de proprietate, precum și în *Condica Sîntă*, participînd la alegerea unor. noi vlădici. Și-a sfîrșit viața în primăvara anului 1691. Deducem aceasta din faptul că la 10 iunie 1691, cînd a fost ales urmașul său, *Condica Sfîntă* arăta că «mai nainte cu puțină vreme ș-au dat cea de obște datorie».

Episcopul Mitrofan. Cel ales la 10 iunie 1691 era originar din Moldova-, călugărit la mînăstirea Bisericiani. De tînăr a învățat meșteșugul tiparului, începînd lucrarea de tipograf și corector de cărți la Iași, sub îndrumarea marelui mitropolit Dosoftei al Moldovei. Numele său este pomenit în *Molitvelnicul de-nțeleș* și în *Viața și petrecerea sfinților*. La rugămintea patriarhului Dositei al Ierusalimului — aflat în Moldova — ieromonahul Mitrofan a pus bazele unei tipografii grecești la mînăstirea Cetățuia lîngă Iași, în 1682, în care a tipărit, alte cîteva lucrări. Datorită meritelor pe care și le-a cîștigat ca tipograf, cît și sprijinului mitropolitului Dosoftei, Mitrofan a fost ales episcop de Huși, către sfîrșitul anului 1632.

în 1686, cînd Dosoftei al Moldovei a fost dus în Polonia de către regele Jan Sobieski, Mitrofan, ca adept al politicii mitropolitului său, a pîrebegit în Țara Românească, de teama domnitorului Constantin Cantemir. Aici, s-a pus în slujba lui Șerban Cantacuzino și apoi a lui Constantin Brîncoveanu, ajungînd conducătorul tipografiei domnești din București. în această calitate, s-a îngrijit de tipărirea *Bibliei* din 1688. Pe ultima foaie se putea citi : «a tot meșteșugul tipografiei și îndireptării cuvintelor rumânești ostenitoriu, de Dumnezău iubitoriu Mitrofan episcopul de Huși». în 1690. a tipărit lucrările : *întîmpinare la principiile catolice și la chestiunile lui Chil Lucaris* a lui Meletie Sirigul și *Manual împotriva rătăcirii calvine* a lui Dositei al Ierusalimului, într-un singur volum, în grecește, iar în 1691, *Mărgăritarele (cuvîntările) Si'mtului Ioan Gură de Aur*, traduse în românește de frații Radu și Șerban Greceanu. La sfîrșit era însemnarea: «la tot meșteșugul lucrului acestei sfinte cărți și ai diorthosirii limbii rumânești, primitoriul de ostenințe Mitrofan, proin episcop Hușkii».

La Buzău, a izbutit să înființeze o tipografie «domnească», cu sprijinul lui Constantin Brîncoveanu. în timp de 11 ani, de sub teascurile acestei tiparnițe au apărut 10 cărți, una în mai multe volume. Episcopul, ca ucenic al marelui cărturar Dosoftei, era unul din cei

au sprijinit românizarea slujbelor bisericesti. Dar acest lucru era de înfăptuit dintr-odată, pe de o parte, pentru că munca de tălre era grea și plină de răspundere, iar pe de altă parte, pentru adicția slavonă era încă destul de puternică. De aceea, episcopul Dfan a urmat pilda mitropolitului Teodosie și a înaintașului acestuia Ștefan, de a traduce în românește numai îndrumările tipiconale, carele, paremiile, Apostolul și Evanghelia, precum și unele ectenii, d cîntările și rugăciunile în slavonește.

Jirul tipăriturilor de la Buzău a început cu *Pravoslavnică Mărlu-i* a lui Petru Movilă (1691), prima traducere românească a acestor cărți, făcută de logofătul Radu Greceanu (ajutat la locurile mai le de stolnicul Constantin Cantacuzino). Avea două prefete, amsemnate de Radu Greceanu.

[n 1698, s-au tipărit cele 22 *Mineie*, care au văzut acum pentru a oară lumina tiparului la noi. Chiar pe foaia de titlu se preciza lineielele aveau «tipicul și paremiile și sinaxariul pe limba rumânească» (restul în slavonește), «însuși episcopul Buzăului chir Mitrofan tipograf». Volumul pe septembrie avea — după foaia de titlu — «risoare a mitropolitului Teodosie către Constantin Brîncoveanu, i sfârșit, două «înștiințări» ale lui Mitrofan : în prima cerea iertare irilor pentru greșelile de tipar, iar într-a doua, arăta că traduce- în grecește în românește le făcuse același Radu Greceanu. U anii următori, s-au tipărit cîteva cărți de slujbă, cu îndrumă-tipiconale, textele din Sfînta Scriptură (paremiile), sinaxarele și ; rugăciuni în românește, iar restul în slavonește. Așa au fost : •*loghionul* (1699 și 1701), *Octoiul* (1700), *Triodul* (1700), *Penti-irul* (1701), *Psaltirea* (1701), *Liturghierul* (1702). A tipărit în ro-iște o broșură cu titlul : *învățatură preoților pe scurt, de șapte ale Bisericii, cu drepte dovediri din pravila Sfinților Părinți*). Unele din aceste tipărituri au prefete semnate de episcopul Dfan (*Evhologhionul*, *Octoiul*, *Psaltirea*), altele, de mitropolitul osie (*Mineiul pe septembrie*, *Triodul*, *Penticostarul* și *învățătura Hor*), una de paharnicul Șerban Cantacuzino (*Liturghierul*). Toate cărțile lui Mitrofan de la Buzău sînt frumos și îngrijit tipă-fiind închinat lui Constantin Brîncoveanu, marele protector al rii, prin lungi scrisori, dar mai ales prin versuri, pe care le întîl-aproape în toate tipăriturile, ceea ce arată că episcopul avea și t poetic. Se remarcă vinietele și gravurile lor, de o mare mă-e artistică. episcopul Mitrofan are deci meritul că a continuat munca mitro-ilor Ungrovlahiei, Ștefan și Teodosie. prin aceste tipărituri slavo-

române, care reprezintă faza de tranziție, spre deplina românizare a slujbelor bisericești. El poate fi socotit ca un precursor al introducerii definitive a limbii române în biserică, desăvârșită câțiva ani mai târziu de mitropolitul Antim Ivireanul.

Între numeroșii tipografi și gravori care s-au format în jurul său poate fi amintit Antim Ivireanul însuși, care i-a urmat la conducerea tipografiei domnești din București, apoi : Ioanichie (Ioan) Bacov (*Bă.-căuanul*), Chiriac Moldoveanul, și mulți alții.

Menționăm și faptul că de la episcopul Mitrofan au rămas două traduceri în manuscris : o colecție de sentințe religioase-filozofice, tradusă în colaborare cu dascălul moldovean Atanasie, și lucrarea intitulată *Albina*, o culegere de învățături bisericești și religioase din unii Sfinți Părinți și filozofi antici, tradusă în colaborare cu dascălii Ilarion și Atanasie.

Nu trebuie trecut cu vederea nici faptul că episcopul Mitrofan a ctitorit schitul *Bonești*, în părțile Vrancei, devenit mai târziu metoc al Episcopiei, căruia i-a purtat apoi o grijă deosebită, făcându-i danii A cumpărat felurite bunuri sau a primit danii pe seama Episcopiei!

Rezultă că episcopul Mitrofan a fost unul din cei mai de seamă ierarhi cărturari din trecutul nostru, nefiind egalat — la Buzău — deci] de episcopul Chesarie, cu un secol și mai bine mai târziu. Și-a da] obștescul sfârșit în vara anului 1702, căci la 3 octombrie era ales episcop «dascălul chir Damaschin».

Noul episcop *Damaschin Dascălul* se trăgea dintr-o familie d^ moșneni, din satul -Voinești (jud. Dâmbovița). Nu știm în ce împrejurări și-a însușit o cultură aleasă, remarcându-se ca un vrednic tăi măcitor al cărților noastre de slujbă, contribuind, prin aceasta, la crearea și dezvoltarea limbii literare românești. Unii cercetători susțin că ar fi luat parte la tipărirea și chiar la tălmăcirea Bibliei de la București din 1688, părere neacceptabilă. În orice caz, în 1700, mitropolitul Teodosie scria că *Octoihul* tipărit atunci la Buzău era «făcut aproape din nou cu multă muncă de *dascălul Damaschin* al nostru»: A fost dascăl la școala de slavonie din București, ca unul ce știa slavonește, grecește și latinește, apoi dascăl al fiului stolnicului Constantin Cantacuzino, viitorul domn Ștefan (1714—1715). •

Reputația de bun cărturar a făcut ca la 3 octombrie 1702, «dascălul chir Damaschin» să fie ales episcop la Buzău, în locul lui Mitrofan. Despre activitatea sa la Buzău avem știri destul de puține. A conținut activitatea tipografică a lui Mitrofan, tipărind *Molitvele vecerniei t utreniei* (o ediție în 1702, alta prin 1703—1704), cu rugăciunile în slavonește, tipicul în românește, *Psaltirea*, în 1703, cu psalmii în slave

3, iar indicațiile tipiconale, molitvele după catisme și câteva «înturi», în românește. În 1704 a retipărit *Apostolul*, în românește ediția de la București din 1683. Într-o scrisoare a mitropolitului [osie către Damaschin, din 25 septembrie 1703, îi mulțumea **pen-**:ele cinci *Catavasiere* trimise în dar. Deși nu avem nici un exemplar din această carte, putem presupune că este vorba de o tipăritură, încă necunoscută. Din 1704, activitatea tipografică la Buzău a at pentru patru decenii.

\ rămas de la el și o versiune românească (1704) a *Tîlcuirii :alipsei* a lui Andrei, arhiepiscopul Cezareii Capadochiei (după icerea slavonă făcută de Lavrentie Zizanie). Tot în calitate de op de Buzău, Damaschin a înființat o școală la Focșani, n primăvara anului 1708, probabil în martie, a fost ales în scaunul vlădicesc de la Rîmnic, în locul unui alt mare cărturar, Antim anul, care, la 28 ianuarie, trecuse în scaunul mitropolitan.

Concluzii: *In secolul al XVII-lea, în scaunul de la Rîmnic păstorit ierarhi vrednici de cinstire, ca Teofil, Ignatie Sîrbul și Irlaam, care au ajuns mitropoliti, apoi Serafim și Ștefan, amîntitori de lăcașuri sfinte. La Episcopia efemeră a Strehaiei a pășit vlădica, Danii], care s-a pus în slujba credincioșilor din toate fe trei țări românești.*

Episcopia Buzăului a fost păstorită de ierarhi ca Serafim și Gri-rie, pricepuți chivernisitori ai bunurilor episcopiei și ctitori de așuri sfinte, iar în timpul domniei lui Constantin Brîncoveanu, mării cărturari Mitrofan și Damaschin, care au adus un aport ^țios la introducerea limbii române în slujba bisericească.

BIBLIOGRAFIE

ivoare: GHENADIE (ENĂCEANU) CRAIOVEANU, *Condica Simtă*, Bncu-886, XXVI+418+XIV p. (retipărite din «BÎO.R.», an. VIII, 1884, IX, 1885 și 5); Academia R.S.R., *Documente privind istoria României. B. Țara Românească*, XVII. voi. I (1601—1610), București, 1915; voi. II (1611—1615), București, voi. III (1616—1620), București, 1951; voi. IV (1621—1625), București, 1954 și : indice (1601—1625), Buc, 1960; Academia R. S. România, *Documenta Ro-Historica. B. Țara Românească*, voi. XXI (1626—1627), întocmit de Damaschin bucurești 1965, XLII + 596 p.

toria Țării Românești 1290—2690. Letopisețul cantacuzinesc. Ediție critică de cescu și D. Simonescu, București, 1960, LXII + 253 p. (și în voi. *Cronicari i*, ediție îngrijită de Mihail Gregorian, voi. I, București, 1961, p. 81—224).

iscopie • Rîmnicului: *Sînta Episcopie a Rîmnicului Noul Severin*, iti, 1906, CXXXIV + 695 p. j NICULAE ȘERBĂNESCU, *Episcopii Rîmnicului 3.*», an XVI, 1964, nr. 3—4, p. 171—212; DIMITRIE CORAVU, *Viața și ac-a episcopului Șteian al Rîmnicului (1673—2693J*, în M.O., an. XX, 1968, nr. . 211—229. Asupra lui Teofil, Ignatie Sîrbul și Varlaam ca episcopii de Rîm-

nic, vezi bibliografia indicată la capitolele privitoare la Mitropolia Ungrovlahie &ub arhipăstoria lor.

Episcopia Strehaiei: IOAN BIANU, *Episcopia Strehaiei în anii 2673—1683. Notă istorică*, în «An. Acad. Rom.», M.S.I., s. II, t. XXVI (1903—1904), p. 171-131 ; ALEXANDRU LAPEDATU, *Episcopia Strehaiei și tradiția scaunului băneși de acolo. Studiu istoric*, București, 1906, 30 p. ; AL. T. DUMITRESCU, *Despre «Istoria Țării Românești dintru început» și autorul ei Daniil Panoneanul, iost mitropolit a Ardealului și episcop al Strehăii*, în voi. *Lui Ion Bianu amintire*, București, 1916 p. 227—255 ; VENIAMIN POCITAN BĂRLĂDEANU, *Episcopia Strehaiei*, în «B.O.R.ij an. XLVIII, nr. 7—8, 1930, p. 644—660; NICULAE ȘERBANESCU, *Despre Episcopia Strehaiei*, în «M.O.», an. VI, 1954, nr. 9—10* p. 488—510; NICULAE ȘERBANESCU, *Documente despre Episcopia Strehaiei*, în «M.O.», an. VI, 1954, nr. 11—12 p. 633—688; NICULAE ȘERBANESCU, *Noi mărturii despre Episcopia Strehaiei și episcopul ei Daniil*, în «M.O.», an. XIII, 1961, nr. 1—4, p. 71—79.

Episcopia Buzăului: TOMA G. BULAT, *Titularii Episcopiei Buzăului în secolul XVII*, în «G.B.», an. XXX, 1971, nr. 5—6, p. 496—510 și an. XXXI, nr. 7—8 1972, p. 825—850; TOMA G. BULAT, *Un mare episcop al Buzăului din secolul XVII Serafim Slătineanu*, în «G.B.», an. XX, 196], nr. 1—2, p. 157—161 ; TOMA G. BULAT *O iundație a episcopului Serafim lângă orașul Slatina*, în «M.O.», an. XIV, 1962 nr. 5—6, p. 370—375; VICTOR BRĂTULESCU, *Documente, inscripții cu caracte istoric și zugrăvi țărani*, în «G.B.», an. XIX, 1960, nr. 3—4, p. 256—266; IOAN RAUȚESCU, *Știri documentare privitoare la biserica din Schitul Golești (Muscel în «G.B.», an. XXI, 1962, nr. 9—10, p. 864—876.*

IOAN BIANU, *Mitrolan, episcopul Hușilor și al Buzăului, mare tipografi, în Almanahul Graficei Române*, Craiova, 1927, p. 44—49; NICOLAE TURCĂ, *Viat' și activitatea cultural-tipografică a episcopului Mitrolan al Buzăului*, în B.O.R., al LXXXIII, 1965, nr. 3—4, p. 280—296; GABRIEL COCORA, *Un mare tipograf o mână în circuitul european în secolul al XVII-lea : episcopul Mitrolan al Buzăului*, în voi. *Tipar și cărțurari*, București, 1977, p. 143—179 (și în B.O.R., ap. XCV, 1977, nr. 9—12, p. 981—997) ; ' DORU MIHAIESCU, *Considerații asupra vieții și activității tipăriturii primei Biblii românești, Mitroian, episcopul de Huș* în M.M.S., an. LV, 1979, nr. 3—6, p. 314—334.

BARBU TEODORESCU, *Episcopul Damaschin și contribuția sa la crearea limbă* române*, în M.O., an. XII, 1960, nr. 9—12, p. 627—645 (alte lucrări despre el s vor indica la capitolul : Episcopia Râmnicului în prima jumătate a secolului j XVIII-lea) ; ANTONIE PLĂMĂDEALA, *Episcopi ai Buzăului în cultura română, în voi. Spiritualitate și istorie la întorsura Carpaților*, II, Buzău, 1983, p. 55—62 GABRIEL COCORA, *Episcopia Buzăului, o vatră de spiritualitate și simțire romă nească*, Buzău, 450 p.

Tipăriturile de la Buzău: IOAN BIANU și NERVA HODOȘ, *Bi bliografia românească veche*, tom. I (1508—1716), București, 1903, X + 571 p.; ton IV {red. IOAN BIANU și DAN SIMONESCU), București, 1944, XII + 375 p.; DA NIELA BRATU, *Tipografia de la Buzău*, în G.B., an. XVII, 1958, nr. 8, p. 727—739 GABRIEL COCORA, *Tipografia și tipăriturile de la Episcopia Buzăului*, în B.O.R an. LXXVIII, 1960, nr. 3—4, p. 286—331 ; GABRIEL COCORA, *Tipografia de l Episcopia Buzăului*, în voi. *Tipar și cărțurari*, București, 1977, p. 9—105.

XL

VIAȚA BISERICESCĂ A ROMÂNILOR DIN BANAT, ARAD ȘI BIHOR PINĂ LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XVII-LEA

regiunile din sud-vestul țării noastre, în provincia istorică (azi județele Timiș și Caraș-Severin), știrile privitoare la viața bisericească sînt foarte sărace și confuze, încît cu greu se poate face în istoria Bisericii Ortodoxe românești din acest colț de țară. descoperiri arheologice (inelul de aur cu simboluri creștine de la Herculan, precum și inelele și opaițele creștine descoperite în localități din Banat) atestă existența unor creștini în aceste încă din secolul al IV-lea. La Morisena s-au descoperit fundațiile bazilici cu baptisteriu, de prin secolele IV-VI.

În prima jumătate a secolului X exista în Banat un voievodat, condus de Ohtum și Glad, iar în primele două decenii ale secolului XI, un conducător cu numele Ohtum sau Ahtum. După ce s-a botezat la Vidin, anul 1002, Ohtum a zidit la Morisena o mînăstire ortodoxă, cu în frunte pe Sfîntul Ioan Botezătorul, în care a așezat «călugări greci», ortodocși. După ce Morisena și ținutul înconjurător au fost ocupate de regele maghiar Ștefan cel Sfînt, prin 1028—1030, în urma trădării lui Chanadinus (Cianadinus), sfetnicul lui Ohtum, în mînăstirea

Ioan au fost aduși călugări latini, în frunte cu episcopul Gerard, ortodocșii au fost mutați în noua mînăstire Sfîntul Gheorghe din Orosłanoș (azi Maidan). În 1020, între eparhiile supuse Arhiepiscopiei de la Ohrida, se număra și cea de Dibiscos, care a fost identică cu străvechiul Tibiscum din timpul stăpînirii romane (azi Jupa, Caransebeș), iar mai nou cu «castrul Timiș», adică Timișoara. Deși Banatul a fost ocupat de regii catolici ai Ungariei, au putut să existe așa-numitele districte românești, în locul vechilor districte și voievodate din aceste părți. Se cunosc mai multe districte,

cei mai însemnat fiind al Caransebeșului, fiecare cu un număr de sate, conduse, după obiceiul lor străvechi («legea românilor»). Cu timpul, înăsprindu-se dominația regilor unguri în aceste locuri, s-au luat felurite măsuri restrictive împotriva românilor ortodocși, așa cum se făcuse și în Transilvania.

După dezastrul de la Cîmpia Mierlei din 1389, continuat cu celelalte cotropiri turcești din Balcani (în 1459 dispăre însuși statul sîrbesc), o mare parte din sîrbi au fost nevoiți să emigreze și să se stabilească în Ungaria — mai ales în părțile de sud — precum și în Banat și Arad. Colonizările sîrbești în regiunile amintite au început din prima jumătate a secolului al XV-lea (1427), continuînd pînă în anul 1737, fiind organizate fie de cîrmuitoarii lor politici, fie de cei bisericești. Așezîndu-se în Banat, sîrbi au ajuns în contact cu românii, care aveau aceeași credință ortodoxă. Așa se face că unii vlădici ortodocși de la Timișoara, Vîrșeț sau Caransebeș au fost de neam sîrb.

Timp de cîteva secole nu avem știri sigure despre existența unor ierarhi ortodocși în Banat. Încercările unor istorici bănățeni de a fixa șirul unor «mitropoliți» ai Banatului cu sediul în Timișoara, începînd cu Constantin (la 1286!) sînt naive, iar pretensele lucrări ale dascălului Damaschin Udrea din Caransebeș prin 1696—1699 privitoare la acei mitropoliți sînt simple fantezii. În schimb, avem știri despre rînăstirile bănățene de la Partoș, Sîngeorge, Mesici, Vărădia, Srediște, Șemlac (Săraca), Ciclova, Voilovița, Ilidia, Zlatița, Caransebeș, Lipova, Mrăcunea etc, ctitorite de cneji, preoți și credincioși ortodocși români din acele părți.

Ierarhi români în Banat. Știri despre existența unor ierarhi ortodocși avem abia după 1552, cînd Banatul vestic a căzut sub stăpînire otomană, fiind transformat într-un pašalic, cu sediul la Timișoara. Către sfîrșitul secolului al XVII-lea și primele două decenii ale secolului următor, a început eliberarea treptată a acestor teritorii de sub lurci, care au fost însă ocupate tot atunci de Habsburgi, rămînînd sub stăpînirea lor pînă în anul 1918.

În 1557, s-a reînființat Patriarhia sîrbă de la Ipek, prin sprijinul marelui vizir Mohamed Socolli, fratele patriarhului Macarie de la **Ipek**. Noua patriarhie și-a întins jurisdicția și asupra Banatului de vest, aflat încă sub stăpînire otomană. Deși s-a afirmat că în Banat exista o mitropolie, cu sediul la Timișoara, socotim că era numai o episcopie, ai cărei întîistătători se numeau uneori și mitropoliți (cum se întîmpla și la Episcopia Romanului, de pildă) aflați sub ascultarea Patriarhiei de la Ipek. Astfel, la Timișoara sînt cunoscuți cu numele :

politul *Neofit* (c. 1608—1613), mitropolitul *Iosif*, zis cel Sfânt (1653), *Mihail*, «episcop al Timișoarei și Becicherecului» (1686), *Vasile*, episcop (1688) și un alt *Vasile*, mitropolit (1692, poate identicul).

Zel mai de seamă dintre ei a fost mitropolitul *Iosif*, probabil un L» sud-dunărean, trăitor un timp la Athos, care a păstorit prin —1653. S-a retras apoi la mănăstirea Partoș, la sud-vest de Tira, unde a trăit pînă prin 1655 sau 1656. Rămas în amintirea nicioșilor bănățeni ca sfînt făcător de minuni, a fost trecut în l sfinților prin botărîrea sinodală din 28 februarie 1950. Canonul solemnă s-a făcut la 6—8 octombrie 1956, în catedrala mitromă din Timișoara, unde i s-au așezat moaștele, iar prăznuirea ace în fiecare an la 15 septembrie.

În părțile de sud ale Banatului **întîlnim** episcopi la *Vîrșeț*, care reau peste credincioșii români din aceste locuri. În 1594, un 3p cu numele *Teodor* se număra printre conducătorii unei răsimpotriva turcilor, după înăbușirea căreia a fost ucis. În secolul XVII-lea sînt pomeniți la Vîrșeț episcopul *Simion* în 161[^] și politul *Antonie*, prin 1622—1623, cînd a fost în Rusia. Abia în întîlnim un nou cîrmuitor al eparhiei de la Vîrșeț, pe *Teodosie*, :lul de mitropolit, care pleca atunci în Rusia, însoțit de trei ,că-i de la Vodjța. Călugării au primit 350 de ruble de la țar și s-au ; acasă, iar Teodosie a rămas în Rusia, unde a fost numit mitro-al Belogoriei și Oboianei. După el nu mai sînt atestați în chip

alți episcopi de Vîrșeț. Abia în anul 1695 întîlnim pe *Spiridon* a de care ne vom ocupa în alt capitol.

Ărțile de răsărit (Banatul de Lugoj-Caransebeș) au ajuns sub stăra principilor transilvăneni, din 1552 pînă în 1668 cînd au fost tte la pašalicul de Timișoara. Așa se face că asupra acestor loși întindeau uneori jurisdicția mitropoliții Transilvaniei. De în 1562, principele Ioan Sigismund Zapolya acorda jurisdicție a Caransebeșului mitropolitului Sava din Lancrăm, iar la 28 de ie 1656 Gheorghe Rákoczy II extindea jurisdicția mitropolitului Brancovici și asupra Severihului. În 1693 mitropolitul Teofil a biserica **din** satul Sîrbova lingă Lugoj.

În Banatul anexat Transilvaniei a început o acțiune prozelitistă iă, ca și în Transilvania, fiind patronată de principii calvini din îulia. Ea s-a desfășurat îndeosebi în orașele Caransebeș și Lu^șa de pildă, între traducătorii *Paliei* de la Orăștie apar și pre>rii români calvini : Moise'Peștișei din Lugoj și Ștefan Herce din sebeș, precum și Efreem Zacan, «dascălul de dascălie» din Caran-

sebeș. Prin 1640 predicatorul româno-catolic Ștefan Fogarasi din Lugoș a tradus — din ungurește — cântările calvine (psalmii), pentru a fi folosite la slujbe de către pușinii români trecuți la calvinism în cele două orașe. Același Fogarasi a tradus în românește *Catehismul calvinesc* al profesorului Alstedius, pe care l-a tipărit la Alba Iulia în 1648, cu litere latine și ortografie maghiară, cu cheltuiala lui Acașiu Barcsai «banul Lugoșului și Caransebeșului și fișpanul comitatului Severin», viitorul principe al Transilvaniei. Cu toate acestea propaganda calvină a rămas fără urmă în Banat.

Credincioșii români în Croația. Din cauza expansiunii otomane, numeroși vlahi, pe care-i întâlnim în tot cursul evului mediu în Peninsula Balcanică, s-au refugiat înspre nord, unii din ei stabilindu-se în Croația, mai ales pe la mijlocul secolului al XVI-lea. În ținutul ocupat de ei, numit «Vlahia mică», își aveau propria lor organizație politică și bisericească. Informații interesante despre ei avem de la un misionar catolic, Rafael Levakovici. El scria — prin 1641 — că existau 11.000 de vlahi în părțile Zagrebului, în frunte cu un voievod precum și cu un episcop cu numele Maxim *Petrovici*. Mânăstirile din Croația, în care vor fi viețuit și călugări vlahi, erau ajutate, tot pe atunci, de Vasile Lupu și familia sa. Astfel, la 12 august 1650, domnul moldovean împreună cu mitropolitul Varlaam, sufragani săi și boierii din divan făceau o danie anuală mânăstirii Lipovina din Croația : 5.000 de aspri și alți 500 pentru cei care veneau să ridice dania. Fiul lui Vasile, Ștefăniță Lupu, apoi Eustratie Vodă Dabija și alți membri ai familiei celui din urmă sînt trecuți între ctitorii mânăstirii Hopovo din Sirmiu.

În august 1663 era hirotonit de mitropolitul Sava al Moldovei, ca episcop al vlahilor și sîrbilor din Croația, *Gavriil Miakici*. Fiind implicat într-o mișcare antihabsburgică, împăratul Leopold I (1658—1705) a dispus să fie aruncat într-o închisoare din Silezia ; de acolo a fost mutat la Graz, unde a murit.

Viața bisericească a românilor din părțile Aradului. Pe cursul inferior al Mureșului, atît în dreapta cît și în stînga sa, se întindea în evul mediu comitatul Arad, iar în nord-estul acestuia, pînă în Țara Crișurilor, comitatul Zarand. Amîndouă — dar mai ales Zarandul — erau locuite de o populație românească, care-și avea organizația ei specifică, în frunte cu cneji și voievozi români. Întrucît comitatul Aradului era situat la extremitatea teritoriului locuit compact de români, s-au așezat aici și alte neamuri, fie unguri — mai ales nobili —, fie sîrbi. Regii Ungariei au dăruit conducătorilor sîrbi felurite privi-

iii și proprietăți, pentru a-i folosi pe viitor drept scut împotriva țaziilor turcești. De pildă, despotul Gheorghe Brancovici a stăpînit șo cinci ani Siria, cu toate satele și orașele care-i aparțineau, iar țitei Corvinul a dăruit familiei Iakșici Nădlacul, cu mai multe sate comitatele Cenad, Timiș și Caras. Cu toate acestea, numărul emi-mșilor sîrbi era foarte redus, mai ales dacă-1 comparăm cu al ro-nilor autohtoni, care constituiau marea masă a populației. O sta-șic  din 1560 arăta în județul Arad abia două sate s rbești, iar una

1667, un număr de 12 sate, cele mai multe situate în st nga Mu-lui.  n județul Zarand erau numai două sate s rbești.

Viața bisericească a credincioșilor români de aici es.te atestată ruinele unor biserici ortodoxe, din secolul al XV-lea sau mai vechi, Lipova, Siria, Hălmagiu, Dezna, Ceala și altele. Existau, de aseme-L, m n stiri ortodoxe, cum este Hodoș-Bodrogul, din secolele XIV—, una pe locul actualei m n stiri Bezdin, din secolul al XHI-lea,   atestată de toponimicul «p r ui m n stirii» în localitatea Govojdia.

Nu avem însă știri despre existența unor ierarhi dec t în secolul XVI-lea. Probabil p n  atunci preoții din părțile Aradului și andului erau hirotoniți de mitropoliții transilvăneni sau de vlădicii vi din sud.  n orice caz, după 1557, când s-a reînființat vechiul riarhat de Ipek, cu primul său titular Macarie, s-au putut așeza dici nu numai în Banat, ci și în teritoriile din dreapta Mureșului, l duirea lor duhovnicească se întindea peste credincioșii români de cursul inferior al Mureșului, în fostele județe Arad și Zarand roximativ județul Arad de azi), dar poate și înspre nord, în Țara șurilor, deci în actualul' județ Bihor. Reședința lor era fie în Ieno-e (Ineul de azi, jud. Arad), fie în Lipova, fie în m n stirea Hodoș-Lrog. Potrivit unei tradiții locale, turcii ar fi ucis un episcop în ova, prin 1551—1552.  n anul 1563, un episcop cu numele *Daniil* arca să-și cumpere casă în Lipova, De la «mitropolitul» Daniil al ovei a rămas o **bederniță** (azi în mbzeul Bisericii Ortodoxe S rbe Belgrad).

 n a doua jumătate a secolului al XVI-lea, s-a așezat în Ienopole >orghe Brancovici, înrudit cu familia despoților s rbi cu același ie. Principele Sigismund B thory (1581—1597) i-a dăruit domeniile a, P ncota și alte domenii în jurul Aradului și Cenadului, precum itlul de «comite» al Ienopolei. Un nepot al său de fiu, Moise, a preot de mir, dar murindu-i soția s-a călugărit sub numele de 'ei, ajung nd episcop al Ienopolei, în ultimii ani ai secolului al Mea.

Ca preot de mir, vlădica Matei a avut un fiu cu numele de Solomon, care rmai tîrziu s-a călugărit (desigur a fost și el preot de mir) sub numele de *Sava*, ajungînd episcop în locul tatălui său, avîndu-și reședința tot în Ineu. La 7 aprilie 1606, vlădica Sava a reușit să cîștige cetatea Lipova de la turci, pe seama principelui Transilvaniei Ștefan Bocskay (1605—1606). Urmașul acestuia, Sigismund Râkoczy (1607—1608), a dăruit lui Sava patru moșii, drept răsplată pentru dobîndirea Lipovei, precum și o moară pe Mureș. Pe lîngă aceste proprietăți, episcopul Sava a mai avut și alte sate : Sînpetru Mare de lîngă Cenad, Pata, lîngă Timișoara, Hodoș, sat pe care l-a colonizat și i-a dăruit mînăstirii Hodoș-Bodrog (probabil el a și refăcut această mînăstire). Episcopul Sava a păstorit peste două decenii. Se pare că ajunsese la sărăcie, căci la 6 noiembrie 1627 vindea cele patru sate,' dăruite de Râkoczy, cu 350 de florini, cu condiția să le poată răscumpăra fără judecată, dacă restituie banii primiți.

La scurt timp după aceasta, Sava a trecut la cele veșnice, pentru că în 1628 patriarhul ecumenic Ciril Lucaris, a hirotonit un nou vlădică al Ineului, pe *Longhin Brancovici*, (din botez Lazăr), un nepot al lui Sava. Fiind călugăr în mînăstirea Beocin, la nord de Belgrad, a făcut o călătorie în Rusia, în 1624, pentru a strînge ajutoare, avînd cîntea de a vedea și «ochii» țarului, adică de a fi primit în audiență, în 1629, ca «mitropolit» din mînăstirea Sfîntul Nicolae din Ienopole, a făcut a doua călătorie în Rusia, după ajutoare. Era însoțit de fratele său Ioan (tatăl viitorului mitropolit Sava Brancovici al Ardealului), un arhidiacon, un nepot și trei slujitori. Ajungînd în orașul de graniță Putivlia, n-au mai fost lăsați să-și continue drumul spre Moscova, ci li s-a înmînat aici dania. Nu se știe cit a mai păstorit după reîntoarcerea din Rusia. înainte de 1643, probabil din pricina prozelitismului calvin patronat de principele Transilvaniei Gheorghe Râkoczy I, și-a' părăsit scaunul, retrăgîndu-se la mînăstirea Comana, în Țara Românească, ctitoria domnitorului Radu Șerban. Aici a făcut, «cu oste-neala și silința lui», o icoană a Maicii Domnului pentru Matei Basarab și soția sa, doamna Elina, terminată la 15 august 1643, care a ajuns mai tîrziu la mînăstirea Hilandar din Muntele Athos. În timp ce era retras la Comana, a fost cercetat în cîteva rînduri de nepotul sau Simion (Sava) Brancovici, care probabil a și învățat aici, hirotonit preot și apoi mitropolit al Transilvaniei la Tîrgoviște, de către mitropolitul Ștefan al Ungrovlahiei. A murit după 16 septembrie 1656, data hirotonirii lui Sava ca mitropolit, fiind îngropat la mînăstirea Comana.

Se pare că urmașul său a fost *Soironie*, «mitropolitul cetății Lipova și Gyula», avîndu-și reședința în mînăstirea Hodoș-Bodrog. în

a făcut și el o călătorie în Rusia după ajutoare, necesare restaurării mînăstirii sale. La 26 decembrie a fost primit în audiență de țarul cei Mihailovici Romanov (1645—1676), căruia i-a relatat lipsurile care trecea mînăstirea sa. În februarie anul următor, țarul dispusă i se dea bani pentru odăjdii, felurite cărți de slujbă sau de ițătură. Nu știm cît a mai păstorit după întoarcerea din Rusia, în 1664 este amintit un nou vlădica în părțile Aradului, Ștefan Lipova, hirotonit în mînăstirea sîrbeasca Gracianița. Probabil acesta «vlădica sîrbesc» din anul 1664, care cerceta satele din Bihor, ca is al patriarhului ecumenic, adunînd dijme de la preoții și creioșii de aici.

Ultimul episcop al Ienopolei a fost *Isaia Diacovici*, amintit în , care în 1706 a mutat scaunul episcopiei la Arad.

Viața bisericească a românilor din Bihor. Regele Ștefan cel Sfînt —1038) înființase o episcopie catolică cu reședința la Biharia, pro- l în locul unei episcopii ortodoxe, din cadrul formațiunii politice luse de Menumorut. Regele Ladislau I cel Sfînt (1077—1095), a it această episcopie latină la Oradea. Tot el a zidit prima mî- ire catolică în părțile Bihorului, la Sîniob.

Organizarea Bisericii catolice de aici a avut urmări negative asu- românilor. Se cunosc numeroase cazuri cînd ei au devenit iobagi isericiei catolice pe fostele lor moșii. De pildă, cea mai mare parte jumătatea sudică a județului a devenit proprietatea episcopului lic din Oradea și a capitlului său. În felul acesta, episcopul latin Oradea a devenit stăpînul feudal al multor țărani bihoreni ajunși ;are de iobagi. Pentru a-și păstra proprietățile, o parte din cnejii)ievozii români din Bihor s-au catolicizat, fapt care a duș apoi și Laghiarizarea lor. În ciuda acestor condiții vitrege, în tot cursul ui mediu a pulsat aici o intensă viață bisericească ortodoxă, tn Bihor se cunosc nume de preoți și protopopi români încă din a jumătate a secolului al XIV-lea, hirotoniți probabil de un îreu de prin partea locului. De pildă, în 1349 episcopul latin. Di- e din Oradea, printr-o diplomă dată cneazului din Vintere, Petru lui Stanislav, acorda scutire de dările și sarcinile iobăgești cîte preot român din fiecare sat din jurul Vinterei. Rezultă de aici reoții erau supuși acelorași sarcini feudale ca și păstorii lor și i fiecare sat existau mai mulți preoți.

Cu timpul, se pare că această scutire de sarcini iobăgești s-a ge- lizat, căci la fiecare schimbare de episcop latin, protopopii ro- din Seghiște, care aveau sub ascultare satele din jurul Beiușului,

mergeau la Oradea, pentru ca să obțină diplome noi de întărire a acestor scutiri și pentru recunoașterea drepturilor lor protopopești. între protopopii de Seghiște care solicită astfel de scutiri sînt pomeniți : Dan (1503), Ioan (1538) și Petru (1554). Tot în aceste părți se face amintire de cîteva vechi biserici românești, cum era cea din Seghiște, de prin secolul al XV-lea, împodobită cu picturi, Remetea, Rieni, mînăstirea de la Voivozi și altele.

Oblăduirea duhovnicească asupra clerului și credincioșilor din Bihor o aveau, de regulă, mitropoliții ortodocși din Alba Iulia. Astfel, în 1581, Coresi a tipărit *Evanghelie cu învățătură* de la Brașov cu binecuvîntarea «luminatului mitropolit marele Ghenadie din tot ținutul Ardealului și al Orăzei». Iar mitropolitul Ghenadie II se intitula «arhiepiscop al scaunului Balgradului și al Vadului și al Orăzii și al Sătmărulei și a toată țara Ardealului». Prin diploma de confirmare a mitropolitului Sava Brancovici, din 28 decembrie 1656 i se acorda jurisdicția — între alte comitate — și asupra Severinului, Zarandului, Bihorului și Maramureșului.

După 1556, Episcopia latină de la Oradea, a fost desființată. Proprietățile ei au fost luate de principele Transilvaniei, precum și de feluriți nobili maghiari trecuți la calvinism. Ca și în Transilvania propriu-zisă, noua confesiune calvină a încercat să-și cîștige adepti printre preoții și credincioșii români din Bihor. Metoda folosită era aceeași ca și în Transilvania : acordarea de drepturi materiale și politice preoților, care treceau la calvinism. Se cunosc cazuri de români din județul Bihor, care primeau chiar «hirotonia» de la anumiți predicatori calvini, maghiarizîndu-și numele. Primul «preot» calvinizat din Bihor este Achim din Căbești, participant la lucrările «sinodului» calvin ținut împotriva unitarienilor, la Oradea în 1569. La 15 ianuarie 1608, principele Transilvaniei Sigismund Rákoczy (1607—1608) a emis o diplomă, prin care acorda preotului calvinizat *Minai* din Nimăești, cît și tuturor preoților români care vor îmbrățișa calvinismul, toate scutirile și drepturile de care se bucurau pastorii calvini. Totodată, pune în vedere autorităților de stat și îndeosebi «cinstului Sava, episcopul unor biserici sîrbești și românești din stăpînirea noastră transilvană și celorlalți vlădici ortodocși, prezenți și viitori», să nu tulbure pe preoții români-calvini în exercitarea atribuțiilor lor. Deci erau scoși de sub jurisdicția episcopului Sava de la Ineu, căci el este ierarhul pomenit în diploma respectivă.

În 1641, principele Gheorghe Rákoczy I a numit pe preotul *Avram* din satul Burda, lîngă Beiuș, ca «episcop» în Bihor, în înțelesul pe care-l dădeau calvinii episcopatului, adică un preot-inspector. Dar

pretins «episcop» român trebuia «să depindă întru toate de Măria dscopul ortodox (sic !) al Ungariei și mai ales de protopopul și al parțial (local) din comitatul Bihor». Peste doi ani, același princare a întrebuițat atâtea mijloace pentru atragerea românilor la îism, a înființat un protopopiat româno-calvin, pentru comitatul d, cu sediul în Ciuci, scos de sub ascultarea mitropolitului Si-Ștefan. Protopopului numit atunci i s-au pus anumite condiții, subordonat **superintendentului** calvin. Se pare că el n-a mulțumit Ivini, căci în 1648 era numit conducător al acestui protopopiat al *Petru* din Ciuci. Și el era scos de sub ascultarea mitro-lui și pus sub a superintendentului, cu. obligația respectării unor riri (predica în românește, răspîndirea Catehismului calvin ș.a.). aștern și cazuri de «înnobilări» ale unor preoți români calvinicum a fost Ioan din Ucuriș, în 1650. Nu se știe cît s-au bucurat epturile acordate de Gheorghe Râkoczy I «episcopul» Avram din L și protopopul Petru din Ciuci.

>upă 1660, anul încheierii păcii de la Oradea, comitatele **din** vesirii noastre (Solnocul de mijloc, Crasna, Bihor, Zarand, Arad, ,) au ajuns sub stăpînire otomană (pașalîcul de Oradea). Aceste bări au dus, treptat, la încetarea prozelitismului calvin în Bihor. 64, este întîlnit un «episcop sîrbesc» în Bihor, trimis cu scrisori patriarhul din Constantinopol. Poate că este vorba de episcopul i din Lipova, amintit într-un alt act din același an. a 4 martie 1695, era amintit ca episcop al Oradiei *Efrem Bania*-trecut la Biserica Romei, iar în primul deceniu al secolului al '-lea *Petru Hristofor* (c. 1708—1712), se pare amîndoi macedo-**ai**, de care ne vom ocupa într-un alt capitol.

Concluzii: *Fiind situați în extremitatea de vest a țării, ro-
Inii din părțile Banatului, Aradului și Bihorului au avut o viață
ericească proprie. Cei din Banat ș'i-au împletit-o uneori cu a
bilor refugiați aici din pricina cotropirilor turcești din Balcani,
arhi proprii apar abia din a doua jumătate a secolului al XVI-
i, mai mult în legătură cu ierarhia sîrbească aflată sub jurisdic-
Pairiarhiei de Ipek, reînființată în 1557. Dacă unii episcopi sau
itropolițjyy din Timișoara, Vîrșeț-Caransebeș, Ienopole-Lipova
r fi fost sîrbi de neam, totuși marea majoritate a credincioșilor
care-i păstoreau au fost români.*

*In Bihor și partea de răsărit a Banatului, aflate sub stăpînirea
ncipilor Transilvaniei, a început o susținută lucrare de atragere
românilor ortodocși la calvinism, traducîndu-se cărți de slujbă*

calvină în românește și instituindu-se preoți, protopopi și chiar «episcopi» români-calvini. în ciuda condițiilor vitrege prin care au trecut, românii din aceste părți și-au păstrat neschimbată vechea lor. credință ortodoxă.

BIBLIOGRAFIE

Izvoare: NICOLAE IORGA, Documente românești din arhivele Bistriței, partea I și a II-a, București, 1899—1900, CXVI + 103 p. (I), XLIX + 147 p. (II); NICOLAE DOBRESCU, Fragmente privitoare la istoria Bisericii române, Budapesta, 1904, 84 p.; NICOLAE IORGA, Scrisori și inscripții ardelenene și maramureșene, 2 voi., București, 1906, LXVIII + 302 p. + 336 p. (voi. XII și XIII din colecția Studii și documente cu privire la istoria românilor); E. HURMUZAKI — N. IORGA, Documente privitoare la istoria românilor, XV, partea I și II, București, 1911—1913.

Lucrări generale: AUGUSTIN BUNEA, Vechile episcopii românești a Vadului, Geoagiului, Silvașului și Bălgradului, Blaj, 1902, XII + 151 p.; NICOLAE IORGA, Sate și preoți din Ardeal, București, 1902, 349 p.; ȘTEFAN METEȘ, Istoria Bisericii și a vieții religioase a românilor din Transilvania și Ungaria, voi. I, ed. II, Sibiu 1935, XXXVI + 596 p.

Viața bisericească în Banat. NICOLAE TINCU-VELIA, Istoria bisericească politico-națională, Sibiu, 1865, XXIX + 326 p.; GHEORGHE POPOVICI, Istoria românilor bănățeni, Lugoj, 1904, XV + 424 p.; ȘTEFAN POP, Din trecutul diecezei Caransebeșului, voi. I, Caransebeș, 1932, 110 p.; GHEORGHE COTOȘMAN, Din trecutul Banatului. Studii introductive de istorie național-bisericească, Timișoara, 1934, 132 p.; GHEORGHE COTOȘMAN, Episcopia Caransebeșului până în pragul secolului al XIX-lea, Caransebeș, 1941, VIII + 202 p.; I. D. SUCIU, Monografia Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1977, 318 p.; GHEORGHE COTOȘMAN, Sfântul Iosif cel Nou mitropolitul Timișorii și a toată țara Banatului, în M.B., 1956, an. VI, nr. 1—3, p. 64—89 (și extras, 44 p.) j MARIO RUFFINI, Un santo della Chiesa Ortodossa Romana: San Giuseppe Nuovo di Partoș, metropolita di Timișoara, în Oikumenikon, Roma, IV, 1966, p. 251—262.

Viața bisericească în Arad. EMILIAN MICU, O privire fugitivă în istoria bisericească a românilor, în «Candela», an. VII, 1888, nr. 11, p. 634—648 (episcopul Sava din 1609); SILVIU DRAGOMIR, Contribuții privitoare la relațiile Bisericii românești cu Rusia în veacul al XVII-lea, în «An. Acad. Rom.» Mem. Secț. Ist., s. II, i. XXXIV, 1911—1912, București, 1912, 183 p.; SILVIU DRAGOMIR, Studii din istoria mai veche a românilor de pe teritoriul diecezei arădane, în rev. «Transilvania», Sibiu, an. XLVIII, 1916, nr. 1—6, p. 12—33; GHEORGHE LITIU, Episcopia Aradului. Schiță istorică, Arad, 1950, 56 p.; EUGEN ARĂDEANUL (GLUCK), Contribuții cu privire la viața bisericească din părțile arădene în secolele al XVI-lea și al XVII-lea, în M.B., an. XXXII, 1982, nr. 4—6, p. 258—263; GHEORGHE LITIU, Istoria eparhiei Aradului, în voi. Episcopia Aradului, Istorie, viață cultuială, monumente de artă, Arad, 1989, p. 17—29.

ȘTEFAN LUPȘA, Istoria bisericească a românilor bihoreni, voi. I, până la 1829, Oradea, 1935, 146 p.; FLORIAN DUDAȘ, Cariera veche românească în Bihor, secolele XVI—XVII. Catalog, Oradea, 1977, 204 p. 4- 36 reproduceri foto; FLORIAN DUDAȘ, Vechile tipărituri românești din bisericile Bihorului, secolele XVI—XVIII, Oradea, 1979, 220 p. + 38 reproduceri foto.

ȘTEFAN LUPȘA, Vechea Episcopie a Sătmăruului, B.O.R., an. LVI, 1938, nr. 5—6, p. 193—204 (și extras: București, 1938, 14 p.).

XLI

VIAȚA BISERICEAȘĂ A ROMÂNILOR DIN MARAMUREȘ A LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVIII-LEA

prezentat, în altă parte, știrile privitoare la viața bisericească nureș, legate mai ales de stavrophiha patriarhală din Peri. exarhi de acolo (între care cunoaștem pe Pahomie în 1391, ilăjeanul prin 1456—1458 și pe Ilarie în 1494) aveau aceleași :a și un episcop, cu excepția hirotoniilor, rezervate «arhie- :ali». La 20 martie 1479, regele Matei Corvinul a dat acel :are dispunea ca preoții români din Maramureș să fie scutiți dări către stat, fiind sub ascultarea mitropolitului Ioanichie chik, metropolitanus Nandoralbensis).

rită faptului că de pe la sfârșitul secolului al XIV-lea și în- :elui următor s-au așezat în Maramureș numeroși ruteni, viața scă a românilor avea să se îndeplinească pe viitor cu a noilor a începutul secolului al XV-lea, familia Koriatovici a ctitorit ire, cu hramul Sfântul Nicolae, în Muncaci. în a doua jumătate lui al XV-lea, s-au stabilit în această mînăstire episcopi ruteni ;i, care au avut apoi acele neînțelegeri cu egumenii mînăstirii Mihail din Peri. în aceste împrejurări, credincioșii români de ajuns sub autoritatea vlădicilor ruteni de la Muncaci. Totodată tat drepturile de exarhi ale egumenilor de la mînăstirea Sfântul din Peri. Maramureșul a rămas sub jurisdicția episcopilor de căci pînă tîrziu, către începutul secolului al XVII-lea, de cînd orit aici episcopi proprii.

mul episcop de Muncaci, cunoscut cu numele, a fost *Luca* 5), urmat de *Ioan*, cel care a avut neînțelegeri cu egumenul lin Peri, în ultimul deceniu al secolului al XV-lea. La 9 octom- >51, Ferdinand de Habsburg, în stăpînirea căruia intrase Transil- (1551—1556), a pus în vedere autorităților să ajute pe episcopul

Vladislav (Ladislau.) din Muncaci să-și poată încasa veniturile vladicești obișnuite de la preoții ruteni și de la mirenii ortodocși din comitatul Maramureș. Peste cinci ani, la 10 februarie 1556, cornițele Gheorghe Bâthory dădea dispoziția ca episcopului *Larius* (Ilarion) din Muncaci să i se dea în stăpînire mînăstirea Peri și toate bunurile ei mobile și imobile, ca să se așeze în ea și să-și cîrmuiască de acolo eparhia. După el, întîlnim la Muncaci pe episcopii : *Vladislav il* (1568) și *Gavxiil* (1573).

Jurisdicția episcopilor ruteni din Muncaci asupra Maramureșului a încetat după 1570. Prin pacea de la Speyer (în Germania) din 16 august 1570 dintre împăratul Maximilian II de Habsburg (1563—1572), ca rege al Ungariei, și Ioan Sigismund Zâpolya, principele Transilvaniei, cel din urmă recunoștea suzeranitatea împăratului și-i ceda comitatele Bereg, Ugocea, Satu Mare și Szabolcs, păstrîndu-și stăpînirea asupra comitatelor Bihor, Solnocul de Mijloc, Crasna și Maramureș. în felul acesta, Muncaciul (situat în județul Bereg) rămînea în Ungaria, iar Maramureșul era încorporat la Transilvania.

La scurt timp după aceasta, prin diploma din 3 august 1572, principele Ștefan Bâthory (1571—1575) numea «episcop» (de fapt mitropolit) al românilor din întreaga Transilvanie, inclusiv «părțile ungurești», pe *Eitimie*, cel hirotonit la Ipek. El s-a retras însă după doi ani, încît la 6 iunie 1574, același principe numea ca «episcop al preoților români din Ardeal», pe Hristofor, fără să mai amintească de «părțile ungurene».

Probabil către sfîrșitul secolului al XVI-lea, Maramureșul a ajuns din nou sub autoritatea episcopilor de la Muncaci, căci diploma de confirmare a lui Spiridon al Vadului, din 6 februarie 1585, nu amintea Maramureșul între comitatele puse sub ascultarea sa.

în secolul al XVII-lea, pe lîngă episcopii ortodocși ruteni din Muncaci, apar și episcopi proprii pentru Maramureș — care pe atunci cuprindea și sate aflate azi în afara hotarelor țării noastre — avîndu-și reședința la Peri sau în alte mînăstiri. Ei erau schimbați foarte des, după bunul plac al principilor Transilvaniei sau al nobililor locali. Notam ca mulți dintre ei au fost numiți la recomandarea unor domni români, mai ales din Moldova, unii fiind hirotoniți la Suceava sau la Iași. Trebuie notat și faptul că în 1596, o parte din clerul și credincioșii ucrainieni au acceptat unirea cu Roma, prin actul semnat atunci la Brest.

în 1596, Sigismund Râkoczy, care stăpînea cetatea Muncaci, trimitea pe *Vladislav* (Ladislau) la Suceava, pentru a îi hirotonit întru arhiereu. Observînd că acesta era înclinat spre unirea cu Roma, Râkoczy l-a scos din scaun și l-a întemnițat. în locul său a fost numit

hie, egumen la mînăstirea Tismana, ajuns episcop cu ajutorul lui Viteazul, în prima jumătate a anului 1600, deci în perioada are domnul român stăpînea și Transilvania. Prin această numire, rmărea întărirea Ortodoxiei în Ungaria de sus și în comitatele ice ale Transilvaniei, în fața primejdiei uniate. Despre păstoria i Muncaci și Maramureș amintea el însuși într-o scrisoare din în care relatează că, plecînd de la Tismana, l s-a dat spre conducere scopia din Muncaci, mînăstirea Peri de lîngă Cîmpulung în Maramureș, Habra de lîngă Baia Mare, ținutul Chioarului». Dar în timpul păstoririi lui Serghie, întîlnim și alți episcopi orto-i în Maramureș și comitatele învecinate. Astfel, la sinodul con-t de Minai Viteazul în Suceava, la 2 iunie 1600, cînd s-a hotărît lădicii moldoveni retrași în Polonia să fie «căzuți» din scaunele erau prezenți și doi arhierei ruteni : *Petronie* al Muncaciului și n din Habra sau Habrul, lîngă Baia Mare (semnau amîndoi în mește). Probabil erau episcopi înlăturați din scaun de unul din nitorii Muncaciului, înainte de Serghie.

Serghie a păstorit la Muncaci pînă după 1616. Prin 1623—1626, st chemat de Radu Mihnea din Polonia în Moldova, trimițîndu-l la fiul său Alexandru Coconul, care domnea în Țara Românească. Acesta i-a încredințat din nou egumenia mînăstirii Tismana. actul de numire — din 15 august 1626 — rezultă că «au fost ireu la Muncaci și la Maramureș, așezat de răposatul Minai Vodă au fost domn în pamîntul Ardealului».

Ze se întîmpla în acest timp în Maramureș? La 29 aprilie 1608, ipele Gabriel Băthory al Transilvaniei (1608—1613) acorda episcopului *Spiridon* al Vadului, jurisdicție și peste Maramureș, deși sînt ii ca acest lucru se petrecuse cu doi ani în urmă. Se pare că stă măsura a nemulțumit pe preoții și credincioșii de aici, care plîns domnitorului Constantin Movilă al Moldovei, cerînd sa le rimis un episcop din Moldova. La rugămîntea lor, domnul moldovan înștiința pe Gabriel Băthory, la 30 august 1608, că a trimis piscop în Maramureș, rugînd să-i dea «scrisorile de aprobare» și i fie tulburat în exercitarea misiunii sale arhierești. Numele noului episcop era *Silovon* (Silvan?), lucru ce-l aflăm dintr-o altă scris a lui Constantin Movilă, către Francisc Mâgocsi, căpitanul ce-Muncaci. Probabil Silovon s-a așezat în mînăstirea din Peri, și Muncaci, unde păstorea încă vlădica Sernhie. ^u știm cît a păstorit aci. Probabil pînă pe la începutul anului căci la 19 august acel an, Ștefan II Tomșa al Moldovei cerea

căpitanului Andrei Doczy din Muncaci să-i permită să trimită un episcop ortodox, potrivit rugăminții ce i-au făcut credincioșii de acolo, mai ales că era un obicei străvechi ca neamurile «de lege grecească» din Ungaria să fie păstorite de vlădici veniți din Moldova. Se pare că n-a fost trimis nimeni, căci prin decretul de numire al episcopului *Teoii* la Vad, din 21 februarie 1615, i s-a acordat jurisdicție și asupra Maramureșului. Probabil după el va fi păstorit ca episcop *Dosoftei*, pe care l-am socotit, prezumtiv, ca episcop de Vad și Maramureș (cumi se și intitula în acea însemnare din 1622 pe un Tetraevanghel slavon în manuscris).

Dar la 7 mai 1619 era amintit ca «episcop român în Maramureș» *Spiridon* care, cu puțin timp înainte, plecase în Moldova, lăsând anumite obiecte și bani la doi credincioși din părțile Năsăudului.

La 2 august 1620, principele Gabriel Bethlen încredința arhieru grece *Ieremia* păstoria credincioșilor ortodocși din comitatele Maramureș, Sâros, Zemplen și Abauj, deci peste o parte din eparhia Muncaciului. Acest Ieremia era originar din Macedonia, fost călugăr la Athos, apoi 20 de ani mitropolit al Pelagoniei și Perlapului. Din cauze opresiunii turcești, s-a refugiat în Țara Românească, iar de aici în Transilvania, unde și-a câștigat încrederea principelui, care l-a numi episcop pentru comitatele amintite. A păstorit numai pînă după Paștile anului 1621, cînd a plecat în Rusia, apoi în patria sa, pierzîndu-i-se urma.

Schimbările politice survenite au avut repercusiuni și asupra vieții bisericești de aici. Astfel, prin pacea de la Mikulov (azi în Cehoslovacia) din 1622, Habsburgii cedau lui Gabriel Bethlen — în stăpînire viageră — șapte comitate situate în nordul Transilvaniei și Ungariei: Borsod, Abauj, Zemplen, Szabolcs, Ugocea, Bereg și Sati Mare. În toate acestea, mai ales în cel din urmă, se afla și o populație românească. De acum înainte, principii Transilvaniei se vor amestec direct și în numirea episcopilor ortodocși din Muncaci (aflat în Bereg

La 10 februarie 1623 Bethlen acorda episcopului *Petionie* jurisdicție asupra unor comitate din Ungaria, dar și peste Maramureș; Peste cîteva luni numai, la 1 iunie 1623, Maramureșul era atribuit episcopului *Eftimie* de la Vad, probabil la rugămintea credincioșilor români de acolo, care voiau să fie păstoriți de un ierarh din neamul lor. La 1 ianuarie 1627, Bethlen numea ca episcop de Muncaci și Maramureș pe *Ioan Grigorie*, care a păstorit pînă prin 1633.

La 16 octombrie 1633, principele Gheorghe Rákoczy I a îngădui lui *Vasile Tarasovici*, ales episcop de Muncaci, să plece în Moldova pentru a fi hirotonit arhieru. înseamnă că actul hirotoniei a foi

de mitropolitul Varlaam, care păstorea pe atunci, fiind con-
 i 5 ianuarie 1634. Cu toate că i se acordase jurisdicție și
 aramureș, se pare că nu a fost primit de credincioșii de aici.
 634 a fost ales episcop în Maramureș *Dosoștei* (unii l-au
 it greșit cu fostul mitropolit al Transilvaniei din 1624—1627),
 1637 este întâlnit în acte un Dumitru Pop «preot al Moiseiului
 >p al preoților de legea grecească din comitat». O cercetare
 puținelor acte din această perioadă ne face să credem că
 ba de o singură persoană, adică preotul nobil Dimitrie Pop
 ilugărit și hirotonit sub numele de *Dosoștei*. Astfel, la 28 no-
 1634, nobilii din adunarea comitatului promiteau un ajutor
 ului românilor Dosoftei», drept cheltuieli de călătorie la Alba
 ntru a obține diploma de recunoaștere din partea principelui.
 a că el era pe atunci hirotonit, desigur în Moldova. în 1635
 idunare se ocupa de beneficiile sale vlădiceștL

ist, probabil, înlăturat din scaun, căci la 16—19 iulie 1639, era
 ;ă o adunare generală a nobililor și preoților maramureșeni,
 îotărît să accepte ca episcop pe *Vasile Tarasovici*. în actul
 cu acea ocazie, se menționa că-l primeau ca episcop numai
 a.1 principelui Gheorghe Râkoczy I, în mod provizoriu («pînă
 Ituia această episcopie»). Precizau că dacă nu le va respecta
 9a de nobili», vor protesta în fața principelui. Forma energică
 i act arată că Vasile Tarasovici era primit cu aversiune de
)șii maramureșeni, la stăruințele lui Râkoczy. Păstoria lui a
 ițin, căci la sfîrșitul anului 1640 a fost arestat din ordinul
 ntului cetății Muncaci și aruncat în închisoare, de unde a fost
 abia peste un an. A trecut la uniație prin 1642, dar după un
 i nevoit să se retragă din scaunul episcopal de la Muncaci.
 i mai 1643, Maramureșul a fost pus sub ascultarea episcopului
 co din Muncaci. în 1645, același principe numea ca episcop
 i pentru Maramureș — pe *Silvestru}pe* care unii istorici l-au
 it greșit cu traducătorul *Noului Testament* de la Alba Iulia

oria acestuia a fost foarte scurtă, căci în 1646 *Vasile Taraso-*
 st așezat din nou în fruntea Episcopiei din Muncaci, cu juris-
 în Maramureș. Mai multe însemnări contemporane îl arată
 pînă în 1648. Cu toate acestea, în *Noul Testament* de la Alba
 i 1648, Simion Ștefan se intitula «arhiepiscop și mitropolit
 i Bălgradului, a Vadului, a Maramureșului și a toată țara
 ui». Nu avem știri că el să-și fi întins jurisdicția peste
 reș.

La 12 aprilie 1650 principele Gheorghe Rákoczy II numea pe *Savu. (Sava)* ca episcop de Vad, dar jurisdicția lui se întindea și peste Maramureș, căruia i s-au fixat șapte condiții calvinizante. Peste un an, principele înștiința pe bistrițeni că Sava plecase în Moldova.

La numai câteva zile după plecarea lui, același principe numea pe *Mihail Molodeț* ca episcop numai în Maramureș, ca sufragane al mitropolitului din Alba Iulia. I s-au impus și lui cele șapte condiții pe care trebuise să le îndeplinească și Sava (predicarea Evangheliei în limba poporului, supunerea față de superintendentul calvin din Alba Iulia ș.a.). Se pare că a fost hirotonit de Varlaam al Moldovei. A păstorit pînă pe la sfîrșitul anului 1656, cînd a murit sau a fost înlăturat din scaun. Este pomenit în câteva însemnări de pe cărțile de slujbă bisericească.

În acest timp, la Muncaci păstora episcopul *Ioanichie Zăican*, hirotonit, probabil, tot de Varlaam al Moldovei, prin 1650. În anii 1659—1660, la curtea Rákoczeștilor din Muncaci se găseau doi domni români pribegi : Gheorghe Ștefan, fost al Moldovei și Constantin Șerban Basarab al Țării Românești, Cel din urmă a zidit acum o biserică de piatră în Muncaci, terminată — după cum arată o pisanie — la 13 mai 1661, sub episcopul Ioanichie Zăican. Dar peste cîteva ani, acest domn intervenea la Sofia Bâthory, văduva lui Gheorghe Rákoczy II, să înlătore din scaun pe Ioanichie și să pună în locul său pe *Petru Par tenie Rotosinschi* (1664), cu reședința în mînăstirea din Muncaci. Acesta era ucenic al lui Vasile Tarasovici și primise uniația, hirotonit ca arhieru unit, în 1651, la Alba Iulia, de mitropolitul Simion Ștefan, asistat de doi vlădici, veniți probabil tot din Maramureș sau județele învecinate : Sava (poate fostul episcop) și Grigorie, Neputînd să ocupe atunci scaunul din Muncaci, a stat pînă în 3 664, la înlăturarea lui Ioanichie, în Ungvâr (Ujhorod).

După moartea lui Mihail Molodeț, principele Gheorghe Rákoczy II, prin diploma sa din 28 decembrie 1656, a pus Maramureșul sub oblăduirea mitropolitului Sava *Brancovici* din Alba Iulia. Același lucru l-au făcut urmașii săi Acațiu Barcsai și Mihail Apaffi. Numirea lui a fost anunțată în «congregația (adunarea) comitatului» din 4 martie 1662, iar la 28 iulie s-a prezentat personal în fața ei cu decretul prin care i se acorda cîrmuirea duhovnicească peste credincioșii români și ruteni de aici. Adunarea a luat act de numirea lui Sava Brancovici, punîndu-i anumite condiții.

Deși este pomenit în puține acle ale comitatului, totuși, mitropolitul și-a exercitat jurisdicția asupra Maramureșului în tot cursul păstoririi sale. În 1672 a sfințit mînăstirea Moisei, închinată Putnei,

întreținut apoi strânse legături culturale-duhovnicești cu moldovene. Faptul că nu mai exista un episcop propriu în era un bun prilej pentru imixtiuni ale principilor Transil-mai ales ale nobililor locali în viața Bisericii de aici. De istirea Sfântul Mihail din Peri, cu un trecut istoric atât de ipte, s-a ruinat, iar averea ei a fost luată în chip samavol-cipele Mihail Apaffi.

psă de izvoare documentare, nu putem ști dacă au avut ju-supra Maramureșului și urmașii imediați ai mitropolitului if Budai, Ioasaf, Sava din Veștem și Varlaam. În orice caz, al Varlaam se intitula, în .prefața Molitvelnicului tipărit la i, în 1689 : «arhiepiscopul și mitropolitul sfintei Mitropolii ului, al Vadului, al Silvașului, al Făgărașului, al Maramu-al episcopiiilor din Țara Ungurească, iproci».

ită depărtării geografice, dar mai ales a vârstei înaintate și rilor prea scurte ale acestor mitropolit!, presupunem că Ma-1 a ajuns din nou, îndată după îndepărtarea lui Sava Bran-i scaun, sub jurisdicția Episcopiei rutene din Muncaci. Astfel, 3 mitropolitul cărturar Dosoftei al Moldovei a hirotonit ca ie Muncaci pe *MeAodie Racovețchi*, stabilit în mînăstirea esigur el și-a întins oblăduirea duhovnicească și asupra cre-3r români din Maramureșul învecinat.

la scurt timp, Transilvania a intrat în stăpînirea Habsburgilor. loma leopoldină din 4 decembrie 1691, principatul Transilva-subordonat direct împăratului,' confirmîndu-se privilegiile ce-națiunii politice (unguri, sași, secui) și drepturile celor patru ecepte (catolică, luterană, calvină și unitariană). Trecînd în sa unui stat catolic, era firesc ca să se intensifice acțiunea istă unita printre credincioșii ortodocși din Maramureș, pre-între rutenii atrași mai de mult la noua confesiune. Astfel, iembrie 1689, a fost numit ca episcop unit de Muncaci grecul *imillis*, un ierarh învățat și misionar încercat. Chiar de la in-activității sale, a izbutit să atragă la uniație pe Racovețchi. sit apoi un alt colaborator prețios, pe grecul Isaia, fost călugăr)s, care, după ce a îndeplinit felurite misiuni politice în Rusia, prins de austrieci și întemnițat în Viena, unde a fost convertit :a Romei. Trimis ca preot «în Cărei și Dobrițin», a ajuns prin-colaborator al episcopului Camillis în acțiunea de atragere a ilor din Sătmar și Bihor la uniație. Isaia a pus bazele unei mî-la Bixad, în țara Oașului, intitulîndu-se «vicar» peste credin-

cioșii români din aceste părți. A izbutit chiar să atragă câțiva preoți, dar în primăvara anului 1701, a fost ucis în mănăstirea sa.

Pentru a înlătura acțiunea prozelitista uniata, dirijată de Episcopia din Muncaci, preoțimea românească din Maramureș a ales un episcop din părțile locului, în persoana protopopului *Iosii Stoica*, nobil din Criciova. A fost hirotonit întru arhieru în Polonia, de către fostul mitropolit Dosoftei al Moldovei, dus acolo de regele Jan Sobieski. La 15 mai 1690, ținea un «parțialeș săbor» în satul Budești, judecând un proces de proprietate, la 17 aprilie 1698 un alt «sinod mare» la Sighet, pentru a judeca neînțelegerea ivită între două «jupînese» în biserica din Berbești, pentru locul care li se cuvenea în biserică, un sobor la Sarasău, la 29 septembrie 1704, într-o problemă de același gen. Notăm că «soborul» sau «scaunul de judecată» era format din protopopii celor trei «ierașuri» : «de sus» (al Vișeuului), al Cosăului și «de jos» (al Sighetului), precum și din câțiva preoți și nobili mirenii, ca «asesori» ai soborului.

Episcopul Iosif n-a avut o reședință stabilă, ci sta fie în mănăstirea de lângă Hust, fie în mănăstirea Uglea. Pe un antimis cu text slavon sfințit de el, vlădica Iosif se intitula : «din mila lui Dumnezeu episcop ortodox al Maramureșului, exarh al stavropighiei patriarhale constantinopolitane, administrator al Mitropoliei din Bălgrad din Ardeal». Sînt greu de interpretat ultimele cuvinte : a fost locțiitor de mitropolit, în 1692, de la moartea lui Varlaam pînă la alegerea lui Teofil ? Sau — așa cum cred unii istorici — se socotea singurul reprezentant autentic al Bisericii Ortodoxe românești din Transilvania, într-o vreme cînd mitropoliții din Alba Iulia erau supuși superintendentului calvin ?

În orice caz, episcopul Iosif Stoica rămîne în istoria Bisericii noastre ca un ierarh vrednic, care a știut sa-și apere păstoriții în fața oricăror încercări ale episcopilor uniți din Muncaci și ale autorităților de a-i atrage pe români la uniație. Clerul și credincioșii din Maramureș au fost cu totul străini de actul de unire săvîrșit de mitropolitul Atanasie Anghel în 1701. Istoricul Nicolae Bethlen (1642—1716), fost cancelar al Transilvaniei, relatează ca episcopul Iosif a întocmit și o scrisoare împotriva unirii cu Roma, bazată pe texte din Sfînta Scriptură și Sfîntii Părinți.

Păstoria lui Iosif Stoica s-a sfîrșit în împrejurări neplăcute. În 1705, pe baza unor false acuzații, vicecomitele Francisc Darvay l-a obligat să semneze un program în 20 de puncte, pe care să le respecte cu sfințenie. Cu toate acestea, a fost întemnițat la Hust.

Preoții și nobilii români din județ au protestat energic, în mai te rînduri, împotriva arestării episcopului lor, dar fără rezultat. testele lor ne dovedesc că Stoica nu era atît de vinovat cum îl au dușmanii lui. Adevăratul motiv al arestării sale trebuie să-l tîm în uneltirile episcopului unit Iosif Camillis, care urmărea să se la Sighet un vicar unit, în persoana lui Gheorghe Bizanczi. Pe altă parte, poate că însuși principele Francisc Rákoczy, care ridi-; armele împotriva Habsburgilor (răscoala «curuților» din 1703—1) și stăpînea acum Maramureșul, avea interesul să așeze ca episcop pe Iov Țirca, omul său de încredere. Acesta a fost — în 1697 — tracandidatul lui Atanasie Anghel la ocuparea scaunului mitropo- n din Alba Iulia. Prin 1706 Țirca era în Moldova, desigur în ve-; a hirotoniei ca arhieru, de unde îi adresa o scrisoare lui Fran- Rákoczy, oferindu-i serviciile sale (semna «Ardialului episcop anilor»). In 1707, Atanasie Anghel — devenit episcop unit — a alungat din Alba Iulia de curuții lui Rákoczy, refugiindu-se cu erialii la Sibiu, iar în vechiul scaun mitropolitan a fost pus Iov :a. Dar, după înfrîngerea curuților, a fost nevoit să se refugieze Maramureș, unde a ajuns episcop, în locul lui Iosif Stoica. Probabil :a și-a avut partea sa de contribuție la înlăturarea înaintașului din scaun.

Nici în Maramureș nu s-a putut menține mult timp. Din actele nării județene și din cercetările făcute împotriva lui, rezultă că făcut vinovat de mai multe abateri de la rînduielele noastre bi- cești. Pe baza unor astfel de învinuiri s-a pornit o cercetare îm- riva lui, în septembrie 1709, iar la 5—6 februarie 1710 Comitatul «condamnat» la moarte, iar omul său de încredere, preotul Ștefan >s din Nănești, a fost pedepsit cu o amendă de 400 de florini. Țirca :butit să se refugieze din Maramureș, scăpînd astfel de pedeapsă. Din anumite izvoare catolice și unite, reiese că după eliberarea Iosif Stoica din închisoare, a îndeplinit — paralel cu Țirca — rite slujbe arhieresti, mai ales pe teritoriul eparhiei Muncaciului otonii de preoți, chiar în Muncaci, readucerea a 16 sate la Orto- ie ș.a.). Acest lucru este posibil, căci după moartea lui Iosif Cais (1706), situația eparhiei Muncaciului era foarte •tulbure. Se pare în 1711 Stoica a încercat să-și ocupe scaunul său episcopal din ramureș, dar n-a reușit din cauza opoziției preoților. A murit în lași an.

Tot în 1711 a fost ales un nou episcop, în persoana protopopului nobil Ștefan din Petrova. A fost călugărit — sub numele de *Serafim* — și hirotonit arhieru în Moldova. Probabil pentru a-și consolida situația și a obține mai ușor recunoașterea ca episcop ' din partea noului regim habsburgic, Serafim a plecat la Alba Iulia, ca să discute cu episcopul unit Atanasie Anghel trecerea sa la uniație. Poate voia să înființeze o episcopie unită independentă, pentru ca să apere Maramureșul atît de calvini, cît și de episcopii ruteni de la Muncaci. Dar la 21 decembrie 1711, nobilii români din Maramureș au protestat solemn împotriva încercării lui Serafim «de-a introduce inovații împotriva legii și a credinței lor vechi», declarînd că nu-l mai recunosc ca episcop. Au protestat de asemenea la guvern și reprezentanții calvini din adunarea județeană.

În asemenea împrejurări, Serafim a trebuit să adopte o atitudine mai conciliantă față de calvini și astfel, la 16 mai 1713, «nobilul comitat» a admis ca el să-și îndeplinească slujba episcopală și în viitor. Se pare că acest lucru a nemulțumit pe catolici, socotind pe Serafim o piedică în calea acțiunii lor prozelitiste (în același an Serafim era bătut și rănit de un funcționar de stat).

În primăvara anului 1714, episcopul Iosif Hodermarszki din Muncaci, însoțit de catelanul cetății Hust, a venit în Maramureș, cerînd arestarea episcopului Serafim. A fost arestat și închis la Hust. Pînă la finalizarea cauzei sale, adunarea județeană — formată în mare parte din calvini — a hotărît ca preotul Ionaș din Moisei să fie numit «inspector» al bisericilor românești din județ. Eliberat din închisoare, în 1715, Serafim n-a mai fost recunoscut ca episcop. Mai mult chiar, la 9 aprilie 1717, «nobilul comitat» a hotărît din nou arestarea lui.

Dar preoțimea din Maramureș voia să-și aibă episcopul ei. Așa se face că, în primăvara anului 1715, soborul preoțesc a ales ca episcop pe protopopul *Andrei* din «ierașul Cosăului». Dar la cererea adunării județene adresată Guvernului de a întări pe noul ales, s-a primit un răspuns negativ. Împrejurările erau acum prielnice pentru propagarea uniației, așa că episcopul Ghenadie Bizanczi al Muncaciului a numit ca vicar în Maramureș pe Procopie Hodermarszki, fratele fostului episcop Iosif, pricinuind multe neajunsuri preoților și credincioșilor ortodocși.

În 1718, preoțimea ortodoxă din Maramureș a ales ca episcop pe *Dosoftei Teodorovici*, egumen la mînăstirea Uglea, fost vicar episcopesc în timpul lui Iosif Stoica. A fost hirotonit, potrivit tradiției, în Moldova. El a păstorit timp îndelungat, iar prin 1733 se pare că a

și o călătorie în Moldova. Cu toate că era înaintat în vîrstă și tpe orb, Dosoftei a hirotonit numeroși preoți nu numai pentru mureș, ci și pentru parohiile ortodoxe din Transilvania, întrucît, 1701, Biserica Ortodoxă de aici a rămas fără episcop timp de s ani. A avut de îndurat multe necazuri din partea: episcopilor [uncaci, a lui Procopie Hodermarszki și a autorităților catolice. l august 1720, în urma cererilor lui Bizanczi, împăratul Carol VI _ 1740) a pus Maramureșul sub jurisdicția Episcopiei din Muncaci. ftei a murit în mînăstirea Uglea, probabil în 1739. l oborul convocat la Sighet de protopopul Ioan Stoica din Drăgoiești, u alegerea unui nou episcop ortodox, a fost împiedicat de ități să-și îndeplinească misiunea. Cu toate acestea, o însemnare [739 îl arăta ca episcop în Maramureș pe *Gavriil* din Bîrsana. nu se cunosc alte știri despre el, este neîndoielnic că el și-a șurat activitatea în condiții vitrege, mai ales că în 1732 comi-; «din părțile ungurești» (Maramureș, Ugocea, Sălaj, Sătmar și) au fost alipite la Ungaria. Românii din aceste părți au rămas dependența Episcopiei rutene unite din Muncaci, care trimitea ieni în Maramureș. în scurt timp, majoritatea românilor marașeni au fost trecuți cu forța la uniație.

Concluzii: *Din cele de mai sus, se desprinde constatarea în secolul, al XVII-lea și începutul celui următor, în Maramureș păstorit episcopi ortodocși români, aleși de preoțimea de aici, erau apoi recunoscuți de «congregația comitatului» și de principii ansilvaniei.*

Oblăduirea lor duhovnicească s-a întins uneori nu numai peste le aproximativ 50 de sate din Maramureș, ci și peste credincioșii mâni din Satu Mare, părți din Sălaj și chiar din Hajdu, Ugocea '.. Acești episcopi nu aveau o reședință stabilă, ci ședeau, de julă, într-una din mînăstirile din Maramureș și comitatele din rd: Peri, Uglea, Hust, Moisei, Birsana. în conducerea treburiloit arhiei, erau ajutați de protopopii celor trei «ierașuri» și de oborul» eparhial, format din mai inviți asesori, <protopopi, cîțiva ioți și nobili mireni. Uneori își întindeau autoritatea asupra iramureșului episcopii ruteni de la Muncaci sau episcopii români la Vad și mitropoliții din Alba Iulia. De regulă, episcopii din iramureș erau hirotoniți de mitropoliții Moldovei, la Suceava apoi Iași. Deci, episcopii de Vad și de Maramureș nu pot ii socotiți tiragani» ai mitropoliților din Alba Iulia, în accepțiunea de azi cuvîntului; dimpotrivă, se observă o subordonare a lor față de tropolisii Moldovei.

Se constată dese schimbări ale episcopilor de Maramureș, după bunul plac al nobilimii locale sau al adunării comitatului, arestarea și întemnițarea lor (Vasile Tarasovici, Iosii Stoica) și chiar condamnarea unuia la moarte (Iov Țirca). În ciuda condițiilor vitrege în care au lucrat, expuși la atâtea umilințe și asupra din partea autorităților de stat, episcopii români din Maramureș au izbutit să împiedice, pînă, către mijlocul secolului al XVIII-lea, încercările autorităților catolice și mai ales ale episcopilor ruteni uniți de a înstrăina pe credincioșii români de «legea strămoșească».

BIBLIOGRAFIE

- Izvoare: NICOLAE IORGA, *Scrisori și inscripții ardeleni și maramureșene*, 2 voi. București, 1906, LXVIII + 302 p. (I) + 336 p. (voi. XII și XIII din colecția *Studii și documente cu privire la istoria romanilor*); IOAN BĂRLEA, *Însemnări din bisericile Maramureșului*, București, 1909, 245 p. (voi. XVII din colecția *Studii și documente* a lui N. Iorga) j ALEXANDRU CZIPLE, *Documente privitoare la Episcopia din Maramureș*, în «An. Acad. Rom.», Mem. Secț. Ist., s. II, t. XXXVIII, București, 1916, 128 p. (p. 249—376); Vezi și recenzia lui Z. Păclișanu în rev. «Cultura Creștină», Blaj, an. VI, nr. 8, 1916, p. 238—244.
- Lucrări generale: AUGUSTIN BUNEA, *Vechile episcopii românești a Vadului, Geoagiului, Silvașului și Bălgradului*, Blaj, 1902, XII + 152 p.; NICOLAE IORGA, *Sate și preoți din Ardeal*, București, 1902, 349 p. j ȘTEFAN METEȘ, *Istoria Bisericii și a vieții religioase a românilor din Transilvania și Ungaria*, voi. I, ed. II, Sibiu, 1935, XXXVI + 596 p.
- Lucrări speciale: ANTAL HODINKA, *A munkácsi gorog-Katholikus piispokseg tortenete*, Budapest, 1909, VIII + 856 p.; ANTAL HODINKA, *A munkácsi gor szert piispokseg okmánytára*, voi. I (1458—1715), Ungvár, 1911; ȚIT BUD, *Date istorice despre protopopiatele, parohiile și minăstirile române din Maramureș, Gherla*, 1911, VI + 107 p.; ȘTEFAN METEȘ, *Contribuții la istoria Bisericii românești din Maramureș (după Hodinka)*, în «Neamul Românesc Literar», Vălenii de Munte, V, 1912, nr. 37—38; ZENOVIE PĂCLIȘANU, *Din istoria bisericească a Maramureșului*, în «Cultura Creștină», an. III, 1913, nr. 8, p. 228—234, nr. 9, p. 261—267, nr. 10, p. 295—300 și nr. 11, p. 328—336 i N. IORGA, *Ceva despre episcopul maramureșan Iosii Stoica*, în «An. Acad. Rom.», Mem. Secț. Ist., s. II, t. XXXVI, București, 1914, 16 p. j SIMEON RELI, *Vechea Episcopie ortodoxă a Maramureșului și legăturile ei cu Bucovina*, în «Candela», an. XLVIII, 1937, p. 185—203; SIMEON RELI, *Biserica ortodoxă din Maramureș în vremurile trecute*, Cernăuți, 1938, 254 p. (și recenzia lui Zenovie Păclișanu în «Cultura Creștină», an. XVIII, nr. 6—7, 1938, p. 389—409); ȘTEFAN LUPȘA, *Vechea Episcopie a Sătmăruului*, în B.O.R., an. LVI, 1938, nr. 5—6, p. 193—204 (și extras: București, 1938, 14 p.); MICHAEL LAKO, *Unio Uzhorodensis Ruthenorum Carpatiorum cum Ecclesia Catholica*, în *Orientalia Christiana Analecta*, nr. 143, Roma, 1955; MICHAEL LACKO, *Die Uzhoroder Union*, în *Ostkirchliche Studien*, Wurzburg, Bänd 8, 1958, p. 3—30; BARAN ALEXANDER, *Epafchia Maramorosiensis eiusque unio*, ed. II, în «Analecta Ordinis S. Basilii Magni», series II, secție I, voi. XVII, Roma, 1962; OVIDIU GHITTA, *Un colaborator al lui Mihai Viteazul — episcopul Serghie*, AHA, Cluj-Napoca, XXVII, 1985—1986, p. 375—383.

XLII

LITERATURA TEOLOGICĂ ÎN ȚĂRILE ROMÂNE ÎN SECOLUL AL XVII-LEA ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVIII-LEA

O parte din acest bogat capitol al literaturii române vechi a fost îtișat în capitolele privitoare la marii ierarhi cărturari din secolul XVII-lea și începutul celui următor : Varlaam și Dosoftei ai Moldiei, Teofil, Ștefan, Varlaam, Teodosie, Antim Ivireanul ai Ungroliciei, Mitrofan al Buzăului. În cele ce urmează, vom reaminti, pe rând, unele din tipăriturile de importanță majoră ale acestei perioade, și vom înfățișa, mai pe larg, câteva din lucrările teologice netite, scrise îndeosebi de mireni cu pregătire enciclopedică, deci și de teologi, adevărați deschizători de drumuri în multe ramuri ale culturii românești.

Numărul tipografiilor — patronate de domnii și mitropoliții Țării Moldovei și ai Moldovei — a fost în continuă creștere : Cîmpulung (1635), Govora (1637), Dealu (1644), Tîrgoviște (1646), București (1678), Iu (1691), Snagov (1696), Rîmnic (1705), Iași (1642), Alba Iulia (1680), Sebeș (1683). Unele din ele au fost trimise de la Kiev (cele de la Cîmpulung și Govora, în timpul lui Matei Basarab, și cele de la Iași, în timpul lui Vasile Lupu), iar mai târziu de la Moscova (cea de la Iași, în 1681, la rugămintea mitropolitului Dosoftei). Aceste tipografii au adus la lumină numeroase cărți de slujbă, în românește și slavonește, care se adaugă celor în grecește și arabește pentru credincioșii din Balcani și Orientul Apropiat. În acest secol, s-a continuat acțiunea de introducere a limbii române în biserică, întâi prin traducerea și tipărirea în românește a rînduielilor tipiconale (sub mitropolitul Ștefan, apoi de mitropolitul Teodosie și de episcopul Mitrofan de la Buzău), apoi prin traducerea și tipărirea în românește a lecturilor biblice, și, în sfîrșit, a Apostolului și Evangheliilor (sub mitropolitul Teodosie), și, în sfîrșit,

prin traducerea și tipărirea întregii slujbe în românește (sub Antim Ivireanu și — independent de mișcarea din Țara Românească — sub Dosoftei al Moldovei).

În acest secol, se tipăresc primele ediții integrale ale *Noului Testament* (Alba Iulia 1648, București 1703) și' ale *Bibliei* (București 1688), fără să mai vorbim de edițiile *Psaltirii* (Alba Iulia 1651 etc.) sau ale *Apostolului* și *Evangheliei*.

Consemnăm apoi lucrările cu caracter omiletic. În 1640—1641 s-a retipărit, la Alba Iulia, *Evanghelia cu învățătură*, după cea a lui Coresi din 1581. În 1642, s-a tipărit *Evanghelia învățătoare sau Cazania de la Govora*, tradusă din slavo-rusă de ieromonahul Silvestru, retipărită peste doi ani —■ cu completări —, la mănăstirea Dealu.

În aceeași perioadă, mitropolitul Varlaam al Moldovei a dat la tipar, la Iași, *Cazania* care-i poartă numele (1643), tradusă și prelucrată după *Comoara* mitropolitului Damaschin Studitul și după unele cazanii slavone care circulau în manuscris în Transilvania și Moldova, în 1699, a apărut la Alba Iulia un *Chiriacodromion* cu 81 cazanii, avînd la bază textul Cazaniei lui Varlaam.

În a doua jumătate a secolului s-a tradus o colecție de 18 predici (cazanii) după arhimandritul ucrainean Ioanichie Galeatovschi, tipărite la București, în 1678, de mitropolitul Varlaam, sub titlul *Cheia înțelesului*, în 1691, frații Radu și Șerban Greceanu tipăreau la București câteva din *Mărgăritarele* (cuvîntările) Sfîntului Ioan Gură de Aur.

Dintre cărțile de învățătură sau de zidire sufletească tipărite în acest secol, notăm *Viața și petrecerea sfinților*, în 4 volume, tradusă și prelucrată de mitropolitul Dosoftei al Moldovei, după izvoare grecești și slave (Iași, 1682—1686).

În Țara Românească a activat, pe la mijlocul secolului, acel *Daniil Andiean Panoneanul*, deci un transilvănean, care a tradus în românește *îndreptarea Legii* de la Tîrgoviște din 1652. După cercetări mai noi, el ar fi realizat — prin 1665—1670 — o traducere a Vechiului Testament, din slavonește și latinește (Ms. 4389 în Bibi. Academiei) ; i se atribuie, de asemenea, traducerea în românește a *învățăturilor lui Neagoe Basarab, a Vieții St. Niion* de Gavriil Protul, a romanului *Varlaam și Ioasaf*, ca și a unor lucrări tipărite sub mitropolitul Ștefan.

În sfîrșit, consemnăm lucrările teologice propriu-zise, fie traduceri, fie lucrări originale. În prima categorie intră lucrarea *Șapte Taine a Bisericii* (Iași, 1644), prelucrată de mitropolitul Varlaam — ajutat de logofătul Eustratie — după teologul grec Toma (Teofan) Eleavulkos, carte îndreptată împotriva protestanților, care nu recunoșteau Sfintele Taine.

altă lucrare tradusă din grecește a fost *Manualul împotrivaiei papislașilor* al ieromonahului Maxim Peloponezianul, tipărită în 1699, sub titlul *Carte sau lumină cu drepte dovediri din »le Bisericii Răsăritului asupra desghinării papistașilor*. Era o dogmatică-simbolică, în care erau combătute cele patru puncte ntine». S-a tipărit pentru a se pune în mîna preoților și a creștilor români, mai ales a celor din transilvania, o carte de apărare a învățăturilor ortodoxe atacate de catolici. Ieromonahul Ieremiasacavela, profesor la Iași și București, dascălul lui Dimitrie Cantemir a tradus în românește *Tîlcuirea Sfintei Liturghii*, tipărită la Iași în 1697.

În ceea ce privește lucrările teologice originale, reamintim *Mărturia Ortodoxă* a lui Petru Movilă, aprobată de Sinodul de la Iași din 1697, tradusă în românește de logofătul Radu Greceanu, ajutat de episcopul său Șerban și de stolnicul Constantin Caritacuzino (Buzău).

Alta doua lucrare **originală** era *Răspunsul la Catehismul calvinal* al lui Varlaam, tipărit probabil la Iași, în 1645. Ambele lucrări au în vedere menirea de a apăra învățăturile ortodoxe, prima împotriva acțiunilor prozelitiste catolice din Polonia — dar și din alte țări —, a doua împotriva celor calvine din Transilvania,

pe lângă acestea, s-au făcut mai multe traduceri din Sfinții Părinți — lucrări teologice, ascetice, cuvîntări —, majoritatea rămân manuscrise (de pildă, *Leavnița* Sfîntului Ioan Scărarul, în traducerea lui Varlaam, pe cînd era egumen la Secu). Au văzut lumina tipăriturii numai *Mărgăritarele* Sfîntului Ioan Gură de Aur (București,

în care se prezintă cîteva din operele teologice ale lui din secolul al XVII-lea sau de la începutul celui următor, dar nu au fost amintite în alte capitole.

Lucrările teologice ale lui Nicolae Milescu. Marele cărturar moldovean *Nicolae Milescu Spătarul* (c. 1636—1708), distins matematician, poliglot, filolog, istoric, geograf, etnograf și memorialist, a și un adînc cunoscător al teologiei. După studii la Academia de la Iași și la «marea școală» a Patriarhiei din Constantinopol, Milescu a fost, rînd pe rînd, grămătic (secretar) al domnitorului Gheorghe Ștefan al Moldovei, spătar, pentru scurt timp, în Țara Românească, capuchehaie (reprezentant) al domnitorului Grigorie al II-lea la Poartă, pribeag prin Apus, - întîi la Berlin, apoi alături de alți cărturari la Stettin, cu misiuni din partea țării noastre la Stockholm și la Paris, din nou în Moldova, apoi la Con-

stantinopol, de unde, cu o scrisoare de recomandare din partea patriarhului Dositei al Ierusalimului, s-a îndreptat spre Moscova, fiind angajat în slujba Ministerului rus de externe, ca interpret pentru limbile greacă, latină și română (1671). A rămas în slujba țarilor ruși până la moarte, încredințându-i-se în 1675—1677 o misiune în China, în timpul căreia a scris cunoscutele lucrări : *Jurnalul siberian* și *Descrierea Chinei*.

în afară de traducerea Vechiului Testament — în care a inclus și lucrarea filozofică *Despre rațiunea dominantă sau Pentru singurul viitorul gând*, cum a intitulat-o el — prin 1655—1660, Nicolae Milescu a mai tradus în românește cartea *Mîntuirea păcătoșilor*; a teologului grec Agapie Landos. în 1661, pe cînd era în Moldova, a tradus *Cartea cu multe întrebări foarte de folos pentru multe trebi ale credinței noastre...* după Sfîntul Atanasie cel Mare al Alexandriei (din lucrările acestuia : *Alte cîteva întrebări și întrebările către arhonte Antioh*), prima lucrare patristică la noi tradusă direct din originalul grecesc. Este o lucrare apologetică-dogmatică, în care erau lămurite adevărurile de credință privitoare la existența, ființa și atributele lui Dumnezeu, persoanele Sfîntei Treimi, întrupare, Sfînta Fecioară Măria, harul divin, natura și numărul îngerilor, raiul, iadul, căderea diavolilor, păcatele, Sfînta cruce ș.a. Analizînd textul grecesc și traducerea lui Milescu, se poate constata că el amplifică textul românesc, acolo unde i se părea că nu era destul de limpede, iar pe alocuri adaugă unele lămuriri pentru cititorii români. De pildă, expli-cînd numele lui Dumnezeu, scria : «Dumnezeu se zice în limba grecească Theos, iar pre limba letinească deus, iară rumânește să chia-mă Dumnezeu, care nume este luat de la letinie, în ce chip și mai jumătate de limbă românească luat(ă) de la latini». Deși traducerea are multe scăderi, totuși, se poate constata că Milescu era un bun cunoscător al teologiei, îndeosebi al Sfinților Părinți, un gînditor adînc, capabil să lămurească cele mai subtile probleme de apologetică și dogmatică ortodoxă.

O lucrare dogmatică-apologetică a lui Nicolae Milescu a fost scrisă în 1667 la Stockholm, unde a fost trimis de Gheorghe Ștefan cu o misiune pe lîngă regele Suediei Carol XI (1660—1697). Lucrarea a fost scrisă la rugămintea ambasadorului Franței în Suedia, marchizul Arnauld de Pomponne, viitor ministru de externe al lui Ludovic XIV. Acest ambasador era nepotul de frate al lui Antoine Arnauld, figură marcantă a culturii franceze din secolul al XVII-lea, profesor la Sorbona, apărător al teologului olandez Jansenius și al jansenismului, pe de o parte, împotriva iezuiților, pe de alta, împotriva cal-

Jansenismul era o mișcare religioasă, care-și are numele de ezul Cornelius Jansenius (+ 1638), profesor de teologie, apoi de Ypres-Belgia, care și-a expus ideile în cartea intitulată *IUS* (1640). Mișcarea urmărea între altele, îndreptarea evla-credinței catolice, ridicându-se îndeosebi împotriva practici-ite. Deși a fost condamnată de scaunul papal și de regele ea s-a răspândit cu rezeziune în Franța și Țările de Jos, și centrul la mînăstirea Port Royal, grupînd în jurul ei o sea-ăturari francezi — clerici și mireni — ca Blaise Pascal (cu *alele sale*), Racine, Lancelot, frații Arnauld și alții, oine Arnauld a purtat o lungă polemică cu pastorul calvin aude. în anumite probleme teologice controversate, între care i a prefacerii (transsubstanțierii), Claude susținînd că Biseri-doxă are aceeași învățătură ca și calvinii. Pentru a se infor-jra învățaturii ortodoxe despre prefacere, s-au cerut lămu-prin ambasadorul amintit mai sus — de la patriarhul și epis-și, dar nu s-a primit nici un răspuns. în astfel de împrejurări, lorul a rugat pe spătarul Nicolae Milescu, aflat la Stockholm, un scurt tratat dogmatic-apologetic, în care să expună învă->rtodoxă despre prefacerea darurilor. Așa a scris Milescu —'ă și greacă — lucrarea intitulată *Enchiridion sive Stella Ori-Occidentali splendens, id est sensus Ecclesiae Orientalis, sci-aece, de transsubstantione corporis Domini, aliisque contro-*. (Manual sau Steaua Răsăritului strălucind în Apus, adică Bisericii Răsăritene Ortodoxe despre prefacerea Trupului ui și despre alte controverse...). Lucrarea sa a fost trimisă la înde Antoine Arnauld și prietenul său Pierre Nicole aii pu-sxtul latin în lucrarea lor intitulată *la perpetuite de la ioi de catholique touchant l'Eucharistie* (1669, ed. II, Paris, 1704), uns lui Joan Claude. Scrierea lui Milescu era prezentată sub îcrii d'un *seigneur moldave sar la Oroyance des grecs*. Cu doi inte, se tipărise la Amsterdam — în grecește — lucrarea altui' : moldovean, *Mărturisirea Ortodoxă* a lui Petru Movilă, iar în i tipărise, în același oraș, versiunea originală, latină, a Mărtu-. Erau primele opere românești tipărite în Apusul Europei, lucrare se arată că Biserica creștină a avut de înfruntat în veacurilor felurite erezii, pe care a știut întotdeauna să le stă-i. în continuare, erau expuse pe scurt unele din învățăturile ire la credința, cultul și obiceiurile Bisericii Ortodoxe, pe care ea «păzitoarea credinței vechi a apostolilor», stăruind asupra Euharistiei. El scria, între altele, că noi ortodocșii «credem că

pîinea și vinul, prin cuvintele Domnului, se schimbă și se prefac substanțial și cu adevărat în Trup și Sânge, așa încît, după sfințire, nu mai rămîne substanța pîinii și a vinului, ci locul lor, prin voința și lucrarea dumnezeiască, îl ia Trupul și Sângele lui Hristos».

Deși era o mărturisire de credință particulară, neaprobată oficial de Biserica Ortodoxă, totuși lucrarea lui Nicolae Milescu despre Sfînta Euharistie este una din cele mai valoroase lucrări dogmatice-apologetice ortodoxe din secolul al XVII-lea. În același timp, era a treia lucrare românească, din secolul de care ne ocupăm, îndreptată împotriva calvinismului (după *Mărturisirea lui Petru Movilă și Răspunsul la Catehismul calvinesc*). Remarcăm totuși că era redactată într-o manieră irenică, neobișnuită pe acele vremuri.

Mai notăm aci că în 1669, pe cînd se afla la Constantinopol, cărturarul român întreținea relații cu cercurile diplomatice engleze și îndeosebi cu pastorul anglican al ambasadei, Thomas Smith, un erudit teolog și orientalist. La rugămintea acestuia, spătarul i-a oferit cîteva modele de texte bisericești în *limba română* (alfabetul chirilic și explicarea literelor, rugăciunea Tatăl nostru în românește, cu slove chirilice și cu litere grecești, Simbolul credinței în românește, Tatăl nostru în slavonește, cu litere slave și grecești, apoi Prea Sfîntă Treime, Sfînte Dumnezeule... în slavonește și grecește). Manuscrisul se păstrează în Biblioteca Bodleiana din Oxford. Același text al "Rugăciunii domnești a fost oferit de spătar prietenului său, eruditul suedez G. Stiernhielrn, care l-a introdus în prefața despre originea limbilor la *Evangelia lui Uliila*, publicată la Stockholm în 1671.

După ce a trecut în Rusia, în 1671, Milescu a compilat sau a tradus în rusește cîteva lucrări care tratau și anumite probleme teologice. între ele, *Aritmologia* (1672), o carte filozofică cu precepte morale și fapte disparate clasate cu ajutorul cifrelor, tradusă după Johann Lauterbach și după umanistul german Joachim Camerarius (1500—1574), fost profesor în Leipzig și Tub in gen, care a redactat — împreună cu Melanchton — *Confesiunea*. de la Augsburg din 1530. A mai tradus și compilat, în special după izvoare elino-grecești, și alte lucrări : *Etica*, *Hrismologhion* (o carte istorico-parenetică), *Cartea despre sibile*, o serie de lucrări cu caracter istoric ș.a.

Așadar, spătarul Nicolae Milescu, — socotit de contemporanii săi un «vir poliglotus et perdoctus», deci o figură marcantă a culturii europene, — prin lucrările menționate aci, s-a dovedit și un mare teolog și apologet creștin.

ărilor teologice ale lui Dimitrie Cantemir. Al treilea umanist jan care a activat în ultima parte a vieții în Rusia (după Petru și Nicolae Milescu) a fost Dimitrie Cantemir (1673—1723). ■ de formație umanistă și de reputație europeană, elev al nari» a Patriarhiei de Constantinopol — cu profesori formați ertitățile Apusului, îndeosebi la Padova — istoric, geograf, muzicolog, orientalist, cunoscător al multor limbi străine, : Cantemir a lăsat posterității și unele lucrări filozofice, în ar numeroase elemente de teologie ortodoxă, precum și lucrări e. De pildă, *Divanul sau gilceava Înțeleptului cu lumea sau I sufletului cu trupul*, tipărită la Iași, în 1698, cu text româ-grecesc, era o carte de educație morală în spirit ortodox, o 2 îndrumare creștinească sau de zidire sufletească, cu o anto-î texte și de învățături luate din Sfânta Scriptură, din filozofii ii qînditorii mai noi. Tema lucrării este raportul dintre om și 'rezentat sub forma unei dispute sau dialog între lume și omul ;, trup și suflet, materie și spirit, păcat și virtute, pe baza celor ie Sfîntul Apostol Pavel (la Gal. V, 17). în epoca patristică fost dezbătută de Sfîntul Grigorie de Nazianz, Sfîntul Efrem ar mai tîrziu de Filip Solitarul, scriitor ascetic bizantin din [(în lucrarea *Dioptia*), de Mihail Choniates în sec. XII (în a *Personificări felurite de gilceava și mai ales de judecată*), 3 Dimitrie Cantemir i-a putut avea ca model. A putut folosi, emenea, unele lucrări teologice și filozofice medievale *arus biblicus*, o lucrare a teologului unitarian lituanian Andrei vatius ș.a.).

Lalizînd cuprinsul acestei lucrări, constatăm că Dimitrie Can-se situează — în gîndirea sa — între morala creștină și etica că. Lucrarea are multe elemente profane, adevărurile de cre-e explica sau le apăra cu ajutorul rațiunii, ca un filozof, și nu teolog. Detesta izolarea și asceza predicată de unii scriitori ici și postpatristici, punînd accentul pe viața de aici, și nu pe i dincolo. Cu toate acestea, *Divanul* poate fi considerat și ca are de morală creștină și de spiritualitate ortodoxă românească, ararea *Sacrosanctae scientiae indepîngibilis imago* (Imaginea i sacre, care nu se poate zugrăvi), scrisă în anul 1700, la Constan-1, a fost concepută în două volume, din care a redactat numai .. Tratează diferite probleme de filozofie și de teologie : teoria Sterii (socotind că izvorul ei este revelația divină), originea uni-^ui (pe care-i socotește creat de Dumnezeu), progresul creației o concepție deistă, Dumnezeu nu mai intervine în desfășurarea

vieții universului după creație), problema timpului (noțiunea de timp fiind la el echivalentă cu aceea de eternitate a divinității), problema liberului arbitru și a predestinației, pe care caută să le împace. Deci toate* problemele filozofice pe care le pune caută să le rezolve în spiritul doctrinei creștine. Se pare ^că a fost influențat de filozofia medicului și alchimistului flamand Johan Baptist van Helmont (1577—1644). Forma de expunere este aceea a unei convorbiri între Creator și creatură, într-o formă alegorică.

O alta lucrare, de data aceasta numai de teologie, a fost scrisă în perioada șederii sale în Rusia. Se intitulează *Loca obscura in Catechisi, quae ab anonymo authore sloveno idiomate edita et Pervoe ucenie oïrokom intitulata est, dilucidata autore Demetrio Cantemirio* (*Locuri obscure în Catehismul tipărit în slavonește de un autor anonim sub titlul «Prima învățătură pentru copii», lămurite de...»). A fost scrisă în latinește, apoi a tradus-o în rusește secretarul său I. Ilinski. Era un răspuns (245 pag. ms.) la lucrarea lui Teofan Procopovici, episcop de Pskov, mai târziu arhiepiscop al Novyrodului și președinte al noului Sinod dirigenț al Bisericii ruse, tipărită în 1720, sub titlul menționat mai sus, avînd ca model catehismele protestante ale vremii (*întîia învățătură* a apărut și la Rîmnic, în trei ediții: 1726 slavoromână, 1727 și 1734 slavă). Cărturarul moldovean lămurirea învățăturile ortodoxe interpretate greșit de Teofan Procopovici — influențat de protestanți — făcînd obiecțiuni și asupra planului Catehismului și a felului în care era prezentat materialul.*

Analizînd răspunsul dat de Cantemir, ne impresionează, în primul rînd, lărga sa informație teologică. El redă o mulțime de citate biblice și patristice, rugăciuni și imne din cărțile de cult (Octoih, Ceaslov, Acatist), hotărîri ale Sinoadelor ecumenice ș.a., care-l arată ca un adînc cunoscător al teologiei cu toate ramurile ei (dogmatică, morală, liturgică etc). De notat și faptul ea el se situează pe poziția de apărător al doctrinei și al tradițiilor Bisericii Ortodoxe față de învățăturile luterane, calvine și catolice.

În sfîrșit, amintim aci și lucrarea *Sistemul religiei mahomedane*, scrisă tot în Rusia, în latinește, tradusă apoi în rusește și tipărită la Petersburg în 1722, care ar putea fi socotită prima lucrare privitoare la doctrina altei religii, scrisă de un român.

Deși nu se ridică la valoarea lucrărilor sale istorice (*Descripția Moldaviae, Hronicul vechimii romano-moldo-vlahilor, Istoria imperiului otoman*), lucrările menționate mai sus îl așază pe Dimitrie Cantemir printre premergătorii teologiei ortodoxe românești.

[**cărturari români cu preocupări teologice.** În afară de acești ri umaniști moldoveni, în secolul al XVII-lea întâlnim și alți -i, în Țara Românească și în Transilvania, care au îmbogățit ra noastră bisericească cu felurite lucrări, unele tipărite, dar i multe rămase în manuscris.

umanist care a sprijinit mișcarea culturală a vremii sale — și literatura teologică-bisericească de la noi — a fost logofătul *Năsturel* (c. 1596—1659), fratele doamnei Elina, soția lui Iasarab. Pe lângă unele versuri slavone și predoslovii la câteva file tipărite în timpul domniei acestuia, de la Udriște Năsturel as și unele traduceri. Astfel, a tradus din latinește în slavopera ascetică medievală *De imitatione Christi* a călugărului a Kempis (Thomas Hamarken van Kempen, lângă Koln, —1470), tipărită la Dealu, în 1647. Avea câteva versuri de laudă omn și o prefață către mitropolitul Varlaam al Moldovei (în arăta, între altele, «înrudirea» dintre limba română și cea Traducerea lui a avut o largă răspîndire la popoarele slave. ibuie și traducerea în românește a cunoscutului roman popular ■ *finților Varlaam și Ioasaî* (1649). A rămas în manuscris, făe apoi numeroase copii, care au avut o circulație destul de largă. începutul secolului al XVIII-lea, *Ștefan și Radu Brîncoveanu*, mitorului, au alcătuit și tipărit, în grecește, câteva panegirice (la Ștefan, Sfîntul Constantin ș.a.).

alt cărturar român cu preocupări teologice-bisericești a fost *Corbea*, fiul preotului Ion Corbea de la biserica Sfîntul Nicolae ei (călugărit la Sinaia, sub numele de Iosif), cu studii în Rusia, pentru limba latină la Curtea lui Constantin Brîncoveanu, nai tîrziu în slujba țarului Petru cel Mare, împreună cu fratele i mare, David. Acest Teodor Corbea a scris un *Lexicon latino-(Dictiones latinae cum valachica interpretatione)*, primul de îl în literatura română, la cererea episcopului Mitrofan al ii (tradus după *Lexiconul latino-maghiar* al lui Albert Molnár, rg, 1604 și 1711, Heidelberg, 1721). O altă operă de mare înite este *Psaltirea în versuri*, alcătuită după ce s-a stabilit în ii închinată țarului Petru cel Mare. Sînt versificați toți cei psalmi. Ca și la Dosoftei, se resimte influența poeziei populare, osește o mare varitate de versuri (de la 5 la 13 silabe), acestea nbă vie, populară. Psaltirea a fost dăruită de el însuși bisericii Nicolae din Șchei, în anul 1725 (azi se află în Biblioteca Uni-ii din Cluj-Napoca).

Consemnăm aici și faptul că în Transilvania circulau unii psalmi versificați în românește, traduși după cântările calvine. Așa au fost *psalmii* copiați cu litere latine și ortografie maghiară de Mihail Halici tatăl, *Psaltirea* în *versuri* copiată de Ioan Viski din Sântămăria Orlea (jud. Hunedoara), în 1697, cu 35 de psalmi traduși după Francisc David și Grigore Szegedy, iar restul după Albert Molnar Szenczi.

Un alt scriitor pe care trebuie să-l amintim în Transilvania a fost *Gheorghe Brancovici* (1645—1711), fratele mitropolitului Sava, autorul unei «istorii a sud-estului european», pe care a intitulat-o *Cronica sloveanilor, Unicului, Misii cei din sus și cei din jos*, scrisă în românește, la curtea lui Șerban Cantacuzino (1634—4687), pe care mai târziu a prelucrat-o și a dezvoltat-o în limba sîrbă. În afară de această operă istorică, au mai rămas de la el trei texte cu conținut bisericesc, în românește (păstrate azi la Belgrad) : o *Carte de rugăciuni*, un *Catehism* și un text intitulat *Cătră adevărații călători*. Catehismul, în 44 de capitole, era o replică ortodoxă la acțiunea prozelitista calvină și catolică. Din ultimul text s-au păstrat numai 13 paragrafe, în care sînt cuprinse o serie de sfaturi privitoare la «călătoria» omului în această lume, pentru a-l călăuzi pe calea înțelepciunii și a-l feri de ispite, cu - indicarea unor texte biblice potrivite.

Preoți și călugări cu preocupări istorice și literare. Prima istorie universală în românește a fost alcătuită în anul 1620 — din îndemnul episcopului Teofil al Rîmniceului, viitorul mitropolit — de călugărul *Mihail Moxa* sau *Moxalie* se pare din mînăstirea Bistrița, cel care, două decenii mai târziu, va traduce *Pravila cea Mică*, tipărită la Govora (1640). Era o cronică a lumii de la «crearea» ei pînă în anul 1489. În cea mai mare parte era tradusă — pe alocuri prelucrată — după *Cronica bizantinului Constantin Manasses*, scrisă în grecește, în versuri, în secolul al XH-lea și tradusă în medio-bulgară în secolul al XIV-lea. Mihail Moxa a cunoscut numai versiunea slavă a cronicii bizantine — făcută în proză, cu omisiuni și adăugiri față de original — care slujise ca model stilistic și cronicarilor moldoveni din secolul precedent. El a folosit însă și alte cronici bizantine, dar și unele slave. Compilatorul român a încercat o așezare a știrilor istorice luate din izvoarele amintite în ordine cronologică, unitară. În plus, a introdus și unele date privitoare la istoria românilor (de pildă, luptele lui Mircea cel Bătrîn împotriva turcilor conduși de Baiazid ș.a.).

În acest secol a trăit și un călugăr cu preocupări lingvistice, *Mardarie Cozianul*, autorul unui *Lexicon sîavo-romănesc* (1649), lucrat

Lexiconului slavo-rusesc al românului Pamvo Berînda, tipărit în 1627.

impui domniei lui Matei Basarab, ieromonahii *Meletie Mace-1, Ștefan din Ohrida, Silvestru și Melchisedec* au adus o conde seamă la traducerea și tipărirea de cărți în limba română >ă, teologie, juridice).

ransilvania", *protopopul Vasile* de la biserica Sfîntul Nicolae 2ii Brașovului (f 1659) a redactat prima *Cronică* românească, di 1628—1633, deci anterioară cu cîțiva ani *Letopiseșului* lui Ureche. Originalul nu s-a păstrat, ci numai o variantă, intr-o Istorie a bisericii Sfîntul Nicolae, scrisă In secolul urmă-Radu Tempea II, precum și o versiune germană. Autorul era entul unei străvechi familii preoțești, fiu al învățatului proto-îai, colaboratorul diaconului Coresi. Cronica lui cuprinde știri ioada 1392—1633, mai mult de interes local : zidirea bisericii Nicolae din Șchei, șirul preoților, cu scurte știri din viața ăturile bisericii cu domnii munteni și moldoveni, campaniile ale lui Mihai Viteazul și Radu Șerban în Transilvania. Din - cronicii se desprinde deci și ideea de unitate națională iscă. .

(iști de manuscrise românești. Ca și în secolele precedente, est răstimp au lucrat numeroși copişti de manuscrise. Trebuie lem faptul că numărul manuscriselor slave este în continuă . Se remarcă doar, la începutul secolului, activitatea desfă-a mînăstirile Dragomirna, sub îndrumarea lui Anastasie Crimca, oldovița, sub îndrumarea episcopului Efrem al Rădăuților, de •am ocupat în alt capitol.

schimb, a crescut în mod simțitor numărul manuscriselor în omână copiate de călugări, în mînăstiri, dar și de numeroși le mir, pentru nevoile lor liturgice, omiletice și pastorale. Este le manuscrise liturgice (cărți de cult), teologice (cazani, vieți ;i etc.) și cărți populare (Varlaam și Ioasaf, Alexandria etc). alt loc, am înfățișat activitatea cunoscuților preoți copişti î din *Măhaci* (sfîrșitul sec. XVI — începutul sec. XVII) și *Sînpetrul Hunedoarei* (începutul sec. XVII), așa că nu mai asupra lor.

numărul, destul de ridicat, al celor din secolul, al XVII-lea, năm doar pe *popa Vlaicu* din Țara Românească (un Tetra-sl cu miniaturi pentru Căldărușani, în 1643), pe *Ivanco* din (un Liturghier în 1643 și un Tetraevanghel în 1646,, amîn-

două cu miniaturi), pe autorul anonim al *Slujebnicului* (Liturghier), scris pentru mitropolitul Ștefan al Ungrivlahiei, unul din cele mai valoroase manuscrise cu miniaturi din cultura medievală românească. Cîțiva preoți de mir din părțile Bihorului, au desfășurat o activitate deosebit de rodnică în copierea de manuscrise liturgice. Faptul că în părțile de vest ale țării s-a găsit un număr mult mai mare de manuscrise, în comparație cu celelalte ținuturi românești, se explică prin aceea că în locurile respective n-a existat niciodată o tipografie, care să satisfacă trebuințele bisericilor și ale preoților români de aici. De la popa *Ursu* — fost un timp în Cotiglet — care a activat între anii 1660—1690 — se cunosc patru manuscrise : două *Molitvelnice* și două *Cazanii*. între acestea, de o importanță majoră este *Cazania* copiată în 1680, în Cotiglet, în epilogul căreia preciza că a «scris-o» după «păucenia lui Io Alixandru Vodă din Țara Moldovei», identificat cu Alexandru Lapușneanu. Aceasta înseamnă că în Transilvania circulau manuscrise de cazanii românești, folosite în Moldova înainte de apariția *Cazaniei* lui Varlaam.

Un copist cu o activitate mult mai bogată a fost preotul *Patru*, o vreme paroh în Tinăud, care a activat între anii 1672—1688. Se cunosc de la el opt manuscrise sigure: o *Cazanie* (probabil după cea tipărită la Kiev în 1637), două *Molitvelnice*, un *Liturghier* (deosebit de Coresi și de Dosoftei), *Ceaslovul* și *Octoiul* etc. Tot în Bihor au activat diaconul *Ion* din Pocioveliște, preoții *Ioan* și *Jurj* din Luncasprie, *Florea* din Criștelec — j. Sălaj și alții.

În părțile Zarandului, un copist cu activitate deosebită a fost preotul *Mihai* — pe la mijlocul secolului XVII — de la care au rămas vreo opt manuscrise liturgice. Către sfîrșitul secolului XVII și primele două decenii ale celui următor a activat în Hunedoara, Bihor, Arad și Banat copistul moldovean *Vasile Sturze*.

Un dascăl transilvănean trecut în Moldova, *Toader din Feldru* (jud Bistrița-Năsăud), a întocmit o cuvîntare funebră, în românește, rostită în 1639, la înmormîntarea jupînesei Sofronia, soția logofătului Pătrașcu Ciogolea din Calafindești-Suceava. în cuvîntarea lui, răs-pîndită în copii în manuscris, vorbea despre moarte și zădărnicia vieții, inspirîndu-se, poate, din Sfîntul Ioan Gură de Aur.

Concluzii: Perioada de care ne-am ocupat a fost deosebit de fecundă în ce privește alcătuirea și tipărirea de lucrări teologice originale. Marii ierarhi cărturari care au trăit acum au tipărit o seamă de cărți de cult, precum și cărți teologice, traduse, prelucrate sau întocmite de ei înșiși. Mitropolitul Petru Movilă ca și

vipatrioții lui de reputație europeană, Nicolae Milescu și Dimitrie Cantemir, au întocmit primele lucrări teologice care s-au bucurat de răspândire și apreciere în afara hotarelor țării.

Între preoții de mir din Transilvania și între călugării din Țara mânească și Moldova s-au remarcat și câteva figuri de cărturari deșteți, care au tradus, au compilat sau au copiat felurite lucrări jrice, teologice și moralizatoare, pentru trebuințele lor sufletești și ale credincioșilor lor.

BIBLIOGRAFIE

opera teologică a lui Nicolae Milescu. EMILE PICOT, *Notice ihique et bibliographique sur Nicolas Spathar Milescu, ambassadeur du tsar Mihailovic en Chine*, Paris, 1883, 60 p. (extrait des Melanges orientaux); PANAITESCU, *Nicolas Spathar Milescu (1636—1708)*, Paris (1925), 145 p. des Melanges de l'École Roumaine en France, I, 1925, p. 35—181, versiunea : Iași, 1987, XLI + 110 p.); CONSTANTIN C. GIURESCU, *Nicolae Milescu și Contribuțiunile la opera sa literară*, în «An. Acad. Rom.», Mem. Sect. Ist. s. VII, 1927, p. 231—284; DUMITRU CRISTESCU, *Opera teologică și apologetică a spătarului Nicolae Milescu*, în «Ortodoxia», an. X, 1958, nr. 4, p. 495—510; NDRU I. CIUREA, *Mărturisirea de credință a spătarului Nicolae Milescu: Orientalis occidentali splendens*, în «Ortodoxia», an. X, 1958, nr. 4, p. 511—512; STRE V. HANEȘ, *Un tricenar Milescu. Cartea cu întrebări (1661—1661)*, în BOR, an. XXI, 1962, nr. 1—2, p. 74—96; PAUL CERNOVODEANU și OLGA CİCANCİ, *Operele lui spătarul Nicolae Milescu și relațiile lui cu teologul anglican I. Smith*, în BOR, an. LXXXIX, 1971, nr. 3—4, p. 326—334; VIRGIL CÂNDEA, *a dominantă. Contribuții la istoria umanismului românesc*, Cluj-Nanoca, 1979, 105; NICOLAE MILESCU, *Aritmologia, Etica și originalele lor latine*. Ediție studiu monografic, traducere, note și indici de Pândelescu Olteanu, București, 1988, 8 p.; N. A. URSU, *O traducere necunoscută a lui Nicolae Milescu*, în *Cronica*, an. XXI, nr. 44, 1986, p. 5.

opera teologică a lui Dimitrie Cantemir. *Dimitrie Cantemir, ica*, București, 1928 (trad. lucrării *Sacrosanctae scientiae imago...*); *Dimitrie Cantemir, Divanul*. Ediție îngrijită și studiu introductiv de Virgil Căndea, București, X + 570 p.; *Dimitrie Cantemir: «loca obscura»*. Traducere și comentariu de Bodogae, în BOR, an. XCI, 1973, nr. 9—10, VIII + p. 1063—1111 (și extras); ■ *Cantemir, Sistemul sau întocmirea religiei mahomedane*, traducere, studiu :ttv și comentarii de Virgil Căndea, București, 1977, LXXIV + 687 p. (și în [I, tomul II din *Opere complete*, București, 1987, XLII + 710 p.).

u d i i. P. P. PANAITESCU, *Dimitrie Cantemir. Viața și opera*, București, 1988, 18 p.; I. D. LĂUDAT, *Dimitrie Cantemir. Viața și opera*. Iași, 1973, 272 p.; MIHOC, *Stinta Scriptură în opera lui Dimitrie Cantemir*, în ST, an. XXV, nr. 1, 1973, p. 341—351; NICOLAE N. STOLERU, *Divanul lui Dimitrie Cantemir, ti primele tratate românești de învățătură morală creștină*, în ST, an. XXV, nr. 1, 1973, p. 325—365; NICOLAE CHÎTESCU, *Ortodoxia în opera lui Cantemir*, an. XXXII, nr. 9—10, 1973, p. 1097—1120; PETRU HORHOIANU, *Autentificarea spirituală a lui Dimitrie Cantemir*, în MB, an. XXV, nr. 7—9, 1975, p. 334—335; CULAE ȘERBĂNESCU, *Dimitrie Cantemir. Trei sute de ani de la nașterea sa*, OR, an. XCI, nr. 9—10, 1973, p. 1031—1062.

riște Năsturel. PETRE V. NĂSTUREL, *Originea boierilor Năstureli*, în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, voi. X, 1909, p. 1—25 și 200—201; L. XI, 1910, p. 37—71 și 282—286; EMIL TURDEANU, *Varlaam și Ioasaf. Ie traducerii lui Udriște Năsturel*, în BOR, an. LII, 1934, nr. 7—8, p. 477—481; PREDESCU, *Udriște Năsturel și răsplindirea romanului religios «Varlaam și Ioasaf»*, în BOR, an. LXXXIII, 1965, nr. 1—2, p. 64—112; VIRGIL CÂNDEA,

Vhumanisme d'Udriște Năsturel et l'agonie des lettres slavonnes en Valachie, în RESEE, VI, 2, 1968, p. 239—287; DAN HORIA MAZILU, *Udriște Năsturel*, București, 1974, 350 p.

Teodor Corbea. ȘTEFAN METEȘ, *Din relațiile noastre cu Rusia. Frații David și Teodor Corbea în slujba poporului român ca luptători contra unirii cu Roma, ca diplomați și scriitori*, în MĂ, an. V, 1960, nr. 11—12, p. 836—862 j OCTAVIAN SCHIAU și DOINA CURTICAPEANU, *Psaltirea lui Teodor Corbea*, în Steaua, an. XVII, 1967, nr. 12, p. 59—68.

Gheorghe Brancovici. E. TURDEANU, *L'oeuvre inconnue de Georges Brankovic*, în *Revue des études slaves*, XIX, Paris, 1939, p. 5—16 (și în voi. *Études de littérature roumaine et d'écrits slaves et grecs des Principautés Roumaines*, Leiden, 1985, p. 317—328); P. P. PANAITESCU, *Istoria slavilor în românește în secolul al XVII-lea. Cronica lui Gheorghe Brancovici și Sinopsisul de la Kiev*, în RIR, voi. X, 1940, p. 80—129; *Cronica românească*. Ediție critică de Damaschin Mioc și Marieta Adam-Chiper, București, 1987, 93 p.

Mihail Moxa. LUCIAN PREDESCU, *Mihail Moxa și opera sa*, în BOR, an. LXXVIII, 1960, nr. 9—10, p. 907—920; DORU MIHAESCU, *Cronograful lui Mihail Moxa*, în (Academia R.S.R.), *Memoriile Secției de științe filologice, literatură și artă*, seria IV, t. III, 1981 (1983), p. 209—238 și t. IV, 1982 (1984), p. 165—191 ■ MIHAIL MOXA, *Cronica universală*, Ediție critică, însoțită de izvoare, studiu introductiv, note și indici de G. Mihăilă, București, 1987, 587 p.

Lexiconul lui Mardarie. GR. CREȚU, *Mardarie Cozianul. Lexicon s'avo-românesc și tilcuirea numelor din 1649*. Ediție îngrijită de..., București, 1900.

Cronica prot. Vasile. ȘTEFAN METEȘ, *Cronica popii Vasilie din Șcheii Brașovului (cu note și lămuriri)*, în rev. «Drum Drept», București, an. I, 1913, nr. 3, p. 165—188 i NICOLAE SULICA, *Cronica popii Vasilie din Brașov*, în AIN, IX, Sibiu, 1943—1944; p. 331—343 (și extras).

Manuscrise și copiiști. P. P. PANAITESCU, *Manuscrise slave din Biblioteca Academiei R.S.R.*, București, 1959, XX + 406 p.; G. ȘTREMPEL, *Copiști de manuscrise românești pînă la 1800*, voi. I, București, 1959, XLIII + 351 p. i GABRIEL ȘTREMPEL, *Catalogul manuscriselor românești*, 2 voi., București, 1978—1983, 431 + 502 p.; MARIO RUFFINI, *Aspetti della cultura religiosa ortodossa romena medievale (secoli XIV—XVIII)*. Roma-Milano, 1980, 250 p.; G. POPESCU-VILCEA, *Miniatura românească*, București, 1981, 138 p. + 203 ilustrații color.

Preoți cărturari din Bihor. VASILE MANGRA, *Cercetări literare-istorice...*, II. *Rolul diaconilor din Moldova în cultura românilor din Transilvania în secolul al XVII-lea*, București, 1896, 29 p.; ATANASIE POPA, *Cărturari bihoreni: popa Ursu din Cotiglet*, în MMS, an. XLIV, 1968, nr. 5—6, p. 298—309; ATANASIE POPA, *Un cărturar bihorean din secolul al XVII-lea: popa Patru din Tinăud*, în LR, an. XX, 1969, p. 193—197.; ATANASIE POPA, *Cărturar bihorean din secolul al XVII-lea: Vasile Sturze Moldoveanul*, în MMS, an. XLII, 1966, nr. 1—2, p. 54—69; IOAN TURCU, *Popa Mihai, un interesant copist din secolul al XVII-lea*, în BOR, an. XCI, 1973, nr. 11—12} p. 1268—1289; FLORIAN DUDAȘ, *Manuscrisele românești din bisericile Bihorului*, 2 voi. I. *Inceputurile scrisului românesc în Țara Crișurilor*. II. *Literatura medievală și catalogul manuscriselor*, Oradea, 1985—1986, 272 p. + 75 fig. și 370 p.; FLORIAN DUDAȘ, *Manuscrisele românești medievale din Crișana*, Timișoara, 1986, 200 p.

VASILE PÂRVAN, *Un vechi monument de limbă românească (1639—Î668J*, București, 1904, 56 p. (extras din «Convorbiri Literare», an. XXXVIII, 1904 j se ocupă cu diaconul Toader din Feldru).

XLIII

[NASURILE DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI MOLDOVA ÎN SECOLUL AL XVII-LEA ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVIII-LEA. VIAȚA MONAHALĂ

r

rebuie să subliniem de la bun început că secolul al XVII-lea cel mai bogat sub raportul ctitoriilor. Se ridică acum numeroa-năstiri și biserici de către domnii celor două țări, de mitropoliți iscopi, de mari dregători, de călugări și preoți de mir, de neri și credincioși de rînd. între marii ctitori de lăcașuri sfinte, ;m numele domnitorilor Miron Barnovschi, Matei Basarab, Vasile Șerban Cantacuzino, Constantin Brîncoveanu, al mitropoliților tasiu Crimca al Moldovei, Ștefan, Varlaam, Teodosie și Antim igrovlahiei, al episcopilor Serafim și Ștefan ai Rîmnicului, al ma-Spătar Mihai Cantacuzino etc.

re regulă, mînăstirile ctitorite de aceștia erau- clădiri mari, din i, uneori înconjurată cu ziduri de apărare. Ctitoriile preoților, că-ilor și credincioșilor erau mai cu seamă așezări sihăstrești, în lo-•etruse, durate din lemn, încît multe din ele au dispărut în decursul ii. Toate mînăstirile erau înzestrate cu danii bogate (moșii, pă-munți, vii, iazuri cu pește, prisăci), hărăzite mai ales de ctitori, i de domnii țării sau de unii credincioși, la care se adăugau felu-cutin de dări, sare din ocnele țării, uneori danii anuale din vis-țării, oferite de domni. Numărul mînăstirilor închinat Locu-Sfinte a fost în continuă creștere, fapt care a produs nemulțumiri tdul clerului și credincioșilor români, din pricina multelor abuzuri nor egumeni și călugări greci trimiși să le administreze, fom consemna, în cele ce urmează, cîteva din numeroasele mî-i ale Țării Românești și ale Moldovei ridicate în acest secol. Se

înțelege că, pe lângă acestea, și-au continuat existența și marile mînăstiri ridicate în secolele anterioare, cărora li s-au făcut diferite renovări ori li s-au adăugat noi clădiri.

Mînăstirile **din** Țara Românească. în acest secol a trăit cel mai mare ctitor de lăcașuri sfinte din trecutul poporului nostru, domnitorul Matei Basarab (1632—1654). Se cunosc aproape 40 de mînăstiri și biserici ridicate din temelie sau refăcute de el. De aceea, Radu Popescu scria în *Istoriile domnilor Țării Românești* că «Matei Vodă viind în scaun, altă grijă nu avea, ci făcea mînăstiri pretutindeni și biserici întru lauda lui Dumnezeu, care să văd pînă acum. Că pînă la acest domn puține zidiri au făcut domnii cei mai dinainte ; iar Matei Vodă au înfrumusețat țara cu tot fealiul de zidiri : mînăstiri, besearici, case domnești, care să pomenesc și pînă astăzi»..

Astfel, Matei Basarab este ctitorul mînăstirilor : *Arnota*, în Munții Vlăcii (înainte de 1638), pe locul unei așezări mai vechi, în care a fost îngropat împreună cu soția sa, doamna Elina, *Sadova* (jud. Dolj), refăcută din temelia, pe locul unei biserici de lemn a boierilor Craiovești (înainte de 1640), *Căldărușani* (jud. Ilfov, 1637—1638), așezată într-o poziție foarte pitorească, înconjurată din trei părți de lacul cu același nume, una din cele mai monumentale din ctitoriile sale, *Măxineni* (azi în jud. Brăila), ridicată înainte de 1637 pe locul unei biserici mai vechi din nuiele, distrusă în cursul primului război mondial, *Plătărești*, lângă București (1646), *Strehaia* (jud. Mehedinți, 1645), *Cornățel* (1648, acum biserică de mir în satul Mînăstirea, jud. Călărași), *Negoiești* (azi în jud. Călărași, 1648—1649), *Brebu* (jud. Prahova, 1650), schiturile *Bărbătești* (**jud.** Dâmbovița, 1645—1646) și *Pinul* (jud. Buzău, 1647—1648), pe locul unuia din lemn, din secolul XVI. A rezidit apoi mînăstirile *Adormirea* sau *Negru Vodă din Cimpulung* (1635—1636), *Plumbuța*, în apropierea Bucureștilor (1647), *Sl. Apostoli* din București, *Brincoveni* (jud. Olt), ctitoria boierilor Craiovești, *Cîrnul* (jud. Buzău, existentă din secolul XVI), Dragănești-Teleorman ș.a. A refăcut *biserica Mitropoliei din Tirgoviște*, turnul-clopotniță și chiliile de la *mînăstirea lui Neagoe de la Argeș*, a isprăvit mînăstirea *Slobozia* (jud. Ialomița), începută de postelnicul Ienache, clădirile din incinta de la Tismana și de la Govora și altele.

De asemenea, a zidit *catedrala episcopală din Buzău* (1649), existentă pînă azi (cu schimbările impuse în urma unor distrugerii) și a refăcut *catedrala episcopală din Rîmnic*. La acestea se adaugă și câteva biserici de mir : *Siîntul Dumitru* din Craiova (rezidită în 1651, pe locul actualei catedrale mitropolitane), *Sînții împărați* (fostă Sfîn-

:olae, 1650—1651) și *Sfântul Nicolae-Andronești* (refăcută în imîndouă în Tîrgoviște, *Sfinții Apostoli* din Ploiești (1637), *Sfln-zopie* din Gherghița-Prahova (1641), *Siîntul Gheorghe* sau domdin Pitești (refăcută), *Intrarea în biserică* din Caracal (refăcută), celelalte țări românești a ridicat mînăstirea *Soveja* sau *Do-i* (jud. Vrancea) în 1644—1645, în urma împăcării sale cu Vasile (iserica din *Turnu Roșu* (fost Porcești, jud. Sibiu), iar în afara ar țării, bisericile din *Sviștov* și *Vidin* în Bulgaria. La Muntele i refăcut și repictat biserica mînăstirii *Xenofon* și *biserica Sf. din Marea Lavră* (ctitoria lui Neagoe Basarab), a refăcut tra-înăstirii Hilandar și altele.

nînd exemplul domnitorului, o seamă din dregătorii săi au ri-proximativ 50 de lăcașuri de închinare pe tot cuprinsul Țării ;ști. Astfel soția sa, doamna Elina, a ridicat biserica din *Herăști* i — jud. Giurgiu) și a refăcut mînăstirea *Slătioarele* din Ocnele ir fratele ei Udriște Năsturel — biserica zisă a *Tlrgului* din Tîr-, Marele vornic Preda Brîncoveanu, bunicul viitorului domn itin, a ctitorit mînăstirea *Dintr-un lemn* (jud. Vîlcea), pe locul schi din lemn, de la sfîrșitul secolului XVI sau începutul celui [VH-lea și a refăcut mînăstirea *Gura Motrului* sau *Motru* (jud. nți), ctitoria marelui logofăt Harvat, de la începutul secolului onstantin Cantacuzino postelnicul și ginerele său Pană Filipescu l au ctitorit biserica *Adormirea* din Filipești-Tîrg și au refăcut rea *Mărgineni*, pe Valea Prahovei, numită și mînăstirea de la sau a lui Drăghici vornicul (după primul ei ctitor). Marele comis lihalcea a refăcut în piatră mînăstirea *Bradu* (jud. Buzău), pe neia din secolul XIV. Vornicul Dragomir a ridicat mînăstirea *ni* (jud. Teleorman), logofătul Danciu Pîrîianu a refăcut mînă-*ilovragi* (jud. Gorj), slugerul Dumitru Filișanu — schitul *Crasna* "j, căpitanul de dorobanți Buliga a refăcut mînăstirea *Topolnița* :ehedinți) etc.

>ele schimbări de domnie din a doua jumătate a secolului au scăderea numărului ctitoriilor voievodale. Amintim totuși ctito-

Constantin Șerban Basarab (1654—1658) : biserica din *Dobreni* i. Giurgiu), ridicată pe cînd era mare spătar, iar mai tîrziu i cu hramul *Sfinții împărați Constantin și Elena* din București 1658), isprăvită de urmașii săi Gheorghe Ghica, Grigorie Ghica

Leon, care în 1668 a devenit catedrală mitropolitană. Soția lui itin Vodă, doamna Bălașa, a ctitorit schitul *Păușa* lîngă Cozia și it biserica *Sflnta Vineri* din Tîrgoviște. După ce a pierdut scau-

nul domnesc, Constantin Șerban a ridicat o biserică în *Tinăud* (Bihor) și alta la mînăstirea *Silntul Nicolae* din Muncaci.

Gheorghe Ghica (1659—1660) a început zidirea mînăstirii *Siînta Treime* din Cerneți (jud. Mehedinți), isprăvită de Grigorie Ghica (1660—1664 și 1672—1673). Cel din urmă a mai ridicat biserica *Adormirea* din Dragoslavele (jud. Argeș), mînăstirea *Sfîntul Ioan* din Focșani și schitul *Fedelesciori* (jud. Vîlcea), isprăvit de mitropolitul Varlaam.

Șerban Vodă Cantacuzino (1678—1688), pe cînd era mare postelnic, a ridicat biserica din Drdgănești-Prahova, iar ca domn, mînăstirea *Cotroceni*, pe atunci lîngă București (1678) și a refăcut biserica lui Neagoe Basarab de la *Argeș*. Soția sa Măria a ridicat biserica *Doamnei* din București.

Dintre ctitoriile marilor dregători din a doua jumătate a secolului pomenim : mînăstirea *Jitianu* de lîngă Craiova, refăcută de vistierul Ghinea Brătășanu și vistierul Udriște, mînăstirile *Cornet* (sau din Loviște) și *Băjești-Argeș*, amîndouă ridicate de marele vornic Mareș Băjescu (1666), schitul Vdrzărești-Rîmnicu Sărat de Radu Vărzaru mare armaș, mînăstirea *Aninoasa-Argeș* de clucerul Todoran, devenit Teodosie monahul, biserica din Lddeșfi-Dîmbovița de logofătul cronicar Stoica Ludescu etc.

Cîteva schituri au fost ridicate de ierarhii țării sau de alți slujitori ai Bisericii. De pildă, mitropolitul Ștefan a ridicat bisericile din *Grămești-Pietreni* și *JRîmești-Vîlcea*, mitropolitul Varlaam, schiturile *Trivale* de lîngă Pitești și *Turnu* de lîngă Călimănești și a isprăvit schitul *Fedelesciori*, mitropolitul Teodosie a ridicat schitul *Cetățuia* din Rîmnicu Vîlcea și a refăcut biserica *Siîntul Gheorghe* din același oraș, episcopul Serafim al Rîmnicului, schitul *Strihareț* din Slatina, episcopul Ștefan al Rîmnicului, schitul *Sărăcinești-Vîlcea*, Grigorie al Buzăului schitul *Go7ești-Argeș*, iar Mitrofan al Buzăului schitul *Bonțești*.

Alte biserici și schituri erau ridicate de credincioși din popor sau de preoți și călugări. De pildă : biserica *Negustori* din Buzău, de către negustorul Badea Obredî, schitul *Murgași-Dolj*, de Ilie din Murgași, devenit Isaia monahul, schitul Panaghia-Sălcuța din Dolj, de monahul Paisie, schitul *Vdieni*^Argeș, de călugărul Zaharia Grădișteanu, mînăstirea *Vălenii de Munte* de un Hagi Stoian și soția sa (închinată mînăstirii Cotroceni).

Ctitoriile lui Constantin Brîncoveanu. În cei peste 25 de ani de domnie, Constantin Vodă Brîncoveanu, urmînd pilda înaintașilor săi, a ridicat din temelie cîteva biserici și mînăstiri, a refăcut pe cele vechi și a hărăzit tuturorora danii bogate. încă pe cînd era boier, a zidit două biserici pe moșiile sale : una la *Potlogi* (jud. Dîmbovița), în

ii alta la *Mogoșoaia*, lângă București, isprăvită în 1688, cu o lună ; de a ajunge domn.

1690, deci în al doilea an de domnie, a pus temelia mînăstirii l sau *Horezu* (jud. Vîlcea), cu hramul Sfinții împărați Constantin na, în apropierea unui fost schit. Este cel mai vast ansamblu itectură medievală păstrat în Țara Românească. Mînăstirea a fost. i cu o măiestrie deosebită, înconjurată cu ziduri și turnuri de e, ca o cetate, avînd, pe lângă biserica principală, alte cîteva ri și paraclise, toate împodobite cu fresce de către cei mai iscu-eșteri ai vremii. Așa au fost: *paraclisul* făcut de domn (1697), [*Sfinții Apostoli* de egumenul Ioan, schitul *Sîntul Ștefan*, de fiul domnitorului (1703), schitul *Sîntul Ioan Botezătorul* (azi în *bolnița*, ctitorită de doamna Măria (1696—1699). Biserica mare sfințită la 8 iulie 1693, de către mitropolitul Teodosie, înconjurat mare sobor 'de arhieriei și preoți, în prezența domnului și a îi sale, deși lucrările de construcție s-au isprăvit abia după ani.

jnastirea a primit din partea ctitorului numeroase Hanii: moșii, vii, felurite venituri și scutiri, odoare, încît a ajuns una din cele ogate mînăstiri ale Țării Românești. A rînduit în fruntea ei ca ;n pe arhimandritul Ioan, care a cîrmuit-o cu vrednicie aproape ani. Gîndul evlaviosului ctitor a fost ca mînăstirea Hurezi să : de îngropare pentru el și întreaga familie, dar, din nefericire, îngropată aici o singură fiica.

at în Oltenia a mai ridicat două noi lăcașuri de închinare : tirea *Mamul* (jud. Vîlcea), rezidită din temelie,- din piatră, pe celei vechi, din lemn, ctitorită de Buzești și înnoită de mama sa i, și mînăstirea *Brîncoveni*, în care era îngropat tot neamul său, a reclădit o biserică, pe locul celei vechi a boierilor Craiovești, ită de Matei Basarab.

L București a ctitorit trei biserici, tot pe locul altora mai vechi, năstirile *Sfîntul Ioan cel Mare*, *Grecesc*, *Sfîntul Sava* (ambele ate în secolul trecut), *Sfîntul Gheorghe Nou*. La cea din urmă struit și chilii noi, case pentru egumen și pentru patriarhul Ieru-ilui, căruia îi era închinată. Biserica Sfîntul Gheorghe Nou era in cele mai izbutite realizări ale artei brîncovenești. A fost sfîni 29 iunie 1707 de către patriarhul Hrisant al Ierusalimului, în-rat de șapte mitropoliți și alți numeroși preoți și călugări. Aici 5t așezate și osemintele. ctitorului, în anul 1720. O altă biserică t în *Doicești* (jud. Dîmbovița). Împreună cu unchiul sau, spătarul Cantacuzino, a ridicat o mînăstire în Rîmnicul Sărat, cu hramul

Adormirea Maicii Domnului, închinată mînăstirii Sf. Ecaterina din Muntele Sinai.

în afară de aceste biserici, ridicate în întregime de binecredinciosul domn, el a mai făcut o seamă de îmbunătățiri sau prefaceri la numeroase altele : mînăstirile Cozia, Arnota, Bistrița, Strehaiia, Sadowa, Gura Motrului, Dintr-un lemn, Argeș, Dealu, Snagov, biserica domnească și biserica Sfîntul Dumitra, amîndoua în Tîrgoviște și altele.

în Transilvania a zidit o frumoasă biserică la *Făgăraș* (1697—1698), una în *Ocna Sibiului* (probabil pe locul celei din timpul lui Mihai Viteazul), precum și mînăstirea *Sîmbăta de Sus* (în Țara Făgărașului, înainte de 1701), care dăinuiesc pînă azi. La *Ismail*, pe malul Dunării, o biserică cu hramul Sfîntul Gheorghe. în Constantinopol, a zidit biserica *Sîînîl Nicolae* din Galata, la mînăstirea *Stîntul Pavel* din Muntele Athos, un *paraclis* și o trapeză.

Soția sa, doamna Măria, a zidit biserica *Dintr-o zi* din București, în locul unei biserici mai vechi de lemn, *bolnița* de la Hurezi, o biserică nouă, din zid, și chilii la mînăstirea *Surpatele* (jud. Vîlcea), în locul celei din lemn și a refăcut biserica mînăstirii *Viîorîta* (jud. Dîmbovița).

Dintre dregătorii lui Brîncoveanu, care au ctitorit mînăstiri și biserici, amintim în primul rînd pe Cantacuzini, rudele sale. Astfel, marele spătar Mihai Cantacuzino a ridicat — pe lînga mînăstirea *Adormirea* din Rîmnicul Sărat — mînăstirile *Sinaia*, în Munții Bucegi (1690—1695), în apropierea fostului schit făcut de Nicolae Grozea Haiducul, călugărit spre sfîrșitul vieții, închinată mînăstirii Sfînta Ecaterina din Muntele Sinai, *Colțea* din București (1701—1702), înzestrată cu școală și cu spital (pe locul vechii biserici de lemn a lui Colțea clucerul), *Zlătari*, tot din București (1705), schitul *Titireciu* din Ocele Mari — Vîlcea, biserici în *Slănic* — Prahova, *Fundeni* (azi în București) și *Stîlpu* — Buzău.

învățatul Constantin Cantacuzino stolnicul a ctitorit biserica zisă *Stolnicul* din Tîrgoviște și una în *Afumați* — Ilfov ; spătarul Toma Cantacuzino, mînăstirea *Poiana* — Prahova și biserica din *Filipeștii de Pădure* — Prahova (aceasta împreună cu mama sa Bălașa) ; marele vornic Șerban Cantacuzino a ctitorit schitul *Bascovul* (Bascovele) din Argeș (1695) și a refăcut străvechea mănăstire *Comana*.

în afară de aceștia, mai pot fi amintiți și alți cîțiva boieri-ctitori : marele ban Cornea Brăiloiu, care a ctitorit mînăstirea *Baia de Aramă* (împreună cu Milco Băiașul, vătaful minerilor), și a refăcut pe cea de la *Țînțăreni* — Gorj, stolnicul Mihalcea Cîndescu, care a zidit mînăstirea *Berea* — Buzău, Vișana, fiica armașului Mărcuță, care a

it mînăstirea vîstiernicului Dan din marginea Bucureștilor, numită unei *Măicuța*, marele vistier Crîstea Popescu, care a ridicat ca din *Popești* — Ilfov, slugerul Șerban Știrbei, ctitorul mînăstirii *ți* — Teleorman, ș.a. Mitropolitul Antim Ivireanul a ridicat tîrea cu hramul *Toți Sfinții* din București, cunoscută sub numele *ntim*, pe locul unei biserici de lemn, atribuită paharnicului L Merișanu.

hiar și unii egumeni încearcă sa meargă pe urmele marelui itor: Ioan de la Hurezi a ridicat schitul *Sfinții Apostoli* și a it mînăstirea *Polovragi*, iar Paisie de la *Govora* a refăcut mîea pe care o cîrmuia, Paisie de la Bistrița (poate identic cu cel ii sus) și logofătul Pîrvu Cantacuzino au înălțat schitul *Țigănia*, Bistrița.

îmăstirile din Moldova. în primul deceniu al secolului al XVII-lea e să ne rețină atenția mînăstirea *Dragomirna*, în apropierea ei, ctitoria mitropolitului Anastasie Crimca. în 1602, — ajutorat gofătul Lupu Stroici și fratele acestuia Simion Vistiernicul — cat o bisericuță «pentru bolniță», probabil lîngă o mînăstire mai de lemn. După ce a fost așezat în scaunul mitropolitan, a ridicat :a mare a mînăstirii *Dragomirna*, cu hramul Pogorîrea Duhului isprăvită în 1609, una din cele mai monumentale biserici din soastră. Cîțiva ani mai tîrziu, Miron Vodă Barnovschi i-a ridicat îicele ziduri înconjurătoare și turnurile de apărare. :efan Vodă Tomșa a ctitorit mînăstirea *Solea* (jud. Suceava) și :a *Albă* (sau Sfinții Voievozi, domnească) din Roman, reclădită îrziu de marele spătar Vasile Cantacuzino. Miron Vodă Bar-hi a zidit biserica *Barnovschi* din Iași, mînăstirea *Bîrnova* (sau Ddrul Iașilor, azi în Iași), amîndouă închinat Sfîntului Mormînt, tîrea *Buhalnița* (jud. Neamț) și a început biserica *Sfîntul Ioan îtorul* din Iași.

între ctitoriile marilor dregători și ale credincioșilor din primele ecenii ale secolului, reținem mînăstirea lui *Nicoriță* (sau a lui ră hatmanul sau Sfîntul Ioan cel Nou) din Iași, biserica *Bărboi* și, ridicată de Ursu Bărboi vornicul, biserica din *Rădeana* (jud. I* ctitorită de marele logofăt Dumitrașcu Ștefan, schitul *Zagavei agavia*, în apropiere de Hîrlău, ctitorit de un preot Zagavei, -a *Precista (Adormirea)* din Galați și altele.

itoriile lui Vasile Lupu. Spre deosebire de Matei Basarab, care cat aproximativ 35 de mînăstiri și biserici, Vasile Vodă Lupu t mai puțin, dar mai fastuos, mai scump și mai trainic. Dintre

ctitoriile sale, cea mai bogată și mai desăvârșită din punct de vedere artistic este mînăstirea *Sfinții Trei Ierarhi* din Iași (Trisfetitele). Zidirea ei a început, probabil, în 1635 și s-a terminat peste patru ani, fiind sfințită de mitropolitul Varlaam, la 6 mai 1639. înzestrarea ei a continuat și în anii următori, iar împodobirea bisericii cu picturi s-a făcut între anii 1641—1642 de patru zugravi ruși. La 13 iunie 1641, au fost așezate aici moaștele Cuvioasei Paraschiva, primite de Vasile Lupu din partea Patriarhiei ecumenice, pentru plata datoriilor acesteia. Mînăstirea a îndeplinit un însemnat rol cultural-istoric. Aici a fost instalată prima tiparniță din Moldova, de sub teascurile căreia au ieșit lucrările mitropolitului Varlaam, în trapeza ei s-au ținut lucrările Sinodului din 1642 și tot aici s-au deschis cursurile școlii superioare întemeiată de Vasile Lupu, în 1640, mutată, în anul următor, într-o altă clădire.

Biserica Sfinții Trei Ierarhi a devenit apoi necropolă domnească. Aici au fost îngropați: Vasile Lupu (-j- 1661), doamna Tudosca, prima sa soție, Ioan și Ștefăniță (-j- 19 sept. 1661), fiii domnitorului. Mai târziu, au fost depuse aici osemintele lui Dimitrie Cantemir (1935) și Alexandru Ioan Cuza (1947).

În afară de Trei Ierarhi, Vasile Vodă Lupu a început refacerea mînăstirilor *Golia* din Iași — ctitoria logofătului Ioan Golia — și *Hlincea*, în apropierea acestui oraș, ctitoria lui Zottu Tzigara și a soției sale Măria. Amîndouă au fost isprăvite de fiul său Ștefăniță, în 1660. A zidit apoi o biserică-mînăstire, cu hramul *Simțul Nicolae*, în Cetatea Neamțului (azi distrusă), închinată mînăstirii Secu, precum și mai multe biserici de mir : *Sîntul Dumitru* din Galați, *Sfinții Atanasie și Chirii* din Copou — Iași, *Scînteia* (jud. Iași), *Șerbești* (jud. Neamț), *Tîrgu Neamț* (biserica domnească), *Sfîntul Ioan Botezătorul* din Suceava, numită și a Beizadelelor, *Sfîntul Dumitru* din Orhei, *Sfîntul Nicolae* din Chilia Nouă, a refăcut *biserica domnească din Bîrlad*, ctitoria lui Ștefan cel Mare, a isprăvit biserică *Sfîntul Ioan Botezătorul* din Iași, începută de Miron Barnovschi.

În afara hotarelor țării sale, a rezidit biserică *Stelea* din Tîrgoviște (ctitoria lui Stelea spătarul, din 1582), în urma împăcării cu Matei Basarab (1645), biserică *Sînta Paraschiva* din Lvov, a ajutat la refacerea mînăstirii *Sînta Lavră* din Peloponez.

Fratele lui Vasile Lupu, marele paharnic Gheorghe Coci, a ctitorit mînăstirea *Lipovăț* (Zografu) lângă Vaslui, biserică din *Bozieni* — Roman și a refăcut schitul *Hangu* (Peonul), numit înainte schitul lui Silvestru, la poalele Ceahlăului. Un alt frate, Gavriil hatmanul și soția

ana au ridicat o biserică nouă din piatră, la mînăstirea *Agapia* - 1647), care dăinuiește pînă azi.

a doua jumătate a secolului, Gheorghe Ștefan Vodă a ridicat irea *Cașin*, lîngă Tîrgu Ocna, Ștefan Petriceicu a făcut din zid [*Onuirie* lîngă Șiret sau Mînăstioara, în locul celui din lemn, de preotul Mihiu, la începutul secolului, iar Antonie Ruset a t biserica *Sfîntui Nicolte Domnesc* din Iași, în 1678, cînd a fost ată catedrală mitropolitană. •

ieorghe Duca Vodă este ctitorul mînăstirii *Cetățuio*. de lîngă 669—1672), înconjurată de ziduri puternice de apărare. A înde-un însemnat rol cultural, prin tipografia grecească instalată aici. 580—1681, Gheorghe Duca a început zidirea unei noi catedrale olitane, cu hramul *întîmpinarea Domnului* (Stretenia), pe locul mai vechi, numită biserica Aibă. Pierzînd domnia, biserica a fost ită de soția sa Anastasia și fiul său Constantin Vodă Duca. Tot a Anastasia a zidit o biserică nouă la *Agapia din deal*, iar ntin biserica *Mavromol* din Galați.

>nstantin Cantemir (1685—1693) a isprăvit mînăstirea Mira sau Miera) în Vrancea — începută de vornicul Motoc și epis-Ioan al Romanului — căreia fiul său Antioh i-a făcut ziduri urătoare și o clopotniță, precum și mînăstirea *Silișteni*, în părțile ui, închinată Mirei (acum dispărută).

ntre ctitoriile marilor dregători din a doua jumătate a secolului, m mînăstirile *Dealul Mare* sau Hadîmbu, lîngă Iași, a postelnicule Hadîmbu, *Răducanu* — Tîrgu Ocna, a logofătului Nic.olae *Bogdana* sau de la Secătura, în apropiere de Tîrgu Ocna, a omon Bîrlădeanu, mare logofăt, *Clatia-Bucium* sau din codrul a lui Păun Vameșul, ff/îcu-Lăpușna, a stolnicului Mihai Hîncu, i lîngă Vaslui și *Bursuci*, lîngă Bîrlad, ambele ctitorite de vor-javriil Costachi, *Răchitoasa* — Bacău, refăcută de Ilie Enache i spătarul, *Runcu* — Neamț, zidită de Ionașcu Isăcescu medel-, *Adam* azi în jud. Galați, schitul *Drăgușani* — Bacău, refăcut)fătul Miron Costin cronicarul și numeroase altele.

cursul acestui secol, întîlnim cîteva schituri sau mănăstiri sau refăcute de ierarhi și chiar de smeriți călugări sau preoți de î pildă, schitul *Brazi* de lîngă Panciu era ridicat de mitropolitul ie, ajutat de Lavrentie al Rădăuților, iar schitul *Brădicești* (azi Iași) era ctitoria lui Varlaam al Hușilor. Mănăstirea *Ițcani* de >uceava a fost refăcută de călugărițele Nazaria și Anghelina în ar biserica *Sfinții Voievozi (Roșea)* din Iași a fost clădită din preotul Ursu, în 1660. .

întîlnim numeroase biserici din Iași sau din alte orașe ale țării, care serveau numai pentru nevoile sufletești ale meseriașilor dintr-o anumită breaslă. De pildă, biserica Albă din Iași era a breslei argintarilor și bogasierilor, biserica *Vovidenia* a abagerilor, bisericile *Tălpălari* (ctitoria marelui vistiernic Iordache Cantacuzino) și *Curelari* erau ale breslelor respective etc.

în *Transilvania*, și-au continuat existența vechile mînăstiri din secolele anterioare, la care se adaugă doar cîteva noi : mînăstirea de lemn din *Moglânești* (Toplița), ctitorită — după tradiție — de doamna Safta, soția lui Gheorghe Ștefan al Moldovei, după ce pierduse scaunul, prin 1658 (cunoscută și sub numele de «schitul Doamnei»), *Moisei*, în Maramureș (1672), iar înainte de 1701 și cea de la *Simbăta* de Sus, în Țara Făgărașului, ctitorită de Constantin Vodă Brîncoveanu.

în secolul al XVIII-lea existau în Transilvania aproape 200 de schituri din lemn, ridicate din evlavia și dărnicia credincioșilor de aici, așezări modeste în care trăiau cîteva călugări, uneori și călugărițe bătrîne. Cu alte cuvinte, erau tot un fel de așezări sihăstrești, în genul celor întîlnite în Țara Românească și Moldova, cu deosebirea că erau situate în apropierea unor sate, păstrînd astfel un contact mai viu cu credincioșii. Pentru că majoritatea acestora apar în izvoarele documentare ale secolului al XVIII-lea, le vom consemna în capitolul consacrat acestuia.

în *Banat*, se mențin mînăstirile amintite în secolele anterioare. La o însemnătate deosebită ajunge acum mînăstirea *Partoș*, în care a trăit o vreme Sf. Iosif cel Nou, mitropolitul Timișoarei. Vom consemna, și mănăstirile bănățene în capitolul privind secolul al XVIII-lea.

în orice caz, trebuie reținut faptul că datorită împrejurărilor istorice specifice, mînăstirile din Transilvania și Banat n-au îndeplinit niciodată rolul multiplu — de ordin cultural, social-umanitar și chiar politic — pe care l-au avut cele din Țara Românească și Moldova. Mai reținem și faptul — cu profunde semnificații istorice — că între călugării din mînăstirile și schiturile muntene și moldovene mulți erau români transilvăneni, ei contribuind astfel la întărirea conștiinței de unitate națională românească.

Vata monahală. După cum s-a putut constata din cele expuse pînă aici, numărul mănăstirilor și schiturilor ridicate din temelie sau refăcute în cursul acestui secol a fost în continuă creștere. Zideau mănăstiri și biserici nu numai domnii țării, ci și marii dregători, unii vlădici, unii călugări, preoți și credincioși din popor. Alături de mănăstirile mari, zeci, poate chiar sute de schituri și așezări sihăstrești se găseau risipite pe tot cuprinsul țării, mai ales în regiunile «de

aunte», prin codri și alte locuri retrase. Acestea erau închinată tirilor mai mari — din care s-au desprins — sau mitropoliilor și jpiilor, fiind cunoscute și sub numele de metocuri sau metoace. Închinată chiar și unele mănăstiri din Transilvania. De pildă, pul era închinat la Tismana, poate chiar de la întemeiere, iar știrea Moisei din Maramureș, sfințită în 1672, era închinată Putnei. [umărul monahilor din mănăstiri și schituri era destul de ridicat, și unii boieri și preoți de mir se călugăreau spre sfârșitul vieții, călugări — și chiar unii din vlădiciei țării — spre sfârșitul vieții cau «marea schimă monahală».

a și în secolele precedente, au trăit și acum o seamă de călugări iță «îmbunătățită», care au continuat străvechile tradiții ale spi- tații monahale românești. Evlavia populară a făcut din unii », deși Biserica n-a dat pînă acum vreun act oficial de canoni- Mitropolitul Dosoftei, în *Viața și petrecerea sfinților*, consem- numele citorva «sfinți» moldoveni contemporani cu el, ca: *ie de la Agapia, Epifanie de la Voroneț, Chiriac de la Tazlău 660*), retras în muntele numit «Măgura Tazlăului», unde a viețuit mă cu alți sihastru vreo 50 de ani, *Chiriac de la Bisericanu*, care într-o peșteră din jurul mănăstirii ca la 60 de ani, unul din ii mari asceți din trecutul Bisericii românești și care poate fi îturi de marii sihastru din pustiurile Egiptului sau ale Iordanului, sștia se pot adăuga alți sihastru, ca *Onuîrie, Silvestru, Iov și J*, retrași în «Măgura Tazlăului», cuvioșii *Vucol, Ghedeon și an*, ale căror peșteri se mai văd și azi în Muntele Ceahlău, /ăneanul *Lazăr sihastrul*, în jurul Putnei și alții. Țara Românească și-au continuat existența așezările sihăstrești lații Buzăului, din zona Tîrgoviște—Cîmpulung (*Ioanichie* schiul trăitor în «Valea Chiliilor») sau în alte părți. în peșterile din actualei mănăstiri Turnu au trăit ca sihastru *Daniil duhovnicul iii*, cu mai mulți ucenici, care au ridicat «biserica de lemn», tă cu actuala biserică de zid de către mitropolitul Varlaam al lahiei. în Munții Stînișoarei au trăit zeci de ani în peșteri tiahii *Neotit și Meletie*, iar în apropierea schitului Iezerul îlcea) a trăit, timp de 28 de ani, schimonahul *Antonie*. acest secol avem știri și despre cîteva călugărițe cu viață Așa au fost maicile *Casiana*, întemeietoarea unui schit pe valea Buhalnița, *Sofia*, cu un schit în Munții Ceahlăului, *Melania*, ilt schit tot în Ceahlău, toate adunînd în jurul lor mai multe î». Un caz aparte prezintă Cuvioasa *Teodora de la Sihla*, pe lavia populară a socotit-o «sfîntă», o adevărată Măria Egipt-

teanca pe pământ românesc, fiica unui mic slujbaş domnesc, căsătorită, după care s-a călugărit. A trăit ca pustnică în Munții Buzăului, apoi a stat singură vreo 30 de ani, într-o peșteră din Munții Sihla. Prin anii 1826—1834 moaștele i-au fost luate din peștera în care trăise' și duse în Lavra Pecerska din Kiev.

Dar numărul mare de călugări a avut și urmări negative, în sensul că a dus la scăderea prestigiului vieții monahale, lucru ce-l aflăm din două hrisoave de la Miron Vodă Barnovschi din 20 septembrie 1626 și 20 martie 1627, care cuprindeau hotărârile luate într-un «sobor», de vlădici, egumeni și boieri, convocat pentru a pune rînduială în viața călugărească. Din hrisoavele respective aflăm și unele stări triste din mănăstiri. De acum înainte se interzicea călugărilor să mai dețină bunuri personale, să facă negoț sau să împrumute bani cu dobîndă. Toți călugării era îndatorați să ducă viață «de obște», luînd masa la trapeză, cu aceleași bucate, în frunte cu egumenul și starețul. Era interzisă consumarea băuturilor, dîndu-se dezlegare numai în zilele de praznic. Acest regim se aplica tuturor viețuitorilor, chiar și aceluia care proveneau din rîndurile boierilor și ale tîrgoveților ori erau veniți din alte țări. Călugării străini puteau fi găzduiți numai trei zile.

În privința egumenului, se rînduia ca el să fie ales de sobor pe timp de un an, cu dreptul de a fi reales. Tot pe un an erau aleși «vistiernicul sau eclisiarhul», economul, metocarii (îngrijitorii de metocuri) etc. Tuturor mînăstirilor li se acordau — prin aceleași hrisoave — felurite scutiri, precum și drepturi asupra locuitorilor din satele mînăstirești. Dintr-un zăpis al mînăstirii Cozia, din 5 februarie 1639, aflăm și modul cum era organizată conducerea mînăstirii: egumen, proegumen, stareț, eclesiarh și dascăli.

Se vede că rînduielile disciplinare menționate mai sus n-au fost respectate multă vreme, după cum rezultă dintr-un hrisov dat de Antioh Carrtemir, domnul Moldovei, la 30 iulie 1700. Prin acest hrisov, i se cerea mitropolitului Sava ca, împreună cu un dregător, «să aibă voie și putere a merge și a umbla pe la toate sfintele mînăstiri... și pre la schituri și pre la biserici domnești», ca să cerceteze veniturile și cheltuielile acestora, urmînd ca egumenii vinovați de nereguli de ordin financiar să fie judecați de domn. Din același hrisov, aflăm că «o seamă de călugări și călugărițe... și-au părăsit mînăstirile», locuind la rude sau la curțile boierești. Domnitorul împuternicea pe mitropolit să-i trimită pe toți aceia la mînăstirile lor și să ia măsuri împotriva călugărilor care mai dețineau bunuri personale.

Mînăstirile mari — îndeosebi cele ctitorite de domni și de marii boieri — dețineau o puternică bază economică, stăpînind sate întregi,

imînt arabil, păduri, vii, iazuri cu pește, prisăci ș.a. Aceste proiți proveneau din daniile ctitorilor, ale domnilor țării, ale călugărilor, care-și aduceau aici o parte din avere, sau ale credincioșilor nstăriți.

a cele mai multe mînăstiri se desfășura și acum o susținută *itate culturală*, copiindu-se manuscrise sau tipărindu-se cărți. Maniparnițe din secolul al XVII-lea au fost instalate în incinta mînăstirilor : Cîmpulung, Govora, Dealu, Trei Ierarhi, Cetățuia, Snagov, a. Cei mai de seamă tipografi din acest secol s-au recrutat din l călugărilor : Meletie Macedoneanul de la Govora, Mitrofan de sericani, ajuns episcop la Huși și Buzău, Antim Ivireanul, care rmat apoi numeroși ucenici. De regulă, egumenii cărturari erau svați în scaunele episcopale sau mitropolitane. Totuși, mulți căi cu învățatură și-au dus traiul potrivit pravilei călugărești între le mînăstirii lor, pînă la sfîrșitul vieții, cum au fost *Mihail Moxa*, al unui *Cronogra* românesc și traducătorul *Pravilei de la Govora, ;tru*, talmăcitorul *Noului Testament* de la Alba Iulia, *Mardarie nul*, autorul unui. *Lexicon slavo-ronnăn* (1649), la care se adaugă roși copiiști de manuscrise. Unii călugări erau sculptori, gravori, vi de biserici sau de icoane. Alții erau meșteșugari, lucrînd pen;voile mînăstirii și ale celorlalți viețuitori : legători de .cărți, pos-, croitori, cojocari, cismari, fierari, tîmplari etc. sau lucrau la la vii, în prisăci etc, alții la biserică (preoți, diacon, cîntăreți la trapeză și pivniță (bucătari, chelari) etc. Deci fiecare călugăr o ocupație, pe lîngă îndatorirea principală de a participa la , la ceasurile rînduite de tipicul mînăstiresc. Erau scutiți de numai călugării infirmi și bătrîni.

Dnițele din preajma mînăstirilor îndeplineau și acum același *rol* id *umanitar*, acordînd asistență nu numai călugărilor bătrîni și n, ci și unor suferinzi proveniți dintre laicii săraci. Așa au fost a lui Anastasie Crimca de la Dragqmirna (tot el înființase pri-ital orășenesc, la Suceava, în 1619), bolnițele de la Hurezi (1696— și de la Sadova (1692—1693). în jurul anului 1700, spătarul Caniacuzino a ridicat, lîngă mînăstirea Colțea din București, a sa, o «bolniță și case de streini, spre odihna și mîngăierea Hristos a fraților noștri săraci care pătinesc de boale». Iar în mîntul» mitropolitului Antim Ivireanul pentru mînăstirea sa din -Ști existau o serie de prevederi, din care ne putem da seama rărea de ajutorare a celor în suferință pe care o săvîrșeau mîle noastre în urmă cu aproape trei veacuri: «pentru îngroparea morți, pentru mila celor închiși și săracilor, pentru îmbrăcămîn-

țele celor goi, pentru măritatul unii fete, pentru chiverniseala celor streini... pentru cercetarea bolnavilor».

Ca și în secolele anterioare, mînăstirile românești au fost expuse la multe devastări și distrugerii din partea oștilor străine care cotopeau pămîntul românesc, fapte cunoscute fie din cronicile țării, fie din unele acte de danie ale domnilor noștri. Mitropolitul Matei al Mirrelor, de pildă, consemna în *Slujba Sfîntului Gricorie Decapolitul* jafurile pe care le-au săvîrșit ostașii principelui Gabriel Băthory în 1611, cînd au intrat în Țara Românească și «au prădat toată țara și toate mînăstirile». Pavel ds Alep, în însemnările sale de călătorie, descria jafurile făcute de turci la mînăstirile din Țara Românească, în 1658.

Iar Miron Costin relatează în *Letopisețul* său jafurile săvîrșite în mînăstirile moldovene (Putna, Dragomirna etc.) de către ostașii lui Timus Hmelnițchi în 1653, cînd veniseră în ajutorul lui Vasile Lupu. Dintr-un document din 1659, aflăm că la mînăstirea Hlincea ostașii străini «au prins pe călugări și i-au muncit (chinuit, n.n.) și le-au luat toate averile și bucatele, lăsîndu-i numai cu trupurile, iar dresurile ce le-au avut toate le-au rupt și le-au călcat în glod...».

Alte suferințe s-au abătut asupra mînăstirilor moldovene în 1686, cînd au intrat în țară ostile regelui Jan III Sobieski al Poloniei. Multe mînăstiri au fost atunci jefuite, altele incendiate. Se înțelege că în astfel de împrejurări, mulți dintre viețuitorii acelor mînăstiri își pierdeau viața sau erau luați în robie.

Închinările de mînăstiri la «Locurile Sfinte» din Răsărit au sporit în chip neobișnuit, în dauna țării și spre adîncă nemulțumire a clerului și credincioșilor români. De cele mai multe ori, călugării români erau alungați din mînăstirile închinare și siliți să se așeze în altele.

Abuzurile egumenilor și călugărilor din mînăstirile închinare l-au determinat pe Matei Basarab să decidă, în 1639, împreună cu ierarhii și membrii sfatului domnesc, ca un număr de 22 de mînăstiri să-și redobîndească vechea autonomie, cu alte cuvinte, să fie «dezînchinare» și ca pe viitor să nu se mai facă alte închinări.

Cu toate că această măsură energică a domnului muntean a fost confirmată și de Patriarhia ecumenică, la 9 aprilie 1641, totuși, ea n-a fost respectată întru totul de urmașii săi, care au mai făcut și alte închinări.

Concluzii: *La mînăstirile ridicate în secolele XIV—XVI, s-au adăugat o seamă de ctitorii noi, ale domnilor țării, ale marilor dregători și ale unor slujitori ai Bisericii. Cele mai multe au înde-*

it și acum același însemnat rol cultural și bisericesc pe care avut și în secolele anterioare. Ca un fapt negativ, trebuie să gistrăm închinarea prea multor mânăstiri și schituri românești *Locurile Sfinte*», fapt care a dus nu numai la sărăcirea lor, ci și rii înseși, prin multele bunuri românești care erau duse peste uele ei.

BIBLIOGRAFIE

oarele sînt cele indicate pentru istoria Mitropoliilor Ungrovlahiei și Mol-secolul al XVI-lea.

ntru bibliografia tuturor mânăstirilor din acest secol, consulta: NICOLAE STOICESCU, *Repertoriul bibliografic al monumentelor din București*, 1961, 363 p.; NICOLAE STOICESCU, *Bibliografia localităților meritelor feudale din România*, 2 voi. I. *Țara Românească*, (București), 1970, II. *Moldova*, Craiova, 1971, 426 p.; NICOLAE STOICESCU, *Repertoriul bi-c al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, 1974,

itoriile lui Matei Basarab. CONSTANTIN C. GIURESCU, *Matei cel mai mare ctitor bisericesc al neamului nostru. Știri noi despre lăcașurile voi. Prinso patriarhului Nicodim*, București, 1946, p. 167—176 (și extras., T. G. BULAT, *O ctitorie a lui Matei Vodă Basarab în mijlocul Bărăganului: lui Ienache, Vai de ei*, în GB, an. XXVIII, 1969, nr. 3—4, p. 393—408; ANDREESCU, *Mânăstirea Brebu*, în GB, an. XXVIII, 1969, nr. 9—10, p. O; T. G. BULAT, *O ctitorie a lui Matei Basarab azi dispărută: Măxineni-Sărat*, în GB, an. XXIII, 1964, nr. 3—4, p. 265—293; T. G. BULAT, *O buzoiană a lui Matei Basarab uitată: mânăstirea Pinu*, în GB, an. XXVII, . 1—2, p. 118—124) ANDREI GILEA, *O ctitorie transilvană a lui Matei din anul 1653*, în MA, an. III, 1958, nr. 1—2, p. 87—96 (biserica din Turnu /ENIAMIN NICOLAE, *Mânăstirea Căldărușani*, București, 1973, 159 p.; VE-NICOLAE, *Ctitoriile lui Matei Basarab*, București, 1982, 244 p.; NICOLAE ICU, *Epoca lui Matei Basarab (1632—1654). La 350 de ani de la urcarea mon*, în GB, an. XLI, 1982, nr. 7—8, p. 515—535; NICOLAE STOICESCU, *isarab*, București, 1988, 222 p. (îndeosebi p. 94—125). Să se vadă și STELIAN ESCU, *Doă contribuții la istoria religioasă din Țara Românească în se-XVII-lea*, în GB, an. XIX, 1960, nr. 3—4, p. 305—315 (hrisovul din 1639 înăstiri).

itoriile lui Constantin Brîncoveanu. V. DRAGHICEANU, *O brîncovenească dispărută: biserica Sîntul Ioan grecesc din București*, în *linare lui Nicolae Iorga*, Cluj, 1931, p. 138—142; T. G. BULAT, *O ctitorie nească închinată Sîntului Munte Sinai (Rîmnicul Sărat, 1700)*, în GB, an. 63, nr. 11—12, p. 1031—1049; AURELIAN SACERDOTEANU, *Constantin anu și ctitoriile sale din Oltenia*, în Md, an. XVI, 1964, nr. 9—10, p. (și alte articole la p. 727—757); HORIA CONSTANTINESCU, *Biserica năstiri Rîmnicu Sărat, ctitorie brîncovenească și monument de artă feudală*, i. XXIV, 1965, nr. 1—2, p. 30—71.

te ctitorii: ȘT. ANDREESCU, *Trei veacuri de la întemeierea mânăstirii 1 a bisericii de la Băjești*, în MO, an. XVIII, 1966, nr. 7—8, p. 674—687 (2 URITESCUL, *Mânăstirea Văleni-Argeș*, în GB, an. XXVIII, 1969, nr. 7—8, 08.

năstirile și bisericile din Moldova. G. BALȘ, *Bisericile mol-1 din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea*, București, 1933, 655 p. + 1 h; ORAȘ, *Biserica Sfinții Trei Ierarhi din Iași*, în MMS, an. XXXVII, 1961, nr. 351—436 (și extras); despre mânăstirea *Cetățuia* mai multe studii în MMS, II, 1972, nr. 7—8, p. 498—600.

tru botnițele mânăstirești să se vadă bibliografia indicată la «Mânăstirile ui al XVI-ic».

XLÎV

ARTA BISERICESCĂ ÎN ȚĂRILE ROMÂNE ÎN SECOLUL AL XVII-LEA ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVIII-LEA

În cursul acestei perioade în Țara Românească se înregistrează realizări arhitectonice și picturale deosebite în cursul domniei lui Matei ■ Basarab; iar mai târziu, în timpul lui Șerban Cantacuzino și mai ales Constantin Brîncoveanu, sub care s-a încheiat un nou stil în arta munteană. În Moldova, arta — cu toate formele ei — a fost în regres. O perioadă de strălucire a cunoscut numai în timpul domniei lui Vasile Lupu. În Transilvania se înregistrează de asemenea un declin, în comparație cu arta românească din secolele XIII—XV.

Arhitectura bisericească. În Țara Românească a cunoscut, în secolul al XVII-lea și în primul sfert al secolului următor, o perioadă de maximă înflorire. Numărul bisericilor din această perioadă — mai ales sub Matei Basarab și Constantin Brîncoveanu — este impresionant. În general, sînt construite după vechile forme, consacrate în secolul anterior, cuprinzînd aceleași încăperi, adică pronaos, naos, absida altarului ; se adaugă, uneori, un pridvor cu arcade și stîlpi de zidărie.

O primă categorie de biserici sînt cele de plan dreptunghiular alungit, avînd spre răsărit o absidă (altar), iar deasupra pronaosului un turn-clopotniță. Acestui tip îi aparțin : biserica domnească din Gherghița, biserica mînăstirii Strehăia (cu o clopotniță care are proporțiile și aspectul unui puternic turn de apărare), bisericile din Golești, Doicești, Sfinții împărați din Tîrgoviște, iar mai târziu Sfîntul Nicolae din Făgăraș, ctitoria lui Brîncoveanu ș.a.

Alte biserici sînt de plan trilobat — cu una sau două turlă — iar pronaosul dreptunghiular sau pătrat, cu bolțile (o cupolă sau două, sau un simplu semicilindru) ascunse sub acoperiș. Unele biserici din această categorie au o singură turlă pe naos (ca și Cozia, din sec. XIV), cum este cazul bisericilor mînăstirilor Arnota, Plata-

Plumbuita, Dintr-im lemn etc. La alte biserici din această categorie s-a ridicat a doua turla, deasupra pronaosului (după modelul fânei sau Galatei din Iași), exemplul cel mai caracteristic fiind ricile Stelea din Tîrgoviște, iar mai târziu Antim din București, tau însă și biserici de plan trilobat cu trei turla, avînd ca pro-i biserica mînăstirii Dealu (Brebu-Prahova și Gura Motrului în nia).

O alta categorie de biserici de plan trilobat au pronaosul sur-îrgit și fragmentat, cu stîlpi de sprijin pentru susținerea bolților. această categorie fac parte biserica mînăstirii Căldărușani, bise-Sfinții împărați (azi catedrala patriarhală) din București, biseri-mînăstirilor Cotroceni, Hurezi și Sfîntul Gheorghe Nou. Toate sază — mai mult sau mai puțin fidel — planul, structura și plas-monumentală și decorativă a cunoscutei biserici a lui Neagoe .rab de la Argeș.

De pildă, catedrala patriarhală din București are planul triconc, latru turla, imitînd îndeaproape planul bisericii lui Neagoe de la îș, cu deosebirea că e de dimensiuni mai mari și are pridvorul his, cu stîlpi masivi din zid. în exterior, biserica e înconjurată in brîu de piatră — cu trei ciubuce care se răsucesc din loc în — și două șiruri orizontale de cărămizi așezate în dinți de fie-'ău. Cele două registre ale fațadelor sînt decorate cu arcade oarbe, le turla sînt alcătuite din firide retrase din ce în ce mai mult. ui catedralei patriarhale este reprodus și de biserica mînăstirii oceni. Cele 12 coloane din pronaos — cu capiteluri și vase >rate cu flori de crin — imită coloanele din pronaosul bisericii Meagoe de la Argeș. Pridvorul deschis de pe latura de vest e ;nut de opt coloane de piatră, decorate cu alveole, caracteristice arabe.

Exista însă și biserici de plan trilobat care au turnul clopotniță at deasupra pronaosului (cum aveaii cele de plan dreptunghiular, jherghița sau Strehaia). Așa sînt : bisericele din Călinești-Prahova, și, schitul Cornet, Colțea din București ș.a.

În această diversitate de modele arhitectonice, se impun însă iele elemente specifice Astfel, este caracteristic *pridvorul deschis* itrare, cu stîlpi. sau coloane legate prin arcade, la început semi-îlare, apoi în acoladă sau trilobate. Inițial, coloanele erau din midă, apoi din piatră, cu bazele și capitelurile profilate. Prid-il deschis se generalizează către sfîrșitul secolului XVII și înce-1 celui următor, fiind unul din elementele specifice «stilului covenesc».

în ce privește decorația exterioară, toate aceste biserici au fațadele împărțite în două registre, separate printr-un brîu, procedeau obișnuit încă de la mijlocul secolului al XVI-lea și care se va extinde și la monumentele de mai târziu, pînă după mijlocul secolului al XIX-lea. Felul cum sînt tratate fețele celor două registre este diferit. Cîteodată sînt netede, alteori sînt decorate cu panouri dreptunghiulare ori cu partoa superioară arcuită, mărginite fie de pilaștri de secțiune dreptunghiulară, puțin ieșiți în afara zidului, fie de ciubuce semicirculare. Ancadramentele ușilor și ferestrelor sînt mai peste tot din piatră.

Se cunosc și cîteva nume de meșteri din această perioadă, ca «*Dragomir zidarul*», care a construit biserica schitului Cornet-Vîlcea și cea din Băjești-Argeș, în pronaosul căreia i s-a zugrăvit și portretul. La complexul de la Hurezi, lucrările au fost conduse de «*Manea vătăful de zidari*», al cărui portret a fost zugrăvit în pridvor.

În *Moldova*, la arhitectura tradițională se adaugă numeroase forme artistice noi, împrumutate fie din Țara Românească, fie din lumea barocului, fie din Orientul caucazian sau islamic. Toate aceste elemente au dus la diversificarea arhitecturii moldovenești, care n-a mai izbutit să formeze un stil unitar. Se remarcă apoi încercarea de fortificare a mînăstirilor și chiar a bisericilor de mir. Aceasta se datorează distrugerii vechilor cetăți moldovenești de altădată, din ordinul turcilor, urmărind ca lăcașurile de închinare fortificate să contribuie, măcar în parte, la apărarea țării.

Cel mai însemnat monument ridicat la începutul acestui secol a fost Dragomirna. Silueta zveltă și înălțimea neobișnuită a bisericii, forma poligonală a pridvorului ca și decorul exterior al turlei, cu motive sculptate de origine orientală, brîul de piatră, cu aspect de funie răsucită, care încinge fațadele exterioare la mijloc, accentuează nota barocă ce începe să se facă simțită în arhitectura bisericească a Moldovei.

Aceași tendință barocă de diversitate și de somptuozitate se observă și în arhitectura celui mai celebru monument al secolului al XVII-lea, biserica Sfinții Trei Ierarhi din Iași. Arhitectul a fost influențat de planul bisericii mănăstirii Galata și de decorația interioară și exterioară de la Dragomirna. Biserica Sfinții Trei Ierarhi este de plan trilobat, cu împărțirile obișnuite, în pridvor, pronaos, naos și altar. Absidele naosului și cea a altarului sînt semicirculare în interior și poligonale în exterior. Are două turle, una pe naos, alta pe pronaos.

Un alt monument din Iași este biserica mănăstirii Golia, rezidită de Vasile Lupu, de dimensiuni neobișnuite (39 m lungime, 13 m lățime

m înălțime, în vârful turlei de pe naos), cu șase turle, din care ie pe pronaos și naos de dimensiuni mari. încă în 1711, Petru are, țarul Rusiei, remarca faptul că la Golia se împletesc trei arhitectonice : cel tradițional bizantino-moldovenesc, al Renaș-i influența arhitecturii rusești (modul de construcție al bolților). :a cuprinde cele cinci încăperi obișnuite marilor mânăstiri din >va : pridvor, pronaos, gropniță, naos — cu abside laterale săpate jsimea zidurilor — și altar. Fațadele sînt din blocuri mari din cioplită, decorate în stilul clasic al Renașterii tîrzii. Pilaștrii de cîte 12 m, cu capiteluri corintice, împart fațadele în panouri în mijlocul cărora se află cîte o fereastră și, în același timp, ia o cornișă masivă, care are o friză decorată cu muluri și console, isericile pomenite au servit drept model și pentru unele eonii ulterioare. Astfel, Dragomirna a inspirat pe constructorii mî-ilor Solea și Bîrnova, tot din prima jumătate a secolului al leu. Mânăstirea Cașin, ctitoria lui Gheorghe Ștefan, e inspirata Goîia, iar arhitectul de neam român *Gligorie Cornscul*, care at la Cetățuia, ctitoria lui Duca Vodă, a copiat planul bisericii Trei Ierarhi, evident fără decorația acesteia.

ste semnificativă biserica fortificată Precista din Galați (1645), m triconc, cu turlă pe naos și turn-clopotniță pe pronaos. Ultimul deasupra bolților, este amenajat pentru apărare, cu metereze urile podului. Turnul-clopotniță de asemenea are metereze și un , fiind conceput ca un turn de cetate.

n plan aparte prezintă biserica Sfîntul Sava din Iași, rezidită în ie marele postelnic lanache, sub conducerea unui arhitect străin, 'ghe din *Constantinopol*. Este construită după un plan simplu, mghiular, avînd două turle, de aspect musulman, foarte joase și î diametru neobișnuit de mare, turle neîntîinite în arhitectura ceașcă românească. Turnul-clopotniță, alipit pronaosului pe fațada re miazăzi, are o înfățișare sumbră,' de fortăreața, cu o tainiță îtereze, iar deasupra camera clopotelor.

e lîngă aceste monumente, o seamă de biserici continuă planul ic tradițional (Bogdana, Agapia, Hlincea, Sfîntul Onufrie din . Un element nou, caracteristic arhitecturii bisericesti moldovene **est** secol, îl constituie turnul-clopotniță ridicat pe pridvorul bise-r, avînd, în general, doua etaje : tainița și camera clopotelor ui Nicolae-Suceava, Nicorița-Iași, Vovidenia-Iași, Șerbești, ni etc). La alte biserici apare un nou element caracteristic : dis-vele de apărare, care constau în izolarea podului bisericii și itarea unor metereze în pereții lui.

Dintre clădirile anexe ale mânăstirilor moldovenești din acest secol, pe lângă cele obișnuite (chilii, case egumenești, trapeze etc), amintim «clisiarnița» de la Moldovița, ridicată din dispoziția episcopului Efrem al Rădăuților, cu mai multe încăperi pentru păstrarea odoarelor și, în genere, a tezaurului mânăstirii, zidurile înconjurătoare ale Dragomirnei, groase de 1,70 m și înalte de 10 m, prevăzute cu cinci turnuri de apărare (patru pe colțuri și unul pe clopotnița la intrare) ridicate de Miron Barnovschi, prezentându-se ca o mânăstire fortificată, sala gotică de la mânăstirea Sfinții Trei Ierarhi din Iași, zidurile și masivul turn-clopotniță de la Golia și altele.

În *Transilvania*, în ciuda condițiilor grele în care și-a desfășurat activitatea Biserica Ortodoxă, s-au ridicat totuși numeroase lăcașuri de închinare ortodoxe, majoritatea din lemn. Predomina vechiul tip de biserică-sală, cu o navă dreptunghiulară și absida altarului. Remarcăm bisericile din Teiuș, ctitoria slugerului Mihail Raț, descendent al domnului muntean Mircea Ciobanul (1606), Ciula Mare (jud. Hunedoara), ctitoria protopopului Ioan Muntean din Tuștea (1680), Bungard (județul Sibiu), ctitoria negustorilor macedo-români din Sibiu («companiștii greci», 1690—1691), Geoagiul de Sus (jud. Hunedoara), Adormirea Maicii Domnului din Alba Iulia — Lipoveni (1690—1691) etc.

Bisericile ctitorite de unii domni munteni adoptă anumite elemente specifice stilului arhitectonic din Țara Românească. De pildă, bisericile din T.urnu Roșu (fost Porcești, jud. Sibiu), ctitoria lui Matei Basarab, cu un plan treflat, fațadele cu brîu muntean, cu arcade oarbe pe registrul inferior și cu panouri dreptunghiulare pe cel superior, Tinăud (jud. Bihor), ctitoria lui Constantin Șerban Basarab, tot cu plan treflat, apoi cele trei ctitorii brîncovenești : biserica Sfîntul Nicolae din Făgăraș (pridvor deschis, brîu muntean, turlă pe pronaos), biserica mânăstirii Sîmbăta de Sus (plan treflat, pridvor deschis, brîu, turlă pe naos) și biserica din Ocna Sibiului (brîu, cu arcade oarbe în registrul inferior).

Pictura. În secolul de care ne ocupăm, pictura din *Țara Românească* a cunoscut un curs ascendent. Din îmbinarea iconografiei tradiționale, din secolele anterioare, cu unele influențe venite din afară, mai ales din arta postbizantină athonită, zugravii români au izbutit să realizeze, către sfîrșitul secolului, o artă cu trăsături proprii, specific românească, a cărei vitalitate s-a menținut și în secolul următor.

Numărul zugravilor români a fost în continuă creștere, încît au putut să înfrumusețeze, mai ales în timpul domniilor lui Șerban Cantacuzino și Constantin Brîncoveanu, nu numai ctitoriile domnești, ci

ele ale marilor boieri sau chiar ctitorii mai modeste. Meșteșugul iese se deprindea prin practică, de la un meșter mai priceput ansmitea ucenicilor săi cunoștințe de ordin teoretic și tehnic, lte ori era practicat din tată în fiu. Zugravii lucrau asociați în i mai mari, sau un dascăl (meșter) era ajutat de câțiva ucenici, area pe scară largă a zugrăviei în asemenea formații a dus la i __ într-o formă neoficială, desigur — a unor «școli de zu- ■>, în jurul unui artist cu renume, formă care se va menține i prima jumătate a secolului al XIX-lea. Dar în asemenea con- e lucru, se observă lipsa de unitate stilistică în marile ansam- icturale.

ire sînt caracteristicile sau elementele de bază ale artei picturale lra Românească în secolul al XVII-lea și începutul celui urmă-n primul rînd se remarcă o amplificare a scenelor cu vieți de (sinaxarul), ca urmare a răspîndirii literaturii hagiografice la 3 generalizează tema judecății de apoi pe peretele de răsărit ivorului, portretele votive se transformă în ample portrete de î, în grup numeros, în pronaos (cum e cazul la Hurezi), apar te de meșteri (tot la Hurezi), se dezvoltă decorația florală și :trică etc.

L secolul. al XVII-lea, se pot urmări două etape în evoluția ii din Țara Românească. în prima sa jumătate se face trecerea arta secolului al XVI-lea la cea a secolului de care ne ocupăm, te cuvinte, este o perioadă de tranziție, care a culminat cu :a activitate artistică desfășurată în timpul lui Matei Basarab. ia etapă corespunde domniilor lui Șerban Cantacuzino și Constan- încoveanu și primelor decenii ale secolului al XVIII-lea, ea fiind de înflorire a stilului brîncovenesc.

în prima perioadă, cel mai interesant ansamblu păstrat îl con-î frescele de la mînăstirea Arnota (1644). Se presupune că aparțin imlui *Stroe* din Tîrgoviște. Pe lîngă temele tradiționale, biseri- sînt de remarcat portretele votive, al lui Matei Basarab și al aei Elina, în pronaos, precum -și o frumoasă decorație florală, icoperă zonele libere dintre medalioane.

•oncomitent cu pictura murală, sub Matei Basarab a înflorit și a pe lemn. Cele mai reprezentative sînt icoanele de la Arnota, lai ales tîmpla schitului Crasna-Gorj (destinată inițial bisericii ii Dumitru din Craiova). La baza crucii din scena Răstignirii de eastă tîmplă este înfățișat un tablou votiv, cu Matei Basarab și politul Ștefan, amîndoi în genunchi, îmbrăcați în veșminte spe- demnității lor.

Dintre zugravii de icoane din prima jumătate a secolului, îl putem pomeni tot pe *Stroe* din Tîrgoviște, de la care s-au păstrat două icoane valoroase, la biserica schitului Bradet: Iisus Hristos și înălțarea. Probabil tot el a lucrat icoana Maicii Domnului cu pruncul, aflată în biserica din Ruda-Bîrsești (Argeș).

Din a doua jumătate a secolului, pomenim picturile murale ale bisericii din Săcuieni-Dîmbovița, lucrate de zugravii *Ianache* și *Mihail Monahul* (1607), apoi picturile schitului Topolnița-Mehedinți, opera zugravilor *Gheorghe* «grecul» și *Dima* «românul» (1673). Biserica din Băjești-Argeș, ctitoria marelui vornic Mareș Băjescu, a fost împodobită de zugravul *Tudoran*, care a realizat unul din cele mai expresive și mai reușite ansambluri de pictură (1669). Sînt remarcabile aici îndeosebi portretele : ctitorii, Antonie Vodă din Popești, patriarhul Dositei al Ierusalimului, care se afla atunci la noi, și Dragomir zidarul, primul portret de meșter cunoscut pînă acum în pictura Țării Românești.

O nouă fază în istoria picturii din Țara Românească s-a manifestat în cursul domniilor lui Șerban Cantacuzino și Constantin Brîncoveanu. Se pot urmări acum două direcții diferite : cea autohtonă, reprezentată de Pîrvu Mutu, și cea balcanică, de factură athonită, reprezentată de zugravul grec Constantinos.

Primul reprezentant de seamă al picturii bisericești în această perioadă a fost *Pîrvu Mutu* (1657—1735). Fiu al unui preot — Ioan din Cîmpulung (călugărit sub numele de Paisie) — învățase zugrăvia la călugărul Evghenie din mînăstirea Negru Vodă, apoi și-a desăvîrșit pregătirea în Moldova, unde a avut prilejul să cunoască marile ansambluri pictate sub Ștefan cel Mare, Petru Rareș și Movilești, precum și arta iconarilor ruși. Reîntors în Țara Românească, a zugrăvit biserica mînăstirii Aninoasa-Argeș, ca apoi să devină pictorul favorit al familiei Cantacuzinilor. Opera sa cuprinde ansamblurile de pictură rrmrală de la bisericile mînăstirilor Cotroceni (1682), Mărgineni, Sinaia, Poiana, Mamul-Yılcea, bisericile din Filipești-Tîrg, Filipeștii de Pădure, Măgureni, schitul Lespezi, toate în jud. Prahova, Bordești-Buzău, Fundenii Doamnei, Colțea, Sfîntul Gheorghe Nou clin București ș.a.

Om de cultură, cunoscător al principalelor monumente de pictură din Țara Românească și din Moldova, la curent cu noile creații picturale athonite, cu ale Renașterii italiene tîrzii și cu ale barocului (ajunse la noi mai ales prin intermediul gravurilor), Pîrvu Mutu a izbutit să realizeze un stil propriu în pictura bisericească, atît în ce privește aplicarea programului iconografic, cît și în interpretare. El a reușit să impună stilul său ca un stil românesc, mai ales prin mulțimea ucenicilor săi cu care a lucrat și pe care i-a format (el însuși

în 1705, «Pîrvul dascăl zugravul Mutul»). El n-a exce-
i temele bisericești tradiționale, ci mai ales în portrete,
erțiile sale de ctitori. Capodopera sa o constituie tabloul votiv
onaosul bisericii din Filipeștii de Pădure, care grupează întreaga
s a Caiitacuzinilor, cu 55 de personaje, bărbați, femei, copii, cu
miii diferite, izbutind sa dea totuși un ansamblu omogen, o
>ziție unitară. La Măgureni sînt 60 de portrete. Deosebit de izbu-
:nt portretele de copii. Tot așa de interesante sînt și autopor-
> artistului, cele mai izbutite fiind la Filipeștii de Pădure, Bor-
Rîmnicul Sărat. Aceeași preocupare pentru portret o manifesta
redarea chipurilor de sfinți. Ilustrînd Psalmul 149, redă hore și
i, cu personaje în costume de epocă. Se remarcă peste tot, în
a sa, influența mediului înconjurător.

iralele cu pictura murală, Pîrvu Mutu a pictat și icoane, cele'
ibutite fiind Cina de la stejarul Mamvri (Sfînta Treime), azi la
tirea Sinaia, icoanele de pe tîmpla bisericii Cotroceni, o icoană
cii Domnului. Nu cunoaștem alte opere ale lui Pîrvu Mutu după
a lui Constantin Brîncoveanu. După o călătorie la Ierusalim,
ilugărit la Mărgineni sub numele de Pafnutie, iar mai tîrziu a
cat marea schimă la schitul Robaia. A murit în 1735. ugravul grec
Constantinos a împodobit cu fresce biserica Doam-in București,
pridvorul bisericii mari de la mînăstirea Dintr-un biserica mare de
la Hurezi (1693—1694), biserica domnească din /iste, biserica de
la Mogoșoaia. Alături de el apare ca ajutor grav *Ioan*, tot grec.
Din cercetarea picturilor murale ale lui antinos, rezultă că a fost
un bun cunoscător al artei postbizan-îrzii și al celei românești, al
inovațiilor din pictura barocă, bun ator, colorist și portretist,
redînd realist chipul omenesc, aducînd i față de distribuirea
scenelor și față de tratarea tradițională, năstirea Hurezi,
Constantinos apare în calitate de șef al zugra-români — mireni și
călugări : *Ioan, t Andrei, Stan, Neagoe, îoa-Preda, Iosif, Marin ș.a.*
— care au împodobit mareața ctitorie Constantin Brîncoveanu.

i Hurezi, echipa de zugravi a elaborat un program iconografic
ular, căutînd să scoată în evidență două teme majore : icono-
Sfîntului împărat Constantin, patronul ctitorului, și tabloul vor
nîndouă avînd profunde semnificații istorico-ideologice. în isto-
Lstrată a vieții împăratului Constantin, care ocupă cea mai mare
din peretele răsăritean al pronaosului, imaginea centrală repre-
lupta **lui** Constantin cu Maxențiu la porțile Romei. Ca exponent
iticii antiotomane, Brîncoveanu voia să reamintească, prin această

imagine, puterea biruitoare a crucii, care l-a condus în lupta pe împăratul Constantin. Tot pe pereții pronaosului, care trebuia să devină gropniță domnească, Constantinos și colaboratorii săi au redat un impresionant cortegiu de personaje : neamul Basarabilor, al Cantacuzinilor, membrii familiei lui Brîncoveanu, egumenul Ioan ș.a. în compoziția principală a tabloului votiv se văd Constantin Brîncoveanu cu cei patru fii și doamna Măria cu cele șapte fete. Deci, era un fel de pledoarie în favoarea ideii de dinastie ereditară. În pridvor, unde s-a zugrăvit scena Judecării de apoi, exista o altă galerie de portrete, aceea a «ispravnicilor» și meșterilor care au lucrat la Hurezi : ispravnicii Badea, Apostol și Cernica Știrbei, apoi Istrate lemnarul, Vucașin Caragea pietrarul și Manea vătaful zidarilor. Restul programului iconografic respecta, în linii mari, tradiția.

Zugravul Constantinos și colaboratorii lui au lăsat la Hurezi unul din cele mai izbutite ansambluri picturale din întreaga artă medievală românească. Impresionează mulțimea și varietatea temelor, cu numeroase personaje în mișcare, cu suprafețe largi ornamentate cu flori (la schitul Sfinții Apostoli aproape jumătate din pereți sînt cu ornamente). Se pune un accent deosebit pe tratarea narativă, se manifestă interes pentru realitate, introducîndu-se astfel schimbări în iconografia tradițională. Sînt reprezentate scene din viață, hore cu lăutari, personaje în costumele epocii, amănunte rezultate din contemplarea directă a naturii ș.a. De aceea, pe bună dreptate scria bizantinologul francez Charles Diehl : «Puternica tradiție bizantină este dominantă la mînăstirea Hurezi, poate cel mai frumos monument dintre toate în România... aceste fresce sînt printre cele mai remarcabile pe care le-a produs arta românească și, în același timp, ele dovedesc continuitatea artei românești și a artei bizantine, ele arată strălucirea extraordinară ce o dă artelor domnia lui Constantin Brîncoveanu».

Alte ansambluri de la Hurezi au fost pictate de zugraVi români, dintre care o parte lucraseră și la biserica mare : paraclisul de *Preda* și *Marin* ,• bolnița de *Preda*, *Nicolae* și *Eîrem* ; schitul Sfinții Apostoli de ierodiaconul *Iosii* și *Ioan* ,■ schitul Sfîntul Ștefan de *lanache*, *Istrate* și *Hrănite* (Stan și Ioachim lucraseră la biserica domnească din Tîrgoviște, împreună cu Constantinos și Ioan).

În felul acesta, s-a creat la Hurezi, sub îndrumarea lui Constantinos, o «școală» de zugravi, care a polarizat toate forțele creatoare locale și care a răspîndit noul stil brîncovenesc, nu numai în Țara Românească, ci și peste hotarele ei, îndeosebi în Transilvania. Trebuie să menționăm aci că zugravul Constantinos, ca și Antim Ivireanul de altfel, s-a integrat cu totul în atmosfera de viață românească, în mediul

-artistic din timpul domniei lui Brincoveanu (chiar semna : ntinos din Țara Românească»), încât putem sa-l socotim un Lt al artei bisericești românești. Aproape toți zugravii de la au lucrat-și la alte mînăstiri zidite-sau refăcute în timpul lui eanu : Sfîntul Nicolae din Făgăraș, bisericile mînăstirilor Surjovora și Polovragi, naosul bisericii mari de la Cozia, pridvoistirii Bistrița, biserica schitului Păpușa, biserica mînăstirii Săi, biserica Sfîntul Dumitru din Craiova ș.a.

\\oldova, impunătorul ansamblu de pictură de la Sucevița re-
— după cuvîntul cercetătorului francez Paul Henry — «tes-l artei clasice moldovenești». în adevăr, Sucevița înseamnă ui de tranziție de la arta înfloritoare a secolelor XV și XVI n declin din secolele XVII și XVIII. La foarte scurt timp după i, au fost zugrăvite catedrala episcopală din Roman (din care păstrează doar decorația pronaosului și pridvorului) și bise-re a mînăstirii Dragomirna (altarul și naosul), zugrăvită de *ăciun, Mătieș, popa Ignat și Gligorie.*

irmat apoi o perioadă de criză în activitatea zugravilor mol-Domnitorii Miron Vodă Barnovschi și Vasile Lupu s-au înspre Rusia, în căutarea de icoane și de meșteri zugravi pen-ricile pe care le-au ridicat. Este cunoscută misiunea arhiman-Varlaam de la Secu, viitorul mitropolit, la Moscova, pentru ucă icoane pentru ctitoriile lui Barnovschi.

va ani mai tîrziu, neprețuita ctitorie a lui Vasile Lupu, biserica ii Sfînții Trei Ierarhi din Iași, a fost înfrumusețată de zu-îoscoviți *Siclur Pospiev, Deico Iacoviev și Pronca Nichitin*, tri-țarul Mihail Feodorovici, îa cererea voievodului moldovean, de ei, au lucrat și cîțiva zugravi români, între care un *Nicolae* it în acte sub numele de «cel bătrîn»), care s-a numărat prin-trimiși la Moscova să Ceară zugravi, și un *Șteian*, întîlniți în numeroase acte interne. Din picturile realizate de ei nu păstrează decît cîteva fragmente în frescă, în fosta catedrală litană din Iași. Tot numai fragmente se păstrează și din an-originar de pictură din biserica Golia din Iași (1660), realizat ivul *Matei Ioan.*

a doua jumătate a secolului se păstrează frescele din bise-lăstirii Hlincea și biserica din Tîrgu Trotuș care reprezintă artei moldovenești. Nu știm în ce stil a lucrat zugravul te din Ianina (probabil un **macedoromân**) la biserica mînăsti-țuia (1672), ctitoria lui Gheorghe Duca Vodă, pentru ca fres-e au fost repictate — culoare peste culoare — în secolul al

XIX-lea. El venise în țară **împreună** cu frații săi, *Mihai* și *Dima*, tot zugravi, care probabil l-au ajutat la zugrăvirea Cetățuiei. S-au așezat cu toții în ținutul Bacăului, unde s-au și căsătorit, devenind proprietari de moșii (un fiu al lui Gheorghe, Ioniță, era tot zugrav). Despre Mihai știm că a zugrăvit biserica schitului Florești, ctitoria lui Gavril Costachi, tâmpla schitului Cetatea Mică-Vaslui ș.a.

În ce privește icoanele portative din Moldova, se observă o înrîurire sigură exercitată de arta autorilor picturii din Biserica Sfinții Trei Ierarhi din Iași. În același timp, icoanele de pe tâmpla bisericii ridicate de Vasile Lupu la biserica din Cetatea Neamț (o parte sînt «zi la mînăstirea Neamț») sînt influențate de arta barocă.

În *Transilvania*, se cunosc puține lucrări de pictură bisericească. Explicația trebuie să o căutăm atît în dispariția cnejilor români, care subvenționaseră executarea cunoscutelor ansambluri picturale din bisericile ortodoxe din secolele XIV—XV, cît și în faptul că doctrina calvină, acceptată oficial de cîrmuitorii politici de atunci ai Transilvaniei, nu recunoștea cultul icoanelor.

Un interesant ansamblu pictural se păstrează în biserica Sfîntul Nicolae din Hunedoara, executat de către meșterii zugravi *Constantin* și *Stan*, în 1654. Cheltuielile au fost suportate de negustorii Dumitru Mărcocianul și Nicola Crăciun.

Biserica din Turnu Roșu-Sibiu va fi fost zugrăvită de meșteri trimiși <le ctitorul ei, Matei Basarab, domnul Țării Românești. Se mai văd și azi chipul său și al doamnei Elina, pe peretele exterior de nord, ținînd biserica pe mîini (deasupra intrării se vede stema Țării Românești, cioplită în piatră).

Lucrări de zugrăvire s-au executat și la biserica Sfîntul Nicolae din Șcheii Brașovului. De pildă, în socotelile Brașovului pe anul 1694, se afirmă că orașul plătise 6 florini zugravului care a refăcut chipul lui Mihai Viteazul din biserica Sfîntul Nicolae (probabil era zugravul *Rada*, prezent în Brașov în 1697). La biserica Sfîntul Nicolae din Făgăraș, lucrează meșterul zugrav Preda din Cîmpulung, cu fiii săi Preda și Teodosie, trimiși de Constantin Brîncoveanu. Probabil tot atunci au fost zugrăvite și biserica mînăstirii Sîmbăta de Sus și biserica din Ocna Sibiului, ctitorite de domnul muntean.

În Maramureș ne rețin atenția mai multe lucrări : tâmpla bisericii din Budești-Josani, din care se mai păstrează trei icoane de mari dimensiuni (Iisus pe tron, Maica Domnului cu pruncul și Sfînta Paraschiva) și opt prăznicare, ușile împărătești ale bisericilor din Oncești, din 1621 (Bunavestire și cei patru evangheliști) și din Budești-Susani, din 1623 (cei patru evangheliști), o icoană a Sfîntului Nicolae în bise-

n Poienile Izei, din 1604, o icoană înfățișând pe Sfântul Apostol *I* pe Sfântul Nicolae în biserica din Oncești, din 1639. Se pare că prima jumătate a secolului al XVII-lea a existat un atelier de înmănăstirea Moisei, care a lucrat pentru mai multe biserici iramureș și din ținuturile învecinate. În biserica din Susenii ui (jud. Bistrița-Năsăud) s-au păstrat trei icoane lucrate de ravn anonim pentru o biserică de pe Cîmpia Transilvaniei, care, [1] făceau parte dintr-un iconostas. În sudul Transilvaniei, **doi** de la biserica din Tîrnăvița (jud. Hunedoara), lucrate de un , se află azi în Colecția Episcopiei Aradului.

încheiere, amintim icoana Maicii Domnului zugrăvită de preo- a din Iclodul Mare (Cluj), din 1681, care a ajuns. în posesia rii Nicula (jud. Cluj), considerată icoană făcătoare de minuni.

Iptura în piatră cunoaște o nouă fază a evoluției sale. Re- il ornamental, de regulă geometric; din secolul anterior, este treptat cu o luxuriantă ornamentație florală de tip occidental. . se va generaliza către sfîrșitul secolului al XVII-lea, precum l următor.

orie Cornescu, cel care a lucrat la Cetățuia, a fost adus în jmânească pentru restaurarea sculpturii în piatră de la bise- Neagoie Basarab de la Argeș și pentru lucrarea unor pietre nînt de la Cotroceni. Arătăm mai sus ca la Hurezi a fost zu- ntre meșteri, și *Vucașin Caragea* pietarul, care a lucrat sculp- i piatră și de la alte ctitorii brîncovenești. Sub conducerea putut forma, la Hurezi mai ales, o seamă de meșteri locali, grup de sculptori s-a putut forma sub conducerea lui *Lupu i*, autor al sculpturilor ctitoriilor spătarului Mihai Cantacuzino. i adus din Italia și pe meșterul *Mira*, care a lucrat la biserica ii din Rîmnicul Sărat și la altele. Se folosea marmoră adusă mstantinopol sau de la Albești. Ceea ce caracterizează activi- estor meșteri pietrari este noua lor viziune artistică, îmbogă- înnoirea formelor, felul de îmbinare al motivelor florale și , dispuse pe vrejuri și dm care răsăreau alte frunze și tulpini. ie împletesc armonios și cu unele elemente împrumutate din tica Renașterii și a barocului (scoica, mascaronul = cap fan- u grotesc de om sau animal, capul de înger înaripat ș.a.). Ai- combinațiile floral-vegetale se adaugă elemente figurative animale, dintre care unele fantastice, delfini, lei etc), apoi ieraldice. Deși avem un repertoriu eteroclit, meșterii au iz-

butit să mențină un echilibru decorativ, chiar în cele mai bogate ansambluri sculptate.

Sînt reprezentative pentru noul stil, mai ales portalele, lespezile de morminte, stîlpii pridvoarelor de la bisericile Doamnei, Cotroceni, Hurezi, Doicești, Brîncoveni, Cozia, Colțea, Sfîntul Gheorghe Nou, Antim, iar mai tîrziu Văcărești, Stavropoleos, foișorul zis al lui Dionisie de la Hurezi ș.a.

Dacă în domeniul picturii în Moldova nu avem opere reprezentative, în schimb sculptura în piatră a cunoscut o înflorire considerabilă. Ea tinde să ia locul picturilor exterioare din secolul al XVI-lea, repertoriul ornamental primind o varietate necunoscută pînă atunci. Impresionează în chip deosebit decorația sculptată a fațadelor bisericii Sfîntii Trei Ierarhi din Iași, acoperite în întregime cu minuțioase sculpturi în piatră, de inspirație orientală, cu împletituri și palmete tradiționale, cu motive geometrice și motive florale de inspirație orientală (armano-georgiană, arabo-turcă, persană), dispuse în benzi orizontale. Meșterii decoratori au fost desigur orientali, familiarizați cu astfel de podoabe sculpturale. Demne de remarcat sînt și decorațiile sculptate de la Dragomirna, Golia, numeroasele pietre de mormînt din biserici și mînăstiri, pisaniile, în care apare stema țării ș.a. De notat că la fondul tradițional, se adaugă o viziune decorativă barocă, atît la sculptura în piatră cît și la cea în lemn.

În *sculptura în lemn* se folosesc de asemenea motive vegetale și zoomorfe. Pentru prima jumătate a secolului sînt reprezentative : tîmpla bisericii schitului Crasna (care are pictați, la baza crucii, pe Matei Basarab și mitropolitul Ștefan), tîmpla bolniței de la Bistrița (ușa acestei bolnițe a fost lucrată de un ieromonah Vasile în 1654), ușa bisericii Sfîntii împărați din Tîrgoviște ș.a.

Către sfîrșitul secolului, sculptura în lemn ajunge la deplina sa maturitate, cu ornamentație preponderent vegetală (vrejuri, frunze, fructe, flori), la care se adaugă motivele zoomorfe și antropomorfe, ca urmare a pătrunderii elementelor Renașterii și barocului. Putem aminti aici iconostasele (tîmplele) bisericilor de la Cotroceni, Filipeștii de Pădure, Măgureni, Domnească din Tîrgoviște, Arnota (1694), Hurezi (biserica mare și paraclisul), Colțea, Fedeleșoiu, ușile de la Tismaņa (lucrate de meșterul Nichita), mobilierul de la Hurezi, Colțea ș.a. Se pare că tot secolului XVII îi aparține tîmpla bisericii din Bungard, ridicată fie «companiștii greci» din Sibiu (probabil a fost dăruită de soția lui Șerban Cantacuzino). Este o piesă de mare valoare artistică, lucrată în lemn de tisă, poleit cu foițe de aur (azi se păstrează în capela Institutului Teologic din Sibiu).

ura în lemn de asemenea s-a dezvoltat, prin Ioan-Ioanichie ii care a lucrat în Moldova și apoi în Țara Românească (la *ieia înțelesului*, București, 1678, și la câteva tipărituri de mai

tre piesele de **broderie** din prima jumătate a secolului menlouă epitrahile, unul dăruit mînăstirii Stănești-Vîlcea de so-troe Buzescu, altul dăruit mînăstirii Mărgineni de Radu Șer-îndouă au în partea inferioară portretele donatorilor, poca de mare efervescentă artistică de la sfîrșitul secolului ■lea și începutul celui următor, notăm trei epitafe lucrate în întregime din fir de aur și de argint (la Cotroceni, Tismana :a Doamnei din București), care transpun din pictură în bro-borîrea de pe Cruce și Plîngerea. De la Hurezi, cel mai impor-tru artistic al vremii, au rămas numeroase piese de broderie, în fir de aur și de argint, extrem de ornamentate (motive , florale și geometrice), executate cu minuțiozitatea unei mi- Unele din ele au păstrat numele artistei care le-a lucrat : 'a din Constantinopol.

Moldova se pot aminti acoperămintele de mormînt al doamnei , soția lui Vasile Lupu, și al fiului lor Ioan, interesante mai îtru minuțiozitatea cu care sînt redade costumele, mai multe dvere, poale de icoană etc, dăruite de Vasile Lupu bisericii rei Ierarhi din Iași. Veșmintele liturgice se păstrează în marile ile țării și în cele mînăstirești (de pildă, epitrahilul și sacosul **itului** Varlaam, în Muzeul de Istorie al României).

re privește **argintăria**, multe piese erau lucrate în atelierile or sași din Transilvania sau în cele din Balcani, îndeosebi de rovăț. Multe din ele au fost dăruite unor așezăminte biseri- peste hotare (chivotul lui Matei Basarab și al doamnei EMna, înnăstirii Lavra de la Athos etc).

re sfîrșitul secolului XVII și la începutul celui următor, nule candelile de argint aurit, chivote, anafornițe, ripide, sfeșnice, ri de cărți au fost executate pentru ctitoriile Cantacuzinilor ales ale lui Brîncoveanu de meșterii argintari sași *Sebastian i Thomas Lang* din Sibiu, *Geoig May //*, *Johannes Hcnning*, *Uemesch* și un *E. V.*, toți din Brașov. Se remarcă și în acest i diversitatea motivelor florale. între piesele mai reprezenta- nționăm anafornițele pentru Cotroceni, Hurezi și Bistrița, chi- ! de la Cotroceni și Hurezi, candelilele de la Cotroceni și Să-

rindar, ripidele pentru Cotroceni și Bistrița, mai multe ferecături de cărți etc.

În Moldova, la începutul secolului al XVII-lea, meșterul *Gligorie Moisii* din Suceava a lucrat mai multe piese de argintărie (ferecături, discuri). Unele din ele au fost dăruite de mitropolitul Teofan III mînastirii Slatina.

Gustul pentru fast al lui Vasile Lupu se reflectă în obiectele de cult pe care le-a dăruit ctitoriilor sale, îndeosebi Trei Ierarhilor (candelabre, candelă, cățui etc). Se observă îmbinarea elementelor tradiționale argintăriei moldovenești și transilvane cu forme și decorații orientale.

Muzica bisericească. Odată cu introducerea limbii române în slujba bisericească, era firesc să se traducă și cîntările bisericești. Se cunosc zeci de manuscrise psaltice grecești la noi, din secolul al XVII-lea. Cunoaștem psalți de prestigiu, în a doua jumătate a secolului, ca Iovașcu Vlahul «protopsaltul Curții Ungrovlahiei», Damian de la Vătoped, supranumit «dascălul și protopsaltul Moldovlahiei», Cosma Macedoneanul și alții.

Dar, după părerea muzicologilor, în acest secol s-au folosit și manuscrise psaltice românești. În timpul lui Constantin Brîncoveanu, epocă de mare înflorire culturală și artistică, apare la București o adevărată «școală muzicală» cu o existență de aproape un secol. Dintr-o însemnare pe o *Alexandrie* în manuscris, din 1704, aflăm că un Bucur grămăticul din Sîmbăta de Sus, din Țara Făgărașului, învățase cîntările bisericești în București, la dascălul Coman la care învățau și alți 50 de tineri. Mai tîrziu, la școala de la Colțea, apare între dascăl și un Dima cîntărețul. La 24 decembrie 1713, ieromonahul *Pilotei mi (fiul) Agăi Jipăi*», psalt la Mitropolia din București, termină de scrie o *Psaltichie românească*, primul manuscris muzical cunoscut cu text în limba română. În prefață, arată că a tălmăcit «pre a noastră de țară și de obște limbă» la îndemnul mitropolitului Antim Ivireanul (518 pagini, cu 977 cîntări cu note muzicale, 226 numai cu text). La majoritatea cîntărilor, Filotei a păstrat întocmai linia melodică cu care circula versiunea grecească a textului, altele au fost ușor adaptate la prozodia și topica limbii române, iar altele prescurtate. În sfîrșit, notat și o veche creație autohtonă, *Canonul Floriilor*, și una cu conținut laic, *Rugăciunea lui Filothei pentru Constantin Brîncoveanu*.

Concluzii. *Arta românească a cunoscut, în acest secol, perioadă de înflorire, sub Matei Basarab și Vasile Lupu, iar către sfîrșitul secolului, sub Șerban Cantacuzino și mai ales sub Con-*

ntin Brncoveanu, 3n timpul crăruia arta munteană a înregistrat naximă strălucire. în Transilvania, s-a dezvoltat, în condiții vi-je, o artă bisericească influențată de cea din Țara Românească Moldova.

BIBLIOGRAFIE

;zi lucrările de sinteză de la capitolul *Arta în secolele XIV—XV.*

icrări speciale. Arhitectura. N. GHICA-BUDEȘTI, *Evoluția arhi-în Muntenia. III. Veacul al XVII-lea*, în BCMI, XXV, fasc. 71—74, 1932; Ș *Bisericile și minăstirile moldovenești clin veacul al XVII și al XVIII-lea*, ti, 1933, 655 p. + 1 h. + 1036 fig. în text; DAN BĂDĂRAU, *Fost-a Enache is'tantinopol arhitectul bisericii Trei Ierarhi din Iași ?* în SCIA, an. III, 1956, 2 p 284—290; C. BOBULESCU, *Glignrie ~Cornescu, arhitect al mânăstirii i*, în MMS, an. XXXIV, 1958, nr. 11—12, p. 872—881; VASILE DRĂGUȚ, *ă artistică uitată: epoca lui Miron Barnovschi*, în BMI, 1, 1973, p. 15—24; 3ORAS, *Minăstirea Cetățuia, Iași*, 1977, 95 p.; ANA DOBJANSCHI și VICTOR f, *Aria în epoca lui Vasile Lupu*, București, 1979, 111 p. + 104 ilustr.; N THEODORESCU, *Civilizația românilor între medieval și modern*, 2 voi., ti, 1987, 276 + 228 p.

•IDREI GĂLEA, *O ctitorie a lui Matei Basarab în Ardeal; biserica din Porcești, județul Sibiu*, în voi. *Omăgiu I.P.S. Sale Dr. Nicolae Bălan, mitro-Ardealului*, Sibiu, 1940, p. 423—425; CORNELIU CREANGA, *Contribuția lui tin Brncoveanu la zidirea unei biserici In Ocna Sibiului*, în MA, an. XI, . 1—3, p. 146—155; IOANA CRISTACHE-PANAIT și EUGENIA GRECEANU, *românești din raionul Alba-Iulia*, în MA, nr. 4—6, an. XI, 1966, p. 316—330 1—12, 1966, p. 717—729; IOANA CRISTACHE-PANAIT și EUGENIA GRE-Biserici românești de zid, *monumente istorice din Țara Făgărașului*, în MA, 1970, nr. 9—10, p. 627—636 și an. XVI, 1971, nr. 7—8, p. 567—579; EUGENIA LNU, *Țara Făgărașului, zonă de radiație a arhitecturii de la sud de Carpați*, an. XXXIX, 1970, nr. 2, p. 33—50.

ctura. Pîrvn Mutul. C. BOBULESCU, *Zugravii Pîrvu Mdtul, Constantir.os (1632—1735) și Nilon Udrescu, starețul mânăstirii Secului (1657—1765), cu ralia lui Ghenadie Pîrvulescu arhimandritul*, București, 1940, 54 p. (extras liva Românească», V, 1940, p. 103—106); TEODORA VOINESCU, *Zugravul lutul și școala sa*, în SCIA, II, 1955, nr. 3—4, p. 133—157; IOANA 2HE-PANAIT, *Pîrvu Mutu zugravul*, în GB, an. XXIV, 1965, nr. 7—8, p. 691—ODORA VOINESCU, *Un maestru al portretului: Pîrvu Mutu*, în «Arta , an. XIII, 1966, nr. 12, p. 3—9 ; P. Ș. NASTUREL și N. VĂTAMANU, *Icoana a paraclisului de la Spitalul Colțea, operă a lui Pîrvu Mutu*, în BOR, an. , 1968, nr. 1—2, p. 183—188; TEODORA VOINESCU, *Pîrvu Mutu zugravul*, l, 1968, 24 p. + 32 pi.; EUGEN GH. ppPESCU, *Icoanele catapetesme! iserica mânăstirii Cotroceni — opera zugravului Pîrvu Mutu*, în GB, an. 1973, nr. 5—6, p. 590—600? CORNELIA PILLAT, *Pictura murală în epoca i Basarab*, București, 1981, 103 p. tfc 106 ilustr. hors texte.

ti zugravi.: VICTOR BRĂTULESCU, *Zugravul Constantin*, în MO, an. 10—12, 1961, p. 688—698; TEODORA VOINESCU, *Școala de pictură de la a voi. Omăgiu lui George Oprescu*, București, 1961, p. 573—587; VICTOR ÎSCU, *Elemente de artă picturală și sculpturală la mânăstirea Sinaia*, în «X, 1962, nr. 1—2, p. 47—73 ; FLORENTINA DUMITRESCU, *Vomamentation peinture murale de l'epoque du prince Constantin Brncoveanu*, în RRHA, P. 95—110; CORNELIA PILLAT, *Ansamblurile de pictură de la mânăstirea și biserica din Dobreni*, în BCI, an. XL, 1971, nr. 3, p. 95—110; CORNELIA *Tradiție și inovație în iconografia picturii Țării Românești în epoca lui Matei în SCIA, Seria arta plastică*, 1973, nr. 2, p. 273—295; CORINA POPA, *Con-Și loan — autorii ansamblului de pictură de la biserica Doamnei — i în RMM, seria MIA, 45, nr. 2, 1976, p. 33—46.*

Biserica Golia din Iași, începută în forma actuală de Vasile Lupu în 1650 și terminată de fiul său Ștefăniță în 1660, pe locul vechii biserici a logofătului Ioan Golia, din a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Este o biserică monumentală (30 x 13 m., înaltă de 30 m.), construită din blocuri de piatră fătuită, încoronată cu șase cupole. Impresionează bogăția decorației sculptate de factură barocă.

Biserica minăstirii Cetățuia din Iași, ctitoria domnitorului Gheorghe Duca din anii 1669-1672, ridicată de arhitectul român Gligdrie Cornesul, după planul bisericii Sf. Trei Ierarhi din Iași, dar fără decorația exterioară.

mf!B



Portal în pridvorul bisericii Golia din Iași, cu numeroase sculpturi în piatră și
Moldovei.

Biserica fortificată Precista din Galați (1645), cu plan triconc și turlă pe
naos. Ultimul nivel, deasupra bolților, este integral amenajat pentru apărare, cu
metereze în ziduri, ca și turnul-clopotniță cu foisor de pe pronaos.

Biserica mînăstirii Strehaia—jud. Mehedinți, ctitoria lui Matei Basarab (1645). Se remarcă turnul-clopotniță pe pronaos, cu elemente de fortificație, precum și decorația exterioară. Pridvorul deschis a fost adăugat de Constantin Brîncoveanu în 1690.

Biserica mînăstirii Polovragi -jud. Gorj, rezidită de Danciu Pîrîianu în 1647, pe locul unei biserici mai vechi, în plan triconc și cu turlă pe naos. Pridvorul a fost adăugat în timpul lui Brîncoveanu, cînd biserica a fost pictată de meșteri formați în școala lui Constantin de la Hurezi.

Sfinți ierarhi în altarul bisericii
mănăstirii Arnota, pictați de zugravul
Stroe din Tîrgoviște.

Biserica din Turnu Roșu (fost
Porcești), jud. Sibiu, ctitoria lui Matei
Basarab(1653).

Biserica schitului Crasna-jud. Gorj, ctitoria marelui sluger Dumitru Filișanu din 1636, una din cele mai remarcabile realizări arhitecturale ale epocii lui Matei Basarab.

Biserica mănăstirii Hurezi, ctitoria lui Constantin Vodă Brâncoveanu (1690-1693), în plan triconc, cu turlă pe naos și pronaos, cu un pridvor cu arcade susținute de zece coloane de piatră.

Biserica din Ocna Sibiului, ctitoria lui Constantin Brîncoveanu (1701), plan dreptunghiular și fațade specific muntenești (arcade oarbe, brîu, riză cu ocnite pătrate).


Biserica din Făgăraș, ctitoria lui Constantin Brîncoveanu din 1697, în plan dreptunghiular, cu turn-clopotniță pe pronaos și pridvor deschis în arcade.

Biserica mănăstirii Sinaia, ctitoria spătarului Minai Cantacuzino din anii 1690-1695, cu turlă pe naos și turn-clopotniță pe pridvorul deschis, cu coloane de piatră decorate cu motive vegetale.

Constantin Brîncoveanu și familie
în biserica mănăstirii Surpa-
lucrată de zugrăvi formați în
da de la Hurezi" (1706).

Frescă din pronaosul bisericii mari de la Hurezi, lucrată de zugravul Constantinos ucenicii săi. În stînga se văd „ispravnicii” care au îndrumat lucrările de construcție: Bade Apostol și Cernica Știrbei, precum și meșterii: Istrate lemnarul, Vucașin Caragea pietrarul Manea, vătaful zidarilor.

Neamul Cantacuzinilor, în pronaosul bisericii mari de la Hurezi,



1 motiv al marelui spătar Mihai Cantacuzino și al familiei, în biserica din Pădure—jud. Prahova, lucrat de zugravul Pîrvu Mutu.

Zugravul Pîrvu Mutu,
autoportret în biserica din
Bordești—Rm. Sărat. Azi în
Muzeul de Artă al R.S.R.

C. A. STOIDE, *Știri despre câțiva zugravi moldoveni din secolele al XVII-lea și al XVII-lea*, în MMS, an. XXXV, 1959, nr. 7—8, p. 421—431; IRINEU CRĂCIUNAȘ, *Pictura bisericii de la minăstirea Cetățuia*, în MMS, an. XLVIII, 1972, nr. 7—8, p. 498—524.

MARIUS PORUMB, *Zugravii iconostasului bisericii Si. Nicolae din Hunedoara*, în «Acta Musei Napocensis», X, 1973, p. 677 și urm.; MARIUS PORUMB, *Ușile împărătești de la Oncești și Budești-Susani. Contribuții privind icoanele maramureșene din sec. XVII*, în «Studia Universitatis Babeș-Bolyai», Series Historia, fasc. 1, 1971, p. 31—38; MARIUS PORUMB, *Pictura icoanelor din minăstirea Moisei și iradiația ei în zonele Înconjurătoare în veacul al XVII-lea*, în «Marmația», Sighet, voi. III, 1975; MARIUS PORUMB, *Îcoane din Maramureș*, Cluj-Napoca, 1975, 48 p. + 50 pi.

Miniatura și xilogravura. GHEORGHE BULUȚA și SULTANA CRAIA, *Manuscrise miniaturate și ornate din epoca lui Matei Basarab*, București, 1984, 81 p. + XL pi.; NESTOR VORNICESCU, *Două xilogravuri clișee-vechi la minăstirea Sântul Ioan cel Nou din Suceava*, în BOR, an. LXXXVI, 1966, nr. 1—2, p. 209—229; NESTOR VORNICESCU, *O xilogravură din anul 1661: Imaginea celor două căi*, în MMS, an. XLII, nr. 5—6, 1966, p. 302—316; NESTOR VORNICESCU, *Identificarea unui xilograf roman din secolul XVII*, în MMS, an. XLVIII, 1972, nr. 1—2, p. 26—34.

Sculptura. TEODORA VOINESCU, *Observații asupra stilului brîncovenesc. Portalul*, în SCIA, Seria artă plastică XV, 1968, 1, p. 3—23; FLORENTINA DUMITRESCU, *Observații asupra stilului brîncovenesc. Decorația iconostasului*, în SCIA, Seria artă plastică, XV, 1968, 1, p. 25—40; FLORENTINA DUMITRESCU, *Aspecte de la decorația des iconostases de Valachie a la lin du XVII-e siècle*, în RRHA, 1968, V, p. 73—81; PA VEL CHIHAIA, *Un sculptor român din epoca brîncovenească: Lupu Sărățan*, în «Revista Muzeelor», an. V, 1968, nr. 1, p. 17—22; FLORENTINA DUMITRESCU, *Trăsături specifice ale sculpturii în lemn brîncovenești*, în voi. *Pagini de veche artă românească*, II, București 1972, p. 257—306.

Broderia. DINU G. GIURESCU, *Broderiile de la Trei Ierarhi din Iași*, în MMS, an. XXXVI, 1960, nr. 3—4, p. 215—238.

Muzica bisericească. GHEORGHE CIOBANU, *Muzica bisericească la români*, în BOR, an. XC, 1972, nr. 1—2, p. 162—195; NICU MOLDOVEANU, *Izvoare ale cîntării psaltice în Biserica Ortodoxă Română. Manuscrise muzicale vechi bizantine (grecești, românești și româno-grecești) din România pînă la începutul secolului al XIX-lea*, în BOR, an. XCII, 1974, nr. 1—2, p. 131—280 (și extras, 151 p.); SEBASTIAN BARBU BUCUR, *Manuscrise psaltice românești și bilingve în notație cucuzeliană în marile biblioteci din România*, în BOR, an. XCIV, 1975, nr. 9—12, p. 1005—1038 + 22 anexe; SEBASTIAN BARBU BUCUR, *Monumente muzicale. Filotei sin Agăi Jipei — prima Psaltichie românească cunoscută pînă acum*, în BOR, an. LXXXVII, 1969/ nr. 9—10, p. 1066—1075 (și în *Studii de Muzicologie*, VI, București, 1970, p. 99—134); SEBASTIAN BARBU BUCUR, *Monumente muzicale în Biserica Ortodoxă Română: Filotei sin Agăi Jipăi — Prima Psaltichie românească*, în GB, an. XL, 1980, nr. 10—12, p. 772—796, nr. 3—5, 1981, p. 475—510 și BOR, an. XCIX, 1981, nr. 3—4, p. 370—406; SEBASTIAN BARBU BUCUR, *Filotei sin Agăi Jipei. Psaltichie românească*. I. *Catavasier*, București, 1981, XV -f 514 p.; II. *Anastasimatar*, București, 1984, 344 p.; III. *Stihirariul*, București, 1986, 484 p.; SEBASTIAN BARBU BUCUR, *iovașcu Vlahul «protopsaltul Curții Ungrovlahieit și epoca sa*, în BOR, an. CVI, 1988, nr. 7—8, p. 62—104.

XLV

PREOȚIMEA ORTODOXA ROMÂNĂ ÎN SECOLUL AL XVII-LEA ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVIII-LEA

in puținele știri pe care ni le oferă izvoarele istorice, încercăm [acem o scurtă prezentare a stării culturale, sociale și materiale a oșilor de mir în această perioadă.

Preoțimea din Țara Românească și Moldova. Numărul preoților destul de ridicat. Aproape în fiecare sat existau mai mulți preoți iiaconi. De regulă, slujeau în duminici și sărbători, în zile de bată, când savârșeau pomenirea celor răposați, iar în timpul postu-r slujeau și în zilele de miercuri și vineri. în satele cu mai mulți)ți și diaconi, slujeau pe rînd, fiecare cîte o săptămîină. Cei mai Irstă și care se bucurau de mai mult prestigiu în fața credincioșilor leau, din partea ierarhului locului, darul duhovniciei. Toți trăiau ofrandele credincioșilor pentru slujbele pe care le săvîrșeau, fie dserică, fie pe la casele acestora. Toți munceau la cîmp alături de lincioșii lor. Unii cunoșteau felurite meșteșuguri legate de nevoile ricii (copiști, tipografi, zugravi de biserici, legători de cărți, ptori în lemn și piatră), sau chiar din cele rezervate, într-un fel, ai mirenilor (tîmplari, croitori etc). Nu purtau haine preoțești iale,. ci se îmbrăcau ca și ceilalți țărani, de care se deosebeau • prin barbă și plete.

Deși aveau, în general, puțină învățătură, erau cei mai buni în-nători ai păstoriților pentru toate nevoile acestora. De pildă, ei ctiau felurite acte juridice (testamente, foi de zestre, acte de are-cumpărare, acte de donație etc), sau figurau ca martori în tea. Multe dintre ele erau întărite de mitropolitul sau de episcopul lui. Neînțelegerile mai mărunte dintre săteni erau, de multe ori, etate și judecate de preoți.

Nivelul de pregătire al preoților era destul de scăzut. Cunoștințele lor se reduceau la scris, citit, cântări bisericești, rînduiețile tipiconale și unele învățături de credință. Deși slujeau în slavonește, presupunem că puțini dintre ei cunoșteau temeinic această limbă, încît cei mai mulți învățau rugăciunile pe de rost. Din această cauză a început, în acest secol, acțiunea de tălmăcire în românește a tipicului, apoi a citirilor biblice și a cântărilor. Unii dintre slujitorii altarului se pregăteau în familie, în cazul cînd preoția «se moștenește» din tată în fiu. Probabil preoții din orașe și cei de la bisericile «domnești» aveau o pregătire mai bună, dobîndită în școlile mînăstirești de atunci sau chiar în școlile superioare înființate de domnia țării (Colegiul de la Trei- Ierarhi al lui Vasile Lupu, școala slavonă și Colegiul greco-latin de la Tîrgoviște, în timpul lui Matei Basarab, Academia de la Sfîntul Sava din București a lui Constantin Brîncoveanu).

În privința stării sociale-materiale a preoțimii, știrile documentare sînt ceva mai bogate. De la bun început se impune constatarea că preoții duceau aceeași viață grea ca și păstorii lor, fiind supuși aceluiași împilări din partea dregătorilor și a marilor proprietari de pămînt.

Existau și preoți hirotoniți dintre «rumâni», mai ales aparținători mînăstirilor, adică dintre oamenii lipsiți de libertate personală, legați de pămînt și aserviți intereselor proprietarilor de pămînt. Prin hirotonie, ei și toți descendenții lor se eliberau din starea de «rumâni», plătind un preț de răscumpărare, fie dînd în loc alți «rumâni», fie oferind bunuri materiale (vii cu inventarul lor, vite mari, oi etc). La începutul secolului al XVIII-lea, s-a oprit hirotonirea «rumânilor». Antim Ivireanul stabilea, în ale sale *Capete de poruncă* (Tîrgoviște, 1714), că «rumânul neertat de stăpînu-său nu se poate nici, cu un mijloc să se preoțească, iar de-1 va erta cu carte, să se preoțească. Ci după preoție, cîți copii va face, să nu mai fie volnic nimeni să-i rumânească, că sînt slobozi».

Dacă mînăstirile se bucurau de multă atenție din partea domnilor celor două țări, acordîndu-li-se atîtea danii, nu se poate spune același lucru despre preoții de mir. Cei din Țara Românească erau îndatorați la anumite impozite (dăjdii), pentru slujba lor (un fel de «impozite profesionale»), pe care, de regulă, le plăteau separat de restul locuitorilor. Acest lucru rezultă, bunăoară, dintr-un hrisov din 15 iunie 1629, prin care Alexandru Iliăș ceda ca «mertic» Episcopiei Buzăului toate dările pe care le plăteau către vistieria domnească preoții din acea eparhie, după cum «au fost dat și de alți domni». Din acest act se constată că preoții de la orașe plăteau doi galbeni anual, diaconii

galben și jumătate, iar «popii de țară» plăteau numai jumătate dările celor de la orașe.

La 23 iulie 1631, Leon Vodă Tomșa a dat uri hrisov în același s, pentru preoții din eparhia Buzăului, precizînd, în plus, că erau tiți de o serie de impozite. în schimbul acestor scutiri, preoții erau atorați «a păzi sfintele biserici cu slujbă și cu pravilă dumneze- :ă și în zi și în noapte, să se roage pentru sănătatea domnului», și «pentru toată creștinătatea». Deci, dările preoților erau destul reduse în comparație cu alte categorii sociale. Probabil preoții din rinsul Mitropoliei și al Episcopiei Rîmnicului se bucurau de ace- regim. Preoții de la biserica curții domnești din București aveau regim special, fiind scutiți de toate dările către vistierie. Dar în i care au urmat, dările preoților au început să crească, mai ales timpul domniei lui Matei Basarab, caracterizată, de altfel, printr-o alitate foarte aspră.

Starea grea a preoților este relevată în cuvinte pline de duiosie - un hrisov dat preoților din eparhia Rîmnicului de Grigorie Ghica 15 aprilie 1673. Ținînd seama de această stare grea a lor, cît și faptul că «pînă și păgînii (turcii, n.n.) fac cinste preoților și "îndi- tătorilor legii lor și le fac multă milă și cinste, cum să cuvine», anul, împreună cu mitropolitul Varlaam, cu episcopii Ștefan al Rîm- ilui, Grigorie al Buzăului și Daniil al Strehaiei și cu mării dregă- au hotărît ca de-acum înainte preoții din eparhia Rîmnicului să obligați să plătească vistieriei cîte 750 de galbeni anual, precum > altă sumă de bani — neprecizată — la înnoirea domniei, fiind tite de mai multe dări. Aceleași scutiri le-a acordat și Gheorghe :a Vodă, la 2 martie 1674. în hrisovul acestui domn, se prevedea ca oții din eparhia Rîmnicului să plătească o dare anuală de 750 de aeni, cei de la Buzău 500, cei din noua eparhie a Strehaiei 150 spr.e cei din cuprinsul Mitropoliei nu se spunea nimic). Dar aceste scutiri n-au fost întotdeauna respectate, lucru constatat le Șerban Cantacuzino, care, la 23 iunie 1682, hotăra ca preoții acum înainte să dea numai la haraciu birul dreptu și sama cea e și la înnoirea domniei poclonul legiuit».

Fiscalitatea excesivă din timpul lui Constantin Brîncoveanu a avut lări și asupra preoțimii. Din *Condica vistieriei* din acea vreme aflăm preoții plăteau dări foarte numeroase. în urma plîngerilor pe care ÎU adresat domnului, acesta a hotărît, în 1698, să acorde preoților, ruptoare» pentru «ca să nu fie supărați în toată vremea cu dăjdii, rînd cu țara». Drept aceea, li se impunea din nou doar plata unor i globale : 7000 de galbeni preoții și diaconii din cuprinsul Mitro-

poliei, 2800 cei din eparhia Râmnicului și 2000 cei din eparhia Buzăului. Observăm deci o creștere enormă a dărilor față de cele din 1673. În afară de aceasta, preoții mai plăteau numeroase dări pe averea personală, ca și restul contribuabililor. Totuși, la unele din aceste dări pe avere, preoții se bucurau de anumite reduceri, în comparație cu restul locuitorilor.

Din cauza acestui aspru regim fiscal aplicat preoților, Ștefan Vodă Cantacuzino, la scurt timp după ce a ajuns domn, a dat un hrisov, la 27 aprilie 1714, prin care acorda tuturor preoților și diaconilor scutire «de toate dăjdiile». De-acum înainte, ei urmau să plătească numai «ploconul» mitropolitului sau al episcopului eparhiot, câte un galben pe an.

Din hrisovul lui Grigorie Ghica menționat mai sus, cunoaștem și obligațiile credincioșilor față de preoții parohi : «să-i facă clacă cu plugul de toamnă o zi, de primăvară o zi, la secere o zi, la coasă o zi». Cei care nu puteau face aceste patru zile de clacă pe an, precum și «fieștecare mahalagi», deci credincioșii din orașe, erau datori să dea preotului câte un «obroc» de grâu de patru ocale (c. 80 l).

În Moldova, regimul fiscal al preoților era asemănător cu al celor din Muntenia. Fiind supuși la felurite dări către vistierie, unii dintre domnii țării au acordat scutiri întregului cler. De pildă, la 8 iulie 1632, Alexandru Vodă Iliș, acum domn al Moldovei, a hotărât, împreună cu cei patru vlădici și cu boierii din sfatul domnesc ca «să fie cinul preoțesc slobod de toate nevoile», scutind «pe toți preoții din toată țara- noastră Moldova, de toate dările câte au fost asupra lor pînă acum».

Dar aceste ușurări de dări n-au fost respectate de domnii următori, fapt care l-a determinat pe Constantin Cantemir, în 1691, să fixeze o dare anuală de doi ughi pentru fiecare preot și alți doi ughi la înnoirea domniei.

O situație mai bună aveau ca și în Muntenia preoții de la bisericile domnești care au primit, în repetate rînduri, scutiri de dări.

În afara dărilor către domnitor, preoții plăteau anumite taxe și către chiriarhul locului. În *Descrierea Moldovei*, Dimitrie Cantemir nota că mitropolitul (probabil și cei trei episcopi sufragani) primea anual, de la fiecare preot din eparhia sa, «două sute de aspri ca dajdie și o piele de vulpe sau jder».

Abaterile clerului, de orice natură ar fi fost, erau judecate de chiriarhul locului, și nu de dregătorii domnești. Astfel, la 24 februarie 1649, deci în timpul lui Vasile Lupu, s-a hotărât, în sfatul domnesc al Moldovei, ca fiecare chiriarh să judece în eparhia sa pe călugări,

gărițe, preoți și diaconi, iar pe episcopi să-i judece mitropolitul. ;ămîntul lui Vasile Lupu privind neamestecul autorității civile în cată slujitorilor Bisericii a fost întărit și de Gheorghe Ghica în și de Ștefăniță Lupu în 1659, în afară de crima de omor, care i să fie judecată în Divan. Alte hrisoave domnești, mai tîrzii, esc aceste dispoziții.

Rînduielile respective s-au păstrat mult timp, căci Dimitrie Canr scria în *Descrierea Moldovei* că «pentru greșeli mai mici fiecare edepsește de către mai marele său : diaconul de preot, preotul de spop, ieromonahul și călugărul de egumen sau arhimandrit, propui, egumenul și arhimandritul de episcop, episcopul de mitromitropolitul de domn... Pentru greșeli mai mari, care trebuie psite sau cu moartea ori cu luarea preoției, numai preoții, ieroahii sau călugării stau sub judecata episcopilor lor. Iar starețul, nandriții și arhieriei nu se pot pedepsi decît de către domn», ui că în secolul următor cunoaștem numeroși preoți caterisiți, fi de la slujbă, «puși la opreală» în cîte o mînăstire, ne face să em că și în perioada de care ne ocupăm se aplicau aceleași >psc. Un rol însemnat în viața bisericească de atunci aveau *protopopii*,

unul sau chiar mai mulți în fiecare județ. Ei erau oamenii de îdere ai ierarhului locului, pe care-l informau de cele ce se pe- în eparhie și-l ajutau în administrație. Ei recomandau candidați irotonie, cereau dispense de căsătorii în grade de rudenie sau ;au mărturii în cazuri de divorț, săvîrșeau anchete în parohii, cau abaterile clerului în subordine, în numele chiriarhului, figuca martori în felurite acte juridice etc.

O parte din aceste atribuții le reveneau datorită faptului că pe ci mitropolii și episcopii eparhioți erau aceia care pronunțau ințe de divorț, dădeau dispense de căsătorie și pedepseau pe cei trăiau în concubinaj. Trebuie să menționăm că mitropolii — >ri și episcopii — erau însărcinați adeseori de domnii țării cu carea unor procese civile și penale (de moștenire, proprietate, ucideri etc), deci aveau atribuții judecătorești foarte largi.

Preoțimea ortodoxă din Transilvania. Știrile despre preoții români leni sînt ceva mai bogate. Avem și cîteva referințe ale unor ni asupra lor. De pildă, un german care a fost un timp în servidomnitorului Gheorghe Ștefan al Moldovei — pribegit și prin LSilvania — scria că «preoții sînt la fel cu poporul, ca port și ca odărie țărănească , • între ei și oamenii de rînd nu este altă deo-

sebire decît aceea că știu să citească și să scrie și că poartă părul lung, pe cînd oamenii de rînd se tund». Iar în 1702, iezuitul Andreas Freyberger scria : «preoții poporului sau parohii slujesc Liturgia în dumineci și în zilele de sărbători, dar nici o dată în zilele săptămîinii. Ei se ocupă cu lucrul cîmpului : ară, grăpează, seceră, treieră grîul, ca și ceilalți țărani ; găsești cîte șase preoți în satele mai mari... ca îmbrăcăminte nu se deosebesc de ceilalți țărani... La adunări nu țin deloc cuvîntări compuse după puterea lor. Iar în zilele de sărbători și duminica, după ce s-a "terminat Liturgia, predică dintr-o carte veche (Cazania) și nu pronunță nici ce nu e cuprins în ea».

Numărul preoților era destul de ridicat. Unele sate aveau mai mulți preoți (în 1691, adunarea comitatului Maramureș hotăra să nu fie mai mult de doi preoți într-un sat). Unii din ei aveau și alte îndeletniciri : dieci (cîntăreți), copişti de manuscrise, zugravi de biserici și de icoane, legători de cărți.

De obicei, preoția se moștenea din tată în fiu, încît o parohie era păstorită, poate sute de ani, de preoți din aceeași familie (adevărate «dinastii» preoțești se pot urmări însă în secolele XVIII—XX). În aceste cazuri, tatăl era și dascălul fiului care se pregătea să-i urmeze la altar.

În genere, nivelul de pregătire al preoților era foarte scăzut. În sinodul convocat de mitropolitul Atanasie Anghel la Alba Iulia, în septembrie 1700, s-a hotărît, între altele: «Diecii care vreau să se preoțească să aibă carte de la protopop și să știe Psaltirea de înțeles și glasurile și toate tainele Bisericii și pînă nu va fi la Mitropolie 40 de zile, pînă atunci vlădica să nu-l preoțească; și popor să-i caute protopopul, căruia să-i dea o piele de vulpe».

Candidații la preoție se pregăteau, de obicei, în casele părintești, dacă proveneau din familii preoțești, sau la unele din modestele schituri și mînăstiri 'din Transilvania. Alții se pregăteau chiar și în școlile mînăstirești din Țara Românească și Moldova. Se pare că erau angajați uneori și călugări de peste munți care pregăteau pe viitorii preoți. În 1685 «popa Lupul și cu fratele nostru cu protopopul din Moisei» (Maramureș) scriau bistrițenilor despre «un călugăraș al nostru ce ne este dascăl și șeade în casa noastră de ne învață un *fecior al nostru ce este popă*». Înseamnă că își completa pregătirea după hirotonie. Alții se pregăteau în școlile înființate de autoritățile de stat calvine, la Alba Iulia, Lugoj, Caransebeș, Hațeg, Hunedoara și Făgăraș.

Existau însă și preoți cu o cultură mai aleasă, cum erau cei de la biserica Sfîntul Nicolae din Șcheii Brașovului, care aveau posibi-

să învețe în școala acelei biserici, reorganizată în 1597 de opul cărturar Mihai, colaboratorul lui Coresi. Unul din aceștia, opul Vasile (f 1659), a scris o *Cronică* a bisericii la care slujise, și în secolele anterioare, preoții și mai ales protopopii de la a Sfântul Nicolae din Șcheii Brașovului aveau o situație cu leosebită față de restul preoților români din Transilvania, avînd jătire școlară mult mai temeinică. Erau folosiți și acum ca sri la cetate», fiind trimiși adeseori în solii la domnii români te munți.

imeroși preoți de mir — mai ales din Bihor — erau copiști de crise. Am pomenit și în alte capitole pe preoții : Grigorie din i (sfîrșitul sec. XVI — începutul sec. XVII), Ioan din Sînpetrul oarei, Flore din Criștelec, Ioan și Giurgiu din Lunca Sprie, Urs)tiglet, Patru din Tinăud ș.a. Un preot cărturar a fost și proto-Ioan Zoba din Vinț, care a tradus și tipărit la Alba Iulia felu:rări moralizatoare, cărți de predici și de slujbă, și preoți erau zugravi de biserici și de icoane. Pomenim, de pe preotul Luca din Iclodul Mare, în părțile Dejului, care a o icoană a Maicii Domnului, ajunsă în mînăstirea Nicula, unde mit făcătoare de minuni.

n cercetarea feluritelor mărturii ale vremii, ne putem face o te și asupra *vieții religios-morale* a preoților transilvăneni. Fap-ei erau aleși de credincioși, din mijlocul lor, și erau reco-ți la hirotonie nu atît pentru învățătura lor, cît mai cu seamă viața lor curată, pentru însușirile lor sufletești, este un in-că preoții noștri de acum trei veacuri aveau o viață morală Dară. Trăind în post și rugăciune, ferindu-se de abateri de na-îorală, dînd o creștere sănătoasă numeroșilor lor copii, preoții ădată puteau fi cu adevărat o pildă vrednică de urmat pentru iții lor. Neputînd propovădui adevărurile evanghelice prin «cu-din lipsa unei pregătiri corespunzătoare, ei «predicau» credin-r prin faptă, adică prin însuși exemplul vieții și activității lor amiliilor lor. Poate tocmai această viață duhovnicească înaltă riților și disprețuiților «popi valahi» făcea pe mulți credin-apartinători confesiunilor «recepte», să solicite rugăciunile lor, de care se plîngeau adeseori autoritățile de stat sau reprezen-:elor «trei națiuni».

eoții slujeau în duminici și sărbători, iar în posturile mari obiș-să slujească și în zilele de miercuri și vineri. Numărul sărbă-era destul de ridicat, după cum aflăm din hotărîrile sinodului -at de mitropolitul Dosoftei, în 1627. Desigur numărul exagerat

al sărbătorilor avea și o explicație de ordin social, urmărindu-se reducerea numărului zilelor de robotă. În soborul convocat de mitropolitul Sava Brancovici în 1675, se hotăra ca preoții «de pe la orașe și de pe la biserici unde sunt mai cu dobândă și plata li se dă mai bună», să slujească zilnic ; ceilalți preoți erau obligați să slujească în zilele de duminică, miercuri și vineri, în sărbători, iar în timpul posturilor zilnic.

Unii preoți, cu o situație materială mai bună, erau ctitori de lăcașuri sfinte. De pildă, vechea biserică din Hunedoara (secolul XV) a fost refăcută în 1634 «cu osteneala și împreună cu toată cheltuiala protopopului Ianăși ot Hinidoara i protopop Nicolae I Vasilie snă protopop Ianăși i Stație gineri-sau și cu mila a mulți neguțători...». Iar biserică din Ciula Mare, de lângă Hațeg, a fost ridicată, în 1680, prin osteneala și cheltuiala protopopului Ioan Muntean din Tuștea.

Numeroasele biserici din tot cuprinsul Transilvaniei, Banatului, Bihorului și Maramureșului, durate din -lemn, după posibilitățile materiale ale credincioșilor, erau desigur ridicate din îndemnul și cu purtarea de grijă a smeriților lor slujitori. Iar podoabele lor, îndeosebi «ștergarele românești», aflate și azi în multe biserici de sat din Transilvania, fără îndoială că erau lucrate și de mîna preoteselor. Cărțile de slujbă erau procurate uneori de preoți care făceau cîte un drum lung și obositor pînă la Rîmnic, București sau alte centre eparhiale extracarpătice.

Este adevărat că se cunosc și abateri disciplinare ale preoților. Dar conducerea Bisericii — mitropolitul și soborul mare — au luat măsuri, în cîteva rînduri, pentru îndreptarea răului. De pildă, soborul convocat de mitropolitul Dosoftei la Alba Iulia la 4 iunie 1627 lua felurite măsuri pentru ridicarea vieții morale a clerului român. Între altele, se prevedeau pedepse în bani («gloabe») pentru preoții care nu-și îndeplineau cu conștiinciozitate îndatoririle lor sau nu aveau cele trebuitoare pentru săvîrșirea slujbelor.

Peste o jumătate de veac, în 1675, cînd mitropolitul Sava Brancovici a convocat în sobor la Alba Iulia pe toți jurații scaunului mitropolitan și pe protopopii eparhiei, s-au luat noi măsuri pentru întărirea vieții religios-morale a clerului și a credincioșilor (înlăturarea superstițiilor, măsuri disciplinare pentru preoți, măsuri privitoare la săvîrșirea slujbelor etc).

Cunoaștem cazuri de abateri disciplinare judecate de înșiși mitropoliții din Alba Iulia. De pildă, în 1606, mitropolitul Teoctist, împreună cu Luca al Ungrovlahiei au înlăturat din slujbă pe preotul Neagoslav de la biserică Sfîntul Nicolae din Șchei (originar însă din

Românească), învinuit de «necuviință și mândrie». Din *Istoria icii Slintul Nicolae din Șchei*, scrisă de protopopul Radu Tempea II, aștern felurite neînțelegeri ale preoților de acolo, judecate tot de poliții din Alba Iulia. Unii erau recăsătoriți, dat fiind faptul că sinod» calvin ținut la Aiud în 1569 a admis căsătoria a doua a ilor români. La dorința lui Mihai Viteazul, Dieta Transilvaniei, acată la Alba Iulia în iulie 1600, a luat măsuri împotriva unor . de preoți. Dar, acestea erau cazuri izolate, căci majoritatea preo-

— așa cum am spus mai sus, duceau o viață morală superioară, d sluji drept pildă de urmat pentru credincioșii lor. —ntîlnim și în cursul acestui secol preoți care au participat la irile poporului român pentru dreptate socială și împotriva asu- otomane. De pildă, protopopul Simion Brancovici din Ineu — •ui.mitropolit al Ardealului — s-a ridicat adeseori împotriva tur- care stăpîneau pe atunci părțile vestice ale României de azi, încît ia spuneau despre el că «ziua e preot, iar noaptea vrăjmaș înar- ji stricător de pace». în 1659 se înrolase în oastea principelui rghe Râkâczy II, împotriva turcilor, preotul Gheorghe din Ciurila, unții Apuseni, în fruntea unei cete de 600 de oameni. După ce itat împotriva turcilor la Deva, Hunedoara, Baia de Criș, Beiuș, sa, Zlatna și în alte părți, a fost prins, chinuit și tras în țepă gâraș. 'tarea social-materială a preoților transilvăneni era mult mai grea

a fraților lor din Muntenia și Moldova. De cele mai multe ori, iu iobagi ca și păstoriții lor, îndurînd împreună aceleași împilări artea proprietarilor de pămînt, străini de legea și de limba lor. din ei erau obligați să facă robotă, adică să lucreze cu brațele vitele pe moșia proprietarului local sau să-i dea un «onorar», ; bani, fie în natură (piei de vulpe, ceară etc). în același timp, i obligații și către fisc, deci către vistieria principatului, alții conducerea marilor orașe (Făgăraș, Brașov, etc). Lceasta tristă stare de lucruri, pentru preoți și credincioși deo-fă, a avut și o parte pozitivă, în sensul că între ei s-a format nsă legătură sufletească, încît — spre deosebire de preoții con-lilor «recepte» — preotul român era identificat întru totul cu icioșii săi, atît la bucurii, dar mai ales la necazuri. O ameliorare iului lor s-a făcut abia în timpul scurtei domnii a lui Mihai zul, care a cerut Dietei — convocată la Alba Iulia, între 20—27 1600 — scutirea de robotă a tuturor preoților români. Dar ei au putut bucura mult timp de aceste scutiri, ci dimpotrivă, după gerea domnului român la Miraslău, soarta li s-a înrăutățit. Astfel,

în ianuarie 1601, Dieta hotăra ca preoții români să dea câte doi florin pentru nevoile oștirii care a alungat pe Minai, iar cei care l-ai sprijinit să fie pedepsiți sau alungați din Transilvania.

Starea grea a preoților români reiese și dintr-un act emis de principele Gabriel Bâthory la 9 iunie 1609, prin care le acorda dreptul să se mute împreună cu familiile lor, pe orice altă moșie, scutindu-și de robotele iobăgești obișnuite. Drepturile respective au fost confirmate și de principele Gabriel Bethlen, la 25 iunie 1614. Mai târziu la 18 septembrie 1624, a scutit pe preoții din Țara Făgărașului de «decii jna» (zeciuala) către fisc. De altfel, preoții din această regiune au primit scutiri de dijme și în alte împrejurări, fie de la principe, fie de la căpitanul cetății Făgăraș (unii preoți din Țara Făgărașului era «nobili»). Tot Gabriel Bethlen acordase în 1614 preoților din Bihoj Crasna și Solnocul de Mijloc aceleași drepturi pe care le aveau preoții calvini. Desigur, prin aceste măsuri Bethlen urmărea și îndeplinirea cunoscutele sale planuri de «calvinizare» a preoților români și, prin ei, a credincioșilor.

La 15 martie 1659, principele Acațiu Barcsai — la rugămintea mitropolitului Sava Brancovici — scutea pe preoții români de «dare dijmelor și a nonelor». Iar peste cinci zile, acorda, printr-un decret deosebit, scutire de dări pe seama preoților din Țara Făgărașului Sub principele Mihail Apaffi, mitropolitul Sava Brancovici a izbut să obțină — în patru rînduri — scutiri de dări către fisc pe seama preoților săi. Dar înlesnirile acordate de principii Transilvaniei slujitorilor Bisericii Ortodoxe au nemulțumit pe reprezentanții celor «tr națiuni» recepte. Mai mult chiar, împotriva măsurilor repetate ale principelui, Dieta întrunită la Sighișoara, în 1680, a abrogat toate scutirile acordate pînă atunci preoțimii.

Starea preoților români s-a înrăutățit după ce Transilvania ajuns în stăpînirea Habsburgilor (1688), cînd ei erau supuși atît obligațiilor față de «domnii de pămînt», cît și unor contribuții excesive către fisc. De pildă, în 1689, Dieta Transilvaniei a impus preoților români o contribuție specială de 13.250 florini, 7000 cibele de grî 300 măji de carne, 29 bucăți de vin, 900 cibele de ovăz și 200 care de fi

în afară de dările către fisc și de obligațiile către nobilii proprietari de pămînt, preoții transilvăneni erau îndatorați să dea câte un florin pe an mitropolitului. Acesta mai primea de la fiecare biserică, anual, câte 24 de bani, 4 piei de miel, 22 de luminări, și pentru o sfințire de biserică un florin.

În ocazia vizitelor canonice pe care le făceau vlădicii români ironii (de care se plîngeau adeseori nobilii maghiari și sași), aveau felurite daruri din partea preoților și a credincioșilor (pînză >ături, cereale, miere, luminări, vite, oi, bani etc). La rîndul lor, preoții erau obligați să dea o «dajdie» principilor din Alba Iulia, după unele izvoare, ar fi constat din 32 de piei de samur, 4 de rîs, ini de jder și 25 de florini.

>ar care erau «venitele» («taxele stolare») pe care le primeau preoții de la credincioșii lor? Dintr-un act din 1682 de la preoții din B Nasăudului, aflăm că mitropolitul Sava Brancovici stabilise ca fiecare «casă» să plătească cîte 10 bani anual, o mierță și zile de clacă și pielicele de miel. Preoții năsăudeni se plînseseră că nu pot să-și încaseze aceste venituri. La 27 iunie 1688, mitropolitul Varlaam, soborul mare întrunit la Alba Iulia a stabilit să plătească veniturile preotului, hotărînd ca «tot omul să-i dea o zi de grîu și una de ovăs și o zi de coasă și alta de secere pînă la Sînpetru un caș ; cine n-are oi să plătească cașului în ziua de Paști 2 potori. De botez 12 bani, de cununie 10 bani. Și dacă se va strica ceva la casa popii, satul să direagă, să ereg biserica așa să grijească și casa popilor». Desigur, aceste venituri erau neîndestulătoare, căci satele erau mici, cu credincioși puțini, iar în unele din ele slujeau mai mulți preoți. Așa se făcea că unii dintre ei se plîngeau mitropolitului sau chiar autorităților că nu-și puteau încasa veniturile preoțești.

Existența și descrierea *protopopii* transilvănene. Ei erau condusi de mitropolit și de soborul mare din Alba Iulia, fiind confirmați de autoritățile locale (comitat, cetate). Ei erau membri de drept ai «soborului mare» al Mitropoliei (din care făceau parte și unii preoți), care se întrunea la Alba Iulia, o dată pe an, de regulă prin iunie, avînd ca atribuții alegerea mitropolitului («juraților» Mitropoliei, precum și a felurite probleme administrative). Ca oameni de încredere ai mitropolitului («chip vlădicesc»), preoții inspectau pe preoți, încasau dăjdiile vlădicești, pronunțau și de divorț, aplicau amenzi.

În toată Transilvania erau aproximativ 50 de protopopi. Ei aveau venituri din parohiile de sub ascultarea lor. Toți protopopii plăteau anual cîte 10—20 florini cetății sau principelui, în afară de s de Crăciun, Paști și Rusalii.

Unii protopopi au ajuns la situații deosebite, datorită orientării lor calvine. De multe ori, așa cum am arătat și în alt loc, principii

calvini numeau protopopi fără să mai întrebe pe mitropolit (Petri din Ciuci, Ștefan din Berivoi, pe care i-am amintit în alt loc). Aceștii erau puși sub ascultarea superintendentului calvin, avînd dreptul de a face vizite canonice în satele respective, de a predica românești și de a ajuta la propagarea doctrinei calvine.

O situație privilegiată a avut și protopopul filocalvin Ioan Zobi din Vinț, ridicat de Mihail Apaffi la rangul de nobil, împreună cu fratele său și cu toți urmașii lor. Deși era un bun cărturar, totuși el n-a avut un rol odios în judecarea și condamnarea mitropolitului Sav. Brancovici. Se cunosc cazuri și de alți preoți «înnobilați», desigur toți pentru orientarea lor filo-calvină.

Viața religios-morală a credincioșilor. Viața aleasă a călugărilor români, a preoților de mir și a familiilor lor, slujbele bisericești din duminică și sărbători, cazaniile care se citeau în cadrul lor, spovedaniile, posturile de peste an, hramurile marilor mănăstiri, care atrăgeau mii de închinători — toate au avut o influență covârșitoare asupra vieții duhovnicești a credincioșilor români. Dar pe lângă acestea secolul al XVII-lea și începutul celui următor au oferit credincioșilor lor o seamă de pilde vrednice de urmat. Mitropoliți ca Varlaam și Dosoftei ai Moldovei, Iosif al Timișoarei, Ilie Iorest și Sava Brancovici ai Transilvaniei, dar și atîția «pustnici» sau «sihaștri» trăitori mai ales în «sihaștriile din Subcarpații Moldovei și Munteniei, mulți sotiți de credincioși ca «sfînți», au fost pilde vii de adevărată viață duhovnicească. Sub înrîurirea acestora atîția tineri și tinere, dar și bărbați și femei în vîrstă, mai ales văduve, din toate păturile sociale și-au părăsit familiile, luînd «jugul lui Hristos» în mănăstirile sau schiturile existente pe atunci fie pe pămîntul românesc, fie la Muntele Athos, ori chiar în Țara Sfîntă.

În Țara Românească și Moldova se cunosc în acest timp și cîțivi «mucenici» care și-au jertfit viața pentru Hristos, întocmai ca martiri dacoromani din primele veacuri creștine. De pildă un tînăr din părțile Olteniei, cu numele Ioan, a fost ucis de turci la Constantinopol, la 12 mai 1662, pentru că n-a vrut să abjure credința creștină și să accepte islamismul. Patriarhia ecumenică l-a trecut în rîndul sfinților în același an, fiind cunoscut în sinaxare sub numele de «Ioan: Românul» sau «Valahul». Biserica noastră a hotărît generalizarea cultului său abia în 1955, fiind prăznuit în fiecare an la 12 mai, ziua muceniei sale. Tot în 1955, Sf. Sinod a canonizat pe mitropoliți Ilie Iorest și Sava Brancovici ai Transilvaniei, ca vrednici apărători

nteii ortodoxe, întrucît au suportat închisoare și au fost înlă-
lin scaun pentru convingerile lor ortodoxe și refuzul de a
î cu calvinii.

15 august 1714 domnitorul Constantin Brîncoveanu al Țării
ști, împreună cu cei patru fii ai săi — Constantin, Ștefan,
Matei — precum și sftenicul său Ienache Văcărescu, au fost
iți la Constantinopol, pentru că au refuzat să abjure credința
și să treacă la mahomedanism. O eventuală apostazie a lor
nit urmări negative asupra credincioșilor români, care poate
st siliți să le urmeze exemplul, lucru ce ar fi zdruncinat din
întreaga viață religios-morală a poporului nostru. Desigur,
ar pentru credința ortodoxă a impresionat adînc pe contem-
încît numele domnitorului martir a intrat chiar și în cîntecele
ele populare românești. Canonizarea lor oficială, ca și a vred-
mitropolit Antim Ivireanul, înecat în 1716, sub învinierea
redință față de puternica împărăție otomană», încă nu s-a făcut,
i așteptată de credincioșii români.

eaga viață a celor menționați aci a fost străbătută ca un fir
iubirea față de Dumnezeu, de semeni și de țară, de stator-t
dreapta credință. Prin aceasta ei au săvîrșit o lucrare de
sau de renaștere duhovnicească în sufletele și în viața ere-
lor români. Toți acești «mucenici», ca și atîtea mii de călugări,
i credincioși cu viață «îmbunătățită», rămași anonimi, definesc
litatea românească a veacului al XVII-lea. *

*Concluzii. Se poate desprinde ușor constatarea că preoții
'ir din cele trei țări românești au dus aceeași viață grea ca
storiții lor. Cei din Transilvania erau expuși la o Întreită
iune: națională, socială și religioasă. In pofida greutăților
riale prin care treceau și a lipsei de învățatură mai înaltă,
fost buni îndrumători ai poporului credincios, atît în vremurile
ice cît și în cele de restriște.*

BIBLIOGRAFIE

oare. ACADEMIA ROMÂNĂ, *Documente privind istoria României. A. Veacul
XVII, 5 voi. (1601—1620), București, 1952—1957; B. Țara Românească. -VII, 4
voi. + indice, București, 1951—1954; TIMOTEI CIPARIU, *Acte ?nte
latine și românești, pentru istoria Bisericii române...*, Blaj, 1855, 80 p.;
N. IORGA, *Scrisori și inscripții ardeleni și maramureșene*, 2 voi., 1906,
LXVIII + 302 p. (I) + 336 (II); I. LUPAȘ, *Documente istorice e, voi. I,
1599—1699, Cluj, 1940, XVI + 522 p.*; AUREL RĂDUȚIU, *mănești tipărite la Alba
Mia în 1653*, In «Revista de Istorie», tom. 28, 5, p. 889—912.*

Lucrări. C. BOBULESCU, *Fete bisericești în războaie, răzvrățiri și revoluții*, Chisinău 1930, VI ■+> 118 p. i ȘTEFAN BERECHEȚ, *Dreptul vechilor noștri ierarhi la judecarea mirenilor*, în BOR, an. LVI, 1938, nr. 11—12, p. 741—761 (și extras, 23 p.) i' NICULAE M. POPESCU, *Preoți de mir adormiți în Domnul*, București, 1942 224 p.; ȘTEFAN LIȚPȘA, *Clerici români meșteșugari*, în ST, an. II, 1950, nr 7—8, p. 395—426; NICULAE ȘERBANESCU, *Atitudinea preoțimii iată de dreptele năzuințe ale poporului*, în BOR, an. LXXV, 1957, nr. 3—4, p. 220—242; N. GRIGORAȘ, *Situația clerului moldovenesc în prima jumătate a secolului al XVII-lea și reforma domnitorului Miron Barnovschi și mitropolitul Anastasie Crimca*, în MMS, an. XXXIII, 1957, nr. 1—2, p. 71—79; AURELIAN SACERDOTEANU, *Eliberarea preoților din *rumănie> în secolul al XVII-lea în Țara Românească*, în BOR, an. LXXXVI, 1968 r. 11—12, p. 1392—1410; STELIAN MARINESCU, *Competența și atribuțiile judiciare ale clericilor în secolele XIV—XVIII*, în BOR, an. LXXXVIII, 1970, nr. 7—8, p. 796—sili STELIAN MARINESCU, *Redactarea unor acte juridice de către clerici în trecutul nostru*, în MO, an. XXIII, 1971, nr. 9—10, p. 691—707; N. STOICESCU, *Regimul iiscal al preoților din Țara Românească și Moldova pînă la Regulamentul Organic*, în BOR, an. LXXXIX, 1971, nr. 3—4, p. 335—354.

Pentru preoțimea din Transilvania să se vadă : N. IORGA, *Safe și preoți din Ardeal*, București, 1902, 349 p.; ION MATEI, *Preoțimea românească ardeleană în veacul al XVII-lea. Studiu istoric*. Sibiu, 1911, 67 p.; ZENOVIE PA.GLIȘANU, *Contribuții istorice privitoare la situația materială a preoțimii române din Ardeal*, în CC, an. VI, nr. 5, 1916, p. 135—140; CANDID C. MUȘLEA, *Istoria bisericii Slintul Nicolae din Șcheii Brașovului*, 2 voi., Brașov, 1943—1946, 427 + 455 p.; ALEXANDRU HERLEA, VIRGIL ȘOTROPA și IOAN FLOCA, *Vechile legislații transilvane. I. Approbatăe Constitutiones, 1653*, în MA, an. XXI, 1976, nr. 7—9, p. 425—615 (și extras).

XLVI

LEGATURILE BISERICII ORTODOXE ROMÂNE CU BISERICILE ORTODOXE DE LIMBĂ GREACA IN SECOLUL AL XVII-LEA ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVIII-LEA

Î

În acest secol, la 1642, s-a convocat Sinodul de la Iași, la care participat reprezentanții celor trei mari ramuri ale Ortodoxiei : acă, slavă și română, care au aprobat cunoscuta *Mărturisire* a ropolitului de neam român Petru Movilă al Kievului, devenită te de doctrină a întregii Ortodoxii. Era o dovada a prestigiului sebit la care se ridicase Ortodoxia românească în acel timp.

Legăturile românilor cu Bisericile ortodoxe de limbă greacă au rit considerabil prin patriarhii, mitropoliții, profesorii, egumenii :ălugării greci veniți la noi, mulți din ei sfârșindu-și chiar viața pământ românesc ; prin ierarhii greci care au păstorit la noi (Luca Cipru și Grigorie ai Ungrovlahiei, Ignatie Grecul de la Râmnic) ; ir prin unii arhierii «titulari» greci, aleși la noi și hirotoniți pe ma unor vechi scaune episcopale de mult dispărute, dar care ineau în țările noastre ; prin tiparnițele grecești înființate la noi, rare s-au imprimat cărți de slujbă și de apărare a Ortodoxiei (Iași, urești, Snagov, Râmnic, Tîrgoviște) ; prin Academiile grecești de fîrgoviște, Iași și mai ales prin cea de la mînăstirea Sfîritul Sava București, la care au activat dascăli greci, unii din ei oameni de tă cultură, cu elevi **greci dar mai mult români,- prin** ajutoarele eriale acordate de domnii români — mai ales sub forma «în-îării» de mînăstiri — «Locurilor Sfinte» din Răsărit (cele patru •iarhii apostolice, **mînăstirile din** Muntele Athos, Meteore, Muntele ii etc-). Această intensă activitate cultural-bisericească a fost polă datorită sprijinului statornic și generos al domnilor români, din s menționăm aci **pe Vasile Lupu, Matei Basarab, Șerban Cânta-**

cuzino și mai ales pe Constantin Brîncoveanu, sub care cultura grecească pe pământ românesc a cunoscut o remarcabilă înflorire.

Creșterea continuă a influenței grecești în viața politică, economică, socială și cultural-bisericească a țărilor românești extracarpătice a provocat nemulțumirea și aversiunea maselor largi românești, încît s-a ajuns la cîteva mișcări împotriva grecilor așezați la noi (a lui Bărcan Stolnicul, Lupu Paharnicul Mehedințeanul în 1617, mișcările care au dus la numirea ca domni a lui Matei Basarab și Vasile Lupu). închinările de mînăstiri la Locurile Sfinte au dus la abuzuri și neorînduiei, încît domnitorul Leon Tomșa, grecizat de altfel, a fost silit să dea un «așezămînt» împotriva călugărilor greci, prin care se reînnoia dreptul țării de a-și alege pe cine voia în fruntea eparhiilor și a mînăstirilor, iar Matei Basarab a hotărît să procedeze la «dez-închinarea» unor mînăstiri (1639). Cu toate acestea, situația n-a putut fi remediată decît pentru scurt timp, căci amestecul grecesc în treburile țării a început să se facă din nou simțit.

Vom înfățișa, în cele ce urmează, cîteva aspecte esențiale ale legăturilor Bisericii Ortodoxe Române cu Bisericile Ortodoxe surori, stărîind asupra celor pe care nu le-am semnalat în capitolele anterioare.

Legăturile cu Patriarhia ecumenică. Domnii români au acordat un sprijin material permanent acestei Patriarhii, ai cărei titulari i-au vizitat în mai multe rînduri, venind după ajutoare. Mitropoliții celor două țări românești erau recunoscuți de patriarhii ecumenici, cărora le plăteau o dare anuală.

Cel mai de seamă patriarh ecumenic în această perioadă a fost *Ciril Lucaris*, care a întreținut permanente legături cu țările noastre, încă în primăvara anului 1594, pe cînd era ieromonah, a trecut prin Moldova, în drumul său la cneazul ortodox Vasile din Ostrog, în voievodatul Volhiniei din Polonia, unde a fost trimis de patriarhul Meletie Pigas al Alexandriei, ca să întărească pe credincioșii ortodocși de, aici amenințați cu uniația. în 1601, s-a reîntors la Alexandria, oprindu-se din nou la Iași, la curtea lui Ieremia Movilă, unde a rostit cîteva cuvîntări, în Duminicile Triodului și Penticostarului. A ajuns la Alexandria, numai cu două zile înainte de moartea lui Meletie Pigas (•)• 13 septembrie 1601), căruia i-a urmat în scaun. în 1612 a ajuns locțiitor de patriarh ecumenic, dar nu s-a putut menține decît o lună. Din Constantinopol, s-a îndreptat spre Țara Românească, la colegul său de studii de la Veneția și Padova, Radu Mihnea, fiind primul patriarh de Alexandria care a vizitat țările noastre. Aici a scris, în latinește, un tratat despre doctrina și organizarea Bisericii

jxe, cerut de un pastor olandez (1613). A trecut pentru câteva i Moldova, la domnitorul Ștefan Tomșa, unde a rostit câteva ari. S-a reîntors apoi în Țara Românească, unde a ținut alte ari la Mitropolia din Tîrgoviște și a sfințit mînăstirea Radu din București, închinată tot atunci mînăstirii Ivir din Muntele Acum a fost închinată Alexandriei mînăstirea Stăneșii, iar ani mai tîrziu Segarcea.

1620 era din nou în Țara Românească, fiind ales tocmai alunei, ioiembrie 1620, în scaunul de patriarh ecumenic. A păstorit în ii cu totul vitrege, fiind înlăturat de turci din scaun de cinci tai ales prin intrigile iezuiților, și compromis prin publicarea *Aărturisiri* de credință calvină, pusă sub numele său, la Geneva, 19 și 1633. în cele din urmă, a fost sugrumat din ordinul sulta- la 29 iunie 1638, și aruncat în apele Bosforului. Ca patriarh nic, Ciril Lucaris n-a mai trecut prin țările noastre, dar a raen- legăturile cu ele prin scrisori. De o mare însemnătate este area sa din 2 septembrie 1629 către principele Gabriel Bethlen nsilvaniei, prin care respingea cu indignare propunerea acestuia și da consimțămîntul la trecerea românilor transilvăneni la ism.

n capitol însemnat în legăturile noastre cu Constantinopolul 1-a tuit domnia lui Vasile Vodă Lupu, adevărat protector al Patriar- \ceasta avea numeroase datorii făcute cu ocazia ocupării scau- la care se adăuga și «tributul» anual pe care era obligată să-l scă turcilor. Domnul moldovean a luat asupra sa achitarea >r acestora. în schimb, a cerut să se instituie o comisie de trei atru epitropi, aleși de sinod, care să coordoneze treburile eco- e, recunoscîndu-și dreptul de control asupra acesteia, urmărind

Viitor să nu se mai aleagă ierarhi prin simonie. Pentru acest • neprețuit oferit de domnul român, patriarhul *Partenie I zis cel i și sinodul său au hotărît să-i dăruiască moaștele Cuvioasei "hiv.a (păstrate pînă atunci în biserica Sfîntul Gheorghe din). Ele au fost aduse în Moldova și așezate în biserica Sfîntii Trei ii din Iași, la 13 iunie 1641.*

u toate acestea, în septembrie 1644, Partenie I cel Bătrîn a fost rat din scaun și înlocuit cu *Partenie II zis cel Tînăr*, cu concursul asile Lupu. în octombrie 1646, acest Partenie II a fost înlăturat :aun tot prin Vasile Lupu, care i-a plătit și datoriile făcute în cei ni de păstorire. De aceea, Nicolae Iorga scria, pe bună dreptate : ditor al întregii vieți ortodoxe, supraveghetor al ei de fiecare răsplătitor darnic, dar și pedepsitor fără cruțare, făcător și

răsturnător de patriarhi, găzduitor al frunțașilor Bisericii răsăritene, convocator de sinoade și îndreptător al credinței prin hotărârile acestor adunări ținute în umbra lui, Vasile Vodă merită un loc mare în istoria întregii lumi ortodoxe» (*Vasile Lupu ca următor al împăraților de răsărit*, p. 207).

Dintre ceilalți patriarhi de Constantinopol care au călătorit prin țările române consemnăm pe *Atanasie Patellaros*, fost mitropolit al Tesalonicului, iar în 1634 — pentru abia 40 de zile — patriarh ecumenic. A stat ani în șir la mînăstirea lui Păun Vameșul de lângă Iași, închinată la Xiropotam în Sfîntul Munte. În 1652, Vasile Lupu a reușit să-l pună pe Atanasie din nou în scaunul patriarhal, dar nu s-a putut menține decît 15 zile. A plecat din nou în Moldova, trăind în mînăstirea Sf. Nicolae din Galați, iar de aici în Rusia, unde a primit daruri bogate din partea țarului. La reîntoarcere a murit într-o mînăstire din Ucraina (1654).

Unul dintre urmașii săi, *Partenie IV Moghilalul*, fost patriarh ecumenic în cinci rînduri (între 1657—1685), a călătorit în Țara Românească prin 1655. Pentru a-și putea cîștiga mijloacele de existență, patriarhii care s-au succedat în scaunul i-au încredințat cîrmuirea Mitropoliei Proilaviei (1667—1671), apoi a Tîrnovei și a Vidiriului. A murit la București, după anul 1688.

Un alt patriarh de Constantinopol, *Dionisie IV Seroglanul (Mouselinul)*, fost mitropolit de Larissa și deținător al scaunului ecumenic în cinci rînduri (între 1671—1694), ierarh învățat, înrudit cu Cantacuzinii, puternici pe atunci în Constantinopol, a avut strînse legături cu țările noastre (slujise și ca secretar al lui Matei Basarab). În 1681 — ca fost patriarh — a venit în Țara Românească, la Șerban Cantacuzino, pe care a izbutit să-l împace cu Gheorghe Duca al Moldovei. În vara anului următor, cu ajutorul lui Șerban Cantacuzino, și-a reluat scaunul patriarhal pentru a treia oară. În 1687, după ce a pierdut din nou scaunul, a venit tot în Țara Românească, unde, în anul următor, a slujit la înmormîntarea binefăcătorului său, Șerban Cantacuzino, și a uns domn pe Constantin Brîncoveanu. Cu ajutorul acestuia, și-a reluat scaunul, pentru a cincea oară, în 1693, dar nu l-a putut păstra decît șapte luni. În aceste împrejurări, a venit din nou în Țara Românească, la Tîrgoviște, unde și-a dat obștescul sfîrșit (1696), fiind îngropat în fosta catedrală mitropolitană de acolo.

Contra-candidatul lui Dionisie IV, *Iacob*, care a păstorit în scaunul ecumenic în trei rînduri (între 1679—1688), a venit în ambele țări în cîteva rînduri. În 1693, a slujit la înmormîntarea lui Constantin Cantemir, alături de patriarhii Gherasim al Alexandriei și Dositei al

limului. S-a stins din viață la Iași, în 1700, fiind îngropat în tiera Golia, unde se mai păstrează piatra sa de mormânt. i rugămintea patriarhului *Calinic II*, Constantin Brîncoveanu a t din temelie biserica Sfîntul Nicolae din Galata (Constantinopol), usese distrusă de un incendiu.

îgăturile cu Patriarhia Alexandriei. După Ciril Lucaris, țările e au mai fost cercetate și de alți patriarhi din Alexandria Egipt- Urmașul său, Gherasim Spartaliotis (1620—1636), a trimis în Românească, Moldova și Rusia pe ieromonahul Ioanichie, viitor rh, pentru a strînge ajutoare. Învățatul patriarh *Mitrolan rmls* (1636—1639), cu studii în Apusul Europei, unde a petrecut zece ani, autorul unei *Mărturisiri de credință* care-i poartă e, a vizitat țările noastre ca ieromonah și însoțitor al lui Ciril is. în 1638, a venit din nou, aflîndu-și sfîrșitul la Tîrgoviște, în vara anului 1639, fiind îngropat tot aici.

rmașul său, *Nichiitor Klarozanis*, a ocupat scaunul alexandrin îtorul lui Vasile Lupu, în 1639. In același an era în Moldova și ra Românească. în 1645 a venit pentru a doua Oară la Curtea asile Lupu, de unde voia să plece în Rusia, dar nu i-au îngăduit ,• în același an și-a aflat sfîrșitul în Moldova, atriarhul *Ioanichie Diodios* (1645—1657) a ocupat scaunul tot utorul domnului moldovean, la care a venit să solicite ajutoare, irhul *Paisie* (1657—1678), care a luat parte la sinodul ținut la ava în 1666—1667 pentru osîndirea patriarhului Nicon, la reîntoar-s-a oprit și în țările noastre. Urmașul său, *Partenie Prohoros* —1688), a cercetat de două ori țările române înainte de a fi patriarh, ca exarh al mînăstirilor românești închinat Sfîntului unt, iar după alegere a petrecut aproape doi ani în Moldova și Românească, cercetînd, cu acest prilej, mînăstirile Stănești și cea din Oltenia, închinat Patriarhiei de Alexandria. Qtimul patriarh alexandrin din acest secol a fost *Gherasim as* (1688—1710), care a întreținut strînse legături cu Constantin oveanu și cu Cantemireștii, cercetînd țările noastre în trei rînduri. tima sa călătorie la noi a slujit la înmormîntarea mitropolitului isie al Ungrovlahiei, alături de Hrisant al Ierusalimului, și tot loi au fost de față la înscăunarea noului mitropolit Antim inul, la 22 februarie 1708, în Duminica Ortodoxiei. Tot cu prilejul ei călătorii, a binecuvîntat. cununia unei fiice și a unui fiu al snstantin Brîncoveanu. Acum, domnul muntean a închinat Patriar-

hieii de Alexandria mînăstirea Zlătari din București cu toate bunurile ei. Reiese că din cei șapte patriarhi de Alexandria care au păstorit în secolul al XVII-lea, unul singur n-a trecut prin țările noastre.

Legăturile cu Patriarhia Ierusalimului. Nevoile materiale în care se zbăteau, asupririle din partea turcilor, la care se adăuga acțiunea iezuiților stabiliți în Țara Sfîntă, au făcut pe mulți patriarhi greci din Ierusalim să urmeze exemplul celegilor lor din Constantinopol și Alexandria, venind după ajutoare în țările române. Astfel, patriarhul *Tcoian* (1608—1644), luptător energic pentru apărarea Ortodoxiei, a cercetat în mai multe rînduri țările noastre. În 1617, era la Iași, la curtea lui Radu Mihnea, cunoscut sprijinitor al grecilor, care a închinat acum Sfîntului Mormînt mînăstirea Galata. Da aci a trecut în Polonia (1620—1621), contribuind la reorganizarea Bisericii Ortodoxe ucrainiene, decăzută în urma «unirii» de la Brest din 1596, hirotonind șase episcopi și pe mitropolitul Iov Borețchi al Kievului, reorganizînd mînăstirile și punînd bazele unor «frății» ortodoxe. Reîntors la Ierusalim, pentru apărarea Bisericii sale în fața primejdiei catolice, Teofan a venit din nou în Moldova în 1628, cînd scaunul domnesc era ocupat de Miron Barnovschi. Acesta a închinat acum Ierusalimului ctitoria sa din Iași, biserica Adormirea, cunoscută sub numele Barnovschi, cu două sate. A revenit în Moldova în timpul lui Vasile Lupu, pe care l-a determinat să plătească toate datoriile Patriarhiei, care se ridicau la 56.000 florini. Mulțumită acestui ajutor substanțial, peste cîteva decenii, un alt patriarh de Ierusalim, Dositei, declara că «de la căderea Constantinopolului, nici un bazileu sau domnitor nu a făcut atîta bine scaunului patriarhal de Ierusalim». În 1643 era din nou la Iași, sfințind Sfîntul Mir, cu cheltuiala lui Vasile Lupu și primind închinarea bisericii Adormirea Maicii Domnului din Ismail, refăcută de marele paharnic Gheorghe, fratele domnului. În drum spre scaunul său, și-a dat obștescul sfîrșit, fiind îngropat în insula Halki.

îndată după moartea sa, Vasile Lupu a reușit să impună alegerea ca patriarh a lui *Paisie*, egumen la Galata și exarh pentru mînăstirile românești închinete Sfîntului Mormînt. Hirotonia lui s-a făcut la Iași, la 23 martie 1645, de către un sobor de arhierei, din care făcea parte și Varlaam al Moldovei. După o scurtă ședere la Ierusalim, a pornit spre țările ortodoxe, după ajutoare. În Țara Românească a primit o danie anuală de 50 de taleri din partea mînăstirii Polovragi. De aci a trecut în Moldova, apoi în Rusia. La reîntoarcere, a încercat să mijlocească o apropiere a domnilor români de țarul Alexei Mihailovici,

re i-a adus o scurtă întemnițare din partea turcilor. A murit în a cursul unor noi călătorii în orașele din jurul Mării Negre, ădaniile lui au fost continuate de patriarhul *Nectarie* (1661— ales la stăruințele lui Vasile Lupu — deși mazilit — și ale lui ie Ghica al Țării Românești. A venit în Moldova, stînd în ii de la Sfîntul Sava din Iași, de unde s-a reîntors la Ierusalim aeroase daruri din partea lui Eustratie Vodă Dabija. Cu banii , a refăcut numeroase biserici din Țara Sfîntă.

1669, s-a retras de bunăvoie din scaun, urmîndu-i *Dositei*, olitul Cezareii Palestinei, care, deși în vîrstă de numai 28 de izbutit să apere și să ridice ca nimeni altul, nu numai prestigiul hiei de Ierusalim, ci al Ortodoxiei întregi. Aproape patru i, *Dositei* a fost îndrumătorul activității cultural-teologice în greacă și mai ales apărătorul însuflețit al Ortodoxiei în fața lor catolice și protestante. A fost ridicat pe scaunul patriarhal vreme de mari frămîntări, cînd asupra Patriarhiei apăsa datoria i de 100.000 de taleri, iar iezuiții își desfășurau nestînjeniți atea în Țara Sfîntă. Era firesc ca și el să înceapă lungi călătorii irile române, unde mai fusese în două rînduri, ca însoțitor al esorilor săi Paisie și Nectarie, călătorii care au durat ani de -ar putea spune, fără exagerare, că adevăratele reședințe ale sitei erau în București și Iași, nicidecum în Ierusalim. în 1670,

București și apoi la Iași, unde a primit din partea prietenului leorghe Duca Vodă închinarea mînaștirilor Cetățuia — ctitoria ia — și Hlincea de lîngă Iași. Din daniile primite, a refăcut a Nașterii Domnului din Betleem, pe care a sfințit-o cu prilejul lui convocat la Ierusalim, în martie 1672, care a reluat discuția

Mărturisirii de credință atribuită lui Ciril Lucaris și a aprobat ia lui *Dositei* intitulată Pavăza *Ortodoxiei*.

1673 era din nou în Țara Românească și Moldova. Grigorie al Țării Românești a închinat acum Șfîntului Mormînt mînăș- -ălu (jud. Olt), ctitoria Buzeștilor, și schitul Ungurei (Buzău). rile catolicilor — care oferiseră o sumă enormă de bani turcilor cumpărarea Șfîntului Mormînt — îl recheamă la Ierusalim, nevoit sa-l răscumpere cu banii strînși în țările române. în rmători era în Moldova, cînd Antonie Vodă Ruset închina rhiei mînăștirea Cașin, ctitoria lui Gheorghe Ștefan. Tot atunci, olitul *Dosoftei* îi închina mînăștirea sa de metanie, Probota, anina Safta, văduva lui Gheorghe Ștefan, închina Bistrița, cti- ui Alexandru cel Bun, **fără** vreun **drept** ctitoricesc (peste cîțiva asitei a renunțat la aceste două mînăstiri).

în 1680, patriarhul Dositei a pornit într-o nouă călătorie, care a durat câțiva ani, străbătând toată lumea ortodoxă din Țara Sfântă în Balcani, țările române, Rusia și Georgia. Urmărea nu numai strângerea de ajutoare materiale, ci și închegarea unor legături cu Rusia — aflată în continuă dezvoltare — în vederea eliberării popoarelor subjugate de turci.

în 1680—1682 a înființat o tipografie grecească la mănăstirea Cetățuia de lângă Iași, reședința sa. din Moldova, în care au fost tipărite mai multe cărți de slujbă și lucrări teologice-polemice. în 1688 era în Țara Românească, fapt confirmat — între altele — de prefata *Bibliei* de la București, semnată de el, deși autorul era învățatul Constantin Cantacuzino Stolnicul. în 1693, a obținut de la Constantin Duca un hrisov de întărire a mănăstirilor închinare Sfântului Mormînt : Galata, Barnovschi, Bîrnova, Sfîntul Sava, Hlincea, Dealul Mare (lîngă Iași), Dumbrăvița (lîngă Focșani), Tazlău și Cașin. în Țara Românească i se mai închinase, în timpul lui Brîncoveanu, mănăstirea Sfîntul Sava din București, refăcută acum.

în 1697—1698 este întîlnit din nou în Țara Românească. La hirotonia tînărului și nestatornicului mitropolit Atanasie Anghel al Transilvaniei, săvîrșită la București, la 22 ianuarie 1698, l-a pus — împreună cu mitropolitul Teodosie al Ungrovlahiei — să semneze acea mărturisire de credință în 22 de puncte, care avea rostul sa-l întărească în dreapta credință, atrăgîndu-i atenția îndeosebi asupra învățăturilor atacate de calvini sau de catolici. în 1701, patriarhul Dositei a trimis o scrisoare lui Atanasie, alta lui Ștefan Raț, promotor al uniației, muștrîndu-i pentru lepădarea lor de la dreapta credință, iar în 1702, a adresat — împreună cu mitropolitul Teodosie — o pastorală către credincioșii din Transilvania, înștiințîndu-i că au aruncat anathema asupra lui Atanasie și îndemnîndu-i să nu se abată de la credința ortodoxă.

Apărătorul neobosit al Ortodoxiei s-a stins din viață la Constantinopol, la 7 februarie 1707, în vîrstă de 66 de ani, după o păstorire de 38 de ani ca patriarh, plină de lupte cu catolicii și cu protestanții sau cu autoritățile otomane pentru apărarea Sfîntului Mormînt și a Ortodoxiei, în general. El reprezintă un moment de seamă în istoria legăturilor Patriarhiei Ierusalimului cu țările române.

Politica sa bisericească a fost continuată ■*— deși cu mai puțină energie — de nepotul său, patriarhul *Hrisant Notaras* (1707—1731), care i-a urmat în scaun. Călătorise mult prin țările noastre ca exarh al Sfîntului Mormînt și ca însoțitor al lui Dositei, care l-a folosit în numeroase misiuni diplomatice. A fost ales patriarh cu sprijinul

Brîncoveanu. În 1707 era în București, împreună cu alți ierarhi la sfințirea bisericii Sfântul Gheorghe Nou, ctitoria lui Brîncoveanu, care a fost închinată Patriarhiei de Ierusalim în același an. Ceva ani mai târziu, a ajuns la neînțelegeri cu Antim Ivireanul, isant oprise pomenirea ierarhului locului în mănăstirile închinate tutei sale și chiar în bisericile de pe moșiile aparținătoare. În 1714, când a fost mazilit și apoi ucis binefăcătorul său din Brîncoveanu, era la Iași, la Nicolae Mavrocordat. A conlegăturile cu primii domni fanarioți (în 1727—1728 face o nouă în amîndouă țările române) pînă la moartea sa (1731). *Istoriile domnilor Țării Românești*, de Radu Popescu, se arăta 1724 a murit la București mitropolitul Maleahi al Betleemului, aise în Țara Românească în jur de 30 de ani, în calitate de nic» al mînăstirii Sf. Gheorghe Nou și al celorlalte așezăminte își închinat Sfîntului Mormînt.

gaturi cu alte așezăminte bisericesti din Răsărit. în afară de Patriarhii, s-au făcut închinări de biserici și mînăstiri români la alte așezăminte grecești din Răsărit. Amintim numai din ele.

Înăstirea Siînta Ecaterina din Muntele Sinai avea închinată, în la sfîrșitul secolului XVI, mînăstirea Balica sau Sfîntii Arhanlin Iași. În 1610 i s-a închinat biserica Sfînta Paraschiva din ctitorită de marele vornic Nestor Ureche (tatăl cronicarului), a documente din 1606 se vorbea de «dughenile călugărilor de ai», aflate în Iași, semn că daniile românești se înmulțiseră. În tot acum i-a fost închinată mînăstirea Sf. Ecaterina din ști, ctitoria vornicului Ivașcu Goleșcu (sfîrșitul secolului XVI, și la începutul celui următor de Pană vistierul). În cursul lui de care ne ocupăm, i-au fost închinat și alte mînăstiri români (Mărgineni—Prahova, Adormirea din Rîmnicul-Sărat, Adam—și altele). La mînăstirea Sfînta Ecaterina s-a descoperit un al lui Constantin Brîncoveanu și o serie de obiecte de pro-ță românească.

enționăm și faptul că la mîriăstirea *Sfîntul Sava* de lîngă Ierusalim au găsît *Psaltirea* de la Alba Iulia din 1651 și *Biblia* din 1688. mru Sfîntului Mormînt se păstrează felurite odoare românești : îghelie de la Matei Basarab, un epitrahil de la Gheorghe Ștefan, ce de la Eustratie Vodă Dabija, avînd la bază, în basorelief, său și al doamnei Dafina etc.

Către sfârșitul secolului al XVII-lea, sînt consemnate și două «pelerinaje» românești la Ierusalim și Muntele Sinai. Este vorba de călătoria făcută în 1682 de postelniceasa Elena (Ilinca), soția lui Constantin Cantacuzino și mama lui Șerban, cu fiul ei, spătarul Mihai, și cu fiica sa Stanca, "cu mai mulți ostași ca însoțitori. Ei au întîlnit acolo pe fostul mitropolit Varlaam al Ungrovlahiei, care, după pierderea scaunului mitropolitan și o pribegie prin Transilvania și Moldova, a pornit într-o călătorie la Locurile Sfinte.

Legăturile **cu Muntele Athos**. Ajutoarele românești către mînaștirile din Sfîntul Munte au continuat în tot cursul secolului al XVII-lea, mai ales sub forma închinării unor mînaștiri, schituri și biserici de la noi către marile așezăminte mînaștiresți atonite. O parte din veniturile mînaștirilor închinare era trimisă la Athos, pentru întreținerea mînaștirii de care depindeau. Din această cauză, se înregistrează mai puține danii anuale în bani decît în secolul precedent. Închinarea atîtor mînaștiri românești — vechi ctitorii voievodale — a dus la abuzuri și neorînduieli, dar mai ales la nemulțumirea credincioșilor români, încît Matei Basarab a procedat la «dezînchinarea» unora din ele. Cîrmuirea mînaștirilor închinare era încredințată unor egumeni greci, trimiși de la Sfîntul Munte.

La rîndul lor, numeroși călugări de neam român se așezau la mînaștirile și schiturile de la Athos, trăind alături de călugării greci, ruși, georgieni, sîrbi, bulgari sau de alte neamuri. Numeroase obiecte de artă, manuscrise și cărți provenite din Țara Românească și Moldova se păstrează pînă azi în muzeele și bibliotecile din Sfîntul Munte.

În cele ce urmează, consemnăm doar cîteva din mînaștirile închinare și cîteva danii. Reținem, înainte de toate, faptul că acum au fost închinare două mînaștiri românești către marea biserică a Sfîntului Munte din *Kariies*, unde își aveau reședința protosul și reprezentanții celor 20 de mînaștiri atonite (biserica cu hramul Adormirea Maicii Domnului, numită și Protathon). Este vorba de mînaștirile Sfîntii Trei Ierarhi din Iași, ctitoria lui Vasile Lupu, și Cotroceni din București, ctitoria lui Șerban Cantacuzino, închinare de ei înșiși, împreună cu numeroasele lor moșii și metoace. Veniturile acestor mînaștiri erau trimise direct la Kariies, de unde erau împărțite ajutoare tuturor mînaștirilor-de la Athos.

La Marea *Lavră*, Matei Basarab a zidit o biserică nouă cu hramul Sf. Mihail din Sinada, în care a fost zugrăvit împreună cu soția sa, doamna Elina. Tot el i-a dăruit două frumoase Evangheliare, într-unui fiind reprezentată domnitorul cu soția, îngenunchiați în fața Sf. Mihai.

tastă mănăstire s-a bucurat mai târziu de danii însemnate din partea Grigorie Ghica și Constantin Brîncoveanu.

O situație materială deosebită avea și mănăstirea *Vatopedi*, careia fost închinată mănăstirile Golia din Iași, Precista din Galați, Doi din Iași, Mira sau Mera, în Vrancea. Mănăstirii georgiene *Iviron* fost închinată câteva mănăstiri din Țara Românească, în primele snii ale secolului al XVII-lea : Radu Vodă din București (care avea metocuri : schitul Tutana—Argeș și biserica din Bălteni—Ilfov), vacioc—Argeș și Stelea din București. La acestea se adaugă daniile ale din partea domnilor țării : Radu Șerban Basarab și Grigorie :a ai Țării Românești, Gheorghe Ștefan al Moldovei ș.a. Câteva mănăstiri românești au fost închinată mănăstirii *Zografu*, s-a bucurat neconținut de ajutoarele domnilor români : biserica ista (Adormirea) din Vaslui, mănăstirea Dobrovăț, ctitoria lui an cel Mare, închinată de Vasile Lupu, și mănăstirea Căpriana, inată de Constantin Cantemir, care avea o avere enormă dincolo ³rut (23 de moșii cu 50.000 ha). O situație materială deosebită

1 și mănăstirea *Dohiariu*, careia marele postelnic Ianache Karadja iăruit 12 moșii în Ialomița, ridicînd aici o mănăstire, terminată de Matei Basarab, cunoscută sub numele de Slobozia lui Ianache. Dintre celelalte mănăstiri de la Muntele Athos cărora le erau înate unele mănăstiri românești, amintim *Cutlumușul*, careia :andru Vodă Iliăș i-a închinat mănăstirea Clocociov din Slatina, :ută de el, iar Matei Basarab i-a acordat ajutoare pentru refacerea irii, *Xiropotamu*, careia i s-a închinat mănăstirea Sf. Ioan Botezăto-Plumbuita), de lîngă București, *Caracalu* (mănăstirea Sfîntul Nicolae 'smail), *Pantocrator* (mănăstirea Căscioarele-Vlașca), *Sîntul Pavel* ăștirea Jitianu de lîngă Craiova și Todireni—Suceava), *Sîntul elimon* sau *Rusicon* (biserica Uspenia din Botoșani, vechea ctitorie annei Elena Rareș, iar Constantin Brîncoveanu i-a făcut repa- radicale și un paraclis cu hramul \Sfinții Constantin și Elena), *menu* (mănăstirea Bursuci sau Ciocănești-Vaslui, închinată de cti- Gavriil Costachi, marele vornic al Țării de Jos), *Simonpetra* (avea nată mănăstirea Mihai Vodă din București, de la sfîrșitul secolului t și care a primit acum două metocuri : mănăstirea Izvorani, ctito- iitropolitului Luca, iar mai târziu schitul Beștelei-Pitești. în 1626 închinat vechea mănăstire Bolintînj biserica mare de la *Simon-* a fost repictată cu cheltuiala lui Matei Basarab) ; *Xenofon* (bise- nare refăcută de același domnitor, care a fost zugrăvit acolo, îm- iă cu doamna Elina, avea închinat schitul Zdrelea, sau Roaba din ia). Alte mănăstiri au primit ajutoare în bani : *Dibnisiu* (de la Matei

Basarab și Constantin Brîncoveanu), *Constamonitu* de la Radu Mihnea și alții).

Alte ajutoare românești s-au îndreptat către *mînăstirile de la Meteore* și din *Ianina*. De pildă, mînăstirea Golgota (Dîmbovița), ctitorită de Pătrașcu cel Bun, refăcută de Nicola vistierul, originar din Ianina, la începutul secolului al XVII-lea, a fost închinată mînăstirii Schimbarea la Față din Meteore. În 1640 Nucetul din Dîmbovița era închinată mînăstirii Rusicon de lîngă orașul Tricala. Mînăstirea Butoiul (Dîmbovița) era închinată la Sfîntul Ștefan din Meteore. Prin 1701—1702, a fost închinată mînăstirii Sfinții 40 de mucenici din Rumelia biserica Dancu din Iași.

Cîteva mănăstiri românești erau închinare unora din *Epir*. De pilda, mănăstirea lui Ghiorma banul, sau «a grecilor» din București (ctitorul fiind un epirot) a fost închinată Episcopiei din Pogoniani din Epir. Mănăstirea Valea, în părțile Argeșului, ctitoria lui Radu Paisie din prima jumătate a secolului al XVI-lea, deținătoare a mai multor moșii, a fost închinată mănăstirii Gura din aceeași eparhie epirotă. Mănăstirile Bradu, în părțile Buzăului, și Codreni, în județul Ilfov, erau închinare la mănăstirea Molivoskepastu, în apropiere de Dipalița, în aceeași eparhie (mănăstirea respectivă primise și o subvenție anuală de 3000 de aspri din partea lui Radu Mihnea al Țării Românești).

Alte mănăstiri românești erau închinare celor din eparhia Ianina, tot în Epir. De pildă, mănăstirii Sfinții Părinți, lîngă Zița în Epir, îi erau închinare mănăstirile Sărindar (sau a «Coconilor») din București (fostă pe locul Casei Armatei), deținînd peste 30 de moșii și Mislea din județul Prahova, ctitoria lui Radu Paisie, tot cu un număr însemnat de moșii. După 1689 mănăstirea Sfinții Părinți a fost declarată «stavropighie» a Patriarhiei ecumenice, ajungînd în această situație și cele două metocuri românești. Mănăstirea Sf. Ioan cel Mare (sau grecesc) din București — pe locul clădirii C.E.C. — (rezidită de Constantin Brîncoveanu) era închinată la mănăstirea Sf. Prooroc Ilie situată tot în apropiere de Zița (au devenit și ele «stavropighii» patriarhale). Mănăstirea Băbeni, lîngă Rîmnicu Sărat, împreună cu metocul ei, schitul Bordești, erau închinare la mănăstirea Vellas, în apropiere de orașul cu același nume, în eparhia Ianina, iar mănăstirea Dedulești, în aceeași regiune a Rîmnicului Sărat, era închinată la mănăstirea Sfinții Apostoli din Kațika, sat lîngă Ianina.

Alte două mînăstiri din Epir, Sosinu și Brodetsi, deși nu aveau metocuri la noi, **s-au** bucurat de ajutoare din partea domnilor români (Neagoe Basarab, Șerban Cantacuzino, Constantin Brîncoveanu ș.a.)

lănaștirii Mavromol din Bpir îi era închinată ctitoria cu același din Galați a lui Constantin Duca, din 1700—1703. lîteva biserici și mînăstiri din Ianina și împrejurimi erau ctitorite ahii din Epir. De pildă, mînăstirea Sfinții Apostoli din Dipalița itoria fraților Panu Arsenie și Teodor, iar mînăstirea Sosinu era tă de un negustor «din Valahia» Ioan Simota și frații săi Chiriță anoil (probabil erau tot din aceste locuri). Mînăstirea Vlasiu, tot unții Pindului (districtul Cardia), era o ctitorie a vlahilor jți Gheorghe slugerul cu soția sa Cherața și fiul lor Constantin nicul, amîndoi cu slujbe în Moldova, în timpul lui Vasile Lupu strează și portretele lor votive).

i 1624, Radu Mihnea, pe atunci domn în Moldova, închina mî-ii Sfîntul Ioan Botezătorul din Sozopole, ctitoria lui Aron Vodă își, dar după șase ani Alexandru Coconul o închina mînastirii l Ioan din insula Halki. Mînăstirea Hlincea a fost închinată isile Lupu celei din Arghirocastro, azi în Albania. Mînăstirea l Ioan din Focșani, ctitoria lui Grigorie Ghica Vodă, a fost ată mînastirii Sfînta Anastasia de lîngă Tesalonic. Mînăstirea Lavră din Peloponez, lîngă orașelul Calavrita, a fost ridicată ,torul lui Vasile Lupu.

înăstirea Sfîntul Ioan Evanghelistul din insula Patmos a primit din partea lui Antonie Vodă al Țării Românești (3000 de aspri și a domnilor moldoveni Gheorghe Duca, Constantin Duca și î Cantemir (4000 de aspri anual). Se păstrează acolo, pînă azi, ighelie dăruiță de Constantin Brîncoveanu.

în aceste închinări, mînăstirile de la Athos și din celelalte ri Sfinte» au putut să se dezvolte și să progreseze din punct de s bisericesc și cultural. De multe ori, ajutorul românesc a salvat existența lor, în fața permanentelor neajunsuri făcute de stă-i otomană.

îamintim că în 1639 Matei Basarab, cu dregătorii din sfatul se au hotărît să redea autonomia la 22 de mînăstiri din Țara teascd, datorită abuzurilor comise de călugării greci și să nu i facă închinări în viitor, măsură care a fost aprobată în 1641 Patriarhia ecumenică. Intre mînăstirile scoase acum din starea •endență față de «Locurile Sfinte» se numărau mai ales mînăstiri de regulă ctitorii domnești (despre unele nu se știe cînd și la năstire au fost închinate) : Tismana, Cozia, Argeș, Bistrița, a, Dealu, Glavacioc, Snagov, Cotmeana, Valea, Bolintin, Călni, Brîncoveni, Sadova, Arnota, Gura Motrului ș.a. în pofida

acestei schimbări în politica românească față de așezămintele bisecești de limbă greacă, hotărîrea energică a domnului muntean n-a fost respectată de urmașii săi, mai ales în epoca numita «fanariotă».

Cultura grecească în țările române. Datorită numeroșilor ierarhi și cărturari greci care au trecut ori s-au stabilit definitiv în Țara Românească și Moldova, s-a putut dezvolta aici o rodnică activitate culturală. În limba greacă, s-au copiat manuscrise, s-au alcătuit și s-au tipărit lucrări originale grecești, s-au deschis școli cu limba de predare greacă.

Trecînd peste poemele lui Mihai Stavrinos și Gheorghe-Palamed, în începutul secolului al XVII-lea, închinată lui Mihai Viteazul, vom aminti mai întîi pe mitropolitul *Luca* al Ungrovlahiei, originar din insula Cipru, caligraf iscusit, de la care au rămas mai multe manuscrise grecești, îndeosebi Evangheliare. Un alt cărturar grec care a trăit mult timp la noi a fost mitropolitul titular *Matei al Mireloi*, originar din Pogoniana, în Epir, cu studii la Constantinopol, fost protosinghel al Patriarhiei. A îndeplinit importante misiuni la Moscova, apoi la Lvov, unde se pare că a fost trimis să întărească în credință pe ortodocși, în urma actului de unire cu Roma, săvîrșit la Brest. În 1605 a fost ridicat la treapta de mitropolit titular al Mirelor Lichiei, după care a venit în Țara Românească, dîndu-i-se egumenia mînăstirii Dealu (1609). A rămas la Dealu pînă la moarte (1624). De multe ori a fost însărcinat de domnii țării să judece anumite procese sau să facă unele cercetări, mai ales în probleme de proprietate. Alături de mitropolitul Luca din Cipru, a fost cel mai de seamă caligraf și miniaturist grec al timpului său. Manuscrisele copiate de el — al căror număr se ridică la 53, din care 24 de Liturghiere — se păstrează la Athos, în Grecia, la Ierusalim și în alte părți. Între lucrările sale originale, scrise la Dealu, amintim : *Slujba Simțului Grigoiei Decapolitul* de la Bistrița, cu date asupra aducerii moaștelor aici, dar și asupra năvălirii oștilor principelui Gabriel Băthory al Transilvaniei în Țara Românească, în iarna anilor 1610—1611. A prelucrat *Viața și slujba Cuvioasei Paraschiva*, după Eftimie al Tîrnovei, a tradus din slavonește, în grecește, *învățăturile lui Neagoe Basarab către Hui său Teodosie*. A scris și cîteva lucrări istorice propriu-zise : *Povestire pe scurt despre neașteptata cădere din domnie a lui Șerban Vodă zis și Radul și despre venirea în Țara Românească a lui Radu Voievod, fiul lui Mihnea, Sfaturi în versuri către Alexandru Vodă Iliăș, Istoria celor săvîrșite în Ungrovlahia, începînd de la Șerban voievod pînă la Gavriil voievod*, tot în versuri. Părțile privitoare la anii 1602—1613

ucrările sale au fost prelucrate și prescurtate de *Letopisețul cuzinesc*. De notat că la Matei al Mirelor întâlnim o critică aientă a boierimii, a slujbașilor care strîngeau birurile, dar și a atrițiilor săi așezați în Țara Românească — de multe ori abuzivi demnîndu-i să nu uite că sînt numai oaspeți. Un ucenic al lui din Cipru, *Antim*, a copiat la noi peste 20 de manuscrise; patru le — împodobite cu portretele lui Matei Basarab și al doamnei — au fost dăruite celor patru Patriarhii «apostolice».

În timpul domniei lui Matei Basarab, cu toată mișcarea anti-îscă pornită cu cîțiva ani în urmă, s-a înființat o «schola graeca ina», la Țîrgoviște, în 1646, de către umaniștii greci Pantelimon dis (viitorul mitropolit Paisie de Gaza) și Ignatie Petrișis, amîn- n insula Hios. Aceștia au ajutat și pe «Daniil Andrean monahul ira Panoniei» la traducerea *Pravilei Mari* de la Țîrgoviște din 1652. În Moldova, a stat un timp marele teolog și predicator grec ie *Syrigos* (1586—1664), care a rostit o cuvîntare la hirotonia >olitului Varlaam (23 septembrie 1632), apoi a participat la ile Sinodului de la Iași din 1642, traducînd *Mărturisirea Orto-* lui Petru Movilă din latinește în grecește.

Școala întemeiată de Vasile Lupu la Iași, în 1640, cu profesori Kiev, a trecut după 1646 în mina unor dascăli greci, încît de îainte limba de predare a devenit greaca, în locul celei latine, profesorii greci aflați la Iași în a doua jumătate a secolului al ea, ca profesori ai fiilor de domni, pot fi amintiți, Teodor Traiul și mai ales ieromonahul Ieremia Cacavelas din Creta, cu la Londra, Leipzig și Viena. Acesta a tradus din grecește în este o *Tîlcuire a Sfintei Liturghii*, tipărită la Iași, în 1697, a egheat tipărirea *Tomului dragostei* al lui Dositei al Ierusalimu- 1698 și a scris o prefață la *Divanul sau gilceava înțeleptului cu* a fostului său elev Dimitrie Cantemir. În 1714, școala a fost zată ca Academie, după modelul celei de la . Sfîntul Sava curești.

În rugămintea patriarhului Dositei al Ierusalimului, ieromonahul an — viitorul episcop la Huși și Buzău — a pus bazele unei ifii grecești la mînăstirea Cetățuia de lîngă Iași, unde își avea ița, cu ajutorul lui Gheorghe Duca Vodă. Era a doua tipografie sca în Răsărit, după cea înființată de Ciril Lucaris la Constan-
• Prin aceasta, Dositei urmărea tipărirea de cărți de slujbă preoții greci, dar mai ales de cărți teologice, de apărare a xiei împotriva prozelitismului catolic și protestant.

Aici au văzut lumina tiparului *întâmpinarea contra primatului papei* a lui Nectarie al Ierusalimului (1682), *Dialogul "împotriva ereziilor* a lui Simion al Tesalonicului și *Explicarea Sfintei Liturghii* a lui Marcu Eugenicul al Efesului (1683). Meșter tipograf a fost ieromonahul Mitrofan. Cheltuielile de tipar au fost suportate de domn. Se pare că tipografia a fost mutată apoi la mînastirea Sfîntul Sava din Iași, alt metoc al Sfîntului Mormînt, unde au apărut: *Slujba Sfînților Serghie și Vach* (1685), *Manual împotriva lui Ioan Cariofil*, scris de însuși patriarhul Dositei (1694), *Cuvînt împotriva hotărîrii Sinodului de la Florența*, al teologului Ioan Eugenicul — fratele lui Marcu — (1694), *Tomul împăcării* (1692—1694), cuprinzînd lucrările mai multor teologi greci din secolele XIV—XV împotriva latinilor (Macarie mitropolitul Ancirei, Macarie Macri, Matei Vlastares ș.a.) și *Tomul dragostei asupra latinilor* (1698) reunind, de asemenea, scrierile mai multor teologi greci despre primatul papal, filioque și alte probleme controversate (Sfîntul Grigorie Palama, patriarhul Filotei Kokinos, împotriva lui Nicefor Gregoras, patriarhul Ghenadie II Scholarios, Marcu Eugenicul ș.a.).

În timpul lui Constantin Brîncoveanu se întîlnesc în Țara Românească o seamă de ierarhi și cărturari greci, găsind cu toții teren, prielnic de activitate. Pe lîngă patriarhii pe care i-am amintit (Dionisie IV Seroglanul și Iacob al Constantinopolului, Gherasim al Alexandriei, Dositei și Hrisant Notaras ai Ierusalimului), au trăit un timp la București și mitropoliții Atanasie al Dristrei, Auxentie al Sofie'i, Climent al Adrianopolei, Maxim de Ierapoleos, Neofit de Sevastia, Mitrofan de Nissa ș.a. Sub Șerban Cantacuzino era în Țara Românească Ghermano de Nissa, care a ajutat la revizuirea traducerii *Bibliei* de la București și alții.

Alături de ei, sînt amintiți și alți cărturari greci, clerici și mireni, chemați mai ales ca profesori la Academia domnească de la mînastirea Sfîntul Sava din București. S-a admis că Șerban Cantacuzino înființase o școală — cu limba de predare greaca veche — poate la îndemnul patriarhului Dositei și al stolnicului Constantin Cantacuzino, fiind apoi reorganizată de Constantin Brîncoveanu, după 1689. Ea corespundea acum unei facultăți de filosofie și litere din cadrul universităților apusene, căci la baza studiilor sta clasicismul greco-roman și îndeosebi opera lui Aristotel. În 1707, Constantin Brîncoveanu a dat un regulament de reorganizare a Academiei, după ce ridicase pe seama ei o nouă clădire, la Sfîntul Sava. Rezulta din actul respectiv că se predau pe atunci studii filozofice (logica, retorica, psihologia și metafizica), filologice-istorice (interpretări din marii scriitori greci antici : Sofocle,

itarh, Tucidide, Xenofon, Demostene ș.a.), teologice (Sfânta Scrip-
ă, scrierile unor Sfinți Părinți etc.) și științe exacte (astronomie,
că, matematică). Unul dintre conducătorii ei a fost învățatul Sevastos
nenitis din Trapezunt (-j- 1702), fostul rector al Academiei («școala
imului») de pe lângă Patriarhia de Constantinopol. între ceilalți
fesori care au activat la Academia din București, trebuie amintiți
rcu Porfiropol, originar din Cipru, Gheorghe Hrisogon din Trape-
it ș.a. La aceștia se adaugă și numele altor învățați care au trăit
noi : Ioan Cariofil, teolog și filosof († 1692), autorul unui *Manual
pre câteva nedumeriri și soluțiuni* (Snagov, 1697) lucrare teologică-
smică, al *Vieții Simțului Ioan Românul* (-j- 12 mai 1662) și al unor
neride, ambele rămase în manuscris, «iatrofilozoful» Ioan Comnen,
lic, scriitor și gânditor, devenit mitropolit al Dristrei, sub numele
Ierotei, Gheorghe Maiota, predicator al Curții, cu studii în Italia,
aiot Sinopeus, fost și el student al universităților italiene, Ioan
amios, predicatorul curții, ieromonahul Mitrofan Grigoras, corector
:ărți grecești, autorul unei *Cronici a Țării Românești*, cu descrierea
elor petrecute între 1714—1716, ieromonahul Galaction Vidali și
. Cîțiva tineri greci și-au făcut studiile superioare cu ajutorul lui
icoveanu, ca Gheorghe Hipomenas din Trapezunt, doctor în medi-
și filozofie de la Padova ș.a.

Paralel cu tipografia grecească din Iași, în timpul lui Constantin
coveanu și cu îndrumarea statornică a lui Antim Ivireanul, au
ființă patru secții grecești pe lângă tipografiile din București,
jov, Rîmnic și Tîrgoviște, în care au fost imprimate peste 30 de
' în limba greacă, fie cărți de slujbă, fie lucrări teologice-polemice,
:uvîntări. Dintre cărțile de slujba consemnăm : *Evangelia greco-
înă* (București, 1693), *Antologhionul*, care cuprindea Psaltirea,
>ihul, Ceaslovul, Penticostarul, Triodul, **Mineiul**, Liturghierul gov,
1697), *Psaltirea* (Snagov, 1700), *Slujba stințirii bisericii* urești,
1703) ș.a.

Dintre cărțile teologice amintim următoarele : *Manual împotriva
mei papistașilor*, a lui Maxim Peloponezianul (București, 1690),
LS și tipărit și în românește, în 1699, cu -titlul *Carte sau lumină,
ipinare la principiile catolice*, a lui Meletie Sirigos și *Manual
triva rătăcirii calvine*, al lui Dositei al Ierusalimului (București,
, *Manual despre câteva nedumeriri și soluțiuni sau despre cerce-
și confirmarea citorva dogme necesare ale Bisericii*, a lui Ioan
'fii (Snagov, 1697), *Mărturisirea Ortodoxă* a lui Petru Movilă,
■ «expunere introductivă» despre cele trei virtuți teologice, a
îonahului Visarion Macri din Ianina (Snagov, 1699), *Eortologhion...*

despre siguranța cronologiei, despre toate sărbătorile și teoriile lor, despre Sfintele Paști, despre unele canoane bisericești..., a lui Sevastos Kimentis (Snagov, 1701), *învățătura dogmatică a Prea Sfintei Biserici răsăritene și universale*, a lui Sevastos Kimentis (București, 1703), *Tomul bucuriei*, cu mai multe lucrări polemice împotriva latinilor (Rîmnic, 1705), ultima din trilogia polemică anticatolică tipărită de Dositei al Ierusalimului, *Panoplia dogmatică* a lui Eutimie Zigabenu (Tîrgoviște, 1710) și altele. La acestea se adaugă numeroase panegirice în cinstea sfinților, scrise fie de profesorii Academiei din București, fie de fiii lui Constantin Brîncoveanu, *Proschinatarul Sfîntului Munte Athos*, al lui Ioan Comnen (Snagov, 1701), *Slujba Sfintei Ecatrina și Proschinatarul Sfîntului Munte Sinai*, a lui Mitrofan Grigoras (Tîrgoviște, 1710), *Maxime ale unor vechi filosofi*, tradusă din latinește de Ioan Avramios (Tîrgoviște, 1713) ș.a.

Majoritatea cărților apărute în Țara Românească aveau mențiunea că s-au tipărit cu cheltuiala lui Constantin Brîncoveanu, pentru a «fi împărțite în dar credincioșilor». În prefețele lor — unele semnate de Dositei — se aduceau mulțumiri și elogiul lui Brîncoveanu pentru ajutorul dat.

Concluzii. Rezultă că domnii români au fost sprijinatorii statornici ai așezămintelor culturale-bisericești ale grecilor în perioada «turcocrăției». Cultura greacă a găsit largi posibilități de afirmare în țările noastre, prin școlile și tipografiile înființate la noi, prin sprijinul acordat cărturarilor greci și elevilor acestora. Ajutoare materiale substanțiale au fost acordate celor trei Patriarhii de limbă greacă și mînăstirilor de la Muntele Athos, Muntele Sinai, Meteore și din alte părți. În felul acesta, țările române reprezentau cu adevărat «Bizanțul de după Bizanț», după expresia atit de fericită a marelui istoric Nicolae Iorga.

BIBLIOGRAFIE

- Izvoarele sînt cele indicate la capitolele privitoare la secolul XVI.
 Lucrări. Legături cu Patriarhia de Constantinopol. N. IORGA, *Vasile Lupu ca următor al împăraților de Răsărit în tutelarea Patriarhiei de Constantinopol*, în «An. Acad. Rom.» Mem. Sect. Ist., s. II, t. XXXVI, București, 1913, p. 207—236 (și extras 30 p.); N. IORGA, *Cîteva știri nouă relative la legăturile noastre cu Biserica constantinopolitană în a doua jumătate a secolului al XVII-lea*, în «An. Acad. Rom.» Mem. Sect. Ist., s. II, t. XXXVIII, București, 1915, p. 20; FR. PALL, *Les relations de Basile Lupu avec l'Orient orthodoxe et particulièrement avec le Patriarcat de Constantinople*, în «Balcania», VIII, 1945, p. 66—140; NICULAE M. POPESCU, *Chirii Lucaris și Ortodoxia română ardeleană*, în BOR, an. LXIV, 1946, nr. 7—9, p. 425—446; MARIN M. BRANIȘTE, *Patriarhi de Constantinopol prin țările române în a doua jumătate a secolului al XVII-lea*, în MO, an. X, 1958, nr. 1—2, p. 45—61; C. A. STOIDE, *Din legăturile Patriarhiei de Constantinopol cu Moldova în epoca lui Vasile Lupu*, în MMS, an. XXXIV, 1958, nr. 7—8, p. 564—569; ALEXANDRU ELIAN, *Legăturile hMuopoliei Ungrovlahiei cu Patriarhia* >.*

onstantinopol și cu celelalte Biserici Ortodoxe de la Întemeiere până la 1800, BOR, an. LXXVII, 1959, nr. 7—10, p. 904—935; T. G. BULAT, *Daniile lui mstântin Vodă Brncoveanu pentru Orientul Ortodox*, în BOR, an. LXXXII, 1964, nr. 9—10, p. 931—944; IOAN IVAN, *Patriarhi ortodocși în Moldova*, în MMS, an. LI, 1975, nr. 9—12, p. 668—698; IOAN DURA, *Les voievodes de Valachie et les patriarches orthodoxes d'Orient dans la seconde moitié du VII-e siècle*, în *Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg*, voi. VIII (XII), 1980/81, 291—338 (și versiunea românească în GB, an. XLI, 1982, nr. 9—10, p. 729—754).

Legături cu Patriarhia de Alexandria. N. IORGA, *Domnii români așile Lupa, Șerban Cantacuzino și Constantin Brncoveanu în legătură cu patriarhia Alexandriei*, în «An. Acad. Rom.», M. S. I., s. III, t. 13, București, 1932, 10 p.; MITRIE G. IONESCU, *Relațiile țărilor române cu Patriarhia de Alexandria, icurești*, 1935, 68 p.; PETRE Ș. NASTUREL, *Vechi tipărituri românești în Biblioteca Patriarhiei din Alexandria*, în «Ortodoxia», an. IV, 1952, nr. 3—4, p. 516—525; AN PULPEA-RAMUREANU, *Legăturile Patriarhiei de Alexandria cu țările române*, S.T., an. VIII, 1956, nr. 1—2, p. 59—80.

Legături cu Patriarhia de Ierusalim. DUMITRU STĂNILOAE, *ata și activitatea patriarhului Dositei al Ierusalimului și legăturile lui eu țările mâne*, în «Candela», an. LX, 1929, nr. 4—6, p. 208—276 (și extras : Cernăuți, 1929, + 69 p.); NICOLAE IORGA, *Ceva din legăturile domniilor românești cu Ierusalimul*, în «An. Acad. Rom.» Mem. Sect. Ist. s. III, t. XIII, București, 1932—1933, 109—129 (și extras); PAUL MIHAILOVICI, *Regestele actelor moldovenești din hiva de Constantinopol a Sântului Mormînt*, în RSAB, t. XXIV, 1934, p. 361—3 (și extras, Chișinău, 1934, 56 p.); CONSTANTIN VELICHI, *Documente moldovenești (1607—1673) din arhiva metocului Sântului Mormînt din Constantinopol*, «Buletinul Institutului Român din Sofia», an. I, 1941, nr. 1, p. 211—258 și 1942, nr. 2, p. 493—556; NICOLAE CHIȚESCU, *O dispută dogmatică din veacul al II-lea la care au luat parte Dositei al Ierusalimului, Constantin Brncoveanu și ițim Ivireanul*, în BOR, an. LXIII, 1945, nr. 7—8, p. 319—352; P. P. PANAITESCU, *triarhul Dositei al Ierusalimului și mitropolitul Dositei al Moldovei*, în BOR, an. LXIV, 1946, nr. 1—3, p. 93—109; ILIE GEORGESCU, *Legăturile țărilor române Ierusalimul. Patriarhii Ierusalimului în țările române (veac. XVII—XVIII)*, în «Ortodoxia», an. VIII, 1956, nr. 5—6, p. 349—362; ION BRIA, *300 de ani de la apariția irturisirii lui Dositei patriarhul Ierusalimului*, în «Ortodoxia», an. XXIV, 1972, nr. 4, p. 617—621; ION I. ICA, *Mărturisirea de credință a lui Mitroian Critopulos. emnătatea ei istorică, dogmatică și ecumenică*, în MA, an. XVIII, 1973, nr. 3⁴, 209—473 (și extras: Sibiu, 1973); PAUL MIHAIL, *Alte acte românești de la nstantinopol (1596—1860)*; în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A. D. nopol*, Iași, XII, 1975, p. 235—288; IOAN V. DURA, *Dositei al Ierusalimului influența lui în țările române și în Biserica lor*, Atena, 1977, 292 p. (în limba greacă).

Legături cu Muntele Athos. N. IORGA, *Muntele Athos în legătură țările noastre*, în «An. Acad. Rom.», Mem. Sect. Ist. s. II, t. XXXVI, 1913—1914, 447—517 (și extras: București, 1914, 71 p.); G. CIORAN, *Legăturile țărilor idne cu Athosul și îndeosebi cu mînăstirile Cullumuș, Lavra, Dohiariu și Sântul Uelimon sau Rusicon*, Atena, 1938 (în grecește); TEODOR BODOGAE, *Ajutoarele lănești la mînăstirile din Sântul Munte Athos*, Sibiu, 1940, LII + 354 p.; MIAN P. BOGDAN, *Despre daniile românești la Athos*, în «Arhiva Românească», an. VI, 1941, p. 263—309 (și extras: București, 1941, 47 p.); GHEORGHE I. IȘESCU, *Contribuția românească pentru susținerea Muntelui Athos în decursul icurilor*, în «Ortodoxia», an. V, 1953, nr. 2, p. 238—278; VIRGIL CANDEA și NSTANTIN SIMIONESCU, *Mont Athos. Presences roumaines*, Bucarest, 1979, 100 p.; PETRE Ș. NASTUREL, *Le Mont Athos et les Roumains. Recherches sur rs relations du milieu du XIV-e siècle à 1654*, Roma, 1986, 375 p.

Legături cu alte Biserici de limbă greacă. N. IORGA, *Fundațiuni gioase ale domnilor români în Orient*, în «An. Acad. Rom.», Mem. Sect. Ist. s. II, KXXXVI, 1913—1914, p. 863—880 (și extras); N. IORGA, *Fundațiunile domnilor >âni în Epir*, în «An. Acad. Rom.», Mem. Sect. Ist., s. II, t. XXXVI, 1913—1914, 381—916 (și extras); N. IORGA, *Legăturile românești cu Muntele Sinai*, în «An. id. Rom.», Mem. Sect. Ist., s. III, t. XIII, București, 1932—1933, p. 335—346 (și

extras); GHEORGHE I. MOISESCU, *Legăturile țărilor române cu mltăstirile Meg Spileon și Stinta Lavră din Peloponez*, în BOR, an. LII, 1934, nr. 1—2, p. 20—3 (și extras); MARCU BEZA, *Urme românești în Răsăritul Ortodox*, ed. II, București 1937, 211 p.; TOMA G. BULAT, *Danii românești pentru creștinătatea grecească puți ianoscuie*, în GB, an. XXII, nr. 3—4, 1963, p. 256—268.

Cultura grecească tn țările române. Lucrări generale. IO AN BIANI și NERVA HODOȘ, *Bibliograha românească veche*, tom. I, 1508—1716, București 1903, IX + 572; CONSTANTIN ERBICEANU, *Cronicarii greci care au scris despi români în epoca fanariotă. Textul grecesc și traducerea românească*, București 1888, LXXII + 361 p.; CONSTANTIN ERBICEANU, *Bibliografia greacă sau cărții grecești imprimate în Principatele Române în epoca fanariotă și dedicate domnitorild și boierilor români. Studii literare*, București, 1903, VIII + 210 p.; CONSTANȚII ERBICEANU, *Bărbați culți greci și români și profesorii din Academiile de Iași 4 București din epoca zisă fanariotă (1650—1821)*, București, 1905, 42 p. («An. Acad Rom.», Mem. Sct. Ist., s. II, t. XXVII); NICOLAE IORGA, *Byzance apres Byzana Continuation de i'Histoire de la vie byzantine*, Bucarest, 1935, 272 p. + 22 pi. (ț ediția rom. : *Bizant după Bizant*, București, 1972, 300 p.); D. RUSSO, *Studii istoric greco-române. Opere postume*, tom. I—II, București, 1939, IX + 692 p. + 52 p (capitolele despre.- Matei al Mirelor, Ioan Cariofil, Gheorghe Hrisogon, Mitrofa Giigoras și cap. Elenismul în România); OLGA CİCANCİ, *Literatura în limb greacă în Moldova și Țara Românească în veacul al XVH-Iea*, în «Studii», revist de istorie, an. XXIII, 1970, nr. 1, p. 17—42; OLGA CİCANCİ, *Cărturari greci i țările române (sec. XVII — 1750)*, în voi. *Intelctuali din Balcani în România (sec XVII—XIX)*, București, 1984, p. 15—67.

Lucrări speciale. Cărturari greci. IULIAN ȘTEFĂNESCU, *Viața Sfinte Paraschiva cea nouă de Matei al Mirelor*, în RIR, an. III, 1933, p. 347—377 (ș în voi. *Opere istorice*, București, 1942, p. 49—75); DAN SIMONESCU, *Le chroniqueu Mathieu de Myre et une traduction ignoree de son histoire*, în RESEE, t. IX, 1966 nr. 1—2, p. 81—114 (și în GB, an. XXVII, 1968, nr. 3—4, p. 436—456); DUMITRI DIMA, *Mitropolitul Matei al Mireior și importanța operei sale pentru români*, i ST, an. XVIII, 1966, nr. 7—8, p. 408—419; DAN ZAMFIRESCU, *Matei al Mirelo. si Letopiseșul cantacuzinesc*, în voi. *Studii și articole de literatură română veche* București, 1967, p. 184—204; OLGA GRATZIU, *Die dekorierten Handschriften de Schreibers Matthaïos von Myra (1596—1624)*, Athenes, 1982, 202 p. + 196 pi.; D. V ECONOMIDES, *Ioan Avrami'e*, în BOR, an. LXII, 1944., nr. 4—6, p. 141—159; PETRE Ș. NĂSTUREL, *Contribuții la viața lui Ioan Cariofil, în legătură cu Biserica romă' ncască*, în MO, an. X, 1958, nr. 7—8, p. 511—527; ARIADNA CAMARIANO CIORAN, *Jeremie Cacavelas et ses relations avec les Principautes Roumaines*, în RESEE, t. III, 1965, nr. 1—2, p. 165—190; T. G. BULAT, *Ioan Comnen «iatro-fiuozotul țofesor la Academia domnească și mitropolit al Dristrei (+ 1719)*, în BOR, an LXXXIV, 1966, nr. 3—4, p. 356—368;! CLEOBULE D. TSOURCAS, *Ger mános Locro arrheveque de Nysse et son temps (1645—1700). Contribution de ihistoire culturell des Balkans au XVII-e siecle*, Tesalonicfue, 1970, 120 p.

Academiile grecești. V. PAPACOSTEA, *Originile învățămîntului superior în Țara Românească*, în «Studii», revistă de istorie, an. XIV, 1961, nr. 5, p. 1139—1167 (și în RESEE, 1963, nr. 1—2, p. 7—39); ION IONAȘCU, *Cu privire la dat întemeierii Academiei domnești de la Stîntul Sava din București*, în «Studii», revist de istorie, t. XVII, 1964, p. 1251—1271 ; VICTOR PAPACOSTEA, *La fondation d l'Academie grecque de Bucarest. Les oriaines de l'erreur de datation et sa pene tmtion dans l'historiographie*, în RESEE, t. IV, 1966, nr. 1—2, p. 115—145, et 1966 nr. 3—4, p. 413—436; ARIADNA CAMARIANO-CIORAN, *Academiile domneșt din București și Iași*, București, 1971, 328 p.

Tipografiile. DAN SIMONESCU, *Le monastere de Cetățuia (Iassy) loy de culture de l'Orient orthodoxe*, în «Balcania», VI, 1943, p. 357—365; DAÎ* SIMONESCU, *Le livre grec imprime en Roumanie (1642—1830)*, în *Symposium - l'epoque phanariote*, Thesaloniki, 1974, p. 127—134; AUREL JIVI, *Opere teologice bizantine editate în țările române de către patriarhul Dositei al Ierusalimului*, în ST an. XXVlt; 1975, nr. 3-^, p. 219—225; CORNELIU DIMA DRĂGAN, *Patriarhu Ierusalimului Hrisant Notaras și cultura română. Contribuții documentare*, în MMS an. LI, 1975, nr. 9—12, p. 699—704.

XLVII

LEGĂTURILE BISERICII ORTODOXE ROMÂNE CU ALTE BISERICI ORTODOXE ÎN SECOLUL AL XVII-LEA ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVIII-LEA

În afară de sprijinul permanent pe care l-au acordat țările române -or Bisericilor de limbă greacă în cursul secolului al XVII-lea și rimii ani ai celui de al XVIII-lea, de ajutorul românesc au bene- t și Patriarhia din Antiohia Siriei, cu credincioși de limbă arabă, ricile slave sud-dunărene și Biserica ucraineană din regatul polon, chimb, unele așezăminte bisericesti românești — mai ales din silvania și Banat — au început să-și îndrepte privirile spre pr- ivnica Rusie, aflată în plină ascensiune politică, economică și rală, de unde au început să solicite ajutoare materiale.

Legăturile cu Patriarhia Antiohiei. În afară de Patriarhiile grecești onstantinopol, Alexandria și Ierusalim, țările române au sprijinit lateral și spiritual — și Patriarhia ortodoxă a Antiohiei, cu lința în Damasc, ai cărei credincioși erau, în marea lor majoritate, eam arab. Cel mai de seamă patriarh antiohian din secolul al -lea a fost *Macarie III Zaim* (1647—1672). Datorită greutăților ma-le în care se zbătea scaunul său patriarhal, stăpînit secole de-a ii de arabi (secolele VII—XI), de cavaleri cruciați apuseni (seco- XII—XIII), din nou de arabi (secolele XIII—XVI), iar din 1517 irei, oatriarhul Macarie III a fost nevoit să întreprindă o lungă orie în Moldova, Țara Românească, Ucraina și Rusia, pentru jerea de ajutoare. Călătoria a durat șapte ani (1652—1659), clin patru ani i-a petrecut printre români. Din fericire, avem o iere amănunțită a călătoriei sale în aceste patru țări ortodoxe, ă de fiul și însoțitorul său, arhidiaconul Pavel de Alep. Notele de călătorie sînt de un interes istoric excepțional, căci relatează rg fapte petrecute în Moldova în ultimele luni de domnie a lui

Vasile Lupu, înlăturarea lui și urcarea pe tron a lui Gheorghe Ștefan (1653), iar în Țara Românească faptele petrecute la sfârșitul domniei lui Matei Basarab, urcarea pe tron a lui Constantin Șerban Basarab (1654), mazilirea lui și urcarea pe tron a lui Mihnea III Radu în 1658, uns ca domn de însuși patriarhul Macarie. Pe lângă aceste fapte de natură politică, în însemnările lui Pavel de Alep se găsesc descrieri ale unor monumente de artă, aspecte din viața social-economică și bisericească. Pentru Țara Românească sînt prezentate știri mult mai numeroase, datorită faptului că aici au stat timp mai îndelungat (1653—1654 și 1656—1658), străbătînd țara de la un capăt la altul, cercetînd zeci de biserici și minăstiri. Cu toate necazurile pe care le-au îndurat în cursul celor șapte ani petrecuți în această călătorie, mai ales cu prilejul schimbărilor de domni la noi, împreunate cu lupte și cu venirea turcilor și a tătarilor, patriarhul și însoțitorii săi au izbutit să strîngă sume însemnate de bani, cu care au plătit datoriile Patriarhiei și au început lucrările de restaurare a reședinței și a catedralei patriarhale din Damasc.

În timp ce se afla în Țara Românească, patriarhul Macarie a cunoscut un Letopiseș al Țării Românești într-o versiune grecească, pe care l-a tradus în limba arabă, sub titlul *Istoriei și știri pe scurt despre domnia Țării Românești și despre petrecerea lor în vremea șederii lor în domnie, precum am pulut culege și aduna. Și începutul este în anul 6800 al lumii* (= 1292). A fost descoperit nu de mult în biblioteca mînăstirii Deir es-Sir, în apropiere de Beirut. Iar Pavel de Alep a întocmit o *Istorie a voievodului Vasile Lupu al Moldovei și a războaielelor sale*, descoperită într-o bibliotecă din Zahle (Liban).

Patriarhul Macarie a murit în 1672, după ce mai făcuse un drum în Rusia, la Sinodul convocat la Moscova pentru condamnarea patriarhului Nikon, în 1666—1667 (în 1668 a cunoscut acolo pe mitropolitul Sava Brancovici al Transilvaniei).

Unul dintre urmașii lui Macarie, patriarhul *Atanasie III Dabbas* (1685—1694), după ce a pierdut scaunul (în lupta cu patriarhul Kiril V, fiul lui Pavel de Alep), a venit în Țara Românească, unde domnea Constantin Brîncoveanu, petrecînd la noi mai bine de patru ani (1700—1704). Aici a întocmit o *Istorie a patriarhilor de Antiohia*, tradusă pentru Brîncoveanu în limba greacă populară. La rugămintea sa, domnul român a însărcinat pe ieromonahul-tipograf Antim Ivireanu să lucreze literele necesare pentru imprimarea unor cărți în limba araba. Și astfel, au apărut, pe pămînt românesc și cu cheltuiala lui Brîncoveanu, două cărți cu caractere arabe : *Liturghierul*, la Snagov, în 1701 și *Ceaslovul*, la București, în 1702, amîndouă cu text paralel, grec și

ab (în Ceaslov, din cele peste 700 de pagini, aproximativ 260 erau numai cu text arab).

În 1704, Atanasie a părăsit Țara Românească, primind din partea patriarhului Brîncoveanu și materialul tipografic cu caractere arabe. În 1705, patriarhul ecumenic Gavriil III 1-a numit arhiepiscop al Ciprului, poate la rugămintea lui Brîncoveanu. Aici a tradus în limba arabă lucrarea lui Dimitrie Cantemir *Divanul sau gîlceava Înțeleptului cu nea*, tipărită la Iași, în 1698, în limbile română și greacă (în arabă dat titlul Sănătatea înțeleptului și nebunia osînditei lumi). În afară de autograful lui Atanasie (în Biblioteca Națională din Paris), se cunosc încă șase copii ale traducerii arabe. În 1706 a ajuns la o alegere cu Ciril V, împărțind patriarhatul Antiohiei în două. Atanasie și-a stabilit reședința la Alep, unde a stat pînă în 1720, cînd a devenit singurul cîrmuitor al Patriarhiei. Aici a instalat tipografia primitivă de la Brîncoveanu, imprimînd mai multe cărți în limba arabă : *litirea* (1706, cu stema Țării Românești și cu o prefață închinată lui Brîncoveanu), *Evanghelia* (1706 și 1708), *Mărgăritarele Sîntului Ioan Botezătorul de Aur* (1708), un *Octoih Mare* (1711), *Predicile patriarhului Atanasie II al Ierusalimului* (1711), *Piatra scandelei* a teologului grec Gherasim (1721) ș.a. În 1724, tipografia a fost mutată la mînaștirea Sfîntului Iliodor din Saeg, în sudul Libanului, unde, reorganizată, a tipărit zeci de cărți bisericești și școlare pînă în 1899. Numeroase cărți grecești traduse în arabă la noi sau *Mărturisirea* lui Petru Movilă au fost traduse în arabă, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și mai tîrziu. Manuscrisele lor se păstrează pînă azi în marile biblioteci din Siria, Liban și Iordania.

Legături cu Biserica Georgiei. În afară de faptul că Georgia (Ivria, Gruzia) ne-a dat pe marele cărturar Antim Ivireanul, mai cunoscut și ca domnitorul Constantin Brîncoveanu, la rugămintea regelui georgian Vahtang VI (făcută prin patriarhul Hrisant al Ierusalimului), mitropolitul Antim a venit în sprijinul Bisericii și a creștilor ortodocși din patria sa, trimițînd acolo pe meșterul tipograf Ștefan (Iștvanovici) «cu ucenicii săi». Acesta a întemeiat primul atelier tipografic în Georgia (pînă atunci se tipăriseră cărți cu caractere georgiene la Roma și Moscova). Cu ajutorul regelui Vahtang VI, Antim și Ștefan așezat la Tbilisi nouă cărți în limba georgiană : *Evanghelia*, *Psaltirea* și *Apostolul* (în 1709), *Liturghierul*, *Psaltirea* și *Molitvelnicul* (în 1710) ș.a. A început și tipărirea unei cărți dar n-a fost terminată.

În 1712, Mihail Ștefan a plecat în Olanda, unde i s-au pierdut urmele. Ucenicii săi georgieni i-au continuat activitatea, până în 1720 tipărend altele cărți bisericești și laice (între care și poemul lui Șo Rustaveli, *Viteazul în piele de tigru*; unii cercetători gruzini susțin că l-ar fi tipărit însuși Mihail).

Mănăstirea georgiană Iviron de la Athos s-a împărțit, în cursul veacurilor, — mai ales în cel de care ne ocupăm —, de numeroase ajutoare din partea domnilor români, pe care le-am semnalat în caietele precedente. Mitropolitul Dionisie al Ungrovlahiei (1672) a trecut un timp la Iviron, iar de aici i s-a încredințat conducerea mănăstirii Radu Vodă din București, care era închinată Ivironului.

Legăturile cu Bisericele slave sud-dunărene. Ajutorul domnilor români s-a revărsat și asupra unor așezăminte bisericești din Bulgaria aflată sub stăpânire otomană, încă din ultimul deceniu al secolului XIV-lea. Matei Basarab, ctitorul atâtor biserici și mănăstiri în țara sa a ridicat două biserici și pe teritoriul Bulgariei de azi, una la Vidi cu hramul Sfânta Paraschiva, alta la Sviștov, cu hramul Sfinții Apostoli Petru și Pavel. Amândouă păstrează chipurile lui Matei Vodă și ale doamnei Elina, pe perețele ctitorilor.

Doi dregători ai lui Vasile Lupu, slugerul Cheorghe și fiul Sfântului postelnic Constantin, vlahi originari din Epir, unde au ctitorit mănăstirea Vlasiu, au fost zugrăviți la mănăstirea Bacicovo din Bulgaria ceea ce arată că ei au contribuit la refacerea acestui lăcaș.

În a doua jumătate a secolului, Grigorie Ghica domnul Țării Românești a zidit o biserică pe seama Mitropoliei din Dristra (Silistre) după cum rezultă dintr-un hrisov de la Alexandru Vodă Ipsilani din 1777. Domnii români au ajutat și cele cinci biserici din Arbănaș în apropierea Țîrnovei. Într-una din ele era îngropat un fiu al lui Constantin Brîncoveanu. Acest domnitor a ajutat și Episcopia de Cerven (Cervenvoda), în apropierea orașului Russe. Mănăstirea Sfinții Apostoli din București (sau Arhimandritul) — existentă încă de pe sfârșitul secolului al XVI-lea, refăcută din zid de Matei Basarab, fost închinată unei mănăstiri din Țîrnovo, în Bulgaria, fapt pentru care era cunoscută și sub numele de «mănăstirea Țîrnovului» (în 17C a. fost reparată de mitropolitul Axentie al Sofiei, originar din Țîrnovo) Mănăstirea bulgară Zografu din Sfântul Munte a primit de asemenea numeroase danii și i s-au închinat mănăstiri românești.

Din Bulgaria a venit și unul din mitropoliții Ungrovlahiei, Ignati «Sîrbul», fost preot de mir la Nicopole, de unde prietenul său Mat-

) 1-a ridicat în scaunul episcopal de la Rîmnic și apoi în cel ilitan.

existat legături și cu Biserica Ortodoxă Sîrbă. De pildă, unii sîrbi, în drumul lor spre Rusia — și chiar spre Locurile —, făceau lungi popasuri la Tîrgoviște și Iași. Astfel, în 1653, iul Gavriil Raici din Ipek (originar din localitatea Stări Vlah !), a spre Moscova, s-a oprit și în țările noastre. (la Tîrgoviște dt pe patriarhul Macarie al Antiohiei). În 1661 era în Țara iască urmașul său, patriarhul Maxim al Ipekului. În ianuarie fost hirotonit la Tîrgoviște, de către mitropolitul Ștefan, arhiul Simeon Kordici, ca episcop de Svidnița, în Croația. Dar siere a fost arestat și închis în Zagreb. Din această cauză, în 1663, mitropolitul Sava a hirotonit, la Iași, ca episcop pentru «reanotiei» (Croația), cu reședința în -mînăstirea Mareea, pe Miakici. A fost arestat și închis și el, în 1670, sfîrșindu-și upă ani îndelungați de detenție, pentru că nu acceptase :u Roma.

tei Basarab și Vasile Lupu, iar mai tîrziu Constantin Brîncou au acordat ajutoare materiale unor mînăstiri sîrbești : Cruședol, Mileșevo, Rakovița, apoi Trebinje în Herțegovina, Lipovina fia (o danie de 5000 de aspri, plus 500 cheltuieli de drum pentru i ridicau banii, de la Vasile Lupu), Sopociani și Studenița în nia. Numeroase danii a primit și mînăstirea sîrbească Hilandar ttele Alhos.

le manuscrise și cărți slavone tipărite la noi au circulat în e din Bulgaria și Iugoslavia de azi. De pildă, un *Slujebnic* scris de ieromonahul Epifanie de la Moldovița pentru Efremitiților în 1616, a fost dăruit episcopului Iosif al Pojarevațului, a dăruit mînăstirii Șișatovaț, în 1627. În predoslovia *Psaltirii* de la Govora, din 1637, se menționa că a fost dată la lumină ai pentru folosul sufletesc al românilor, ci și al bulgarilor și Din sudul Dunării au venit doi dintre îndrumătorii tiparului c în timpul lui Matei Basarab : egumenul Meletie Macedo-a Govora și ieromonahul Ștefan din Ohrida, desigur «vlahi» te părți.

mai stăruim asupra legăturilor bisericesti ale românilor din aad și Bihor cu Biserica sîrbă, întrucît însăși istoria Bisericii ti din aceste părți — pe care am prezentat-o în altă parte — altceva decît o istorie a legăturilor bisericesti româno-sîrbe. ortodocși de la Ienopole — Lipova, Timișoara și Caransebeș,

în cele mai multe cazuri de neam sîrb, își întindeau oblăduirea duhovnicească asupra sîrbilor ortodocși, dar și asupra românilor, care formau majoritatea populației din aceste părți.

Legăturile cu Bisericele ucraineană și rusă. În acest secol, însăși păstoria lui Petru Movilă ca mitropolit la Kiev constituie cel mai însemnat capitol din istoria relațiilor bisericești româno-ucrainiene. Am arătat și în altă parte că tipografiile lui Matei Basarab de la Cîmpulung (1635), Govora (1637) și Tîrgoviște (1646), sau cea a lui Vasile Lupu de la Iași (1642) au fost dăruite sau cumpărate de la Kiev. Tot de acolo au venit și meșterii tipografi : Timotei Alexandrovic'i Verbițki, fostul conducător al tipografiei din Kiev, Ivan Kuntovici, venit de la Kiev, Ivan Glebkovici, toți în Țara Românească și care au pregătit o seamă de ucenici de neam român. Mai tîrziu,, mitropolitul Dosoftei al Moldovei și-a tipărit primele lucrări în tipar-nița mînăstirii ortodoxe ucrainene din Uniev (*Psaltirea în versuri* și *Acatistul Născătoarei de Dumnezeu* în 1673).

În schimb, Miron Barnovschi al Moldovei a sprijinit înființarea! tipografiei din Lvov și a subvenționat editarea a două cărți de cult în limba slavonă pe ale căror pagini a fost reproducă stema Moldovei, inițiativă continuată și de Moise Movilă.

În 1640, cînd Vasile Lupu a pus bazele Colegiului de la Iași, tot Petru Movilă i-a trimis un grup de profesori, în frunte cu ieromonahul Sofronie Pociațki, numit, în același timp, egumen al mînăstirii și apoi conducător al tipografiei. În 1642, la lucrările Sinodului de la Iași, care a cercetat *Mărturisirea Ortodoxă* a mitropolitului Petru Movilă, au fost trimiși și reprezentanți ai Bisericii pe care o cîrmuia, pe care i-am amintit în alt loc.

În cursul acestui secol s-au tipărit la noi două lucrări traduse din slavo-rusă și ucraineană. *Evanghelia învățătoare* de la Govora din 1642, continuată la Dealu în 1644, era «primenită de în limba rusească» de ieromonahul Silvestru. În 1678, s-au tipărit la București cîteva din cazaniile arhimandritului Ioanichie Galeatovschi din Cernigov, sub titlul *Cheia înțelesului*. Numeroase cărți apărute în tipar-nițele ucraino-ruse au circulat și în țările noastre.

Domnii români au contribuit la ridicarea unor lăcașuri de închinare pe seama credincioșilor ucraineni aflați sub stapînirea Poloniei catolice. Biserica Adormirea Maicii Domnului din Lvov, cunoscută și sub numele de «biserica moldovenească», a fost începută în anul 1591, cu ajutor moldovenesc — în special din partea Movileștilor — și terminată abia în 1629, cu ajutorul lui Miron Vodă Barnovschi. În

;tă biserica a fost hirotonit Petru Movilă întru arhieru, la 28 ie 1633. Ea a primit numeroase danii din partea unor credincioși fara Românească, din Moldova și chiar din sudul Dunării. De negustorul Alexe Balaban din înanina a restaurat aici para-[Sfinții Trei Ierarhi. Legăturile cu Moldova s-au întrerupt la mtul secolului al XVIII-lea, când biserica a trecut în stăpînirea ncioșilor uniți.

Vasile Vodă Lupu a refăcut din temelie biserica cu hramul Sfinta schiva din Lvov (pînă atunci era minăstire de călugărițe, cu hra-Vovidenia), pentru care a cumpărat și o moșie, în apropierea îlui. Se păstra aici stema Moldovei, precum și iconostasul sculpl-1 stil specific moldovenesc.

Numeroase alte biserici au fost ajutate de unii domni, boieri și credincioși români. De pildă, biserica Sfintul Onufrie din Lvov, are au fost îngropați mai mulți credincioși români, mînăstirea Uniev, în pomelnicul căreia sînt trecuți mai mulți binefăcători Moldova, mînăstirea Zadovska, ajutată de Elisabeta, soția lui nia Movilă, mînăstirea Hustinski din Volhinia, ajutată de Irina, acestora, mînăstirea din Buczacz, restaurată de sora ei Măria țki, mînăstirea Krecovski, căreia i-a dăruit un sat Ana, o altă a lui Ieremia Movilă. însuși mitropolitul Petru Movilă a cti-o biserică, cu hramul Sfintul Ioan cel Nou de la Suceava, pe a sa din Rubiejovka.

Măria, fiica lui Vasile Lupu, căsătorită cu Ianusz Radziwill, a rut vechea biserică de lemn a sloboziei rusești din Kejdani, lîngă ius, oferind leafă pentru doi preoți și doi slujitori. Prin testau;ul ei (-j- 1662) lăsa aproape șase sute de mii de galbeni pentru)rarea unor mînăstiri ortodoxe din Ucraina, precum și icoane și :te de preț Frăției Ortodoxe din Wilno. Ștefan Vodă Petriceicu, a trăit mult timp în Polonia, precum și unii din boierii săi, au it mînăstirea Ugornițki și biserica ,din orașul Stanislawow (azi o-Frankovsk, Ucraina). în biserica satului Socola, același domn :ugrăvit, în mărime naturală, pe peretele ctitoricesc.

0 mînăstire ortodoxă cu rosturi însemnate în viața credincioși-Lcraineni a fost Schitul Mare, în Pocuția, numit și Maniava, după l pe care este așezat. A fost întemeiat de călugărul Iov Kneaghiau, în 1611—1612, fiind ajutat și de doamna Elisabeta, soția lui nia Movilă, aflată pe atunci în Polonia, la moșia ei de la Ustia, mai ales de fiica sa Măria Potoțki. Aceasta a închinat Schitului i mînăstirea Sucevița, ctitoria familiei sale, cu toate moșiile și turile ei. Dania a fost întărită de Vasile Vodă Lupu, apoi de fiul

său Ștefăniță și de Grigorie Ghica. Mînastirea s-a susținut mai bine de un veac din veniturile Suceviței. În secolul al XVIII-lea i-au dăruit moșii în Moldova cîțiva boieri. În pomelnicul ei sînt trecuți numeroși domni și boieri, încît se poate afirma că era o ctitorie exclusiv moldovenească. Schitul Mare a fost desființat de austrieci în 1785, cînd viețuitorii săi au trecut în Moldova, stabilindu-se mai ales la mînastirea Coșula-Botoșani. Putem conchide că alături de mitropolitul Petru Movilă, domnii moldoveni și-au adus un aport prețios la renașterea culturală-bisericească a ucrainenilor ortodocși din regatul polon.

Domnii români au venit și în sprijinul credincioșilor carpatoruși aparținători de eparhia Muncaciului. Episcopii de Muncaci și Maramureș din secolul al XVII-lea își întindeau oblăduirea duhovnicească atît asupra credincioșilor români, cît și a carpatorușilor din aceste părți. Fostul egumen de la Tismana, Serghie, a fost așezat ca episcop de Muncaci, la recomandarea lui Mihai Viteazul. Unii episcopi erau trimiși din Moldova (Silovon, în 1608), alții erau hirotoniți de mitropoliții de la Suceava și sufraganii lor.

Constantin Șerban Basarab, domn al Țării Românești și pentru scurt timp al Moldovei, după ce a pierdut scaunul domnesc, a pribegit și prin Muncaci, unde a ctitorit o biserică de piatră, în locul uneia mai veche din lemn, la mînastirea Sîntul Nicolae în apropierea orașului, terminată, după cum arată pisania, la 13 mai 1661.

În cursul secolului de care ne ocupăm s-au întărit și *legăturile cu Biserica Ortodoxă Rusă*. Acum apar în documentele vremii primii ierarhi, călugări și preoți români plecați în Rusia fie pentru ajutoare, fie pentru procurarea unor obiecte de cult trebuitoare bisericilor lor. De regulă, aveau asupra lor scrisori de recomandare din partea vlădicilor lor. Cei mai mulți dintre ei erau primiți de însuși țarul Rusiei, care le oferea anumite daruri sau bani, alții erau opriți în orașul de graniță Putivlia, unde primeau ajutorul țarului. De pildă, în 1629—1630, a călătorit la Moscova arhimandritul Benedict, probabil un grec, dintr-o mînăstire din București, avînd scrisori de recomandare de la patriarhul Teofan al Ierusalimului și de la Grigorie al Ungrovlahiei, iar în Kiev a primit alte scrisori de la mitropolitul Iov Borețchi și arhimandritul Petru Movilă. Tot pe atunci a călătorit în Rusia arhimandritul Varlaam de la Secu, viitorul mitropolit, trimis de Miron Barnovschi și de mitropolitul Anastasie Crimca să cum-

icoane pentru mînăstirea Dragomirna și pentru alte două bise-
;titorite de domn. S-a oprit și la Kiev, la Petru Movilă, pe atunci
în la Pecerska, prezentând manuscrisul unui *Octoih* (tipărit la
în 1630). La Moscova a stat aproape un an, fiind primit în
mță de țar, dar s-a întors fără icoane, căci patriarhul Filaret n-a
mulțumit de execuția lor. În anii următori, Vasile Lupu a trimis
soli și scrisori la Moscova pentru primirea icoanelor. În 1641,
Mihail Romanov (1613—1645) i-a trimis patru zugravi pentru
rea bisericii Sfinții Trei Ierarhi din Iași.

•rin anii 1649—1651, Arsenie Suhanov, starețul mînăstirii Troițka
leeva Bogoiavlenski, a îndeplinit o însemnată misiune diploma-
je lîngă Vasile Lupu și Matei Basarab, lăsînd și un «jurnal de

i vara anului 1656, noul domn moldovean Gheorghe Ștefan
—1658) a trimis într-o misiune la Moscova pe mitropolitul
son, care a încheiat un tratat de alianță cu țarul Alexei Mihai-

înt cunoscute și legăturile mitropolitului Dosoftei al Moldovei
triarhul Ioachim al Moscovei, de la care a obținut o tipografie,
79, prin mijlocirea spătarului Nicolae Milescu, aflat în slujba
■ ruși. La rugămintea aceluiași patriarh, a tradus apoi unele
patristice în rusește, în anii exilului său în Polonia.

î cursul acestui secol, **întâlnim** primii călugări și vlădici din Tran-
ia și Banat plecați după ajutoare în Rusia. În 1628 au pornit
lusia trei călugări de la mînăstirea Prislop, avînd scrisori de
andare din partea egumenului lor Antonie, a mitropolitu-
lenadie al Transilvaniei — în care se relatea că mînăstirea era
e unor nobili maghiari cu o mie de galbeni — și a principelui
1 Bethlen. Călugării au fost opriți în orășelul de graniță Pu-
primind acolo darul țarului, fără să li se îngăduie să meargă
scova.

toamna anului 1629, a sosit în Putivlia mitropolitul Longhin
viei din Ienopole, cu cîțiva însoțitori. Au primit și ei darul
tot în Putivlia.

ste cîțiva ani, a plecat în Rusia fostul miropolit al Transilva-
e Iorest, însoțit de călugărul Gherman și de un nepot, avînd o
re de recomandare din partea mitropolitului Varlaam și a su-
lor săi. A fost primit în audiență de țar la 26 august 1645,

căruia i-a oferit în dar părțile din moaștele Sfântului Dumitru. A primit, în schimb, felurite daruri, din care și-a plătit apoi datoria de 1000 de taleri către principele Transilvaniei, pentru care se puseseră chezași 24 de credincioși ai săi.

La 26 decembrie 1651 a fost primit în audiență de țarul Alexei Mihailovici mitropolitul Sofronie al Lipovei, care-și avea reședința în înmăstirea Hodoș-Bodrog. El a primit ajutoare în bani pentru refacerea mănăstirii sale și diferite cărți. În 1662, era la Moscova «mitropolitul» Teodosie din Vîrșeț, însoțit de trei călugări din mănăstirea Vodița, primind un ajutor de 350 de ruble din partea țarului, pentru refacerea mănăstirii.

Tot pe atunci a păstorit în Alba Iulia, pentru foarte scurt timp însă, mitropolitul Ghenadie III, care a înlocuit pe Sava Brancovici, originar din orașul Putivlia, din Rusia,

Ultimul ierarh ardelean care a călătorit în ■ Rusia a fost Sava Brancovici cu câțiva însoțitori. A fost primit în audiență de țar, la 31 mai, apoi la 2 august 1668, primind felurite daruri în bani sau în obiecte. La praznicul Sfinților Apostoli Petru și Pavel, a slujit în biserica Uspenia din Moscova, alături de patriarhii Paisie al Alexandriei, Macarie al Antiohiei și ierarhii ruși. Țarul i-a îngăduit — lui și urmașilor — să meargă tot la șapte ani după milostenie în Rusia. Împrejurările politice nu i-au mai îngăduit să facă alte călătorii.

În ultimul deceniu al secolului al XVII-lea, au călătorit la Moscova, după ajutoare, preotul Oprea, apoi protopopul Vasile Hoban, amândoi slujitori la biserica Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului.

Cam în același timp se întâlnesc în Rusia câțiva călugări din Țara Românească. Viitorul mitropolit al Ungrovlahiei Dionisie (1672) a fost câțiva ani cărmuitorul metocului din Moscova al mănăstirii Ivir. În 1665 călătorea în Rusia egumenul Varlaam de la Cozia — viitorul episcop de Rîmnic și apoi mitropolit al Ungrovlahiei — aducând de acolo felurite doaze și cărți. În ultimul deceniu al secolului al XVII-lea și începutul celui următor, mai mulți călugări — mai ales egumeni — munteni și moldoveni pleacă în Rusia pentru a solicita ajutoare de la țarul Petru cel Mare (1682/1692—1705), în vederea refacerii și înzestrării mănăstirilor lor. Consemnăm pe egumenul Filotei și «nastavnicul» Antonie de la Putna, arhimandriții Lavrentie din Suceava, Paisie de la Coșula, Isaia de la Humor, egumenul Pavel de la Rîșca, ieromonahul Paisie de la Cozia, egumenul Ioil de la Vintilă Vodă, o egumenă Eupraxia și alții.

i 8 noiembrie 1700, mitropolitul Teodosie al Ungrovlahiei trimise o lungă scrisoare patriarhului Adrian al Moscovei, prin care-i scria despre stările din Biserica sa (tipărire de cărți românești, grecești și arabe, grija domnitorului față de biserici și școli), suferințele îndurate de popoarele creștine aflate sub turci, ai ales de prozelitismul desfășurat de catolici la Locurile Sfinte, în România și în Transilvania. Mitropolitul muntean cerea mijlocirea patriarhului pe lângă țarul Petru pentru eliberarea popoarelor creștine sub dominație otomană. Desigur, scrisoarea a fost întocmită de secretarul lui Constantin Brîncoveanu. În 1702, domnul muntean a trimis la Moscova o delegație, în frunte cu ceaușul David Corbea, secretarului Ioan Corbea de la biserica Sfântul Nicolae din Brașov pentru încheierea unei convenții secrete cu Rusia. În scrisoarea trimisă țarului, se cerea să intervină la Curtea din Viena pentru a preveni prigonirea credincioșilor din Transilvania. Împrejurările politice au făcut cu puțință atunci realizarea unei alianțe româno-ruse împotriva imperiului otoman. Reamintim și rolul lui Nițulescu Spătarul la întărirea legăturilor româno-ruse. Mai nou și faptul că în Biblioteca Academiei Române și în alte mari biblioteci din țară se găsesc sute de lucrări slavone, ucrainiene și ruse tipărite la Moscova, Kiev, Lvov, Cernigov, Ostrog și în alte locuri care au circulat prin țările noastre.

Concluzii. Țările române s-au manifestat ca oțrotitoare și jinitoare ale Bisericilor de limbă arabă, georgiană și slavă în cursul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor. Ele au contribuit la apărarea Bisericilor sud-slave subjugate de turci, dar și la apărarea Bisericii Ortodoxe ucrainene în fața acțiunii prozelitice a Bisericii catolice din regatul polon, care și întindea activitatea și asupra Ucrainei ortodoxe. S-au intensificat și legăturile românești cu Rusia, aflată în plină ascensiune și care a început să treaptă rolul de sprijinitoare a Bisericilor Ortodoxe aflate sub dominație otomană.

BIBLIOGRAFIE 'oarele sînt, în general, cele indicate în capitolele privitoare la sea-

gături cu Patriarhia Antiohiei. Izvoare. EMILIA CIORAN, *te patriarhului Macarie de Antiohia In țările române*, București, 1900, VI + VASILE RADU, *Voyage rfu patriarche Macaire d'Antioche. Etude pre-* ■ *Valeur des manuscrits et des traductions. Texte arabe et traduction* - 1 + 3 voi. Paris, 1927, 1930, 1933 și 1949; *Călători străini despre țările*

române, voi. VI, București, 1976, VIII + 307 p. (cuprinde *Călătoriile patriarhului Macarie de Pavel de Alep*).

Lucrări. DAN SIMONESCU și EMIL MURACADE, Tipar românesc pentru arabi în secolul al XVII-lea, în «Cercetări Literare», III, București, 1939, p. 1—32 (și extras); DAN SIMONESCU, *Carii arabe tipărite de români în secolul al XVIII-lea* (1701—1747), în BOR, an. LXXXII, 1964, nr. 5—6, p. 524—561 j MIRCEA PĂCURARIU, *Legăturile țării române cu Patriarhia Antiohiei*, în ST, an. XVI, 1964, nr. 9—10, p. 593—621 ; VIRGIL CÂNDEA, *Une politique culturelle commune roumaine-arabe dans la première moitié du XVIII-e siècle*, în «Bulletin de l'Association Internationale d'Etudes du Sud-Est Européen», III, 1965, no. 1, p. 51—56 y DAN SIMONESCU, *Impression de livres arabes et karamanlis en Valachie et en Moldavie au XVIII-e siècle*, în «Studia et Acta Orientalia», V—VI, 1967, p. 49—75 (și extras); VIRGIL CÂNDEA, *Sources roumaines et grecques dans les bibliothèques du Proche-Orient*, în «Bulletin d'Association Internationale d'Etudes du Sud-Est Européen», Bucuresti, VIII, 1970, no. 1—2, p. 66—78; VIRGIL CÂNDEA, *Letopiseșul Țării Românești (1292—1664) în versiunea arabă a lui Macarie Zaim*, în «Studii», an. XX, 1970, nr. 4, p. 673—692; CONSTANTIN MOSOR, *Călătoria patriarhului Macarie al Antiohiei în țările române și importanța ei pentru Istoria Bisericii Române*, în GB, an. XXXI, 1972, nr. 1—2, p. 73—90; FRANCISC PALL, *Noi mărturii inedite despre călătoriile patriarhului Macarie al Antiohiei în țările române*, în BOR, an. XCIV, 1976, nr. 3—4, p. 343—348.

Legături cu Georgia. DAMIAN P. BOGDAN, *Legăturile țării române cu Georgia*, în «Studii», revistă de istorie, an. IV, 1951, nr. 4, p. 131—141 ; DAN. DUMITRESCU, *Activitatea tipografică a lui Mihail Ștefan în Gruzia*, în «Studii», revistă de istorie, t. XI, 1958, nr. 4, p. 135—138; VIRGIL MOLIN, *Contribuții noi la istoricul relațiilor culturale cu Orientul ortodox (1709—1112). Un ipodiaton ungrovlah, Mihail Hui lui Ștefan, meșter de tipar în țări străine*, în BOR, an. LXXXIX, 1961, nr. 3—4, p. 319—338 i GHEORGHE POP, *Tipar românesc în Georgia*, în voi. *Probleme de bibliologie*, 1967, p. 29—46; FANNY DJINDJIHAȘVILI, *Antim Ivireanul cărturar umanist*, Iași, 1982, 132 p. (îndeosebi p. 47—53).

Legăturile cu Biserica slave. Biserica sîrbă. EMIL TUR-DEANU, *Din vechile schimburi culturale între români și iugoslavi*, în «Cercetări Literare», an. III, 1939, p. 141—218; MARCEL ROMĂNESCU, *Mile domnești în Srem și Herțegovina*, în «Arhivele Olteniei», an. XIX, 1940, nr. 107—112 (și extras : Craiova, 1941, 11 p. + 3 pi.); GEORGE RADOJCICI, *Relații sîrbo-române în veacurile XIV—XVII*, Novi-Sad, 1956 (în limba sîrbă); SILVIU ANUICHI, *Pomelnicele mănăstirii Cruședol și relațiile ei cu Biserica Ortodoxă Română*, în MB, an. XXXII, 1982, nr. 4—6, p. 322—330.

Biserica bulgară. H. HRISICU, *Cîteva ctitorii românești în Bulgaria*, în rev. «Boabe de grîu», an. III, 1932, nr. 3—4, p. 88—96; PAUL MIHAILOVICI, *Mărimi românești din Bulgaria și Grecia 1468—1866*, în RSIAB, XXIII, 1933, p. 327—435 (și extras: Chișinău, 1933, 112 p.); CONSTANTIN C. GIURESCU, *Două ctitorii ale lui Matei Basarab în Bulgaria*, în RIR, XI—XII, 1940—1942, p. 390—391 ; AL. ALEXIANU, *Doi români ctitori în Bulgaria și în Pind (1643—1644)*, în BOR, an. LXXXIII, 1965, nr. 7—8, p. 771—776; TUDOR MATEESCU, *Din legăturile Episcopiei de Cerven cu țările române (sec! XVII—XIX)*, în BOR, an. XCIV, 1976, nr. 1—2, p. 176—179.

Biserica ucraineană. P. P. PANAITESCU, *L'influence de l'oeuvre de Pierre Mogila, archeveque de Kiev dans les Principautés roumaines*, Paris, 1926, 97 p. ; P. P. PANAITESCU, *Fundafuni religioase românești în Galiția*, în BCMI, t. XXII, 1929, p. 1—19; SIMION RELI, *Ctitoriile religioase românești din Polonia*, în «Candela», an. XLI, 1930, nr. 10—12, p. 453—464; ION I. NISTOR, *Ctitoriile românești în Polonia și Ucraina*, în rev. «Codrul Cosminului», Cernăuți, t. VIII,

53—1934_r, p. 83—109; ȘTEFAN CIOBANU, *Despre legăturile culturale româno-ucrainiene. Ioanichie Galeatovschi și literatura românească veche*, în «An. Acad. Rom.», Mem. Sect. Ist. s. III, t. VIII, nr. 8 (și extras: București, 1938, 90 p.); GABRIEL REMPEL, *Sprejiniul acordat de Rusia țiparului românesc în secolul al XVII-lea*, SCB, I, 1955, p. 15—42; PAUL MIHAIL, *Manuscrisul slav de la Schitul Mare : Galiția aflată la Iași*, în MMS, an. XXXVIII, 1962, nr. 7—8, p. 587—603 (și >ria schitului); TR. IONESCU-NIȘCOV, *Din istoria relațiilor moldo-ucrainiene prima jumătate a secolului al XVU-lea*, în BOR, an. LXXXIII, 1965, nr. 11—12, 1033—1096; ARCADY JONKONSKI, *Les relations culturelles entre l'Ukraine et Moldavie au XVII-e siècle*, Paris, 1973; EKKEHARD VOLKL, *Das rumanische stentum Moldau und die Ostslaven im 25. bis 17. Jahrhundert*, Wiesbaden, 1975,

Biserica rusă. SILVIU DRAGOMIR, *Contribuții privitoare la relațiile •ricti românești cu Rusia în veacul XVII*, în «An. Acad. Rom.», Mem. Sect. s. II, t. XXXIV, București, 1912, p. 1064—1248 (și extras: 183 p.); PAUL IAILOVICI, *Legăturile culturale bisericesti dintre români și ruși în secolele —XX.- Schiță istorică*, în RSIAB, t. XXII, 1932, p. 199—276 (și extras ; Chișinău, !, 78 p.); G. BEZVICONI, *Românii în Rusia în rev. «Din trecutul nostru»*, înău, an. IV, nr. 31—34, 1936, p. 140—167; G. BEZVICONI, *Călători ruși în dova și Muntenia*, București, 1947, 464 p.; D. P. BOGDAN, *Cărți rusești în i Românească sub Constantin Brîncoveanu*, în BOR, an. LXXIV, 1956, nr. 6—7, 43—557; CONSTANTIN NONEA, *Legăturile mitropolitului Varluam cu Biseri- Ortodoxe din Kiev și Moscova*, în MMS, an. XXXIII, 1957, nr. 10—12, p. -819; G. BEZVICONI, *Contribuții la istoria relațiilor româno-ruse*, București, , 347 p.

XLVIII

DEZBINAREA BISERICII ORTODOXE ROMÂNEȘTI DIN TRANSILVANIA ÎN 1698—1701

'ătre sfârșitul secolului al XVII-lea, în urma victoriilor militare ale trupelor imperiale austriece împotriva turcilor — mai ales după înfrângerea lor sub zidurile Vienei, în 1683, — în principatul Transilvaniei se inaugurează, treptat, regimul austriac al Habsburgilor. În astfel de împrejurări, principele Transilvaniei Mihail Apaffi (1661—1690) intră în tratative cu imperialii, încheindu-se chiar un acord la Viena, în 1686.' În anul următor trupele imperiale pătrund în Transilvania și, prin tratatul de la Blaj (27 octombrie), erau puse la dispoziția acestora 12 cetăți și orașe, cu obligația plătitii unei contribuții bănești, fiind recunoscute — în schimb —, privilegiile țării și domnia ereditară a lui Apaffi. La 9 mai 1688, datorită presiunii exercitate de generalul austriac Caraffa, Dieta Transilvaniei a fost nevoită să accepte «protectoratul» împăratului Austriei.

La 4 decembrie 1691, împăratul Leopold I (1658—1705) a dat o diplomă (numită leopoldină, după numele său), în 18 puncte, care a fost un adevărat statut sau constituție a principatului Transilvaniei pentru mai bine de un veac și jumătate. În virtutea acesteia, principatul urma să fie condus de un guvernator, ales de Dietă și confirmat de Curte, el fiind în fruntea unui consiliu de 12 membri (guvern). Pe lângă Guvern, în 1694, s-a înființat și așa numita «Cancellerie aulică transilvană», cu sediul la Viena, care avea rostul de a face legătura între Curte și Principat.

Problemele financiare erau conduse de un «Tezaurariat», iar cele militare de Consiliul de război al Curții, al cărui reprezentat în Transilvania era «comandantul general». Organul suprem judecătoresc era «Tabla regească», iar ca organ legislativ rămânea Dieta. Prin crearea acestor organe executive ale puterii centrale, se urmărea pierderea oricărei independențe a Transilvaniei.

Prin aceeași diplomă se confirmau privilegiile celor trei națiuni itice — unguri, sași și secui — precum și drepturile celor patru ligii recepte : catolică, luterană, calvinistă și unitariană. Rămîneau vigoare și vechile legiuiri transilvane : *Aprobatele, Compilatele și partitumul lui Werbocki*. În funcții publice urmau să fie numiți nai «indigeni» : unguri, sași și secui, fără deosebire de religie, servăm că diploma avea în vedere numai trei națiuni politice și ru religii recepte, excluzînd poporul român și credința lui orto- :ă, socotite doar «tolerate». Se legifera din nou întreitul jug la e era supus poporul român : național, social și religios.

Prin pacea de la Carloviț, din 26 ianuarie 1699, Poarta recunoș- trecerea Transilvaniei sub stăpînirea Imperiului habsburgic. Ba- ul — devenit teatru de război, pentru vreo trei decenii, între turcii austrieci — ■ ajunge în stăpînirea definitivă a celor din urmă abia 1718. În ciuda încercărilor lui Francisc Rákoczy II, din anii 1703— 1, de a recîștiga independența Transilvaniei, ea a rămas în stăpî-ș-a Habsburgilor pînă în 1918.

îndată după trecerea Transilvaniei în stăpînirea Habsburgilor, știa au început o acțiune energică pentru consolidarea dominației în această acțiune, un rol însemnat a revenit Bisericii romano- olice. De aproximativ un veac și jumătate, calvinii dețineau o sitie privilegiată în principatul transilvan, catolicii fiind înlăturați oape cu desăvîrșire din viața politică. Odată cu trecerea Transil- iei în stăpînirea Habsburgilor catolici, puterea calvinilor trebuia)ită, în vederea întăririi confesiunii catolice, care — între cele ru confesiuni recepte — era cea mai slabă. Cu alte cuvinte, trei schimbat raportul de forțe în favoarea catolicismului. În acest p, au fost inițiate o serie de acțiuni în favoarea Bisericii catolice : ituiri de moșii pierdute și de biserici, dani noi, la care se va uga și lucrarea iezuiților, reveniți în Transilvania, odată cu starea habsburgică , - s-au refăcut Epistopiile catolice maghiare din dea (1692) și Alba Iulia (1715).

Dar recîștigarea pozițiilor economice, politice și religioase pier-î în favoarea calvinilor sub principii Transilvaniei — majorita- de confesiune calvină — nu se putea face decît prin sporirea lărului catolicilor. Întrucît recatolicizarea luteranilor, calvinilor și arienilor era, practic, imposibilă, misionarii iezuiți și-au îndreptat iția asupra românilor ortodocși, care erau mai numeroși decît e cele trei națiuni recepte laolaltă. Prin atragerea românilor or-)cși la unirea cu Biserica Romei se urmărea, pe de o parte, creș-a numărului catolicilor și — implicit — creșterea rolului politic

al «statului catolic ardelean» (reprezentanții catolicilor în Dietă), iar, ne de altă parte, ruperea legăturilor, de orice natură, cu românii ortodocși din Țara Românească și Moldova.

Care era situația Bisericii românești în această vreme ? Din a doua jumătate a secolului al XVI-lea și pînă către sfîrșitul celui de al XVII-lea, se desfășurase o puternică acțiune prozelitistă calvină printre români, iar mitropoliților ortodocși din Alba Iulia li se fixaseră, în mai multe rînduri, acele condiții oneroase de care ne-am ocupat cu alt prilej. Cîțiva mitropoliți au fost înlăturați din scaun, pentru neîndeplinirea condițiilor impuse de cîrmuitorii calvini ai Transilvaniei. Se adăuga și situația economică-socială a preoților ortodocși, care erau siliți să îndeplinească robota, în rînd cu păstorii lor iobagi, de multe ori să dea dijmă chiar și preoților luterani și calvini. Iar în cursul războiului turco-austriac din 1683—1699, preoții români au fost impuși cu felurite dări extraordinare de război, în timp ce preoții altor confesiuni — cu sesii parohiale, salarii și venituri însemnate — erau scutiți, pe motiv că aparțineau unor confesiuni recepte. De toate aceste nemulțumiri ale clerului ortodox, au știut să profite iezuiții în încercările lor de atragere a românilor la «unirea» cu Roma. Menționăm că uniri de acest fel au avut loc și la Brest, în 1596, cu o parte din clerul, nobilimea și credincioșii ucrainieni din regatul polon, apoi la Muncaci, în 1646, a rutenilor din Ucraina subcarpatică.

Un pretins sinod de «unire» în 1697. Istoricii iezuiți (urmați de cei greco-catolici români) au susținut că primele încercări de unire s-ar fi făcut încă din 1697, deci în timpul arhipăstoririi mitropolitului Teofil. În unele cărți scrise de iezuiți, s-au tipărit trei, procese verbale ale unui pretins sinod întrunit la Alba Iulia, în februarie 1697, în care s-ar fi hotărît unirea cu Biserica Romei, prin acceptarea celor patru puncte deosebitoare, o hotărîre sau rezoluție în același sens, semnată de mitropolitul Teofil, la 21 martie 1697 și o scrisoare către cardinalul Leopold Kollonich, arhiepiscopul de Esztergom și primatul Ungariei, din 10 iunie 1697, semnată de Teofil, de 11 protopopi și un preot, prin care se confirmau hotărîrile menționate mai sus.

Cercetările efectuate mai tîrziu de istoricii Ioan Crișan, Gheorghe Popovici, dar mai ales de Ștefan Lupșa și Silviu Dragomir, au stabilit că primele patru piese n-au fost reproduse după original, ci după anumite copii în limba latină, limbă pe care protopopii nu o înțelegeau și, poate, nici Teofil. Este dubios faptul că — după ei — soborul s-a întrunit în februarie, iar actele au fost semnate abia în martie și iunie. Trezesc nedumeriri și anumite cuvinte și expresii care apar

în actele respective, neobișnuite în alte acte ale vremii. De pildă, Teofil era numit «episcop al Bisericii românești din Transilvania», deși, în mod obișnuit, el se intitula «arhiepiscop și mitropolit al Țării Ardealului» sau «arhiepiscop al Mitropoliei Bălgradului și a toată Țara Ardealului». În sfârșit, cercetările grafologice au stabilit că iscălitura mitropolitului din scrisoarea către Kollonich nu-i aparține, ci este o imitare puțin reușită a ei, deci o plastografie. Semnăturile protopopilor sînt pe pagina a treia, fapt care ne face să credem că a fost luata din dosarul cu semnături ale vreunui sobor anterior. Se adaugă și faptul că pretinsul sinod nu se putea ține decît în prezența superintendentului calvin, care mai avea încă drept de control asupra Bisericii românești.

Toate acestea arată că sîntem în fața unor *acte false*, plăsmuite :le iezuiți mai tîrziu. înseamnă că nu s-a ținut nici un sinod de mire în 1697 și că mitropolitul Teofil n-a fost amestecat în nici un el de tratative de unire a Bisericii sale cu cea catolică. De altfel, alitateea actelor respective se poate deduce, în chip logic, punîndu-se ntrebarea : dacă mitropolitul Teofil și protopopii săi ar fi acceptat mirea în 1697, ce rost ar mai fi avut încercările de unire din 1698 l perfectarea ei în 1701, așa cum se va constata în continuare?

Alegerea mitropolitului Atanasie Anghel. în vara anului 1697 (după 2 iulie 1697, cînd își semna testamentul), mitropolitul Teofil a treit la cele veșnice. Printre candidații la ocuparea scaunului mitropolitian vacant s-a ivit și tînărul ieromonah — după unii cercetători rodiacon — Atanasie (din botez Anghel), fiu de preot din Bobîlna — unedoara sau Ciugud-Alba, absolvent al școlii calvine din Aiud sau Iba Iulia, călugărit în mînăstirea-reședință din Albă Iulia. El a izbursă cîștigi — prin însemnate sume de bani — bunăvoința guvernatorului Transilvaniei și a altor dregători, iar în septembrie 1697 plecat în Țara Românească, pentru ca să primească, potrivit veului obicei, darul arhieriei. Se pare că la București se cunoșteau ențiile catolicilor de a atrage pe fomâni și că noul candidat — ăr și fără multă învățătură — nu prezenta destulă încredere. De îea a fost ținut la București vreo patru luni, pentru a i se completa 'ățătura și a fi întărit în Ortodoxie. A fost hirotonit întru arhieriu a la 22 ianuarie 1698, de către mitropolitul Teodosie al Ungro-hiei, care hirotonise și pe înaintașii săi, de la Iosif Budai încoace.

Dar, spre deosebire de aceștia, lui Atanasie i s-a cerut să iscă>că un îndreptar dogmatic, liturgic și canonic, în 22 puncte, alcă>de patriarhul Dositei al Ierusalimului, aflat pe atunci în Țara lânească și de mitropolitul Teodosie. Această mărturisire de ere-

dința (numită de unii «îndreptar» sau «instrucțiune») se ocupa îndeosebi de învățăturile ortodoxe atacate de calvini (Sf. Tradiție, cele șapte Taine, slujba înmormântării, cultul sfinților și al icoanelor, mîntuirea prin credință și fapte bune) sau de catolici (împărtășirea cu pîine și vin — trup și sînge, deci nu cu azimă, prefacerea darurilor la epicleză). Ca și înaintașii săi, noul mitropolit a primit din partea lui Constantin Brîncoveanu numeroase daruri, veșminte și cărți, iar la 25 mai 1698 îi înnoia ajutorul anual de 6000 de bani, pe care-l primea Mitropolia Ardealului de mai mult timp, știind «că se învăluiește ca o corabie în mijlocul valurilor mării, fiind întră multe feliiuri deeretici necredincioși și să năpăstuiește de dînșii în multe chipuri».

Dar în acest timp iezuiții începuseră lucrarea lor nefastă între români. În septembrie 1697, iezuitul Paul Ladislau Bârânyi din Alba Iulia a plecat la Viena, spre a prezenta Curții un memoriu al «statului catolic» ardelean în vederea unirii românilor cu Biserica Romei. Cu toate insistențele catolicilor, împăratul a dat o «rezoluție» abia la 14 aprilie 1698, potrivit căreia li se oferea românilor posibilitatea de a se uni cu oricare din cele patru religii «recepte» sau de-a rămîne în vechea îor credință (se pare că au lucrat în acest sens cancelarul Nicolae Bethlen și guvernatorul Transilvaniei Banffi, amîndoi calvini). Preoții care acceptau să se unească cu vreuna din religiile recepte urmau să se bucure de privilegiile clerului confesiunii respective, subliniindu-se în mod deosebit că aceia care se vor uni cu Biserica Romei, recunoscînd pe papă drept cap al Bisericii «se vor bucura de privilegiile preoților catolici». Rezoluția imperială era într-adevăr ispitoare pentru preoții români, căci în schimbul recunoașterii primatului papal, urmau să fie scutiți de iobăgie și de ne-sfîrșitele contribuții față de stat (mai ales în timpul războaielor) și față de «domnii de pămînt». În plus, unirea cu Biserica Romei — potrivit rezoluției — nu atrăgea după sine părăsirea credinței lor ortodoxe.

La scurt timp însă, cardinalul Leopold Kollonich a venit cu unele întregiri la formula scurtă a recunoașterii primatului papal care apare în rezoluția lui Leopold I. La 2 iunie 1698, el adresa un «manifest» către preoții români ardeleni, prin care preciza că urmau să se bucure de privilegiile Bisericii și preoților catolici numai aceia care vor mărturisi și vor crede tot ce învață Biserica romano-catolică și mai ales cele patru puncte deosebitoare dintre Bisericile ortodoxă și catolică (numite «florentine», întrucît s-au formulat la Sinodul de la Florența din 1439): 1. Papa este capul întregii Biserici,- 2. Sfînta

părtașanie se poate face și cu pîine nedospită (azimă) ; 3. Duhul nt purcede de la Tatăl și de la Fiul (filioque) ; 4. în afară de rai iad mai exista un loc curățitor numit purgator. Pe baza acestor uă acto, iezuiții au pornit o nouă acțiune de atragere a românilor unirea cu Roma. Un rol de seamă au avut iezuiții unguri Paul iislaul Bârâny (transferat în 1700 în Slovacia) și Gabriel Hevenessy.

«Manifestul de unire». Singurul act despre care s-a spus că ex-mă hotărîrea clerului român de a se uni cu Biserica Romei este i numitul «manifest de unire» sau «cartea de mărturie», din 7 oc-
brie 1698, semnată de 38 de protopopi. Cum arată actul respectiv care e cuprinsul lui ? Se prezintă ca un caiet cu trei file, primele ia formate dintr-o foaie (coala) îndoita, la care s-a adăugat și t încă o filă, tăiată în jumătate, dintr-o altă coală.

Să urmărim, pe pagini, cuprinsul actului. Pe pagina întâi se află : larația de unire propriu-zisă, redactată astfel :

«Noi mai în gios scriși, vlădica, protopopii și popii besericilor lânești dăm în știre tuturor căroră să cuvine, mai vartos Țării lealului. Cercînd schimbarea aceștii lumi înșelătoare și nestarea îeperirea sufletelor, căruia în măsura mai mare trebue a fi decât te, den bună voia noastră ne unim cu Beserica Romei cea catho-ască și ne mărturisim a fi mădulările ceștii Biserici sfinte catho-ască a Romei prin ceasta carte de mărturie a noastră și cu acele relighiomuri voim să trăim cu carele trăesc mădulările și popii știi Biserici sfinte, precum înălția sa împăratul și coronatul craiu Iru în milosteniia decretumului înalții sale ne face părtași, care i a nalții sale nevrând a o lepăda cum să cade credincioșilor ții sale, această carte de mărturie și nalții sale și țării Ardealului am înainte. Pentru care mai mare tărie, dăm și pecețile și scriso-
mănilor noastre. S-au dat în Belgrad (Alba Iulia, n.n.) în anii inului 1698, în 7 zile a lui octomvrie».

După acest text, a fost adăugat ulterior un «post-scriptum», cu rînduri, scrise mai mărunt, ca să încapă totul pe aceeași pagină. următorul cuprins :

«Însă într-acesta chip ne unim și ne mărturisim a fi mădulările tei, catholiceștii Biserici a Romei, cum pre noi și rămășițele noas-
din obiceiul Besericii noastre a Răsăritului să nu ne clătească. Ci e țărămoniile, sărbătorile, posturile, cum pană acum, așa și de n nainte să fim slobozi a le ținea după călindariul vechiu și pre titul vlădica nostru Athanasie nime păn-în moartea sfinții sale -aibă puteare a-1 clăti den scaunul sfinții sale. Ci tocma de i s-ar

tâmpla moarte să stea în voia soborului pre cine ar alege să fie vlădică, pre care sfinția sa papa și înălțatul împărat să-l întărească și patriarhul de suptu biruința înalții sale să-l hirotonească. Și în obiceiul și dregătoriilor (sic) protopopilor carii sănt și vor fi, nici într-un fel de lucru nime să nu se mestece, ci să să ție cum și pân-acum. Iar de nu ne vor lăsa pre noi și pre rămășițele noastre într-această așezare, necețile și iscăliturile noastre care am dat să n-aibă nici o tărie. Care lucru l-am întărit cu pecetea Mitropolii noastre pentru mai mare mărturie». Urmează sigiliul, cu legenda: «Acesta iaste pecetu Mitropoliei Belgradului». El a fost aplicat mai înainte de a se scrie aceste 13 rînduri, după cum ne dovedesc ultimele două rînduri, mai scurte decît celelalte, ca să nu treacă peste rondela sigiliului.

Pagina a doua cuprinde declarația de unire redactată în limba latină. Se observă, însă, diferențe esențiale între texte, care privesc însuși fondul actului. Cîta vreme în textul român protopopii mărturiseau vag că doresc să se unească «cu Beserica Romei cea catholicească» și să fie «mădularele ceștii Biserici sfinte», mai mult dintr-un sentiment de lealitate față de împărat («cum se cade credincioșilor nalții sale»), în textul latin se preciza că se unesc «din insuflare dumnezeiască» și cu acceptarea unor învățături noi : «primind, mărturisind și crezînd toate cîte le primește, le mărturisește și le crede ea (Biserica romano-catolică, *n.n.*), dar mai ales cele patru puncte în care știam că ne deosebim pînă acum, care ni se arată în prea milostivul decret și în diploma prea sfintei sale maiestăți».

Vorbînd despre această falsificare evidentă a unui act public, istoricul unit Nicolae Densușianu scria : «Avem înaintea noastră o traducere din cele mai mișelești și criminale, falsificarea unui document public, a unui tratat politico-bisericesc, pentru a supune poporul român catolicilor, și a desființa Biserica română de Alba Iulia...».

Paginile 3, 4 și 5 cuprind semnăturile a 38 de protopopi, cu 37 de peceti (doi din ei au folosit o singură pecete). În spațiul dintre semnături, au fost transcrise cu litere latine, în latinește, numele și sediul protopopilor.

Pe pagina a cincea, după semnături, urmează un «codicil» în 7 rînduri, cu următorul cuprins: «Și așa ne unim acești ce seri (sic!) mai sus, cum toată legea noastră, slujba Besericii, leturghia, posturile și carindariul nostru să stea pre loc, iară să (dacă, *n.n.*), n-ar sta pre loc acele, nici aceste peceti sa n-aiba nici o tărie asupra noastră și vlădica nostru Athanasie să fie în scaun și nime să, nu-l hărbu-

tăluiască». Urmează o pecete aplicată mai târziu, ceea ce reiese din faptul că acoperă două litere din rîndul penultim.

Rezultă că acest «codicil» nu era altceva decît o redactare prescurtată a post-scriptumului de pe prima pagină. Codicilul prezintă un interes deosebit, întrucît expertizele grafologice au dovedit că îste scris de însuși mitropolitul Atanasie. Pagina a șasea a rămas aescrisă.

Să cercetăm acum «manifestul de unire» luat în întregimea lui. În textul propriu-zis rezultă că protopopii acceptau «din bună voia» or să se unească cu Biserica Romei și să rie socotiți «mădulările» celei Biserici, fără să se precizeze în ce condiții urma să se facă nirea. Rezultă apoi că la baza acestei uniri stăteau interese de ordin lateral, din moment ce se preciza : «cu acele privelighiomuri voim i trăim cu carele trăesc mădulările și popii aceștii Biserici sfinte». Îte limpede că unirea nu era determinată de frămîntări de conștiință tu de vreo nemulțumire a clerului împotriva legii lor. Dimpotrivă, St-scriptumul de pe prima pagină, ca și codicilul de pe pagina a neea cereau categoric păstrarea integrală a doctrinei ortodoxe («le- ■a»), a organizării bisericești (alegerea vlădicului și drepturile pro- popilor) și a cultului («slujba Bisericii, leturghia, posturile și ca- idariul nostru»). Iar în partea lor finală, se preciza că nerespec- ea acestora anula întregul act de unire: «nici aceste peceti să iiba nici o tărie asupra noastră».

Ținînd seama de aceste trei texte românești, dar mai ales de [inele două, se naște în chip firesc întrebarea: la ce și-au dat iziunea protopopii români? La textul latin nu ne putem referi, moment ce el era diferit de cel românesc, neexprimînd voința topopilor, ci a iezuiților, care-l redactaseră. Înseamnă că proto- ii înclinau numai spre o *unire de principiu*, determinată de ne- e materiale în care se zbătea clerul român.

Se adaugă și cîteva obiecții de ordin formal. Așa cum am arătat, tea de mărturie» este redactată pe' trei foi, dintre care una îi- cu două adausuri ulterioare. Apoi, *lipsește iscălitura mitropoli- f, ceea ce ne face să considerăm întregul act ca nul*. Cu toate tea, mitropolitul scrie cu mîna sa codicilul de la pagina a cin- Pe de altă parte, în intitulăție apar și «popii besericilor rumâ- », alături de protopopi, ceea ce nu se întîmplă în alte acte ale rului. Este suspect și faptul că protopopul Gheorghe din Daia, îrașul» (secretarul) sinodului, semnează în rînd cu ceilalți pro- » și nu imediat sub act — alături de mitropolit — cum se face od obișnuit într-un act oficial. Transcrierea în latinește a nu-

melor localităților în care domiciliu protopopii este plină de greșii. După felul în care sînt transcrise, autorul pare să fie un iezui polon. Profesorul Silviu Dragomir arăta că n-ar fi exclus ca protopopii să fi semnat un alt act, punîndu-se în locul lui declarația de unire. Probabil acel act cu semnăturile protopopilor era format din două foi, așezate una într-alta, din care primele trei pagini erau cu semnături, iar celelalte albe. Plăsmuitorul a întors ultima foaie albă! (p. 7 și 8) în fruntea actului, devenind paginile 1 și 2, pe care s-a scris textele de care ne-am ocupat mai sus (român și latin). Nemaifiind așezate acum una într-alta, în formă de caiet, ultima foaie a fost tăiată în două, jumătatea cu semnăturile fiind lipită de celelalte foi (devenind p. 5, cu semnături și 6, albă). În orice caz, după cum observă profesorul S. Dragomir, «redactarea textelor românești și latinesc de declarație, după obținerea semnăturilor, pentru a forma un act autentic și unic, este o înșelare a bunei credințe a semnatarilor deci un fals, săvîrșit cu intenția de a ne face să credem că avem în față o declarație autentică a reprezentanților Bisericii române». Apoi, un act redactat «în sinod» s-ar fi scris pe o coală întregă, n-ar fi avut adaosuri și foi lipite, ar fi purtat semnătura mitropolitului, a «notarului» și apoi ale celorlalți protopopi membri ai sinodului.

Toate obiecțiunile făcute pînă aici duc la concluzia să hotărîrea de unire nu s-a luat în sobor, ci semnăturile au fost culese individual, cu ocazia trecerii protopopilor respectivi prin Alba Iulia sau foile cu semnăturile au fost luate de la un alt act. De altfel, nici un izvor contemporan nu face amintire de vreun sinod la 7 octombrie 1698. Iar în 1701, cînd brașovenii și credincioșii Pater Ianoș și Ga'vrii din Țagul Mare au protestat solemn împotriva unirii, nu se amintește nimic de pretinsul sinod din 1698. Rezultă atunci că întregul «manifest de unire» nu este altceva decît un fals săvîrșit de iezuiți.

Probabil întregul manifest să fi fost redactat, la începutul anului 1701, cînd Atanasie a fost chemat la Viena și s-a constatat că nu există nici o declarație de unire din partea reprezentanților Bisericii Ortodoxe românești. În cursul tratativelor duse atunci cu Atanasie, el va fi scris și acel codicil de la sfîrșit. Desigur, pentru ca să nu fie prinși cu acest fals, iezuiții au tănuțit actul respectiv. El n-a fost prezentat nici Curții din Viena, nici arhiepiscopului de Esztergom, nici guvernului Transilvaniei, ci s-a păstrat în arhiva iezuitului Gabriel Hevennessi, consilierul cardinalului Kollonich, și a ajuns apoi în Biblioteca Universității din Pesta. Aici a fost descoperit de isto-

unit Nicolae Densușianu, în 1879, care a atras atenția asupra
ebirilor dintre cele două texte și asupra falsurilor făcute de ie-
Probabil autorităților menționate aici li s-a prezentat numai
volantă, care s-a tipărit în 1699, care cuprindea rezoluția im-
ilă din 1698, manifestul lui Kollonich și' textul latin al actului
nire.

devenim acum la alte fapte petrecute în toamna anului 1698 și
nitul Ini 1699. Cu prilejul sesiunii Dietei ardelene din octombrie-
mbrie 1698, Bârânyi a înaintat un memoriu, în numele preoțimii
nești ardelene, prin care cerea scutirea ei de impozite, pe baza
uței imperiale din 14 aprilie 1698. Dieta, formată în cea mai
parte din calvini și luterani, a hotărât, la 23 noiembrie, să tri-
un memoriu împăratului, prin care să-l roa~e să nu acorde li-ți
națiunii române, — inclusiv preoților ei —, chiar dacă și-ar îba
religia. In același timp, s-a hotărât să se facă o anchetă în ;
românești, pentru a se constata care preoți și credincioși rose
declară pentru unirea cu Roma, urmînd ca rezultatul să fie
atât Dietei, în sesiunea ei de la Sighișoara, la începutul anu-

399.

Rezultatul anchetei — efectuată în 1699 — este deosebit de grăi-
} parte infimă a clerului declara că dorește să țină «credința»
politului, alta a avut o atitudine echivocă. Majoritatea preoți-
a care se adaugă toți reprezentanții credincioșilor, au declarat
dese să rămînă în legea lor cea veche. Credincioșii din Cătata,
Idă, declarau : «Noi, tot satul, legea și religia noastră în care
î născut, nu o părăsim. E treaba popilor cu care religie vreau
unească ; noi nu ne- amestecăm în aceasta, dar dacă vom vedea
eau să introducă la noi înnoiri, unul ca acela nu va mai fi
nostru». Sute de alte răspunsuri sînt asemănătoare, credincioșii
indu-se foarte atașați de «legea» lor ortodoxă.

esigur, rezultatele anchetei n-au pî\tut rruțumi pe împărat, pe
•iscopul de Esztergom și pe iezuiți. De aceea trebuiau luate noi
i pentru perfectarea unirii, mai ales că stăpînirea habsburgică
msilvania era acum pe deplin consolidată, în urma păcii de la
riț (26 ianuarie 1699). La 16 28 februarie 1699, împăratul Leopold
o diplomă (cunoscută sub numele de *diploma întlia leopoldină*),
e își exprima satisfacția pentru convertirea românilor, grecilor
enilor (!), declarînd validă și efectivă unirea lor cu Biserica
, cu acceptarea tuturor învățăturilor ei și îndeosebi a celor
puncte controversate. Prin aceeași diplomă, se acordau preoți-
mâni uniți toate scutirile și privilegiile de care se bucurau

preoții catolici. Probabil diploma a fost emisă la stăruințele cardinalului Kollonich, care va fi prezentat împăratului unirea clerului ca un fapt îndeplinit în condiții perfecte.

Prevederile diplomei au produs însă, cum era de așteptat, împotrivirea cercurilor conducătoare și a nobilimii din Transilvania. De pildă, guvernul transilvan a înaintat un protest, la 14 iulie 1699, în care se sublinia că prin «unire» «popii români nu au devenit catolici veritabili sau uniți adevărați, nici prieteni sau aderenți ai catolicismului, ci niște oameni eliberați de impozite și de iobăgie, dispuși să lupte împotriva domnilor de pământ».

Dar împăratul n-a ținut seamă de acest protest, și la 26 august 1699 a emis un nou decret, prin care se reconfirmau dispozițiile din 14 aprilie 1698, cu privire la unirea românilor, obligînd Guvernul să-l publice și să-l respecte. Tot atunci, a primit dispoziții, în același sens, și generalul comandant din Transilvania, Rabutin. După cum se poate observa, problema religioasă a românilor transilvăneni devenise o preocupare de stat, fapt care a determinat și «staturile») țării (dieta) să-și schimbe atitudinea, botărînd să se publice decretul din 14 aprilie 1698 și să se facă o nouă anchetă (cu 10 comisii, fiecare cu 4 membri, cîte unul de fiecare confesiune recepta), pentru a cunoaște poziția preoților și credincioșilor români în problema unirii lor cu religiile recepte. Ancheta s-a efectuat în toamna anului 1699, cu rezultate asemănătoare celei din ianuarie. De remarcat că însuși mitropolitul Atanasie a poruncit protopopilor și preoților să nu se prezinte în fața comisiilor de anchetă.

Atitudinea echivocă a lui Atanasie. Dar toate aceste măsuri nu erau suficiente pentru a asigura progresul unirii, căci poporul era împotrivă, iar Atanasie și clerul său aveau o atitudine șovăielnică, în adevăr, deși a luat parte la discuții și a consimțit în principiu să se unească cu catolicii, totuși nu a semnat actul unirii, fiind desigur împotriva schimbării de credință, îndeosebi a celor patru puncte, ceea ce rezultă și din codicilul scris de el însuși.

Se adăuga și faptul că el continua legăturile cu Țara Românească. Astfel, în anul 1699 a tipărit, la Alba Iulia, două cărți cu conținut pur ortodox : o *Bucoavnă*, adică un abecedar și un *Chiriacodion*, care reproducea, în mare, Cazania lui Varlaam de la 1643. Meșter tipograf era Mihail Ștefan (Iștvanovici) trimis de Constantin Brîncoveanu, la cererea lui Atanasie și a soborului, cum aflăm din prefața semnată de acest tipograf. Tot în prefață, Brîncoveanu era prezent ca «patronaș adevărat al Sfintei Mitropolii de aici din Ardeal...». No-

m că Atanasie a fost pîrît lui Kollonich că a tipărit în aceste cărți mbolul credinței fără adausul «filioque».

La 15 iunie 1700, Constantin Brîncoveanu dăruia Mitropoliei din ba Iulia moșia Merișani din județul Argeș, știind că ea «să învăște ca o corabie în mijlocul valurilor mării, aflindu-se între multe iuri de limbi streine, fiind și lipsită de cele ce sânt de agiutoriu ntei Mitropolii...». La 6 septembrie 1700, a dat un nou hrisov, prin ■e scutea de orice biruri pe 20 de «ungureni» (ardeleni), care lu-u pe acea moșie.

La 14 septembrie 1700, obișnuitul sobor sau sinod mare al propopilor Mitropoliei, întrunit la Alba Iulia, a stabilit 28 de «pon-ri» sau hotărîri privitoare la viața religios-morală a preoților și dincioșilor. De pildă, se prevedea înlăturarea din preoție a celor Dvați de beție, bigamie, nepurtarea costumului preoțesc, nesăvîr-a slujbelor în duminici, sărbători și post sau săvîrșirea lor la lincioșii din alte parohii; preoții fumători sau cei care nu aveau ninte și vase liturgice în biserici urmau să plătească felurite nzi în bani.

Se cerea în mod expres ca preoții să se străduiască sa slujească ă predice în românește, «să înțeleagă creștinii». Se prevedeau ite amenzi pentru credincioșii care nu respectau sărbătorile și urile, care nu plăteau preoților taxele stolare ori nu cercetau bi-a etc. Se hotăra, de asemenea, să nu mai fie hirotoniți decît :i» care știau «Psaltirea de înțeles și glasurile și toate tainele icii», cu o practică de 40 de zile la Mitropolie. Se menținea ral mare la Mitropolie și soboarele mici la protopopiate. Se re-ă faptul că în cele 28 de botărîri nu se face nici o amintire — i vagă — despre unirea cu Biserica Romei.

?u toate acestea, Paul Bârânyi a ticluit o nouă pseudoistorie ită într-un codice manuscris al său) în legătură cu un sinod, îit la 4—5 septembrie 1700, la care(ar fi participat 54 de pro-i români, însoțiți de cîte doi preoți și trei mireni din Transil-și Maramureș. Acest sinod ar fi votat, în unanimitate și de voie, unirea cu Biserica Romei, cu primirea celor patru puncte. i a. induce clerul și credincioșii în eroare, Bârânyi a lansat un îst, în numele lui Atanasie, prin care vestea preoților hotă-acestui pretins sinod din 1700 cu privire la unirea cu Roma, u-le să o îmbrățișeze, să o mărturisească și să o apere.

ebuie însă reținut că nu există o declarație originală de la retins sinod, ci numai o copie, în limba latină, fără semnă-ă e un fals rezultă și din împrejurarea că este amintită și

prezența la sinod a protopopului brașovean Vasile și a unor maramureșeni, deși este lucru binecunoscut că brașovenii au fost cei mai aprigi dușmani ai unirii, iar clerul și credincioșii din Maramureș n-au fost amestecați în această problemă.

Apoi, acel «sinod» nu este amintit în nici unul din izvoarele (cronicile) contemporane. De altfel, ce rost mai avea un nou sinod din moment ce — după spusele iezuiților — s-ar fi ținut unul în februarie 1697, altul la 7 octombrie 1698 ? Concluzia este limpede *sinoadele «de unire» din 1697, 1698 și 1700 sînt pure plăsmuiri ale iezuiților, în vederea întăririi propagandei lor unioniste.*

Atanasie la Viena. Am relatat mai sus că mitropolitul avea o atitudine echivocă în problema unirii, căci nu semnase textul românesc al «cărții de mărturie», iar pe cel latin presupunem că nu l-a aprobat deloc, a tipărit cărți cu caracter ortodox și a continuat legăturile cu Țara Românească, primind moșia Merișani.

Datorită acestor fapte, iezuiții încep să ridice felurite acuze și calomnii împotriva lui. A fost acuzat de Cristofor Ghehard, superiorul iezuiților din Sibiu, că declarase lui Dindar, agentul lui Brîncoveanu, că nu este unit. Unul din protopopii săi îl acuzase că scris lui Brîncoveanu, că unirea s-a încheiat numai de formă, ca să se anuleze dările preoților. Odată ar fi declarat protopopilor: «veți sînteți uniți, eu nu». Desigur că duplicitatea mitropolitului nu putea să-i mulțumească pe iezuiți.

Notăm că în anul 1700, datorită crizei prin care trecea unirea așa numită «misionari dacici» din «provincia Austria» ai ordinului iezuit au fost înlocuiți — în vederea continuării și perfectării unirii — cu misionari militari (castrenses). De pildă, Bârânyi a fost mutat la Trnavia. Spre a cunoaște adevăratele sentimente ale lui Atanasie Bârânyi, și apoi misionarii militari au rugat pe cardinalul Kollonic să-l determine să facă o mărturisire de credință publică. În cele din urmă, s-a ajuns la soluția chemării sale la Viena, ca să încheie unirea, pe care o consimțise numai în principiu. Și cum Atanasie se temea să facă o asemenea călătorie, comandantul general imperial al Transilvaniei, Rabutin, a trimis la Alba Iulia pe iezuitul ceh Care Neurautter, misionar militar din Sibiu — care devenise principalul promotor al unirii, în locul lui Bârânyi — ca să convingă pe mitropolit să primească invitația.

Prezintă consecințele neplăcute ale plecării sale la Viena, Atanasie a convocat în Alba Iulia, la 7 ianuarie 1701, vreo 30 de protopopi și mai mulți preoți, care să aplice o declarație că doresc

să-și ție scaunul în pace, cu cinste, precum ș-au ținut și alții», «dintr-alți mireni sau streini nime să n-aibă a să amesteca în irile Vlădicești fără știrea soborului nostru». Actul era semnat cnotarașul» soborului și de toți cei,prezenți, punîndu-și pecetea, um și o formulă prin care își exprimau dorința de menținere a Uanasie în scaun. Așadar, avem în față un act autentic, redactat jbor și confirmat prin iscăliturile și peceteile celor prezenți, deci deosebit de actul din 7 octombrie 1693.

înzestrat cu acest act, Atanasie a plecat la Viena, spre sfîrșitul ianuarie 1701, însoțit de călugărul Meletie (după unii, ar fi vicarul său, ceea ce ni se pare îndoielnic), de secretarul său, era un calvin, de iezuitul Carol Neurautter și de epitropii Mi- iliei Ștefan Raț și Mihail Puiu.

'e baza informațiilor primite de la Alba Iulia și desigur ale lui autter, s-au formulat 22 de acuzații împotriva lui Atanasie, de- de către iezuiți, — dar în numele preoților săi —, nemulțumiți mzurile lui, cît și de opoziția împotriva unirii. Ele aveau rostul l compromise în fața cercurilor conducătoare din Viena, ca apoi nich să-l șantajeze și să-l oblige să accepte unirea. Iată prin- ile învinuiri : a prefăcut mînăstirea-reședință în circiumă, orga- să petreceri, aducînd în acest scop femei și țigani lăutari cu a băut, poruncind protopopilor să danseze, merge la vînătoare, ază ca rudele sale să se amestece în treburile Mitropoliei, hi- ;ște pe bani tineri fără pregătire, admite recăsătorirea preoților, e dări noi preoților, își ține secretar calvin, are nereguli în nea Mitropoliei, întreține relații cu domnul Țării Românești, esincer față de unire și altele. în fața acestui rechizitoriu, Ata- a fost pus în situația de a fi condamnat, pe baza lui, sau de chitat, făcînd tot ce îi va cere Kollonich, promițîndu-i-se, în), felurite drepturi pentru el și clerul său.

îpă lungi frămîntări și discuții, Atanasie s-a hotărît pentru ac- ăa unirii. în urma acestui fapt, la 19/30 martie 1701, împăratul d I a emis patru acte privitoare la noua Biserică unită din vania (cu cîteva zile înainte au fost înnobilate rudele lui ie). Primul act era decretul de confirmare a lui Atanasie ca >p» al națiunii române din Transilvania și părțile unite cu ea, arhiepiscopului romano-catolic maghiar din Esztergom. In schim- estei degradări, Atanasie primea titlul de consilier imperial, i Și un lanț de aur, împodobit cu cruce și cu portretul împă- pentru «meritele sale înalte și speciale... pentru învățatura iția lui, pentru viața lui exemplară, pentru bunele moravuri

și celelalte virtuți ale sale» (deci acuzațiile de «viață imorală» s-au uitat!). În aceeași zi s-a dat un ordin către tezaurarul Ștefan Apor să instaleze pe Atanasie la Alba Iulia, un alt ordin către camera imperială să-i dea un salariu anual de 4000 florini și, în sfârșit, o nouă diplomă, numită a *doua leopoldină* (prima fiind socotită cea din 16 februarie 1699). Diploma, care poate fi considerată ca *adevăratul act de întemeiere a Bisericii unite*, avea 15 articole. Primul din ele asigura Bisericii și clerului unit drepturi identice cu acelea de care se bucura Biserica romano-catolică. Prin articolul al doilea preoții uniți erau scutiți de toate sarcinile servitutii feudale, asimilându-i cu cei care se bucurau de prerogativele nobilimii. Articolul al treilea prevedea înglobarea în «statul catolic» nu numai a clerului unit, ci și a laicilor, chiar a «plebeilor» (deci a țăranilor), care se vor uni după norma stabilită de «teologul» iezuit, fără a mai fi socotiți ca tolerați. Acest articol nu a fost însă pus în aplicare niciodată.

Articolele următoare prevedeau : confiscarea *Bucoavnei* din 1699, instituirea unui «teolog» iezuit pe lângă Atanasie, fără știrea căruia nu va putea face nimic, interzicerea corespondenței cu Țara Românească, dreptul pentru împărat — care devenea «patron suprem» al noii Biserici — de a numi pe episcopii următori dintr-o listă de trei candidați și altele.

Originalul acestei diplome a dispărut, desigur în urma înțelegerii tacite dintre Curtea din Viena și «staturile» ardelene (nobili din Dietă), fiind ascunsă probabil de iezuiți. În lipsa acestei diplome, în original, Curtea din Viena a refuzat mereu să acorde drepturi românilor, mai ales cele prevăzute în primele trei articole. A fost descoperită abia în 1938, în Biblioteca Muzeului Bruckenthal din Sibiu.

La 24 martie 1701, Atanasie a fost hirotonit, pentru a doua oară, ca preot, iar în ziua următoare ca episcop, în capela Sfânta Ana a iezuiților din Viena, de către cardinalul Kollonich și de episcopii catolici din Győr (Raab) și Nitra.

La 7 aprilie 1701, Atanasie a plătit cele primite printr-o declarație umilitoare, în 16 puncte, socotită de Nicolae Iorga drept «cel mai înjositor act public săvârșit pînă atunci de vreun vlădică românesc». Stilul ei foarte confuz ne face să credem că a fost redactată în latinește de Neurautter și apoi tradusă în românește, de el și de Atanasie, unul slab cunoscător al limbii române, altul al celei latine, între altele, făgăduia : «a fi smerit pînă la moarte capului sfintei Biserici creștinești — a să ști sfîntului papii de Roma a unsprezece Clement și rămășițele sfinții sale», jurînd că va pomeni la slujbe

papă, în locul patriarhului de Constantinopol; «pe teologul și inicul popa roman catolic îl primesc, ca un părinte dătător de ;», fără de care nu va lucra nimic în eparhia sa; în art. 6 făgă-a : «de astăzi încolo mă leapăd de toată curăspundăntia și dă-ira în știință prin scrisoare și prieteșugul șișmaticilor, a ereticilor i craiului sau Vodii țării muntenești,- nici o carte de acom îna-; cu aceia respuns nu voi avea și- nici pre bucureștan mai mult mieu arhiepiscop și mitropolit a fi nu-l voi cunoaște ,• dară eu -una cu tot săborul mieu arhiepiscopului de Estergom mă sme-; , pre acela a fi mitropolitul meu îl cunosc; de acesta, în toate :are se cade vlădicului ca de al lui mai mare arhiepiscop a-l asa, asculta-voi...». Ca răspuns la cele 22 de învinuiri, se angaja iu mai admită amestecul tatălui și fraților săi în treburile Mitro-ei, să nu hirotonească decît candidați cu învățatură, dar cu avizul ogului, să nu mai săvîrșească faptele care i-au fost imputate (dan-vînători etc).

Abia la începutul lunii mai 1701 s-a putut întoarce acasă, cu ași însoțitori, doar locul secretarului calvin fiind luat de cehul an Wenceslaw Frantz. La 25 iunie 1701, i s-a făcut instalarea nnă în scaunul de episcop unit, în prezența unui mare număr de țî și credincioși, chemați din vreme. Au luat cuvîntul Ștefan -, apoi Neurautter, care a citit diploma a doua leopoldină și alte decrete aduse de la Vîena. Se" pare că Atanasie n-a vorbit :. In acest fel, și-a încetat existența vechea Mitropolie ortodoxă nească a Transilvaniei, locul ei fiind luat de o episcopie unită. *de-abia din anul 1701 se poate vorbi de «unirea» cu Biserica n sau de «uniație».*

.a 17/28 iunie 1701 s-a ținut obișnuitul sobor mare, în care s-a din nou diploma a doua leopoldină și o scrisoare a lui Kollonich preoții români, prin care-i îndemna să nu recadă în «schismă», îdu-le «binefacerele» pe care le cîștigaseră prin «unire». La 8 ibrie 1701 s-a ținut un nou sinod, cu citirea acelorași acte.

upta împotriva uniației. Dar tot acum au început și protestele riva unirii. Primul care și-a ridicat glasul împotriva ei pare să ;gustorul Pater Ianoș, epitropul Mitropoliei, care a trimis o lungă are lui Atanasie, pe cînd se afla la Viena (13 martie 1701), îndu'-l pentru călcarea jurămîntului făcut la București și atră-i atenția asupra urmărilor nefaste ale actului său. el mai vehement protest l-au înaintat credincioșii din Șcheii TMiui, care-i scriau lui Atanasie : «Noi, părinte, papistași morți

iar vii nu vom îi... gata sîntem sîngele să ni se verse, decît legea părinților noștri să pierdem». Tot în cursul anului 1701 au protestat și românii din Țara Făgărașului, din județul Hunedoara și din alte părți, încît Atanasie a fost silit să îngăduie credincioșilor brașoveni, făgărășeni și hunedoreni să rămînă în vechea lor credință, cu condiția de a nu lucra împotriva unirii și de a-i plăti obișnuita dare vlădicească.

La începutul lunii septembrie 1701, a prezentat un memoriu guvernului Transilvaniei nobilul român Gavriil de Tagul Mare (Nagy-czeg) — azi Țagu, jud. Bistrița-Năsăud — cu cîțiva însoțitori, în numele credincioșilor din Alba Iulia, cărora uniții le luaseră cele două biserici din oraș. A înaintat apoi noi memorii împotriva uniației, în numele tuturor credincioșilor ortodocși din Ardeal, protonotarului Ioan Saroși, generalului comandant Rabutin și altora. Continuînd să agite spiritele, Gavriil, împreună cu alți credincioși, au fost arestați și închiși la Sibiu. În temniță, a întocmit alte două memorii, sfătuind autoritățile să renunțe la unire, căci românii se vor răscula ori vor emigra. Cei mai bătrîni dintre întemnițați au murit acolo, iar Gavriil a fost eliberat abia în septembrie 1706, după cinci ani de detenție.

După cum era și firesc, mitropolitul Teodosie — în calitatea sa de «exarh al Plaiurilor» — a făcut cunoscut Patriarhiei Ecumenice căderea lui Atanasie. Patriarhul Calinic II, împreună cu sinodul sau, l-au anatematizat în ședința sinodală din 5 august 1701. Mitropolitul Teodosie, căruia i s-a comunicat sentința, nu i-a trimis-o îndată lui Atanasie, nădăjduind, poate, în întoarcerea lui, ci abia la 3 mai 1702, cînd i-a răspuns la o scrisoare, prin care îi ceruse cărți de slujbă și alte lucruri. Mitropolitul muntean îi făcea o aspră mustrare pentru rehirotonirea de la Viena, calificînd-o drept «comedie» și pentru lepădarea sa de la dreapta credință. În cuvinte tot așa de aspre îl mustrase și patriarhul Dositei al Ierusalimului, aflat în Țara Românească, reproșîndu-i îndeosebi călcarea jurămîntului depus la București, cu prilejul hirotonirii întru arhieru. Iar la 3 iulie 1702, patriarhul Dositei și mitropolitul Teodosie adresau o scrisoare românilor ortodocși din Brașov, Sibiu și din alte părți ale Ardealului, prin care-i înștiințau că au anatematizat «pe mincinosul mitropolit și vînzător de credință și noul Iuda, Atanasie», îndemnîndu-i să rupă orice legături cu el și să caute să întoarcă la dreapta credință pe toți cei amăgiți de iezuiți și de Atanasie. De altfel, credincioșii din Brașov și Țara Birsei au intrat acum sub oblăduirea duhovnicească a mi-

oliților Ungrovlahiei (după 1724 sub a episcopilor de Râmnic), înrându-se de sprijinul mitropoliților Teodosie și Antim Ivireanul domnitorului Constantin Brâncoveanu.

Concluzii. *Din cele expuse aici, se desprinde faptul că ezbinarea Bisericii românești din Transilvania a fost opera iezuiilor, a cardinalului Kollonich și a împăratului Leopold I (el însuși <:escut de iezuiți), iar mitropolitul Atanasie a fost numai unealta prin care au lucrat aceștia. Pentru atingerea scopului urmărit de ei s-au folosit de cele mai necinstite mijloace ; fals în acte publice, șantaj, promisiuni care n-au fost îndeplinite etc.*

De pildă, au plăsmuit- istoria a trei sinoade de unire, în 1697 i 12 protopopi, în 1698 cu 38 de protopopi și în 1700 cu 54 de iotopopi, preinzând că s-ar fi unit «de bună voie» cu Biserica omei și odată cu ei întreg poporul român al Transilvaniei. Dar :tul propriu-zis de unire cu Biserica Romei poate fi considerat imai cel semnat de Atanasie la Viena, la 7 aprilre 1701, iar actul icial de stat privind înființarea noii Biserici și Episcopii unite din ansilvania este diploma împăratului Leopold I din 19 martie '01.

Urmările actului nefericit încheiat de Atanasie au fost dintre de mai dureroase : ' s-a pierdut autonomia Bisericii românești din ransilvania, iar în locul vechii Mitropolii ortodoxe cu sediul la lba lulia s-a creat o Episcopie unită, supusă arhiepiscopului ro-anocatic maghiar din Esztergom • pe Ungă noul episcop unit fost impus un «teolog iezuit», care-l controla în toate actele sale, cit avea mai multă putere declt însuși episcopul; împăratul a venit «patron» al Bisericii unite, avînd dreptul de a numi pe vinii episcopi, dintr-o listă de trei candidați și de a acorda bene-H (mijloace de trai) episcopilor și altor demnitari bisericesti; și-a cetat activitatea tipografia mitropolitană din Alba lulia; s-au ot legăturile culturale-bisericești cu "Mitropolia Ungrovlahiei; s-a odus dezbinare, ură și neîncredere între fiii aceluiași popor ro-în, care au putut astfel să fie mai ușor stăpîniți de Habsburgi, trivit principiului: «divide et impera».

Faptele relatate mai sus — îndeosebi cele două anchete efec-ite în cursul anului 1699 — dovedesc că uniația a fost îmbrăti- \\ă numai de o parte intimă a clerului — din interese de ordin iterial —, pe cînd restul credincioșilor — care nu aveau motive ■Și schimbe credința și nu știau nimic de «manifestuh protopo-or sau de declarația dată de Atanasie la Viena, — au rămas în chea lor «lege» ortodoxă.

BIBLIOGRAFIE

- Izvoare. PETRU MAIOR, *Istoria Bisericii românilor atît a cestor dincoace cit și «^{celor} dincolo de Dunăre*, Bucla, 1813, 392 p.; TIMOTEI CIPARIU, *Acte și iraqmente latine și românești pentru istoria Bisericii române, mai ales unite*, Blaș, 1855 XVI + 280 p.; NICOLAUS NILLES, *Symbolae ad illustrandam tiistoriam Ecciesiae Orientalis in terris coronae S. Stephani*, 2 voi. Oeniponte (Innsbruck), 1885 CXX + 1088 p. i GEORGE BARIȚIU, *Părți alese din istoria Transilvaniei*, voi. I, Sibiu, 1889, XX + 774 p.
- Lucrări. IOAN CRIȘAN, *Geschlchte der Kirchlichen Union der Rumänen im Siebenbürgen unter Leopold I*, Hermanstadt, 1882 (și trad. rom. *Adaus la istoria uniăției bisericești a românilor din Transilvania sub împăratul Leopold I*, în «Anua-rele» (Programa) III și IV ale Institutului teologic-pedagogic din Sibiu, 1886/87 și 1887/88, p. 3—24 și 3—46); NICOLAE DENSUSIANU, *Independența bisericească a Mitropoliei române de Alba-Iulia*, Brașov, 1893, 44 p., cu "răspunsul tendențios al lui AL. GRAMA, *Cestlunl din dreptul și Istoria Bisericii românești unite*, 2 voi., Blaș, 1893 i GEORGE POPOVICIU, *Uniunea românilor din Transilvania cu Biserica romano-catolică sub împăratul Leopold I*, Lugoj, 1901, VIII + 263 p. j ALEXANDRU POP, *Desbinarea în Biserica românilor din Ardeal și Ungaria 1697—1701*, ed. II, București, 1921, 90 p.; ȘTEFAN POP. *in jurul hirotonirii a doua a lui Atanasie Anghel*, în «Cultura Creștină», an. III, nr. 15, 1913, p. 458—467 (și răspunsul lui Zenovie Piclișanu, tn nr. 17, p. 526—531) j SILVIU DRAGOMIR, *Istoria desrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, voi. I, Sibiu, 1920, VIII + 259 și + 225 p.; IOAN LUP AȘ, *Desbinarea bisericească a românilor ardeleni în lumina documentelor din întlia jumătate a veacului al XVIII-lea*, în «Studii, conferințe și comunicări istorice», vol I, București. 1928, p. 231—267 j KURT WESSELY, *A doua diplomă leopoldină*, în «An. Acad. Rom. Mem. Sect. Ist.», s. III, t. XX, m. 12, București, 1938, 18 p. + 14 pi. j ȘTEFAN LUPȘA, *Biserica ardeleană și «unirea» din anii 1697—1701*, în «BOR», LXVI, 1948, nr. 9—10, p. 465—500; nr. 11—12, p. 541—571 și LXVII, 1949, nr. 1—2, p. 35—64 (și extras: București, 1949, 102 p.); ȘTEFAN LUPȘA, **Unirea» ardeleană în 1701 după Intoarcerea lui Atanasie din Viena*, în «Anuarul XXV (VII) al Institutului teologic universitar», Sibiu, 1918—49, p. 3—32 (și extras: Sibiu, 1949, 32 p.) j LEON PĂDUREANU (- Liviu Stan), *Adevărul asupra *untrU» religioase de la 1700*, în «Ortodoxia», I, 1949, nr. 4, p. 47—103 j MIHAIL DAN, *in jurul unirii cu Roma*, cu deosebită privire asupra rolului iezuitului Carol Neurautter, în «M.B.», VIII, 1958, nr. 7—9, p. 296—328; SILVIU DRAGOMIR, *România d/n Transilvania și unirea cu Biserica Romei*, în SMIM, III, 1959, p. 323—339 (și extras); SILVIU DRAGOMIR, *România din Transilvania și unirea cu Biserica Romei*, în «B.O.R.», LXXX, 1962, nr. 9—10, p. 863—937 (și extras : București, 1963, 97 p. + 1 pi.); O. BĂRLEA, *Die Union der Rumänen (1697 bis 1701)*, în voi. W. de Vries, *Rom und die Patriarchate des Ostens*, Freiburg-Miinchen; 1963 (Orbis Academicus, Bd. III, 4, p. 132—180 și 394—423, tendențioasă); MATHIAS BERNATH, *Habsburg und die Antänge der rumänischen Nationsbildung*, Leiden, 1972, XV + 249 p. (indeosebi p. 47—135); DUMITRU STĂNILOAE, *Uniatismul dm Transilvania, opera unei întreite silnicii*, în «BOR», LXXXVII, 1969, nr. 3—4, p. 355—390 (reprodus și în voi. *Uniatismul din Transilvania, încercate de dezmembrare a poporului român*, București, 1973, p. 11—48).
- ȘTEFAN METEȘ, *România din ținutul Hașeg, jud. Co/ocna și scaunul Mureș iață de unirea cu Roma (1699)*, în «Renașterea», Cluj, 1947, nr. 20—23; nr. 29—30 și 35—40, 1948; ȘTEFAN METEȘ, *România din Țara Birsei, a Făgărașului Și Trei Scaune și unirea cu Roma*, în «MA», VIII, 1963, nr. 1—3, p. 109—130.
- ALEXANDRU LAPEDATU, *Pater Ianoș*, în voi. «Prinos lui D. A. Sfurdza», București, 1903, p. 301—310; SEBASTIAN STANCA, *Pater Iani de Alba Iulia*, în «RT», XXXII, 1942, nr. 1—2, p. 34—40; PA VEL BINDER, *Membrii familiei Pater din Transilvania, sprijinitori ai Ortodoxiei și tactori de unitate națională*, în MA, an. XXIV, 1979, nr. 4—6, p. 347—352.

XLIX

BISERICA UNITĂ DIN TRANSILVANIA ÎN PRIMELE TREI DECENII ALE SECOLULUI AL XVIII-LEA

Biserica unită sub Atanasie Anghel. Unirea unei părți a clerului dincioșilor din Transilvania cu Biserica Romei a produs — chiar început — mari tulburări în viața românilor de aici. Nemulțumirile de ordin religios împotriva noii stăpîniri habsburgice se îmbrăcau cu cele de ordin social-politic. Într-o astfel de atmosferă s-a izbucnit, în 1703, cunoscuta răscoală antihabsburgică din Iași și Transilvania condusă de Francisc Rákoczy II numită și ȧla «curașilor». El a izbutit să sîrîngă sub steagurile sale o parte din toate neamurile și de toate stările sociale : români, unguri, slovaci, iobagi, oameni liberi, orășeni, nobili mari sau mici. În Transilvania, mișcarea avea mai mult aspectul unei răscoale ieșite cu caracter social, avînd conducători proprii : Gligor Pintea Viteazul) în Baia Mare, Marcu Hașeganu în Bihor ș.a. Lupii întru curuși (armata lui Rákoczy) și imperiali sau lobonți (arhabsburgilor) au durat mai mulți ani, cu victorii de ambele părți. La Dieta din 7 iulie 1704, întrunită la Alba-Iulia, Fr. Rákoczy a proclamat principe al Transilvaniei, cu condiția să respecte tradiția țării și să nu o unească cu Ungaria.

Între 1705—1708, Transilvania a trecut dintr-o stăpînire în alta, de la turci la lobonți. Abia în 1711, Alexandru Károly, conducătorul nobilimii și loctinitorul lui Fr. Rákoczy, a ajuns la o înțelegere cu Habsburgii, la Satu Mare, încît răscoala poate fi considerată încheiată.

Decise schimbări politice au avut urmări și asupra vieții bisericești a românilor. Atanasie Anghel și-a început păstoria în împrejurimi foarte vitrege. El trebuia să facă față multelor împotriviri la ale credincioșilor din Brașov, Făgăraș, Hunedoara, Alba-Iulia

etc ale nobilului Gavriil din Țagul Mare, care inițiase o ridicare în masă împotriva unirii și care au refuzat să-i recunoască autoritatea episcopală. Din Țara Românească nu mai primea nici un ajutor material și nici un cuvânt de încurajare, ci dimpotrivă, scrisori de muștrare din partea lui Dositei al Ierusalimului și a mitropolitului Teodosie, la care se adăuga și sentința de anatematizare a patriarhului ecumenic Calinic II. La toate acestea, se adăuga un rău și mai mare : teologul iezuit. Instituțit prin diploma leopoldină din 19 martie 1701, teologul, în calitate sa de «causarum auditor generalis» avea rostul de-a controla întreaga activitate desfășurată de noul episcop unit.

Primul teolog a fost iezuitul praghez Carol Neurautter, fost misionar militar în Sibiu, însoțitorul lui Atanasie la Viena. Inițial, a fost numai un simplu consilier al lui Atanasie (luând locul lui Paul Bârâny), stînd tot pe lîngă comandamentul militar din Sibiu, de unde SG deplasa din cînd în cînd la Alba-Iulia. Abia în toamna anului 1702 a fost instalat oficial, la Alba-Iulia. El primise din partea cardinalului Kollonich împuterniciri deosebite : să participe la sinoadele anuale ale protopopilor, să însoțească pe episcop în vizitele canonice, să cenzureze cărțile care vor fi tipărite la Alba Iulia, să cerceteze corespondența episcopului, să-și dea avizul asupra candidaților la hirotonie, să-i verifice gestiunea, să-l instruiască pe episcop în felurite probleme teologice, să-l mustre în caz de neîndeplinire a obligațiilor ce și-a asumat prin declarația dată la Viena la 7 aprilie 1701 și chiar să-i dea îndrumări de bună purtare. Din aceste instrucțiuni, rezulta rolul odios de controlor, de spion și de patron al teologului iezuit pe lîngă episcopul român unit, care devenea un personaj cu totul secundar, încît, după cuvîntul lui Samuil Micu, «vlădieul sa putea zice a theologului vicareș». Iar istoricul Mihail Dan scria că «în instituția teologului se exprima suprema înjosire națională și totala aservire religioasă a românilor trecuți la unire». Neurautter și-a îndeplinit acest rol doar cîteva săptămîni, căci a murit pe neașteptate, la 2/3 noiembrie 1703, în vîrstă de numai 35 de ani. Locul său a fost ocupat de vechiul și cunoscutul autor moral al unirii Paul Ladislau Bârâny. Pentru cîteva ani a fost mutat la Pesta, urmîndu-i Ioan Prentthaller, pentru un an, apoi Francisc Saunyog. Ei s-au îngrijit de tipărirea unor catehisme catolice românești (*Plinea pruncilor sau învățătura credința creștinești strînsă în mică sumă*, Alba Iulia 1702, *Catehismul lui Canisius*, tradus de Gheorghe Buitul, Cluj 1703 și *Catehismul mare*, Sibiu 1709).

anul 1707, în timpul luptelor dintre curuți și lobonți, Francisc ty, care ocupase Alba-Iulia, a așezat în scaunul mitropolitan pe *hca*, pentru că Atanasie se refugiasse cu imperialii la Sibiu. Iov (în mirenii Ioan) Țirca, vechi aspirant la scaunul mitro-i, se pare că a fost hirotonit în Moldova, unde se afla prin Păstoria lui a durat puțin timp, fiind silit să părăsească Trania, odată cu trupele lui Rákoczy, ajungând — iarăși pentru scurt — episcop în Maramureș. Așa s-a încheiat această primă în-e de a reînvia vechea Mitropolie ortodoxă a Transilvaniei. **psit** de sprijin din partea clerului și a credincioșilor săi, pre-i de ajutorul material al Țării Românești, supravegheat în-dea-3 de teologul iezuit, episcopul Atanasie a făcut o încercare de rare a uniației în anul 1711. Împrejurările erau favorabile, căci »Tă atît împăratul Leopold I, cît și cardinalul Kollonich, care ut un rol așa de însemnat în realizarea unirii, iar noul împărat I (1705—1711) se arăta mai tolerant în actele sale de guver-it. Inițiatorii acestei încercări de refacere a unității bisericești Protopopul Vasile, «notarășul» soborului mare și fratele său, pro-ul Petru din Daia. Ei au izbutit să înduplece nu numai pe pro-i, ci și pe Atanasie însuși. Soborul protopopilor care a înlă-uniația se pare că a avut loc în iulie 1711. Pentru aproape o **ate** de an, se poate spune că unirea cu Roma" încetase. Toate nțele teologului depuse pe lângă Atanasie au rămas zadarnice, la 18 noiembrie 1711, iezuitul Gabriel Hevenessi a izbutit să iă lui Atanasie și protopopilor să revină asupra hotărîrilor și că o nouă mărturisire de credință în favoarea unirii. Cei doi popi au fost destituiți tot atunci, într-un sobor restrîns, condus **suiți**.

-hinuit de remușcări pentru dezbinarea pe care a produs-o, Ata-a murit, destul de tînăr, la 19 august 1713. La înmormintarea i Alba lulia, au rostit cuvîntari doi iezuiți, unul în latinește, în ungurește, arătîndu-se, și prin aceasta, starea de umilință în ajunsese Biserica românească.

iinoadele electorale pentru alegerea unui nou episcop. După moar-ui Atanasie Anghel, primul episcop unit al românilor transilvã-se impunea, desigur, ale;erea unui succesor. Această problemă ost deloc ușoară, ci a produs multă tulburare în rîndul clerului credincioșilor, timp de 10 ani. Alegerea urmașului lui Atanasie **itat** și mai mult clerului «unit» interesele meschine care au stat za așa-zisei «uniații» din 1698—1701.

îndată ce s-a aflat vestea morții lui Atanasie, au început să se îndrepte îndemnuri către protopopi de a părăsi uniația și de a alege un vlădică ortodox, îndemnuri venite mai cu seamă din Țara Românească, în aceste împrejurări, conducerea treburilor Episcopiei și-a asumat-o teologul iezuit Francisc Szunyog, care, de fapt, era adevăratul ei cîrmuitor încă din timpul vieții lui Atanasie. Acesta a fost, de altfel, și motivul pentru care unii protopopi români l-au îndemnat să primească să le fie episcop. Szunyog a refuzat însă, motivînd că rînduieșile ordinului său îl împiedică să primească o asemenea demnitate.

La 9 noiembrie 1713, s-a întrunit la Alba Iulia sinodul protopopilor uniți care să aleagă un nou episcop. După îndelungate dezbatere, au propus spre confirmare împăratului pe secretarul lui Atanasie Anghel, *Wenceslaw Frantz*, un laic originar din Boemia. Teologul Szunyog a recomandat în termeni călduroși arhiepiscopului de Esztergom, primatul Ungariei, pe Frantz. Primatul, la rîndul lui, însușindu-și propunerea sinodului, pe baza informațiilor favorabile ale teologului iezuit, l-a recomandat spre confirmare Curții din Viena.

Lucrurile n-au mers așa de ușor precum se părea, pentru că între timp se ivise un nou candidat, în persoana românului renegat *Ioan Giurgiu Patachi*, originar din satul Strîmbu (Horgospatak, azi jud. Cluj), cu studii la Cluj, Viena și Roma (unde a obținut și doctoratul în teologie), hirotonit preot romano-catolic. El încercase să ajungă episcop al rutenilor uniți din Muncaci și chiar episcop romano-catolic la Alba Iulia, dar fără rezultat. Și-a găsit acum cîțiva protectori cu influență, între care guvernatorul Transilvaniei, contele Sigismund Kornis și vicecancelarul Kaszony, care au stăruit pe lîngă cercurile conducătoare din Viena să fie înlăturat Frantz și numit protejatul lor. Au trimis chiar și o delegație de români uniți la Viena, în frunte cu Ștefan Raț din Alba Iulia — cel care-l însoțise pe Atanasie la Viena în 1701 — ca să protesteze împotriva alegerii lui Frantz. Intrigile și demersurile acestor doi potențați au dus la izbîndă, căci alegerea lui Frantz n-a fost aprobată, dispunîndu-se o nouă alegere, cu indicația de a se propune trei candidați din care împăratul să confirme pe unul din ei, potrivit diplomei a doua leopoldine.

Sinodul s-a întrunit, pentru a doua oară, la 16 aprilie 1714, cînd protopopii alegători au propus trei persoane : pe Wenceslaw Frantz, pe care-l recomandau drept «cel mai potrivit, care ne-a captivat sufletul și inima», pe protopopul Pavel din Hațeg și Dumitru din Alba Iulia. De Ioan Patachi nu se făcea nici o amintire, neobținînd nici un vot.

mă cum era și firesc, rezultatul alegerii a nemulțumit pe Patachi pe protectorii lui. De aceea, vicescancelarul Kászoni înaintează: moriu-protest la Viena, în care arăta că ar trebui căutat un candidat, cu o mai bună pregătire. Arăta că Patachi n-a ajuns candidați deoarece protopopii care l-ar fi voit n-au fost invitați la Dd, iar făgărășenii au fost opriți să-l voteze. În felul acesta, vicescancelarul a izbutit să anuleze din nou hotărârile sinodului electoral Curtea din Viena a dispus convocarea unui alt sinod, care să se țină în vedere și pe preotul Ioan Patachi.

La începutul anului 1714, al treilea sinod electoral s-a întrunit tot la Alba Iulia, la începutul anului 1714. Erau de față și doi membri ai «statului catolic»: Lippai și Ștefan Francisc Letay), precum și superiorul iezuit în Alba Iulia, Laurențiu Petz, și nou-numitul teolog iezuit Gâspâr. Cu acest prilej, 40 de protopopi prezenți au declarat că își iau votul dat la sinodul precedent, celor trei candidați, propunând ca să se aleagă pe Wenceslaw Frantz. În privința lui Patachi, declarau că el nu este un episcop, întrucât a disprețuit credința ortodoxă trecând la catolică, iar acum, dacă ar deveni unit, n-ar face-o din convinsciune, ci numai din dorința de-a ajunge episcop. Își exprimau apoi teacă că ajungând episcop, va schimba rînduielile Bisericii Ortodoxe. De data aceasta a început să-i suridă norocul și lui Patachi, că a primit și el un vot: al protopopului Ionașcu Monea din Veneția, din părțile Făgărașului, care era și secretar (notar) al lui. Protopopul Ionașcu a încercat să prezinte și voturile a trei făgărășeni, pe care îi convinsese la o consfătuire în satul Șona.

Sinodul a protestat împotriva unui asemenea procedeu ilegal, a deciziei împotriva că nici această încercare de a-l introduce pe Patachi între cei trei candidați nu izbutise. Cu toate acestea, protopopii săi nu s-au declarat înfrinți, ci au căutat noi pretexte pentru anuleze și hotărârile ultimului sinod. Așa se face că Statusul electoral, în rapoartele înaintate forurilor superioare de stat, motiva că Patachi n-a fost convocat pentru a face alegerea, ci numai ca să fi prezent în locul unde să se întrunească sinodul electoral propriu-zis. Urzici, să fie convocat sinodul, pentru ca să propună trei candidați între care să figureze și Patachi. Scopul evident care se urmărea era acela de-a obține anularea alegerii. Pe baza obiecțiilor lor în fața Statusul catolic, guvernatorul Transilvaniei, contele Sigismund Kornis, a dispus convocarea unui nou sinod electoral, care să se țină în prezența consilierului guvernial contele Mikes Mihály, avînd ca interpret pe nobilul de origine română Iosif Boer. Și în fața contele Mikes locuia în Sibiu, s-a hotărît ca și protopopii să

fie convocați aici, ceea ce s-a și făcut. Dar la 10 decembrie 1714, s-au întrunit la Alba Iulia patru protopopi, care au întocmit două memorii, pe care le-au înaintat arhiepiscopului de Esztergom și vicecancelarului Kászoni. Ei declarau că-și mențin propunerile anterioare și că nu se vor întruni într-un alt sinod electoral decât pe baza unui decret dat de împărat. La 2 ianuarie 1715, protopopii au protestat din nou împotriva faptului că sînt convocați la Sibiu și nu la Alba Iulia, potrivit vechiului obicei, stăruind din nou să fie confirmat Wenceslaw Frantz.

Cel de al patrulea sinod electoral urma să se întrunească la Sibiu, în ziua de 9 ianuarie 1715. Dar în această zi, pe lângă președintele Mikes și secretarul-interpret Iosif Boer, nu s-a prezentat decât protopopul Ionașcu Monea, cu votul său și al celor trei preoți amăgiți de el. Cu toate acestea, «sinodul» s-a declarat legal constituit, iar contele Mikes a întrebat — prin interpret — dacă «sinodul» îl dorește episcop pe Patachi. «Sinodul», recte Ionașcu Monea, declară că își retrage votul dat anterior lui Frantz și că îl propune pe Patachi, socotindu-l mai capabil decât candidații sinoadelor anterioare. Cu tot comicul situației, în ziua următoare, Statusul romano-catolic a recomandat împăratului spre confirmare pe Ioan Patachi, întrucît a fost «ales» de «sinodul» Bisericii române unite. A fost recomandat în același timp și de vicecancelarul Kászoni, protectorul său.

Recunoașterea și instalarea lui Ioan Patachi. Guvernul a aprobat propunerea făcută la 24 martie 1715 și l-a propus pe Patachi pentru întărire împăratului Carol VI (1711—1740). Acesta i-a dat cuvenita întărire la 23 decembrie 1715.

Cu toate că alegerea noului episcop durase mai bine de doi ani, pînă la înscăunarea lui a mai trecut timp destul de îndelungat. În această vreme Curtea din Viena a încredințat conducerea Bisericii unite unor «directori» iezuiți: Iosif Bardia (1713—1716) și Gheorghe Regai (1716—1723), care a continuat să funcționeze apoi ca teolog, pînă în 1738 (cu o întrerupere în 1731).

Dar acum s-a petrecut un alt fapt dureros pentru Biserica românească din Transilvania. În jurul anului 1714 fosta catedrală și reședința mitropolitană din Alba Iulia, ctitorite de Mihai Viteazul, au fost dărîmate din temelii, pentru a se ridica o fortificație a cetății, care, pînă la urmă, nu s-a mai făcut. În felul acesta, se căuta și înlăturarea urmelor materiale de orice fel ale legăturilor românilor transilvăneni cu frații lor din Țara Românească și Moldova. Se punea deci și problema găsirii unei reședințe pentru noul episcop Ioan Patachi.

tă schimbare era cerută pe considerentul că în 1715 a fost restaucaunul episcopal romano-catolic de Alba Iulia (desființat în iar canoanele catolice nu îngăduiau doi episcopi într-o cetate, eea, Guvernul din Viena a hotărât — la 4 octombrie 1716 — ca Episcopie să-și aibă reședința în Făgăraș, căci ținutul înconjuera locuit mai mult de români, nefiind prea departe nici de nul Transilvaniei (Cluj), nici de generalul comandant (Sibiu).

același timp, împăratul a aprobat să se dea noii episcopii o care să-i aducă un venit anual de 3000 de florini, urmînd >ta ardeleană să o caute. Dieta transilvană a împlinit dispoziția ală, atribuind noii episcopii două moșii, la Gherla și la Sîmle Jos.

ind întărit de către împărat ca episcop al «românilor, grecilor, lor și sîrbilor» din Transilvania și din părțile alăturate (ungu-Curtea din Viena a cerut și papei Clement XI (1700—1721) să me pe Ioan Patachi. *Dar papa a aflat abia acum de existenta credincioși «uniți» cu Roma în Transilvania*, căci Atanasie An-uncționase fără Gonfirmare^ papală. După îndelungate stăruințe gă Congregația «De Propaganda Fide», care voia să numească

Transilvania doar un «vicar apostolic», la 6 iulie 1716 Congreși-a dat avizul favorabil pentru înființarea noii Episcopii unite, scretul respectiv («Indulgendum esse») reieșea limpede că Episera socotită o fundație nouă și nicidecum o continuare a vechii >olii Ortodoxe din Alba Iulia. Patachi era jndrumat să revină ui grecesc» (ortodox) și să intre în «ordinul Sf. Vasile» (basi-căci altfel nu putea să fie numit episcop al unor credincioși îători acestui «rit».

î toate acestea, confirmarea lui a mai durat încă cinci ani, pînă ie 1721, timp în care s-a purtat o lungă corespondență între și scaunul papal pe tema viitoareii Episcopii. Abia la 23 noe 1720, Consistorul roman, după ce a cerut și avizul Congre-«De Propaganda Fide», a luat o hotărîre definitivă pentru în-
ea Episcopiei, iar la 23 februarie 1721 papa Clement XI a dat în același sens.

îr în luna următoare papa a murit, Incit a trebuit să se aștepte ea noului papă Inocenții! XIII (1721—1724), care, la 15 iulie % dat alte două bule (ambele înrep prin cuvintele «*Rationi conf. Prin cea dintîi se decreta înființarea Episcopiei unite din Făpeniru «grecii, rutenii, românii și sîrbii din Transilvania», ribiserica românească (ortodoxă !) din Făgăraș la rangul de ca-*

tedrală episcopali, iar prin cea de a doua, papa îl confirma pe Ioan Patachi ca episcop al Făgăraşului.

Astfel, prin numirea lui Patachi se desfiinţa şi puţina autonomie pe care ,o mai lăsase Bisericii româneşti din Transilvania cea de a doua diplomă leopoldină, căci se trecea la organizarea — de către papă şi împărat —, a unui aşezământ nou, care nu mai avea nimic comun cu vechea Mitropolie ortodoxă de la Alba Iulia.

După aceste lungi aşteptări, Patachi s-a văzut în sfârşit recunoscut ca episcop unit al Făgăraşului. Dar pînă la instalare a trebuit să mai aştepte doi ani, căci s-a ivit o nouă piedică în calea sa, şi anume lipsa unei catedrale episcopale. Este adevărat că papa ridicase biserica din Făgăraş la rangul de catedrală, clar acesta era un abuz, pentru că biserica respectivă era ortodoxă, folosită ca lăcaş de cult de credincioşii ortodocşi din Făgăraş, fiind ctitorită, în 1697—1698, de domnitorul ortodox Constantin Brîncoveanu. Spre a-şi atin~e scopul, Patachi a recurs şi de data aceasta la metodele sale obişnuite. Credincioşii ortodocşi din Făgăraş erau păstoriţi în acest timp de un preot cu numele Toma, pe care Patachi l-a rugat să-i îngăduie să fie instalat ca episcop unit în biserica brîncovenească la care slujea. Dîndu-şi consimţămîntul, în dimineaţa zilei de 6 august 1723, Patachi a fost întîmpinat de credincioşii români, aduşi din dispoziţia căpitanului Făgăraşului în piaţa oraşului. Teologul iezuit Gheorghe Regai l-a salutat printr-o cuvîntare rostită în limba latină, apoi s-au îndreptat spre biserică, din pridvorul căreia protopopul Ionaşcu Monea, zelosul său adept, i-a ţinut o nouă cuvîntare. Intrînd în biserică, i s-a adresat o altă cuvîntare în limba maghiară, de către un preot ro-mano-catolic, apoi preotul Toma a săvîrşit Sf. Liturghie, bineînţeles, după rînduiala ortodoxă. Săvîrşindu-se Sf. Liturghie, s-au citit bulele papale de înfiinţare a Episcopiei şi de numire ca episcop a lui Ioan Patachi.

în zilele următoare, Patachi a încercat să înduplece pe preotul Toma să treacă la uniaţie cu toţi păstoriţii săi. Neizbutind, l-a oprit să mai slujească cele sfinte. Prin înşelătorie a obţinut apoi cheile bisericii, punînd stăpînire pe ea cu ajutorul unor soldaţi, pe care i-a pus la dispoziţia sa colonelul comandant Moosburg din Făgăraş. Toma şi epitropul bisericii au fost arestaţi şi aruncaţi în temniţa cetăţii, unde au fost ţinuţi în obezi o săptămîină şi jumătate, pînă ce comandantul general al Transilvaniei, contele Konigsegg din Sibiu, a poruncit să fie eliberaţi. Odoarele bisericii au fost ridicate şi predate lui Patachi.

În astfel de împrejurări, credincioșii ortodocși din Făgăraș au fost înduși să se adreseze generalului comandant din Sibiu și, în cele din urmă, însuși împăratului din Viena, căruia i-au înaintat o plîngere, iată și de credincioșii din alte orașe. O plîngere asemănătoare mis împăratului și doamna «Măria (Marica), văduva lui Constantin coveanu, ctitorul bisericii. Camera aulică transilvană a rînduit r să se facă o cercetare și, convingîndu-se de abuzurile lui Pa- i, i-a poruncit, în două rînduri, să restituie biserica ortodocșilor, iuda acestor dispoziții, Patachi, ajutat de vechiul său protector, :ancelaiul Kâszoni și de membrii catolici ai cancelariei aulice ;ilvane, a rămas și pe mai departe stăpîn al bisericii răpite de ■edincioșii ortodocși. Doamna Marica a mai intervenit o dată în mbrie 1727, la Curtea din Viena, dar aceasta n-a mai dat nici un ins,- astfel că se consfințește tacit actul rușinos săvîrșit de episcopul Patachi.

Biserica unită sub Ioan Patachi. Ca episcop, a cîrmuit noua eparhie patru ani. Ca orice novice, s-a dovedit însă foarte sîrguitor în)văduirea «uniației» și în asuprirea preoților și credincioșilor și statornici în dreapta credință. Astfel, în cadrul soborului mare în februarie 1725, care a adoptat 14 hotăriri privitoare la viața os-morală a clerului și credincioșilor, Patachi a luat măsuri și :riva preoților hirotoniți «în alte țări». De asemenea, a hotărît icerea broșurii «*învățătură bisericească de cele șapte Taine*», tă la Rîmnic în 1724, întrucît aceasta învăța că prefacerea dar are loc la epicleză, pe eînd Patachi învăța pe preoții săi ir face la cuvintele «Luați mîncăți...» și «Beți dintru acesta toți...», e aceea, vorbind despre păstorirea lui Patachi, istoricul unit Maior (1756—1821) scria că el intenționa ca «unele obiceiuri pă-ești să bage întră români», adică să le catolicizeze legea stră-scă. Intențiile sale nu s-au putut înfăptui, căci a murit destul ăr, ca și înaintașul său în scaun, avînd abia 46 de ani, în ziua octombrie 1727, pe cînd se afla în satul Sîmbăta de Jos. Unii au că i s-ar fi pus otravă în cafea. Așa s-a stins din viață omul pentru satisfacerea intereselor sale meschine, a pricinuit atîta are între credincioșii români din Transilvania.

ipă moartea sa, Curtea din Viena a numit ca «director» al Epis-vacante pe Adarn Fitter, rectorul colegiului iezuit din Cluj în 1729). El a prezidat chiar sinodul protopopilor, întrunit în lănaștur între 15—18 noiembrie 1728, luînd măsuri pentru în-

tărirea uniției (nerecunoașterea preoților hirotoniți de vlădici ortodocși, oprirea copiilor uniți de a frecventa școli ortodoxe ș.a.).

În continuare, Episcopia a fost condusă de teologul iezuit Gheorghe Regai, pînă în 1732 (cu o întrerupere în 1731). Păstorirea lui Patachi, precum și încredințarea ce s-a dat iezuiților de a conduce Biserica românească în timpul sedisvacanței episcopale, a umplut de amărăciune, dar și de teamă pe preoții și credincioșii uniți, «crezînd — după cum spune Petru Maior — că nu numai strămoșeasca lege, ci și tocmeala cea bisericească a românilor,' de care pînă astăzi foarte sînt lipiți cu inima româniei — se va schimba în lege și tocmeală latinească». Pentru acest fapt, continuă Maior, mulți din cei amăgiți au început să revină la Ortodoxie.

Concluziile care se desprind de aici sînt evidente. După actul din martie 1701, Biserica unită din Transilvania a ajuns într-o situație tristă, condusă de «teologi» și «directori» iezuiți și de românul renegat Ioan Giurgiu Paiachi, toți urmărind impunerea întregii învățăături și a ritului catolic în Biserica românească. Toate promisiunile făcute în cele două diplome ale împăratului Leopold I nu au iost duse la îndeplinire, incit clerul și poporul român au rămas în starea tristă de pînă atunci, adică tolerați, lipsiți de drepturi în propria lor țară.

BIBLIOGRAFIE

Izvoare: PETRU MAIOR, *Istoria Bisericei românilor, atît a cestor dincoace cît și a celor dincolo de Dunăre*, Buda, 1813, 392 p.; TIMOTEI CIPARIU, *Acte și iragmente latine și românești pentru istoria Bisericei române, mai ales unite*, Blaj, 1855, XVI + 280 p.; IOAN M. MOLDO VAN, *Acte sinodale ale Bisericii române de Alba Iulia și Făgăraș*, 2 voi. Blaj, 1869—72, VI + 196 + 124 p.; NICOLAUS NILLES, *Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesiae Orientalis in terris coronae S. Stephani*, 2 voi., Oeniponte (Innsbruck), 1885, CXX + 1088 p.

Lucrări generale: SILVIU DRAGOMIR, *Istoria desrobirii religioase a românilor ardeleni în secolul XVIII*, voi. I, Sibiu, 1920, VII + 224 + 225 p.; ZENOVIE PĂCLIȘANU, *Din istoria bisericească a românilor ardeleni. «Teologul» vlădicilor uniți*, în «An. Acad. Rom., Mem. Secț. Ist.», s. III, t. I, București, 1923, p. 149—192 (și extrasul, 44 p.); LIVIU PATACHI, *România ortodocși și revoluția rakociană. Cauzele religioase ale participării lor*, în «R.T.», XXXVII, 1947, nr. 7—10, p. 332—337 și nr. 11—12, p. 420—426; LIVIU PATACHI, *România ortodocși în luptă cu catolicismul după 1700*, în «S.T.», an. II, 1950, nr. 5—6, p. 218—235; B. BĂRBAT, *L'institution de l'office du «theologien» dans l'Eglise Roumaine Unie*, în *Orientalia Christiana Periodica*, 29, 1963, p. 155—200.

Lucrări speciale: SILVIU DRAGOMIR, *Alegerea și numirea episcopului unit Ioan Patachi*, în «R.T.», IX, 1915, nr. 16—18, p. 216—276; vezi și răspunsul lui ZENOVIE PĂCLIȘANU, *Alegerea și denumirea episcopului unit Ioan Patachi*, în «Cultura creștină», Blaj, VI, 1916, nr. 2, p. 37—43 și nr. 3, p. 68—75; ZENOVIE PĂCLIȘANU, *Contribuțiuni la biografia episcopului Ioan Patachi*, în «Cultura creștină», XVII, 1937, nr. 2—3, p. 129—137; OCTAVIAN BĂRLEA, *Ostkirchliche Tradition und westlicher Katholizismus. Die rumänische unierie Kirche zwischen 1713—1727*, în *Acta Historica VI. Societas Academica Dacoromana*, Monachii (München), 1966, 219 p.

BISERICA DIN ȚARA ROMÂNEASCA
SUB REGIMUL FANARIOT.
MITROPOLIA UNGROVLAHIEI
ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-LEA

Regimul fanariot. Anii 1711 în Moldova și 1716 în Țara Românească au deschis o nouă pagină în istoria celor două țări române extraterritoriale, prin inaugurarea așa-numitului regim fanariot sau turc-lariot. Turcii, nemaiavând încredere în domnii români (mai după trecerea lui Dimitrie Cantemir de partea rușilor, în 1711), au ; la cîrma celor două țări grecești din cartierul constantinopolitan , al cărui centru îl forma Patriarhia Ecumenică. După numele acestui cartier s-au numit și noii domni ai țărilor române, fanarioți, și domnii fanarioți erau niște simpli guvernatori și executanți ai poruncilor Porții, avînd o dublă misiune : să mențină România sub dominație otomană și să le integreze cît mai mult teritoriul economic turcesc, pentru a asigura aprovizionarea Porții cu veniturile necesare. Totuși, țările noastre și-au păstrat în continuare autonomia internă ; ele n-au fost ocupate de nici transformate în pašalicuri, așa cum s-a întîmplat cu țările vecine și cu Ungaria.

În raport politic, social, economic, cultural și bisericesc, regimul fanariot a fost o perioadă de mari oprîmări și suferințe pentru poporul românesc. Unele teritorii aparținătoare pînă atunci Țării Românești și Moldovei au ajuns în stăpînirea imperiului habsburgic și a Rusiei. Domnii se schimbau mereu, media unei domnii fiind foarte scurtă ; în Țara Românească au fost 40 de domni, iar în Moldova 36, și se adaugă și cîteva ocupații rusești și austriece. De fapt, Poarta stabilise în practică durata unei domnii la trei ani. Odată cu venirea la putere veneau o serie de favoriți, dornici de îmbogățire, care au cele mai de seamă dregătorii în stat. Mulți din ei au rămas

la noi. Prin domni și prin cei veniți odată cu ei, se făcea tot mai simțită influența grecească în toate sectoarele de activitate (administrație, Biserică, școală etc.). Limba greacă era considerată limbă cultă, fiind folosită în biserică, în școală, în societatea înaltă.

Se înțelege că în cursul pușinilor ani de ședere în scaun — uneori chiar numai câteva luni — domnii fanarioți jefuiau țara, pe de o parte, pentru a plăti dările la care era obligată țara față de turci, iar pe de altă parte, pentru a-și achita datoriile contractate la ocuparea scaunului domnesc, și de a aduna banii necesari ca să poată obține din nou domnia, în cazul unei maziliri. Pentru rezolvarea crizei economice prin care trecea Imperiul otoman, se sporesc obligațiile țărilor române. Dintre obligații, tributul sau haraciul a crescut în mod neobișnuit. Cu mult mai apăsătoare erau darurile sau sumele de bani cu care se cumpărau scaunele domnești, scoase la adevărată licitație, obținerea lor fiind în funcție de numărul pungilor care erau oferite înalților dregători turci. La obținerea domniei se plătea o sumă de bani numită mucarer (era și un mucarer mic, care se plătea în fiecare an). Darurile sau peșcheșurile au cunoscut și ele o creștere destul de mare. La acestea se adăugau obligațiile în natură care oscilau după nevoile Porții (grâne, fâină, oi, cai, unt, miere etc). Acestea trebuiau transportate, deci era nevoie de munca a mii de oameni și animale (alte transporturi se efectuau în timp de război). Se înțelege că exploatarea cea mai cruntă o îndurau masele țărănești. Asuprirea nemilosă și fiscalitatea excesivă a dominației otomane exercitată prin domnii fanarioți, explică lupta întregului popor pentru înlocuirea lor cu domni «pămînteni», lucru ce s-a petrecut abia în anul 1821, în urma revoluției cu caracter național și social, condusă de Tudor Vladimirescu.

Biserica în timpul regimului fanariot. Sub raport bisericesc, constatăm că în Țara Românească noul regim se inaugurează cu uciderea mitropolitului Antim Ivireanul, din ordinul lui Nicolae Mavrocordat, primul domn fanariot. Scaunele vlădicești din Țara Românească au fost ocupate în mai multe rînduri de ierarhi greci, e adevărat, în multe cazuri, cu înțelegere față de poporul român. De pildă, în tot cursul regimului fanariot, scaunul mitropolitan al Ungrovlahiei a fost ocupat de 12 vlădici, dintre care 6 greci și 6 români, la Rîmnic de 2 greci, iar la Buzău, din 11 episcopi 5 au fost greci. În Moldova situația era cu mult mai bună, neacceptîndu-se decît doi greci, în urma unor presiuni îndelungate. În schimb, se constată un fapt îmbucurător, și anume că vlădicii nu mai erau schimbați după bunul plac al

urmilor, ca în secolele anterioare, ci rămâneau în scaun pînă la sarte sau se retrăgeau ei înșiși spre sfîrșitul vieții.

Sub domnii fanarioți — mai ales în Țara Românească — se stătesc numeroși arhierii titulari, precum și călugări de neam grec. Arhierii titulari» sau onorifici dețineau titlurile unor foste scaune tropolitane sau episcopale, aflate acum sub stăpînire turcească și re, de fapt, nu mai ființau de multă vreme. La noi, trăiau pe lîngă tropolii sau episcopii, ori ca egumeni ai unor mînăstiri închinatăte. Clericii greci așezați în țările române căutau să ajungă fie arhierii titulari, fie egumeni de mînăstiri, fie în diferite slujbe la mitropolii, scopii, sau la curțile domnești, fie profesori la școlile domnești.

Se menține și acum numărul ridicat al mînăstirilor închinatăte, veurile lor fiind trimise la Locurile Sfînte. Se înțelege că și egumenii erau tot de neam grec, oameni care se îngrijeau numai de inte-ele lor și ale Locurilor Sfînte, lăsînd de multe ori mînăstirile res-titive în paragină. În multe din ele începe folosirea limbii grecești slujbe.

De o grijă a domnilor fanarioți față de Biserica românească din nsilvania. așa cum cunoaștem din secolele anterioare, nu se mai te vorbi acum. Se înregistrează doar un ajutor — destul de slab, altfel, — dat credincioșilor transilvăneni de vlădicii celor două-extracarpătice.

Un alt fapt care trebuie menționat este și acela că, în condițiile e create pentru Biserica de regimul fanariot și "de clericii greci iți pe pămînt românesc, privirile, gîndurile și simțămintele ierar-r și ale clerului de mir și monahal se îndreaptă spre Rusia. Întîlnim : bisericești la curtea țarinei Ecaterina'a li-a, vlădici români re-i cu ostile rusești în Rusia, ca Antonie al Moldovei și Misail al iului, Pahomie al Romanului retras la Kiev, fără să mai vorbim ijutorul dat de Rusia Bisericii ortodoxe din Transilvania, oprimată utoritățile habsburgice catolice.

Urmașii lui Antim Ivireanul. *Mitropolitul Mitrofan.* După înlătui abuzivă din scaun a lui Antim Ivireanul, domnitorul Nicolae rocordat a numit în locul său pe *Mitrofan*, mitropolit titular de a. Era de neam grec, născut în insula Tassos, călugărit de tînăr înăstirea Dionisiu din Muntele Athos. De aici a venit pentru : timp la noi, ca egumen al mînăstirii Cotroceni, apoi s-a reîntors thos, a umblat pe la Constantinopol, de unde a venit iar în Țara înească, în timpul lui Constantin Brîncoveanu. Acesta a cerut să irotonit mitropolit titular pentru scaunul de Nissa, trăind la mî-

năstirea Sfântul Ioan Botezătorul din București. A ajuns unul din oamenii de încredere ai domnitorului și chiar duhovnic al său. Așa se face că în 1712 l-a însărcinat să-i ceară lui Antim demisia din scaun, probabil că nu a fost străin de acuzațiile care i se aduceau, mai ales că din corespondența lui Mitrofan cu patriarhul Hrisant al Ierusalimului reiese că între el și Antim existau oarecari neînțelegeri. În 1714 s-a tipărit, cu cheltuiala sa, un *Liturghier* grecesc, la Veneția.

În septembrie 1716, cu hotărîre patriarhală și la dorința domnitorului Nicolae Mavrocordat, Mitrofan a fost mutat din scaunul de Nissa, în cel al Ungrovlahiei. Cu toate că a susținut politica filoturcă a lui Nicolae Mavrocordat, Mitrofan s-a dovedit totuși un ierarh cu atitudine binevoitoare față de români. Acest lucru reiese și din două scrisori pe care le-a adresat patriarhului Hrisant al Ierusalimului, rugîndu-l să îndemne pe Nicolae Mavrocordat, care era numit pentru a doua oară domn în Țara Românească, să nu vină cu prea mulți greci, ca să nu supere pe români și să fie cu îngăduință chiar și cu aceia care i-au greșit în cursul primei domnii.

Este condamnabilă însă atitudinea sa față de Antim Ivireanul, căci în 1717, cercetînd socotelile bănești ale răposatului mitropolit și găsinde unele datorii neplătite, a sechestrat averea mînăstirii Tuturor Sfinților. Așezămîntul lui Antim pentru ctitoria sa a fost desființat, mînăstirea fiind trecută sub cîrmuirea Mitropoliei, iar averea ei folosită în alte scopuri decît cele prevăzute în testamentul ctitorului.

Deși din corespondența sa cu Hrisant al Ierusalimului reiese că intenționa să dea la tipar unele cărți grecești, totuși, în cursul celor trei ani de păstorire, Mitrofan n-a tipărit nimic. Într-o scrisoare adresată aceluiași patriarh, la 18 ianuarie 1719, îl informa că a deschis o «școală de grece», care avea ca dascăl pe Gheorghe din Țapezunt.

S-a retras din scaun, probabil în vara anului 1719, și a murit în vara anului următor. La 29 august 1720 era amintit ca «răposatul mitropolit» de către urmașul său Daniil, într-o scrisoare către credincioșii din Șcheii Brașovului.

Mitropolitul Daniil. Sfirșindu-se păstoria lui Mitrofan, în locul său a fost ales episcopul *Daniil* al Buzăului. Acesta era român de neam, fiul lui Manole comis din Topoloveni. Înainte de călugărie se numea «Dumitrașcu Topoloveanu» sau «Dumitrașcu logofăt». Rămînînd vădov de tînăr, s-a călugărit, sub numele de Daniil, la mînăstirea Aninoasa, în părțile Muscelului, ctitoria marelui clucer Tudoran Vlădescu, călugărit și el sub numele de Teodosie. A fost hirotonit ieromonah, ajunghînd în scurt timp egumen al acelei mînăstiri.

Fiind înzestrat cu însușiri deosebite, în 1716 a fost ales episcop Buzăului, unde a păstorit trei ani, timp în care a izbutit să spoiscă simțitor averea acestei Episcopii, prin daniile făcute de unii irici și credincioși sau prin cumpărare.

La 19 august 1719 a fost ales mitropolit al Ungrovlahiei, în locul Mitrofan. De la Râmnic nu putuse să fie chemat episcopul Damasîn, mai vechi în hirotonie și cu mai multă învățătură, căci acum tenia era ocupată de austrieci (1718—1739).

Ca mitropolit, a desfășurat o rodnică și multiplă activitate, în da împrejurărilor în care a păstorit, în primii ani ai regimului ariot. în primul rfaid, a fost un harnic, priceput și corect gospodar averii Mitropoliei, izbutind să b sporească, prin felurite danii sau n cumpărări.

Mitropolitul Daniil a arătat o grijă deosebită pentru restaurarea >r biserici și mânăstiri. între acestea, trebuie amintită mânăstirea inoasa, pe care a restaurat-o și înfrumusețat-o, i-a făcut case, o potniță, zid înconjurător, i-a dăruit moșii și a obținut diferite scupe seama ei, încît pe bună dreptate poate fi socotit ca al doilea or.

La București, a reinnoit *paraclisul Mitropoliei*, ctitoria mitropolui Teodosie, făcîndu-i o nouă zugrăveală și înzestrînd-o cu o tîmartistic și bogat sculptată. A refăcut din temelie biserica «*cu sfinți*» «*cu sibile*» din București, numită așa după figurile de filozofi :i și sibile pictate pe pereții ei exteriori, ctitorie a unui preot cu iele Hierea (ca monah Filotei), de la sfîrșitul secolului al XVII-lea. Î ctitorul bisericii *Vergu* (a Vergului), din București, împreună cu upîneasă Ancuța, fiica popii Vladului».

în afară de acestea, mitropolitul Daniil s-a arătat și un susținăal tiparului. A scos de sub sechestru tipografia lui Antim, pe care șezat-o tot în ctitoria acestuia, mânăstirea Tuturor Sfinților, iar 1720 a început să dea la lumină mai multe cărți de slujbă în ânește. Iată cărțile tipărite în cursul păstoririi sale: *Octoihul* (1720 î ediția lui Antim din 1712,- noi ediții în 1730 și 1731), *Evholo<nul* (1722; o nouă ediție în 1729, sub numele de Molitvelnic), *nghelia* (1723), *Catavasierul* (1724), *Slujba slîntului botez* (1725), ba *marelui canon al Siîntului Andrei Criteanul* (1726), *Triodul ămlnii mari* (1726, cuprinde însă și slujba învierii), *Liturghierul* 8, după al mitropolitului Antim din 1713; o nouă ediție în 1729), *ilovul* (1731). Ca o lucrare originală, poate fi consemnată o *Pastopentru Postul Mare* (4 foi). Majoritatea acestor cărți s-au tipă:-u cheltuiala mitropolitului. La tipărirea lor au ostenit vrednici

tipografi, ca ieromonahul Sava, dar mai ales preotul Stoica Iacovici. Prin aceste tipăriri, mitropolitul Daniil a înlăturat ultimele rămășițe ale limbii slavone, contribuind, în același timp, la deplina așezare a limbii românești în slujbele bisericești.

A avut o largă înțelegere și pentru credincioșii români din Brașov și Țara Birsei, rămași fără un cârmuitor bisericesc, în urma dezbinării de la 1698—1701. Aceștia au fost un timp sub cârmuirea sa duhovnicească, trimițându-le cărți și scrisori de încurajare și hirotonindu-le preoți.

A murit la 11 decembrie 1731, fiind îngropat la Mitropolia din București, după cum ne arată inscripția de pe piatra sa de mormânt. Din cele înfățișate aici, reiese că Daniil a fost unul dintre vlădicii vrednici de pomenire care au păstorit pe scaunul mitropolitan al Ungrovlahiei.

Mitropolitul Ștefan. în primele zile ale anului 1732, scaunul Ungrovlahiei a fost ocupat de *Ștefan* (1732—1738), român de neam, fost episcop al Buzăului (1719—1732). El a continuat tipărirea de cărți românești: *Chiiacodromionul*, avînd la bază Cazania lui Varlaam, cu o lungă prefață semnată de mitropolit (1732), *Psaltirea* (1735), *Antologhionul* și *Octoihul* (1736).

Mitropolitul Ștefan a murit de ciumă la mînăstirea Căldărușani, la 23 septembrie 1738, de unde a fost adus la București și înmormîntat la Mitropolie, alături de vlădica Teodosie.

Mitropolitul Neofit Criteanul. O atenție deosebită merită mitropolitul *Neofit Criteanul* sau *Cretanul* (1738—1753). Era grec de neam, născut în insula Creta («de la Crit»), de unde și apelativele amintite. A venit în Țara Românească în calitate de dascăl al copiilor domnitorului Constantin Mavrocordat, fiind pe atunci ieromonah. Toți contemporanii săi recunosc că era un om cu aleasă pregătire cărturărească.

Ca o prețuire a științei sale de carte și ca o răsplătă pentru învățătura pe care a dat-o fiilor săi, Constantin Mavrocordat a stăruit pe lângă patriarhul ecumenic și sinodul său ca Neofit să fie ridicat la rangul de mitropolit titular al Mirelor Lichiei, fiind hirotonit la 27 ianuarie 1737. La 7 noiembrie 1738, după moartea mitropolitului Ștefan, același domnitor și dregătorii țării au hotărît «mutarea» lui Neofit al Mirelor în scaunul mitropolitan al Ungrovlahiei, păstorind apoi cu vrednicie pînă la moartea sa, întîmplată la 16 iunie 1753.

Se pot prezenta felurite aspecte ale activității sale ca întîistătător al Mitropoliei Ungrovlahiei. Sub aspect material-gospodăresc, s-a ară-

:a un priceput gospodar, cumpărînd felurite proprietăți pe seama opoliei și hotărnicind o parte din moșiile ale căror hotare erau luate de vecini. De asemenea, în timpul său au fost închinat Mitropoliei mai multe schituri și biserici.

Mitropolitul Neofit a rămas în istorie și ca un vrednic ierarh care lupta pentru înlăturarea unor vechi nedreptăți sociale. Astfel, la 15 martie și 5 august 1746, alături de domnitorul Constantin Mavrocordat, de înaltul cler și de reprezentanții boierimii, a luat parte la o hotărîre întru desființarea rumâniei, constatîndu-se că ea era «de nici un folos», ci dimpotrivă, «de mare pagubă sufletului românesc». Urmînd această hotărîre, el a premers cu exemplul, dezrota la 15 martie 1746, pe toți rumânii și urmași acestora de pe moșii din Mitropolia. În actul încheiat cu acest prilej, el spunea că «de ce se face răscumpărarea robilor iaste mai cinstită decît toate celelalte lucruri cîte se fac (după socoteala Sfinților Părinți), pentru această ieremia noastră iertăm și slobozim pe toți rumânii, atît ai Sfintei Mitropolii de la Tîrgoviște, cît și acești de aici din București, pe ei și pe nepoții și strănepoții lor...».

³Întru ca să nu fie acuzat de nimeni că Mitropolia ar fi păgubit prin această măsură, Neofit a cumpărat pe seama ei «cu banii români (iar nu din veniturile Mitropoliei), moșia ce se chiamă Patroaia Dîmbovița), cu biserică de piatră, cu case de piatră, cu pivniță, cu iatră și cu pogoane de vie, drept taleri 3.500, care o am lăsat în acestor rumâni, pe care i-am slobozit, a căror preț nici pînă la 1.500 nu făcea». Reiese de aici că fapta mitropolitului nu era o măsură din constrîngere, iar agoniseala sa înțelegea să o cheltuiască în folosul celor mulți, în loc s-o trimită peste hotare, așa cum făceau mitropolitii greci.

Identificarea mitropolitului Neofit cu interesele poporului pe care o urmărea rezultă și din faptul că în 1753 a luat parte la mișcarea populară împotriva domnitorului Matei Ghica, devenit nesuferit în ochii maselor largi populare, prin impozitele și abuzurile sale. Un istoric ocular relatează că «Neofit, ținînd parte' boierilor români, deoia poruncit să tragă clopotele; și strîngîndu-se tot norodul -Bucureștii a luat crucea în mînă și a strigat: «Urmați-mă !». S-au îndreptat toții spre trimisul sultanului, căruia i s-au plîns de toate abuzurile domnului. În urma acestei mișcări, Matei Ghica a fost mutat în Moldova».

Fiind sfetnic apropiat al domnitorului Constantin Mavrocordat, mitropolitul a participat la elaborarea «constituției» acestuia din 1741,

cerînd să se înscrie în primele patru capitole anumite prevederi privitoare la cler și anume scutirea mînăstirilor și a preoților de orice fel de dări și precizînd, într-un capitol special, rostul protopopilor de județe.

Mitropolitul Neofit a fost deosebit de activ și pe tărîm cultural. Ca unui care fusese mult timp profesor, a acordat o mare atenție școlilor. De aceea, domnitorul Grigorie Ghica, printr-un hrisov din 17 ianuarie 1749, pentru reorganizarea școlilor din București, rînduia ca ispravnic al dascălilor pe mitropolitul Neofit, hotărînd ca «de acum înainte să aibă arhieria ta purtarea de grijă a școalelor, strîngînd de la preoții țării darea după an, care s-au orînduit lor și dintr-aceea să împartă didascălilor simbriile cele tocmit». Un hrisov asemănător a dat și Matei Ghica, la 13 octombrie 1752.

Pe lîngă acestea, în 1746 mitropolitul însuși a întemeiat o școală în mediul rural, la Pătroaia, în care să învețe carte în mod gratuit copiii țăranilor. între altele a luat măsuri «ca să fie și un dascăl, care să învețe pe copiii creștinilor fără de plată și căruia am hotărît să i se dea 50 de lei pe an, afară de hrana lui și de o haină de postav». Spirit practic, Neofit a cerut aprobarea domnului pentru deschiderea unui târg anual de 10 zile la Pătroaia (20—30 iunie), urmînd ca venitul vămii să fie folosit pentru întreținerea școlii. Constantin Mavrocordat a încuviințat propunerea mitropolitului (lucru ce l-au făcut și domnii următori, care au mărit durata târgului), impunîndu-i obligația să meargă el însuși în fiecare an la Pătroaia «pentru învățătura norodului». Școala de la Pătroaia, cu învățămînt gratuit pentru copiii de țărani, a supraviețuit mitropolitului Neofit, căci ea se poate urmări documentar pînă în anul 1774.

O activitate și mai rodnică a desfășurat mitropolitul Neofit în privința tipăriturilor bisericești. Astfel, în tipografia zisă «de la școala Văcăreștilor», a tipărit, în 1741, următoarele patru cărți : *învățătura bisericească* a mitropolitului Antim Ivireanul într-o nouă ediție (cuprinde și o listă a vlădicilor, egumenilor și marilor dregători de atunci), cartea intitulată *întrebări bogoslovești* (tradusă din grecește după Sfîntul Atanasie cel Mare și alții), un *Liturghier* și un *Molitvelnic*. în tipografia Mitropoliei și în tipografia domnească s-au tipărit, în primul rînd, o seamă de cărți de slujbă în românește : *Catavasierul* (1742), *Evanghelia* (1742, 1750 și 1753), *Triodul* (1742 și 1746), *Apostolul* (1743), *Penticostarul* (1743), *Antologhionul* (1743), *Liturghierul* (1746), *Octoihul* 1746 și 1752), *Ceaslovul* (1747 și 1748), *Psaltirea* (1748) și altele. Așa-

sub păstoria lui Neofit s-au tipărit în românește aproape toate le de slujbă, contribuindu-se astfel în mod substanțial la introducerea limbii poporului în biserică. Pe lângă acestea, s-au tipărit și o de cărți de învățătură : *Cazaniile* predicatorului grec Ilie Miniat, ise pentru prima oară în românește (1742), *Pravoslavnică Mărire* a lui Pentru Movilă (1745), *Mărgăritarele* Simțului Ioan Gură air (1746, tipărite pentru a doua oară în românește) ș.a. La maitea acestora cheltuielile de tipar au fost suportate de mitropolit, erii care au ostenit la tipărirea lor au fost preotul Stoica Iacovici, trie Pandovici, Barbu Bucureșteanul și alții.

Mitropolitul Neofit a scris și două lucrări originale, rămase în maris, ambele cerute de Constantin Mavrocordat: una în care răssea la întrebarea dacă se pot împărtăși cu Sfintele Taine «cei ce vut vise voluptoase», și alta despre miruit, în care vorbea de rosmiruirii» credincioșilor cu untdelemn din candela de la iconostas. A. avut un rol însemnat la înființarea și înzestrarea bibliotecii Mi-
(Iliei. Catalogul cărților arată preocupările de carte ale acestui ieluminat.

Mitropolitul Neofit a rămas în istoria Bisericii noastre și prin două 3 pastorale pe care le-a făcut în eparhia sa și o parte din eparlîmnicului. Prima a durat din 2 iunie pînă la 1 septembrie 1746, 13 săptămîni. În acest timp, mitropolitul a străbătut șase județe t., Vlașca, Dîmbovița, Muscel, Argeș și Vîlcea), a trecut prin 6 3 și 20 de așezări rurale, a vizitat — și de multe ori a slujit — 3 mînăstiri și schituri și 16 biserici de mir. A doua călătorie a nit la 22 iunie 1747 și a durat pînă la mijlocul lui septembrie, 12 săptămîni. Cu acest prilej, ierarhul muntean a străbătut opt te (cele din 1746, cu excepția județului Vîlcea, în plus: Olt, arman și Prahova), a trecut prin £ orașe și 26 așezări rurale, îitat 14 mînăstiri și schituri, 14 biserici de mir, în orașe și sate. tîndenii a predicat, a săvîrșit botezuri, spre învățatura preoților, irumat pe preoți și pe credincioși. Dar mai presus de acestea, lăsat prețioase însemnări de călătorie în neo-greacă, cu o seamă ate istorice, geografice și etnografice. A copiat pisanii, inscripții e pietre de mormînt, punînd astfel bazele primului «Corpus» de ipții la noi, consemnează tradiții locale etc. El ne apare astfel ca recursor al cercetărilor istorice de mai tîrziu. Jurnalul primei orii este scris de el însuși, doar inscripțiile sînt copiate

de o altă mână, probabil un diac de slovenie. Pentru a doua călătorie, relatările sînt însă mai sumare, doar primele rînduri fiind scrise de Neofit în grecește, iar restul de un diac însoțitor, în limba română. În timpul păstoririi sale a hirotonit mai mulți arhierei, fie su-fragani ai săi de la Rîmnic sau Buzău, fie arhierei titulari. În 1746 mitropolitul Neofit a fost încredințat de patriarhul ecumenic să facă înscăunarea și investirea mitropolitului Libiei Matei Psaltul, fost egumen al mînăstirii Zlătari, ca patriarh al Alexandriei. Tot în cursul păstoririi sale, Țara Românească a fost vizitată de patriarhul Silvestru Cipriotul al Antiohiei, care a tipărit la București o *Psaltire* în limba arabă, în 1747 (alte cărți în limba arabă a tipărit în aceeași perioadă la Iași).

Concluzii. *Din toate acestea se desprinde constatarea că Mitropolia Ungrovlahiei a fost păstorită în primele patru decenii ale regimului fanariot de ierarhi vrednici, între care s-au remarcat Daniil, Ștefan și Neofit Criteanul. Cel din urmă, deși grec de neam, s-a arătat ca un vrednic urmaș al lui Antim cel din Iviria, căci — fără să ne gîndim a-l pune alături de acela — în tot timpul păstoririi sale a lucrat pentru binele poporului român. Spirit progresist, pătruns de învățătura timpului, mitropolitul Neofit a fost un bun cărturar, care a sprijinit curentul de traduceri în limba română și a lăsat prețioase însemnări de călătorie cu felurite date istorice. S-a identificat cu năzuințele poporului pe care-l păstorea, luînd poziție împotriva exploatării fanariote, contribuind la desființarea rumâniei și la răspîndirea cunoștințelor de carte în mediul sătesc. Toate acestea tac din el o figură reprezentativă a ierarhiei muntene în secolul al XVIII-lea.*

BIBLIOGRAFIE

Izvoare. GHENADIE (ENĂCEANU) CRAIOVEANU, *Condica Silntă*, București, 1886, XXVI + 418 + XIV p. (retipărire din B.O.R., VIII (1884), IX (1885), X (1886); Notele de călătorie ale mitropolitului Neofit s-au publicat da GHENADIE ENĂCEANU în B.O.R., II (1875—1876), p. 315—327; 633—640, 737—744; III (1876—1877), p. 7—22, 175—183; XIV (1890—1891), p. 718—724; MIHAIL CARATAȘU, PAUL CERNOVODEANU și NICOLAE STOICESCU, *Jurnalul călătoriilor canonice ale mitropolitului Ungrovlahiei Neolit I Cietanul*. Traducere și prezentare de... în B.O.R., an. XCVIII, 1980, nr. 1—2, p. 243—315; IOAN BIANU și NERVA HODOȘ, *Bibliografia românească veche*, tomul II (1716—1808), București, 1910, 571 p.; tom. IV, Adăugiri și îndreptări (semnat IOAN BIANU și DAN SIMONESCU), București, 1944, XII + 375 p.

Lucrări. Viața bisericească sub fanarioți. GH. M. IONESCU, *Istoria Mitropoliei Ungrovlahiei*, voi. II (1708—1787), București, 1914; IOAN F.

3ULESCU, *Reforme, rînduiri și stări bisericesti in epoca tanariotă* în BOR CXXIV, 1963, nr. 5—6, p. 522—545; CONSTANTIN BRADEA, *Cronicile greii situația Bisericii românești în prima jumătate a secolului al XVIII-lea* în LXXXIV, 1966, nr. 5—6, p. 574—583; ALEXANDRU I. CIUREA *Cîteva 3 esențiale ale regimului turco-fanariot în istoria Bisericii Ortodoxe din Ro-* în B.O.R., an. LXXXIX, 1971, nr. 7—8, p. 838—843 (vezi și versiunea fran- n voi. *Symposium — l'epoque phanariote*, Thessaloniki, 1974, p. 17—28). *litropoliții Ungrovlahiei*. N. IORGA, *O tipăritură necunoscută a mitropolitului in Mitrofan*. An B.O.R., an. LVII, 1939, nr. 1—2, p. 1—3; LUCIAN FLOREA *e din viața și activitatea mitropolitului Mitroian al Unarovlnhiei* în GR' [VI, 1967, nr. 3—4, p. 275—282.

)AN RĂUȚESCU, *Mănăstirea Aninoasa din județul Muscel, Cîmpulung* 1933 258 p.; NICOLAE C. TURCU, *Viața și activitatea mitropolitului Danii al II- Jngrovlahiei*, în S.T., an. XVII, 1965, nr. 7—8, p. 472—487.

. MIHORDEA, *Un colaborator al lui Constantin Mavrocordat la desiiințarea ei: Mitropolitul Neotit*, în B.O.R., an. LXXXIII, 1965, nr. 7—8, p. 715—734- AE C. TURCU, *Activitatea mitropolitului Neofit I al Ungrovlahiei* în B O R XXIV, 1966, nr. 5—6, p. 533—551 ; PETRE Ș. NĂSTUREL, *Le journal des v'isi- loniques du metropolite de Hongrovalachie Neophyte le Cretois*, (extras din al celui de al H-lea Congres de studii cretane, Atena, 1969, p. 328—333).

Hura. TIT SIMEDREA, *Tiparul bucureștean de carte bisericească în anii 1740* în B.O.R., an. LXXXIII, 1965, nr. 9—10, p. 845—942; MIHAIL CARATAȘU, *y/ privitoare la biblioteca Mitropoliei din București în secolul al XVIII-lea*, \$., serie nouă, București, XIII, 1974, p. 133—149.

LI

EPISCOPIILE RÎMNICULUI ȘI BUZĂULUI ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-LEA

Episcopia Rîmnicului. În timpul regimului fanariot, pe scaunul vlădicesc de la Rîmnic au păstorit zece episcopi, dintre care numai ultimii doi au fost de neam grec. Faptul că influența grecească la Rîmnic a fost mai slabă decît în celelalte două centre vladicești (București și Buzău) a făcut cu puțință ca activitatea cărturărească în limba română să cunoască aici o înflorire deosebită. La aceasta a contribuit și faptul că între vlădicii din această perioadă s-au numărat și cîteva cărturari de seamă, ca Damaschin, Chesarie și Filaret, care au adus un aport prețios la opera de tălmăcire și tipărire a cărților de slujbă în românește.

Urmașii lui Antim Ivireanul la Rîmnic. Episcopul Damaschin. După alegerea lui Antim Ivireanul ca mitropolit al Ungrovlahiei (28 ianuarie 1708), în scaunul episcopal de la Rîmnic a fost ales episcopul Damaschin de la Buzău. Date asupra vieții și activității sale ca episcop de Buzău am înfățișat într-un alt capitol. După înscăunarea la Rîmnic, Damaschin s-a dovedit a fi un bun gospodar, preocupîndu-l păstrarea, sporirea și buna îngrijire a averii Episcopiei. Documentele vremii ne dau mărturie despre aceste preocupări. Astfel, a cumpărat moșii, vii, case, vaduri de moara etc, a zugrăvit schitul Iezerul și a zidit schitul Păpușa.

Păstoria lui la Rîmnic s-a desfășurat însă în împrejurări grele pentru el și pentru toți păstoriții săi. În urma unui război turco-austriac încheiat prin tratatul de pace de la Pasaroviț din 21 iulie 1718, Oltenia a fost ocupată de austrieci. A rămas *în această situație pînă în urma unui nou război turco-austriac, încheiat cu pacea de la Belgrad, din 1739, cînd Oltenia a fost realipită la Țara Românească. În asemenea împrejurări, episcopul Damaschin s-a arătat ca un bun diplomat

ărător energic al drepturilor Bisericii sale, înfruntând oficiali-austriacă. încă din februarie 1717, când nici nu se încheiaseră, dar austriezii se așezaseră în Oltenia, Damaschin a condus o ație de boieri la Viena, ca să trateze situația viitoare a Olteniei. Este prilej, a înaintat Curții un memoriu în 10 puncte, cerînd ca ca de aici să-și păstreze vechile drepturi, iar mînaștirile să fie scutite de încartiruirii de trupe. Împăratul Carol VI (1711—1740) i-a dat dreptate; cererea printr-un decret, dat la 30 mai 1717, dar mînaștirile au primit totuși să fie supuse încartiruirilor.

La 22 februarie 1719, împăratul Carol VI a emis un alt decret, care se reglementau problemele privitoare la administrația Olteniei, precum și o proclamație către locuitori. Cu privire la Biserică, ordinația asigura libertate religioasă, cu protejarea cultului ortodox. Episcopia Rîmnicului era scoasă de sub jurisdicția canonică a Mitropoliei Unghariei și pusă sub cea a Mitropoliei sîrbe din Belgrad. Era apoi înaintată închinarea de mînaștiri la Locurile Sfinte din Răsărit, precum și legăturile cu ele. Mînaștirile erau supuse, din punct de vedere administrativ, Guvernului austriac, care întărea și alegerea egumenilor în privința privilegiilor și a scutirilor, ele urmau să fie mai întinse de Administrația austriacă din Oltenia, care apoi să raporteze constatările Curții. Pînă la confirmarea lor, mînaștirile și preoștii urmau să fie exceptate de încartiruirii. Desigur trecerea Episcopiei de Rîmnic sub jurisdicția canonică a mitropolitului sîrb din Belgrad, amestecul Curții în alegerea și numirea egumenilor, ca și punerea mînaștirilor sub controlul administrației austriece au nemulțumit pe episcop, dar și pe egumenii în funcție, ceea, la 29 noiembrie 1719, episcopul, împreună cu egumenii de la Hurezi, Ștefan de la Bistrița, Ștefan de la Arnota și Pașca de la Govora, au înaintat Curții un memoriu în 11 puncte, prin care cereau — între altele — ca Episcopia Rîmnicului să fie ridicată la rangul de mitropolie, motivîndu-se că a mai existat pe vremuri o mitropolie, în Oltenia, la Severin, urmînd ca ea să aibă rangul canonic de arhiepiscopie de Constantinopol. De asemenea, cereau pentru episcop și egumenii să aibă îndrumare și control al mînaștirilor — pentru care precepută mai bună îndrumare —, cereau ca în demnitatea de episcop să fie promovați decît români și altele. Merită să ne rețină atenția netul 10 din memoriu, prin care cereau să se înființeze o școală nească în Rîmnicu Vîlcea, sub îngrijirea episcopului, urmînd ca ea să fie întreținută din contribuția mînaștirilor și a preoștilor, precum și o școală latinească în Craiova, sub îngrijirea și cheltuielile administrației.

trației austriece. Firește, autoritățile nu s-au grăbit cu aprobarea dezideratelor episcopului-cărturar.

Cu toate neajunsurile survenite prin noua situație politică, episcopul Damaschin Dascălul n-a uitat nici o clipă de preocupările sale cărturărești. Convingerea sa că un credincios care vine la biserică trebuie să înțeleagă ceea ce se citește și se cântă aici, a făcut ca preocuparea centrală a activității sale să fie traducerea cărților liturgice în limba română. Această muncă istovitoare a început-o încă de când era episcop de Buzău, izbutind ca pînă la sfîrșitul vieții să traducă aproape toate cărțile de slujbă în românește. Păcat însă că n-a putu să pună sub tipar decît o foarte mică parte din truda sa; deși a ajuns episcop la Buzău după Mitrofan, iar la Rîmnic după Antim Ivireanul, amîndoi iscusiți tipografi, totuși Damaschin n-a continuat osteneala lor în tipărirea cărților, așa cum s-ar fi convenit.

La Rîmnic activitatea tipografică încetase odată cu urcarea lui Antim Ivireanul în scaunul mitropolitan, ceea ce ne duce la presupunerea că a dus tipografia cu el. Damaschin a izbutit să reia firul tipăriturilor abia către sfîrșitul vieții sale. Pentru aceasta, ceruse în prealabil încuviințarea autorităților austriece. Primind-o, a tipărit în 1724 un *Ceaslov*. A doua lucrare era intitulată *învățătură pentru șapte Taine*, iar în 1725 a tipărit o *Psaltire*. Atît a izbutit să tipărească din numeroasele sale tălmăciri ale cărților de slujbă. Prin noiembrie 1725 ceruse acordul autorităților de a difuza cărțile sale în Transilvania și Banat, lucru ce nu i s-a admis (Învăătura pentru șapte Taine a fost interzisă de Sinodul Episcopiei unite, în 1725). Totuși, osteneala sa de tălmăcire a cărților n-a fost zadarnică, pentru că au valorificat-o din plin urmașii săi în scaun și ucenicii săi. Astfel, dintre tipăriturile ulterioare, îi aparțin lui Damaschin: *Molitvelnicul* din 1730, *Triodul* din 1731, *Liturghierul* din 1733, *Catavasierul* din 1734, *Antologhionul* din 1737, *Penticostarul* din 1743, *Ceaslovul* din 1745, *Evanghelia* din 1746, *Mineiele* revizuite și tipărite de episcopul Chesarie în 1776-1780 și altele. Toate acestea au apărut apoi în mai multe ediții, încît cercetătorul Barbu Teodorescu afirmă, pe bună dreptate, că «tipografia Rîmnicului nu a făcut altceva, între 1724 și 1830, decît să tipărească și să răspîndească în toată țara» manuscrisele rămase de la Damaschin. Tot el a tradus în românește *Tîlcuirea Evangheliilor* a lui Teofilact al Ohridei, rămasă pînă azi în manuscris. Episcopul Damaschin a murit pe neașteptate, la 5 decembrie 1725, pe cînd ieșea din biserică. Din toate acestea, se poate desprinde constatarea că Damaschin a fost o figură culturală ramarcabilă, fiind un apărător dîrz al drepturilor Bisericii sale și un mare iubitor al limbii române, încît poate fi

lerat — împreună cu Mitrofan de la Buzău și Antim Ivireanul ;pt cel mai hotărît susținător al introducerii limbii române în :ă.

popsiul» Ștefan. După moartea lui Damaschin Dascălul, .o adu- >lectorală, formată din egumeni și boieri, întrunită prin septem- 726, a ales trei candidați. Dintre aceștia, mitropolitul sîrb Moise ici al Belgradului și Carlovițului a propus împăratului Carol VI iimenul Ștefan de la Govora." În luna următoare împăratul l-a nat, dispunînd să fie înscăunat și să depună jurămîntul de cre- înscăunarea i s-a făcut la Craiova, abia în martie 1727, în pre- episcopului Nicolae Dimitrievici de la Timișoara, delegatul mi- itului sîrb, nefiind însă hirotonit arhieru. Hirotonia i-a fost tă mereu de Moise Petrovici, prins.de alte treburî, încît «ipop- Ștefan și-a dat obștescul sfîrșit, la 20 august 1727, stînd în jil-î biserică. Se spune că ar fi fost otrăvit «de niște oameni fără ui Dumnezeu». Acest Ștefan, în 1726, pe cînd era egumen la a, a îngrijit corectura cărții *întîia învățătură pentru tineri*, apă-i limbile slavonă și română.

nscolul Inochentie. Rămînînd iarăși vacant scaunul episcopal, trunit o nouă adunare electorală, prin septembrie 1727, care a ; tot trei candidați, ca și la alegerea precedentă. Pe baza reco- rii autorităților locale austriece, împăratul a confirmat, la 11 ²28, pe egumenul Inochentie de la Brîncoveni (mai înainte fu- gumen la Motru). A fost hirotonit la Belgrad de mitropolitul [oise Petrovici și instalat la Rîmnic tot de episcopul Nicolae ievici al Timișoarei.

i episcop, Inochentie a avut de luptat cu numeroasele greutăți e i le-au făcut autoritățile austriece, care căutau să restrîngă i mult drepturile Bisericii românești din Oltenia. De pildă, la ilie 1729 s-a dat un nou decret imperial, prin care se cerea o i cît mai amănunțită a mînăstirilor închinată și neînchinată, vedea ca averile celor închinată să se ia de către fisc, așa cum procedase în trecut. Prin același decret, preoții și diaconii erau de obișnuitul «plocon» care se da episcopului. În schimb, pen- :rea un nou venit tezaurului împărătesc, erau îndatorați la im- către fisc, ca și ceilalți locuitori. Episcopul era îndatorat să a treia parte din veniturile sale în tezaurul imperial. în sfîrșit, unea în vedere comandantului general al Transilvaniei, care lași timp era și «oberdirectorul» Olteniei, să fie atent să nu i peste măsură numărul preoților și al diaconilor. Acest decret it indignarea episcopului și a întregului cler. Pe la sfîrșitul anu-

lui 1729 sau începutul celui următor, Inochentie a înaintat Curții un memoriu-protest, semnat de el, de 14 egumeni și de mai mulți preoți. Alte numeroase memorii a înaintat generalului-comandant Wallis din Sibiu. În 1732 s-a plîns de administrația austriacă în cadrul Congresului Bisericii sîrbe de la Belgrad, la care participase, în calitate de episcop sufragan. În 1733 s-a dus la Viena, pentru a prezenta plîngerile sale împotriva cîrmuirii austriece. Inochentie înscrie astfel o pagină de luptă îndîrjită împotriva noilor stapînitari, ca și înaintașul său Damaschin.

Ca păstor de suflete, merită să ne reținem atenția o circulară pe care a trimis-o clerului în 1731, cuprinzînd felurite îndrumări privitoare la buna desfășurare a misiunii sale (savîrșirea slujbelor, îngrijirea bisericii, ținuta preoților etc).

Deși a păstorit în vremuri tulburi, episcopul Inochentie a acordat cuvenita atenție activității editoriale. Dispunînd de prețioasa moștenire al lui Damaschin a dat la tipar cîteva lucrări, între care unele făceau parte din traduceri ale acestuia: *Molitvelnicul* (1730), *Ceaslovul slavo-român* (1731), *Triodul* (1731), *Liturghiemi* (1733), *Catavasierul* (1734), toate în românește și o nouă ediție (a treia) din *întîia învățătură pentru tineri* (1734), în slavonește (ed. I în 1727).

Trebuie amintit și faptul că episcopul Inochentie a purtat și grija duhovnicească a credincioșilor din Brașov și Țara Bîrsei, care au refuzat să recunoască pe episcopii uniți din Transilvania. Un timp, aceștia au fost sub ascultarea canonică a mitropoliților Ungrovlahiei, dar după ocuparea Olteniei de austrieci, fiind acum atît Transilvania cît și Oltenia între granițele imperiului habsburgic, credincioșii de aici au trecut sub oblăduirea duhovnicească a episcopilor de Rîmnic. Încercări se făcuseră încă sub Damaschin. Dar abia sub Inochentie, la 20 ianuarie 1728, generalul-comandant și oberdirector al Olteniei, Tigge, din Sibiu, a decis trecerea lor oficială sub jurisdicția Episcopiei de Rîmnic. Episcopul Inochentie le-a trimis mai multe scrisori, a aplanat unele neînțelegeri dintre preoții bisericii Sfîntul Nicolae din Șcheii Brașovului și a hirotonit preoți pe seama acesteia.

După o păstorire de aproape opt ani, harnicul și luminatul episcop Inochentie a trecut la cele veșnice, la 1 februarie 1735. Prin «diată» a lăsat mînăstirii Motru cea mai mare parte din agoniseala vieții sale.

Episcopul Climent. La 28- iunie 1735 s-a întrunit, probabil la Craiova, adunarea electivă formată din egumeni și boieri, care a propus trei candidați. Pe baza recomandării administrației din Craiova și a generalului-comandant Wallis din Sibiu, oberdirectorul Olteniei,

din Viena a confirmat la 1 octombrie 1735, pe egumenul Cli-; la Bistrița. A fost hirotonit abia în aprilie 1737, de mitropolitul tie Ioanovici de la Belgrad și apoi instalat de Administrația din i, întrucît episcopului delegat de mitropolitul din Belgrad i s-a intrarea în Oltenia.

ui episcop era originar din satul Pietrarii de Jos (jud. Vîlcea), it la Hurezi, fost egumen la Polovragi și la Bistrița. Primii ani riei sale au fost foarte tulburi, căci în 1735 a început un răz- e Rusia și Turcia, iar în 1737 a declarat-război Turciei și Aus- zboiul a fost cîștigat de turci, încît în toamna anului 1737 ad- iția austriacă a fost nevoită să părăsească Oltenia. Ostile tur- tătărași au cuprins tot atunci cea mai mare parte din Olte- :ît episcopul Climent a fost nevoit să-și părăsească reședința s refugieze în munții Lotru. Sfătuit de domnitorul Constantin ordat, a coborît din munți făcînd act de supunere față de turci i, ca să scape țara de jafuri. La 15 februarie 1738, adresa o lație către clerul și locuitorii din partea de nord a județului îndemnîndu-i să se supună turcilor, ca să evite actele de răz- ale acestora. In acest sens, a și mijlocit pe lîngă un pașă din t să nu pornească cu oastea -împotriva lor. De aceea, pe bună > era considerat, în prefața Cazaniei din 1748, ca «mijlocitoriu și îmblînzitoriu de cumpliți oșteni».

arma biruinței oștilor otomane și după lungi tratative diploma-

. 18 septembrie 1739, s-a încheiat pacea de la Belgrad. pe care de fapt austrieii o pierduseră încă din 1737, nit la Țara Românească. In aceste împrejurări, episcopul s-a reîntors de la Craiova (unde se. refugiase în cursul lup- a Rîmnic, devenind sufragane al Mitropoliei Ungrovlahiei, în căreia se afla pe atunci Neofit Criteanul.

na grijă a episcopului Climent, după reîntoarcerea la Rîmnic, iceea de a reface catedrala episcopală, clopotnița, reședința și ! din jur, arse în cursul războiului. Tot la Episcopie a ridicat elie o bolniță (1745), existentă și azi, cu cheltuiala sa. Tot din ii, uneori ajutat de frații și rudele sale, a zidit cîteva schituri ici de mir în județul Vîlcea : schitul Pietrarii de Jos, în satul al, schitul Pătrunsa, pe locul unde-l născuse mama sa, schitul bisericile din Bodești, Bărbătești, Goranu etc. Altor biserici le-a lurite dani, încît a fost trecut în rîndul ctitorilor. Așadar, epis- liment se prezintă ca unul din cei mai mari ctitori de lăcașuri averea episcopiei a sporit-o fie prin dani făcute de diferiți pre-, gări și credincioși, fie prin cumpărări.

Trebuie să amintim și faptul că în 1746 a luat parte la acțiunea de desființare a rumâniei, întreprinsă de domnitorul Constantin Mavro-cordat.

În primii ani de păstorire avusese și el cîrmuirea duhovnicească a credincioșilor din Brașov și Țara Bîrsei, care a încetat odată cu realipirea Olteniei la Țara Românească.

Deși a păstorit în vremuri atît de frămîntate, episcopul Climent a găsit răgazul cuvenit și pentru continuarea activității tipografice. Este adevărat că majoritatea cărților de slujbă tipărite sub el erau editate după manuscrisele rămase de la marele său înaintaș Damaschin. Climent are însă meritul că a luat inițiativa, a supravegheat tipărirea și a suportat cheltuielile de tipar. Cu alte cuvinte — ca și Inochentie —' a pus în faptă gîndurile și intențiile înaintașului său, după cum spunea și ieromonahul tipograf Lavrenție în predoslovia *Antologhionului* din 1737 : «unul (a fost) cu multă dascălie și altul cu multă cheltuială».

Iată cărțile de cult tipărite în timpul păstoririi sale, pe baza traducerilor lui Damaschin: *Antologhionul* (1737 și 1745), *Octoihul* (1742), *Ceaslovul* (1742 și 1745), *Penticostarul* (1743), *Psaltirea* (1743 și 1746), *Evangheliarul* (1746), *Apostolul* (1747), *Catavasierul* (1747, cu imprimarea primelor cîntece de stea), *Liturghierul* (1747), *Molitvelnicul* (1747). Pe lîngă acestea, în 1748 a retipărit *Cazania* lui Varlaam, căreia i-a adăugat cîteva cazanii din cea de la Govora-Dealu (1644) și din Chiriadromionul de la Alba Iulia (1699). Apoi; a tipărit cîteva cărți mai mărunte, unele scrise de el însuși. Una din ele se intitula : *Capete de poruncă la toată ceata bisericească*, cu o pastorală la începutul Postului Mare, tipărită în 1743 (un exemplar se păstrează în Biblioteca Mitropoliei din Sibiu). Cuprinde 12 porunci adresate preoților privitoare la îndeplinirea slujbei lor, multe din ele reproduse sau prelucrate după broșura cu același titlu a lui Antim Ivireanul. În 1746 a apărut lucrarea *învățătură bisericească pe scurt pentru șapte Taine* (ediția III). În anul următor a apărut un rezumat din ea sub titlul: *Întrebări și răspunsuri pentru șapte Taine*, care era un mic catehism, sub formă de întrebări și răspunsuri, desigur întocmit de episcop (sau de unul din colaboratorii săi), pentru nevoile preoților. În 1747, a adresat clerului o nouă *pastorală*, privitoare la sărbători. Așadar, episcopul Climent n-a nesocotit nici îndatorirea sa de păstor sufletesc al preoților și credincioșilor săi.

În toată această intensă activitate tipografică a fost ajutat de cîteva colaboratori, ca ieromonahul Lavrenție din mînăstirea Hurezi, diortositor, autor de predoslovii și chiar traducător, precum și de ti-

ifii Dimitrie Pandovici și frații Mihai și Constantin Atanasievici ■-o renumită familie de tipografi rîmnicieni).

^juns la vîrsta bătrînețelor, episcopul Climent a urmat pilda muldin vlădicii noștri din trecut, care se retrăgeau de bună voie din i, spre a lăsa locul lor altora, care să conducă cu mai multă eneri pricepere. De aceea, văzîndu-se «ajuns la multă slăbiciune din ia bătrînețelor și a dese boale» și nemaiputînd săvîrși «ale arhie-ilujbe», s-a retras din scaun la 8 mai 1748. A murit la 31 ianuarie Înainte de moarte îmbrăcase marea schimă, sub numele de ia.

Deci, episcopul Climent a avut o păstorire dintre cele mai rodnice, Itli i se datoresc refacerea catedralei episcopale, a reședinței și rilor din jur, ridicarea unor schituri și biserici de mir, tipărirea multor cărți de slujbă și de învățătură. Adăugînd la acestea și astea sa față de păstoriți, arătată în cursul luptelor purtate pe ntul' Olteniei, vom avea o imagine și mai limpede asupra strădă-r vrednicului episcop Climent.

Episcopia Buzăului. In cursul epocii fanariote, pe scaunul vlădi-de la Buzău au păstorit 11 episcopi, dintre care 5 au fost greci, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și în primele două iii ale secolului al XIX-lea. Deci, în prima jumătate, au fost nu-idădici de neam român.

^rimii episcopi. După alegerea lui Damajschin Dascălul la Rîmnîc, 08, în locul său a fost ales *Ioasai*, proegumenul mînăstirii Argeș, însoțit pe mitropolitul Varlaam al Ungrovlahiei, în pribegia uia prin Transilvania, după ce fusese îndepărtat din scaunul mi-ilitan. N-ar fi exclus ca să-1 fi însoțit și în călătoria sa la Ieru-L și Muntele Sinai.

Se pare că a ctitorit schitul Scăueni (azi în jud. Vîlcea), împreună rigorie proegumenul de la Cozia, căci la 16 ianuarie 1693 postel-Grigorie Băleanu le da ocină în acel sat «să-și facă o sfîntă ică, ca să le fie de odihnă și de așezămînt». Biserica era aminti-1699, devenind mai tîrziu metoc al mînăstirii Cozia. -a Buzău, a păstorit din 14 aprilie 1708 — data alegerii — pînă Jartea sa, întîmplată, probabil, în vara anului 1716. La 1 octombrie 1716 a fost ales episcop egumenul *Daniil* de la oasa, care, la 19 august 1719, a devenit mitropolit al Ungrovlahiei. uzau, a sporit — ca și Ioasaf — averea Episcopiei, prin felurite i și cumpărări.

Hrisov de danie de la Consuntin Brîncoveanu, din 25 mai 1698, prin care
reînnoia Mitropoliei Transilvaniei dania anuală de 6000 de aspri.

Hiliiig/

Manifestul de unire din 7
octombrie 1698, pagina întâia.

AW ^KMfiVHfM uni nni" Tt IAJ? Jt,tmni<Tt ,
X V a V H CKAPAÂTI A"" ^c î î f ' '
cr»n*H Wo AOr eu* +
ÂAt SAA^IH iMHI 4Â
A. /kHt tiTIAHti KATI
CK4;A/ 'TI TfHrofiî FHKÂ .
rf CifAI iwHIîV Kif M#AT* KH^H il
ÂKVMk JIOMH-ffih Q.'fA

Stemele Moldovei și Țării Românești
în Octoihul tipărit de episcopul Cîmînt la
Rîmnic, în 1742.

X M fi H B K â
{RID îi A*âf ic els dfl i

f ,fa«içsff<>pf« Âi ftf
l, MAH H4HH<TC W çtH KA tii
f,t IT04TC ! K* »»TC ft

jpVip'iïi KJ»P*IM H<l
^tr^r,<fp(K^Aii ^
Tr'tHîC C^IWt n«M*K1TI
icMrpim'A ^MHN% licri,
HA^MCH'?'5'» UIH jf fipH ^H p t^HKÎ.
|>1A w A'inif^ XMH)!AL, UJH
(t ^n^<r«
U1H

1^1 UIH npc n«K«n-omi KApîHcvno "i
K4U1H nu r '

Foia de titlu a Ceaslovului tipărit de
scopul Climent la Rîmnic, în 1740.

I-a urmat episcopul *Șleian*, fost eclesiarh la Mitropolie, ales la 14 septembrie 1719. Și acesta a ajuns mitropolit, în 1732, după moartea lui Daniil, căci acum fiind Oltenia sub austrieci, episcopul de Râmnic și egumenii marilor mînăstiri de peste Olt nu mai puteau figura între candidații la scaunul mitropolitan.

După trecerea sa la București, scaunul de la Buzău a fost ocupat de *Misail*, «dichiul» (administratorul) «Mitropoliei» din Tîrgoviște, ales la 8 ianuarie 1732. Se crede că era originar din Șcheii Brașovului, căci avea aici un frate, cu numele Stoica Sinaiu zis Stoica Teodorovici. Desigur a fost călugărit și a viețuit într-o mînăstire din Țara Românească, așa cum făceau numeroși credincioși transilvăneni. Dintre știrile pe care le avem din timpul păstoririi sale, amintim numai dreptul ce i-a dat mitropolitul Neofit Cretanul ca să poarte sacos la slujbe — în eparhia sa — ca și mitropolitul. Era un om de carte și bun gospodar. În primăvara anului 1739 a făcut parte dintr-o delegație trimisă la Adrianopol, sa ceară reducerea sarcinilor bănești impuse țării. După o păstorire de 7 ani, la 14 octombrie 1739 a fost luat de ostile rusești, care se retrăgeau de la noi. A murit la Kiev, în 1740, căci un act din 20 decembrie acel an îl dă ca răposat.

Probabil înainte de a pleca, lăsase în păstrarea unui negustor din Șcheii Brașovului, Gheorghe Hîrsu, o însemnată sumă de bani, destinați pentru construirea unei biserici. Dintr-un act aflat în Arhiva magistratului din Brașov, aflăm că era vorba de o nouă biserică la mînăstirea Menedic (Vintilă Vodă). După retragerea lui Misail, negustorul a folosit banii în scopuri personale, încît noul episcop, Metodie, a fost nevoit să se plîngă domnitorului Țării Românești și să se judece cu negustorul în fața divanului domnesc pînă ce a primit banii. Faptul că Misail avea un frate în Brașov și pe acest negustor om de încredere, au dus la presupunerea că ar fi fost originar de aici.

Scaunul vlădicesc vacant a fost cîrmuit un timp de arhimandritul Sofronie, egumenul mînăstirii Argeș. Abia la 2 ianuarie 1741 s-a făcut alegerea unui nou titular, în persoana eclesiarhului Mitropoliei din București, *Melodie*.

Cu toate că a păstorit puțin, vlădica Metodie are marele merit că a repus în funcție tipografia Episcopiei, care nu mai lucra din 1704. Datorită osârdiei sale, au ieșit de sub tipar cinci cărți românești: *Acatistul cătră Prea Sînta Născătoare de Dumnezeu*, un *Ceaslov*, un *Apostol*, un *Catavasier* (toate în 1743) și un *Evhologhion* sau *Molitvelnic* (1747). Toate au fost tipărite cu cheltuiala episcopului, meșter

graf la primele patru fiind Ioan Stoicovici, iar la cea din urmă
lu Irimia.

Episcopul Metodie a acordat o deosebită atenție celor două școli
funcționau în incinta Episcopiei, una grecească, alta slavonească.
46, s-a înființat o nouă școală grecească la Focșani.

l. fost și ctitor de lăcașuri sfinte. Prin grija lui s-a refăcut cate-
episcopală din Buzău, căreia i-a făcut și câteva danii de obiecte
ilt. A zidit o nouă biserică la schitul Cislău (existent din a doua
tate a secolului XVI) și alta la rînăstirea Menedic, numită și
lă Vodă după numele ctitorului. Amîndouă au fost demolate- de
opol Chesarie, ridicînd altele, în locul lor.

,a 20 iunie 1742, episcopul Metodie a obținut un hrisov de la
itorul Mihail Racoviță, prin care se recunoșteau Episcopiei me-
ile închinat anterior. Din anii următori, se cunosc câteva noi în-
ri de schituri și biserici la Episcopie. A sporit averea Episcopiei
:umpărări de moșii sau daniile unor credincioși, piscopol Metodie
și-a dat obștescul sfîrșit la 23 martie 1748. Deși t o păstorire
scurtă, a desfășurat o rodnică activitate culturală,. :cească și
gospodărească, situîndu-se astfel, în rîndul celor mai ici episcopi
buzoieni.

*C o n c l u z i i . Din cele expuse, reiese că în ciuda vitregiilor
i care a trecut în prima jumătate a secolului al XVIII-lea,.
scopia Rîmnicului a prosperat din toate punctele de vedere,
irită osternelilor vlădicilor ei, între care s-au remarcat Damaschin
calul, Inochentie și Climent.*

*Toți cei cinci vlădici care au păstorit la Buzău în prima juma-
a secolului al XVIII-lea au fost oameni cu alese preocupări
wdărești, ctitori de lăcașuri sfinte, iubitori ai neamului lor.
|ru vredniciile lor, doi dintre ei aă fost ridicați în scaunul
opolitan.*

BIBLIOGRAFIE

ișcopia Rîmnicului. Izvoare. Aceleași ca la capitolul Mitropolia
ihiei în prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Vezi și ȘERBAN PAPA-, *Oltenia
sub stăpînirea austriacă, 1718—1739*, București, 1971, 342 p. (în-p. 285—302).
crări generale. *Slinta Episcopie a Rîmnicului Noul Severin*, Bucu-)6,
CXXXIV + 695 p.; NICOLAE DOBRESCU, *Istoria Bisericii Române din în
timpul ocupațiunii austriece (1716—1739)*:. Cu 220 acte și fragmente ine-;se
din arhivele din Viena, București, 1906; NICULAE ȘERBĂNESCU,
Rîmnicului, în «M.O.», XVI, 1964, nr. 3—4, p. 171—212.

Lucrări speciale. ALEXANDRU LAPEDATU, *Damaschin episcopul și dascălul, traducătorul cărților noastre de ritual*, București, 1906, 21 p. (extras din Convorbiri Literare, XL, 1906, p. 563—581); M. REGLEANU, *Contribuții la cunoașterea episcopului de Rîmnic Damaschin*, în «Hrisovul», I, 1941, p. 442—449; BARBU TEODORESCU, *Episcopul Damaschin și contribuția sa la crearea limbii literare române*, în «M.O.», an. XII, 1960, nr. 9—12, p. 627—645.

VIRGIL MOLIN, *Tiparnița de la Rîmnic în timpul păstoriei lui Ioanichie* (cit. Inochentie), în «M.O.», XV, 1963, nr. 3—4, p. 187—196; MIHAI MANOLACHE, *Viata și activitatea episcopului Inochentie al Rîmnicului (1727—1735)*, în «M.O.», an. XIX, 1967, nr. 9—10, p. 743—754.

MIRCEA PĂCURARIU, *Episcopul Climent al Rîmnicului*, în «M.O.», an. XVII, 1965, nr. 1—2, p. 22—49; RADU CREȚEANU, *Un mare ctitor de locașuri sîinte: Climent al Rîmnicului*, în «M.O.», an. XXII, 1970, nr. 7—8, p. 663—670; NIKOLA GAVRILOVICI, *Cum a iost hirotonit episcopul Climent al Rîmnicului de către mitropolitul Vichenlie Ioanovici, în 1737*, în «Analele Societății de Limbă Română», Panciova, 1972—1973, nr. 3—4, p. 173—192 + 2 pi. (în sîrbește).

Tipărituri. AURELIAN SACERDOȚEANU, *Tipogratia Episcopiei Rîmnicului (1705—1825)*, în «M.O.», an. XII, 1960, nr. 5—6, p. 291—349; DIMITRIE CORA-VU, *Tipografi de la Rîmnic din prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, în «M.O.» XIX, 1967, nr. 1—2, p. 45—58; ALEXANDRU DUȚU, *Coordonate ale culturii românești în secolul XVIII (1700—1821). Studii și texte*, București, 1968, 398 p.

Episcopia Buzăului. TG.BULAT, *Titularii Episcopiei Buzău din secolul al XVII-lea*, în «G.B.», an. XXXII, 1973, nr. 11—12, p. 1295—1305; an. XXXIII, 1974, nr. 1—2, p. 84—95; 1974, nr. 3—4, p. 307—315; 1974, nr. 5—6, p. 489—506; I. IONAȘCU, *Episcopul Misdil și averea Episcopiei Buzăului după ridicarea lui de ruși*, în «îngerul», Buzău, an. X, 1939, nr. 6—7, p. 504—537; T. G. BULAT, *Episcopul Misail al Buzăului. Știri noi despre călătoria și moartea sa în Rusia*, în «GB.», an. XX, 1961, nr. 9—10, p. 811—815; GABRIEL COCORA, *Episcopul Metodie al Buzăului*, în «GB», an. XXIV, 1965, nr. 7—8, p. 667—683.

Tipărituri. DANIELA BRATU, *Tipogratii de la Buzău*, în «G.B.», an. XVII, 1958, nr. 8, p. 727—739; GABRIEL COCORA, *Tipografia și tipăriturile de la Episcopia Buzăului*, în «B.O.R.», LXXVIII, 1960, nr. 3—4, p. 286—331; GABRIEL COCORA, *Tipografia de la Episcopia Buzăului*, în voi. *Tipar și cărturari*, București, 1977, p. 9—105.

LII

[SERICA DIN MOLDOVA SUB REGIMUL FANARIOT. MITROPOLIA MOLDOVEI ÎN PRIMELE ȘASE DECENII ALE SECOLULUI AL XVIII-LEA

În timpul regimului fanariot în Moldova (1711—1821), se obișnuiau — ca și în Țara Românească — aceleași schimbări dese de granițe (în total 36), care duceau la creșterea tributului către Poartă, a dărilor și peșcheșurilor către felurii potențați, precum și a obliga-

țiilor în natură. Toate acestea contribuiau la sărăcirea țării și la o neîndeplinită exploatare a locuitorilor ei. Spre deosebire de Țara Românească, în Moldova se înregistrează și însemnate pierderi teritoriale care au dus la scoaterea lor de sub jurisdicția Mitropoliei Moldovenești și la crearea de noi eparhii, fără nici o legătură cu Biserica din țară sau s-au desprins. Pe pământul Moldovei s-au purtat dese războaie cu turcii și rușii. La acestea se adăugau și desele jafuri și pustiiri de țărâni. Se înțelege că țărâna era supusă unei exploatare neîndeplinite din pricina regimului fiscal excesiv, dar și din partea marilor proprietari de pământ, la care se adăugau și desele bejenii și nenorocirile în timpul războaielor. Elementul grec se întărește, mai ales în țara de stat. De aceea, pe bună dreptate scria Ion Neculce în *Letopisețul* său : «Oh ! oh ! oh ! și vai ! vai de țară ! Ce vremi cumplite sunt și la ce cumpănă a căzut. Săracă țară a Moldovei, ce norocire ai avut ! Ce sorți de viață ți-a căzut ! Cum a rămas om trăitor în tine ?».

Atunci când se vorbește despre Biserica, remarcăm un fapt îmbucurător și anume că aceasta a fost singura instituție în care nu a putut pătrunde elementul străin. Spre deosebire de Mitropolia Ungrovlahiei, unde au păstorit vlădici greci și șase români, din cei nouă mitropoliți care au existat la Iași, numai unul a fost grec, impus, în împrejurări excepționale, de domnul fanariot de atunci. Iar la cele trei eparhii sufragane — la Roman, Rădăuți și Huși, înregistrăm un singur episcop

errec, la Roman, doar pentru cîteva luni, de asemenea impus de domnul fanariot de atunci, peste voia țării.

În astfel de împrejurări favorabile pentru Biserica Moldovei, s-a menținut și relativa independență sau autocefalie față de Patriarhia Ecumenică. Mitropolitul Moldovei înștiința pe patriarh de alegerea sa, dar fără să-i ceară gramata de întărire, nu-i trimitea nici o sumă de bani, nu-l înștiința de cele ce făcea în Biserica sa, ci îl pomenea numai la slujbe și îi cerea Sfîntul Mir. Alegerea ierarhilor se făcea de către divanul domnesc la care luau parte și egumenii mînaștirilor mari, iar la urmă, sinodul ierarhilor îi făcea ipopsifierea, adică îl mai alegea o dată, de formă. Toți cei patru vlădici ai țării făceau parte din divanul domnesc, mitropolitul fiind președinte de drept, în absența domnitorului. Și-au păstrat și în această perioadă diferite atribuții în treburile politice, judecătorești, economice și școlare, pe care le-au avut și în secolele anterioare.

Cei mai mulți vlădici s-au amestecat în viața politică a țării, de regulă avînd o atitudine de simpatie față de Rusia, pe care o credeau eliberatoarea țărilor creștine de sub jugul otoman.

Primii mitropolit! Șirul lor se deschide cu *Ghedeon*. Avea metania la Agapia, de unde a fost ridicat pe scaunul vlădicesc de la Rădăuți (c. 1702). În a doua jumătate a anului 1708 a urmat lui Misail în scaunul mitropolitan de la Iași. Dintre faptele mai de seamă petrecute în timpul păstoririi sale, putem reține cîteva vizite ale unor personalități politice și bisericești de peste hotare. De pildă, în 1711, a ieșit întru întîmpinarea țarului Petru cel Mare al Rusiei, la Prut, alături de Dimitrie Cantemir și marii dregători ai țării. În 1714—1715, a primit la Iași vizita patriarhului Hrisant al Ierusalimului, iar în 1715 vizita lui Samuil al Alexandriei.

Sub mitropolitul Ghedeon s-a reluat și activitatea tipografică, deși cu slabe rezultate. Astfel, în 1714, a apărut cartea intitulată *Sinopsis* (acatistul, paraclisul și alte slujbe), iar în 1715 un *Liturghier*, ambele cu rugăciunile în slavonește, dar cu tipicul și cîteva rugăciuni în românește, precum și *Arătarea credinței ortodoxe* a lui Ioan Damaschinul, în grecește. De notat că toate aceste trei cărți au apărut în «tipografia Sf. Mormînt» instalată în mînaștirea Sfîntul Sava din Iași.

Mitropolitul Ghedeon este pomenit și în numeroase acte ale vremii, fie ca martor în acte de vînzare-cumpărare, fie ca membru în divanul domnesc. A murit prin noiembrie-decembrie 1722, lasînd Mitropolia cu o datorie de șapte pungi; în schimb, i-a lăsat prin testament trei moșii.

Urmașul său a fost mitropolitul *Gheorghe*, cu metania la mînăsti-Neamț. A fost o vreme preot-slujitor la catedrala episcopală din an. Din 1718 pînă la alegerea ca mitropolit a păstorit la Roman,

14 ani egumen la Bistrița. De numele său se leagă o «povestire» relatată — datată în februarie 1723 — despre originea icoanelor ;oare de minuni de la Neamț și Bistrița și despre începutul ra-jrilor Bisericii Moldovei cu Patriarhia ecumenică și statutul de cefalie al Bisericii moldovene încă din secolul al XV-lea. A iz-să reînvie activitatea tipografică. Se pare că sub el s-a refăcut ea tiparniță a Mitropoliei, căci în foaia de titlu a *Antologhionului* 1726 se menționa că «s-au tipărit în Sfinta Mitropolie din Iași...». :elași an a apărut și un *Octoih*. Amîndouă au cîntările în slavo-i, iar tipicul și lecturile biblice în românește. Mitropolitul Gheor-n-a neglijat nici problemele gospodărești, căci a plătit datoriile ttașului său și a înzestrat Mitropolia cu felurite bunuri. A murit 24 decembrie 1729.

La începutul anului 1730, a fost trecut în scaunul mitropolitan >nie de la Rădăuți. Acesta era originar din Cernăuți, călugărit la a, petrecînd un timp și în mînăstirea Horecea. Prin iunie 1728, a ales episcop la Rădăuți, unde a păstorit abia un an și cîteva luni. îitropolit, este amintit în mai multe acte interne, legate de obiș-le preocupări gospodărești ale ierarhilor în acele timpuri. De a cumpărat mai multe proprietăți pe seama Mitropoliei. A ridi-> biserică de lemn și chilii la mînăstirea Horecea de lîngă Cer-, în amintirea timpului petrecut aici înainte de-a ajunge episcop, du-i apoi și unele danii.

Sub el s-a tipărit la Iași, în 1731, o *Psaltire* în limba slavonă, iar ml următor broșura *învățăături preoțești despre șapte taine*, după i de la Rîmnic din 1724.

n anul 1734, domnitorul Constantin Mavrocordat, în prima sa iie în Moldova (1733—1735), a scutit Mitropolia de toate dările u averile ei mișcătoare, dîndu-i și o însemnată subvenție lă, dar cu îndatorirea de a reface biserica Mitropoliei și de-a grijă de școala grecească și de școala slavonească din Iași, acor-burse și alte ajutoare elevilor săraci și merituoși, tăzboiul ruso-austro-turc din 1735-1739 a avut urmări neplăcute u mitropolitul Antonie. La 16 septembrie 1739, s-a încheiat o înție între comandantul armatei ruse Miinnich și reprezentanții ovei, între care și mitropolitul, prin care se recunoștea indepen-L Moldovei. Dar peste două zile, s-a încheiat pacea de la Belgrad,

Rusia, Austria și Turcia, încît trupele rusești au fost nevoite să

se retragă din Moldova. Din pricina atitudinii sale filoruse, mitropolitul Antonie a trebuit să-și părăsească scaunul, retrăgându-se cu trupele țariste în Rusia (tot atunci a fost dus în Rusia și episcopul Misail al Buzăului). Refuzând poftirea lui Grigorie II Ghica de a se întoarce în țară, a ajuns mitropolit de Cernigov și în urmă de Bielgorod (de unde trimitea daruri mînăstirii sale de metanie, Putna). A murit la eparhia sa din Bielgorod, în ianuarie 1748.

Mitropolitul Nichifor. Plecarea mitropolitului Antonie în Rusia a fost un fericit prilej pentru domnitorul fanariot Grigorie II Ghica {1735—1741} de-a impune divanului alegerea greului *Nichifor*, mitropolit titular de Sidis (probabil la începutul lui 1740). Divanul s-a învoit cu mare greutate, cu condiția ca «după dînsul altul străin să nu mai fie». Nichifor era originar din Moreea, a fost dascălul lui Grigorie II Ghica, iar o fiică a lui era căsătorită cu un boier moldovean. A fost călugărit la Neamț, apoi a fost ridicat la treapta de mitropolit titular de Sidis. Trăind între români, s-a arătat ca un ierarh cu dragoste față de păstoriții săi din Moldova. Era un om cu învățătură, fapt pentru care a sprijinit activitatea tipografică, precum și cunoscutele reforme ale domnitorului Constantin Mavrocordat.

Trebuie subliniat faptul că în timpul păstoririi sale au funcționat trei tipografii : a Mitropoliei, o tipografie particulară la Iași și o nouă tipografie pe lîngă Episcopia din Rădăuți, înființată în 1744. Ne vom ocupa aici numai de primele două. Astfel, în tipografia mitropolitană — care a desfășurat în general o slabă activitate — s-a tipărit *Evangheliarul* (1741), *Evhologhionul* sau *Molitvelnicul* (1741 și alte ediții), *Paraclitichi* sau *Octoihul* (1742) și altele despre care nu avem date sigure.

Din 1743 pînă în 1752, a funcționat la Iași o nouă tipografie, a greului Duca Sotiriovici din Thasos, adus și încurajat în munca sa de domnitorul Constantin Mavrocordat, care i-a acordat și unele privilegii, în tipografia acestuia s-au imprimat mai ales cărți de slujbă în românește: *Psaltirea cu tîlc* (1743), *Liturghierul* (1747), *Triodul* (1747), *Psaltirea* (1748), *Octoihul* (1749), *Rînduiala osfeștaniei mici* (1749), *Ceaslovul* (1750), *Canonul Sîntului Spiridon* (1750), *Sinopsis, adică adunare a celor șapte taine* (1751), *Adunare de rugăciuni* (1751), *Thnosania* (1752). Rezultă că pe la jumătatea secolului al XVIII-lea activitatea editorială la Iași a fost foarte bogată.

Trebuie amintit și faptul că în această perioadă s-au tipărit la Iași și cîteva cărți în limba arabă — de care ne vom ocupa în alt loc — datorită strădaniilor patriarhului Silvestru al Antiohiei. Acesta

Mit două călătorii în țările românești în 1729—1730, apoi în 1744—, când a stat aproximativ cinci ani pe lângă domnitorii Ioan și ;tantin Mavrocordat, fie la Iași, fie la București, punînd bazele tipografii arabe la mînăstirea Sfîntul Sava din Iași. în 1743 a vizitat Moldova patriarhul Partenie al Ierusalimului. *D* atenție deosebită trebuie să acordăm reformelor fiscale și ad-strative ale lui Constantin Mavrocordat făcute succesiv în a doua treia domnie în Moldova (1741—1743 și 1748—1749) și în a patra îie din Țara Românească (1744—1748). Aceste reforme au dus, în din urmă, la desființarea rumâniei, în Țara Românească, la 5 st 1746 și a veciniei în Moldova, la 6 aprilie 1749. Dar refor- lui Constantin Mavrocordat au urmărit — între altele — și ridi- i nivelului de pregătire și a stării materiale a clerului de mir și ihal. Astfel, prin așa-numitul «așezămînt» sau «constituție» din 1741 din Moldova, marii boieri, mînăstirile și preoții de mir erau și de dări. în schimbul acestor scutiri, toți slujitorii Bisericii erau ;orați sa învețe carte, ca apoi să învețe și ei pe alții. Cronică uită lui Enache Kogalniceanu spune că «s-a ocupat de capul preo- să-i învețe carte, frămîntîndu-i în tot chipul». Toți preoții erau [ați să stea 40 de zile «la vlădicie», adică la reședința fiecărei iiii, pentru ca să învețe și să facă practică liturgică. La sfîrșit examinați, urmînd ca aceia care nu vor corespunde să fie ca- siți. A poruncit ispravnicilor ca acolo unde vor găsi preoți sau >ni neștiutori de carte, sa fie puși la bir în rînd cu țărani. !n cea de-a treia domnie, a continuat lucrarea de luminare a lui moldovean. Din aceeași Cronică aflăm că toți preoții și dia- din Iași erau obligați să se prezinte zilnic la biserica Curții iești, unde le erau .predate rînduielile slujbelor bisericesti de «un preot ce-l avea Măria sa, învățat la carte grecească și ro- ;asca» încît «foarte se spăriese preoții și care nu prea știa carte, Duca de învăța de-al doilea...». în Același timp,- ierarhii țării au it dispoziții să nu mai hirotonească nici un preot sau diacon utor de carte.

^De temeiul acestor dispoziții, mitropolitul Nichifor a dispus, la ue 1749, ca în școlile de pe lângă bisericile din Iași, tinerii care egăteau pentru preoție să învețe mai mult decît alții, spre a de- e bine toate rînduielile slujbelor bisericesti.

^ -au fost trecute cu vederea nici școlile din Moldova. Astfel, la îcembrie 1747, domnitorul Grigorie II Ghica, împreună cu divanul iese — din care făceau parte și vlădicii țării —, au hotărît ca ngă școala de la Mitropolie sa se înființeze alte școli, la cele trei

Episcopii, așa cum se prevăzuse, de altfel, chiar din «așezământul» lui Constantin Mavrocordat, din 1741. Hrisovul rînduia ca dascălii școlilor să fie plătiți dintr-o dare specială a preoților pentru școli, ei fiind scutiți și de bir. Chiriarii locului erau îndatorați «să facă neconținută cercetare școalelor». În 1749 s-au înființat școli la bisericile Sfîntul Nicolae, Sfînta Vineri și Sfîntul Sava din Iași, la care au fost aduși copiii «prostimei» (celor de jos, n.n.) și puși să învețe Catehismul.

În același timp, a luat felurite măsuri pentru ridicarea vieții monahale : îndepărtarea din mînăstiri a celor cu viață necorespunzătoare, interzicerea de a mai locui călugării în alte părți decît în mînăstiri, interzicerea primirii la călugărie fără aprobarea chiriarului, îndatorirea, pentru egumeni, de a răspunde de buna administrare a averilor mînăstirești.

Fără îndoială că toate aceste măsuri, progresiste pentru acel timp, ar fi dus la învierea vieții duhovnicești din Moldova, la ridicarea prestigiului și a pregătirii clerului de mir și monahal. Dar, în condițiile de atunci, n-au putut fi puse în întregime și permanent în aplicare, mai ales după ce Constantin Mavrocordat a pierdut scaunul domnesc.

Mitropolitul Nichifor a păstorit pînă către sfîrșitul lunii octombrie 1750. Îmbătrînit și bolnav, n-a mai putut să poarte grijă de treburile bisericești, încît Mitropolia a ajuns «la mare pagubă și datorie și cu totul lipsită, rămînînd numai piatra». Un grec a încercat să-l ademenească să-i cedeze scaunul mitropolitan, în schimbul unei sume de bani. Dar împotriva acestei încercări s-a format o adevărată coaliție a episcopilor, egumenilor mînăstirilor neînchinat și a boierilor de neam român, care au izbutit să impună demisia (paretisisul) mitropolitului Nichifor și alegerea, în scaunul vacant, la 13 noiembrie 1750, a lui Iacob Putneanul, episcopul de Rădăuți.

Retragerea lui Nichifor din scaunul mitropolitan a fost un act cu urmări binefăcătoare pentru Biserica Moldovei, căci s-a înlăturat primejdia pătrunderii grecilor în fruntea eparhiilor noastre, Biserica rămînînd și pe mai departe singurul așezământ care și-a păstrat nealterat caracterul românesc.

Mitropolitul Iacob Putneanul. În plină epocă fanariotă, cînd jaful și exploatarea păturilor țărănești ajunseseră la culme, iar limba și cultura grecească se infiltraseră adînc în rîndurile boierimii, căutînd chiar să înlătore limba română din cult, scaunul de mitropolit al Moldovei a fost ocupat de vrednicul de pomenire *Iacob Putneanul*.

După anumite înseninări păstrate la mînăstirea Putna, mitropolitul ib era originar din Rădăuți, născut la 20 ianuarie 1719 (data este mbil greșită, căci ar însemna să fi fost călugărit la 12 ani și să fi LS episcop la 26 de ani). în 1762, cînd își făcea diata scria că era vîrsta bătrînețelor», dovadă că era născut înainte de 1719. A fost gărit la mînăstirea Putna, fiind hirotonit apoi preot-ieromonah. astă mînăstire a rămas și în epoca fanariotă un însemnat centru cultura bisericească. Aici funcționau : o școală elementară, o lă pentru pregătirea preoților și «o școală latinească» pentru cei doreau să adînceasca studiile teologice și umaniste.

Nu ne îndoim că și tînărul monah Iacob a urmat cursurile acestor . Pregătirea dobîndită aici, ca și viața sa aleasă și spiritul de or-sator, au făcut pe viețuitorii ctitoriei lui Ștefan cel Mare să-i îdînteze cîrmuirea mînăstirii, în 1744. Iar la 11 august 1745, egu-il Iacob era ales episcop al Rădăuților. în cei cinci ani de păs-2, a tipărit un *Liturghiei-* (1745) și a înființat o școală pe lîngă :opie (1747).

M 13 noiembrie 1750 a fost aleș în scaunul de mitropolit al Mol-i, în locul grecului Nichifor. Deși a păstorit numai 10 ani, a des-at o rodnică activitate culturală, socială și patriotică, la care se jă firește și activitatea administrativ-gospodărească (plata dato-înaintașului său, înfrumusețarea clădirilor din incinta Mitropo-te).

Activitatea culturală. Pentru a stăvili influența grecească și a da ia orientare vieții culturale din țara sa, mitropolitul Iacob a în-o acțiune susținută de tipărire de cărți — de cult, teologice și re — în limba română. în primii ani de păstorire, a imprimat i cărți în tipografia lui Duca Sotiriovici, instalată la Iași. Prima tipărită de Iacob se intitula *Sinopsis, adică adunare a celor șup-ne și a celor șapte laude a sfintei Biserici și canoane din sllnia 'ă ce smt trebuincioase la taina duhbniciei*, carte hărăzită preo-1751). Cheltuielile de tipar — cum se arăta în foaia de titlu — ;t suportate de mitropolit. Tot în 1751 se imprimase —■ în aceeași afie, cu cheltuiala unui boier — cartea numită *Adunare de ru-ii* (în fața textului, cartea avea titlul: *Sinopsis de molitve din ■e, adunate de prea înțeleptul Ghenadie Scolarie, patriarhul Ța-ului*). în anul următor s-a imprimat, tot în tipografia lui Duca >vici, o *Tîrnosanie* «scoasă de pre elinie... cu toată osîrdia și iala» mitropolitului.

obabil în cursul aceluiași an, mitropolitul Iacob a mutat la Iași afia din Rădăuți, socotind că va fi mai de folos Bisericii și țării

să lucreze aici, sub directa sa îndrumare. Avînd acum propria sa tipografie, mitropolitul Iacob a putut să-și continue lucrarea de tipărire de cărți românești într-un ritm și mai susținut. Prima carte ieșită de sub teascurile noii tipografii a fost un *Penticostal* (1753), avînd o frumoasă prefață, semnată de mitropolit. Meșter tipograf a fost diaconul Ioan Simeonovici, venit din Ardeal, iar diortositor ieromonahul Cosma Vlahul (probabil un «vlah» din sudul Dunării). Același tipograf a scos la lumină un *Evhologhion* (1754). în anul următor s-a tipărit un *Antologhion*, de către meșterii Grigorie Stan Brașoveanul și Sandu din Iași (fiu de tipograf), care lucraseră și la Rădăuți. După această dată, Grigorie Brașoveanul a lucrat singur. între cărțile de cult publicate în anii următori pot fi amintite: *Apostolul* (1756), *Psalтира* (1757), *Liturghierul* (1759). Prin toate aceste cărți de slujbă, mitropolitul Iacob a sprijinit triumful definitiv al limbii române în bisericele din Moldova.

Pe lîngă acestea, a tipărit și cîteva cărți de învățătură pentru preoți. Așa au fost *Altavita sufletească* (1755), o carte cu conținut moralizator (desigur o traducere, fiind acum tipărită pentru prima oară în românește), *Sinopsis adică adunare de multe învățături* (1757, numită în prefață «Cereasca Floare»), o carte pentru preoți, cu îndrumări privitoare la săvîrșirea Sfintei Liturghii și la combaterea superstițiilor.

Mitropolitul Iacob a fost preocupat și de educarea copiilor prin școală. În urma hrisovului din 1747, pentru școli, a înființat o școală pe lîngă Episcopia din Rădăuți. După ce a ajuns mitropolit, a purtat grijă de școlile din Iași și de dascălii lor.

Data fiind lipsa manualelor școlare, în anul 1755, s-a tipărit, din «porunca» sa, un Abecedar, cu titlul: «*Bucvar* sau începere de învățătură celor ce vor să învețe cartea cu slove slavonești...». în prefața *Bucvarului*, mitropolitul se adresa părinților, stăruind să-și dea copiii la învățătură, care este «începerea înțelepciunii», spre a nu-i lipsi de «hrana cea sufletească» și de «povățuirea cea bună». Abecedarul lui Iacob Putneanul a umplut un gol de mult simțit în literatura didactică românească. El s-a bucurat de o largă răspîndire, chiar și în Transilvania, fiind apoi reeditat, cu unele completări, la Viena, în 1771, fapt ce dovedește superioritatea sa față de alte Bucoavne.

Mitropolitul Iacob a îndemnat și în alte împrejurări pe părinți ca să-și dea copiii la școală. De pildă, în cartea *Sinopsis* din 1757, avea și o «învățătură pentru ca să-și dea fieștecă om feciorii lui la carte», o minunată pledoarie în acest scop, în care arăta că învățătura este «lumina trupului», care duce la «înălțarea firii omenești».

știm cine a tradus sau a alcătuit aceste cărți. Probabil monahul ie, «diortositorul» unora din tipăriturile amintite aici. Acest ie «dascălul slovenesc» a tradus în românește «*Viețile sfințiți* porunca și cu cheltuiala mitropolitului (se păstrează Viețile r pe lunile septembrie, octombrie, martie, mai și aprilie, copiate lui Evloghie, Gheorghe).

'tor la Putna. Mitropolitul Iacob și-a legat numele și de restau-:titoriei lui Ștefan cel Mare, distrusă de un cutremur în anul)e aceea, între anii 1756—1760 a pornit la restaurarea întregii ri. A refăcut mai întâi biserica — adăugându-i și pridvorul care rează și azi, — apoi zidul înconjurător cu turnurile (inclusiv i nou deasupra porții de intrare) și chiliile. După retragerea unul mitropolitan (1760), a continuat lucrările de reconstrucție, jutat și de episcopii săi sufragani, de domnitorul Constantin [ă și de unii credincioși.

t în perioada de refacere a mînăstirii, mitropolitul a hotărît, ior de arhieriei și egumeni și cu bisericesc sfat de obște», ca ea fie închinată nicăieri», ci să rămînă «tot slobodă și singură pe rînduiala celor vechi ctitori». Cu alt prilej, a hotărît ca iul Putnei să fie ridicat la rangul de arhimandrit, cu dreptul de mitră la slujbe.

rugămintea sa, domnii țării au întărit Putnei vechile privile- i-au acordat unele danii și scutiri. De pildă, s-a întărit egu- i vechiul drept de judecată asupra locuitorilor din satele ei, cu a criminalilor și a tîlharilor. Mitropolitul însuși a făcut Putnei lăunii.

tivitatea social-politică. Mitropolitul Iacob s-a dovedit și un r energic al poporului împotriva exploatării turco-fanariote. lă, în toamna anului 1758, tătarii au jefuit și au ars satele ene, încît din 18 ținuturi ale țării l au fost complet distruse, fanarioții aflați în fruntea țării să fi luat vreo măsură. în estor nenorociri, mitropolitul Iacob în fruntea unor egumeni ri aHați în Iași, a înaintat o plîngere .«sultanilor» tătari, ce- î să înceteze distrugerea țării și uciderea locuitorilor. Acesta un act de mare curaj și de demnitate patriotică, purces din ea adîncă a mitropolitului față de păstoriții săi. tudinea sa de apărător al poporului obidit s-a manifestat și larie 1759, cînd în fruntea cîtorva mii de țărani și orășeni să-n Iași (cu prilejul tîrgului ținut atunci), s-a îndreptat spre domnească, cerînd alungarea grecilor jefuitori, îndeosebi pe a

lui Iordache Stavrance, favoritul domnitorului Ioan Teodor Callimachi (1758—1761).

În curînd, mitropolitul a ajuns la alte neînțelegeri cu acest domnitor, din cauza reintroducerii vĂcĂritului, darea pentru vitele mari, introdusĂ în Moldova de Constantin Duca, una din sarcinile cele mai urĂte de țĂrani. Nemulțumirile provocate de aceastĂ dare au fĂcut ca ea sĂ fie desființatĂ de un sobor de vlĂdici și mari dregĂtori întrunit la Iași, în 1698, sub domnitorul Antioh Cantemir, aruncĂndu-se blestem asupra celui ce-ar îndrĂzni sĂ o reintroducĂ. Cu toate acestea, unii domni fanarioți n-au ținut seama de blestemul arhieresc, ci au introdus darea din nou. Cronicarul Ion CĂnta scria cĂ în anul 1757, domnitorul Constantin RacovițĂ, dupĂ «duhovnicescul sfat al preasfințitului Iacob mitropolitul Moldovei» a desființat vĂcĂritul, dĂndu-și seama cĂ «toatĂ ticĂloșia și stricĂciunea țĂrii» erau aduse cu «acea dajde stricĂtoare și urĂtĂ». Desființarea vĂcĂritului s-a fĂcut cu mare solemnitate, la Liturghia sĂvĂrșitĂ în catedrala mitropolitanĂ din Iași în ziua de 1 martie 1757, în prezența domnitorului, a înaltului cler, s dregĂtorilor și a unor delegați ai ținuturilor.

Desigur, desființarea acestei dĂri, la care mitropolitul și-a avut contribuția sa prețioasĂ, însemna o mare ușurare pentru țĂrĂnime, dar, în același timp, era o loviturĂ pentru domnii fanarioți și oamenii lor, dornici de îmbogĂțire. Din aceastĂ pricinĂ, abia dupĂ douĂ sĂptĂmĂni, noul domnitor fanariot Scarlat Ghica, numit în martie 1757, a stĂruit pe lĂngĂ mitropolit sĂ dezlege blestemul de la 1 martie, pentru a reintroduce darea, lucru pe care l-a respins cu multĂ demnitate.

În august 1758, a fost numit domn Ioan Teodor Callimachi înconjurat de numeroși fanarioți. Pentru a-și plĂti datoriile fĂcute la ocuparea scaunului, a stĂruit și el pe lĂngĂ mitropolit sĂ dezlege blestemul, în fața refuzului sĂu categoric, domnitorul și marii boieri au început sĂ facĂ presiuni asupra lui, pentru a-l determina sĂ renunțea la scaunul mitropolitan. Așa se face cĂ în primele luni ale anului 1760, mitropolitul Iacob a demisionat, retrĂgĂndu-se la Putna, mĂnĂstirea sa de metanie. Prin retragerea sa, Biserica Moldovei, și tot poporul, de altfel, au pierdut un cĂrmuitor și un apĂrĂtor dĂrz și energic, un ierarh cu conștiințĂ curatĂ și cu dragoste adĂncĂ fața de pĂstoritii sĂi asupra țĂrii fĂrĂ milĂ de fanarioți și de marii boieri. La 20 februarie 1760, domnul a dat mitropolitului paretisit un hrisov, prin care-i acorda anumite drepturi și scutiri.

Așezat la mĂnĂstirea Putna, fostul mitropolit Iacob, încă în plină putere de muncĂ, a continuat și aici strĂdaniile cĂrturĂrești și gos-

ști. între altele, a reluat acțiunea de refacere a mînăstirii, în-
 încă din timpul arhipăstoririi sale. De asemenea, a încurajat
 ițile culturale desfășurate în mînăstire (școala de aici, copie-
 manuscrite etc). În colaborare cu arhimandritul Vartolomei
 ;anu, a înființat — prin 1774 — «o școală duhovnicească», cu
 gram de studii asemănător celui de la școala lui Petru Movilă
 3V, care a dăinuit pînă după 1782. Astfel, prin strădaniile mi-
 tului Iacob, s-a trezit interesul pentru învățămîntul în limba ro-
 în plină epocă fanarioță.

mitropolitul Iacob a trecut la cele veșnice la 15 mai 1778. Cu
 ile înainte de moarte, îmbrăcase marea schimă monahală, sub
 i de Eutimie (Eftimie). A fost îngropat în pridvorul bisericii,
 de părinții săi, călugăriți la bătrînețe, ieroschimonahul Adrian
 ahia Măria. Prin testament rînduia ca din bunurile sale mișcări
 nemișcătoare o parte să rămîna mînăstirii, iar restul să se a-
 la călugări, la săraci sau la cei care îl slujiseră, în faptele
 sale, mitropolitul Iacob Putneanul s-a dovedit un cu o
 aleasă viață duhovnicească și cu un caracter integru, 3
 rîvnă pentru binele Bisericii și al țării sale. În plină epocă
 ită, a avut curajul să se ridice împotriva abuzurilor și a ex-
 ii nemiloase la care erau supuși credincioșii moldoveni de
 lomnii fanarioți și marii boieri. În același timp, a dus o luptă
 ită împotriva influenței grecești în viața noastră bisericească,
 socupat de tipărirea de cărți teologice, de slujbă și de învăță-
 î limba română, de educarea copiilor, sprijinind școlile de la
 i, Iași și mînăstirea Putna, fapte care au dus la înviorarea
 iții cărturărești în limba română din Moldova. Toate aceste
 I așază pe Iacob Putneanul în rîndul marilor ierarhi care au
 t în scaunul mitropolitan de la Iași.

Concluzii. *Privind Întreaga desiașurare a vieții bisericești
 Moldova, Intre anii 1708—1760, constatăm că toți mitropoliții
 fost vrednici chmuitori ai credincioșilor moldoveni. Dacă pri-
 ierarhi au fost preocupați mai mult de probleme gospodărești,
 din urmă s-au ocupat mai intens de activitatea tipografică, iară
)oată atinge nivelul la care a ajuns această activitate în Țara
 mnească, adică la București și la Rîmnic. Fără îndoială, figura
 mai luminoasă a ierarhiei moldovene În această perioadă a
 mitropolitul Iacob Putneanul.*

BIBLIOGRAFIE

Izvoare. Direcția Generală a Arhivelor Statului, *Catalogul documentelor am Moldova din Direcția Arhivelor Centrale*, voi. V, 1701—1720, București, 1975., XIV + 657 p.

Vezi și DAN SIMONESCU, *Literatura românească de ceremonial. Condica lui Gheorgachi*, 1762. Studiu și text, București, 1939, 334 p.; ION NECULCE, *Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*. Ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, București, 1982, 934 p.; PSEUDO-ENACHE KOGALNICEANU—IOAN CÂNȚA *Letopisețul Țării Moldovii...*, Ediție critică de Aurora Ilieș și Ioana Zmeu. Studiu introductiv de Aurora Ilieș, București, 1987, XCI + 265 p.

IOAN BIANU și NERVA HODOȘ, *Bibliografia românească veche*, tomul II (1716—1808), București, 1910, 571 p. și tomul IV. *Adăogiri și îndreptări*, București, 1944, XII + 375 p.

N. IORGA, Condica de hirotonii a Mifropoliei Moldovei, în «Buletinul Comisiei Istorice a Românilor», voi. III, București, 1924, p. 1—2.

CONSTANTIN ERBICEANU, *Istoria Mitropoliei Moldovei și Sucevei și a catedralei mitropolitane din Iași*, București, 1888, XCVIII + 548 -f LVI p.

Lucrări. AL. PAPADOPOPOL — CALIMACHI, *Ședința marelui sobor al Moldovei în minăstirea Treistetitele, la 6 aprilie 1749*, în «Convorbiri literare», an. XXI, 1887, p. 2—17 și 106—123; N. IORGA, *Reformele în Biserică ale lui Constantin Vodă Mavrocordat*, în «Ramuri», Craiova, 1909, p. 129—133; ILIE MINEA, «Reforma» lui Constantin Mavrocordat. Generații și păreri vechi, în «Cercetări Istorice», Iași, an. II—III, 1926—27, p. 97—243; GH. GHIBANESCU, *Ponturile religioase ale lui Constantin Vodă Mavrocordat (1742)*, în «Anuarul Școlii normale de învățători «Vasile Lupu» din Iași pe anul școlar 1929—30», p. 44—54; ȘTEFAN GOROVEI, *O biografie nescrisă : mitropolitul Gheorghe IV al Moldovei*, în M.M.S., an. LXIII, 1988, nr. 4, p. 75—82.

Activitatea cultural-tipografică. C. TAGLIAVINI, *O Psaltire-românească necunoscută din 1748*, în «An. Acad. Rom. Mem. Sect. Lit.», s. III, t. XI, nr. 8, București, 1942 (și extras 12 p. + V pi.); CONSTANTIN TURCU, *Cărți, tipografii și tipografi din Moldova în secolul al XVIII-lea*, în «M.M.S.», an. XXXVI, 1960, nr. 1—2, p. 21—31; T. G. BULAT, *Tiparnițele moldovenesti de carte bisericească de la mitropolitul Varlaam la mitropolitul Veniamin Costache (1641—3803)*, în «M.M.S.», an. XLVII, 1971, nr. 5—6, p. 349—361.

Iacob Putneanul. N. GRIGORAȘ, *Mitropolitul Iacob I Putneanul*, în «M.M.S.», an. XXXIV, 1953, nr. 9—10, p. 791—810; TEOCTIST (ARAPAȘU), *În slujba Ortodoxiei românești, a năzuințelor de unitate națională și de afirmare a culturii române: Mitropolitul Iacob Putneanul*, M-rea Neamț, 1978, 128 p. (extras-din «M.M.S.», an. LIV, nr. 5—8, 1978, p. 458—500).

LIII

EPISCOPIILE ROMANULUI, RĂDĂUȚILOR ȘI HUȘILOR ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-LEA

sa și în cazul secolelor anterioare, este greu de stabilit șirul >pilor pentru această perioadă, din pricina lipsei izvoarelor do-
îtare. Spre deosebire de Mitropolie, la cele trei episcopii nu
m nici un ierarh de neam grec, ci numai români. La acest fapt
urător se mai adaugă și acela că nu mai întâlnim schimbări
de episcopi sau înlăturarea lor din scaun, așa cum am putut
fa în secolele XVI—XVII. Este adevărat însă că dintre vlădicii
reastă jumătate de veac s-au remarcat prea puțini oameni de
ctitori de lăcașuri sfinte sau de așezăminte de cultură. Ca și
îtrt, ei erau preocupați mai mult de administrația sau buna chi-
ire a eparhiilor și a bunurilor materiale ale acestora.

liscopîa Romanului. Retrăgîndu-se episcopul Lavrentie în de-
ie 1706, scaunul vacant a fost ocupat de un smerit călugăr cu
îmbunătățită din obștea mînăstirii Neamț, ieromonahul *Paho-*
³otrivit știrilor rămase de la un ucenic al său care i-a scris
Pahomie era fiu de preot din satul Gledin din părțile Bistriței,
ansilvania. Ca mulți alți credincioși ardeleni, a trecut munții în
va, dornic de o aleasă viață duhovnicească, așezîndu-se la mî-
^a Neamț. Aici a fost călugărit sub numele de Pahomie, prin
în locul celui de Petru Pencu, pe care s-ar părea că l-a avut
>tez (pe un portret al său apare numele «Pahomii Pencovschi»
nit ierodiacon și ieromonah, a fost ales curînd mare eclesiarh
irmă egumen al mînăstirii. După numai doi ani, a părăsit egu-
îndreptîndu-și pașii spre Rusia, atras de faima lui Dimitrie,
olitul Rostovului, — trecut mai tîrziu în rîndul sfinților — care
mult pentru învierea vieții creștine. Ajuns în Rusia, a cerce-

fat așezămintele bisericesti ale acestei țări, între care și renumita iavură a Peșterilor de la Kiev și a cunoscut mulți slujitori de seamă din Biserica Ortodoxă Rusă. A avut prilejul să-și îmbogățească mereu cunoștințele și să se ridice pe scara virtuților, mai ales prin contactul • cu Sfântul Dimitrie, pe care l-a însoțit în multe din călătoriile sale pastorale. În timpul șederii în Rusia, a strâns o seamă de cărți ru-sești și slavonești, fie de slujbă, fie de învățătură creștinească ■— între care și lucrarea în manuscris a Sfântului Dimitrie *Rostul de aur* —; icoane și alte obiecte bisericesti, pe care le-a dăruit apoi mînăstirii Neamț sau Episcopiei de Roman. După doi ani de ședere în Rusia, ieromonahul Pahomie s-a reîntors în Moldova. Nu s-a mai așezat la mînăstirea sa de metanie, ci, cu voia soborului, s-a retras lîngă Muntele Chiriacul, în apropiere de mînăstirea Neamț, împreună *cu cîțiva ucenici, trăind după rînduielile lui Dimitrie al Rostovului.

Dar nici aici n-a rămas prea mult timp. întîmplîndu-se să fie cunoscut de cîțiva boieri moldoveni care s-au abătut prin părțile acelea, aceia l-au recomandat domnitorului Antioh Cantemir (1705—• 1707), ca să-l aibă în vedere la alegerea de episcop al Romanului, în urma morții lui Lavrentie. Așa se face că la începutul anului 1707, smeritul ieromonah Pahomie a fost ridicat în scaunul vladicesc de la Roman, fiind hirotonit la 18 ianuarie 1707.

Ca episcop, a dat dovadă de alese însușiri duhovnicești, cărtu-rărești și gospodărești. Astfel, la numai cîteva zile după hirotonie, a întărit așezămîntul așa-numitei «bresle a mișeilor», de care am mai pomenit și în altă parte. A purtat o grijă deosebită față de mînăstirea Neamț, reparînd biserica și chiliile, care erau într-o stare de ruină în urma unei pustiiri a turcilor, i-a făcut o catapeteasmă nouă, a în-zestrat-o cu vii, cărți și odoare bisericesti. În noiembrie 1711 a uns ca domn al țării, la Iași, pe Nicolae Mavrocordat (1711—1715), căci mitropolitul Ghedeon era fugit de frica turcilor.

După aproape șapte ani de păstorire, episcopul Pahomie și-a de-pus de bună voie cîrja în mîna domnitorului Nicolae Mavrocordat (sfîrșitul anului 1713). Va fi fost îndemnat la aceasta fie de nenor-cirile care s-au abătut asupra țării în urma războiului ruso-turc din 1711, cînd țara a fost pustiită de tătari, fie de aducerea la cîrma țării a primului domn fanariot, fie de dorința sa de a trăi departe de lume, după rînduielile duhovnicești ale dascălului său, Sfîntul Dimi-trie al Rostovului. Din actele vremii rezultă că s-a retras la Neamț, deși va fi stat mai mult la sihăstria sa de lîngă muntele Chiriacul.

Ajutat de ucenicii săi, a pus aici (se pare pe cînd era la Roman) temelia unui schit din lemn, cu hramul Acoperămîntul Maicii Dom-

ii (în slavonește Pocrov), care se sărbătorește la 1 octombrie, mai în Biserica rusească. De aci, a rămas și numirea schitului, existând pînă azi. Prin strădaniile lui Pahomie, schitul Pocrov a fost înrat cu toate cele trebuitoare. La 15 ianuarie 1714, a obținut un ov prin care era scos de sub autoritatea mînăstirii Neamț, iar în [următor, profitînd de prezența patriarhului Samuil al Alexan- i la Iași, Pahomie a obținut de la el o carte prin care era întărită i neatîrnare, precum și alte drepturi ale schitului. Cu toate ace- către sfîrșitul secolului al XVIII-lea, Pocrovul și schiturile din au ajuns sub ascultarea mînăstirii Neamț.

Era preocupat și de probleme cărturărești, strîngînd numeroase i (unele erau comandate la București), făcînd și anumite însem- pe cîteva din ele, pe care le-a dăruit apoi mînăstirii Neamț și tului Pocrov.

Dar lui Pahomie nu i-a fost dat să se bucure prea mult de li- e. Din pricina tătarilor, care au intrat în Moldova, la sfîrșitul lui 1716, Pahomie a fost nevoit să pibegească în Transilvania și i în Polonia. După cîteva luni, a revenit la Pocrov, dar de teama tului Mihail Racoviță care-l bănuia că ar fi avut legături cu boieri trădători și cu o oaste austriacă trimisă în Moldova (care ;at o vreme în părțile Neamțului), a fost nevoit să plece din nou ribegie. A plecat pentru a doua oară în Rusia, stabilindu-se la mînăsti-

Pecerska din Kiev, unde a trăit pînă la moarte (1724). Pe un ou al său pictat mai tîrziu — aflat la Pocrov — sînt zugrăviți Ifîntul Apostol Petru, Sfîntul Pahomie și Sfîntul Pimen, ceea ce duce la presupunerea că înainte de moarte a îmbrăcat marea mă sub numele de Pimen. Acolo a și fost îngropat, în paraclisul tul Ștefan. Cu puțin înainte de moarte și-a întocmit testamen- trimis la Pocrov printr-un ucenic al său, care a adus și unele iri. În el arăta toate ostenele depuse pentru refacerea mînăsti- Meamț, precum și daniile pe care i le-a făcut. Rînduia ca la Po- 7 să se ducă o viață duhovnicească, cu post, rugăciune și muncă, iu fie călugărit nimeni decît după trei ani de noviciat, să nu fie îit să slujească nici un preot străin, decît după ce călugării se încredința că a fost hirotonit canonic. În partea finală, cerea ror să poarte de grijă schitului ctitorit de el, iar călugărilor de Jeamț să-i respecte neatîrnarea. Prin toată activitatea sa, dar mai ales prin viața sa îmbunătă-

prin călătoriile sale în Rusia și legăturile cu Sfîntul Dimitrie, mi- lolitul Rostovului, și prin schitul ctitorit de el, episcopul Pahomie

se înscrie între marii ierarhi care au păstorit în străvechiul scaun al Romanului. Ucenicii săi i-au continuat strădaniile duhovnicești și cărturărești.

Alți episcopi de Roman. În urma retragerii lui Pahomie, probabil în ultimele luni ale anului 1713 a avut loc alegerea urmașului său, în persoana episcopului Sava de la Huși, cu metania la mînăstirea Pîngărați. Ca episcop de Roman, a primit vizita patriarhului Hrisant al Ierusalimului, în ianuarie 1715. Cu acest prilej, patriarhul a întărit statutele sau «așezămîntul breslei mișeilor» din Roman. Numele lui Sava e pomenit în cîteva acte interne, ca membru în divanul țării sau ca martor în felurite acte de proprietate. Sub el, Episcopia a suferit o grea pierdere, ale cărei urme se resimt și azi, mai ales de către aceia care cercetează trecutul nostru bisericesc. Prin 1716—1717, Moldova a fost din nou pustiită de oști austriece și tătărăști. Voind să scape o parte din odoarele și documentele Episcopiei de jaf, episcopul Sava a dispus ca ele să fie duse la mînăstirea Pîngărați. Dar carele sau căruțele în care erau transportate s-au răsturnat în apa Bistriței, pierzîndu-se astfel acte și odoare bisericești de mare valoare artistică și documentară.

Sava a murit ori s-a retras din scaunul vlădicesc, la sfîrșitul anului 1717 sau la începutul celui următor, pentru că la 20 aprilie 1718 era episcop *Gheorghe*, viitorul mitropolit. În această zi, Mihail Racoviță reînnoia Episcopiei două hrisoave, cu felurite scutiri pentru preoții din Roman și slujitorii Episcopiei. În anii următori, a obținut din partea aceluiași domn noi hrisoave de întărire a drepturilor Episcopiei, în locul celor pierdute în apa Bistriței.

În iunie 1721, a primit la Roman vizita patriarhului Samuil al Alexandriei. Ca și Hrisant al Ierusalimului, a întărit și el așezămîntul «breslei mișeilor».

Către sfîrșitul anului 1722 episcopul Gheorghe a fost trecut în scaunul mitropolitan, iar la Roman a fost ales ieromonahul *Atanasie* de la mînăstirea Putna. La 23 februarie 1723, acesta întărea așezămîntul sau «catastiful» breslei de meseriași din Roman (care cuprindea pe blănari, croitori, jocari, bărbieri și alții). Se cunosc mai multe hrisoave date de Mihail Racoviță și de Grigorie II Ghica (1726—1733), prin care erau reînnoite vechile scutiri și drepturi ale Episcopiei.

Nu cunoaștem motivele pentru care Atanasie a fost înlăturat din scaunul de la Roman, căci la 26 august 1731 semna ca «proin epis-

>. A fost înlocuit cu *Daniil*, venit din mănăstirea Solea, menat într-un act din 20 martie 1731. Păstoria lui n-a durat mult, la 1 aprilie 1733, *Atanasie* era din nou în scaun. N-a păstorit ; nici el, fiindcă la începutul anului 1734 a trecut la cele veșnice :-a retras la Putna.

În locul său a fost ales episcopul *Ghedeon* de la Huși, cu metania ecu, pomenit prima oară la 1 iunie 1734. În același an confirmă ămîntul breslei mișeilor, iar domnitorul Constantin Mavrocordat na domnie 1733—1735) i-a dat un hrisov pentru scutirea de dări eoților și poslușnicilor Episcopiei. În 1739 primea de la doi rămoșia lor din Giurgeni «ca să aibă Sfinția Sa a-și face schiticele osia aceasta».

Episcopul Ghedeon se bucura de o prețuire deosebită din partea nitorului Grigorie II Ghica (1735—1741, a doua domnie) și a mijlitului Antonie. Despre aceasta ne încredințează un hrisov al itului domn, din noiembrie 1739, prin care dădea episcopului Ghedreptul de-a purta cîrjă argintată atît în eparhia sa, cît și în ala țării. Ca și înaintașii săi, este pomenit ca martor în diferite de proprietate sau ca membru în divanul **tării**.

Jar ceea ce trebuie să ne rețină atenția în chip deosebit este l că Ghedeon a ctitorit schitul *Sihăstria*, situat în apropiere de . A ridicat aici o biserică din lemn prin 1734, desigur pentru ștri» veniți în aceste locuri retrase. Se vede că era și el un jar cu viață îmbunătățită, ca și Pahomie. Fiind arsă de turci în ii Eteriei, s-a ridicat în locul ei o biserică de zid (1824), exis- și azi.

Episcopul Ghedeon a păstorit la Roman pînă în a doua jumătate ilui 1743. În locul său a fost mutat episcopul *Teoîl* de la Huși. ta a făcut un rînd de chilio și un zid împrejmuitor la mănăstirea iț, unde fusese călugăr și egumen. A păstorit puțin, pînă la l mbrie 1747, cînd a trecut la cele veșnice.,. A fost îngropat în orul bisericii mari de la mănăstirea Neamț,- deasupra mormînpunîndu-se o piatră cu o inscripție în limbile română și sla-

-a urmat în scaun episcopul *Ioanichie*, cu o păstorire mai lungă ii bogată în fapte, despre care ne vom ocupa în altă parte.

piscopia Rădăuților. După Ghedeon, ridicat în a doua jumătate ilui 1708 în scaunul mitropolitan, a urmat episcopul *Calistru*,

fost egumen al mînăstirii Putna. Ca și contemporanii săi de la celelalte eparhii moldovene, este pomenit ca membru în divanul domnesc, precum și în multe hrisoave domnești, mai ales ca martor în acte de vînzare-cumpărare, semn că era preocupat mai mult de probleme gospodărești. S-a îngrijit și de refacerea unor vechi lăcașuri de închinare. De pildă, împreună cu Dimitrie Macri, staroste de Cernăuți, a acoperit biserica mînăstirii Pătrăuți, ctitoria lui Ștefan cel Mare, în care a așezat din nou călugărițe, dobîndind pe seama ei două sate. Tot cu acel Dimitrie Macri a refăcut biserica din Bălinești, ctitoria logofătului Ion Tăutu. O grijă deosebită a arătat față de mînăstirea Putna, căreia i-a dăruit mai multe moșii. În mai 1728, episcopul Calistru s-a retras din scaun, așezîndu-se la Putna. A murit curînd după aceasta, fiind îngropat tot acolo.

Urmașul său, *Antonie*, își avea metania tot la Putna, apoi a petrecut un timp în mînăstirea Horecea. A păstorit foarte puțin la Rădăuți, căci spre sfîrșitul anului 1729 a fost ales mitropolit.

În scaunul vacant a ajuns un nou călugăr putnean, *Misail*, fost și egumen al mînăstirii. Alegerea lui ca episcop s-a petrecut, probabil, în ultima parte a anului 1729. A păstorit pînă pe la începutul anului 1735, cînd s-a retras la mînăstirea Putna, unde a îmbrăcat marea schimă monahală, sub numele de Mina. A murit după 1751, cînd era pomenit pentru ultima oară.

În cursul lunii februarie 1735, a fost mutat la Rădăuți episcopul *Varlaam* de la Huși, cu metania la Neamț. În această nouă slujire este pomenit în mai multe acte de vînzare-cumpărare, în acte de hotărnicie sau ca membru în divanul domnesc. Spre deosebire de înaintașii săi care au avut mai mult preocupări gospodărești, episcopul Varlaam n-a neglijat nici activitatea culturală. Astfel prin îndemnul și cheltuiala sa, meșterul tipograf Barbu Bucureșteanul a pus bazele unei tiparnițe în Rădăuți, în anii 1743—1744. Ajutat de acesta și apoi de tipograful Grigorie Stan Brașoveanul și Sandu fiul lui Ieremia din Iași — vlădica Varlaam a dat la lumină cîteva cărți de slujbă: *Catavasierul* (1744), *Ceclslovul* (1745) și *Antologhionul* (1745).

Nu e sigur dacă s-a retras ori a murit în scaunul vlădicesc în vara anului 1745 (o însemnare din 21 septembrie 1745 îl arată ca «răposat»). Prin scurta activitate tipografică pe care a desfășurat-o, episcopul Varlaam s-a ridicat cu mult peste înaintașii și contemporanii săi, făcînd din Rădăuți un centru cultural.

urmat în scaun *Iacob Putneanul*, fostul egumen de la Putna (1745). Ca episcop de Rădăuți, a tipărit *Liturghierul* slavon în 1745, iar în 1747 a înființat o școală pe lângă Episcopie, în noiembrie 1750 a fost ales mitropolit al Moldovei, în locul Nichifor.

«copia Hușilor. După retragerea lui *Varlaam* (1689—1708) la Brădicești, în cursul lunii ianuarie 1709 a fost ales *Serva* de arați. Alegerea lui s-a făcut «cu tot soborul sfintei Biserici» tot sfatul domnesc», — deci de o adunare formată din fețe și boieri —, după cum ne încredințează o scrisoare a domnului Mihail Racoviță (1707—1709) adresată locuitorilor din Huși, în noiembrie 1709. În ziua următoare, domnul scria protopopului din poruncindu-i să trimită pe toți preoții din ținut la Huși, penoul episcop «să-i vadă și să-i cerce pentru vrednicia preoții carele nu va fi vrednic de cinul preoțesc, să aibă a-l judeca im va scrie sfinta pravilă». Noul ierarh a găsit Episcopia într-o ruină, datorită nepăsării înaintașului său *Varlaam*, care, în celor două decenii de păstorire, s-a îngrijit numai de schitul la Brădicești. Cerînd sprijinul domnitorului, acesta i-a dat «scutelnici» (poslușnici) cunoscînd că Episcopia era «arsă și și căzută la mare slăbiciune... cît au rămas numai peatra ; >e, nici ogradă, nici chilii și mai ales neavînd nimica nici dinnici pe dinafară». Același hrisov a fost întărit apoi și de *Dicantemir* (1710—1711). Dar tot ce începuse să refacă episcopul fost din nou distrus în cursul războiului ruso-turc din 1711. •ia fiind situată în apropiere de Stănilești, unde turcii au do-victoria, a fost din nou arsă și prădată de tătari. Vlădica *Sava nevoit* să ceară ajutor și de la primul domn fanariot *Nicolae :ordat* (1711—1715). Un sprijin însemnat i-a venit prin anu-stamentului lui *Varlaam*, după care averea schitului Brădicești t în proprietatea Episcopiei, îneît a putut începe lucrările de e a bisericii episcopale și a incintei. Dar la sfîrșitul anului >ava a fost trecut în scaunul episcopal de la Roman, în locul omie, care s-a retras atunci.

masul său a fost *Iorest*, mult timp egumen la mînăstirea Secu. IOSC mai multe hrisoave domnești care dovedesc interesul și pările sale pentru bunăstarea materială a Episcopiei și refa-ci. A păstorit pînă către sfîrșitul anului 1727.

I-a urmat episcopul *Ghedeon*, cu metania tot la Secu, ctitorul Sihăstriei. Și el a fost preocupat de problemele materiale ale Episcopiei, obținând felurite hrisoave domnești de întărire a unor proprietăți (de pildă, întărirea drepturilor Episcopiei asupra schitului Bradicești). La începutul anului 1734 a fost trecut în scaunul vlădicesc de la Roman.

În locul său a fost ales *Vailaam*, venit din mînăstirea Neamț, unde se pare că a fost egumen. A păstorit doar cîteva luni, fiind trecut în scaunul vlădicesc de la Rădăuți.

O păstorie mai lungă a avut episcopul *Teofil*, fost egumen la mînăstirea Neamț, ales prin februarie 1735. Sub el, Episcopia și schitul Bradicești, metocul ei, au suferit o nouă pustiire, în cursul războiului ruso-turc de atunci. Vlădica Teofil a cerut și a obținut de la domnitorii Grigorie II Ghica (1739—1741) și Constantin Mavrocordat (a doua domnie 1741—1743) reînnoirea vechilor drepturi ale Episcopiei.

Probabil în a doua jumătate a anului 1743, Teofil a fost trecut la Roman, iar la Huși a fost ales *Ierotei*, de la Putna. Ca și înaintașii săi, este pomenit și el în mai multe hrisoave domnești hărăzite Episcopiei. Mai mulți credincioși au lăsat Episcopiei felurite imobile. Ierotei a participat la cîteva ședințe ale divanului domnesc, alături de ceilalți ierarhi ai țării, care au luat hotărîri de o însemnătate deosebită pentru țară (de pildă, la divanul din 25 decembrie 1747 prin care se hotăra înființarea cîte unei școli pe lîngă fiecare episcopie). La 10 mai 1752, Ierotei s-a retras din scaunul vlădicesc, «fiind cuprins de slăbiciune și neputință». A murit la scurt timp, căci în cursul anului 1753 apare în acte ca răposat. Probabil a fost îngropat la Putna, mînăstirea sa de metanie.

Concluzii. Cercetînd șirul episcopilor de Roman, Rădăuți și Huși în prima jumătate a secolului al XVIIU-lea, ne putem convinge că între ei au fost unii care au depășit cercul îngust al preocupărilor lor administrativ-gospodărești. Unii dintre ei au fost oameni cu aleasă viață duhovnicească și ctitori de lăcașuri sfinte, ca Pahomie și Ghedeon de la Roman sau Calistru de la Rădăuți, iar Varlaam și Iacob Putneanul de la Rădăuți au sprijinit mișcarea culturală, prin tipărirea de cărți în prima tiparniță a acestei Epis-

copii. Activitatea tuturor acestor ierarhi a contribuit la propășirea vieții culturale și bisericești din cuprinsul eparhiilor pe care le-au cîrmuit.

BIBLIOGRAFIE

Izvoare. Direcția Generală a Arhivelor Statului, *Catalogul documentelor moldovenești din Direcția Arhivelor Centrale*, voi. V, 1701—1720, București, 1975, XIV -f- 357 p.

Lucrări. Episcopia Romanului. MELCHISEDEC (ȘTEFANESCU), *Cronica Romanului și a Episcopiei de Roman, partea Inițială*, București, 1874, IV -f- 352 p. f m r t e a a d o u a, București, 1875, VI q- 239 p. (poate fi socotită și ca un izvor documentar); SCARLAT PORCESCU, *Episcopia Romanului*, București, 1984, 415 p.

C. BOBULESCU, *Pocrovul*, Craiova, 1943, 66 p. (extras din *Revista de istorie isericească*, Craiova, 1943, nr. 1, p. 53—81 și nr. 2, p. 18—51); IRINEU CRĂCIUNAȘ, *piscopul Pahomie al Romanului*, în «MMS», an. XXXV, 1959, nr. 9—12, p. 627—635; ONSTANTIN VOICESCU, *Viața și activitatea episcopului Pahomie al Romanului*, «B.O.R.», an. XC, 1972, nr. 5—6, p. 596—611.

Episcopia Rădăuților. DIMITRIE DAN, *Cronica Episcopiei de Rădăuți*, iena, 1912, VIII + 264 p. + 21 fig.; PETRU REZUȘ, *Vechea tipografie din Rădăuți*, «MMS», an. XXXV, 1959, nr. 5—6, p. 298—302.

Episcopia Hușilor. MELCHISEDEC (ȘTEFANESCU), *Cronica Hușilor și Episcopiei*, București, 1869, X + 463 + 175 p. (poate fi socotită și ca un izvor documentar); ARTUR GOROVEI, *Ierothei episcopul Hușilor*, în «An. Acad. Rom. ■m. Sect. Lit.», s. III, t. VI, 1932—34, p. 437—469 (și extras. Buc, 1934, 33 p.; cu. a inacceptabilă că s-ar trage din familia nobilă Borș din Transilvania); SCARLAT RCESCU, *Episcopia Hușilor. Pagini de istorie*, Roman, 1990, 183 p.

LIV

EPISCOPUL INOCHENTIE MICU

după moartea neașteptată a lui Ioan Giurgiu Patachi, sinodul electoral al protopopilor uniți s-a întrunit la Alba Iulia, la 4 iunie 1728, sub președinția episcopului romano-catolic al Transilvaniei János Antalffy, ca reprezentant al guvernului, fiind de față și Adalbert Fitter, rectorul colegiului iezuit din Cluj. Sinodul a propus ca episcop pe *Ioan Mica*, numit apoi de împăratul Carol VI și confirmat de papă (ceilalți doi candidați erau : Iosif Hodermarszky, fost episcop unit din Muncaci și preotul Vasile Hataș din Făgăraș).

Noul ales s-a născut în 1700, în Sadu, lângă Sibiu, dintr-o familie de țărani liberi. învățase la Colegiul academic iezuit din Ciulniș (studiile gimnaziale propriu-zise și cele de Filozofie), apoi a fost trimis să studieze Teologia la Universitatea din Tirnavia în Slovacia. Era încă student în anul al treilea când a fost ales episcop unit al Transilvaniei. A rămas în continuare în seminar, până în luna iunie 1729, când a intrat în mânăstirea unită rusească Sfântul Nicolae din Muncaci (azi Mukacevo, în Ucraina). A fost hirotonit preot în același an, călugărit sub numele de înochentie, iar la 25 octombrie 1730, fost hirotonit arhiepiscop de către episcopul rusec Gheorghe Ghenadie Bizanczy al Muncaciului. împăratul l-a ridicat la rangul de baron (1730) și l-a numit membru al Dietei Transilvaniei (1732).

Tânărul episcop și-a dat seama încă de atunci ce însemna să fii conducătorul spiritual al unui popor ajuns, prin vitregia vremurilor, lipsit de drepturi în propria sa țară. El observase că din toate misiunile făcute în 1698—1701 celor ce vor accepta uniația nu s-a făcut nimic, iar înaintașii săi în scaun n-au îndrăznit să ceară împlinirea drepturilor făgăduite. Acest lucru îl va face înochentie Mica prin acțiuni de mare răsunet, desfășurate în tot cursul păstoriei sale..

aceea, îndată după hirotonie a plecat la Viena, pentru rîntreburilor eparhiei și pentru dobîndirea de drepturi pe seama și a poporului său, potrivit celor făgăduite în a doua diplomă înă. în cei doi ani petrecuți la Viena, a înaintat împăratului morii, în care arăta toate nedreptățile pe care le îndurau cleaporul său, precum și doleanțele sale.

ars de la Viena, Inochentie a fost instalat în scaunul vlădi- > Făgăraș, la 28 septembrie 1732. îndată după instalare, a în- iinodul protopopilor (20—22 octombrie 1732), în care s-au sta- tre altele, veniturile epitrabilului. ma lui acțiune de mare răsunset, după înscăunare, a fost con-

sau recensămîntul românilor transilvăneni din anul 1733 (*Re- i universorum in Transylvania saceidotum ei incolarum Vala- •m*). Acest recensămînt era izvorît din rațiuni politice, voind ,e că românii populau întreagă Transilvania, că întreceau nu- pe unguri, sași și secui și că aduceau statului venituri mai ecît restul locuitorilor țării. Pe de altă parte, el a căutat să deze unirea, să-și impună autoritatea asupra tuturor români- în felul acesta să poată obține drepturi pe seama întregului român, nu numai pentru preoții și credincioșii uniți. Cu alte ;, el socotea uniația numai ca un mijloc pentru obținerea de ■i pe seama poporului său (așa se explică și faptul că recenți său cuprinde date inexacte, uniții figurînd în număr mult are decît ortodocșii : 2742 de preoți uniți și numai 453 or-)

toamna anului 1734, a plecat din nou la Viena, unde a rămas i vara anului următor. Și de data aceasta, a înaintat noi me- împăratului Carol VI, cerînd felurite drepturi pe seama clerului ales a poporului român. Cel mai însemnat purta data de 8 1735.

majoritatea memoriilor înaintate, |vlădica Inochentie relata de înapoiere în care era ținut poporul român și condițiile în care trăia : proprietarii de pămînt opreau de la învățătură iobagilor și chiar ai preoților ; românii nu aveau dreptul să e meșteșuguri și să facă comerț ; nu erau primiți în funcții pu- nu aveau dreptul să cumpere și să moștenească pămînt. în), erau încărcăți cu biruri și alte sarcini, erau obligați să dea preoților de alt neam și de altă credință, contribuind în plus și eținerea preoților proprii. Arăta, de asemenea, starea de infe- te în care se afla clerul român, care suferea aceleași nedrep- era supus acelorași abuzuri din partea autorităților de stat și

a proprietarilor de pământ ca și păstoriții lor. Aceștia nu se bucurau de drepturile preoților catolici, cum li s-a făgăduit prin diplomele împăratului Leopold din 1699 și 1701, ci dimpotrivă, plăteau dijmă, împreună cu credincioșii lor, pînă și pastorilor luterani și calvini.

Înfațișînd starea tristă a clerului și a poporului său, Inochentie Micu cerea și satisfacerea multor revendicări în folosul acestora. În primul rînd, el cerea ca poporul român să fie recunoscut ca a patra națiune în Transilvania și să i se acorde egalitate deplină cu cele trei națiuni recepte, deci ridicarea românilor la treapta de «stat» (status, «stare»). El este primul român la care apare această concepție superioară, care va deveni apoi un program de luptă și de gîndire pentru toți conducătorii politici ai românilor transilvăneni. Bazat pe această concepție, el cerea împăratului să-i acorde un loc în guvernul Transilvaniei, pentru a susține drepturile «națiunii» române. Cerea de asemenea ca această națiune să fie reprezentată în viața publică (în guvern, în dietă, la tabla regească, în comitate, districte, scaune, comunități). Cerea ca alături de el să fie numiți în Dietă și cei doi vicari ai săi, notarul soborului mare, precum și reprezentanți mireni, să fie înnobilați și unii români. Blajul — noua sa reședință — să fie declarat oraș, cu dreptul de a avea reprezentanți în Dietă.

Dar revendicările lui Inochentie se extindeau asupra întregului popor român, cerînd să fie incluși între «stări» și cei de jos (plebei), potrivit articolului al treilea din diploma leopoldină din 1701. Cerea, de pildă, limitarea robotelor pentru iobagii de pe moșiile nobiliare la două zile pe săptămîină (în loc de trei-patru, uneori chiar mai multe), dreptul la învățătură pentru copiii români, inclusiv pentru fiii iobagilor, cu posibilitatea, pentru cei capabili, să urmeze școli mai înalte, dreptul, pentru iobagi, de a se muta de pe o moșie pe alta și de a-și testa bunurile, admiterea meseriașilor români în bresle, înlăturarea tuturor sarcinilor iobăgești și egalitatea de drept între toți locuitorii din «pămîntul crăiesc» (scaunele săsești) — unde, de fapt, toți locuitorii erau considerați oameni liberi, dreptul, pentru românii de aici, de a folosi liber pădurile, munții și apele. În sfîrșit, cerea ca dijmele luate de la români pentru preoții altor confesiuni — fapt care se practica peste tot, dar mai ales în pămîntul crăiesc — să se dea numai preoților români, iar aceștia să fie scutiți de orice taxe și de judecățile impuse de proprietarii de pământ.

În sprijinul revendicărilor sale, vlădica Inochentie invoca, înainte de toate, faptul că poporul român depășea, din punct de vedere numeric, pe toate celelalte națiuni ale Transilvaniei (cum a dovedit și cu conscripția din 1733). El invoca, de asemenea, originea sa ro-

vechimea și existența sa neîntreruptă pe aceste meleaguri. Prin Inochentie cumpărase de la Viena o copie după *Hronicul vechi românesc* a lui Dimitrie Cantemir, din care și va lua apoi argumente de ordin istoric pentru susținerea doleanțelor Zere drepturi pe seama națiunii sale și în virtutea faptului că țara românească suporta cele mai multe sarcini publice, plătea nai multe contribuții și da statului cei mai mulți soldați. Deci, el, este cu totul nedrept ca națiunea română să fie cea dinții ini și nici măcar cea din urmă la beneficii.

Memoriile episcopului român au fost trimise de Curtea din Viena nului Transilvaniei, spre a-și da avizul asupra lor. În răspunsul ia, din 17 iunie 1735, se scotea în relief nesinceritatea lui Ino- e precum și a clerului său față de actul unirii cu Biserica Ro- «pe față, în adunări și în convorbiri particulare, popii însșișii eoții declară adeseori că ei n-au depus jurământul pentru unire tru lepădarea de la schismă, ci numai ca să poată fi liberi de ita domnilor de pământ, de servicii și de contribuție, • se vede a și din faptul că în realitate se servesc toți de cărți schisma- •rtodoxe, n.n.), din care vorbesc poporului, slujesc Liturghia, în e neagă în chip fățiș că Sfântul Duh porcede de la Fiul și nu a nici în Simbolul niceean filioque ? ...absolut nici unul dintre LU învață și nu instruește poporul, fie în mod particular, fie ;rică, despre cele patru puncte. Numai când se ivește vreo cauză, litigiu, vreo contribuție proprie de ordin lumesc, se refugiază imunitatea unirii ca la o ancoră sacră...». Se vede limpede, de ă nobilii și clerul catolic voiau catolicizarea românilor, pe când i Inochentie dorea păstrarea neschimbată a «legii strămoșești», ivernul înaintează plîngerile episcopului român Dietei Transil- El însuși prezintă acesteia alte noi memorii. Dar ele stîrnesc irea și revolta reprezentanților celor trei națiuni privilegiate, i 1736 resping pretențiile «nemaiauzite» ale episcopului, pretext-i «el cere ceea ce nimeni n-a mai cerut de la străbunii noștri fa putea cere cineva nici de la urmașii noștri f cere, în sfîrșit, e nici clerului, nici plebei românești, după firea sa prea bine ută, nu li se cuvine niciodată».

anul următor, în ședința Dietei din 30 septembrie 1737, **Ino-** i a prezentat un nou memoriu, în numele său și al întregii na- omâni din Transilvania (suo ac totius nationis per Transylva- alachicae nomine). Reprezentanții «stărilor» au împiedicat însă memoriului, strigînd că nu recunosc «națiunea română», iar >ului i-au cerut să înlocuiască această expresie prin cuvintele

«valahi» sau «plebe valahă», ceea ce el a refuzat să facă. Dieta a încredințat unei comisii — prezidată de contele Ioan Toroczky — studiarea postulatelor episcopului Inochentie. La acuza acestuia că unirea este mărturisită numai din interese materiale, Inochentie i-a răspuns : «Eu și clerul meu ne-am unit sub condiția de a obține acele beneficii și foloase de care se bucură romano-catolicii, altfel, dacă nu ni se dau, ne facem orice». Comisia n-a dat nici un răspuns doleanțelor lui Inochentie, ci s-a ocupat doar de întocmirea unui proiect de dotare a clerului, pe care vlădica a refuzat să-l primească.

La o nouă sesiune a Dietei, Inochentie a prezentat un proiect propriu privind revendicările materiale ale clerului, în 17 puncte (27 februarie 1738). Propunea împărțirea parohiilor în trei categorii, după numărul credincioșilor, urmînd să li se dea cîte un loc pentru case parohiale. Pentru întreținerea preoților, credincioșii să dea dijme, iar unde nu e posibil, să li se dea parohiilor «porții canonice» (pămînt de arătură și de fînaț), iar dacă nici aceasta nu era posibil, fiecare familie să dea preotului o găleată de grîu, două ferdele de ovăz, două de porumb și ceva legume, ori să fie răscumpărate cu 1 florin, pe lîngă veniturile stolare obișnuite. Cerea de asemenea ca preoțimea să nu mai fie supusă decît episcopului, să nu se mai săvîrșească acte abuzive împotriva ei, credincioșii să nu mai fie împiedicați să ia parte la slujbe în zile de sărbătoare, copiii români să primească învățătură în case anume destinate în acest scop. S-a instituit o nouă comisie, care a redactat un alt proiect, desigur cu porții canonice mai reduse, pe care Dieta l-a aprobat și l-a înaintat Guvernului. Inochentie l-a combătut, punct cu punct, cu o zi înainte de încheierea lucrărilor Dietei, fapt pentru care «stările» au aruncat asupra lui toată vina pentru zădărnicierea proiectului lor.

În același timp, episcopul Inochentie Micu a luptat și pe alte căi pentru prosperarea Bisericii și a poporului său. În timpul celei de a doua călătorii la Viena a obținut, în schimbul moșiilor Episcopiei de ia Gherla și Sîmbăta de Jos, un nou domeniu, la Blaj, cu peste zece sate în jur, care aduceau un venit anual de 6000 de florini, împreună - cu un vechi castel de vînătoare al principilor Transilvaniei. În august 1737 și-a mutat reședința de la Făgăraș la Blaj. În anul următor, s-a încheiat un contract cu arhitectul Curții imperiale din Viena, Giovanni Martinelli, privitor la ridicarea unei mînăstiri catedrale, cu hramul Sfînta Treime și a unei clădiri pentru școli, precum și pentru repararea reședinței. Clerul a contribuit cu peste 25.000 florini, strînși cu multă greutate, în decurs de cîteva ani. Piatra fundamentală a mî-

[a fost pusă în anul 1741, lucrările fiind terminate — parțial — 7.

n veniturile mînăstirii-catedrale de la Blaj cu hramul Sfînta s urmau să fie întreținuți 11 călugări «basilieni» (care trăiau înduielile ortodoxe ale Sfîntului Vasilie cel Mare), 20 de elevi dnarul mînăstirii care urma să se înființeze și trei studenți în ui «De Propaganda Fide» din Roma. Primul student trimis de [a Roma a fost Petru Pavel Aron, iar după întoarcerea lui, au : Gherontie Cotorea, Grigorie Maior și Silvestru Caliani. a gîndit și la refacerea vechii tipografii a Mitropoliei de Alba :onștient de foloasele pe care le-ar dobîndi prin ea poporul și :a românească din Transilvania. în 1735 și 1741 dezvăluia, în nemorii, lipsa de cărți românești, cerînd banii necesari pentru itarea tipografiei. împrejurările l-au împiedicat să-și transpună în faptă. A izbutit doar să înființeze o bibliotecă, cu 350 de i manuscrise.

L 25 mai 1739 a convocat soborul protopopilor săi la Blaj, ară- elor prezenți toate demersurile pe care le-a făcut în folosul îlui său, precum și greutățile pe care le-a întîmpinat din partea :aților de stat. Sinodul a hotărît, între altele, să nu se mai dea din veniturile domeniului episcopal teologului iezuit, cu care pul era în conflict din pricina multelor abuzuri ale aceluia și cercărilor lui de catolicizare a Bisericii românești. De altfel, în din memoriile sale, vlădica ceruse înlăturarea teologului iezuit acar să nu mai fie întreținut din fondurile Episcopiei. într-un nod, în 1742, s-a cerut să nu mai fie îngăduite trecerile de la irtodox («grecesc») la cel latin, ca astfel să se împiedice cato- ea credincioșilor români.

apă moartea lui Carol VI și urcarea pe tronul habsburgic a Ma- ereza (1740—1780), episcopul Inochentie și-a reluat acțiunea, 0 nouă serie de memorii, adresate direct Curții. Prin iunie 1742 a pentru a treia oară la Viena, unde a stat 15 luni, ca să obțină ri pe seama poporului său, mai ales recunoașterea sa ca a patra e. Dintre memoriile înaintate acum, se remarcă unul intitulat [ex Libellus Precum et gravaminum Cleri populique Romano- îici per Transilvaniam». în prima parte a memoriului înfățișa tristă în care se găseau clerul și_ poporul român din Transil- în ciuda puținelor drepturi pe care le obținuseră sub calvini 5lor fîgăduite prin cele două diplome leopoldine. Astfel, preoții l puteau fi arestați, aruncați în închisoare, citați la judecată, lați, obligați la felurite onorarii, taxe, încartiruiți și dijme, iar

în caz de împotrăvire erau bătuți, maltratați și chiar uciși. Clerul său era lipsit de «porțiuni canonice», silit să muncească la câmp pentru a-și agonisi cele necesare traiului, iar fiii de preoți erau oprîți de la învățătură. Se puneau, de multe ori, piedici la ridicarea bisericilor (cita orașul Sibiu, în care primăria n-a îngăduit ridicarea unei capele). Deși art. 3 al Diplomei a doua leopoldine declara națiunea română ca recepta, totuși ea n-a fost recunoscută ca atare, nefiind admisă la slujbe și la beneficii. Cu toate că existau districte întregi locuite numai de români, iar în unele comitate, scaune etc. formau mai mult din jumătatea populației, totuși nu aveau funcționari din neamul lor, ci unguri, sași sau secui.

în continuare, menționa dările împovărătoare impuse românilor, răpirea pămînturilor lor în scaunele săsești, inechitatea judecătorilor în cazul proceselor românilor, oprirea lor de la meșteșuguri și școli, obligația de a da dijmă preoților altor confesiuni, contribuția lor la repararea caselor parohiale, a bisericilor și la plata cantorilor sau a învățătorilor de alte confesiuni, obligația de a respecta sărbătorile acestora etc. Invoca și cunoscutele sale argumente din memoriile anterioare : vechimea și continuitatea poporului român în Transilvania, precum și originea sa romană, superioritatea numerică în raport cu celelalte națiuni.

în partea finală a memoriului, își rezuma postulatele în 12 articole, primele cinci fiind revendicări pentru cler, celelalte pentru popor, în sensul celor expuse mai sus. Este deosebit de important punctul 6, prin care cerea ca națiunea română să fie declarată recepta,, să fie admisă în guvern și între «stări», să aibă vot în Dietă și să fie părtașă la beneficii, ca și celelalte națiuni. Credincioșii români să dea dijme și alte venituri preoților lor și nu unor străini, iar fiii românilor să aibă dreptul la învățătură.

Cererea recunoașterii românilor ca a patra națiune o întîlnim și în alte memorii înaintate în timpul șederii la Viena, ca și cererea ca episcopul lor să fie numit consilier în Guvern. Într-un memoriu deosebit, intervenea energic în favoarea iobagilor români, cerînd înlăturarea abuzurilor proprietarilor de pămînt și limitarea robotei la două zile pe săptămînă. Au avut loc lungi discuții între episcop și Cancelaria aulică transilvană asupra acestor revendicări românești.

Dar la 17 august 1743, Conferința ministerială a refuzat să recunoască poporul român ca națiune. Singurul lucru pe care l-a obținut episcopul Inochentie a fost rescriptul imperial din 9 septembrie 1743, prin care se acordau preoților uniți anumite îmbunătățiri ale situației materiale. împărăteasa cerea să se manifeste indulgență față de ro-

ibagii să nu fie obligați la prea multe robote, iar fiii lor să >priți de la școală. În rest, nu era nimic concret pentru ușurării lor, ci dimpotrivă, împărăteasa arăta că nu intenționează idicieze «cele trei națiuni», iar episcopului i-a interzis să se zinte la Viena fără aprobare. Această hotărîre împărătească nmînată episcopului de către președintele Cancelariei aulice ia, într-un plic închis, pentru a o prezenta Guvernului Tran-

id cu indignare de cuprinsul ei și că n-a fost luată în seamă importantă doleanță a sa, a adresat o nouă plîngere împă- - prin agentul său — la 25 noiembrie 1743, cerîndu-i să eli- lerul și națiunea română «de sub jugul despotic» al celor trei irivilegiate. Arăta că românii sînt tratați mai rău decît evreii, ji ei, care — spre deosebire de români — nu erau obligați lijme preoților altor religii, aveau dreptul să se mute și să lunuri și se bucurau de oarecari favoruri. A predat Guver- ;criptul imperial abia în februarie 1744, în timpul lucrărilor are aveau loc la Sibiu. Dieta din acel an avea tocmai -a întări drepturile, privilegiile, imunitățile și prerogativele ■ politice și religiilor recepte, mai ales ale celei catolice.

rsul acestei sesiuni, episcopul Inochentie a dat cea din urmă itru obținerea de drepturi pe seama românilor, inclusiv re- ea ca a patra națiune. După lungi și violente discuții, în :hentie a trebuit să înfrunte diferite incriminări în adresa său, Dieta a introdus în lene Biserica unită precum și dania ii de la Blaj. În privința țăranilor români, a hotărît ca ei primiți în rîndul celor trei națiuni, ci numai nobilii români, i o stare aparte, ci fiecare la națiunea recepta pe teritoriul uia. Inochentie a prezentat un protest energic, dar, copleșit ițări și de insulte (Samuil Micu spune că «pe fereastră era :e jos») a fost nevoit să și-l retragi. În schimb, a înaintat lemoriu-protest împărătesei, în care ataca hotărîrile Dietei, dea pe români dintre «stări».

ui acestor frămîntări, Inochentie a primit ordinul Măriei Țe- se prezenta la Viena. Înainte de a pleca, a convocat so- î al Episcopiei la Blaj, pentru ziua de 25 iunie (6 iulie st. n.) cеста au participat aproape toți cei 44 de protopopi, fiecare iul sau doi preoți, dar și mireni, printre care mulți țărani, cît și ortodocși, aproximativ 150 de persoane. În acest ii părea o adevărată adunare națională românească. Din țări contemporane, aflăm că sinodul a luat în dezbateri

starea poporului român din Transilvania și refuzurile cu care au fost întâmpinate toate cererile episcopului. Sinodul și episcopul s-au ridicat de asemenea împotriva teologului iezuit. La sfârșit, Inochentie a pus întrebarea dacă mai voiesc să rămână uniți în cazul când nu se vor satisface doleanțele românilor. Întrebarea a produs multă frământare, încât mulți au strigat că vor părăsi uniația chiar dacă se vor acorda acelea. Deci, la capătul atîtor strădanii de a obține drepturi pe seama națiunii și a Bisericii sale, *vlădica Inochentie, clerul și credincioșii săi și-au dat seama că uniația n-a adus românilor nici un folos, ci numai neazuri și lupte între îrați.*

Ajuns la Viena, vlădica Inochentie a prezentat Curții un nou memoriu împotriva ultimelor hotărîri ale Dietei privitoare la români (articolele VI și VII), cerînd din nou satisfacerea revendicărilor pe seama clerului și poporului român, inclusiv recunoașterea ca a patra națiune, amenințînd chiar cu părăsirea unirii.

Dar în loc să fie reexamineate cererile formulate de el, vlădica Inochentie s-a văzut pus în fața unei comisii de anchetă, care i-a cerut să răspundă la 82 de învinuiri, formulate împotriva lui pe baza denunțurilor și a calomniilor reprezentanților celor trei națiuni din Transilvania. Era acuzat că s-a făcut purtătorul de cuvînt al clerului și poporului român, fără ca să aibă o împuternicire legală, că se ocupă mai mult de probleme laice, că a convocat fără știrea arhiepiscopului de Esztergom și a autorităților politice sinodul din 1744, la care au participat și ortodocși, producînd tulburare între participanți prin amenințarea cu părăsirea unirii, că a îngăduit folosirea de cărți ortodoxe, că primește preoți hirotoniți de vlădici ortodocși. Era învinuit de asemenea ca n-a luat măsuri împotriva mișcării pentru revenirea la Ortodoxie, pornită de ieromonahul Visarion Sărai, în părțile de sud ale Transilvaniei, tocmai în anul 1744. Inochentie a răspuns numai la 31 de întrebări, la 16 noiembrie 1744. A doua ședință era fixată pentru 7 decembrie. A refuzat însă să se mai prezinte, motivînd că anchetarea sa de către un for laic era împotriva canoanelor. Peste cîteva zile (se pare că în 9 decembrie), a părăsit în ascuns Viena, plecînd la Roma.

Acțiunea din exil. Plecînd la Roma, Inochentie Micu se gîndea că va fi sprijinit în lupta sa de papa Benedict XIV (1740—1758). Sosit aici la începutul anului 1745, el reîncepe acțiunea înaintînd noi memorii, de data aceasta papei, pe care îl ruga să mijlocească la Viena pentru recunoașterea celor doua diplome leopoldine și numirea unui nobil român care să reprezinte interesele poporului român în fața guvernului și a Dietei.

aceleași memorii, cerea să nu rmai plătească 300 de florini pe ogului iezuit, din domeniul episcopal de la Blaj, iar pe viitor l să fie ales de către episcop și să fie de neam român. Deși 1745, Inochentie era gata sa se reîntoarcă la Viena (avînd o ■e de drum de la Congregația «De Propaganda Fide»), totuși i-a comunicat că i se interzice plecarea. Au urmat noi ,pro-n care-și dovedea nevinovăția, cerînd să fie date pe față incalomniatorilor, amenințînd că dacă nu i se vor satisface do-; unirea se va nimici. Înaintea memorii peste tot: nunțiului iin Viena, Congregației «De Propaganda Fide», autorităților :e, unor personalități politice și bisericești.

remarcă faptul că la Roma a început o acțiune și mai susți- mtru îndepărtarea teologului, dîndu-și seama că situația sa ne- se datora mai mult intrigilor iezuiților. În cele mai multe memoriile înaintate acum se plîngea de toate abuzurile aces- de calomniile pe care le-au îndreptat împotriva lui.

toamna anului 1746, Inochentie a excomunicat pe teologul Iosif Balog, cerînd vicarului său Petru Pavel Aron (numit de 745) să comunice decretul de excomunicare. În sinodul proto- și să evite orice legătură cu el. Deși acesta a refuzat să dea re poruncii sale, totuși clerul a aflat de excomunicarea teo- din scrierile episcopului către cîțiva protopopi care i-au ră- edincioși.

ădica Inochentie și-a ridicat glasul și împotriva numirii de că- depiscopul de Esztergom a unui nou teolog, iezuitul Pallovicz. ;ea, prin mai multe scrisori trimise protopopilor săi, le cerea acceptate controlul acestuia, iar prin felurite plîngeri către auto- politice și bisericești protesta vehement împotriva numirii lui, msimțămîntul său. În ce privește excomunicarea lui Balog, arăta ' că în eparhia sa el poate să-și exercite drepturile episcopale i întrebe Scaunul apostolic sau Curtea din Viena, apărînd ast- ependența Bisericii sale.

încercat în repetate rînduri să se întoarcă acasă, înaintînd, în sens, memorii la Curtea din Viena sau în alte părți, dar fără t. În curînd și-a dat seama că toate demersurile sale erau icate de vicarul Aron, care se aliase cu iezuiții, împotriva sa, îiindu-l la Viena și Roma. La 25 august 1747, Inochentie anunța i mulți protopopi că a excomunicat pe Aron și a numit ca vicar 'topopul Nicolae Pop din Balomir, căruia i'a cerut să convoace l protopopilor.

Sinodul s-a și întrunit la Blaj, la 8—10 octombrie 1747, sub conducerea lui Nicolae Pop, acceptînd — în mod excepțional — numirea sa ca vicar pînă la reîntoarcerea episcopului. S-a hotărît să fie trimisă o delegație la Viena, care să ceară reîntoarcerea episcopului (mulți protopopi i-au adresat scrisori, în două rînduri rugîndu-l să nu renunțe la episcopat). Un nou sinod s-a întrunit la Alba Iulia, la 21 noiembrie 1747, protestînd împotriva numirii lui Petru Pavel Arbi ca vicar apostolic, de către papă, ca să nu mai depindă de episcop

în fața acestor răzvrătiri fățișe ale episcopului și ale protopopilor săi, împărăteasa a dispus să se convoace un alt sinod, sub președinția episcopului unit rutean Manuil Olszavski. Sinodul s-a întrunit la 15 mai 1748 la Sibiu ; sub presiunea autorităților, Aron a fost recunoscut ca vicar apostolic, iar Nicolae Pop silit să se retragă, O toate acestea, s-a cerut din nou reîntoarcerea lui Inochentie în scaun

în urma acestui sinod, s-a întocmit un lung memoriu către Curt (semnat de Silvestru Caliani, Grigorie Maior și protopopul Gheorghe Pop din Dobra), prin care cereau drepturi politice pe seama românilor, reproducînd, în mare, aceleași doleanțe și argumente întîlnite în memoriile lui Inochentie : recunoașterea poporului român ca patrie națiune, episcopul să fie consilier gubernial, nobilii români să fie admisi în funcții publice etc.

În toți acești ani, pe lângă episcopul Inochentie s-au depus multe stăruințe de Curtea din Viena și de papă (mai ales prin cardinal Alessandro Albani și Mario Millini), ca să renunțe la scaunul episcopului. În 1747 împărăteasa a interzis să i se mai trimită ajutoare din veniturile domeniului de la Blaj. El a rezistat ani de zile tuturor încercărilor, declarînd că nu poate să-și părăsească turma și nu este vinovat. Sînt semnificative cuvintele sale : «Mai bine să piară toate ale lumii acesteia, de cît să-mi las poporul în veșnică servituri clerul, pe mine și episcopii urmași în robia iezuiților».

Silit să rămînă la Roma, împiedicat să mai poarte corespondența cu ai săi și să primească ajutoare, vlădica Inochentie a început să trăiască zile grele, împreunate cu lipsuri materiale, încît a ajuns să vîndă și crucea de pe piept. În astfel de situații, a fost nevoit să cedeze presiunilor crescînde care se exercitau asupra lui și să serneze actul de retragere din scaun, la 7 mai 1751, în schimbul unei pensii anuale de 1200 florini, plătită de Episcopia Blajului. Fost episcop al românilor uniți, luptătorul dîrz pentru drepturile poporului român din Transilvania, și-a petrecut restul vieții la Roma. A dus

lină de suferințe trupești și sufletești, căci i s-au interzis orice L cu preoții și credincioșii săi, încât nu putea primi de nicăieri itoare materiale, nici vești.

și departe de țara sa, vlădica Inochentie n-a fost uitat de ai dovedește faptul că la alegerea de episcop unit din anul 1764 acordat 72 de voturi. El scria atunci celor ce încercau să-l i în scaun, că deși este «îngreuiat cu bătrînețele», totuși «pen- ele de obște iarăși voi încinge arma mea pe coapsa mea». Dar ;easa a refuzat numirea lui ca episcop.

dorul credincioșilor săi în suflet, vlădica Inochentie s-a stins ță la 22 septembrie 1768, după 24 de ani de exil. N-a avut nici fericirea de-a fi îngropat în catedrala din Blaj, începută sub biserica Madona del Pascolo din Roma.

Concluzii. *Inochentie Micu, considerat «cea mai puternică onalitate politică a poporului nostru în secolul al XVIII-lea» °rodan), este cel care a început lupta pentru recunoașterea po- lui român ca națiune politică în Transilvania. El a pus la baza ramului său romanitatea, vechimea și continuitatea românilor ceste meleaguri. Revendicările lui, social-naționale priveau toa- ăturile sociale românești: nobilime, cler, meseriași, țărani li- și iobagi, ridicându-se împotriva (întreitei asupriri la care erau și românii transilvăneni: națională, socială și religioasă. Ino- tie Micu este cel care a pus temelile pe care s-a clădit mai i ideologia iluminiștilor transilvăneni și întreaga luptă națio- ■politică a poporului român, inclusiv celebrul Supplex Libellus chorum, care va prelua postulatele sale.*

Deși era slujitor al Bisericii, Inochentie Micu a pus pe primul problemele naționali-politice. În ce privește uniatiă, el a cont-o doar ca un instrument pus în setviciul luptei sale naționale cidecum ca o recunoaștere a învățaturii Bisericii catolice. Faptul că amenința mereu cu părăsirea unirii constituie o do-l concludentă că el urmărea ca, prin ea, să obțină drepturi pe ia clerului și a poporului său. Lupta sa împotriva teologului t sau împotriva încercărilor de imixtiune ale arhiepiscopului sztergom și ale papei în eparhia sa nu era altceva decât o luptă ru păstrarea independenței Bisericii sale, a doctrinei, cultului rganizării tradiționale ortodoxe, în fața oricăror încercări de 'icizare și de desnaționalizare a Bisericii și a poporului român.

BIBLIOGRAFIE

Izvoare. La cele menționate la capitolul precedent, se adaugă : NICOLAE TOGAN, *Românii din Transilvania la 1733. Conscripția episcopului Inochentie Klein de Sadu...*, Sibiu, 1898, 45 p.; NICOLAE DOBRESCU, *Fragmente privitoare la Istoria Bisericii Române*, Budapesta, 1905, 84 p. (o parte din corespondența lui Inochentie) ; ZENOVIE PACLIȘANU, *Corsependența din exil a episcopului Inochentie Micu Klein 1746—1768*, București, 1924, 160 p.

Lucrări: GEORGE BOGDAN-DUICĂ, *Procesul episcopului Ioan Inochentie Klein*, Caransebeș, 1896, 78 p.; AUGUSTIN BUNEA, *Episcopul Inochentie Klein*, Blaj, 1900; ZENOVIE PACLIȘANU, *Ioan Inochentie Micu Klein*, în «Cultura Creștină», an. XXIII, nr. 4—5, 1943, p. 201—215; NICOLAE C@MȘA, *Episcopul Ioan Inochentie Micu*, Blaj, 1943, 64 p.; TULIU RACOTA, *Ioan Inochentie Micu*, în «Transilvania», an. LXXV, nr. 2, 1944, p. 116—133 (și extras, Sibiu, 1944, 20 p.) ; D. PRODAN, *La lutte de Inochentie Micu pour le revelement politique des roumains de Transylvanie*, în «Revue roumaine d'histoire», 5, 1965, p. 477—496; D. PRODAN, *Inițiatorul luptei politice naționale a românilor din Transilvania: Inochentie Micu*, în voi. «Supplex Libellus Valachorum», Ediție nouă, cu adăugiri și precizări, București, 1984, p. 151—198. AUREL DECEI, *Memoriul (Supplex Libellus) lui I. Inochentie Micu Klein către regina Măria Tereza din anul 1744*, în «Anuarul Institutului de Istorie din Cluj», X, 1967, p. 7—41 ; D. STANILOAE, *Lupta și drama lui Inochentie Micu Clain*, în B.O.R., an. LXXXVI, nr. 9—10, 1968, p. 1137—1185; reprodus și în voi. *Uniatismul din Transilvania — încercare de dezmembrare a poporului român*, Bucu-iești, 1973, p. 49—105; FRANCISC PALL, *Știri noi despre primii studenți trimiși de la Blaj la Roma*, în *Apulum*, Alba Iulia, XVII, 1979, p. 469—476; FRANCISC PALL, *Formația școlară a lui Inochentie Micu Klein*, în *Apulum*, XIX, 1981, p. 229—238 ; FRANCISC PALL, *Inochentie Micu Klein deschizător al luptei de emancipare națională a românilor transilvăneni. Cifera îndreptări și întregiri*, în *Apulum*, XX, 1982, p. 193—205; FRANCISC PALL, *Cele dintii acțiuni ale lui Inochentie Micu Klein în exiliu său din Roma în 1745*, în *Apulum*, XXI, 1983, p. 207—230; FRANCISC PALL, *Noi acțiuni ale lui Inochentie Micu Klein pentru revenirea în patrie din exil, în 1746*, în *Apulum*, XXII, 1985, p. 145—159.

LV

LUPTA CLERULUI ȘI CREDINȚIOȘILOR RANSILVANIA PENTRU APĂRAREA ORTODOXIEI ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA

scurt timp **după** săvârșirea **dureroasei** dezbinări bisericești a
>r transilvăneni din 1698—1701, preoții și credincioșii care
aseră uniația și-au dat seama că toate cele promise în di-
împăratului Leopold I nu erau decît vorbe **amăgitoare** și că
Lenințați să-și piardă legea strămoșească. Drept aceea, îndată
stalarea lui Atanasie Anghel ca episcop unit, a început lupta
ipărarea Ortodoxiei (cazul credincioșilor din Brașov, Făgăraș,
lia, Hunedoara etc). Această luptă a durat timp foarte înde-
Eiind purtată cu mult curaj și stăruință de preoți și credincioși
vă, înfruntînd bătăi, temniță și chiar moartea, mucenicească.

ta pentru apărarea dreptei credințe s-a manifestat în diferite
prin împotrivirea directă de a îmbrățișa uniația ,• prin trimi-î
memorii la Curțile imperiale din vViena și Petersburg ori la
lia ortodoxă sîrbă din Carloviț, în care se relatau suferințele
! de românii ortodocși și cereau libertate religioasă ; prin tre-
nor preoți și credincioși transilvăneni în Țara Românească și
i, unde puteau să-și mărturisească < nestingheriți credința lor
ă ; prin revenirea la Ortodoxie a unor preoți și credincioși
eseră amăgiți sau siliți să primească unirea etc. mai statornici
apărători ai Ortodoxiei s-au arătat credincioșii eii Brașovului.
In 1701, ei au refuzat să recunoască autorita-Atanasie Anghel,
devenit episcop unit, căruia însă i-au plătit T dăjdiile
vlădicești, pentru ca să nu le poată face neazuri, ași an,
preoții și «gocimanii» bisericii Sfîntul Nicolae din brașovului
s-au înfățișat la mitropolitul Teodosie al Ungrovla-id o
declarație scrisă ca doresc să atîrne «în cele sufletești» opolia
păstorită de el. Ei au rămas în această situație și **sub**

urmașii săi, Antim Ivireanul, Mitrofan și Daniil, care le hirotoneau preoți, le trimiteau cărți de slujbă sau cuvinte de învățătură. Cu prilejul hirotonirii de preoți noi, aceștia erau îndatorați să depună un jurământ că nu se vor abate de la credința ortodoxă. Uneori, întreaga obște a credincioșilor din Brașov și Țara Bîrsei făcea câte o mărturisire de credință publică. Așa a fost, de pildă, cea din 5 mai 1723, prin care făgăduiau să rămână fii credincioși ai Bisericii Răsăritului, «de care sfîntă credință nici sabia, nici focul, nici închisoarea, nici sărăcia, nici nevoia, nici foamea, nici goana, nici moartea să nu ne poată despărți».

După instalarea lui Ioan Patachi, credincioșii brașoveni au făcut diferite intervenții la guvernator și la generalul-comandant al Transilvaniei și chiar la Curtea din Viena, unde au trimis pe negustorul Cristof Voicu (1724), pentru a fi recunoscute drepturile bisericii lor. După îndelungate stăruințe, li s-au îngăduit să intre sub jurisdicția Episcopiei Rîmnicului (1728), întrucît prin pacea de la Passarowitz (1718), Oltenia a fost cuprinsă între granițele aceluiași Imperiu habsburgic.

Legăturile lor cu Rîmnicul au continuat — oficial — pînă prin 1739, cînd, în urma păcii de la Belgrad, austriei au pierdut Oltenia, care a fost realipită la Țara Românească. De acum înainte, credincioșii brașoveni se vor îndrepta mai mult spre mitropolia sîrbi de la Carloviț, aflați și ei sub stăpînire habsburgică. Încă din 1735, episcopul Nicanor Meletievici al Cruședolului, din încredințarea mitropolitului din Carloviț, a venit în Brașov unde a făcut o colectă și a rezolvat anumite probleme administrativ-bisericești. Episcopii uniți nu au izbutit să atragă la uniație nici un credincios din Brașov și Țara Bîrsei. În acest fel, brașovenii au oferit — în tot cursul secolului al XVIII-lea și chiar mai tîrziu — o strălucită pildă de dragoste și de atașament față de Biserica Ortodoxă.

Visarion Sărai. Marile frămîntări și lupte pentru apărarea Ortodoxiei în restul Transilvaniei au început abia în 1744, cînd a apărut călugărul Visarion Sărai, căci pînă atunci, cea mai mare parte a popoului nu știuse nimic de schimbarea legii sale.

Acest Visarion (din Botez Nicolae) era originar din Bosnia, părinții stabilindu-se apoi la Kostainița, în Croația. Cei mai mulți cercetători au susținut că era de neam sîrb. Mai nou s-a emis ipoteza — acceptabilă de altfel — că se trage dintre românii din Bosnia, din familia Ciurcea sau Tiurcia. Chiar și un act dat de administrația militară din Timișoara îl numise : *eremitul valah*. Călătorise pe la Mun-

șos și la Ierusalim, unde a fost călugărit în mănăstirea Sfântul Iosif. După aceea s-a așezat în mănăstirea Pakra din Slavonia. Cu un pașaberat de mitropolitul Carlovițului Arsenie Ioanovici Șacabent, în anul 1744 a venit în Banat, iar de aici a trecut în Transilvania, unde a început lupta pentru apărarea Ortodoxiei.»

Pe drumul său spre Transilvania, a făcut un popas la Lipova, unde a ridicat o cruce pe culmea din apropierea orașului (păstrată și azi în absidă exterioară a unei biserici din oraș). Din fața acestei cruce predica mulțimilor de credincioși români, veniți aici mai cu toții la târgurile săptămânale. Conținutul predicilor sale ne este cunoscut din relatările protopopului cronicar Nicolae Stoica de Hațeg. După această cruce s-au făcut apoi adevărate pelerinaje, încât autoritatea sa a devenit stat au fost nevoite, în mai multe rânduri, să ia măsuri pentru îndreptarea lor.

În prima jumătate a lunii martie 1744, Visarion a părăsit Lipova, îndu-se pe valea Mureșului spre Dobra (jud. Hunedoara), însoțit de un mare număr de credincioși, precum și de trei negustori din Lipova — deci macedoromâni — Dima Nino, Gheorghe și Gavrilă Bistro. La Dobra a ținut credincioșilor aceeași predică, prin care-i îndemna să nu mai asculte pe preoții unițiți, să se înconjure de aceeași mulțime, s-a îndreptat spre Deva și apoi pînă la Săliște. Pretutindeni era întâmpinat de mii de credincioși care trăgeau clopotele bisericilor din satele prin care trecea. Iar vintele sale mobiliza mulțimile, înflăcărârea credința ascultătorilor arăta ca prin unire li se schimba credința, îndemna pretutindeni credincioși să alunge preoții unițiți și să țină rînduialile ortodoxe. Efectul predicilor sale a fost uluitor.

În rămas pentru cîteva zile în Săliște, unde a izbutit să întărească în legea veche pe credincioșii din «mărginimea» Sibiului, care erau înit apoi cei mai înflăcărâți apărători ai Ortodoxiei. Pe locurile opovăduise în Săliște, s-a ridicat mai tîrziu schitul numit «de la Foiașii», cu hramul «Izvorul Maicii Domnului». Și-a continuat drumul spre Sibiu, dar autoritățile, informate de succesul său, au dispus arestarea lui și a celor trei negustori care-l însoțeau.

În Sibiu, lui Visarion i s-a luat un lung interogatoriu, la care a răspuns generalului comandant al Transilvaniei, Czernin. Din relatărea sa se desprind cîteva sumare date biografice, așa cum le-am prezentat mai sus. La întrebările puse în legătură cu predica sa împotriva uniației — principala acuză care i se aducea — a refuzat să

răspundă. Cu aceasta, misiunea lui Visarion în Transilvania poate fi socotită ca încheiată.

Din Sibiu a fost trimis în închisoarea din Deva, de acolo la Timișoara, Osiek și Raab și, în cele din urmă, aruncat în feroasa temniță de la Kufstein, în Munții Tirolului. Acolo se crede că a și murit ca sfânt mărturisitor pentru Ortodoxie. Cei trei însoțitori ai săi au fost închiși în Sibiu și Timișoara, de unde au fost eliberați numai după vreun an.

Măsuri pentru întărirea uniației. Acțiunea lui Visarion a alarmat toate autoritățile de stat din Transilvania, pînă la Curtea din Viena. Drept aceea, s-au luat o serie de măsuri în vederea consolidării uniației. Încă din 6 mai 1744, Guvernul Transilvaniei ceruse organelor administrative în subordine să pună în vedere românilor că sînt datori și pe viitor să cerceteze bisericile în care slujesc preoți uniți, căci altfel vor fi supuși pedepselor prevăzute în cunoscuta colecție de legi *Compilatae Constitutiones*.

După lungi consultări cu fruntașii clerului unit, cu episcopul romano-catolic din Alba Iulia și cu teologul iezuit, pe baza avizului favorabil al împărătesei Măria Tereza, guvernatorul Transilvaniei, contele Ioan Haller, a lansat o proclamație (sau patentă) către români, pentru a liniști spiritele (martie-aprilie 1745). Patentă a avut însă un efect contrar celui așteptat de guvernator și de sfetnicii lui. Neștiind — sau nevrînd să știe — că marea majoritate a poporului român nu îmbrățișase uniația și nici nu știa de ea, prin proclamație, autorii ei au săvîrșit marea greșeală că au adus la cunoștința tuturor românilor din Transilvania că trebuie să se considere uniți cu Biserica Romei. Se arăta apoi că «pentru fericirea și folosul românilor», Curtea din Viena întemeiasă Episcopia unită de la Blaj, cu o mînăstire și eliberase pe preoții uniți de toate sarcinile iobăgești și de robotele pe care le datorau proprietarilor de pămînt. Cu alte cuvinte, țăranilor români li se vorbea tocmai de acei preoți uniți pe care-i alungaseră în urma prediciei lui Visarion, preoți care, pentru obținerea unor favoruri materiale, își renegaseră credința. S-au instituit felurite «comisii» care să aducă la cunoștința românilor cuprinsul «patentei» lui Haller. Rezultatul a fost același în toate satele : toți credincioșii au declarat categoric că nu primesc preoți uniți și nu iau parte la slujbele săvîrșite de ei, fapt pentru care mulți au fost arestați.

Eșecul proclamației lui Haller a determinat autoritățile ardelenne și Curtea din Viena să ia noi măsuri pentru întărirea uniației. Astfel, împărăteasa Marfa Tereza s-a văzut silită să facă apel la episcopul

n unit Manuil Olszavski din Muncaci, pe care 1-a încredințat să viziteze canonic în Transilvania și să-i înainteze un raport despre unirea. Episcopul Manuil și-a îndeplinit misiunea în iarna anului 1746, constatînd că unirea este amenințată în multe părți, mai ales în sudul Transilvaniei, unde preoții uniți erau alungați de creștini.

În fața acestei situații, episcopul a prezentat Curții mai multe propuneri : întemnițarea preoților ortodocși care instigă pe credincioșii împotriva uniației, alungarea călugărilor ortodocși din schiturile Arpaș și Porcești (între Sibiu și Făgăraș), întoarcerea lui Inocentiu Micu și altele. Pe baza acestor propuneri, la care se adăugau și cele ale Statului catolic transilvan, împărăteasa Măria Tereza a emis, la 15 aprilie 1746, trei decrete către guvernul Transilvaniei, printre care, între altele, arestarea și pedepsirea celor hirotoniți în Țara Românească și Moldova, precum și a preoților care s-au unit de unire.

Atunci împărăteasa a numit patru «protectori» ai unirii, înșiși cu deplină putere în sectorul lor de activitate : cancelarul gheorghe Pongracz, Ignatie Bornemisza, cornițele suprem al comitatului Turda, și românii renegați David Mariafi de Maxa, comite superior al comitatului Cluj și Petru Dobra, «director fiscal» al Transilvaniei. Guvernul Transilvaniei a alcătuit pentru ei o *instrucție* în 1746, cu dispoziții precise de pedepsire cu închisoare, bătaie și amenzi împotriva a preoților și credincioșilor ortodocși care ar împiedica, lăudă promovarea a uniației. Se inaugura astfel o perioadă de războaie și mai dureroase, cu multe jertfe ale credincioșilor pentru încredințarea strămoșești.

soți și credincioși luptători pentru Ortodoxie. Lupta începută de Petru Visarion a fost continuată de numeroși preoți și credincioșii din jurul Sibiului. Satele se împotriveau cu dîrzenie împotriva ei, alungau preoții uniți, refuzau slujbele lor și trimiteau «dieci» la București, pentru a fi hirotoniți preoți ortodocși. În vara anului 1745, au fost arestați trei țărani din Săliștea Sibiului (*Milea, Stan Borcea și Dumitru Șteflea*), pentru alungarea preoților uniți. Au rămas în închisoare aproape patru ani.

În toamna anului 1748, săliștenii au început noi acțiuni pentru a-și apăra credința lor. Ei au trimis atunci la Viena pe consăteanul lor *Miclăuș*, pentru a prezenta Curții un memoriu, în numele preoților din părțile Sibiului, Miercurei, Sebeșului, Orăștiei și Doornănești, în care cereau să fie lăsați în vechea lor credință. Odată cu

el a plecat și *Ioan Oancea* din Făgăraș, care ducea o plîngere în numele credincioșilor din acest oraș (în 1747, Oancea mai făcuse un drum la Carloviț, să ceară să fie primiți sub jurisdicția Mitropoliei de acolo). După ce au prezentat Curții memoriul, li s-a poruncit să se întorcă acasă, cu promisiunea că doleanțele lor vor fi soluționate de guvernul transilvan.

Reîntorși acasă, au informat pe credincioși că la Viena cererea lor se rezolvase în mod favorabil, acordîndu-se libertate credinței ortodoxe. Așa se face că în preajma Crăciunului anului 1748, aproximativ o sută de țărani s-au prezentat la guvernatorul Transilvaniei în Sibiu, cerînd să publice hotărîrea împărătesei luată în cauza credinței lor. Răspunsul S-a animat pentru o săptămîină, dar atunci au fost arestați Ioan Oancea și încă un țăran (în locul lui Oprea Miclăuș, care a izbutit să fugă). Oancea a rămas închis aproape doi ani. Cîteva zile mai tîrziu, au fost arestați opt preoți ortodocși.

Cercetarea plîngerilor românilor a fost încredințată cunoscutului prigonitor al Bisericii Ortodoxe Petru Dobra, iar în satele din «mărșinimea» Sibiului au fost încartiruite două companii de soldați austrieci — menținute mai bine de un an — pentru, a împiedica orice rezistență împotriva uniției. Comportarea celor două companii militare este viu redată într-un memoriu al preoților și credincioșilor din părțile de sud ale Transilvaniei către mitropolitul din Carloviț : «Și ne-au trimis două companii de nemți de ne chinuiesc. Și de se betejește (îmbolnăvește, n.n.) un om, aduc nemții popii cei uniți de-1 cuminecă și de moare un om, iară aduc nemții de-1 îngroapă și pătîmim de frica nemților și de-a popilor. Și de naște vreun prunc, aleargă popii cu nemții de-1 botează cu de-a sila... Și care om nu vrea să meargă cu popii cei uniți la biserică, îi trage întîi cîte cincizeci de bani, a doua oară cîte un florin și merg la circiumă și-i beau».

Această situație a făcut pe credincioșii din aceste părți să trimită o nouă delegație la Viena (1749), formată de data aceasta din cinci țărani : *Oprea Miclăuș* din Săliște, *Bucur Bîrsan* din Gura Rîului, *Moga Triilea* din Orlat, *Coman Banu* din Poiana Sibiului și *Constantin Petric* din Jina. Ei au înaintat Curții două petiții, cerînd recunoașterea libertății religioase. Împărăteasa a dispus ca acești cinci țărani să se întorcă acasă, cu îndatorirea de a-și ține și pe mai departe preoții uniți. De teama autorităților, Oprea Miclăuș s-a așezat în Banat, doi credincioși s-au întors în satele lor, alți doi au murit pe drum.

La începutul anului 1752, mai mulți preoți și credincioși s-au adunat în casa preotului Vasile din Săliște, care a redactat, în numele lor, un nou memoriu către Curtea din Viena, cerînd libertate credinței

cop ortodox. Memoriul a fost dus de preoții Ioan din Poiana și Ioaneș din Galeș, la Becicherec în Banat, unde se găseau Miclăuș cu preotul *Moise Măcinic* din Sibiel. Aceștia doi au sarcinați să ducă memoriul la Viena, după ce a fost tradus la ară în limba germană.

data aceasta, Oprea Miclăuș — sosit pentru a treia oară în a imperiului habsburgic — și preotul Moise au fost primiți în fă de împărăteasa Măria Tereza și de cancelarul Kaunitz. Se răspunsurile pe care le-au dat amândoi la un interogatoriu ce uat la 14 aprilie 1752, cu interesante date biografice. De pildă, Măcinic relata că a fost hirotont la București de către mitro-Neofit Cretanul, în urmă cu șase ani, că după o scurtă acti-Dastorală în Sibiel, a fost închis în Sibiu, pătimind 17 luni, pen-plul motiv că a fost hirotont în Țara Românească. Eliberat cu a de a nu mai săvârși cele sfinte, a fost expus din nou pri-: de a fi întemnițat, pentru că refuzase să depună jurământul ;c, în fața lui Petru Pavel Aron, ceea ce l-a silit să se refu-n Becicherec, unde se găsea și Oprea Miclăuș, lăsându-și fa-a Sibiel.

loc să li se dea un răspuns la memoriul pe care-l înaintaseră cei doi trimiși ai clerului și credincioșilor din «mărginimea» i au fost arestați și aruncați în închisoarea de la Kufstein. Nu mic despre sfârșitul celor doi mărturisitori ai Ortodoxiei româ-n 1756, Curtea din Viena sesiza autoritățile din Transilvania l din robi a fugit. Nu știm care din ei a izbutut să evadeze, t este că nici unul nu a mai ajuns acasă. în anii următori, i din scaunul Săliștei au înaintat mai multe plîngerii către mi-ul de la Carloviț, prin care-l rugau să intervină pentru elibe-elor doi captivi. Iar în sinodul convocat de ieromonahul Sola 14—18 februarie 1761 la Alba Iulia, s-a cerut din nou elicelor întemnițați, între care figurau și cei doi. Poate că acela adase a fost prins și readus în închisoare ; n-ar fi exclus însă, ă fi pierit de foame prin Munții Tirojului, iar cei de acasă i știut nimic de moartea lui. în 1784, deci după mai bine de ni, Stana, soția lui Oprea, ruga pe împăratul Iosif II (1780—90) bereze soțul, măcar acum la bătrînețe. Nu s-a mai aflat însă lespre el. înseamnă că amândoi pieriseră în fioroasa temniță gică, jertfindu-și viața pentru apărarea credinței ortodoxe, alei cu acțiunile lui Oprea Miclăuș și Moise Măcinic, au lucrat Ortodoxie — independent sau în legătură cu ei — și alți ii credincioși transilvăneni. Pomenim îndeosebi pe aceia care

au făcut drumuri lungi și obositoare pînă la țarina Elisabeta Petrovna a Rusiei (1741—1761), la Petersburg, pentru ca s-o roage să intervină în favoarea lor la Curtea imperială din Viena. Între aceștia, amintim pe protopopul *Nicolae Pop din Balomir*, fostul vicar al episcopului Inochentie Micu, care a revenit la Ortodoxie. Pe temeiul memoriului său, țarina a ordonat ministrului său din Viena să intervină la Curtea de acolo, ca să se acorde «deplină libertate» credinței ortodoxe în Transilvania. Conferința miniștrilor întrunită la Viena, în toamna anului 1750, a informat pe țarina Rusiei că întreg poporul român din Transilvania s-a unit cu Roma în 1698 (!). Nicolae Pop a rămas în Țara Românească, unde s-a călugărit sub numele de Nichifor, ajungînd egumen al mînăstirii Argeș (în 1763 apare între cei trei candidați la scaunul de episcop al Buzăului).

Un alt luptător pentru apărarea Ortodoxiei a fost ieromonahul *'Nicodim*, se pare originar din părțile Albei, călugărit la Rîmnic de episcopul Grigorie Socoteanu. Reîntors apoi în Transilvania, prin 1750 a plecat la Viena, împreună cu tînărul Ioan, fiul preotului Avram din Aciliu (jud. Sibiu), mai tîrziu hirotonit el însuși la Carloviț. Au fost primiți în audiență de împăratul Francisc, soțul Măriei Tereza, căruia i-au înfățișat doleanțele credincioșilor transilvăneni. Temîndu-se că vor fi arestați, au fugit din Viena, îndreptîndu-se spre Petersburg, unde au fost primiți de țarina Elisabeta, căreia i-au relatat toate suferințele românilor ortodocși din Transilvania, rugînd-o să ceară libertate deplină pentru credința lor.

În 1757, Nicodim a făcut a doua călătorie în Rusia (Kiev și Moscova), avînd scrisori de recomandare din partea mitropolitului Filaret Mihalitzis al Ungrovlahiei și a episcopului Grigorie Socoteanu al Rîmnicului. A rămas mai mult timp în Rusia, primind aprobarea țarinei să strîngă ajutoare pentru o mînăstire de lîngă Alba Iulia. S-a reîntors la Rîmnic, pe lîngă episcopul Grigorie, ajungînd apoi egumen al schitului Berislăvești-Argeș. Prin 1758—1759 era în Rusia și vechiul său tovarăș de drum, Ioan din Aciliu, acum preot. Nu se știe în ce împrejurări a fost arestat acest preot, căci în februarie 1761, credincioșii transilvăneni cereau eliberarea lui.

După arestarea celor doi neînfricați luptători pentru credință, Oprea Miclăuș și Moise Măcinic, rolul de conducător a revenit preotului *Cosma din Deal*, lîngă Sebeș. Fiind hirotonit la București, de mitropolitul Neofit Cretanul, a fost în permanență prigonit de protopopul unit Avram din Daia (sub ascultarea căruia intra și parohia Deal), aplicîndu-i felurite amenzi în natură și răpiri de bunuri materiale. Prin 1751—1752, a fost întemnițat 60 de săptămîni în Alba

r tatăl său 4 săptămîni. Altă dată, neputînd să fie prins, oarotopopului au arestat pe preoteasa lui, cu un copil mic în are i-a degerat de frig în închisoare. Prin 1755, acest inimosrtodox, împreună cu credinciosul *Constantin Petric* din Jina, derat 42 de sate între Sibiu și Sebeș, apoi pe Valea Mureșului răștie, redactînd peste tot «cărți», în care se descriau suferinurate de preoții și credincioșii satelor cercetate. Din cuprinsul m numele a sute de preoți și preotese, țărani și țărance, care uciși, închiși, jefuiți de bunurile lor, bătuți pînă la sînge sau iți pentru același categoric refuz de a îmbrățișa uniația. tre preoții care au suferit închisoare, reținem pe *Ionaș din Să-chis* 6 săptămîni la Sibiu), *Oprea din Săliște* (11 luni împreună loi fii, unul preot și altul diacon, cel din urmă bătut în chip încît a zăcut trei ani), *Ioan din Poiana Sibiului*, patru săptămîni, *iin Poiana*, dus la Blaj, *Avram din Cut* (trei luni), *Ioan din* și alții. tre preotese, pe lîngă *soția lui Cosma din Deal*, cele mai mari e le-a îndurat *soția preotului Dan din Tilișca* (jud. Sibiu). A hisă în mai multe rînduri : o dată 14 săptămîni, apoi a fost i facă 50 zile robotă la protopopul din Daia (deși era cu copil un nou arest de două ^uni, alături de alte cinci preotese. De dată, la eliberarea din închisoare, era silită să plătească sume ite de bani. De aceleași suferințe s-au învrednicit *soția pxeo-an din Poiana*, închisă 31 de săptămîni, *soția preotului Ioan hita*, care era însărcinată, închisă două săptămîni la Sebeș, *so-tului Avram din Gugir* și altele.

fost apoi întemnițați sute de țărani români, din Săliște, Poiana , Jina, Tilișca, Deal, Cărpiniș etc. Amintim doar cîtiva din acești ai legii strămoșești. De pildă, patru credincioși din Jina au fost ocnele de sare din Uioara, fiind supuși la tot felul de umilințe : șapte săptămîni : «ziua îi pune la mlăcii și noaptea îi băga liță cu scara în pămînt și-i răstigne în belciugi de fier și le i lanț între picioare și punînd la capul lanțului lacăt... !». dinciosul *Oprea Petric* din Jina a fost deținut 11 săptămîni la u chiarăle în picioare». Iar credincioșii din Deal, păstoriți de Cosma, declarau : «Ne-au închis în cămeri, cu mari și mici, i afumat cu paie ude, pentru că nu ne-am aplecat sub uniație... udele *Toma Roșea*, l-au legat cu două lanțuri de grumazi și s în Sibiu și l-au băgat în temniță...». *Ioan Crăciun din Cărpiniș* opt luni în temnița din Alba Iulia «pentru lege, tot în fiară tuși».

În aceeași perioadă au fost închise 16 femei din Poiana 14 săptămîni, în timpul iernii. În ianuarie 1760, au fost închise și apoi pedepsite cu cîte 12 sau 15 lovituri de bici în piața Sibiului 10 femei din Colun (jud. Sibiu).

Amenzile aplicate în bani, vite, vin și chiar articole de îmbrăcăminte, erau deosebit de mari, contribuind la ruina materială a acestor oameni, care, în general, duceau o viață plină de lipsuri, avînd de întreținut familii numeroase și de plătit felurite impozite către stat.

Toate notele anchetei efectuate de preotul Cosma au fost prezentate mitropolitului sîrb Pavel Nenadovici din Carloviț (1749—1768), un apărător și sprijinitor statornic al românilor ortodocși din Transilvania. Presupunem că ele au fost duse de preotul *Ioan din Poiana Sibiului* și de credinciosul *Toma Maiei din Răhău* (jud. Alba), care în primele luni ale anului 1755 erau în Carloviț. Amintim că la Carloviț se prezentaseră și alte delegații românești (Ioan Oancea din Făgăraș, protopopul Eustatie din Brașov ș.a.), iar în anul 1749, mitropolitul Pavel a trimis un om de încredere în Ardeal, al cărui nume nu-l cunoaștem, dar presupunem că a fost român, care a cercetat 270 de sate, între Dobra și Făgăraș, pentru a strînge date privitoare la starea bisericească a românilor ortodocși. Pe baza informațiilor primite, mitropolitul a înaintat Curții mai multe memorii în cauza românilor transilvăneni, cerînd să li se acorde libertate religioasă. În ciuda unui decret imperial din 5 iunie 1756 (altele din anii următori), prin care i se interzicea mitropolitului jurisdicția asupra bisericilor din Transilvania, ei a continuat, totuși, să înainteze memorii Curții, dovedindu-se astfel unul din sprijinitorii sinceri ai credincioșilor ortodocși, rămași fără un cîrmuitor sufletesc.

Prin 1756, în fruntea acțiunii de apărare a Ortodoxiei în Transilvania, se afla *preotul Ioaneș (Ioan) Vîrvorea* din Galeș (jud. Sibiu), în acel an, episcopul Petru Pavel Aron informa pe magistratul din Sibiu și guvernatorul Transilvaniei că acest preot face agitații împotriva unirii. În mai 1756 a fost arestat și întemnițat la Sibiu. Rugămintea bătrînului său tată, Ioan Vîrvorea, adresată autorităților din Transilvania, prin care cerea eliberarea fiului său pe garanție sau cel puțin din lanțuri, n-a fost luată în considerare. Împărăteasa a ordonat să fie închis pe viață în temnița din cetatea Devei. Peste un an însă, a fost mutat la Graz. Spre deosebire de ceilalți doi tovarăși ai săi de suferință, despre părintele Ioaneș avem unele știri din timpul șederii sale în temniță. Astfel cronica brașoveanului Radu Duma arată că în 1776 cîteva negustori din Brașov, aflați în afaceri comerciale la Graz, l-au cercetat în temniță, unde le-a mărturisit «că mai bine va muri

decît să-și lase credința sa pravoslavnică». Se pare că de la i fost mutat la Kufstein. In anul 1780, un alt deținut de acolo, Ghenadie Vasici, fost pretendent la scaunul episcopal ortodox ansilvania, a izbutit să trimită o scrisoare către Sinodul Biseri-odoxe Ruse și țarinei Ecaterina a II-a, rugîndu-i să intervină eliberarea lui. Intre altele Ghenadie scria : «Aici în fortăreață un preot român din Transilvania, cu numele Ioan, care păți-în robie de 24 de ani pentru credința ortodoxă». Să fie Ioan din Ioan din Aciliu sau e un omonim ?

microasele nemulțumiri și agitații din Transilvania au deter- pe împărăteasa Măria Tereza să dea un decret, *la 13 iulie 1759*, are acorda toleranță religioasă credincioșilor ortodocși, iar jului unit i se interzicea persecutaiea lor. Se puneau însă și anu-ondiții : revenirea la Ortodoxie nu era admisă, ortodocșii nu să-și reocupe bisericile luate de uniți, iar cele pe care le reocu- trebuiau înapoiate, erau obligați să nu întreprindă nimic în- i uniației. Acest decret, în loc să mulțumească pe ortodocși, dim- , i-a întăritat și mai mult, refuzînd să primească acele condiții. Iul de îndrumători, de mobilizatori ai conștiințelor, a fost pre- i alți preoți și credincioși. Astfel, în același an, s-a început o de organizare bisericească, cu alegeri de protopopi ortodocși. lă, pe valea Hîrtibaciului sufletul acțiunii erau preotul *Stan din aca* (jud. Sibiu), din inițiativa căruia s-au întocmit, în mai mul- >hii, liste cu credincioșii ortodocși* S-au ținut noi adunări de ?i credincioși în Glîmboaca, Rapolt (jud. Hunedoara), Orăștie, Ludoș (jud. Sibiu) etc. Preoții uniți erau alungați, bisericile e ortodocși. Un călugăr, *Ioanichie* din Țara Făgărașului, a ple- atunci la Carloviț, «pentru folosul de obște al patriei și al nea- îostru, spre sporirea și întărirea pravoslavniciei credințe».

chip deosebit s-a remarcat *preotul Ioan Piuaru din Sadu* (jud. cu învățatură la Cozia, hirotonit lș București de mitropolitul Mihalitizs. După ce a slujit doi ani în Sadu, a fost arestat din ia lui Petru Pavel Aron, fiind tuns de plete și de barbă în ibiului împreună cu alți preoți ortodocși (de aci numele de *msu*). în primăvara anului 1759, a convocat o mare adunare r la care au participat reprezentanți ai satelor din jurul Si- ipoi o nouă adunare în Petrilaca, pe Cîmpia Transilvaniei, cu)0 de participanți, în care s-a discutat problema libertății reli- ii s-au redactat memorii către împărăteasă. în anul următor, a it acțiunea de întărire a Ortodoxiei în satele de pe Cîmpia aniei și din părțile Clujului, ținînd adunări și rostind predici

în Frata, Sînpetru și în alte sate. Către sfîrșitul lunii iulie 1760, a fost prins în satul Pogăceaua, de către doi protopopi, însoțiți de vreo 20. de preoți uniți și de 20 de husari. În *Istoria bisericească* a lui Petru Maior, găsim amănunte interesante despre arestarea sa, suferințele îndurate din partea preoților uniți, întemnițarea la Tîrgu Mureș pentru o săptămîină, trimiterea la Viena legat de mîini și de picioare și escortat de o sută de soldați, cu opriri la Cluj, Oradea, Debrețin, Buda, Győr (Raab). La Viena a fost anchetat de o comisie, dar spre marea lui surprindere, a fost eliberat.

Se păstrează — în traducere germană, — o scrisoare a sa cu data de 16 septembrie 1760, către tovarășii săi de luptă din Transilvania, în care le arăta condițiile «umane» de tratament de la Viena, recomandînd tuturor să trăiască în pace cu uniții, să nu se mai disprețuiască, să restituie uniților bisericile, cu alte cuvinte era un adevărat «îndreptar» de viață pentru credincioșii ortodocși. Regimul avea nevoie de o astfel de scrisoare, dată în schimbul eliberării sale, căci tocmai atunci era în plină desfășurare răscoala lui Sofronie. Deci, clerul și credincioșii ortodocși din Transilvania trebuiau să afle prin această scrisoare de bunele intenții ale «milostivei Crăieșe» față de ei și că se pot obține drepturi și pe cale pașnică. Scrisoarea a ajuns la S-ădu abia în februarie 1761, cînd soția sa Patrasia și părinții săi, Ioan și Dobra, îi trimiteau două duioase scrisori, prin care-i zugrăveau, ■ tristele realități ale vieții lor de acasă.

Reîntors acasă, desigur urmărit de autorități și de oamenii episcopului Aron, preotul Ioan s-a așezat în Sînnicolăul Mare din Banat, unde a păstorit pînă la moarte (1782). A avut doi fii, Petru, care i-a urmat în preoție și cunoscutul cărturar și medic oftalmolog Ioan Piuariu Molnar.

Răscoala **lui** Sofronie de la Cioara. Constatînd că toate încercările și memoriile lor rămîn fără rezultat, credincioșii ortodocși au ales ultima cale în vederea dobîndirii libertății religioase, și anume răscoala împotriva uniației și a iobăgiei. Ea a fost condusă de ieromonahul *Soironie* din satul Cioara azi Săliște — jud. Alba. Născut într-o familie preoțească din sat, avînd din botez numele de Stan, a fost preot de mir în satul său, apoi s-a călugărit, se pare la Cozia. Reîntors la Cioara, și-a făcut «o țîr de schit în mijlocul codrului, mai ca la un mii departe de sat, locuind acolo și rugîndu-se lui Dumnezeu pentru sufletul lui, în care ținea și cîțiva copii pentru învățătură», cum se arăta într-o plîngere a credincioșilor către autorități.

după ce autoritățile i-au distrus schitul, a început lupta împotriva uniției, îndemnând pe credincioși să alunge preoții uniți și să se reunească «sub porunca Bisericii din Ierusalim». La Crăciunul anului 1759, a fost arestat și închis în satul Bobîlna lângă Sibiu, dar a fost eliberat de vreo 600 de țărani, conduși de preotul din Săliște, unul din colaboratorii săi apropiați. De aici, Sofronie a început în Munții Apuseni, îndemnând peste tot poporul să alunge preoții uniți și să se întoarcă la Ortodoxie. A fost arestat din nou, dar autoritățile l-au eliberat la scurt timp, căci se temeau de răzvrătire a moșilor.

La 10 august 1760, a convocat un «sinod» de preoți și credincioși la Zlatna, în Munții Apuseni, întocmind memorii către împărăteasa Maria Tereza și către guvernul Transilvaniei, prin care cereau oprirea ortodoxă, restituirea bisericilor și a sesiilor parohiale, luarea în considerare a preoților uniți, eliberarea celor închiși pentru credința ortodoxă. În țărani răsculați au năvălit asupra Blajului, încît episcopul Petru I Aron a fost silit să se refugieze la Sibiu de teama poporului. Mișcarea s-a întins cu repeziciune în toată Transilvania, ajungînd pînă în Sătmar și Maramureș, unde circulau proclamații și scrisori de la Sofronie. S-au ținut și aici adunări populare, în care preoții și credincioșii hotărâseră întoarcerea la Ortodoxie (Santău, Doornik, Comi, Gherdani, Budești ș.a.), încît în 1761, episcopul rutenesc Olszavski din Muncaci a fost nevoit să cerceteze satele sătenesc, ajutat de autoritățile de stat și să impună credincioșilor să se reunească din nou uniția. În Maramureș, mișcarea de revenire la Ortodoxie a fost condusă de preotul Ioan Marineț, pe care autoritățile cercetă să-l aresteze, dar n-au izbutit.

În urma acestei mișcări generale românești, împărăteasa Maria Tereza și autoritățile din Ardeal au fost nevoite să bată în retrare. La 20 octombrie 1760, împărăteasa înștiință, pentru prima dată, a numi o comisie care să cerceteze plîngerile românilor, iar cei implicați pentru credință vor fi eliberați.

În urma acestei capitulări, Sofronie a început o acțiune energetică de reorganizare a Bisericii Ortodoxe (se intitula chiar vicar al Sfîntului Spiridon din Carloviț), ajutat de preoții Gheorghe din Abrud, Ioan din Maramureș, Rusan din Alba Iulia, călugărul Ioanichie din Veneția de Neamț (Făgăraș) ș.a. Pretutindeni convoca *sinoade*, adică adunări de preoți și credincioși, îndemnîndu-i să-și păstreze credința strămoșie. Cel mai însemnat a fost «sinodul» de la Alba Iulia din 14—18 august 1761. Dezbaterile «sinodului» au fost redactate de Sofronie în 19 puncte și înaintate guvernului. În prima parte erau expuse

doleanțele credincioșilor ortodocși : eliberarea celor închiși (Oprea Miclăuș, cu preoții Moise Măcinic, Ioaneș din Galeș, Ioan din Sadu, Ioan din Aciliu), încetarea persecuțiilor împotriva credincioșilor ortodocși și libertate deplină Ortodoxiei. În continuare, se stabileau măsuri de organizare a Bisericii Ortodoxe și de întărire a vieții morale a preoților și credincioșilor : preoții să nu cerceteze cîrciumile, să se îngrijească de biserici, să cunoască rînduiala slujbelor, iar credincioșii să se spovedească, să nu înjure, să învețe rugăciunile, să cumpere cele trebuincioase pentru biserică ș.a.

Astfel, prin conținutul hotărîrilor luate, «sinodul» de la Alba Iulia poate fi considerat punctul culminant al răscoalei lui Sofronie și unul din marile fapte istorice bisericești din secolul al XVIII-lea. De altfel, întreaga mișcare a lui Sofronie poate fi considerată ca o biruință deplină a Ortodoxiei în Transilvania, căci zeci de sate au părăsit uniația. Tot ce se lucraser timp de 60 de ani pentru înstrăinarea poporului de credința strămoșească era acum zdruncinat.

Misiunea generalului Bukow. În astfel de împrejurări, împărăteasa Măria Tereza a trimis în Transilvania pe generalul Nicolae Adolf baron Bukow, în calitate de comandant al forțelor militare de aici. Odată cu el au fost trimise noi unități de cavalerie și infanterie. Tot atunci a venit și episcopul ortodox sîrb din Buda, Dionisie Novacovici, care a fost instalat în biserica Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului, apoi s-a stabilit în Rășinari. Bukow avea datoria să înăbușe răscoala românilor, să cerceteze neînțelegerile religioase și să întocmească o statistică a preoților și credincioșilor ortodocși și uniți. Îndată după sosirea sa la Sibiu, la începutul lui aprilie 1761, s-a prezentat la el o delegație de 40 de români, condusă de protopopul Ioan din Săliște, înmînîndu-i un memoriu prin care cereau încetarea persecuțiilor religioase, eliberarea celor închiși, numirea unui episcop ortodox, scutirea preoților ortodocși de contribuții, restituirea bisericilor luate de uniți și îngăduința pentru Sofronie de a predica în toată Transilvania. La 26 aprilie, în ziua de Paști, s-au prezentat iarăși sute de credincioși la Sibiu. Noul episcop, Dionisie Novacovici, sosit tocmai atunci, i-a îndemnat să se întoarcă acasă și să aștepte în liniște cele ce se vor hotărî cu privire la credința ortodoxă.

Peste cîteva zile, la 1 mai, s-a înfățișat însuși Sofronie, care, silit de împrejurări, a ajuns la o înțelegere cu Bukow, iscăind și o proclamație către credincioșii ortodocși. Cu aceasta, misiunea lui se încheiase. Nu știm cînd anume a trecut munții în Țara Românească, unde probabil a ajuns egumen al schitului Robaia, aflat sub ascul-

înăstirii Argeș (se pare că a fost egumen și la Vieroș). își rșit zilele undeva prin Țara Românească.

ită după sosirea lui Bukow în Transilvania, prin proclamația 9 aprilie 1761, a dispus să se facă două «conscripții» (statis-ensăminte) detaliate, una de către organele administrative, alta ; protopopii uniți, dar independente una de alta, care să cude date privitoare la numărul preoților și credincioșilor, al bisesesiilor parohiale (pământul arabil, finețe, vii) și caselor parotit pentru ortodocși, cât și pentru uniți. Datele primite au fost elucrate de o comisie (care a lucrat pînă în 1762) formată :ow și doi consilieri de la Tezaurariatul țării : baronii L. B. M6-și Fr. I. Dietrich.

toată lipsa de obiectivitate cu care s-a lucrat, din conscripția ;ow rezultă o categorică superioritate numerică a credincioșisdocși. Astfel, în exemplarul oficial apar 2250 de preoți uniți :23 familii, 1365 preoți ortodocși cu 128.635 familii, 515 biseite și 1362 ortodoxe. Vom extrage numai cîteva date, care îlul în care a lucrat această comisie numită de «dezmembrare» sparare a legii». Cele 515 biserici atribuite uniților erau, fără ă, zidite cu cheltuiala ortodocșilor, fie înainte de 1701, fie r. Ele au fost luate de la ortodocși și date uniților, chiar și înde aceștia erau în număr infim. De pildă, la Alba Iulia amîndsericile au fost date celor 7 preoți uniți cu 21 familii, iar cele nilii ortodoxe au rămas fără biserici și fără preoți ; la Chiuești)ej, s-a dat biserica la 4 preoți uniți cu 10 familii, iar cele 211 ortodoxe au rămas fără biserică ,• la Rășinari, pentru cei 9 uniți cu 51 familii, iar cele 713 familii ortodoxe au rămas fără ă ,• la Săliște pentru 9 preoți și 19 familii unite, la Topîrcea abiu) pentru 3 preoți cu" 9 familii, iar cele 226 familii ortodoxe nas fără biserică ș.a. în unele locuri, bisericile ortodoxe au ajunge în stăpînirea uniților numai pe baza intervenției trului Bukow (Ocna Sibiului, Rășinari, Sadu, Săliște, Alba. Iulia, oara lîngă Dej ș.a.). Mai mulți credincioși din aceste localități erit închisoare, amenzi, bătăi, pentru ca îndrăzniseră să-și apere :ile zidite prin osteneala lor și a înaintașilor (de pildă, la Cuz-a, doi credincioși au fost condamnați la moarte prin ștreang, i la serviciu militar pe viață).

mai multe parohii, credincioșii ortodocși au fost obligați să că biserici sau capele noi pentru puținii credincioși uniți : Bu-i Grînoasă — Alba cu 7 familii unite, Crăciunelu de Sus pe • ^e cu 5 familii, Balșa — Hunedoara cu 4 familii, Valea Nandru-

luj __. Hunedoara cu 4 familii și altele. Aceleași abuzuri s-au făcut și la atribuirea sesiilor și caselor parohiale. în majoritatea cazurilor, au fost luate de la ortodocși și date preoților uniți rămași fără biserică și credincioși ; iar după moartea lor, urmau să treacă în proprietatea comunei, a fiscului sau a proprietarului de pământ local.

în 1172" de sate pur ortodoxe, cu 622 de preoți, existau alți 472 de preoți uniți, fără credincioși : Bistra—Alba 3 preoți ; Arieșul Mare—Alba 7, Boșorod—Hunedoara 5, Sîmbăta de Jos—Făgăraș 4, Dejani—Făgăraș 3, fără să mai vorbim de zecile de parohii în care existau cîte unul sau doi preoți fără credincioși, sau de parohiile în care aveau cîte 2—3 familii (ex. : Tilișca—Sibiu 7 preoți la o familie, Boholț—Făgăraș 8 preoți la 2 familii etc).

Mai notăm că 1337 parohii ortodoxe (cu 69.303 familii) nu aveau preoți. Dar aceste cifre sînt inexacte, pentru că în majoritatea scaunelor săsești toate parohiile erau trecute fără preoți: Sibiu, Sighișoara, Bistrița, Miercurea, Cohalm, Nocrîh, Cincu Mare, Sebeș, Orăștie, iar în scaunul Mediaș erau abia doi preoți. Este exclus ca în aceste parohii, mai ales în cele din jurul Sibiului, „Miercurei și Sebeșului, care au dat atîția luptători pentru Ortodoxie, să nu fi existat nici un preot.

în ce privește conscrierea credincioșilor, s-au 'făcut' alte multe abuzuri, datorită cărora numărul uniților a crescut în chip simțitor. "De pildă, în zona Bistrița-Năsăud, cîteva preoți au izbutit să înduplece pe zece români care, sub prestare de jurămînt, au declarat în fața comisiei că românii din întregul ținut doresc să facă parte din Biserica unită. Protestul ulterior al românilor de aici n-a fost luat în considerare, astfel că 47 de sate de aici au fost declarate unite, reprezentînd a cincea parte din totalul credincioșilor uniți din Transilvania. Apoi erau declarate unite satele care s-au prezentat în fața comisiei după expirarea termenului, iar altele erau declarate unite fără nici o explicație sau cu mențiunea că vor fi pedepsiți credincioșii pentru apostazie (un an închisoare cu pîine și apă de două ori pe săptămîină). Pare suspect numărul celor 55 de parohii în întregime unite din județul Hunedoara, mai ales în țara Hațegului. Profesorul Silviu Dragomir a stabilit că au fost declarate arbitrar ca unite 13.267 familii din acest ținut.

Dar cea mai mare barbarie săvîrșită de generalul Bukow a fost *distrugerea a zeci de minăstiri și schituri din toată Transilvania*, cele din lemn fiind arse, iar cele din piatră și cărămidă distruse cu tunurile. Această acțiune a început din vara anului 1761 și a con-

în anii următori (Sîmbăta de Sus, Rîmeș, cele din Țara Făgăi etc). În felul acesta, practic, a încetat viața monahală ortodoxă în Transilvania.

mișcări pentru apărarea Ortodoxiei. În anul 1763, s-au înregistrat noi incidente în părțile Bistriței. La propunerea lui Bukow, împăratul a acceptat planul său de organizare a două regimente creștine, cu sediul în Orlat și Năsăud, care urmau să fie alcătuite din țărani români și secui de-a lungul granițelor sudice și estice ale Transilvaniei, de la Porțile de Fier pînă în Maramureș. Grăsurile urmau să fie scutiți de impozite, în afară de «darea capului», declarați oameni liberi, deci scoși de sub ascultarea proprietății pămînt, urmînd să primească și o anumită diurnă. Dar în aceste regimente nu puteau să fie admiși decît credincioși uniți, în număr de 30 de sate. Dar la 10 mai 1763, pe cînd urmau să depună jurămîntul, lîngă comuna Salva, în fața episcopului Aron și a generalului Bukow, grănicerii din două batalioane de infanterie au refuzat să-1 depună și au ridicat armele împotriva generalului, a ofițerilor nemți și a episcopului, care au fost siliți să fugă. Au fost instigați de bătrînul Tănase (în unele izvoare Todor) Todor din Bichigiu, în vîrstă de peste 100 de ani, care cerea grănicerii să nu admită ca ofițerii nemți să le «ciufulească» (batjoconul) legea. În urma cercetărilor făcute de o comisie aulică, în februarie 1763, au fost pedepsiți capii mișcării : Todoran, frînt cu Vasile Dumitru al popii din Mocod, Grigore Man din Zagra și Oichi din Telciu, spînzurați. Pentru alți țărani s-a dispus «să se împuște de 10 ori în sus și de 10 ori în jos printre loviturile de vergi ale soldaților».

În satele din sudul Transilvaniei, în care s-a făcut grănicerizarea, creștinii credincioși au trecut în Țara Românească, nevoind să primească uniația. De pildă, în Cugir (jud. Alba) au fost alungate 264 de familii din sat pentru că au refuzat să se înscrie ca grăniceri și să-și declare credința, iar în locul lor au fost aduse 99 familii din satul Jina (jud. Sibiu), 65 de bătrîni au fost arestați pentru că au refuzat să îndemne pe cei tineri să consimtă la grănicerizare. În satul Plecat din sat 338 de pîrbeji. În Tohan (jud. Brașov), un oficial arăta că o mulțime de locuitori, în frunte cu preotul au fost scoși din sat. Raportul relatează că «mizeria și greutățile pot descrie bătrîni, oameni de vîrstă matură, părinți și copii ■i toții acolo, sub cerul liber. Numai să-i vezi te înecă mila».

Au fost nevoiți să întemeieze satul Tohanul Nou. Țăranii liberi **din** Țințari (azi Dumbrăvița-Brașov) au devenit iobagi. Alte emigrări au avut loc din satele Veștem-Sibiu, Breaza-Făgăraș (29 țărani de aici au fost prinși și arestați), Șinca Veche-Făgăraș (o parte au întemeiat satul Șinca Nouă) etc.

Prin grănicerizare au devenit unite — total sau parțial — satele pomenite mai sus, la care se adaugă și altele : Orlat-Sibiu, Copăcel, Ohaba, Bucium, Vad, Pojorta din Țara Făgărașului, iar satele din zona Năsăudului - au fost toate declarate unite, fără excepție. Abia în 1783, împăratul Iosif II a îngăduit și ortodocșilor să facă parte din regimentele de grăniceri, fără a-i sili să îmbrățișeze uniația.

Au existat însă și alte forme de trecere forțată la uniație. De pildă, episcopul unit Atanasie Rednic a alungat pe preoții și pe credincioșii ortodocși din câteva sate care făceau parte din domeniul Episcopiei din Blaj (Mănărade, Cergău, Ciufud, Veza și Spătac), fiind muștrat pentru aceasta chiar de Măria Tereza. Urmașul său, Grigore Maior, însoțit de doi comisari unguri, a trecut prin aproape 60 de sate din Sălaj, pe care le-a declarat unite. Numeroși preoți ortodocși au fost arestați pentru ca să li se poată răpi bisericile (Petru Dib din Roșia Montană, protopopul Nicolae din Morăreni și alții). Prin astfel de mijloace, desigur numărul uniților a crescut în chip simțitor.

Edictul de toleranță. La 29 octombrie (8 noiembrie) 1781, împăratul Iosif II a dat așa-numitul Edict de toleranță, prin care se interzicea asupra cetățenilor pe motive de credință. Se îngăduia oricărei confesiuni, dacă avea 100 de familii, să-și zidească biserică, să întrețină preot și învățător. Necatolicii nu mai erau obligați să ia parte la slujbele catolicilor sau să plătească taxe preoților catolici. Era admisă și trecerea de la o confesiune la alta. în căsătoriile mixte, dacă tatăl era ortodox, erau socotiți ortodocși numai băieții, iar dacă. tatăl era unit, toți copiii deveneau uniți.

Dar la scurt timp (16 ianuarie 1782), dându-și seama că acest edict ar duce la lichidarea «uniației», împăratul a revenit asupra lui, printr-un «rescrip» care reglementa trecerile la Ortodoxie. El dispunea ca acele care doreau să părăsească confesiunea catolică sau unită, să li se facă o catehizare de șase săptămâni în învățătura catolică (sau unită), plătind câte un zlot pe zi celor care-i catehizau. Peste câteva zile, a dat o nouă dispoziție, prin care se prevedea să nu se ia în considerare cererile comunităților, ci numai cele individuale. în ciuda acestor dispoziții, care practic făceau imposibilă revenirea românilor uniți la Ortodoxie, s-a pornit totuși o puternică mișcare de revenire în Țara Hațegului, deci tocmai acolo unde parohiile au fost

Drățat la unire în 1761. Episcopul Grigore Maior a fost nevoit să sprijine guvernul și al autorităților militare, pentru întoarcerea la uniune. Același lucru s-a petrecut și în multe sate Făgărașului, unde vicarul Ignatie Darabant de la Blaj a avut sprijinul autorităților militare, pentru stăvilirea mișcării de la Ortodoxie. *

puțin timp, la 20 august 1782, împăratul Iosif II a dat așa-numită *de unire*, prin care dispunea ca fiecare Biserică să răcredințeze pe care îi avea și să nu se mai facă prozelitism, măsura a fost luată numai împotriva Bisericii Ortodoxe, care i primi credincioși uniți. În schimb, Biserica unită și-a conținut în viitor acțiunea prozelitistă, folosindu-se de sprijinul perții autorităților de stat.

acer **care de refacere a unității bisericești în 1798.** La câțiva ani redactarea cunoscutului *Supplex Libellus Valachorum* (1791—într-o cărturari români au înaintat împăratului Francisc I (1804—1830) un nou memoriu, cu o seamă de revendicări de ordin politic și social, dar și cu o serie de propuneri concrete privind a unității bisericești a românilor. A fost inițiat de uniții Ioan Icar în Făgăraș, și Aron Budai (fratele lui Ioan Budai Dece care era secretarul Consistoriului ortodox din Sibiu (!) și de oii ortodocși Ioan Popovici din Hondol (vicarul Episcopiei din Sibiu) și Radu Tempea V din Brașov, directorul școlilor confesionale ortodoxe din Transilvania. Ei propuneau ca episcopul unit să fie pensionat (scaunul de la Sibiu era vacant), iar Biserica să fie condusă de vicarii Ioan Para și Ioan Icar, cu două consistorii, la Cluj și la Sibiu. În felul acesta, ei, s-ar «reconcilia» clerul, iar credincioșii nici n-ar observa diferența. Memoriul lor a ajuns la episcopul catolic Ignác din Alba Iulia, la guvernatorul Transilvaniei Bánffy György, care, în 1800, a dispus clasarea dosarului, ținând seama de faptul că dezbinarea românilor este de folos pentru Austria, care poate să-i stăpânească mai ușor. Așa s-a sfârșit, după o perioadă de studii și propuneri, prima încercare de refacere a unității bisericești a românilor ardeleni.

Concluzii. *Lupta clerului și a credincioșilor din Transilvania pentru apărarea Ortodoxiei reprezintă o biruință desăvârșită asupra eilor care voiau să-i înstrăineze de legea strămoșească, și, după cuvântul istoricului Ioan Lupaș, «o biruință a satului împotriva împăratului».*

Jertia celor trei mucenici de la Kutstein : ieromonahul Visarion și preoții Moise Măcinic din Sibiel și Ioan din Galeș, ca și lupta neînfricată dusă de ieromonahul Soironie de la Cioara și de preoții Cosma din Deal, Ioan din Aciliu, Ioan din Poiana, Ioan din Săliște, Ioan Piuariu din Sadu, de preotesele din Tilișca, Deal și Poiana, de credincioșii țărani Oprea Miclăuș din Săliște, Ioan Oancea din Făgăraș, Constantin Petric din Jina, Tănase Todoran din Bichigiu și de numeroși alți preoți și credincioși — bărbați, femei și chiar copii — uciși sau morți în urma suferințelor îndurate, întemnițați, bătuți, maltratați, alungați din satele lor, constituie unul din cele mai înălțătoare momente din trecutul Bisericii românești.

Țirînd seama de viața și de lupta dusă pentru apărarea Ortodoxiei de către cuviosii ieromonahi Visarion și Soironie și de credinciosul Oprea din Săliște, Sfîntul Sinod al Bisericii noastre, în ședința din 28 februarie 1950, a hotărît ca ei să fie cinstiți ca sfinți mărturisitori ai dreptei-credețe, de către credincioșii ortodocși români din mijlocul cărora s-au ridicat. Canonizarea lor solemnă s-a făcut la 21 octombrie 1955, în Catedrala» Reîntregirii din Alba Iulia. De atunci, ei sînt prăznuiți după cuviință în fiecare an, în această zi, căci numai prin jertfe asemănătoare celor aduse de ei, credincioșii români din Transilvania și-au putut păstra neștirbită legea lor ortodoxă strămoșească.

BIBLIOGRAFIE

Izvoare. STERIE STINGHE, *Documente privitoare la trecutul românilor din Schei*, voi. I și V, Brașov, 1901—6, XXIV + 362 p. (I) + XVI + 284 p. (V); *Plin-gerea sfîntei mănăstiri a Silvașului din eparhia Hațegului din Prislop*, la DAN SIMONESCU, *Cronici și povestiri românești versificate*, București, 1967, p. 69—90 și PETRU BOD, *Brevis valachorum incolentium histoiia...* (1764), copie litografiată din 1890, păstrată în mai multe biblioteci din țară ; RADU TEMPEA, *Istoria bisericeii Șchei* Jor Brașovului, ed. Sterie Stinghe, Brașov, 1899, VI + 220 p. și ed. Octavian Șchiau-Livia Bot, București, 1969, 225 p.

Lucrări generale. SILVIU DRAGOMIR, *Istoria desrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, 2 voi., Sibiu, 1920—1930, VIII + 224 p. + 225 p. (I.) + 440 p. (II.) și GHEORGHE CIUHANDU, *Călugării Visarion și Sofronie și mucenicii Ortodoxiei din Ardeal. Cuvinte de pomenire*, Sibiu, 1932, 36 p. și SILVIU DRAGOMIR, *La politique religieuse des Habsbourgs et les interventions russes au XVIII-e siecle*, în «Balcania», VII, 1, 1944, p. 152—172; I. LUPAS, *Contribuțiuni documentare la istoria satelor transilvane*, Sibiu, 1944, 148 p.; LUCIAN FLOREA, *Ortodocșii din Brașov în luptă cu uniafia în prima jumătate a secolului al XVII-lea*, în «G. B.», XXVII, 1968, nr. 9—10, p. 991—1003.

Lucrări speciale. G. BOGDAN-DUICĂ, *Călugărul Visarion Sărai*, Caransebeș, 1890, 27 p. și GHEORGHE COTOȘMAN, *Eremitul Visarion Valahul*, în M.B., an. VII, 1957, nr. 1—3, p. 99—124; BUJÖR SURDU, *SUri noi despre Visarion Sărai*, în «Acta Musei Napocensis», II, Cluj, 1965, p. 695—700 ; ION B. MUREȘIANU, *Gontribuții la istoria Bisericii bănățene în prima jumătate a secolului XVIII (călugărul Visarion Sărai)*, în «M.B.», an. XVIII, 1968, nr. 10—12, p. 639—653; I. IONESCU,

Visarion Sărai în *lumina Cronicii protopopului Nicolae Stoica din Mehadia*, t an. LXXXIX, 1971, nr. 9—10, p. 1029—1036.

UPAȘ, *Doi precursori ai lui Horia în audiență la Curtea împărătească din iprea Miclăuș și Moise Măcinic*, în «An. Acad. Rom., Mem. Secț. Ist.», s. III, m 14, București, 1944, 92 p. + 3 pi. (și în voi. «Studii istorice», V, Sibiu-5—1946, p. 97—128).

VW DRAGOMIR, *Relațiile bisericești ale românilor din Ardeal cu Rusia în IV III*, Sibiu, 1914, 55 p. | I. IONAȘCU, *Ieromonahul transilvan Nicodim In năne'ască*, București, 1943, 23 p. (extras din voi. *Omăgiu lui Ioan Lupaș?*, Bucu-3, p. 365—385).

UPAȘ, *Părinții și bunicii scriitorului ardelean Ioan Piuaru Molnar*, în vol. conferințe și comunicări istorice», I, București, 1928, p. 269—279; VIRGIL *Papa Tunsul din Sad* paroh în *Sinnicolaul Mare (1772—1782)*, în «M.B.», , 1967, nr. 7—9, p. 473—483.

NEAMȚU, *Un raport din anul 1774 privitor la răscoala lui Sotronie (1759—1761)*, în «Anuarul Institutului de Istorie din Cluj», IV, 1961, p. 253—256; CAROL R *Date noi cu privire la călugărul Soironie*, în «Anuarul Institutului de in Cluj», V, 1962, p. 239—245; VIORICA POP, *Sinodul de la Alba Iulia din ibruane 1761*, în «Apulum», VII, 1971, p. 120—126; I. RANCA, *Date noi mișcarea lui Sotronie (1759—1761)*, în *Apulum*, Alba Iulia, XVIII, 1980, :89.

GIL ȘOTROPA, *Contribuții la istoria bisericească*, în rev. «Arhiva Someșăud» nr. 21, 1937, p. 453—478; VIRGIL ȘOTROPA, *Iniințarea graniței nă-1762* în «Arhiva Someșăud», Năsăud, 24, p. 1—129 și 25, p. 261—375 ; VADTROPĂ, *Districulul grăniceresc năsăudean*, Cluj, 1975, 294 p.; IOAN BUNE A, *ir al *legii românești* ; *Tănase Todoran din Bichigiu*, în *îndrumătorul Bi-Cluj-Napoca*, 1980, p. 272—277.

n scriptiona lui Bukow. VIRGIL CIOBANU, *Statistica românilor din icută de administrația austriacă la anul 1761—1762*, Cluj, 1926, 87 p. (extras N., Cluj, III, 1924—1925); MATEI VOILEANU, *Să se iacă lumină. Biserica r din Ardeal în veacul al XVIII-led*, Sibiu, 1926, 132 p.; COSTIN FENEȘAN, *ie demografie istorică*. Voi. I. Secolul al XVIII-lea. Transilvania, București, p. + XI tabele (cuprinde și alte conscripții).

ictul de tolerantă. TEODOR V. PACĂȚIAN, *Contribuțiuni la istoria r ardeleni în secolul XVIII*, în A.I.I.N., Cluj, III, 1924—1925, p. 161—179 ; ILOAE, *Din urmările edictului de toleranță din Țara Hațegului*, în voi. «Francandru și Ion I. Lapedatu», București, 1936, p. 837—842; D. STĂNILOAE, *O itru Ortodoxie în Țara Hațegului*, în «Anuarul XV al Academiei teologice» ne», Sibiu, 1939, p. 5—76; D. STĂNILOAE, *Din urmările edictului de tole-ținutul Făgărașului*, în voi. «Omăgiu lui Ioan Lupaș», București, 1943, 33.

crearea dereunire din 1798. IOAN LUPAȘ, *O încercare de i Bisericilor române din Transilvania la 1798*, în voi. «Studii, conferințe și ri^ istorice», I, București, 1928, p. 389—405 ; ȘTEFAN LUPȘA, *Contribuțiuni i încercării de reunire a Bisericilor românești din Transilvania la 1798*, în *lagiu lui Ioan Lupaș*, București, 1943, p. 492—509; IOAN LUMPERDEAN AUREL POP, *Considerații istorice asupra *Supplex>-ului de la 1798*, în <Ir 1904, p. 239—249.

LVI
MITROPOLIA UNGROVLAHIEI
ÎN A DOUA JUMĂTATE A
SECOLULUI AL XVIII-LEA

D. După moartea vrednicului mitropolit Neofit Cretanul, întâmplată la 16 iunie 1753, în locul său a fost ales episcopul *Filaret Mihalitzis* de la Buzău. Noul întîistătător al Bisericii din Țara Românească era grec din insula Zante, din Marea Ionică. Probabil s-a călugărit la Muntele Sinai, de vreme ce a ajuns — la o dată pe care nu o cunoaștem — egumen al mînăstirii Sfînta Ecaterina din București, închinată Muntelui Sinai. Din 1748 pînă în 1753 a păstorit la Buzău.

În cei șapte ani de păstorire la București, a tipărit cîteva cărți — în românește — unele cu cheltuiala sa: *Psaltirea* (în 1756), *Octoihul* (1756, o nouă ediție în 1758), *Ceaslovul mic* (1759) și două ediții din *"Liturghier* (în 1754 și 1759). În 1760 s-a tipărit cartea intitulată «*Lalsacon, întru care să cuprind vieți pustnicești*». A murit în prima jumătate a anului 1760, fiind îngropat la Mitropolie.

Mitropolitul Grigorie II. Scaunul rămas vacant prin moartea lui Filaret Mihalitzis a fost ocupat de mitropolitul de neam român Grigorie al Mirelor. Acesta învățase carte la Academia de la Sf. Sava, a fost egumen la mînăstirea Colțea din București, apoi eclesiarh al Mitropoliei. La 7 aprilie 1748, a fost ales și hirotonit mitropolit titular pentru scaunul din Mira Lichiei. În această calitate, a ajuns duhovnic al domnitorului Constantin Mavrocordat.

La 28 iulie 1760, a fost «strămutat» în scaunul de mitropolit al Ungrovlahiei, cu «ecdosis»-ul patriarhului ecumenic. Deși a păstorit în vremuri grele, cu războaie pe pămîntul Țării Românești, vlădica Grigorie, datorită aleșelor sale însușiri de cărturar, diplomat și gospodar, a izbutit să conducă cu vrednicie Mitropolia Ungrovlahiei peste un sfert de veac.

anul 1768 a izbucnit un război între Rusia și Turcia, în cursul Țara Românească și Moldova au ajuns sub ocupație și administrație militară rusă (1769—1774). La scurt timp după ocuparea țărilor, două delegații de înalte fețe bisericești și de boieri îndreptat spre Petersburg, pentru a prezenta țarinei Ecaterina a Rusiei (1762—1796), doleanțele celor două țări românești. De munteană era formată din mitropolitul Grigorie, arhimandrișarie, viitor episcop de Râmnic, arhimandritul Filaret, urmașul Râmnic, iar mai târziu mitropolit, vistiernicul Mihail Cantaculogofătul Nicolae Brîncoveanu. Delegația moldoveana era formată din episcopul Inochentie al Hușilor, egumenul Benedict de la Iași, arhimandritul Vartolomei Măzăreanu, logofătul Ioan Paire (mai târziu mareșal) și spătarul Enache Milo. Amândouă delegațiile au fost primite de țarină la 28 martie 1770, în duminica Florinilor. În acest prilej, au vorbit cei doi ierarhi. Împărăteasa a proclamat moldovenii și muntenii că țările lor se vor conduce și pe «după a lor judecăți și rânduiri». În timp ce delegațiile se aflau la Petersburg, a avut loc hirotonia într-un arhieru a învățatului arhimandrit Platon Levșin, printre ierarhii slujitori numărându-se și mitropolitul Grigorie.

Când aceste delegații se găseau în Rusia, în Țara Românească aveau loc evenimente neprevăzute. Turcii au izbutit să oprească un timp înaintarea rusească și să pună un nou domn (în locul Grigorie III Ghica plecat în Rusia din noiembrie 1769) și anume pe Craiovea, Manole (Emanuel) Gianu Ruset (mai 1770 — octombrie 1771), care li se arătase devotat. Noul domn a dispus ca în locul de mitropolit al Ungrovlahiei să fie ridicat fostul episcop de *Grigorie Socoteanii*; a fost înscăunat la 26 iulie 1770. Se pare că a fost adus la București împotriva voinței sale, așa cum se întâmplase cu o sută de ani în urmă cu vlădica Varlaam. Grigorie III a lucrat nimic în noua dregătorie în care a fost rânduit, căci în noiembrie 1771, ostile rusești au ocupat din nou Bucureștii, iar mitropolitul Gianu Ruset cu mitropolitul său s-au retras în Oltenia. Fostul episcop și-a reluat scaunul.

În 1772, mitropolitul Grigorie II a îndeplinit o nouă misiune diplomatică, fiind trimis în fruntea unei delegații la Focșani, spre a negocia pentru «patria noastră», pe lângă contele Orlof, reprezentantul care ducea acolo tratative cu turcii.

Un fapt de seamă din timpul păstoririi mitropolitului Grigorie II, recutat la 13 iulie 1774, când generalul rus Petru Saltîkov i-a dăruit Sfântului Dimitrie Basarabov, pe care le-a așezat în cate-

drala mitropolitană din București. S-a hotărît ca prăznuirea lui să aibă loc în fiecare an în ziua de 27 octombrie. Pînă azi, moaștele Sfîntului Dimitrie Basarabov se găsesc în aceeași catedrală (devenită din 1925 patriarhală).

În 1776, patriarhul ecumenic Sofronie II și sinodul său, la cere--rea domnitorului Alexandru Ipsilanti (1774—1782), au acordat mitropolitului Grigorie și urmașilor săi în scaun titlul de «locțiitor al scaunului din Cezareea Capadociei». Prin acordarea acestui titlu, Mitropolia Ungrovlahiei era ridicată la rangul celui dintîi scaun între mitropoliile Patriarhiei de Constantinopol, cu alte cuvinte, dacă mitropoliții Ungrovlahiei ar fi luat parte la ședințele sinodului patriarhal, ar fi urmat îndată după patriarh (la început Mitropolia Ungrovlahiei ocupa locul 70, apoi a fost așezată în același rang cu scaunele de Melitene, apoi Nicomidia, iar mai tîrziu a ocupat locul Mitropoliei de Ancira). Acordarea acestui titlu onorific era o recunoaștere a importanței Mitropoliei Țării Românești și a aportului pe care l-au adus Biserica noastră și poporul român la susținerea Ortodoxiei răsăritene,

Sub mitropolitul Grigorie, au continuat legăturile și cu celelalte Patriarhii ortodoxe răsăritene, aflate sub stăpînire otomană. Astfel, în martie 1781 mitropolitul și domnitorul Alexandru Ipsilanti au primit vizita patriarhului Avramie II al Ierusalimului (1775—1787), care a izbutit să strîngă la noi sume însemnate de bani pe seama Patriarhiei sale.

Sînt vrednice de subliniat strădaniile cărturărești ale mitropolitului Grigorie II. în această privință este de apreciat aportul deosebit al domnitorului Alexandru Ipsilanti, om luminat, care a adus multe înnoiri progesiste în viața Țării Românești, înființînd școli și spitale, micșorînd impozitele și inițiind felurite reforme administrative, cuprinse în *Condica de legi* care-i poartă numele. Acest domn a înființat cîteva școli noi sau a reorganizat pe cele vechi, avînd și concursul mitropolitului. Astfel, într-un hrisov din 10 ianuarie 1776, școala domnească de la Sfîntul Sava s-a organizat în patru cicluri, fiecare de trei ani, cuprinzînd întregul program de învățămînt, de la cel elementar la cel superior. Erau șase profesori, iar între materiile de studiu figurau : Aritmetica, Geometria, Științele naturale, Filozofia, Poetica, Retorica, Istoria, Geografia, Limbile latină, elină, italiană. Se prevedea recrutarea prin concurs și întreținerea în bune condiții a 60 de bursieri în internatul școlii, organizarea unei biblioteci școlare. Conducerea școlii era încredințată unei Eforii, formată din mitropolit și cei doi episcopi sufragani și din mării boieri. întreținerea ei cădea în seama

năstirilor neînchinat, la care se adaugă taxa de 3 lei pe care o avea fiecare preot (jumătate din ei erau folosiți la «cutia milelor»; a jumătate pentru întreținerea școlii). În schimb, atât mînăstirile și preoții erau scutiți de orice obligații față de vistieria țării.

Prin același hrisov se menționa că a înființat două școli elementare, la Craiova și la Buzău. S-a ocupat apoi și de școala slavonească la Sfîntul Gheorghe vechi din București. Prin hrisovul din ianuarie 1776, de care am pomenit mai sus, Alexandru Ipsilanti rînduia și dascăl la Mitropolie, care să învețe pe cei ce doreau să intr-e în ea. Nu avem însă știri asupra modului cum s-a organizat acest curs școlar și ce rezultate a dat. Și aceste școli se bucurau de subvenții din partea mînăstirilor, iar ierarhii țării, în frunte cu mitropolitul, aveau rol însemnat în îndrumarea lor, în calitate de membri ai Eforiei. Mitropolitul era preocupat și de gîndul întemeierii unei școli de psaltie în București, pentru pregătirea cîntăreților de strană.

Rezultate și mai remarcabile s-au obținut în privința tipăriturilor. În peste 25 de ani de păstorire ai mitropolitului Grigorie II s-au tipărit: aproximativ 40 de cărți românești, fie de slujbă, fie de învățătură.

Cărțile de slujbă se numără : *Evanghelia* (1760, 1775), *Antologul* (1762, 1766, 1777, 1786), *Ceaslovul* (1767 și alte cinci ediții), *tvelnicul* (1764), *Penticosiarul* (1768, 1782), *Triodul* (1768), *Occolul* (1774), *Apostolul* (1774, 1784), *Psaltirea* (1775, 1780), *Slujba Culiui Diwitrie Basarabov* (1779), *Liturghierul* (1780), *Catavasierul*) Ș-a.

Între cărțile de învățătură tipărite acum, consemnăm lucrarea îului Simion al Tesaîonicului : *Voroavă de întrebări și răspunsuri* (570 p.), în traducerea arhimandritului Chesarie, viitorul episcop mnic și *Omiliile Sfîntului Macarie Egipteanul* (1775), în traducerea ieromonah Macarie. În 1768 s-a tipărit *Cazania* (reproduce Chiriadromionul de București din 1732, care este, în mare, o reeditare a Cazaniei lui Varlaam). S-au retipărit și lucrările lui Anareanul *învățătură bisericească foarte folositoare obștii preoților tot creștinescului norod* (1774) și *Capetele de poruncă la toată bisericească* (1775). În 1774, s-a tipărit pentru preoți broșura ată *Prăvilioară cu învățătură bisericească de taina ispoveda* tipărită în 1781, cu unele adăugiri. În 1776 însuși mitropolitul i o foaie volantă cu felurite «sfaturi în post». Majoritatea acestor cărți s-au tipărit cu cheltuiala mitropolitului Grigorie, fapt menționat în înseși foile de titlu. Multe au prefete semnate de el.

Mitropolitul Grigorie II a avut un rol însemnat și în lucrarea de traducere și tipărire a *Mineielor* de la Râmnic, între anii 1776—1780 de către ucenicii săi, episcopii Chesarie (1773-1780) și Filaret (1780—1792).

Se înțelege că toate aceste bogate roade ale tipografiei Mitropoliei din București nu s-au putut dobîndi decît prin munca mai multor «ucenici» ai mitropolitului, care i-au stat în ajutor la tălmăcirea, tu-părirea și «diortosirea» lor. între ei trebuie pomeniți arhimandritu Chesarie, viitor episcop de Râmnic, traducătorul cărții Sfîntului Simior al Tesalonicului, și arhimandritul Filaret, viitor episcop de Râmnic și apoi mitropolit, cu cheltuiala căruia s-au tipărit *Omiile Sfîntului Macarie Egipteanul* și care semna una din prefețele *Octoihului* din 1774 și a *Slujbei Cuviosului Dimitrie* din 1779. în chip deosebit trebuie să ne rețină atenția ieromonahul Grigorie, mai tîrziu arhimandrit și egumen la Dealu, iar din 1783 mitropolit titular de Sidis. Acesta a lucrat întîi ca tipograf și gravor (*Triodul* din 1768 ș.a.), apoi a dat îndemnul — moral și material — la tipărirea unora din cărțile pomenite mai sus (*învățătura bisericească* din 1774, *Slujba Sfîntului Dimitrie Basarabov* în 1779, cele două ediții- din *Prăvilioara de taina ispo-vedanii*). în 1784 a «diortosit» *Apostolul*, semnînd și prefața, iar *Ceaslovul* din 1785 și *Antologhionul* din 1786 s-au tipărit «prin îndemnarea și osteneala» sa. Acest Grigorie Sidis a redactat în 1795 o minunată «diată», asemănătoare cu a lui Antim Ivireanul, prin care-și lase sume însemnate de bani Mitropoliei, unor mînaștiri, celor patru Patriarhii răsăritene, mînaștirilor din Athos și Sinai, pentru răscumpărarea de robi și întemnițați, pentru spitalele Colțea și Pantelimon, pentru înzestrarea a cinci fete sărace etc. (din același testament reiese că avea o frumoasă bibliotecă).

Un alt ostenitor a fost ieromonahul *Macarie*, traducător al *Omi- liilor Sfîntului Macarie Egipteanul* și «diortositor» al *Octoihului* din 1774 și al *Psaltirii* din 1775 (aci arăta că este din «sfînta mănăstire Dragomirna»). La mai multe tipăriri apare ca «ostenitor» ieromonahul Ioachim, «chivernisitorul tipografiei» care a continuat să lucreze apoi la Râmnic. Tot între «ucenicii» săi se numără și episcopul Cosma al Buzăului, care i-a urmat apoi în scaun. Pe lîngă aceștia nu trebuie trecuți cu vederea nici numeroșii tipografi care au dat la lumină cărțile amintite: Iordache Stoicovici (un fiu al preotului tipograf Stoica Iacovici, din prima jumătate a sec. XVIII), preotul Constantin Rîmniceanul, Dimitrie Petrovici, Stanciu Tomovici și alții. Observăm, deci, că în jurul său se. formase o adevărată «școală» de instruire a clerului prin cartea tipărită.

Sub păstoria lui Grigorie au apărut și câteva cărți în secția greacă a tipografiei mitropolitane (înființată în 1690), dotată acum cu material nou, adus din «Francia», fapt pentru care era socotită ca o tipografie de curînd înființată a neamului ortodox al romeilor». În- e acestea se numără : *Mărturisirea Ortodoxă* a lui Petru Movilă (1767), *învățătura creștinească a credinței noastre ortodoxe* (grecește turcește, 1768), *Învățătura ortodoxă a patriarhului Meletie Pigas* (1769) și altele. Aproape toate s-au tipărit cu cheltuiala patriarhului român al Ierusalimului. Meșterii tipografi erau români (de pildă cartea lui Meletie Pigas a tipărit-o Grigorie, viitorul mitropolit de Sidis). Aceste tipăriri constituie încă o mărturie a ajutorului pe care l-au dat țările noastre Bisericii de limbă greacă aflate sub dominație otomană.

Vlădica Grigorie este ctitorul a două biserici din București : *Obștea Vechi*, ridicată prin 1768 și *Sfântul Nicolae Vlădica*, demolată la începutul secolului trecut. A acordat ajutoare și pentru ridicarea altor biserici. Ca și alți vlădici ai țării, s-a îngrijit și de sporirea patrimoniului material al Mitropoliei, fie prin acte de cumpărare, fie prin dăruiri.

După o atît de bogată și îndelungată activitate, mitropolitul Grigorie și-a dat obștescul sfîrșit, în ziua de 18 septembrie 1787, fiind înmormîntat în curtea Mitropoliei. A lăsat în urma sa realizări de seamă, între care se impun tipăriturile românești, bisericile ctitorite în București și formarea de ucenici, care i-au continuat ostenele urărești.

Mitropolitul Cosma. După moartea lui Grigorie, scaunul Ungrovlădicii a fost ocupat de episcopul *Cosma Popescu* al Buzăului. Era român de neam, fiu de preot, născut în Flămînzești—Argeș, numele din botez Mihai. Unul din frații săi, căpitanul Tudor Popescu, jărit sub numele de Teodosie, a ctitorit biserica din Ursoaia (Buzău).

Din însemnare contemporană arată că viitorul ierarh a fost «crescut și educat» de mitropolitul Grigorie II. Poate acesta l-a și tuns în călugărie la mînăstirea Colțea, unde era egumen, căci îl întîlnim și ca ierodiacon. Se pare că a fost un timp egumen la Dealu. În 1763 s-a tipărit la București o *Psaltire*, «prin îndrumarea și nevoia ei ermonahul, eclisiarhul Sfintei Mitropolii», în curînd a ajuns episcop al Mitropoliei (un fel de vicar). În 1763 a fost ales în scaunul episcopal de la Buzău, rămas vacant prin demisia episcopu-

lui Rafail. Desigur, la alegerea lui va fi contribuit și «dascălul» săi mitropolitul Grigorie.

În timpul celor 24 de ani de păstorire la Buzău, a tipărit câteva cărți, s-a îngrijit de cele două școli din oraș, a contribuit la sporirea bunurilor Episcopiei, la efectuarea unor înnoiri în incinta ei, precum și la refacerea unor lăcașuri de închinare. După o activitate atât de îndelungată, a fost chemat la cîrma Mitropoliei, în urma morții mitropolitului Grigorie II, probabil în ultimele zile ale lunii septembrie 1787. Încăunarea la București i s-a făcut în ziua de 9 octombrie 1787 de către Partenie, fost mitropolit al Dristrei.

Arhipăstoria lui a căzut în vremuri grele pentru Țara Românească, în urma războiului care a izbucnit în 1787 între turci și ruși și în care va intra, în anul următor, și imperiul habsburgic. Țărik române au devenit teatrul operațiilor militare. În noiembrie 1789 austriezii au ocupat Țara Românească. Prințul de Coburg a format un divan, din înaltul cler și marii boieri, din care făcea parte și mitropolitul Cosma. Abia prin pacea de la Sviștov, dintre turci și austriezi (24 iulie 1791), s-a restabilit liniștea în țară. În 1792, s-a tipărit *Octoiul Mare*, «prin silința, cheltuiala și îndreptarea smeritului mitropolit Sidis chir Grigorie» pe care l-am mai amintit. Este de fapt singura tipăritură din timpul păstoririi mitropolitului Cosma. În toamna aceluiași an, fiindcă bîntuia ciuma, s-a retras, de teama ei, la mînăstirea Giulești, metocul Mitropoliei, în apropierea Bucureștilor. N-a scăpat însă nici aci, căci a fost răpus de cumplita boală, la 3 septembrie 1792. Așa s-a săvârșit din viață după numai cinci ani de păstorie, a fost adus și îngropat la Mitropolie.

Mitropolitul Filaret. La numai trei zile după moartea lui Cosma, deci la 6 septembrie 1792, domnul țării, Minai! Șuțu (1791—1793) și cu boierii din divan au hotărît să ridice la vrednicia de mitropolit al țării pe episcopul Filaret al Rîmnicului.

Despre noul mitropolit s-a spus mereu că a fost grec de neam, părere pusă în circulație de episcopul Ghenadie Enăceanu al Rîmnicului (însușită apoi și de alții), bazat pe faptul că petrecuse o vreme — în tinerețe — pe lîngă mitropolitul Partenie al Tîrnovei, împreună cu viitorul patriarh ecumenic Neofit. Dar acest argument nu ne poate convinge că a fost grec, pentru că și unii tineri de neam român se puteau atașa pe lîngă ierarhii greci care veneau în țările noastre. Din cercetarea izvoarelor vremii, dar mai ales a activității sale, ne putem convinge că el a fost român de neam. (poate se trăgea dintr-o familie de macedo-români). Într-un pomelnic al său sînt trecute mai

multe rude, toate cu nume românești : Dimitrie, Sandu, Ioan, Zamfira, Măria, Sanda (cf. M.O., nr. 5—6, 1975, p. 377). Se știe apoi că era ucenic al mitropolitului Grigorie II. Presupunem că a învățat carte la Academia de la Sfântul Sava, din moment ce cunoștea temeinic limba și cultura grecească. Probabil și-a avut metania la Căldărușani, unde a fost un timp și egumen, mănăstire pe care a restaurat-o prin 1778. Notăm ca aceasta nu se număra printre cele închinată la Lozurile Sfinte, care erau conduse de greci; deci încă un argument că țara română, în anul 1770, a făcut parte din delegația munteană, condusă de mitropolitul Grigorie, care a plecat la Petersburg spre a înățășa doleanțele țării în fața țarinei Ecaterina a II-a, iar în 1772 a avut parte din delegația trimisă la contele Orlof, la Focșani. Dacă țara greacă, cu greu i s-ar fi încredințat asemenea misiuni.

Cercetând tipăriturile de la București și Râmnic, ne încredințăm că a fost unul din cei mai apropiați colaboratori ai mitropolitului Grigorie. De pildă, în 1774 a apărut «prin osîrdia și sîrguința» sa *Octoiul* de la București (semna și o prefață închinată mitropolitului), iar în anul următor au apărut *Omiliile Simțului Macarie Egipteanul*, «prin osîrdia și cheltuiala» sa. În foile de titlu ale ambelor cărți se arată pe atunci era «arhimandritul sfintei Mitropolii în București». În anul 1776, a fost ridicat la treapta de mitropolit titular al Mirelor. În această calitate, semna prefața cărții *Slujba Cuviosului Dimitrie Basarabov*, lărită la București în 1779.

În anul 1780, a fost ales episcop la Râmnic, în locul lui Chesarie, un ucenic al mitropolitului Grigorie. Aici a tipărit peste 25 de lucrări între care se remarcă *Mineiele* pe lunile aprilie-septembrie, toate arătate în 1780.

O activitate atât de bogată l-a impus în ochii tuturor, încît în septembrie 1792, cînd a murit mitropolitul Cosma, a fost chemat să-i ia locul. A păstorit la București abia un an, tipărind o singură carte, un *avasier* (1793), cu cheltuiala sa. S-a păstrat de la el o corespondență pe care a purtat-o — ca mitropolit — cu patriarhii din Constantinopol și Ierusalim și cu alți oameni de seamă — clerici și laici — din țara sa. Ca mitropolit, a ajutat școala patriarhală din Constantinopol. În București, a ridicat o cișmea pe unul din dealurile orașului, au primit apoi numele său, cișmeaua și dealul Filaret.

În septembrie 1793, și-a dat demisia din scaunul mitropolitan. Se știe că a fost silit să facă acest pas datorită unor neînțelegeri pe care le-a avut cu noul domn Alexandru Moruzi. Poate la aceasta să fi contribuit și episcopul Buzăului, Dositei, care dorea să-i ia locul. La

11 octombrie 1793 — din încredințarea patriarhului ecumenic — însuș: Filaret a: făcut înscăunarea urmașului său în scaun, Dositei Filitti S-a retras la mînăstirea Căldărușani — de care se îngrijise și înaintea de a ajunge la Rîmnice — unde a și murit în anul următor, fiind îngropat tot acolo. Prin testamentul său, a lăsat, între altele, fonduri pentru «întreținerea și educația copiilor orfani».

Din prezentarea vieții și activității lui Filaret reiese că el înscrie o pagină luminoasă în istoria Bisericii și a culturii românești, ca și marele său dascăl, mitropolitul Grigorie II.

Concluzii. *Strădaniile cărturărești în cuprinsul Mitropoliei Ungrovlahiei au fost continuate, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, de vlădicii de atunci. Între ei se impune figura luminoasă de cărturar, patriot și cîrmuitor sufletesc a mitropolitului Grigorie II. Nu mai puțin vrednice de pomenire sînt și ostenelele urmașilor săi, Cosma Popescu și Filaret, atît ca episcopi cît și ca mitropoliți.*

BIBLIOGRAFIE

Izvoare. GHENADIE (ENACEANU) CRAIOVEANU, *Condica Sîintă*, București, 1886, XXVI + 418 + XIV p. (retipărire din B.O.R., VII, (1884), an. IX (1885) și an. X, (1886); ILIE CORFUS, *Însemnările Androneștilor*, București, 1947; IOAN BIANU și NERVA HODOȘ, *Bibliografia românească veche*, tomul II (1716—1808), București, 1910, 571 p. și tomul IV, *Adăogiri și Îndreptări*, București, 1944, XII -j- 375 p.

Lucrări generale. GH. M. IONESCU, *Istoria Mitropoliei Ungrovlahiei*, voi. II (1708—1787), București, 1914; NICULAE ȘERBANESCU, *Mitropoliții Ungrovlahiei*, în B.O.R., LXXVII, 1959, nr. 7—10, p. 793—807; MIHAI MANOLACHE, *Biserica din Țara Românească în timpul domnitorului Alexandru Ipsilanti (1774—1782)*, în B.O.R., an. LXXXIV, 1966, nr. 7—8, p. 808—835.

Lucrări speciale. IOAN RĂUȚESCU, *Două acte priyitoare la mitropolitul Filaret I*, în B.O.R., XLIV, 1926, nr. 2, p. 69—71; IOAN RĂUȚESCU, *O carte de judecată a mitropolitului Filaret*, în B.O.R., XLIV, 1926, nr. 4, p. 179—181.

GHEORGHE SOARE, *Titlul de «locțiitor al Cezareei Capadochiei purtat de mitropolitul Ungrovlahiei*, în S.T., an. XII, 1960, nr. 5—6, p. 369—380; LUCIAN FLOREA, *Activitatea culturală a mitropolitului Grigorie al H-lea*, în S.T., an. XV, 1963, nr. 3—4, p. 220—231.

I. C. FILITTI, *O lămurire despre mitropolitul Munteniei Cosma Popescu și biserica din Ursoaia (Buzău)*, în B.O.R., an. LI, 1933, nr. 5—6, p. 200—205; IOAN VASILE VOINEA, *Cosma Popescu mitropolitul Ungrovlahiei*, în B.O.R., XCIII, 1975, nr. 3—4, p. 447—455.

MELCHISEDEC (ȘTEFĂNESCU), *Schițe biografice din viața mitropolitului Ungrovlahiei Filaret II (1792) și ale altor persoane bisericești contemporane cu dînsul*. Roman, 1886, 69 p. (și București, 1887, 59 p.); N. IORGA, *Viața unui mitropolit de altă dată : Filaret al H-lea. După registrul său inedit de scrisori*, în «Convorbiri Literare», an. XXXV, 1901, p. 999—1009 și 1101—1137.

T. G. BULAT, *Monahul bucureștean Grigorie ajuns mitropolit al Sidiei și candidat la întiitul scaun bisericesc al Țării Românești*, în B.O.R., LXXXVII, 1969, nr. 5—6, p. 573—583; T. G. BULAT, *Tipografia Mitropoliei Bucureștilor în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, în B.O.R., LXXXVII, 1969, nr. 7—8, p. 791—816.

LVII

MITROPOLIA UNGROVLAHIEI N ULTIMELE TREI DECENII ALE REGIMULUI FANARIOT

În ultimele trei decenii ale regimului fanariot în Țara Românească, cele trei scaune vlădicești au fost ocupate numai de ierarhi greci: mitropolitii Dositei Filitti, Ignatie și Nectarie la București, episcopii Ieremie și Galaction la Râmnic și Costandie Filitti la Buzău. Românizarea acestora începe abia în anul 1819, când doi ierarhi greci au fost nevoiți să se retragă din scaunele lor. Tot în această perioadă observăm un amestec vădit al autorităților țariste ruse în problemele bisericești, în timp ce Țara Românească și Moldova se aflau sub ocupație militară rusă (1806—1812). Ca fapt pozitiv, notăm înființarea unei noi Episcopii, la Argeș, în 1793, primul ei titular fiind un român, Iosif, ierarh cu o aleasă formație cărturărească.

Mitropolitul Dositei Filitti. După retragerea mitropolitului Filaret a scaunului, membrii Divanului domnesc au ales în locul său pe episcopul Dositei Filitti al Buzăului (25 septembrie 1793). Alegerea s-a făcut desigur la dorința noului domn Alexandru Moruzi, pe care Dositei, episcop la Buzău, îl întâmpinase la intrarea în țară. Obținându-se în urma înnoșterii patriarhului Neofit VII, noul întâistătător al Bisericii din Țara Românească a fost înscăunat la 11 octombrie 1793, de către fostul mitropolit Filaret.

Dositei Filitti se trăgea dintr-o familie preoțească din Pogdoriană, tatăl fiind grec, iar mama albaneză sau — după unii — vlahă (scutită Curt sau Curți). S-a călugărit în mănăstirea Mîntuitorului în locul său natal, sub numele de Dositei, de unde a trecut la mănăstirea Proorocul Ilie din Zița. A studiat la Zița și în orașul învecinat Iași, ambele fiind vechi centre de cultură grecească.

A venit apoi în Țara Românească, așezându-se la mănăstirea Sfîntului Ioan cel Mare din București (azi dispărută), închinată mînăstirii Proorocul Ilie din Zița, ajungînd de tînăr arhimandrit și egumen (c. 1764).

pregătirea sa cărturărească și activitatea sa l-au impus curînd nu numai în fața compatrioților săi, ci și a românilor. Astfel, în timpul războiului ruso-turc din anii 1768—1774, a îndeplinit anumite misiuni diplomatice pe lângă autoritățile rusești. În ultimii ani ai vieții lui Grigorie II, a îndeplinit slujba de «logofăt» (director) al cancelariei Mitropoliei Ungrovlahiei.

Datorită îndelungatei sale activități în Țara Românească, arhimandritul Dositei a fost socotit vrednic să fie ridicat pe scaunul vlădiresc de la Buzău, în urma alegerii episcopului Cosma ca mitropolit (1787). În această nouă demnitate, deși a păstorit în împrejurări grele, tocmai în timpul războiului ruso-austro-turc din 1787—1792, a izbutit să se impună ca un bun organizator și cîrmuritor. În 1793 a fost ales mitropolit, în împrejurările pe care le-am arătat.

La 18 octombrie 1793, s-a hotărît în Divan înființarea unei noi Episcopii, la Argeș, cu jurisdicție peste județele Argeș și Olt. Mitropolia a rămas cu județele Ilfov, Ialomița, Prahova, Dîmbovița, Vlașca, Teleorman și Muscel.

Dintre multiplele aspecte ale activității mitropolitului Dositei, vom reține, în primul rînd, grija sa neconținută pentru îmbunătățirea situației materiale a preoțimii de mir. Era obiceiul ca la venirea în scaun a unui nou mitropolit sau episcop, preoții din eparhia respectivă să plătească o dare, numită «ploconul cîrjei», ajungînd cu timpul la 13 lei, sumă destul de mare pe atunci. Dositei a hotărît — îndată după înscăunare, — să fie redusă la jumătate.

Datorită abuzurilor care se făceau la hirotonii, mitropolitul a obținut, se pare tot în același an, un hrisov de la domnitorul Alexandru Moruzi, prin care se prevedeau anumite restricții privitoare la hirotonii, spre a nu spori în chip inutil numărul preoților. Astfel, se prevedea ca de aici înainte candidații la preoție «să aibă adevărîță de la toți sătenii lui, cum că este trebuință de preot la acea biserică». Credincioșii erau îndatorați să dea mărturie și asupra moralității candidatului la preoție și a soției sale.

În anii următori, a luat alte măsuri pentru disciplinarea și instruirea clerului, rînduind inspectori (proistoși), care să cerceteze starea bisericilor și pregătirea preoților, fie pentru București, fie pentru restul țării. Îndatora pe preoți să întocmească registre de nașteri și decese.

Deși era grec, Dositei Filitti a căutat să pună capăt numeroaselor abuzuri ale egumenilor greci. Astfel, în 1794 ruga pe domn să interzică închinarea mînăstirii Vieroș la Muntele Athos, iar în 1798, cerea lui Constantin Hangerli (1797—1799) să se întocmească o «catagra-

» a tuturor călugărilor străini veniți în Țara Românească, urmînd egumenii să-și ia răspunderea pentru cei din mînăstiri, iar cei fără Dății să fie trimiși la locurile de unde au venit.

Mitropolitul Dositei s-a dovedit un ierarh cu multă înțelegere a de nevoile păstoriților săi. Astfel, în 1794, fiind foamete în Țara mînească, a semnat, în fruntea membrilor divanului, refuzul de a mite «zahareaua» cerută de înalta Poartă. Pentru că anii 1793 și 1794 au fost secetoși, mitropolitul a adresat preoților, o pastorală prin care e-i sfătuia să arate credincioșilor că în acele vremuri de foamete năplită aveau datoria de a veni în ajutorul celor aflați în lipsuri suferințe. Prin aceeași pastorală, dezlega pe cei săraci de ținerea stului Patimilor din acel an, cu excepția primei și ultimei săptămîni, precum și a zilelor de miercuri și vineri. În 1798, a avut curajul se împotrivescă deschis intenției lui Constantin Hangerli de a ie noi dări asupra poporului oropsit.

A fost și un bun gospodar, îngrijindu-se de refacerea catedralei ropolitane din București și a vechii «Mitropolii» din Tîrgoviște, cum și de refacerea unor mînăstiri din cuprinsul eparhiei.

Ca om de cultură, mitropolitul Dositei s-a interesat de școli. În itate de președinte al Eforiei școlilor, a stăruit pentru refacerea ilii de la biserica Sfîntul Gheorghe Vechi din București, la care îumit doi dascăli. A refăcut apoi clădirile de la biserica Domnița așa, în care fusese mutată școala de la Sfîntul Sava încă din 1791, punînd ca în cazul cînd aceste clădiri nu vor fi îndestulătoare, ala să poată folosi și clădirile de la biserica Măgureanu, metocul iropoliei. A ajutat pe profesorii școlii de la Sfîntul Sava, care îi de-au unele din lucrările lor.

În același timp, s-a îngrijit de pregătirea clerului. Încă din primii de păstorie hotărîse ca aceia care vroiau să primească taina hioniei, să învețe cel puțin o jumătate de an la Mitropolie. Iar în ii 1797, printr-un hrisov al lui Alexandru Ipsilanti, se hotăra ca la iăstirea Tuturor Sfinților (Antim) din București, «să fie școală de ățătură pentru cei ce vor fi ca să intre în templu preoției din toate rhiile țării». Presupunem, însă, că a lucrat pentru obținerea hriului respectiv episcopul cărturar Iosif al Argeșului, care primise iăstirea Antim drept metoc pentru Episcopia sa. Școala a funcționat ă prin 1847, cînd a fost desființată printr-un «ofis» domnesc.

Mitropolitul Dositei a sprijinit și activitatea tipografică din Bucuti, de sub teascurile căreia au ieșit mai multe cărți de slujbă și de re sufletească. Între cărțile de slujbă menționăm : *Molitvelnicul* 34), *Psaltirea* (1796 și 1806), *Liturghierul* (1797), *Triodul* (1798), *Pen-*

ticostarul (1800), *Slujba Sântului Dimitrie Basarabov* (1801), *Ceaslovul* (1801 și 1806), *Evhologhionul* (1808) și *Orînduiala sfințirii bisericii* (1809). Iar dintre cărțile de învățătură creștinească pot fi amintite : *Pravoslavnică învățătură* (1794, tradusă din grecește — fără să se precizeze după cine — de vel clucerul Dimitrie Fălcoianu), *Carte folositoare de suflet* (1799 și 1800, tradusă din grecește de călugării nemțeni Gherontie și Grigorie), *Chiriadromionul la Evanghelii* al lui Nichifor Theotochis, arhiepiscopul Astrahanului (1801, tradus din grecește, (de aceeași călugări). S-au tipărit apoi mici catehisme pentru folosul credincioșilor (1794 și 1809). Prefețele unora din aceste tipăriri sînt semnate de mitropolit, altele de traducători sau diortositori. La toate cărțile se precizează, în însăși foaia de titlu, că s-au tipărit cu cheltuiala mitropolitului. Așadar, ca și mulți dintre înaintașii săi, Dositei a lăsat o bogată moștenire culturală.

Din foile de titlu și din prefețele acestor tipăriri, ne putem da seama că mitropolitul Dositei a știut să strîngă în jurul său oameni de valoare, pe care i-a pus să lucreze și să tipărească felurite cărți, între ei se remarcă arhimandritul Grigorie Rîmniceanul, — viitor episcop de Argeș — (care semna prefețele unor cărți), călugării Gherontie și Grigorie (cel din urmă devenit mai târziu mitropolit), și alții.

Ca meșteri tipografi au lucrat acum Dimitrie Petrovici Bucureșteanul, Dimitrie Mihailovici Rîmniceanul și mai ales Stanciu Tomovici Bucureșteanul.

Păstorind într-o vreme de mari frămîntări politice-sociale, mitropolitul Dositei n-a rămas străin de acestea. Astfel, prin anii 1801-1802, cînd trupele lui Pasvan-Oglu, pașa din Vidin, făceau numeroase incursiuni de jaf în Oltenia și chiar peste Olt, mitropolitul s-a refugiat în două rînduri la Brașov, împreună cu ceilalți ierarhi și cu o parte din boieri. De aici, ei au adresat mai multe memorii țarului Rusiei și împăratului Austriei, prin care le aduceau la cunoștință jafurile și atrocitățile turcilor, cerîndu-le sprijinul. Devotamentul mitropolitului față de poporul pe care-l păstorea s-a văzut și în 1806, cînd trupele rusești au intrat din nou în țările noastre, rămînînd aici pînă în 1812. În astfel de împrejurări, un grup de ostași turci voiau să dea foc Bucureștilor. Atunci «ca prin minune» — scria cronicarul Zilot Românul (c. 1780 — c. 1850) — mitropolitul Dositei, «cu duh pentru patrie bun», ajutat și de nepotul sau, episcopul Costandie al Buzăului, a scăpat capitala de pustiire, «mai cu vorba mai împărțind bani». La 18 februarie 1808, s-a instituit o «căimăcă-mie», care să conducă țara în lipsa domnului, din care făceau parte și mitropolitul, împreună cu episcopii de Buzău și Argeș. Peste o lună,

st numit în comitetul de patru persoane care să prezideze lucră-Divanului țării.

înlăturarea și «paretisisul» lui Dositei. Ocuparea Principatelor Ro-e de armatele țariste a avut urmări și asupra situației Bisericii itre. Printr-un ucaz al țarului Alexandru I (1801—1825) — adre-Sinodului rus din Petersburg la 27 martie 1808, — mitropolitul riil Bănulescu-Bodoni era numit «exarh al Moldovei și Valahiei», îdînțindu-i-se și conducerea efectivă a Bisericii din Moldova, fi-ă mitropolitul Veniamin Costachi se retrăsese din scaun tot atunci. Noul exarh era român de neam, născut în Bistrița Transilvaniei, -o familie originară din Câmpulungul Moldovei, avînd o aleasă ătire școlară, dobîndită în diferite centre culturale rusești și gre-. A fost, succesiv, profesor la Iași și la Poltava, episcop-vicar de Ier și Akerman (Tighina și Cetatea Albă), pentru cîteva săptămîni >polit al Moldovei (în 1792, în timpul unei ocupații militare ruse), jpolit al Poltavei, apoi al Kievului. Din 1808 pînă în 1812 a con-Biserica din Moldova și Țara Românească în calitate de «exarh» opolia Moldovei a și condus-o efectiv, de la Iași). După pacea de icurești dintre ruși și turci, din 1812, s-a retras din nou în Rusia, diîțindu-i-se apoi conducerea noii Arhiepiscopii a Chișinăului și îului (1813—1821). Prin numirea lui Gavriil ca exarh al Bisericii nești «din Moldova, Valahia și Basarabia», mitropolitul Dositei să lucreze sub «povățuirea și ascultarea» acestuia. Noul exarh făcut o vizită la București, în cursul lunii iulie 1808. Se înțelege întru bătrînul mitropolit o asemenea numire era supărătoare așa la scurt timp, a ajuns la neînțelegeri cu exarhul Gavriil, dar și itoritățile militare ruse în problema veniturilor mînaștirilor în-te, precum și în urma refuzului mitropolitului de a înființa o ;istorie duhovnicească», așa cum înființase Gavriil și la Iași ■— u judecarea abaterilor clerului ș.a.

n cele din urmă, printr-un ucaz *dl* țarului, din 22 noiembrie citit în divanul țării la 15 ianuarie 1810, mitropolitul Dositei nlăturat din scaun și înlocuit cu *Ignatie*, mitropolitul Artei, în Numirea acestuia era contrară vechilor rînduieli ale țării cu pri-la alegerea ierarhilor și constituia un amestec direct al Rusiei e în treburile Bisericii Ortodoxe Române. în ianuarie 1810, Ga-, i organizat «duhovniceasca consistorie» sau dicasteria și la Bucu-în cursul lunilor ianuarie și februarie, s-a întocmit o catagrafie iror bunurilor Mitropoliei, iar la 3 martie Dositei a dat în pri-Mitropolia, cu toată averea ei, exarhului Gavriil. După cîteva a fost trimis la mînaștirea Dobrovăț, în Moldova, dar în cursul

aceleiași luni, i s-a îngăduit să se așeze la mînăsierea Aninoasa din Muscel, apoi la schitul Tîrșor, în Prahova.

La sfîrșitul anului 1812 — probabil la intervenția Austriei — i s-a permis să se stabilească în Brașov. Refuzînd chemarea ce i se făcuse de a-și relua scaunul, bătrînul mitropolit răspundea noului domn Joan Caragea în decembrie 1812, că face «paretisis» de bună voie, fiind prea bătrîn și slăbit ca să mai cîrmuiască Mitropolia. Și-a petrecut restul vieții la Brașov, unde și-a dat obștescul sfîrșit la 14/26 decembrie 1826 — în vîrstă de peste 90 de ani — fiind îngropat în curtea bisericii «grecești» de acolo.

Mitropolitul Dositei Filitti a înscris o pagină luminoasă în istoria Bisericii noastre și prin testamentul său, întocmit la Brașov, cu puțin înainte de moarte. O parte din bunurile sale imobile și din bani erau lăsate unor rude și slujitori devotați, iar restul era lăsat la diferite așezăminte bisericesti, școlare și filantropice. Trebuie remarcat însă că Dositei a lăsat cea mai mare parte a bunurilor sale compatrioților săi. Astfel, erau testate felurite sume — destul de mici de altfel — unor așezăminte din Brașov : azilului de orfani, spitalului militar, școlii grecești, bisericilor romano-catolică, luterană, ortodoxă grecească și ortodoxă românească din Șchei (numai 10 galbeni, dar și aceștia cu îndatorirea de a fi pomenit). Alți bani lăsa mînăstirilor din Grecia, în primul rînd bisericii Sf. Ioan Teologul, unde erau îngropați părinții săi, pentru răscumpărarea grecilor robiți, pentru măritarea de grecoace sărace. Noului spital Filantropia din București îi lăsa 12.000 de galbeni, iar restul—pentru diferite opere de binefacere, după, cum va socoti Epitropia instituită de el (formată numai din greci). Lăsa apoi 8.000 de galbeni pentru cumpărarea unor proprietăți (moșii) în Țara Românească, din venitul cărora să se plătească doi profesori la școlile din Pogdoriană și Zița, precum și pentru acordarea de burse unor tineri de neam grec. În sfîrșit, 3.000 de galbeni erau destinați pentru cumpărarea unei moșii, ca din venitul ei să se trimită tineri la studii în Apusul Europei «pentru folosul general al nației». Nu se preciza despre care nație era vorba, însă desigur în intenția lui a fost cea grecească. Se vede că el urmărea ridicarea poporului grec prin cultură, ca astfel să se ajungă -și la emanciparea sa politico-națională.

Epitropia a cumpărat, în 1829, o moșie cu 11.000 de galbeni (deci cei 8.000 și 3.000), la Lunguieții în județul Dîmbovița, din veniturile căreia s-au acordat burse la numeroși tineri pentru studii, fie greci, fie români. Toți au ajuns oameni de seamă în Grecia și România (miniștri, profesori universitari și secundari, medici, juriști, ofițeri etc). Timp de o sută de ani au beneficiat de burse peste 250 de tineri,

Într-un studiu mediu, fie superioare, recrutați din toate păturile sociale. Cu timpul, s-au acordat ajutoare și bisericilor și școlilor din județ, precum și unor tineri de neam român din Epir, ceea ce, în acele vremuri, nu era prevăzut în testament. Așezămîntul cultural al mitropoliei Dositei — care a existat pînă în prima jumătate a secolului XVIII — a contribuit astfel la ridicarea unor oameni de seamă și înființarea unor instituții de asistență socială.

Mitropolitul Ignatie. Arătăm mai sus că prin ucazul țarului din 22 noiembrie 1809, Dositei era înlocuit cu mitropolitul grec Ignatie de Serbia, un sprijinitor al politicii rusești în Balcani, aflat atunci în Petersburg. A sosit la București pe la mijlocul lunii februarie 1810, participa pentru prima oară la ședințele «duhovnicescului consiliu» înființat de exarhul Gavriil. Noul ierarh era originar din orașul Mytilene, din insula Lesbos, din Marea Egee. Călugărit de timpuriu, sub numele de Ignatie (ca mirean era Ioan Babalos), a făcut parte din «marea școală» de pe lângă Patriarhia din Constantinopol, unde la vârsta de 29 de ani (1794) să fie ales mitropolit al Artei a Episcopiei, în Grecia apuseană, cu reședința în Arta. În 1805 a cerut să-și părăsească eparhia, din pricina unui conducător localnic Ali-Pașa din Ianina, refugiindu-se în insulele Mării Ionice, pe atunci ocupate de trupele țariste. Cînd acestea s-au retras din insule, mitropolitul Ignatie a plecat la Petersburg, ca apoi să fie numit mitropolit al Ungrovlahiei.

În această calitate, a fost un sprijinitor al școlii grecești de la Iași și Sava (numită acum «liceu»), pe care a înzestrat-o cu aparatură și cu o bibliotecă. A lucrat pentru înființarea unei «Societăți literare» grecești la București și a sprijinit pe cărturarii greci noi sau din alte părți (cu încurajarea lui s-a editat acum un grecesc la Viena). Sub el s-a întocmit, în 1810, o «catagrafie» a obștii din cuprinsul Mitropoliei Ungrovlahiei, cu indicarea bisericilor, a preoților și diaconilor, precum și a numărului familiilor, hîmb, tipografia n-a lucrat nimic. În 1811 s-a pus problema înființării unui seminar la Snagov, dar Ignatie a dat mînaștirea unui arie grec.

Într-un eseu, numirea unui grec în scaunul mitropolitan, necunoștința limbii române și al obiceiurilor țării, a produs nemulțumiri și neîncredere în preoți și credincioși. De aceea, în februarie 1811, o parte din episcopii țării au cerut înlocuirea lui cu un român, motivînd că pradă țării și pe preoți, că prigonește pe călugări și că protejează mult pe greci. Memoriul lor n-a avut atunci nici o urmărire.

După pacea de la București din 16 mai 1812, Ignatie, care în timpul războiului se arătase devotat rușilor, nu mai putea rămâne în Țara Românească, reîntors sub suzeranitate otomană. De aceea, prin au gust-septembrie în același an, a plecat la Viena care, în secolul a XVIII-lea devenise cel mai însemnat centru al elenismului în întreaga Europă. Aici a stat timp de trei ani, împreună cu marele luptător pentru independența Greciei Ioan Capodistria, mai târziu primul **președinte** al Republicii Grecești (1827). Amândoi au desfășurat o acțiune intensă pentru ridicarea poporului grec prin cultură. Intre altele, au înființat la Viena «Societatea iubitorilor de muze», sprijinit și de unii români, ca Alexandru Scarlat Sturza, moldovean stabilit în Rusia, publicist cu alese preocupări teologice și Zenovie Pop, fiul cunoscutului negustor sibirian Hagi Constantin Pop.

În 1815, Ignatie a părăsit Viena, așezându-se la Pisa, în marele ducat al Toscanei. De aici a sprijinit lupta poporului său pentru libertate și independență națională începută în 1821. A murit la 3 august 1828, la Pisa, fiind înmormântat în biserica grecească din Livorno (în 1962, rămășițele pămîntești i-au fost duse în Mytilene). În Biserica Ortodoxă Greacă Ignatie este socotit ca un mare ierarh, un cărturar iluminist de seamă și un luptător neînfricat pentru emanciparea socială și națională a poporului său.

Mitropolitul Nectarie. Întrucît Dositei Filitti a refuzat să-și reocup scaunul, Divanul domnesc a ales ca mitropolit, la 16 decembrie 1811 pe Nectarie al Rîmnicului, înscăunat în ziua de 18 ianuarie 1812.

Acesta era grec din Moreea, fost econom și arhimandrit al Episcopiei Rîmnicului, iar din 1792 pînă în 1812 episcop tot acolo. Într-o păstorire atît de îndelungată a tipărit doar cîteva cărți, purtînd grija mai mult de cele gospodărești. Se spune că pentru alegerea de mitropolit ar fi oferit domnitorului Ioan Caragea o sumă enormă de bani (750.000 lei); nepotul său Galaction a fost și el ales tot atunci episcop de Rîmnicea.

O primă măsură luată de el ca mitropolit a fost aceea de a urca la 13 lei «ploconul cîrjei», pe care Dositei îl redusese la jumătate (dintr-un izvor contemporan aflăm că Nectarie strîngea bani pentru a-și îmbogăți rudele și pentru ca să ajute Eteria). Alți bani încă! de la preoți pentru școli, deși n-a sprijinit școala superioară de Sfîntul Sava, întemeiată de Gheorghe Lazăr în timpul păstoririi sale (1818). La București n-a tipărit decît o singură carte, un *Molitveln bogat* (1819). Mai mult chiar, Nectarie a renunțat la vechile drepturi ale tipografiei mitropolitane de-a tipări orice fel de cărți, inclusiv c

er laic. Urmarea a fost că la 3 noiembrie 1817, Ioan Caragea un hrisov pentru înființarea unei noi tipografii din Țara Ruscă. Era tipografia «privilegiată» «de la cișmeaua lui Mavro» (lângă biserica cu același nume), prima cu caracter laic în Românească, întemeiată de doctorul Constantin Caracas, stol-Răducan Clinceanu și slugerul Dumitrache Topliceanu.

emulțumirile împotriva lui l-au determinat să se retragă din în primăvara anului 1819, cu condiția să i se dea venitul mîi Sadova, cîte 1.000 de taleri pe lună, precum și cîteva «scu». Evenimentele din 1821 l-au silit să se retragă la Brașov, unde pîna la moarte (-j- 13 septembrie 1825) ,• a fost înmormîntat la a Sfîntul Nicolae din-Șchei.

itropolitul Dionisie Lupu. Dacă în viața politică epoca turco-fana-L luat sfîrșit în 1821, în urma mișcării revoluționare cu caracte-riala-național condusă de Tudor Vladimirescu, în viața Bisericii area grecilor din ierarhia superioară începe cu doi ani mai ie. Acțiunea de «românizare» în viața bisericească era o ur-irească a numeroaselor abuzuri pe care le săvîrșiseră ierarhii ;i mai ales egumenii mînăstirilor închinată, căci scaunele vlă-și mînăstirile închinată erau numai mijloace de îmbogățire greci. După paretisisul lui Nectarie, alegerea în scaunul mi-:an a românului *Dionisie Lupu* apare ca un eveniment deose-o piatră de hotar între două lumi.

ui ales s-a născut în 1769, în casa clucerului Costache Lupu jani (Buzău). Nu se știe unde a învățat carte (poate la școala Buzău), nici în ce mînăstire și-a avut metania. În 1795 era sgumen la mînăstirea Dealu, căreia i-a făcut, în două rînduri, ii radicale, după cum a refăcut și biserica Sfînta Vineri din ște. în 1801, a fost hirotonit episcop titular de Sevastia. A ăturat abuziv din egumenia Dealului, dar numit apoi egumen ă la Tismana, pe care de asemenea a refăcut-o și a cîrmuit-o Inicie.

:eperea sa în treburile gospodărești, dragostea de carte și mai ntimentele sale românești l-au impus în ochii boierilor din națională, care, la 1 mai 18.19, în urma demisiei lui Nectarie, >pus noului domn Alexandru Șuțu (1818—1821), spre a fi ridi-scaunul -de mitropolit al Ungrovlahiei. La înscăunare s-a citit nt festiv întocmit de Gheorghe Lazăr și un alt cuvînt, rostit aiul de cîntări, ieromonahul Macarie.

Dionisie Lupu și-a început activitatea ca întîistătător al Bisericii din Țara Românească cu acte de mare reformă, urmărind românizarea clerului și înlăturarea numeroaselor rele și abuzuri introduse înaintașii săi. O problemă dintre cele mai dificile era aceea a dărilor lăsate în seama Mitropoliei de Dositei, Ignatie și Nectarii. Pentru achitarea lor, Dionisie a fost silit să ceară protopopilor strîngerea «ploconului cîrjei» și a celorlalte dări la care erau îndatori preoții față de Mitropolie. Pentru a se opri orice abuz pe viitor Dionisie a prezentat domnului o «anafora», cu propunerea ca pe viitor mitropoliții și episcopii să nu mai aibă voie să facă împrumuturi pe seama eparhiilor, propunere pe care domnul a întărit-o.

A arătat o deosebită grijă față de starea materială a clerului. Astfel, a încercat să oprească abuzurile care se făceau cu prilejul hirotoniilor, a înlăturat abuzurile protopopilor la încasarea dărilor de la preoți, a intervenit pentru scutirea de dări a fiilor de preoți și preoteselor văduve. În același timp, s-a ocupat de disciplina preotilor. Uneori chema la Mitropolie pe preoții din București, dîndu-] îndrumări în legătură cu îndeplinirea îndatoririlor lor. Îndruma Ț protopopi să fie cu luare-aminte la săvîrșirea cununiilor, căci s întîmpla că de multe ori se cununau a doua oară oameni din aii părți, care erau căsătoriți. În același timp, a luat măsuri pentru îi dreptarea vieții monahale.

A manifestat un deosebit interes pentru problemele școlare-culturale. În calitate sa de președinte al Eforiei școlilor, a sprijinit i Gheorghe Lazăr și școala de la Sfîntul Sava, încercînd să înlătur pe dascălii greci. A deschis la Mitropolie o școală de muzică bis< ricească, în limba română, punînd în fruntea ei pe ieromonah Macarie, căruia îi încredințează predarea cîntărilor bisericești în re mînește, dîndu-i ca ajutor pe Anton Pann. N-a uitat însă nici șcc Iile din vestul țării. De aceea scria protopopilor că a hotărît deseh derea de școli în fiecare oraș, poruncindu-le să caute în fiecai plasă «un dascăl cu bună știință și adăpat atît la învățatura cărț rumânești și la condei, socoteli, cît și la oareșce psaltichie», urmîn ca ei să fie plătiți de Mitropolie. Din cauza păstoririi sale pre scurte, îndrăznețul său plan n-a putut fi realizat. Un alt merit < mitropolitului Dionisie Lupu este acela că a fost primul ierarh mui tean care a trimis tineri la studii în Apus și anume la Universitate din Pisa, spre a deveni profesori. Aceștia erau : Constantin Moroi¹ Simion Marcovici, ieromonahul Eufrosin Poteca și Ioan Pândelee.] erau îndatorați să-și termine studiile în decurs de patru ani și ap<

ujească timp de opt ani ca profesori la orice școală ar fi fost
ti-

Vceeși grijă a arătat și tipăriturilor românești. La 29 iulie 1819, politul Dionisie înainta domnului un memoriu, protestînd că s-a Mitropoliei — în timpul lui Nectarie — privilegiul tipografic al, precum și dreptul de a aviza asupra cărților laice sau bise-i care se tipăreau în Țara Românească. Prin același memoriu, mea ca «tipografia de la Cișmea» să nu aibă îngăduința de a cărți bisericești, iar cele laice să fie înaintate Mitropoliei spre are. Dacă aceste pretenții erau într-un fel neîndreptățite — des ultima — în schimb, mitropolitul făcea o nouă propunere, îl punea într-o lumină foarte favorabilă, arătîndu-l ca un om izonturi largi, dornic de emanciparea poporului său. Solicita să încorde permisiunea să tipărească la" Mitropolie o gazetă «poli-că și filologhicească», în românește și grecește (el îi spunea ;ridă» după numele celui mai vechi ziar grecesc, tipărit la , în 1790—1797 : 'Ecpijfiept?). Mitropolitul cunoștea desigur rolul lal-cultural îndeplinit de ziarele grecești în lupta de eliberare b jugul otoman (la unele era și abonat) și considera că același ir putea îndeplini și un ziar românesc. Dacă ar fi izbutit încermropolitului de-a înzestra cultura românească cu un ziar, toc-i preajma mișcării revoluționare din 1821, desigur viața poli-ocială și culturală a Țării Românești de atunci ar fi avut cele nefăcătoare urmări.

cursul păstoririi sale, au apărut mai multe lucrări, fie în ti-ia Mitropoliei, deși nu era în bună stare de funcționare, dar les în cea «de la cișmea». Cu binecuvîntarea lui au văzut lu-tparului : *Apostolul* (1820), *Penticostarul* (1820), *Psaltirea* (1820), între lucrările teologice și moralizatoare : *Viața Sîntului Vasi-Nou* (1819), tradusă de monahul Isaia din mînăstirea Neamț, e șase pentru preoție de Sfîntul Ioan Gură de Aur (1820) și pentru preoție al Sfîntului Grigorie de Nazianz (1821), în tra-a ierodiaconului Grigorie, viitorul mitropolit ș.a. Cu binecuvîn-li s-au tipărit și cîteva cărți în limba greacă.

ija lui Dionisie pentru cartea tipărită rezultă și din faptul că is la Buda trei tineri, care să învețe meșteșugul tiparului la fia universității de acolo, sub îndrumarea lui Zaharia Carca:unoscut editor de cărți.

ată această activitate — am zice cu adevărat reformatoare — întreruptă de evenimentele din anul 1821. Dionisie Lupu a •arte din «Comitetul provizoriu de cîrmuire» instituit de Ale-

xanclru Șuțu, la 15 ianuarie, cu numai patru zile înainte de moartea sa. Întrucât noul domn impus de turci, Scarlat Callimachi, JIU și-a ocupat tronul, Comitetul a condus în continuare treburile țării. Când Tudor Vladimirescu cu pandurii săi s-au apropiat de București, mitropolitul, însoțit de câțiva boieri, s-au prezentat în tabăra sa de la Cotroceni, îndemnându-l să se împace cu boierii, fapt care a determinat pe acesta să ajungă la un acord cu boierii rămași în București. Mai târziu, mitropolitul s-a arătat favorabil mișcării, fapt care rezultă dintr-un jurământ de credință semnat împreună cu sufraganii săi.

La începutul lunii aprilie, zvonindu-se că se apropie turcii, mitropolitul, cu unii boieri, intenționau să fugă din țară. Au fost opriți însă de Tudor și închiși în casele lui Dinicu Golescu din București, spre a-i semna actele politice. De aici, mitropolitul și ceilalți boieri au adresat Porții un memoriu, cerând restabilirea privilegiilor țării, arătând că mișcarea lui Tudor era îndreptată numai împotriva fanarioților care au jefuit țara. La intrarea turcilor în țară, Tudor eliberează pe mitropolit, pe episcopul Gherasim de la Buzău și pe ceilalți boieri, trimițându-i spre Tîrgoviște. Ei izbutesc să se refugieze la Brașov, părăsind astfel pe Tudor într-unui din momentele cele mai grele ale mișcării sale. Din Brașov, mitropolitul, cu cei doi episcopi și boieri pribegi au trimis mai multe memorii Rusiei, Austriei și Turciei, cerând retragerea trupelor turcești din țară și domn «pămîntean».

După înăbușirea răscoalei, caimacamul Constantin Negri scria tuturor emigranților să se înapoieze în țară. Frământările s-au potolit însă abia după 30 iunie 1822, când a fost numit primul domn român, Grigorie IV Ghica. Acesta a adresat trei chemări mitropolitului Dionisie, spre a se reîntoarce în scaun. Neîncrezându-se în noul domn (de care avea motive să se teamă, căci refuzase să-l despartă de soție, pe când era mare boier), Dionisie i-a răspuns că nu se poate înapoia din pricina bolii sale și a creditorilor care nu-l lasă să plece pînă nu-și plătește datoriile. În urma acestor refuzuri, divanul țării, în decembrie 1822, a cerut domnului să aprobe alegerea unui nou mitropolit. La 4 ianuarie 1823, era ales ierodiaconul Grigorie de la Căldărușani, un smerit călugăr, dar neobosit și priceput cărturar.

Dionisie s-a reîntors în țară abia în februarie 1827, iar în anul următor i s-a dat egumenia pe viață a mînăstirii Dealu, «spre întîmpinarea cheltuielilor casei sale». A administrat mînăstirea printr-un iconom, iar el a rămas să trăiască în casele sale din București. Aici l-a ajuns sfîrșitul la 5 februarie 1831, fiind îngropat «în lăuntru bisericii Sfintei Mitropolii». La înmormîntare a vorbit Constantin Moroiu, unul din bursierii săi din Italia.

Concluzii. După perioada de mari irămintări din cursul toririi ultimilor trei mitropoliți greci din Țara Românească (Doi, Ignatie și Nectarie), la care s-a adăugat și amestecul țarist afacerile noastre bisericești, păstoria lui Dionisie Lupu — deși. rte scurtă — ne apare ca o perioadă nouă, cu reforme îndrăz- e menită să zdruncine adine vechile rînduiei. Prin toate înlăp- ile sale, el a pregătit drumul urmașului său, marele mitropolit gorie Dascălu

BIBLIOGRAFIE

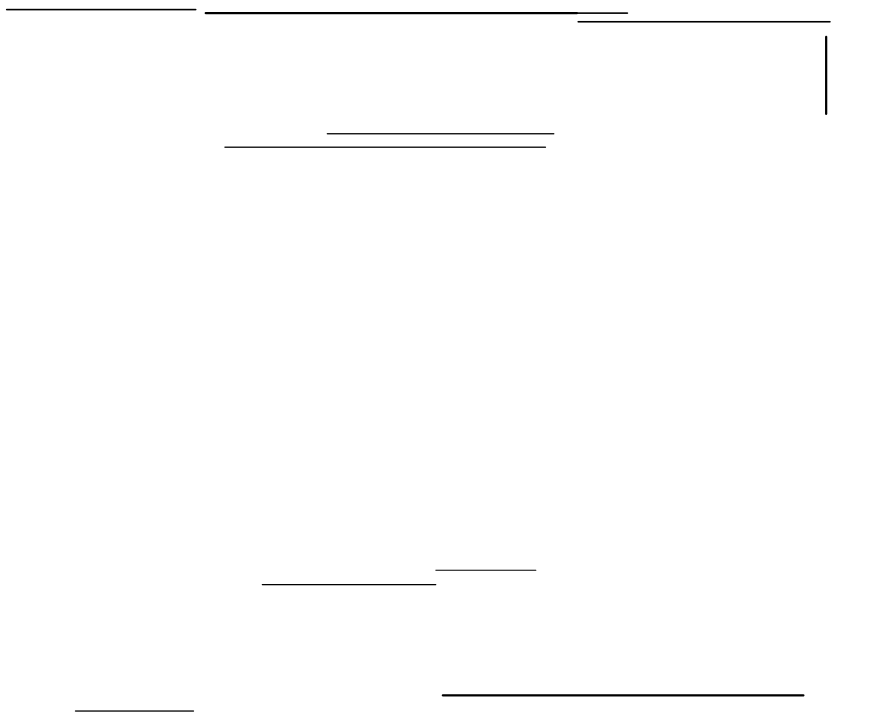
- voare. GHENADIE (ENĂCEANU) CRAIOVEANU, *Condica siintă*, Bucu- S86, XXVI + ^18 + XIV p. (retipărire din B.O.R., VIII (1884), an. IX (1885) 1886); IOAN BIANU și NERVA HODOȘ, *Bibliografia românească veche*, [I (1716—1808), București, 1910, 571 p.; tomul III, fasc. I—II (1809—1817) ti, 1912, VIII + 192 p.; IOAN BIANU și DAN SIMONESCU semnează tom, 'ni—VIII (1817—1830), București, 1936, p. 193—780 și tomul IV, *Adăogiri și ui*, București, 1944, XII + 375 p.; NICULAE M. POPESCU, *Cațagrafia Epar- grovlahiei în anul 1810*, București, 1914, 84 p.; ILIE CORFUS, *Insemnările An 'lor*, București, 1947, 145 p.
- icrări generale. NICULAE ȘERBĂNESCU, *Mitropoliții Ungrovlahiei*, în an. LXXVII, 1959, nr. 7—10, p. 793—807; MIHAI MANOLACHE, *Biserica din imânească în timpul celei de-a doua domnii a lui Alexandru Ipsilanti (3796— n S.T., XIX, 1967, nr. 5—6, p. 347—358.*
- icrări speciale. IOAN C. FILITTI, *Așezămîntul cultural al mitropoli- ositei Filitti de la înființare pînă astăzi 1827—1910*, București, 1910, 200 p.; IRILEANU, *Mitropolitul Dositei Filitti (1734—1826) și așezămîntul său pentru e studii (1827—1937)*, în «Convorbiri Literare», mai-aug. 1927 (și extras, Bucu- 137, 4 p.); ȘTEFAN LUPȘA, *Destituirea și petrecerea în Ardeal pînă la moarte oolitului Ungrovlahiei Dositei Filitti*, în R.T., an. XX, 1930, nr. 9—10, p. 318—
- G. BULAT, *Precizări cu privire la detronarea mitropolitului Dositei Filitti lunaiea lui Ignatie de Arta de către ruși (1809)*, în «Arhivele Basarabiei», 1930, nr. 2, p. 159—176; CONSTANTIN N. TOMESCU, *Iarși despre detro- nitropolitului Ungrovlahiei Cositei Filitti*, în «Arhivele Basarabiei», an. IV, ■ 3, p. 169—178; I. C. FILITTI, *Șapte scrisori păstorești de la mitropolitu: Filitti din anii 1793—1795*, în B.O.R., an. LII, 1934, nr. 9—10, p. 632—645 is, București, 1934, 15 p.); IANCU ANASTASESCU, *Date noi despre fericitul omenire marele ierarh Dositei Filitti, mitropolit al Ungrovlahiei 1793—1810* XXVII, 1968, nr. 9—10, p. 1019—1028.
- INSTANTIN N. TOMESCU, *Exarhul Gavriil și mitropolitul Ignatie al Ungro- 1810*, în «Arhivele Basarabiei», an. II, 1930, nr. 2, p. 177—185. IORGA, *Mișcarea națională munteană contra mitropolitului grec Ignatie. Un lin luptele noastre naționale*, în B.O.R., an. LIV, 1936, nr. 11—12, p. 657—667! 3ULAT, *O conspirație boierească contra 'mitropolitului Ignatie Grecul al ahiei (1811)*, în «Arhivele Basarabiei», an. VII, 1936, nr. 2—3, p. 1—20; an. IX, ■ 1—4, p. 55—70; an. X, 1938, nr. 1—4, p. 81—96; ALEXANDRU ELIAN, *Pri-itropolitului Ignatie al Ungrovlahiei la Viena*, în «Almanahul parohiei ortodoxe din Viena», pe anul 1965, p. 55—63; EMANUEL G. PROTOSALTIS, *Ignatie itul Ungrovlahiei (1765—1828)*, 2 voi., Atena, 1959—1961 (în grecește) j *Lesbianul mitropolit al Ungrovlahiei (1765—7828). Volum omagial*, Atena, '6 p. (în grecește); IACOBOS, *mitropolitul Mitilenei, Iqnatie din Lesbos itul Ungrovlahiei*, în M.O., an. XXII, 1970, nr. 7—8, p. 621—633.
- G. REGLEANU, *Dionisie Lupu egumen la Dealu și Tismana și arhiereu 'e Sevastia*, în «Revista de Istorie Bisericească», Craiova, an. I, 1943, nr. 2, 4 (și extras Craiova, 1943, 15 p.); EMIL VIRTOSU, *Din viața și activitatea «u/ui Dionisie Lupu*, în M.O., an. VIII, 1956, nr. 4—5, p. 187—199; ILIE ' *Știri noi din timpul pribegiei mitropolitului Dionisie Lupu (1821—7825/*, . an. X, 1958, nr. 3—4, p. 234—239; R(EGLEANU) MIHAIL, *Mitropolitul ^upu*, în M.O., an. XX, 1959, nr. 5—6, p. 255—285.

*Tid/C *v*

5
IUA.CUU

Semnături de ierarhi moldoveni
și munteni din secolul al XVIIU-lea.

Ruinele mînăstirii Sîmbăta de Sus, în Țara Făgărașului, ctitoria lui
Dnstantin Brîncoveanu, distrusă de Habsburgi în a doua jumătate a secolului
XVIII-lea.



Anfimis de la mitropolitul Leon Gheucă al Moldovei (1786) găsit
tr-o bisencă din Transilvania. Azi în colecția Bibliotecii Institutului teologic
universitar din Sibiu.

Biserica Sf. Gheorghe din Iași (vechea Mitropolie), ridicată între anii 1761-176 în timpul păstoririi mitropolitului Gavriil Callimachi, de plan dreptunghiular, fără turlă în planul al doilea actuală, reședință (1902-1907).

Mitropolitul Gavriil Callimachi al Moldovei (1760-1786), gravură în lemn.

Mitropolitul Iacob Stamati al Moldovei (1792-1803), tablou în ulei în biserica Banu din Iași.

în Valea Danului, ctitoria episcopului Iosif al Argeșului, în plan triconc, cu o turlă scundă pe naos, cu un turn clopotniță la intrarea în incintă (1811).



Mănăstirea Cernica - j. Ilfov, vedere generală (sfârșitul secolului XVIII - începutul secolului XIX).

Starețul Paisie de la Neamț
(1722-1794), gravură în lemn din 1817.

Starețul Gheorghe de la Cernica
(fi806), tablou în ulei păstrat în Muzeul
mănăstirii Căldărușani.



**Minăstirea Neamț. Intrarea în incintă (partea inferioară de la Alexandru cel Bun) și clădirile
ei (secolul al XIX-lea).**

Biserica Cuvioasa Paraschiva din Rășinari (1755), de plan dreptunghiular, cu un turn-clopotniță pe latura de vest și cu picturi exterioare.

pucopul Constandie Filitti al
> 0793-1819), tablou în ulei.

Mitropolitul Dositei Filitti al
Ungrovlahiei (1793-1810), tablou în

LVIII

EPISCOPIA RÎMNICULUI ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-LEA ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-LEA

Î,

În prima jumătate a secolului al XVIII-lea, Episcopia Râmnicului a cunoscut vremuri de zăbucium, datorită ocupației Olteniei către austrieci, ca și războaielor austro-turce duse pe pământul Totuși, prin strădaniile vrednicilor episcopi Damaschin Dascălul, Inghentie și Climent, Râmnicul a devenit un însemnat centru cultural tipografic.

În a doua jumătate a secolului, în ciuda deselor războaie pătate pe pământul Țării Românești și a ocupării ei de trupe străine] activitatea cultural-bisericască din Episcopia Râmnicului a cunoscut un mers ascendent, datorită, episcopilor cărturari Grigorie Socoteam Partenie, Chesarie și Filaret. Abia în ultimul deceniu al secolului XVIII-lea și în primele două decenii ale celui următor, această activitate a scăzut în chip simțitor, datorită lipsei de interes a celor doi vlădici greci — unchi și nepot — ajunși la cîrma eparhiei.

Episcopul Grigorie Socoteanu. După retragerea lui Climent din scaun, în locul său a fost ales Grigorie Socoteanu, egumenul mînăștirii Cozia, unul din «ucenicii» episcopului demisionat. Alegerea avut loc în ziua de 8 mai 1748, cînd și-a înaintat Climent parțisanul

Se trăgea dintr-o familie boierească din Oltenia. Tatăl sau, pictarul Gheorghiuță, a avut vreo șase copii, din care unii s-au preotit ori călugărit. Viitorul episcop se născuse în mirenii Radu și îndeplinea nise felurite slujbe publice, între care și aceea de logofăt la vistierie în Râmnic. A fost căsătorit, avînd patru copii. Radu și soția s-au despărțit de bună voie și au intrat în monahism. Noul monah, Grigorie, a rămas pe lingă episcopul Climent al Râmnicului, ajungînd eclesiarh la Episcopie, apoi egumen și arhimandrit la Cozia.

spiscop, s-a arătat ca un bun gospodar și ctitor de lăcașuri ridicat paraclisul Episcopiei, păstrat pînă azi, cu fresce ex-și cu portretul său mural și al altor ctitori, în interior. Se printre ctitorii bisericilor Bunavestire și Toți Sfinții din Rîm-ultima, alături de Hagi Constantin Matache și ieromonahul egumenul Dobrușei). A ajutat, de asemenea, schitul Sară-și s-a îngrijit de efectuarea unor înnoiri la Govora, reia Episcopiei a crescut sub el prin numeroase danii, ca și npărări.. De pildă, a cîștigat pe seama Episcopiei «casele bă-in Craiova, urmînd ca biserica alăturată, Sf. Dumitru — pe tualei catedrale mitropolitane — să poarte numele de «Epis-

lizări remarcabile a obținut mai ales în privința tipăriturilor, nd frumoasa tradiție a înaintașilor săi. Astfel, sub el au apă-urghiemi (1750 și 1759), *Octoihul* (1750 și 1763), *Catavasierul* 753 și 1759), *Psaltirea* (1751, 1764), *Antologhionul* (1752), *Car-bită a Sf. Grigorie Decapolitul* (1753), *Ceaslovul* (1753), *Mo-ul* (1758), *Triodul* (1761). Tot sub el s-a tipărit o *Bucoavnă* «pentru cea dintîi îndrep'tare a coconilor», precum și două ologice. Prima se intitulează *Sveštenstva adecă Preoția, in ce ^ datoria preotul și diaconul să săvirșească tainele bisericesti trebuie să se gătească mai nainte spre lucrarea sfințelor, iar s spre dumnezeiasca Liturghie...* (32 foi, 1749), iar a doua era re polemică a lui Nil arhiepiscopul Tesalonicului, *Carte sau cu dreptre dovediri pentru Vavilonul cel tainuit carele iaste zani* (1760). în sfîrșit, la stăruința mitropolitului Pavel Nena-de la Carloviț, s-a tipărit o *Gramatică slavonă* (1755),. iar la ițea episcopului Sinesie Jivanovici de la Arad (și cu bine-rea lui Pavel Nenadovici), s-a tipărit *Pravila de rugăciuni a r luminătorilor sîrbi* (1761, tot în slavonește). înseamnă că ui Grigorie era în legătură cu mitropoliții sîrbi de la Carloviț iiii din sufraganii lor.

re colaboratorii săi, la tipărirea acestor cărți, se număra iero-il Lavrentie de la Hurezi, care lucrase și în timpul lui Climent. ocupat cu diortosirea tuturor cărților tipărite pînă în 1759 J, iar la Molitvelnicul din 1758 se menționează că «pre alo-este tălmăcirea lui. Semna și prefețele cîtorva tipărituri. între i tipografi trebuie amintiți preoții Mihai, Constantin și Gheor-anasievici, fiii preotului Atanasie Popovici.

alt aspect al activității lui Grigorie îl constituie ajutorul său ic acordat preoților și credincioșilor ortodocși din Transilva-

nia, rămași fără un cîrmuitor duhovnicesc timp de 60 de ani (1701—1761). Astfel, episcopul Grigorie a hirotonit preoți ardeleni, a trimis scrisori de încurajare credincioșilor din Șcheii Brașovului, a adăpostit la Rîmnic pe unii dintre preoții și călugării transilvăneni trecuți în Țara Românească (între alții pe ieromonahul Nicodim, căruia i-a dat o scrisoare de recomandare, cînd a plecat în Rusia). însuși Grigorie, în timpul unei «răzmerițe» (probabil în cursul războiului austro-turc din 1736—1739), a stat o jumătate de an în casa preotului Man din Rășinari lîngă Sibiu. După numirea lui Dionisie Novacovici ca episcop ortodox al Transilvaniei (1761), întreținea corespondență cu acesta.

La 21 mai 1764, probabil din motive politice, episcopul Grigorie s-a retras din scaunul vlădicesc. S-a așezat la Craiova de unde, în 1770, noul domn Manole (Emanuel) Giani Ruset — pus de turci — a așezat pe Grigorie Socoteanu în scaunul mitropolitan din București în locul lui Grigorie II, aflat în fruntea unei delegații la Petersburg. În octombrie 1771, cînd trupele rusești au ocupat pentru a doua oară Bucureștiul, Manole Ruset și Grigorie Socoteanu s-au retras în Oltenia. A murit la 28 decembrie 1777, fiind îngropat în catedrala episcopală din Rîmnic.

Episcopul Partenie. A fost ales după retragerea din scaun a lui Grigorie. Se pare că era originar din Mihăiești-Vîlcea, fost eclesiarh la Episcopie, apoi egumen la Tismana. S-a dovedit un vrednic ierarh, căci sub el s-au cumpărat mai multe bunuri pe seama Episcopiei, i s-au închinat mai multe moșii și metoace (între care și biserica Obedeanu din Craiova, ctitorită cu puțin timp înainte de boierul Constantin Obedeanu).

S-a continuat, de asemenea, activitatea tipografică : *Antologhio-nul* (1766), *'Penticostarul* (1767), *Slujba Simțului Nicodim* (1767, tradusă de episcop din slavonește), *Liturghierul* (1767), *Molitvelnicul* (1768) și *Catavasierul* (1769). Ca meșteri tipografi au lucrat frații Constantin și Gheorghe Atanasievici.

Episcopul Chesarie. Locul lui Partenie (-j- 1771) a fost ocupat, — întâi ca vicar, apoi ca episcop eparhiot —, de arhimandritul Chesarie, eclesiarhul Mitropoliei din București, unul din cei mai străluciți vlădici români din trecutul Bisericii noastre. S-a născut probabil în București, la o dată pe care nu o cunoaștem, ca fiu al zarafului Anghelachi Halepliu. Acest patronim ne duce la presupunerea- ca strămoșii săi erau originari din Alepul Siriei (bunicul sau străbunicul său, hagi Gheorghe Halepliu, amintit în acte începînd cu anul 1693, semna la

■put cu litere arabe). Un frate al său era State Halepliu, ajuns er de arie. A învățat carte la școala domnească din București, e și-a însușit temeinic limbile greacă, latină, rusă și franceză. Orientarea sa intelectuală, interesul cu care urmărea ideile iluiste din Apus, rezultă din corespondența pe care a purtat-o — ca cop'— cu negustorul sibian Hagi Constantin Pop, căruia îi cerea procure un *Dictionnaire raisonnee des sciences, des arts et des iers*, precum și publicațiile : *Mercurre historique, litteraire et poe*, *Journal encyclopedique du libre propagande philosophique* etc. Călugarit probabil la vreuna din mănăstirile din București, — poate Mitropolie — a ajuns în curînd protosinghel și eclesiarh al Mioleiei, dar și unul din colaboratorii lui Grigorie II în acțiunea ipărire a cărților românești. În 1765 traducea în românește volu-aasa lucrare a lui Simion al Tesalonicului, *Voroavă de întrebări ispunsuri*, tipărită la București, avînd două prefețe, una a mitrotului, alta a lui Chesarie. În 1769 făcea diortosirea cărții patriilui Meletie Pigas, *învățătura ortodoxă*, tipărită în grecește, la irești.

În 1770 a făcut parte din delegația Țării Românești — condusă nitropolitul Grigorie — care s-a dus la curtea țarinei Ecaterina ■a la Petersburg, spre a-i prezenta doleanțele țării. În timpul șei delegației în capitala Rusiei, mitropolitul Platon Levșin al "Tvei a rugat pe arhimandritul Chesarie să traducă din rusește în este o cuvîntare a lui-, pe care o rostise la mormîntul lui Petru Mare.

La scurt timp după reîntoarcerea delegației din Rusia, episcopul enie al Rîmnicului a trecut la cele veșnice. Mitropolitul Grigorie credințat atunci conducerea acestei eparhii arhimandritului Ches; , în calitate, de loțiiitor de episcop. Datorită războiului ruso-turc 1768—1774, cînd țările noastre au fost teatrul operațiunilor milialegera de episcop s-a făcut abia' la 26 decembrie 1773. Felul a condus eparhia de peste Olt, timp de doi ani, l-au impus în i tuturor, încît arhimandritul Chesarie a fost ales atunci episcop hiot.

Ca episcop, s-a remarcat mai ales prin activitatea sa culturală, n-a nesocotit nici problemele gospodărești. Astfel, sub el averea :opiei a crescut prin felurite daniile din partea unor credincioși sau cumpărări. Prin îndemnul și cu cheltuiala lui, s-au refăcut ori pictat unele lăcașuri de închinare (schitul Dobrușa, biserica Gău din Craiova, al cărei pomelnic spune că episcopul «au plătit u zugrăvit și au înfrumusețat tîmpla bisericii»). S-au închinat

Episcopiei Râmnicului biserica Sfinții Patruzeci de Mucenici din București, biserica Gănescu din Craiova și altele.

A înființat două școli : una la metocul Episcopiei din București, «cu un dascăl de învățătură românească pentru 12 copii», și una la metocul Obedeanu din Craiova, cu un dascăl de limbă slavonă și altul de limbă greacă.

Dar toate aceste realizări sînt cu mult depășite de cele de ordin cultural-tipografic. înainte de a începe munca de tipărire a Mineielor și a altor cărți de slujbă, Chesarie a refăcut vechea tipografie rîmniceană, aducând materialul trebuitor (plumb, cositor, ulei de in ș.a.) de la Sibiu, prin mijlocirea prietenului său, negustorul și mecenatul Hagi Constatin Pop. De sub teascurile tipografiei renovate au ieșit *Octoiul* (1776), *Triodul* (1777), *Ceaslovul* (1779) și *Psaltirea* (1779). Dar opera de căpătii a lui Chesarie o constituie *Mineiele* pe octombrie-martie, tipărite pentru prima oară în românește, între anii 1776—1779 (pe octombrie în 1776, noiembrie 1778, iar celelalte patru în 1779). Restul Mineielor ■— pe aprilie-septembrie — au apărut sub urmașul său Filaret, toate în 1780.

În legătură cu traducătorii acestor șase Mineie s-au formulat pînă acum mai multe păreri, cea mai acreditată fiind aceea că traducerea ar aparține înșiși episcopilor Chesarie și Filaret, așa cum se arată în foile de titlu. Cercetările profesorului Gabriel Țepelea au stabilit că este vorba de mai mulți traducători și că s-au folosit și o serie de traduceri mai vechi. O primă traducere fragmentară, după Mineiele grecești, a făcut Dosoftei al Moldovei, căci *Viața și petrecerea sfinților* (Iași 1682—1686) nu cuprindea altceva decît textele vieților de sfinți din fiecare zi, luate din Minei (sinaxare). Traducătorii *Mineielor slavo-române* de la Buzău din 1698 (Radu Greceanu și alții, pe care nu-i știm) au preluat o mare parte din textele sinaxarelor traduse de Dosoftei, cu schimbările de limbă necesare, în 1737, a apărut în Rîmnic un *Antologhion*, în limba română, care era un Minei prescurtat, cuprinzînd cîntările, viețile de sfinți și tipicul slujbelor din Mineie, dar numai pentru zilele de duminici, sărbători (reeditate la Rîmnic în 1745 și 1766 și la Iași în 1755). În acest *Antologhion* au apărut și cîntările în limba română (în Mineiele de la Buzău erau în slavonește). Traducerea acestora se datora episcopului Damaschin, care n-a izbutit să le tipărească în cursul vieții, ci au rămas în manuscris, lucru pe care-l mărturisea și ieromonahul Lavrentie în prefață. De aici au fost preluate — cu foarte mici modificări — de Mineiele de la Rîmnic din 1776—1780. înseamnă că în acestea a apărut pentru prima dată în românește numai rîndu-

slujbelor (cîntările) din zilele de peste săptămînă. Presupunem i acestea vor fi fost reproduse tot după traducerea lui Damaschin, moment ce traducătorii Mineiilor au utilizat din plin Antologhio-de la 1737. Cercetînd foile de titlu, prefețele, dar mai ales indile de la sfîrșitul fiecărui Minei, se pot cunoaște numele celor au lucrat la revizuirea traducerilor anterioare și eventual la rșirea unor noi traduceri. Astfel, prefața Mineiului pe octomface precizarea că însuși mitropolitul Grigorie II a colaborat la icerea Mineiilor pe octombrie, noiembrie și decembrie : «N-am tit nici osteneală la tălmăcire, nici cheltuială la tipărire ,• ci la ăcire cînd se putea ușura de grijile duhovnicești, *însuși silin-3 și printr-ai săi ucenici după datorie ajutîndu-se*, iar la cheltu-însuși singur încercîndu-se». Rezultă limpede că a fost ajutat nii dintre subalternii săi (poate de Chesarie și de Filaret, care tunci era arhimandrit la Mitropolie).

D însemnare de la sfîrșitul Mineiului pe octombrie prezintă ca îător la cuvintele limbii românești» pe monahul Rafail din mîrea Hurezi. Note asemănătoare, la sfîrșitul celorlalte 11 Mineie, ată ca «ostenitoriu la scris cu mîna, tocmitoriu și așezătoriu slujprecum se vede după izvoadele celor ce au fost tălmăcitori», ^rodiacul Anatolie de la Episcopie, iar ca. «diortositoriu și toc- "iu la îndreptarea cuvintelor limbii românești» pe același Rafail i Hurezi. Incepînd cu Mineiul pe februarie, pînă în septembrie, și doi «ostenitori» se mai adaugă unul, după cum arată notele i sfîrșit: «s-au îndreptat tălmăcirea acestui Minei din limba eli:ă pre limba românească de dumnealui Iordan biv vel gramma-Capadochianul». La ultimul Minei, pe septembrie, se preciza că care «au îndreptat tălmăcirea acestui Minei» au fost noul epis- "ilaret și ierodiacul Anatolie. «Purtător de grijă» (director) al rafiei era ieromonahul Ioachim de la Mitropolie. Meșterii tipo- au fost Constantin Mihailovici și (Dimitrie Mihailovici, fiii lui ii Atanasievici și unchiul lor Constantin Atanasievici.)in cele de mai sus, rezultă că deși foile de titlu (cu excepția iului pe octombrie) menționează ca traducători pe episcopii Che- și Filaret, adevărul este altul. Din cuvintele ierodiacului Ana- care «a scris cu mîna... după izvoadele celor ce au fost talmă- », reiese că a existat un grup de traducători. Pe lîngă mitropolit iiele pe octombrie-decembrie) și episcopul Chesarie, apoi epis- Filaret (Mineiul pe -septembrie), greul tălmăcirii și al revizuirii cerilor anterioare a fost dus de «*grămăticul*» *Iordan Capado- ui*, precum și de călugării *Anatolie ierodiacul și Raiail mo-*

nahul. Aceștia au folosit traduceri anterioare ale lui Dosoftei, Radu Greceanu și mai ales ale lui Damaschin, adaptându-le și completându-le. Așa cum am arătat mai sus, partea originală a traducerii de la Rîmnicea o constituie cântările din zilele de rînd (care nu apar în Antologhionul din 1737), dar nu putem ști în ce măsură s-au folosit traduceri ale lui Damaschin — de vreme ce nu s-au păstrat — și în ce măsură au făcut traduceri noi «ostenitorii» menționați mai sus.

Toate acestea nu scad cu nimic meritul episcopilor Chesarie și Filaret, care trebuie considerați, înainte de toate, ca inițiatori și îndrumători ai acestei prime ediții integrale a Mineiilor, care a stat apoi la baza Mineiilor de la Buda, din 1804—1805. Aceste Mineii au făcut să se audă pentru prima oară în biserică, în zilele de rînd, slujba românească în totalitatea ei, ceea ce este o realizare de mare însemnătate în viața Bisericii noastre.

O altă contribuție prețioasă a episcopului Chesarie — ca și a urmașului său Filaret, de altfel —, o constituie prefețele celor 12 Mineii. În cele șase prefețe semnate de Chesarie, el lămurește însemnătatea lunii respective, pe teme istorice și mitologice, înfățișează datinile religioase de obîrșie romană păstrate de poporul nostru, împlinirile biblice mai de seamă, precum și sărbătorile ortodoxe din fiecare lună.

În unele prefețe făcea scurte incursiuni în istoria poporului român, aducînd dovezi asupra originii latine a poporului și a limbii noastre, precum și asupra continuității noastre în Dacia. Aceasta dovedește că, deși ne aflăm în plină epocă fanariotă, conștiința națională nu dispăruse, ci mai mult chiar, se urmărea întărirea ei în rîndul maselor largi ale poporului. De pildă, în prefața Mineiului pe noiembrie, constata că există trei epoci în istoria Țării Românești : 1. Epoca războaielor, pe care «locuitorii dachi și gheți» din «Dachia» le-au purtat cu «împărații rîmleni» ; 2. Epoca zidirii mînăstirilor, care începe cu Radu Negru Vodă, pe care-l consideră întemeietorul țării și 3. Epoca culturii sau a tălmăcirii cărților «de pe slavonie pre limba românească», începînd cu Matei Basarab, continuînd cu Șerban Cantacuzino și ajungînd «la desăvîrșită podoabă» sub Constantin Brîncoveanu. El aduce și unele mărturii materiale din fiecare epocă, și anume : urmele podului lui Traian de la Turnu Severin și ale turnului de la Cerneți, mînăstirile țării, între care amintește cu numele pe cele din Cîmpulung și Argeș, precum și unele tipărituri (Pravilele lui Matei Basarab, Biblia lui Șerban și tipăriturile lui Brîncoveanu), arătînd că numai cărțile asigură în timp strălucirea popoarelor.

mai interesantă și cea mai lungă prefață are Mineiul pe tălmăcit «în limba patriei». Citind pe istoricii antici Dio u Meletie Geograful, Chesarie amintește de războaiele lui x Decebal, de colonizarea Daciei cu elemente romane, păprin toți aceștia tradițiile și obiceiurile romane, — ajungînd zia că românii sînt urmașii acelor coloniști. De pildă, schim-i slujba sau de dregători care se săvîrșeau în Țara Româ-I prilejul anului nou, erau socotite de autor ca o perpetuare și obiceiuri romane la începutul anului. De aceea, el exclama ie și fără echivoc : «însă eu dintru aceasta descoperii lucruri : aflu linia neamului românesc din vechi trăgîndu-se, din am al romanilor (vlahi numindu-se după limba slovenească), slavă au strălucit împreună unde ș-au întins și soarele ra-eea continuității este exprimată prin cuvintele : «Iar de la - au supus dachii, plătind ei dajdie la rîmleni... întru această : rîmlenească s-au oblăduit pînă la Radu Vodă Negru...». în Mineiului pe martie românii sînt numiți «strănepoții rîmle-

e puse în lumină de ierarhul rîronicean au pătruns în scurt toate ținuturile locuite de români, fiind apoi dezvoltate de ii transilvăneni. Trebuie subliniat că deși ideea originii ro-poporului și a limbii noastre, cît și cea a continuității le și în scrierile cronicarilor, ele n-au pătruns decît într-un cerc de cititori, întrucît aceste scrieri au rămas inedite.

toate că este vorba de texte traduse, Mineiele de la Rîmnic tă o sinteză a eforturilor de creare a unei limbi bisericești pe baza limbii populare. în adevăr, deși limba lor are un Lracter popular, totuși este unitară, căci se evită regionalis-losindu-se cuvinte de largă circulație, remarcabile prin natu-'arietate și plasticitate. Se remarcă fraze armonioase, natu-topică și construcții arhaizante, specifice graiului bisericesc. țe, se remarcă însă numeroase neologisme, de origine greacă i, dintre care, unele s-au și impus în limba română modernă : , armonie, autonomie, energie, epocă, monarhie, planetă, ti-(de origine grecească), austru, istoric (recte istoriograf), pa-soană, principat, probă, reformă, sferă ș.a. (de origine latină). acesta, pe lîngă ideile înaintate din prefețe, Mineiele de la reprezintă un adevărat monument de limbă românească, o iție de seamă în procesul de formare, de îmbogățire și de e a'limbii române literare.

Prin multiplele aspecte ale activității sale, episcopul Chesarie s-a dovedit un reprezentant de seamă al iluminismului românesc, receptiv la ideile înaintate ale epocii sale. Iar prin accentuarea originii latine a limbii și a poporului român, precum și a continuității sale în Dacia, Chesarie s-a arătat ca un precursor al corifeilor Școlii Ardelene, militând — în plină epocă fanariotă — pentru formarea unei conștiințe naționale românești.

Chesarie a murit pe neașteptate în București, la 9 ianuarie 1780, fiind îngropat în biserica Sf. Patruzeci de mucenici de la metocul Episcopiei Rîmniceului.

Episcopul Filaret. În scaunul vacant a fost ales mitropolitul titular *Filaret al Mirelor*. În acest scop, domnitorul Alexandru Ipsilanti a cerut încuviințarea patriarhului ecumenic Sofronie, pentru a se putea face «mutarea» unui mitropolit la un scaun de episcop. Patriarhul Sofronie și-a dat consimțământul la 3 martie 1780, după care a urmat înscăunarea sa la Rîmniceu.

Ca și înaintașii săi în scaun, s-a îngrijit de starea materială a Episcopiei, prin diferite cumpărări, danii de moșii, închinări de me-toace, obținerea de hrisoave domnești prin care Episcopia era scutită de unele dări. S-a preocupat de soarta școlilor Episcopiei de la București și Craiova. A fost unul din sprijinitorii harnicilor cărturari Grigorie Rîmniceanu, Chiriac Rîmniceanu, Dionisie Ecclesiarhul și Naum Rîmniceanu.

Episcopul Filaret și-a câștigat merite- deosebite prin activitatea sa cărturărească, fiind, în această privință, un vrednic urmaș al lui Chesarie. Chiar în anul înscăunării sale ca episcop, a izbutit să tipărească celelalte șase Mineie, pe lunile aprilie-septembrie. Tipărirea a șase cărți mari într-un an, am putea spune într-un timp record, ne face să credem că traducerea și revizuirea Mineiilor era terminată încă din timpul vieții lui Chesarie. Am arătat mai sus că între «ostenitorii» la îndreptarea tălmăcirii Mineiului pe septembrie era menționat și Filaret. N-ar fi exclus ca Filaret să fi făcut parte dintre acei «ucenici» care l-au ajutat pe mitropolitul Grigorie II la traducerea și la revizuirea vechilor traduceri ale Mineiilor pe octombrie-decembrie, căci pe atunci era arhimandrit la Mitropolie. Filaret a scris și prefața la Mineiele tipărite în timpul său. În general, merge pe linia înaintașului său, arătând însemnătatea lunilor respective, sărbătorile mai însemnate și datinile religioase legate de fiecare. În ce privește originea noastră romană, ea nu mai este subliniată cu atîta limpezime și căldură ca în prefețele lui Chesarie. Doar în prefața Mineiului pe mai

m afirmația : «limba noastră românească se trage din cea latină». în orice caz, are și el, marele merit de a fi continuat editarea acestor șase Mineie, contribuind la românizarea totală a slujbisericești.

afară de acestea, în cursul păstoririi sale s-au mai tipărit urmele cărți de slujbă : *Molitvelnicul* (1782), *Triodul* (1782 și 1784), *ea* (1784 și 1787), *Evangelia* (1784), *Catavasierul* (1784), *Aca-* (1784), *Ceaslovul* (1781, 1784 și 1787), *Penticostarul* (1785), *Anionul* (1786), *Liturghierul* (1787), *Slujba Sf. Stelian* (1787, ediție greco-română), *Octoiul* (1782 și 1788). Prin osteneala au tipărit apoi câteva cărți de învățătură și unele traduceri din Părinți. Astfel în 1781 și 1792 s-a retipărit *Cazania* (pe baza a lui Varlaam și a edițiilor următoare). în 1783 a apărut cartea *Ide filozofești*, o retipărire a ediției de la Tîrgoviște din 1713. lași an a apărut o traducere din Sf. Atanasie cel Mare, sub titlul *synopsis, adică «cuprindere în scurt a ceii vechi și a ceii noi»*, tradusă după o versiune slavonă de Iosif, protosinghelul piei, viitor episcop de Argeș. în anul următor, au fost date la *Cuvintele Sf. Dorotei și Cuvintele Sf. Teodor Studitul*, amândouă «tălmăcite de pre limba cea proastă grecească și îndreptate» scopul Filaret. în sfârșit, o altă carte de seamă tipărită acum *Gramatica* lui Ienachiță Văcărescu, vistiernic și dicheofilax al hiei Ecumenice, sub titlul *Observații sau băgări de seamă asupra gramaticii și onnduielilor gramaticii românești* (1787; în același an a apărut o nouă ediție la Viena). în însăși foaia de titlu se menționează lucrarea s-a tipărit «cu porunca și blagoslovenia» episcopului , căruia îi era și «hărăzită» (dedicată). într-o lungă prefață, pe mulțumirile de rigoare adresate episcopului, Ienachiță Văcărescu amintește și câteva din momentele de seamă din istoria poporului român. De pildă războaiele lui Traian cu dacii, când «au pierit nostru Decheval, căruia i-au dus țapul la Roma și au supus țoastră la schiptrurile romanicești», apoi colonizarea făcută de «în toată Crăia dacilor». Spre deosebire de iluminiștii transilvăneni, Văcărescu arăta că acei coloniști erau oameni «proști (simțitori) și țărani și nu cu știință», care vorbeau latinește «fără gramatică», cum de altfel vorbeau și dacii limba lor. în orice caz, meritul Filaret este acela că a încurajat pe Ienachiță Văcărescu și a imprimat cartea în tipografia sa eparhială. De altfel, cu toate acțiunile lucrării, ea reprezintă, totuși, o manifestare importantă la începuturile lingvisticii românești.

Din cele expuse, rezultă că păstoria lui Filaret a fost deosebit de rodnică în ce privește tipăriturile. În numai nouă ani a tipărit aproximativ 30 de cărți, toate cu cheltuiala sa. De menționat că în 1788 activitatea tipografică a încetat, din pricina războiului ruso-austro-turc din anii 1788—1791, fiind reluată abia în 1792, când s-a pus sub tipar o nouă ediție a *Ceaslovului* și o nouă ediție din Cazanie (în cursul tipăririi acesteia, Filaret a fost ales mitropolit).

Între colaboratorii lui Filaret trebuie pomeniți : ierodiaconul (din 1787 ieromonahul) Grigorie Rîmniceanu, «diortositorul» celor mai multe tipărituri, care semnează și câteva prefete (se pare că a luat locul lui Rafail monahul), protosinghelul Iosif, viitor episcop de Argeș, precum și meșterii tipografi din familia Atanasievici (preotul Constantin Atanasievici, care a lucrat și mai înainte și nepoții săi, frații Dimitrie și Constantin Mihailovici, apoi Gheorghe, fiul celui din urmă), precum și un ieromonah Climent.[^]

După o activitate atât de bogată, Filaret a fost ales mitropolit al Ungrovlahiei la 6 septembrie 1792. Dar după o păstorire de abia un an, a fost nevoit să se retragă din scaun, dîndu-și obștescul sfîrșit în 1794, la mînăstirea Căldărușani. Prin toată activitatea sa el și-a înscris numele între marii vlădici care au păstorit în străvechiul scaun de la Rîmnic.

Episcopii Nectarie și Galaction. Urmașul lui Filaret a fost Nectarie, grec din Moreea, înainte de alegeți iconom și arhimandrit al Episcopiei. Deși a păstorit 20 de ani, totuși nu s-a ridicat la înălțimea înaintașilor săi. S-au tipărit sub el numai câteva cărți : *Molitvelnicul*, *Penticostarul* și *Psaltirea* în 1793, *Apostolul* și *Evangelia* în 1794 (poate pregătite pentru tipar încă din timpul lui Filaret). Abia în 1809 a apărut o *Panihidă*, prin osîrdia lui Dionisie Cozianu, eclesi-arhul Mitropoliei, iar în 1811 un *Octoih*, prin îndemnul și cheltuiala episcopului Iosif al Argeșului (Nectarie nici nu era pomenit în foile de titlu ale ultimelor două tipărituri). În 1806 s-a tipărit la Rîmnic un *Chiriacodromion* în limba bulgară modernă, tradus din slavonește și grecește de episcopul Sofronie de Vrața. Era prima carte tipărită în limba bulgară. În decembrie 1812, a fost ales mitropolit al Ungrovlahiei, oferind o însemnată sumă de bani domnitorului Ioan Caragea și lăsînd Episcopia Rîmnicului cu mari datorii.

;himbul acestor bani, a reușit să asigure alegerea la Râmnic lui său Galaction, fost egumen al mînăstirii Govora. Sub el rit totuși cîteva cărți : *învățătura pentru ispovedanie* (1813), *rul* (1813 și 1817), *Ceaslovul* (1814), *Bucoavna* (1814), *Viața e cel Nou* (1816), tradusă de protosinghelul Rafail, *Psaltirea* (1819), *Acatistul* (1819) și *Minunile Sf. Fecioare Măria*, de Hriteanul ,în traducerea aceluiași Rafail (1820). i 1819, ajungînd la conducerea Mitropoliei Ungrovlahiei Dio-3U, a încercat sa-l înlătore pe Galaction. Dar acesta, prin iriți domnitorului Alexandru Șuțu (1818—1821), a izbutit să nă în scaun (în 1821, cînd Galaction s-a refugiat la Sibiu, el ria împăratului Austriei și cancelarului Metternich că a fă-rii pe seama Episcopiei, întrucît domnul i-a pretins o mare bani). Reîntors la Râmnic după înăbușirea mișcării din 1821, î a mai păstorit trei ani, în ciuda curentului național care tot mai simțit în viața țării. Probabil, determinat de noua iin țară, și-a prezentat demisia, la 12 aprilie 1824, motivînd juns «vîrsta bătrînețelor și slăbiciunea» și că nu mai poate isi» eparhia.

o ne 1 u z ii. *In a^doua jumătate a secolului al XVIII-lea, a Rimnicului a cunoscut o perioadă de maximă strălucire ıla, datorită strădaniilor episcopului Chesarie, vrednic păs-• suflete, priceput diplomat și om de aleasă cultură, propo-or al crezului național între credincioșii săi. Această epocă ălucire a iost continuată și sub urmașul său Filaret, ierarh ^leași preocupări.*

in episcopii cărturari care au păstorit aci, prin colaboratorii aducători, diortositori, meșteri tipografi), prin cărțile tipărite fețele lor originale, prin școlile pe care le susținea, Râmnicul enit acum cel mai însemnat centru cultural al Țării Romă-îndeplinind un rol asemănător celui al mînăstirii Neamț în da sa de maximă înflorire, sub starețul Paisie, și în anii ime-'.rmători. Toată această prodigioasă activitate a decăzut apoi timii ierarhi greci care au păstorit aici.

BIBLIOGRAFIE

Izvoare. Aceleași ca la capitolul: *Mitropolia Ungrovlahiei în ultimele trei decenii ale regimului ianariot*.

Lucrări generale. *Simtă Episcopie a Rîmnicului Noul Severin*, București, 1906, CXXXIV + 395 p.; NICULAE ȘERBĂNESCU, *Episcopii Rîmnicului*, în «M.O.», an. XVI, 1964, nr. 3—4 p. 171—212; AURELIAN SAȘERDOȚEANU, *Tipografia Episcopiei Rîmnicului (1705—3825J*, în «M.O.», an. XII, 1960, nr. 5—6, p. 291—349; ALEXANDRU DUȚU, *Coordonate ale culturii românești în secolul XVIII (1700—1821). Studii și texte*, București, 1968, 398 p.; I. D. LĂUDAT, *Contribuția tipografiei din Rîmnicu Vîlcea la promovarea cărții în veacul al XVIII-lea*, în «M.O.», an. XXVIII, 1976, nr. 5—6, p. 360—369.

Lucrări speciale. GABRIEL COCORA, *O precizare în plus referitoare la genealogia episcopului Grigorie Socoteanu*, în «M.O.», an. XVIII, 1966, nr. 11—12, p. 999—1002; NICOLAE POPESCU-CĂPRENI, *Despre familia episcopului Grigorie Socoteanu*, în «M.O.», an. XXIV, 1972, nr. 1—2, p. 16—25.

MIHAI MANOLACHE, *Viața și activitatea episcopului Chesarie al Rîmnicului (1773—1780)*, în «B.O.R.», an. LXXXIV, 1966, nr. 1—2, p. 129—151; GABRIEL ȚEPELEA, *Mineiele de la Rîmnic*, în «B.O.R.», an. LXXXIV, 1966, nr. 3—4, p. 369—387 (și în voi. *Studii de istorie și limbă literară*, București, 1970, p. 76—102); MIRCEA BASARAB, *Prefeșele Mineiilor de la Rîmnic (1776—1780). Problema originii latine a poporului și a limbii române*, în «M.O.», an. XIX, 1967, nr. 9—10, p. 763—768; NICULAE ȘERBĂNESCU, *Un cărturar iluminist muntean din secolul al XVII-lea : episcopul Chesarie al Rîmnicului*, în «B.O.R.», an. XCIX, 1981, nr. 1—2, p. 87—106.

N. IORGA, *Două plîngeri ale episcopului de Rîmnic Galaction (1821)*, în «An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.», s. II, t. XXXV, 1912—13, p. 159—164.

Meșteri tipografi. DIMITRIE CORAVU, *Meșteri tipografi de la Rîmnic din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și primul pătrar al secolului al XIX-lea*, în «M.O.», an. XIX, 1967, nr. 3—4, p. 247—260.

LIX

EPISCOPIA BUZĂULUI A. DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-LEA ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-LEA

ipă moartea episcopului Metodie (23 martie 1748), scaunul de a a fost ocupat de trei vlădici de neam grec, apoi de un pentru ca în ultimele trei decenii ale epocii fanariote să fie le alți doi greci. Așadar, dintre cinci episcopi care au păstori anii 1748—1819, deci mai bine de șaptezeci de ani, numai 'ost român. Se înțelege că în astfel de condiții, scaunul episcopii la Buzău a pierdut din strălucirea de altădată, mai ales sub cultural-tipografic.

iașii lui Metodie, Primul a fost *Filaret Mihalitzis*. Era egumenăstirea Sfânta Ecaterina din București, închinată Muntelui fiind a fost ales episcop al Buzăului, în martie 1748. A păstorit vara anului 1753, când a fost ales mitropolit al Ungrovlahiei, lui Neofit Cretanul.

scaunul vlădicesc de la Buzău a fost ales egumenul *Antim* de istirea Mărgineni, pe valea Prahovei, închinată tot Muntelui și acesta era grec de neam, cu metania la mănăstirea Sfânta ia din Sinai, care l-a trimis ca egumen la Mărgineni ; în aceașite, a refăcut mănăstirea.

aă o păstorire de ¹aproximativ trei ani, a fost silit să facă :is» din scaunul vlădicesc. La 31 august 1756, s-a întrunit la iti un sinod, în frunte cu mitropolitul Filaret Mihalitzis, încu alți șase arhierii titulari greci și cu episcopul Grigorie So-i al Râmnicului, care au luat în cercetare cazul episcopului de Cei prezenți au întocmit un lung «raport» în românește, în au consemnate toate abaterile lui Antim, precum și pedepsele ite de canoane pentru acestea.

baza învinuirilor din raportul respectiv, — desigur cu încusa domnitorului Constantin Mavrocordat — a fost chemat în

fața acestui sobor de judecată. În situația dată, «socotind că nu va putea sta împotriva», Antim nu s-a prezentat la judecată, ci «dintr-a luiși bună voce și priimință s-au lăsat de episcopie...». Se vede că abaterile erau reale, de vreme ce șapte ierarhi de neam grec — cu încuviințarea unui domn grec — au înlăturat din scaun pe un conațional, în felul acesta, Episcopia Buzăului a scăpat de nevrednicul Antim, ajuns pe scaunul vlădicesc împotriva voinței clerului și credincioșilor. Antim s-a retras la mînăstrea Sfînta Ecaterina din Muntele Sinai, mai tîrziu a revenit în București.

¹ Cel de-al treilea episcop grec de la Buzău a fost *Raiail*, pînă atunci iconom al Mitropoliei ales abia la 12 aprilie 1757. A păstorit la Buzău pînă la 4 septembrie 1763, cînd s-a retras din scaun, «nu însă și din slujba arhierescă». În aceeași lună, participa — ca «proin Buzău» — la alegerea urmașului său Cosma, iar în 1764, la alegerea lui Partenie al Rîmnicului.

Episcopul Cosma Popescu. Viața sa am înfățișat-o în capitolul privind la activitatea mitropoliților Ungrovlahiei în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Fiind protosinghel al Mitropoliei, a fost ales episcop de Buzău, la 30 septembrie 1763.

În cei 24 de ani de păstorire, a izbutit să-și lege numele de o seamă de realizări, care-l așază printre marii episcopi ai Buzăului, în primul rînd, a reluat activitatea tipografică, întreruptă sub cei trei episcopi greci. Astfel, în anul 1767 s-a tipărit b *Psaltire*, iar în 1768 un *Liturghier* și un *Catavasier*. Foile de titlu ale tuturor arată că s-au tipărit «prin osîrdia și cheltuiala iubitorului de Dumnezeu chir Cosma, episcopul Buzăului».

S-a îngrijit de cele două școli de la Episcopie, cea în limba greacă și cea slavo-română. Ultima a fost reorganizată în timpul său, devenind școală românească.

Pe tărîm gospodăresc, a contribuit la sporirea averii Episcopiei, prin felurite cumpărări sau dani de moșii, prin mile domnești (veni tul anual al tîrgului Drăgaica de la Buzău, din 24 iunie, acordarea vinăriciului domnesc de la diferite podgorii ș.a.), prin închinări de schituri.

Sub episcopul Cosma, s-au făcut însemnate lucrări de restaurare în incinta Episcopiei, care era «foarte rău stricată și dărăpănată», în urma devastărilor turcești din timpul războiului ruso-turc din 1768—1774. Cu ajutorul domnitorului Alexandru Ipsilanti, episcopul Cosma a zidit un nou paraclis, a refăcut casele arhieresti și chiliile, a ridicat un corp nou de chilii și diferite dependințe. În același timp, a

estrat catedrala cu numeroase obiecte de cult, majoritatea donații sonale. A terminat lucrările de refacere a mînăstirii Cislău, începe de înaintașul său Metodie, a refăcut schitul Bobocii din fostul eș Saac. El a ctitorit și «biserița... ce easte dinaintea caselor intești» din Flămînzești-Argeș, înzestrînd-o cu toate cele trebuire.

Toate aceste strădanii ale episcopului Cosma au fost unanim ariate, încît, la 9 octombrie 1787, a fost ridicat pe scaunul mitrotan, văduvit prin moartea lui Grigorie II.

Episcopul **Dositei Filitti**. După alegerea lui Cosma ca mitropolit, mul de ia Buzău a fost ocupat de Dositei Filitti, egumenul grec al ăstirii Sfîntul Ioan Mare din București. Alegerea a avut loc la 11 imbrie 1787, împotriva voinței domnitorului Nicolae Mavrogheni 6—'1790). A păstorit în împrejurările grele pricinuite de războiul 'austro-turc din anii 1787—1791. Din noiembrie 1789 pînă în iunie , deci în timp ce Țara Românească se găsea sub ocupație și admi- ■ație-austriacă, a făcut parte din Divanul țării, care la 10 mai 1791 resat delegațiilor rusă și austriacă, aflate la Șviștov, un memoriu, care se cerea autonomia și neutralitatea țării, sub garanția Aus- și Rusiei, alegerea domnului de reprezentanții țării, desființarea elor turcești ș.a.

în pofida împrejurărilor politice nefavorabile în care a păstorit, tei a izbutit, totuși, să lase în urma lui cîteva realizări. Astfel, din)ziția lui s-a alcătuit o condică de documente a Episcopiei, salde la pieire aceste prețioase mărturii ale trecutului. A refăcut ica de la «viile Episcopiei», — despre care azi nu se mai știe ni— cu case de locuit lîngă ea. A contribuit, de asemenea, la refa- i unor chilii de la Episcopie și a unor metoace ale ei. A dovedit lități de bun gospodar, îngrijindu-se de averea Episcopiei, făcînd chiziții de moșii sau alte bunuri.

îpiscopul Costandie Filitti. După alegerea lui Dositei în scaunul 'politan (25 septembrie 1793), s-a străduit să-și lase ca urmaș la a un nepot de soră, Costandie Filitti, fost protosinghel de Mi- lie. Cu ajutorul domnitorului Alexandru Moruzi (1792—1796), a iles episcop, la 29 octombrie 1793, fiind hirotonit a doua zi. La 1 ibrie, domnul înștiința pe ispravnicii din județele Buzău, Saac și ■Rîmnic, aflate sub jurisdicția bisericească a Episcopiei de Bu- :ă a fost ales un nou episcop, «care s-a arătat împodobit cu pro- ală de învățătură și practică», cerîndu-le să-i acorde sprijin și tare.

Noul episcop s-a născut la Zița, în Grecia, ca al treilea fiu al lui Constantin Cremidi și al soției sale Haido, sora lui Dositei. După dorința acestuia, toți cei opt copii ai lor au luat numele său de familie, Filitti. A învățat carte la școala de pe lângă mînăstirea Sfîntul Ilie din Zița, unde s-a și călugărit sub numele de Costandie, în locul celui de Constantin, primit la botez. De altfel, mai mulți membri ai familiei saie intraseră în cinul călugăresc. A fost adus apoi în Țara Românească de unchiul său, care era pe atunci egumen la mînăstirea Sfîntul Ioan Mare, închinată Lavrei Sfîntul Ilie. De aci a ajuns proto-singhel al Mitropoliei.

În cursul păstoririi sale la Buzău, care a durat mai bine de un sfert de veac, episcopul Costandie a desfășurat o activitate multiplă, gospodărească, socială, politică și culturală.

Dintre lucrările sale gospodărești, trebuie să menționăm, în primul rînd, reparațiile făcute la catedrala și reședința episcopală. În cuprinsul eparhiei, a terminat biserica din *Săseni*, începută de înaintașul său, cu case și dependințe, • cu ajutorul lui Dimitrie și Costache Ghica, a refăcut schitul *Găvanele*, metocul Episcopiei, dăruit de un cutremur. A ctitorit apoi o bisericuță de lemn la *Găvanești*, pe moșia Episcopiei. În 1819 a început rezidirea bisericii *Sf. Dumitru* din București, — metocul Episcopiei Buzăului — lucrarea fiind continuată de urmașii săi Gherasim Rătescu și Chesarie. O serie de danii — în obiecte de cult — a făcut catedralei episcopale, mînăstirii Sfîntul Ioan Mare din București și mînăstirii din Zița natală.

Pe tărîm cultural, merită să fie notat faptul că episcopul Costandie a sprijinit toate manifestările culturale și artistice ale vremii, prin școală, tipar, muzică, teatru, pictură etc. În 1814, domnitorul Ioan Caragea (1812—1818) l-a numit în fruntea Eforiei școlilor, alcătuită în scopul reorganizării școlii domnești grecești. S-a îngrijit de asemenea de școala grecească de la Episcopie, care era sub directa sa îndrumare. Printr-o «anafora» a Eforiei școlilor, din 10 decembrie 1817, se cerea să se rînduiască învățători români în toate orașele și în cele 12 județe ale țării, cu îndatorirea ca mitropolitul și sufraganiul lui să găsească dascălii trebuitori. Sub supravegherea episcopului de Buzău se aflau școlile din orașele • Focșani, Rm. Sărat, Mizil, Ur-lați și Vălenii de Munte. Alături de alți cărturari greci, a contribuit la înființarea unui teatru în limba greacă.

Datorită faptului că tipografia de la Buzău nu mai funcționa de aproape o jumătate de veac, a tipărit la Rîmnic două cărți de slujbă : *Psaltirea și Liiurghierul*, în 1817. ;

Iu poate fi trecută cu vederea nici activitatea sa socială, prin rărea celor săraci sau ajunși în nenorocire. Se numără printre eietorii spitalului Filantropia din București — alături de doc-Constantin Caracas, Constantin Darvari și fratele său Silvestru — fiind unul din primii efori. O grijă deosebită a purtat față dtalul Gîrლაși din Buzău (fondat în 1792 de Măria Minculescu), ama căruia a adus un medic italian, apoi unul german, piscopol Costandie a manifestat o atitudine filo-rusă, ajutînd [e rusești aflate în Țara Românească în cursul războiului ruso-din 1806—1812. Pe lîngă spitalul cu 50 de paturi pentru ostașii întreținut de el, trupele rusești în trecere prin Buzău erau hră-;ot din banii săi. Fiind grec de neam, era firesc să ia parte la

de eliberare a poporului său de sub jugul otoman, făcînd parte omitetul revoluționar elenic cu sediul în București. În 1794 era e semnatarii refuzului țării de a trimite zăhărele la Constanti-, în timpul foametei care bîntuia atunci. În anii 1801—1802, în l domniei lui Mihail Șuțu, era pribegit la Brașov, de unde înanemorii către țarul Rusiei, către împăratul Francisc al Austriei :re consulul rus Luc de Kirico, prin care cerea înlăturarea lui în 1806, alături de mitropolitul Dositei, a scăpat Bucureștii, de foc, pe care-l pregăteau turcii.

i 1818 scaunul Țării Românești a fost ocupat de ultimul domn iot, Alexandru Șuțu (*f* 19 ianuarie 1821). Acesta a pus pe cîțiva :i să semneze o plîngere împotriva lui Costandie, învinuindu-l lurite abateri și cerînd «a lipsi din duhovniceasca ocîrmuire a Dpiei pe acest om cu rea viețuire» (27 iulie 1819). În aceeași înnul porunca marelui logofăt Alexandru Ipsilanti să facă harul întregii averi mișcătoare și nemișcătoare a Episcopiei și a astandie, care urma să fie dus la Tismana, «unde să se ție sub pază». Surprins de un astfel de procedeu, Costandie și-a îna-demisia în aceeași zi și s-a refugiat la Mehadia (a și construit o bisericuță).

xtul samavolnic al ultimului domn fanariot a fost reprobat nu i de cler și credincioși, ci și de consului puterilor străine aflați ra Românească. Consulul Rusiei a intervenit în favoarea epis-ni, încît, la sfîrșitul lui august, sentința a fost anulată, permi- ■i-se să se întoarcă la București. Scaunul nu i s-a mai putut da, i doua zi după demisia sa, deci la 28 iulie 1819, s-a făcut ale-unui nou episcop.

upă retragerea din scaun, Costandie a stat un timp la Chișinău, la Brașov, lîngă unchiul sau Dositei, și în sfîrșit, s-a stabilit în

București. Aici a murit, la 8 septembrie 1827, fiind îngropat în biserica Sfântul Dumitru, metocul Episcopiei Buzăului. Din toate acestea, rezultă că episcopul Costandie a desfășurat o activitate multilaterală, pusă în slujba păstoritorilor săi din eparhia Buzăului.

Locul său a fost ocupat de episcopul *Gherasim Rătescu*, fost slujitor al «Mitropoliei» din Tîrgoviște, apoi trăitor la mînăstirea Sinaia, ca arhimandrit, «pămîntean, cuvios, cercat în ocîrmuire».

Păstoria sa a căzut tocmai în împrejurările grele ale anului 1821, cînd a fost nevoit să se refugieze cu mitropolitul Dionisie Lupu la Brașov. Acesta l-a trimis în 1822 în țară, căci în luna noiembrie a aceluia an îl întîlnim ca «epitrop» al Mitropoliei. În scurta sa păstorie la Buzău, s-a îngrijit atît de catedrala episcopală și clădirile din jur, dar mai ales de schitul Rătești, căruia i-a făcut mai multe danii. În ianuarie 1824 s-a retras la mînăstirea Căldărușani, de unde a refuzat să răspundă la chemările noului mitropolit Grigorie Dascăluș (1823—1834) de a-și relua scaunul vlădicesc. («Paretisisul» demisia propriuzisă a înaintat-o la 31 martie 1825). Și-a petrecut restul vieții la mînăstirea Căldărușani, trăind în post și rugăciune, ca un adevărat paisian, pînă în ianuarie 1844, cînd și-a dat obștescul sfîrșit.

Concluzii. Rezultă că Episcopia Buzăului într-o perioadă de peste 70 de ani (1748—1819), a fost păstorită de un singur ierarh de neam român, restul fiind greci. între vlădicii de acum s-au remarcat Cosma Popescu și Costandie Filitti, amîndoi sprijinitori ai activității cultural-tipografice și gospodărești.

BIBLIOGRAFIE

Izvoarele sînt aceleași ca la capitolul privind Mitropolia Ungrovlahiei în ultimele trei decenii ale regimului fanariot.

Lucrări. T. G. BULAT, *Titularii Episcopiei Buzăului în secolul al XVIII-lea*, în «G.B.», an. XXXIII, 1974, nr. 7—8, p. 706—721 (Filaret și Antim); nr. 11—12, 1974, p. 1156—1192 (Rafail și Cosma); an. XXXIV, 1975, nr. 3—4, p. 358—384 (Dositei, Costandie, Gherasim); T. G. BULAT, *Caterisirea unui episcop de Buzău în secolul XVIII*, în «GB», an. XVI, 1957, nr. 8—9, p. 586—592; GABRIEL COCORA, *Episcopul Cosma al Buzăului*, în GB, an. XXII, 1963, nr. 7—8, p. 714—731.

ION C. FILITTI, *Avea episcopului Costandie Filitti*, în «Revista Arhivelor», 4, 1927, p. 156—162; ION C. FILITTI, *Inventarul Episcopiei de Buzău, metoacelor sale și bisericii Sf. Dumitru din București Ia 1819 și 1825*, în «BOR», an. LIII, 1935, nr. 1—2, p. 6—42; GABRIEL COCORA, *Episcopul Costandie Filitti*, în «GB», an. XIX, 1960, nr. 9—10, p. 824—841; GABRIEL COCORA, *Gherasim Rătescu, episcop al Buzăului*, în «GB», an. XX, 1961, nr. 3—4, p. 250—256. A se vedea și GABRIEL COCORA, *Episcopia Buzăului, o vatră de spiritualitate și simțire românească*, Buzău, 1986, 450 p.

Tipărituri. GABRIEL COCORA, *Tipografia și tipăriturile de la Episcopia Buzăului*, în «BOR», an. LXXVIII, 1960, nr. 3—4, p. 286—331; GABRIEL COCORA, *Tipografia de la Episcopia Buzăului*, în voi. *Tipar și cărțurari*, București, 1977, p. 9—105.

LX

ÎNFIINȚAREA EPISCOPIEI ARGEȘULUI. EPISCOPUL IOSIF

titr-o «anafora» a divanului către domnitorul Alexandru Moruzi — 1796), cu data de 18 octombrie 1793, se arăta că noul mitro-Dositei a făcut «problimă... cum că pentru ocîrmuirea biseri-ă și duhovnicească găsește cu cale de a se mai adaogă o episc-scaunului sfintei noastre mitropolii, la care să se dea doao ju-Argeșul și Oltul, și să aibă scaunul de la sfînta mănăstire și rînd după episcopul Buzăului». În același timp, făcea pro-ea de a se încredința conducerea noii episcopii arhierelui ti-*Iosif Sevastias*, un ales cărturar, român de neam. Membrii Diva-au fost de acord cu propunerea mitropolitului, cerînd, la rîn->r, domnului să aprobe înființarea noii episcopii «pentru folosul îsc al obștii» și pentru «podoaba» scaunului mitropolitan. În ?i zi, domnul a întărit anaforaua mitropolitului și a divanului, astfel naștere o nouă Episcopie, cu reședința la Argeș, ca suia a Mitropoliei Ungrovlahiei.

n toate că în propunerea mitropolitului se invoca depărtarea nare a județelor Argeș și Olt de scaunul mitropolitan, adevă-motive care au stat la baza înființării noii Episcopii erau al-Vm arătat în altă parte că mitropolitul Dositei voia sa lase în său la Buzău pe nepotul său Costandie Filitti, protosinghelul)oliei din București, ceea ce a și izbutit. Dar numeroși boieri imeni, însuflețiți de sentimente naționale, voiau ca pe acest să fie ridicat episcopul titular Iosif Sevastias, mult apreciat îtemporani. Se adăuga apoi faptul că și celelalte scaune vlă-erău ocupate tot de ierarhi greci' (Dositei Filitti la București tărie la Rîmnic). Pentru a da satisfacție clerului și credincioși-mâni — dar în același timp și lui Iosif Sevastias — Dositei a înființarea unui nou scaun episcopal pentru el, izbutind, tot-

odată, să asigure și alegerea nepotului său Costandie ca episcop de Buzău.

Deci, ziua de 18 octombrie 1793 trebuie considerată drept data înființării Episcopiei de Argeș. S-a cerut apoi aprobarea Patriarhiei Ecumenice pentru înființarea noii eparhii și «strămutarea canonică» a lui Iosif de la scaunul Sevastiei la cel al Argeșului, pe care patriarhul Neofit VII a și dat-o, la 17 noiembrie 1793. La 13 decembrie 1793, s-a făcut «alegerea canonică» a lui Iosif, când a semnat și mărturisirea de credință, obișnuită în astfel de ocazii, în *Condica Sfântă* de hirotoniri arhieresti.

Gîteva luni mai târziu, la 23 februarie 1794, Alexandru Moruzi dădea un hrisov solemn de înființare a noii eparhii, cu indicarea tuturor privilegiilor cu care a fost înzestrată. În hrisov se făcea un scurt istoric al înființării Episcopiei, cu aprecieri deosebit de elogiase la adresa primului ei întîistătător, episcopul Iosif. Între altele, se preciza că, deși noua Episcopie urmează în rang după a Buzăului, «aflîndu-se mai veche aceea», totuși, cu Iosif se face excepție, acordîndu-i «rînd mai sus» față de episcopul Costandie de la Buzău «și pentru vîrsta sa și pentru căci au fost hirotonisit mai înainte episcop Sevasti și mai vîrtos pentru politica și slujbele sale, atît cele bisericesti, cit și cele politicești cu care ne-am înștiințat că s-au urmat».

Noul ales era român de neam, născut în satul Malaia, în părțile Vîlcii. Părinții lui s-au călugărit spre batrînețe, mama sîrșindu-și viața în schimnicie, la schitul Turnu, ucisă de tîlhari. De mic a intrat în schitul Turnu, ctitoria mitropolitului Varlaam al Ungrovlahiei, unde se pare că a și fost călugărit, apoi a trecut la Cozia, să învețe carte. Probabil l-a avut dascăl pe Rafail, cunoscutul «diortositor» al cărților tipărite la Rîmnic pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, de la care va fi învățat și grecește. Remarcat de episcopul Chesarie al Rîmnicului, l-a luat pe lîngă sine, fiind hirotonit de mai înainte întru diacon, ajutîndu-l probabil și în lucrarea sa de tipărire a cărților bisericesti. Urmașul acestuia, Filaret, l-a hirotonit ieromonah și l-a ridicat la treapta de protosinghel. În același timp, i-a încredințat și egumenia mînăstirii Sfîntul Dumitru din Craiova, care era metoc al Episcopiei Rîmnicului.

S-a remarcat, încă din această perioadă a vieții sale, prin. preocupările sale cărturărești. Astfel, în prefața lucrării Sfîntului Atanasie cel Mare, apărută la Rîmnic în 1783 sub titlul de *Sinopsis*, se spunea că se tipărește pentru prima oară în românește, «prin aducerea aminte a sfinției sale protosinghelului episcopiei chir Iosif». La îndemnul său au fost traduse și alte lucrări teologice, rămase în manuscris; de

cartea *Cămara dreptei credințe* a lui Teofil, episcopul Campaun ucenic al lui Evghenie Vulgaris, tradusă din grecește de Gri-Rîmniceanu, viitor episcop de Argeș, sau *Tilcuirea Psalmilor* Teodoret al Cirului, tipărită mai tîrziu la Buzău, xtivitatea sa l-a impus în ochii tuturor, încît, spre sfîrșitul anu--91, a fost propus — probabil de episcopul Filaret — să fie ri-la treapta arhieriei. Patriarhul ecumenic și-a dat consimțămîntul ales episcop titular pentru scaunul Sevastiei, la începutul anu-mător. A rămas de-acum înainte la București, pe lingă mitro-1 Filaret. După mai bine de un an, în 1793, a ajuns episcop ai ului, în împrejurările pe care le-am relatat.

în multipla sa activitate ca episcop de Argeș trebuie să reți-;n primul rînd realizările cărturărești-tipografice. Neavînd o ti-fie proprie la Argeș, — deși încercase să înființeze una prin —, și-a tipărit cărțile sale în alte centre, din toate cele trei țări lo-de români. Era și aceasta o formă ele manifestare a conștiinței litate națională românească. Pentru tipărirea unora din cărțile a purtat o bogată corespondență cu negustorul Hagi Constantin în Sibiu — ctitorul unei biserici în acest oraș —, din care aflăm ile știri privitoare la întreaga sa activitate de episcop. Hagi Pop ieten și cu fostul episcop Chesarie al Rîmnicului, căruia îi-.tri-material tipografic, iar acesta îi oferea, la rîndul său, unele din urile sale, inclusiv Mineiele. Probabil, după pilda **lui** Chesarie, Pop scria mitropolitului Filaret, prin 1793, că intenționa să reti-ică Mineiele. Dar Filaret și-a dat demisia din- scaunul mitro^ î în toamna aceluiași an, așa că nu s-a mai realizat nimic.

1795, Hagi Pop îi scria lui Iosif al Argeșului, revenind asupra ierii sale de a retipări Mineiele «pentru folosul sufletesc al lui nostru». Planul acestor doi buni români s-a realizat abia >4—1805, cînd au fost retipărite cele *12 Minele* la Buda, «în :a tipografie a Universității de la 'Pesta» (după ediția de la : din 1776—1780), prin purtarea de grijă a medicului oculist 'iuariu-Molnar, fiul preotului Ioan Piuariu zis Tunsu din Sadu >ibiu), cunoscutul luptător pentru apărarea Ortodoxiei în Tran-a. S-au tipărit două rînduri de exemplare, unele pentru Țara iească, altele pentru Transilvania. Erau diferite doar numele :ătorului țării și al mitropolitului, pe foile de titlu (în unele i Filitti, în altele Ștefan Stratimirovici de la Carloviț). Erau re-e și prefețele din Mineiele de la Rîmnice. Din «înștiințarea» **serale** episcopul Iosif al Mineiului pe septembrie, reiese că toate le de traducere sau de tipar strecurate în ediția de Rîmnice

s-au îndreptat «prin oameni cu știința amîndurora limbilor, elinești și românești, și mai mult prin osteneala unui prea cuvios părinte, ce au stătut și ucenic al acelor doi fericiți arhierii» (Chesarie și Filaret). Pare să fie însuși episcopul Iosif. După ediția de la Buda s-au retipărit *Mineiele* la mînăstirea Neamț, în anii 1830—1832 și la Sibiu în 1853—1856.

Tot prin colaborarea episcopului Iosif al Argeșului cu Hagi Constantin Pop, s-a tipărit la Sibiu, în 1796, cartea numită *Alegere din toată Psaltirea*, tradusă după Neofit Peloponezianul, «ca să fie pentru folos neamului românesc», în 1806 au tipărit — tot în Sibiu — *Slujba SI. Niion*, cu prefața lui Iosif, din care reiese că el a revizuit o traducere mai veche pe care o tipărea acum.

Unele din proiectele lor nu s-au putut însă realiza. Astfel în 1796, episcopul Iosif propunea lui Hagi Pop să tipărească *Tilcul Evangheliei*, a lui Teofilact al Ohridei, care era tradusă de doi călugări din Moldova (cunoscuții cărturari Gherontie și Grigorie). Hagi Pop i-a răspuns că nu crede că va putea tipări o asemenea carte în Ardeal, căci în ea «sînt multe cuvinte împotriva latinilor, după cum singur Prea Sfinția Ta îmi scrii...» (s-a tipărit la Iași în 1805). Peste cîțiva ani, episcopul îi propunea să tipărească *Antologhionul*, dar nici aceasta nu s-a făcut. Corespondența lor a continuat, totuși, în anii următori, mai mult în probleme de ordin economic-comercial, căci Hagi Pop era principalul furnizor al episcopului Iosif cu felurite produse meșteșugărești, stofe, alimente, semințe, vopsele (necesare pentru zugrăvitul schitului Sfîntul Nifon și al bisericii mari a lui Neagoe) și altele.

În 1811 a apărut la Sibiu lucrarea *Învățătură de multe științe folositoare copiilor creștinești celor ce vor să învețe și să știe dumnezeiasca Scriptură* (ed. greacă, Viena, 1806), tradusă din grecește de arhimandritul Nicodim Grecianu, cu «cercetarea» episcopului Iosif. Avea și două prefețe-scrisori ale amîndurora, ce și le adresau reciproc¹.

În același an, episcopul Iosif a tipărit *Octoihul* «în crăiască tipografie a Universității din Pesta». La tipărire i-a stat într-ajutor și doctorul Ioan Piuaru Molnar. În prefața episcopului, se arăta că traducerea Octoihului mic a făcut-o episcopul Damaschin al Rîmnicului, iar a slujbelor din zilele de rînd (deci Octoihul, Mare), un arhimandrit Ghenadie, egumen la Cozia, fiind tipărit apoi în mai multe rînduri. Textul noii ediții era îndreptat de «oarecari părinți din mănăstirea Neamțu... procopsiți la învățatura elinească și asemenea rîvnitori pentru folosul de obște». Desigur este vorba de călugării Gherontie și Grigorie. Din aceeași prefață reiese că Octoihul era tipărit

trebuințele bisericilor din toate cele trei țări românești. În rele pentru Transilvania, prefața lui Iosif era înlocuită cu mnată de Ioan Molnar «purtătorul cheltuielilor Octoihului

icelași an a tipărit o altă ediție a *Octoihului*, la Rîmnic, «prin la îndreptarea tâlcuirii și cu toată cheltuiala sa». Prefața avea - himbări neînsemnate față de cea din ediția de la Buda. În uta cu 200 de taleri pe monahul Rafail de la Neamț să tipă- a Brașov cartea intitulată *Ușa pocăinței*.

inii care au urmat, a contribuit la tipărirea câtorva cărți la ea Neamț. De pildă, în 1816 s-a tradus din grecește și a ti- i, «prin osârdia și silința» sa, o carte masivă (cu peste 500 ni), cu câteva traduceri, avînd un lung titlu : 'ETCHOJXTJ tS\p dsttov adecă *Arătare sau adunare pre scurt a dumnezeieștilor dog- credinței... a lui Atanasie de la Păros ...și întrebările cu răs- <e cele theologhicești ale Sîntului Athanasie celui Mare... și oentru împărechiarea și pentru purcederea Prea sîntului Duh... gofan Procopovici arhiepiscopul Novgorodului și Cuvînt pen- zederea Prea Sfîntului Duh... a ieromonahului Macarie Macri. fața episcopului Iosif rezultă că traducerea s-a făcut de către onul Grigorie (viitorul mitropolit al Ungrovlahiei, revăzută Tiandritul Grigorie Rîmniceanul, mai tîrziu episcop de Argeș). *Tîlcuirea pe scurt la antifoanele celor 8 glasuri*, tipărită la în 1817, era tradusă din grecește, la îndemnul său, de iero- l Gherontie, după cum se arată în prefața semnată de priete- stuia, ierodiaconul Grigorie.*

orefața *Noului Testament* de la Neamț, din 1818, se menționa tipărit «cu ajutorul episcopului Iosif și al altor iubitori de hristiani». În 1819 se tipărea la București, «prin îndemnarea» F, o nouă ediție din *Apologia* tradusă de Gherontie monahul i Neamț, în 1816). Traducerea celor *Șase cuvinte pentru preo- ierea Sfîntului Ioan Gură de Aur*, de către ierodiaconul Gri- ipărită la București, în 1820) s-a făcut tot «prin osîrdia» epis- Iosif. În sfîrșit, tot la îndemnul său a fost tipărit *Penticosta- îucurești*, în 1820, după «izvodul cel tîlmăcit de episcopul Da- L», făcîndu-se îndreptările necesare «prin osîrdia și silința» sa. >ervăm deci că episcopul Iosif a fost un adevărat îndrumător 'itășii tipografice din Țara Românească, într-o vreme cînd ti- le de la București, Rîmnic și Buzău nu mai funcționau din i interes a ierarhilor greci care cîrmuiau eparhiile respective.

Același interes a manifestat și față de școli. Astfel, în 1797 a înființat o școală pentru pregătirea candidaților de preoție la mănăstirea Antim din București, care fusese hărăzită, la 22 martie același an, Episcopiei Argeșului, spre a-i sluji ca metoc. În 1812 a încercat — împreună cu Costandie de la Buzău — să deschidă o școală de muzică psaltică la Mitropolie, urmînd să aibă ca dascăl pe renumitul psalt, ieromonahul Macarie. Planul lor însă nu s-a putut realiza. Avea și o școală pe lîngă Episcopie, la Argeș, la care învățau și copii din Transilvania. Alte două școli — patronate de Episcopie — funcționau la Pitești, probabil ia schitul Buliga și la Slatina.

Dar episcopul Iosif n-a nesocotit nici problemele gospodărești. O preocupare însemnată a sa a fost aceea de a restaura și a pune în lumină vechea ctitorie a lui Neagoe Basarab, admirată încă de atunci nu numai de români, ci și de feluriți călători străini care ne vizitau țara. Biserica mînăstirii a fost renovată pe la începutul secolului al XIX-lea. Tot atunci s-au ridicat case noi în jur, două cișmele, precum și un nou paraclis, cu hramul Sfîntului Nifon, în amintirea fostului patriarh de Constantinopol, care contribuise la reorganizarea vieții bisericești din Țara Românească (pe atunci se păstra la Argeș capul și o mînă a Sfîntului Nifon). Biserica și noul paraclis au fost înzestrate apoi cu numeroase obiecte de cult. Toate acestea s-au făcut prin strădaniile episcopului și ale devotatului său iconom Meletie. O mare parte din materialul de construcție le-a fost furnizat de Hagii Constantin Pop din Sibiu.

Episcopul Iosif a arătat o grijă statornică și față de alte biserici din cuprinsul eparhiei sale. Încă înainte de a ajunge episcop, ctitorise o biserică de lemn în satul Brezoi (jud. Vîlcea). Cu ajutorul unui credincios, Ioniță Taftu, a refăcut biserică zisă Bătușari (sau¹ Botușari) din Curtea de Argeș, ctitoria domnitorului Petru Cercel. A refăcut apoi schitul Corbii de Piatră (jud. Argeș), o ctitorie de pe la începutul secolului al XVI-lea, a monahiei Magdalena, fosta soție a lui Hamza banul, metoc al mînăstirii Argeș, apoi al Episcopiei. A ctitorit două biserici de lemn, una în Galeș, alta în Săliște (ambele în jud. Argeș), întemeiate de ciobani din satele cu aceleași nume din județul Sibiu. În 1807, a ctitorit o biserică în satul său natal, la Malaia, pe apa Lotrului (jud. Vîlcea), cu hramul Sfîntul Ierarh Nicolae și Cuvioasa Paraschiva.

Cea mai însemnată ctitorie a sa este însă biserica din Valea Danului, lîngă Curtea de Argeș, cu hramul Sfîntul Nicolae, ridicată

1 1811. A fost ajutat la zidirea ei și de Meletie, iconomul Episcopiei. A mutat aici și vechiul iconostas al bisericii episcopale de Iași. În pisania bisericii, episcopul ctitor interzicea înmormântarea în biserică, precum și în jurul ei la o distanță de patru pași, lăcașurile și jocurile, ospetele și judecățile în curtea ei. •

Lăcașurile și îndemnul său, s-au ridicat — în eparhie — imense biserici, între care se remarcă mănăstirea Stănișoara, înălțată pe la începutul secolului al XIX-lea, de câțiva călugări din Sibiu. Acestei mănăstiri i-a făcut apoi mai multe danii în schimbul schitului Turnu). Starea materială a Episcopiei s-a îmbunătățit prin felurite cumpărări sau danii de moșii.

Între celelalte activități ale sale, amintim cartografierea bisericilor, curțiilor, preoților și călugărilor din eparhia Argeșului făcută în urma dispoziției date de exarhul Gavriil Bănulescu. în 1809,

Gavriil a numit pe Iosif «efor» al mănăstirilor din Țara Românească, iar în anul următor, după retragerea lui Dositei Filitti din Iași s-a încredințat averea Mitropoliei. După plecarea lui Ignatie din țară, Iosif a cîrmuit Mitropolia Ungrovlahiei, în calitate ctitor de mitropolit, pînă la alegerea lui Nectarie (c. aug.— sept. 1812).

În anul 1818, i s-a dat mănăstirea Cozia, cu toate metoacele ei. Iosif domnesc preciza că aceasta era o răsplătire a strădaniilor personale în slujba Bisericii și a țării. În schimb, episcopul Iosif ctitorirea să depună 550 de taleri pe an în folosul școlilor și 1000 la «cutia milosteniilor» și să țină mănăstirea în rînduială.

În 1819, după demisia mitropolitului Nectarie, mulți doreau să-l numească pe Iosif în scaunul mitropolitan. Vîrsta sa înaintată i-a făcut însă îndreptate gîndurile spre Dionisie Lupu, care a și fost ales. În an, la 27 octombrie 1820, o însemnare de pe o veche carte biblică ne dă știrea că «s-au pristăvit Prea Sfinția Sa părintele Iosif al Argeșului și s-au îngropat în mănăstirea Toți Sfinții (n.n.) metoh al Sfintei Episcopii Argeș».

Episcopul Iosif ne apare astfel ca un mare ierarh, care a lăsat în urma sa o bogată moștenire culturală-bisericească. Fiind singurul român de neam român, a fost, de fapt, adevăratul îndrumător al vieții culturale din Țara Românească, în ultimele trei decenii al regimului otoman, continuînd tradițiile cărturărești de la Rîmnic. Mai mult ctitoritor faptul că între anii 1796—1811 scaunul vlădicesc de Iași era vacant, episcopul Iosif a venit și în sprijinul credincioșilor.

șilor ortodocși de aici, prin tipărirea de cărți bisericești la Buda și la Sibiu, unele în ediții speciale pentru Transilvania, cum erau *Miniele* din 1804—1805 retipărite după ediția de la Rîmnici. În același timp, și-a îndreptat atenția și spre noua tipografie de la mînăstirea Neamț, ajutînd la imprimarea cîtorva cărți și acolo.

Bun cunoscător al oamenilor, episcopul Iosif s-a ajutat, în strădaniile sale cărturărești și gospodărești, de «ucenici» și colaboratori devotați, originari din toate «țările» românești. Între ei, trebuie pomeniți în primul rînd bunii și vrednicii români și creștini Hagi Constantin Pop, fiul său Zamfir (Zenovie), care a urmat la conducerea casei de comerț (căruia episcopul i-a purtat de grijă pe cînd învăța carte, la Domnița Bălașa, la București), și doctorul Ioan Piuariu-Molnar, toți din Sibiu. În conducerea treburilor gospodărești la centrul eparhial era ajutat de un arhimandrit Dorotei, originar din Transilvania, de iconomul Meletie, se pare tot un transilvănean, și de alții. Iar în **privința** traducerilor unor lucrări teologice din grecește în românește i-au stat în ajutor cei doi călugări nemțeni : Gherontie (moldovean) și Grigorie (muntean). Deci, prin tipăriturile sale, ca și prin colaboratorii săi apropiați, episcopul Iosif a contribuit la întărirea conștiinței de unitate națională-bisericească a românilor de pretutindeni, pregătind astfel calea pentru înlăturarea elementului «grec» din viața țării.

Personalitate complexă, iscusit îndrumător al vieții culturale-bisericești, ctitor de lăcașuri de închinare și priceput organizator, înflăcărat patriot, episcopul Iosif a fost unanim apreciat de contemporanii săi. De pildă, Gheorghe Șincai scria despre el : «Numai doi români cunosc știind scrie românește : Samuil Clain și Iosif al Argeșului». Iar cronicarul vremii, Zilot Românul, scria că Iosif era «îmbunătățit și cu daruri ca acelea potrivite la un arMpăstor».

Pentru toate acestea, credem că nu greșim dacă-l așezăm pe episcopul Iosif alături de marele său contemporan, mitropolitul Veniamin Costachi, și — implicit —■ în rîndul străluciților ierarhi din trecutul Bisericii noastre.

BIBLIOGRAFIE

Izvoarele sînt aceleași ca la capitolul privind Mitropolia Ungrovlahiei în ultimele trei decenii ale regimului fanariot.

Lucrări. IOAN PANȚURESCU, *Înființarea Episcopiei de Argeș. Iosif, primul ei episcop*, București, 1904, 60 p.; NICOLAE IORGA, *Contribuții la istoria literaturii*

în veacul al XVIII-lea și al XIX-lea. Scriitori bisericești, în «An Acad Rom » s. II, t. XXVIII, 1905—1906, București, 1906, p. 183—240; ȘT BERECHET" Ha Episcopiei Argeșului în 1808, în «BOR», an. XL, 1922, nr 9 p 678—68fi • * BRĂTULESCU, Biserica din Valea Danului, în «MO». an XII IOfin !, p. 88-93 , T. G. BULAT, Din trecutul Episcopiei Argeș', în «GB» an XXI , 5-6, p. 494-505, VICTOR BRĂTULESCU, Hrisovul lui Alexandru M<ÎS îniiințarea Episcopiei Argeș și numirea lui Iosit ca titular al noii enarhii în an. XV, 1963, nr. 11-12, p. 931-936; GEORGE POTRA, Din coespon ledită a unor iețe bisericești din Țara Românească cu Transilvania în veacu XVIII-lea, XIX-lea, în «BOR», an. LXXXVII, 1965, nr 1—2 n 125—1RR *; 12, p. 1097-1146; NICULAE ȘERBANESCU, Episcopii'Argeșului în «MO I 1965 nr. 7-8, p 602-630; GABRIEL COCORA, O inițiativă ā episcopuii Argeș de a înființa tipograiiie, în «M.O.», XVIII, 1966, nr 7—8 p 691—693 • MOLIN, O acțiune editorială comună între Buda și Rîmnic. Tipărirea a două entice a Octoihului din 1811, în «M.O.», an. XXVI, 1974, nr 1—2 p 15—24-JLAT, Mărturii de la Iosil, intiiul episcop de Argeș (1793—1820)' în «MO»' /II 1975, nr. 3-4, p. 264-268; GEORGE POTRA, Din activitatea culturala pulw Iosii al Argeșului, în «B.O.R.», an. XCIV, 1978, nr. 9—10, p. 1164—1171.

LXI

MITROPOLIA MOLDOVEI ÎN ULTIMELE PATRU DECENII ALE SECOLULUI AL XVIII-LEA

Ui

Ultimele patru decenii ale secolului al XVIII-lea au fost tulburate de îndelungatele războaie ruso-turce din anii 1768—1774 și 1787—1791, în cursul cărora țările române au avut mult de suferit, ele fiind ocupate de trupele rusești și devenind teatrul operațiunilor militare. Pe lângă aceste nenorociri, inevitabile în cursul oricăror războaie, se înregistrează și o însemnată pierdere teritorială, și anume partea de nord a Moldovei (Bucovina), anexată la Imperiul habsburgic în 1775. Domnii fanarioți sînt schimbați și acum foarte des de turci, media unei domnii fiind de trei ani. În ciuda acestor instabilități a domnilor, mitropoliții țării rămîn în scaun pînă la moarte, unul din ei, Gavriil Callimachi, avînd o păstorie neobișnuit de lungă (26 de ani). Activitatea tipografică este în creștere, e adevărat nu în ritmul înregistrat în Țara Românească. Viața monahală cunoaște un avînt îmbucurător, datorită strădaniilor călugărilor nemțeni și ale starețului Paisie.

Mitropolitul Gavriil Callimachi. După retragerea lui Iacob Putneanul, domnitorul Ioan Teodor Callimachi (1758—1761) a așezat în scaunul vacant pe fratele său Gavriil Callimachi, fost mitropolit al Salonicului. Acesta se trăgea dintr-o veche familie de răzeși români, Călmașul, fiind fiul lui Toader Călmașul, stabilit în Cîmpulung, unde ridicase o biserică din lemn. Tînărul Gheorghe Călmașul a învățat carte și s-a călugărit la Putna, sub numele de Gavriil. Fratele său, Ioan Teodor, după o ședere îndelungată la Constantinopol, s-a grecizat, schimbîndu-și numele în Callimachi, ajungînd mare dragoman al Porții, în această calitate, a ajutat pe fratele său Gavriil să ajungă arhidiacon al Patriarhiei Ecumenice, iar în aprilie 1745, mitropolit al Salonicului. După ce a ajuns domn al Moldovei și a silit pe Iacob Put-

ui să-și dea demisia, a sfătuit pe Gavriil să accepte scaunul de mitropolit al Moldovei.

[În acest scop s-a cerut și consimțământul patriarhului ecumenic, la 15 aprilie 1760 a aprobat mutarea lui de la scaunul mitropolitan al Salonicului la cel din Iași. În felul acesta, Gavriil Callimachi a devenit din nou în țara sa de origine, lucrând de acum înainte pentru Biserica și al țării sale.

Unul din motivele înlăturării lui Iacob Putneanu din scaun a fost că el nu a putut aproba reintroducerea vâcării. Deși domnitorul și mareșalul — mai ales grecii — se așteptau ca noul mitropolit să dezlege blestemul, totuși, spre surprinderea tuturor, a reușit el. Din această pricină, a căzut în dizgrația fratelui său care, spusele Cronicii atribuite lui Enache Kogălniceanu, «îl căuta țărâșă posomorită». Opoziția mitropolitului și a unor boieri l-au făcut să renunțe la repunerea vâcării, introducând, în schimb, o nouă vâcărime «ajutorință».

În cursul războiului ruso-turc din 1768—1774, mitropolitul Gavriil a fost un om deosebit, de asemenea, un bun patriot, legat de nevoile și suferințele poporului său. Ca unul care trăise între turci și cunoscuse atâtea neplăceri turco-fanariote din țările noastre, a avut o atitudine filorusă. În repetate rânduri, mai ales în cazul unor situații dificile, a apărut cu demnitate interesele poporului și ale «patriei» cuvânt pe care-l folosește foarte des. A cerut, de pildă, dărîmarea lor Brăila și Bender, principalele baze de atac ale tătarilor din vremea împotrivă locuitorilor Moldovei. A întreținut o permanentă relație cu comandanții armatei ruse și chiar cu împărăteasa ruse a li-a.

La sfârșitul anului 1769, a fost trimisă o delegație moldovenească la Petersburg, în frunte cu episcopul Inochentie al Hușilor, spre a cere alinare doleanțele Moldovei în fața împărătesei. Cam în același timp, a fost trimisă și o delegație munteană, în frunte cu mitropolitul Grigorie II, la Petersburg fiind primite de Ecaterina a II-a, în Duminica Floriilor din 1770.

În cursul celor 26 de ani de arhipăstorie, mitropolitul Gavriil a avut o mare influență și în viața culturală a țării, încurajând școlile și activitatea tipografică. Astfel, dintr-un act domnesc din 1762, aflăm că era «a avea purtare de grijă și necontenită cercetare asupra dascălilor să poată avea nevoie asupra ucenicilor să învețe și să-i progreseze cum se cade...», iar pe cei săraci «a-i ocroti, a-i chivernisi de va trebui; pe unii cu leafă, pe alții cu încălțăminte și pe alții cu mâncare, ca nu cumva pentru lipsa lor să lase învățătura». În 1765—

1767, când domnitorul Grigorie III Ghica a reorganizat Academia grecească de la Iași, mitropolitul a fost pus în fruntea episcopilor ei. În timpul ocupației rusești, a căutat să îmbunătățească sistemul de învățământ clin Moldova, purtând, în acest scop, o corespondență cu generalul Rumianțev.

N-a fost neglijată nici activitatea tipografică, deși a fost mult mai slabă decât cea desfășurată la București și Rîmnic, în aceeași perioadă. Cum era și firesc, s-au tipărit mai multe cărți de slujbă : *Evanghelia* (1762), *Ceaslovul* (1763, 1773, 1777), *Molitvelnicul* sau *Evhologhionul* (1764, 1774, 1785), *Catavasieml* (1778). Pe lângă acestea, s-au tipărit și câteva cărți pentru luminarea preoților : *Îndreptarea păcătoșilor adecă învățatură către cel ce se pocăiește, cum se cade să se ispovăduiască* (1768), tradusă din grecește, *învățătura creștinească pentru cei care voiesc a lua vreun cin din cele sfințite și dumnezeiești slujbe* (1770), lucrarea polemică *Alcătuire 'mamită* (1771, traducere din grecește a lucrării rabinului Samuil), *Catihisis sau în scurt Pravoslavnică Mărturisire* (1777), *Prăvilioara, în care să cuprind cele șapte taine bisericesti cu care să se deprindă preoții, mai ales duhovnicii...* (1784) și altele.

În 1781 s-a tipărit o *Pastorală împotriva luxului*, ca urmare a măsurilor de ordin duhovnicesc și social luate de vlădicii țării, în frunte cu patriarhul Avramie al Ierusalimului, aflat, atunci în Moldova. În 1765 a apărut la Iași — în slavonește și românește — cartea intitulată *îndreptarea păcătosului cu duhul blîndețelor*. Cartea s-a tipărit cu binecuvîntarea mitropolitului sîrb Pavel Nenadovici al Carlovițului, fiind «așezată» în cele două limbi de episcopul Vichentie Ioanovici Vidac al Timișoarei, care semna și o prefață. Se pare că sub mitropolitul Gavriil s-a tipărit la Iași și o *Gramatică românească* (1770).

Dintre tipografiile de acum menționăm pe Grigorie Stan Brașoveanul, care a lucrat și sub Iacob Putneanul, dar mai ales pe proto-popul Mihail Strilbițchi, care se intitula și «exarh» al Mitropoliei Moldovei. Acesta se trăgea dintr-o veche familie poloneză de gravori, rusificată la venirea sa în Moldova. Apare pentru prima oară ca gravor într-o carte grecească tipărită la Iași în 1756. După 1777 apare ca meșter tipograf, continuînd să lucreze pînă către sfîrșitul secolului al XVIII-lea, deci și după moartea mitropolitului Gavriil. În 1785 Strilbițchi a înființat o tipografie proprie, înzestrată cu caractere rusești, în care a tipărit — în românește — felurite lucrări : un *Calendar pe 112 ani* (1785), cărți pentru învățarea limbii ruse, cărți populare etc.

O altă latură din activitatea mitropolitului Gavriil care trebuie dențiată este cea gospodărească. Sub îndrumarea lui, s-a ridicat îouă catedrală mitropolitană în Iași, cu hramul Sfintul Gheorghe mită azi «mitropolia veche»), începută încă din anul 1761. Lucră-de construcție au durat aproape zece ani. în interiorul bisericii se păstrează, din timpul lui Gavriil, numai catapeteasma. Preocupă-obișnuite de ordin gospodăresc întregesc multipla activitate deș-irată de mitropolitul Gavriil Callimachi.

Mai amintim și faptul că în cursul păstoririi sale, în 1775, partea lord a Moldovei (Bucovina) a ajuns în stăpînirea Imperiului habs-jic. In urma acestei pierderi teritoriale, Episcopia Rădăuților a de-ît sufragana a Mitropoliei sîrbești de la Carloviț. In 1781 s-a :edat la un schimb de parohii între Mitropolia din Iași și Episcopia lădăuți, potrivit cu modificările de graniță survenite. Nu trebuie uitat nici faptul că mitropolitul Gavriil a fost un cald jinitor al cunoscutului stareț Paisie. în 1763 cînd acesta a venit a Athos cu cei 64 de ucenici ai săi, i s-a dat mînăstirea Drago-la. Iar în 1775, după ocuparea Moldovei de nord de austrieci, ie, cu cei 350 de frați, au primit binecuvîntarea mitropolitului riil să se așeze în mînăstirea Secu, pentru ca în 1779 să i se idințeze și egumenia mînăstirii Neamț, pe care a izbutit ca în rs de numai 15 ani, să o ridice pe culmi noi de viață duhovni-za și culturală.

Vlitropolitul Gavriil a murit foarte înaintat în vîrstă, la 20 fe-rie 1786, după ce a condus Biserica din Moldova timp de 26 de lucru rar pe atunci. A fost îngropat în biserica Mitropoliei cu ui Sfintul Gheorghe, ctitoria sa. Piatra care-i acoperă mormîntul a inscripție, în care sînt prezentate, pe scurt, viața și faptele El rămîne în istoria Bisericii moldovene ca un ierarh de seamă, agoste față de păstoriții săi, pe care a știut să-i apere de exploa-propriului său frate, ca un patriot 'luminat, ca un priceput cîr-t al Bisericii în fruntea căreia a fost rînduit.

litropolitul Leon Gheucă. Moartea lui Gavriil Callimachi a avut "i neplăcute pentru Biserica Moldovei. Bunurile rămase de la el st luate de domnitorul Alexandru II Mavrocordat (1785—1786). elași timp, patriarhul ecumenic Procopie, — bucurîndu-se de iul sultanului și al domnitorului fanariot amintit — voia să im-ca mitropolit pe greul Iacob, egumenul mînăstirii Barnovschi își, care era închinată Sfintului Mormînt. împotriva acestei în-i, reprezentanții Moldovei au trimis un protest la Poartă. în

cele din urmă, moldovenii au izbutit să aleagă în scaunul mitropolitan pe episcopul Leon Gheucă de la Roman. Dar la stăruințele domnului și ale patriarhului, grecul Iacob a ajuns totuși episcop de Roman.

Leon Gheucă se trăgea dintr-o familie de boieri, fusese călugăr la Putna, apoi protosinghel al Mitropoliei. Desigur, cu ajutorul lui Gavriil Callimachi a fost ales episcop de Roman în 1769, urmându-i apoi în scaunul mitropolitan, în martie 1786. Ca episcop și apoi ca mitropolit, a fost preocupat mai mult de probleme cărturărești, fiind bun prieten al învățatului sârb Dositei Obradovici, care l-a și vizitat la reședința sa din Roman.

Se pot spicui câteva aspecte din activitatea sa. Astfel, în 1786, a avut loc o răscoală a celor 10.000 de ieniceri aflați în Moldova, în cursul căreia au început să prade satele și pe locuitori. Îndreptându-se spre palatul domnesc din Iași, mitropolitul Leon a poruncit să se tragă clopotele bisericilor, chemînd poporul la lupta împotriva agresorilor. Atitudinea patriotică a mitropolitului a fost relatată și în corespondența diplomatică a vremii.

Vlădica Leon a încurajat și activitatea tipografică, desfășurată pe atunci de protopopul Mihail Strilbițchi și fiul său Policarp, care au tipărit, la Mitropolie, un *Octoih mic* și o *Pastorală* a mitropolitului, ambele în 1786. Merită să fie reținut faptul că în primele pagini ale Octoihului se află un grupaj de maxime referitoare la rolul învățaturii și la comportarea la curtea domnească, luate după Pildele filosofești traduse și tipărite de Antim Ivireanul în 1713.

A murit în ultimele zile ale lui 1788, fiind îngropat în catedrala Sfântul Gheorghe («mitropolia veche»), ctitoria înaintașului său în scaun. Se pare că după moartea sa, treburile Mitropoliei au fost conduse de cei doi episcopi sufragani, Antonie al Romanului și Iacob Stamatii al Hușilor, căci în prefața *Molitvelnicului* slavon al lui Mihail Strilbițchi, ieșit de sub tipar în august 1789, aceștia sînt numiți «vicarii Mitropoliei moldovenești» (sau locțiitorii nameasnici).

Curînd după aceasta, pe cînd Moldova era ocupată de trupe rusești, a fost rînduit ca «ocîrmuitor» *Ambrozie Serebrenicov*, mitropolitul Ecaterinoslavului (cu reședința la Poltava), membru al Sfîntului Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse. În foile de titlu ale tipăriturilor lui Mihail Strilbițchi din această perioadă (*Psaltirea* 1790, *Apostolul* 1791, *Catavasierul* 1792 și câteva cărți româno-ruse), Ambrozie era numit «ocîrmuitoriu», «țitor de loc» sau «locțiitori, iar Strilbițchi se intitula «protoereu al Moldovei, Valahiei și Basarabiei». În 1790 Ambro-

vizitat mînăstirea Neamț, acordînd starețului Paisie rangul de andrit.

În 26 decembrie 1791, Ambrozie a hirotonit pe arhimandritul *il Bănulescu-Bodoni* ca episcop-vicar de Cetatea Albă și Ti-

Pentru că a trebuit să se retragă tot atunci din Moldova, odată ipele rusești, l-a lăsat pe Gavriil la Iași ca mitropolit, cu apro-

Guvernului și Sinodului rus. Dar noul domn Alexandru Mo-ri ridicat pe mitropolitul Gavriil și l-a trimis la Constantinopol] doar prin intervenția consulului rus, a scăpat de pedeapsa pe yoiâu să i-o aplice turcii, pentru că ocupase un scaun mitropo-ntro țară supusă lor, cu ajutorul rușilor.

xtropolitul Iacob Stamati. La 10 aprilie 1792 patriarhul ecumenic a o gramată celor doi episcopi din Moldova, Antonie al Roma-și Iacob al Hușilor, prin care erau îndrumați să aleagă un nou polit, în locul lui Leon Gheucă. Înseamnă că și Patriarhia Ecu-:ă împărtășea același punct de vedere cu țara, că prin moartea în s-a întrerupt șirul canonic al mitropoliților Moldovei. Gra-respectivă a fost adusă în țară de însuși noul domn, Alexandru zi. A fost ales episcopul Iacob Stamati al Hușilor, înscăunat la nie 1792. Se spune că la alegerea lui a contribuit și sultanul III, care voia să-l răsplătească pentru că în cursul ultimului i, răscumpărase cu banii săi (32 de pungi) 500 de prizonieri pe care i-a trimis la Constantinopol].

•espre noul mitropolit avem date prețioase în cartea prietenului dicului său, sasul Andreas Wolf, tipărită la Sibiu în 1805. Toate le tipărite sau inedite, privitoare la viața sa, arată că era ori-din Transilvania, din părțile Bistriței. O însemnare pe o cruce schitul Pocrov îl arată ca nepot al episcopului Pahomie al Ro-lui. Se trăgea dintr-o familie de țărani sau de preoți, născut în (probabil inițial se numea Strămătiiră). Numele de Stamati se că l-a luat mai tîrziu — poate ca episcop sau mitropolit. A avut mulți nepoți, unul din ei fiind paharnicul Toma Stamati (care unele cărți din dispoziția lui Iacob) și fiul acestuia, poetul Cos-Stamati (c. 1786—1869). S-a așezat de tînr la mînăstirea Neamț, a făcut ucenicie pe lîngă un călugăr cu viață aleasă, ieromo-Ioasaf, fost egumen la Neamț, apoi la alte mînăstiri. A fost ărit sub numele de Iacob (în locul celui de Ioan din botez), la i de 15 ani. Nu peste mult timp a ajuns econom al mînăstirii, — timp de 8 ani — dîchiu (econom) la Mitropolie. Apreciat de politul Gavriil Callimachi, pe care l-a ajutat în administrarea

bunurilor Mitropoliei, ieromonahul Iacob a fost ales episcop la Huși, la 9 decembrie 1782. În cei aproape zece ani de păstorie, a ridicat aici o nouă reședință episcopală și a refăcut clădirile din incintă. S-a ocupat de refacerea stării materiale a eparhiei, sărăcită în urma jefuirii ei de către domnitorul fanariot Alexandru Mavrocordat Delibei. S-a interesat de asemenea și de ridicarea vieții religios-morale a păstoriților săi.

În ce privește activitatea sa ca mitropolit al Moldovei, aceasta poate fi privită sub două aspecte : administrativ-gospodăresc și cultural. Ca și la Neamț și Huși, Iacob Stamati a dovedit și la Iași aceleași calități de bun gospodar. Astfel, a ridicat o nouă reședință mitropolitană, care a slujit în acest scop pînă în primii ani ai secolului nostru, cînd a fost refăcută radical. Aici a făcut și un paraclis, cu hramul Tuturor Sfinților, isprăvit în 1798. Încă din primii ani de arhipăstorie a făcut reparații celor două biserici din incinta Mitropoliei : Stretenia (întâmpinarea Domnului), care exista din 1682, și Sfîntul Gheorghe, ctitoria lui Gavriil Callimachi. A cumpărat mai multe moșii pentru Mitropolie, unele chiar din banii săi. Dobîndește alte moșii de la unii credincioși, pentru altele se judecă sau le stabilește hotarele, împreună cu vecinii. Într-una din prăvăliile zidite de el lîngă Mitropolie, a deschis o farmacie, ceea ce era un lucru **nou** în acele vremuri.

. Mitropolitul Iacob Stamati este ctitorul bisericii Banu din Iași, numită și «biserica mișeilor» sau a «calicilor», după breasla cu acest nume. Biserica a fost ridicată — înainte de 1800 — pe locul unuia mai vechi, din lemn. Se mai păstrează și azi în biserică sa felurite obiecte de cult dăruite de mitropolit, precum și un tablou al său, lucrat în ulei (e zugrăvit și la locul ctitorilor, la intrarea în naos). În testamentul mitropolitului, întocmit cu două săptămîni înainte de moarte, se preciza că biserica a fost zidită din temelie «...atît cu cheltuiala și osteneala noastră, cît și cu cheltuiala și ajutorul a multe obraze cinstite, din boieri și dintr-alți pravoslavnici creștini iubitori de faptă "bună și plăcută lui Dumnezeu». Intre cei care l-au ajutat mai mult la ridicarea bisericii, testamentul menționează, nominal, pe nepotul său, paharnicul Toma Stamati, și pe logofătul Luca Banul. În continuare, arăta că a înfrumusețat biserica «atît de lăuntru cît și din afară cu toate cele trebuincioase podoabe și lucruri», înzestrînd-o cu «felurite proprietăți». Ultima voință exprimată de Iacob Stamati în testament a fost ca biserica ridicată de el să nu fie închinată niciodată Mitropoliei, vreunei episcopii, sau vreunei mînăstiri grecești, ci «să rămîie a patriei», spre a sluji ca lăcaș de închinare credin-

din cartierul respectiv. Hotăra apoi ca la biserică sa slujească preoții, care să fie scutiți de orice «dajdie preoțească», acordat un ajutor bănesc substanțial pentru refacerea schitului

aici trebuie să consemnăm grija sa părintească față de preotul său, medicul Andreas Wolf, scria că multor preoți îi ierta ploconul vlădicesc, altora le dădea ajutoare. Credinșarii, văduvelor și orfanilor ie făcea multe milostenii. «Mai multe de văduve în mizerie și orfani — scria Wolf — au fost ie la inaniție prin generozitatea sa. Fiice de boieri sărace, uoase, au primit de la el daruri de nuntă, de la 10 la 20 de :ără acest sprijin ele trebuiau să rămână necăsătorite. Oriunde nefericiți îi ajuta. Câți flămânzi n-a hrănit și câți goi n-a îm-Toate acestea le-a făcut fără zgomot, fără a-și da aerul unui tor, fără a avea nevoie de mulțumirea celui pe care-l sal-)esigur că Iacob și-a găsit cea mai, înaltă satisfacție în bine-t anume ca niciodată sa nu știe stînga ce face dreapta». Ită latură a activității mitropolitului este cea culturală. Fără 'ut pregătire superioară, totuși a îndrumat și sprijinit activi-Dografică și s-a îngrijit îndeaproape de școlile românești din i, Numele cunoscutului tipograf și gravor Mihail Strilbițchi este întâlnit în foile de titlu ale tipăriturilor ieșene ca în lui Gavriil Callimachi și al urmașilor săi. Probabil nu s-a ițelege cu noul mitropolit (care, de altfel, nu s-a arătat favo- iliticii rusești), căci după 1794 a tipărit câteva cărți dincolo ru, la Dubăsari (un *Bucvar românesc* 1792, un *Bucvar slavon ■easlov românesc* în 1794). apoi la Movilău {*Istoria lui Ale-cel Mare*, în românește, 1796, *Psaltirea*, în românește, 1796 și *ar românesc*, 1800).

primii ani de păstorire, Iacob Stamati a făcut tipografia mi-mă din Iași, astfel că în 1794 a ieșit de sub teascurile ei ro-noralizator al scriitorului spaniol Balthasar Gracian (sec. XVII), *Andronius*, tradus din grecește.

anii următori au apărut felurite cărți de cult sau de învăță-iturghierul (1794), *Psaltirea* (1794), cu o listă cronologică a r Moldovei, cu indicarea anilor de domnie, *Ceaslovul* (1797), *ară adică Molitvelnic în scurt* (1802), *Psaltirea* (1802) și al-i ajutorul mitropolitului au fost tipărite trei cărți ale epis-

Amfilohie al Hotinului, în 1795 : *Gramatica theologhicească*, e geografie, și *Elemente aritmetice*.

între meșterii tipografi notăm pe un ierodiacon Gherasim (pînă în 1795 inclusiv), căruia i se datorează o bună parte din cărțile consemnate aici. Din 1795 apare și un Pavel Petrov (sau Clopotarul), iar în 1802 un ieromonah Macarie. La cărțile tipărite în anul 1794 e trecut ca meșter tipograf un «popa Mihalache tipograf». Presupunem că este Mihail Strilbițchi, angajat de Mitropolie mai mult pentru supravegherea și îndrumarea celorlalți tipografi pe care i-am amintit, formați desigur tot de el și care de aci înainte vor lucra singuri. În orice caz, prin munca de tipograf și gravor pe care a desfășurat-o, Mihail Strilbițchi rămîne personalitatea centrală, în domeniul tiparului, în Moldova, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea.

Mitropolitul Iacob s-a interesat și de școlile existente atunci. Astfel, la 28 aprilie 1800, împreună cu trei boieri —■ în calitatea sa de președinte al Epitropiei școlilor —, a prezentat domnitorului Constantin Ipsilanti un raport asupra învățămîntului din Moldova, cunoscut sub numele de «ponturile asupra școlilor», sau «anaforaua mitropolitului Iacob pentru școli». În cele nouă puncte ale raportului, se arăta starea învățămîntului din Moldova și se făceau felurite recomandări didactico-pedagogice și practice în legătură cu procesul instructiv-educativ, mai ales în Academia de la Iași, înființată și organizată între anii 1765—1767 în clădirea anume zidită de domnitorul Grigorie Alexandru Ghica.

Din anaforaua respectivă reiese că școala domnească, precum și alte școli din Moldova se întrețineau din cei 4 lei pe care-i plătea anual fiecare preot și diacon. Se prevedea ca limba de predare să fie greaca, folosită și în școli din Europa (sau limba franceză). În ce privește obiectele de învățămînt, acestea erau foarte variate sub raportul conținutului, fiind prevăzute discipline umaniste (inclusiv latina), dar și cele exacte. Recrutarea elevilor se făcea din toate păturile sociale. Cei săraci beneficiau de întreținere gratuită, «avînd în vedere silința la învățătură». Pentru învățarea limbilor străine se recomanda asimilarea gramaticii aplicate la texte. «După ce va învăța copilul oareșce gramatică», se vor preda fabulele lui Esop și apoi alte texte literare și «așa merg înainte de la cele știute și-i învață și pre cele neștiute...». Combătea excesul de memorizare, precum și bătaia, folosită ca mijloc de educație în școlile grecești. Pentru cei silitori se recomandau recompense, iar pentru cei nesilitori, îndepărtarea din școală. «Douăzeci și patru de ucenici cari șăd în școală și sânt scriși în izvod vor lua leafă pe toată luna, unii câte cinci și alții câte zaci lei... Iar din cei ce șăd în școală căți vor fi

aeiubitori de învățătură să scot afară și să pun alții în locul
 țăării ; căci niciodată școala nu iaste hrănitoare de săraci,
 >are de învățătură și pentru aceasta, pre cel ce are trebu-
 Lvățătură îl și hrănește pîn' la o vreme și-l și învață ; iar pre
 e trebuință numai de milă, îl trimite la cutia milelor». Du-
 iilor era de șase ani, după care urma o nouă serie de elevi.
 e se prevedeau din șase în șase luni, vacanța numai o lună,
 verii. Elevii bolnavi urmau să fie tratați de «doftorii poli-
 ă plată». Propunea, de asemenea, ca școala domnească să
 trată cu bibliotecă, iar fiecare negustor care va aduce în
 i nou apărute va fi îndatorat să dea un exemplar pentru
 ă. Toate acestea ni-l prezintă pe Iacob Stamati ca un mili-
 seamă pentru progresul cultural al țării sale, preconizînd
 pedagogice și metode de învățămînt luate din pedagogia ilu-
 de atunci.

opolitul Iacob a trecut la cele veșnice în noaptea de 11/12
 803, fiind în vîrstă de 54 de ani. Potrivit vechii tradiții, trupul
 ost îngropat șezînd în scaun în catedrala Sfîntul Gheorghe
 . Pe frumoasa piatră de marmoră care-i acoperă mormîntul
 iată o inscripție cuprinzătoare, cu indicarea principalelor date
 a sa.

moartea lui, Mitropolia era datoră cu 300 de pungi. Devenise
 iță ca ierarhii să lase datorii la moarte, pentru ca domnii
 i să nu mai aibă ce jefui, așa cum se întîmplase la moartea
 ;rarhi de pe urma căroră rămăsese o oarecare agoniseală.

*Concluzii: încheind aceste sumare considerații asupra ac-
 iții celor trei ierarhi moldoveni din ultimele patru decenii ale
 lului al XVIII-ia — Gavriil Callimachi, Leon Gheucă și Iacob
 mti — se poate reține că toți au ibst preocupați de ridicarea
 irală a poporului lor, entuziaști apărători ai celor obidiți, pri-
 iți gospodari și ctitori de lăcașuri slinte.*

BIBLIOGRAFIE

voare. DR. ANDREAS WOLF, *Beifüge zur einer statistische-historischen
 bung des FiXrstenthums Moldau, Hermannstadt, 1805, 2 voi.* (tradusă frag-
 de Tudor Pamfile, *Pagini vechi din viața moldovenească*, Chișinău, 1919);
 \NTIN ERBICEANU, *Istoria Mitropoliei Moldovei și Sucevei și a catedralei
 litane din Iași*, București, 1888, XGVIII \$ 548 p. + LVI p. i N. IORGA, *Con-
 hiratonii a Mitropoliei Moldovei*, în «Buletinul Comisiei Istorice a Româ-
 ol. III, București, 1924, p. 1—42; IOAN BIANU și NERVA HODOȘ, *Biblio-
 omânească veche*, tomul II {1716—1808), București, 1910, 571 p. și tomul IV,
 i și Îndreptări, București, 1944, XII + 375 p.

Lucrări speciale. V. LAURENT, *L'election de Gabriel Callimachi à la metropole de Moldovalachie. Date et circonstances*, în «Bulletin de la Section Historique de l'Académie Roumaine, XXVI, 1, 1945, p. 139—159 (și extras, Buc. 1947, 21 p.); SCARLAT CALLIMACHI și VLAD GEORGESCU, *Mitropolitul Gavriil Callimachi și Rusia*, în «B.O.R.», an. LXXIX, 1961, nr. 9—10, p. 791—813 și CONSTANTIN MOSOR, *Aspecte principale din viața și activitatea mitropolitului Moldovei Gavriil Callimachi (1760—1786)*, în «B.O.R.», an. LXXXVIII, 1970, nr. 7—8, p. 764—777.

ALEXANDRU CIUREA, *Figuri de ierarhi moldoveni* ■ Leon Gheucă, Chișinău, 1942, 48 p. (extras din «Luminătorul», an. LXXV, 1942, nr. 1—2).

ȘTEFAN BERECHET, *Iniormății noi despre activitatea arhiepiscopului Ambrozie Serebrenicov ca exarh și a lui Gavriil Bănulescu-Bodoni, ca vicar al Principatelor române după călătoria mitropolitului Iona Gruzinul*, în «B.O.R.», an. XLI, 1923, nr. 13, p. 956—960.

ALEXANDRU I. CIUREA, *Figuri de ierarhi moldoveni: Iacob Stamati (1749—3803)*, Iași, 1946, XXIV + 256 p.; I. LUPAȘ, *Cum iniățișează o carte tipărită la Sibiu în anul 3805 personalitatea mitropolitului Iacob Stamati*, în «M.A.», an. IV, 1959, nr. 11—12, p. 850—858; N. C. ENBSCU, *Data anatoralei mitropolitului Iacob II Stamati privitoare la școlile din Moldova*, în «M.M.S.», an. XLVII, 1971, nr. 3—4, p. 192—203.

Activitatea culturală-tipografică. EMILE PICOT, *Notice bibliographique sur le protopope Mihail Sfrilbisky, graveur et imprimeur a Jassy, à Mogilev en Podolie et d Dubossar*, Paris, 1905, 31 p. ; DIMITRIE DAN, *Mihail Strilbișchi*, în «Candela», an. XXXI (1912), p. 225—231 și 281—288 (și extras, 16 p.) și T. G. BULAT, *Tipărițele moldovenesti de carte bisericească de la mitropolitul Var-laam la mitropolitul Veniamin Costachi (3643—1803)*, în «M.M.S.», an. XLVII, 1971, nr. 5—6, p. 349—361 ; ALEXANDRU DUȚU, *Coordonate ale culturii românești în secolul XVII (1700—1821)*, București, 1968, 398 p. (îndeosebi p. 213—289).

LXII

EPISCOPIILE ROMANULUI, HUȘILOR ȘI RĂDĂUȚILOR ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-LEA

C.

și în cazul Mitropoliei în aceeași perioadă de timp, se ob-
/ă o mai mare stabilitate a episcopilor sufragani în scaunele lor,
păstoriri mai îndelungate și destul de rodnice. Preocupările vlădi-
>r de-acum sînt aceleași ca și ale înaintașilor lor, adică probleme
podărești sau ridicarea și restaurarea unor lăcașuri de închinare.
anii fanarioți, dacă nu-i mai înlătură pe vlădici din scaun, după
ui lor plac, în schimb le jefuiesc bunurile rămase după moarte,
fapt deosebit de dureros a fost ocuparea părții de nord a Mol-
ei (Bucovina) de către austrieci, care a dus și la mutarea scau-
li Episcopiei de Rădăuți la Cernăuți, devenind acum Episcopia
ovinei, pusa sub jurisdicția Mitropoliei ortodoxe sîrbe din Carlo-
Așa se face că după 1775 (oficial din 1781) Mitropolia Moldovei
imas numai cu două eparhii sufragane : a Romanului și a Hușilor.

Episcopia Romanului. Episcopului Teofil, trecut la cele veșnice la
^ptembrie 1747 și îngropat la Neamț, i-a urmat tot un călugăr
obștea acelei mînăstiri, egumenul *Ioanichie*, ales la 15 septem-
1747. La scurt timp după alegerea sa, a semnat — alături de
alți vlădici ai țării — hrisovul lui Qrigrorie II Ghica, prin care se
ira deschiderea de școli pe lîngă cele trei Episcopii (25 decembrie
și la românie, ori din cei eșiți din școalele de la Iași, ori dintr-
...» care «să fie datori a se sili cu învățătura copiilor», așa cum
eeda hrisovul de întemeiere.

Episcopul Ioanichie împreună cu fratele său, ieromonahul Nicolae,
:titorit schitul *Vovidenia*, în apropierea mînăstirii Neamț, numit
după hramul său, Intrarea Maicii Domnului în biserică (slav.
idenia). Era o biserică de lemn construită în anul 1749, pe locul

căreia s-a ridicat, mai târziu, biserica de zid, existentă și azi. Dec Ioanichie este al treilea vlădică de Roman care a ctitorit schituri, îi apropierea mănăstirilor de metanie (după Pahomie, ctitorul Pocrovului, și Ghedeon, ctitorul Sihăstriei). Din actul de întemeiere a schitului, cu data de 15 august 1751 (reînnoit în 1754), aflăm că i-a dăruit o moșie la Davideni, vii, o moară, trei prisăci, vite cornute, cai <j oi, două case, un heleșteu lângă schit, apoi cărți, veșminte, vase \ alte obiecte de cult, toate «făcute din dreaptă osteneală și agonisit noastră ce am avut-o mai dinainte vreme pîn'a nu veni la scaunul Episcopiei Romanului». Prin același act rînduia ca după moartea lui: egumenul de la Neamț «să fie nacealnic și purtător de grijă și acestui schit». Mai târziu a făcut Vovideniei și alte danii. Mănăstirii Neamț i-a dăruit o prisacă, vii, o casă în Iași, care să-i slujească drept me toc și altele.

A doua ctitorie a episcopului Ioanichie a fost biserica *Precist Mare din Roman*. Este vorba de o biserică rezidită «de iznoavă» și declarată mănăstire, pe locul vechii ctitorii a doamnei Ruxandra, soția lui Alexandru Lăpușeanu, din 1569. La 25 martie 1756, Constantin Racoviță a asistat la Liturghia săvîrșită în această biserică, fiind în drum spre Iași, după ce primise pentru a doua oară domnia țării Moldovei. Impresionat de frumusețea noului lăcaș de închinare, domnul i-a dăruit moșii, precum și felurite obiecte de cult. Același domnitor a încredințat pe episcopul Ioanichie să ridice o nouă biserică din piatră, cu hramul *Sfîntul Prooroc Samuil*, în *Focșani*, în locul celei din lemn, pe care o ridicase în cursul primei sale domnii, ca o mulțumire lui Dumnezeu că l-a ajutat să recapete scaunul domnesc. I ctitorit, de asemenea, o biserică din lemn în satul *Vulpășești*, u apropiere de Roman, căreia i-a dăruit mai multe cărți de slujbă.

Ca și alți vlădici de Roman, a primit de la domnia țării nume roase hrisoave pe seama Episcopiei (scutirea de dări a preoților din Roman, dreptul de a judeca fețele bisericesti din eparhia sa, întărirea unor proprietăți etc). Mulți credincioși au făcut danii Episcopiei, mai ales proprietăți imobile. De multe ori a fost rugat să rezolve felurite probleme de hotărnicie a unor moșii.

Ca membru în Divanul țării, a luat parte la rezolvarea unora din cele mai însemnate acte din viața poporului nostru (dezrobirea vecinilor, în 1749, desființarea vădrăritului, numit și năpaste, în 1756 — act reînnoit în 1764 —, desființarea văcăritului, în 1757).

Ca o recunoaștere și apreciere a bogatei sale activități, la 1 aprilie 1756, mitropolitul Iacob Putneanu, în înțelegere cu domnitorul Constantin Racoviță au hotărât să acorde episcopului Ioanichi

de a sluji în capitala țării — ca și în eparhia sa — cu sacosii, drept pe care nu-l aveau episcopii sufragani. Deși cartea litului preciza că această cinste se da numai lui Ioanichie, totuși s-a extins apoi și la urmașii săi.

>ă o activitate bogată — mai ales gospodărească și de ctitoritor — vlădica Toanichie a trecut la cele veștile. Pe 15 ianuarie 1769, fiind îngropat în biserica mare de la Neamț, ie înaintașul său Teofil.

nașul lui Ioanichie a fost călugărul putnean *Leon Gheucă*, proșul Mitropoliei din Iași, ales la 2 februarie 1769. Chiar în egerii și înscăunării sale la Roman, au plecat la Petersburg uă delegații ale Țării Românești și Moldovei, pentru a preirinei Ecaterina a II-a doleanțele celor două țări. Fiindcă demoldoveană era condusă de Inochentie al Hușilor, lui Leon icredințat și cîrmuirea acelei eparhii în lipsa titularului ei.

episcop de Roman, Leon Gheucă a reînnoit catapeteasma bi-episcopale, a făcut parte din felurite comisii de hotărnicie a r. Am arătat și cu alt prilej, că a fost un bun prieten al ves-cărturar sîrb Dositei Obradovici, care a petrecut, un timp la Părăsind Moldova, acesta s-a îndreptat spre țările germanice, d la Halle, unde s-a înscris la Universitate și a purtat grijă doi bursieri ai episcopului romașcan : nepotul său Alexandru și un ierodiacon Gherasim. într-o scrisoare, Obradovici arăta l lui Leon «cătore învățătură și iubire de patrie nu se poate pe deplin» și că «fiind episcop, a învățat limba franceză, a cu mare cheltuială o foarte aleasă bibliotecă, a dat a se tra-5 limba sa felurite cărți și acum și-a propus a da în tipar, cu îla sa, *Teatrul politic* al lui Ocsensterna și *Telemachul* și a le >atriei sale». Este vorba de lucrarea *Theatron Politicon* a lui :ius Marlianus, mult apreciată în cultura greacă, de *Cugelă-*edezului Gabriel de Thureson Oxenstiern, din secolul al a și de romanul mitologic al prelatului francez Francois Fe-ventuile lui *Telemac*, din 1699. A tradus el însuși din filo-ității Platon, Epictet, Socrate, Cicero (după o versiune fran-Traducerile respective nu au fost tipărite, ci au circulat în :ris.

îndemnul episcopului Leon, un logofăt Toma a tradus din e romanul lui Heliodor, *Etiopica*, din secolul III («A lui Iliodor etiopicească sau Ethiopica»). Era un roman erotic, în care ia pentru o iubire curată și o credință statornică a soților, cu

alte cuvinte scotea în evidență sfințenia căsătoriei, așa cum o înțelege învățătura creștină.

O însemnare pe un manuscris, — fără titlu — copiat în 1814, arăta că s-a tradus de episcop din franțuzește în românește. Era o lucrare moral-filozofică, unde se trata despre fericire, moarte, existența lui Dumnezeu și viața oamenilor, despre filozofia lui Seneca, Platon, Cicero, Epictet etc.

Am arătat în alt loc greutățile pe care le-a întâmpinat Leon, după moartea lui Gavriil Callimachi, când patriarhul ecumenic voia să pună în scaunul mitropolitan vacant pe grecul *Iacob*, egumenul mînăstirii Barnovschi. În cele din urmă, patriarhul a fost nevoit să țină seama de voința țării și astfel Leon a urcat pe scaunul mitropolitan, prin martie 1786. Dar la stăruințele domnului și ale patriarhului ecumenic, grecul *Iacob* a izbutit totuși să ajungă episcop al Romanului. Mitropolitul Leon a refuzat să ia parte la hirotonia sa, săvîrșită desigur de arhieriei greci, în biserica mînăstirii închinată, Dancu din Iași. Deși a rămas în scaunul de la Roman numai cîteva luni, grecul *Iacob* a fost o adevărată nenorocire și o rușine pentru Biserică. A așezat în slujbe la Episcopie numai greci, pe care i-a însărcinat să strîngă darea cîrjei (care se plătea la instalarea unui nou chiriarh), ploconul vlădicesc și darea pentru școli, ca să-și poată plăti nenumăratele datorii făcute în vederea ocupării scaunului episcopal. Din cauza jafului lui *Iacob*, «mulți preoți au fugit și alții și-au tăiat părul și s-au făcut țărani», cum arăta un raport oficial contemporan, în același scop, a vîndut sau a zălogit o parte din bunurile Episcopiei. Dumnezeu a scăpat însă curînd eparhia de acest om nevrednic, căci a murit subit în Focșani, în octombrie același an.

îndată după moartea sa, mitropolitul Leon a dispus să se facă o cercetare asupra datoriilor lăsate de *Iacob*. Toți slujbașii greci de la Episcopie au fost destituiți. Cercetările au continuat la Iași, în prezența mitropolitului Leon, care a dat o carte de blestem împotriva celor care refuzau să facă mărturisiri. S-a constatat acum că au fost mituite zeci de persoane, începînd cu domnitorul și continuînd cu diferiți boieri, domnițe și boieroaice și chiar cu un portar, fie cu bani, fie cu obiecte de preț (inele, cercei, ceasuri de aur și de argint, tabachere etc). Toate cheltuielile lui se ridicau la peste 90.000 de lei, o sumă enormă în acel timp, din care el a plătit numai 20.000 lei. Episcopia urma să achite aceste datorii zeci de ani, căci venitul ei era de abia 7.500 de lei anual, din care trebuia să facă față și cheltuielilor curente.

ți episcopi de Roman. Starea tristă în care a adus Episcopia ului nevrednicul Iacob a făcut ca alegerea urmașului său să cu nouă luni, căci nici un călugăr nu mai voia o eparhie cu iea datorii. Abia în vara anului 1787 a fost ales ieromonahul e, originar din Rădăuți, călugărit la Putna, de unde plecase a ocupării Bucovinei de austriece. Ca episcop, a izbutit să plă-0 parte din datoriile înaintașului său. în timpul păstoririi sale, iul Gherasim Putneanul, de la mînăstirea Precista Mare din a refăcut biserica acesteia (1787), punînd și bazele unei

murit la 17 mai 1796, iar la 1 iunie locul său a fost ocupat de *lin Costachi*, pînă atunci episcop la Huși. Acesta a continuat ească datoriile lui Iacob, a ajutat unele biserici din oraș, dar ;s pe arhimandritul Vartolomeu Putneanul, egumenul mînăstirii a Mare. Acesta a transformat bolnița făcută de egumenul Ghe-Putneanul într-un adevărat spital, — prima instituție de acest Roman —• avînd o clădire proprie și o farmacie («spîterie»), și personal medical, urmînd să deservească și pe locuitorii ii. Intrucît aceste lucrări n-au putut fi realizate cu banii lăsați stament de Gherasim și nici din veniturile mînăstirii, episcopul lin i-a venit în ajutor cu 80 de pungi de bani (40.000 lei vechi). l acesta, egumenii Gherasim și Vartolomeu, precum și epis-Veniamin, pot fi considerați adevărații ctitori ai «ospitalului)r din tîrgul Romanului».

i îngrijit, de asemenea, și de preoții din eparhie, adresîndu-le irală, la scurt timp după înscăunare, cu felurite îndrumări pri-la misiunea lor. La 18 martie 1803, tînărul episcop Veni amin Ies.în scaunul de mitropolit al Moldovei. iscopia **Hușilor**. După retragerea episcopului Ierotei, în scaunul

a fost ales tot un călugăr putnean, *Inochentie*, originar dintr-o de razeși din Bahna, ținutul Neamț, intrat de tînăr în mînăs-eamț, de unde a trecut la Putna. Remarcat de Iacob Putneanul, făcut dichiu la Episcopia din Rădăuți, în timp ce păstorea Probabil tot la recomandarea sa, a fost ales episcop al Hușilor, 1752. în cei 30 de ani de păstorire, vlădica Inochentie s-a i nu numai un priceput gospodar, ci și un bun patriot și un istor de suflete. O însemnată faptă a sa a fost rezidirea din a catedralei episcopale de la Huși, ctitorită de Ștefan cel -are ajunsese în stare de degradare. Din smerenie, nu și-a pus său de ctitor și nici pe al domnitorului Matei Ghica, cel care tat, ci a așezat la locul de cinste vechea pisanie a lui Ștefan

cel Mare. Lucrările de construcție au fost isprăvite la începutul anului 1756. A urmat apoi refacerea caselor din incinta Episcopiei, pre cum și a schitului Brădicești, metocul eparhiei.

Episcopul Inochentie s-a numărat printre cei care l-au îndemnat pe domnitorul Constantin Racoviță Cehan să înființeze spitalul Sfântul Spiridon din Iași, lucru pe care-l recunoaște însuși domnul în hrisovul de întemeiere al spitalului din 1756 («sfătuindu-ne, în câteva rînduri, cu ai noștri duhovnicești părinți, sfinția sa chir Inochentie, episcop Hușului...»).

Bun gospodar, vlădica Inochentie s-a îngrijit de averea Episcopiei. Astfel, a reînnoit în mai multe rînduri hrisoavele domnești de scutiri, a cumpărat sau a primit zeci de danii în bunuri imobile (moșii, vii, păduri, un loc pentru metoc în Iași etc), a făcut schimburi ale proprietăți, a restabilit hotarele moșiilor. În administrarea bunurilor Episcopiei, a avut un neprețuit ajutor în persoana dăchului (administratorul, economul), Iorest Danu. Deși s-ar părea, la prima vedere, ca toate acestea n-ar corespunde cu menirea sa de pastor de suflete, totuși, pe atunci moșiile erau singurele mijloace de susținere a Episcopiei. Veniturile lor l-au ajutat să-și refacă reședința și catedrala, jefuite în 1767, cînd Inochentie s-a retras la Bradicești, din cauza ciumei.

Ca unul care descindea din pătura răzeșilor, a înțeles toate nevoile și suferințele acestora. Episcopul Melchisedec a consemnat o «tradiție», care spunea că Inochentie umbla călare, cu desăgii la șa, intra în casele răzeșilor, vorbea cu ei despre treburile gospodărești, îneît toți alergau la el, spre a primi ajutor și povață. Mai amintim că în 1756, Inochentie, alături de ceilalți vlădici ai țării, a luat parte la divanul sau adunarea în care s-a hotărît desființarea dării vădră-ritului (numită năpaste), iar în anul următor a văcăritului.

Inochentie s-a dovedit și un luminat patriot. Astfel, în 1769—1770, deci în timpul războiului ruso-turc din 1768—1774, a condus delegația moldoveana în Rusia, la curtea țarinei Ecaterina a II-a, pentru a-i prezenta doleanțele țării și a-i cere sprijinul împotriva stăpînirii otomane. Alături de Inochentie, din delegație mai făceau parte egumenii Vartolomei Măzăreanu de la Solea și Benedict Teodorovici de la Moldovița, precum și boierii Ioniță Paladi, fost mare logofăt, și Enache Milu, fost mare spătar. În lipsa sa, conducerea eparhiei a fost încredințată episcopului Leon Gheucă al Romanului. Delegația moldoveana a plecat în decembrie 1769, avînd trei scrisori către împărăteasă (în prima expuneau doleanțele țării cu privire la abuzurile și jafurile făcute de ostile străine aflate în Moldova, prin a doua se

a sprijinul Rusiei pentru aducerea moaștelor Sfântului Ioan cel de la Zolkiew •— unde au fost duse de poloni — la Suceava, iar a treia, câteva văduve cereau unele scutiri), două scrisori către dul rus, tot în legătură cu aducerea moaștelor Sfântului Ioan cel și alte două către înalte personalități politice din Rusia. Sosiți etersburg, după aproape trei luni de călătorie, membrii delegației lovene au fost primiți de împărăteasă, în Duminica Floriilor (28 ie 1770), împreună cu delegația munteană, condusă de mitropo- Grigorie II. Inochentie a vorbit cel dintâi, prezentînd scrisorile partea țării, apoi a vorbit mitropolitul Grigorie al Ungrovlahiei. în timpul șederii la Petersburg, Inochentie a îndemnat pe arhidritul Vartolomei Măzăreanu să traducă din slavonește în româ- *s Liturgia arhierască*, după cum arată o însemnare a tradu- rului.

La 17 iulie 1770, Inochentie a pornit spre țară, iar cei doi egu- i au mai rămas zece zile pentru a primi din partea împărătesei linte, obiecte liturgice și cărți de slujbă. Episcopul primise un de odăjdii arhieresti. Sosit în țară, Inochentie a raportat dom- i și mitropolitului cum și-a îndeplinit misiunea, apoi s-a reîntors parhia sa. Toate aceste lucruri le cunoaștem din descrierea călă- ■i delegației moldovene la Petersburg, făcută de arhimandritul ;olomei Măzăreanu.

Inochentie și-a dat obștescul sfîrșit la 10 octombrie 1782, fiind)rmîntat în catedrala episcopală, refăcută de el din temelii, cu a ani în urmă. Urmașul său, Iacob , Stamati, i-a așezat pe mor- o lespede de marmură, cu inscripție săpată de jur împrejur. doar câteva din faptele episcopului Inochentie, care-l așază prin- erarhii de vrednică pomenire de la Huși.

După moartea lui Inochentie, domnitorul fanariot de atunci, Ale- Iru Mavrocordat Deli-bei, a luat toți banii rămași de la bătrînul :op, o parte din averea mișcătoare* și nemișcătoare, precum și lomiile și lucrurile de valoare depuse de credincioși spre păs- i, la Episcopie. Prin acest jaf, Episcopia a rămas cu o datorie ⁷⁵ de pungi, o sumă însemnată, pe care a trebuit s-o plătească îșul său. Obiceiul jefuirii eparhiilor moldovene după moartea chi- lului lor a fost urmat și de alți domni fanarioți.

Episcopul Iacob Stamati. A fost ales la 9 decembrie 1782 și hi- nit în ziua următoare, în biserica Curții domnești din Iași. Gra- i mitropolitului Gavriil pentru noul ierarh poartă data de 18 de- brie 1782, cînd i s-a făcut înscăunarea. Așezat la Huși, a găsit copia într-o stare de plîns. Revoltat de jaful domnului fanariot,

episcopul Iacob a poruncit să se întocmească un pomelnic al episcopilor de Huși și al domnilor țării care au ajutat Episcopia, lucrat în lemn, de dimensiuni mari, în formă de triptic, în care era înfierată și fapta aceluiași domn.

Îndată după înscăunare, Iacob Stamati a ridicat o nouă reședință episcopală, clădire existentă pînă azi, precum și o serie de dependințe. Biserica episcopală a fost înzestrată cu veșminte, icoane și vase liturgice, iar catapeteasma a fost zugrăvită. Cîțiva ani mai tîrziu, a cumpărat o mînă din moaștele Sfintei Chiriachi. De asemenea, a cumpărat, a primit în dar sau a arendat numeroase moșii, izbutind să refacă starea materială a Episcopiei. În 1789, un ieromonah Sofronie, ctitorul schitului Averești, și-a închinat ctitoria — cu toate bunurile — Episcopiei de Huși.

Pentru ridicarea vieții religios-morale a credincioșilor, episcopul Iacob a trimis în 1785 o scrisoare pastorală către preoții din eparhie plină de îndemnuri privitoare la îndeplinirea slujbei lor. Cele 7 «puncturi» ale pastoralei cuprindeau îndrumări privitoare la purtarea preotului față de enoriași, la curățenia și înfrumusețarea bisericii etc. Tot aici erau arătate și sancțiunile care urmau să fie aplicate preoților nevredețnici, dar și credincioșilor care nu acordau respectul cuvenit preoților și rînduieșilor bisericești.

După o activitate rodnică de zece ani, episcopul Iacob a fost ales în scaunul mitropolitan de la Iași, la 21 iunie 1792.

Urmașii lui Iacob Stamati. Peste cîteva zile, în 26 iunie, a avut loc alegerea, iar a doua zi hirotonia noului episcop de Huși, *Veniamin Costachi*, pînă atunci egumen al mînăstirii Sfîntul Spiridon din Iași. În cei patru ani de păstorie la Huși, s-a ocupat cu înzestrarea catedralei episcopale cu felurite obiecte de cult, precum și a reședinței eparhiale. Mitropolitul Iacob 1-a însărcinat să slujească la înmormîntarea starețului Paisie la Neamț (4-15 noiembrie 1794), dar a ajuns după îngropare. A rămas atunci la Neamț aproape o lună, participînd la alegerea urmașului lui Paisie.

La 1 iunie 1796, Veniamin a fost ales episcop al Romanului. În ziua următoare, a fost ales la Huși ieromonahul *Gherasim Clipa Barbovschi*, duchiul Mitropoliei. Acesta era fiu de preot din Vicovu de Sus, în părțile Rădăuților, - călugărit la Putna, a plecat de acolo la Slatina, unde a ajuns duchi, iar mai tîrziu a avut aceeași slujbă la Mitropolie. Ca episcop la Huși a fost preocupat mai mult de probleme gospodărești, sporind averea Episcopiei prin daniile unor credincioși. Reprezentant al iluminismului, a sprijinit traducerea unor lucrări în românește. Cu toate acestea, Episcopia a ajuns sub el la

itorii. Se pare că acestea s-au făcut cu gândul nemărturisit ca nu mai poată fi jefuită la moartea ierarhului de către domnii și, așa cum se întâmplase în cazul lui Inochentie. La 25 martie Jherasim Clipa Barbovschi i-a urmat lui Veniamin Costachi în [episcopal de la Roman.

scopia Rădăuților. În această perioadă, Episcopia Rădăuților a ntr-d situație deosebită, datorită schimbărilor teritoriale sur- în 1775, fapt pentru care ne ocupăm de ea aci, după Episcopia i, deși în ordinea canonică a scaunelor era înaintea acesteia, urma alegerii lui Iacob Putneanul ca mitropolit al Moldovei, nul vlădicesc de la Rădăuți, a fost ales *Dosotiei Herescu*. Noul se trăgea dintr-o familie de mici boieri, părinții săi călugă-e la bătrînețe. Își avea metania la mănăstirea Putna, unde a ntru scurt timp egumen. Hirotonit și înscăunat la Rădăuți în rie 1750, a avut o păstorire extrem de lungă și rodnică, **dar** și igitata. Ca și înaintașii săi, a sporit averea eparhiei, prin cum- ie moșii sau prin daniile unor credincioși. E întâlnit ca membru nul domnesc, atunci când s-au, luat măsuri de mare însemnă- ntru viața politică și socială a țării pe care le-am menționat oc. Actele vremii îl amintesc mereu facînd felurite hotărnicii, xînd hotarele unor moșii, fie singur, fie cu unii dregători ti.

idica Dosoftei a fost și ctitor de locașuri sfinte, căci din banii i ridicat biserica din *Vadul Vlădiciei* lângă Rădăuți (1773), bi- cu hramul *Sfînta Treime din Cernăuți*, ctitorită împreună cu său, Ilie Medelnicerul (1774, mutată mai tîrziu la Clocucica) ica din *Vicovu de Jos* (1777, mutată mai tîrziu la Bahrinești). îrau biserici modeste din lemn. În 1781 — cu banii săi — a o clopotniță lângă biserica episcopală «Sfîntul Nicolae» din , existentă și azi. Mănăstirii sale *dq* metanie, Putna, i-a făcut ilte danii. În 1771, deci în timpul războiului ruso-turc din 774, parohiile fostei eparhii a Hotinului au fost trecute sub rea duhovnicească a episcopului Dosoftei Herescu. Au rămas isdicția Episcopiei din Rădăuți pînă în 1775, când au trecut la >lia Proilaviei. Se cunosc de la vlădica Dosoftei zeci de anti- spîndite'în bisericile din eparhia sa.

ui 1775 a adus schimbări însemnate în viața politică și, impli- cea bisericească a Moldovei. După războiul ruso-turc din 774, încheiat cu pacea de la Kuciuc-Kainargi (10 aprilie 1774), a cerut Porții partea de nord a Moldovei, drept recompensă

pentru ajutorul dat în cursul războiului. S-a susținut că era vorba doar de «o rectificare de frontieră în sudul Galiției», care le era necesară pentru trecerea în Transilvania, prezentînd în acest scop la Poartă o hartă falsă, în care teritoriul revendicat era redus la o fișie îngustă. Pe baza unei convenții turco-austriece, din 7 mai 1775, Poarta a cedat Imperiului habsburgic acest teritoriu, cunoscut de-acum înainte sub numele de Bucovina. Protestele domnitorului Grigorie III Ghica au avut ca urmare uciderea sa, din ordinul sultanului (1777). Prin acest act politic, istoria eparhiei Rădăuților a intrat într-o nouă fază.

În 1781, s-a făcut un schimb de parohii, între -mitropolitul Gavriil Callifnachi și episcopul Dosoftei Herescu, în sensul că Suceava și parohiile din jur, care aparțineau Mitropoliei, au fost cedate Episcopiei de Rădăuți, întrucît intraseră în hotarele Imperiului habsburgic, iar Mitropolia primea în schimb ținutul Dorohoi, neocupat de austrieci, aparținător pînă atunci de Rădăuți.

Pe baza unei hotărîri a împăratului Iosif II (1780—1790), din 12 decembrie 1781, reședința Episcopiei a fost mutată din Rădăuți la Cernăuți. Instalarea lui Dosoftei în Cernăuți s-a făcut la 30 ianuarie (19 febr. st.n.) 1782, de către generalul comandant al Bucovinei, Enzenberg, care i-a dăruit atunci o cruce de aur, ca dar al împăratului. De acum înainte și-a luat titlul de «episcop al Bucovinei» sau «episcop exempt al Bucovinei». Prin aceasta, a încetat jurisdicția Mitropoliei Moldovei asupra fostei Episcopii de Rădăuți, inclusiv asupra primei sale reședințe de la Suceava. Episcopia Bucovinei a fost subordonată — în problemele spiritual-dogmatice — Mitropoliei ortodoxe sîrbe din Carloviț. În problemele administrative era pusă sub controlul Guvernului imperial din Viena. În 1786, cînd s-a făcut reorganizarea Bisericii din Bucovina, Episcopia a fost pusă sub jurisdicția Carlovițului și în problemele administrative, iar titularii ei urmau să facă parte din Sinodul mitropolitan de la Carloviț. În același an s-a publicat un regulament al noii eparhii, așa-numitul «Plan de organizare bisericească», de care ne vom ocupa în alt loc.

După lungi tratative cu autoritățile, episcopul Dosoftei a izbutit să aducă la 13 septembrie 1783, în biserică cu hramul «Sfîntul Gheorghe» de la mînăstirea Sf. Ioan din Suceava, moaștele Sfîntului Ioan cel Nou, duse în Polonia în urmă cu aproape un veac de către mitropolitul Dosoftei.

Bătrîmil episcop Dosoftei a murit la 22 ianuarie (2 februarie st. n.) 1789, după o păstorire de aproape patru decenii, timp în care, pe lîngă multe bucurii, a avut și nefericirea de-a vedea răpită o parte

rul țării și alipită Imperiului habsburgic. Prin activitatea sa tă, dar mai ales prin dărzenia cu care s-a împotrivit multor mărde înnoire și înstrăinare pe care voia să le introducă noua stă-3, episcopul Dosoftei apare ca unul din ierarhii de vrednică pore din trecutul Moldovei.

Jupă moartea lui Dosoftei, s-au produs schimbări tot mai pro- > în viața bisericească a Episcopiei Bucovinei, care de-acum înanu mai avea legături cu Mitropolia din Iași. Din această priistoria ei ulterioară o vom trata într-un capitol aparte.

Concluzii: Cercetînd istoria Episcopiilor moldovene în aua jumătate a secolului al XVII-lea, constatăm că ele au iost storite de ierarhi vrednici, ca Ioanichie, Leon Gheucă și Veniam Costachi la Roman, Inochentie și Iacob Stamati la Huși, prem și Dosoftei Herescu la Rădăuți. Istoria a Înregistrat și numele igurului episcop grec din Moldova, simoniacul Iacob, în 1786, ecum și jafurile domnitorilor fanarioți Alexandru I Mavrocordat di-bei, care și-a însușit întreaga agoniseală a lui Inochentie al ișilor, și Alexandru II Mavrocordat Firaris, care a încasat mari me de bani de la acel Iacob greul. Tot acum, Austria a izbutit răpească Bucovina, fapt care a avut urmări nefaste asupra viebisericești din eparhia Rădăuților.

BIBLIOGRAFIE

- Episcopia Romanului.** MELCHISEDEC (ȘTEFANESCU), *Cronica Romanului și a Episcopiei de Roman*, partea a doua. București, 1875, VI + 239 p. fi socotită și ca izvor documentar); ALEXANDRU I. CIUREA, *Figuri de î moldoveni: Leon Gheucă*, Chișinău, 1942, 48 p. (extras din «Luminătorul», CXV, 1942, nr. 1—2) j SCARLAT PORCESCU, *Episcopia Romanului*, București, 115 p.
- Episcopia Hușilor.** MELCHISEDEC (ȘTEFANESCU) *Cronica Hușilor și copei*, București, 1869, X + 463 + 175 p. (poate fi socotită și ca un izvor dōtar) (ANTON POPESCU, *Inochentie, episcopul Hușilor*, în «M.M.S.», an. LXIII, nr. 3—4, p. 275—287); ALEXANDRU I. CIUREA, *Figuri de ierarhi moldoveni: Stamati (1749—1803)*, Iași, 1946, XXIV + 256 p.; GH. VLAD, *Veniamin Cos-episcop la Huși și Roman*, în «M.M.S.», an. XLIII, 1967, nr. 1—2, p. 18—23; LAT PORCESCU, *Episcopia Hușilor. Pagini de istorie*, Roman, 1990, 183 p. restul bibliografiei la cap. Veniamin Costachi, mitropolit). **Episcopia Rădăuților.** TEODOR NOVAC, *Dositei Herescu. Viata și atea sa ca episcop de Ia 1750—1789*, București, 1901, 107 p. | DIMITRIE DAN, *a Episcopiei de Rădăuți*, Viena, 1912, VIII + 264 p. + 21 fig.; ION NISTOR, *Bisericii din Bucovina*, București, 1916, XX + 295 p. i TIT ȘIMEDREA, *Cata-de hirotonii al Episcopiei Rădăuților pe anii 1757—1782*, Cernăuți, 1943, 28 p.

LXIII

MITROPOLIA PROILAVIEI ȘI EPISCOPIA HOTINULUI

Î.

În afară de eparhiile cunoscute în Țara Românească și Moldova (Mitropolia Ungrovlahiei, cu Episcopiile sufragane de la Rîmnic și Buzău, și Mitropolia Moldovei, cu Episcopiile sufragane de la Roman, Rădăuți și Huși), în cele două țări românești extracarpatiche au existat și unele eparhii efemere, pentru perioade de timp mai scurte sau mai îndelungate. Așa a fost Episcopia Strehaiei, creată de domnitorul Grigorie Ghica, pentru prietenul său Daniil, între anii 1672—1679. De o viață mai îndelungată s-a bucurat o altă eparhie care a existat pe pământ românesc și pentru credincioși români, și anume Mitropolia Proilaviei. Alături de aceasta — uneori în legătură cu ea — și-a dus viața, pentru scurt timp, o Episcopie la Hotin.

Mitropolia Proilaviei sau a Proilavului și-a primit numele de la orașul Brăila, unde își avea, de obicei, scaunul de reședință. Grecii numeau Brăila IlpaiXopov, din care s-a făcut HpotXaŞov, formă sub care apare mai des, pînă în timpurile moderne, iar turcii, Ibrail sau Ibraila. Prin urmare, este vorba de o «Mitropolie a Brăilei». Cum s-a ajuns la înființarea acesteia ?

La 1417 au ajuns sub stăpînire otomană cetățile Giurgiu și Turnu, fiind transformate în raiale (turcește: «gloată», «turmă», «popor de adunătură»). În Moldova, vechile cetăți Chilia și Cetatea Albă (numită de turci Akkerman) au căzut sub dominație otomană în anul 1484, toate încercările lui Ștefan cel Mare de a le recuceri fiind sortite eșecului.

După marea ofensivă turcească din 1538 împotriva lui Petru Rareș, condusă de însuși sultanul Soliman II Magnificul, a fost anexat întreg Bugeacul, împreună cu cetatea Tighina (numită de turci Bender), deci zona sudică a teritoriului dintre Nistru și Prut. Întreg teritoriul a fost transformat în raia, sub denumirea de raiaua Tighinei.

doă secole, a devenit raia și cetatea Hotinului cu hinterlandul :tiv (1713).

rin anul 1539, Radu Paisie, domnul Țării Românești, a trebuit părăsească scaunul și să fugă peste Dunăre din pricina unui ident, banul Șerban, înrudit cu boierii Craiovești. Radu Paisie fântors cu ajutor turcesc, reluându-și tronul domnesc. Dar în bul acestui ajutor, turcii au obținut Brăila și ținutul înconjură- - prin 1539—1540 — care au fost transformate în raia (1542). ui raialei se întindea din dreptul Hîrșovei spre nord-vest, pînă ropierea râului Buzău, continua spre nord-est, paralel cu Buzăul, pre est, adică spre Dunăre, paralel cu Șiretul.

i astfel de împrejurări, ținuturile respective s-au rupt de Țara nească și de Moldova, trecînd sub administrație otomană. In le respective au fost așezate trupe turcești de pază, care consti- un permanent pericol pentru țările noastre. Dar odată cu stă- a poltică turcească, aceste teritorii au fost scoase de sub ju- ția ierarhilor munteni sau moldoveni și constituite într-o uni- usericească aparte, condusă de ierarhi greci, sub jurisdicția di- a Patriarhiei Ecumenice, sub numele de Mitropolia Proilaviei. ;ta apare în locul al 55-lea, între mitropoliile supuse Patriarhiei, at după a Dristrei (vechiul Durostorum, Dorostolon), care avea 54.

oua Mitropolie a Proilaviei era menționată într-o listă alcătuită sfișitul secolului al XV-lea (dar nu figurează într-una alcătuită triarhul Nil, în secolul XIV), fapt pentru care istoricul Demos- ilusso a susținut că s-a înființat «înainte de 1500». în acest caz, »emna ca la început ea cuprindea teritoriile din jurul Chilie și i Albe, poate chiar din nordul Dobrogei. Nu ar fi exclus ca ea luat ființă ca o continuatoare a Mitropoliei Vicinei. eședința mitropolitană era în Brăila (în catedrala cu hramul

Arhangheli Mihail și Gavriil, existentă pînă pe la mijlocul se- ii trecut). Din diferite cauze, mitropolitul stătea uneori la Ismail, Galați sau în satul Căușani, lîngă Tighina. Hotarele eparhiei . fost aceleași în decursul istoriei sale, ci au suferit schimbări, îcție de cuceririle rusești sau turcești din timpul deselor răz- dintre aceste două puteri. In mod obișnuit, ea cuprindea raiaua i (cu teritoriul înconjurător, rupt de la eparhia Buzăului), te- le raialelor Giurgiu și Turnu, luate de la Mitropolia Ungrovlă- precum și regiunile din nordul Mării Negre, — cu Ismailul, și Cetatea Alba —, iar în nordul acestora, așa-numitul Bugeac aua Tighina. Pe la mijlocul secolului al XVII-lea au intrat în

componența ei unele teritorii din nordul Dobrogei, luate de la Mitropolia Dristrei.

Uneori se întindea și peste Nistru, înspre Bug, în așa-numita «Ucraina Hanului» (stăpînita un timp de Gheorghe Duca Vodă al Moldovei, 1668—1672 și 1678—1683), cu peste 40 de sate de români ortodocși și cîteva orășele (Balta, Dubasari, unde sta uneori și hanul ș.a.). Dar nu numai hotarele au suferit modificări, ci însăși existența Mitropoliei era în funcție de stăpînirea politică a teritoriilor din care era alcătuită.

Iată principalele știri pe care le avem despre Mitropolia Proilaviei și întîistătătorii ei. În 1580, «smeritul mitropolit al Proilavului *Gavriil*», în calitate de membru al Sinodului Patriarhiei Ecumenice, semna un act, prin care fostul domn al Moldovei Petru Șchiopul dăruia Patriarhiei o casă. Dar un alt editor al actului respectiv îl dă pe *Gavriil* drept mitropolit al insulei Hios. Deci, păstoria lui la Brăila este îndoielnică.

În actul sinodal din mai 1590, prin care Patriarhia Ecumenică aproba înființarea Patriarhiei Ruse, între cei peste o sută de semnatari, întîlnim și pe *Nectarie* «fost al Proilavului» și pe *Antim*, mitropolitul în funcțiune. Înseamnă că *Nectarie* a păstorit înaintea acestuia la Brăila, făcînd paretisis din motive pe care nu le cunoaștem.

După unii editori ai actelor sinodului Patriarhiei de Constantinopol, între semnatarii actului de alegere ca patriarh a lui *Chirii* *Lucaris*, în 1621, s-ar fi numărat și *Grigorie* al Proilavului. Alți editori îl dau însă ca mitropolit al Preslavului, în Bulgaria.

Știri sigure și directe avem abia despre mitropolitul *Meletie* (confundat de unii istorici cu renumitul teolog grec *Meletie* Sirigul). Se cunoaște chiar actul de alegere ca mitropolit, din mai 1639. În noiembrie 1643, patriarhul ecumenic *Partenie* I zis cel Bătrîn a declarat stavropighie patriarhală biserica Adormirea Maicii Domnului din *Isriail*, metoc al Sfîntului Mormînt, refăcută din temelie de marele paharnic *Gheorghe*, fratele lui *Vasile* *Lupu*. În gramata patriarhală respectivă, se preciza că nici mitropolitul de atunci al Proilaviei, *Meletie* nici urmașii lui, nu aveau dreptul să se amestece în cîrmuirea acelei biserici. Ea era îndatorată să dea 10 ocale de icre pe an Patriarhiei «ca semn de supunere». În 1699, patriarhul *Calinic* II reînnoia calitatea de stavropighie a acestei biserici, care, fiind distrusă de un incendiu, a fost refăcută de *Constantin* *Brîncoveanu*.

În 1644 mitropolitul *Meletie* al Proilavului — însoțit de un arhi-mândrit *Ioanichie* — a făcut o călătorie la Moscova, pentru a cere ajutor pe seama eparhiei sale, de la țarul Rusiei *Mihail* *Feodorovic*

-1645). Avea scrisori de recomandare din partea patriarhului Ieremie I, a lui Matei Basarab și a «fraților» din mănăstirea Sf. Nicolae Brăila. În cea de a treia scrisoare, preoții și credincioșii din Brăila îi înmănușeau înconjurătoare se plîngeau de greutatea pe care le însubstăpînire turcească, arătînd că biserica lor, cu hramul Sf. Nicolae, precum și «mitropolia cea mică» au ars pînă la temelie și i-a acordat un ajutor pentru refacerea. Țarul a primit pe mitropolitul Meletie și i-a acordat un ajutor pentru restaurarea bisericilor sale. Spre același Meletie mai știm că în anul 1649, purta discuții joviște cu Arsenie Suhanov, un călugăr rus din mănăstirea Sf. Sava de lângă Moscova, aflat în trecere prin țările române. Prin brie 1655, mitropolitul Meletie a fost caterisit, fiindcă nu și-a >scut semnătura în fața unui tribunal turcesc.

În locul său a fost ales, în aceeași lună, *Gherasim*, ca mitropolit oilavului și Ismailului». După o păstorire de trei ani, a fost Litropolit al Tîrnovei, în Bulgaria. Într-o scrisoare a patriarhului Ieremie al Ierusalimului din 1664, se făcea amintire de un mitropolit irînd ales» al Proilavului, fără a i se da numele. Se pare că între sim și cel pomenit în 1664 a mai fost unul.

Probabil în 1668, patriarhul ecumenic Metodie III a oferit Mila Proilaviei, pentru întreținere, fostului patriarh *Partenie IV* (a fost de cinci ori, între 1657 și 1685). Presupunem că a stat aici și în 1671, cînd l-a înlocuit pe Metodie III. În noiembrie-decembrie apoi la 1 ianuarie 1672, se înfîlnește în actele Sinodului patriarhial din Constantinopol mitropolitul *Lavrentie* al Proilaviei. La 15 iunie 1680, era amintit *Nectarie*, ales în locul unuia care a fugit în Creta. Într-o Listă a scaunelor supuse Patriarhiei de Constantinopol aflăm numele lui *Calinic*, înainte de 1700, iar un mitropolit *Irigorie* al Proilavului este înfîlnit în această listă sau semnînd acte ale Patriarhiei Ecumenice, din aprilie 1700 pînă în iulie

Ieremie Ieriarh cu o păstorire foarte lungă la Brăila a fost mitropolit *Ioanichie*. Este înfîlnit pentru prima oară la 29 septembrie 1715, în fața unei neînțelegeri între el și episcopul Iorest al Hușilor, cu privire la hotarele eparhiilor lor, mai cu seamă în privința păstoririi de către ei a: ioșilor din tîrgul Dubăsari și din două sate aflate pe hotarul Moldovei și stăpînirea turcească din Bugeac. Ioanichie a venit în țară și s-a plîns primului domn fanariot, Nicolae Mavrocordat, care a hotărît în judecata Divanului domnesc, prezidat de patriarhul al Alexandriei, aflat în Moldova. Divanul a hotărît ca bisericile credincioșii din Dubăsari să rămîină sub cîrmuirea duhovni-

ceașcă a mitropolitului brăilean, întrucît se află pe teritoriul stăpînit de turci, iar cele două sate să rămînă în grija episcopului de Huși. Cei doi vlădici și-au dat în scris unul altuia că primesc hotărîrea Divanului. Înclinăm să credem că Ioanichie a rămas în scaun pînă în anul 1743, cînd un ierarh cu acest nume și-a dat demisia, motivînd că este bătrîn și neputincios și că a voit de mult să se retragă din scaun, dar a amînat mereu din pricina feluritelor evenimente.

La 24 septembrie 1743 era hirotonit ca mitropolit al Proilaviei *Calinic*. Despre acesta avem și cîteva date biografice. Născut în 1713, în orașul Zagora din Tesalia, a studiat la Constantinopol, fiind hirotonit preot și mare protosinghel. A cîrmuit Mitropolia Proilaviei din 1743 pînă în 1748, cînd și-a prezentat demisia din scaun. La 16 ianuarie 1757, a fost ales patriarh ecumenic, sub numele de Calinic IV. Dar numai după șase luni, a fost înlăturat din scaun și exilat în insula Lemnos, apoi la Muntele Sinai. De acolo, i s-a îngăduit să se retragă la Zagora, unde a murit în 1791. A fost un bun cărturar, rămînînd de la el cîteva scrieri, în manuscris. Între altele, a luat parte activă la disputa care a tulburat Biserica din Constantinopol pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, privitoare la rebotezare. El susținea că acei creștini (eretici sau schismatici) care vin la Ortodoxie, dacă au fost botezați, nu mai trebuie botezați a doua oară, ci numai unși cu Sfîntul Mir (în schimb, trebuiau botezați cei care, înainte de a veni la Ortodoxie, aparținuseră unei credințe care nu admitea Sfînta Treime și botezul). Din cele spuse, rezultă că mitropolitul Calinic a fost figura cea mai reprezentativă între vlădicii de la Brăila.

I-a urmat mitropolitul *Filotei*, ales la 28 septembrie 1748. Istoricul D. Russo crede că acest Filotei a fost «caterisit» în 1751. Iată cum s-au petrecut faptele. Mitropolitul Proilavului (probabil Filotei) a obținut un firman din partea sultanului, prin care raiaua Hotinului era anexată la eparhia sa. Boierii din Divan și vlădicii Moldovei au stăruit pe lîngă domnitorul Constantin Racoviță să ceară întocmirea unui nou firman, în sensul ca ținutul Hotinului să rămînă alipit la Mitropolia Moldovei, cum era din timpuri străvechi. La rezultatul pozitiv al acestei intervenții, mitropolitul Filotei a aruncat anatema asupra celor care i-au împiedicat planurile de anexare a Hotinului. Acest lucru a dus la «caterisirea» sa. Totuși, între anii 1753—1767, îl întîlnim semnînd în numeroase acte ale Patriarhiei, ca «fost al Proilavului».

În anul 1751 a fost ales ca mitropolit al Proilaviei *Daniil*, fost de Sidis. De la el au rămas mai multe cărți de hirotonie, în care se intitula : «Daniil, din mila lui Dumnezeu, mitropolitul Proilavului, Toma-

Reni, *n.n.*), al Hotinului, al întregului țărm al Dunării și al Nis-și al întregii Ucraine a hanului». Din aceste cărți de hirotonie că își avea reședința în Ismail.

cu șase biserici zidite cu binecuvântarea mitropolitului Da-sfințite de el. A ctitorit el însuși o biserică în târgul Căușani, și-a pictat chipul său și al mamei sale. În 1768, era închinată oliei Proilaviei și lui Daniil «de la sfânta mânăstire Renii, ce a țara turcească», biserica Sfinții 40 de mucenici din Iași (cti-de hatmanul Vasile Roset), «ca să fie metoh pentru odihna sa veni în Iași, sa șază și să se odihnească ; dar și sfinția sa să purta de grijă pentru toate trebile ce va avea această mânăsti-Pe temeiul celor expuse mai sus, înclinăm să credem că Daniil neam român.

tre sfârșitul păstoririi sale, apar evenimente neprevăzute. între 68—1774 are loc un lung război între Rusia și Turcia, iar între 769—1774 amîndouă Principatele (inclusiv raialele turcești de Prut și Brăila) s-au aflat sub ocupație și administrație militară n aceste împrejurări, la 10 ianuarie 1771 mitropolitul Gavriil achi al Moldovei hotărăște trecerea teritoriilor aparținătoare oliei Proilaviei la eparhiile țării, și anume : Hotinul la Episcopia ilor, iar celelalte teritorii din stînga Prutului (Ismail, Reni, Chi-tatea Albă, Tighina), la Episcopia Hușilor. Același lucru 1-a ho-mitropolitul Grigorie al Ungrovlahiei, rînduind ca parohiile din Brăila să fie trecute la Episcopia învecinată a Buzăului. Obți-probarea autorităților rusești, abia în aprilie 1773, mitropolitul

Callimachi a adresat o scrisoare pastorală către credincioșii nga Prutului, prin care-i înștiința că au trecut sub oblăduirea îcească a episcopului de Huși. Dar toate strădaniile acestea îvedit zadarnice, deoarece în urma păcii de la Kuciuc-Kainargi rilie 1774), rușii au fost nevoiți să părăsească țările românești, ii au ocupat vechile raiale de la Dunăre.

această conjunctură, și-a continuat existența și Mitropolia Proi-Murind Daniil în primele luni ale anului 1773, în septembrie s ca mitropolit *loachim*, care a păstorit pînă către sfârșitul anu-0. Numele său este întîlnit în mai multe acte de hirotonie în ile de dincolo de Prut, inclusiv în părțile Hotinului (într-o le hirotonie din 1775 se intitula «mitropolit al Proilavului, To-ilui, Hotinului și a toată Basarabia și Ucrainei»), aprilie 1781, are loc alegerea lui *Chirii* ca mitropolit al Proila-i locul răposatului loachim. Este întîlnit și el în numeroase i hirotonie ale unor preoți, iar în 1783 i s-a întărit închinarea

bisericii cu hramul Sfinții Patruzeci de Mucenici din Iași. În 1786 era invitat de patriarhul ecumenic ca, împreună cu ceilalți ierarhi moldoveni sau aflători în Iași, să procedeze la alegerea și înscăunarea lui Leon Gheucă ca mitropolit al Moldovei. A făcut mai multe vizite canonice dincolo de Nistru și în Ucraina hanului, săvârșind slujbe și hirotonii.

În 1787 a început un alt război ruso-turc, în cursul căruia țările române au fost din nou teatrul operațiunilor militare. Din octombrie 1787 până la sfârșitul anului 1791, Moldova a ajuns din nou sub ocupație și administrație militară rusă, în timp ce Țara Românească se afla sub ocupație austriacă (1789—1791). Se înțelege că și teritoriile de peste Prut, care constituiau raiaua Tighinei, au fost ocupate de ruși.

În această situație, se produc multe schimbări și în viața bisericească. Murind mitropolitul Leon Gheucă, în 1788, este adus la cîrma Mitropoliei Moldovei, ca exarh, arhiepiscopul Ambrozie Serebrenicov al Ecaterinoslavului, avînd ca vicar și președinte al Consistoriului mitropolitan pe arhimandritul Gavriil Bănulescu-Bodoni. O parte din fostele teritorii stăpînite de turci în stînga Prutului au fost date episcopului de Huși, iar în sud s-a format, în 1791, o eparhie nouă numită a Cetății Albe și Nistrului, sub conducerea lui *Gavriil Bănulescu-Bodoni*, în calitate de episcop-vicar. Dar la 29 decembrie 1791, prin pacea de la Iași, se revine la situația anterioară. Țările române ajung din nou sub suzeranitate otomană. Granița dintre împărăția rusească și cea turcească se fixează de-acum înainte pe Nistru. Se înțelege că s-a revenit și la vechile rînduiri bisericești.

Condica de hirotonii a Patriarhiei Ecumenice ne dă știrea că în februarie 1793, rămînînd eparhia Proilaviei fără păstorul ei, din cauză că mitropolitul Chirii «s-a făcut nevăzut», a fost ales altul cu numele *Partenie*. Presupunem că mitropolitul Chirii s-a așezat în Dubăsari, unde mai făcea hirotonii în anii următori. Date fiind legăturile sale cu Moldova, înclinăm să credem că era român de neam.

Partenie este pomenit în foarte multe acte și hotărîri ale Sinodului Patriarhiei Ecumenice, fie în probleme teologice, fie administrative, fie la alegerea unor patriarhi răsăriteni. Toate acestea arată că era un membru marcant al Sinodului. Din această pricină, la 24 septembrie 1806 a fost ales, pentru scurt timp, locțiitor al patriarhului ecumenic, iar la 30 noiembrie 1810 a fost promovat pe scaunul de mitropolit al Dramei, în nordul Greciei.

În locul său, în decembrie 1810, a fost ales mitropolitul *Calinic*, iar în aprilie 1813, un alt mitropolit cu numele *Calinic*, care a păstorit

a martie 1821. Între anii 1806—1812, a avut loc un nou război ire, cu ocuparea țărilor noastre de trupele țariste. La 27 martie printr-un ucaz al țarului adresat Sfântului Sinod al Bisericii ru-Gavriil Bănulescu a fost numit «exarh al Moldovei, Valahiei și biei».

;sființându-se raialele Hotinului și cele din părțile de sud, s-a s și cîrmuirea duhovnicească a Mitropoliei Proilaviei numai la Brăila, cu ținutul ei și la celelalte cetăți și orașe ocupate de >e malul stîng al Dunării: Călărași, Oltenița, Giurgiu, Zimnicea, Măgurele, Bechet, care serveau drept garnizoane pentru tru-tomane. În aprilie 1813, ea s-a contopit cu Mitropolia Dristrei ui Durostorum). Calinic și-a avut în continuare reședința fie la fie la Silistra. N-a mai rămas mult timp aici, căci în martie a făcut un schimb cu mitropolitul *Antim*, trecînd în locul acest-3 scaunul Didimotihului din Grecia.

ntim a păstorit ca «mitropolit al Dîrstei și Proilavului și exarh țărilor de lîngă Dunăre» pînă în 1828. La 29 august 1822, a primit îrica și reședința sa din Silistra pe primii domni pămînteni — 1821, Ioniță Sandu Sturza al Moldovei și Grigorie Ghica al Țării iești, care se întorceau de la Constantinopol.

1828, a izbucnit al patrulea război ruso-turc. Trupele țarului rutul, ocupă Iașii și Bucureștii și asediază Brăila, a cărei cetate cucerită cu greu și apoi distrusă în întregime. Pe locul ei și al ui, se ridică un oraș nou. Mitropolitul Antim, compromis în ircilor, s-a retras în Rusia și a murit la Odesa. Cu aceasta, »olia Proilaviei dispăre pentru totdeauna din istorie. Prin pacea Adrianopol, din 2/14 septembrie 1829, toate cetățile din stînga ii, cu ținuturile înconjurătoare, au fost restituite Țării Româ-Bisericile din raialele Turnu și Giurgiu au fost alipite la Mitro-Jngrovlahiei, iar cele din raiaua Brăila la eparhia Buzăului.

ilscozia Hotinului. O urmare imediată a luptei de la Stănileşti, din-?i și turci (1711), a fost ocuparea Hotinului — străveche cetate veană — de către turci, în 1713. În anul următor, ei au ocupat . înconjurător, cu același nume, și cîteva sate din ținuturile So-i Iași, iar în 1715, o porțiune la nord de Prut, în ținutul Cer->r. Din aceste teritorii s-a constituit, în anul 1715, o nouă raia, nului.

i toate că administrația moldoveana părăsise aceste ținuturi, cioșii români rămași pe loc au continuat să fie cîrmuiți duhov-î de episcopii din Rădăuți. Abia către mijlocul secolului al

XVIII-lea se produce o tulburare în vechile rînduielei bisericești. Am arătat și mai sus că mitropolitul Pilotei al Proilaviei (ales la 28 septembrie 1748) a ridicat pretenții de jurisdicție asupra Hotinului. Putem presupune că acest conflict a stat la baza înființării unei noi eparhii pentru ținuturile disputate de ierarhul brăilean și cei moldoveni, și anume *Episcopia Hotinului*, ca sufragana Mitropoliei Proilaviei. Se adăuga și prea marea depărtare a ținutului Hotin de centrul conducerii duhovnicești a mitropoliților Proilavului, care ajungeau la Hotin trecînd prin regiuni aparținătoare la două alte episcopii: Huși și Iași. În afară de aceasta, eparhia Proilaviei era și prea întinsă, greu de cîrmuit de un singur ierarh. Nu știm cine a hotărît înființarea noii eparhii. În orice caz, s-ar putea ca sugestia pentru înființarea ei să fi pornit din Moldova, dar mai degrabă de la mitropolitul Daniil al Proilavului, pe care l-am socotit de neam român.

Nu se cunoaște nici timpul înființării ei, dar presupunem că acest fapt s-a petrecut înainte de 4 august 1758, cînd se vorbea de «mitropolia» Hotinului. Lipsa unor episcopi de Hotin pîna în anul 1767 se poate explica prin aceea că se găsea cu greu o persoană dispusă să păstorească tocmai în ținuturile Hotinului, sărace, îndepărtate și «în calea tuturor răutăților». Că este așa o dovedește următorul fapt. În 16 februarie 1766, mitropolitul Daniil al Proilaviei trimitea o scrisoare ieromonahului Neofit, «efimeriu» la biserica Sfîntul Gheorghe Nou din București, chemîndu-l la hirotonia întru arhieru pentru scaunul Episcopiei Hotinului. Din cuprinsul scrisorii, aflăm că alegerea lui s-a făcut «cu voia prea înălțatului domn a toată Moldova» (pe atunci Grigorie III Ghica), cu încuviințarea patriarhului ecumenic și a sinodului său. Dar ieromonahul Neofit, grec din Moreea, deși făgăduise să meargă la Hotin, n-a mai dat ascultare invitației ierarhului brăilean, ci a preferat slujba de preot al «companiei grecești» din Sibiu (a murit foarte bătrîn la începutul secolului al XIX-lea -, se cunoaște o parte din corespondența sa cu episcopul Iosif al Argeșului și cu alți clerici din Țara Românească).

Amîlohie Hotiniul. Renunțînd Neofit, scaunul de episcop ai nou-înființatei eparhii a Hotinului s-a încredințat unui învățat călugăr de neam român, Amfilohie, hirotonit în anul 1767. Desigur alegerea lui s-a făcut cu încuviințarea domnului Moldovei Grigorie Callimachi (1767—1769), poate și ca să dea o satisfacție boierilor români că s-a ales un ierarh, din neamul lor. Într-o scrisoare a lui Amfilohie către arhimandritul Zosima, starețul Lavrei Pecerska din Kiev, din 10 ianuarie 1768, găsim mai multe știri despre el și eparhia pe care o

ea. Arăta, de pildă, că fusese prin Rusia, inclusiv prin Kiev, și-a închinat la moaștele de acolo, iar acum s-a învrednicit de arhieriei, prin punerea mâinilor mitropoliților : Anania al Se-

Partenie al Dristrei și Daniil al Proilaviei. Pe cel din urmă îl i «stăpînul meu», ceea ce înseamnă că era sufragantul acestuia, că nu arată locul hirotoniei. în privința eparhiei sale scria: i încredințat această puțină eparhie di păstorie, a roabei cetății nului, între care oaia petrece dimpreună cu lupu... fiind eparhie Dare cu cinci mii de lei din trecutele vremi, pentru birul stăpîn-or». Relatîndu-i sărăcia în care se zbătea, îl ruga să-i trimită veșminte arhieriești «din cele ce vei fi avînd mai vechi». într-un criptum îl ruga pe starețul kievean să se intereseze de un frate i care de cinci ani învăța meșteșugul zugrăviei «la zugravul alomei în școala mănăstirii». Se pare că-și avea metania la pentru că într-un pomelnic al acestei mînăstiri era trecut și lohie Secul», înaintea a trei ierarhi din prima jumătate a se-i al XIX-lea. Va fi învățat mai întîi carte în această mînăstire, mînd la Academia duhovnicească din Kiev, de vreme ce-a ajuns n învățat, cunoscător al multor limbi străine : greacă veche și latină, slavă, rusă și italiană. O notiță în limba italiană, aflată scoarță de carte care-i aparținuse, arată că în anul 1772 făcuse torie la Roma.

e la Amfilohie se păstrează o gramată de hirotonie (singhelie), rta de 5 decembrie 1772, în care arăta că a hirotonit pe un >sie, «aici în sfînta noastră episcopie în Hotin, în biserica unde iramul sfîntului și marelui Grigorie Bogoslov», ceea ce dovedește ista o biserică episcopală în Hotin.

astoria sa a fost însă grea, căci în 1768 izbucnește războiul urc. în ultimele luni ale anului 1769, amîndouă țările românești st ocupate de trupele rusești. în împrejurările date, episcopul tei al Rădăuților a început — din i770 — sa facă hirotonii de pentru fosta Episcopie a Hotinului. Am arătat și mai sus că la îuarie 1771, mitropolitul Gavriil Callimachi al Moldovei a adre-scrisoare clerului și credincioșilor din ținuturile Bugeacului, prin le aducea la cunoștință desființarea Mitropoliei Proilaviei și tre-lor în grija duhovnicească a episcopului de Huși. în aceeași are se spunea că «eparhia Hotinului s-au dat sub ocîrmuirea fră-ale episcopului de Rădăuți chir Dosoftei». Cu aceasta, se încheie mța Episcopiei de Hotin și a singurului ei titular, vlădica Am-e. Teritoriul fostei eparhii a intrat sub jurisdicția canonică a opului Dosoftei al Rădăuților pînă în 1775, la ocuparea Moldovei

de nord (Bucovina) de austrieci. După această dată, ajunge sub jurisdicția mitropoliților Proilaviei, care, cum am arătat, se intitula, din 1775, și «ai Hotinului», cu excepția anilor 1788—1792, când Hotinul și ținutul din jur a fost cucerit de austrieci, iar conducerea duhovnicească s-a dat din nou episcopului din Cernăuți (fostul scaun de Rădăuți), pe atunci Daniil Vlahovici. În 1813 teritoriile respective au intrat în componența noii «Arhiepiscopii a Chișinăului și Hotinului», cîrmuită de Gavriil Bănulescu-Bodoni.

Coborît în rîndul numeroșilor arhierei fără eparhie, Amfilohie s-a retras la schitul Zagavia de lîngă Hîrlău. De aici, mai apare uneori în viața bisericească a țării sale. De pildă, în decembrie 1782, participa la iposifierea și hirotonia lui Iacob Stamati ca episcop de Huși. De multe ori era chemat de episcopul Antonie al Romanului să facă slujbe, în locul său, în catedrala episcopală din Roman. Desigur săvîrșea slujbe și în Iași. A murit în schitul Zagavia, în jurul anului 1800, fiind îngropat tot acolo.

Dacă în calitatea sa de episcop al Hotinului nu a izbutit să desfășoare o activitate rodnică, în schimb Amfilohie și-a înscris cu cinste numele în istoria culturii românești. Alesele sale cunoștințe de carte le-a pus în slujba poporului său, prin tălmăcirea și tipărirea unui Catehism și a două manuale școlare. Desigur el sprijinise și școala românească din Hotin, unde, în anul 1788, cînd raiaua a fost ocupată de austrieci, funcționa o școală cu 300 de elevi, condusă de dascălul Ilie de la Putna. N-ar fi exclus ca însuși Amfilohie să fi înființat școala.

Pentru preoții din Moldova, Amfilohie a tradus și prelucrat Catehismul lui Platon Levșin, mitropolitul Moscovei. L-a tipărit în 1795 la Iași, sub titlul *Gramatica teologhicească scoasă în limba moldovenească* de pe *Bogoslovia* lui Platon, arhiepiscopul de Moscova. În același an a tipărit, tot la Iași, două manuale didactice : *De obște geografice* și *Elemente aritmetice*, ambele prelucrate din limba italiană. Alte lucrări i-au rămas în manuscris. Din toate acestea, rezultă că Amfilohie a fost o figură reprezentativă în istoria culturii românești. Prin călătoriile și studiile sale în Italia, a putut lua contact cu ideile înaintate ale iluminismului apusean, prelucrînd, în spiritul înnoitor al acestora, cărțile didactice pe care le-ai amintit.

Preoții și credinciosul celor două eparhii erau în marea lor majoritate de neam român %ii numai pdtini din ei erau ucrainieni, greci sau bulgari. Acest lucru sfe:pozate constata din diferitele acte de hirotonie care au ajutir jfnă ha noi, în care sînt consemnate nume de preoți

Ini și de sate românești. Limba liturgică din aceste biserici a fost românească. Dovadă sînt multe cărți păstrate în bisericile eparhiei, este un Minei dăruit de un domn român și o Evanghelie tipărită în 1812, amîndoua la biserica mitropolitană din Brăila.

Concluzii. Deși se afla sub jurisdicția directă a Patriarhiei n Constantinopol, Mitropolia Proilaviei — ca și sufragana ei de Hotin — era o eparhie românească, fiind socotită, după cuvîntul storalei lui Gavriil Callimachi din 10 ianuarie 1771: «dintru ceput a fi din hotarul pămîntului și din păstoria Moldovei», fiind cotate eparhii românești, Mitropolia Proilaviei și Episcopia Hoțidui, cu bisericile lor, au fost ajutate mereu de domnii români.

Deși cei mai mulți ierarhi care au păstorit la Brăila — Ismail au de neam grec, unii cu rosturi înseninate în cadrul Patriarhiei umenice, totuși, considerăm că unii din ei au putut fi de neam mîn (Daniil și Chirii). Singurul episcop de la Hotin a fost tot i român, cărturarul și poliglotul Amfilohie.

Amîndoua eparhiile au avut un rol însemnat nu numai în întărea sentimentelor religioase ale credincioșilor, ci și în formarea întărirea conștiinței de unitate națională românească.

BIBLIOGRAFIE

- titropolia Proilaviei. MELCHISEDEC (ȘTEFĂNESCU), *Cronica Hușilor piscopiei*, București, 1869, p. 152—167 (în apendice); A. STADNIȚKI, *EpiscopoUavo-Izmailului*, în «R.S.I.A.B.», t. XIV, 1922, p. 23—40; IUSTIN ȘT. FRĂȘI, *Studiu contributiv la istoricul Mitropoliei Proilavia (Brăila)*, Chișinău, 1923, i ȘTEFAN BERECHET, *Documente noi privitoare la Mitropolia Proilaviei*, 3.I.A.B.», t. XV, 1924, p. 87—98; ȘTEFAN BERECHET, *Noi materiale pentru olia Proilaviei*, în «B.O.R.», XLII, nr. 5, 1924, p. 263—269; ȘTEFAN BEREȘchiță istorică a Mitropoliei Proilaviei, în «B.O.R.», XLII, nr. 7, 1924, p. 404 VENIAMIN POCITAN, *Istoria Mitropoliei Proilaviei (Brăilei)*, în «B.O.R.», nr. 5, 1931, p. 385—396, nr. 9, p. 481—493, nr. 10, p. 577—587, nr. 11, p. 697—extras); I. R. BOUNEGRU, *însemnări de pe cărțile vechii Mitropolii a Proilaviei* «Analele Brăilei», IV, 1932, p. 94—100; I. MANAFU, *Mitropolia Proilaviei* «Analele Brăilei», nr. 1, 1936, p. 48—54 și nr. 1, 1939, p. 5—17; N. IORGA, *mitropolia raialei turcești*, în «B.O.R.», LVI, nr. 5—6, 1939, p. 275—276; DEÎNE RUSSO, *Mitropolia Proilavului*, în voi. *Studii istorice greco-române*, I, >ti, 1939, p. 247—306; DEMOSTENE RUSSO, *Meletie Sirigos și Meletie al ului sînt două persoane deosebite*, în același volum, p. 237—246. Se poate a și CONSTANTIN C. GIURESCU, *Istoricul orașului Brăila din cele mai mpuri pîrtă azi*, București, 1968, 373 p. + 60 pi. + 2 h.
- piscopia Hotinului. ȘTEFAN BERECHET, *Episcopia Hotinului*, în >, XLII, nr. 12, 1924, p. 709—717 și nr. 1, 1925, p. 35—42; VENIAMIN PO-*Vechea Episcopie a Hotinului*, în «B.O.R.», L, 1932, nr. 1 p. 14—22, nr. 2, -118, nr. 3, p. 198—208, nr. 4, p. 295—299, nr. 6, p. 401—408, nr. 9, p. 577—11, p. 712—720; an. **LI 1933**, nr. 1—2, p. 31—42 (și extras); TÎT SIMEDREA, *Episcopie a Hotinului*, în «B.O.R.», LXI, nr. 1—3, 1943, p. 11—32.
- PAPADOPOL-CALIMACHI, *Amiilohie Hotiniul*, în «Revista pestru isto-*leologie și filologie*», III, voi. V, fasc. II, București, 1885, p. 319—330; IE STADNIȚKI, *Amiilohie episcop al Hotinului*, în «R.S.I.A.B.», voi. XIV, n, 1922, p. 41—56. A se vedea și bibliografia de la capitolul LXXII.

LXIV

VIAȚA BISERICESCĂ A ROMÂNILOR DIN DOBROGEA. MITROPOLIA DRISTREI

În urma expediției din 1417 împotriva lui Mircea cel Bătrîn, Dobrogea a fost cucerită de turci, rămânând sub stăpânire otomană pînă după războiul de independență din 1877—1878. După cucerirea otomană și mai ales după cruciada din 1444, s-a făcut aici o colonizare masivă — îndeosebi în interior — cu turci și tătari, populația românească fiind împinsă spre Dunăre și Marea Neagră.

În cursul celor 460 de ani de stăpânire otomană, pe teritoriul Dobrogei s-au creat cîteva eparhii ortodoxe, sub jurisdicția Patriarhiei Ecumenice. Deși titularii acestora erau greci, marea masă a credincioșilor o constituiau românii autohtoni, la care se adăugau și puțini credincioși ortodocși de alte neamuri. Se pare că încă de la începutul dominației otomane, întreagă Dobrogea depindea, din punct de vedere bisericesc, de Mitropolia din Dristra (vechiul Dîrstor — Durostorum sau, cu numele turcesc, Silistra). Primul mitropolit cunoscut cu numele a fost *Calist*, care a participat la lucrările Sinodului de unire de la Ferrara—Florența (1438—1439). Eparhia Dristrei apare apoi la sfîrșitul secolului al XV-lea, într-o listă a eparhiilor aflate sub jurisdicția Patriarhiei Ecumenice, pe locul 54. Abia în 1564 se cunoaște un nou ierarh, cu numele *Partenie*, care semna sentința de înlăturare din scaun a patriarhului ecumenic Ioasaf. În 1581, era amintit la Silistra «un episcop de rit grec», fără ca să i se dea numele.

În secolul al XVII-lea, știrile despre Mitropolia Dristrei sînt ceva mai bogate. Astfel, în prima jumătate a secolului, sînt cunoscuți cu numele mitropoliții *Ioachim* (la 19 mai 1615) și *Antonie* (1638 și 1 iulie 1639, la alegerea patriarhului ecumenic Partenie). A urmat *Măcar ie*, trimis în august 1653 să instaleze pe Ignatie Sîrbul ca mitropolit al Ungrovlahiei. În timpul său, domnitorul Grigorie Ghica al Țării Roma-

(1660—1664 și 1672—1673) a ridicat o nouă catedrală mitropo- în Dristra, cu hramul Tăierea Capului Sfântului Ioan Botezăto- Joul mitropolit *Mctodie* era de față, la 15 aprilie 1679, la adu- convocată de Șerban Vodă Cantacuzino la București, în care otărît reșezarea mitropolitului Teodosie în scaunul Ungrovl- ^ fost urmat de *Partenie* (1680).

În anii următori, mai mulți mitropoliți ai Dnstreii semnează actele jgere a unor ierarhi — români sau greci —, aflate în *Coridica* a Mitropoliei Ungrovlahiei. De pildă, mitropolitul *Ghenadie*, al Dristrei», semna actul de alegere a mitropolitului Teofil al ilvaniei (1692) și a episcopului Ilarion al Rîmnicului (1693). În 1706, apare în acte mitropolitul *Athanasie*, care, cu prilejul Cră- uii, Anului nou și Bobotezei din 1706—1707, se găsea la curtea Histantin Brîncoveanu, • în 1710 a tipărit la Tîrgoviște lucrarea ithimie Zigabenu, *Panoplia dogmatică*, în grecește, rmașul său a fost cunoscutul cărturar *Ioan Ierotei Comnen*. Năs-

Heracleea Traciei, a studiat la marea școală a Patriarhiei din mtinopol, apoi la Universitatea din Padova, dobîndind o aleasă ire enciclopedică, fiind considerat un «iatro-filozof», adică me- jditor și scriitor. După terminarea studiilor, a venit în Țara Ro- scă, unde a fost medic la Curtea lui Constantin Brîncoveanu și lin principalii mesageri ai spiritului Renașterii italiene în țările e. A desfășurat și o intensă activitate literară. De pildă, au de la el felurite imne închinare lui Constantin Brîncoveanu pe e foi ale unor cărți tipărite cu cheltuiala acestuia și cîteva iții pe mormintele unor cărturari greci. În 1701 a tipărit la v, în grecește, *Proschinitarul Sfîntului Munte al Athosului* (it- fiind Antim Ivireanu). Cîteva lucrări scrise de el au rămas în cris (*Viala împăratului Ioan Cantacuzino*, scrisă pentru Constan- Qtacuzino Stolnicul, traducerea *Tilcuirii Evangheliilor* a lui Teo- tl Ohridei, în greaca vulgară, pentru Constantin Brîncoveanu ș.a.). ainte de 27 octombrie 1711, a ajuns mitropolit al Dristrei, sub 3 de *Ierotei*. În această calitate, este întîlnit în mai multe rîn-

București. Se cunoaște o bogată corespondență pe care a pur- u patriarhul Hrisant Notaras al Ierusalimului și cu primul domn >t Nicolae Mavrocordat. Între altele, se plîngea de sărăcia epar- ile, de necazurile pe care i le făceau ienicerii, de greutatea strației eparhiale. Tot din această corespondență aflăm că epar- primea de mult timp o danie anuală de sare, din partea dom- rării Românești, precum și alte ajutoare. Din cîteva acte ale hiei din Constantinopol, reiese că vlădica Ierotei participa

adeseori la lucrările Sinodului patriarhal. A murit prin 1719, la București, la curtea domnitorului Nicolae Mavrocordat.

În secolul al XVIII-lea, sînt amintiți alți mitropoliți ai Dristrei, cei mai mulți în *Condica Sfîntă* a Mitropoliei Ungrovlahiei, prezenți la alegerea unor mitropoliți și episcopi din Țara Românească. Așa au fost : *Serafim* (1720/21—1724), *Calinic* (1732), *Constandie* și *Vartolo-meu* (1739—d. 1757). În timpul păstoririi celui din urmă, Grigorie II Ghica al Țării Românești (1748—1752) a rezidit biserica mitropolitană din Dristra, construind și un zid înconjurător, precum și clădirile anexe trebuitoare. Au urmat *Chirii* (1764) și *Partenie* (amintit între 1768 și 1779). În 1777, Alexandru Ipsilanti al Țării Românești reînnoia Mitropoliei Dristrei o danie mai veche de 500 bulgări de sare pe an, care puteau fi vînduți sau transportați oriunde, fără opreliști și fără obligația de a plăti vamă. În 1783, Alexandru Moruzi sporea dania la 650 de bulgări de sare anual. Se pare că dania era reîntărită la fiecare schimbare de domn. Un act din 8 iunie 1793 amintea de vechiul drept al Mitropoliei de a-și trimite oile la păscut în sînga Dunării, în județul Ilfov. Din același act aflăm că Mitropolia avea dreptul să strîngă anual cîte 50 de oameni din Țara Românească, neimpozabili, care să-i păzească oile din județul Ilfov și să-i lucreze terenurile agricole pe care le avea în Dobrogea.

În ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea, au păstorit la Silistra mitropolii *Chirii* (amintit în 1780) și *Calinic* (amintit în 1784, apoi în 1787). Probabil către sfîrșitul secolului al XVIII-lea, eparhia Dristrei a rămas un timp vacantă. În 1812 se afla în București «fostul» mitropolit de Dristra *Chirii* (se pare că nu este identic cu cel din 1780), refugiat aici în timpul războiului ruso-turc din 1806—1812.

În 1813 Mitropolia Dristrei (Silistrei) s-a contopit cu a Proilaviei (Brăilei), noul mitropolit *Calinic* avîndu-și reședința la Brăila. În martie 1821, a făcut un schimb de eparhii cu Antim al Didimotihului (azi în Grecia), trecînd în locul acestuia. (*Calinic* s-a împușcat la Tîrgoviște, la 29 mai 1832). *Antim* a păstorit — ca mitropolit al Dristrei și Proilavului, cu reședința la Brăila, — pînă în 1828, cînd eparhia Proilaviei s-a desființat, reîntîlnit, totuși, la Silistra, pînă în 1736, cînd s-a retras la Odesa, unde a și murit. În noiembrie 1836 a fost ales ca mitropolit de Silistra *Grigorie* (-j- 1839), urmat, în ianuarie 1840, de *Ieronim*. Urmașul acestuia a fost un alt *Grigorie*, român transilvănean.

Mitropolia de la Tulcea. După desființarea Mitropoliei Proilaviei, s-a înființat o nouă Mitropolie (Arhiepiscopie), cu sediul la Tulcea,

îi teritoriile din nordul Dobrogei, aflată sub jurisdicția Patriarhicumenice, condusă tot de ierarhi greci. Primul titular cunoscut *Panaret*, pînă atunci episcop al Eumeniei (în Anatolia), care, în sfința biserica românească din Nalbant, jud. Tulcea. Urmașul fost *Dionisie*, ales la o dată pe care nu o cunoaștem. în jurul 1877/1878 acesta a încredințat conducerea eparhiei fostului >p din Creta, *Nichifor*, iar el a plecat în Apusul Europei pentru igriji sănătatea.

upă 1860, a început lupta pentru separarea Bisericii bulgare de rhia din Constantinopol, acțiune care făcea parte integrantă din poporului bulgar pentru independența națională. La 11 martie printr-un firman al sultanului Abdul Aziz, s-a aprobat crearea «exarhat bulgar», scos de sub jurisdicția Patriarhiei Ecumenice, exarhat n-a fost recunoscut însă de Patriarhie, producîndu-se o ;mă» între cele două Biserici, care a durat pînă în 1945. a 17 octombrie 1874, Sinodul patriarhal din Constantinopol a at înființarea unei episcopii românești cu reședința la Macin, nii dobrogeni s-au adresat mitropolitului primat Calinic Miclescu ucurești, cerîndu-i sprijinul în vederea organizării noii eparhii, rările care au început în Imperiul otoman în 1875, terminate cu iul ruso-turc din 1877—1878, au împiedicat punerea în aplicare stei hotărîri. După Congresul de la Berlin, din 1878, România nit cele două județe dintre Dunăre și Mare, Tulcea și Constanța, nd astfel dominația otomană, care durase aproape o jumătate leniu. Din punct de vedere bisericesc, cele două județe au in- i componența eparhiei Dunării de Jos, înființată în 1864, care-și acum sediul la Galați.

lte aspecte ale vieții bisericești din Dobrogea. Datorită coloni-teritoriului dintre Dunăre și Mare cu turci și tătari, a apărut nouă religie, cea mahomedană. Deși cuceritorii otomani au recut oficial religia creștină și organizarea ei bisericească, auto-e locale din diferite părți ale Imperiului au întreprins acțiuni i trecerea forțată la islamism a autohtonilor. Așa s-a întîmplat ivii din Bosnia, Herțegovina și regiunea Munților Rodopi, cu o parte din albanezi.

îi în Dobrogea s-au făcut presiuni, însoțite de silnicii, pentru ea unor români la mahomedanism. Vor fi fost cazuri izolate, anumiți români, prin căsătorie, din interese materiale sau prin au fost nevoiți să îmbrățișeze această religie, care, practic, la ieșirea din rîndurile poporului român, la turcizarea lor. Marea a credincioșilor români nu s-au abătut însă de la credința creș-

tină. Din ultimele decenii de stăpînire otomană se cunosc chiar numeroase cazuri de români din Dobrogea care au fugit în nordul Dunării ca să nu fie siliți să-și schimbe credința. În felul acesta, Biserica Ortodoxă a fost un factor important în lupta pentru păstrarea ființei naționale a românilor dobrogeni.

Arătăm mai sus că mitropoliții greci de la Dristra-Silistra stăteau mai mult la București, în preajma Curții domnești. În tot cursul existenței sale, Mitropolia s-a bucurat de numeroase danii din partea domnilor Țării Românești, însăși catedrala mitropolitană fiind zidită, apoi refăcută, cu bani primiți din partea domnilor munteni. Alte ajutoare au fost acordate bisericilor din Cernavodă (ridicată în 1669 de un Jipa Logofătul) și din Babadag (1777, de Alexandru Ipsilanti). Cărțile de slujbă folosite în bisericile românești erau tipărite la București, Rîmnic, Iași, Neamț, Sibiu, Blaj, Buda etc. Multe din ele au dispărut din cauza distrugerilor și jafurilor provocate de bașibuzici și cerchezi, în secolul al XVIII-lea, dar mai ales în cel următor, numeroși ciobani din părțile Sibiului și Brașovului — cunoscuți sub numele de «mocani» — au trecut cu turmele în Dobrogea și s-au stabilit definitiv acolo, punînd bazele unor noi așezări românești, întărind astfel elementul românesc și ortodox. Alți români veniseră din Țara Românească, Moldova, Banat, din sudul Dunării. De aceea, pe bună dreptate spunea în 1850 cunoscutul agronom Ion Ionescu de la Brad (1818—1891) ca «nu este sat în care să nu vezi în miniatură Dacia și înfrățirea tuturor românilor». Aceste permanente legături ale credincioșilor dobrogeni cu frații lor din stingă Dunării au contribuit la păstrarea ființei naționale a populației românești de aici.

Mitropoliții greci din Dristra și apoi din Tulcea încasau de la fiecare credincios căsătorit o taxă anuală de 6,50 lei, numită *jitia* sau *vładicia*. Preoții aveau o situație materială foarte grea, fiind nevoiți să muncească alături de păstoriții lor. De regulă, la intrarea în preoție, făceau un contract cu satul (parohia), fixînd taxele pentru diferitele slujbe. Fiecare familie da preotului o dajdie anuală în natură (2—3 banițe de bucate), numită hac (cuvînt turcesc : sumă, plată). Preoții nu aveau nici o pregătire teologică, ci numai cunoștințe elementare de scris și citit. Abia pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, se știe de existența unor școli românești în localitățile mai mari: Cernavodă, cu dascălul Ioan, înainte de 1766, Turtucaia, cu dascălii olteni Mihai (1775) și Gheorghe (1790). La începutul secolului-al XIX-lea, se cunosc alte școli, la Silistra, cu dascălul Petrică Mihail, apoi cu fiul său Costache Petrescu, Hîrșova, Macin, Turtucaia, iar în a doua jumătate a secolului la Rasova, Aliman, Seimeni ș.a. La Dăeni (jud. Tul-

dascăl cu numele Cosma pregătea cîntăreți, dar și viitori ainte de 1878 au lucrat pentru propășirea învățămîntului ro-in Dobrogea călugărul cărturar Nifon Bălășescu, originar din Iiu (1806—1880), fost profesor la Seminariile din București care a înființat peste 20 de școli, preotul Dimitrie Chirescu avodă (1842—1897), tatăl cunoscutului compozitor și dirijor Chirescu și alții.

ricile se ridicau numai cu aprobare specială din partea auto-turcești, credincioșii fiind siliți să plătească o anumită taxă. neau însă unele restricții: să nu fie cu turlă, să nu aibă clo-L bisericile din Istria—Constanța, Baia—Tulcea) etc. Așa se pînă în 1878 s-au construit foarte puține biserici din zid, i multe fiind din chirpici. Dintre bisericile de zid menționăm din Nalbant (1839, reclădită în 1880—1891), Topalu (1840), -Hîrșova (1857), Sulina (1866), Tulcea (1857—1883), Babadag, Dăeni, Cernavoda etc.

începutul secolului al XIX-lea s-au întemeiat și două mînăsnănești: Taița și Cocoș. Desigur, înaintea acestora au fost și ezări monahale, mai modeste. Mînăstirea Taița situată la poa-ăcinului, între orașele Macin și Isaccea, a fost întemeiată de ci moldoveni, la care s-au adăugat și alții, veniți din toate ile românești. Probabil a dispărut în ultimii ani ai stăpîniriî ae, prin 1876, cînd mai multe sate românești din nordul Do-au fost prădate de cerchezi (prin 1862—1863), iar bisericile tate și distruse.

L 1833, trei călugări veniți de la Athos, făgărășanul Visarion un timp tipograf la Neamț), Gherontie și Isaia, au pus bazele bisericuțe fără turlă — pe dealul Cocoșului, în apropiere de Nil (jud. Tulcea), care, cu refacerile efectuate în 1846, a dăinuit în 1910. Mînăstirea s-a dezvoltat, atrăgînd numeroși monahi din ținuturile locuite de români. în 1841, autoritățile turcești au nînăstirii aprobare de funcționare legală. In 1853 s-a ridicat o biserică, din piatră și cărămidă, prin strădania primului stareț, nandritul Visarion, și din dania lui Nicolae Hagi Ghișe, un cioban Poiana Sibiului, care, călugărindu-se aici, a lăsat mînăstirii în-ga avere (15.000 de galbeni, 500 de oi și 15 cai). Urmașul lui Vi-n), starețul Daniil, tot un transilvănean, a ridicat o clopotniță, un de clădiri și a primit numeroase danii în bani, terenuri, hanuri, nale și alte bunuri, din partea credincioșilor. Actuala biserică a ăstirii s-a ridicat între anii 1911—1913.

Pe la mijlocul secolului al XIX-lea s-a întemeiat mănăstirea Cilic-Dere, situată la aproximativ 20 km de Cocoș. Actuala biserică monumentală, etajată — a fost începută în 1901 și sfințită abia în 1932. În 1846 a luat ființă schitul Saon, metoc al mănăstirii Cilic-Dere, apoi de sine stătător. Biserica mare s-a ridicat între anii 1909—1914.

Concluzii. Rezultă că în decursul celor peste patru veacuri și jumătate de stăpânire otomană în Dobrogea, românii, care reprezentau elementul autohton și majoritar, și-au păstrat nealterate limba, credința și obiceiurile strămoșești. La aceasta au contribuit desigur legăturile neîntrerupte pe care le-au avut cu frații lor din toate celelalte teritorii românești. Iar Biserica — în speță Mitropolia Dristrei, vechiul Durostorum-Dirstor — a supraviețuit datorită ajutoarelor materiale ale domnilor Țării Românești.

Titularii eparhiei erau intilniți mereu la București, care putea fi socotit ca a doua lor reședință. Bisericile și minăstirile românești de aici — majoritatea de dimensiuni reduse și din material inferior — ca și preoții și călugării lor au contribuit la păstrarea credinței ortodoxe, a limbii și a ființei noastre naționale în acest străvechi pământ românesc dintre Dunăre și Mare.

BIBLIOGRAFIE

C. TEODORESCU, *Istoricul școlilor române din Dobrogea sub turci*, în «Convorbiri Didactice», București, an. III, nr. 3, 1897; IOAN N. ROMAN, *Pagini din istoria culturii românești în Dobrogea înainte de 1877*, în «Analele Dobrogei», an. I, nr. 3, 1920, p. 355—398; ALEXANDRU P. ARBORE, O încercare de reconstituire a românilor din Dobrogea, în «Analele Dobrogei», an. III, nr. 2, 1922, p. 237—291; C. BRĂTESCU, Populația Dobrogei, în «Analele Dobrogei», an. IX, voi. I, 1928, p. 201—257; ALEXANDRU P. ARBORE, Noi informații etnografice, istorice și statistice asupra Dobrogei, în «Analele Dobrogei», an. XI, fasc. 1—12, 1930, p. 65—94; VICTOR SLĂVESCU, *Correspondența dintre Ion Ionescu de la Brad și Ion Ghica, 1846—1874, publicată de...* București, 1943, 171 p.; D. ȘANDRU, *Mocanii în Dobrogea*, București, 1946; CONSTANTIN C. GIURESCU, *Știri despre populația românească a Dobrogei în hărți medievale și moderne*, Constanța, 1966, 64 p. + 2 h. j. TUDOR MATEESCU, *Documente privind istoria Dobrogei (1830—1877)*, volum întocmit de..., București, 1975, 344 p. + 8 fasc.

Viața bisericească. GH. RĂDULESCU, *Starea religioasă a Dobrogei în decursul vremurilor*, București, 1904, 141 p.; ROMAN SORESCU, *Mănăstirile dobrogeene*, București, 1914, VI + 157 p.; IOAN DRAGOMIR, Citeva documente turcești necunoscute privitoare la mănăstirea Cocoș, în «B.O.R.», an. LXXXII, nr. 11—12, 1964, p. 1110—1120; TUDOR MATEESCU, *Les dioceses orthodoxes de la Dobroudja sous la domination ottomane*, în «Balkan Studies», Tesalonic, voi. XIII, nr. 2, 1972, p. 279—300 (cu îndreptările făcute de noi într-o recenzie din «B.O.R.», XCIII, 1975, nr. 3—4, p. 472—475); TUDOR MATEESCU, Un așezământ moldovenesc în Dobrogea - Mănăstirea Taița, în «M.M.S.», XLIX, 1973, nr. 1—2, p. 121—125; TUDOR MATEESCU, *Date despre viața bisericească a Dobrogei înainte de 1877*, în «B.O.R.», XCII, 1974, nr. 9—10, p. 1256—1260; TUDOR MATEESCU, *Din legăturile culturale ale Dobrogei cu Țara Românească în secolul al XVIII-lea*, în «B.O.R.», XCIII, 1975, nr. 9—10, p. 1124—1128; TUDOR MATEESCU, *Dragostea de glie și lege strămo-*

românilor din Dobrogea în timpul stăpînirii otomane (1417—3877), în CCIV, 1976, nr. 3—4, p. 356—361; TUDOR MATEESCU, Un așezămint ransilvănean în Dobrogea (Contribuții la istoria minăstirii Cocoșii pini în «M.A.», XXI, 1976, nr. 1—3, p. 114—124; TUDOR MATEESCU, Organizațională a românilor din Dobrogea în timpul stăpînirii otomane, în «B.O.R.», I, nr. 9—12, p. 971—975; TUDOR MATEESCU, Biserica și școala la ro-Dobrogea în timpul stăpînirii otomane, în «B.O.R.», XCVI, 1978, nr. 3—4, 2, în Voi. De la Dunăre la Mare. Mărturii istorice și de artă creștină, Galați, p. (îndeosebi ultimele trei studii); CONSTANTIN CIOROIU și AUREL. Cartea românească în Dobrogea înainte de 1877, Constanța, 1978, 123 I «G.B.», an. XXXVII, 1978, nr. 9—12, p. 1075—1096); MIHAI MAXIM, Le ridique des chretiens dans les ports roumains sous l'administration ottomane — XVII-e siecles, în Analele Universității din București, XXIX, 1980, TUDOR MATEESCU și NATALIA TRANDAFIRESCU, Știri noi despre Dristrei (secolele XV—XIX), în îndrumătorul bisericesc, misionar și al Arhiepiscopiei Tomusului și Dunării de Jos, 3, 1987, p. 72—92; TUDOR 2U, Biserica Ortodoxă Română din Dobrogea în timpul stăpînirii otomane 77), în voi. Monumente istorice și izvoare creștine. Mărturii de străveche i și de continuitate a românilor pe teritoriul Dunării de Jos și al Dobroați, 1987, p. 149—187; TUDOR MATEESCU, Ajutoare acordate Mitropoliei și unor Biserici din Dobrogea de către domniile Țării Românești, în B.O.R., I, 1990, nr. 5—6, p. 110—119.

Itiru Ierotei Comnen să se vadă: TOMA G. BULAT, Ioan Comnen tiatros, profesor la Academia domnească și mitropolit al Dristrei († 1719), în LXXXIV, 1966, nr. 3—4, p. 356—368; CORNELIU DIMA DRĂGAN, Le te Chrysanthé Notaras et le docteur Jean Commene étudiants à Padoue, în E., VII, 1969, nr. 4, p. 691—693; OLGA CİCANCİ și PAUL CERNOVO-, Contributions à la connaissance de la biographie et de l'oeuvre de Jean xee) Commene (1658—1719). în <Balkan Studies>*. Tesalonic, XII, 1971, nr. 1, -186.

LXV

BISERICA ORTODOXĂ DIN TRANSILVANIA ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-LEA

N.

numeroasele memorii ale clerului și credincioșilor ortodocși români din Transilvania către Curtea din Viena și către mitropolitul sârb Pavel Nenadovici din Carloviț (1749—1768), în care cereau stăruitor numirea unui episcop, au determinat Curtea și pe împărăteasa Măria Tereza să dea o nouă orientare politicii religioase. Această schimbare era determinată și de «războiul de șapte ani» (1756—1763), în care Austria lupta, alături de Rusia și Franța, împotriva Prusiei, Saxoniei și altor state germane, care erau aliate cu Anglia.

În această conjunctură politică defavorabilă, trebuiau menajate atât relațiile cu Rusia, cât și ale românilor ortodocși transilvăneni, dintre care mulți luptau în armatele habsburgice, pentru o cauză care le era cu totul străină.

În ședințele Consiliului de miniștri din 17 iulie și 19 august 1758, cei mai influenți și mai luminați oameni de stat ai vremii, cancelarul W. A. von Kaunitz și ministrul pentru problemele sârbești, Iosif Bartenstein, au propus încetarea persecuțiilor religioase din Transilvania, acordarea unei toleranțe tacite și limitate și numirea unui episcop pentru românii ortodocși. Bartenstein propunea chiar înființarea unei Mitropolii, coordonată cu cea sârbă din Carloviț, pentru a diviza pe ortodocșii din Imperiu și a-i stăpîni mai ușor, dar Kaunitz a propus numirea unui episcop exempt, adică scos de sub jurisdicția oricărui mitropolit și supus direct guvernului, părere care a fost acceptată.

Mitropolitul Pavel Nenadovici al Carlovițului intenționa să trimită ca episcop în Transilvania pe Partenie Pavlovici, originar din Silistra — poate chiar de neam român —, un om învățat, fost paroh al comunității sârbe din Viena, iar din 1751 arhieru-vicar al Mitropoliei

>viț. Dar acesta nu întrunea simpatiile Curții, care voia un levotat, dispus sa-i menajeze prozelitismul uniat și să influența mitropolitului din Carloviț.

opol Dionisie Novacovici. După părerea sftenicilor împărătesei, ndicat era episcopul sîrb al Budei, Dionisie Novacovici, dis-ică orice concesi și — în aceiași timp — neagreat de Pavel ici.

Acest Dionisie era originar din Dalmația, călugărit în ;a Sfîntul Sava din Cattaro, cu studii la gimnaziul și Aca-ihovnicească din Kiev, după care a fost profesor de teologie iad, iar din 1748 predicator în eparhia sîrbească a Budei. Va--se scaunul vlădicesc de aici, a fost cerut cu multe stăru-cler și credincioși, ca episcop. A fost hirotonit de Pavel aci la 24 iulie 1749, dar instalarea i-a făcut-o abia la 15 î 1751, nemulțumit că dobîndise scaunul vlădicesc cu sprijini.

toate încercările lui Nenadovici de a împiedica numirea lui, Dnferința miniștrilor din 12 njartie 1761 — care a luat măsuri re la misiunea generalului Bukow — a decis să trimită în ania și pe episcopul Dionisie Nbvacovici. După ce a primit iuni la Viena, s-a îndreptat spre Sibiu, unde a sosit cam la tămîni după Bukow, în săptămîna Paștilor anului 1761. î ziua i, o mulțime de români din toate părțile Ardealului s-a pre-n

Sibiu, pentru a primi răspunsul lui Bukow la memoriul pe înaintase la 7 aprilie o delegație de 40 de credincioși orto-n frunte cu protopopol Ioan din Săliște. In fața acestei mul-ense, Bukow n-a mai tratat cu ei. în schimb, Dionisie i-a însă se întoarce acasă și să aștepte în liniște lucrările comi-tituite de Bukow pentru efectuarea acelei conscripții a cle-credincioșilor, ortodocși și uniți.

lunile următoare, Dionisie a însoțit pe Bukow în cîteva din iile sale : la Brașov, apoi la Alba Iulia, unde a fost silit să ie pe credincioși să lase cele două biserici uniților. Pastorul it Petru Bod relatează în Cronica sa că acum au slujit în Alba nîndoi episcopii : Petru Pavel Aron, într-una din bisericile luate ortodocși, fără nici un credincios, iar Dionisie într-o grădină, zența unei mulțimi imense de români ortodocși.

)ia la 13 iulie 1761 a fost emis decretul imperial pentru insta-lui Dionisie ca episcop ortodox în Transilvania. Dar el avea umai o delegație, oricînd revocabilă, era un «administrator»

al Episcopiei ardelen, continuând să-și păstreze și scaunul său de episcop «al Budei și Cîmpiilor Mohaciului».

Instalarea i-a făcut-o Bukow, cu onoruri militare, dar în prezența a prea puțini preoți și credincioși, în biserica Sfîntul Nicolae din Șcheii Brașovului la 4 septembrie 1761. Generalul a citit decretul de numire în limba latină, iar episcopul a răspuns tot în latinește, înainte de instalare, credincioșii brașoveni l-au obligat pe Dionisie să depună un jurămînt că va păzi «credița cea pravoslavnică a mărturisirii Răsăritului după legea grecească neunită cu a Romei».

La 6 noiembrie 1762, împărăteasa a emis un nou decret (patență), prin care se acorda românilor ortodocși o toleranță condiționată, ca și în anul 1759. Noului episcop i se impuneau 11 restricții, toate grupate în jurul aceleia de a nu împiedica propagarea unirii. Se preciza că preoțimea ortodoxă, fiind numai tolerată, nu se putea bucura de drepturile pe care le avea clerul altor confesiuni din Transilvania.

Fiind primit cu neîncredere de credincioșii din Șcheii Brașovului, vlădica Dionisie nu s-a stabilit aici, ci a venit în Sibiu, care era atunci capitala Transilvaniei (din 1717). Și-a fixat aici reședința, în mod provizoriu, închiriind o casă, pe doi ani, dar avînd multe necazuri cu magistrul poștal, care s-a introdus în ea, în absența lui. Nu știm unde slujea în Sibiu, poate în vreo capelă, căci abia către sfîrșitul secolului al XVIII-lea s-au zidit aici trei biserici ortodoxe, existente și azi.

După expirarea contractului de închiriere a casei, Dionisie s-a mutat într-o modestă casă țărănească din Rășinari. La stăruințele protopopilor săi, în 1764 a cerut guvernului ardelean îngăduința de a cumpăra un teren corespunzător pentru reședință, la Vad, Sebeș sau Orăștie. Cererea a rămas fără răspuns.

Episcopul Dionisie a făcut mai multe vizite canonice în eparhia sa transilvană. A învățat românește și a scris aici chiar și unele lucrări, în românește și sîrbește, de combatere a uniației : Despre *deosebirile fundamentale dintre Biserica Răsăritului și cea de Apus*, Despre *purgatoriu*, Despre *purcederea Sîntului Duh*. în 1766 a făcut o statistică a clerului și credincioșilor săi. Tot atunci au făcut o conscripție și organele de stat, cu unele diferențe față de a episcopului. Potrivit acesteia din urmă, existau atunci 635.454 credincioși ortodocși, în 1767, s-a întocmit o statistică a preoților eparhiei sale, cu indicarea anului hirotoniei și a arhierelui hirotonisitor. Din cei 1224 de preoți, împărțiți în 44 de protopopiate, 198 au fost sfințiți de el

restul în Țara Românească și Moldova, sau de vlădici sârbi ;
iu ardeleni, ceilalți de dincolo de Carpați.

nit cu neîncredere de cler și credincioși, îngrădit de atâtea
umilitoare, care-l puneau în imposibilitatea de a-și apăra
episcopul Dionisie și-a înaintat demisia încă din 1762, făcând
meroase memorii ca să-i fie acceptată. I s-a primit abia în
e 1767, dar numai pe data de 1 octombrie același an, pînă
ma să i se numească succesorul. Dionisie însuși a făcut — în
lte rînduri — propuneri asupra succesorului său, cerînd ca
;ă fie instalat în prezenta sa, pentru a nu se produce noi tul-
Desigur, nu s-a ținut seamă de recomandările sale. La 1 oc-

1767, a părăsit Transilvania, stabilindu-se la Sîntandrei lîngă
nde a și murit la scurt timp (8 decembrie 1767). ășînd nici un
testament, averea sa a fost luată de stat. Din ia Măriei
Tereza cea mai mare parte a ei a fost dăruită orfe-i romano-
catolic din Sibiu, numit Theresianum, iar o altă sminarului
unit de la Blaj. Deci, din banii unui episcop orto-înși de la
credincioșii săi, urmau să fie pregătiți preoți uniți lucreze
împotriva Bisericii Ortodoxe !

urmat lungi discuții și propuneri cu privire la numirea unui
r al lui Dionisie. De pildă, episcopul unit Atanasie Rednic
>a să nu fie numit nici episcop și nici administrator episco-
să-i fie supuși lui și credincioșii ortodocși. Propunea ca hi-
3 preoților ortodocși să le facă episcopii sârbi din Arad, Ti-
și Buda, dar numai cu aprobarea sa. Propunea de asemenea
i protopopului Ioan Popovici din Hondol (jud. Hunedoara) ca
Dtopop, care — în calitate de președinte — să vegheze ca în
iriul din Sibiu să nu se ia nici o măsură împotriva uniației.
le asemenea să nu se restituie nici o biserică ortodocșilor,
;ingură cedare ar atrage altele, ceea ce ar fi în paguba «sfintei

schimb, noul general comandant al Transilvaniei, O'Donell,
;a numirea unui nou administrator, în persoana episcopului
'orgievici al Caransebeșului și Vîrșețului, care să vină în Tran-
numai primăvara și vara și căruia să i se impună aceleași
i ca și lui Dionisie. Abia la 7 octombrie 1768, împărăteasa a
t propunerea, numind ca administrator pe episcopul Ioan Geor-
Dar peste o lună (19 noiembrie), a fost numit administrator
opoliei din Carloviț, iar în 27 august 1769 a fost ales mitro-
i urma morții lui Pavel Nenadovici, încît nici nu a venit în

Sofronie Chirilovici. În această nouă demnitate, Georgievici s-a îngrijit de alegerea unui episcop pentru românii ortodocși transilvăneni.[^] Astfel, Congresul național-bisericesc sârb, convocat în decembrie 1769, a ales noi episcopi la Arad și Buda, dar și pentru Transilvania, anume pe *Sofronie Chirilovici*, fostul vicar al lui Dionisie la Buda. Împărăteasa a anulat însă alegerea lui Sofronie, intrucît Congresul național-bisericesc sârb nu avea dreptul de-a alege episcopi pentru români, ci numai pentru sârbi. Dar prin aceeași rezoluție (12 ianuarie 1770), împărăteasa numea ca episcop al Ardealului tot pe Sofronie, despre care primise referințe favorabile din partea consilierilor săi. Noului episcop i-au fost impuse aceleași condiții ca și lui Dionisie, la care se adăugau încă două : să nu întrețină legături cu preoții săi (vizite canonice, sobor etc.) fără aprobarea guvernului și să nu primească preoți hirotoniți în afara Transilvaniei, iar pe cei pe care-i va găsi, să-i denunțe guvernului spre pedepsire.

Tot în 1770, s-au luat două măsuri noi pentru întărirea uniției în Transilvania. Astfel, s-a dispus înființarea unei tipografii «illirice» în Viena, în care să se imprime cărți de slujbă pentru credincioșii ortodocși din Imperiul habsburgic (sârbi, ruși, greci și români). Tipograful vienez Iosif Laurențiu Kurzbâk a primit dreptul de a tipări astfel de cărți (protestul episcopului unit Atanasie Rednic împotriva tipografiei, înaintat guvernului, n-a fost luat în considerare). Prin aceasta, se urmărea împiedicarea aducerii de cărți de slujbă din Țara Românească și Moldova în Transilvania. Tot atunci, s-a reînnoit dispoziția mai veche, potrivit căreia credincioșii ortodocși români erau obligați să primească în bisericile lor și pe episcopul unit când făcea vizite canonice și să-i asculte predicile.

Sofronie a fost instalat la Sibiu, intrucît aici putea fi mai ușor supravegheat de guvern. Neavînd aici biserică (după cum n-avea nici locuință, căci sta în chirie), în toamna anului 1771, a izbutut, cu ajutorul guvernului, să pună sub ascultarea sa și pe «grecii» din Sibiu, care aveau aici un lăcaș de cult.

În cursul scurtei sale păstoriri, Sofronie a avut de îndurat multe neajunsuri din partea episcopilor uniți Atanasie Rednic și Grigorie Maior. Așa de pildă, în 1772 a fost luată cu forța militară biserica ortodoxă din Roșia Montană de la ortodocși și dată uniților, iar preo-tul-paroh Petru Dîb a fost arestat. Necazuri de acest fel, la care se adăugau unele mai mărunte (necunoașterea limbii, lipsa unei reședințe), l-au făcut pe Sofronie să ceară, în septembrie 1773, să fie numit la una din eparhiile ortodoxe sârbe. El recomanda, ca în locul său, la Episcopia Ardealului, să fie numit brașoveanul Dimitrie Eusta-J

m cult, cu studii la Kiev, care funcționase ca secretar și în-
său și al lui Dionisie Novacovici.

atunci au înaintat un memoriu și protopopii ortodocși tran-
>rin care cereau scutirea lor, a preoților și a sesiilor paro-
dijme și de impozite și acordarea dreptului de a avea bise-
;ase de rugăciune în toate localitățile în care nu aveau pînă
[emoriul n-a primit nici un răspuns, mie a izbutit să plece din
Ardeal abia în 1774, cînd a fost

Curte titular al scaunului episcopal sîrb de la Buda, ceea
vocat nemulțumirea Congresului național bisericesc sîrb din
care voia să completeze scaunul prin alegere (în 1781 So-
ost ales la Timișoara),.

rma numirii sale ca episcop la Buda, conducerea eparhiei
ui a fost încredințată protopopului Ioan Popovici din Hondol,
te de vicar. Sofronie a primit totuși dreptul de a hirotoni
seama acestei eparhii, pînă la numirea unui episcop propriu.

rmat o lungă sedisvacanță, în cursul căreia episcopul unit
Maior a putut lucra nesupărat de nimeni la trecerea unor
ortodoxe la uniație. Era favorizat nu numai de dispozițiile
e, ci și de cele din 1774, potrivit cărora mirenii care pararea
urmau să fie aruncați în închisoare și catehizați acolo i
uniți, iar preoții uniți nesincer, trimiși de el însuși în tem-
lin Blaj. De pildă, în 1776, a cercetat, însoțit de doi comisari
îproape 60' de sate din Sălaj, pe care le-a declarat unite,
porunca să fie arestați protopopi și preoți ortodocși, încît
ivernul a „fost nevoit să-i tempezeze zelul unionist, irecare
îmbunătățire a situației Bisericii Ortodoxe din Tran-s-a
observat după ce a urcat pe tron Iosif II, fiul Măriei
1780—1790), adept al «absolutismului luminat», în spiritul că-
îfctuat numeroase reforme : secularizarea unor averi mî-
, desființarea iobăgiei, iar la 29 octombrie 1781 a dat cu-
edict de toleranță.

leon Nichitici. Încă din 1781, împăratul consulta Cancelaria
ansilvană dacă nu se simțea nevoia numirii unui episcop pe
>mânilor ortodocși din Transilvania. Cancelaria a cerut avi-
:opului romano-catolic din Alba Iulia, Batthâni, care, după
de așteptat, a fost negativ. Tot atunci a înaintat Curții un
și episcopul unit Grigorie Maior, care propunea desființarea
lor ortodoxe care mai existau, lăsarea credincioșilor ortodecși
>cop și fără biserici și combaterea — prin edict — a zvonu-

lui că împăratul ar admite revenirea la Ortodoxie. însuși protopopul Ioan Popovici din Hondol, obișnuit de aproape zece ani cu slujba de vicar, care îi aducea și profituri, era de părere că nu este necesară numirea unui episcop. Cu toate acestea, împăratul Iosif II, la recomandarea mitropolitului Moise Putnic al Carlovițului, a numit ca episcop ortodox al Ardealului pe arhimandritul *Ghedeon Nichitici* (6 noiembrie 1783). În același an, Episcopia ortodoxă românească a Transilvaniei a fost pusă sub ascultarea Mitropoliei sârbe din Carloviț, în probleme spiritual-dogmatice (aceeași dispoziție s-a dat tot atunci și pentru Episcopia românească a Bucovinei). La 8 decembrie 1786, amîndouă aceste Episcopii românești au fost puse sub jurisdicția Mitropoliei din Carloviț și în problemele administrative. Episcopia Transilvaniei a rămas în această situație pînă în anul 1864.

Noului episcop i s-a fixat un salariu de 4000 fi. pe an, dintr-o taxă instituită atunci sub numele de *sidoxie*, de două coroane și jumătate pe an, pe care o plătea fiecare familie ortodoxă, pentru nevoile Bisericii. Din această sidoxie urmau să fie plătiți și vicarul Episcopiei, precum și directorul școlilor primare ortodoxe din Transilvania cu cîte 400 florini pe an (au fost numiți ca directori ai.,-școlilor primare românești : Dimitrie Eustatievici pentru cele ortodoxe și Gheorghe Șincai pentru cele unite).

Ghedeon Nichitici cunoaște realitățile din Transilvania, căci funcționase aici ca diacon, sub Dionisie Novacovici, apoi ca protopop în Abrud. Mai tîrziu, a fost numit egumen al mînăstirii sîrbești din Șișatovaț, iar la începutul anului, 1783 a fost numit vicar al episcopului Dosoftei Herescu al Bucovinei. Instalarea lui la Sibiu s-a făcut abia la 1 iulie 1784. A locuit, ca și înaintașii săi, într-o casă cu chirie. La scurt timp, guvernul l-a trimis în Munții Apuseni, să lucreze pentru potolirea răscoalei lui Horea.

Cu toate că a păstorit numai patru ani, și era sîrb, Ghedeon Nichitici a fost unul din cei mai activi vâldici din trecutul Bisericii ortodoxe transilvane. La scurt timp după instalare, a făcut o «conscripție» (statistică) a eparhiei sale, găsind 120.552 familii ortodoxe.

La începutul anului 1786 a făcut a treia arondare a eparhiei, împărțind-o în 31 de protopopiate, cu 981 de parohii. Împăratul a aprobat împărțirea făcută, cu dispoziția de a nu se mai face hirotoniri pînă nu vor fi plasați cei 76 de preoți supranumerari, în așa fel încît să fie un preot la 130 case (familii), doi la 250 și trei preoți la mai multe. La Duminica Tomii din anul 1785, Ghedeon a convocat soborul mare al protopopilor la Sibiu, apoi a trimis parohiilor formulare tip de condici-matricole, inventar și socoteli.

Pentru a face rînduială în viața bisericească și a cunoaște felul canoș și îndeplineau preoții slujba, episcopul Ghedeon și-a etat eparhia între 19 mai 1787 și 20 iunie 1788. Se păstrează o e din însemnările făcute cu prilejul acestei vizite, de către se- irii săi Dimitrie Cernovici, urmat de Ioan Predetici. Nu era o ă canonică în sensul obișnuit al cuvîntului, ci într-o zi convoca oți preoții la sediul protopopiatului lor, spre a le cerceta singhe- și protocoalele. La fiecare protopopiat, dădea preoților felurite jmări cu privire la misiunea lor pastorală și cu privire la admi- ația parohială. Preoții supranumerari erau unduiți să se mute în hii vacante. In multe locuri, episcopul Ghedeon a constatat că preoți nu știau să scrie bine, nu aveau nici un fel de registru ocol) al bisericii, încît a fost silit să aplice și anumite pedepse. Episcopul Ghedeon Nichitici a fost preocupat și de problema pre- ii viitorilor preoți. încă din primul an de păstorire (7 septembrie , a decis ca orice candidat la preoție să aibă cunoștințe de citit, cîntare și catehism. A fost primul care a pus problema :țării unui seminar ortodox în Transilvania. In acest scop, a ce- iprobarea Guvernului pentru majorarea sidoxiei în vederea sa- irii viitorilor profesori și a cumpărării unei reședințe. Curtea Alena n-a admis cererea, motivînd că s-a hotărît prin decret im- [(1 august 1785) înființarea unui «seminar central» pentru pre- ;a preoților ortodocși, plan care nu s-a realizat. Cu toate aces- n anul 1786, s-a deschis la Sibiu un curs pedagogic, pentru pre- :a viitorilor învățători, sub conducerea lui Dimitrie Eustatievici, îl director al «școalelor naționale neunite» din Transilvania. iar Eustatievici pregătea aici și pe viitorii preoți, după cum re- din anumite «atestate de calificațiune preoțească» și din proce- /erbale ale ședințelor «Consistoriului» sibian din primul dece- l secolului al XIX-lea. După moartea lui (1795), conducerea șco- i fost încredințată protopopului brașovean Radu Tempea V, care na în același timp și modestul curs teologic-pedagogic din Si-

hedeon Nichitici a păstorit pînă la moartea sa, survenită la 20 brie 1788; avea numai 52 de ani. A fost îngropat în biserica asa Paraschiva din Rășinari. Toată agoniseala lui a lăsat-o pen- lirea unei biserici în Sibiu (cartierul Maieri) și pentru înființarea ohd de ajutorare a preoților săraci. Se spune că însuși împăratul I s-ar fi exprimat despre el că «a trăit puțin, dar cu totul pentru obștesc».

Gherasim Adamovici. Conducerea treburilor eparhiei a fost din noii încredințată protopopului Ioan Popovici din Hondol, în calitate de vicar, pînă la 10 iunie 1789, cînd împăratul — la propunerea mitropolitului din Carloviț — a numit ca episcop pe arhimandritul *Gherasim, Adamovici*, egumenul mînăstirii Bezdin (jud. Arad), instalat la Sibiu, la 13 septembrie 1789, de guvernatorul Gheorghe Bânfi.

Ca și înaintașul său, Gherasim Adamovici s-a identificat cu aspirațiile păstoriților săi, căutînd să cîștige anumite drepturi pe seama » poporului român. Astfel, în 1790 a luat parte la Congresul național-bisericesc sîrb, ținut la Timișoara, rugînd să se intervină la Curte pentru a se acorda și românilor aceleași drepturi pe care le aveau sîrbii din imperiul habsburgic. În 1791 s-a redactat și trimis la Viena cunoscutul *Supplex Libellus Valachorum*, cu colaborarea multor cărturari români, de ambele confesiuni: Iosif Meheși, funcționar la Cancelaria aulică, Ignatie Darabant, episcopul unit al Oradiei, protopopul unit Ioan Para, vicar la Năsăud, medicul oculist Ioan Piuaru Molnar (fiul preotului Ioan Piuaru zis Tunsu din Sadu), Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior etc. El relua vechile postulate, întocmite cu jumătate de veac în urmă de Inochentie Micu, între care pe primul plan era recunoașterea românilor ca a patra națiune în Transilvania, egală în drepturi cu celelalte trei. Memoriul a ajuns în discuția dietei Transilvaniei la Cluj, în iunie-august 1791, fiind respins în ședința din 9 august. S-a admis, prin articolul de lege 60, doar liberul exercițiu al cultului ortodox.

În septembrie 1791, întrunindu-se la Sibiu sinodul protopopilor ortodocși, pentru a depune jurămîntul de credință către împăratul Leopold II (1790—1792) și aflînd de soarta memoriului națiunii române, a încredințat pe episcopul Gherasim să prezinte împăratului protestul românilor ortodocși împotriva celor hotărîte de dietă, motivînd că *Supplexul* «iaste lucru a tot neamului rumănesc».

Din înputernicirea clerului și credincioșilor, episcopul Gherasim Adamovici cu colegul său unit Ioan Bob de la Blaj au plecat în decembrie 1791 la Viena, pentru a prezenta doleanțele națiunii române, într-un memoriu către împărat, episcopul ortodox își exprima indignarea că națiunea română, cu un milion de oameni, nu era recunoscută, spre deosebire de alte națiuni, mult mai mici (săsească, armeană). La 10 februarie 1792, amîndoi episcopii au înaintat împăratului un memoriu, prin care solicitau cîteva funcții pentru români în Cancelaria aulică, Tabla regească și Guvern.

el mai de seamă memoriu înaintat împăratului, cu același titlu *pplex*, purta data de 30 martie 1792, fiind semnat de ambii episcopi. Memoriul "uprindea aceleași postulate ca și cel dintâi, dar într-o formă mai înaltă, apoi combătea, în 17 puncte, opiniile Dietei Transilvaniei și adresa la adresa poporului român. Pentru a-și justifica memoriul, episcopii aminteau vechimea românilor, originea și numărul lor (2/3 populația Transilvaniei), făceau apel la felurite izvoare istorice (documente, anexe), spre a demonstra că românii sînt îndreptățiți să fie șocati de starea patriei naționale în stat. Pentru Biserica Ortodoxă se cerea ca episcopii ei să se bucure de aceleași drepturi și beneficii pe care le aveau preoții celorlalte confesiuni.

În urma discuțiilor și propunerilor făcute împăratului asupra memoriului *pplex*, cei doi episcopi au fost muștrați pentru că îndrăzniseră să formuleze cereri de îndreptare a stărilor naționale (de fapt li s-a admis să se adreseze numai ca «suplicanți privați»), fiind îndrumați să se întoarcă la cererile lor. Într-un nou memoriu, ei se dezvinovăteau de acușările și cereau ca măcar una din cererile lor să fie admise, ca să poată liniști poporul, care altfel, s-ar putea răzvrăti. Abia după răspunsul Curtea, cu promisiuni vagi de rezolvare a cererilor este în viitor. Dar, odată cu moartea lui Leopold II (t 1 martie sub urmașul său Francisc I (1792—1830) s-a inaugurat o politică de reprimare a oricăror mișcări naționale și sociale, guvernatorul Transilvaniei, Gheorghe Băneș, a propus chiar mutarea episcopilor la una din episcopii sârbești din Ungaria, mai în afară de a menține legăturile prea strînse cu sârbii și încercase să obțină seama românilor drepturile «națiunii ilirice» (sârbe), între altele convocarea unui congres național românesc, după chipul celui din *Supplexul* din 30 martie 1792).

că în anii următori, episcopul Gherasim n-a mai putut participa la adunările pentru obținerea de drepturi politice din motivele arătate mai înainte. Bănățul lui s-a îndreptat numai spre problemele bisericesti. Astfel, la sărbătorile de sărbători pastorale credincioșilor săi, pe care le citeau în biserică. Din banii lăsați de Ghedeon Nichitici și din venitul său direct, s-a zidit în Sibiu o biserică în cartierul Maieri, a și fost îngropat (t 13 aprilie 1796).

b Ghedeon Nichitici și Gherasim Adamovici, au apărut cîteva cărți de slujbă și de învățătură în tipografia «ilirica din Viena» (în anul 1795 la Buda) și în tipografia sasului Petru Barth din Sibiu : *ca Cazaniilor, Ceaslov, Psaltire*, — toate la Viena, în 1793 ș.a. , • *sau îndreptarea preoților* (1789), *Ceaslov* (1790 și 1794), *Dezvăluirea și tâlcuirea Evangheliei* (1790), *Sinopsis adică cuprinderea în*

scurt a Bibliei (1791), *Psaltirea* (1791), *Acatist* (1792), *Alegere din toată Psaltirea* (1796), toate la Sibiu, unele cu binecuvântarea celor doi episcopi.

După trecerea din viață a episcopului Gherasim Adamovici, Curtea din Viena n-a mai întregit scaunul vacant timp de 14 ani, pentru ca, în felul acesta, acțiunea prozelitistă-uniată sa poată fi reînviată, cu sorți de izbândă. La memoriile repetate ale clerului de a se numi un episcop nou, se pretexta că fondul sidoxial prezintă restante mari, încât acela n-ar putea fi salarizat.

În cursul acestei îndelungate sedisvacanțe, conducerea treburilor bisericești o avea «consistoriul eparhiei», format dintr-un vicar, șase asesori, numiți dintre protopopii mai de frunte, de regulă din jurul Sibiului, și un secretar. Primul vicar a fost bătrînul Ioan Popovici din Hondol, iar după moartea sa (t 1805), a urmat protopopul Nicolae Huțovici din Hunedoara. În lipsa lor (căci ei n-au renunțat nici la protopopiat), conducerea Consistoriului o avea cîte un «interim prezeș», ales dintre «asesori». Notarul (secretarul) Consistoriului era Aron Budai, fratele lui Ioan Budai-Deleanu. Candidații la preoție erau îndrumați la episcopul Pavel Avacumovici al Aradului, în vederea hirotonirii. În tot acest răstimp, autoritățile de stat s-au amestecat sub felurite forme în afacerile noastre bisericești. Acțiunea prozelitistă unită, de asemenea, s-a putut desfășura nestînjenită. Potrivit unei statistici întocmite în anul 1805, în eparhia ortodoxă a Transilvaniei existau 1478 parohii, 1128 biserici, 1295 preoți și 128.279 de familii.

În timpul sedisvacanței, credincioasa Stana a lui Hagi Petru Luca a ctitorit o biserică în Sibiu, în anii 1788—1789, distrusă de un cutremur, apoi rezidită în 1802 de negustorul sibian Hagi Constantin Pop («biserica din groapă»).

În 1797—1800 negustorii macedo-români din Sibiu (din așa numita «companie grecească de comerț») au ridicat o nouă biserică, pe locul actualei catedrale mitropolitane (numită mult timp «biserica grecească»).

Tot Hagi Pop a deschis o «școală de normă» în cartierul «Iosefin» din Sibiu, la care a funcționat dascălul făgărășan Simion Jinarm (1807). Acesta a fost apoi încredințat de preotul Gheorghe Haines, noul director al școlilor ortodoxe românești din Transilvania, cu conducerea cursului pedagogic de șase săptămîni și a celui teologic (în locul lui Radu Tempea V). Jinariu a funcționat doar cîteva ani, căci în martie 1811, pregătirea candidaților la preoție a fost încredințată tînărului cărturar Gheorghe Lazăr, care studiasse teologia la Viena cu o bursă oferită de Consistoriul din Sibiu.

:ărțile de cult necesare Bisericii Ortodoxe românești se tipăreau la Buda și la Sibiu. Dintre cărțile de la Buda merită să ne reținem noua ediție a *Mineielor* (1804—1805), după cele de la Râmnic în 1776—1780, sub îngrijirea doctorului Ioan Piuaru Molnar (tot scris acolo o *Retorică în 1798*). Cărțile tipărite de Petru Barth la Sibiu (*Psaltirea*, în mai multe ediții, *Ceaslovul* și *Penticostarul* în 1805, *jhierul* în 1807 și 1809, *Ceaslovul* în 1807 și 1809, ș.a.) erau, de altfel, cercetate, înainte de tipărire, de unul din asesorii Consistoriului.

În decursul îndelungatei sedisvacanțe, mitropolitul sârb Ștefan mirovici (1790—1836), ca și reprezentanții clerului ortodox român au făcut mai multe demersuri la Curtea din Viena pentru comisia scaunului vacant, dar fără rezultat. Se adăugau și cererile pentru alegerea a trei candidați, care se recomandau Curții pentru a fi numiți în acest post. Alegerea a avut loc abia la 19 septembrie 1810, la Sibiu, când protopopii au propus trei candidați, dintre care împăratul a ales pe preotul-ajutător Vasile Moga din Sebeș, instalat la Cluj, în următorii ani.

Concluzii. *În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, odată cu încheierea marilor lupte pentru apărarea Ortodoxiei, Biserica Ortodoxă Română din Transilvania a intrat într-o nouă fază, aceea de organizare, sub cei patru vlădici sârbi care au păstorit la Sibiu, pentru a împiedica deplina ei consolidare și în același timp, pentru a lita propaganda unită, Curtea din Viena a numit administratori sârbi și apoi episcopi de neam sârb, cărora le-a impus o serie de restricții, între care, la loc de frunte, figura și aceea de a nu împiedica răspândirea uniației, ori a lăsat scaunul episcopesc vacant în șir. În ciuda acestor dificultăți, în ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea, a început lupta comună a reprezentanților celor două Biserici românești — cler și credincioși — pentru dobândirea irepturii politice și sociale pe seama poporului român, luptă care continua, sub diferite forme, până în 1918. Totodată, se remarcă trăduințele clerului ortodox de-a ieși de sub ascultarea Bisericii românești, cerînd alegerea unui episcop de neam român, ca în felul acesta să se pună bazele unei ierarhii naționale-românești.*

BIBLIOGRAFIE

v o a r e. ILARION PUȘCARIU, *Documente pentru limbă și istorie*, 2 voi., 889—1897, XVI + 396 p. (I) + 384 p. (II); STERIE STINGHE, *Documente re la trecutul românilor din Șchei*, voi. I (1700—1783 și voi. II (1784—1810), 1901—1902, XXIV + 363 p. (I) + XL + 374 p. (II); MATEI VOILEANU, *e din viața bisericească a românilor ortodocși din Transilvania 1780—1787*,

Sibiu, 1902 ; NICOLAE IORGA, *Scrisori și inscripții ardeleni și maramureșene*, voi. I—II, București, 1906, LXVIII + 302 p., (I) + 336 p. (II) (voi. XII + XIII din colecția «Studii și documente cu privire la istoria românilor») j EUGEN GAGYI de ETED, *Documente istorice. Regulatio Diocesis Transilvanicae Disunitae anno 1805*, în «Transilvania», Sibiu, an. XLVII, 1911, nr. 1, p. 38—61, nr. 2, p. 147—161 și nr. 3, p. 26,5—294; MATEI VOILEANU, *Contribuțiune la istoria bisericească din Ardeal*, Sibiu! 1928, 184 p. ; IOAN M. NEDA, *Din circularile episcopatului neunit al Ardealului la sfârșitul secolului XVIII*, în «Țara Birsei», Brașov, an. X, 1938, nr. 4—6, p. 388—399; KEITH HITCHINS și IOAN BEJU, *Documente privitoare la trecutul Biseicii Ortodoxe Române din Transilvania după 1761*, în «M.A.», XIX, 1974, nr. 1—3, p. 13—46; KEITH HITCHINS și IOAN BEJU, *Statistica românilor ortodocși din Transilvania din anul 1766*, în «M.A.», an. XXII, 1977, nr. 7—9, p. 505—551 ; KEITH HITCHINS și IOAN BEJU, *Conscripția clerului ortodox transilvan din 1767*, în «M.A.», an. XXIX, 1984, nr. 7—8, p. 534—568.

Lucrări generale. IOAN LUPAȘ, *Contribuțiuni la istoria românilor ar* deleni 1780—1792. Cu 48 acte și documente inedite, culese din arhivele din Viena, Budapesta, Sibiu și Brașov*, în «An. Acad. Rom.», Mem. Sect. Ist. s. II, t. XXXVII, București, 1915, 207 p.; I. MATEI, *Vacanțele Mitropoliei ortodoxe din Ardeal în veacul XVIII. Documente inedite*, Cluj, 1922, 143 p. ; EMILIAN CIORAN, *Reședința episcopescă din Rășinari în veacul al XVIII-lea*, în «R.T.», an. XIII, 1923, nr. 11, p. 379—387 ; I. MATEI, *Știri privitoare la dobândirea unei reședințe episcopesci în Ardealul ortodox din veacul al XVIII-lea*, în «Revista istorică», an. XI, 1925, nr. 10—12, p. 278—281 ; MATEI VOILEANU, *Coane din viața Bisericii. Anul 1804*, Sibiu, 1926, 136 p.; ȘTEFAN LUPȘA, *Știri și documente despre Biserica Ortodoxă Română din Ardeal după 1761, culese din Arhiva Consiliului de Stat și a Cabinetului Imperial din Viena*, Sibiu, 1945, 72 p.

Lucrări speciale. AUGUSTIN BUNEA, *Episcopii Petru Paul Aron și Dionisie Novacovici sau istoria românilor transilvăneni de la 1751 la 1764...*, Blaj, 1902, XIX + 498 p. j ȘTEFAN LUPȘA, *Începutul arhipăstoriei ardeleni a lui Dionisie Novacovici*, în voi. «Biserica și problemele vremii», Sibiu, 1947, p. 25—44; ȘTEFAN METEȘ, *Episcopul Dionisie Novacovici (în anii 1761—1767)*, în «M.A.», XVIII, 1973, nr. 5—6, p. 553—571.

ȘTEFAN LUPȘA, *Biserica ardeleană în anii 1767—1774. Dezvoltarea ei politică și confesională*, în *Anuarul XXIII (V) al Academiei teologice Andreiane*, Sibiu, 1947, p. 22—52.

SILVIU DRAGOMIR, *Corespondența episcopului Gherasim Adamovici și mișcarea de emancipare a clerului și poporului românesc în anul 1791*, în «R.T.», an. V, 1911, p. 400—423 (și extras: Sibiu, 1911, 26 p.); IOAN LUPAȘ, *Misiunea episcopilor Gherasim Adamovici și Ioan Bob la Curtea din Viena în anul 1792*, Sibiu, 1912, 45 p. (și în voi. «Studii, conferințe și comunicări istorice», IV, Sibiu, 1943, p. 318—352).

LXVI

BISERICA ORTODOXA DIN BANAT ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA. EPISCOPIILE TIMIȘOAREI ȘI CARANSEBEȘULUI

R.

războiul austro-turc din anii 1683—1699 — cu înfrîngerile succese ale turcilor sub zidurile Vienei (1683), la Mohács (1687), la Zenta (1691) — a dus la eliberarea treptată a teritoriilor Ungariei, Serbiei nord, Crișanei, mai târziu și a Banatului, de sub dominația otomană, este teritoriul au intrat apoi în stăpînirea Imperiului habsburgic. Așa pildă, dieta de la Pojon (Bratislava), întrunită între 18 octombrie 1687 și 25 iunie 1689, a recunoscut Ungaria ca regat ereditar al Habsburgilor. Ei au reușit să-și întindă stăpînirea și asupra Transilvaniei, și a primit o nouă organizare, prin Diploma leopoldină din 4 decembrie 1691. Prin tratatul de pace de la Carloviț, din 1699, Poarta recuza trecerea Ungariei, Transilvaniei, Croației și Sloveniei în stăpînirea Imperiului habsburgic.

Deși în anii 1688—1689, imperialii au ocupat teritoriile întinse din Ungaria și Bulgaria cu o seamă de orașe (Belgrad, Niș, Vidin, Sofia etc), în scurt timp, turcii au pornit o contraofensivă, care a dus la pierderea acestor regiuni și orașe (inclusiv Banatul). Această schimbare evăzută a silit pe împăratul Leopold I (1658—1705) să solicite în numele popoarelor slave ortodoxe din Balcani, aflate sub dominația otomană, printr-un manifest cu data de 6 aprilie 1690. În fața primejției tot mai amenințătoare a turcilor, patriarhul sîrb Arsenie III Ceracki din Ipek a convocat o mare adunare națională sîrbă la Belgrad (18 iunie 1690), care a hotărît să trimită la Viena pe episcopul *Diaconovici* al Ienopolei, ca să trateze cu împăratul problema ariilor sîrbilor din teritoriile ocupate de turci în Ungaria, stăpînirea Habsburgi. Rezultatul tratatelor s-a concretizat în Diploma leopoldină de împăratul Leopold I la 21 august 1690, prin care se acor-

dau sîrbilor emigrați o seamă de privilegii politice și bisericești numite «privilegiile ilirice»). Patriarhul sîrb devenea cîrmuitor politic și bisericesc al tuturor ortodocșilor din Imperiul habsburgic și dreptul de a hirotoni episcopi și preoți, de a sfinți biserici, de a pini felurite bunuri, de a se folosi de calendarul vechi și de diplomele au fost reînnoite la 11 decembrie 1690).

Pe baza acestor prevederi, care acordau sîrbilor o largă autonomie națională-bisericească, în toamna anului 1690 sau în primăvara următor, grupuri însemnate de emigranți (între 30—40.000 de oameni) în frunte cu patriarhul Arsenie s-au așezat în Srem (Sirmia) din Slovenia și diferite părți din Ungaria, mai ales în ținutul dintre Tisa, unde s-au constituit într-o organizare militară grănicer din care făceau parte și numeroși români băștinași (grupuri mici sau mai mari de sîrbi s-au așezat în aceste regiuni și mai înainte din pricina turcilor, cum am arătat și în altă parte).

După 1716, au înaintat spre Arad, Timișoara și spre sud, spre Vîrșeț. Ultimul exod sîrbesc a avut loc în 1737, condus de patriarhul Arsenie IV Ioanovici Șacabent, cînd grupuri însemnate de sîrbi s-au așezat în districtele bănățene sudice : Panciova, Becicherec și Biștea Albă. Trebuie să precizăm însă, că între emigranți se aflau și români roși macedoromâni (cunoscuți la noi sub numele de «greci»), care au fost stabiliți mai ales în orașe, ca negustori (însuși Arsenie III semnată în 1706, ca «arhiepiscop și patriarh al sîrbilor, rutenilor și valahilor»).

Așezarea sîrbilor în aceste părți a avut urmări însemnate în viața bisericească a românilor din Banat, Arad, Bihor și chiar din Transilvania, căci ei au ajuns, sub jurisdicția Mitropoliei ortodoxe de la Carloviț, constituind — împreună cu credincioșii sîrbi — o puternică unitate bisericească ortodoxă. Unii mitropoliți sîrbi de la noi au încercat să extindă «privilegiile ilirice» și asupra credincioșilor de neam român. În același timp însă, Curtea din Viena a lăsat treptat aceste privilegii, mai ales ale mitropolitului, care a trebuit să fie considerat numai cîrmuitor bisericesc.

Patriarhul Arsenie Cernoievici a fost preocupat, în tot cursul existenței sale, de organizarea Bisericii Sîrbe din Ungaria, Croația și Transilvania. Prin diploma imperială din 4 martie 1695, au fost confirmate scaunele lor șapte episcopi, în orașele : Timișoara-Ienopole, Karlsburg, Seghedin, Buda, Mohaci, Vîrșeț și Oradea. Ulterior, episcopia din Oradea a devenit de Bacica, cea de Mohaci de Pacraț, iar în locul lei de Oradea a fost recunoscută cea de la Arad.

În fruntea celor șapte episcopii se afla patriarhul Arsenie, care așezat în mînăstirea Cruședol (în Sirmiu) și în Sîntandrei lângă Buda

așii săi — cu titlul de arhiepiscopi și mitropoliți — s-au stabilit 1713, la Carloviț, care a devenit cel mai însemnat centru cultural ricesc al sîrbilor din Imperiul habsburgic. **Episcopiile Timișoarei și Caransebeșului în prima jumătate a seco-**

XVIII. Am arătat în altă parte că în secolul al XVII-lea sînt atedocumentar mai mulți «mitropoliți» la Timișoara și la Ienopoleva. în secolele XVI—XVII unii dintre ierarhii pomeniți la Vîrșeț veau reședința și în Caransebeș. Cele două eparhii bănățene — șoara și Caransebeș — au cunoscut o stare înfloritoare, mai ales în 1716, anul eliberării Banatului de sub dominația otomană. în a faptului că majoritatea credincioșilor ortodocși din Banat erau ini, totuși cîrmuitorii lor au fost — cu rare excepții — sîrbi. Din diploma împăratului Leopold I din 4 martie 1695, aflăm că : *Diacovici* a fost numit «episcop al Timișoarei și Ienopolei și armdrit al mînăstirii Cruședol». Datorită faptului că Timișoara era turci, iar el era unul din organizatorii exodului sîrbesc spre nord, ;-a putut stabili în acest oraș, ci a stat în Ineu, poate chiar în :herec, cum socotesc unii istorici, și desigur, în mînăstirea Crușepe lângă patriarhul Arsenie III Cernoievici. Prin 1706, el a mu-rechiul scaun episcopal din Ienopole la Arad, unde a rămas pînă

în aceeași diplomă a lui Leopold I era confirmat ca episcop de iț *Spiridon Știbița*, care, după nume, pare să fie un macedo-român un albanez refugiat în timpul marelui exod din 1690. El a fost hi-lit de patriarhul Arsenie III Cernoievici. Cei mai mulți istorici ideră că el și-a stabilit reședința în Caransebeș. Păstoria lui a foarte zbuciumată, căci în ultimul deceniu al secolului al XVII-lea nsebeșul a trecut cînd în mîna turcilor, cînd a imperialilor. După a de la Carloviț, cînd turcii au devenit din nou stăpîni peste cea mare parte a Banatului, Spiridon Știbița a fost nevoit să-și pără-:ă orașul de reședință și eparhia. Mai tîrziu, a ajuns episcop de)var.

După plecarea lui Arsenie III Cernoievici din Tpek, turcii au numit cui său un alt patriarh, pe Calinic. Acesta, prin 1692, a numit ca >polit la Timișoara — aflată tot sub stăpînire turcească — pe un care a păstorit pînă prin 1703. în anul următor, același Calinic Ipek a numit ca mitropolit la Timișoara pe *Constantin*, poate grec sam, care a păstorit pînă către anul 1712. Probabil tot Calinic va imit un nou episcop de Caransebeș, pe *Gherasim* (Gherasie), în ni deceniu al secolului al XVUI-lea.

În decembrie 1713, patriarhul Moise Raiovici din Ipek a hirotonit doi episcopi pentru eparhiile bănățene — aflate încă sub turci —, și anume pe : *Ioanichie Vladislavlievici*, la Timișoara și pe *Moise Stanoievici*, la Caransebeș. Înseamnă că după 1690, anul exodului sârbesc și pînă în 1716, cînd a fost eliberat Banatul de sub turci, Biserica Ortodoxă din părțile de vest ale țării noastre (Banat, Arad și Crișana) a stat sub jurisdicția a a două centre ierarhice sârbești : Ipekul și Carlovițul.

Regiunile vestice, de-a lungul Tisei, ocupate de imperiali, se găseau sub jurisdicția patriarhului Arsenie și a urmașilor săi, iar Banatul — inclusiv cele două scaune vlădicești de la Timișoara și Caransebeș — aflate sub ocupație otomană, erau sub jurisdicția patriarhilor de la Ipek.

În 1716, cînd a început un nou război austro-turc, trupele austriece, comandate de generalul Eugeniu de Savoya, au ajuns pînă sub zidurile Timișoarei, care a fost asediată două luni. Vlădica Ioanichie, primarul Nicolae Muncea, probabil un macedoromân, și ceilalți locuitori ai orașului, s-au înțeles să predea cetatea trupelor imperiale. Episcopul, primarul și alți cîțiva locuitori s-au strecurat în tabăra lui Eugeniu de Savoya, descriind părțile vulnerabile ale cetății. Arestați de turci, au fost eliberați de austrieci, care au izbutit să cucerească cetatea. Prin tratatul de pace austro-turc de la Passaroviț, din 21 iulie 1718, Banatul, Oltenia, nordul Serbiei (cu Belgradul) și nordul Bosnei au fost cedate de turci Austriei. Banatul a fost organizat ca domeniu al Coroanei, pus sub conducerea unei administrații militare, în frunte cu un guvernator militar — cu sediul în Timișoara. Întreg Banatul era împărțit în 11 districte, fiecare condus de un administrator. Comunele erau conduse de primari, numiți «chenezi». În 1751, s-a constituit o administrație civilă, în frunte cu un președinte — german — ajutat de 6 consilieri. În 1779 întreg Banatul a fost alipit la Ungaria, fiind împărțit în trei comitate : Caras, Timiș și Torontal, cu o administrație maghiară.

După 1718 au fost aduși în Banat numeroși coloniști (germani, italieni, francezi, spanioli, bulgari, croați, slovaci, maghiari), cărora li s-au acordat terenuri dintre cele mai fertile. În 1726, s-a hotărît să nu fie colonizați decît catolici. Odată cu coloniștii aduși în Banat, și-au făcut apariția și călugării iezuiți, franciscani etc, în scopuri prozelitiste. S-au creat numeroase parohii romano-catolice (Caransebeș și Vîrșeț ș.a.). În 1724 Episcopia catolică de la Cenad a fost mutată la Timișoara. În 1735, episcopul Falkenstein propunea împăratului Carol VI înființarea unei Episcopii unite în Banat și salarii de la stat pentru preoții uniți. La 10 mai 1738, împăratul a semnat un decret pentru înființarea acestei Episcopii, cu reședința în comuna Moldova sau în Palanca Nouă și cu jurisdicție în

Arad, Serbia și Oltenia. Pacea de la Belgrad (1739) a împiedicat înțarea Episcopiei. Dar în 1741, noul episcop latin din Timișoara, Stanislavici a reluat problema, propunând înființarea unei episcopii la Lugoj. Cu toate acestea, episcopia n-a luat ființă. Datorită opoziției episcopilor ortodocși din Timișoara și Caransebeș — Vârșeț n-a putut pătrunde în Banat în secolul al XVIII-lea. Primul preot Banat, Petronie, fost crâșnic (paracliser) la biserica romano-catolică din Timișoara, a fost hirotonit la Muncaci și instalat la Arad în 1735. În tot cursul secolului al XVIII-lea, n-au existat în Banat decât două parohii unite, cu un număr infim de credincioși, la Arad și Zăbrani (azi jud. Arad).

Consecința a doua a schimbării teritoriale, în imperiul habsburgic existau două mitropolii sârbești : cea din Carloviț și cea din Belgrad. Prima era peste Ungaria, Croația și ținuturile de frontieră ungaro-croațiene — două peste Serbia, Banatul timișan și Oltenia (cu eparhiile Valchișoara, Caransebeș și Râmnic). În acest fel, mitropolitul Moise Petrovici, care păstora atunci la Belgrad, și-a întins jurisdicția și asupra Banatului. În toamna anului 1719, organele administrative i-au permis să se întindă pe eparhiile «sârbești» (adică ortodoxe) din Banat și să-și încalce vechile granițe. Pentru a-și putea desfășura în cât mai bune condiții activitatea, dar mai ales pentru a lucra împotriva acțiunii prozelitice, care era firească să se desfășoare în imperiul catolic al Habsburgilor, mitropolitul Moise Petrovici a cerut împăratului să accepte mutarea sa la Timișoara, motivând că Belgradul era la extremitatea Mitropoliei și prea aproape de turci. Primind aprobarea, a fost cu mare solemnitate în Timișoara, la 22 aprilie 1721, de către administrația militară, în prezența celor doi episcopi (Ioanichie Petrovici și Moise de la Caransebeș), însoțiți de protopopii și preoții lor, precum și de «chenezii» satelor românești. Peste câteva zile, s-a ținut la Timișoara, un sinod (adunare) al clerului ortodox român, la care au participat mitropolitul Moise, cei doi episcopi, protopopii și o parte din preoții lor, în prezența a doi iezuiți, primind ordinul Guvernului austriac — de a nu se pune piedici răspândirii unirii și de a se înăvoința față de romano-catolicii care începeau să fie aduși în

1726, Moise Petrovici a fost ales mitropolit la Carloviț, continuând activitatea și Mitropolia din Belgrad. După moartea sa (1730), cele două mitropolii s-au unit, având reședința în Belgrad, prin alegerea unui nou mitropolit, în persoana episcopului Vichentie Ioanovici de la Arad. În 1735, Congresul național-bisericesc sârb a hotărât mutarea sediului de la Belgrad la Carloviț. După războiul austro-turc din 1736

--1739, încheiat cu pacea de la Belgrad (18 septembrie 1739), Austria a pierdut Oltenia, Serbia (inclusiv Belgradul) și Bosnia de nord, păstrând numai Banatul timișan. Unitatea Bisericii ortodoxe sîrbești se destrămă din nou, căci mitropolitul sîrb de Carloviț nu mai putea să-și extindă jurisdicția peste sîrbii rămași sub turci. Patriarhia de Ipek, condusă un timp de ierarhi greci, a fost desființată în 1766. Episcopiile de Timișoara și Caransebeș au rămas deci sub jurisdicția Mitropoliei din Carloviț.

Să revenim, însă, la cîrmuitoarii acestor două eparhii bănățene. Episcopul Moise Stanoieviți al Caransebeșului a cauzat multe nemulțumiri printre preoții săi prin pedepsele și amenzile pe care le aplica, precum și prin taxele excesive cerute la hirotonie (cîte 50 de leonini), la hram, ca plocon anual, încît la moarte (1724) a lăsat o mare avere în urma sa. Mitropolitul Moise Petroviți a hirotonit ca episcop de Caransebeș pe arhimandritul *Nicolae Dimitrievici*, venit din Herțegovina (1725). Dar în februarie 1726, sinodul episcopilor sîrbi a hotărît să fie mutat la Timișoara, pe lîngă bătrînul episcop Ioanichie Vladislavlieviți, care a și murit, la 8 octombrie 1727. Nicolae Dimitrievici i-a urmat în scaun (se intitula uneori «mitropolit al Timișoarei și Lipovei»), păstorind pînă la moartea sa.

Același sinod a ales ca episcop de Caransebeș pe *Maxim Nestorovid*, care a păstorit pînă la moarte, în 1738. I-a urmat *Eftimie Damianovici*, cu o păstorire foarte scurtă. În 1738, orașul de reședință, Caransebeșul, a fost pustiit de turci, mulți locuitori fiind siliți să-și caute adăpost în alte părți. În același an a fost arsă Timișoara, căzînd pradă focului atît catedrala cît și reședința episcopală.

După moartea lui Eftimie, Curtea din Viena a numit pe episcopul *Isaia Antonovid* al Aradului ca «administrator» (locțiitor) al eparhiei vacante a Caransebeșului (24 ianuarie 1741). Această împreunare nefirească a două eparhii, atît de distanțate geografic, a durat pînă la 27 august 1748, cînd Isaia Antonovici a fost ales mitropolit de Carloviț. Probabil că prin menținerea vacanței scaunului de Caransebeș, Curtea din Viena urmărea continuarea acțiunii prozelitiste uniate.

Eparhiile bănățene în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. La Timișoara, după moartea lui Nicolae Dimitrievici, a fost numit ca administrator ieromonahul *Sinesie Jivanovid*, viitorul episcop de Arad (1744—1745). Congresul național bisericesc sîrb a ales ca episcop al Timișoarei pe fostul mitropolit al Nișului *Gheorghe Popovici*, român de neam, poate vlah din Serbia. Acesta fusese tuns în monahism la Ipek, apoi a păstorit la Niș (1735—1737), dar din cauza-războiului austro-turc, s-a re-

; în imperiul habsburgic, trăind la Carloviț, ca arhiepiscop fără eparhie, a slujit, se intitula «mitropolit al Timișoarei și Lipovei». În cei 12 ani de păstorie, vladica Gheorghe a izbutit să ridice — 1745—1748 — o nouă catedrală cu hramul înălțarea Domnului, și a reședință, în locul celor distruse de foc cu câțiva ani în urmă (aziți). Primise chiar aprobarea pentru deschiderea unui seminar. Urmașul său, *Vichentie Ioanovici Vidac*, «pravoslavnic episcop al Terului și al Lipovii și al altor districturi care să cuvin», a păstorit (1759—1774). O conscripție (statistică) a eparhiei, din 1767, arată numărul atunci 273 de parohii, păstorate de cel puțin 380 de preoți, dintre care 51 originari din Transilvania, 45 din Țara Români și aproximativ 280 din Banat. În anul 1765, episcopul Vichentie a pe mitropolitul Gavriil Callimachi al Moldovei să-i imprime, în tipografia Mitropoliei din Iași, carticica intitulată *îndreptarea păcătoșului hui blîndețelor*, cu text slavonesc și românesc. Este o carte care ză despre pocăință și duhovnicie. O notiță finală arată că a fost «de episcopul Vichentie. Nu se știe dacă traducătorul în slavon și româneste al ediției din 1765 a fost Vichentie sau vreun teolog din aa sa. În orice caz, episcopul Vichentie semna o prefață, în care se a de starea morală a păstoriților, pe care a constatat-o cu prilejul or sale canonice.

În 1774, Vichentie a fost ales mitropolit de Carloviț (t 1780) — ur- i la Timișoara episcopul *Moise Putnic* (1774—1781), care i-a ur-)oi și în scaunul mitropolitan de la Carloviț (t 1790). . timpul păstoririi lui reținem faptul că, printr-un decret imperial 76, s-a stabilit ca în toate satele din Banat locuite de ortodocși să iințe școli primare,, sub îndrumarea preoților parohi ; aceștia a-)bligăția să le cerceteze lunar, protopopii la trei luni, iar episcopul

pe an. Prin 1779 s-a deschis un curs de pedagogie la Timișoara, i de dascălul Mihail Martinovici Roșu, care a funcționat vreo 15 ani. i 17 iulie 1779 împărăteasa Măria Tereza a promulgat un fel de t bisericesc», foarte detaliat (70 de articole) pentru eparhiile orto-)partinătoare Mitropoliei de Carloviț. Erau fixate norme privind îa mitropolitului și a episcopilor sufragani, drepturile și datoriile e protopopilor și ale preoților parohi, numărul preoților (unul la case, doi la 250 de case, trei la mai multe), obligațiile credincio-)ată de Biserică, dispoziții cu privire la mînăstiri și altele.

1781, împăratul Iosif II a mutat la Timișoara pe episcopul Budei *ie Chirilovici* (1781 — -j- 28 februarie 1786). Acesta cîrmuise Epis-

copia Sibiului (1770—1774), iar după transferarea la Buda și Timișoara continua să hirotonească preoți și pentru Transilvania.

Ultimul episcop de Timișoara în secolul al XVIII-lea a fost *Petru Petrovici* (1786—1800), fost egumen la mănăstirea Racovaț, episcop la Karlstadt și apoi la Arad (în 1790 a fost, pentru câteva luni, administrator al Mitropoliei din Carlovit). Ca om de carte, vlădica Petrovici s-a îngrijit de ridicarea nivelului de pregătire al preoțimii sale, prin organizarea de cursuri periodice la centrul eparhial în anii 1790—1794 (conduse de Mihail Martinovici Roșu) și de înființarea de școli elementare la sate. S-a ocupat de asemenea de înfrumusețarea catedralei sale episcopale.

După alegerea lui Isaia Antonovici ca mitropolit de Carlovit, în scaunul vacant de la Caransebeș a fost ales episcopul *Ioan Georgievici* (1749—1769). La scurt timp după înscăunare, episcopul Ioan a cumpărat două vii în hotarul Vîrșețului, apoi o grădină și o casă în același oraș. În mai 1757, a pus piatra fundamentală a unei noi reședințe și a unei capele în orașul Vîrșeț, terminate după doi ani, ridicîndu-se apoi și ziduri înconjurătoare. Potrivit tradiției, episcopul Georgievici a silit pe preoții români să lucreze cîte șase săptămâni vara — cu carul sau cu brațele — la zidirea noii reședințe, iar cei nesupuși erau pedepsiți. În 1767 eparhia avea 389 de preoți, (din care peste 70 erau originari din Țara Românească). Ridicarea noii reședințe dovedește că episcopul era preocupat de ideea mutării scaunului său la Vîrșeț. El n-a mutat însă definitiv scaunul episcopal de la Caransebeș la Vîrșeț, deși va fi petrecut mai mult acolo, în reședința nouă și între conașionalii săi sîrbi (în 1759 se intitula «episcopul Caransebeșului, Vîrșețului, Lugojului, Palancei, Bisericii Albe, Orșovei și Mehadiiei»).

În toamna anului 1768, i s-a încredințat și administrarea Episcopiei Ardealului (Sibiu), dar cu condiția să facă vizite canonice primăvara și vara și cu restricțiile impuse lui Dionisie Novacovici. Spre sfîrșitul aceluiași an a fost numit administrator al Mitropoliei de Carlovit, în urma morții lui Pavel Nenadovici, iar în septembrie 1769 a fost ales mitropolit.

După el, scaunul episcopal a rămas vacant timp de cinci ani, pînă în 1774, cînd împărăteasa Măria Tereza a recunoscut alegerea arhimandritului *Vichentie Popovici*, egumenul mănăstirii Șișatovaț. El a mutat definitiv scaunul episcopal de la Caransebeș la Vîrșeț, unde a zidit o impunătoare biserică, cu hramul Sfîntul Nicolae, lîngă reședința episcopală. Desigur, el va fi stat și în vechea reședință din Caransebeș, mai ales în timpul vizitelor canonice făcute în satele din jur.

Congresul național-bisericesc sîrb din 1776 a făcut o arondare a protopiatelor și parohiilor fiecărei eparhii. În eparhia Vîrșețului-Caranse-

■șului numărul protopopiatelor a fost redus la șase : Caransebeș, Vîrșeț, Mehadia, Lugoj, Vărădia și Biserica Albă, cu 239 de parohii și 29 filiale, ajoritatea erau locuite de credincioși români. Tot atunci s-a redus și numărul protopopiatelor din eparhia Timișoarei la zece. Curtea din Viena uat măsuri și pentru reducerea numărului mînăstirilor, desființînd, în nat, cele de la Părtaș, Săraca, Srediștea Mică, Cusici și Baziaș.

În 1777, aceleași autorități habsburgice au impus un nou «Regulament iliric», prin care se reduceau în chip simțitor privilegiile și dreptu-i acordate «națiunii ilirice» prin Diploma leopoldină din 1690 (reducere-sărbătorilor, tipărirea cărților de slujbă numai la Viena, reducerea nărului parohiilor și al mînăstirilor etc). Pentru că Regulamentul a fost ?ptat de Congresul național-bisericesc și de sinodul episcopilor sîrbi, i iscat mari nemulțumiri între credincioșii români și sîrbi. S-a pornit ir o răzmeriță împotriva episcopului Vichentie, la Vîrșeț, înăbușită înge de husarii aflați acolo.

După moartea sa (1785), în scaunul de Vîrșeț-Caransebeș a fost ales *Ioanovici Șacabent* (1786—1805), fost episcop de Pacraț, apoi de ca, nepotul de frate al patriarhului de Carloviț Arsenie IV Ioanovici bent, armeni de origine. În noua sa demnitate, se intitula — ca și înaintași — «episcop al Vîrșețului, Caransebeșului, Lugojului, Or•Mehadiei și al celorlalte părți».

Za și colegul său de la Timișoara, Petru Petrovici a deschis, la reșe-sa din Vîrșeț, cursuri de pregătire a viitorilor preoți, care n-au însă continuitate. A înființat și un gimnaziu în Vîrșeț, în care au ît nu numai sîrbi, ci și români. Între profesori s-a numărat și cărtu-român Paul Iorgovici (1764—1808). Tot sub el s-a restaurat fosta ~ală și reședința din Caransebeș, precum și mînăstirea Mesici.

'u vlădica Iosif Ioanovici Șacabent a început o etapă nouă în istoria iei Caransebeșului și Vîrșețului, aceea a creșterii influenței sîrbești. narea majoritate a credincioșilor din eparhiile Timișoarei, și mai

Caransebeșului, erau români, totuși' ele au fost păstorite — cu excepții — de ierarhi de neam sîrb, aleși — de regulă — în Con-i naționale bisericești de la Carloviț. După statisticile oficiale aus-efectuate îndată după ocuparea Banatului, cam 80 % din popu-constituiau românii. Iar în 1740 erau, în ambele eparhii, 183.000 tîni și numai 23.000 de sîrbi. Dacă vlădicii sîrbi au fost un reazim ic pentru clerul și credincioșii din Banat, ca să-și păstreze cre->rtodoxă, către sfîrșitul secolului au survenit și adversități, mai eparhia Caransebeșului, al cărei sediu a fost mutat la Vîrșeț.

îbuie să precizăm însă că preoții și credincioșii români de aici, Ju cîrmuiți de vlădici sîrbi, n-au întrerupt legăturile cu frații lor

din Țara Românească și Moldova, de unde își procurau cărți de slujbă și de învățătură în românește și le veneau copiiți de manuscrise, dascăli zugrăvi etc.

Concluzii. *La începutul secolului al XVIII-lea, episcopiile Timișoarei și Caransebeșului au ajuns sub cîrmuirea duhovnicească a unor vlădici sirbi, aliați sub jurisdicția Patriarhiei de Ipek, iar după 1716 sub a celei din Carloviț. Despre unii din ei știm că au fost români (de pildă mitropolitul Gheorghe al Timișoarei). Credincioșii acestor două eparhii bănățene erau — în marea lor majoritate (cam 80%) — de neam român. Episcopii sirbi din Banat, la adăpostul «privilegiilor ilirice», au putut să lucreze cu mult curaj pentru apărarea credinței ortodoxe, incit, în întreg Banatul la stîrșitul secolului de care ne-am ocupat, nu erau decît două parohii românești unite. Spre sfîrșitul aceluiași secol, cîrmuitorii bisericești sirbi au început să lucreze pentru deznaționalizarea românilor și pentru reprimarea oricăror manifestări cu caracter național-romănesc. Această stare nefirească a dus la multe nemulțumiri în rîndurile românilor, incit, la începutul secolului următor, vot începe lupta pentru emanciparea lor bisericească-națională de sub ierarhia sîrbească.*

B I B L I O G R A F I E

Izvtfare. I. D. SUCIU și RADU CONSTANTINESCU, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, 2 voi. Timișoara, 1980, 1148 p.

NICOLAE TINCU-VELIA, *Istoria eparhiei bisericești politico-națională a românilor peste tot...*, Sibiu, 1865, XXIX + 326 p.; GEORGE POPOVICIU, *Istoria românilor bănățeni*, Lugoj, 1904, XV + 424 p.; ȘTEFAN POP, *Din trecutul diecezei Caransebeșului*, „ voi. I, Caransebeș, 1932, 110 p. t GHEORGHE COTOȘMAN, *Din trecutul Banatului. Studiu introductiv de istorie național-bisericească*, Timișoara, 1934, 132 p. i NICOLAE CORNEANU, *Monografia Eparhiei Caransebeș*, Caransebeș, 1940, VIII + 664 p.; GHEORGHE COTOȘMAN, *Episcopia Caransebeșului pînă în pragul secolului al XIX-lea*, Caransebeș, 1941, VIII + 202 p.; GHEORGHE COTOȘMAN, *Din trecutul Episcopiei Timișorii*, Timișoara, 1943, 32 p.; SLOBODAN COSTICI, *Srbii în Banatul românesc. Privire istorică, economică și demografică*, Timișoara, 1940, 150 p. (în limba sîrbă, trad. rom. parțială de preot Radenco Stoicovici, în manuscris); ȘTEFAN LUPȘA, *Suprimarea Mitropoliei Banatului în urma războiului turco-austriac din 1683—1699*, în «M.B.», an. VIII, nr. 7—9, 1958, p. 183—200; GHEORGHE COTOȘMAN, *Isaia Antonovici (1731—1748) episcopul Aradului și Caransebeșului, încorporarea Eparhiei Caransebeșului la eparhia Aradului, ca urmare a revoluției de la 1738*, în «M.B.», an. VII, 1957, nr. 1—3, p. 82—98; GHEORGHE COTOȘMAN, *Antimisele Mitropoliei Banatului*, în «M.B.», an. XV, nr. 10—12, 1965, p. 7V8—V40 și an. XVII, nr. 4—6, 1967, p. 263—289; GHEORGHE COTOȘMAN, *Singeliile sau gramatele Mitropoliei Banatului*, în «M.B.», an. XVI, nr. 4—6, 1966, p. 307—338; GHEORGHE COTOȘMAN, *Preoți din Oltenia și Țara Românească la parohiile din Banat*, în «M.O.», an. XXV, nr. 5—6, 1973, p. 466—476; ION B. MUREȘIANU, *Un document din 1767 privind aspecte ale vieții bisericești din Banat*, în «M.B.», an. XXVI, nr. 5—8, 1976, p. 522—547 (I. D. SUCIU, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1977, 81& p. j SILVIU ANUICHI, *Un episcop uitat: Vichentie Popovici (1774—1785)* în «M.B.», an. XXIX, nr. 1—3, 1979, p. 57—70.

LXVII

BISERICA ORTODOXĂ DIN ARAD ȘI BIHOR ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-LEA

area emigrație sârbească din 1690, condusă de patriarhul Ar-I Cernoevici al Ipekului, a avut urmări nu numai pentru viața ască a românilor din Banat, în, secolul al XVIII-lea, ci, în mod ator, și pentru aceea a românilor ortodocși din Arad și Bihor, :urînd după acest eveniment sub cîrmuirea duhovnicească a liscopi sîrbi, care au mutut străvechiul scaun vlădicesc de la nopole) la Arad.

e cei șapte episcopi confirmați de împăratul Leopold I la e 1695, întîlnim și pe *Isaia Diacovici* al Timișoarei și *Ienope Efrem Banianin* al Oradiei și Agriei. Datorită faptului că ra, pentru care fusese numit în 1695, era încă sub stăpînire î, Isaia Diacovici n-a putut să-și stabilească reședința aici. Prostat în mînăstirea Cruședol, pe lîngă patriarhul Arsenie, saii a Becicherec, unde împăratul îi dăruise o moară și o pădure, ales în Ineu Aradului (Ienopolea).

supunem că Isaia și-a avut reședința aici, chiar înainte de L urmaș al vechilor episcopi de Ineu, Matei, Sava și Longhin. , în fața amenințării turcești, a devenit unul din organizato-îlui exod sîrbesc, alături de patriarhul Arsenie, în ținuturile s. Poate ca o recunoaștere a acțiunii sale, împăratul l-a com numai ca episcop de Ienopole, ci și de Timișoara, babil datorită revoluției lui Francisc Râkoczy împotriva Habs- (1703—1711), Isaia Diacovici și-a mutat scaunul de la Ineu i, unde se simțea mai sigur, sub protecția trupelor imperiale fiind privilegiați de Habsburgi, erau alături de imperiali). El ise în Arad o moșie, cu doua vii și patru prăvălii încă din î pare că s-a mutat în Arad numai în 1706, cînd proprietățile

sale au fost întărite de împărat (15 aprilie 1706). S-a început tot atunci zidirea unei reședințe, pe terenul cumpărat.

În acest fel, s-au pus bazele Episcopiei de Arad, care trebuie considerată ca o continuatoare a vechii Episcopii românești a Ineului (Ienopolei). În 1702—1704, pe lângă biserica veche românească s-a mai ridicat una, cu hramul Sfinții Apostoli Petru și Pavel. Orașul Arad a devenit un însemnat centru bisericesc ortodox și — în mare parte — românesc, pentru că ținutul înconjurător era locuit aproape numai de români. Sârbi erau foarte puțini, în Arad și în comunele din jur. Episcopia însăși era un însemnat centru de rezistență împotriva uniației, care, în aceste părți, nu s-a putut răspîndi (răscoala antifeudală și antihabsburgică, condusă de Pero Seghedinaț, originar din Pecica, din anul 1735, la care au participat sârbi și români, era îndreptată și împotriva încercărilor de atragere a sârbilor la uniație). Jurisdicția Episcopiei se întindea peste județul Arad și părți din județele Ciongrad, Cenad și Bichiș.

Isaia Diacovici a păstorit prea puțin la Arad, căci murind patriarhul Arsenie (27 octombrie 1706), a fost ales mitropolit în locul său (soborul n-a vrut să-l aleagă patriarh, căci mai exista unul la Ipek, Calinic, succesorul legitim al lui Arsenie III). Confirmat de împăratul Iosif I, n-a avut norocul să fie instalat, căci a murit la Viena, la 21 iulie 1708, fiind înmormântat la mînăstirea Cruședol.

Gare era situația Bisericii românești în Bihor? Am arătat în altă parte că în 1664 era amintit un episcop la Oradea, — trimis de patriarhul ecumenic — fără să-i știm numele. După alungarea turcilor din Bihor și-a stabilit reședința în Oradea episcopul romano-catolic Augustin Benkovits, (1692), deși avea credincioși foarte puțini. Din diploma imperială de la 4 martie 1695, rezultă că exista și un episcop ortodox la Oradea, *Eiiem Banianin*, hirotonit de patriarhul Arsenie. Dar el sta mai mult la Buda, unde — în 1698 — a fost atras la unire de iezuitul Ioan Gabeltici, fiind numit de cardinalul Kollonich vicar unit peste sârbii uniți așezați în Ungaria. În urma acestui fapt, patriarhul sârb și credincioșii l-au alungat din casa lui din Pesta.

La începutul secolului al XVIII-lea, se cunoaște o nouă știre despre un episcop ortodox în Bihor, cu numele Petru *Hristotor* (c. 1708—1712). El pare să fie originar dintr-o familie de macedoromâni («greci») așezați în Oradea (în 1784, familia de «greci» Cristof se număra printre ctitorii bisericii «cu lună» din acela oraș). N-ar fi exclus să fi ajuns episcop în frământările revoluției lui Francisc Rákoczy.

727, un credincios din satul Chişlaz (jud. Bihor) relatează că rolul lui Rákáczy «a venit pe aici un episcop român şi a şi bătut pe popii calvinizaţi». Iar în 1752, preotul Ioan Pop miş (jud. Arad) îl informa pe arhiepiscopul vicar unit Meletie că a fost hirotonit, în urmă cu 40 de ani, de episcopul Petru - din Oradea. Pe baza acestor mărturii, putem presupune că istoria la Oradea în primul deceniu al secolului al XVIII-lea, re 1712.

În el, Bihorul n-a mai avut un episcop propriu pentru mai două veacuri, ci va ajunge sub cîrmuirea duhovnicească a lor de la Arad, care aveau la Oradea — Velenţa un vicar ic), fie arhimandrit, fie protopop. Episcopii sîrbi de la Arad un rol foarte însemnat în viaţa bisericească a Bihorului, căci, idaniile lor, au fost împiedicate toate încercările autorităţilor şi bisericeşti — patronate îndeosebi de episcopul catolic din care era şi prefect al judeţului, — de-a atrage la uniaţie pe osii români din aceste părţi.

iaşii lui Isaia Diacovici la Arad. Abia în aprilie 1710, «poporul ruga pe împăratul Austriei să confirme pe nou-alesul episcopului *Vasile Raici*. Nu ştim motivele pentru care n-a fost nu *i Ioanichie Martinovici*, în acelaşi an.

dica Ioanichie (cunoscut în popor sub numele de Ionică sau a făcut mai multe vizite canonice în Bihor, hirotonind preoţi, biserici, împărţind antimise. Bine primit de cler şi credincioşi, chiar un legămînt cu peste 300 de preoţi bihoreni, care fă-să-i fie supuşi şi să-i plătească obişnuitul taler vlădesc în 1714, în timpul unei astfel de vizite, a fost arestat şi dus indantul militar din Oradea. Cu acest prilej, vicarul Episcopiei ! din Oradea, Kebell Mihály, a promis lui Ioanichie să-i strîngă 100 de taleri de la preoţi şi să-i trimită în Arad, recunoscîndreptul de a hirotoni preoţi şi de a împărţi antimise pentru le din Bihor, cu condiţia de a renunţa la vizitele canonice >r şi de-a face, în biserica cetăţii, o mărturisire tainică de

nstrîns, vlădica a fost nevoit să iscălească o mărturisire în ro-e şi sîrbeşte, pe care Kebell a trimis-o arhiepiscopului de om. Acesta a cerut o mărturisire oficială de unire, în limba pe care Ioanichie n-a mai dat-o. Totuşi, a primit din partea tului dreptul de jurisdicţie în comitatele Arad, Bichiş, Zarand >r (22 iunie 1715). Ca «mitropolit de Inău, Arad, Oradea, Hăl-

magiu și altele», Ioanichie a păstorit pînă la moartea sa (^ 25 octombrie 1721). înseamnă că mărturisirea sa de credință a fost pur formală, dată tocmai în scopul de a putea apăra el însuși Bihorul și celelalte județe aflate sub jurisdicția sa, de acțiunea prozelitistă catolică.

A urmat în scaun episcopul *Sofronie Ravanicianin* (decembrie 1722— -j- 1726) A purtat și el grijă de credincioșii din Bihor, pentru a opri prozelitismul desfășurat de vicarul latin din Oradea, Mihail Rebeli, și de canonicul Pavel Lâszlo din Beiuș. Avea în Oradea un vicar, pe egumenul Arsenie, iar episcopul hirotonea preoți bihoreni în Arad, le împărțea antimise și le trimitea scrisori de încurajare. De pildă, într-o scrisoare către «cinstitul protopop Gheorghe, de la vidicul Beiușului», din 1724, îi îndemna «a să ținea în credința cea pravoslavnică a Bisericii Răsăritului, a Ierusalimului și în legea creștinească, precum ați fost mai înainte, și moșii voștri și strămoșii și părinții voștri, așisderea și voi». A înaintat Curții din Viena memorii ale credincioșilor bihoreni împotriva uniației.

Aceeași luptă energetică pentru apărarea Ortodoxiei a dus și urmașul său, *Vichentie Ioanovici* (septembrie 1726 — martie 1731), «episcop pravoslavnic Ioanopoliei, Aradului, Hălmagiului, al Oradei cei mari și al varmegii Zarandului și a Bihăriei și altora». Deși a păstorit numai cinci ani, a desfășurat o acțiune viguroasă în Bihor, împotriva încercărilor prozelitiste ale episcopului prefect Csâki Emerik din Oradea și a vicarului său Kebell Mihály.

În 1726, Consiliul de război din Viena i-a admis jurisdicția bisericească și în Bihor, făgăduindu-i sprijin militar în cursul vizitelor canonice. În urma plîngerilor trimise de el și de înaintașul său la Viena, în iulie-august 1727 a fost trimisă o comisie de anchetă, pentru a stabili numărul credincioșilor ortodocși și uniți. Comisia a constatat că toți românii erau ortodocși și că doreau să aparțină de episcopul din Arad. La 21 septembrie 1727, protopopii bihoreni îi jurau credință, înaintînd tot atunci un memoriu comitatului, prin care cereau îngăduința de a avea legături cu episcopul de Arad, menționînd că «în timpuri fericite am avut și noi episcopi de legea noastră» și că «de legea noastră și de domnul episcop al nostru nu ne lăsăm cît trăim», încurajat de aceste succese, episcopul Vichentie a cercetat mai multe sate din Bihor în prima jumătate a anului 1728. Ajungînd pe domeniul Episcopiei catolice, în părțile de sud ale Bihorului, slujitorii domeniului i-au înjunghiat caii, silindu-l să se întoarcă din drumul său, fără ca să cerceteze Beiușul.

Cu toate acestea, la 4 martie 1728, Vichentie a încheiat, în satul Sîmbătașag, un act — în românește — prin care credincioșii bihoreni

noșteau autoritatea vlădicească și se obligau să-i plătească ve-î care i se cuveneau (se intitula aici : «episcop pravoslavnic oliei, Aradului, Hălmagiului, a Orăziei cei mari și a varmegii ui și a Bihăriei și a altora»). Plîngîndu-se împăratului de samale episcopului latin, a fost sfătuit să ajungă la o împăcare cu 1730, au și încheiat o înțelegere, Vichentie dobîndind dreptul ține vicar în Oradea și de-a vizita Bihorul, dar numai cu știrea pului catolic.

es mitropolit de Belgrad-Carloviț în 1731 (păstorind pînă în n-a uitat pe credincioșii săi din Arad-Bihor, ci a stăruit la din Viena pentru numirea unui nou episcop. Acesta a fost *Antonovici*, care a păstorit din 1731 pînă în 1748. Din ianuarie înă în 1748, Isaia a condus ca locțiitor și eparhia Caransebeșu-iea ce a fost în detrimentul vieții bisericești din aceste părți, de cîrmuit două eparhii atît de întinse. El a rezidat atît la Arad, la Caransebeș, avînd în amîndouă orașele cîte o cancelarie conală unde ținea ședințe cu asesorii (consilierii) și cu protopopii ei. La Oradea-Velența avea un vicar.

cursul păstoririi lui, a trecut prin eparhia sa călugărul Visarion care, la începutul anului 1744, era în Lipova, unde a ridicat o din fața căreia predica. La această cruce s-au făcut apoi adepelerinaje, încît autoritățile au fost nevoite să ia măsuri pentru licărea lor, cu amenințări de pedepse corporale și în bani.

Bihor a întîmpinat multe neajunsuri din partea episcopilor rocatolici din Oradea, dar mai ales a vicarului lor Forgâch Pâl). încă în preajma Paștilor anului 1732, Isaia trimitea, din Belo pastorală preoților și credincioșilor beiușeni, cu felurite înri cu prilejul marelui praznic și cu făgăduința că îi va cerceta. indul său de a vizita Beiușul n-a putut fi înfăptuit din pricina pilor catolici din Oradea. Astfel, la 1 august 1733, episcopul le Oradea, Ștefan Lujinski (1733—1734), a arestat pe protopopul lui Gheorghe, împreună cu mai mulți preoți din jur, strînși în Drăgești, unde așteptau pe episcopul lor de la Arad. Aruncați inița din Beiuș, protopopul și preoții au fost siliți să semneze : de supunere către episcopul catolic. Cu toate acestea, vlădica a făcut vizita canonică, ajungînd pînă la Beiuș, unde a fost de administratorul domeniului Episcopiei catolice, însoțit de mți înarmați și silit Să se reîntoarcă la Arad.

cursul sedisvacanței care a urmat după moartea lui Lujinski , vicarul Forgâch a adresat un apel către preoții și satele roti din domeniul Beiușului, făgăduindu-le că aceia care se vor

supune Episcopiei catolice vor fi scutiți de toate taxele pe care le încasau de la ei episcopii ortodocși ai Aradului. În anul următor, a fost lansat un alt apel, în numele noului episcop Okolicsány János (1734—1736), dar satele nu țineau seama de aceste apeluri, ci de ale lui Isaia. De pildă, la 25 iunie 1734, acesta le trimitea o frumoasă carte pastorală, în românește, întărindu-i în dreapta credință.

În urma plîngerilor sale și ale mitropolitului din Carloviț, Curtea din Viena a instituit o nouă comisie de cercetare sau de anchetă în Bihor, în vederea stabilirii confesiunii căreia voiau să-i aparțină românii de aici. Comisia a lucrat la Oradea-Velența din 21 februarie pînă la 12 martie 1737. Au fost audiați numai oamenii din satele domeniului Episcopiei, care, fiind aleși și instruiți de administratorii de moșii, declarau că doresc să asculte de episcopul latin. Astfel comisia a trecut ca unite toate satele domeniului episcopesc, în ciuda protestelor lui Isaia, care a părăsit ședințele. Comisia a raportat apoi guvernului că întreg Bihorul este unit, iar episcopul de la Arad nu are credincioși decît în Oradea-Velența, propunînd să nu i se mai admită trecerea în Bihor, ceea ce s-a și aprobat.

Pentru menținerea românilor în dependență față de Episcopia catolică din Oradea, noul episcop Csáky Miklos (1737—1748), ca și vicarul Forjách, au recurs la ademenirea preoților prin felurite avantaje de ordin material : bani și materia] pentru reverende, cărți, veșminte și vase liturgice, material de construcție, pe seama unor biserici, ba chiar și salarii protopopilor (15—30 fi.) și preoților (5—8 fi. pe an). În Oradea s-a zidit o capelă românească unită și s-a deschis o școală, cu banii Episcopiei. Este adevărat că preoților nu li se cerea nici o schimbare de lege, ci numai ascultare de episcopul latin. Cu toate acestea, Isaia hirotonea preoți bihoreni în Arad și le împărțea antimise și mir.

Pentru a opri cu desavîrșire legăturile cu Aradul, în 1738 preotul celib Vasile Hataș din Făgăraș a fost numit «protopop suprem» al românilor din Bihor, cu reședința în Oradea, unde Episcopia catolică i-a zidit și o casă. În 1746, s-a cerut aprobarea pentru hirotonia sa întru arhieru unit. Murind în același an, a izbutit să dobîndească această demnitate fostul paroh al coloniei «grecești» din Diosig, Meletie Kovacs, el însuși un macedoromân. A funcționat, din 1748 pînă la moartea sa, în 1775, ca episcop sufragan sau ca vicar unit al episcopilor romano-catolici din Oradea. El a făcut multe neazuri mai ales urmașilor lui Isaia, care, în vara aceluiași an, a fost ales mitropolit la Carloviț. Ca și Isaia Diacovici, n-a avut nici el norocul să fie în-

căci a murit la 22 ianuarie 1749, pe cînd se afla la Viena ca
ă obișnuitul jurămînt de credință.

iaunul vlădicesc de la Arad a fost numit (1748) episcopul *Pa-*
adovici, fost pînă atunci la Karlstadt, care i-a urmat lui Isa-
rloviț, ca mitropolit (1749). în această nouă calitate, a adminis-
hia vacantă a Aradului, pînă în vara anului 1751.

copul Sinesie Jivanovici. Cu prilejul Congresului național-bise-
rb care a ales mitropolit pe Pavel Nenadovici, comisarul (dele-
nperial trimis să asiste la lucrări a cerut — în numele Guver-
• desființarea Episcopiei Aradului, motivînd că ea nu are mij-
> întreținere și că nu era prevăzută în diploma imperială din 4
1695. Adevăratul motiv trebuia căutat însă în acțiunea ei de
a Ortodoxiei din Arad și Bihor. Datorită strădaniilor lui Pa-
Ladovici, care a înaintat un memoriu împărătesei Măria Tereza,
vlădicesc de la Arad a fost menținut, fiind numit ca episcop,
anului 1751, *Sinesie Jivanovici*, cu jurisdicție în Arad, Bihor,
iu. Acest Sinesie a fost cel mai vrednic episcop de Arad din
al XVIII-lea, căci de numele său se leagă biruința definitivă
ioxiei în regiunile amintite, precum și o seamă de realizări
irești și cărturărești.

pă cum era și firesc, episcopul Sinesie a ajuns chiar de la în-
păstoririi sale la neînțelegeri cu arhiereul unit Meletie Ko-
; la Oradea și cu noul episcop latin de acolo Pavel Forgach
1759), dar și cu vicarul (apoi episcopul) unit Petru Pavel Aron
Siaj. În 1733, o parte din districtul Hălmagiului a fost atașată
cipatul Transilvaniei (comitatul Zarand), iar o altă parte la
a. Episcopul Isaia Antonovici a căutat să-și păstreze jurisdicția
teritoriilor hălmăgene anexate la Transilvania, încercînd să facă
vizită canonică, dar a fost împiedicat de autoritățile locale. -La
a lui Sinesie ca episcop, i s-a acoitiat jurisdicție asupra Hăl-
ui, dar fără dreptul de a face vizite canonice. în aceste condiții
[jiul a fost cercetat de vicarul Petru Aron din Blaj (în 1749 și
i oară, în 1752), însoțit de doi preoți atrași la uniație, precum
reprezentanții autorităților. Au cercetat mai multe biserici, si-
î credincioși să ia parte la slujbe, iar trei preoți au fost arun-
L închisoare. Tot pe atunci, administratorul domeniului statului
îlmagiu a izbutit să obțină un act semnat de 35 de români de pe
domeniu, prin care declarau că vor să fie puși sub ascultarea
pului unit de la Blaj. Preoții și credincioșii de acolo au protes-
potriva acestor abuzuri, înaintînd memoriile mitropolitului Pavel

Nenadovici și episcopului Sinesie, cerînd să-i ia sub oblăduirea sa duhovnicească.

Două comisii de anchetă au înaintat Curții rapoarte tendențioase, în care aproape toți românii din Hălmațiu erau declarați uniți. Cu prilejul acestor cercetări, s-au săvîrșit numeroase arestări în rîndurile credincioșilor. Memoriile mitropolitului Pavel Nenadovici la Curtea din Viena au dat rezultatul dorit, căci s-a instituit o nouă comisie, pentru conscrierea tuturor preoților și credincioșilor, formată din doi reprezentanți ai guvernului, doi preoți — un unit și un ortodox — și un secretar (mitropolitul a delegat pe arhimandritul Moise Putnic, viitor episcop de Timișoara, apoi mitropolit de Carloviț, iar vicarul Aron, pe cunoscutul prigonitor al ortodocșilor, protopopul Avram Pop din Daia).

În luna mai 1754, s-au prezentat în fața comisiei preoții și credincioșii din Hălmațiu și satele din jur. Rezultatul a fost uluitor. *S-au declarat uniți numai trei preoți, iar dintre credincioși abia patru iobagi.* Împărăteasa a luat act de voința clerului și credincioșilor de aici, hotărînd ca biserica din Hălmațiu să fie dată celor trei preoți uniți, care primeau leafă de la stat (doi cîte 150 fi. pe an, unul cîte 50 fi.). Cei 35 de credincioși care semnaseră actul de unire în 1751, deși au cerut revenirea la Ortodoxie, au fost considerați și pe mai departe ca uniți. Preotul Gheorghe Popovici din Hălmațiu, care se împotrivise «sfinteii uniri», a fost aruncat în închisoarea din Sibiu, de unde apoi a fost eliberat, cu condiția să se mute în alt ținut. În schimb, episcopului Sinesie i se acorda dreptul de a vizita districtul Hălmațiuului. În felul acesta, Ortodoxia a înregistrat o biruință desăvîrșită asupra celor care încercau să înstrăineze poporul român de Biserica sa.

Dacă în Hălmațiu lupta pentru Ortodoxie a fost purtată mai mult de mitropolitul Pavel, în Bihor ea s-a desfășurat sub directa îndrumare a episcopului Sinesie. Cu aprobarea Curții din Viena, în primăvara anului 1753, a venit în Bihor, instalîndu-se în reședința sa din Oradea-Velența, apărut de ostașii sîrbi din cetate. Timp de două luni, a strîns informații de la delegații satelor, privitoare la situația Bisericii Ortodoxe din Bihor. Pe baza acestora, a cerut Curții să-i recunoască dreptul de a vizita oricînd Bihorul, motivînd că aproape toate satele erau ortodoxe. Împărăteasa a numit o comisie (a treia, după cele din 1727 și 1737), formată din arhiepiscopul de Caloccea, ca președinte, și doi generali, cu îndrumarea ca preoții și credincioșii să fie întrebați despre cele patru puncte florentine și să declare cărei Biserici doresc să aparțină. Comisia a lucrat din decembrie 1754 pînă în

756. Din toate satele Bihorului, doar trei (Poceiu, Leta Mare și irei) au fost declarate unite, pe baza răspunsurilor la întrebările ce care le-au fost puse. Celelalte au fost declarate ortodoxe jse episcopului din Arad. Episcopia catolică a făcut de îndată tație împotriva hotărârilor luate, încît Curtea — nemulțumită și un astfel de rezultat — a numit o nouă comisie (fără generali), a verifice actele celei dintîi. Noua comisie a lucrat în anii 1757 silind la unire alte cîteva sate : opt pentru că aveau biserici e de «domnii de pămînt», zece pentru că în fața comisiei nu ?clarat categoric pentru nici un rit.

acest timp, vlădica Sinesie avea ca vicar la Oradea («episco-îamestnic») pe ieromonahul Metodie. Prin mijlocirea acestuia, cioșii bihoreni primeau pastorale din partea episcopului și chiar rtea mitropolitului Pavel Nenadovici. La începutul anului 1759, în Oradea-Velența, așteptînd să primească aprobarea pentru canonică în Bihor. în sfîrșit, i-a fost dată, dar cu anumite res-(să fie însoțit de un reprezentat al autorităților, să nu încerce itoarcă pe uniți la Ortodoxie etc). între 25 martie și 25 august episcopul Sinesie a cercetat 271 de sate. Peste tot a fost primit iltă dragoste, dar mai ales cu multă dărnicie, primind felurite în bani sau în natură. El însuși, precum și secretarul său au în-un «protocol», în care notau felurite date asupra bisericilor, or și satelor cercetate (păstrat azi la Carloviț). Lucrările comisiei :hetă din 1754—1756, ca și vizita canonică a lui Sinesie din 1759, intă o biruință a Ortodoxiei în Bihor, încheindu-se un capitol bogat în fapte și în strădanii pentru apărarea credinței >șești. în banii strînși în cursul vizitei sale în Bihor, vlădica Sinesie a

să creeze eparhiei sale o bună stare materială. A zidit o nouă ață episcopală, precum și o mînăstire în Arad-Gai, cu hramul l Simion Stîlpcnicul (cu o moșie de \$00 jugăre), care a devenit, gropnița vlădicilor din Arad, a înzestrat Episcopia cu odoare, i și cărți. A purtat un proces îndelungat pentru recîștigarea ilor înstrăinate după moartea lui Ioanichie Martinovici. **In urma** surilor sale, s-a aprobat zidirea bisericii din Oradea-Velența. otăm că și în Bihor și Arad întîlnim cîțiva credincioși care au : temniță și chiar moartea pentru credința lor, așa cum se în-se și în Transilvania. De pildă, prin 1749, credinciosul Petru ța din Pocola, lîngă^Beiuș, pentru că fusese la Carloviț să ceară re, a fost ținut în închisoare, în lanțuri, 13 săptămîni, apoi a zgonit din sat, murind în urma suferințelor îndurate. Un ere-

dincios din Comlăuș-Arad, Antonie Habata zis «Neamțu» (tatăl era neamț, iar mama româncă), a robit aproape trei ani, pentru că n-a acceptat să părăsească credința ortodoxă. În temnițele din Arad și din Siria erau pe atunci și alți credincioși închiși pentru «apostasie».

În mai multe rînduri a hirotonit preoți pentru Maramureș, încît autoritățile de stat au fost silite să intervină și să-l oprească. În județul Arad, a vegheat în permanență ca preoții și credincioșii săi să nu se îndepărteze de Ortodoxie. Era foarte aspru cu preoții vino-vați de felurite abateri. Notăm că în urma demersurilor sale, împă-răteasa a dat dispoziții ca administratorul domeniului ducelui de Mo-dena — care avea multe sate în județul Arad — să nu mai încaseze dări de la preoții români.

A avut legături și cu vlădicii români de peste Carpați. Astfel, în 1761, episcopul Grigorie Socoteanu a dat la tipar, la Rîmnic, cartea numită *Pravila de rugăciuni a sfinților sirbi*, cu binecuvîntarea lui Pavel Nenadovici și cu cheltuiala lui Sinesie.

A murit la 14 martie 1768, fiind îngropat în ctitoria sa din Arad-Gai. Prin testamentul său, întocmit cu două luni înainte de moarte, ruga pe mitropolitul Pavel Nenadovici (mort și el în același an), «să fie cu ochii deschiși asupra eparhiei Aradului, dar mai ales peste ținuturile Orășii și Hălmașului și să poarte de grijă ca creștinii pravoslavnic și credincioșii acestei eparhii să nu se clatine». Astfel, prin toate strădaniile sale pentru apărarea Ortodoxiei, vladica Sinesie se înscrie printre cei mai străluciți ierarhi care au păstorit la Arad.

Ultimii episcopi sîrbi de la Arad. După o sedisvacanță de doi ani, ia conducerea eparhiei a fost numit episcopul *Pahomie Cnejevici* (1770—1783), un ierarh învățat, cu studii la Halle. În cursul celor 13 ani de păstorire, Pahomie a continuat lupta înaintașului său pentru apărarea Ortodoxiei, nu numai în Bihor, ci și în Arad. În 1776, un avocat, Ștefan Magyar, a obținut aprobarea împărătesei să ridice un paraclis unit în Arad, dăruind ea însăși 2600 fi. pentru zidire și salariu unui preot și cîntăreț unit, urmărindu-se, prin aceasta, începerea prozelitismului unit și în Arad (a doua parohie unită în aceste părți era cea din Macău, azi în Ungaria). Conducerea comitatului (județului) Arad i-a făcut lui Pahomie multe neajunsuri (de pildă, silea pe ortodocși să țină sărbătorile catolice), încît a fost nevoit să înainteze memorii Curții din Viena și să se plîngă în Congresul național-bisericesc sîrb. Cu toate acestea, în 1785 erau în Arad numai 138 de credincioși uniți, iar în cele patru filii, 18 credincioși.

>leși necazuri le avea și în Bihor, unde făcea vizite canonice, ni de-a rîndul, în ciuda denunțurilor episcopului romano-catolic primului episcop unit de la Oradea, Moise Dragoș (din

un real ajutor aici i-a fost vicarul său, arhimandritul Ghenadie I, care, în 1783, era îndepărtat din slujba sa de împăratul fiind considerat prea bun ortodox. Între anii 1769—1779, osii din Oradea-Velența și-au ridicat o biserică, fiind invitat re însuși mitropolitul Carlovițului. După edictul de toleranță I, s-au refăcut și s-au ridicat o serie de alte biserici, atât în :t și în Bihor.

>ă moartea lui Pahomie, scaunul vlădicesc de la Arad a fost de *Petru Petrovici*, care, după o păstorire de numai doi ani [1786), a fost mutat la Timișoara. Sub el, a avut loc răscoala *ia*, cu ramificații și în Arad și Bihor. A fost trimis, împreună ieon Nichitici de la Sibiu, să liniștească pe răsculați. În timpul în ciuda numeroaselor proteste ale episcopilor uniți — a fost atra fundamentală a bisericii «cu lună» din Oradea (1784), ter- în 1790, a bisericii din Beiuș și a altora, la sate. mul episcop sîrb la Arad a fost *Pavel Avacumovici* (1786— fost egumen la Bezdin, apoi episcop la Pacraț. Notăm că în 1791, Dieta Ungariei, întrunită la Pojon (Bratislava), a acordat credincioșilor ortodocși din Ungaria și din părțile afixate ei drepturi cetățenești, inclusiv recunoașterea legală a Bisericii mai de seamă eveniment petrecut în timpul îndelungatei sale i a fost deschiderea unei școli pedagogice (preparandii) rola Arad, în 1812, la care au fost numiți ca profesori cunosrturari Constantin Diaconovici-Loga, Dimitrie Țichindeal, Iosif :i și alții, iar peste 10 ani s-a deschis și Institutul teologic, ni de studii (din 1824, cu trei ani).

inul 1814, s-a zidit o nouă catedrală episcopală, cu hramul [oan Botezătorul, în locul vechii biserici românești, existente dnte de mutarea scaunului episcopal la Arad. Vlădica Pavel 'nit mulți candidați la preoție din Transilvania în cursul în- tei vacanțe a scaunului vlădicesc de la Sibiu, între anii 511.

:e privește Bihorul, menționăm înființarea unui Consistoriu snt (pe baza unei rezoluții imperiale din 28 februarie 1792, î la 2 ianuarie 1793), format dintr-un președinte-vicar și trei — de regulă protopopul din Oradea și doi preoți din jur — >tar (secretar). Avea, deci, aceeași organizare și aceleași atri-

butii ca oricare alt consistoriu (consiliu) eparhial, cu deosebirea că — în lipsa unui episcop propriu — era pus sub ascultarea episcopului de Arad, care avea dreptul să facă hirotonii de preoți și sfințiri de biserici în Bihor.

Primul președinte a fost protopopul *Teodor Arsici* din Oradea (care funcționa ca vicar pentru Bihor din 1783), urmat de protopopul român *Mihail Manuilovici* (1805—1829), care a ajuns episcop al Virșețului, mai apoi al Timișoarei, sub numele de Maxim. Bihorul a rămas în această situație pînă în anul 1920, cînd în locul Consistoriului s-a creat Episcopia existentă și azi.

Multe abuzuri ale episcopului Pavel Avacumovici (distrugerea reședinței episcopoești de la mînăstirea din Gai, abuzul cu taxele pentru hirotonie și singhelie etc.) au atras nemulțumirea românilor nu numai împotriva sa, ci împotriva întregii ierarhii sîrbești. Dacă în secolul al XVIII-lea, vlădicii sîrbi de la Arad au fost un sprijin pentru credincioșii români, cătra sfîrșitul secolului și mai ales în primele decenii ale celui următor, cîrmuirea lor s-a prefăcut într-o dureroasă oprimare, în dauna vieții bisericești a românilor. Acestea au fost motive care au generat o largă mișcare a clerului și credincioșilor români din părțile Aradului, pentru alegerea unui episcop din neamul ler, ceea ce au reușit după aproape două decenii de lupte, în 1829.

Concluzii. *Așezarea sîrbilor ortodocși în părțile Aradului și Banatului a avut urmări însemnate asupra vieții bisericești a românilor din aceste părți. Datorită episcopului de la Arad, românii de aici n-au fost supuși persecuțiilor religioase pe care le îndurau, pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, frații lor din Transilvania propriu-zisă. Episcopii sîrbi «ai Aradului, Ienopolei, Oradiei Mari și Hălmașiului» s-au identificat cu năzuințele preoților și credincioșilor români pe care-i păstoreau, ajutîndu-i să-și păstreze credința strămoșească. Ei au învățat limba română, după cum dovedesc pastoralele și scrisorile lor, unele singhelii și antimise, scrise în românește; se pare că slîfjeau, și în românește, căci pe toile unui Liturghier arhieresc slavon (tipărit la Moscova în 1721) păstrat la Episcopia Aradului, au fost intercalate, pe file separate, ecfonisele și binecuvîntările de la Liturghie, în românește. Dintre episcopii de la Arad, se impune marele apărător al Ortodoxiei Sinesie Jivanovici, care, prin energia și curajul său, a izbutit să înlătore orice încercări menite să-i risipească turma.*

BIBLIOGRAFIE

- Episcopia Aradului. SILVIU DRAGOMIR, *Istoria desrobirii religioase iilor din Ardeal în secolul XVIII*, voi. I, Sibiu, 1920 (cap. VI, p. 226—259; în districtul Hălmeagului); GHEORGHE CIUHANDU, *Schițe din trecutul ro-arădeni din veacul XVIII*, Arad, 1934, 84 p.; GHEORGHE CIUHANDU, *din Cîmpia Aradului de acum două veacuri. Cu un excurs istoric pînă la însemnări istorice-politice ulterioare*, Arad, 1940, 256 + 320 p.; EDUARD A.NESCU, *Mărturii românești din eparhia Aradului în veacul al XVIII-lea*, 940, 163 p.; TEODOR BODOGAE, *Contribuții documentare la istoria Biseida'ne în veacul XVIII*, în «M.B.», an. XVII, 1967, nr. 1—3, p. 122—138; ANUICHI, *Relații bisericești româno-sîrbe în secolele al XVII-lea și al a*, București, 1980, 192 p. (extras din B.O.R., 1979, nr. 7—8, p. 869—1057).
 UIA (— ȘTEFAN POP), *Episcopul unit al Aradului Ioanichie Martinovici*, an. VIII, 1914, nr. 13—22, p. 290—295; GHEORGHE COTOȘMAN, *Isaia ici (1731—1748), episcopul Aradului și Caransebeșului*, în «M.B.», an. VII, 1—3, p. 82—98 și MARIN MALINAȘ, *O circulară inedită a episcopului Sine-novici al Aradului*, în «M.B.», an. XXVI, 1976, nr. 1—4, p. 243—249; GHEOR-RCUȘ, *Un document din anul 1753, privind irămtările religioase din tinu-măgiului*, în «M.B.», an. XXXII, 1982, nr. 7—9, p. 538—550. GHEORGHE storia eparhiei Aradului, în voi. *Episcopia Aradului. Istorie, viață culturală, nre de artă*, Arad, 1989, p. 30—49.
- hor ui. GHEORGHE ALEXICI, *Pagini din trecut. Cum s-a propovăduit în părțile bihorene?*, Sibiu, 1903, 43 p.; GRUIA (= ȘTEFAN POP), *Din tre-isericii bihorene*, în «R.T.», an. I, 1907, nr. 4, 5, 6, 9—10, 11; an.-II, 1908, , 3, 4, 5, 6; NICOLAE FIRU, *Biserica Ortodoxă Română din Bihor în luptă ea, 1700—1750. Schiță istorică*, Caransebeș, 1913, 74 p.; ȘTEFAN LUPȘA, *bisericească a românilor bihoreni*, voi. I, *Pînă la 1829*, Oradea, 1935, 144 p.; I LUPȘA, *Istoria parohiei Stei. Cu știri și documente despre istoria veche nilor bihoreni, luptele lor religioase în secolul al XVIII-lea...*, Beiuș, 1942, GHEORGHE LITIU, *O vizitație canonică în Bihor în secolul XVIII*, în voi. i I.P.S. Sale Dr. Nicolae Bălan mitropolitul Ardealului, la cincizeci de ani citate .bisericească», Sibiu, 1955, p. 374—381; GHEORGHE LITIU, *Eșecul 2» și reacția românilor ortodocși din Bihor, în secolul al XVIII-lea*, în , an. XCIII, 1975, nr. 9—10, p. 1114—1123; IOAN GODEA, *Din istoria Bise-todoxe Române în Bihor*, în «M.A.», an. XXIII, 1978, nr. 4—6, p. 259—274; IU BODEA, *Luptele românilor bihoreni împotriva unirii cu Biserica Romei, '50*, în ms. 93 p. dact.
- UIA (ȘTEFAN POP), *Trei episcop! vechi ai Orăzii Mari*, în «R.T.», an. IX, ", 9—12, p. 147—150; ȘTEFAN LUPȘA, *Eirem Banianin episcop titular al '695—1698*, în «B.O.R.», an. LIV, 1936, nr. 11—12, p. 756—757.

LXVIII

BISERICA UNITĂ DIN TRANSILVANIA, BIHOR ȘI MARAMUREȘ ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-LEA ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-LEA

U. rmașii episcopului Inochentie Micu au fost numiți de către împărat — în calitatea sa de «patron suprem» al Bisericii unite din Transilvania — dintre trei candidați, propuși de soborul protopopilor alegători (ținut în prezența unui «comisar» al Guvernului), potrivit prevederilor art. 12 din diploma a doua leopoldină. În 1777, s-a înființat o nouă Episcopie unită, cu sediul la Oradea, pentru credincioșii români din părțile «ungurene». Toți vlădicii uniți au fost oameni cu carte, dobândită la școlile teologice din Tirnavia, Viena și Roma, unii din ei sprijinitori ai culturii românești și ai aspirațiilor naționale ale credincioșilor pe care-i păstureau. Trebuie să consemnăm însă și un fapt dureros, și anume că unii episcopi uniți au încercat să fie prea zeloși propovăduitori ai «unirii» printre români, silind, cu ajutorul autorităților sau în alt chip, multe parohii ortodoxe să treacă la uniație.

Petru Pavel Aron. La 4 noiembrie 1751, sinodul electoral a propus Curții trei candidați: Petru Pavel Aron, Grigorie Maior și Silvestru Caliani, toți cu studii în Colegiul «De Propaganda Fide» din Roma (deși împărăteasa dorea să-l numească pe episcopul rutean Manuil Olszavski). Dintre aceștia a fost numit Pavel (din botez Petru) Aron, originar dintr-o familie preoțească din Bistra (Munții Apuseni), fostul vicar al lui Inochentie Micu (din 1745), apoi vicar apostolic (din 1747). În această calitate, în 1750 a întocmit o conscripție (statistică) a clerului și credincioșilor Transilvaniei (de ambele rituri), cu exagerări prea evidente (533.657 de uniți și abia 4.065 de ortodocși). Îndată după numirea ca episcop, Aron a fost chemat la Viena, unde i s-a cerut să accepte mai multe condiții, neobișnuite pînă atunci, care

Însă la pierderea totală a independenței Bisericii sale. Cea mai mai umilitoare era aceea a ținerii, în continuare, a teologului [se cerea apoi ca, înainte de a lua vreo măsură în eparhie, să încuviințarea teologului iezuit, a episcopului romano-catolic r din Alba Iulia și a comisiei catolice din Guvernul transilvan, d să semneze asemenea condiții, Curtea s-a văzut silită să re- a unele din ele cu excepția celei privitoare la teolog. Împă- însăși a scris papei, cerînd să nu-l recunoască decît cu con- ;ceptării teologului. Papa Benedict XIV, în bula sa de recu- 5, îi impunea teologul iezuit, numit de Curte sau de arhiepiscopul Esztergom, salarizat însă de stat, care, în calitate de «ge- auditor causarum», trebuia să «ajute» pe episcop în condu- ;parhiei. Plîngerile adresate de Aron papei au rămas zadar- mîndu-i-se bula papală de recunoaștere de către cancelarul ansilvan, în vara anului 1753, Aron a refuzat să semneze un primire a ei, întrucît cuprindea condiții umilitoare pentru el ica sa. A semnat acest act abia în primăvara anului următor, mgi stăruințe depuse pe lângă el chiar de papa și de alți re- mți ai Bisericii catolice și ai Curții, încît se puneau chiar pro- ilegerii unui nou episcop. În același an, a înaintat un memoriu esei, apoi o «promemorie» în care susținea drepturile Biseri- ânești unite. În urma acestora, i s-a pus în vedere să pără- /iena și să se întoarcă la reședința sa.

Fost hirotonit de episcopul rutean Manuil Olszavski și apoi la Blaj, la 12 noiembrie 1754. În zilele următoare a întrunit protopopilor, așezînd ca vicar pe Gherontie Cotorea, trei ase- igorie Maior, Silvestru Caliani și Atanasie Rednic), precum rotopopi, ca membri în consistoriu. În tot timpul păstoririi fost în relații încordate cu teologii iezuiți Mihail Salbeck, Pallovicz și Ștefan More.

Episcopul Pavel Aron s-au deschis primele trei școli din 1 noiembrie 1754: «școala de obște» sau elementară, condusă de pălul Constantin Dimitrievici, venit din Țara Românească (de rămas o copie a *Hronicului* lui D. Cantemir), școala «lati- sau a «limbilor și științelor» (inițial cu două, apoi cu trei lin care se va dezvolta gimnaziul, condusă de Grigorie Maior, la de preoție» sau seminarul (cu două clase), în care se pre- viitorii preoți, condusă de Silvestru Caliani și Atanasie Red- icopul Aron a întocmit și anumite norme sau regulamente pen- mizarea și funcționarea școlilor respective. Numărul elevilor t în anii școlari următori la 300, între care și ortodocși. Epis-

copul Pavel Aron a rînduit să se dea elevilor pîine gratuită (iar în zile de sărbători și mîncare caldă).

Pe lîngă mînăstirea-catedrală cu hramul Sfînta Treime, care, potrivit diplomei împăratești din 1738, urma să întrețină 11 călugări, 20 de elevi la seminar și trei studenți la colegiul «De Propaganda Fide», Aron a mai înființat o mînăstire, cu hramul «Buna Vestire», în curtea reședinței sale (1760). În această mînăstire, pusă sub directa sa răspundere și îndrumare, a deschis un nou seminar, în anul 1760, cu 12, apoi cu 24 de elevi-călugări, care să trăiască după ritul «grecesc» (ortodox). Conducerea acestui seminar a încredințat-o lui Atanasie Rednic. Pentru întreținerea seminarului său, Aron i-a hărăzit veniturile noii tipografii eparhiale, precum și ale moșiei Cut, cumpărată de el cu 30.000 fi. (8.000 strînși de la cler, iar 22.000 oferți de el). Între clericii acestui seminar s-a numărat și marele cărturar de mai tîrziu Samuil Micu. Regimul aspru de viață din mînăstire, cu post și cu rugăciuni zilnice, a făcut ca el să nu dea rezultatele dorite, căci mulți elevi s-au retras. În 1765, guvernul transilvan a interzis fiilor de iobagi să mai urmeze cursurile celor două seminarii. Grija deosebită a lui Aron față de seminarul său se vede și din faptul că la moarte i-a lăsat întreaga avere. Cîțiva tineri au fost trimiși la studii la alte școli din Transilvania sau la colegiul «De Propaganda Fide» din Roma. Tot Aron a înființat o mînăstire în Alba Iulia-Maieri.

Pavel Aron s-a îngrijit și de înființarea unei tipografii în Blaj, transpunînd în faptă gîndul marelui său înaintaș Inochentie Micu. Înființarea ei era cerută și de considerentul că împărăteasa oprise, încă din 1746, aducerea de cărți din Țara Românească și Moldova. Tipografia a luat ființă în 1747, pe cînd Aron era numai vicar, din vechile teascuri ale tipografiei mitropolitane din Alba Iulia. Primul tipograf care a lucrat la Blaj a fost Dimitrie Pandovici, care lucrase înainte la Rîmnic și la București, urmat de un Ioan Rîmniceanul, un Vlaicu (probabil venit tot din Țara Românească) și alții. Prin 1755, s-a adus material tipografic nou de la Cluj. A tipărit mai ales cărți de slujbă, dintre care amintim: *Ceaslovul* (1751), *Strastnicul* (1753), *Liturghierul* (1756), *Evhologhionul* (1757), *Octoiul* (1760), *Catavasierul* (1762), *Acatistierul* (1763), *Psaltirea* (1764) etc. Toate aceste cărți liturgice aveau un conținut curat ortodox. De pildă, *Strastnicul* din 1753 reproducea slujba din săptămîna Patimilor din Triodul de Rîmnic din 1731, iar *Liturghierul*, pe cel tipărit de mitropolitul Antim Ivireanul la Tîrgoviște, în 1713 (s-au reprodus chiar și greșelile de tipar ale acestuia). Pe lîngă aceste cărți de slujbă, Aron a tipărit și cărți cu alt conținut, fie în românește, fie în latinește : *învăță-*

nească (ed. I, 1755, ed. II, 1756), *Păstoriceasca datorie* (1759), *isca poslanie sau dogmatica învățatură* (1760), o *Bucoavnă prinderea pruncilor la cetanie și la temeul învățaturii creș-*?59) ș.a. în 1763 a tipărit părți din opera Sfântului Ioan Da-[] în latinește (*Opera philosophica et theologica*) în două

i Petru Pavel Aron a rămas o traducere a *Bibliei* (se pare gata), în manuscris. El va fi fost ajutat de mai mulți coladupă cum arată grafia diferită întâlnită în manuscris.

pentru Biserica unită din Transilvania Pavel Aron s-a arăpăstor vrednic, în schimb a fost un prigonitor al Bisericii și cioșilor ortodocși. În timpul păstoririi sale, au avut loc mări populare țărănești pentru apărarea Ortodoxiei, care au cu răscoala condusă de ieromonahul Sofronie de la Cioara, 759—1761. Episcopul a dat tot sprijinul autorităților de stat ;primarea acestor mișcări, cum am arătat într-o altă parte. la 9 martie 1764, în cursul unei vizite canonice în nordul niei, fiind îngropat la Blaj.

asie Rednic. Sinodul electoral, întrunit la 30 iunie 1764, și-a :ile mai multor candidați : Grigorie Maior 90 de voturi, Inovlicu 72, Silvestru Caliani 16 și Atanasie Rednic 9. Curtea a a înlăturat din lista candidaților pe fostul episcop Inochen-neavînd încredere în primii doi — a numit tocmai* pe Atadnic, care primise cele mai puține voturi. Era originar din Vlaramuraș, făcuse studii de teologie la Viena, apoi a fost la Blaj, asesor consistorial și vicar al lui Pavel Aron. Încău- în noiembrie 1765, după ce fusese hirotonit la Muncaci, L pornit de îndată la prigonirea foștilor săi contracandidați ui episcopal, care protestaseră împotriva numirii sale. Ei au își de generalul comandant al Transilvaniei, Hadik, în mînăniților din Sibiu, iar de aici, Gherontre Cotorea a fost trimis iun la mînăstirea Strîmba, Silvestru Caliani în mînăstirea Măerierior a revenit la Blaj, ca portar la mînăstirea Sfînta Treime),)rie Maior în mînăstirea ruteană Sfîntul Nicolae din Muncaci, āmas mai mulți ani.

spiscop, Rednic s-a arătat un zelos propovăduitor al uniației, multe neajunsuri ortodocșilor. De pildă, credincioșii din sa-gău Mare, Ciufud, Veza, Spătac și Mănărade, din domeniul ei Blajului, s-au plîns în mai multe rînduri împotriva sa la căci, fiind ortodocși, le-a alungat preoții, le-a răpit odoarele

bisericești, a poruncit să fie bătuți, încât mulți au fost siliți să fugă în alte sate. În urma acestor fapte, guvernatorul Transilvaniei și apoi însăși împărăteasa l-au muștrat, cerându-i să lucreze cu mijloace mai blânde. Petru Maior, în *Istoria sa bisericească*, îl prezenta pe Rednic ca «om închis, netocmit spre a îmblânzi și a trage norodul către sine ; pre neuniți cu cătane (= soldați, n.n.) îi silea să se adune a auzi propovăduirea lui». În tot cursul păstoriei sale, a avut multe neînțelegeri cu călugării din cele două mănăstiri din Blaj, mai ales cu cei de la Sfânta Treime. A murit în 1772, lăsându-și toate bunurile seminarului episcopal din mănăstirea Buna Vestire.

Grigorie Maior. Urmașul său, Grigorie Maior, era fiu de preot din Sărăuad (jud. Satu Mare), cu studii în colegiul «De Propaganda Fide», unde a obținut doctoratul în teologie, fiind hirotonit preot tot acolo. Reîntors la Blaj, a fost asesor consistorial, prepozit (egumen) al mănăstirii Sfânta Treime și profesor la școala latinească. Din cauza protestului său împotriva alegerii lui Atanasie Rednic, în 1771 a fost trimis la Muncaci, iar după câțiva ani numit cenzor al cărților românești și slave care se tipăreau la Viena pentru credincioșii uniți din Imperiul habsburgic. A fost hirotonit arhiepiscop la Viena, în capela Curții, de un episcop unit croat, în prezența Măriei Tereza. Îndată după hirotonie, a luat parte la o conferință a episcopilor uniți din imperiu (ai croaților, rutenilor și românilor), ținută la Viena, între 1 martie și 23 aprilie 1773. S-a stabilit, între altele, ca Simbolul credinței să fie rostit fără «filioque» și să se păstreze neschimbată tradiția Bisericii răsăritene. Conferința a întocmit o listă a cărților care urmau să fie tipărite la Viena pentru credincioșii uniți, a vechilor ediții care puteau fi folosite și schimbările ce trebuiau introduse în cuprinsul lor. Este de reținut faptul că între Liturghiile recomandate să servească drept model erau și cele apărute la București în 1747, Iași în 1759 și Blaj în 1756, ceea ce constituie o dovadă evidentă că Biserica unită din Transilvania folosea, în continuare, cărți de cult de cuprins ortodox. Un fapt îmbucurător, petrecut chiar la începutul păstoririi lui, a fost desființarea ordinului iezuit, la 21 iulie 1773. În acest fel, episcopii de la Blaj au scăpat de controlul supărător al teologului iezuit impus de Curte (împotriva lui făcuse un memoriu către papa chiar și Grigorie Maior, îndată după numire).

Ca episcop, a fost preocupat de școlile din Blaj și de elevii lor. Astfel, a rînduit ca domeniul episcopal și mănăstirea Sfânta Treime să contribuie cu o cantitate însemnată de grâu, din care să se dea pâine gratuită pentru 200 de elevi din Blaj (așa numiții «țipai»), obicei

it pînă aproape în zilele noastre. Sub el, au fost contopite cele seminarii din Blaj (1781), rămînînd numai cel de pe lingă mîrea Sfînta Treime, pentru pregătirea viitorilor preoți, jiființindu-se la Viena un «seminar» (internat) pentru tinerii uniți, urnele Sfînta Barbara, Grigorie Maior a izbutit să obțină 9 lo-pentru tinerii din eparhia sa și 6 locuri pentru cei din eparhia a Oradiei (ulterior seminarul a fost mutat la Agria, în Ungaria, la Lvov, unde s-a desființat în 1792). în afară de bursierii de iena, Grigorie Maior a trimis alți tineri la studii în Roma (între și Gheorghe Șincai, Petru Maior), în Tirnavia etc. ^a și Pavel Aron și Atanasie Rednic, episcopul Grigorie s-a do-un zelos propovăduitor al uniației printre români. Au devenit numeroase sate, mai ales în părțile Sălajului, unde făcea vizite aice, însoțit de comisari maghiari.

n 1781, în urma publicării Edictului de toleranță al împăratului II (1780—1790), numeroase sate din Țara Hațegului și Țara Fă-;ului au revenit la Ortodoxie, încît Grigorie Maior a fost nevoit ;ară ajutor militar pentru reprimarea mișcării. Din cauza străda- ■ sale de a atrage pe ortodocși la uniație, a ajuns în conflict cu nobili maghiari protestanți, chiar cu guvernul Transilvaniei. Se că aceste neînțelegeri — la care se adăugau cele cu călugării ni — au determinat Curtea din Viena să-i ceară demisia din scaun, etras oficial cu ocazia sinodului din 15 august 1782? așezîndu-se Inăstirea din Alba Iulia-Maieri, unde a mai trăit trei ani (-j- fe- ie 1785). Prin testament a rînduit să se pună bazele unei fun- din care să se acorde premii și ajutoare elevilor săraci și meii de la școlile din Blaj.

ub episcopii Atanasie Rednic și Grigorie Maior a continuat cu rezultate și activitatea tipografică. Menționăm că aproape toate turile lor erau numai cărți de cult¹: *Evangelia* (1765 și 1776), >ghionul (1766), *Apostolul* (1767), *Penticostalul* (1768), *Catava-* (1769 și 1777), *Octoihul* (1770), *Triodul* (1771), *Psaltirea* (1773 10), *Strastnicul* (1773), *Acatistierul* (1774), *Liturghierul* (1775), *Ar- liconul* (1777), *Ceaslovul* (1778), *Minologhionul* (1781) etc. Menii că toate aceste cărți păstrau în întregime rînduieile liturgice oxe (de pildă Arhieraticonul era «tălmăcit de pre limba eli-ă»). Cărți cu alt conținut s-au tipărit foarte puține : *Viețile Stin- Pahomie*, *Dorotei și Teodor Studitul* (1768, în latinește), o *Buia* (1777), cîteva instrucțiuni date de autoritățile de stat și de p.

Mai amintim și faptul că meșterii tipografi care au lucrat în această perioadă sînt veniți tot din Țara Românească și Moldova. Cel mai iscusit ostenitor a fost meșterul tipograf Petru Papavici Rîmniceanul, al cărui nume — ca tipograf și gravor — este întîlnit aproape în toate tipăriturile înșirate aici. Apare de asemenea numele tipografului și gravorului Sandu din Iași (care lucrase înainte la Rădăuți și Iași). Astfel și acești smeriți meșteri tipografi și-au adus aportul lor la strîngerea legăturilor culturale-bisericești dintre românii de pretutindeni, la întărirea ideii de unitate națională.

Ioan Bob. După retragerea lui Grigorie Maior, sinodul electoral a propus trei candidați, dintre care împăratul Iosif II a numit pe cel cu voturi mai puține (cum se întîmplase și cu At. Rednic), pe protopopul celib *Ioan Bob* din Tg. Mureș, numit în 1782 și instalat în 1784. Numirea lui se explică și prin aversiunea pe care împăratul o avea față de monahism. A avut o păstorire neobișnuit de lungă, pînă la moarte (2 octombrie 1830), fiind atunci în vîrstă de 91 de ani. Numele episcopului Ioan Bob este pomenit mai ales în legătură cu neînțelegerile pe care le-a avut cu cei trei mari iluminiști ardeleni, Samuil Micu, Gheorghe Șincai și Petru Maior. Ei și-au desfășurat o parte din activitatea lor la Blaj în timpul păstoririi lui Bob (Șincai era și directorul școlilor unite din întreagă Transilvania), dar apoi au fost nevoiți să plece în alte părți, din cauza neînțelegerilor avute cu el.

Cu toate acestea, în timpul lui Bob au continuat să se imprime alte cărți de slujbă și de învățătură în tipografia de la Blaj, deși multe cu un conținut catolicizant. Intre ele se numără aproape toate cărțile de slujbă, unele în mai multe ediții.

Ca și colegul său de la Sibiu, Gherasim Adamovici, n-a fost străin de cunoscutul *Supplex Libellus Valachorum* înaintat Curții din Viena în martie 1791. Fiind trimis spre cercetarea Dietei Transilvaniei, episcopul Ioan Bob, care era singurul român în Dietă (ca regalist), avea datoria să susțină doleanțele națiunii sale. A avut însă o atitudine condamabilă, declarînd că el n-a fost de acord cu multe din revendicările *Supplexului*, cerînd doar ca românii să se bucure, potrivit stării lor, de drepturile națiunilor în mijlocul cărora trăiesc, dar fără să pretindă ca ei să constituie a patra națiune.

În toamna anului 1791, la presiunea făcută asupra lui de membrii sinodului său întrunit atunci și de cărturarii români, a plecat la Viena împreună cu Gherasim Adamovici, pentru a prezenta doleanțele națiunii române. La începutul anului următor, au prezentat Curții mai

ie memorii, între care și un nou *Supplex Libellus*, mai scurt decât iul, cu data de 30 martie 1792.

Sub episcopul Ioan Bob s-au introdus cele mai multe înnoiri cazante în Biserica unită din Ardeal. De pildă, n-a mai convocat irul cel mare al protopopilor, ci conducea treburile eparhiei după ii său plac, n-a mai îngăduit desfacerea căsătoriei (ca în Biserica eană), a încurajat celibatul preoților, a introdus obiceiul de a se apel în cauze matrimoniale la Arhiepiscopia romano-catolică de srgom, a încercat să limiteze, pe toate căile, drepturile protopo- ■ și să concentreze întreaga conducere a eparhiei în mâna sa. El a idus în Biserica unită așa numiții viceprotopopi, inspectori, admialori și notari, «titule streine de legea grecească și de datina Bi:ii românilor» (P. Maior). În 1807, a organizat un capitol (un fel de iliu eparhial în accepțiunea de azi), din șapte canonici, care să-1 î în conducerea eparhiei, aleși numai dintre preoții celibi. Prin sta, a redus cu totul rolul mînăstirii Sfînta Treime, ai cărei cari îndeplineau, în trecut, atribuțiile canonicilor. Petru Maior osîn-3 unele inovații liturgice, introduse fie sub Ioan Bob, fie mai îna-(învățătura că prefacerea darurilor are loc la «Luați, mîncăți», îiul de a nu împărtăși pruncul după botez, inovația de a împăr-oe credincioși cu miride etc). De altfel, întreg clerul unit era nemulțumit de păstoria lui Ioan

împotriva căruia au înaintat mai multe plîngerii la autoritățile tat și bisericești, prin care i se aduceau acuzații deosebit de 3 : neglijarea vizitelor canonice, indiferență față de nevoile cle-și credincioșilor, nepotism, preocupare exagerată față de cele Ddărești în dauna propovăduirii etc, cerînd chiar «lepădarea» lui lădicie. foarte «înnoirile» lui Bob au fost aspru condamnate de Samuil

(în voi. IV al lucrării sale *Istoria, lucrurile și împlămirile romă-*), de Gheorghe Șincai (în *Hronica românilor*), dar mai ales de . Maior, în lucrările sale istorico-canonice : *Procanonul* (1783) și *ipapadichia* (1795), amîndouă rămase în manuscris, apoi în *Istoria icii românilor*, tipărită la Buda, în 1813. Toți trei (dar mai ales Micu iior) au militat pentru păstrarea rînduielilor ortodoxe tradiționale, agînd orice schimbare și orice adaos catolic. Acești învățați dat însă seama că toate inovațiile și toate încercările de învrăj-și dezbinare a românilor în două Biserici au rămas zadarnice.

Maior, de pildă, scria că românii din Transilvania țineau «legea ască întreagă întreguță... nici la aceea n-au fost niciodată siliți adauge la Simbolul credinței: și de la Fiul purcede, nici să po-

menească pe papa la Liturghie, ci fiește carele preot singur pe arhiepiscopul eparhiei întru care este, îl pomenește». Date fiind acestea, continua Maior, preoții ortodocși și uniți «cu prietenie frățească petrec laolaltă, ba și la îngropăciunea morților și la maslu și întru alte tocmelile duhovnicești și bisericesti se adună laolaltă, cîntă, slujesc împreună, fără a se sfii unii de alții... ce e mai mult, fără osebite se ispoveduesc uniții mireni la preoții neuniți și neuniții la preoți uniți • ba și însuși preoții fac aceiași. Pre multe locuri nici nu mai auzi acum vorbă de unire și de neunire, numai cît pre unii îi chiamă uniți și pre alții neuniți, după felul arhierelui căruia sînt supuși...». Iată, dar, care era rezultatul politicii de dezbinare a românilor transilvăneni dusa timp de 100 de ani : menținerea neștirbită a legii strămoșești și a unității românilor ardeleni ! Această conviețuire frățească a făcut cu putință, în anul 1798, prima mare încercare de refacere a unității bisericesti a românilor transilvăneni.

Trebuie să menționăm și faptul ca în timpul lui Ioan Bob, — apoi sub urmașul său — Biserica Ortodoxă a pierdut zeci de parohii, care, cu amăgiri și cu ajutorul autorităților de stat, au ajuns unite.

Ioan Lemeni. Alegerea noului episcop a avut loc abia la 15 mai 1832. Dintre cei propuși, împăratul a numit pe Ioan Lemeni, fost profesor la Blaj, protopop în Cluj, canonic și apoi vicar episcopesc la Blaj.

Încă din 1831, cursurile gimnaziului s-au ridicat de la cinci clase la șapte (clasele numite «de filozofie»), încît școala se numea acum «lyceum», iar cursurile de teologie s-au ridicat de la trei la patru ani de studii. În anul 1850, liceul s-a completat la 8 clase, sub denumirea de «gimnaziu superior». Dintre profesorii care au activat în acest timp la gimnaziu s-au remarcat Simion Bărnăuțiu, Timotei Cipariu (director între anii 1854—1875), Aron Pumnul ș.a., care au ridicat nivelul general al școlii, frecventată atît de tineri uniți, cît și de ortodocși, între anii 1835—1837, s-a refăcut și s-a mărit catedrala episcopală, cu hramul Sf. Treime, din Blaj.

Sub raport politic, episcopul Lemeni a întreprins cîteva acțiuni împreună cu colegul său Vasile Moga de la Sibiu, în vederea obținerii de drepturi pe seama națiunii române. Astfel, în 1834 au înaintat împreună un memoriu către Curtea din Viena, prin care reînnoiau cererile națiunii lor, formulate în anii 1791—1792 și mai înainte, de Inochentie Micu, pentru recunoașterea ei ca a patra națiune. În 1842, cei doi vlădici români au semnat un nou memoriu comun, cu privire la acordarea de drepturi politice și bisericesti românilor de pe «pământul crăiesc» (*iundus regius*). Tot în 1842, episcopul Lemeni și Consistoriul său au trimis un memoriu-protest la Curtea din Viena,

itativa proiectului de lege privitor la introducerea limbii maghiare mbă oficială în Transilvania.

Ultimii ani ai păstoriei lui Lemeni au fost tulburați de multele :elegeri avute cu profesorii seminarului și gimnaziului din Blaj. iu fost provocate de profesori — îndeosebi de Simion Bărnuțiu, — ilțumiți de abuzurile și neregulile existente în Blaj, mai ales de rea nevrednica a lui Vasile Rațiu, rectorul seminarului teologic (pricina căruia au fost eliminați 39 de elevi). Profesorii au înaintat ite plângeri împotriva episcopului și a oamenilor săi de încredere ate autoritățile de stat, inclusiv la împăratul Ferdinand V (1830— . Dar aceste neînțelegeri aveau și un alt substrat, căci Simion ițiu — ca odinioară Petru Maior — se ridicase și întru apărarea lor rînduiei ale Bisericii românești din Transilvania. De pildă, în articol publicat în *Foaia pentru minte, inimă și literatură* de la iv, ceruse să se revină la vechile sinoade, formate din protopopi, i și mireni, «spre a se sfătui asupra trebilor bisericesti». Se ridica semenea împotriva absolutismului ierarhic, pe care căuta să-l iucă episcopul, «care cu tocmeala Bisericii noastre nu se potri- ». Se~plîngea de drepturile pe care le-au avut altădată teologii i în Biserica unită (numindu-i «dictatori») și de schimbarea drep- canonic «ce se zice pravila» cu cel catolic. Neînțelegerile, care irat mai mulți ani, s-au terminat abia în 1845, cînd s-a făcut o ■tă din dispoziția guvernului. Mai mulți profesori — în frunte cu țiu —■ au fost înlăturați din învățămînt. Tot așa, au fost eliminați nulți elevi din ultima clasă «de filozofie» și 12 seminaristi.

În cursul revoluției din 1848, deși Lemeni a prezidat — împreună idrei Șaguna — lucrările marii adunări naționale românești de mpia Libertății din 3/15 mai și a fost delegat să prezinte hotărîrile /ernului și dietei din Cluj, totuși a avut o atitudine filomaghiară.

În iunie 1848, adică exact la o lună după marea adunare de la a dat o circulară, prin care ataca hbtărîrile acesteia, poruncind lor să îndemne poporul «a sta în unirea credinței, nici să se îască cum că doară prin adunarea din Blaj, s-ar fi hotărît ca um înainte în treaba religiei tot una să fim... că mai voioși am de romanul (papa *n.n.*), decît de țarigrădeanul...» (patriarhul wc, *n.n.*). Ioan Axente Sever (eliminat din seminar în 1845), it prefect de legiune pe Tîrnave, a împiedicat întoarcerea lui ii de la Cluj la reședința sa din Blaj. împreună cu Bărnuțiu, icitat organelor militare austriece să-i ceară demisia din scaunul esc. Suspendat în noiembrie 1848, și-a dat demisia în 1850, plecat la Viena, unde a trăit într-o mînăstire dominicană, apoi

într-una franciscană, pînă la moarte (*f* 1861). În noiembrie 1848, au fost arestați și închiși mai mulți din oamenii săi de încredere din timpul procesului.

Rezultă ca Biserica unită a trecut, în timpul lui Lemeni, prin grave frămîntări, pricinuite în primul rînd de dorința sa de a concentra întreaga putere în mîna sa și de neînțelegerea năzuințelor de libertate națională și dreptate socială ale credincioșilor săi.

înfiiințarea Episcopiei unite a Oradiei. Uniația în părțile Bihorului a avut o istorie diferită de cea din Transilvania propriu-zisă. Cîtă vreme în Transilvania în 1698—1701 au lucrat pentru unire iezuiții și statul catolic, iar în 1760—1761 Curtea din Viena și armata, în Bihor acțiunea de trecere la uniație era patronată de Episcopia romano-catolică maghiară din Oradea. Îndată după izgonirea turcilor din Bihor (1692), și-a stabilit reședința în Oradea episcopul romano-catolic Augustin Benkovits. Dar în cuprinsul eparhiei sale restaurate, el nu avea biserici, parohii, preoți și credincioși, pentru că majoritatea acceptaseră calvinismul. Așa se explică de ce episcopii latini au încercat să-și sporească numărul de credincioși prin atragerea românilor la unirea cu Biserica Romei. Episcopul latin de la Oradea era de regulă și prefectul județului (*fișpan*), fiind, în același timp, cel mai mare latifundiar, cu un domeniu de peste 300.000 de jugăre, pe care munceau iobagi ortodocși români. În ciuda puterii și a mijloacelor de care dispunea episcopul-prefect, pe atît de slabe au fost rezultatele.

Prin 1692, episcopul unit Iosif Camillis al Muncaciului a numit ca vicar pentru Bihor pe ieromonahul *Isaia*, venit din Muntele Athos. Din pricina propagandei sale uniate, a fost ucis în Bixad, în 1701. În 1695, Camillis a făcut o vizita canonică în Bihor, cerînd, în adunarea comitatului, scutirea de iobăgie a preoților uniți, pe temeiul diplomei date de împăratul Leopold I în 1692, pentru preoții ruteni uniți. Adunarea a hotărît să scutească de iobăgie pe preoții români care dovedeau că sînt sub jurisdicția episcopului de Muncaci. Acesta a dispus ca ei să asculte de vicarul catolic de la Oradea, Farkas István, iar candidații la hirotonie să meargă la Muncaci.

La 17 ianuarie 1700, împăratul Leopold I a trecut pe toți românii bihoreni, fie uniți, fie «schismatici», sub ascultarea episcopului Augustin Benkovits, iar la 8 octombrie 1701, a decis ca «schismaticii» să fie supuși acestuia, dar să nu fie tulburați în credința lor. În decembrie 1702, împăratul a numit ca episcop de Oradea și prefect al județului pe contele Emerik Csâki, dar răscoala lui Francisc Râkoczy 1-a împiedicat o vreme să-și ocupe cele două demnități. În acest timp, credincioșii ortodocși din Bihor au avut episcop pe *Petru Hristofot*

!—1712). După el, în ciuda piedicilor puse de episcopul-prefect dea, episcopii sârbi de la Arad și-au întins jurisdicția biserică și asupra credincioșilor ortodocși români din Bihor. Emerik ajuns episcop de Eger, apoi de Kalocsa și cardinal, a trimis ca i Oradea pe Mihail Kebell, care încerca să-i supună pe credincioși bihoreni. Pe credincioșii din Beiuș, de pildă, i-a pus ! sub ascultarea parohului romano-catolic secui de acolo, Pazlo, în calitate de «protopop suprem». A lucrat printre români moarte (1729), dar fără rezultate.

3 urmașii lui Csâki Em. : Lujinski István (1733—1734), Oko-Janos (1734—1736) și Csâki ' Miklos (1737—1748), acțiunea ;tă a fost dirijată mai ales de vicarul lor, Forgach Pâl, care urprin aceasta, să fie promovat episcop. Dar rezistența preoților incioșilor ortodocși a fost deosebit de puternică. De pildă, în ujinski a arestat pe protopopul Gheorghe din Beiuș, cu mai jreoți, strînși în satul Drăgănești, unde așteptau pe episcopul K Isaia Antonovici de la Arad. Acesta a fost împiedicat să facă canonică, dar nici preoții n-au vrut să cedeze în fața presiuniritate asupra lor.

1738, episcopul Csâki Miklos a numit ca protopop suprem al ro• din întregul Bihor — cu sediul în Oradea — pe Vasile Hataș, :elib în Făgăraș, contracandidatul lui Inochentie Micu la episiar protopopii în funcție au fost retrogradați la treapta de vice}pi. Pentru a atrage pe preoții bihoreni la unire, Csâki le da ie cîte 6—8 florini pe lună și îmbrăcăminte. în Oradea, a cum> casă pentru Hataș, a făcut o capelă unită și a deschis o școală ;ască, iar la sate ajută cu bani școlile românești. Scopul urera ușor de întrevăzut: atragerea credincioșilor ortodocși roauniație. în 1746, a cerut de la papa aprobarea de hirotonie Lrhieru pentru Vasile Hataș. El a murit însă în același an, iar său de protopop suprem l-a obținut preotul celib Meletie Ko-un macedoromân, fost paroh al coloniei ortodoxe «grecești» lo-române) din Diosig (jud. Bihor), atras la uniație. în 1748, e a izbutit să dobîndească și arhieria, ca titular al scaunului din hirotonit de Manuil Olszavski din Muncaci, prin amăgirea pro-lui Vasile din Beiuș, care l-a ajutat cu bani, refuzînd apoi să- i ie. Cu acest prilej, făgăduise ascultare lui Forgach Pal ajuns p (1748—1759), în urma lui Csaki Miklos (ajuns arhiepiscop de a> apoi de Esztergom). Era, deci, un episcop sufragan sau, mai spus, un vicar al lui Forgach și al urmașilor săi în scaunul palatin de la Oradea pentru credincioșii români uniți (însuși

Meletie se intitula : «în ritusul grecesc sufraganeu și în cele sufletești vicariul general» al episcopului latin). În orice caz, între ei au apărut mereu disensiuni. Datorită încercărilor sale de a răspîndi uniația în Bihor, cu sprijinul Episcopiei romano-catolice și al autorităților, a ajuns, cum era și de prevăzut, la neînțelegeri cu episcopul ortodox sîrb Sinesie Jivanovici de la Arad și cu mitropolitul Pavel Nenadovici de la Carloviț, cu plîngeri de ambele părți pînă la Curtea din Viena.

Am arătat și în altă parte că în 1754—1755, a lucrat aici o comisie, instituită de împărăteasa Măria Tereza, care a ascultat delegații (preoți și mireni) tuturor satelor bihorene, constatînd că toate voiau să rămîină ortodoxe. Cu toate acestea, trei sate au fost declarate unite, în ciuda voinței lor. Raportîndu-se împărătesei abuzurile săvîrșite de Forgach, a fost amendat și mutat în scaunul episcopesc de Vâcz. Episcopului Sinesie i s-a recunoscut tot atunci jurisdicția peste parohiile ortodoxe din Bihor și dreptul de a face vizite canonice. O nouă comisie, cerută de Episcopia romano-catolică, a trecut la uniație alte opt sate. Dar cu tot sprijinul Episcopiei latine și al Curții din Viena, unirea făcea slabe progrese. Într-un raport al lui Meletie apar 33 de parohii, 36 de preoți și 6381 de suflete, ceea ce ar putea fi exagerat (tot atunci episcopul latin Patachich dădea numai 21 parohii cu 4000 suflete).

După moartea lui Meletie Kovacs (1775) a fost numit ca vicar pentru credincioșii uniți (pe lîngă episcopul latin), protopopul Moise *Dragoș* din Oradea. În urma demersurilor sale la Curtea din Viena, el a obținut aprobarea Măriei Tereza pentru înființarea unei noi episcopii la Oradea, pentru credincioșii români uniți, în ciuda protestelor episcopului latin Adam Patachich (1759—1776), urmașul lui Forgach, care pierdea astfel jurisdicția asupra românilor uniți din Bihor.

Noua Episcopie — cu un capitol de cinci canonici — a fost înființată prin hotărîrea împărătesei Măria Tereza, obținînd aprobarea papei la 16 iunie 1777 (prin bula numită «*Indefessum personarum*»). Spre deosebire de eparhia Blajului, al cărui sinod electoral avea dreptul să propună Curții trei candidați, din care era numit unul, la Oradea s-a prevăzut, pentru împărăteasa Măria Tereza și urmașii ei, în calitate de «patroni», dreptul de a numi și prezenta papei pe titularii Episcopiei. Încă de la înființare, papa a subordonat-o Arhiepiscopiei romano-catolice maghiare din Esztergom. În anul 1781, împăratul Iosif II a înzestrat noua Episcopie cu un domeniu de 136.000 jugăre (locuri arabile, vii, livezi și mai ales păduri și pășuni), luate de la Episcopia romano-catolică din Oradea, care rămîinea cu un do-

de 180.000 jugăre. Acest domeniu era situat în jurul Beiușului curat românesc și ortodox. În schimbul acestui domeniu, papa și episcopul au cerut episcopului să lucreze pentru trecerea la ortodocșii din acele părți. Toate încercările s-au dovedit inutile, pentru că întregul ținut a rămas în credința ortodoxă, deși românii ortodocși erau siliți să muncească pe moșiile celor două pământuri de la Oradea. În ciuda faptului că episcopii uniți erau conștienți că fac parte din Biserica apuseană, ei au fost mereu supraținuți și urmăriți de colegii lor romano-catolici din același oraș, în virtutea dispozițiilor ale autorității de stat.

Politicizarea Bisericii unite, mult accentuată față de Blaj, era prin preoții, în mare parte celibatari, crescuți în mediul înstrăinat al catolicilor din Pesta, Lvov, Eger (Agra) și Viena, dar mai ales Seminarul romano-catolic maghiar din Oradea, căci Episcopia unie avea o școală teologică proprie. Primind salarii de la stat, într-o situație materială bună, ei s-au înstrăinat încetul cu încetul de credincioșii lor. S-au introdus multe inovații liturgice în cultul 'mii episcopi. Șirul episcopilor uniți de la Oradea începe cu Dragoș (1777—1787), pînă atunci preot, protopop și vicar totodată. El a organizat noua eparhie, a primit ajutoare pe seama 3r și învțătorilor uniți, precum și pentru școlile românești, pe moartea lui, împăratul Iosif II a numit ca episcop pe ru-*Mihail Savnițki*, rectorul Seminarului unit din Lvov (Lemberg). Petru din Oradea, precum și unii cărturari români %u înaintat ilte memorii împăratului, prin care solicitau înlocuirea lui cu ian. În urma multor stăruințe, împăratul a revenit asupra de-ale, numind ca episcop pe *Ignatie Darabant*, vicarul general al)iei din Blaj, propus de două ori ca episcop al acestei eparhii, episcopul Ignatie a fost un sincer sprijinitor al marilor cărturari Micu și Gheorghe Șincai (trimiși la studii prin stăruința sa, pe rca vicar la Blaj). Șincai a găsit chiar adăpost la reședința sa, ; a fost alungat de Ioan Bob din Blaj. În 1792, episcopul Ignatie a fost clădire a călugărilor iezuiți din Oradea, în care a pus un internat pentru elevii români care învățau în școlile de deținuți gratuit.

În noiembrie 1790, reprezentanții clerului și ai credincioșilor români în părțile de nord ale Transilvaniei (Sătmar, Maramureș), aflați în subisdicția Episcopiei unite rutene (cu tendințe de maghiarizare) luncaci, au ținut o consfătuire la Derșida (Sătmar, azi jud. Sătoctomind un memoriu către împăratul Leopold II (1790—1792), re cereau înființarea unei Episcopii românești unite la Baia

Mare. Se urmărea deci scoaterea bisericilor românești de aici de sub jurisdicția unor vlădici de neam străin. Cererea lor nu a fost însă aprobată. În anul 1791, Ignatie Darabant a fost unul din sprijinatorii *Supplexului*, contribuind chiar și la redactarea sa.

La Oradea, a început zidirea catedralei episcopale, terminată numai sub urmașul său. A lăsat, prin testament, 34.000 florini, pentru continuarea lucrărilor de construcție. S-a îngrijit de soarta clerului său, cumpărând cinci case pentru canonici și obținând un salariu de câte 150 florini pe an pentru preoții de mir.

Episcopul Samuil Vulcan. După moartea lui Ignatie Darabant (1805) în locul său a fost numit *Samuil Vulcan*, originar din Blaj, cu studii la Viena. A păstorit din 1807 până în 1839, fost prefect de studii la seminarul din Viena (mutat apoi, cu seminarul, la Eger (Agria) și Lvov), canonic, apoi vicar în Oradea.

În timpul păstoririi sale, s-au terminat lucrările de construcție a catedralei episcopale. În 1824 au fost alipite la eparhia sa 72 de parohii unite din părțile Sătmărilor, luate de la eparhia ruteană de la Muncaci. În felul acesta, s-au realizat — dar numai în parte — doleanțele formulate în 1790 de reprezentanții clerului și credincioșilor români aflați sub ascultarea episcopilor ruteni de a se crea o eparhie proprie pentru români. Păstorirea noilor parohii a fost destul de grea datorită faptului că ele aveau mulți credincioși ruteni maghiarizați.

Cu cheltuiala lui Samuil Vulcan s-a tipărit cunoscutul *Dicționar* de la Buda din 1825 («Lexicon românesc-latinesc-unguresc-nemțesc»), la care au lucrat mai mulți cărturari ai vremii (Samuil Mi cu, preotul Vasile Coloși, canonicul Ioan Corneli, Petru Maior și preotul Ioan Teodorovici). Samuil Vulcan mai are meritul că a pus bazele liceului român din Beiuș în anul 1828, întâi ca gimnaziu inferior (numit «Pedagogicum seu Gymnasium Minus»), iar în 1836 ca gimnaziu complet. A creat, pe seama acestuia, o fundație de 75.000 florini, precum și o donație pentru pâine pe seama elevilor săraci, așa cum se făcuse și la Blaj. În acest liceu, care există până azi, au studiat mii de tineri români, atât ortodocși cât și uniți, mai ales din părțile Bihorului și Aradului.

Dacă episcopul Samuil a fost un sprijinitor al învățămîntului românesc, el a fost și un propovăduitor neobosit al uniției, ajutat de organele de stat, în dauna Bisericii Ortodoxe, în Bihor, Arad și Banat (în 1806 în toată eparhia erau numai 63 parohii, cu 26.232 suflete). Acțiunea lui prozelitistă s-a desfășurat în comitatul Arad, în anii 1834—1835, când scaunul vlădicesc de aici era vacant. Deși a izbutit să atragă — prin bani și promisiuni — 19 parohii ortodoxe, cu timpul

evenit la Ortodoxie (în Bihor a atras 15 sate, iar în Banat 9).
că a început această acțiune numai pentru a se reabilita în
arităților de stat, nemulțumite de el, mai ales pentru înființa-
lului.

iașul său a fost *Vasile Erdelyi* (1843—1862), cu studii la Pesta
ia, fost canonic al Episcopiei.

ția în Maramureș. Dacă Vasile Tarasovici și ucenicul său Pe-
enie, episcopi uniți la Muncaci pe la mijlocul secolului al
i, nu au putut câștiga adepți printre credincioșii români, ac-
zrozelitistă uniată a înregistrat succese după trecerea Tran-
i în stăpânirea Imperiului habsburgic. Acțiunea de atragere a
>r maramureșeni la uniație era condusă acum de episcopul
la Muncaci, grecul Iosif Camillis (1689—1706), și de fostul că-
onit Isaia, stabilit în mînăstirea Bixad în Sătmar, ucis în 1701.
Ortodoxă a găsit însă un apărător puternic în persoana epis-
Iosif Stoica (c. 1690—1705). Abia după întemnițarea acestuia,
pă înlăturarea lui *Iov Țirca* (septembrie 1709), Episcopia Mun-
a putut să-și reia acțiunea prozelitistă.

1711, noul episcop *Seiatim* — fostul protopop Ștefan din Petro-
icînd un drum la Alba Iulia, la episcopul Atanasie Anghel, însă
treacă la uniație, probabil numai ca să-și consolideze și-iiind
urmărit atît de calvini, cît și de Episcopia ruteană unită
Muncaci. Dar nobilii români din Maramureș au înaintat un'
solemn împotriva acestei încercări de a-i trece la uniație fără
: și «de a introduce inovații împotriva legii și a credinței lor
în fața unui protest ^tît de categoric, Serafim a trebuit să re-i
planurile sale. În primăvara anului 1714, a fost arestat și în-
Hust, din dispoziția episcopului unit Iosif Hodermarszki din i-
)ă moartea acestuia, noul episcop rutean Ghenadie Bizânczi a
: a vicar în Maramureș pe Procopie, Hodermarszki, fratele lui
cesta a făcut multe neajunsuri episcopului ortodox din Mara-
Oosoftei Teodorovici, care hirotonea numeroși preoți, nu numai
eparhia sa, ci și pentru parohiile ,dm Transilvania. La stăruin-
Ghenadie Bizânczi, la 22 august 1720, împăratul Carol VI (1711
i-a interzis lui Dosoftei să-și desfășoare activitatea de episcop,
Maramureșul sub jurisdicția Episcopiei rutene de la Muncaci.
, a venit însuși Bizânczi în Maramureș, izbutind să atragă la
cîțiva preoți. În astfel de împrejurări, preoții și credincioșii
mar și Maramureș au fost nevoiți să se împace cu ocîrmuirea
or ruteni uniți de la Muncaci, mai ales că în 1732 comitatele

Maramureș, Ugocea, Sălaj, Sătmar și Bihor au fost alipite la Ungaria. Aceștia își trimiteau în Maramureș vicari, stabiliți de regulă în Sighet. Șirul episcopilor ortodocși din Maramureș se încheie, în anul 1739, cu *Gavriil* din Bîrsana.

Intr-o astfel de conjunctură, în pofida numeroaselor legături culturale-bisericești ale românilor maramureșeni cu frații lor din Moldova și chiar din Țara Românească, uniația a făcut aici progrese însemnate, în tot cursul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a celui de al XIX-lea. Mișcarea antiuniată condusă de Sofronie de la Cioara s-a extins și aici. S-au ținut mai multe adunări (soboare) în satele din Sătmar și Maramureș, prin care credincioșii declarau că revin la Ortodoxie (Dorolț—Satu Mare, Dengheleg—Satu Mare, Budești—Maramureș și altele). Cornițele Sătmarului a luat măsuri energice pentru oprirea mișcării de revenire la Ortodoxie. între altele, a ordonat să fie închisă granița spre Transilvania, aducînd unități militare de-a lungul ei. Numeroși credincioși au fost arestați și întemnițați, preoții uniți alungați din parohiile lor de credincioși au fost rechemați, dîndu-se din nou bisericile. În mai 1761 a venit în Sătmar episcopul unit Manuil Olszavski din Muncaci, pentru a face o vizită canonică și a îndemna credincioșii români să îmbrățișeze din nou unirea. La 21 mai 1761, a convocat la Cărei pe toți preoții, primarii și curatorii satelor românești din Sătmar și Maramureș, apoi, însoțit de comite, a cercetat toate satele sătmărene, silind pe credincioși să semneze o declarație prin care făgăduiau că vor respecta unirea cu Biserica Romei. Cei din Baia Mare și Oaș au semnat-o numai cu condiția că își vor păstra ritul răsăritean. Au avut loc împotriviri față de încercările autorităților de a-i trece pe români cu forța la uniație. în fruntea celor nemulțumiți se afla preotul maramureșean Ioan Marineț. S-au făcut numeroase arestări și întemnițări. Aceste acțiuni au făcut ca în 1769, așa numita «Universitate nobilă» din Maramureș să declare că aici nu mai existau ortodocși, ci numai catolici și calvini. Afirmația era exagerată, căci lupta pentru Ortodoxie a continuat încă mult timp, deși fără sorți de izbîndă. Uniația s-a întărit sub episcopul Andrei Bacinski (1772—1809), care a mutat sediul Episcopiei de la Muncaci la Ungvar (Ujgorod).

în 1776, împărțeau Măria Tereza a înființat Vicariatul greco-catolic al Maramureșului, cu reședința în Sighet, care a fost condus de vicari români și ruteni. Episcopii și vicarii ruteni au contribuit nu numai la întărirea uniației din Maramureș, ci au încercat și deznaționalizarea românilor trimițînd adeseori preoți ruteni în parohiile românești. Tinerii români erau trimiși la școli teologice maghiare sau

. Sub Bacinski, s-a început și o acțiune de maghiarizare a creștilor ruteni din eparhia Muncaciului (s-au tradus cărțile de în ungurește etc). Sătmarul a rămas sub dependența Episcopiei de la Muncaci pînă în 1824, cînd au fost trecute la Episcopia i Oradei 72 de parohii românești din aceste părți. În schimb, creștii din Maramureș și Sălaj au rămas sub ascultarea acelei episcopii pînă în 1853, la înființarea Episcopiei române unite din

Concluzii. *Biserica unită a trecut prin situații destul de ce în toată perioada de care ne-am ocupat. Dreptul de «patronat» aparatului a împiedicat de atîtea ori promovarea în cele două ne vîldicești a unor oameni capabili, doriți de clerul și credincioșii români. Spre deosebire de marii teologi blăjeni (Samuil Micu, u Maior), care cereau menținerea doctrinei, cultului și organizării acești tradiționali, unii episcopi (Ioan Bob, Ioan Lemeni) au încercat să introducă diferite înnoiri catolicizante, care au nemulțumit clerul și pe credincioșii lor. La Oradea, situația era și mai rău, datorită faptului că unii episcopi și chiar canonici și preoți i cu catolicizarea înlesneau și acțiunea de maghiarizare a creștilor români. Este de remarcat activitatea școlară și editorială îșurată la Blaj, în a doua jumătate a secolului XVIII.*

BIBLIOGRAFIE

- oare. PETRU MAIOR, *Istoria Bisericii românilor aînt a ceator dincoace celor dincolo de Dunăre*, Buda, 1813, 392 p. (și fragmentul inedit publicat de ILIU TEODOR, în jurul unei lucrări istorice a lui Petru Maior. Contribuție la cunoașterea cărții românești vechi, în «An. Inst. Ist.-Cluj», IX, 1966, p. 271—281);
- CIPARIU, *Acte și fragmente latine și românești pentru istoria Bisericii române unite*, Blaj, 1855, XVI + 280 p.; IOAN MICU MOLDOVAN, *Acte ale Bisericii române de Alba Iulia și Făgăraș*, 2 voi., Blaj, 1869—1872, VI + M p.; NICOLAUS NILLES, *Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesiae in terris coronae S. Stephani*, 2 voi. Oeniponte (Innsbruck), 1885, 1088 p.
- rări generale. ALEXANDRU GRAMA, *Istoria Bisericii românești unite*, Blaj, 1884, VIII + 223 p.; *Șematismul veneratului cler al Arhidiecezaniei Hropolitane greco-catolice române de Alba Iulia și Făgăraș*, Blaj, p.; ZENOVIE PĂCLIȘANU, *Din istoria bisericească a românilor ardeleni. ► vîldicilor uniți*, în «An. Acad. Rom., Mem. Secț. Ist.», s., III, t. I, București, 149—192 (și extrasul: 44 p.); NICOLAE (MLADIN), *Biserica Ortodoxă din Transilvania, încercare de dezmembrare a poporului român*, București, p.
- rări speciale. AUGUSTIN BUNEA, *Episcopii Petru Paul Aron și lovacovici sau istoria românilor transilvăneni de la 1751 la 1764...*, Blaj, + 498 p.; V. STANCIU, *Episcopul Petru Pavel Aron*, Blaj, 1943, 63 p.; ^COTA, *Petru Pavel Aron*, în rev. «Transilvania», an. LXXVII, 1946, .32—44.
- >VIE PĂCLIȘANU, *Vechi vizitațiuni canonice în Ardealul veacului al* în «Cultura Creștină», an. XVI, 1936, nr. 1, p. 22—26; 1936, nr. 2,

p. 92–99 și 1936, nr. 3, p. 153–159; ȘTEFAN METEȘ, *Contribuții la istoria Bisericii românești transilvane din veacul XVIII*, în «MA», an. XVI, 1971, nr. 7–8, p. 5jg 528 și MICHAEL LACKO, *Synodus episcoporum ritus byzantini catholicorum ex antiqua Hungaria Vindobonae a. 1773 celebrata*, Roma, 1975, 320 p.

NICOLAE LUPU, *Considerații asupra demisiei episcopului Grigorie Maior*, în rev. «Blajul», an. I, 1934, p. 24–32.

IOAN LUR&.Ș, *Misiunea episcopilor Gherasim Adamovici și Ioan Bob la Curtea din Viena în anul 1792*, Sibiu, 1912, 45 p. (și în voi. *Studii, conferințe și comunicări istorice*, IV, Sibiu, 1943, p. 318–352); Z. PÂCLIȘANU, *Un vechi proces literar. Relațiile lui Ioan Bob cu S. Klein, Gh. Șincai și P. Maior*, în «An. Acad. Rom., Mem. Sect. Ist.», s. III, t. XVI, 1935, p. 221–255 și în «Revista Fundațiilor Regale», an. II, voi. III, 1935, p. 87–121; NICOLAE LUPU, *Episcopul Ioan Bob*, Blaj, 1944, 64 p.; OCTAVIAN BĂRLEA, *Ex historia romena: Ioannes Bob episcopus Fogarasiensis (1783–1830)*, 2 voi., Freiburg, 1951.

I. LUPAȘ, *Acte relative la procesul dintre episcopul Lemeni și profesorii din Blaj*, în «Anuarul Inst. Ist. Naț. Cluj», III, 1924–1925, p. 573–584; CORIOLAN SUCIU, *Preambulă la procesul lemenian*, în «Cultura Creștină», Blaj, an. XVIII, 1938, nr. 6–7, p. 384–388, nr. 8–9, p. 501–520, nr. 10–11, p. 639–663, nr. 12, p. 730–745 și an. XIX, 1939, nr. 1–2, p. 56–69.

Activitatea tipografică. IOAN BIANU și NERVA HODOȘ, *Bibliografia românească veche*, tom. II (1716–1808), tom. III (1809–1830), tom. IV. Adăogiri și îndreptări, București, 1910, 1936, 1944, 571 p. (II), VIII + 780 p. (III), XII + 375 p. (IV); AL. LUPEANU-MELIN, *Xilografiile care au lucrat în tipografia veche din Blaj, 1750–1800*, Blaj, 1929, 24 p. + 19 pi. și în «Almanahul Graficei Române», Craiova, 1931, p. 121–134; IOAN GEORGESCU, *Tipografia Seminarului din Blaj*, în rev. «Boabe de grâu», an. V, 1934, nr. 1, p. 1–21 (și completările lui Z. Pâclișanu în nr. 2, p. 105–108); IOSIF E. NAGHIU, *Tipărituri blăjene între 1750–1800*, în rev. «Cultura Creștină», an. XXIV, 1944, nr. 5–6, p. 309–320; VIRGIL MOLIN, *Xilografalul Petru Papavici Rîmniceanu, inovatorul artei de a ilustra cărți bisericești*, în «MO», an. XX, 1968, nr. 3–4, p. 199–210; IOAN PLEȘA, *Tipărituri și publicații românești pe teritoriul comitatului Alba Inferioară*, în «Apulum», X, 1972, p. 777–796; ZSIGMOND JAKO, *Începuturile tipografiei de la Blaj*, în voi. *Sub semnul lui Cl'io. Omagiu Acad. Prot. Ștefan Pascu*, Cluj, 1974, p. 492–503; I. MIRCEA, *Tipărituri apărute la Blaj în primii 25 de ani de activitate a tipografiei (1747–1771), relevate de un document de epocă*, în *Apulum*, XX, 1982, p. 207–213; C. TATAI BALTA și T. SMERICINSCHI, *Din activitatea tipografică din Blaj (1787–1821)*, în *Apulum*, XIX, 1981, p. 239–258.

Școlile din Blaj. ZENOVIE PÂCLIȘANU, *Documente privitoare la istoria școalelor din Blaj*, București, 1930; IOAN GEORGESCU, *Școlile din Blaj*, în rev. «Boabe de grâu», an. IV, 1933, nr. 6, p. 334–360; ȘTEFAN MANCIULEA, *Cîtorii școalelor din Blaj*, Blaj, 1938, 42 p.; NICOLAE COMȘA, *Dascălii Blajului. Ordinea lor cronologică cu date bio-bibliografice*, Blaj, 1940, 151 p.; CORIOLAN SUCIU, *Arhierii Blajului ctitori de școli naționale*, Blaj, 1944, 108 p.; IACOB MARZA, *Școală și națiune (Școlile din Blaj în epoca renașterii naționale)*, Cluj-Napoca, 1987, 238 p.

Episcopia Oradiei. IOAN ARDELEANU, *Istoria diecesei româno-greco-catolice a Oradiei Mari*, 2 voi. Gherla-Blaj, 1883–1888, 175 + 137 p.; IACOB RADU, *Istoria diecezei române unite a Orăzii Mari*, Oradea, 1930, 241 p. + 16 pi.

Unirea în Bihor. GRUIA (= ȘTEFAN POP), *Din trecutul Bisericii bihorene*, în «RT», an. I, 1907, nr. 4, 5, 6, 9–10, 11; an. II, 1908 nr. 1, 2, 3, 4, 5, 6; ȘTEFAN POP, *Din istoria bisericească a Bihorului*, în «Cultura Creștină», an. IU, 1913, nr. 12, p. 363–369; NICOLAE FIRU, *Biserica Ortodoxă Română în Bihor în*

unirea, Caransebeș, 1913, 74 p. i ȘTEFAN TAȘIEDAN, *Icoane din viața român din Bihor (1726—1748)*, în «Cultura Creștină», Blaj, an. III, 1913, 13—18; nr. 2, p. 49—54; nr. 3, p. 81—86; nr. 4, p. 110—115; nr. 5, 7; ȘTEFAN TAȘIEDAN, *Unirea Bihorului în 1737*, în «Cultura Creștină», 5, nr. 10, p. 291—300; nr. 11, p. 329—340 și nr. 12, p. 369—380; ȘTEFAN *istoria bisericească a românilor bihoreni*, voi. I, *Pină la 1829*, Oradea,

P-

AN TĂȘIEDAN, *Din viața și activitatea primului episcop sufragane român a Mare Meletie Kovacs*, în «Cultura Creștină», an. IV, 1914, nr. 9, p. 259—10, p. 302—310; an. VI, 1916, nr. 9, p. 270—278; nr. 10, p. 291—300 și 333—339; ȘTEFAN LUPȘA, *Cum a ajuns Meletie Kovacs episcop*, în «BOR», 37, nr. 3—4, p. 214—220.

)B RADU, *Samuil Vulcan episcopul român unit al Orăzii Mari (1806—1839) i Ortodoxă Română*, Oradea, 1925, 105 p.; GHEORGHE CIUHANDU, *Samuil Vulcan și Gherasim Raț. Pagini mai ales din istoria românilor cri-t—1840*, Arad, 1935, XXX + 702 p.; VASILE BOLCA, *Episcopul Samuil Orăzii*, Oradea, 1938, 111 p.

tru Maramureș să se vadă bibliografia capitolului: *Viafa biseri-românilor din Maramureș în sec. XVII—XVI/7*, îndeosebi lucrările lui JKA, AL. CZIPLÉ și SIMEON RELI.

LXtX

MĂNĂSTIRILE DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ, MOLDOVA ȘI TRANSILVANIA ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA

i

În această perioadă s-au ridicat noi așezăminte mânăstirești în Țara Românească și în Moldova. Se înregistrează însă foarte puține ctitorii domnești. Lucrul este explicabil, dacă ne gândim că domniile fanarioți erau puțin legați de țările pe care le cărmuiau, iar domniile înseși erau nesigure și de scurtă durată. Se fac noi închinări de mânăstiri, pe lângă cele din secolele anterioare, în care au venit călugări greci. S-au ridicat numeroase schituri, multe din lemn, din osteneala și daniile unor călugări și credincioși români, în care se ducea o viață duhovnicească superioară, potrivit pravilei călugărești și în care s-a desfășurat și o activitate culturală (copieri de manuscrise, traduceri din Sfinții Părinți etc).

Mânăstirile din Țara Românească. Dintre ctitoriile domnilor fanarioți consemnăm mânăstirea *Văcărești* din București, ridicată de Nicolae Vodă Mavrocordat, între anii 1716—1722, în care s-a păstrat renumita bibliotecă a ctitorului. A fost distrusă în timpul regimului comunist.

În București, domnitorul Constantin Mavrocordat (a patra domnie, 1744—1748) a refăcut din temelie mânăstirea *Si. Spiridon Vechi* — cu toate clădirile din jur — închinând-o Patriarhiei de Antiohia, cu toate moșiile și veniturile ei. Și acesta a fost demolată sub comuniști.

În apropiere de București, Grigorie II Ghica a ridicat mânăstirea și așezământul spitalicesc *Sfântul Pantelimon*, terminate în 1750. Alături de spitalul de boli cronice, inițial cu 12 paturi, s-a mai ridicat un altul pentru izolarea ciumaților, cu o bisericuță proprie, având hramul Sfântul Visarion. Scarlat Ghica (1758—1761 și 1765—1766) a ctitorit mânăstirea *Sfântul Sphidon* Nou din București, cu o biserică monumentală, în care a fost îngropat, terminată de fiul său Alexan-

'1756—1768). Prin testamentul său, Scarlat Vodă i-a lăsat o mare 3, o parte din venituri fiind hărăzite pentru unele opere de asisociala (maritarea de fete sărace etc). Tot în București se poate ti mînăstirea (azi biserica) *Stavropoleos*, ctitorită în 1724 de un îandrit grec Ioanichie, devenit mitropolit titular de Stavropo- A ajuns una din cele mai bogate mînăstiri ale țării, stăpînind un case, prăvălii, intravilane în București, moșii, vii etc. A fost în- ta apoi unei mînăstiri din Epir, de unde era originar ctitorul. *Aai* multe mînăstiri, schituri și biserici de mir au fost ctitorite și în secolele anterioare — de marii dregători ai țării. De pildă, cui Preda Bujoreanu — călugărit sub numele de Pahomie — a it schitul *Comanca* (jud. Vîlcea) și bisericile din *Coasta* (Paușești- iși-Vîlcea) și *Stîntul Dumitru* din Rîmnicu-Vîlcea. Matei Morun- a ctitorit mînăstirea *Șerbănești-Morungl&vu* (jud. Vîlcea), pa- ul Constantin Obedeanu, mînăstirea ce-i poartă numele — *eanu* — din Craiova, vornicul Badea Știrbei, schitul *Drăgâ-* (jud. Olt), Dumitrachi Hagî Marcu, fost mare paharnic, schitul *ilești Flămînda* din Cîmpulung.

Jte mînăstiri și schituri — de proporții reduse și mai puțin în- te — au fost ridicate de mici dregători și chiar de unii negustori. Idă, biserica mică a mînăstirii *Zamfira* a fost ctitorită, în 1743, mîfira, soția starostelui negustorilor din București, Manuil Apos- - de la care i-a rămas și numele — și de nora ei Smaranda Bă- m. Schitul *Buliga* din Pitești a fost ridicat de Martiri Buliga cu- în 1745 (azi demolat).

L prima jumătate a secolului al XVUI-lea, episcopul Climent al "ului a refăcut din temelie *catedrala episcopală* din Rîmnic, la i adăugat o *bolniță* nouă, a ridicat schiturile *Pietrarii de Jos*, *isa*, *Colnic* și cîteva biserici de mir, toate în județul Vîlcea. -au continuat viața vechile așezări sihăstrești din Munții Bu- Coziei și Vîlcii. Sihăstriile din perioada de care ne ocupăm ;t ctitorite de episcopi, egumeni, călugări și călugărițe. De o ție deosebită se bucura schitul *Poiana Mărului* (la NV de Rîm- >ărat), ai cărui, sihastri erau îndrumați de cunoscutul stareț și *Vasile*, traducător din literatura teologică ascetică greacă și •usă.

iUmenul Nicodim de la Tismana a ridicat schiturile *Cioclovina de de Jos*, lîngă Tismana ; un monah Pahomie ridică schitul *Izvo- imos* (jud. Vîlcea), un altul, Vasile, schitul *Puțuri* (jud. Dolj) ; fii Ilarion și Ștefan au ridicat schitul *Frăsinet* sau *Frăsinei* (jud. biserica schitului zidită în 1762—1763 de doi credincioși). Mî-

năstirea *Suzana* (jud. Prahova) a fost ridicată de maica Suzana Arșic, originară din Săcelele Brașovului, împreună cu alte călugărițe din acele părți. Ea a stat în fruntea mînăstirii ca stareță 30 de ani, fiind urmată de alte ardelence. Sub una din ele, Suzana Albuleț, s-a ridicat a doua biserică, din zid. Mînăstirea *Berislăvești-Argeș*, începută de Sandu Bucșănescu, a fost isprăvită în 1762 de egumenul Nicodim, identificat cu protopopul Nicolae Pop din Balomir, cunoscutul luptător pentru apărarea Ortodoxiei în Transilvania.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, s-au ridicat schitul *Cheia* sau *Teleujen* (azi jud. Prahova), din lemn, ctitorit de călugări transilvăneni, reclădit mai târziu din zid, schitul *Pisculești* (jud. Argeș), 'ridicat de călugărița Eupraxia, schitul *Predeal*, făcut din nuiele, apoi din lemn de brad, de un ieromonah Ioanichie, schitul *Cheia* (jud. Vâlcea), ridicat de preoții Radu și Preda, schitul *Brătășești-Argeș*, ctitorit de un Ioan Vîlsănescu, a fost refăcut de egumenul Partenie, iar egumenul Sofronie de la Cozia a refăcut *Cotmeana*. În sfîrșit, amintim de refacerea mînăstirii *Ce mică*, în 1781, de către starețul Gheorghe, unul din marii «părinți duhovnicești» ai vremii. Fiind avariata de un cutremur în 1802, arhimandritul Tirnotei a ridicat — între 1809—1815 — actuala biserică Sfîntul Nicolae, pe locul celei vechi, a lui Cernica Știrbei. Paraclisul *Sfîntul Gheorghe* a fost ctitorit de un Dan Brașoveanu, iar biserica *Sfîntul Gheorghe* din Ostrov de starețul Calinic cel Sfînt, cu ajutorul arhierelui Ioanichie Stratonichias. În 1799, ieromonahul Nicodim Grecianu — originar dintr-o familie boierească — a refăcut mînăstirea Babeie-Vlașca, ctitoria lui Vlad Vodă Călugărul, de la sfîrșitul secolului al XV-lea.

La începutul secolului al XIX-lea, vistiernicul Constantin Samurcaș a ridicat mînăstirea *Ciorogîrla* (numită și Samurcășești), în apropierea Bucureștilor (1808), iar marele ban Radu Goîescu, arhimandritul Dositei de la Căldărușani și logofătul Gheorghe Florescu ridică biserica mare de la mînăstirea *Țigănești* (1812), tot în apropierea Capitalei (există din secolul al XVIII-lea ca mînăstire de călugărițe).

În 1813, arhimandritul Timotei de la Gsrnica a ridicat mînăstirea *Pasărea*, în apropierea Bucureștilor, pentru călugărițe. Fiind distrusă de un cutremur, a fost rezidită de arhimandritul Calinic cel Sfînt de la Cernica. Un egumen Arsenie — ajutat de familia Rucăreanu — a ridicat mînăstirea *Ghighiu*, lângă Ploiești, în 1814. O călugăriță Calistrata — ajutată de unii credincioși — a ridicat biserica de zid a sîntului *Lainici*, în trecătoarea cu același nume (există încă din secolul al XVIII-lea). Tot în primele două decenii ale secolului a fost refăcută mînăstirea *Stînișoara*, prin strădaniile călugărilor Sava, sîvb

Teodosie din Săliștea Sibiului (biserica mică a schitului tă de Gheorghe, clucer de arie, în 1747).

biserici de mir din București au fost ridicate de domnii e mării dregători. Marele logofăt Constantin Văcărescu serica *Schitu Măgureanu*, isprăvită de girierele său, marele iai Cantacuzino. Acesta din urmă a ctitorit și biserica *le Mucenici* de pe podul Mogoșoaiei, metoc al-Episcopiei (pe locul unde este acum Ateneul). în 1720—1722 marele iache Crețulescu — împreună cu soția Safta, fiica lui Qon-icoveanu, — au ridicat biserica ce este cunoscută pînă azi s de *Crețulescu*. Biserica «Ienii» a fost zidită între anii de marele logofăt Pană Negoescu (pe locul uneia mai secolul al XVII-lea, ctitoria strămoșilor săi). în 1744 dom-i, fiica lui Constantin Brîncoveanu, și soțul ei Manolache au ridicat o biserică cu hramul *Botezul Domnului*, iar în , Bălașa singură a ridicat o nouă biserică cu hramul *înăl-î inului*, — numită apoi «Domnița Bălașa» — înzestrată cu tal și, se pare, cu un «xenodohion», adică azil pentru săraci (în 1835 s-a înființat lîngă ea Spitalul brîncovenesc). Bise-*ogheni* a fost ridicată între anii 1785—'1787 de Nicolae Vodă ni și soția sa Măria.

biserici de mir au fost ridicate de vlădicii țării. De pildă, ui Daniil a ctitorit biserica *Vergului* și «*Cu sfinți*», amîndouă sști; episcopul Climent al Rîmnicului a ctitorit biserica din îlcea ; urmașul său Grigorie Socoteanu — biserica *Toți Sfin-
nicu-Vîlcea* etc.

îți egumeni și călugări se îngrijesc de ridicarea unor bise-Lir, în diferite orașe și sate. De pildă, o călugăriță Tatiana, ineașă Smaranda au ridicat «Schitul Maicilor» din București le 1726), egumenul Dionișie Bălăcescu de la Hurezi a ridicat ă în Telești-Gorj (1743—1747), alta în Baia" de Fier-Gorj, ie-ul Atanasie, eclesiarhul de la Hurezi și logofătul Matei Do-au ridicat biserica din Dobriceni (jud. Olt) ; egumenul An-la Bistrița a ctitorit biserica din Costești-Vîlcea ; egumenul" de la Brădet a ctitorit biserica din Costești-Argeș ; o sta->raxia, biserica din Dăești-Vîlcea. Exemplele se pot înmulți. iserici din satele mînăstirești erau ridicate cu cheltuiala mî-espective sau a egumenilor.

'te multe biserici de mir au fost ridicate de mici boieri și ne-altele erau zidite de diferiți meșteșugari, ajutați cîteodată de

unii boieri. Așa sînt: biserica din *Bengeștii de Mijloc-Gox*], ridicată de Stoica Bengescu ; biserica *Sfîntul Ștefan din Preajba-Dolj*, de Hagi Stan Jianu paharnicul, cea mai frumoasă biserică-culă din Oltenia ,• biserica *Mîntuleasa sau Adormirea din Craiova*, ctitorită de vornicul Barbu Știrbei împreună cu Ioan, vătaful de croitori, și tot «rufetul» croitorilor din oraș; biserica *Stîntul Ioan Botezătorul din Caracal* ridicată .de cojocarii din oraș ; *Si. Gheorghe Nou din Craiova*, de starostele Milcu Stoenescu ,• biserica *Gănescu din Craiova* de stolnicul Barbu Zătreanu; bisericile *Negustori, Mîntuleasa, Udricani, Oțetari, Olari, Batiste, Siîntul Elefterie vechi, Icoanei, Lucaci, Bucur, Flămina* (de breasla croitorilor), *Manea Brutaru* (după numele vătafului de brutari, ctitorul ei care avea și un orfelinat), *Mănu Cavafu* (de breasla cavafilor = cizmari), *Tabacu* (a breslei «tabacilor»), toate în București; biserica *Ghlași* sau *Toți Stînții din Buzău* de medelnicerul Mihail Mincu, CaJvini-Buzău de vătaful de plai Țudor Săseanul, *Cărbunești-Gorj* de polcovnicul Mihai Colțescu, *Urșani, Horezi-Tirg, Bogdănești, Slătioara*, toate în jud. Vîlcea, ridicate de vătaful de plai Ion Urșanu, *Preajna-Mehedinți*, de slujerul Tudor Vladimirescu, și altele.

Numeroase biserici de mir— și chiar schituri — au fost ridicate cu cheltuiala unor preoți de mir sau a credincioșilor pe care-i păstureau. Așa -sînt bisericile *Popa Dîrvaș* (numită azi «biserica Albă»), *Popa Nan, Popa Soare, Popa Chițu*, — ca și bisericile mai vechi : *Popa Berea, Popa Ivașcu* (sau *Pitar Moș*) ș.a. din București, *Siîntul Nicolae*, ctitorită de preotul Gheorghe, și *Siînta Vineri* (de preoții Oancea și Ion), ambele în Cîmpulung, *Siîntul Nicolae din Slatina* (de preotul Andrei), *Peștișani-Gorj* (de preoții Alexandru și Roman), *Mihăești-Vîlcea* (de preotul Constantin, ieromonahul Oprea), *Zorlești-Gorj* (de protopopul Barbu Zorilescu și fratele său căpitanul Mihai), *Sfînții Apostoli din Craiova* (de popa Cristea și enoriașii), *Călinești-Vîlcea* (de preotul Ioan), *Osfrovehi-Dolj* (de protopopul Oprea, preotul Manea, Dobre Măciucă, Florea Ciobanu și alții) etc.

Mînăstirile din Moldova. Ca și în Țara Românească, în timpul domniilor fanariote s-au ridicat puține mînăstiri mari. Majoritatea erau mînăstiri mici — mai degrabă schituri — ridicate de modești slujitori ai altarului : episcopi, egumeni, călugări, preoți de mir, mici dregători sau chiar din daniile credincioșilor de rînd. între mînăstirile mari se numără *Precista* din Focșani, ctitoria primului domn fanariot Nicolae Mavrocordat. Alta este mînăstirea *Frumoasa* (azi în Iași), vechea ctitorie a hatmanului Melentie Balică, de la sfîrșitul secolului al XVI-lea, refăcută de Grigorje II Ghica, în prima jumătate a secolului al

[I-lea. Pe lângă refacerea bisericii, inclusiv zugrăvirea ei, noul r a ridicat ziduri înconjurătoare, un turn-clopotniță, case dom- și chilii. In urma acestei restaurări, a primit numele de *Frumoasa* nouă refacere aparține arhimandritului Ioasaf Voinescu, în - 4839).

O mânăstire ieșeană care a îndeplinit apoi un însemnat rol filan- c a fost *Simțul Spiridon*, ridicată de Ștefan Bosie între anii

1763 (refăcută la începutul secolului următor, întrucât vechile iri au fost distruse de un cutremur). La 1 ianuarie 1757, domnitorul ;tantin Racoviță a dat un hrisov pentru înființarea unui spital icinta ei. Tot el a ridicat o mânăstire cu hramul *Profetul Samuil* ocșani, -declarată metoc la Sfântul Spiridon din Iași, avînd și ea ipital, și schitul *Măgura Ocnei* (lîngă Tg. Ocna), alt metoc la piridon.

D mânăstire cu rosturi însemnate în viața bisericească și culturală oldovei a fost *Văratecul* (Vărativ). Prima așezare monahală de a luat ființă prin strădania maicii Olimpiada, venită de la schitul :inat Topolița, care a ridicat o biserică în poiana numită Văratec >), fiind aduse aici și maicile de la Topolița, In 1808—1812 s-a at biserica actuală, prin strădania stareței Olimpiada și a duhov- ui Iosif. Mânăstirea a primit numeroase danii din partea cîtorva oaice, unele călugărite aici (Elena Paladi, Elisabeta Balș, Safta :oveanu), încît a, ajuns să devină una din cele mai înzestrate e mânăstirile Moldovei. La începutul secolului al XIX-lea, maicile nai multe schituri învecinate au fost aduse la Vătatec. în 1811 197 de maici și 78 de surori, cu următoarea proveniență socială : ice de boieri, 58 de negustori, 1J35 de ^ăjani, 23- de mazili, 51 de :i, una de dascăl (cîntăreț), una de cioban, una de altă religie, tă la Ortodoxie. în 1850 un călător străin scria că erau pe atunci iratec ca la 800 de călugărițe și surori.

)între numeroasele schituri ridicate în secolul al XVIII-lea, con- ăm doar pe cele care au avut rosturi mai de seamă în viața icească a Moldovei : Horecea, lîngă Cernăuți, era ctitoria epis- lui Antonie al Rădăuților, iar biserica de zid a fost făcută de enul Artemdn mai tîrziu, Giurgeni-Roman, ridicat de un călugăr eon, *Brătești*, «din codrul Pașcanilor», ridicat de Iordache Can- ino medelnicerul, - mânăstirea Garovei-Dorohoi, ridicată de doi [ări prin anii 1740—1742, *Vovidenia* de lîngă mânăstirea Neamț, ia episcopului Ioanichie al Romanului (1749—1751), *Horaița- iț*, A/maș-Neamț {schit de maici, ridicat de Ecaterina, soția spă- ui Iordache Gantacuzino), *Cozla* sau *Draga*, azi în Piatra Neamț,

ridicată de schimonahul Vasile și monahia Varvara de la Soveja în 1764, schitul *Doamna*, tot în Piatra Neamț, ridicat de un ieromonah Mitrofan, în ultimele decenii ale secolului, *Valea Neagră-Vrancea*, ridicat de un preot Matei, Doiyeșri-Roman, ctitorit de Vasile Ruset hatmanul și ieromonahul Dionisie Hudici, *Poiana Pralii*, în părțile de sud ale Moldovei, ctitorit de Vasile Tudoran, mazil din Hîrlău, *Vladnic-Bacău*, de Constantin Costachi, refăcut de unul din urmașii săi, spătarul Matei, Voro/ia-Botoșani, ctitorie boierească din 1793, pe locul unei așezări mai vechi, iar la începutul secolului al XIX-lea mînăstirea Mogoșești-Dorohoi, ctitoria monahului Sava, fostul clucer Ștefan Holban și altele.

Dincolo de Prut consemnăm mînăstirile Hîrbovă/-Orhei, ctitoria lui Constantin Carpuz (1730), *Hîrjauca-Oihe*, ctitorită de Mișu Bulat (pe la mijlocul secolului), Hîncu-Lăpușna, (reconstruită în 1772), *Suruceni-Lăpușna*, Dobrușa-Soroca, cu mai multe biserici, cea mai mare cu hramul Sfîntul Nicolae, fiind ctitoria banului Toma Cozma, *Rughi*, ridicată de căpitanul Andronache Rudea și negustorul Simion Donciu, *Curchi* (de Iordache Curchi), *Condrița* (de un ieromonah Iosif), *Răchita*, de preoții Andrei și Ion Roșea (1797), *Vărzărești* (reclădită în 1796).

Viața sihăstrească a continuat și în acest secol. S-au ridicat acum o serie de schituri în jurul cărora trăiau sute de pustnici sau sihaștri, în peșteri, în chilii de lemn, în bordeie săpate în pămînt. Așa au fost schiturile : *Pocrov*, în apropierea mănăstirii Neamț, ctitorit de fostul episcop Pahomie al Romanului, în care a introdus rînduielele vieții sihăstrești ale Sf. Dimitrie, mitropolitul Rostovului, *Agaiton* (jud. Botoșani), întemeiată de un sihastru care purta acest nume, în primele decenii ale secolului al XVIII-lea, *Sihastru* în apropiere de Tecuci, întemeiat de Sebastian sihastrul, pe la mijlocul secolului, *Sihăstria Secului*, ridicat de episcopul Ghedeon al Romanului în 1734 (biserica actuală ridicată de starețul Domețian de la Neamț, în 1824—re25), iar în apropiere *Sihla*, din prima jumătate a secolului (refăcut în 1813 de starețul Benedict de la Secu), amîndouă pentru trebuințele sufletești ale numeroșilor sihaștri din Munții Neamțului, *Rarău*, în munții cu același nume, ctitorit de Sisoe sihastrul, *Tarcău*, pe apa cu același nume, la sud de orașul Bicâz, ctitorit de ieroschimpnahul Avramie de la Neamț (1828—1833), pentru numeroșii călugări care sihăstreau în acele locuri, *Durau*, la poalele Ceahlăului, pe locul unei străvechi așezări sihăstrești (biserica actuală ridicată în 1835 de călugărul Ghervasie și trei negustori) și altele. După o statistică din anul 1809, cerută de Gavriil Bănulescu Bodoni, situația așezărilor monahale din Moldova se prezenta astfel : în cadrul Mitropoliei: 12 mînăstiri și

le schituri de călugări, 10 schituri de călugărițe (în afară de pia, Văratec și cele din ținutul Iași, încât totalul lor trecea de 200), 738 de călugări, călugărițe, frați și surori; în eparhia Romanului e mînăstiri și 76 de schituri, cu un număr de 565 viețuitori; în hia Hușilor o mînăstire (Căpriană) și .16 schituri (majoritatea alo de Prut), cu 261 călugări, 114 călugărițe. Din acestea, 10 mîiri și un schit erau închinat Sf. Mormînt, 4 mînăstiri și un schit iului, 23 mînăstiri și 8 schituri Muntelui Athos (în 1810 în Țara ânească erau înregistrate 203 mînăstiri și schituri). Din *bisericile* orașelor țării, unele erau ctitorite de boieri, altele lădici, altele de preoți și credincioși. De pildă, biserica *Adormirea Cernăuți a.*, fost ridicată de domnitorul Nicolae Mavrocordat, bise-*Banu* din Iași a fost zidita de Savin Zmucilă banul în 1705, apoi ută, în jurul anului 1800, de mitropolitul Iacob Stamati, biserica *ii 40 de mucenici* tot din Iași, de Vasile Ruset hatmanul, biserica *ui Nicolae* din Cîmpulung de domnitorul Ioan Teo.dor Callimachi 1—1761), biserica *Precista Mică* din Roman de un preot Ioniță, i mijlocul secolului, biserica *Adormirea Maicii Domnului* din ani-Tighina de mitropolitul Daniil al Proilaviei (1765). In Chișinău >st zidite bisericile *Sfinții împărați*, de marele spătar Constantin anu, *Sfîntul Ilie*, refăcută în 1806 de Toader Sabău, *Nașterea Maicii iului*, ridicată de serdarul Vasile Mazarachi (1812) ș.a. Foarte î biserici din orașe erau ridicate de meseriași, servind ca lăcaș rchinare pentru breasla respectivă (bisericile *Curelari* și *Sfîntul \ae Șusă*, ale ciubotarilor, *Sfîntul Pantelimon* a pitarilor, *Sfînta ichiva* din Păcurari a croitorilor, *Sfîntul Ștefan* din Țicău a băca-, toate în Iași, *Siîntul Ilie* din Bîrlad și *Siîntul Ilie* din Botoșani ale rilor, *Sfîntul Gheorghe* din Bîrlad a abagerilor, *Sfîntul Nicolae* loman a negustorilor brașoveni și lipscani.

■ 9

n ce privește bisericile de mir din parohiile rurale, unele erau ii ale boierilor, ridicate pe pfppriile lor moșii, dar cele mai multe ctitorite din daniile preoților și ale credincioșilor, biserici mici, smn, din nuiele, uneori din piatră și cărămidă.

lata mînăstirească. După cum am putut constata, numărul așeză-monahale, îndeosebi schituri, a fost în continuă creștere, cu toate perioada de care ne-am ocupat au fost zidite prea puține mînăslari, de domnii celor două țări sau de dregătorii lor. Se înțelege numărul viețuitorilor era destul de ridicat. In mînăstirile închinumărul călugărilor greci, veniți să le administreze, era redus. sroasele închinări de mînăstiri — făcute în cursul secolului pre-

cedent, care au dus la înlăturarea călugărilor români din marile ctitori voievodale românești — au favorizat înființarea de schituri noi în care viețuiau numai călugări de neam român. De multe ori, noile schituri erau închinare celor două Mitropolii sau Episcopiilor de pe teritoriul cărora se găseau.

Ca și în secolele precedente, și în perioada de care ne ocupăm s-au abătut mai multe nenorociri asupra mănăstirilor românești. Multe din ele au fost distruse de turci în cursul deselor războaie care s-au purtat în țările noastre între Rusia și Turcia sau între Austria și Turcia. De pildă, în 1737—1738 a fost arsă catedrala episcopală din Râmnic cu reședința și chiliile din jur, în 1777 a fost distrus schitul Cheia de pe Teleajen, în 1788 schitul Stânișoara, în 1821 — în timpul Eteriei — mănăstirile Secu, Agapia, Slatina și altele. A fost nevoie de cheltuieli enorme pentru refacerea lor.

Viața monahală din Oltenia a suferit perturbări în cursul ocupației acesteia de către austrieci (1718—1739). S-au luat totuși unele măsuri pozitive, în sensul că s-au interzis închinările la Locurile Sfinte și numirea de egumeni străini.

După ocuparea părții de nord a Moldovei de Habsburgi (1775) a urmat desființarea a peste 20 de mănăstiri și schituri și prefacerea lor în biserici de mir. Au rămas în ființă numai trei: Putna, Suceviț și Dragomirna, ultima având ca metoc și mănăstirea Sfântul Gheorghe din Suceava, unde erau moaștele Sfântului Ioan cel Nou, cu un număr de cel mult 25 de călugări fiecare. Din această pricină, sute de călugări au trecut în Moldova, așezându-se în mănăstirile de aici.

Mănăstirile mari și-au păstrat întinsele proprietăți — funciare sau altele — primind alte dării, din partea unor credincioși cu stare. Schiturile mici, înființate acum, aveau pământ mai puțin, în jurul lor, pentru hrana viețuitorilor.

Mănăstirile se bucurau și acum de numeroase scutiri din partea domnilor țării. De pildă, la 7 februarie 1741, Constantin Vodă Mavrocordat, pe atunci domn în Țara Românească, a dat un nou hrisov prin care acorda scutire de dajdie mănăstirilor, clerului și marilor boieri. Tot atunci a numit 10 «epitropi» aleși dintre egumenii mănăstirilor mari, în fața cărora toți ceilalți egumeni erau obligați să prezinte un raport anual asupra veniturilor și cheltuielilor lăcașului pentru care-l cărmuiau, hotărând ca din o parte a veniturilor să se întrețină mănăstirea, iar restul «să se dea la felurite faceri de bine, după glăsuirea testamentelor Ctitoricești».

În ce privește administrarea averilor mănăstirești, se semnalează numeroase abuzuri. De multe ori, egumenii unor mănăstiri — ma

linate —. erau arendate unor călugări pe un anumit termen.

de condiții, era firesc să nu se înregistreze nici un progres duhovnicească și culturală a mînăstirii respective, nici celor două țări au fost nevoiți în mai multe rînduri să ia entru o mai bună chivernisire a averilor mîriăstirești. De pildă,

Alexandru Vodă Ipsilanti, pe atunci în Țara Românească, a :a mîhăstirile să nu mai poată face împrumuturi decît cu în-
■ea ierarhului locului, nici să nu mai cumpere moșii, ci «mai le îngriji pe cele ce au și să dreagă cele stricate ale mînăsti-
1798, Constantin Hangerli al Țării Românești a luat noi mă-
tru o mai bună organizare a mînăstirilor : să se numească gumeni români, care să nu fie schimbați decît cu aprobarea itului, să nu se trimită Locurilor Sfinte mai mult decît era se interzicea egumenilor să facă împrumuturi fără știrea itului, călugării greci nu puteau să se așeze în mînăstirile îț cu știrea domnului, bunurile egumenilor morți fără testa-
lau să între în posesia mînăstirilor respective ș.a.

în anul următor, Alexandru. Moruzi, în urma stăruinței călu-
jreci, a schimbat aceste hotărîri. între altele, s-a stabilit ca i mînăstirilor închinată să fie trimiși de la Locurile Sfinte, poziții priveau administrarea averilor mînăstirilor închinată, mai mulți domni fanarioți jefuiau- mînăstirile țării, pentru a > parte din banii necesari pentru plata cheltuielilor făcute la i domniei. Astfel, ei încasau sume însemnate de bani la nu-
umenilor, la moarte le luau agoniseala, iar uneori ^rau alun-
mînăstire, pentru a le putea lua banii. Pe lîngă mînăstirile ! în secolele anterioare, s-au făcut noi închinări. Egumenii miși să le administreze săvîrșeau multe abuzuri, în dauna igioase și spre nemulțumirea clerului și a credincioșilor ro-

iuda condițiilor vitrege prin care au, trecut mînăstirile româ-
nchinată- au fost și în acest secol însemnate centre de *viață*
și de *asistență socială*. în toată perioada de care ne-am
ntîlnun numeroși călugări traducători de cărți teologice 'din
și rusește, tipografi, copişti, zugravi de biserici. Din rîndul
or s-au ridicat cărturari de seamă, cum au fost Vartolomei
iu în Moldova, Grigorie Sidis, Naum Rîmniceanu, Nicodim
i în Țara Românească, fără să mai vorbim de cei ridicați pe
vlădicești (Filaret și Chesarie de la Rîmnice, Iacob Putneanu,
sucă, Amfilohie Hotiniul, Veniamin Costachi în Moldova ș.a.).
tînăstiri posedau biblioteci cu numeroase manuscrise și tipă-

rituri (Neamț, Putna, Văcărești, Cernica, Căldărușani etc). Pe lângă mănăstirile Hurezi, Bistrița Olteniei, Tismana, Cozia, dar mai ales la Cernica și Căldărușani, erau adevărate «școli» de copiiști, scriindu-se în românește. În Moldova, s-a desfășurat o rodnică activitate de copiere de manuscrise în mănăstirile Dragomirna, Putna, Neamț, Secu, Brătești etc. În unele mănăstiri s-au înființat școli românești, unele pentru pregătirea preoților. Între acestea, la loc de cinste trebuie să pomenim școala teologică superioară de la Putna, înființată de mitropolitul Iacob Futneanul și arhimandritul Vartolomei Măzăreanu, după modelul Academiei din Kiev. A funcționat numai patru ani. În 1775 s-a înființat o școală pregătitoare pentru preoți la mănăstirea Obedeanu din Craiova, despre care nu știm cât a funcționat, iar în 1797 s-a deschis o altă școală la mănăstirea Antim din București, metocul Episcopiei Argeșului, care a funcționat mai multe decenii.

În alte mănăstiri existau școli elementare pentru călugări și călugărițe, altele au deschis școli pentru copiii din satele mănăstirii (sau în orașe), cum a fost școala înființată de mănăstirea Neamț în Tg. Neamț.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea la Cernica și la Căldărușani, existau școli de zugrăvi bisericești (în cea din urmă s-a pregătit cunoscutul pictor de mai târziu Nicolae Teodorescu).

În acest secol, pe lângă bolnițele mănăstirești întălnite în secolele anterioare, s-au înființat *primele spitale moderne în țările românești*, pe lângă unele mănăstiri din orașe. În 1704, de pildă, spătarul Mihai Cantacuzino a înființat spitalul de pe lângă mănăstirea *Colțea* din București, cu 24 de paturi — 12 pentru bărbați, 12 pentru femei, — precum și o farmacie. Era destinat «bolnavilor săraci» și «străinilor bolnavi». Grigorie II Ghica a ridicat, între 1735—1750, mănăstirea *Pantelimon* din București, având în jurul ei un spital cu 12 paturi, «pentru cei ce ar pătimi de boale cronice», în 1750, Grigore Ghica a început construirea unor «osebite spitale», pentru bolnavii de ciumă și de «ngoare» (febră tifoidă), având și o biserică cu hramul Sf. Visarion. Îngrijirea medicală era gratuită. Spitalul se întreținea din veniturile moșiilor mănăstirii, dăruite de domn sau de alți binefăcători, ca și din contribuțiile mai multor mănăstiri și schituri — metocuri ale așezământului Sfântul Pantelimon.

În Moldova s-a înființat un spital pe lângă mănăstirea *Sfântul Spiridon din Iași*, prin hrisovul lui Constantin Cehan din 1 ianuarie 1757. Printr-un alt hrisov, cu data de 22 decembrie 1759, se hotără : «să se facă spital, adică bolniță, pentru căutarea și buna odihnă a celor mulți bolnavi și neputincioși și săraci ce se află din pământeni și streini...».

itinuare se menționau daniile hărăzite mînăstirii, «pentru trebu-olniții, ca să aibă cheltuială în destul pentru hrana acelor bol-jentru așternutul și îmbrăcăminte lor, cum și pentru plata docto-a spițerului și a girahului (= chirurgului) și pentru alți oameni r mai fi trebuincioși de grija și slujba bolniții...». Din această i (spital), s-a dezvoltat cu timpul actualul spital orășenesc de din Iași.

a alt spital funcționa pe lîngă mînăstirea Sfîntul Prooroc Sa-in Focșani, metoc la Sfîntul Spiridon din Iași.

1787, egumenul-Gherasim Putneanul a pus bazele unui spital pe mînăstirea *Precista Mare din Roman*, acțiune desăvîrșită de ur-său Vartolomeu Putneanul, în 1798 (Gherasim lăsase prin testa-500 lei «bani gata» și 4000 dați cu zapiser din care să se constru-un local pentru spital). S-a construit un local adecvat, s-a ort o farmacie și a fost angajat un medic și personal ajutător șnici). Ajutoare bănești substanțiale a oferit și episcopul de al Romanului, Veniamin Costachi. Din acest spital s-a dezvolt-i actualul spital orășenesc din Roman.

arețul -Paisie de la mînăstirea Neamț a organizat, pe lîngă-bol-eche existentă mai de mult, o bolniță aparte (ospiciu) pentru ți. între anii 1847—1852, mînăstirea Neamț, prin rîvna starețului [, a construit actualul spital din fg. Neamț, deschis" oficial la 16 arie 1852. în prima jumătate a secolului al XIX-lea, medicul' ie arhimandritul a tradus din grecește *Medicina practică*, în do-ume, tipărită în 1848. Călugărul Nicanor, «bolnicerui» de la Cer* ! alcătuit o *Carte doftoricească* (1854), rămasă în manuscris.

toate spitalele pe care le-am menționat bolnavii primeau tare și asistență medicală gratuită, fiind primiți mai ales oameni de mijloace materiale, care nu aveau posibilitatea de a fi în-la domiciliu. Personalul medical și de îngrijire era plătit din rile mînăstirilor respective. în acest fel, Biserica a îndrumat o iată acțiune filantropică.

mînăstirile românești din Transilvania. Am prezentat într-un alt puținele știri pe care le avem despre mînăstirile românești ansilvania și Banat în secolele XIV și XV. Ele și-au continuat ița și în secolele XVI și XVII.

secolul al XVIII-lea cea mai însemnată mînăstire ortodoxă ăască din Transilvania a fost *Sîmbăta de Sus*, ctitoria lui Con*

Brîncoveanu (bunicul său, vornicul Preda, ridicase o biserică în în satul Sîmbăta de Sus, în 1657). Mînăstirea a fost zidită

înainte de 1701, în stilul specific epocii brîncovenești, fiind înzestrată de ctitor cu toate cele trebuitoare (Brîncoveanu a mai ctitorit în Transilvania bisericile din Făgăraș și Ocna Sibiului).

. Dar, în Transilvania au existat aproximativ 200 de schituri românești, ridicate din evlavie și dărnicia călugărilor, preoților și credincioșilor de aici. Erau așezări modeste, în apropierea satelor, cu o bisericuță și o casă țărănească în jur, uneori numai o simplă «chilie», toate din lemn, în care viețuiau doi-trei călugări, câteodată și unul singur, uneori și câteva călugărițe bătrîne.

În unele sate existau mai multe schituri (de plidă în hotarul satelor *Drăguș*—Făgăraș, și *Chiuești* — lângă Dej erau pomenite cîte trei «mînăstiri», iar în *Șinca Veche* — Făgăraș, cinci. De aceea, numele ce' li s-a dat uneori, de «mînăstire», este impropriu, ele fiind doar schituri. De pildă, în 1726, era pomenită o «mînăstire» în *Arpașu de Jos* ("Făgăraș), în care trăiau o călugăriță, cu fostul ei soț, lipsit de vedere. Aceste schituri erau foarte sărace. Unele primeau felurite dații din partea credincioșilor țărani.

Ctitorii lor erau de regulă călugări, preoți de mir sau chiar credincioși țărani. De pildă, schitul din *Chiheru de Jos*, pe valea inferioară a Mureșului, era ctitorit de un ieromonah Partenie și de nepotul său, dascălul Gligoraș, • schitul *Sîngeorz* (jud. Bistrița-Năsăud) de ieromonahul Climent, fost preot de mir în sat, sub numele Constantin; un Urs Broina — zugrav, se pare și preot, — a ridicat un schit în *Stoboru* (jud. Sălaj), distrus de autorități în 1787. În hotarul satului *Cioara* (azi Săliște — jud. Alba) exista o «mînăstire» numită Afteia «din plășorul Cioara». Se pare că este ctitoria cunoscutului luptător pentru •Ortodoxie, ieromonahul Sofronie, — căci dintr-o plîngere a credincioșilor ortodocși transilvani din 1757, reiese că el și-a făcut «o țir de schit în mijlocul codrului...», pe care i l-au distrus autoritățile. Doi negustori macedoromâni din Cluj, Pavel și ginerele său Cristofor Literatul, au zidit o mînăstire în satul *Mănăstur*, din apropierea Clujului. Alte schituri erau ctitorite de credincioși transilvăneni : *Urmenișu* (jud. Bistrița-Năsăud), de Andrei Călbaze, la 1673, *Zagra* (jud. Bistrița-Năsăud) de țăranul Vasile Rai, în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, *Rîpa de Jos* (jud. Mureș) de Petrică Pinteș etc.

Iată principalele schituri românești ortodoxe atestate documentar în primele șase decenii ale secolului al XVIII-lea (în afară de cele pomenite în secolele anterioare) : *Abrud*, *Cioara*, *Daia Română*, *Mă-gina*, *Lupșa* în jud. Alba, • *Plosca*, *Cerna*, în jud. Hunedoara ? *Săliște*, *Sibiul*, *Porcești* (Turnu Roșu), *Racovița*, *Sacadate*, *Săsăuș*, *Sâsciari*,

de Jos și de Sus, Berivoiu Mare, Breaza, Bucium, Comana de Jos
us; Cuciulata, Dejani, Drăguș, Lisa, Mărgineni, Ohaba, Porum-
i Jos și de Sus, Scorei, Sinea Veche, Recea de" Jos și de Sus,
de Sus, Viștea de Jos și de Sus, toate în Țara Făgărașului , •
de Cîmpie, Urmenișu, Rîciu, în «Cîmpia» Transilvaniei ; Chiheru
și de Jos, Deda (din secolul XVII), Moglănești Toplița (din
XVII), Solovăstru, Ruși-Munți, Hodac, Ibănești, Rîpa de Jos,
pe Valea inferioară a Mureșului; Petridu de Sus, lângă Turda,
le Jos, Chiuești, Strîmba, Fizeșului, Nicula (după unii din secolul
pă alții din XVII), Mintiu Român, în părțile Dejului; Rebra
'ebra Mică, Feldru, Zagra, în jud. Bistrița-Năsăud ; Someșeni,
r, Morlaca, în Cluj ,- Treznea, Popteleac, în Sălaj etc.

Maramureș, exista o mînăstire de lemn la *Moisei*, sfințită încă
!, de mitropolitul Sava Brancovici. Alte mînăstiri existau la
(unde-1 întîlnim pe episcopul Iosif Stoica în 1695), *Birsana*,
he, *Budești*, *Săcel* și altele.

ofida condițiilor grele de viață prin care au trecut, în schitu-
Inești din Transilvania s-a desfășurat și 6 oarecare activitate
-școlară, căci în unele din ele se copiau manuscrise și se al-
ucrări originale. De pildl^" în anul 1716 s-au copiat aici — • în
e — un *Apostol* și o *Evangelie* «prin osteneala întru iero-
fedestoinicul Eustatie Rus, în svîrita mînăstire a Feleacului» r
onah Varlaam, venit din Moldova, copia un *Triod slavo-io-*
mînăstirea» de la Sibiel, în anul 1716.. La mînăstirea Bucium
Făgărașului, un ieromonah Ambrozie copia *Viețile^ sfinților*,
3 remarcabilă activitate a desfășurat logofătul Matei Voilea-
iticul (originar din Voila) stabilit la mînăstirea Drăguș, unde
: felurite predici și istorioare morale, a copiat vieți de sfinți
ui Vasile din Sîmbăta de Sus, călugărit sub numele de Visa-
juns egumen al mînăstirii lui Constantin Brîncoveanu, a în-
:rarea polemică *întrebări și răspunsuri pentru legea a treia*
ivodit și s-au numit adecă uniia în țara Ardealului. Ieromo-
em de la Prislop a alcătuit *Plingerea Stintei mjnăstiri a Sil**
rislopului).

ilte mînăstiri au funcționat școli, în care se pregăteau tineri
n satele din jur : Sîmbăta de Sus, Prislop, Rîmeț, Cioara,
upșa, Feleac, Strîmba Fizeșului ș.a. Multe din mînăstirile pe
i amintit au avut un rol însemnat în lupta purtată de clerul și
ii ortodocși din Transilvania pentru apărarea Ortodoxiei,
încercărilor de atragere la uniație. Intre călugării luptători
todoxie trebuie să-i pomenim pe Sofronie de la Cioara, Vi-

sarion de la Sîmbăta de Sus, Ioanichie din Veneția de Sus, Teodosie de la Plosca, Efrem de la Prislop și alții.

Cele mai multe dintre mînăștirile din Transilvania propriu-zisă au fost incendiate sau dărîmate din ordinul generalului Bukow în 1761 — 1762. Au căzut jertfă urgiei acestuia aproape toate schiturile pe care le-am amintit în Țara Făgărașului, care fiind din lemn, au fost arse. Tot atunci au fost distruse mînăștirile de la Sîmbăta de Sus; Rîmeș, Geoagiu, Cerna, Plosca, cîteva din părțile de nord ale Transilvaniei (Chiuești, Mintiu Român, Treznea ș.a.).

O parte din ele s-au refăcut în anii următori, dar au fost din nou distruse. De pildă, mînăștirea Sîmbăta de Sus a fost refăcută de egumenul Visarion, ajutat de frații Manolache și Nicolae Brîncoveanu, urmașii ctitorului, clar a fost din nou distrusă în noiembrie 1785. A rămas în ruină pînă în prima jumătate a secolului nostru. Același lucru s-a petrecut și cu mînăștirea BRmeș : a fost distrusă în 1762, refăcută și apoi distrusă pentru a doua oară, în 1785 decembrie (ulterior a fost refăcută). În urma acestor distrugerii, pămîntul schiturilor respective a fost luat de proprietarii locali («domnii de pămînt»), uneori de țărani. Bunurile mobile ale unora au fost duse la Blaj.

După întărirea uniației de către generalul Bukow, mînăștirile și schiturile ortodoxe care au rămas mai ales din Transilvania de nord și din Maramureș — au ajuns sub oblăduirea Bisericii unite. În scurt timp ele s-au desființat, din lipsa de călugări. Unele din ele au fost demolate și duse în satele învecinate, pentru a servi ca biserici parohiale. Dintre cele rămase în ființă, ca mînăștiri «nite, pomenim : *Prislopul* (în 1810 a murit ultimul călugăr), *Măgina* (pînă pe la 1871), *Strimta Fizeșului* (pînă în 1848), *Nicula* (a funcționat neîntrerupt ca mînăștire, pînă azi), *Bixad* (în jud. Satu Mare, înființată de călugărul grec Isaia de la Athos, trecut la uniație, în ultimul deceniu al secolului XVII).

În afară de cele pomenite mai sus, s-a mai ridicat o mînăștire-catedrală unită la *Blaj*, cu hramul Sfînta Treime, prin strădaniile episcopilor Inochentie Micu și Petru Pavel Aron. Ea avea un domeniu întins, cu 13 sate, care-i aducea un venit anual de 6000 fi., din care jumătate erau pentru episcop, iar restul pentru întreținerea a 11 călugări «baziliani de rit grecesc», 20 de elevi în seminar și trei ieromonahi în colegiu «De Propaganda Fide» din Roma. Pjimii călugări ai niînăștirii au fost și profesori ai celor trei școli înființate în 1754. În afară de aceasta, episcopul Petru Pavel Aron a înființat o nouă mînaștire, cu hramul Bunavestire, chiar în curtea reședinței sale avînd și un seminar în care învățau numai tineri călugări, supuși la urî re-

m de post aspru. În 1777 călugării de aici au fost trecuți în mînăseea Sfînta Treime, iar în 1781 s-au contopit și cele două Seminarii. Petru Pavel Aron a înființat o nouă mînăstire pe lingă biserica în *Albă lulia* — *Maieri*.

În tot cursul secolului al XVIII-lea, au existat permanente legături re călugării ortodocși din Transilvania și cei din Țara Românească Moldova. Mulți călugări transilvăneni erau tunși în monahism în iăstirile de peste Carpați, apoi reveneau în schiturile din satele

Mînăstirea Moisei era închinată Putnei. În 1759 egumenul Calis-: de la Putna înștiința clerul și pe credincioșii din Maramureș de-3 numirea ieromonahului Teofan ca egumen la Moisei, făcută cu Bcuvîntarea mitropolitului Iacob Putneanul al Moldovei. Mai mulți igări — mai ales moldoveni — sînt întîlniți prin satele și schitu-- Transilvaniei, în calitate de copîști, zugravi de biserici, dascăli etc.

După distrugerea mînăstirilor ortodoxe din ordinul generalului ow, cînd practic a încetat viața monahală ortodoxă în Transilvâse înregistrează o prezență masivă a călugărilor de aici în mîirile din Țara Românească și Moldova. Între ei se numărau cu- uții călugări transilvăneni luptători pentru Ortodoxie: Nicolae Nichifor, Nicodim, Sofronie de la Cioara etc. Episcopii Pahomie amanului și Misail al Buzăului, mitropolitul Iacob Stamati, starețul >rghe de la Cernica și Căldărușani, arhierul Ioanichie Stratoni->, arhimandritul Eustatie Popovici de la Brătești-Pășcani, protosin- îl Naum Rîmniceanu, maica Suzana Arșic, care a ctitorit mînăs- ce<d poartă numele, ieromonahii Ioanichie de la Precleal, Teodosie i Stînișoara, Visarion de la Cocoș și atîția alții erau originari în Transilvania. În 1815, s-a ivit-chiar o neînțelegere la Căldăi, pricinuită de faptul că «ungurenii» adică transilvănenii deți- «toată ocîrmuirea mînăstirii». La Neamț, în prima jumătate a ilui XIX, călugării «ungureni» întreceau cu numărul pe moldo- în acest fel, mînăstirile rroastre au avut un însemnat rol în întă- "onștiinței de unitate națională.

[înăstirile din Banat. O situație aparte prezintă mînăstirile bănă- *Hodoș-Bodrog*, *Bezdin*, *Lipova*, fosta reședință vlădicească în l anterior, restaurată în 1732, *Săraca* (Șemliug), refăcută în 1730 iurișco Lazarevici și fiii săi Nica și Jivan, cu o stare materială *Partoș* (biserica mare refăcută în 1750—1743 de Marcu Muțiu, rge, *Voilovița*, *Cebza*, *Caransebeș*, *Baziaș*, *Ciclova*, *Lugoj*, *ma Veche* (*Mrăcunea*), *Mesici*, *Srediștea Mică*, *Vărădia*, *Zlatița*,

Cusici ș.a. In Arad-Gai episcopul Sinesie Jivanovici a ridicat mînăstirea *Stîntul Simeon stîlplnicul* devenită apoi gropniță a episcopilor arădeni.

Acestea aveau nu număr redus de călugări, fie români, fie sîrbi. Dintre români, mulți erau din Țara Românească — îndeosebi din Oltenia — sau din Transilvania. In unele existau școli, cum a fost cea de la Partoș, înființată de judele Gheorghe Laiu din Ciacova.

Și asupra acestor mînăstiri s-a abătut urgia regimului habsburgic. în ultimul pătrar al veacului al XVIII-lea, cele mai multe dintre ele au fost desființate din dispoziția Măriei Tereza și a lui Iosif II : Partoș, Săraca, Baziaș, Cusici, Srediștea Mică, Mrăcunea etc. Multe au devenit biserici parohiale.

Datorită faptului că scaunele vlădicești de la Arad, Timișoara și Caransebeș-Vîrșeș erau ocupate de ierarhi de neam sîrb,,vechile mînăstiri românești rămase în ființă au ajuns în stăpînirea Bisericii sîrbe. Astfel în fruntea mînăstirilor Bodrog, Bezdin, Mesici și Sîngeorge au ajuns egumeni de neam sîrb, care au contribuit la înlăturarea limbii române din slujbe și la întărirea elementului etnic sîrb din mînăstirile respective. După 1864—1865, cînd a avut Foc reînființarea Mitropoliei Ortodoxe Române a Transilvaniei, a urmat un dureros proces între cele două Biserici — sîrbă și română — aflate între granițele Imperiului habsburgic, judecat pînă la Tabla regească (Tribuna lului suprem) din Budapesta. Biserica românească n-a putut dobîndi decît mînăstirea Hodoș-Bodrog.

Concluziile care se desprind din cele de mai sus sînt evidente. Domnii fanarioți și marii dregători din Țara Românească și Moldova au ridicat puține mînăstiri. în schimb, unii ierarhi, egumeni, călugări, preoți de mir și credincioși au ctitorit numeroase schituri și sihăstria, în care s-a născut o adevărată mișcare de înnoire a vieții duhovnicești și culturale.

In Transilvania, Maramureș și Banat de asemenea se cunosc numeroase așezări monahale, ridicate prin jertfele materiale ale preoților și credincioșilor de aici. Cele mai multe au fost dărîmate sau incendiate din ordinul generalului Bukow, altele desființate și transformate în biserici'de mir, așa cum s-a întîmplat și cu mînăstirile din Bucovina.

BIBLIOGRAFIE

La Toarele sînt cele indicate pentru istoria Mitropoliilor Ungrovlahiei și Moldovei în secolul al XVI-lea.

Pentru bibliografia tuturor mînăstirilor din acest secol se pot consulta : NI-COLAE STOICESCU, *Repertoriul bibliografic al monumentelor teudale din București*, București, 1961, 363 p.'j NICOLAE STOICESCU, *Bibliografia localităților și monumentelor leudale din România. I. Țara Românească*, 2 voi. (București), 1970, 800 p

Aoldova, Craiova, 1971, 426 p. ; NICOLAE STOICESCU, *Repertoriul bibliografic ocalităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, 1974, 984 p. Lucrări generale. *Mănăstirile din Țara Românească*. AL. ȘTEFULESCU, *al istoric și pitoresc*, Tg. Jiu, 1904, LXIX -f 421 p. -f 42 pi. + 1 h. ; ROMAN ESCU, *Mănăstirile dobrogene*, București, 1914, 164 p. ; DOMINIC IONESCU, *'uri și biserici de sat*, București, 1931, 128 p. (regiunea Argeș-Vâlcea); I. C. FI- 1, *Biserici și ctitori*, București, 1932, 48 p. (extras din «BOR», L, 1932, biserici •hituri buzoiene); I. IONAȘCU, *Biserici, chipuri și documente din Olt, I*, Cra- 1934, VII + 272 p. ; V. BRĂTULESCU și R. ILIE, *Mănăstiri și biserici din Ilfov*, irești, 1935, 80 p. + 1 h. ; I. DONAT, *Fundațiile religioase ale Olteniei*, partea I-a. *știri și schituri*, Craiova, 1937, 96 p. (extras din Arhivele Olteniei, XVI, 1(537")); iPESCU-CILIENI, *Biserici, tfrguri și sate din jud. Vilcca*, Craiova, 1941, 138 p. + -f 1 h.; N. A. CONSTANTINESCU, *Acte și documente buzoene*, partea I, 'ești, 1941, VI + 60 p. ; G. CIULU, *Biserici craiovene'ctitorite de brcslași*, în an. XXVII, 1975, nr. 7—8, p. 506—519.

C VOICESCU, *Mănăstirea și așezăm'tul spitalicesc Siintul Pantelimon de București*, în «BOR», an. XCI, 1973, nr. 11—12, p. 1295—1312.

Mănăstirile dia Moldova (ultimele cercetări). T. G. BU- 0 *ctitorie tirzie : mănăstirea Doljești-Roman*, în «MMS», XLI, 1965, nr. 11—12, [—629; EPIFANIE COZĂRESCU, *Biserica Precista Mare din orașul Roman*, în , an. XLV, 1969, nr. 3—4, p. 224—231 ; CONSTANTIN TURCU, *Despre schitul ;ti din codrul Pașcanilor, însemnat centru cultural-școlar din secolul al -lea în «MMS», an. XLV, 1969, nr. 10—12, p. 628—634; CONSTANTIN-VOI- J, *Schitul Focrov și importanța lui pentru viața și cultura bisericească din 'va 'm secolul al XVIII-lea*, în «BOR», an. XC, 1972, nr. 7—3, p. 819—832.*

'entru bolnitele mănăstirești să se vadă bibliografia citată la «Mănăstirile din l al XVI-lea». Se va adăuga, și .- GH. BĂILEANU, *Evoluția juridică a epitropiei iridon de la 1757 la 1800, '4 voi.*, Iași, 1929—1932; V. RAȘCANU, și GH. BAI- J, *Istoricul spitalului orășenesc de adulți din Iași*, I, București, 1965; NESTOR ICESCU, *Instituții pentru îngrijirea sănătății patronate de mănăstirea Neamț*, MS», en. XXXVIII, 1962, nr". 5—6, p. 442—450; T. G. BULAT, *Biserica Mol- și așezămintele spitalicesți în prima jumătate a secolului al XIX-leo*, în „ an. XC, 1972, nr. 11—12, p. 1227—1237; SCARLAT PORCESCU, IOAN ș.a., *Mănăstirea Văratec* (București), 1936, 274 p.

f în ăstirile din Tr an f i l v a n i a. ZENOVIE PACLIȘANU, . *Vechile maro munești din Ardeal*, în «Cultura Creștină», Blaj, an. VIII, 5919, nr. 7—8, -170; D. ANTAL, *Schituri și mănăstiri în protopopiatul RegMnului*; în «RT», X 1926, nr. 4, p. 91—96; IOSIF E. NAGHFU, *C^va despre mănăstirile din Țara 'ului*, în «Arhiva Someșeană», Năsăud, 1936, nr. 19, p. 85—100; G. MĂNZAT, . t *mănăstiri din ținutul Someșului*, în «Cultura Creștină», Blaj, an.- XVI, 1936, - 591 ; ȘIEFAN METEȘ, *Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria*, 936, CXXVIII + 364 p.; VENIAMIN TOHĂNEANU, *Mănăstirea Brjncoveanu*, », an. X, 1965, nr. 7—8, p. 521—546; ANDREI GILEA, *Zece documente inedite fosta mănăstire de lingă Sacadate* (Sibiu), în «MA», an. XII, 1967, nr. 8—9, -714; MIHAI MANOLĂCHE, *Istoricul mănăstirii Rîmet din Transilvania*, în an. XIV, 19C9, nr. 7—8, p. 499—517; DR/iGOSIN OANĂ, *Schitul *Alteia*, uium», XI, 1973, p. 851—855 ; NICOLAE STOICESCU, *Mănăstirea Brinco-*, 'in *Sîmbăta de Sus*, în MA, an. XXXI, 19'>6, nr. 1 și 2, p. 77—91 și 208—226; *. PĂCURARIU, *Istoria mănăstirii Prislop*, Arad, 1986, 190 p. RCEA PĂCURARIU, *Vechile mănăstiri din Maramureș*, în *Îndrumătorul 'c*, Cluj-Napoca, 1979, p. 237—244.*

în ăs firi le din Banat. NTCOLAE STOICESCU, *Bibliografia localită- monumentelor medievale din Banat*, în «MB», XXII, 1972, nr. 10—12, 618 și XXIII, 1973, nr .1—3, p. 16—105 (și extras: Timișoara, 1973, 192 p.); VLĂDUCHANU, *Mănăstiri bănățene*, Timișoara, 1947, 144 p.; ION B. MU- 'J. *Mănăstiri din Banat*, Timișoara, 1976, 174 p.; IOACHIM MIKOIA, *Mă- Săraca, centru de cultură și artă bănățeană*, în «Analele Banatului», an. IV, •2—4, p. 85—105; LONGIN I. OPRIȘA, *Un vecW monument de artă româneasca f: mănăstirea Săraca*, în «MB», an. XVI, 1966, nr. 10—12, p. 702—708; iHE COTOȘMAN, *Mănăstirea Cebza*, în «MB», XIX, 1969, nr. 7—9, i35.

VIAȚA MONAHALĂ ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI
MOLDOVA ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA. I
STAREȚUL PAISIE ȘI UCENICII SĂI

↑

În veacurile trecute, mănăstirile românești erau adevărate focare de cultură și artă, în care se scriau cronici, se caligrafiau manuscrise, se lucrau veșminte și vase liturgice, se pregăteau tineri pentru slujba de dieci la curtea domnească, de copiiști și de preoți, dar, în același timp, erau și lăcașuri de înaltă trăire duhovnicească. Cu timpul însă, această viață cultural-artistică și duhovnicească a început să decadă, mai ales în mănăstirile pe care domnii români le închinaseră la Locurile Sfinte din Răsărit (Muntele Athos, Constantinopol, Alexandria, Ierusalim, Muntele Sinai etc).

În secolul al XVIII-lea, deși țările noastre se aflau sub cîrmuire fanariotă — epocă de regres în multe laturi ale vieții politice, economice, sociale, culturale și bisericești — se observă totuși o înviorare a vieții duhovnicești în anumite mănăstiri românești. Această schimbare s-a petrecut mai ales sub influența vieții ascetice din anumite mănăstiri rusești, care trăiau după rînduielile marelui teolog, ascet și reformator al vieții monahicești, Sfîntului Dimitrie, mitropolitul Rostovului (1651—1709). Unul dintre «ucenicii» săi a fost *episcopul Pahomie al Romanului*, ctitorul schitului Pocrov de lângă mînăstirea Neamț, în care a trăit o vreme — după retragerea din scaunul episcopal —, potrivit rînduielilor ascetice ale dascălului său.

Un alt mare ascet și călugăr cu viață îmbunătățită a fost *starețul Vasile de la Poiana Mărului*. Acesta a trăit un timp la mînăstirea Dălhăuți (jud. Vrancea), pe care a cîrmuit-o vreo 20 de ani. De aci, găsind un alt loc potrivit pentru o așezare pustnicească, s-a stabilit la Poiana Mărului (la 50 km. de Rîmnicu-Sărat), unde a ridicat o biserică și chilii, pentru el și o parte din părinții de la Dălhăuți.

% — Istoria B.O.R., voi. II

a dus o viață duhovnicească superioară, cu rugăciune, muncă udiu.

Pe lângă aleasa sa viață duhovnicească-ascetică, starețul Vasile și un bun cunoscător al scrierilor patristice și postpatristice, din a făcut anumite traduceri. A scris și câteva lucrări teologice-tice, în limba slavonă, rămase în manuscris : *întrebătoare răsuri adunate din Sf. Scriptură pentru depărtarea de bucatele cele e făgăduinței călugărești cei de bună voie* (tipărită mai târziu la nț, în 1816), *Cuvînt înainte la cartea fericitului Nil de la Sorska lăogire sau cuvînt pe urmă la cartea fericitului Nil de la Sorska*, t, teolog și filozof rus, stareț la Sorska, 1433—1508), *înainte cure spre capetele fericitului Filotei Sinaitul, Cuvînt înainte sau 'te călătorie la cartea lui Grigorie Sinaitul* ș.a.

Starețul Vasile a trecut la cele veșnice la 25 aprilie 1767, după butise să ridice pe o treaptă înaltă viața sihăstrească de la Po-Mărului și de la câteva schituri învecinate (Dălhăuți, Trăisteni» ii).

itarețul **Paisie**. în aceeași vreme a trăit și marele înnoitor al monailui românesc — și într-o măsură oarecare și al celui rusesc — *î Velicicovschi*.

l-a născut în orașul Poltava din Ucraina — fapt pentru care se dera el însuși «malorusian», — primind la botez numele Petru. l 11-lea din cei 12 copii ai preotului Ioan, slujitor la catedrala űia (Adormirea) din Poltava și al soției sale Irina, călugărită spre ui vieții în mînăstirea Pocrov din același oraș.

unicul și străbunicul său fuseseră tot preoți în Poltava, iar alte ii intraseră în călugărie. Rămas orfan de tată la vîrsta de patru fost crescut de mama sa și de fratele său mai mare, Ioan, preot erica la care slujise și tatăl lor. A învățat la școala parohială :i, iar după moartea fratelui său a fost înscris la Academia ducească din Kiev, înființată de mitropolitul de neam român Petru ă. Cursurile Academiei erau împărțite pe atunci în trei cicluri : clase inferioare, în care se învățau limbile latină, greacă, slava onă, cu gramatica și sintaxa, două clase medii (poetica și retocare se făceau într-un singur an și Academia propriu-zisă, cu secții : filozofia, cu doi' ani de studii și teologia, cu patru ani. iat aici numai primele patru clase, apoi a părăsit școala, spre ichina viața trăirii duhovnicești. în toamna anului 1740, a intrat îăstirea Liubețchi, pe Nipru, iar după trei luni a trecut la mî-;a Medvedovschi, situată în Ucraina din dreapta Niprului, aflată

atunci sub stăpînire polonă. Aici a fost tuns rasofor, la praznicul Schimbării la Față din anul 1741,' primind numele de Platon.

Viața bisericească a preoților, călugărilor și credincioșilor ortodocși din Ucraina ocupată de Polonia catolică era deosebit de grea. De multe ori mînăstirile ortodoxe erau închise sau prefăcute în uniate, călugării și preoții ortodocși alungați, întemnițați, siliți să treacă la uniație. Abăîindu-se prigoana și asupra mînăstirii Medvedovschi, monahul Platon s-a reîntors la Kiev, intrînd în cunoscuta Lavră a Peșterilor, unde a fost pus să sculpteze icoane în aramă.

Din dorința unei vieți duhovnicești cît mai înalte, în 1742 a trecut în țările noastre, stabilindu-se pentru cîtiva ani la schiturile *Dăl-hăuți* și *Poiana Mărului* (jud. Vrancea), *Trăisteni* și *Chnul* (jud. Buzău), cel din urmă ctitorit de Mircea Ciobanul și refăcut de Matei Basarab. Aici a avut prilejul să cunoască pe schimonahul Vasile de la Poiana Mărului, pe schimonahul Onufrie de la Cîrnul și alți părinți cu viață aleasă. În aceste patru schituri românești, influența vieți monahale de la Muntele Athos era deosebit de puternică, fapt care a determinat pe monahul Platon să părăsească Țara Românească, unde viețuise patru ani și să se îndrepte spre Muntele Athos, nădăjduind să-și găsească un povățuitor, care să-l îndrume pe căile unei vieți duhovnicești și mai alese.

Dar în acest timp, Muntele Athos se găsea, totuși, într-o stare tristă. Mînăstirile erau robite de turci și silite să se răscumpere cu sume însemnate de bani, multe din ele erau într-o stare de ruină și neorînduială, călugării — de neamuri felurite — se învrăjbeau^ între ei, viața duhovnicească nu mai era în starea de altă dată. Călugărul Platon, s-a așezat într-o chilie în jurul mînăstirii Pantocrator. Pe la începutul anului 1750, a venit la Athos starețul Vasile de Ja Poiana Mărului, care l-a îmbrăcat în mantie, dîndu-i numele de Paisie..

Ridicîndu-se pe o înaltă treaptă a desăvîrșirii morale, monahul Paisie a ajuns să fie prețuit de frații săi de călugărie, încît, încetul cu încetul, au început să se strîngă ucenici în jurul său. Cînd s-a înmulțit numărul ucenicilor și s-a simțit nevoia unui preot-duhovnic, frații au stăruit pe lîngă povățuitorul lor să primească a fi hirotonit preot. Și astfel, după multe stăruințe, Paisie a fost hirotonit preot (ieromonah)-duhovnic de către un episcop Grigorie, în anul 1758. Tar cînd numărul fraților a sporit și mai mult, s-au mutat în chilia Sfîntul Prooroc Ilie, care atîrna tot de mînăstirea Pantocrator. Aici au zidit din temelie o biserică, chilii și alte clădiri trebuitoare oricărei gospodării. Ucenicii se ocupau cu lucrul cîmpului și cu alte îndeletniciri potrivite

agmei călugărești, iar starețul a început să revizuiască vechile traduceri slave din scrierile Sfinților Părinți după originalul grecesc. Lipsa de chilia pentru cei 64 de frați, l-a determinat pe Paisie să lărasească Sfântul Munte — în 1763 — și să vină undeva în țările omânești, pline de mînăstiri mari, vechi ctitorii ale evlavioșilor noștri omni. S-au așezat pentru început în schitul Vărzărești (Rm. Sărat). >e aci, s-au îndreptat spre Iași, unde au fost primiți de mitropolitul iavriil Callimachi, care le-a oferit mînăstirea Dragomirna, ctitoria litropolitului Anastasie Crimca, cu toate moșiile ei. Și astfel, din nul 1763, la Dragomirna, care era pînă atunci aproape pustie, a înpsut o viață nouă, de muncă și de rugăciune. De îndată s-au îndreptat >re Dragomirna noi viețuitori, români, ruși și ucrainieni.

Starețul Paisie a ■ întocmit un «îndreptar», sau un «așezămînt» 28 de puncte, cu felurite rînduieli privitoare la viața călugărească ; aici. El a introdus pravila folosită în schitul Sfîntul Ilie, ale cărei ■rințe de căpetenie erau : viața de obște, ascultarea, smerenia, săcia, munca, slujbele după tipic, respectarea pravilei călugărești, mărșirea gîndurilor în fața duhovnicilor etc. în această mînăstire, irețul a continuat traducerea scrierilor unor mari duhovnici din ecește în slavonește și românește (Antonie cel Mare, Isaia Pustnicul, tru Damaschin, Marcu Ascetul, Teodor Studitul ș.a.). în același timp, fost corectate vechile tălmăciri slavone din lucrările cuvioșilor Mărie cel Mare, Casian Romanul, Filotei Sinaitul, Grigorie Sinaitul, neon Noul Teolog și alții. Pe lîngă aceste traduceri, starețul Paisie întocmit o lucrare despre *Rugăciunea mintii*, în șase capitole și o nbatere a învățaturii care se răspîndise pe atunci în mînăstirile i Ucraina de către un monah care nega această rugăciune. Starețul ea fraților cuvîntări în fiecare zi, într-una românește, în alta sla-iește. Slujba se făcea alternativ, slavonește și românește, dat fiind nărui mare de călugări slavi.

Dar în anul 1775, toată această inimoasă activitate cărturărească, >reună cu o aleasă viață duhovnicească, a luat sfîrșit, căci în ia ocupării Moldovei de nord (Bucovina) de austrieci, starețul cu eaga obște au fost nevoiți să părăsească Dragomirna. Gu aprobarea ropolitului Gavriil Callimachi, starețul, cu 200 din cei 350 de frați, i așezat la mînăstirea Secu, unde au fost chemați de egumenul mie și ceilalți frați. S-a continuat și aici pravila de la Dragomirna 3 de patru ani, cu rugăciune, felurite cuvîntări și traduceri din ții Părinți și marii asceți răsăriteni. Au fost ridicate noi chilii, tru ca să poată fi adăpostiți toți călugării de la Dragomirna.

În anul 1779, la dorința domnitorului Constantin Moruzi (1777—1782), lui Paisie i s-a încredințat egumenia mănăstirii Neamț, cea mai veche și mai luminoasă vatră a monahismului din Moldova. Duhovnicul Ilarion a fost încredințat cu conducerea mănăstirii Secu, în numele lui Paisie, iar el, cu o parte din frați, s-au mutat la Neamț. Aici, a întărit rânduielele de la Athos, cu viață de obște, slujbe după tipic, predici, grijă pentru bolnavi, bătrâni și călători, mărturisirea gândurilor către părinții duhovnicești, muncă la câmp sau diferite meserii. S-au ridicat noi chilii, o casă de oaspeți și un spital. Numărul viețuitorilor nemțeni a ajuns la 700, între care erau moldoveni, munteni, transilvăneni, ruși, ucrainieni, bieloruși, greci, bulgari, sârbi și chiar foști necreștini trecuți la Ortodoxie. S-au continuat și aici traducerea din scrierile Sfinților Părinți și ale marilor asceți, în limbile română și slavonă. Numărul manuscriselor păstrate din timpul lui Paisie se ridică la aproape 300, dintre care aproximativ 40 au fost scrise de el însuși. El a format o adevărată «școală» de traducători din limba greacă. Unii călugări tineri au fost trimiși la Academia de la Sfântul Sava din București, pentru învățarea acestei limbi. Mitropolitul Gavril Petrov al Petersburgului și Novgorodului a stăruit pe lângă Paisie să-i trimită traducerea *Filocaliei* în slavo-rusă, pe care a tipărit-o apoi la Petersburg, în anul 1793. Astfel, prin strădaniile starețului Paisie, mănăstirea Neamț a ajuns cel mai însemnat centru de cultură teologică-ascetică din țările române.

În anul 1791, în timp ce Moldova era ocupată de trupe țariste, arhiepiscopul Ambrozie Serebrenicov al Ecaterinoslavului — numit locțiitor de mitropolit al Moldovei — a venit la Neamț și a ridicat pe starețul Paisie la vrednicia de arhimandrit.

Presimțindu-și sfârșitul, Paisie a început să-și scrie autobiografia, dar a rămas neterminată, căci a trecut la cele veșnice la 15 noiembrie 1794, în vîrstă de 72 de ani. A fost îngropat în biserica mare a mănăstirii Neamț, unde i se vede și azi mormîntul.

Rînduielele urmate de starețul Paisie în schitul Sfântul Ilie și mai ales în cele trei mănăstiri moldovene pe care le-a cîrmuit, au avut o influență binefăcătoare asupra altor mănăstiri și schituri, nu numai din țările române, ci și din Rusia. Ucenici de-ai săi — ruși, bieloruși și ucrainieni — pregătiți de el pentru îndrumarea vieții duhovnicești, s-au răspîndit în peste o sută de mănăstiri rusești, ducînd pretutindeni același duh nou de viață călugărească. În părțile de nord ale Rusiei, tradițiile paisiene s-au răspîndit în mănăstirile Valaam, Solovăț, Alexandru Sfirski și lavra Alexandru Nevski din Petersburg, • în centrul Rusiei, la sihăstria Optina, în mănăstirile Briansk, Pesnoșă, Si'monov

Novospask, ultimele două în Moscova, iar în sud, la mănăstirile jșteansk, Lavra Pecerska din Kiev, Noul Athos din Caucaz și multe ele (la acestea se adaugă numeroase mănăstiri de maici). Mișcarea Rituală «paisiană» din Rusia a influențat și pe unii din marii gîn-ori ruși din secolul al XIX-lea (F. Dostoievski, A. Homiakov ș.a.). După cum era și firesc, influența paisiană a fost deosebit de pu-nică în mănăstirile Moldovei. învățăturile și rînduielile paisiene :U răspîndit mai ales prin ucenicii direcți ai starețului, dintre care întim pe următorii: Visarion, primul său ucenic de la Sf. Ilie 1766), Ilarion, apreciat traducător din Sfinții Părinți și dascăl de tna elinească», Sofronie, urmașul lui Paisie în stăreția mănăstirii amț, Gherontie și Dorotei, trimiși de stareț la studii la București, ducători de cărți din limba greacă, Onoriu, îngrijitorul spitalelor la Dragomirna și Neamț, Iachint de la Pocrov, mai tîrziu egumen Vorona, Platon, cel care a scris *Viața lui 'Paisie* și a alcătuit o egere din scrierile sale ascetice, ierodiaconul Ștefan, care a tra-3 din slavo-rusă *Viețile sfinților* în 12 volume, ierodiaconul Gri-ie, mai tîrziu mitropolit al Ungrovlahiei, care a tradus zeci de lu-ri teologice din grecește, Neoni, ucenic al lui Sofronie și stareț la amț, păstrător credincios al tradițiilor paisiene și mulți alții. în iul lui Paisie a trăit și marele mitropolit al Moldovei Veniamin stachi, deși nu i-a fost ucenic direct. Notăm aici și faptul că în ie 1988, Sf. Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse a trecut pe starețul sie în rîndul sfinților.

>

Starețul Gheorghe de la Cernica și Căldărușani. Cel mai de seamă mic al lui Paisie, care i-a făcut cunoscute învățăturile în Țara Româ-scă, a fost starețul Gheorghe. Era un transilvănean, trecut de tî-în Țara Românească, unde a intrat în slujba unui arhieru grec, care a plecat apoi la Muntele Athos. Acolo a ajuns «ucenic» al Paisie, la schitul Sfîntul Ilie, urmîndu-l apoi la mănăstirile Dra-lirna, Secu și Neamț. în 1781, s-a îndreptat din nou spre Muntele os, dar în București, prezentîndu-se la mitropolitul Grigorie II, sta i-a încredințat conducerea și refacerea vieții monahale din ăstirea Cernica. Astfel și-a întrerupt drumul spre Athos și a intrat nînăstirea Cernica, împreună cu alți doi călugări bătrîni. Pînă atunci, p de 30 de ani, mînăstirea fusese părăsită și pustie, de aceea sta-il Gheorghe ne apare ca un reîntemeietor al ei. Cu ajutoare pri-î de la domnitorul Nicolae Mavrogheni (1786—1790) și de' la alți Jtini, a început lucrarea de refacere a bisericii și a chiliilor. Sta-il Gheorghe a izbutit să refacă nu numai starea materială a mî-

năstirii, ci să o ridice la o viață duhovnicească superioară, cu slujbe zilnice, citiri din Sfânta Scriptură și din Sfinții Părinți, muncă, ascultare, sărăcie, mărturisirea gândurilor. În 1794, i s-a încredințat și conducerea mănăstirii Caldărușani, unde a dus o parte din călugării de la Cernica, făcând început vieții de obște și aici. El a povățuit călugării din amândouă mănăstiriile până la moarte (3 decembrie 1806). La Caldărușani a putut statornici mai temeinic rânduieelile monahale, căci era o mănăstire mult mai înzestrată și mai bine organizată când a ajuns în fruntea ei.

Încă din 1785, starețul Gheorghe își întocmise o «diata», care reprezenta o frumoasă icoană a vieții duhovnicești trăite de călugării români la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Cuprindea învățături din Sfânta Scriptură, din Sfinții Părinți și din cărțile de slujbă. Fiind mult prețuită, a circulat în numeroase copii în manuscris.

Mulți dintre călugării cu viață aleasă din mănăstiriile cîrmuite de Paisie și de starețul Gheorghe erau originari din Transilvania, ei depășind uneori cu numărul pe moldoveni și pe munteni. În felul acesta, mișcarea de înnoire monahală a contribuit și la întărirea conștiinței unității de neam în mănăstiriile românești cu viața ds obște.

Între cei mai de seamă colaboratori și ucenici ai starețului Gheorghe trebuie să-i pomenim pe ieromonahul *Macaiie*, unul din marii cărturari din secolul XVIII, care a stat cu Paisie la schitul Sfântul îlie și la Dragomirna, traducător al multor cărți și lucrări din grecește în românește, rămase în manuscris (*Omiliile Sfântului Macarie Egipteanul*, tipărite în 1775 la București, erau traduse tot de el), ieromonahul *Dorotei*, urmașul lui Gheorghe în stareția mănăstirii Caldărușani, care a alcătuit o *Povățuire* către călugării de acolo, -ieromonahul *Pxotăsie*, care a scris o *Povățuite* în versuri către monahii de la Cernica, precum și viața starețului Gheorghe și alții.

Dintre călugării cu viață îmbunătățită care au trăit la Cernica și Caldărușani, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, trebuie menționat starețul *Calinic* de la Cernica (1818—1850),- mai târziu episcop de Râmnic, trecut, în 1955, în rîndul sfinților. La Caldărușani au trăit uri timp ierodiaconul *Grigorie*, ucenicul direct al lui Paisie, care în 1823 a fost ridicat în scaunul mitropolitan al Ungrovlahiei, ieromonahul *Macarie*, dascălul de cîntări și alții. Dintre copiii de manuscris? .de la Cernica și Caldărușani pomenim pe *Rafail*, *Acachie*, *Ciprian* și mulți alții.'

Unii dintre ucenicii starețului Gheorghe au dus rînduieelile sale ,în alte mănăstiri din Țara Românească: *Chiriac Rîmniceanul* la Călu',

în Oltenia, schimonahul *Arsenie*, care a ctitorit mănăstirea Ghighiu, lingă Ploiești, cîtiva ucenici ai lui Gheorghe așezați în schitul Robaia (Argeș) etc.

Notăm că între ucenicii starețului Gheorghe se număra și un fost rabin, botezat și călugărit de el sub numele *Neofit*, care a scris apoi două catehisme și unele lucrări moralizatoare (în 1803, s-a tipărit la Iași cartea sa intitulată *Înfruntarea iudeilor*).

Trebuie remarcat și faptul că ucenicii starețului Gheorghe, mai cu seamă cei din prima jumătate a secolului al XLX-lea, au fost conduși în munca lor de spiritul românesc, nu de cel grecesc, — deși nu se încheiase epoca fanariotă — și nici de cel slavon, promovată de jcenicii ucrainieni și ruși ai lui Paisie.

Concluzii. *Privind la viața și la faptele starețului Paisie, putem spune, pe bună dreptate, că el a fost un priceput îndrumător al vieții călugărești în Biserica Ortodoxă Română. A fost un călugăr cu viață îmbunătățită, bun organizator al vieții de obște, bun povățuitor al numeroșilor săi ucenici, pe care i-a îndrumat la rugăciune, muncă, ascultare, traduceri din literatura patristică, creînd în jurul său o adevărată «școală» de ascetism ortodox. Mișcarea de înnoire a vieții monahale din mănăstirile românești, din secolul al XVII-lea, în care s-a încadrat și starețul Paisie, reprezintă ultima și cea mai însemnată încercare de reînviore a vieții călugărești de la noi. Numeroasele nevoințe ale călugărilor trăitori în duhul isihast de la Athos au dus la ridicareg prestigiului monahismului românesc și la înviore a vieții moral-religioase a credincioșilor. Dar mai presus de toate, prin numeroasele tălmăciri din scrierile Sfinților Părinți, ale marilor dascăli și asceți ai Bisericii Ortodoxe, scrisul patristic a cunoscut o mai mare răspîndire printre viețuitorii din mănăstirile noastre.*

BIBLIOGRAFIE

Starețul Vasile. HORIA CONSTANTINESCU și GABRIEL COCORA, *Poiana irului*, în GB, an. XXIII, 1964, nr. 5—6, p. 466—500; PAUL MIHAIL, *Schitul dana Mărului, un centru ortodox cărturăresc*, în voi. *Spiritualitate și istorie la 'orsură Carpaților*, I, Buzău, 1983; DARIO RACCANELLO, *La preghiera di Gesu gli scritti di Basilio di Poiana Mărului*. Disertatio ad lauream in Facultate S. Theologie... Alessandria, 1986, 270 p.

Starețul Paisie. Izvoare.¹ SCHIMONAHUL PLATON, *Viata starețului Paisie*, id. de ieromonahul Chiriac, Mănăstirea Neamț, 1836, 4 + 60 foi, retipărită de IEORGHE RACOVEANU, *Viata și nevoințele fericitului Paisie, starețul sfintelor măstiri Neamțul și Secul*, Rm. Vilcii, 1935, 115 p.; ȘTEFAN BERECHET, *Autofraia starețului Paisie Velicovschi*, Iași, 1918.

Lucrări. EUGEN PROCOPAN, *Paisie Velicovschi 1722—1794. Schiță istorică despre viața și opera sa*, în RSIAB, an. XXIII, 1933, p. 101—162 (și extras; 13, 102 p.); SERGHIE CETFERICOV, *Paisie, starețul mănăstirii Neamțu din Mol-*

dova. *Viața, învățătura și influența lui asupra Bisericii Ortodoxe*. Traducere rusește de Nicodim (Munteanu), Neamț, 1933, 431 p. și ed. II, Neamț, 1943;] RION V. FELEA, *Paisie și paisianismul*, Cluj, 1940, 53 p.; NICULAE M. POPES 360 *de ani de la moartea lui Paisie Velicikovski*, în «M.O.», VII, 1955, nr. 1 p 4i—47; PAUL MIHAIL, *Starețul Paisie de la Neamț, Înnoitorul monahismului în «M.M.S.»*, an. XXXVIII, 1962, nr. 5—6, p. 409—417; PAUL MIHAIL, *Tradu patristice ale starețului Paisie*, în «M.O.», XXIV, 1972, nr. 3—4, p. 217—', P. I. DA VID, *Cuviosul Paisie cel Mare (Velicikovski), un desăvârșit monah ron Noi cercetări și ipoteze*, în «B.O.R.», XCIII, 1975, nr. 1—2, p. 162—193 (și exj 32 p.); ERNST CHR. SUTTNER, *Kloster Neamț als Vermittler byzantinischer X ratur an der Wende vom 18. zum 19. Jahrhundert*, în *Ostkirchliche Studien*, yj burg, 23 Bând, 1974, p. 311— 317; SERGI CETVERIKOV, *Moldavskii stareț P Velicikovskii, Bgo jizni, ucenie i vlijanie na pravoslavnoe monașestvo*, Paris, Yii Press, 1976, 307 p. (ediție engleză, 1980); CUTHBERT D. HAINSWORTH, *Sta Paisy Velichkovsky (1722—1794). Doctrine of Spiritual Guidance*. (Excerpta e sertatione ad Lauream, Pont. Inst. Orientale), Roma, 1976, 89 p.; ANTHONY-E N. TACHIAOS, *The revival oi byzantine mysticism among Slavs and Romanian the XVIII th century*, Thessaloniki, 1986, LV -f 296 p. Paisij Velickovskij, A biografia di uno starcts. Introduzione, traduzione e note a cura della comv dei Fratelli Contemplativi di Gesii, Abazia di Praglia, 1988, 208 p.

Starețul Gheorghe. Casian Cernicanul, *Istoriile siintelor mănăstiri Cernici Căldărușani*, București, 1870, p. 1—84 (și ediția nouă, București, 1988, p. 43—1: DUMITRU FURTUNA, *Ucenicii starețului Paisie în mănăstirile Cernica și Că rușani*. București, 1927, 175 p.; ATANASIE GLADCOVSCHI, *Gheorghe arhimandj starețul mănăstirii Cernica*, în «G.B.», XV, 1956, nr. 12, p. 716—724; ANDREI TIMIE, *Influența paisiană în mănăstirile românești*, în «M.A.», an. XI, 1966, nr. 4 p. 331—348; ERNST CHR. SUTTNER, Paisi; *Velicikovski) im Spiegel des geistlu Testaments seines Schillers Gheorghe de la Cernica*, în *Ostkirchliche Stuc Würzburg*, 22 Bând, Heft 2—3, 1973, p. 184—189; I. L. GEORGESCU și ROIv IALOMIȚEANUL, *Starețul Gheorghe și mănăstirea Cernica*, în BOR, an. C, 1 nr. 3—4, p. 332—339; CHESARIË GHEORGHESCU, *Cuviosul arhimandrit Gheor, starețul mănăstirii Cernica*, în GB, an. XLVI, 1987, nr. 5, p. 63—81.

LXXI

PREOȚIMEA ORTODOXA ROMÂNĂ ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA

in această lungă perioadă de timp, izvoarele istorice ne oferă ri interesante despre viața preoțimii de mir sub toate aspectele ei : agătirea școlară, starea materială, mijloacele de trai, moravurile, ișamentul față de credința ortodoxă strămoșească, asupririle pe care îndura din-partea celor puternici, participarea la răscoalele țară- >ti etc. Vom urmări, pe rînd, cîteva aspecte esențiale din viața :oților de mir de acum două veacuri.

Preoțimea **din** Țara Românească și Moldova. Numărul preoților a tinuat să fie foarte ridicat și în perioada de care ne ocupăm. De ă, la începutul secolului XIX, la cele două biserici din Sămara- eș slujeau 5 preoți și 16 diaconi. Din catagrafia preoților din cu- sul Mitropoliei, făcută în 181.0, aflăm că în satul Stănilăvești- ica, cu 11 case, existau 2 preoți, 5 diaconi și 3* țîr.covnici, în gurile-Vlașca, la 13 case erau 3 preoți și 5 diaconi.

împotriva abuzurilor care se făceau-cu hirotoniile, domnii fana- au luat măsuri în mai multe rînduri, fiind ei înșiși interesați să e redus numărul contribuabililor. ■,-.

3 statistică a clerului întocmită d?n .dispoziția exarhuîui Gavriil lescu, în anul 1810, este foarte'edificatoare : în Țara Românească iu 24 de orașe, 2417 sate, 204 mînăstiri și schituri, 3105 biserici ir, 1034 călugări, 45 protopopi, 5794 preoți și 2823 diaconi. în 3va (cu excepția Bucovinei, firește) erau : 29 de orașe, 2193 de i și sate, 203 mînăstiri și schituri, 2313 biserici de mir, 1860 m, 45 protopopi, 4229 preoți și 733 diaconi.

■eoțimea alcătua o tagmă închisă, moștenindu-se, de obicei, din î fiu. Este interesantă o nota din 1806, făcută de- un preot din Sița-Dîmbovița, pe un exemplar din *Îndreptarea Legii*: «Să se i am scris eu popa Gheorghe... pă această pravilă, că mi-au

rămas de la tată-mieu și tată(lui) meu i-au rămas de la răposat Ioan, moșu meu, iarăși moșului meu i-au rămas de la stră Dobre duhovnicul». Fiii de preoți aveau scutire de dările țarc pînă la majorat. În 1777 Alexandru Ipsilanti, domnul Țării R nești, a supus la un bir mai ușor decît pe' țărani pe acei fii de f care se pregăteau pentru hirotonie. Numai în lipsa acestora, cerea hirotonia unor fii de țărani, dar și aceștia numai după cj jire mai îndelungată ca dascăli (cîntăreți) sau țircovnici (paracli Desigur, erau preferați la hirotonie și ginerii de preoți.

în general, preoții duceau același trai ca și credincioșii ț pe care-i păstoreau. Locuiau în case modeste, din lemn, cei mulți se îmbrăcau în haine obișnuite țărănești, lucrate de preot lor. Episcopul Inochentie al Rîmnicului a obligat pe preoții s poarte haine negre de postav și cizme. Dar acum se introduce preoții de mir și portul reverenții (rasa), luată de la greci. în preoții din București au fost obligați să poarte potcap. Preoții m< vîrstă, care se bucurau de un prestigiu deosebit în fața celoJ preoți și diaconi, precum și a credincioșilor, erau hirotesiți duhov| numai ei avînd dreptul, să spovedească. Preoții satului judecau -J regulă duminica-, după terminarea slujbei — diferite neînțelegeri tre credincioși.

De obicei, bisericile erau întreținute de, proprietarii satelor ieri), care adeseori dădeau preoților pămînt de cultivat, lemne construcții și de foc etc. Preoții trăiau din veniturile pe care le cea propria lor gospodărie țărănească și din ofrandele benevole credincioșilor (în bani sau în natură). Ca și în secolele anterio aceștia făceau preotului cîte o zi sau două de clacă. Oarecari v turi aveau și din scrierea unor acte juridice ale credincioșilor (< de vînzare-cumpărare, cărți de mărturie, foi de zestre, testamente e

Din documentele timpului, aflăm că în afară de slujba la alte de munca în gospodăria lor, mulți preoți aveau și alte îndeletnii Exista, de pildă, o categorie de preoți și diaconi «poslușnici», care invoiau cu Mitropolia sau cu Episcopiile să le facă anumite serv urmînd să primească, în schimb, scutirile de dările tagmei preoțe preoți pogonași, care lucrau viile Mitropoliei, preoți postăvari, se obligau să lucreze anual, pentru Mitropolie sau Episcopii, o mita cantitate de postav, preoți lumînărari și cerari, care lucrau minări și ceară, preoți călărași, care serveau în calitate de curi transmițînd ordinele Mitropoliei sau Episcopiilor, preoți și diaconi z cii sau vătășei, care strîngeau dările preoțești.

Averea preoților și a diaconilor, mai ales a celor care se trăgeau din familii de răzeși sau moșneni, consta din pământuri, vii, prisăci, și case. Mulți dintre ei, călugărindu-se la bătrânețe, își lăsau averea mitropoliilor, episcopilor, unor mănăstiri și chiar unor biserici rurale. Unii dintre ei erau ctitori de lăcașuri sfinte.

Nivelul de pregătire al preoților munteni și moldoveni era tot de scăzut ca și în secolele anterioare, cu toate măsurile luate de domni și mitropoliți. În 1714, când Ștefan Cantacuzino a scutit (irnea de dări, a cerut ca ierarhii să nu mai hirotonească «fiece în învățat». În același an, mitropolitul Antim Ivireanul, în *Capete aruncă*, înștiința că nu va mai hirotoni decât pe aceia care vor sta în întreg la Mitropolie, ca să învețe cele ale preoției. Dispozițiile au rămas fără urmări. Ierarhii țării au tipărit, în mai multe rânduri, te pastorale și cărți de învățătură pentru preoți, pentru a suplini, în parte, lipsa unei pregătiri corespunzătoare.

În lîngă învățătura primită în casa părintească — în cazul unor preoți — aspiranții la hirotonie (numiți «țircovnici, grămăticii, li, dieci sau candidați») se pregăteau în mănăstiri, în școlile de Mitropolie, de la episcopi, de pe lîngă unele biserici (Sfîntul ghe-Vechi, Colțea, Văcărești, Domnița Bălașa, Schitu-Măgureanu icurești etc). Dar în acest secol se fac și primele încercări de are a unor școli speciale pentru pregătirea viitorilor preoți. De în 1764, Ștefan Racoviță al Țării Românești a înființat o școală gă biserica Sfîntul Dumitru din Craiova în care să învețe și ații la preoție, iar în 1775 s-a înființat o școală «ie acest gen lăstirea Obedeauu din Craiova. În 1776, Alexandru Ipsilanti a un dascăl pe lîngă Mitropolia din București, care să instruiască ce voiau să ajungă preoți. Nu știm cît timp și în ce chip au nat aceste școli. Abia în martie 1797, la stăruințele vrednicului) Iosif al Argeșului s-a deschis o școală «de grămăticii», de nici» sau «de candidați» la mănăstirea Antim din București, :ă metoc al noii Episcopii a Argeșului. Școala a dăinuit pînă 7.

Moldova, domnitorul Constantin Mavrocordat a organizat în rsuri de cîte 40 de zile la reședințele eparhiale, în care preoții — am zice azi — o completare a puținelor lor cunoștințe :e. Candidații la preoție din Moldova aveau posibilitatea de a ui pe lîngă școlile de la centrele eparhiale, înființate în 1747 școlile de pe lîngă anumite biserici (Sfîntul Sava, Sfînta iva și Sfîntul Nicolae Domnesc din Iași etc). Același Constantin ardat a numit preoți cu învățătură care să facă inspecții la

sate, să constate nivelul de pregătire al celorlalți preoți, iar pe din Iași îi aduna la Mitropolie, pentru învățatură, încît — după spune o cronică — «se apucau la bătrînețe să învețe carte».

O școală specială pentru pregătirea viitorilor preoți — c modelul celei de la Kiev — s-a înființat în 1774 la mînăstirea Pij prin strădaniile fostului mitropolit Iacob Putneanu și ale arhimai tului Vartolomei Măzăreanu. Dintr-un certificat școlar din anul] eliberat tînărului Isaia Baloșescu (mai tîrziu episcop' al Bucovi rezulta că aici se studiau : Ceaslovul, Psaltirea, Octoihul, Catehi: (românește și rusește), Muzica psaltică, Gramatica, Geografia (c preluarea lui Amfilohie al Hotinului), Retorica, Istoria bisericec «Scurtata teologie platonească» (deci Catehismul lui Platon al Mc vei) ș.a. Școala de la Putna a funcționat puțin timp (la 19 septern 1782 era menționat ca dascăl de latină și greacă un călugăr Ilar In 1786 s-a înființat o «școală cliricească» la mînăstirea Sfîntul de lîngă Suceava, mutată ulterior la Cernăuți.

Cunoaștem numeroși preoți cu preocupări culturale-artistice. N din ei erau tipografi, cum a fost preotul Stoica Iacovici din Bucur în prima jumătate a secolului, care a editat aproximativ 30 de d majoritatea în românește, unele cu prefețe semnate de el și cai pregătite pentru meșteșugul tipografiei pe proprii săi fii (Ioan Stoico] Iordache Stoicovici și Ghinea diaconul Stoicovici au lucrat un l la Buzău), diaconul transilvănean Ioan Simeonovici la Iași, prej Constantin Rîmniceanu la București, preotul Constantin Atanasi^ de la Rîmnic, care de asemenea și-a pregătite pentru munca tipoj fică o parte din membrii familiei și alții.

Se cunosc apoi numeroși preoți zugravi de biserici și de ic< (de pildă Simeon din Pitești, care a lucrat mai mult în Transilva sculptori în lemn, copişti de manuscrise etc.

Preoții merituoși primeau anumite distincții din partea chiriarh luate după numele demnitarilor bisericești de la Patriarhia Ect nică : hartofilax, sachelar, protonotar, referendar, exarh, protec iconom. Unii din ei primeau vrednicia de protopopi —• cîte unu plasă (plai), fiind, în această calitate, cei mai apropiați colabon ai ierarhilor.

Abaterile clerului erau judecate de ierarhi. La 16 martie 1 Nicolae Mavrocordat îputernicea pe Pahomie al Romanului să juj — personal sau prin protopopi — tot personalul clerical, precui problemele privitoare la căsătorii. Acest drept l-au reînnoit și domni fanarioți. în Țara Românească, Mihail Racoviță a dat un hr asemănător în 1742. în regulamentele judecătorești date de Conste

cordat, preoții aveau o situație specială, judecata lor fiind înțată reprezentanților Bisericii. De pildă, în cazul unei judecăți în preot de mir sau un călugăr cu un mirean, pedeapsa pentru — în caz că era vinovat — o dădea chiriarhul locului, iar pentru ispravnicul ținutului.

topolitul (sau episcopii) judecau «în sobor», avînd alături de arhieriei titulari, fie călugări și preoți de mir, de regulă din il catedralei eparhiei respective. Uneori, abaterile clerului din le sufragane erau judecate tot la Mitropolie, urniți domni fanarioți (mai cu seamă Alexandru Moruzi, în omânească) se amestecau uneori în aceste atribuții care reve-e drept chiriarhilor, judecînd ei înșiși anumite abateri ului.

la începutul secolului al XIX-lea, instanța de judecată de la ■ eparhiale apare sub numele de «consistoriu», «dicasterie» castarie duhovnicească». Aceste instanțe au fost reorganizate hui Gavriil Bănulescu Bodoni, în 1808 în Moldova și în 1810 Românească, devenind acum instanțe permanente, cu personal anume instituit (arhimandriți, protopopi, ieromonahi și unul mulți logofeți mireni), fiind însărcinate cu judecarea proce-sericești propriu-zise și a celor matrimoniale.

spsele varia de la caz la caz. Abaterile mai grave (hirotonii ' ice, recăsătorire) erau pedepsite cu caterisirea, altele cu arest tisoare («opreală»), pe diferite termene, fie la centrele epar- i la unele mînăstiri (în Mitropolia Ungrpvlahiei, pjeoții vino- i închiși, de regulă, la Snagov, uneori la Cernica și Căldă- cu «bătaie la falangă» (mai ales pentru beție) etc. Cei cate- u trecuți în rîndul țăranilor și puși îndată la plata birului i se tundeau părul și barba, în satul lor, «spre pildă și altora»). era *regimul fiscal* al preoților munteni în secolul al XVIII-lea opului celui următor ?' Am arătat întrVun capitol anterior că în ?an Vodă Cantacuzino a scutit tagma preoțească de toate dă- vistierie. Deși a fost reînnoită de Nicolae și Ioan Mavrocorn- nii următori, scutirea n-a fost respectată de ceilalți domni Preoții din Oltenia, în timpul primilor ani ai ocupației aus- fost impuși la dări ca și ceilalți locuitori, dar în 1725, ad- a locală i-a scutit. S-a constatat însă că în acest fel se adu- pagube vistieriei, fapt pentru care, în anul următor au fost o dare de doi florini anual. în 1730 au fost din nou scutiți, • i locuitorii să plătească în locul lor.

Prin «constituția» dată Țării Românești de Constantin Mavrocordat, în 1741, se stabilea, între altele, și scutirea preoților de dări. Nici această scutire — ca de altfel și celelalte măsuri de organizare preconizate de el — n-au fost respectate de urmașii săi în domnie. O nouă scutire de dări a acordat Alexandru Ipsilanti (1774—1782). Fiecărui preot i s-a impus însă o contribuție anuală de trei taleri, din care jumătate erau pentru întreținerea școlilor, cealaltă jumătate pentru casa milelor (uneori se trimitea o parte din ei pentru întreținerea unor școli și mînăstiri grecești). Această obligație a rămas în seama preoților de mir pînă la Regulamentul organic, deși a crescut mereu (în 1815 era de 8 taleri, dar peste cîtiva ani a scăzut).

În Moldova, Nicolae Mavrocordat a acordat preoților o scutire generală de dări în 1715, măsură revocată la scurt timp de Grigorie II Ghica în prima domnie (1726—1733). După pilda tatălui său, Constantin Mavrocordat, la 30 mai 1734, a scutit din nou pe preoți de dări, socotind că «iaste lucru necuvios și mai vîrtos nedrept ca cinul preoțesc să fie supus dăjdiilor și supărați de mîna mirenilor». Scutirea lui a fost din nou revocată de Grigorie II Ghica, impunînd pe preoți la «dăjdii grele» pentru întreținerea școlilor. Dar același Constantin Mavrocordat, revenit în domnia Moldovei pentru a doua oară (1741—1743), a scutit iarăși pe preoți de dări, urmînd 'a fi impuși numai cei hirotoniți necanonici, precum și cei care nu știau carte. Aceasta a fost ultima scutire de dări acordată preoților din Moldova în secolul al XVIII-lea.

Din a treia domnie a lui Grigorie II Ghica (1747—1748), toți preoții și diaconii au fost impuși la o contribuție de un galben anual pentru întreținerea școlilor din Moldova (din ceea ce prisosea, urma să se dea 100 de lei pentru școlile grecești de la Sfîntul Mormînt, iar restul «să fie de chiverniseală copiilor străini și săraci, pentru îmbrăcăminte și hrana lor»). Timp de cîteva decenii școlile din Moldova au fost susținute numai din această contribuție a preoților.

În afară de aceste dări obișnuite pentru școli, preoții munteni și moldoveni erau impuși la felurite alte contribuții, mai ales în timpul războaielor ruso-turce. De pildă, în 1810, preoții și diaconii din Moldova au fost siliți să plătească 76.640 lei pentru întreținerea trupelor rușești de ocupație, iar cei din Muntenia 150.000 de taleri.

În ce privește dările pe averea personală, preoții aveau o situație mai bună, în comparație cu restul contribuabililor.

Dările către ierarhi. În afară de dările către vistieria domnească, preoții de mir aveau o serie de alte obligații către mitropoliți, episcopi și protopopi. Se plătea, de pildă, o taxă de hirotonie. În 1747, deci în timpul lui Neofit Cretanul, un candidat plătea la hirotonie 12 taleri,

anul următor taxa a fost urcată la 17 taleri. «Străinii ungureni», transilvănenii, plăteau numai 12. În a doua jumătate a secolului III-lea, taxa de hirotonie era mult mai mare. Alexandru Vodă și stabilea, în 1794, să se plătească 40 de taleri de hirotonia în-acon, iar cel care urma să fie ridicat tot atunci la treapta preo-*l* dea 50 de taleri pentru amîndouă hirotoniile (în cazul cînd nia întru preot se făcea mai tîrziu, mai plătea o dată 40 de ta-

jpă intrarea în cler, preoții și diaconii erau impuși la felurite Lxe către chiriarh și către protopop. Astfel, la înscăunarea unui itropolit toți preoții și diaconii plăteau darea sau «ploconul cîr-*"*ei din eparhiile Rîmnicului și Buzăului mai plăteau o dare a și la înscăunarea propriului **lor** chiriarh. Nu era o dare fixă, ci de la ierarh la ierarh. De pildă, Cosma Popescu a cerut cîte 14 lei alarea^ca episcop de Buzău și cîte 10 lei la instalarea ca mitropolit ;ă însă tuturor preoților din Muntenia). Dositei Filitti, la instalu-*l* în scaunul mitropolitan în 1793, a redus darea cîrjei de la ileri la 6,50 taleri, dar Nectarie, în 1813, a pretins cîte 13 taleri, ite două costande pentru cei care-i încasau.

afară de acestea, fiecare preot și diacon plătea o dare anuală hului său (mitropolit sau-episcop), numită «ploconul obișnuit»)loconul canonicesc». La începutul secolului al XVIII-lea acest era de o ughie (circa un galben).

hramul catedralei mitropolitane (Sfinții Împărați Constantin și sau al celor două catedrale episcopale (Sfîntul Nicolae la Rîm-Adormirea la Buzău), toți preoții și diaconii plăte*au «ploconul :ului». Sub Dositei Filitti era de doi taleri și jumătate, sub Necrei și jumătate.

eoții și diaconi de mir erau impuși apoi la așa-numita «dare a ului», plătită protopopului. În Țara Românească era cîte un proto-*•* fiecare «plai» (plasă). Deși această țdare era în tot cursul seco-[VIII de un zlot (sau 45 de creițari austrieci) pe an, totuși proto-ăceau multe abuzuri la încasarea ei. În 1815, unii luau cîte 12 încît mitropolitul Nectarie a fixat-o la 5 taleri, sumă foarte >e atunci. Ei mai încasau taxe pentru recomandarea la hiroton-*n*tru «cercetarea» bisericilor, pentru sfințiri de biserici etc. Aveau

cotă din dările pe care le strîngeau de la preoți și diaconi, ma ierarhului locului. Alte venituri ale protopopilor proveneau credincioși, fie din taxele pentru obținerea «peciului» sau răva-le cununie, fie din «gloabele» aplicate în caz de nerespectare a iilor moralei creștine (căsătorii între rude, răpiri de fete, **con-**

cubinaje, femei imorale). Tot protopopii pronunțau și sentințele de divorț, în numele chiriarhului lor.

Dări asemănătoare plăteau și preoții din Moldova : o taxă la hirotonie, darea cîrjei (cîte 4 lei, pe la mijlocul secolului XVIII), plocorul vlădicesc (uneori chiriarhii scuteau pe anumiți preoți de acesta), apoi darea pentru școli, de care am pomenit mai sus. Nu avem știri că s-ar fi plătit o «dare a praznicului», cum se obișnuia în Țara Românească.

Protopopii — cîte unul de «ținut» — aveau aceleași drepturi ca și cei din Țara Românească, pe care le-am menționat mai sus.

O situație bună aveau și «preoții domnești» din amîndouă țările, deci aceia care slujeau la bisericile Curții, la bisericile și mînăstirile ctitorite de domnii țării sau la bisericile din orașele-reședință ale județelor, în afară de faptul că nu plăteau nici o dare către vistierie (nici după averea personală) sau către chiriarh, mai primeau și felurite ajutoare din partea domnilor (de pildă, dreptul de a încasa vinăriciul din-tro anumită regiune), precum și o leafă sau «simbrie» din partea vistieriei domnești (în 1797, preoții de la biserica domnească din București aveau cîte 250 de taleri anual), diferite daruri la Paști și la alte sărbători (postavuri, încălțăminte, bani etc). De același favoruri se bucurau preoții și diaconii care slujeau la mînăstiri sau la catedralele episcopale și mitropolitane, socotiți tot «preoți domnești». În unele cazuri, chiar și unii preoți de țară primeau scutiri de toate dările — către vistierie și chiriarh — în urma intervenției vreunui mare boier, ctitor al bisericii din satul respectiv.

Preoțimea din Transilvania. Spre deosebire de frații lor din Țara Românească și Moldova, preoții români din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș au avut de înfruntat, în cursul acestui secol, urgia stăpînirii habsburgice și a misionarilor iezuiți care voiau să-i înstrăineze de credința strămoșească. Din rîndul preoților transilvăneni s-au ridicat acum marii luptători pentru apărarea Ortodoxiei : Moise Măcinic din Sibiel și Ioan (Ioaneș) din Galeș, morți în închisoarea de la Kufstein, Cosma din Deal, Nicolae Pop din Balomir, Ioan din Aciliu, Ioan Piuariu din Sadu, Ioan și Maniu din Poiana Sibiului, Ionaș și Oprea din Săliște, Avram din Cut, Ioan din Răchita, Stan din Glîmboaca, protopopul Eustatie Grid din Brașov și atîția alții. Această simplă înșirare de nume ne arată de ce credință puternică erau însuflețiți acești smeriți slujitori ai altarelor strămoșești de acum mai bine de două veacuri și ce pildă frumoasă de urmat puteau oferi păstorilor lor.

Jumarul preoților era destul de ridicat. Conscripția din anii 1761-2, făcută din ordinul generalului Bukow, a găsit numai în Transilvania 2250 de preoți uniți și 1365 de ortodocși. Numărul mare de uniți (la credincioși mai puțini : 25.223 familii, față de 128.635 ii ortodoxe) se explica prin favorturile de ordin material de care curau cei ce îmbrățișau uniația.

'regătirea preoților din Transilvania și celelalte ținuturi românești era tot atât de redusă ca și a celor din Muntenia și Moldavia. Ei se pregăteau pe lângă preoții mai vîrstnici și cu oarecare înură în mînaștirile și scriiturile de aici, pînă la distrugerea lor de generalul Bukow, cei din Brașov și Țara Bîrsei la școala de pe biserica Sfîntul Nicolae din Șchei, alții la mînaștirile de peste țară. De pildă preotul Ioan Piuariu din Sadu învățase la Cozia, alții ardeleni învățaseră la școala mînaștirii Colțea din București, la Lele de pe lângă Episcopiile Rîmnicului, Argeșului etc. Se cunosc și călugări din Moldova care copiau manuscrise liturgice în Transilvania și părțile învecinate în tot cursul secolului al XVIII-lea. N-ar dus ca unii dintre aceștia să fi pregătiti pentru preoție tineri din țară și în care ședeau mai mult timp. Acest lucru l-a putut face mai cunoscutul copist Vasile Sturze Moldoveanu, care a copiat peste țară manuscrise în diferite sate din județele Hunedoara, Bihor, Arad și Cluj, aproape trei decenii.

O catagrafie a eparhiei Timișoarei din anul 1758 ne arată că unii uniți de aici învățaseră carte la mînaștirile din Oltenia (Tismana și Izvoarele) și la cele din Banat, alții pe lângă preoți mai bătrîni sau chiar milii de laici.

În 1786, s-au înființat la Sibiu cursuri de pregătire a viitorilor uniți și învățători ortodocși, conduse de directorul școlilor din Transilvania, Dimitrie Eustatievici, urmat în 1796 de protopopul Radu Pea V din Brașov. În 1779, s-a înființat un «curs de normă» (pedagogic) iar în 1790 unul de teologie la Timișoara, conduse de Mihail Tinovici Roșu. Către sfîrșitul secolului XVIII și începutul celui următor, unii dintre viitorii preoți din Banat și părțile Aradului învățau în seminarul sîrb de la Carloviț (înființat în 1794) și la cursurile locale de la Vîrșeț, la care se preda și în românește, în ciuda pregătirii lor insuficiente, mulți preoți din Transilvania ărite învecinate erau copiiști de manuscrise, zugrăvi de biserici și icoane sau cu alte îndeltniciri cultural-artistice. Astfel, protopo-brașovean Radu Tempea II a scris *Istoria bisericii Sf. Nicolae din iii Brașovului*, între anii 1484—1742, care face trecerea de la cronica bisericească la istoria propriu-zisă, iar preotul Sava Popovici din

Rășinari copia, pe la sfârșitul secolului XVIII, numeroase lucrări teologice și istorice, rostea predici cu același conținut. Preotul bănățean Minai Popovici din Sînnicolaul Mare (jud. Timiș) făcea o călătorie la Locurile Sfinte și în Rusia, lăsînd și o descriere a celor văzute. «Versurile la morți», atît de răspîndite și azi în Transilvania, erau întocmite de preoți modești de la țară și chiar de cîntăreții bisericii, oameni fără multă învățătură.

Notăm și faptul că în cursul acestui secol se întîlnesc mulți preoți transilvani hirotoniți în Muntenia și Moldova sau plecați acolo să cumpere cărți de slujbă, veșminte sau icoane pe seama bisericilor Jor. Exista astfel o strînsă legătură sufletească cu cei de peste munți, care contribuia la întărirea ideii de unitate națională românească. Preoții ardeleni erau și acum singurii îndrumători ai poporului, în lipsa unor cîrmuitori politici. Fiind, în cele mai multe cazuri, singurii știutori de carte, ei erau adeseori învățătorii copiilor din satul lor. Neînțelegerile dintre credincioși, ca și abaterile de la rînduieelile obștești erau judecate de preoții satului, cu cîțiva țărani mai de frunte, de regulă duminica, după terminarea slujbei.

Starea materială a preoților ortodocși din Transilvania — ca slujitori ai unei Biserici tolerate — era foarte tristă. Ei plăteau aceleași contribuții către stat ca și restul locuitorilor, în timp ce preoții uniți erau scutiți — cîte unul în satele mai mici, cîte doi în cele mai mari. Abia în timpul lui Dionisie Novacovici au fost scutiți de «darea capului» (capitație). Mulți erau iobagi, ca și credincioșii. Existau însă și preoți liberi sau chiar trecuți în rîndul nobilimii (nemeși).

Toți preoții ortodocși erau obligați să plătească o dare episcopilor sîrbi de la Sibiu, numită «dajdie vlădicească». Plăteau apoi alte taxe la hirotonie (în Țara Românească, la Sibiu, sau la episcopii sîrbi de la Arad, Timișoara și Buda), taxă pentru singhelie (cartea de preoție). Erau obligați apoi să achite numeroase taxe protopopului : o piele de vulpe la instalarea în parohie, o «dajdie» anuală de 3 florini, apoi numeroase daruri în natură.

Își întrețineau familia din pămîntul proprietate personală, din pămîntul bisericii (sesia parohială) — dacă era — și din feluritele ofrande de la credincioși, numite «stole» sau «venituri stolare». Uneori acestea au fost reglementate de autoritatea bisericească sau de stat, pentru a se împiedica orice abuzuri. De pildă, în 1783 autoritățile de stat au stabilit ca pe viitor să funcționeze un preot ortodox la 130 de familii (mai tîrziu, unul la 125), doi la 250 și trei la mai multe. Tot atunci s-au stabilit și obligațiile în natură ale credincioșilor față de preoți. Reamintim că tot în 1783 s-a impus o taxă anuală de doi cru-

și jumătate de fiecare familie ortodoxă, numită «sidoxie», pentru ginerea Episcopiei de la Sibiu și a Consistoriului ei. La 23 septembrie 1784, sub episcopul Ghedeon Nichitici, s-a fixat numita «Normă, adică rânduiala veniturilor patrahirului» (tipărită același an, la Sibiu), cu indicarea exactă a taxelor pentru orice >ă. Cunoaștem anumite angajamente sau contracte făcute între ții și credincioșii unui sat (numiți, în Transilvania, «poporeni») la irea în parohie, cu indicarea veniturilor lor stolare. Desigur, aceste ide ale credincioșilor nu erau suficiente pentru întreținerea preo-; și a familiei lui, dacă ne gândim că satele ardelenesti, în genere, mici (majoritatea sub 130 de familii), că în unele existau mai mulți ții, iar în altele, o parte din credincioși trecuseră la uniație. Din aceste motive principalul mijloc de trai pentru preotul or-x era tot gospodăria sa țărănească, în care muncea el și familia. Se mai păstrează pe alocuri case țărănești, care serveau odinioară drept case parohiale. Îmbrăcămintea preoților de sate era aceeași i a "țăranilor români, cu deosebirea că purtau barbă și plete. Pro-pii purtau reverenzi, după modelul sârbesc de la Carloviț. De o situație materială mai bună se bucurau preoții de la biseri-fintul Nicolae din Șcheii Brașovului. Mulți aveau turme mari de entru care primeau adeseori dreptul de pășunat și scutire de oie-in partea domnilor Țării Românești. Existau aici adevărate «di-i» preoțești cum au fost cei șase preoți — din tată în. fiu — Radu 3ea, aproape toți cărturari de seamă.

Spre deosebire de preoții ortodocși, cei uniți av^au o situație mai bună. Deși prin diploma întâi leopoldină din 16 februarie apoi prin a doua, din 19 martie 1701, se acordau preoților uniți fransilvania toate scutirile și privilegiile de care se bucurau preo->mano-catolici, aceste promisiuni au rămas fără urmări. Numeroa-memorii înaintate, de episcopul Inochentie Micu fie Curții din a, fie guvernului și dietei Transilvaniei pentru îmbunătățirea stă-ateriale a preoților săi, de asemenea, au rămas fără rezultat. Abia septembrie 1743, împărăteasa Măria Tereza a dispus ca preoții să primească pământ (porțiuni canonice) și cereale din partea ncioșilor.

3upă lungi amânări, guvernul Transilvaniei a trimis comisari prin iile unite, să dea pământ preoților, dar prea puțini au fost cei s-au învrednicit de această «milă» împărătească (de pildă, în dis-il Făgăraș și în scaunele săsești n-au primit nimic). Unora din cei au primit pământ pînă acum, le-a fost luat cu forța mai târziu, de

către «domnii de pământ». Pentru pământul proprietate personală — ■ moștenit sau cumpărat — nu plăteau nici o dare către stat.

În 1748, printr-o circulară a guvernului se prevedea ca acolo unde preoții nu aveau «porții canonice» să primească o plată în natură din partea credincioșilor.

În 1754 s-ă introdus un nou regim fiscal pentru preoții uniți. De acum înainte erau scutite de dări numai «porțiunile canonice», pentru cel mult trei preoți într-un sat, ceilalți fiind obligați să plătescă. De asemenea, erau impuse la dare proprietățile personale. Dat fiind însă numărul mare de preoți uniți, prea puțini s-au mai putut bucura de scutiri. Iată, deci, că uniția, despre care mulți preoți crezuseră că le va aduce o ușurare a stării materiale, n-a folosit la nimic (în 1765, autoritățile habsburgice au interzis fiilor de iobagi să urmeze cursurile celor două seminarii din Blaj).

Preoții uniți plăteau apoi felurite taxe către episcopii de la Blaj : la hirotonie, o dare anuală de un florin (numită «dajdie», «porție vlădicească» sau «catedralic»), o taxă pentru «notarul» (notărașul) și logofătul Episcopiei. Satele plăteau Episcopiei — pînă la Petru Pavel Aron — anumite daruri în natură (cereale, cunoscute sub numele de «pominoace»).

Ca și preoții ortodocși, primeau felurite ofrande de la credincioși (stole), pentru slujbele făcute, și o plată anuală în natură. Le încasau însă cu mare greutate, din pricina atitudinii ostile pe care o aveau credincioșii față de ei.

Protopopii — ortodocși și uniți — se bucurau de drepturi foarte mari și de o situație materială mulțumitoare. «Puterile» și «cădintele» lor sînt cunoscute din *Istoria bisericească* a • lui Petru Maior. Între altele, erau îndatorați să cerceteze pe preoți și pe credincioșii protopopiatului pe care-l conduceau. Cu acest prilej, trebuiau să inspecteze bisericile, să constate dacă preoții respectă învățăturile dogmatice, liturgice și canonice ale Bisericii. Cu aceste ocazii, trebuiau să împărtășească credincioșilor cunoștințe religioase, să se intereseze de viața lor religios-morală, de felul cum își îndeplinesc îndatoririle către Biserică. O altă îndatorire a protopopilor era aceea de «a cerca viața și petrecerea preoților, adecă de nu sînt înjurători sau sfadnici sau bătaci (= bătăuși *n.n.*) sau bețivi» și a «canoni» pe cei vinovați de asemenea abateri. Ei erau aceia care dădeau recomandare de hirotonie și făceau instalarea preoților în parohie.

Protopopii judecau și «cauzele cele de căsătorie», adică dădeau «cărți de cununie», fără de care nici un preot nu putea oficia taina nunții, oprindu-se astfel căsătoriile în grade de rudenie sau prin răpiri

ete. Divorțurile («deschilnirile») le pronunța tot protopopul, asistat și de un «asesor» (care alcătuiau așa-numitul «scaun protopopesc»). Pe lângă taxele și daniile pe care le primeau de la preoți și pe cele «venite» din propria lor parohie, protopopii primeau și daniile latură din partea parohiilor. Ca și în celelalte două țări românești, protopopii încasau «gloabe» pentru constatarea unor cazuri de imoralitate în rândul credincioșilor (răpiri de fete, cununii în grade aproape de rudenie), pentru acordarea de dispense de cununie și pentru lămurirea divorțurilor.

În *Banat*, preoții ortodocși români aveau obligații către fisc și față de episcopii sârbi de la Timișoara sau de la Caransebeș-Vîrșeț. În administrația Banatului i-a fost scutit de dări și robote, dar peste Dieta Ungariei a restrâns scutirea numai la sesiile parohiale. Episcopii le plăteau taxe pentru hirotonie, singhelie, o dare anuală și plocon la hram (satul plătea episcopului o dare anuală numită niță, câte 5 cruceri de casă). Prin așa-numitul «Regulament iliric» anul 1770, toți preoții din părțile «ungurene» (Banat, Arad, Bihor) erau supuși proprietarilor de pământ și comitatelor. Dacă murea un preot fără urinași, bunurile câștigate ca preot le lua episcopul, iar cele luate de hirotonie moșierul. Preoții plăteau o dare anuală episcopului, câte 30 cruceri de parohian. Veniturile episcopilor au fost foarte mici, putând să încaseze o sumă anuală de la fiecare sat, cu aproape ca Curții din Viena, 9 galbeni pentru sfințirea bisericii, 3 galbeni pentru antimis. Taxele de vizite canonice și pentru «pecuriile» de cununie au fost desființate.

Preoții din *Arad* au fost scutiți de comitat de toate dările și sârbi și sârbi le iobăgești, în 1746, când li s-au stabilit și veniturile : bir anual și rîu sau porumb, zile de clacă pentru lucrarea sesiei parohiale, lemne și oc, la care se adăugau ofrandele obișnuite pentru fiecare slujbă. Starea preoțimii din *Bihor*, supusă multor nedreptăți din partea ierarhilor locului, este înfățișată cu atîncă tristețe într-o scrisoare adresată Ioan din Husasăul de Criș, adresată episcopului Isaia Șonovici, în 1734 : «In afară de dări, sîntem întocmai ca țărani, și sticle și sticle din care să trăim avem foarte puține, sesia bisericească la arătură de două mierțe (ferdele) și fînaț de două care... și încă aici să dau și dijme ,• dacă n-aș roboti, cum mi-aș hrăni soția și patru copii ? Nu știu încotro să alerg mai degrabă : la biserică să fac rugă-mi și slujbe poporului, la cîmp să-mi câștig pîinea sau la robota inilor să slujesc cu slăbănogul meu trup ?».

În cursul secolului al XVIII-lea, preoțimea transilvană a luat foarte puțin, în mai multe rînduri/ la *luptele poporului pentru eliberare națio-*

nală și dreptate socială. De pildă, la 4 august 1717, preotul Lupu Șandru din Boișa Maramureșului, în fruntea țăranilor din satele învecinate, a nimicit — în Strîmtura Borșii — o oaste de tătari care prădase Maramureșul, eliberînd cîteva mii de robi din mîinile lor.

în răscoala țăranilor din Banat din 1738—1739, au participat și cîteva preoți, care au fost apoi uciși și sfîșiați în furci (preotul Damaschin Brenca din Comorîște, preotul din Topolovăț și alții).

Răscoala lui *Soironie de la Cioara* n-a avut numai un caracter bisericesc, ci și unul social, căci el cerea, între altele, «alungarea uniației și iobăgiei din țară».

O participare masivă a preoților se înregistrează în răscoala condusă de *Horea, Cloșca și Crișan* în toamna anului 1784. Este adevărat că episcopii Ghedeon Nichitici de la Sibiu și Petru Petrovici de la Arad au lucrat — din dispoziția autorităților — pentru stăvilire, îndemnînd pe țăranii răsculați la supunere. Dar ei, fiind străini de neamul nostru, de aspirațiile și nevoile lui, instalați în scaunele episcopale abia cu cîteva luni înainte de izbucnirea răscoalei, nu puteau cunoaște adevăratele cauze care au dus la ridicarea țărnimii. La fel au făcut și unii protopopi și preoți, în dorința de a evita vărsările de sînge și represiunile autorităților de stat. Aproape 80 de preoți au fost alături de răsculați. Astfel, în a treia călătorie a lui Horea la Viena a fost însoțit de preotul *Dumitru din Certege* (jud. Alba), închis după 1782. Cu ocazia înscrierilor pentru regimentele de grăniceri («cătane»), în vara anului 1784, preoții au avut un rol însemnat. La adunarea ținută în satul Mesteacăn-Hunedoara, sub conducerea lui Crișan, cînd țăranii au hotărît să pornească spre Alba Iulia pentru a se înscrie ca grăniceri, preotul satului, *Ianăș Cazan*, a făcut rugăciuni pentru izbînda celor hotărîte acolo.

După începerea răscoalei, între cei ce au îndemnat pe țăranii iobagi să se ridice împotriva nobililor asupritori, se numărau și preoții : *Constantin Turciu zis Costan din Crișcior,* care a ridicat la luptă țărnimea din Zarand, *Avram din Uibărești*, care îndemna pe răsculați să atace pe nobilii din' Ribița, *Dănilă din Crișcior*, în casa căruia nobilii trebuiau să aducă răspuns la un ultimatum al lui Horea, *Gheorghe din București*, *Zaharia din Bretea Mureșană*, *Mihai din Gelmar* (toate localitățile menționate sînt în jud. Hunedoara), *Gheorghită Nicula* din Albac, unul din căpitaniii lui Horea, *Ioan Hagi Crișănuț din Bistra*, unul din oamenii săi de încredere, *Ioan Cocan* din Pîclișa, care a dus tratative cu un colonel austriac, în numele răsculaților, cerînd înlăturarea iobăgiei și distrugerea nobilimii, *Gavriil Sular* din Mogoș, care mergea în fruntea răsculaților (căruia Cloșca

sat prin testament o sumă de bani pentru a-i face pomenirea), *Iancu din Lupșa, Ilie din Galda, Petru zis Rotogol* din Abrud, L botezat foarte mulți nobili și oameni înstăriți în «legea româ-i», întrucât răsculații credeau că în acest fel se înlăturau deo- sociale și naționale (toate localitățile sînt în jud. Alba),

din *Pintic-Cluj*, care îndemna la răscoală pe țărani din părțile ui, *Gheorghe din Bedeleu-Cluj, Ioan din Lehecen-Bihor* și alții. l *Nicolae Rațiu din Alba Iulia-Maieri* a scris testamentele lui și Cloșca, i-a spovedit și împărtășit înainte de firoasa lor re cu roata (sub îndrumarea acestuia s-a ridicat, în 1783, bise- î hramul Bunavestire din Alba Iulia).

oroape toți aceștia au fost închiși, anchetați sau alungați din i după înăbușirea răscoalei. Numeroși alți preoți au fost întem- anchetați, maltratați sau uciși, chiar și în regiunile care n-au aprinse de focul răscoalei. între cei condamnați cu decapitarea nara și preotul Costan din Crișcior. *Ioan Crișănuț* din Bistra a mdamnat la moarte, dar împăratul Iosif II i-a schimbat pedeapsa ani de închisoare. Așadar, preoții români au fost alături de iții lor în lupta acestora pentru înlăturarea exploatării și pentru i mai bună. .

Concluzii. *Rezultă că în cursul secolului al XVIII-lea, preo-;a românească de pretutinden i a dus o viață grea, plină de lipsuri u multe asupriri din partea domnilor fanarioți în „Țara Româ-ică și Moldova, precum și din partea autorităților habsburgice marii nohlimi în Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, astă viață grea, cu nimic deosebită de a păstorișilor, a făcut pe Hi să se identifice întru totul cu năzuințele acestora și să sprijine a lor de eliberare socială și națională. în chip deosebit trebuie iniat faptul că în această perioadă s-au ridicat din rîndul preo- de mir transilvăneni, cîțiva mari apărători ai Ortodoxiei, care irimit cununa muceniciei.*

BIBLIOGRAFIE

v o a r e. THEODOR CODRESCU, *Uricariul*, voi. I—XXV, (26 voi.), Iași, p⁵! V. A. URECHIA, *Istoria românilor... după documente inedite...*, 13 voi., i, 1891—1902; N. IORGA, *Studii și documente cu privire la istoria româ- .*¹ voi., București, 1901—1916; CONSTANTIN TOMESCU, *Știri catagrafice rica Moldovei la 1809*, în *Arhivele Basarabiei*, III, 1931, nr. 2, p. 73—90 și 174—205; CORNELIU ISTRATI, *Statistici ecclesiastice efectuate In Moldova i 1808 și 1812*, în *AIIAI*, XXV, 1988, p. 331—355. ttru Transilvania să se vadă și: ILARION PUȘCARIU, *Documente pentru istorie*, voi. I, Sibiu, 1889, XVI + 400 p. ; STERIE STINGHE, *Documente e la trecutul românilor din Șchei*, 5 voi., Brașov, 1901—1906; RADU TEM-

PEA, *Istoria slintei beserici a Scheilor Braşovului*, ed. Sterie Stinghe, Braşov, 1899, VI + 220 p. și ed. Oct. Schiau și Livia Bot, Bucureşti, 1969, 225 p.

Lucrări: D. FURTUNĂ, *Preoțimea românească în secolul al XVIII-lea. Starea ei culturală și materială*, Văleni de Munte, 1915, 263 p.; C. BOBULESCU, *Fețe bisericești în războaie, răzvrățiri și revoluții*, Chişinău, 1930, VI + 118 p.; G. I. BREABĂN, *Starea culturală și morală a preoțimii din Muntenia și epoca fanariotă*, Cernăuți, 1935, 19 p.; SIMEON RELI, *Originea și evoluția istorică a costumului preoțesc la români*, în «Candela», an. XLVI, 1935, p. 71—116 (și extras); ȘTEFAN BERÉCHET, *Dreptul vechilor noștri ierarhi la judecarea mirenilor*, în BOR, an. LVI, 1938, nr. 11—12, p. 741—761 (și extras, 23 p.); NICULAE M. POPESCU, *Preoți de mir adormiți în Domnul*, Bucureşti, 1942, 224 p.; ȘTEFAN LUPȘA, *Clerici români meșteșugari*, în «S.T.», an. II, 1950, nr. 7—8, p. 395—426; NICULAE ȘER-BĂNESCU, *Atitudinea preoțimii față de dreptele năzuințe ale poporului*, în «BOR», an. LXXXV, 1957, nr. 3—4, p. 220—242; ION IONAȘCU, *Despre județele Olt și Argeș în catagraia din anii 1773—1774 de la Moscova*, în «MO», an. X, 1958, nr. 3—4, p. 243—292; MIRCEA PACURARIU, *Dicasteria și consistoriul Mitropoliei Ungro-vlahiei*, în «BOR», an. LXXVII, 1959, nr. 7—10, p. 961—979; IOAN COVERCĂ, *Protopopii în trecutul Bisericii Ortodoxe Române*, în «GB», an. XXI, 1962, nr. 7—8, p. 756—778; STELIAN MARINESCU, *Competența și atribuțiile juridice ale clericilor în secolele al XVI-lea al XVIII-lea*, în «BOR», an. LXXXVIII, 1970, nr. 7—8, p. 796—811; N. ȘTOICESCU, *Regimul fiscal al preoților din Țara Românească și Moldova până la Regulamentul Organic*, în «BOR», an. LXXXIX, 1971, nr. 3—4, p. 335—354; GHEORGHE CRONȚ, *Instanțele de judecată ale Bisericii din țările române în secolele XIV—XVIII*, în «MMS», an. LII, 1976, nr. 5—6, p. 338—359.

SIMEON RELI, *Viața religioasă și morală românească în sec. XVIII și XIX după scriitorii străini*, Cernăuți, 1935, 17 p.; IOAN SPIRU, *Biserica și satul românesc*, în «BOR», an. XCVII, 1979, nr. 3—4, p. 511—525.

Pentru preoțimea din Transilvania să se vadă și lucrările: NICOLAE IORGA,, *Sate și preoți din Ardeal*, Bucureşti, 1902, 349 p.; EMILIAN CIORAN, *O familie de preoți în Rășinari, 1740—1879*, în «RT», an. VI, 1912, nr. 4—5, p. 124—130; ȘTEFAN METEȘ, *Lămuriri noi privitoare la revoluția lui Horia*, Sibiu, 1933, 62 p. (participarea preoțimii); CANDID C. MUȘLEA, *O dinastie de preoți și protopopi Radu Tempea. Șase generații de preoți și protopopi din aceeași familie*, Braşov, 1939, 117 p.; CANDID C. MUȘLEA, *Istoria bisericii Si. Nicolae din Șcheii Braşovului*, 2 voi., Braşov, 1943—1946, 427 + 455 p.; D. PRODAN, *Răscoala lui Horea*, voi. I—II, Bucureşti, 1979, 602 + 766 p. (ed. II, Bucureşti, 1984, 622 + 774 p.).

LXXII

LITERAȚURA TEOLOGICĂ ÎN ȚĂRILE ROMÂNE ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA

upă perioada de maximă activitate culturală din secolul al ea, mai ales din timpul lui Constantin Brîncoveanu, în secolul III-lea se înregistrează oarecari progrese sub raport cultural-ic. Vom prezenta succint principalele aspecte privind viața ilă din țările românești.

jpști de manuscrise teologice. în perioada de care ne ocupăm, culat mii de manuscrise românești cu felurite lucrări teologice, Ies opere patristice. S-au făcut traduceri din Sfinții Vasile cel Ioan Gură de Aur, Efrem Șirul, Isaac Șirul, Ioan Scărarul, ! Mărturisitorul, Teodor Studitul, Ioan Damasqfciiin, Sirneon Teolog, din Comentariile lui Teofilact al Ohridei la cărțile Scripturi, din învățăturile marilor asceți, din Sfinții Simeon alonicului și Grigorie Palama, din teologii mai noi : Ilie Miniati, ar Theotochis, apoi din Nil de la Sorska, Sfântul Dimitrie al ului și alții. La acestea se adaugă copii de cronici și alte lutorice, de cărți populare etc. în Transilvania — mai ales în ile din vestul României de azi — au fost copiate o seamă și liturgice, lucru explicabil dacă ne' gîndim la greutatea procu-3r din Țara Românească și Moldova. Așa se face că în Bihor irut acum adevărate «școli» de copiere a manuscriselor litur-i limba română. Copiștii acestora erau mai ales călugări — atît narile mănăstiri cît și de la unele schituri —, preoți de mir și mireni.

n numărul sutelor de copiști din acest secol (numai în Biblio-cademiei se păstrează manuscrise de la aproape 400 de copiști), i doar numele unora care au desfășurat o activitate mai bogată, a Românească, notăm pe *preotul Stanciu.* de la biserica Toți

Sfinții din București (diferite cronici românești, apoi din comentariile lui Teofilact al Ohridei ș.a.), *proegumenul Ilarion* de la Bistrița (din Efrem Șirul, Teodor Studitul, Simeon al Tesalonicului), *arhimandritul-egumen Ghenadie* de la Cozia și alții.

În deceniile șase-șapte a desfășurat o prodigioasă activitate de copist și miniaturist preotul *Fior*, «dascăl slovenesc» la școala bisericii Sf. Gheorghe Vechi din București, care a realizat o copie după cunoscuta lucrare iconografică a lui Antim Ivireanul *Chipurile Vechiului și Noului Testament*, a copiat câteva *Psalttyi cu tîlc* și o serie de alt lucrări teologice și istorice.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și la începutul celui următor, consemnăm pe *Gtigore Rîmniceanu*, viitorul episcop de Argeș, monahul *Rafail de ia Hurezi*, cunoscutul «diortositor» al cărților tipărite la Rîmnicea (cu aproximativ 15 manuscrise), ieromonahii *Chirii* și *Iachint* de la Cernica, *Acachie* de la Căldărușani, monahul *Teoii* (cu 27 manuscrise) — fără să știm din ce mînăstire era —, ieromonahul *Ioachim Bărbătescu* de la Bistrița (fost preotul Ioan din Bărbătești-Vîlcea), *arhimandritul Nicodim Grecianu* care a tradus câteva lucrări moralizatoare din grecește în primii ani ai secolului al XIX-lea și alții.

Între copiii moldoveni, o activitate rodnică au desfășurat călugării *Sava ieromonahul* de la Mitropolie (venit de la Secu), care a copiat mai multe Letopisețe moldovenești în primele trei decenii al secolului, *Cosma de la Neamț* (prima jumătate a secolului) și *Teoian de la Secu*, ieroschimonahul *Ioan de la Rișca*, schimonahia *Migdonia*, schimonahia *Singlitichia* de la Agapia, toți către sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor. Tot în Moldova a activat arhimandritul ardelean *Eustatie Popovici* din Abrud, așezat în schiturile Brătești-Pășcani și Măgura Ocnei, unde a copiat aproape zece manuscrise liturgice sau teologice (*Leasvi[.a Sfîntului Ioan Scararul, Desco-perirea Sfîntei Liturghii ș.a.]*).

În vestul Transilvaniei, cel mai de seamă copist al vremii a fost moldoveanul *Vasile Sturze*. Aproximativ 30 de ani — în ultimul deceniu al secolului al XVII-lea și primele, două ale celui următor — *Vasile Sturze* a zăbovit în mai multe sate din județele Hunedoara, Arad și Timiș, dar mai mult în Bihor, copiind peste 20 de manuscrise românești, îndeosebi cărți de slujbă (*Cele șapte Taine*, după cartea lui Varlaam, în mai multe exemplare, *Liturghiere*, *Ceasloave*, *Octoihuri Molitvelnice*, *Minele* etc). O activitate tot așa de intensă au desfășurat și popa *Flore*, *Pavel Muncăcianul*, *Ioan Muncăcianul*, *Gavriil din Maramureș*, *Alexandru Rîmniceanu*, *Simion din Seghiște*, *Ioan din Hăl*

iu ș.a., care au copiat mai multe manuscrise liturgice pentru parohiorene, în prima jumătate a secolului al XVIII-lea.

Pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, consemnăm pe logofătul *Ma-
/oileanu*, așezat în «schitul» de la Drăguș-Făgăraș, apoi în două
(*Vieți de sfinți*, «pilde filosofești», texte «apocrife»), • un ieromo-
Ambrozie de la schitul Bucium (un manuscris cu *Vieți de sfinți*),
ălii *Ioan Duma* și nepotul său *Radu Duma* din Brașov, în o doua
itate a secolului, care au copiat felurite manuscrise cu lucrări teo-
e, istorice și literare. I[^]e la sfârșitul secolului al XVIII-lea și înce-
[celui de al XIX-lea, preotul *Sava Popovici* din Rășinari a copiat
multe lucrări teologice și istorice (*Mărgăritarele Sf. Ioan Gură
ur* etc.)r iar în 1792 a rostit o predică în care vorbea despre ori-
i poporului român și continuitatea sa în Dacia. La aceștia se adau-
imeroși alți copiiști proveniți din rîndurile clerului rural.

Taducători. în cadrul «școlii» de traducători formați sub îndrumarea
(ului Paisie merită să fie reținute cîteva nume. Ieromonahul *Ma-
(se pare un transilvănean), cu studii la Academia domnească
iucurești, a însoțit pe Paisie la Athos și la Dragomirna, iar după
a trecut în slujba Mitropoliei din București ca «dascăl al Evan-
îi», probabil încredințat cu pregătirea candidaților la preoție și
ea de predici. Pe lîngă *Omiliile Sfîntului Macarie Egipteanul*, pe
le-a tipărit în 1775, au rămas de la el o serie de lucrări în manu-
ca : *Viețile sfinților* după Sf. Dimitrie al Rostovului (se păs-
i 6 volume), traduceri din Teodoret al Cirului (comentarii la
>lele pauline ș.a.), din Sf. Ioan Scărarul, Vieți de sfinți și altele.
ătuit și trei lucrări originale : o *Gramatică românească* (1772), un
Îi slavo-român cu circa 20.000 de cuvinte și cu aproape 800 de
78), o *Bucoavnă sau Bucherņiță* (1779).*

n alt călugăr paisian, ieromonahul *Ilarion*, un muntean cu stu-
Academia domnească din București, a însoțit pe Paisie la Dra-
na, Secu și Neamț, mînăstiri în car 4 a desfășurat o remarcabilă
ate ca traducător și «dascăl de limbă elinească». A făcut tradu-
in Sfinții Vasile cel Mare, Grigorie Teologul, Maxim Mărturisii-
ava Thalasia și alții. Cea mai importantă este traducerea *Hexai-
ului* Sfîntului Vasile cel Mare, însoțit de un lung comentariu
al, cu peste 500 de note (peste 200 de pagini), pregătit pentru
Acest comentariu cuprinde primul tratat de cosmografie în lim-
aâna.

rodiacônul *Șteian* de la Neamț, alt ucenic al lui Paisie, a tradus
jia Sfîntului Dimitrie al Rostovului (Iași, 1803) și *Viețile Sfinți-
eamț* 1807—1815), în 12 volume, după același Dimitrie.

Arătam într-un alt capitol că spre sfârșitul secolului al XVIII-lea printre personalitățile mișcării iluministe de la noi se numără și câțiva ierarhi munteni și moldoveni. Chesarie al Râmnicului, de pildă, cunoștea *Enciclopedia franceză*, inițiată și redactată de Diderot, iar Leon Gheucă, Iacob Stamati și Gherasim Clipa încurajau traducerea și difuzarea unor opere din literatura moral-filosofică iluministă, ori se numărau ei înșiși printre traducători. De pildă, la îndemnul lui Leon Gheucă s-au făcut traduceri din Francois Fenelon (*Aventurile lui Telemac*), din opera *Teatrul politic* al lui Ambrosius Marlianus, din *Cugetările* suedezului Gabriel Thureson Oxenstiern, *Istoria etiopicească* a lui Heliodor și altele.

Episcopul Amfilohie al Hotinului cunoștea cultura și arta italiene a făcut călătorii la Roma —■ se pare două —, a tradus și prelucrat manuale școlare din italienește.

În felul acesta, spiritul nou, iluminist, își făcea drum și în rîndurile cărturarilor români de la sfârșitul veacului al XVIII-lea și începutul celui următor.

Un reprezentat de seamă al iluminismului în Moldova a fost ur arhimandrit cu numele *Gherasim*, care a tradus *Istoria craiului Sieziei Carol 12*, a lui Voltaire, după textul ediției princeps din 1731. După versiune greacă a tradus opera *El criticon*, roman cu caracter filosofic și moral-educativ al spaniolului Baltasar Graciany Morales ; părți dir traducere s-au tipărit la Iași, în 1794, sub titlul *Critil* și *Andronius* iar restul a circulat în manuscris. Prin 1793 a făcut prima traducere românească (din limba franceză) a unui roman picaresc, *Viața domnului Heruvim de la Ronda*, apoi *Bacalaureatul de Salamanca* de francezul Alain Rene Lesage, iar prin 1795 a tradus *Istoria Americii*, în două volume, după lucrarea în 6 volume a francezului Andre d'Orville

În deceniul al doilea al secolului al XIX-lea, arhimandritul *Lazăi Leon Asachi*, tatăl lui Gheorghe, marele cărturar de mai târziu, a făcu¹ o serie de traduceri, îndeosebi din limba franceză rămase în manuscris : *Jucăria norocului sau istorisirea pentru prințipul Menșcicov* (tipărită la Iași în 1816, după cartea lui P. J. B. Nougaret), *Noaptele*, opera de căpetenie a poetului englez Edward Young sub titlul complet *Plîngerea sau gîndurile cele de noapte pentru viață, moarte și nemu. rire*, tradusă din rusește), *Bordeiul indienesc* al francezului Berdardir de Saint-Pierre, *Logica* abatelui francez Etienne Bonnot de Condillac o traducere din *Epictet* («*Scriere pentru stoiceasca iilosofie și pentru viața lui Epictit*»), *Istoria Bisericii*, pentru seminarii, după Filaret Drodov, mitropolitul Moscovei, o *Tilcuire a Sfintei Liturghii*, probabi

din grecește, diferite povestiri — traduse sau prelucrate, stea se adaugă 48 de predici originale (la duminici, sărbători, lîntări, ocazionale), care îl așază în rîndul marilor cuvîntători ;ști de la noi.

tori de lucrări istorice. în Transilvania au activat cîțiva preoți ri, ale căror lucrări au rămas în manuscris. De pildă, preotul *empea II* din Brașov (1691—1742), al doilea din cei șase preoți ^ași nume de la biserica Sfîntul Nicolae din Șchei, a alcătuit *sfîntei beserici a Șcheilor Brașovului*, cu date din viața comu-românești de aici între anii 1484—1742. Vorbește despre 44 de ie la această biserică, de zidirea și refacerile ei, de numeroa-nii primite din partea domnilor de peste munți, despre dezbi-ii în 1701, despre luptele brașovenilor pentru apărarea drep-lințe. își întemeiază expunerea nu numai pe tradiția locală, ci ocumentele istorice păstrate în arhiva bisericii, încît lucrarea trecerea de la cronică la istoria propriu-zisă. călugăr de la mînăstirea Prislop, ieromonahul *Efrem*, a alcă-ronică rimată sub titlul *Plîngerea sfîntei mănăstiri a Silvașuluf ului*), scrisa în urma distrugerii mînăstirii din ordinul genera-ikow. Probabil a fost scrisă unde se va fi refugiat autorul — ic.

Banat, protopopul Mehadiiei *Nicolae Stoica de Hațeg* (1751—scris mai multe manuale didactice, cronici (în limbile română, a și sîrbă), între care și *Cronica Banatului*, rămase în manuscris. 3 lucrări istorico-teologice, rămase inedite, au fost scrise în a și Țara Românească. Astfel, arhimandritul *Vartolomei Mo-de la Putna* (c. 1720—c. 1780), bun cunoscător al limbii ruse gur al celei slavone), a lăsat numeroase traduceri, dar și lu-'iginale, cu care a îmbogățit literatura noastră teologică și Dintre traduceri sale din ruseștș amintim : . *Apaftegmata uvinte filosofești*, *Proloagele* (viețile sfinților), pe lunile sep—mai, *Leastvița Sfîntului Ioan «Scârieșul»*, *învățatura prea 'ui părintelui nostru Dorotei*, *învățatura dulce sau livada in-Viața prea cuviosului Macarie Egipteanul*, *Catihisis in scurt învățatura copiilor celor mici* după mitropolitul Platon, slujbe ie sfinți, cuvîntări etc.

radus și cîteva lucrări profane, între care : *Ithica ieropolitica*, ■ *lui Esop*, un *Letopiseț de la zidirea lumii*, un *Calendar mare mi* etc. Le acestea se adaugă lucrările originale, de istorie, și *Istoria pentru sfînta mănăstire Putna*, *Domnia lui Ștefan voe-*

vod cel Viteaz ctitorul sfintei mănăstiri Voronețului și a altor multe mănăstiri și biserici, Arătare pentru Ștefan Tomșa voievod, ctitorul sfintei mănăstiri Soleai, Letopisețul Țării Moldovei (compilație după Grigore Ureche, Miron și Nicolae Costin, Ion Neculce), *Condici de documente* ale mănăstirilor Putna, Solea, Voroneț, Humor ș.a.

înseamnă că arhimandritul Vartolomei Măzăreanu a fost o figură reprezentativă a monahismului românesc, care a adus un aport prețios la îmbogățirea literaturii noastre teologice și istorice cu felurite traduceri și lucrări originale.

Arhimandritul Vartolomei, ca și mitropolitul Iacob Putneanu, au fost promotorii unui adevărat curent cultural în mănăstirea Putna, vădit prin mulțimea traducerilor făcute în acest timp. Intre traducătorii și copiştii de acum se numără : *Evloghie monahul*, «dascălul slovenesc», care a tradus *Viețile Sfinților, ieroschimonahul Natan* și alții.

în Țara Românească, a desfășurat o activitate asemănătoare, la Râmnic, București și Craiova, *Dionisie Ecclesiarhul* (c. 1750—1820), apreciat caligraf, traducător și cronicar. A tradus din slavonește și a transcris mii de documente, în 25 de «condici», între care ale Episcopiei Râmnicului (3 voi.), Mitropoliei din București (2 voi.), Mitropoliei din Tîrgoviște (2 voi.), ale unor mănăstiri din Oltenia. A alcătuit peste 20 de «pomelnice ctitoricești» ale unor mănăstiri, schituri și biserici de mir din Oltenia, cu interesante date istorice. Opera sa principală — cu caracter istoric și memorialistic — este *Cronograful Țării Românești*, pentru perioada 1764—1815, scris în ultimii ani ai vieții.

O mențiune specială trebuie să facem asupra protosinghelului *Naum Rîmniceanu* (1764—1838), de la care au rămas mai multe manuscrise — în grecește și românește — cu lucrări teologice, istorice și literare, fie originale, fie traduse sau prelucrate. între ele amintim : un *Poemation*, în versuri grecești, despre originea românilor, un *Cronograf* grecesc în proză despre evenimentele petrecute în Țara Românească între anii 1768—1810, *Istoricul Zaveriei în Valahia*, în grecește și *Adunarea hronologiei domnilor țării noastre*, cu un lung cuvînt înainte, în care vorbește despre originea noastră romană și despre continuitatea noastră în Dacia. A tradus în românește *Istoria bisericească* a mitropolitului Meletie al Atenei. A copiat, de asemenea, câteva manuscrise de lucrări teologice.

Lucrări teologice tipărite. După perioada de maximă activitate tipografică din timpul domniei lui Constantin Brîncoveanu, în cursul epocii fanariote merita să na rețină atenția doar tipografiile de la București și Râmnic, care au funcționat fără întrerupere ș

arat o activitate apreciabilă. Tipografiile de la Buzău, Iași, înființate la Rădăuți și cea particulară a lui Duca Sotiriovici, rziu a lui Mihai Strilbițchi de la Iași, au funcționat pentru ;curte de timp, tipărind un număr redus de cărți.

ansilvania, Biserica Ortodoxă nu mai avea nici o tipografie. 2 slujbă ortodoxă au apărut în tipografia lui Laurențiu ;i a lui Ștefan Novacovici din Viena, în cea «crăiască» din Bu- ui Petru și Ioan Barth din Sibiu. Biserica unită a izbutit să-și o tipografie la Blaj, pe la mijlocul .secolului al XVIII-lea, Lcționat fără întrerupere aproape două veacuri.

irul lucrărilor teologice — originale sau traduse — a fost redus, accentul punându-se pe cărțile de slujbă bisericească sște (sînt vrednice de reamintit, în această privință, străda- copilor de Rîmnic, îndeosebi ale lui Chesarie și Filaret).

tipărit cîteva traduceri din Sfinții Părinți și scriitori post- : *întrebările bogoslovești ale Sî. Atanasie cel Mare* (Bucu- 1), *Mărgăritarele Sî. Ioan Gură de Aur* (București, 1746, după 1691 a lui Radu și Șerban Greceanu), *Voroavă de întrebări suri a Sî. Simion al Tesalonicului* (București, 1765), *Omiliile ■ie Egipteanul* (București, 1775), traduse de ieromonahul Ma- rintele Cuviosului Dorotei (Rîmnic, 1784), *Cuvintele Sf. Teodor Rîmnic*, 1784), amîndouă după traduceri mai vechi, «îndrep- îpiscopul Filaret al Rîmnicului ș.a. Din teologii gredî moderni us *Cazanile lui Ilie Miniati* (București, 1742), iar la începutu- ului XIX traduceri după *Chiriadromionul* arhiepiscopului Theotochis. De altfel, în .prima jumătate a secolului XIX, e din grecește — din literatura patristică, postpatristică și — au cunoscut un avînt deosebit, datorită , strădaniilor mi- >r Veniamin Costachi al Moldovei și Grigorie Dascălul al îânești. Le vom înfățișa în alt loc.

:oldova s-au tradus cîteva lucrări teologice din rusește : *în- creștinească a lui Platon al Moscovei* (Iași, 1790, românește 5), *Gramatica theologhicească* a aceluiași mitropolit, prelu- episcopul Amfilohie Hotiniul (Iași, 1795), sub formă de în- răspunsuri și cu împărțirea obișnuită, după cele trei virtuți , *Apologia* (Iași, 1803) și *Viețile Sfinților* (12 voi. Neamț 15), amîndouă traduse de un ierodiacon Ștefan, după Sfîntul al Rostovului ș.a.

tai multe rînduri s-a retipărit *Cazania*, avînd la bază ediția tului Varlaam din 1643, la București (1732 sub titlul de Chi-

riacodromion, 1765 și 1768) -și Rîmnic (1748 și 1792). S-au retipărit, de asemenea, *Mărturisirea ortodoxă* a lui Petru Movilă (București, 1745) și mai multe cărți cu un conținut moralizator (de Iacob Putneanul și alții).

În Transilvania și Banat consemnăm următoarele cărți : *Prea scurtă arătare pentru Dumnezeu...* a lui Teoțian Procopovici, după o versiune sîrbă (Viena, 1784) și *învățături creștinești* (Viena, 1785), — tradusă din grecește —, amîndouă tipărite «cu osîrdia și cheltuiala» preotului ortodox Constantin Șuboni din Timișoara, *Preoția sau îndreptarea preoților*, tălmăcită din «limba slovenească» și greacă de dascălul Radu Duma din Brașov (Sibiu, ed. II, 1789), *Desvoaltele și tîlcuiturile Evangheliei a duminicilor, a sărbătorilor și a oareșcăroră zile, spre trebuința cateheților și a dascălilor neuniți* (Sibiu, 1790) și *Sinopsis adecă cuprindere în scurt a Bibliei* (Sibiu, 1791), amîndouă de Dimitrie Eustatievici, directorul școlilor ortodoxe românești din Transilvania (fiul preotului Eustatie Grid din Brașov), *Adunarea Cazanilor* (3 volume, Viena, 1793), *Altavita sufletească* (Sibiu, 1803) ș.a.

Dintre cărturarii mireni care au scris lucrări teologice pomenim pe medicul oculist *Ioan Piuariu Molnar* (1749—1815), fiul cunoscutului apărător al Ortodoxiei, protopopul Ioan Piuariu din Sadu, autorul primului manual de Omiletică în românește, tipărit sub titlul: *Retorică adecă învățătura și întocmirea frumoasei cuvîntări* (Buda, 1798). Doctorul Piuariu a ajutat pe episcopul Iosif al Argeșului să retipărească *Mineiele* de la Rîmnic la Buda, în 1804—1805, în două serii, una pentru Țara Românească, alta pentru Transilvania și Banat.

Lucrări teologice și istorice în Biserica unită. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în noua tiparniță a Episcopiei unite de la Blaj au apărut cîteva lucrări teologice (pe lîngă numeroase cărți de slujbă). Între acestea consemnăm : *Păstoriceasca datorie* (1759), o lucrare pastorală, *Păstorească poslanie sau dogmatica învățătură a Besericii Răsăritului cătră cuvîntătoarea turmă...* (1760), *Teologia Dogmatică pentru învățătura clerului celui tînăr...* a profesorului Dimitrie Caian «cel tînăr» (3 voi. 1804—1811) etc, lucrări care nu se îndepărtau cu nimic de învățătura Bisericii Ortodoxe.

Numeroase lucrări teologice au fost scrise de cunoscuții reprezentanți ai iluminismului transilvănean. Gheorghe Șincai (1754—1816) a întocmit o singură lucrare teologică —• cu caracter didactic — *Catehismul cel mare cu întrebări și răspunsuri* (Blaj, 1783, apoi alte ediții, pînă pe la mijlocul secolului trecut). În prefață arăta că a scris despre «toate dogmele și încheiturile credinții cei adevărate, toate

e creștinești și toate obiceiurile Bisericii Răsăritului». A o serie de manuale didactice : *ABC sau Bucoavnă* (1783), *către aritmetică* (1785) ș.a.

anarml *Samuil* Mi cu (1745—1806) a lăsat o moștenire lit-
gică mult mai bogată. La Viena a tipărit o *Carte de rugă-
tru evlavia omului creștin* (Viena, 1779, cu litere latine) și
Lri în latinește : *Disertatio canonica de matrimonio juxta disci-
aecae Orientalis Ecclesiae* (Dizertație canonică despre căsă-
i obiceiul Bisericii Ortodoxe, 1781) și *Disertatio de jejuniis
Jrientalis Ecclesiae* (Dizertație despre posturile Bisericii Or-
?82 și trad. rom., Buda 1828). La Blaj a tipărit o carte de pre-
tlul : *Propovedanie sau învățături la îngropăciunea oameni-
(Blaj, 1784, ed. II, Sibiu, 1842), un Acatist și rugăciuni* (Sibiu
5va lucrări de teologie sistematică : *Teologia moralicească
sJavia* (2 voi. Blaj, 1796), *Teologie dogmatică și moralicească
line preste tot* (1801), apoi șapte lucrări despre cele șapte
;care cu titlul *Teologie dogmatică și moralicească despre
801—1802*).

Derioada șederii sale la Blaj, au rămas și câteva manuscrise
:eri din Sfinții Părinți răsăriteni : *Cuvântări ale St. Vasile cel
ivântări și Cartea despre preoție a Si. Ioan .Gurd de Aur, Ca-
Sf. Chirii al Ierusalimului, Cartea despre fugă a Sf. Grigorie
n%, Viața și scrierile Părinților apostolici*, apoi tracjuceri din rem
Șirul, Atanasie Sinaitul, Andrei Criteanul, Ioan Scara-
Damaschin, Teodor Studitul și alții. A tradus și cartea *Urma-
iristos* a lui Thomas a Kempis, tipărită numai după moartea

ipoi câteva lucrări dogmatice și canonice originale, tot în mariu-
arte despre descoperirea cea dumnezeiască, *De datoriile
călugărești, Carte despre căsătorie, Canoanele săboarelor a
nea și a celor nameasnice și ale Sfinților Părinți, cele primite
ca Răsăritului, Cuvântări bisericesti sau predice*. Tot în manu-
ramas și câteva lucrări de istorie bisericescă: *Cunoștință
a istoriei bisericesti, Istoria bisericescă pe scurt, Istoria împă-
intre Biserica Răsăritului și a Apusului*. A tradus o parte din
bisericescă a abatelui catolic francez Claude Fleury (1640—
unul din reprezentanții de seamă ai galicanismului —, tipărită
3 volume, care expunea faptele petrecute pînă în anul 1414.
Micu a tradus numai 12 cărți, în cinci volume, cuprinzînd is-
sericii creștine pînă la mijlocul secolului IV. Volumul IV
din
din
. sa *Istoria, lucrurile si mtimplările românilor* era intitulat îs-

toria bisericească a Episcopiei românești din Ardeal. Trebuie, subliniat faptul că în întreaga sa concepție teologică, Samuil Micu merge pe linia tradiției ortodoxe, ridicându-se împotriva încercărilor de catolicizare ale episcopului Ioan Bob de la Blaj.

Cea mai însemnată operă tipărită acum este *Biblia* din 1795, la traducerea căreia a ostenit tot Samuil Micu, pe atunci ieromonah în mănăstirea Sfânta Treime din Blaj (tipărirea a început încă din 1 noiembrie 1793). În prefața semnată de el, arăta că această nouă ediție - integrală a Sfintei Scripturi se datora faptului că cea de la București din 1688 era o traducere necorespunzătoare, cu multe cuvinte greu de înțeles, cât și pentru că a devenit o carte foarte rară. Este adevărat că episcopul Petru Pavel Aron a făcut o nouă traducere, dar fără să-i dea o formă definitivă. După moarte, unele fragmente din traducerea lui s-au pierdut. Dar Samuil Micu n-a folosit traducerea lui Aron, voind «ca stilul și așezarea graiului întru aceeași Biblie să nu fie osibit, puin-du-se unele din acea tîlmăcire (a lui Aron, n.n.), altele dintru a altuia», ci a socotit «ca toată Biblia, de unul cu asemenea stil și așezare a graiului să se tîlmăcească». Drept aceea, el a «îndreptat graiul» Bibliei de la 1688, dar o bună parte din Vechiul Testament — «mai mult de nou, de pre cel elinesc a celor șapte zeci de dascăli (Septuaginta n.n.), l-am tîlmăcit». Noua ediție cuprindea și unele note explicative (glose), locurile paralele, scurte rezumate la fiecare capitol, precum și considerații introductive (isagogice) pentru fiecare carte. Ea a fost folosită de edițiile de mai târziu ale Bibliei românești : Petersburg (1819), Buzău (1,854—1856)-și Sibiu (1856—1858).

O activitate teologică remarcabilă a desfășurat și *Petru Maior* (c. 1756—1821). În perioada cât a funcționat ca profesor în Blaj a scris opera canonico-istorică — rămasă în manuscris — intitulată *Proca-nonul*, în care combătea primatul papal, pretinsa infailibilitate a papei («nesmîntnicia») și dorința acestuia de stăpînire universală, susținînd învățătura ortodoxă despre puterea bisericească și despre infailibilitatea Bisericii. În altă lucrare rămasă în manuscris, *Protopapadichia adică puterea, drepturile sau privilegioanele protopopilor celor românești în Ardeal*, Petru Maior cerea respectarea drepturilor protopopilor români în conducerea bisericească, pledînd pentru reintroducerea sinodalității în Biserica unită (soborul mare și soborul mic), împotriva absolutismului ierarhic introdus de episcopul Ioan Bob.

În cursul celor 24 de ani de păstorire ca protopop și paroh în Reghin, Petru Maior a desfășurat o însemnată activitate omiletică. Predicile sale au fost tipărite la Buda în trei volume : *Propovedanii la îngropăciunea oamenilor morți* (1809, cu 40 de predici și 11 «iertă-

), *Didahii, adică învățături pentru creșterea fiilor* — ia îngropă-i pruncilor morți (1809, cu 15 cuvântări) și *Prediche sau învățături te duminicile și sărbătorile anului* (1810, în trei părți, cu 63 de :i). Prin acestea s-a făcut, în Transilvania, trecerea de la cazanie idica propriu-zisă, rostită liber. Deși erau prelucrate după iezui-ilian Paul Segneri, predicile lui Maior erau adaptate la realită-in Transilvania, fiind, în același timp, în conformitate cu învă- și tradițiile Bisericii Ortodoxe, ca și în celelalte lucrări (de nu cita nici un teolog apusean, ci numai pe Părinții bisericești rimele veacuri creștine). De aceea, predicile sale au fost solici- u numai de preoții uniți, ci și de cei ortodocși, otăm și faptul că Petru Maior este autorul primei istorii a Bise-■omânești de pretutindenii care a văzut lumina tiparului (a lui scrisă înaintea lui, a rămas în manuscris). A apărut sub titlul *î Besericei românilor, atit acestor dincoace, cit și a celor din-ie Dunăre* (Buda, 1813). în partea întâia Maior se ocupa de creș-a românilor, iar ia partea a doua de episcopiile românești, mai :ele din Transilvania. Deși era unit, Petru Maior se arată ca un : obiectiv, înfățișând adevăratele sentimente ale clerului și cre- ișilor față de uniație și înfierind încercările de catolicizare ale)pilor Ioan Patachi și Ioan Bob, dar mai ales ale teologilor iezuiți. tă dar că, în lucrările lor teologice, acești reprezentanți ai ilu- nului transilvănean au mers pe linia învățăturilor «și tradițiilor 5xe, deși aparțineau Bisericii unite.

:olile Bisericii. în acest secol,, întâlnim tot mai multe știri în le- i cu școlile înființate pe lângă centrele eparhiale și pe lângă di- mînăstiri și biserici parohiale. în afară de școlile întreținute de 'le eparhiale la București, Râmnic, Buzău, Argeș, Iași, Roman, iți, Huși, au funcționat o seamă de școli mai vechi, ori s-au în- : altele, pe lângă mînăstiri și biserici parohiale — mai ales în —, întreținute de mînăstirile și parohiile respective. Așa au fost : ; de la mînăstirile Sf. Gheorghe Vechi (atestată încă din secolul Cpltea (înființată prin 1703—1707, odată cu spitalul), Toți Sfin- ntim), Văcărești, de la bisericile Domnița Bălașa și Batiste, toate curești, școala de la Pătroaia, înființată de mitropolitul Neofit iul, de la biserica Sf. Dumitru din Craiova, de la biserica dom- ă și schitul Buliga din Pitești, de la bisericile Sfântul Sava, Sfîn- icolae, Sfânta Vineri și mînăstirea Barnovschi din Iași etc. Cu- 5m și numele unor dascăli ai acestor școli care aparțineau cle- «popa» Fior de la școala de la Sfântul Gheorghe Vechi din Bu-

curești, Iosif ieromonahul și Evloghie de la școala slavonească din Iași și alții.

Am amintit în alt loc de cursurile de pregătire a preoților organizate de Constantin Mavrocordat pe lângă centrele eparhiale din Moldova, în 1741, de «școala duhovnicească» de la Putna (1774), de «școala cliricească» de la Sf. Ilie din Suceava (1786), de școlile de pe lângă biserica Sfântul Dumitru (1764) și mînastirea Obedeanu (1775), ambeje în Craiova și de la mînastirea Antim din București (1797).

Pe seama acestor școli s-au tipărit o serie de manuale didactice, cum au fost *Bucoavnele* lui Grigorie Socoteanu (Rîmnic, 1749) și Iacob Putneanu (Iași, 1755) ș.a. în 1795 învățatul episcop Amfilohie Hotiniul a tipărit la Iași două manuale didactice. Primul se intitula «*De obște Geograie pe limba moldovenească, scoasă de pe Geografia lui Buftier*». Această carte — cu 230 pagini — este mai mult o prelucrare după Geografia universală a lui Claude (it. Claudio) Buffier (1661—1737, — călugăr iezuit francez, născut în Polonia, stabilit la Paris, scriitor, filozof și teolog). Lucrarea s-a tradus după o versiune italiană. Amfilohie a adus însă și cîteva elemente noi, și anume o însemnare despre domniile Moldovei, începînd de la Dragoș Vodă pînă în 1795, apoi un capitol «despre Moldova», prelucrat dintr-o geografie publicată la Timavia în 1704. Geografia episcopului Amfilohie continuă drumul deschis de D. Cantemir cu *Descrierea Moldovei*. Ea era folosită încă în manuscris, în școala duhovnicească de la Putna, după cum aflăm dintr-un certificat de absolvire a cursurilor acesteia, din anul 1778. De ea s-au folosit și alți alcătuitori de manuale didactice (de pildă Nicola Nicolau, care a tipărit o *Geografie* la Buda (2 voi., 1814—1815).

în sfîrșit, în decembrie 1795, ieșea de sub tipar cartea intitulată *Elemente aritmetice...*, cu 168 pagini, în 18 capitole, sub formă de dialog între dascăl și elev. Era o prelucrare după Aritmetica italianului Alessandro Conți, tipărită în 1730. în cuprinsul cărții sînt introduse și cîteva unități de măsură folosite numai de români, iar printre modalitățile de numărare amintește și «răbușul».

în manuscris a rămas de la el o «*Gramatică de la învățatura fizicii, scoasă de pe limba italienească pre limba moldovenească*» (1796). Manuscrisul are patru părți : 1. «somologhie» (un fel de anatomie) ; 2. «cosmologhie, care cuprinde o vedere de obște pentru toată lumea mai întîi, pentru soare, pentru lună, pentru planete, pentru comete au steli cu coadă, pentru stelile statornice au întărite» ; 3. «aerolo^hie și mai întîi pentru atmosfera ori pentru aer, pentru vînturi, pentru meteore, pentru ivirile cerești» ; 4. «gheologhie». în predoslovia mânu-

lui se pot citi și aceste cuvinte : «cel ce nu are iubire și dragoste i către patria sa, pentru țara și pământul și limba în care s-a t, păcatu este ca și cel ce trece cinstea părinților săi», n alt manuscris atribuit lui Amfilohie era intitulat : «*A toată lu-ălătorie sau înștiințare de lume cea vechi și ce noi*, adică istorie ite pământurile ce sunt pînă acum știute la 4 părți alo lumii, date Lba franțuzească de abatele I. Beleport. S-au tălmăcit pe limba ;că în Sanct Petersburg la leat 1780, s-au scos pe româneasca la leat 1785... în Iași».

[enționăm că în manualele sale întâlnim o serie de termeni noi, fici, din care unii au rămas pînă azi : aritmetică, cfadrat, cifră, ;er, glob, horografie, orizont, perpendicular, sferic, est, sud ș.a. i Transilvania, pe lîngă vechea școală românească de la biserica l Nicolae din Șcheii Brașovului, care, avea ca dascăli cărturari amă (cum au fost Ioan și Radu Duma), funcționau o seamă de coli românești pe lîngă mînăstiri (Prislop, Rîmeț, Sîmbăta de Sus, a, Șinca Veche, Hodoș-Bodroy, Moisei etc), în care se preda scri- ititul, aritmetica, muzica bisericească. în secolul de care ne ocu- s-a înființat o școală elementară («de obște») pe lîngă mînăstirea Treime din Blaj, condusă de dascălul Constantin Dimitrievici, ar din Aricești—Romanai (1754). în ultimele decenii ale secolu- XVIII-lea, s-au înființat cîteva sute de școli «poporale» în paro- românești din Transilvania, Banat, Bihor și Maramuș, puse sub narea Episcopiiilor de la Sibiu, Blaj, Timișoara, Caransebeș—Vîr- Arad, care numeau în fruntea lor un «director». stfel, școlile primare unite din Ardeal au avut timp de 12 ani ca or pe Gheorghe Șincai (1782—1794), care a reușit să înființeze pe 300 de școli. Cele ortodoxe din Transilvania au fost conduse, Siv, de Dimitrie Eustatievici (1786—1795), protopopul Radu Tem- (1796—1808), preotul Gheorghe Haines (1808—1812) și protopo- toise Fulea (1814—1838), care au înființat aproape 300 de școli re ortodoxe (în 1843 numărul lor era de 298). în Banat, între di- ii școlilor ortodoxe românești s-a numărat Constantin Diacono- oga (1831—1850) și alții.

cești directori, ca și alți cărturari români, au publicat felurite ile didactice pe seama elevilor sau chiar a învățătorilor. De pil- imitrie Eustatievici a scris *prima Gramatică românească* în 1757, rămas în manuscris, Gheorghe Șincai a tipărit : *Abecedarul, Ca- nul mare, îndreptare către aritmetică*, toate în mai multe ediții, Tempea V o *Gramatică românească* (Sibiu, 1797), C. Diaconovici

I.oga *Ortografia sau dreapta scrisoare* (Buda, 1818) și *Gramatica românească* (Buda, 1822), fără să mai vorbim de numeroasele *Abecedare*, cunoscute atunci sub numele de *Bucoavne* sau *Bucvare*. Unii dintre dascălii acestor școli erau preoți, dar cei mai mulți erau «diecii», sau «cantorii» parohiilor respective (în mai multe sate din Transilvania dntărețul este numit și azi «diac»).

în acest secol s-au înființat primele cursuri de pregătire a viitorilor preoți. În 1786 s-a deschis la Sibiu un curs pentru pregătirea viitorilor preoți și învățători, condus de Dimitrie Eustatievici, iar mai târziu de protopopii Radu Tempea V și Gheorghe Haines. Ca manuale se foloseau *Preoția sau îndreptarea preoților* (1789), *Desvoaltele și tâlcuiturile Evanghelii a duminecilor, a sărbătorilor și a oareșcăroră zile spre trebuința cateheților și a dascălilor neuniți* (1790), ambele Ici Sibiu.

În 1766, protopopul Petrovici al Hisiașului (jud. Timiș) a înființat cursuri de «preparandie» (pedagogie) pe lângă protopopiat. Cîteva ani mai târziu, în 1779, dascălul Mihail Martinovici Roșu din Jadani (azi Cornești—Timiș) a deschis un «curs de normă» (pedagogie), de cîteva luni, la Timișoara. În 1790, același Mihail Roșu a deschis un curs de teologie la Timișoara, care a funcționat pînă în 1794.

Biserica unită a înființat un seminar teologic sau «școală de preoție» la Blaj, odată cu școala «de obște» și cea «a limbilor și științelor» (gimnaziul), în 1754. Primii profesori ai seminarului au fost ieromonahii Silvaestru Caliani, Atanasie Rednic, viitorul episcop, apoi Gherontie Cotorea.

Concluzii, în ciuda condițiilor grele prin care au trecut trei țări românești în secolul al XVII-lea, s-au tipărit totuși cîteva cărți teologice. De asemenea, au circulat sute de manuscrise cu traduceri din Sfinții Părinți și scriitori postpatristici sau din teologii moderni greci și ruși. Unii din preoții cărturari ai timpului aveau alte preocupări : istorice, lingvistice, literare. Tot în acest secol s-au deschis o serie de școli românești, precum și primele cursuri de pregătire a viitorilor preoți.

BIBLIOGRAFIE

Lucrări generale. N. IORGA, *Contribuții la istoria literaturii române >^^h veacul al XVIIU-lea și al XIX-lea. Scriitorii bisericești*, «An. Acad. Rom. Mei"-Sect. Lit.», s. II, XXVIII, București, 1906, p. 183—240; D. POPOVICI, *La literații^ roumaine à l'epoque des lumieres*, Sibiu, 1945, VII 4- 516 p.; (a se vedea i^l : D. POPOVICI, *Stud/i literare, I. Literatura română în epoca «luminilor»*. Cluj, 1972, 522 p.); ALEXANDRU DUȚU, *Coordonate ale culturii românești în secolul XV^l" (1700—1821)*, București, 1968, 398 p.; MARIO RUFFINI, *Aspetti della cultura* ^h

sa ortodossa romana medievale (secoli XIV—XVIII), Roma—Milano, 1980, 250 p. ;
. *Contribuții transilvănene la teologia ortodoxă*, Sibiu, 1988, 408 p.

Lucrările teologice ale iluminiștilor transilvăneni. IOAN LAN, *Biblia de la Blaj*, în «Cultura Creștină», Blaj, an. IV, 1914, nr. 5, p. 133—141, 6, p. 176—182 și nr. 7, p. 197—202; GHEORGHE MOISESCU, *Samuil Micu în. 150 de ani de la moartea sa*, în «BOR», LXXIV, 1956, nr. 10—11, p. 1057—7; NICOLAE MLADIN, *Samuil Micu Clain teologul*, Sibiu, 1957, 143 p.; IOAN •4EA, *Scrieri patristice traduse de Samuil Micu Clain*, în «BOR», an. XCIV, 1976, 9—12, p. 985—993; MIRCEA PĂCURARIU, *150 de ani de la moartea lui Gheorșincai*, în «BOR», an. LXXXV, 1967, nr. 1—2, p. 95—114.

GRIGORIE MARCU, *Procanonul lui Petru Maior*, ediția II, îngrijită de..., Sibiu, I, XXIV + 154 p.; GRIGORIE T. MARCU, *Lupta lui Petru Maior împotriva papa-ii. Însemnări în legătură cu actualitatea Procanonului său*, în «Ortodoxia», IV, 1952, nr. 3—4, p. 488—515; ALEXANDRU ARMĂND MUNTEANU, *Opera mică a lui Petru Maior*, în «BOR», an. LXXVIII, 1960, nr. 9—10, p. 791—816; TEL RADU, *Opera omiletică a lui Petru Maior*, în «ST», an. XIX, 1967, nr. 9—10, 56—673,- D. STĂNILOAE, *Comemorarea a 150 de ani de la moartea lui Petru u*, în «BOR», an. LXXXIX, 1971, nr. 1—2, p. 174—186; MIRCEA PĂCURARIU, *iiderații asupra Istoriei bisericești a lui Petru Maior*, în «MA», an. XVI, 1971, 5—6, p. 386—408; MIRCEA PĂCURARIU, *Un precursor al Reîntregim Bisericii doxe Române din Transilvania : Petru Maior*, în «MB», an. XXI, 1971, nr. 10—12, 34—549; MĂRIA PROTASE, *Petru Maior: un ctitor de conștiințe*, București, 413 p. (cu o bogată bibliografie).

Alte lucrări scrise în Transilvania. STERIE STINGHE, *Istoria iricei Șcheilor Brașovului* (manuscript de la Radu Tempea), Brașov, 1899, VII + + 7 + 15 p.; RADU TEMPEA, *Istoria slintei beserici a Șcheilor Brașovului*. s îngrijită, studiu introductiv, indice de nume, glosar, note de Octavian Schiau via Bot, București, 1969, 225 p. Pentru preoții Tempea să se vadă: CAN-C. MUȘLEA, *O dinastie de preoți și protopopi Radu Tempea. Șase generații eoți și protopopi din aceiași iamilie*, Brașov, 1939, 117 p.

G. ISTRATE, *Gramatica lui Radu Tempea*, în «Analele Univ. Al.I. Cuza, Iași, e Sociale», VI, 1960, p. 17—34; DUMITRU BELU, *Cea dinții Omiletică în limba ia («Retorica* de la 1798)*, în «MA», an. VIII, 1963, nr. 9—10, p. 709—737. GHENADIE ENĂCEANU, *Uniația sau legea a treia. Întrebări și răspunsuri i legea a treia ce s-au izvodit adică unia în Ţara Ardealului*, în «B.O.R.», 'II, 1883, p. 496—515; EMILIAN CIORAN, *O familie de preoți în Rășinari - 1879)*, în «R.T.», an. VI, 1912, nr. 4—5, p. 124—130; IOAN LUPAȘ, *Chestiu-riginii și continuității românilor într-o predică de la 1792*, în voi. *Studii, con-; și comunicări istorice, I*, București, 1928, p. 375—388; TEODOR BODOGAE, » *cunoștințele teologice ale preoților noștri de acum 200 de ani. Semniicația manuscris din 1765*, Sibiu, 1944, LXX + 70 p. (Extras din «Anuarul XX al miei teologice Andreiane», Sibiu, 1944, p. 177—306).

L m f i l o h i e a l H o t i n u l u i . A L . . PAPADOPOL-CALIMACH, *Amlilohie tul*, în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, III, voi. V, fasc. II, sști 1885, p. 319—330; ARSENIE STADNIȚSI, *Amlilohie episcop al Hotinului, S.I.A.B.*, voi. XV, 1922, p. 41—56; ȘTEFAN BERECHET, *Activitatea literară a oului de Hotin Amlilohie*, în «B.O.R.», an. XLIII, 1925, nr. 12, p. 734—737; SĂCHESCU, *Aritmetica vlădicii Amlilohie*, în «B.O.R.», an. XLIV, 1926, nr. 1, - 23; CLAUDIU ISOPESCU, *// vescovo Amlilohie Hotiniul e l'Italia*, Roma, i6 p. (extras din *l'Europa Orientale*, fasc. IX—X, 1933; retipărit în volumul și: *Saggi romeno-italo-ispatici*, Roma, 1943, p. 27—56); DINA CĂPLESCU, *oria terminologiei aritmetice românești*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan cu prilejul rii a 70 de ani*, București, 1958, p. 155—157; N. A. URSŪ, *Formarea termino-jeografice în limba română, în același volum*, p. 871—876.

. A. URECHIA, *Arhimandritul Vartolomei Măzăreanu*, în «An. Acad. Rom. Sect. Ist.», s. II, t. X (1887—1888), p. 183—233; DIMITRIE DAN, *Arhiman-Vartolomei Măzăreanu. Schiță biografică și bibliografică, cu mai multe anexe*, . Acad. Rom. Mem. Sect. Lit.», t. XXXIII, 1910—1911, p. 243—347.

ANTONIE PLĂMĂDEALĂ, *Lazăr Leon Asachi în cultura română*, Sibiu, 1981, 524 p.; N^o *intorțării despre viața Bisericii noastre strămoșești în secolele XVIII—XIX*, în «M.M.S.», an. LXIII, nr. 1, 1987, p. 113—120 (cîteva nume de cărturari).

Dionisie Eclesiarhul, *Cronograful Țării Românești de la 1764 p'nt la 1815, scris de...*, în *Tesaur de monumente istorice*, tom. II, București, 1863, p. 159—236; *Cronograful Țării Românești*, ed. C. Nicolăescu-Plopșor, Rm. Vilcea, 1934, XIX + 215 p.; ION DONAT, *Dionisie Eclesiarhul. Constatări și observații noi, u «Arhivele Olteniei»*, nr. 74—76, 1937, p. 286—301 (și extras); ION VÎRTOSU, *Dați noi despre Dioiisie Eclesiarhul*, în «B.O.R.», an. LV, 1937, nr. 5—6, p. 328—349; OCTAVIUN PAUN, *Dionisie Eclesiarhul. Cronograful Țării Românești*, în «Analele Universității Parhon-Filologie», VIII, 1959, p. 159—165; D. BALAȘA, *Contribuții cronicarului Dionisie Eclesiarhul la îmbogățirea Molitvelnicului românesc*, în «BOR» an. LXXXVI, 1968, nr. 1—2, p. 209—221; D. BALAȘA, *Cronicarul Dionisie Eclesiar hui*, în «M.O.», an. XXXIV, 1982, nr. 1—3, p. 89—112 și nr. 7—9, 1982, p. 559—58; (cu bogată bibliografie); RADU CONSTANTINESCU, *Dionisie din Pietrari, mini-atuist și caligraf*, București, Meridiane, 1982, 67 p. + XL planșe; A. VERESS *Tipografia românească la Buda*, în rev. *Boabe de grîu*, an. III, 12, 1932, p. 593—612; IOAN GEORGESCU, *Tipografia Seminarului din Blaj*, în *Boabe de grîu*, an. V, 1934 nr. 1, p. 1—31.

Naum Rîmnic e a n u . CONSTANTIN ERBICEANU, *Cronicarii greci car au scris despre români în epoca fanariotă. Textul grecesc și traducerea românească*, București, 1888, LXXII + 361 p. (lucrările sale scrise în limba greacă, cu traducerea în românește); CONSTANTIN ERBICEANU, *Viata și activitatea literară protosinghelului Naum Rîmnic e a n u*, București, 1900, 97 p. (Acad. Rom. Discursur: de recepție, XXII); ȘT. BEZDECHI, *Protosinghelul Naum Rîmnic e a n u despre originea neamului și a limbii noastre*, în rev. «Transilvania», Sibiu, an. LXXIV, 1943 nr. 3—4, p. 231—237; ȘT. BEZDECHI, *Cronica inedită de la Blaj a protosinghelulu. Naum Rîmnic e a n u*, partea I. Text însoțit de un studiu introductiv, Cluj-Sibiu, 1944, 107 p.; G. CĂLINESCU, *Naum Rîmnic e a n u*, în «S.C.I.L.F.», 1960, p. 22—33; SEBAS-TIAN BARBU BUCUR, *Naum Rîmnic e a n u*, în «Studii de Muzicologie», voi. IX București, 1973, p. 149—192.

Manuscrise slave. P. P. PANAITESCU, *Manuscrise slave din Biblioteca Academiei R.S.R., București*, 1959, XX + 406 p.; PAUL MIHAIL și ZAMFIRA MIHAIL, *Manuscrise slave în colecții din Moldova, în Romanoslavica*, XIX, 1979 p. 33—76.

Manuscrise românești. D. FECIORU, *Manuscrisele de la Neamț. Traduceri din Sfinții Părinți și din scriitorii bisericești*, în «S.T.», "an. IV, nr. 7—8, 1952, p. 459—487; D. FECIORU, *Catalogul manuscriselor românești din Biblioteca Patriarhiei Române*, în «S.T.», -an. XI, 1959, nr. 5—6, pînă la an. XVI, 1965, nr. 9—10; G. STREMPPEL, *Copiști de manuscrise românești p'mă la 1800*, voi. I, București, 1959, XLIII + 351 p.; GAB'RIEL STREMPPEL, *Catalogul manuscriselor românești*, (3 voi.), București, 1978—1987, 431 + 503 p...+ 494 p.

Copiști din Transilvania și Banat. VIRGIL MOLIN, *Copiști moldoveni în Banat la începutul secolului al XVI-lea*, în «M.B.», an. XIV, 1964, nr. 4—6, p. 210—221; ATANASIE POPA, *Cărturar bihorean din secolul al XVII-lea : Vasile Sturze Moldoveanul*, în «M.M.S.», an. XLII, 1966, nr. 1—2, p. 54—69; ATANASIE POPA, *Copiști moldoveni în Transilvania în secolele XVII și XVIII*, în «M.M.S.», an. XLV, 1969, nr. 7—9, p. 458—467; MARIN MĂLIŢĂ, *Manuscrise liturgice din Bihor*, în «B.O.R.», an. XCIII, 1975, nr. 9—10, p. 1129—1138; ATANASIE POPA, *Copiști și manuscrise în Bihor în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea*, în *Crisia, Oradea*, 9, 1979, p. 323—336; FLORIAN DUDAȘ, *Manuscrisele românești din bisericile Bihorului*, 2 voi. I. *Începuturile scrisului românesc în Țara Crișurilor*. II. *Literatura medievală și catalogul manuscriselor*, Oradea, 1985—1986, 272- p. + 75 lig. (I) + 370 p. + 20 fig. (II); FLORIAN DUDAȘ, *Manuscrisele românești medievale din Crișana*, Timișoara, 1986, 250 p.

Școlile înființate de Biserică. I. IONAȘCU, *Școala de la Colțea*, în «B.O.R.», an. LVI, 1938, nr. 11—12, p. 810—822; GEORGE POTRA, *Școala domnească de slovenie de la biserică Sf. Gheorghe Vechiu din București*, în «G.B.», an. XX, 1961, nr. 9—10, p. 837—878; MARIN M. BRANIȘTE, *Cîteva Știri despre*

școlile din orașul Pitești, înliinate pe lingă biserici înainte ele Regulamentul Organic, în «M.O.», an. XVII, 1965, nr. 3—4, p. 173—185; CONSTANTIN A. STOIDE, *Contribuții la istoria învățămîntului în școlile clin lași în secolul al XVIII-lea, în voi. Contribuții la istoria învățămîntului românesc*, București, 1970, p. 86—114; GH. PIRNUȚA, *Școlile din orașele Țării Românești (secolele XVI—XVIII)* în *Ibidem*, p. 115—148; FLORENȚA IVANIU, *Mănăstirile bucureștene — importante centre de cultură în veacul al XVIII-lea*, în «B.O.R.», an. XCVIII, 1980, nr. 7—8, p. 810 —821.

PETRU REZUȘ, *Din istoria învățămîntului teologic în Moldova de nord. Școala duhovnicească de la Putna*, în «M.M.S. an. XXXVII, 1961, nr. 1—2, p. IZ—22; PETRU REZUȘ, *Din istoria învățămîntului teologic în Moldova*, în «M.M.S.», an. XLV, 1969, nr. 3—4, p. 166—180; M. I. AVĂDANII, *Academia domnească — treaptă nouă •n dezvoltarea învățaturilor înalte din Moldova în secolul al XVII-lea*, în «MMS», in. LII, 1976, nr. 7—8, p. 478—493.

NICOLAE ALBU, *Istoria învățămîntului românesc din Transilvania pînă la 800*, Blaj, 1944, 367 p.; ILEANA BOZAC și POMPILIU TEODOR, *Învățămîntul românesc din Transilvania în secolul al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea*, .1 voi .«Din istoria pedagogiei românești», II, București, 1966; LUCIA PROTOPO-ESCU, *Contribuții la istoria învățămîntului clin Transilvania 1774—1805*, Bucu-îști, 1966, 354 p.

AUREL COSMA, *Cursuri romane de teologie în Timișoara la 1790*, în «M.B.», i. XXV, nr. 7—9, 1975, p. 406—408; PETRU RADU și DIMITRIE ONCIULESCU, *ontribuții la istoria învățămîntului din Banat*, ed. II, Timișoara, 1976, VIII + 343 p. :togr.) ; ed. II, București, 1977, 336 p. ; VICTOR ȚIRCOVNICU, *Istoria învățămîntului din Banat pînă la anul 1800*, București, 1978, 247 p. ; NICOLAE BOCȘAN, *mtribuții la istoria iluminismului românesc*, Timișoara, 1986, 427 p.

A se vedea și voi. *Contribuții la istoria învățămîntului românesc. Culegere studii*, București, 1970, 205 p. și N. IORGA, *Istoria 'invățămîntului românesc. icurești*, 1971 (reeditare); *Istoria învățămîntului din România*, I, București, 1983, 2 p. + 52 pi.

LXXIII

ARTA BISERICESCĂ ÎN ȚĂRILE ROMÂNE ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA

poca fanariotă reprezintă o perioadă de declin și în istoria
tei românești. Se înregistrează doar câteva biserici monumentale
Țara Românească și mai multe picturi, care urmează tradițiile pictur
brîncovenești, puține realizări sculpturale, miniaturistice sau din
lealte ramuri ale artelor decorative.

În toate ramurile artei se constată o influență a barocului, m
răspîndit atunci în toate țările Europei, iar către sfîrșitul veacului
începutul celui următor influențe ale neoclasicului. În schimb, în t
te țările românești s-a dezvoltat o artă «populară» autentic ron
nească, realizată de constructori, zugravi, iconari, ieșiți din med
țărănimii și al preoțimii de mir.

Arhitectura. Dezvoltarea arhitecturii a fost în mare măsură con
ționată de instaurarea regimului turco-fanariot în Țara Românească
Moldova și de guvernarea habsburgică în Transilvania. La începutul
perioadei, se mai realizează câteva monumente de seamă ridicate
domni și marea boierime, dar ele dispar treptat, înlocuindu-le
mînăstiri voievodale de odinioară a fost luat de schituri și biser
modeste, ctitorite de boieri mici, de negustori, de meșteșugari org
nizați în bresle, de călugări și preoți de mir și de credincioși-țărari

Mînăstirea Văcărești (1716—1722) reprezintă cel mai de seamă
complex arhitectural din prima jumătate a secolului și, în ac
lași timp, ultima dintre marile ctitorii domnești din Țara Românească
Biserica mare a mînăstirii — impunătoare prin dimensiunile ei și pr
bogăția decorației sculptate — relua planul mînăstirii Argeș.

O altă realizare majoră a arhitecturii muntenești din această per
ioadă este biserica Stavropoleos din București cu o decorație picturală
și sculpturală excepțională, în interior și exterior, impresionînd m.
ales pridvorul cu coloane de piatră și bogate sculpturi, inspirat după
palatul brîncovenească de la Mogoșoaia.

Mai pot fi menționate bisericile Crețulescu, *Sf. Elefterie Vechi* din acurești, schitul Balamuci-Ilfov, bisericile din Calvini-Buzău, Rîfov-
■ahova, Pietroșița-Dîmbovița, biserica de largi dimensiuni cu hramul
jți Sfinții din Rîmnicu Vîlcea, ridicată de episcopul Grigorie Soco-
anu, cu ajutorul unor credincioși, toate cu frumoase pridvoare brîn-
venești și cu o decorație bogată.

Ctitoriile preoților, ale târgoveților și ale poporului de jos au con-
uat tradițiile stilului brîncovenesc, pe care le-au adaptat, prelucrat
dezvoltat, dînd naștere unor noi creații în arta medievală româ-
îscă. Se observă tendința spre simplificare a procedeelelor, cu puțină
:orație sculptată, cu spații rezervate pentru zugrăveală, ca urmare
osibiitatorilor materiale reduse ale ctitorilor.

Spre deosebire de Țara Românească, în Moldova, în prima jumă-
s a secolului al XVIII-lea, nu întîlnim monumente de artă biseri-
scă mai reprezentative. La unele biserici din această .periodă se
srvă o puternică influență venită din Țara Românească (structură
rioară, plan, plastică arhitecturală și decorativă), cum sînt biseri-
Precista și Proorocul Samuil din Focșani.

Dar în ultimele patru decenii ale secolului, meșterii locali au în-
t să caute anumite formule proprii, combinînd cîteva elemente
arhitectura Țării Românești cu altele, de proveniență locală și cu
ente de decor baroc și clasic, venite prin intermediul Rusiei și al
liei. Este semnificativă biserica Sfinții Teodori din Jași (1761), cu
ii triconc, avînd la intrare un pridvor (exonartex) închis, pe care
altă un turn clopotniță (o altă turlă e deasupra naosului), avînd
terior pilaștri ușor proeminenți, cu baze și capiteluri de factură
ă, neodorică, cu mici frontoane etc. Este deci o fațadă barocă în
Goliei. În același gen sînt bisericile Curelari și Tălpari din
Îălănești-Neamț, Răducanu din Tg. Ocna, Berzunți-Tg. Ocna, Dol-
îoman etc. Alte biserici diferă de cele menționate doar prin
că nu au turlă pe naos (Sfîntul Gh&orghe sau Mitropolia veche
și, Sfîntul Nicolae din Tg. Ocna ș.a.).

u fost studiate aproximativ 60 de biserici de lemn din Muntenia
din Oltenia cît. și peste 160 din Moldova, marea majoritate din
I de care ne ocupăm. Cele mai multe biserici au un plan drept-
lar, cu absida altarului poligonală — în mai multe variante, —
aparțin planului trilobat, cu abside laterale, cu trei sau cinci
Se remarcă și pridvorul deschis, amplasat pe latura de sud sau
. Puține dintre ele au turlă, scunde. Cele mai multe se disting prin
ia lor sculptată (mai ales prin brîul median în formă de frîn-

ghie, decorarea nișei, a soclului, chenarele ușii de intrare — cu de ne geometrice, motive florale, rozete etc). Pictura este extrem rară. Biserici mai reprezentative sînt cele din Răpciuni (sat dispă¹ de pe Valea Bistriței), azi în Muzeul Satului din București, Soci-Baș Răchitoasa-Bacău, Starchiojd-Parhova (una din 1749, alta din 174

Bisericile-bordeie. în Cîmpia Olteniei și Munteniei (actualele dețe Mehedinți, Dolj, Olt — partea cuprinsă în fostul județ Roman — și Teleorman — partea dinspre Olt) existau și așa numitele «bi rici-bordeie», necunoscute în altă parte a țării, atestate documēn încă din prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Deși nu se mai p trează astfel de biserici, au fost totuși identificate 45, la Salcia-JV hedinți, Calafat, Maglavit, Fîntîna Banului, Dobridor, Galicea Ma Băilești, Poiana Mare, Amărăștii de Jos (jud. Dolj), Vădastra, Cilie Hotaru, Celei (jud. Olt), Gîrla, Islaz, Segarcea din Deal, Segarcea c Vale (jud. Teleorman) ș.a. Ele erau ctitorite de preoții și credincio satelor respective.

Sub raport arhitectonic și decorativ, aceste biserici nu erau alte va decît o adaptare la nevoile cultice a locuinței tradiționale din zo respectivă. Erau construite pe jumătate în pămînt (1,50—2 m adî cime), pe jumătate afară. Pereții lor erau îmbrăcați cu lemne de st jar (răzlopi), uneori cu nuiete împletite, lipite cu pămînt și văruiete, m rar cărămidă. De regulă, erau de dimensiuni reduse (8—10X4—5 n în formă de navă, cu cele trei încăperi tradiționale, altar, naos pronaos, ca prestol servind o buturugă mare de stejar.

Acoperișul era format dintr-o împletitură de nuiete peste care ; așezau paie și apoi pămînt. Multe biserici-bordeie aveau la intrare gîrlici sau o tindă, adăpostind uneori și clopotul. în loc de ferestre foloseau piei de vițel sau bășici de porc.

în *Transilvania*, arhitectura bisericească ia o dezvoltare îmbuci lătoare. în locul numeroaselor biserici ajunse în stăpînirea unițiilor-mai ales în urma conșcripției lui Bukow — ortodocșii au fost nevoi să-și ridice alte biserici, fie de lemn, fie din zid, în funcție de posibil tățile lor materiale. Numeroase biserici din acest secol sînt ctitorite < negustorii români, ca o .expresie a năzuinței lor de afirmare socială națională.

Meșterii locali îmbină elemente venite din Țara Româneasc (pridvor deschis, brîu, arcade oarbe etc.) cu cele de proveniență ai tohtonă, dînd naștere unui stil artistic propriu. Predomină și acum st Iul arhitectonic autohton, adică planul dreptunghiular, cu absida d< croșată, poligonală sau semicirculară, cu un turn clopotniță la fațad

jseană. Intre bisericile reprezentative de plan dreptunghiular pot fi intite : Alba Iulia Maieri, Calbor-Făgăraș, Grui-Săliște, în prima jutate a secolului, Cuvioasa Paraschiva din Rășinari (1755, zugrăvită interior și exterior în 1785), Avrig, Sibiel, Sadu, Tălmăcel, Orlat, >rcea, toate în jurul Sibiului, Ighiel-Alba, Geoagiu de Sus-Hune-îra, Șimon-Brașov, toate în a doua jumătate a secolului.

în aceeași perioadă, în părțile Brașovului și Sibiului își face apa-î planul triconc de tradiție bizantină, împrumutat din Țara Româ-scă. între bisericile aparținătoare acestui stil se numără cele din eciul de Jos (ctitorită de negustorul Mihai Alexandru Vilara), Prej-■ (de negustorul Ioan Vlad), Tohanul Nou și Ghimbav (amîndouă Drite de jupînul Ioan Boghici), bisericile Adormirea Maicii Domnu-din Brașov (de negustorul Nicolae Ștefan), Si". Treime din Brașov-;te (de negustorii Mihai Vilara, Gheorghe Pop Radu, Răuț Leca ș.a.), tul Nicolae din Covasna, bisericile din Cernatu, Satulung, Turcheș, iești, toate în jurul Brașovului, apoi bisericile înălțarea Domnului Săliștea Sibiului, din Tilișca-Sibiu, Cornești-Sighișoara ș.a. Prid-il deschis pe arcade, obișnuit în Țara Românească, apare la bise-3 din Măieruș-Brașov (ctitoria fraților negustori Leca), Feldioara-ov ș.a.

Odată cu stăpînirea Habsburgilor catolici în Transilvania, a pă-3 aici și stilul baroc, fie în arhitectura laică, fie în cea bisericească. a construcție românească de acest gen a fost catedrala unită din (1738—1765), al cărei proiect a fost întocmit de italianul Giovanni inelli. Slabe influențe ale stilului baroc se observă la biserică ■ (1783) și cele două ortodoxe din Sibiu, una zidită de episcopul asim Adamovici (1787), alta de negustorul Hagi Constantin Pop, ta «din groapă» (1802), la biserică ortodoxă Sf. Treime din Bran-umită și «grecească», ridicată de mai mulți negustori macedo-ni între anii 1786—1787, la biserică «din deal» din Cluj (1790—și la cea «a lui Bob» din același orașul803) ș.a.

n arhitectura bisericească ortodoxă din părțile de ,vest ale țării, :nța stilului baroc s-a manifestat mai ales în Banat. Așa este bi-i «mare» sau Adormirea clin Lugoj (1759—1766), inspirată după raia romano-catolică din Timișoara, apoi cele din Mehadia și :olaul Mare. în stil baroc s-a construit și biserică mînăstirii Sf. >n Stîlplnicul din Arad-Gai, în 1760—1762, sub episcopul Sinesie avici. în Bihor, deși se menține planul bisericii-sală cu un singur 5e observă totuși unele influențe ale barocului (biserică din Ora-elența, biserică «cu lună» din Oradea (1784—1790), cea din Be-icată tot atunci.

Alături de acestea, s-au ridicat numeroase biserici de lemn, specific românești, pe tot cuprinsul teritoriilor intracarpatiche. Potrivit ultimelor evaluări, repartitia numerică a bisericilor de lemn cu valoarea de monument istoric este următoarea : 238 în Transilvania, 29 în Maramureș, 109 în Crișana și 21 în Banat. De regulă sînt construite într-un plan simplu, dreptunghiular, alcătuit din încăperi simple, dispuse în lungime: pronaos, naos și altar (absida de est). Elemente variabile se observă doar la forma absidelor ^dreptunghiulară, mai îngustă decît naosul și pronaosul, sau poligonală), la forma și locul pridvorului (latura vestică sau sudică).

în ce privește bisericile din Maramureș și Țara Lăpușului, se caracterizează prin acoperiș înalt, cu streșină largă, turn cu verticalitate accentuată deasupra pronaosului și un coif-săgeată. Unele au și patru turnulețe, la baza coifului. De regulă, acoperișul, construit în patru ape, este unul singur pentru toata biserica, la altele apare unul mai jos pentru absidă, altul mai înalt pentru restul bisericii. Bisericile din județele Sălaj și Cluj se remarcă prin prispele lor.

între bisericile de lemn din Maramureș, consemnăm pe cele din Iudj Cuhea (azi Bogdan-Vodă), Dragomirești (azi în Muzeul Satului din București), Bîrsana, Oncești, Rozavle, Șieu, Botiza, Poienile Izei,, Sîrbisusani, Budești, Desești, Ciulești, Nănești, Călinești, Moisei,. Săliștea de Sus, Borșa ș.a.

în Țara Lăpușului se remarcă bisericile din Șurdești, Plopiș, Vad, Văleni, Răzoare (toate din secolul al XVIII-lea, cu turnuri monumentale și cu patru turnulețe la baza coifului), Rogoz, Libotin, Lăpuș,. Cupșeni, Dobric, Stoiceni ș.a.

Dintre cele peste 70 de biserici din Sălaj (toate din secolele XVII-XIX), nu putem trece cu vederea pe cele din Cizer (azi în Muzeul Etnografic din Cluj), la care a lucrat și Horea, cunoscutul luptător din 1784, Petrindu (azi în același muzeu), Chieșd, Zalnoc, Cehei, Poarta Sălajului, Sînpetrul Almașului, Zirnbor, Nadiș, Letca, Domnin, Fildu de Sus, cu un turn impresionant și cu patru turnulețe la baza coifului etc.

în părțile Clujului, amintim bisericile din Păniceni, Aghireșu, Argîrbiciu, Nadășu, Finișel, Ceaba, Bica, Mănăstireni ș.a. Peste 50 de biserici de lemn se află în județul Hunedoara, între care Bretea Mureșană și Tîrnăvița, din sec. XVII, Brănișca, Mintia, Bej an, Alun, Muncelu Mare ș.a. Sînt foarte impresionante, prin arhitectura și pictura lor, cele din jud. Bihor (Rieni, Brădet, Stîncești, Brusturi, Cîmpani de Pomezău, Lazuri de Beiuș, Delureni, Tilecuș etc).

ericile din Toplița-Harghita, Bilbor-Harghita, Reghin, Răstolița-Călinești-Maramureș ș.a. prezintă influențe ale arhitecturii în specifică bisericilor de pe Valea Bistriței, în Moldova. În Banat Lai puține (la Poieni, Povîrgina, Cebza, Crivina de Sus, Zolt, Lești, Margina etc), ca și în părțile Aradului.

uite din bisericile de lemn sînt zugrăvite de către feluriți i -populari. Atît prin arhitectura lor, cît și prin pictura lor, biseromânești din lemn constituie o mărturie grăitoare a geniului ; creator al poporului nostru.

ctura bisericească. Secolul al XVIII-lea și începutul celui de al ■a reprezintă ultima fază a picturii medievale românești. În Țara lească, s-au continuat mult timp tradițiile școlii brîncovenesti :tură bisericească (școala de la Hurezi și alte centre), care au și în Transilvania.

» lingă acestea, în toate «țările» românești s-a dezvoltat acum L cu caractere populare, care constituie unul din fenomenele îai originale ale creației picturale românești de la sfîrșitul evului . Meșteri zugravi ridicați clin rîndul călugărilor și preoților de l tîrgoveților și al țaranilor, au împodobit cu zugrăveli, — uneori e adevărat —, mai ales biserici de mir. Pînă către sfîrșitul seco-al XLX-lea, în Țara Românească au fost zugrăvite în exterior 250 de biserici de mir, un adevărat «fenomen artistic». Zogravii erici — ca și iconarii de altfel — folosesc numeroase elemente ața contemporană. De pildă, sînt redat portrete de ctitori țarani,, goveți, de preoți, instrumente muzicale, unelte de muncă. Pe le unor pridvoare sînt redați țigani ursari, scene de vînătoare, din fabulele lui Esop sau din legende. O temă des pictată în carele deschise ale bisericilor în stil brîncovenesc este Judecata oi, în care asupritorii țărănimii apar între cei păcătoși (turci, strîngători de biruri etc). Unele persoane biblice sau sfinți îfățîșiți în portul românesc specific regiunii respective, igravii de biserici — numiți «de subțire», pentru a se deosebi gravii de case — lucrau singuri sau în grupuri, uneori cîte 7—9, i de mai mulți ucenici. Ucenicia dura de obicei cîte șase ani, .a deprinderea deplină a meșteșugului. De cele mai multe ori, șugul zugrăviei se moștenea din tată în fiu, încît de multe ori m cîteva generații de zugravi din aceeași familie. În 1776, -un hrisov al lui Alexandru Ipsilanti al Țării Românești (1774— zugravii și-au organizat o breaslă a lor, cum obișnuiau și ceilalți Sugari.

De la sfârșitul acestui secol datează primele manuale de pictură bisericească, numite *erminii* (îndrumare, în limba greacă), traduse din grecește sau prelucrate de anumiți zugravi cu experiență. De obicei, o erminie avea două părți. Prima cuprindea felurite îndrumări date zugravilor despre modul în care să pregătească culorile, pânza, peretele și pensulele, înainte de a începe lucrul, despre tehnica zugrăvirii, a poleirii, modul în care să zugrăvea trupul omenesc cu toate părțile lui. În partea a doua a erminiilor se dădeau îndrumări despre modul în care trebuiau să fie repartizate feluritele scene sau personaje din Vechiul și Noul Testament sau din istoria Bisericii. Unele erminii descriau amănunțit scenele sau chiar persoanele care trebuie zugrăvite, reproduceau schițe, modele etc. Erminiile nu erau oficiale, nu cuprindeau reguli impuse de Biserică, ci izvorau din necesitățile practice ale unor zugravi, care sintetizau rezultatele muncii și experiența înaintașilor lor. Din această pricină, erminiile și caietele de modele nu aveau același conținut, căci multe cuprindeau numai desene, altele aveau și texte explicative de cuprins diferit.

■ În Biblioteca Academiei se păstrează mai multe asemenea, erminii și caiete de modele, fie din secolul al XVIII-lea, fie din cel următor. Una din cele mai cunoscute erminii grecești era a lui Dionisie de Furna, tradusă în românește de un arhimandrit Macarie de la Căldărișarii, în 1805, apoi de alții.

O enumerare a tuturor zugravilor și a bisericilor împodobite în această perioadă sau măcar o alegere a celor mai reușite din punct de vedere artistic este cu neputința de făcut. De aceea, ne vom limita doar la enumerarea câtorva nume de zugravi și de biserici.

În *Țara Românească*, în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, au lucrat meșteri formați în școala de zugravi de la Hurezi. Nu cunoaștem numele zugravilor care au lucrat frescele bisericilor «Cu Sfinți», Stavropoleos, Crețulescu și de la mînăstirea Văcărești, toate în București. Un cunoscut zugrav din prima jumătate a secolului a fost Grigorie Hrănite, care a zugrăvit câteva biserici din județul Gorj și a refăcut zugrăveala bisericii mînăstirii Tismana. Probabil este identic cu Grigore care a zugrăvit paraclisul Episcopiei din Râmnic și biserica schitului Crasna—Gorj. N-ar fi exclus ca el să fi fost fiul zugravului Hrănite, activ în timpul domniei lui Constantin Brîncoveanu. Un preot Gheorghe a zugrăvit bolnița Episcopiei din Râmnic (cu diaconul Badea), precum și biserica mînăstirii Șerbănești—Morunglavu, în 1753 (împreună cu fratele său Andrei și alții).

Echipe întregi, de cîte 3—7 meșteri, uneori și mai mulți, au împodobit cu zugrăveli numeroase mînăstiri, schituri și biserici din

De pildă, biserica Sf. Dumitru din Craiova a fost zugrăvită în nouă meșteri între care și unii care au lucrat la Hurezi. Schitul a fost zugrăvit, între 1771—1774,- de preoții Dragomir și Țău Nicolae, ierodiaconul Rafail, diaconul Dumitrașcu și uce-
Petru.

În 1775 un zugrav Ieremia — desigur călugăr — a împodobit e, în interior și exterior, biserica din Calvinii, jud. Buză*. din Racovița—Argeș (fost Muscel) a fost zugrăvită în 1790 în diaconul cu fiii săi Radu diaconul și Ion.

Anele părți ale țării se întîlnesc școli sau centre de zugrăvi se formau numeroși ucenici. O astfel de școală se presupune stat la schitul Bune'a (jud. Dîmbovița). Se păstrează o culegere de schițe lucrate aici, un fel de antologie cu cele mai repre- e icoane, operă a trei sau patru generații de zugrăvi: Mihai), dascălul de zugrăvi Radu sin Mihai, elevul acestuia Ioniță firșit, un «Avramie ot Tîrgoviște», care a preluat și cfufs mai seria desenelor, pînă în anul 1862. Radu lucruse alături de u la zugrăvirea bisericilor mînăstirilor Cornet și Brădet, apoi ta biserica din Gura Văii — jud. Vîlcea, pe a cărei fațadă de și-a lăsat autoportretul. Tot el a repictat parțial și ansamblul :e de la biserica Sfîntul Nicolae Domnesc din Curtea de Argeș, olul al XIV-lea.

proscomidierul bisericii din Țigănia — Sărindar, azi în București, rează și această duioasă inscripție : «Cucernice preot, să po- i și pe robii lui Dumnezeu care au zugrăvit această biserică, he zugrav, sin erei Ioan, răposat zugrav, Radul zugrav 7272 noiembrie 15». N-ar fi exclus să fie același Radu.

1778, s-a deschis o școală de zugrăvi la Căldărușani, sub vUtropoliei, pusă sub conducerea lui Ivan Rusul, venit cu ar- rusești și rămas la noi. În 1785 a luat ființă o școală de același lîngă Episcopia Rîmnicului, condusă de Ioan Zugravul, sub în- ■ea episcopului Filaret (probabil Filaret inițiase și școala de la ușani, fiind un timp egumen acolo). De la acest Ioan «dascăl de i» se păstrează cîteva icoane la Cozia, Bistrița și Tismana." ii el a refăcut și întregit zugrăvelile bisericii domnești din iste. Diutre ucenicii săi, s-a afirmat în mod deosebit Mincu' zu- , originar din Gărdești—Vîlcea. El a lucrai la noua Episcopie șșului, la cea din Buzău și, în sfîrșit, s-a stabilit la București, a deschis o școală de zugrăvi sub egida Mitropoliei. în 1800, i Filitti cerea lui" Alexandru Vodă Moruzi să scutească de dări ncu, pentru că «a învățat copiii meșteșugul zugrăviei, slujind

Sfintei Mitropolii și Sfintelor Episcopii Argeș și Buzău cu meșteșugul zugrăviei sale foarte cu bună plăcere».

O activitate remarcabilă a desfășurat zugravul de icoane *Grigorie Frujinescu*, fiul preotului zugrav Tudor din Frunzănești (Frunzinești) de-Ungă București. A învățat meșteșugul zugrăviei timp de șase ani de la un «dascăl Io-an» sau Iancu, lucrând apoi împreună cu el la zugrăvirea mînăstirii Lipovina în Croația. Întors. în țară după 1776, Grigorie a lucrat mai multe icoane (foarte multe din ele sînt păstrate în diferite biserici și muzee din Bucuuești, la mînăstirea Cernica etc), precum și un caiet cu schițe și desene, început încă de cînd era ucenic, cu însemnări românești, grecești, sîrbești și nemțești. Trebuie reținut mai ales faptul că Grigorie Frujinescu a făcut trecerea de la zugrăveala în stil bizantin, împămîntenită la noi de mai multe secole, la stilul realist, influențat de Renașterea italiană..

În *Moldova*, știrile pe care le avem asupra zugravilor din acest secol sînt destul de sărace. Este adevărat că nici nu s-au realizat opere remarcabile, ca în secolele anterioare. Din felurite acte, ca și din inscripțiile lăsate în unele biserici, cunoaștem cîteva nume de zugravi. De pildă, un Anastasie, care a zugrăvit- cîteva biserici în părțile Sucevei, Dumitrache dascălul, Anania din Suceava, un preot Vasile cu biserici pictate în zona Botoșani ș.a. Nifon Udrescu și-a desfășurat activitatea în mînăstirea Secu, pe care a cîrmuit-o ca stareț, la schitul Pocrov și la Neamț, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Prin.el s-a creat o «școală» de zugravi în mînăstirea Secu, Un alt zugrav moldovean a fost călugărul Veniamin, fiu al protopopului Velișco de la biserica Albă din Iași și frate cu episcopul Amfilohie al Hotinului, care,, în anul 1763, învăța zugrăvia în Lavra Pecherska din Kiev, la călugărul Vartolomeu, iar în 1769 pleca într-D călătorie de studii în Italia, iar de acolo, la Muntele Athos.

Către sfîrșitul secolului, la recomandajea generalului Potemkin, comandantul trupelor rusești de ocupație din Moldova,, a. fost trimis la studii de picturală la Viena tînărul *Eustatie Altini*, originar din sudul Dunării. El va introduce, stilul apusean realist în pictura bisericească din Moldova, prin lucrările realizate la felurite biserici din Roman și Iași, în jurul anului 1800. *

În *Transilvania* au lucrat mulți zugravi din Țara Românească și Moldova, făcînd cunoscut și aici stilul picturilor brîncovenești. De pildă, în 1737 *Grigorie Hrănite* din Craiova a zugrăvit paraclisul cu hramul Bunavestire de la biserica Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului,, iar în 1741 a lucrat la împodobirea altarului bisericii mînăstirii Rîmeț....

Inochentie Micu a angajat pe" zugravul *Ștefan* din Ocnele Mari să lucreze iconostasul capelei sau al bisericii sale episcopale, folosită pînă la zidirea catedralei cu hramul Sf. Treimi (se mai păstrează 14 icoane, în muzeul din, Blaj). Peste vreo trei decenii, un alt craiovean, *Simion Opiovici*, a zugrăvit unele biserici în părțile Sibiului (Poiana Sibiului, Apoldu de Jos, probabil biserica din Orlat și altele). Menționăm apoi trei zugravi din Pitești." Astfel, un" zugrav cu numele *David* a lucrat la mai multe biserici din județul Bihor, *Nicolae* din Pitești a reînnoit zugrăveala bisericii din Gurasada (Hunedoara), în preună cu ierodiaconul *Ioan* din Deva și a zugrăvit biserica din Ghelar (Hunedoara), iar preotul *Simeon*, din același oraș, a desfășurat o remarcabilă activitate artistică în Țara Hațegului și Valea Jiului (inclusiv mînăstirea Prislop).

Dar în Transilvania se întîlnesc și numeroși meșteri populari, care au zugrăvit biserici mai ales în părțile Brașovului, Sibiului și Țăgărașului, unde existau parohii mai înstărite și unde s-a desfășurat și cunoscuta acțiune de apărare a Ortodoxiei, împotriva uniației.

În primele decenii ale secolului și-a desfășurat activitatea unul din cei mai productivi zugravi, *popa Ivan zugrav* din Rășina/i, reprezentant al curentului brîncovenesc în Transilvania¹: bisericile din arpinîș-Hunedoara, Poiana Mărului-Brașov, Sfinții Arhangheli din Poiana Sibiului, Geoagiul de Sus, Cuvioasa Paraschiva din Rășinari ș.a., și cete două din urmă a lucrat și Nistor zugravul, din Rășinari).

Alți zugravi rășinari cu o activitate apreciabilă, desfășurată și în Transilvania cît și în Țara Românească, au fost *Iacov și Stan*, preotului Radu Man, unii din cei mai cunoscuți pictori ai vremii. Amândoi au lucrat la biserica mînăstirii Argeș, în 1761. De la Iacov păstrează numeroase icoane în diferite biserici din Transilvania (a avut și cîțiva «ucenici», între care și fiul său" Gheorghe), iar Stan a zugrăvit o serie de icoane în Transilvania și Banat, precum și tablourile murale din Sibiel (1775), Mesentea-Alba (1781), Turdaș-Hunedoara (1782), Cristian-Sibiu (1790). Un Ioan zugravul, tot din Rășinari, a zugrăvit bisericele din Săliște, Fîntînele și Cristian (aici împreună cu Stan), sate din «Mărginimea Sibiului». Deci în Rășinari a avut loc o adevărată «școală» de zugravi, în tot cursul secolului al XVIII-lea, care a continuat tradițiile picturii postbrîncovenești.

Alte biserici din Avrig, ca și biserica mînăstirii de la Sîmbăta de Sus' au fost zugrăvite de meșterii *Pană și Ionașcu*. Un Oprea din Ploplaca de la Iclimion au lăsat o amplă lucrare iconografică în biserica din Iclimion-Sibiu. - *

Un zugrav Stan «ot Oraştie» a lucrat cîteva icoane care se pă-
şi în schitul Alteia din plăişorul Cioarei (jud. Alba). Probabil de]
a învăţat zugrăvia şi călugărul Chirii din schitul Afteia, de la
se păstrează icoane în schitul respectiv şi în biserica nouă din Orq

In satele aparţinătoare azi judeţului Mureş a lucrat Toaderl
gravul în a doua jumătate a secolului. *

In Munţii Apuseni au lucrat, pe la sfîrşitul secolului al XVIII
şi începutul' celui următor, Simion Silaghi din Abrud (foarte mj
biserici şi icoane], Teodor Ciungariu, Ioan Cuc, Gheorghe Şpan şi

în părţile Clujului şi Sălajului a desfăşurat o activitate rer
cabilă Nechita zugravul, în a doua jumătate a secolului. Probabil
avut'ca ucenic pe Nistor din Feleac, care a zugrăvit mai multe bi
rici şi icoane în satele din jurul'Clujului. în Sălaj cel mai aprec
zugrav din secolul al XVIII-lea a fost Ioan Pop din Romănaşi. Teoc
Gherleanu zugrăveşte numeroase biserici în părţile Năsăudului.

în Maramureş, anumiţi zugravi ridicaţi din mijlocul ţărănimii
înfrumuseţat numeroase biserici de lemn de acolo. Este adevărat
nefiind datate, zugrăvelile acestor biserici ar putea să aparţină alt]
secole. Ele sînt executate-pe pînză, lucrate din cînepă. de bună .cal'
tate, acoperite cu un strat subţire de var amestecat cu caseină. Pînz
era aplicată direct pe grinzile de construcţie ale monumentului
pectiv. In cîteva cazuri, zugrăveala s-a făcut chiar pe grinzile d]
lemn. Culorile, puţine la număr şi neamestecate, erau preparate
aplicate în «temjiera». Ca şi în bisericile din Transilvania', zugrăvit^
acum, scena principală înfăţişează în pronaos Judecata din urme
ilustrată cu vervă şi umor. între cei. osîndiţi la chinurile iadului apar
mincinoşii, beţivii, desfrîhaţii, fumătorii, morarii, cîrciumarii, meşteri^
care lucrează rău etc. Este interesant şi faptul că atît în Transilvanie
*„propriu-zisă, dar cu osebite*în Maramureş, zugravii bisericeşti au «lo-*
calizat» ori au adaptat la specificul transilvănean multe scene biblice
(paginii sînt înfăţişaţi sub chipul nobililor maghiari ori al turcilor şi
tătarilor, iar unele personaje apar în costume ţărăneşti etc).

Din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, consemnăm pe
Alexandru '(Alexa) zugravul din Berbeşti, care a stat probabil în
fşuntea unui grup de zugravi ce se deplasau dintr-un sat în altul zu-
grăvind biserici sau iconostase. Radu Munteanu din Ungureni Lăpu-
şului a zugrăvit mai multe¹ biserici din Maramureş şi din Țara Lăpu-
şului. In aceeaşi perioadă au activat în Maramureş Ştefan zugravul
din Şişeşti (în jurul oraşului Baia Mare), Nicolae'Man, Zaharia zu-
gravul, Filip zugravul, Gheorghe Vişovan, Grigore zugravul şi alţii.

Banat, pictura bisericească a fost dominată timp de o jumătate de secol ; de puternica personalitate a lui *Neălcu Popovici* zugravul [1779]. El a lucrat la bisericile din Lipova, Ostrovo-Iugoslavia, două împreună cu zugravii Șerban și Radu, biserica din Hodoșiv (Ivovia) la care se adaugă numeroase icoane, pentru diferite biserici din regiune. 6 parte din icoanele sale se păstrează la Vicariatul ortodox sârb din Timișoara și în Colecția de artă bisericească a Ateneei Timișoarei. Neălcu Popovici a lăsat o operă iconografică deosebită, în tehnici diferite, predominând însă stilul brâncovesc cu elemente de baroc.

Zugrav muntean care a activat în Banat a fost diaconul *Vasile 'ici*, care lucrase la zugrăvirea mănăstirii Tismana. Plecat din Gorjului, împreună cu vreo 50, de familie, s-a așezat în Șrețică, unde a pregătit o seamă de tineri bănațeni în meșteșugul icoanelor împreună cu fiul său Gheorghe și alți ucenici a zugrăvit din Glopodia. Fiul său, *Gheorghe Diaconovici-Loga*, a zugrăvit bisericile din Râtișor, Șemlacui Mare, Povîrgina, Bujor, Căvărari, (cu zugravul Ștefan Popovici), Vasiova (cea din urmă, cu mai mulți ucenici, între care și o femeie), la care se adaugă numeroase icoane și prapori (la zugrăvirea unor biserici a fost ajutat de un ucenic).

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, putem pomeni și alți zugravii ; unii din ei formați în școala de la Srediștea Mică : Ioan Popovici din Oravița, Ștefan Popovici din Oravița, Stancu Raicu din Lugoj și alții. La începutul secolului al XIX-lea Nicolae Nădău din Lupșa Mare (Munții Apuseni) zugrăvea mai multe biserici pe valea inferioară a Mureșului.

Elementele decorative. Față de secolele anterioare, au fost în vădită creștere numărul și valoarea pieselor realizate acum nu mai pot fi puse alături de cele realizate în secolul anterior. În ce privește *sculptura în lemn*, s-au păstrat câteva piese deosebite de valoare artistică : iconostasuri, strane, scaun-rie arhieresc, scaun-rie episcopesc, sfoșnice, uși de biserică, lucrute în stilul școlii brâncovenești. Piesele cele mai reprezentative se găsesc în biserici din București : iconostasul, scaunul domnesc (cu stătuete ale Moldovei și Țării Românești), scaunul arhieresc ș.a. Piesele deosebite în piatră în stilul specific epocii brâncovenești la mănăstirile Văcărești și Pantelimon (azi demolate), la bisericile din București și Stavropoleos din București, foișorul lui Dionisie de Lugoj (unde a lucrat pietrarul Iosif), biserica din Baia de Fier ș.a.

Pe lângă repertoriul de motive cunoscut, mai ales vegetale, apar de acum înainte și unele motive baroce (scoica sau cornul abundenței ș.a.). Către sfârșitul secolului apare o sculptură în lemn de factură populară, cu motive geometrice străvechi și unele florale, în culori deosebit de armonioase. Meșterii provin din popor, de puține ori din rîndul preoților de mir și al călugărilor.

În Moldova nu avem piese de valoare deosebită. Remarcăm și aici împletirea elementelor tradiționale" cu cele de artă barocă, mai ales în a doua jumătate a secolului. În Transilvania merită să ne rețină atenția tîmpla fostei catedrale unite din Blaj, lucrată în stil baroc.

Broderia este de asemenea în declin. Se remarcă tendința, de-a înlătura tematica religioasă, luîndu-i locul ornamentul vegetal-floral, cu influente ale barocului și ale artei orientale, în dauna oricărui element figurativ. Artiștii secolului al XVIII-lea sînt în primul rînd decoratori, astfel că esteticul ia locul spiritualului.

În Moldova se pot aminti doar două piese lucrate în tehnica și cu iconografia tradițională : un vâl liturgic din 1734, la biserica Barnovschi-Iași, și un aer din 1738, din mînăstirea Putna. De pe la mijlocul secolului, figurația broderiilor începe să dispară, fiind evidențiat elementul decorativ, de multe ori de factură orientală sau occidentală. De la sfârșitul acestui secol și în cel următor, se adapta tehnica și iconografia apuseană, iar figurația este pictată în ulei, fiind brodate doar inscripția și rare ornamente. Cu alte cuvinte, broderia devine acum un simplu meșteșug. Piese de broderie în aceasta manieră din secolele XVIII—XIX se păstrează în muzeele mănăstirilor Neamț, Secu, Agapia și Văratec. De pildă, epitaful dăruit de Iacob Stamati mînăstirii Neamț, un alt epitaf lucrat de Smaranda Neculce, apoi o serie de veșminte preoțești, toate la Văratec.

Argintăria în stil brncovenesc s-a menținut și în secolul al XVIII-lea. Se cunosc mai mulți meșteri locali (Gheorghe zlătarul fiul lui Răducan zlătarul, Filip Nicolau argintarul ș.a.). Către sfârșitul secolului al XVIII-lea, exista o breaslă a meșterilor argintari, la București, în frunte cu un vătaf. Unele piese vor fi fost lucrate desigur de meșteri sași din Transilvania. Obiectele de cult lucrate în acest timp nu-și mai mențin însă trăsăturile unui stil propriu. Între piesele mai însemnate pomenim o candelă dăruită de Alexandru Ipsilanti mînăstirii Sf. Ecaterina din Muntele Sirîi, ferecaturile a trei icoane împărătești dăruite de Nicolae Mavrogheni mînăstirii din insula Patmos, anafornița dăruită de Constantin Ipsilanti bisericii vechii Curți-domnești din București și altele.

ica *manuscriselor* bogat împodobite, care slujeau drept cărți de a pe sfârșite, căci manuscrisele copiate acum (Neamț, Cernica te părți) aveau puține frontispicii și podoabe, fără o valoare t deosebită. Putem menționa, în prima jumătate a secolului doar pe popa Fior «dascăl slovenesc» la școala de la biserica Gheorghe vechi din București, talentat copist și miniaturist. A mai multe manuscrise (Psaltiri cu tilc, Cazanii etc.), precum scuta operă iconografică a mitropolitului Antim Ivireanul, *Chiechiului și Noului Testament*.

înfindu-se noi tipografii și sporind numărul cărților tipărite, voltat meșteșugul *xilogravurii* (îAov — lemn, Țpâaxo = scriu, • :u de gravură care consta' în săparea unui desen pe o placă n și imprimarea lui pe hîrtie). Renumiți xilografi au activat îiic (Mihail Rîmniceanul), la Blaj (Petru Papavici Rîmniceanul, , ui gravuri au apărut în tipăriturile blăjene aproape o jumă-veac, la Iași (Vlaicu, Sandu) ș.a. O activitate remarcabilă a rat în acest domeniu protopopul Mihail Strilbițchi, care a îm-; cu xilogravuri cărțile tipărite de el la Iași, Dubăsari și Mo-

anele pe sticlă. Relevăm și cîteva date asupra icoanelor zugrăsticlă, meșteșug popular practicat în Transilvania. începutu-estui meșteșug în tara noastră n-au putut fi determipate cu 3. S-ar putea să fi apărut în a doua jumătate a secolului al ?a, deși cele mai vechi icoane de acest gen datează din a douate a secolului următor. Cel "mai vechi centru de pictură —■ și i ași timp cel mai important — a fost, . Nicula, sat în -aproiere ;rla. De aici au pornit iconari și în părțile de sud ale Tran-
ii.

a doua jumătate a secolului XVIII pictura pe sticlă era pracși în Șcheii Brașovului (unde lucra Ioniță zugravul), apoi în m (se cunoaște o icoană lucrată de Nicolae zugravul), Laz (unde ează neîntrerupt din 1790 pînă azi), Alba Iulia-Maieri, Răhău a lucrat Simion Bîscă-Ciortan), toate In jud. Alba, Poiana Si-Miercurea, Boita, Sacadate în jud. Sibiu. In secolul al XIX-lea ă acestea, vor lua naștere alte centre.

toate că pictura pe sticlă a fost preluată —. ca tehnică, și meș— de la alte popoare, ea a, cunoscut Ia români o dezvoltare ă proprie, avînd un specific românesc; Astfel, sînt redete case >ti și. biserici din regiunea respectivă, personajele biblice apar Ite ori în costume românești etc. Arta zugrăvirii de icoane pe se învăța pe lîngă un meșter mai priceput. De regulă, ea se

transmitea din tată în fiu. Lucrate pentru credincioșii de la țară (care le-cumpărau fie pentru casele lor, fie pentru biserica satului), icoanele pe sticlă erau vândute adeseori de înșiși autorii lor prin târguri sau prin satele din regiunea respectivă. De multe ori treceau cu ele în Țara Românească și Moldova.

Tot în secolul al XVIII-lea au apărut în Transilvania numeroase *xilogravuri*, lucrate de meșteri țărani. Originea acestora trebuie căutată în cărțile bisericești tipărite în Țara Românească și Moldova. Tipografi și gravorii de aici lucrau clișee din lemn cu felurite personaje sau scene religioase, pe care se imprima apoi hîrtia. Unii din acești tipografi-gravori au lucrat și în Transilvania, cum a fost cazul numeroșilor meșteri rîmnicieni care a_u lucrat la Blaj, în a doua jumătate a secolului XVIII. Apoi, la mînăstirea Neamț a existat o adevărată pleiadă de călugări gravori, care au lăsat o mulțime de icoane pe hîrtie, -în afară de cele imprimate în cărțile de slujbă răspîndite apoi și în Transilvania. Pe aceste căi, au izbutit să învețe țărani din anumite sate din Transilvania meșteșugul de a face clișee-gravuri și de a imprima pe ele stampe (icoane) pe hîrtie. Cel mai însemnat centrl de xilogravură a fost satul *Hășdate*, de lîngă Gherla, în apropiere de Nicula. Această artă va" ajunge la apogeu în secolul al XIX-lea, centrul ei fiind tot în H'ășdate.

Muzica bisericească. Acțiunea de cultivare și de românzare a muzicii psaltice a continuat în tot cursul secolului al XVIII-lea. Amîh-tim, între alții, pe *Șarban*, fost cîteva decenii psalt, apoi protopsalt la biserica Curții domnești din București. Altul eră *Ioan*, fiul lui Radu Duma din Brașov, de- la care a rămas a doua *Psaltichie românească* cunoscută, scrisă la București, în 1751, probabil cînd era acolo la învățătură. În mare, era o copie a Psaltichiei lui Fiîotei, la care a adăugat alte bucăți. În 1788 cunoscutul călugăr cronicar *Naam Rîmniceațiu* copia o *Psaltichie sau meșteșugul cîntărilor bisericești .pe glasuri*. În același secol sînt pomeniți și alți psalți renumiți,/cum" au fost *Constantin*, psalt la Episcopia Rîmnicului* ieromonahul *Arsenie Cozianul*, *Calist*, protopsaltul Mitropoliei din București, *Ioan psaltuh* de la care au rămas o serie de manuscrise muzicale în românește, și alții.

' în 1776, Alexandru Ipșilanti, în cadrul acțiunii sale de reorga-nizare a învățămîntului în Țara Românească, a înființat cursuri speciale pentru pregătirea cîntăreților bisericești («școală de muzichie»), Ta București, dar n-au dat rezultatul așteptat (a fost desființată în 1795). La școala de la mînăstirea Antim, înființată în 1797, desigur

se făcea și muzică psaltică. În Moldova, se învăța la școala duhovnicească de la Putna, înființată de Vartolomei Măzăreanu. Un *Iosil monahul protopsaltul* a creat o adevărată «școală muzicală» la mănăstirea Neamț, continuată de *Visarion monahul*, pînă la mijlocul secolului al XIX-lea. La Brașov, pe lângă biserica Sfîntul Nicolae din Șchei, se runosc mai mulți dascăli de psaltichie din familia *Duma*.

După aprecierea muzicologilor, pînă pe la începutul secolului al XVIII-lea s-a folosit și în Transilvania și Banat muzica psaltică. această unitate muzicală-artistică este explicabilă, dacă ne gîndim, la înitatea limbii și a credinței românilor, ca și la legăturile atît de frecvente care au existat între românii de pretutindeni. în tot decursul istoriei. Trecerea Transilvaniei și a Banatului în stăpînirea Habsburilor, ca și dezbinarea bisericească din 1698—1701 — cu împiedicarea circulației cărților și manuscriselor, inclusiv a celor muzicale, și distrugerea mănăstirilor în care se cultiva muzica tradițională — i zdruncinat această unitate. S-a vorbit mereu de o influență a muzicii sîrbești asupra celei din Transilvania și Banat. Cercetarea rnaruriselor muzicale scrise la începutul secolului al XVIII-lea a dus la concluzia că atît la români cît și la sîrbi s-a practicat aceeași muzică bisericească de origine bizantină. Acest lucru a dus la o altă istatare, și anume că asemănările dintre muzica bisericească sîrbă a românilor din Transilvania, și mai ales din Banat, Crișana, nu explică prin influența primei, ci prin păstrarea — în teritoriile in:arpatiche — a muzicii bizantine postmedievale, cu unele modificări, inerente circulației orale și influenței cîntecului popular local.

Concluzii. Arta românească în toate formele ei de manifestare — arhitectură, pictură, sculptură, broderie, argintărie, mîdatură, xilografură etc. — a intrat într-o fază de decadență, fiind Itima fază a artei românești medievale. Aproape toate aceste gemi de artă se îndepărtează... de modurile tradiționale din secolele anterioare, căutînd forme noi, prin adaptarea unor elemente venite în afară, mai cu seamă din stilul baroc.

Pe lângă monumentele și piesele mai semnificative aparțină-are artei «culte», nu trebuie trecute cu vederea produsele artei >pulare românești ■ bisericele și sculpturile în lemn, ștergarele românești, icoanele pe sticlă și xilografurile.

BIBLIOGRAFIE

arhitectura. Vezi lucrările de sinteză de la capitolul «Arta în sec. XIV

- BALSȘ, *Bisericele și mănăstirile moldovenești din veacul al XVII-lea și al lea*, București, 1933, 655 p. + 1 h - 1036 fig. în text; N. GHICA-BUDEȘTI,

Evoluția arhitecturii în Muntenia, IV, Noul stil din veacul al XVIII-lea, în «BC fasc 87—90, 1936; IOANA CRISTACHE PANAIT, *Considerații privind arhitec românească de zid din Transilvania, secolul XVIII*, în «BCMI», an. XLII, 1973J ■ 2, p. 37—40; VICTOR STANCU, *L'architecture dans les pays roumains à l'époque phanariote et les monuments représentatifs les plus importants de cette époque* în «Symposium — l'époque phanariote», Thessaloniki, 1974, p. 265—294; RĂZY THEODORESCU, *Civilizația românilor între medieval și modern*, voi. 2, Bucur 1987/228 p.

Pentru bisericile de lemn să se vadă: RADU CREȚEANU, *Bisericile de lemn din Muntenia, București*, 1968, 48 p. + 40 ilustr. + 1 h.; IOANA CRISTACHE NĂIT, *Bisericile de lemn din Moldova*, în «MMS», an. XLV, 1969, nr. 7—9, p. 498; IOANA CRISTACHE PANAIT și TITU ELIAN, *Bisericile de lemn din dova*, în «BCI», an. XLI, 1972, nr. 2, p. 39—59; DORINEL ICHIM, *Monumentele arhitecturii populare din județul Bacău. Bisericile de lemn (Roman)*, 1984, 420

ATANASIE POPA, *Biserici vechi din lemn românești din Ardeal*, în «ACMIT», 1930—1931, Cluj, 1932, p. 161—314; ATANASIE POPA, *Biserici de lemn din Ardeal* în «ACMIT», IV, 1932—1938, Cluj, 1938, p. 55—154; CORIOLAN PETRANU, *Bisericile de lemn din județul Arad*, Sibiu, 1928, 25 p. + 55 ilustr.; CORIOLAN PETRANU, *Monumentele istorice ale județului Bihor*, Sibiu, 1931, 68 + CXXIII p.; VICI BRATULESCU, *Biserici din Maramureș*, București, 1941, 165 p.; I. D. ȘTEFĂNESCU, *Arta veche a Maramureșului*, București, 1968, 160 p. + 73 pi.; IOANA CRISTACHE PANAIT, *Bisericile de lemn din Sălaj*, în «BCI», an. XL, 1971, nr. 1, p. 31—37; IOANA CRISTACHE PANAIT, *Bisericile de lemn ale Banatului*, în «MB», an. X, 1971, nr. 10—12, p. 550—564 (și extras, 20 p. + 20 fig.); SABIN ȘAINELIC, *Arhitectura bisericilor de lemn din Țara Chioarului*, în «Marmatia», -II, 1971, p. 273—317; DANA TARNAVȘCHI-SCHUSTER, *Biserici de lemn din Țara Lăpușului*, în «BMI», an. XLII, 1973, nr. 2, p. 41—57; IOANA CRISTACHE PANAIT și ION SCHELETTI, *Monumentele de lemn din județul Bistrița-Năsăud*, în «RMM», seria MI) an. 44, nr. 1, 1975, p. 63—73; IOAN GODEA, *Monumente de arhitectură populară din nord-vestul României*. Voi. I. *Biserici de lemn din zona Barcău-Cfasna*, Orăd 1972, 79 p. + 60 pi. + 1 h.; Voi. II. *Biserici de lemn din Valea Grisului Reped Oradea*, 1974, 132 p. + 69 pi.; ALEXANDRU AVRAM și IOAN GODEA, *Monumente istorice din Țara Crișurilor*, București, 1975, 63 p. -P ilustr. în "text; IOAN GODEA, IOANA CRISTACHE PANAIT ș.a., *Monumente istorice bisericesti din eparhia Oradiei*, Oradea, 1978, 528 p. + 3 h. + ilustr.; IOANA CRISTACHE PANAIT și ION SCHELETTI, *Monumentele de lemn din județul Bistrița Năsăud în lumina istoriei*, «RMM», 44, nr. 1, 1975, nr. 1, p. 63—73; Voi. *Monumente istorice și de artă religioasă din Arhiepiscopia Vadului, Feleacului și Clujului*, Cluj-Napoca, 1982, 347 p. (îndj osebi p. 97—248) j IOANA CRISTACHE PANAIT, *Biserici de lemn monumente istorice din Episcopia Alba Iuliei, mărturii de continuitate și creație românească* Alba Iulia, 1987, 387 p. + ilustr. + LXIV pi. color.

C, NICOLAESCU-PLOPȘOR, *Biserici-bordeie în Oltenia*, Craiova, 1940; SPIRU, *Biserici-bordeie*, în «GB», an. XXXVI, 1977, nr. 10—12, p. 937—955.

Pictura. Vezi lucrările de sinteză de la ■ capitolul «Arta în secolul XV-lea».

C. SÂNDULESCU-VERNA, *Zugravul Grigore, începătorul curentului realist în pictura românească*, în «BOR», an. LV, 1937, nr. 7—10, p. 487—491; I. POPOVICI, *Un zugrav român necunoscut în veacul al XVIII-lea*, în «BCMI», an. XXXUL fasc] 105, 1940, p. 39—48; VICTOR BRĂTULESCU, *Zugravi de biserică din secolul XVIII-lea și al XIX-lea*, în «GB», an. XVIII, 1990, nr. 3—4, p. 269—281; BĂRBI BREZIANU, *Rudimente de învățămînt artistic la «zugravii de subțire» din Moldova și Țara Românească*, în «SCIA», an. IX, 1962, nr. 1, p. 79—105; VICTOR BRATULESCU, *Dascălii de zugravj Ioan și Mincu de la Rîmnic și Argeș*, în «MO», an. XIX 1963, nr. 11—12, p. 859—871; N. STOICESCU, *Cum se zugrăveau bisericile în secolul al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului -al XIX-lea*, în «MO», ar. XIX, 1967, nr. 5—6, p. 408—429; TEODORA VOINESCU, *Intre «tărănesc» și «popular» în pictura românească de la slrșitul evului mediu*, în «SCIA», Seria Artă-Plas-J tică, tom. XX, 1973, nr. 1, p. 21—28; ANA DOBJANSCHI, ■ *Icoanele lui Radu Dia-i conu Zugrav*, în «RMM» 1975, 1, p. 52—56; ANA DOBJANSCHI, *Nume de zugravii*

steni din secolul al XVIII-lea identificați în colecția de artă veche a Muzeu-artă al RSR, în «RMM», 1977, nr. 7, p. 57—63; TEODORA VOINESGU, *Radu u București*, 1978, 78 p. + 103 ilustr.; ANDREI PALEOLOG, *Pictura exte-d'in Țara Românească* (secolele XVIII—XIX), București, 1984, 108 p. + 75

ii-

•ntru erminii să se vadă : VASILE GRECU, *Versiunile românești ale erminii-pictură bizantină*, Cernăuți, 1924 (extras din *Codrul Cozminului*, I, 1924, p. 4); VASILE GRECU, *Cărți de pictură bisericească bizantină*. Introducere și -ritica a versiunilor românești... Cernăuți, 1936, 426 p. + 6 pi. (extras din \ an XLIII—XLVI, 1932—1935); VASILE GRECU, *Erminiile de pictură bi-* Cernăuți, 1942, 27 p. (extras din *Candela*, an. XL—XLII, 1939—1941); TEO-VOINESCU, *Modele tradiționale și observațiile din realitate, în pictura mun-i a veacului al XVIII-lea : Caietul de modele al lui Radu Zugravu*, în «SCIA», rtă Plastică, t. XIV, 1967, p. 57—70; TEODORA VOINESCU, *Un caiet de de pictură medievală românească*, în voi. *Pagini de veche artă româneas-București*, 1974, p. 149—276.

nia *picturii bizantine*, ediție îngrijită de O Săndulescu-Vema, Timișoara, 17 p.; DIONISIE DE FURNA, *Carte de pictură*. în rom. de Smaranda Bratu șerban Stati, București, 1979, 280 p.

ctura în Transilvania. GELU HĂRDĂLĂU, *Zugravii din secolele I-lea și al XIX-lea în județul Alba, în Apulum, XIX, 1981, p. 395—413*; : PORUMB, *Contribuții la cunoașterea unui meșter zugrav din veacul al a, Nistor Zugrav din Feleac, în Studia Universitatis Babeș-Bolyai, 1, 1968, < 10 + 6 fig.*; IOANA CRISTACHE PANAIT, *Un zugrav din Țara Român Transilvania în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, în «SCIA», Se-Plastică, t. XVI, 1969, nr. 2, p. 325—327*; MARIUS PORUMB, *Ștefan Zutuow.1 timpului comandate de Indchentie Micu Clain, în voi. Sub semnul Omagiu Acad. Prof. Ștefan Pascu, Cluj, 1974, p. 486—491*; MARIUS !, *Zugravi și centre românești de pictură din Transilvania secolului al i, în «AHA», Cluj-Napoca, XIX, 1976, p. 103—125 + 38 fig.*; MARIUS i, *Rășinari, un centru de pictură din secolul al XVIII-lea, în «AIINC», 83—1984, p. 377—391.*

tura în Maramureș. AUREL SOCOLAN și ADAIBERT TOTH, *aș unor biserici de #mn din nord-vestul României*, în «Marmația», I, 1969, 7; MARIUS PORUMB, *Contribuții la cunoașterea unor zugravi din Tran-în veacul al XVIII-lea, în «AMN», VIII, 1971*; MARIUS PORUMB, *Icoane mureș, Cluj, 1975, 48 p. + 50 pi.*; ANCA POP BRATU, *Precizări în legătură atea unor zugravi de tradiție post bizantină în Maramureșul istoric, jn Pa-iche artă românească*, voi. IV, București, 1981, p. 89—126.

tura în -Banat. AUREL COSMA, *Pictura românească în Banat de P'mă azi*, Timișoara, 1940, 76 p.; VICTOR BRĂTULESCU, *Izvoarele pic-fanat. Pictura minăstirii Tismana*, în «MB», an. XI, 1961, nr. 5—6, p. 22—fs PASCU, *Din începuturile picturii bănățene*, în «MB», an. XV, 1965, rir. 151—361; CAIUS PASCU, *Stancu Raicu — Un zugrav bănățean din se-II, în «MB», an. XVII-1967, nr. 10—12, p. 733—736*; VIOREL ȚIGU, *Zu-delcu Popovici*, în «BMI», an. Xi, 1971, nr. 2, p. 67—72 (reprodus cu difi-cări în «MB», an. XXIII, 1973, nf. 4—6, p. 266—274); IOANA CRIS-ANAÎT, *Contribuții la cunoașterea picturii bănățene din bisericile de Ia sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XIX-lea, în eria Artă Plastică, an. XIX, 1972, nr. 1, p. 122—127*; IOANA CRISTACHE *Prezența zugravului Nicolae de la Lupșa Mare în pictura bisericilor de e valea Mureșului de jos*, în «MB», an. XXVII, 1977, nr. 1—3, p. 157—160.

sie decorative. Sculptura. Vezi lucrările de sinteză de la ^rta în secolul XV/- FLORENTINA DUMITRESCU, *Un exemplar repre-s sculptură în lemn din Moldova în secolul al XVIII-lea*, în «SCIA», an. nr. 1, p. 247—253; FLORENTINA DUMITRESCU, *Aspects de la decora-? onostas de Valdchie ă la fin du XVIII-e siecle*, în «RRHA», 5, 1965, p. LORENTINA DUMITRESCU, *Etape din evoluția ariei vechi românești în ornamentică*, în «SCIA», an. XII, 1965, nr. 1, p. 115—129.

Miniatura. I. BARNEA, *Un miniaturist român din secolul LXVII*: Popa Fior, în «B9R», an. LXVI, 1, 1948, nr. 11—12, p. 584—607; EMIL LAZĂRESCU, *Cîteva date cu privire la ilustrația manuscriselor românești în secolul al -XVIII-lea*. Ruperea de tradiție, în «SCIA», III, 1956, nr. 3—4, p. 73—86.

Xilografura. EMILE PICOT, *Notice bibliographique sur le protopope Hihail Strelbisky, graveur et imprimeur, à Iassi, à Mogilev de Podolie et à Dubossar*, Paris, 1905, 31 p.; DIMITRIE DAN, *Mihail Strelbițchi*, în «Candela», ap. XXXI, 1912, p. 225—231 și 281—288 (și extras, 16 p.); ALEXANDRU LUPEANU-MELIN, *Xilografii cate au lucrat în tiparnița veche de la Blaj*, Blaj, 1929, 24 p. + 24 pi.; VIRGIL MOLIN, *Xilogratul Petru Papavici Rîmnicianul, inovatorul artei de a itustia cărți bisericești*, în «MO», an. XX, 1968, nr. 3—4, p. 199—210; CORNEL TATAI-BALTĂ, *Gravorii în lemn de la Blaj (1750—1830)*, în *Apulum*, Alba Iulia, XII, 1974, p. 629—641; XIII, 1975, p. 719—745; XV, 1977, p. 705—727 și XX, 1982, p. 221—239; CORNEL TATAI-BALTĂ, *Incursiune în xilogravura românească (sec. XVI—XIX)*, în *Apulum*, XVII, 1979, p. 441—467.

Icoanele pe sticlă și alte creații populare. ION MUȘLEA, *Pictura pe sticlă la românii din Scheii Brașovului*, în *rev. Țara Birsei*, Brașov, an. 1, 1929, p. 35—52; ION MUȘLEA, *Xilogravurile țăranilor români din Transilvania*, în *Aria și tehnica grafică*, nr. 8, București, 1939, 24 p. -f 45 fig.; I. C. IOANIDU și G. G. RĂDULESCU, *Icoane pe sticlă*, în «BCMI», an. XXV, fasc. 113—114, 1942, p. 151—156 + 16 fig.; GH. PAVELESCU, *Pictura pe sticlă la români*, în «Revista Fundațiilor», București, an. XI, nr. 3, 1945, p. 634—647 + 16 fig.; VASILE V. NICULESCU; *Contribuții la cunoașterea icoanelor pe sticlă și a xilogravurilor țăranilor români din Transilvania*, în «SCIA», an. IV, nr. 3—4, 1957, p. 297—315; ȘTEFAN METEȘ, *Zugravii și icoanele pe hîrtie (xilogravuri-stampe) și sticlă din Transilvania*, în «BOR», an. LXXXII, nr. 7—8, 1964, p. 730—774; ION MUȘLEA, *Icoanele pe sticlă și xilogravurile țăranilor români din Transilvania*, în «Steaua», Cluj, nr. 11, 1968, p. 70—77 și nr. 12, 1968, p. 70—89; I. A. POPESCU, *Arfa icoanelor pe sticlă de la Niculș*, București, 1969; CORNEL IRIMIE și MARCELA POCȘA, *Icoane pe sticlă*, București, 1971, 54 p. + 49 ilustr.; ROMUL GRECU, *Un centru de pictură pe sticlă din Transilvania rămas necunoscut: Răhău (jud. Alba)*, în «MA», an. XVII, 1972, nr. 1—2, p. 71—82; ROMUL GRECU, *Fenomenul picturii pe sticlă în Țara Sebeșului*, în «MA», an. XX, 1975, nr. 1—2, p. 66—87; IULIAN DAN-CU și DUMITRU DANCU, *Pictura țărănească pe sticlă*, București, 1975, 256 p. + 150 planșe.

A se vedea și volumul: *Arta populară românească*, București 1969, 669 p. (cu date și despre arta bisericească, îndeosebi icoanele pe sticlă, la p. 567—590).

Muzica bisericească: IOAN POPESCU, *Invățămintul muzical în Biserica Ortodoxă Română*, în «BOR», an. LXXXVII, 1969, nr. 9—10, p. 1027—1061; NICU MOLDOVEANU, *Izvoare ale cîntării psaltice în Biserica Ortodoxă Română. Manuscrise muzicale vechi bizantine (grecești, românești și româno-grecești) din România pînă la începutul secolului al XIX-lea*, în «BOR», an. XCII, 1974, nr. 1—2, p. 131—280 (și extras 151 p.); SEBASTIAN BARBU BUCUR, *Toan sin Radului Duma Brașoveanul*, în «BOR», an. XCIII, 1975, nr. 3—4, p. 377—388 + XVI pi. (și în *Studii de Muzicologie*, an. X, 1974, p. 161—221); SEBASTIAN BARBU BUCUR, *Manuscrise psaltice românești și bilingve în notație cucuzelină în manile bibliotecii din România*, în «BOR», an. XCIV, 1976, nr. 9—12, p. 1005—1038 + 22 anexe; SEBASTIAN BARBU BUCUR, *Invățămintul psaltic pînă la reforma lui Hrisant. Școli și pro-pedii*, în «BOR», an. XCVIII, 1980, nr. 3—4, p. 481—509; SEBASTIAN BARBU BUCUR, *Acțiunea de «românire» a cînfăriilor psaltice și determinările ei social-patriotice. Filothei sin agăi Jipăi și alți autori din secolul al XVIII-lea*, în «BOR», an. XCVIII, 1980, nr. 7—8, p. 836—856 + 20. texte cu note; SEBASTIAN BARBU BUCUR, *«Șărban, protopsaltul Țării Românești» (1689—1765)*, în «GB», an. XLVII, 1988, nr. 5, p. 118—147.

A se vedea și OCTAVIAN LAZĂR COSMA, *Hronicul muzicii românești*, voi.

I și II, București, 1973—1974, 480 + 238 p.

"

LXXIV

LEGĂTURILE BISERICII ORTODOXE ROMÂNE CU CELELALTE BISERICI ORTODOXE ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA

legăturile interortodoxe, atât de complexe în secolul al XVII-lea, s-au mai puțin însemnate în cursul epocii fanariote. Datorită numeroaselor proprietăți pe care le aveau la noi cele patru Patriarhii ortodoxe, de Constantinopol, Alexandria, Antiohia și Ierusalim, înțelesurile lor nu mai sînt nevoiți să vină decît rar în țările noastre ajutoare. În schimb, mulți ierarhi, egumeni, preoți și dascăli greci zădărnici la noi, fără să mai vorbim de șirul nesfîrșit al grecilor veniți să lucreze ai domnilor fanarioți, ridicați în diferite dregătorii.

În perioada de care ne ocupăm a sporit în chip neobișnuit numărul eparhilor titulari hirotoniți și stabiliți la noi pe lângă înălțările înalte, care de multe ori pricinuiau neajunsuri ierarhilor Tocului, prin oasele hirotonii pe care le săvîrșeau pe bani. Cîteva arhierii și egumeni au fost ridicați — cu ajutorul domnilor fanarioți scaunul mitropolitan al Ungrovlahiei sau pe cele episcopale de mic și Buzău. Mitropoliții greci ai Ungrovlahiei : Mitrofan de origine din Tassos, Neofit Cretanul, Filaret Mihalitzis, din Zante, Dositei Filitti din Podgoriana (Pogoniana) Epirului, toți în secolul al XVIII-lea, au desfășurat o activitate apreciabilă, în pămînturile lor române, care le face un loc de cinste între mitropoliți, de neam român.

În țara Românească scaunele vladicești au fost mult timp ocupate de greci, în Moldova n-au putut păstori decît mitropolitul grec, originar din Peloponez, și — caz cu totul excepțional — Iacob Roman, pentru cîteva luni. Păstoria lui Nichifor, — deși cu sentimente față de români —, a determinat pe mitropolitul Iacob și pe boierii «pămînteni» să ia atitudine hotărîtă împotriva ierarhilor de neam străin, prin cunoscutul «așezămînt»

din 1752. În schimb, avem și un ierarh originar din Moldova, Gavriil Callimachi, care a păstorit 15 ani ca mitropolit la Salonic, fiind adus apoi de fratele său, domnitorul Ioan Teodor Callimachi, în scaunul mitropolitan de la Iași, în 1760.

În sfârșit, menționăm și faptul că mitropoliții greci ai Proilaviei (Brăila de azi) aveau sub cîrmuirea lor duhovnicească și pe credincioșii români din cuprinsul acestei eparhii.

Legăturile cu Patriarhia de Constantinopol, în secolul al XVIII-lea, se văd în recunoașterea alegerilor de mitropoliți și episcopi făcute în țară — sau în recunoașterea strămutării ([As^d&sai?]) unor arhierii titulari în scaunele de la noi (de pildă Mitrofan de Nissa, Neofit Cretanul, Grigorie II, Filaret episcop de Rîmnic și apoi mitropolit, toți trei foști mitropoliți titulari ai Mirelor Lichiei ș.a.).

Patriarhii de Constantinopol au făcut apel în repetate rînduri la vîlădicii noștri și domnii fanarioți pentru a le acorda ajutoare materiale. Eparhiile românești plăteau o contribuție anuală (Mitropolia Ungrovlahiei 70 de groși, Episcopia Buzăului 35 ; probabil cele din Moldova la fel), la care se adăugau alte ajutoare bănești în cazuri excepționale. De pildă, prin 1739, ecumenicul Neofit VI făcea un apel la mitropolitul Neofit Cretanul, cerînd ajutor pentru Patriarhie, care avea o datorie de 850 de pungi.

Se cunosc și unele scrisori schimbate între mitropoliții noștri și patriarhii ecumenici, chiar în unele probleme teologice. De pildă, Neofit Cretanul, în 1741, cerea ecumenicului Paisie II lămuriri cu privire la botezul sau mirungerea luteranilor și calvinilor trecuți la Ortodoxie și la recunoașterea validității hirotoniilor romano-catolice.

Recunoscînd rolul deosebit pe care-l deținea Mitropolia Ungrovlahiei în marea familie a Bisericii Ortodoxe, patriarhul ecumenic Sofronie II (1774—1780) — la solicitarea domnitorului Alexandru Ipsilanti — a acordat mitropolitului Grigorie II și urmașilor săi în scaunul Ungrovlahiei, titlul onorific de «locțiitor al scaunului din Cezareea Capadociei», prin scrisoarea sa din 10 octombrie 1776.

Legăturile cu Patriarhia' Alexandriei nu mai cunosc amploarea celor din secolul precedent. Primul patriarh alexandrin care a cercetat acum țările noastre a fost *Samuil Capasulis* (1710—1723), care le mai vizitase și înainte de urcarea în scaunul patriarhal. Călătoria lui în țările noastre a durat mai bine de trei ani (1715—1-718). Cu acest prilej, au fost închinat Patriarhiei pe care o cîrmuia cîteva mînăstiri și biserici' cu toate proprietățile lor : Hangu-Buhalnița în Moldova, ctitoria lui Miron Vodă Barnovschi, cu două. sate, mînastirea Sfîntul Arhanghel

din Râmnicu-Vâlcea. Mînăstirea Cernica, deși era închinată de ctitor Mitropoliei; a fost declarată metoc aî mînăstirii Zlătari, din București, închinată Alexandriei (în 1750 a fost redată Mitropoliei). Urmașii săi imediați n-au mai călătorit prin țările noastre, ci au purtat doar corespondență cu domnii fanarioți, mai ales în problema mînăstirilor închinare.

- în 1746, în urma stăruințelor lui Constantin • Mavrocordat, pe atiuici în Țara Românească, a fost ales ca patriarh al Alexandriei mitropolitul Libiei *Matei Psaltul* (1746—1766), fostul său duhovnic și egumen al mînăstirii Zlătari. Din dispoziția - patriarhului ecumenic Paisie II, mitropolitul Neofit Cretanul a făcut, la București, învestirea și instalarea Jui Matei ca patriarh de Alexandria. Era d dovadă a prestigiului deosebit de care se bucura Mitropolia Ungrovlahiei în cadrul Bisericii Ortodoxe. În 1766, după ce și-a dat demisia din scaunul patriarhal, Matei Psaltul a venit iarăși în țările române, unde a primit noi danii (în 1766 a fost închinată Patriarhiei Alexandriei biserica Sfîntul Uie din Iași). .El. a fost ultimul patriarh de Alexandria care a călătorit în țările române. Urmașii săi au purtat însă -corespondență cu domnii și mitropoliții din Țara' Românească și Moldova în privința, administrării averilor mînăstirilor închinare Alexandriei.

O mențiune deosebită trebuie să facem asupra **legăturilor cu Patriarhia Antiohiei**. După moartea lui Atanasie III Dabbas în 1724, Nicolae Mavrocordat (a doua domnie în—Țara Românească, 1719—1730) a intervenit pentru alegerea lui *Silvestru Cipriotul*, ucenic și-fost proto-înghel al patriarhului răposat. El a avut de luptat nu numai cu greutățile materiale ale Patriarhiei, ci și cu acțiunea prozelitistă catolică în 1724 papa a confirmat pe primul patriarh unit de Antiohia, Ciril). i făcut două călătorii în țările noastre, în 1729—1730 și 1744—1749. .

întreținut corespondență cu mulți domni, vlădici și boieri de la ?i, din care rezultă că a primit mereu ajutoare din. țările noastre, cea de a doua călătorie, a izbutit să întemeieze o nouă tipografie aba la mînăstirea Sfîntul Sava din Iași, mutată apoi la Bucureși. re deosebire de Atanasie, care a tipărit mai mult cărți de cult, vestru a fost nevoit să dea la lumină cărți de apărare a Ortodoxiei aotriva propagandei catolice, traduse din grecește *irs* limba arabă, d, în aceasta privință, un continuator al patriarhului Dositei al isalimului. Prima carte era *Arbitrul adevărului și expunerea drep-i*, a patriarhului Nectarie al Ierusalimului — tradusă de Silvestru [și — care avea ca anexă un *Manuai Împotriva infailibilității papei*, ui Eustrâtie Argentis, tradus în arabă de preotul Masaad Nașu r 1746). Au urmat: *Cina cea divină*, prescurtată după o lucrare

despre Sfânta Euharistie a aceluiași Eustratie Argentis, făcută tot patriarh (Iași, 1746—1747) și *Colecția hotărârilor a două sinoade vocale la Constantinopol despre catolicismul în Siria* (Iași, 1747).! *cunosc*, și două cărți de cult tipărite de el : *Liturghierul greco-c* (o nouă ediție a celui din 1701, Iași, 1745) și *Psaltirea ari* (București, 1747).

În 1747, a fost închinată Patriarhiei de Antiohia mînăstirea Sfinj Spiridon Vechi din București, refăcută atunci din temelie de Constar Vodă Mavrocordat (inscripția bisericii era în grecește și arăbeșil în această biserică se păstra o icoană a Sfîntului Spiridon pictată însuși patriarhul Silvestru, cu o lungă inscripție în limba arabă, care relata împrejurările" venirii sale la noi și ale închinării mînăstii Desigur, la rugămintea lui Silvestru, a fost închinată Antiohij mînăstirea Popăuți din Botoșani, ctitoria lui Ștefan cel Mai în anul 1751.

Cu Silvestru Cipriotul (*f* 1766) s-a încheiat șirul patriarhii! antiohieni care au călătorit în țările noastre în trecut (de altfel, duj: moartea lui, Patriarhia de Constantinopol a izbutit să impună scaunul antiohian patriarhi de neam grec). De aci încolo, Patriarhi de Antiohia a păstrat legături cu cele două mînăstiri închinete, car aveau mari proprietăți la noi : terenuri agricole, vii, hanuri prăvălii etc. Unii din egumeni erau greci, alții arabi. Unii credincios din Siria —■ mai ales negustori — se stabileau în țările noastre. însuș episcopul Chesarie al Rîmnicului se trăgea din familia Haleplii probabil originar ădin Alep. în 1814 întîlnim un prpfesor de muzici bisericească la Mitropolia din Iași, Nichifor Cantuniari, arhidiaconu| Patriarhiei din Antiohia.

Dintre patriarhii Ierusalimului trebuie să ne rețină atenția *Hrisanl Notaras* (1707—1731), pe care l-am amintit și în altă parte. El a făcuj o ultimă vizită în țările, noastre în 1727—1728, cînd s-a ocupat de reorganizarea mînăstirilor închinete Patriarhiei de Ierusalim. în 1722 se închinase Sfîntului Mormînt mînăstirea Văcărești, ctitoria Mavro| cordaților — care avea ca metoc schitul Barbu (jud. Buzău).

Urmașii lui nu s-au mai ridicat la înălțimea sa și a unchiului săul Dositei, încît importanța Patriarhiei va scădea treptat. Ei au veniți foarte rar în țările noastre, fie pentru ajutoare, fie pentru a se îngriji personal de starea mînăstirilor închinete. între cei care au călătorit prin țările noastre pomenim pe *Meletie* (1731—1737), *Partenie* (1737—1766), *Ehem* (1766—1771), *Avramie* (1775—1787) și *Antim* (1788—1808), ultimul patriarh ierusalimitean care a trecut prin' țările noastre.

...
iui tlem s-a îngrijit de tipărirea mai multor cărți în limba greacă, la București, între anii 1767—1769, pe care le vom menționa mai jos. Gel care a stat mai mult la noi a fost Avramie, — între anii 1780—1784 — izbutind să obțină închinarea mînăstirii cu hramul Nașterea Maicii Domnului (sau Asănichioaia) din Rîmnicu-Sărat. . . Pe Jîngă veniturile mînăstirilor închinare, Patriarhia din Ierusalim a primit și' alte danii din partea românilor. De pildă, doamna Marica, văduva lui Constantin Brîncoveanu, lăsa prin testament 10 pungi de bani «pentru ca să se dreagă ce va fi stricat la Vitleem, ca să pome-nească sufletul răposatului dumnealui și al meu». Numeroase obiecte de artă, manuscrise și cărți de proveniență românească pot fi văzute și azi la Ierusalim.

Numărul călugărilor și al credincioșilor români care cercetau Ierusalimul și Țara Sfîntă era în continuă creștere (după reîntoarcere purtau numele de «hagi» sau «hagiu»). De pildă, după 1718, a făcut un pelerinaj la Locurile Sfînte cunoscutul zugrav Pârvu Mutu cu doi din fiii săi. Dintre călugării transilvăneni care au cercetat aceleași locuri, pomenim pe ieromonahul Nicodim, luptătorul pentru Ortodoxie, îgumenul Visarion de la Sîmbăta de Sus, călugării Avram de la Șinca /eche-Făgăraș, Isaia Tempea de la Bucium-Făgăraș și alții. Pe o •iblie de la 1688, aflată în mînăstirea Sf. Sava, sînt trecute numele nor închinătororiginari din Brașov.

Legăturile cu Muntele Athos. Cu toate că domni* care s-au perinit la cîrma Țării Românești și a Moldovei erau gîeci d,e neam, totuși utoarele lor către mînăstirile din Sf. Munte Athos și către celelalte ezăminte bisericești din¹ Răsăritul ortodox au fost mult reduse față ale domnilor români din secolele anterioare.- Pe îngă închinările pîna acum, s-au mai închinat cîteva mînăstiri, dar sărace și fără emnătate în viața bisericească a celor două tari. In Țara Româ-iscă au fost închinare acum : biserica "Adormirea din Slatina, la opotamu, biserica Sfîntul.Spiridon Nou din București la Grigoriu, Tica Slobozia din București la Hilandar, închinare făcută de cti-1 ei, Alexe, care s-a și retras aici, pe la începutul secolului XIX. /foldo\fa, biserica Precista (Adormirea) din Focșani și mînăstirea litoasa-Bacău au fost închinare la Vatoped, mînăstirea Vizantea Vrancea la Grigoriu, mînăstirea Răducanu din Tg. Ocna la Iviron, ui Berzun*ti-Bacău la Marea Lavră.

n 1760, Ioan Teodor Callimachi al Moldovei închina mînăstirii ii Pantelimon sau Rusicon biserica Bogdan,Serai din Constanti-, cu casele și dependințele ei. Aceeași mînăstire a fost refăcută

temelie de Scarlat Callimachi al Moldovei, între anii 1842—1843. Egumenul Teodorit de la Esfigmenu ceruse mitropolitului Veniar Costachi un ajutor anual pe seama ei, urmînd ca ea să devină «mînlîre moldovenească». Probabil greutățile materiale care apăsau asupra Mitropoliei au împiedicat pe Veni amin să dea urmare acestei solicitate închinînd în schimb Esfigmenului, în 1806, mînăstirea Florești, din pîlțile Bîrladului, care fusese refăcută de strămoșul său, marele vorr Gavriil, pe la sfîrșitul secolului al XVII-lea.

Alte așezăminte atonite s-au bucurat de felurite danii anuale de partea domnilor fanarioți, mai ales mînăstirile Marea Lavră, Ivire Hilandar, Xiropotamu, Filoteu, Xenofon, Grigoriu, Sfîntul Pantelime sau Rusicon ș.a. Se cunosc și daniile unor credincioși din popor. Astfel, doi negustori brașoveni, **Radu** și Leca, au zidit un paraclis, hramul Sfîntul Dumitru, la mînăstirea Xiropotamu, iar Radu a plăti zugrăveala paraclisului cu hramul Sfînta Cruce, din aceeași mînăstire ridicat cu bani strînși de egumenul Partenie în Principatele Române.

Egumenii greci trimiși să cîrmuiască mînăstirile închinare se îngrijeau prea puțin de refacerea lor, trimițînd toate veniturile la Athos sau folosindu-le ei înșiși. Numeroși egumeni erau hirotoniți ca arhiere «titulari» pe seama unor eparhii de mult dispărute. Unii dintre egumenii mînăstirilor închinare au fost ridicați pe scaunele vlădicești din Țara Românească.

Legături cu alte Biserici grecești. *Mînăstirea Sfînta Ecaterina din Muntele Sinai* a continuat să se bucure de veniturile pe care le aduceau mînăstirile românești închinare în secolele XVI și XVII. În 1731, membrii familiilor Cantacuzino și Filipescu au închinat Muntelui Sinai mînăstirea Mărgineni (azi în ruine) care, la rîndul ei, avea ca metoc mînăstirea Verbila, amîndouă pe valea Prahovei.

O biserică cu hramul Sfîntul Haralambie a fost zidită în mînăstirea *Sfîntul Ștefan din Meteore*, de către egumenul Arsenie, care cîrmuise un timp mînăstirea închinată Butoi, desigur cu bani și cu daruri din Țara Românească. Mînăstirile Banu și Adormirea din Buzău erau închinare la mînăstirea *Rusicon* de lîngă Tricala. Mînăstirile din *Ianina* au beneficiat de asemenea de sprijinul românilor, mai ales datorită mitropolitului Dositei Filitti. Mînăstirea Stavropoleos din București, ctitoria călugărului Ioanichie din Ostanița Epirului, devenit mitropolit titular, beneficiara unor danii oferite de mai mulți domni fanarioți și boieri, era închinată mînăstirii Gura din Ostanița.

O mînăstire care s-a bucurat în acest secol de însemnate ajutoare românești a fost *Mega Spileon din provincia Ahaia*, în Pelopo-

∴. Paraclisul ei, cu hramul Sfântul Luca, a fost refăcut în 1725, de imenul Iona, cu ajutorul domnitorului Constantin Mavrocordat. Iva ani mai târziu, Grigorie II Ghica, pe atunci în Țara Românească, rda mînăstirii Mega Spileon contravaloarea a 180 de bolovani de 3, danie întărită și de domnii următori, continuată și de unii din Idova. În 1769, Grigorie III Ghica, pe atunci în Țara Românească, nchina străvechea biserică românească de la Vlah-Seraî din Con-îtinopol «cu. casele și cuprinsurile din jurul ei și toate daniile au căpătat...». În 1798, patriarhul Grigdtie V a declarat mînăstirea ja Spileon ca stavropighie, adică supusă direct Patriarhiei, obligată dea anual 300 de groși. Odată cu ea, a trecut sub ascultarea Pă-^hiei biserica și casa din Vlah-Seraî, asupra căreia Patriarhia avu-
■ un drept mai vechi de stăpînire.

Au fost ajutate și cîteva biserici din insula Cipru-. De pildă, în rica *Faneromeni din Nicosia* se păstrează o icoană dăruită de un \ Mo.Ildovlahul, care ar fi zidit o biserică aici. acum ruinată. Gri-e II Ghica, domn în ambele Principate, în prima jumătate a se-lui al XVIII-lea, a hărăzit un ajutor anual de 500 de groși mî-irii *Chicu*. Mînăstirea *Mahera*, nu departe de Nicosia, a primit aju-s însemnate din amîndouă Principatele, strînse de călugării Ciprian tîrziu arhiepiscop, spîftzurat de turci) și Haralambie, în ultimul niu al secolului al XVIII-lea. Domnitorul Mihail Șuțu al Moldovei dăruit o sută de groși, iar pe Ciprian l-a pus să studieze în Aca-'a din Iași. Se păstrează pînă azi în mînăstire mai multe obiecte nit, și mai ales manuscrise de muzică psaltică, aduse din călătoria)recnm și portretele lor, lucrate la Iași.

\lexandru Vodă Ipsilanti, domn în. Țara Românească (1774—1782 '96—1797) și în Moldova (1786—1788), a ridicat o, mînăstire la oetra, în insula Rodos. Iar în mînăstirea *Ecatontapiliani* din insula » se păstrează cîteva obiecte de cult de proveniență românească, mai niulte de la Nicolae Mavrogheni, domnul Țării Românești —1790) : un Evangheliar, un sacos, o bederniță; un epitrahil, cî-icoane. Tot Mavrogheni a oferit banii necesari pentru construirea i cișmele în această insulă. Mînăstirea *Sfîntul Ioan din insula os*, a primit o danie anuală de 400 de aspri, aproape' în tot l epocii fanariote. Mînăstirea *Silivri*, la 50 km vest de Constan-Jl, pe coasta Mării de Marmara, a primit ajutoare din partea ocordașilor (200 bolovani de sare = 25.440 kg).

elurite obiecte de cult, manuscrise și cărți aflate îii mînjstirile ericile grecești ori în bibliotecile lor, fie la Athos, fie în alte provin din Principatele Române. *Ele* stau mărturie asupra per-

nanentului ajutor acordat acestor[^] așezăminte în cursul veacului al XVIII-lea. Cităm, de pildă, potirul de la Mihail Racoviță, din prima jumătate a secolului, în biserica Arhanghelul Mihail din Arnăuțchii-Constantinopol, zecile de hrisoave românești, precum și cărțile și manuscrisele de la noi, aflate în metocul Sfântului Morriiînt din Constantinopol, omoforul de mătase albă de la Mihail Șuțu, din 1795, la Patriarhia ecumenică, o candelă de la Alexandru Ipsilanti și soția sa Ecaterina la mînăstirea Sfînta Ecaterina din Muntele Sinai, o icoană a ■ Mîntuitorului de la mînăstirea Spilia din Munții Pindului, lucrată de zugravul Teodor din București, în 1717, o Evanghelie dăruită de mitropolitul Daniil al Ungrovlahiei în mînăstirea Sf. Ioan din insula Patmos cîteva cruci de la Dositei și Costandie Filitti, la Zița. Obiecte de proveniență românească se păstrează în Muzeul Etnografic, în Biblioteca Națională și în alte așezăminte culturale din Atena.

De ajutoarele românești au beneficiat peste 50 de școli grecești din Peninsula Balcanică și Orientul Apropiat, fie prin subvenții anuale pentru plata corpului didactic și ajutoare pentru elevii săraci, fie prin subvenții pentru construirea sau refacerea clădirilor "școlare. Se adaugă și faptul că unele cărți grecești tipărite la noi au slujit ca manuale didactice în școlile respective.

în primul deceniu al secolului al XVIII-lea, unul din dregătorii lui Constantin Brîncoveanu, Gheorghe Castriotul — originar din Castoria, din Munții Pind —, acorda Patriarhiei din Ierusalim 2650 de ducați, din care să fie plătiți preoții din șase localități din Palestina ' (Ierusalim, Gaza, Rama ș.a.), care să învețe pe copiii creștini de acolo în grecește și arăbește. Același Gheorghe Castriotul lăsa prin testamentul său din 1708 suma de 13.124 ducați, depusă la Veneția, urmînd ca din veniturile ei să fie plătiți doi dascăli la școala pe care o întemeiase în Castoria.

De o deosebită atenție s-a bucurat «școala cea mare» a Patriarhiei din Constantinopol (sau «Academia din Fanar»), care a primit subvenții din partea multor, domni fanarioți. De pildă, sub Constantin Moruzi al Moldovei (1777—1782), subvenția se ridica la 2400 lei anual, din care jumătate pentru burse la 12 elevi săraci și silitori. Restul de 1200 de lei reprezentau venitul moșiei[^]Hotărniceni, cumpărată» de mitropolitul Gavriil Callimachi și închinată mării școli din Constantinopol. Subvențiile Țării Românești erau tot atît de însemnate, oferite de Scarlat Ghica (1759), Ștefan Racoviță (1764), Alexandru Ipsilanti, Alexandru Moruzi (3000 lei pe an), mitropolitul Grigorie II și mai mulți boieri.

Au mai fost ajutate alte școli din Constantinopol : cea de la înrica Megalioțisa, cea din Muhlio, lângă Fanar, și «școala de musici-3», apoi câteva din localitățile înveciitate, pe Bosfor: Terapia leosebi de Alexandru Moruzi), Mega Revma (Arnăutchioi), Kuru-me, Neohorion (Jeni-kioi, în românește Satul Nou), Biiyiik-Dere, românește Valea Mare, Silivria, apoi gimanziul din Smirna ltele.

Școala din orașul Trapezunt (Trebizonda) — de unde au venit și dascăli la București —, ca și școala mînăstirii Sumela, în aproape Trapezuntului, de asemenea au fost ajutate de mai mulți domni :elor două țări românești. În Grecia, au fost ajutate școlile de la os, din Seres, în apropiere de Tesalonic, din Zagora, în Thesalia, Vitina în Peloponez, iar în Albania de azi școlile din Corița și sfor. Mitropolitul Dositei Filitti a sprijinit școlile din Pogdoriani ița, în Epir, iar episcopul Costandie Filitti a înființat două școli ița natală, înzestrîndu-le cu o bogată bibliotecă și plătind salariile ei profesori, între anii 1814—1825. Numeroase ajutoare au primit le din "insulele grecești : din Patmos, înființată de Mavrocordați, 713 și susținută de domnii următori, Andros, Hios, Păros, Naxos, 3nos ș.a. La fel au fost ajutate cele trei școli ale Patriarhiei din andria, pentru tineri ortodocși greci și arabi, lucru ce-l aflăm corespondența patriarhului Ciprian cu egumenul Meletfe i Zlătari. În Bulgaria de azi, au fost ajutate școlile din Arbănași anitohori), în apropiere de Tîrnovo, Drăgoi-chioi și Pivatele.

De lângă aceste școli din afara hotarelor celor două Principate, iiii fanarioți s-au îngrijit și de Academiile domnești din București și, în care se preda în limba greacă, cu dascăli greci. În aceste emii studiau nu numai tineri români, ci și tineri din alte țări, beneficiind de burse. Toate aceste școli sprijinite de români Hitribuit la cultivarea spiritului național grecesc și la pregătirea ului spre marele război de eliberare națională din 1821—1829, a dus la dobîndirea independenței poporului grec (1829).

lumeroși cărturari greci — unii membri ai clerului — și-au șurat activitatea în țările noastre : Nicolae Chiparissa, Petru sta Peloponezianul, medicul lui Constantin Mavrocordat, Atanasie en Ipsilanti, tot medic, călugărul Constantin Chesarie Daponte, ■u lucrări privitoare la români și la evenimentele petrecute la i secolul XVIII (de pildă Chesarie Daponte a scris lucrarea în ri Aaxixal ecpvjfAspiSe? ... sau *Cronicul războiului de 4 ani — -2739, un Catalog istoric al grecilor însemnați ș.a.*). Nichifor

Theotochis, originar din insula Corfu, cu studii la Padova, Bologna și Leipzig, a fost profesor și director al Academiei domnești din Iași în două rînduri (1764—1765 și 1776—1777) ; este autorul unor lucrări științifice (de pildă, *Elemente de Fizică*, în două volume, tipărită în grecește la Leipzig și dedicată lui Grigorie III Ghica al Moldovei). Mai tîrziu a ajuns arhiepiscop al Astrahanului, în Rusia (-j- 1800). Principala sa operă teologică, *Chiriadromionul* — la Apostoli și Evanghelii —, s-a tradus și tipărit în românește de mitropolitul Veniamin Costachi. Din opera prietenului său, Evgheniu Vulgaris, originar tot din Corfu, va traduce tot mitropolitul Veniamin. La începutul secolului al XIX-lea, s-au ocupat de istoria și geografia țărilor noastre doi cărturari greci : Dimitrie Daniil Philippide (Filipidis) (*Istoria și Geografia României* publicată la Lipsea, în 1816, în care folosește pentru prima oară numele de azi al țării noastre), și Dionisie Fotino sau Fotinos (*Istoria vechii Dacii, acum a Transilvaniei, Valahiei și Moldovei*, -în trei volume, tipărită la Vieia, în 1818—1819).

Zeci de cărți în limba greacă au văzut lumina tiparului, în tot cursul secolului al XVIII-lea și la începutul celui de al XIX-lea, la București și la Iași. În orice caz, activitatea tipografiei în limba greacă în cursul acestui secol, deși patronată de domni veniți din Fanar sau de ierarhi greci, nu mai cunoaște amploarea celei desfășurate sub Constantin Brîncoveanu. Menționăm cîteva cărți grecești mai însemnate apărute la București : *Manual despre purcederea Simțului Duh* a ieromonahului Hristofor Emborocomitu din Ianina (1728), *Manual despre superioritatea Ierusalimului și a Sîintului Mormint*, a patriarhului Hrisant (București, 1728; ediția II tipărită de patriarhul Efrem, în 1768), *Mreaja apostolică* (cuvîntări în postul Paștilor și Crăciunului a lui Nicolae Mauroedies, Iași, 1756). între 1767—1769 s-au tipărit mai multe cărți la București, sub îndrumarea patriarhului Efrem al Ierusalimului. Conducătorul tipografiei — care a «îndreptat» și textul multor cărți — era Gheorghe Constantinu din Ianina. Acum s-au tipărit: *Mărturisirea Ortodoxă* (1767), *învățătura creștinească* cu text grecesc și turcesc (traducerea în turcește făcută de ieromonahul Partenie Matakopoulos din Trebizonda, 1768), un *Comentar la Gramatică* (1768) și *Alegere din toată psaltirea* (1769), amîndouă de ierodiaconul Neofit Peloponezianul, *învățătura ortodoxă a patriarhului Meletie Pigas*, îndreptată de protosinghelul Chesarie, viitorul episcop de Rîmnic (1769).

în ultimele două decenii ale secolului al XVIII-lea, continuînd pînă la sfîrșitul epocii fanariote, s-au tipărit mai multe cărți cu caracter laic, cele mai multe în «noua tipografie de la Izvorul tămăduirii de la Cișmea» : *Mic manual de legi*, al lui Alexandru Ipsilanti, în grecește

înaște (1780), *Abecedarul mare* (1783), *Descrierea Valahiei*,
ă după lucrarea în limba franceză a generalului Bauer (1789) etc.
•ii care au îndreptat și tipărit ultimele două cărți erau Nicolae
Lazăr din Ianina, desigur vlahi din Epir.

începutul secolului al XIX-lea, s-au tipărit cîteva cărți grecești :
Sinopsă mare a slujbei (1813), *Chiriadromionul lui Nichiior*
>*chis* (2 voi. 1816), *Slujba Sfintei Paraschiva* (1817) etc, la care
ugă și cîteva lucrări cu conținut laic. Cîteva cărți de slujbă în
este și grecește au apărut la Buda și la Sibiu, pentru bisericile
ir și macedoromânilor din Viena, Buda, Sibiu, Brașov și. din alte
din Austria, Ungaria și transilvania : *Catavasier greco-român*
1803, 1812 și 1817), *Rinduiala simțirii apei*, în românește,-sle
e și grecește (Buda, 1816), *Catavasier greco-român* (Buda, 1818).
.l acesta, renașterea elenismului este indisolubil legată de per-
tul sprijin material și moral românesc.

gaturile cu Biserica Ortodoxă Bulgară. Ajutoarele românești că-
îastă Biserică, în timpul regimului fanariot, sînt mai puțin în-
:e, ele îndreptîndu-se mai mult spre bisericile de limbă greacă,
mii credincioși au acordat ajutoare sporadice bisericilor din
șști sau din alte localități învecinate cu Țara Românească. Bise-
Arhangheli din Arbănești a fost împodobită cu fresce de zu-
Mihail din Salonic și Gheorghe din București, în 1760.

anul 1774, mitropolitul Grigorie II al Ungrovlahief a primit de
îralul rus Petru Saltîcov moaștele Sfîntului Dimitrie zis cel nou,
cu aleasă viață duhovnicească, originar flin satul
Basarabov, L Lomului în Bulgaria. Moaștele au fost așezate în
catedrala alitană din București. Prăznuirea Sfîntului Dimrtrie
se face în
an la 27 octombrie. >

mînăstireâ Neamț, care a devenit — prin starețul Paisie — un
at centru monahal interortodox, au viețuit numeroși călugări
m bulgar. Intre ei se număra și monahul *Spiridon*, unul-din
gătorii renașterii bulgare pe pămînt românesc, care a scris aici, l
anului 1790, o *Istorie slavo-bulgară*.

rol însemnat în întărirea legăturilor româno-bulgare a avut
iul *Sofronie de Vrața* (Vraceanschf în mirenje Stoiko Vladis-
«apostolul» renașterii politice și culturale a bulgarilor. Din
regimului de teroare a lui Pasvan-Oglu, pașa de Vidin, a
în 1803, la București, unde a fost primit «ca un frate», după
"Uvîntul său, de mitropolitul Dositei Filitti (la mijlocirea aces-
a domnitorului Constantin Ipsilanti, patriarhul ecumenic i-a

acceptat retragerea din scaunul episcopal de Vrața). A rămas mai mulți ani în București, săvârșind felurite slujbe și peste patru sute de hirotonii.

În anul 1806 a apărut la Râmnic *prima carte în limba bulgară, Nedelnicul sau Chiriadromionul*, care cuprindea cazanii la toate duminicile, sărbătorile împărătești și ale sfinților mari, traduse din slavonește și grecește de Sofronie însuși. Cartea s-a tipărit cu ajutorul mitropolitului Dositei Filitti, al episcopilor Costandie de la Buzău și Iosif de la Argeș și al altor români. Tot în perioada șederii la București, episcopul Sofronie a scris și alte lucrări, care au rămas în manuscris : *Învățătură duminicale*, un *Catehism*, o *Autobiografie* ș.a. A tradus în bulgărește Sistemul religiei mahomedane a lui Dimitrie Cantemir (cu unele schimbări). În timpul războiului ruso-turc din 1806—1812, a desfășurat o rodnică activitate politică, în calitate de membru, apoi de președinte al Comitetului bulgar din București, în vederea eliberării țării sale de sub dominația turcească (în 1810 a tipărit la București o «*Proclamație către poporul bulgar*», în care cerea conașionalilor hii să ajute trupele rusești). Și-a sfârșit zilele în 1813 la mînăstirea Mărcuța, lîngă București.

Legăturile cu Biserica Ortodoxă Sîrbă au fost ceva mai bogate în timpul ocupației Olteniei de austrieci. În 1719, Episcopia Rîmnicului a fost pusă sub jurisdicția Mitropoliei sîrbești din Belgrad. «Iposifiul» Ștefan a fost înscăunat la Craiova, în martie 1727, de către episcopul Nicolae Dimitrievici al Timișoarei, delegatul mitropolitului Moise Petrovici. Episcopul Inochentie a fost hirotonit la Belgrad de același Moise Petrovici, apoi instalat la Râmnic tot de Nicolae Dimitrievici, iar episcopul Climent a fost hirotonit de mitropolitul Vichentie Ioanovici de la Carloviț, dar instalarea i-a făcut-o administrația austriacă.

Legăturile care s-au creat între mitropoliții de Belgrad-Carloviț și episcopii de Râmnic în perioada ocupației Olteniei de austrieci au continuat și după 1739, anul realipirii ei la Țara Românească, în tiparnița de la Râmnic s-au imprimat acum cîteva lucrări pentru credincioșii sîrbi aparținători Mitropoliei de Carloviț. Astfel, la rugămintea lui Moise Petrovici, în anul 1726 s-a tipărit un scurt catehism — care servea și ca manual școlar — intitulat *întîia învățătură pentru tineri*, în românește și slavonește. Era o traducere după marele teolog rus, arhiepiscopul Teofan Procopovici al Novgorodului (după ediția de la Moscova, din 1723). Traducerea și diortosirea a făcut-o egumenul Ștefan de la Govora, ales episcop în același an. În 1727, s-a

irit ediția a doua, iar în 1734 a treia, numai în slavonește (ultima binecuvântarea noului mitropolit sârb Vichentie Ioanovici).

În anul 1755, marele mitropolit Pavel Nenadovici al Carlovițului părinte la Rîmnic o *Gramatică slavonă*, iar în 1761 s-a tipărit *Pravila rugăciunii a sfinților sârbești*, întocmită de episcopul sârb Sinesie Iovici de la Arad, care a și finanțat imprimarea. Episcop la Rîmnic era acum Grigorie Socoteanu, care s-a îngrijit și de expedierea tiparelor din ultima carte la Arad.

În 1765 s-a tipărit la Iași — în slavonește și românește — • *Luca îndreptarea păcătosului cu duhul blîndețelor*, scrisă de episcopul Vichentie Ioanovici Vidac al Timișoarei. A apărut cu binecuvîntarea mitropoliților Pavel Nenadovici al Carlovițului și Gavriil Callihi al Moldovei. Urmașul acestuia, Leon Gheucă, a întreținut strînse tîri de prietenie cu marele cărturar sârb Dositei (Dimitrie) Obradović, — el însuși născut la Ciocova, în Banat, — care l-a și cercetat oman, pe cînd era episcop acolo.

Legăturile Bisericii Ortodoxe românești din Transilvania cu cea din România s-au accentuat în acest secol. În urma dezbinării din anul 1701, preoții și credincioșii ortodocși-transilvăneni au rămas un cîrmuitor duhovnicesc timp de șase decenii. Întrucît acum ■ iiii fanarioți din Țara Românească și din Moldova nu mai acordau tîri Bisericii Ortodoxe din Transilvania, cum fuseseră domniile din secolele anterioare (de altfel, autoritățile habsburgice nici nu fi îngăduit acest lucru), privirile preoților și ale credincioșilor locuși din Transilvania se îndreptau mai stăruitor spre Mitropolia ioxă sîrbă de la Carloviț, aflată acum în același imperiu habsburgic. De la Carloviț a venit la Brașov episcopul Nicanor Meletievici în 1735, pentru întărirea șcheienilor în dreapta credință, trimis de mitropolitul Vichentie Ioanovici (secretarul acestuia era un român, Vlad Mălăiescu, aflat de mult timp în slujba Bisericii sîrbe). După el la Carloviț a venit călugărul Visarion Sărai — desigur cu știrea de la Arhiepiscopul Arsenie IV Șacabent — care a produs marea mișcare de revenire la Ortodoxie din primăvara anului 1744. Spre Mitropolia din Carloviț s-au îndreptat numeroasele memorii ale preoților și credincioșilor români, luptători pentru Ortodoxie, amintiți în istoria ei. Mitropolitul sârb Pavel Nenadovici a înaintat plîngerile lor din Viena, cerînd încetarea prigoanei religioase. Numeroși tîrdeveni au fost hirotoniți la Carloviț, iar către sfîrșitul secolului :eputul celui următor de episcopii sârbi din Buda, Arad și Timișoara.

După 1761 a început un nou capitol al relațiilor bisericești romano-sârbe, prin cei patru episcopi de neam sârb de la Sibiu, care au stat în fruntea Bisericii Ortodoxe românești din Transilvania : Dionisie Novacovici, Sofronie Chirilovici, Ghedeon Nichitici și Gherasim Adamovici. În 1783, Episcopia ortodoxă română din Transilvania a fost pusă sub jurisdicția Mitropoliei din Carloviț în probleme spirituale-dogmatice, iar peste trei ani jurisdicția s-a extins și asupra problemelor administrative, situație care s-a menținut pînă în 1864. Aceleași măsuri s-au aplicat și pentru Episcopia ortodoxă română din Bucovina, cu sediul la Cernăuți, rămasă sub jurisdicția Carlovițului pînă în anul 1873. Episcopia Bucovinei a fost cîrmuită de un singur ierarh de neam sârb, Paniil Vlahovici.

Nu mai stăruim asupra legăturilor preoților și credincioșilor din Banat, Arad și Bihor cu Biserica sârbească, pentru că în tot cursul secolului de care ne ocupăm ei au fost cîrmuiți de ierarhi sârbi de la Caransebeș-Vîrșeț, Timișoara și Arad. Acești vlădici — între care se reliefează chipul luminos al lui Sinesie Jivanovici de la Arad — au avut o contribuție de seamă în menținerea Ortodoxiei și în cîrmuirea duhovnicească a credincioșilor de neam român din aceste părți. Unii tineri români din aceste părți au primit învățătură în școlile clericale sârbești de la Carloviț și apoi de la Vîrșeț. Preotul' cărturar Dimitrie Țichindeal (1775—1818) traduce unele din lucrările lui Dositei (Dimitrie) Obradovici.

Legăturile cu Biserica Ortodoxă Rusă. În ultimul deceniu al secolului al XVII-lea și în primii ani ai secolului următor, întîlnim călugări români în Rusia, mai ales moldoveni, care au primit ajutoare pentru mînăstirile lor de la țarul- Petru cel Mare (1682—1725).

Egumenul Pahomie de la Bisericani plecase în Rusia prin 1709, pentru a cere sprijinul țarului în vederea readucerii moaștelor Sfîntului Ioan cel Nou din Polonia la Suceava. După părerea unor cercetători, el ar' fi ajuns mai tîrziu mitropolit al Voronejului. Acolo a fost cercetat, prin 1722, de egumenul Antim de la Bisericani.

Dar în primul deceniu al aceluiași secol, întîlnim în țările noastre cîțiva călugări ruși, în drumul lor spre Locurile Sfînte. De pildă, starețul Leontie, călugării Macarie și Silvestru din Novgorod, care au trecut prin Moldova, ieromonahul Ipolit Vișinschi din Cernigov, când a trecut prin Moldova și Țara Românească, în drum spre Ierusalim. În notele sale de călătorie, Vișinski relatează pe larg întîlnirea sa c\ patriarhul Hrisant al Ierusalimului, la Iași, primirea la Roman, d< către episcopul Lavrentie, apoi la București, unde a fost găzduit 1<

înăstirea Sfintul Saya și a fost primit de mitropolitul Teodosie, căruia i înmînat o scrisoare din partea arhiepiscopului Ioan al Cernigo-Oui. Descrie cîteva din slujbele la care a participat la Iași și la Lcurești.

În iunie 1711 era la Iași însuși țarul Petru cel Mare, primit de mitrie Vodă Cantemir și de mitropolitul Ghedeon. Ion Neculcea în *Letopisețul* său că «au înmînat prin toate mînăstirile împăratul le-au vădzut și din toate i-au mai plăcut mînăstirea Golia, dzicînd are trei feluri de meșteșuguri : leșesc, grecesc și moschicesc». În 1711 an, în urma luptei de la Stănilești, Dimitrie Cantemir a fost roit să se refugieze în Rusia. Intre alte preocupări cărturărești, anul moldovean a scris în -Rusia o lucrare cu titlul loca *obscura Zathechisi...*, rămasă în manuscris, în care critica lucrarea religioasă-actică a lui Teofan Procopovici, *Intîia Învățătură pentru tineri* arută și în traducerea românească la Rîmnic, în 1726). A ctitorit iserica în mînăstirea Sfintul Nicolae din Moscova, cu hramul Sfintii istantin și Elena, în care a fost îngropat, împreună cu o parte membrii familiei ,- a ajutat multe biserici și schituri în părțile covului și Poltavei.

Tot în prima jumătate a secolului al XVIII-lea trei ierarhi români l părăsit scaunele lor, retrăgîndu-se pentru totdeauna în Rusia. iul a fost episcopul Pahomie al Romanului. El mai fusese în a, în primii ani ai secolului al XVIII-lea, în timp ce era egumen eamț, atras de învățăturile ascetice ale Sfintului Dimitrie al Ros-lui. A adus din Rusia felurite cărți (între care și *Rostul de aur* intului Dimitrie), icoane, veșminte, pe care le-a dăruit apoi mrii Neamț sau Episcopiei Romanului. După retragerea din scaunul opal, a făcut a doua călătorie în Rusia, prin 1717, așezîndu-se ivra Pecerska din Kiev, unde a și murit și a fost îngropat în

În toamna anului 1739 episcopul Misail al Buzăului și mitro-il Antonie al Moldovei au plecat cu ostile rusești, în urma războ-ruso-austro-turc din 1736—1739. Misail a murit la Kiev în 1740, ntonie a ajuns mitropolit de Cernigov, apoi de Bielgorod unde a it pînă la moarte (1748).

rimul cleric român transilvănean care a călătorit în Rusia în secol se pare că a fost protopopul brașovean Eustatie Vasi-în 1743—1744. Țarina Elisabeta Petrovna (1741—1761) i-a iit să jStrîngă ajutoare în marile orașe rusești timp de trei luni, du-i ea însăși 2500 de ruble, precum și foarte multe cărți de Jnele din ele se mai păstrează și azi în biblioteca și muzeul ii Sfintul Nicolae din Șchei. Protopopul s-a întors acasă prin

Moscova și Kiev. Din banii strânși în Rusia (13.000 florini) a biserica, așezînd și un ceas în turn, cu o pisanie care amintea i ajutorul Elisabetei Petrovna. Fiul său, — viitorul cărturar Dimiti Eustatievicî — și-a făcut studiile la Academia movileană din Kii (un Leontie «dascălul și'ritorul» de la Tismana de asemenea «au î vâțat la școlile latinești în vestita cetate a Kievului»).

În anii următori și-au îndreptat pașii spre Petersburg mai mu trimiși ai preoților și credincioșilor ortodocși din Transilvania, pe tru a solicita intervenția țarinei Elisabeta pe lîngă împărăteasa Mai Tereza, în vederea încetării prigoanelor împotriva Bisericii Ortodox

Am amintit și în alte pagini de marii luptători pentru Ortodox care au făcut drumuri lungi și obositoare în Rusia : protopopul Nicol Pop din Balomir, ieromonahul Nicodirn (de două ori), preotul Io; "din Aciliu (tot de două ori) ; Nicodim primise și aprobarea sa strînt ajutoare pe seama unei mînăstiri de lîngă Alba Iulia.

Am arătat și în altă parte că în 1769—1770 — deci în timp războiului ruso-turc din 1768—1774 — au plecat la Petersburg doi delegații din Țara Românească și Moldova, pentru a prezenta țarin Ecaterina II (1762—1796) omagiul de credință și doleanțele celor doi țări. Delegația munteană era condusă de mitropolitul Grigorie II din ea mai făceau parte arhimandriții Chesarie și Filaret și cîțh boieri, iar cea moldoveana era formată din episcopul Inochentie la Huși, arhimandriții Benedict de la Moldovița, Vartolomei Măzireanu de la Solea și alții. Cele două delegații au fost primite în aud ență de împărăteasă în Duminica Floriilor din anul 1770, vorbind o doi ierarhi și cerînd sprijinul Rusiei în vederea eliberării țărilor (de sub dominația otomană. Vartolomeu Măzăreanu mai fusese în Ruși în 1757, pe cînd era egumen la Putna, împreună cu alți doi ieromonahi, aducînd de acolo cărți, icoane, obiecte de cult, rase penti călugări. Și de data aceasta, Vartolomei — ca și colegul său Benedict — au primit bogate daruri pe seama mînăstirilor lor din parte țarinei. Amîndoi au lăsat însemnări asupra călătoriei lor în Rusia a monumentelor vizitate. Ei au cunoscut, la Petersburg un alt prec român, bănățeanul Minai Popovici din Sînnicolaul Mare (jud. Timiș plecat în Rusia pentru a se plînge țarinei de asupririle la care era expuși credincioșii ortodocși din Transilvania. Acesta mai făcuse călătorie la Muntele Athos și la Locurile Sfinte, lăsînd interesante însemnări asupra tuturor celor trei călătorii. La plecarea din Rusia arhimandritul Vartolomei Măzăreanu a adus multe cărți rusești, tracjucîn apoi o parte din ele în românește. Trebuie subliniat și faptul că octombrie 1770, la hirotonia întru arhiereu a marelui teolog rus Pic

Levșin, a slujit și mitropolitul Grigorie al Ungrovlahiei. Tot pe arhimandritul Chesarie a tradus în grecește un panegiric rostit de Leon Levșin lângă mormântul lui Petru cel Mare, în biserica din Petru și Pavel din Petersburg.

Trădăturile bisericesti româno-rusești s-au întărit și prin starețul Paisie prin unii monahi ruși care au viețuit în mănăstirile românești la două jumătăți de secol al XVIII-lea; în schimb, rânduiri rusești s-au introdus într-o serie de mănăstiri din Rusia, contribuind la renașterea vieții monahale de acolo.

Potemkin, viitor arhiepiscop de Ecaterinoslav, a fost egumen al mitropoliei moldovene Horodiștea-Dorohoi și Slatina, timpul ocupației Moldovei de trupele rusești din 1788—1791, când Mitropolia a fost încredințată arhiepiscopului Ambrozie Nicov al Ecaterinoslavului și Poltavei (sfârșitul anului 1789 — până la 1792). La 26 decembrie 1791, a hirotonit pe arhimandritul Bănulescu-Bodoni (fost o vreme profesor în Poltava) ca episcop al Cetatei Albă și Tighina, pe care — în februarie 1792 — a luat la conducerea Mitropoliei, dar a păstorit mai puțin de două luni, avrii a fost numit mai târziu mitropolit al Poltavei, apoi al Iașiului.

Traducerea cărților traduse din rusește a sporit în perioada de care vorbim. Au apărut chiar câteva ediții bilingve româno-ruse. Altele din literatura teologică rusă au rămas în manuscris. Un traducător a fost arhimandritul Vartolomei Măzăreanu, de care s-a vorbit în altă parte. Numeroșii ucenici ai starețului Paisie au făcut traduceri din Nil Sorski, Dimitrie al Rostovului (în *deosebi fostul de aur*) și din alți mari asceți și teologi ruși. Episcopul de Hotin a prelucrează *Gramatica ieroteologică* a mitropolitului Platon al Moscovei (Iași, 1795), iar ierodiaconul Ștefan Știrea Neamț traduce *Viețile sfinților*, după Dimitrie al Rostovului (2 vol., Neamț, 1807—1815).

Un alt cărturar care a contribuit la strângerea legăturilor cu Rusia a fost protopopul de origine poloneză Mihail Strilbițchi, tipograf și gravor. El a tipărit câteva cărți bisericesti și la Iași, multe în rusește și românește: *Dialoguri casnice rusești românești* (un manual de conversație), *în scurtă arătare a nădărilor întru folosul celor ce vor vrea a învăța limba rusească și românească* — care era un prim dicționar ruso-român, cu aproape două mii cuvinte, un *Molitvelnic slavon*, toate în 1789, *învățătura creștină a lui Platon Levșin* — rusește și românește, în 1790, diferite

cărți de slujbă în românește etc. Mai târziu și-a mutat tiparnița la Dubăsari și la Mavilău.

Se pot menționa și neînsemnate *legături româno-gruzine* (georgiene). Astfel, între anii 1790—1792, a trăit în Moldova, la Iași, mitropolitul Iona Ghedevanișvili de Ruissa sau Mroveli, căruia generalul Grigorie Alexandrovici Potemkin i-a încredințat egumenia mînăstirii Pîngărați, pentru ca să aibă cu ce trăi. El a lăsat cîteva însemnări în limba gruzină asupra celor văzute și trăite în Moldova.

Concluzii. Acțiunea de sprijinire a Bisericilor Ortodoxe surori ■ ailate sub stăpînire otomană,, din partea țărilor române, a continuat în tot cursul «epocii-fanariote». Ajutorul românesc venea mai ales din partea numeroaselor mînăstiri închinete Locurilor Sfînte, dar și din partea unor domni, a unor ierarhi și a multor credincioși. Se observă însă o sporire a legăturilor cu Biserica Ortodoxă Rusă. Biserica Ortodoxă din Transilvania, asuprită de Habsburgi și lipsită de ierarhi timp de șase decenii, a fost sprijinită de Biserica Ortodoxă Sîrbă — mai ales de mitropoliții de la Carloviț și, într-o oarecare măsură, de Rusia.

BIBLIOGRAFIE

Izvoarele sînt cele indicate pentru capitolele privitoare la secolul XVII.
Cultura greacă în țările române. CONSTANTIN ERBICEANU, *Cronicarii greci care au scris despre români în epoca fanariotă. Textul grecesc și traducerea românească*, București, 1888, LXXII + 361 țx; CONSTANTIN ERBICEANU, *Bibliografia greacă sau cărțile grecești imprimate în Principatele Române în epoca fanariotă și dedicate domnitorilor și boierilor români. Studii literare*, București, 1903, VIII + 210 p.; CONSTANTIN ERBICEANU, *Bărbați culți greci și români și profesori din Academiile de Iași și București din epoca zisă fanariotă (7650—1821)*, București, 1905, 42 p. (*An. acad. Rom., Mem. Secț. Ist., s. II, t. XXVII*); N. BĂNESCU, *Viata și opera lui Daniel (Dimitrie) Philippide, Cartea sa despre pămîntul românesc : Tza>fpa<pif.b\ fiĵi 'Pooiiavîa?*, Leipzig, 1816, în AIN, Cluj, II, 1923, p. 119—204; NICOLAE IORGA, *Byzance apres Byzance. Continuation de l'histoire de la vie byzantine*, Bucarest, 1935, 272 p. și 22 pi. (și ediția rom.: *Bizanț după Bizanț*, București, 1972, 300 p.); D. RUSSO, *Studii istorice greco-române — Opeje postume*, tom. I—II, București 1939, «IX + 692 + 52 pi.»; ȘTEFAN BIRSANESCU, *Academia domnească din Iași, 1714—1827*, București, 1962, 206 p. + 26 pi.; GH. CRONȚ, *L'Academie de Saint Sava de Bucarest, au XVIIU-e siecle. Le conieniu de l'ensegnement*, în RESEE, IV, 1966, nr. 3—4, p. 437—473 și în *Studii, revistă de istorie*, XVIII, 1965, nr. 4, p. 833—848 ;< ION IONAȘCU, *Academia domnească de la Șfîntul Sava din București, factor de propagare a culturii în Peninsula Balcanică în Analele Univ. din București, Seria Șt. Sociale, Istorie*, XVI, 1967, p. 39—54 ; ARIADNA CAMARIANO-CIORAN, *Academiile domnești din București și Iași*, București, 1971, 328 p. i CLEOBULE TSOURKAS, *Les historiographes grecs de l'epoque phanariote et les problemes fondamentaux de l'histoire roumaine*, în Symposium. *Vepoque phanariote*, Thessaloniki, 1974, p. 447—465; CORNELIA PAPACOSTEA-DANIELOPOLU și LIDIA DEMÉNY, *Carte și tipar în societatea românească și sud-est europeană (secolele XVII—XIX)*, București, 1985, 264 p. (îndeosebi cap. V: Tiparul în limba greacă în țările române).

Pentru tipărituri să se vadă și IOAN BIANU, NERVA HODOȘ și DAN SIMONESCU, *Bibliografia românească veche*, tom. 11, 1717—1808, București,

), 571 p.; tom. III (1809—30), București, 1912—36, VIII + 780 p.; tom. IV, *logiri și îndreptări*, București, 1944, XII + 375 p.

Legături cu Patriarhia de Constantinopol. ALEXANDRU \N, *Legăturile Mitropoliei Ungrovlahiei cu Patriarhia de Constantinopol și cu lal'te Biserici Ortodoxe de la întemeiere pînă la 1800*, în B.O.R., an. LXXVII, 1959, 7^o, p. 904—935; ALEXANDRU I. CIUREA, *Citeva aspecte esențiale ale regi- ui tu'rco-fanariot în istoria Bisericii' din România*, în B.O.R., LXXXIX, 1971, 7—8, p. 838—843.

Legături cu Patriarhia de Alexandria. DIMITRIE G. IONESCU, *ițiile Tărilor Române cu Patriarhia de Alexandria*, București, 1935, 68 p.; IOAN PE A RĂMUREANU, *legăturile Patriarhiei de Alexandria cu țările române*, în an. VIII, 1956, nr. 1—2[^] p. 50—80.

Legături cu Patriarhia de Antiohia. VASILE RADU, *Mănăstirea Spiridon și patriarhul Silvestra al Antiohiei*, în R.I.R., III, 1933, p. 11—31 (și iis : București, 1933, 23 p.); DAN SIMONESCU și EMIL MURACADÉ, *Tipar jo-csc pentru arabi în secolul al XVIII-lea*, în *Cercetări Literare*, III, București,), p. 1—32 (și extras); ILIE GHEORGHIȚĂ, *Tipografia arabă din mănăstirea >ava și venirea lui Silvestru patriarhul Antiohiei la Iași*, în M.M.S., an. XXXIV, I^{nr}. 5—6, p. 418—423; MIRCEA PACURARIU, *Legăturile țariloc române cu iarhia Antiohiei*, în S.T., XVI, 1964, nr. 9—10, p. 593—621; DAN SIMONESCU, / *arabe tipărite de români în secolul al XVIII-lea (1701—1747)*, în B.O.R., an. XII, 1964, nr. 5—6, p. 524—561; DAN SIMONESCU, *Impression de livres arabes ■aramanlis en Valachie et en Moldavie en XVIII-e siecle*, în *Studia et Acta ■ntalia*, V—VI, Bucarest, 1967, p. 40—75 (și extras).

Legături cu Patriarhia de Ierusalim. NICOLAE IORGA, *Ceva legăturile domniilor românești cu Ierusalimul*, în *An. Acad. Rom., iMem. Sect. s. III, t. XIII*, București, 1932—1933, p. 109—129 (și extras); PAUL MIHAILOVICI, *'strele actelor moldovenești din arhiva de la Constantinopol B Sfintului Mormint*, SIAB t. XXIV, 1934, p. 361—416 (și extras : Chișinău, 1934, 56 p.); I. POPESCU-ENI, *Patriarhul Avramie al Ierusalimului și legăturile lui cu țările române —1787*, în *Arhivele Olteniei*, an. XXI, 1942, nr. 119—124 (și extras: Craiova, 55 p.); ILIE GEORGESCU, *Legăturile țărilor române ou Ierusalimul. Patriarhii ;alimului în țările române (veac. XVII—XVIII)*, în S.T., an. VIII, 1956, nr. 5—6, 19—362. Să se vadă și: IOAN IVAN, *Patriarhi ortodocși în Moldova*, în M.M.S., 975, nr. 9—12, p. 668—698.

Legături cu Muntele Athos. N. IORGA, *Muntele Athos în legă- cu țările noastre*, în *An. Acad., Rom. Mem. Sect. Ist.*, s. II, XXXVI, 191[^]—1914, 17—517 (și extras : București, 1914, 71 p.); G. CIORAN, *Legăturile' țărilor ro- "■ ; cu Athosul și îndeosebi cu mănăstirile Cutlumus, Lavra, Dohiaru și Si, Pan- lon sau Rusicon, Atena, 1938 (în grecește) ; TEODOR BODOGAE, Ajutoarele l'nești la mănăstirile din Sfintul Munte Athos*, Sibiu, 1940, LII + 354 p.; DA- NI P. BOGDAN, *Despre daniile românești la Athos*, în *Arhiva Românească*, ^1, 1941, p. 263—309 (și extras: București, 1941, 47 p.); GHEORGHE I. MOI-'U, *Contribuția românească pentru susținerea Muntelui Athos în decursul veacu-în «Ortodoxia»*, an. V, 1953, nr. 2, p. 238—278; ALEXANDRU ELIAN, *Biserica 'ovei și Muntele Athos la începutul veacului al XIX-lea*, în S.T., an. XIX, 1967, —8, p. 391—402.

Legături cu alte Biserici de limbă greacă. N. IORGA, *Dole românești pentru Mega Spileon și Vlah-Sarai*, în «An. Acad. Rom. Mem. Sect. s. III,t. XIII, București, 1932—193,3, p. 159—166 (și extras); N. IORGA, *Legături nești cu Muntele Sinai*, în *An. Acad. Rom., Mem. Sect. Ist.*, s. III, t. XIII, Bacu-1932—1933, p. 335—346 (și extras); GHEORGHE I. MOISESCU, *Legăturile >r române cu mînăstirile Mega Spileon și Slinta Lavră din Peloponez*, în B.O.R., -II, 1934, nr. 1—2, 'p. 20—37; MARCÚ BEZA, *Urme românești în Răsăritul Or-z*, ed. II, București, 1937, 211 p. ; T. G. BULAT, *Danii pentru Orientul creștin ooca fanariotă tîrzie (1774—1821), din țara noastră*, în B.O.R., an. XCII, 1974; -4, p. 412—424; MĂRIA NYSTAZOPOULOU-PELEKIDIS, *Ades de princes pha-tes en iaveur du couvent de Patmos, în voi. Symposium — l'epoque phanariote*, tfloniki, 1974, p. 419—437; ARIADNA CAM ARI ANO-CIORAN, *Contributions*

aux relations roumano-chypriotes, în RESEE, XV, 1977, nr. 3, p. 493—508 ; MIRCEA PĂCURARIU, *Legăturile bisericești ale țării române cu insula Cipru*, în M.O., an. XXXI, 1979, nr. 10—12, p. 685—694.

Alte probleme. GH. PĂRNUȚĂ, *Documents concernant les aides accordées par les Pays Roumains aux écoles grecques de Vetranger*, RESEE, VII, 1969, nr. 4, p. 647—655 ; CONSTANTIN C. GIURESCU, *L'aide accordée par les pays roumains à l'enseignement de la Peninsule Balkanique et du Prochc Orient* în R.R.H., 1970, nr. 5, p. 823—836; CONSTANTIN C. GIURESCU, *Țările românești sprijinite de istoria învățămîntului din Peninsula Balcanică și Orientul Apropiat*, în voi. *Contribuții la istoria învățămîntului românesc. Culegere de studii*, București, 1970, p. 7—18; V. MOLIN, *Cărți școlare tipărite în țările românești pentru popoarele învecinate: sîrbi, bulgari și greci*, în voi. *Contribuții la istoria învățămîntului...*, p. 19—50; ARIADNA CĂMARIANO-CIORAN, *Aides pecuniaires fournies par les pays roumains aux écoles grecques*, în RESEE, XVII, 1979, nr. 1, p. 123—151.

Legături cu Biserica bulgară. VICTOR HIN. BUNEA, *Slîntul Soironie de la Vrața*, în MA, an. XI, 1966, nr. 1—2, p. 56—67; NICOLAE V. DURĂ, *Noi descoperiri privind viața și activitatea episcopului Solronie Vraccianschi (1739—1813) în patria sa adoptivă — Țara Românească*, în B.O.R., an. CVII, 1989, nr. 7—10, p. 190—211.

Legături cu Biserica sîrbă. RADU FLORA, *Din relațiile sîrbo-române. Privire de ansamblu*, Pancevo, 1961, 235 p.; TOMA G. BULAT, *O carte bisericească pentru Banat tipărită la Iași în anul 1765*, în M.B., an. XX, 1970, nr. 1—3, p. 138—144; VIRGIL MOLIN, *Cărți bisericești tipărite la Rîmnice pentru Mitropolia de la Carloviț*, în M.O., an. XX, 1968, nr. 7—8, p. 548—559; RADU FLORA, *Comunitatea ierarhică sîrbo-română sub jurisdicția Mitropoliei din Sremski Karloviț*, în M.B., an. XIX, 1969, nr. 10—12, p. 655—662; AUREL JIVI, *Relațiile Mitropoliei de Carloviț cu Biserica Ortodoxă Română din Transilvania în secolul al XVIII-lea*, în B.O.R., an. LXXXVIII, 1970, nr. 5—6, p. 587—596; VICTOR ȚIRCOVICU, *Dos/fei Obradovici în Moldova*, în *Actele Simpozionului dedicat relațiilor sîrbo-(iugoslavo)-române*, Vrs-ac, mai 1970, Pancevo, 1971, p. 425—430; voi. *Tipografia din Rîmnice și reluarea tipăririi cărților sîrbești la 2726*, Novi Sad, 1976, 118 p. (text sîrbo-român); SILVIU ANUICHI, *Relații bisericești româno-sîrbe în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea*, București, 1980, 192 p. (extras din B.O.R., an. XCVII, 1979, nr. 7—8, p. 869—1057).

Legături cu Biserica rusă. NICOLAE IORGA, *Călătoriile în Rusia ale preotului bănățean Mihail Popovici (1770—1771)*, Arad, 1901, 48 p.; SILVIU DRAGOMIR, *Relațiile bisericești ale românilor din Ardeal cu Rusia în veacul XVIII*, Sibiu, 1914, 55 p.; ȘTEFAN BERECHET, *Informații noi despre activitatea arhiepiscopului Ambrozie Serebrenicov ca exarh și a lui Gavriil Bănulescu-Bodoni ca vicar al Principatelor Române, după călătoria mitropolitului Iona Gruzinul, din 1791*, în B.O.R., an. XLI, 1923, nr. 13, p. 956—960; PAUL MIHAILOVICI, *Legături culturale bisericești dintre români și ruși în secolele XV—XX*, în RSIAB, t. XXIT, 1932 p. 199—276 (și extras : Chișinău, 1932, 78 p.); G. BEZVICONI, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947, 464 p.; T. DAMIAN (DAMIAN P. BOGDAN), *Răspîndirea cărții bisericești ruse în Oltenia*, în M.O., an. VII, 1955, nr. 3—4, p. 145—162 și an. XII, 1960, nr. 3—4, p. 152—170; MIRCEA PĂCURARIU, *Traduceri românești din literatura teologică rusă pînă la sfîrșitul secolului XIX*, în S.T., XI, 1959, nr. 3—4, p. 182—212; ALEXANDRU ELIAN, *Din legăturile mitropolitului Moscovei Platon cu clericii români*, în Ortodoxia, XII, 1960, nr. 2, p. 179—196; G. BEZVICONI, *Contribuții la istoria relațiilor româno-ruse*, București, 1962, 347 p.; AUREL BUGARIU, *Însemnările unui preot bănățean călător prin Rusia în anii 1770 și 1771*, în MB, an. XIII, 1963, nr. 11—12, p. 539—550; PAUL CERNOVODEANU, *Cronograful mitropolitului Dimitrie al Rastovului în țările române*, în M.O., an. XXII, 1970, nr. 7—8, p. 692—704; P. I. DAVID, *Dimitrie Cantemir în Rusia, exemplu de demnitate și patriotism*, în B.O.R., an. XCII, 1974, nr. 7—8, p. 928—955 (și extras : București, 1974, 30 p. + 22 pi.).

VALERIAN MACIARADZE, *Călătorul gruzin Iona Ghedevanișvili din secolul al XVIII-lea despre Moldova și Țara Românească*, în RESEE, VIII, 1970, nr. 3, p. 435—459 ; PAUL MIHAIL, *Mitropolitul gruzin Iona Ghedevanișvili și Biserica Moldovei între 1790—1792*, în B.O.R., an. XCII, 1974, nr. 5—6, p. 711—720. 41 — Istoria B.O.R., voi. II

INDICE DE NUME

A

- ărturar copist, 587. i Căbești.
preot filocalvin, 181.
Gherasim, episcopul Transil-
195—498, 529, 606, 635. itriarti
al Moscovei, 286. episcop de
Roman, 113. exandru, cardinal.
371. izana, stareță, 545. , Iliăș,
domn al Moldovei, 95, , 245.
Vasile, zugrav, 614.
tatie, pictor, 611. 'ăl
din Vurpăr, 87.
copist Bucium, 556, 588. ,
episcop de Hotin, 452, 475— ,
597, 598, 638. n Suceava,
zugrav, 611. , episcop de
Rădăuți și Roman (II), 115,
118, zugrav, 611. trad. Mineie
de Rîmnic, 422. spiscop în
Maramureș, 193. I Ștefan,
cercetător, 224. oan, episcop
catolic, 361. vireanul),
mitropolitul Ungro-vezi
Ivireanul.
)iscop de Buzău, 430, mitropolit
trei, 481, mitropolit al Proila-
H, patriarh Ierusalim, 625.
episcop la Rădăuți, apoi mi-
al Moldovei, 342, 343, 357,
iscop la Roman, 450, 460, epis-
Vîrșeș, 176, mitropolit al Dris-
9, din Popești, domn muntean,
163, 231.
ci Isaia, episcop la Arad și Ca-
îȘ, 505, 514—515, 582. Silviu,
istoric, 509, 522, 641. ispravnic
la Hurezi, 233.
- Appaffi Mihail, principe al Transilva-
niei, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90,
130, 165, 189, 190, 251, 253, 289.
Ar apaș Teoctist, patriarhul României,
351.
Arbore Alexandru P., cercetător, 485.
Arghezi Tudor, poet, 99, 100.
Arnauld Antoine, cărturar francez, 199,
200.
Aron Petru Pavel, episcop la Blaj, 366,
370, 380, 383, 384, 386, 488, 516, 517,
523—526, 557.
Arsenie, ctitor Ghighiu, 568, Cozianul,
psalt, 617.
Arsici Teodor, vicar Oradea, 521.
Arșic Suzana, ctitoră Suzana, 545.
Asachi Lazăr Leon, Arhim. cărturar, 689.
Atanasie, episcop la Rădăuți și Roman,
67, 116, episcop la Roma*i (sec. XVIII),
355, 356, mitropolit al Dristrei, 480,
mitropolit al Moldovei (sec. XVII), 16,
18, Angliei, mitropolit al Transilva-
niei, apoi episcop, 92, 138, 156, 192,
193, 247, 263, 292—310, 374.
Atanasievici Constantin, tipograf, 336,
418, 419, 422, 427, 573, Gheorghe, ti-
pograf, 336, 418, 419, 422, 427, Mihai,
tipograf, 336, 418, 422, 427.
Avacumovici Pavel,- episcop la Arad,
497, 520, 521.
Avram, călugăr Șinca Veche, 626, preot
Daia, preot Cugir, 382, preot Cut, 382,
preot Uibărești, 583, din Burda, 182.
Avramie, ctitor Tarcău, patriarh al Ieru-
salmului, 397, 447, 625, zugrav în Tîr-
goviște, 610.
Avramios Ioan, predicator grec, 141,
147, 272.

- Bacinsky Andrei, episcop la Muncaci, 539, 540.
- Badea, ispravnic la Hurezi, 233.
- Balog Iosi'f, iezuit, 370.
- Balș G., istoric de artă, 224, 240, 618.
- Banfi Gheorghe, guvernator, 91, alt guvernator, 495—496.
- Banianin Efrem, episcop, 182, 510, 511.
- Banu Coman din Poiana Sibiului, 379.
- Baranyi Paul Ladislau, iezuit, 293, 294, 298, 301, 309.
- Barnovschi Miron, domnul Moldovei, 6, 9, 17, 38, 121, 210, 216, 217, 221, 229, 234, 281, 283.
- Barbovschi' Teodosie, mitropolitul Moldovei, 6, 7, 120, 216.
- Barcsai Acațiu, principe al Transilvaniei, 70, 81, 82, 83, 177, 189.
- Bardia Iosif, iezuit, 313.
- Barițiu George, 307.
- Barth Ioan și Petru, tipografi Sibiu, 496, 498, 592.
- Basarab Matei, domnul Țării Românești, 5, 10, 24, 41, 44, 48, 49, 52, 53, 54, 55, 56, 59, 65, 125, 161, 162, 165, 166, 167, 168, 179, 196, 204, 210, 211, 212, 223, 229, 230, 237, 238, 239, 243, 244, 256, 257, 264, 265, 266, 268, 270, 277, 279, 470, Neagoe, domnul Țării Românești, 213. Constantin Șerban, domnul Țării Românești, 48, 56, 57, 80, 125, 168, 189, 212, 213, 229, 277, 283. Mircea, prof. preot, 429.
- Basarabov Dimitrie, sfânt, 396, 397, 632.
- Bathory Gabriel, principe al Transilvaniei, 48, 186, 223, 251, 269. Sigismund, principe, 178. Ștefan, principe, 185.
- Batthyani Ignatiu, episcop catolic, 392, 492.
- Băcăuanul Ioanichie (Ioan), gravor, 238.
- Bălășescu Nifon, profesor, 484.
- Bănulescu Bodoni Gavriil, mitropolit, 408, 410, 442, 450, 473, 474, 549, 574, 638.
- Bărbătescu Ioaehkn, copist, 587.
- Bărboi Ursu, vornicul, ctitor, 216.
- Bărcan, stolnicul, 257.
- Beju Ioan, preot, 499.
- Benedict, egumen Moldovița, 396, 637. episcop la Roman, 114. XIV, papă, 369.
- Benkovits Augustin, episcop catolic, 533. Berinda, Pamvo și Ștefan, cărturari In Kiev, 206.
- Berechet Ștefan, prof., 255, 455, 478, 600.
- Betblen Nicolae, istoric și cancelar, 293. Gabriel, principele Transilvaniei, 62, 63, 64, 68, 69, 187, 258, 284.' Beza Marcu, cercetător, 275, 690. Bezviconi Gheorghe, cercetător, 288, 641. Bianu Ion, prof. acad., 30, 59, 77, 110, 111, 139, 173, 275, 327, 351, 403, 416, 454, 639. Bizanczi Gheorghe Ghenadie, episcop de Muncaci, 193, 361, 538. Birlădeanu Solomon, logofăt, 218. Bîrlea Ioan, preot, istoric, 195. Bîrsan Bucur din Gura Rîului, 379. Bob Ioan, episcop, 392, 495—496, 529—531, 596. Bobulescu Constantin, preot-istoric, 240, 254, 360, 585. Bodogae Teodor, preot-prof., 46, 110, 208, 274, 600, 640. Bogdan Damian, P., cercetător, 47, 160, 287, 288, 640, 641, Ioan, slavist, 110.
- Borcea Stan din Săliște, 378. Borețchi Iov., mitropolitul Kievului, 17.
- Bornemisza Ignatie, comite, 378.
- Brancovici Gh., cronicar, 63, 79, 84, 86, 87, 88, 92, 205. Grigorie, protopop, 79. Longhin, mitropolit de Lipova, 79, 80, 84, 179, 284. Sava, mitrop. Transilv., 5, 57, 79—88, 92, 93, 130, 165, 176, 179, 181, 189, 249, 250, 251, 252, 253, 277, 285. Brașoveanul Grigorie Stan, tipograf, 347.
- Brăiloiu Cornea, banul, ctitor, 215.
- Brătulescu Victor, istoric de artă, 160, 172, 240, 444, 580, 619. Bria Ioan, preot-prof., 274. Brîncoveanu Constantin, domnul Țării Românești, 5, 88, 126, 129, 133, 138, 141, 142, 144, 145, 146, 158, 164, 165,

-), 213—216, 219, 224, 225, 231, 232, 233, 234, 239, 243, 257, 259, 260, 203; 264, 266,
, 272, 273, 286, 299, 301, 304,
, 554, 609, 629, 631. Marica,
Constantin, 214. 215. Radu și
jutori de panegirice, 204, 254.
>u Sebastian, muzicolog, 241,
- .nul Barba, tipograf, 326.
>n, 392, 497, Iosif, mitropolit,
90.
Preda (Pahomie), ctitor, 544.
colae Adalf, general, 387—
489, 557, 578, 605. a G., prof.,
126, 173, 224, 274, , 351, 403,
416, 435, 444, 455,
641. justin, preot istoric, 77,
92, 93,
373, 499, 540.
)ieri, 214.
- Jeremia, cărturar grec, 109,
- litrie, preot prof., 593. Ivestru,
teolog, 366, 371, 523, 599.
jtriarh de Ipek, II, patriarh e-
, 260, 305, 309, 469, mitropolit
rei, **481**, I mitropolit al Proi-
70, II, mitropolit al Proilaviei,
- ropolitul Dristrei, 479. egumen
Putna, 558. îpiscop de Rădăuți,
356, 357. : Gavriil, mitropolit
al Moldo—448, 451, 459, 465,
476, 478, I, 623, 629, 634.
Ioan Teodor, r, 349, 623,
626, Grigorie, r, 475. Scarlat,
415 in, 98.
)-Gioran Ariadna, cercetătoa-
640, 641.
Iosif, episcop Muncaci, 190,
, 538.
- Cantacuzino, Constantin Stolnic, cărtu-
rar, 132, 136, 143, 170, 198, 212, 215,
263, 271. Dumitrașcu, domn în Moldo-
va, 108. Minai, spătar, 214, 215, 553.
Pîrvu, stolnic, 216. Șerban, domnul
Țării Românești, 5, 88, 89, 90, 91, 123,
125, 126, 130, 133, 134, 136, 137, 166,
169, 205, 210, 213, 230, 231, 239, 244,
256, 259, 265, 267, 480, 574. Șerban,
vornic, 215. Ștefan, domnul Țării Ro-
mânești, 148, 171, 245, 572. Toma, spă-
tar, 215.
Cantemir Antioh, domnitor, 109, 218,
221, 268. Constantin, domnitor, 5, 104,
115, 218, 259, 266. Dimitrie, domnitor,
5, 45, 104, 198, 202, 203, 208, 217, 245,
270, 278, 363, 636.
Capasulis Samuil, patriarh al Alexan-
driei, 354, 355, 623. .
Caragea Ioan, domnitor, 409, 411, 433.
Vucașin, pietrarul de Hurezi, 233, 236.
Caracas Constantin, medic, 412, 434.
Cariofil Ioan, cărturar grec, 141, 143,
272.
Carol al VI-lea, împăratul Austriei, 194,
313, 332, 361, 362, 366, 503. XI, regele
Suediei, 199.
Casiana, maică, 220.
Castriotul Gheorghe, dregător, 629.
Cazan Ianăș, preot în Mesteacăn, 583.
Cândea Virgil, istoric, 59, 78, 140, 208,
287.
Cernoievici Arsenie III, patriarh sîrb,
500, 501, 502, 510, 511.
Cernovici Dimitrie, secretar episcopesc,
494.
Cernovodeanu Paul, istoric, 641.
Chesarie, episcop Rîmnic, 396, 398, 399,
419—425, 436, 589.
Chiaro, Anton Măria del, cărturar ita-
lian, 141, 142, 158, 159.
Chiparissa Nicolae, prof., 630.
Chirescu Dimitrie, preot, 484.
Chiriac, tipograf, 171. Rîmniceanul, cărtu-
rurar, 587, de a Tazlău, 220 de la
Bisericiani, 220.
Chirii, episcop de Buzău, 167. mitrop.
al Proilaviei, 472, 473, mitrop. al Dris-

- trei, 181, copist la Cernica, 587, zugrav la Afteia, 613.
- Chirilovici Sofronie, episcopul Transilvaniei, 491—492, 506, 635.
- Chitescu Nicolae, prof., 31, 208, 274.
- Ciobanu Ștefan, prof., acad., 102, 110, 139, 287.
- Cioran Emilia, cercetătoare, 286. Cipariu Timotei, 76, 92, 254, 307, 540. Ciprian, arhiepiscop în Cipru, 628, patriarh al Alexandriei, 630. Ciril, patriarh ortodox al Antiohiei, 299. Ciuhandu Gheorghe, preot istoric, 393, 522, 542.
- Cingariu Teodor, zugrav, 613. Ciurea Alexandru, I., preot prof., 160, 208, 328, 455, 466, 640. Claude Jean, pastor calvin, 200. Clement XI, papă, 303. Climent, mitropolit de Adrianopole, episcop de Rîmnic, 333—336, 544, tipograf la Rîmnic, 417, 633. Clipa Barbovschi Gh-rasim, episcop de Roman, 458, 463, 464, 589. Cnejevici Pahomie, episcop la Arad, 519—520.
- Cocan Ioan, preot Pîclișa, 583. Coci Gheorghe, paharnic, ctitor, 217, 469. Coconul Alexandru, domnul Moldovei și al Țării Românești, 6, 17, 186.
- Cocora Gabriel, preot istoric, 173, 339, 429, 435, 444. Coloși Vasile, preot, 537. Coman, dascălul, în București, 239.
- Comnen Ioan Ierotei, mitropolitul Dristrei, 141, 143, 272, 273, 480.
- Constantin, mitrop. Timișoara, 502, zugrav, Hunedoara, 235.
- Constantinescu Radu, cercetător, 601.
- Constantinos, zugrav, 232, 234. Contaris Ciril, patriarh ecumenic, 29, 39. Coravu Dimitrie, cercetător, 172, 339, 429.
- Corbea David, 286. Teodor, 101, 204.
- Coresi, tipograf, 146, 181, 206, 248.
- Comescu Grigorie, arhitect, 228, 236.
- Corvinul Matei, regele Ungariei, 184.
- Cosma, preot în Deal, 382, 393, 577, de la Neamț, copist, 587, dascăl la Dăieni, 484. Costachi Gavriil, ctitor, 218. Veniamin, mitrop. Moldovei, 460, 463. Costin Miron, cronicar, 223. Cotorea Gherontie, teolog, 524, 526, 599. Cotoșman Gheorghe, preot istoric, 183, 393, 509, 560. Cozianul Mardarie, autorul Lexiconului, 205, 222.
- Craiovești, boieri, 214. Crăciun, preot-zugrav, 234. Ioan din Cărpiniș, 382.
- Crăciunaș Irineu, episcop, 241, 360.
- Cretanul Neofit, 334, 380, 395, 430, 575, 596, 622, 623.
- Crețeanu Radu, cercetător, 619. Crimca Anastasie, mitropolitul Moldovei, 5—15, 17, 113, 117, 206, 210, 216, 222, 283. Cristache-Panait Ioana, istoric, 240, 619, 620.
- Crișan Ioan, preot prof., 307. Crișănuț Ioan Hagi, preot în Bistra, 583, 584.
- Critopulos Mitrofan, patriarh de Alexandria, 53, 260.
- Gronț Gheorghe, canonist, 60.
- Csaky Emerik, episcop catolic, 513, 533—534. Nicolae, episcop catolic, 515, 534.
- Cserei Mihail, cronicar, 87.
- Csulay Gheorghe, superintendent calvin, 23, 67, 70, 71, 76.
- Cuc Ioan, zugrav, 613.
- Cuza Alexandru Ioan, domnitor, 217.
- Czernin, general austriac, 376.
- Cziple Alexandru, preot prof., 195.

D

- Dabbas Atanasie, patriarh al Antiohiei, 141, 143, 144, 277, 278. Dabija Eustratie, domn al Moldovei, 122, 177, 262.

- lin Dascălul, episcop de Buzău
inie, 133, 141, 171, 172, 329—331,
35, 417, 421. ivici Eftimie, ep. de
Caransebeș,
- eot în Tilișca, 382. Dimitrie,
istoric, 124, 360, 455, 466, 600,
- sp. în Lipova, 178, ep. la Roman,
p. la Buzău, apoi mitrop. al Un-
ihiei, 321—323, 336, mitropolit-al
viei, 471, 472, 478, stareț la Co-
84. «Andrian din Țara Panoni-
aducător, apoi ep. în Trans., 54,
, 165, 167, 197, 244, 270. rest,
călugăr la Huși, 461.
- Constantin Chesarie, cărturar
530.
- t Ignatie, ep. la Oradea, 392,
i37.
- Constantin, medic, 434. !in Pitești,
zugrav, 612. Petre, prof., 569,
641. din Criscior, preot, 583. itul
Grigorie, sfânt, 48. .urel, istoric,
373. anu Nicolae, profesor, 295,
298,)vid, prof., 98.
- Petru Peloponezianul, cărturar
630.
- ta, brodeusă, 238. viei Gheorghe,
zugrav, 614. Loga antin, prof.,
520, 598. i Isaia, ep. la Arad,
180, 500, -10—511.
- :u, preot Roșia, 491. româmul»,
zugrav, 231, 235.
- sf., mitropolit al Rostovului,
153, 561, 636, 638.
- viei Constantin, dascăl, 598. Ni-
mitrop. la Timișoara, 332, 505.
- Ioanichie, patriarh de Alexan-
260.
- ! . episcop la Rădăuți și Roman,
17, mitrop. al Ungrovlahiei, 279,
. episcop la Rîmnic, 161, II, epis-
La Rîmnic, 162, mitrop. Tulcea,
:clesiarhul cărturar, 592.
- Dioy Gaspar, 90.
- Dobra Petru, director fiscal, 379.
- Dobrescu Nicolae, istoric, 77, 92, 159,
182, 338, 373.
- Dorotei, călugăr cărturar, 567.
- Dositei, patriarh al Ierusalimului, 97,
109, 123, 134, 136, 138, 143, 145, 148,
165, 169, 199, 231, 259, 261—263, 270,
271, 292, 305, 309.
- Dosoftei, episcop la Roman (sec. XVII),
115, ep. de Vad și Maramureș, 187,
Dumitru Pop, ep. în Maramureș, 188,
mitrop. al Transilvaniei, 62, 63, 248.
249, mitrop. al Moldovei, 5, 12, 94—
112, 115, 120, 122, 123, 135, 136, 169,
190, 197, 220, 253, 271, 421.
- Dragomir Zidarul, 227, 231. Silviu, acad.
prof., 110, 183, 288, 291, 297, 307, 317,
389, 393, 394, 499, 521, 641.
- Dragoș Moise, episcop la Oradea, 533—
536.
- Duca Constantin, domnitor, 218, 263,
268. Gheorghe, domn al Țării Româ-
nești și Moldovei, 96, 103, 104, 109,
122, 126, 128, 131, 164, 218, 228, 234,
244, 259, 262, 268, 270, 469.
- Dudaș Florian, 31, 183, ^209, 601.
- Duma Ioan și Radu, copiiști, 383, 588,
593, 617.
- Dumitrache, zugrav, 611.
- Dumitrescu Florentina, istoric de artă,
240, 241, 620.
- Dumitru, preot în Certege, 583. Dușu
Alexandru, istoric, 60, 339, 429, 455,
599.
- Ecaterina II, țarină, 384, 396, 402, 420,
446, 458, 637.
- Eclesiarhul, vezi Dionisie.
- Efrem, ep. la Huși și Rădăuți, 116, 117,
121, 206, 229, patriarh al Ierusalimu-
lui, 400, 625, 626, episcop de Habra,
186, zugrav, Hurezi, 233, călugăr Pris-
lop, 556, 557, 590, Șirul, sfânt, 107, ep.
de Rîmnic, 161.

- Eftimie, mitropolit al Transilvaniei, 185, ep. de Vad, 187.
 Eleavulkos Toma Teofan, prof. 23, 197.
 Elian Alexandru, bizantinolog, 112, 273, 416, 640, 641. Elina, soția lui Matei Basarab, 49, 212, 230, 265, 270, 279.
 Elisabeta Petrovna, țarină, 381, 636, 637.
 Eminescu Mihail, 99, 100. Enăceanu Ghenadie, episcop Rîmnic, 46, 92, 139, 159, 172, 327, 403, 416, 600.
 Epifanie, copist la Moldovița, 280, de la Voroneț, 220. Erbiceanu Constantin, pof., 159, 275, 351, 454, 601, 689.
 Erdely Vasile, episcop de Oradea, 538.
 Eustatie, protopop în Brașov, 636.
 Eustatievici Dimitrie, cărturar brașovean, 491, 493, 494, 578, 593, 598, 599, 637.
 Eustratie logofătul, cărturar moldovean, 23, 24, 41, 197.
 Evghenie, monahul, zugrav, 231.
 Evloghie, episcop la Rădăuți și Roman, 115, 117, 118.
- F**
- Falkenstein, episcop catolic, 503.
 Farinacius Prosper, jurist, 25.
 Filaret I, vezi Mihalitzis II, episcop la Rîmnic, apoi mitropolit, 396, 399, 401, 403, 425—427, 436. (Nichitici), patriarhul Moscovei, 17.
 Filip, zugrav, 613.
 Filitti Costandie, episcop la Buzău, 407, 432—435, 436, 630. Dositei, episcop la Buzău, apoi mitropolit al Ungrovlahiei, 404—410, 432, 438, 576, 610, 622, 627, 629, 630. Ioan C, istoric, 403, 416, 435, 560. Silvestru, medic, 434.
 Filotei, mitropolit al Proilaviei, 471, episcop la Roman și Huși, 7, 120, -sin Aga Jipa, psalt, 143, 239.
 Fini Nicolae, cercetător, 522, 541.
 Fitter Adam, iezuit, 316.
 Floca Ioan, diac, profesor, 60.
 Fior, dascăl în București, 596, 616. Dionisie, tipograf, 144. - Flore, preot-copist, 248, 587. Florea Lucian, episcop, 393, 403. Fogarasi Ștefan, predicator calvin, 177. Forgach Pavel, episcop catolic, 514, 515, 516, 534.
 Fotino Dionisie, cărturar grec, 631.
 Francisc I, împărat, 392. Frantz Wenceslav, secretarul lui Atanasie Anghel, 304, 311, 312. Frujinescu Grigorie, zugrav, 611. Fulea Moise, preot profesor, 598. Furtună Dumitru, preot-istoric, 569, 585.
- G**
- Galaction, episcop al Rîmnicului, 427.
 Galeatovschi Ioanichie, arhimandrit, 128, 129, 130, 281.
 Gavriil, hatman, 118, 217, mitropolit al Proilaviei, 460, din Bîrsana, episcop în Maramureș, 194, 539, din Țagul Mare, 297, 305, 309, episcop de Muncaci, 185.
 Găvruta Petru din Pocola, 518.
 Geleji Katona Istvan, superintendent, 65, 66, 67, 70, 71.
 Georgievici Ioan, episcop la Caransebeș, 490, 507.
 Ghedeon, episcop la Huși, apoi mitropolit al Moldovei (sec. XVII), 29, 94, 95, 122, 284, 341, 636, episcop la Rădăuți, apoi mitropolit (sec. XVII—XVIII), 110, 120, episcop la Huși și Roman (sec. XVIII), 67, 356, 359.
 Ghenadie, copit și egumen la Cozia, 439, 587, I, mitropolit al Transilvaniei, 49, 50, 53, 181, II, mitropolit al Transilvaniei, 50, 63—65, 76, 284, III, mitropolit al Transilvaniei, 82, 83, 285, al Dristrei, 480.
 Gheorghe, arhitect în Constantinopol, 228, episcop la Huși (sec. XVII), 121. episcop la Roman (sec. XVIII), apoi mitropolit al Moldovei, 135, 342, 355, preot în București, 583, preot în Ciuri-

- 250, protopop Beiuș, 513, 514, 534, opop în Daia, 296, stareț la Cer-, 545, 558, 566—569, zlătar, 615, lanina, zugrav, 234, «grecul», zur, 231, Ștefan, domnul Moldovei, 29, 122, 189, 198, 199, 219, 228, 246, 266, 277, 284.
- sim, ierod. tipograf, 453. Putneiegumen la Precista din Roman, 554. traducător, 589.
- lano de Nissa, 136, 271.
- ntie, traducător, 407, 439, 440, 443, 566.
- ă Leon, mitropolitul Moldovei, 448 0, 458—459, 461, 473, 589.
- Gheorghe, domnilor, 48, 212, 213.
- ore Alexandru, domnitor, 453. Gri-I, domnitor, 48, 108, 127, 128, 129, 136, 166, 212, 245, 262, 266, 283, Grigorie II, domnitor, 245, 325, 344, 356, 359, 456, 543, 553, 575, Grigorie III, domnitor, 396, 446. orie IV, 415. Matei, domnitor, 324, Scarlat, domnitor, 549, 544, 629. Budești, arhitect, 618. Nicolae Hagi, ctitor Cocoș, 484. Inochentie, 37.
- c:u Constantin C, istoric, 208, 224, 478, 485, 641. Dinu C, istoric,
- ki Iosif, teolog kievean, 40.
- Alexandru, profesor, 540. i Ștefan, istoric, 15, 46, 351. i Gaspar, domnul Moldovei, 6, 8, 1.
- nu Radu, logofăt, 43, 130, 134, 136, 137, 139, 141, 146, 159, 169, 197, 198, 422. Șerban, 130, 134, 136, 137, 139, 141, 169, 197, 198.
- iu Nicodim, arhimandrit, 439, 387.
- Vasile, bizantinolog, 620.
- s Mitrofan, cărturar grec, 147, 59, 272, 273.
- ș Nicolae, prof., istoric, 14, 224, 155, 351.
- Grigorie din Măhaci, preot copist, 206, 248. Grigorie, episcop de Buzău, 168, 169, 244. I, mitropolit al Ungrovlahiei, 256. II, mitropolit al Ungrovlahiei, 395, 400, 420, 422, 623, 632, 637. IV (Dascălul), mitropolit al Ungravlahiei, 407, 415, 416, 435, 439, 440, 443, 567. mitropolit al' Proilaviei, 469, mitropolit de Sidis, 400, 401, mitropolit la Silistra 481. Stan brașoveanul, 357.
- Grozea Haiducul Nicolae, 215.
- Gunesch Andrei, cronicar sas, 88.

H

- Habata Antonie zis Neamtu din Comlăuș, 519.
- Habsburgi, 289, 290, 308, 500. Hadîmbu lane, ctitor, 218. Haines Gheorghe, protopop, 497, 598, 599.
- Haller Ioan, guvernator, 377. Haneș Petre, cercetător, 30. Hangerli Constantin, domnitor, 405. Hann Sebastian, argintar, 238. Harvat, logofătul, ctitor, 212. Hataș Vasile, preot unit, 515, 534. Henning Johanes, argintar, 238. Herescu Dosoftei, episcop la Rădăuți și Cernăuți, 464—466, 476, 493. Herce Ștefan, predicator calvin, 176. Hevenesi Gabriel, iezuit, 294, 297, 310. Hipomenas Gheorghe, cărturar grec, 272. Hitchins Keith, istoric, 499. Hobant Vasile, protopop în Brașov, 285. Hodoș Nerva, bibliolog, 30, 59, 77, 110, 139, 159, 275, 327, 351, 403, 416, 454, 639.
- Horea, conducătorul răscoalei din 1784, 493, 520, 583.
- Hortvatzis Gheorghe, poet cretan, 105, 106.
- Hrănite Grigorie, zugrav, 233, 609, 611.
- Hrisant — vezi Notarra. Hrisogon Gheorghe Trapezuntiu, prof. grec, 141, 272.

- Iachint, călugăr Pocrov, 566, copist la Cernica, 587.
- Iacob, patriarh ecumenic, 109, 259, 271, Putneanul, mitropolit al Moldovei, 358, episcop la Roman, 448, 459. fiul lui Man, zugrav, 612.
- Iacovlev Deico, zugrav rus, 234.
- Iacovici Stoica, preot tipograf, 148, 326.
- Ianachie, postelnic, ctitor, 228, zugrav, 233.
- Ianăș, protopop în Hunedoara, 249.
- Iancu Petru, preot, 584.
- Ică Ioan, preot profesor, 274.
- Ienachie, postelnicul ctitor, 231.
- Ieremia III, patriarh ecumenic, 158. mitropolit grec în Maramureș, 187.
- Ierotei, episcop de Huși, 359.
- Ignatie (Babalos), mitropolitul Ungrovlahiei, 408, 410, 442. (Grecul)', episcop de Rîmnic, 256. (Sirbul), episcop de Rîmnic apoi mitropolit, 53, 56, 57, 161, 162, 163, 167, 168, 279, 479. Teoforul, sfînt, 106.
- Ilarie, egumen la Peri, 184.
- Ilarion, dascăl la Putna, 566, egumen la Secu, 565, episcop la Rîmnic, 164, 165, episcop la Muncaci, 185, traducător, 588.
- Iliaș Alexandru, domnitorul Moldovei, 6, 28.
- Inocențiu XIII, papă, 314.
- Inochentie, episcop la Huși, 396, 446, 460—462, 637, episcop la Rîmnic, 332 — 333, 633.
- Ioachkn, mitropolit al Dristrei, 470, mitropolit al Proilaviei, 472, al Moscovei, 106.
- Ioan, egumen la Hurezi, 214, 216, 233, episcop la Huși apoi la Roman, 115, 122, 218, episcop de Muncaci, 184, preot în Poiana Sibiului, 382, 363, 393. Valahul, sfînt, 253, din Acilin, pr. 353, 577, 637. cel Nou de la Suceava (Moaște), 104, 107, 462, 551, Grigorie, episcop în Maramureș, 187, episcop de Huși și Rădăuți, 116, 120.
- Ioaneș, preot în Galeș, 380, 383, 384, 387, 393, 577.
- Ioanichie, călugăr, Veneția de Sus, 384, 386, episcop la Roman, 456—458, mitropolit al Proilaviei, 470, 471, patriarh de Alexandria, 42, patriarh de Constantinopol, 56.
- Ioanovici Vichentie, episcop la Arad și mitropolit la Belgrad, 334, 513—514.
- Ioasaf, mitropolit al Ardealului, 89, 90, 190, episcop la Buzău, 336.
- Ioil, călugăr Vintilă Vodă, 285.
- Ionaș, preot în Săliște, 382, Ionașcu zugravul, 612.
- Ionașcu Ioan, istoric, 339, 560, 585, 601, 639.
- Iordan Capadocianul, traducător Minele, 422.
- Iorga Nicolae, 14, 15, 53, 59, 98, 140, 160, 182, 195, 254, 258, 273, 274, 275, 328, 351, 403, 416, 429, 443, 454, 478, 499, 585, 599, 602, 639, 640, 641.
- Iorest, episcop la Rădăuți, 118, episcop la Huși, 358, Ilie, mitropolit în Transilvania, 5, 28, 53, 65—68, 76, 84, 88, 118, 284.
- Iorgovici, Iosif, profesor, 520.
- Iosif, dascăl, episcop la Argeș, 404, 406, 427, 436—444, 572, episcop la Huși, 121, I, împăratul Austriei, 310, II, împăratul Austriei, 391, 392, 492, 494, 506, 520, 528, 536, 559, zugrav în Hurezi, 233, cel Sfînt, mitropolit la Timișoara, 176, 253, alt mitropolit la Timișoara, 502.
- Ipsilanti Alexandru, domnitor, 397, 398, 406, 431, 481, 552, 571, 575, 608, 617, 628, Constantin, domnitor, 453, 615.
- Isaia, călugăr la Cocoș, 484, egumen Humor, 285, călugăr grec, 190, 533.
- Istrate Gavriil, profesor universitar, 78, 160, lemnarul, 233.
- Iusco Ioan, episcop în Muncaci, 188.
- Ivanco, copist, 206.
- Ivan, zugrav din Rășinari, 612.
- Ivașcu G., literat, 22.

Ivireanul Antim, 5, 75, 133, 137, 138, 141—160, 165, 170, 196, 210, 222, 239, 254, 260, 264, 272, 319, 321, 572, 587, 616.

Jansenius Cornelius, teolog olandez, 200.

Jinariu Simion, dascăl și preot, 497.

Jipa Logofătul, 483. Jivanovci Sinesie, episcop la Arad, 418,

505, 516—519, 535, 606, 635. 'ivi

Aurel, arhidiacon-profesor, 275.

K

aszony, vicecancelar, 311, 312, 313, 316. aunitz, W. A., cancelar.

ebell Mihail, vicar, 512, 513, 534.

minitis Sevastos, cărturar grec, 138, 141, 144, 272, 273.

arozanis Nichifor, mitropolit de Aleandria, 260.

gălniceanu Enache, cronicar, 344, 446.

Ionici Leopold, cardinal, primat al Ungariei, 283, 292, 293, 297, 298, 299, 32, 303, 306, 309, 310, 511.

ligseg, general, 315.

listenski Z., stareț, 32, 35.

nis Sigismund, guvernator, 311, 312.

3v Silvestru, teolog kievean, 37.

acs Meletie, arhieru unit, 512, 515, 4—535.

isnoy Peter, 84.

jvski Isaia, 37, 40.

sok Iosif Laurentiu, tipograf, 491,

Thomas, argintar, 238.

atu Alexandru, istoric, 307, 339.

Pal, canonic, 513, 534.

ttie, ieromonah tipograf, 335, 418, mitropolit al Proilaviei, 470, episde Rădăuți și Roman, 108, 116, 218, 353, călugăr Suceava, 285.

Lazăr Gheorghe, profesor, 411, 412, 413 497.

Lăpușneanu Alexandru, domn al Moldovei, 16.

Lăudat I. D., profesor, 111, 429.

Lemeni Ioan, episcop, 531—533.

Leontie, dascăl la Tismana, 637.

Leopold I, împăratul Austriei, 289, 302, 306, 310, 363, 374, 500, 502, II, împăratul Austriei, 536.

Leurdeanu Stroie, vornic, 127.

Levakovici Rafael, misionar catolic, 177.

Ligaridis Pantelimon Paisie, cărturar grec, 52, 54.

Lorontfi Suzana, 80, 81.

Luca din Cipru, mitrop. Ungrovlahiei, 62, 167, 249, 256, 269, 270, episcop în Muncaci, 184, preot în IcJod, 236, 248.

Lukaris Ciril, patriarh ecumenic, 29, 39, 41, 257, 258, 270.

Ludescu Stoica, logofăt ctitor, 213.

Ludovic al XIV-lea, regele Franței, 42.

Lujinski Ștefan, episcop catolic, 514, 534.

Lupaș Ioan, profesor academician, 30, 47, 77, 92, 93, 110, 139, 254, 307, 392, 393, 394, 455, 499. 541, 600, Marina, 139.

Lupșa Ștefan, preot profesor, 183, 255, 291, 307, 416, 499, 522, 542, 585.

Lupu Dionisie, mitropolitul Ungrovlahiei, 412—416, 428, 435, 442, Vasile, domnul Moldovei, 5, 18, 19, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 40, 41, 44, 53, 55, 56, 67, 94, '95, 97, 101, 115, 118, 121, 177, 196, 210, 212, 216—217, 225, 234, 238, 243, 245, 246, 256, 258, 259, 261, 262, 265, 268, 270, 277, 279, 230, 281, 282, 284, 469, Ștefăuți, domnul Moldovei, 246.

M

Macarie, călugăr la Căldărușani, 5, călugăr la Dragomirna, 567, 588. dascăl de eintări, 412, 413, 567, mitropolit al Dristrei, 479, patriarh de Ipek, 175, 178, tipograf, 398, 399. Zaim, patriarh

INDICE DE NUME

- de Antiohia, 29, 42, 56, 57, 84, 115, 276, 277, 285.
- Macedoneanul Meletie, egumen la Govora, 51, 52, 58, 162, 206, 222, 280.
- Macri Dimitrie, staroste din Cernăuți, 357.
- Magyar Ștefan din Arad, 519.
- Maior Grigorie, episcop la Blaj, 366, 371, 391, 392, 491, 492, 526, 527—528, Petru, cărturar, 89, 307, 316, 317, 387, 495, 527, 529—530, 532, 540, 581, 595, 596,
- Maiota Gheorghe, predicator grec, 141, 272.
- Manea, «vâtaful de zidari», 227, 233.
- Maniu, preot Poiana, 382.
- Manuilovici Maxim, vicar Oradea, 521.
- Margunios Maxim, umanist grec, 26, 103.
- Măria Tereza, împărăteasa, 366, 363, 377, 384, 387, 391, 487, 490, 507, 527, 535, 539, 559, 580, 637.
- Marian Simion Florea, preot folclorist, 101.
- Marin, zugrav la Hurezi, 233.
- Marinescu Stelian, cercetător, 255.
- Marineț Ioan, preot luptător pentru ortodoxie, 386.
- Martinelli Giovanni, arhitect, 365.
- Martinovici Ioanichie, episcop de Arad, 512—513.
- Mateescu Tudor, cercetător, 287, 485, 486.
- Matei al Mirelor, egumen la Dealu ' și mitropolit, 269, 270. Ioan zugrav, 234.
- Mavrocordat Alexandru I, 156, 451, 462, Alexandru II, 448. Constantin, 323, 324, 326, 334, 335, 342, 343, 344, 359, 395, 430, 543, 572, 573, 575, 597, 625, 628. Ioan, Nicolae, 148, 158, 264, 319, 321, 352, 353, 358, 480, 481, 543, 547, 573, 574, 575.
- Mavrogheni Nicolae, domnitor, 566, 615.
- Măcinic Moise, preot martir Sibiel, 380, 381, 390, 393, 577.
- Mărcocianu D., ctitor, 235.
- Mătieș, preot zugrav, 234,
- Măzăreanu Vartolomei, arhim., căr 350, 396, 461, 552, 553, 573, 590, 618, 637.
- Mehedințeanu Lupu, paharnicul, 48,
- Meheși Iosif, 495. Melchisedec, egumen Câmpulung, 5a
206. Meletie, econom la Argeș. 441, 445
- gumen Zlătari, 630, mitropolit al ilaviei, 469, 470, patriarh al Ierusalj lui, 625. Meletievici Nicanor, episcop de Cri doi, 375.
- Merișanu Staicu, paharnic, 216.
- Meteș Ștefan, istoric, 77, 92, 195, 307, 499, 541, 560, 585, 621. Metodie, episcop de Buzău, 336-430, episcop la Dristra, 480, vicar Oradea, 518, patriarh ecumenic, 4|
- Miakici Gavriil, episcop în Croația, 280. Micu Inochentie, episcop de Blaj, 373, 523, 531, 557, 580, Samuil, căi) rar, 88, 309, 368, 443, 495, 529—3 536, 594, 595. Mihai, dascăl în Turtuhaia, 483, MitJ preot copist în Transilvania, 207, teazul, domnitorul celor trei țări ro 5, 7, 43, 58, 161, 186, 206, 250, 251, 2 Mihai, zugrav, 235. Mihail, episcop la Timișoara, 176, Pa preot istoric, '31, 111, 274, 287, 2 568, 569, 601, 640, 641, Petrică, dasc 483, Ștefan (Iștvanovici), tipogr 145, 155, 156, 278, 279, 299.
- Mihailovici Constantin și Dimitrie, tip grafi, 407, 422. Mihalitzis Filaret, episcop de Buzău mitropolit al Ungrovlahiei, 381, 38 395, 430, 622. Mihălcescu Ioan Irineu, prof., apoi m tropolit, 46. ' M ailă G., prof., 47.
- Mihnea III Radu, domn muntean 6, 62.
- Mikeș Mihail, conte, 312. Milea Dănilă din Săliște, 378.

u Nicolae, cărturar 45, 97,
102, 135, 136, 137, 198—201, 208,
284,

N

- Ilie, predicator greco, 154, 278.
zugrav, 610.
cultor, 236.
episcop la Buzău, 337, 558, 636,
op de Rădăuți și apoi mitropolit
oldovei, 109, 110, 116, 119, 357.
n, episcop la Huși apoi la Buzău,
[02, 103, 123, 141, 169—171, 196,
122, 271, episcop la Huși și Ro-
șsec. XVII), 113, 114, 121, mitro-
de Nissa apoi al Ungrovlahiei,
71, 320—321.
Nicolae, prof., apoi mitropolit al
[ului, 600. .
asile, episcop Sibiu, 498. , 1
Gheorghe, preot profesor, 46, 10,
640, Justin, prof. apoi patri-, 110,
111.
irgil, cercetător, 160, 339, 394, 1,
641.
Mihail, episcop 68, 189. mașcu,
protopop, 312, 313, 315.
Constantin, bursier, 413. Jexandru,
domnitor, 402, 404, , 576, 610,
629, 630. Constantin, r, 565.
Alexandru, domnitor, 6, 121, tin
domnitor, 116, 121, 186, e,
mitropolitul Moldovei, 6,
Ieremia domnitor, 6, 7, 32, 282,
Moise, domnitor, 6, 17, . Petru,
mitropolitul Kievului, 8, 19, 27,
28, 32—47, 49, 50, 1. 77, 143,
198, 278, 283, 284, on, domnitor,
32, 36. iil, călugăr cărturar, 50,
58,
colae, primar Timișoara, 503.
oan, preot ctitor, 229, 249.
'lorea, preot, 30. foan, or ot,
393, 509, 560. ■did, preot
profesor, 255, 585,
Năsturel Udriște,, logofăt muntean, 23, 24,
51, 52, 54, 204, 208, 212, Petre Ș. istoric,
240, 274, 275, 328. Nectarie, patriarh al
Ierusalimului, 42, 123, 271, 470, I mitropolit
al Proilaviei, 469, 470, mitropolit al
Ungrovlahiei, 411, 412, 427, 442, 576, II
mitropolit al Proilaviei, 470.
Neculce Ioan, cronicar, 96, 104, 340, 636.
Nenadovici Pavel, mitropolit de Karlo-vitz,
383, 447, 487, 490, 507, 516, 517, 518, 519,
535, 634.
Neofit, rabin botezat, 568, VII, patriarh,
ecum., 404, 437, mitropolit de Timișoara,
176, Cretanul, mtiropolitul Ungrovlahiei,
323—328.
Nestorovici Maxim, episcop de Caransebeș,
505.
Neurauter Carol, iezuit, 301, 302, 303,
309.
Nichifor, mitropolit al Moldovei, 343—
345, 622, mitropolit de Tulcea, 482. Nichitici
Ghedeon, episcopul Transilvaniei, 492—494,
580, 583, <635. Nichitiri Pronca, zugrav rus,
234. Nicodim, egumen la Tismana, 544,
ieromonah transilvănean, 381, 637. Nicolae",
zugrav în Pitești, 612, (Vasi-lievici),
episcop necanonic de Rădăuți, 120.
Nicolau Filip, argintar, 615.
Nicula Gheorghijă, preot, 683.
Nilles Nicolaus, istoric iezuit, 307, 317,
540.
Nistor, zugrav în Feleac, 613, Ion. I., is-
toric, 287, 466.
Notaras Hrisant, patriarhul Ierusalimu-
lui, 139, 141, 148, 156, 260, 263, 264,
271, 321, 341, 355, 625. Novacovici
Dionisie, episcopul Transilvaniei, 387,
419, 488—490, 493, 507, 579, 635,
Ștefan, tipograf, 592.

Pictor 231, 232.

O

- Oancea Ion, din Făgăraș, luptător pentru Ortodoxie, 379.
- Obedeanu Constantin, ctitor, 544.
- Obradovici Dositei, cărturar sîrb, 458, 634, 635.
- Ohtum (Ahtum), conducător în Banat, 174.
- Okolicsany, episcop catolic, 534.
- Olimpiada, ctitoră Văratec, 548.
- Olteanu Pândeale, filolog, 20, 23, 31, 203.
- Olzavschii Manuil, episcop de Muncaci, 371, 378, 386, 524, 539.
- Onoriu de la Dragomirna, 566.
- Oprea, protopop în Brașov, 285, preot Săliște, 382, din Poplaca, Nicolae Miclăuș, 378, 379, 380, 381, 387, 393.
- Oprovici Simion, zugrav, 612.
- Oros Ștefan, preot în Nănești, 192.
- Pahomie, egumen Bisericii, 635, episcop la Roman, 558, 561, 573, 636.
- Paisie, egumen la Goșula, 285, egumen la Cozia, 285, egumen la Govora, 216, patriarh al Alexandriei, 84, 260, patriarh al Ierusalimului, 28, 42, 261, Velicovschi, stareț, 449, 554, 562—569, 588.
- Pali Francisc, istoric, 373.
- Paladas, patriarh al Alexandriei, 139, 141, 260, 271.
- Panaitescu P. P., istoric, 46, 208, 209, 287.
- Panaret, mitropolit la Tulcea, 482.
- Pană, zugrav, 612.
- Pândeale Ion, bursier, 413.
- Pandovici Dumitru, tipograf, 326, 336, 525.
- Pann Anton, psalt, 413.
- Pantelimon, zugrav, 612.
- Papacostea Victor, cercetător, 60, Șerban, 338.
- Para Ioan, vicar, 392, 495.
- Paraschiva, Cuv., Moaște, 27, 115, 118, 217, 258.
- Partenie, episcop de Rîmnic, 419, mitropolit de Atirionopole, 29, mitropolit al Dristrei, 476, 479, 480, 481, mitropolit al Proilaviei, 473, de la Agapia, 220, I, patriarh ecumenic, 18, 40, 42, 258, 469, II, patriarh ecumenic, 258, IV, patriarh ecumenic, 259, 470, patriarh al Ierusalimului, 625.
- Patachi Ioan, episcop la Făgăraș, 311—317, 375, 596, Liviu, cercetător, 317.
- Patellaros Atanasie, patriarh ecumenic, 259.
- Pater Ianoș, episcop Alba Iulia, 86, 87, 304.
- Pavel, episcop Roman și Huși, (sec. XVII), 114, 121, egumen Rîșca, 285, de Alep, diacon arab, 56, 58, 115, 223, 276, 277.
- Păcățian Teodor, cercetător, 394.
- Păcurariu Mircea, preot-profesor, 77, 78, 93, 124, 287, 339, 660, 585, 600, 040, 641.
- Patru, preot în Tinăud, 207, 248.
- Păclișanu Zenovie, istoric, 77, 195, 255, 373, 540, 560.
- Peștișel Moise, predicator calvin, 176.
- Petranu Coriolan, istoric de artă, 619.
- Petrescu Costache, dascăl Siliștra, 483.
- Petronie, episcop în Muncaci, 186, 187, preot unit în Banat, 504.
- Petric Constantin din Jina, 379, 382, Oprea din Jina, 382.
- Petritis Ignatie, cărturar grec, 52, 54.
- Petrov Pavel, tipograf, 453.
- Petrovici Dimitrie, tipograf, 399, 407, Moise, mitropolit în Belgrad, 332, 504, 505, 633, Petru episcop de Arad și Timișoara, 507, 520.
- Petru, preot filocalvin în Ciuci, 182, 253, protopop în Daia, 310, protopop în Seghiște, 181, cel Mare, tarul Rusiei, 95, 104, 107, 204, 285, 341, 635, 636, Hristofor, episcop la Oradea, 182, 511—512.
- Philippide Daniil, cărturar grec, 631.
- Picote Mile, cercetător, 455.
- Pigas Meletie, patriarh al Alexandriei, 257.

>an, preot Sadu, 384, 385, 393,
in Molnar, medic, 385, 438,
, 593.

)anciu, ctitor, 212.

ilugăr la Neamț, 566, 568.

ă Antonie, mitropolit al Ar-
46, 93, 140, 173, 601.

Sofronie, 18, 24, 27, 37, 41,

. Veniamin, arhiepiscop, 173, 478.
istin, cercetător, 98, 111. Hagi
tin, negustor mecenat, 421,
i, 440, 443, 497, 606. Ioan, zu-
Românași, 613. Nicolae (Ni-
protopop de Balomir, 370, 371,
i, 558, 637. Ștefan, preot-prof.

nasie, cercetător, 21, 31, 209,

k)sma, episcop de Buzău apoi
it al Ungrovlahiei, 400, 401,
, 576. Niculae, preot acad. is-
i, 77, 255, 416, 569, 585. Radu,
, 141, 156, 158, 159, 211. Ci-
in, preot-istoric, 560, 640, Vil-
iorghe, istoric de artă, 15, 59,

lustratie, „arhim. copist, 587.
e, mitrop. Timișoara, 505—
eorghe, preot istoric din Lu-
, 307, 509, Gheorghe, preot
u, 517, Ioan, protopop vicar
12, 490, 492, 493, 497, Ioan, zu-
14, Mihai, protopop Sinnico-
re, 579, 637, Nedelcu, zugrav
a, preot Râșinari, 578, 588,
ugrav Oravița, 614, Vichentie,
Virșeț, 507—508.

Scarlat, preot istoric, 21, 31,
111, 124, 360, 466, 560.
itropolit al Niceei, 29, 40.

Marcu, profesor grec, 141,

larius, istoric de artă, 241,

’, zugrav, 234.

frosin, arhimandrit, profesor,

Potra George, istoric, 444, 601.

Prale Ion, versificator, 101.

Preda, zugrav la Hurezi, 233, 235.

Procopovici Teofan, arhiep. Novgorodu-
lui, 203.

Prodan David, istoric, 373, 586.

Prohoros Partenie, patriarh de Alexan-
dria, 260.

Protasie, călugăr Cernica, 567.

Psaltul Matei, patriarh de Alexandria,
327, 624.

Pușcariu Ilarion, arhiepiscop, 498, 584, Sex-
til, 96.

Putnic Moise, episcop la Timișoara, apoi
mitropolit de Carloviț, 493, 506.

Putneanul Iacov, mitropolit al Moldo-
vei, 345—351, 457, 553, 591.

R

Rabutin, general austriac, 299, 305.

Racotă Tului, profesor, 77, 373, 540.

Racovețchi Metodie, episcop de Mun-
caci, 190.

Racoviță Constantin, domnitor, 457, 471.
Constantin Cehan, domnitor, 461, Ște-
fan, domnitor, 572, Mihail, domnitor,
109, 338, 354, 573.

Radovici Gheorghe, tipograf, 143, 144,
147.

Radu, zugrav în Brașov, 610, Leon, dom-
nitor, 48, 127, 212, Mihnea, domnitor,
8, 9, 186, 257, 268, 277, Șerban, dom-
nitor, 166.

Rafail călugăr cărturar Hurezi, 422, 427,
587, călugăr la Neamț, 440, episcop
la Buzău, 431, protosinghel, 428.

Radzivil, nobil lituan, 44, 282.

Rakoczi Francisc, principe, 192, 289,
310, 510, 511, 512, Gheorghe I, princi-
pe, 49, 53, 64, 65, 66, 67, 66, 69, 72,
80, 162, 179, 181, 187, 188. Gheorghe
II, principe, 57, 76, 80, 81, 82, 83, 176,
189, 250. Sigismund, principe, 181, 185.

Rareș Petru, domnul Moldovei, 7, 32.

Raț Mihail, sluger, 229.

Rațiu Nicolae, preot 584.

- Ravanicianin Sofronie, episcop de Arad, 513. Rămureanu Ioan, preot-profesor, 160, 274, 640. Rătescu Gherasim, episcop la Buzău, 433, 435.
- Răuțescu Ioan, preot, 403. Rednic Atanasie, episcop de Blaj, 491, 526—527, 599.
- Regai Gheorghe, iezuit, 313, 315, 317.
- Regleanu Minai, cercetător, 339, 416.
- Reli Simeon, preot-prof., 195, 585. Rezuș Petru, preot-profesor, 360, 602.
- Rîmniceanu Chiriac, călugăr, 425, 567, Constantin, preot tipograf, 399, Grigorie, episcop de Argeș, 407, 425, 427, 587, Ioan, tipograf, 525, Naum, 425, 552, 591, 617. Romanov Alexei, țarul, 285, Mihail Feodorovici, țarul Rusiei, 66, 67, 94, 118, 180, 234, 261, 264. Roșea Toma din Deal, 382. Roșu Mihail Martinovici, dascăl de teologie, 506, 576, 599.
- Rotosinski Partenie, episcop, 189.
- Rotogol Petru, preot, 584. Ruffini, Mario, cercetător, 46, 47, 183, 209, 599.
- Rus Eustatie, copist, 556. Russo D., 30, 275, 468, 478, 639. Ruset Antonie, domn în Moldova, 218, 262, Manole Geani, domnitor, 396, 419.
- Sacerdoțeanu Aurelian, istoric, 59, 160, 224, 255, 339, 428.
- Saltîkov Petru, general rus, 396, 632.
- Sandu, tipograf, 357, 529, 616
- Sărai Visarioan, ieromonah, 369, 375—377, 393, 514.
- Sava, episcop la Ineu-Lipova, 79, 179, episcop la Rădăuți, Huși și Roman apoi mitropolit, 94, 108, 115, 118, 122, 177, 221, episcop de Huși și Rom-in / (sec. XVIII), 355, 358, ieromonah tipograf, 587, din Veștem, mitropolit al Ardealului, 90, 190.
- Savu (Sa/va), episcop de Vad și Maramureș, 189.
- Sărățean Lupu, sculptor, 236. Serafim, episcop de Huși și Rădăuți, 119, 122, episcop la Buzău și Rîmnice, 128, 168, 213, episcop în Maramureș, 163, 192—193, 536, mitropolit al Dristrei, 481. Serebrenicov A, mitropolit, 449, 450, 565, 638.
- Serghe, episcop de Muncaci, 186, 283.
- Seroglanul Dionisie, patriarh ecumenic, 259, 271. Severu Gavriil, arhiepiscop în Filadelfia, 23.
- Sigismund III, regele Poloniei, 33.
- Silaghi Simion, zugrav, 613. Silovon, episcop în Maramureș 186, 283.
- Silvestru, ieromonah cărturar (sec. XVII), 51, 58, 71, 72, 197, 206, 222, 281, episcop în Maramureș, 188, Cipriotul, patriarh Antiohia, 327, 343, 344, 624—625. Sîmedrea Tit, mitropolit al Bucovinei, 328, 466, 478. Simeon, protopop zugrav din Pitești, 612.
- Simeon, episcop la Vîrșeț, 176.
- Simeonovici Ioan, diacon tipograf, 347.
- Simion Ștefan, mitrop. Transilvaniei, 53, 68—78, 84, 89, 188, 189. Simonescu Dan, cercetător, 59, 111, 134, 139, 159, 160, 172, 173, 275, 287, 351, 393, 639, 640.
- Sinopeus Panaiot, cărturar grec, 141. Smith Thomas, pastor anglican, 201. Sobieski Jan, regele Poloniei, 104, 123, 169, 223. Socoteanu Grigorie, episcop de Rîmnice apoi mitrop. al Transilv., 381, 396, 417—419, 597.
- Sofia, maică, 221.
- Sofronie, egumen la Argeș, 337, episcop la Huși, 122, ieromonah la Cioara, 385—387, 393, 555, 556, 558, 583, 634, episcop de Vrața, 427, 632—633, mitropolit în Lipova, 179—180, 285, II, patriarh, ecumenic, 397, 623, stareț la Neamț, 566.

- Sotirioviici Luca, tipograf, 343, 346.
 Spartaliotis Gherasim, patriarh de Alexandria, 260.
 Spiridon, episcop de Vad (sec. XVI), 185, 187, Spiridon, monah bulgar, 632.
 Stadnițchi Arsenie, arhiepiscop de Novgorod, 478, 600.
 Stamati Iacob, mitropolit al Moldovei, 450—455, 462, 463, 558, 589.
 Stan, preot în Glîmboaca; 384, 577, zugrav la Hurezi, 235, zugrav din Orăștie, 613, zugrav din Rășinari, 612, Liviu, preot-profesor, 60.
 Stanca Sebastian, preot cercetător, 307. itanciu, preot copist, 586.
 Itanoievici Moise, episcop- de Caransebeș, 503, 505.
 tanislavici Nicolae, episcop catolic de Timișoara, 504.
 tarușici Ignatie, teolog kievean, 40, 41.
 :avrache Iordache, dregător, 349.
 ăniloae Dumitru, acad. preot-profesor, 274, 307, 373, 394. 540, 600. inghe Sterie, profesor, 393, 498, 584, 300.
)ica Iosif, episcop în Maramureș, 191, 92, 193, 194, 538, Nicolae de Hațeg, irotopop cronicar, 590. icescu Nicolae, istoric, 60, 224, 255, 59, 560, 585, 619.
 icovici Ghinea, tipograf, 573, Ioan, pograf, 338, 573, Iordache, tipograf,)9, 573.
 de C. A., istoric, 273. timirovici Ștefan, mitropolit de Car-irit, 498.
 tutchi Mihai, protopop tipograf, 447, 3, 452, 453, 616, 638. i, zugrav din Tîrgoviște, 231. :i Lupu, logofăt ctitor Dragomirna, 10, 216.
 tul Damaschin, teolog grec, 20, 22, 197.
 i Alexandru Scarlat, diplomat și urar, 411.
 Sturze Vasile Moldoveanu, copist, 2—7, 578, 597. Suciuc I. D., istoric, 123, 509, Coriolan, istoric, 541.
 Suhanov Arsenie, călugăr rus, 470. Suttner Ernest, istoric, 46, 77, 569. Syrigos Meletie, teolog grec, 40, 41, 169, 270. Szunyog Francisc, iezu'it, 309, 311.
 Șacabent Arsenie Ianovici, patriarh la Carloviț, 376, 501, Iosif Ioanovici, episcop de Vîrșet, 508.
 Șaguna Andrei, mitropolitul Ardealului, 532.
 Șandru Lupu, protopop de Borșa, 583.
 Schiopu Petru, domnul Moldovei, 7.
 Șerban, protopsalt, 617.
 Șerbănescu Niculaie, preot profesor, 30, 111, 126, 139, 159, 160, 172, 173, 208, 255, 338, 403, 416, 428, 429, 444, 585.
 Șincai Gheorghe, 443, 493. 495, 529—530, 536, 593, 598.
 Șotropa Virgil, cercetător, 394.
 Șpan Gheorghe, zugrav, 613.
 Ștefan, episcop la Bi*zău (sec. XVII), 53, 167—168, episcop în Lipova, 180, 182, episcop la Rădăuți (sec. XVII), 67, 118, episcop la Rîmnic (sec. XVIII), 163, 164, 213, mitropolit al Ungrovlahiei (sec. XVII), 5, 53—58, 59, 77, 80, 179, 197, 207, 210, 213, 230, 323, episcop la Buzău apoi mitropolit (sec. XVIII), 337, protopop în Berivoi, 69, 283, ierodiacon traducător, 566, 588, 638, zugrav în Ocelele Mari, 612, cel Mare, domnul Moldovei, 7, 11, 26, 96, 118, 119, cel Sfint, regele Ungariei, 180, zugrav în Moldova, 234, din Ohrida, ieromonah cărturar, 52, 53, 162, 206, 280, Petriceicu, domnul Moldovei 96, 108, 218, ipopsifiu la Rîmnic, 332.
 Ștefănescu Melchisedec, episcop istoric, 31, 77, 108, 112, 124, 159, 360, 403, 466, 478, I. D., istoric de artă, 619.

- Șteflea Dumitru din Săliște, 378. Știbița Spiridon, episcop la Vîrșeț, 176, 502.
- Știrbei Cernica, ispravnic Hurezi, 233.
- Ștrempel Gabriel, cercetător, 47, 110, 152, 159, 209, 298, 601. Șuțu Alexandru, domnitor, 412, 415, 428, 434, Mihail, domnitor, 434, 629.
- Tarasovici Vasile, episcop în Maramureș, 187, 188.
- Tempea Radu II, protopop, cronicar în Brașov, 61, 206, 250, 393, 578, 585, 590, 600, V, protopop Brașov, 392, 497, 578, 598, 599, Isaia, călugăr, 626.
- Teoctist, mitropolit al Transilvaniei, 61, 62, 249.
- Teodor, episcop la Vîrșeț, 176, Pompi-Mu, istoric, 602.
- Teodora de la Sihla, 220, 221.
- Teodorescu Barbu, cercetător, 173, 339.
- Teodorovici Dosoftei, episcop în Maramureș, 193, 194, 538, Ivan, preot, 537.
- Theodorescu Răzvan, istoric, 240, 619.
- Teodosie, episcop la Vîrșeț, 176, 285, episcop la Rădăuți, Roman apoi mitropolit al Moldovei, 96, 108, 115, 116, 119, 218, mitropolit al Ungrovlahiei, 89, 90, 125—127, 131—140, 145, 163, 166, 170, 171, 196, 210, 214, 260, 263, 286, 305, 306, 309.
- Teofan, copist la Secu, 587, eclesiarh la Huși, 122, episcop la Rădăuți și Huși, 119, mitrop. al Moldovei, 8, 239, patriarh al Ierusalimului, 34, 261, 283.
- Teofil, copist, 587, episcop la Huși și, Roman (sec. XVIII), 356, 359, episcop la Rîmnic apoi mitropolit al Ungrovlahiei, 5, 48—53, 65, 161, 167, 168, mitrop. al Trans., 91, 92, 292, episcop de Vad, 187.
- Thomas a Kempis, teolog apusean, 52, 204.
- Theotochi Nichifor, arhiepiscop, 631.
- Timotei, stareț la Cernica, 545.
- Toader din Feldru, dascăl, 207. 42 —
- Todoran Tănase, 350, 393. Tofoi Mihail, 86, 87, 89. Toma, logofăt, 458, preot Făgăraș, 3 | Tomescu Constantin, profesor, 416, Tomșa Ștefan II, domnul Moldovei 11, 62, 114, 116, 121, 186, 216, Leon, domn muntean, 48, 244, 2J Totovici Ghenadie, vicar la Oradea, Triflea Moga din Orlat, 379. Trufașei Efrem, episcop la Buzău, Turciu Constantin, preot în Cris] 583.
- Turcu Constantin, istoric, 351.
- Turdeanu Emil, slavist, 15, 208, 209J Tzigara Zottu, ctitor, 217.
- Țepelea Gabriel, cercetător, 77, 78, 429.
- Țichindeal Dimitrie, preot profesor, 635.
- Țirca Iov, episcop în Maramureș, 1 310, 538.

U .

- Udrescu Nifon, stareț zugrav, 611.
- Ureche Nestor, ctitor Secu, 17, 26 Grigorie, cronicar, 24, 41, 206. Urs, preot în Cotiglet, 21, 207, 248. Ursan, preot, 22. Ursu A., cercetător, 111, 112, 135, 20 600, ctitor-preot în Iași, 218.

V

- Vahtang VI, regele Georgiei, 299.
- Varlaam, copist în Sibiel, 556, episcop la Huși, 123, 124, 358, episcop la Huj și Rădăuți (sec. XVIII), 218, 357, 35j episcop la Rîmnic, apoi și mitrop. Ungrovlahiei, 128—131, 163, 196, 2 213, 265, 285, mitrop. al Moldovei, 16—31, 53, 70, 73, 77, 114, 162, 16d 177, 188, 197, 198, 217, 234, 253, 26^ 270, 283, 284, mitrop. al Transilv., 91, 166, 190, 252.

c Calistru, episcop de Huși și în-
uitor de mitropolit, 109, 122, 123,

>lomeu, mitropolit al Dristrei, 481,
neanul, 554.

e, mitropolit la Timișoara, . 176,
topap cronicar la Brașov, 206, alt
itopop în Brașov, 248, stareț la Po-
a Mărului, 544, 561, 562, 563.

imin, zugrav, 611. ițki Timotei,
tipograf, 44, 49, 281.; Vichentie
Ioanovici, episcop la ișoara, 447,
506.

ion, călugăr la Athos 566, ctitor
Cocoș, 484, 558, egumen la Sîmbăta
Sus, 556, 557, 626. nescu Ioan,
ctitor, 545. schi Hipolit, călugăr
rus, 635—636. •mirescu Tudor, 415.
slav I, II, III, (Ladislau), opișcopi
Muncaci, 189.

slavievici Ioanichie, mitropolit Ti-
oara, 503, 505. jvitei Daniil,
episcop la Cernăuți,

ii Cosma, tipograf, 347.

u, tipograf, 525, 616, preot-copist,

seu Constantin, preot, 360, 560.

arm Matei., copist, 394, — istoric,
,-499, 588. .

Voiraesca Teodora, istoric de artă, 15,
240, 241, 619, 620. . .

Vornicescu Nestor, mitropolitul Olteniei,
112, 560.

Vulcan Samuil, episcop la Oradea,
537—536. . .■

Vulgaris Evghenie, cărturar grec, 631.

W

Wallis, general, 333.

Wladislaw IV, regele Poloniei, 35, 36.

Wolf Andreas, medic, 452, 454.

Zaharia, preot Bretea, 583, 613.

Zaim, vezi Macarie III, patriarhul An-
tiohiei.

Zamfira, ctitoră Prislop, 544. •. .;';;"

Zamfirescu Dan, cercetător, 110, 275,

Zamoyski Toma, cancelar polon, 33.

Zapolya Ioan Sigismund, principe, 176.

Zăcan Efrem, dascăl calvin, 176. Zăican

Ioanichie, episcop în Muncaci,
189. "•

Zilot Românul, cronicar, 407, 443. Zoba

Ioan, protopop *filooalvin, 87, 90, . 91,

248, 253. Zosima, stareț la Lavra

Pecerska, 475.

INDICE DE LOCURI

A

- Abrud, oraș, 385. Aciliu — Sibiu, 637.
- Adam — Fălciu, mînăstire, 218. Adjud, oraș — ținut, 113. Adrianopol, 158, pacea, 474. Afumați — Ilfov, biserică, 215. Agafton — Botoșani, mînăstire, 549. Agapia—Neamț, mînăstire, 119, 218, 551, 615.
- Alămor — Sibiu, 69. Alba, județ, 69.
- Alba-Iulia, oraș, 51, 53, 57, 66, 68, 75, 80, 87, 89, 91, 130, 189, 249, 250, 252, 308, 309, 386, 388, sediul Mitrop. Transilvaniei, 61—66, 191, 194, 291—307, sediul Episcop, romano-catolice, 290, 377, din Maieri, 606, 616, mînăstirea din Maieri, 558, tipografie, 144, 156.
- Alep, 155, 278.
- Alexandria, patriarhie, 156, 257, 260, 623, 624.
- Aliman — Constanța, școală, 483.
- Almaș — Neamț, schit, 548. Alun — Hunedoara, biserică, 607. Amărăștii de Jos — Dolj, biserică, 605. Amsterdam, 42. Aninoasa — Argeș, mînăstire, 213, 231, 321, 322, 409. Antiohia, patriarhie, 155, 276—278, 624—625.
- Apoldul de Jos — Sibiu, biserică, 612.
- Arad, oraș, 79, 175, 207, episcopie, 177, 490, 510—522, Catedrala Sf. Ioan Botez., 520, mînăst. Sf. Simeon Stîlpnicul din Gai, 518, 559, 606. Arbănași — Bulgaria, ajutoare rom., 279, 630, 632.
- Argeș, oraș-județ, 326, 436, egiscdi .436—444, mînăstirea lui Neagoe, " 268, 441.
- Arieșul Mare — Alba, 389.
- Arnăutchioi — Constantkiopol, ajuta rom., 628.
- Arnota — Vilcea, mînăstire, 211, 237, 268.
- Arpașul de Jos, — de Sus — Băgă\ schituri, 378, 555, 556.
- Athos, Muntele, 10, 126, 256, 265, V 376, 448, 563, 626—627, 630, mîn rile: Costamonit 267, Cutlumuș, Dionisiu, 266, Dohiaru, 266, Esfigv2 nu, 266, 627, Hilandar, 179, 280, ț 627, Jvir, 127, 258, 266, 279, 626, y Karies, 265, Filoteu, 627, Grige^ 626, 627, Marea Lavră, 212, 265, , Pantocrator, 266, 563, Sf. Pavel, > 266, Sf. Pantelimon, 266, 267, 627, monpetra, 266, Stavronichita, 267, toped, 266, 626, Zografu, 266, \ Xenofon, 212, 266, 627, Xiropot,\ 259, 266, 626, 627, schitul Sf. Hie, Averești, schit, 463.
- Avrig — Sibiu, biserică, 612.
- Babadag — Tulcea, biserică, 483 ⁴⁸ Via.
- Babele — Vrancea, schit, 166, schit, 545. Bacău, ținut, 113.
- Bacicovo, mînăstire în Bulgaria.
- Baia^ — Tulcea, biserică, 484.
- Baia de Aramă, biserică, 215.
- Balamuci — Ilfov, schit, 604.
- Balta — Ucraina, 469. Banat, viața bis., 174—176, 500- 509,
- Bascovele — Argeș, schit, 215.
- Baziaș — Caraș-Severin, .mînăsti 558, 559.

- beni — Rtn. Sărat, mănăstire, 267.
 ilești — Dolj, biserică, 605. jești —
 Argeș, mănăstire, 213, 226, 227, 231.
 rBătești — Vlcea, schit, 211, 534.
 cicherecul Mare (azi Zrenianin —
 ugoslavia), 501.
 uș — Bihor, biserică, 606, liceu, 537.
 grad — pacea, 329, 334, 342, 504,
 105, mitropolie, 330, 504, 633. ider,
 cetate, 446, 467, 468, 473. ■bești —
 Maramureș, 191. •ca — Buzău,
 mănăstire, 215. eg, județ, 185, 187.
 'islăvești — Argeș, schit, "545. ivoiul
 Mare, Făgăraș, schit, 556. •zunți —
 Bacău, biserică, 626. :din — Arad,
 mănăstire, 558. a — Cluj, biserică,
 607. Igorod, în Rusia, 343. Iorusia,
 39, 45.
 or, județ (ținut), 180—182, 185, 190,
 94, 207, 259, viața bisericească, 511 -
 522.
 erica Albă — Iugoslavia, 501.
 :ra — Alba, 389.
 trîța, mănăstire în Moldova, 8, 16,
 1, 67, 114, 234, 334, 342, în Oltenia,
 33, 553, ținut, 69.
 ad — Satu Mare, mînăstire, 190, 533,
 38, 557.
 ad, biserici: domnească, 217; Sf.
 ie, 550 j Sf. Gheorghe, 550. ;a, țară,
 69.
 ;ana — Maramureș, biserică, 607,
 înăstire, 194, 556.
 , oraș, 289, 386, 599, domeniu,
 piscop. unită, 363, 365, 366, 368,
 Î3—533, 581, 606, mînăstirea Buna-
 istire, 557, școli, 365, 524, 525, 528,
 >7, 599, tipografia și tipăriturile, 525,
 ;8.
 îlna — Hunedoara, 386. ești —
 Vlcea, biserică, 334. dana, în
 Moldova, mînăstire, 108. Dlț —
 Făgăraș, 389. a — Sibiu, icoane pe
 sticlă, 616. ntin, ' mînăstire, 266.
 Bonțești — Vrancea, schit, 171. Bordești
 — Buzău, biserică, 232, 267. Borșa —
 Maramureș, biserică, 607. Bosnia —
 Iugoslavia, 482, 505. Boșorod —
 Hunedoara, 389. Botiza — Maramureș,
 biserică, 607. Botoșani, biserici:
 Uspenia, 266; mănăstirea Popăuți, 625.
 Bozieni — Roman, biserică, 217, 228.
 Brașov, oraș, 409, 415, 434, Bis. Sf. Ni-
 colae din Șchei, 85, 118, 139, 156, 204,
 206, 247, 248, 249, 285, 286, 301, 308,
 323, 333, 337, 374, 387, 409, 412, 419,
 489, 578, 580, 598, 616, 618, 636, Bis.
 Sf. Treime (grecească), 606, icoane pe
 sticlă, 616, biserica Adormirea, 606.
 Brazi, schit, 108, 218. Brădet — Bihor,
 biserică, 607. Brădicești — Vaslui,
 schit, 123, 218,
 358, 461.
 Brăila, cetate, 446, 467, raia, 467, sediul
 mitrop. Proilaviei, 467—474, mînăst.
 Sf. Nicolae, 470.
 Brănișca — Hunedoara, biserică, 607.
 Brebu — Prahova, mînăstire, 211. Brest
 — Polonia, 33, 34, 185, 291. Bretea
 Mureșană — Hunedoara, bis.,
 607.
 *
 Brezoi — Vlcea, biserică, 444. Briansk,
 mîn. rusească, 565. Brîncoveni — Olt,
 mînăstire, 168, 211,
 214, 237, 268.
 Brusturi — Bihor, biserică, 607.
 Bucerdea Grînoasă — Alba, 388.
 Bucium — Făgăraș, schit, 391. Bucium-
 Isbita — Alba, biserică, 556. București,
 oraș, 89, 90, 157, 158, 607, pacea din
 1812, 411, reședința Mitropoliei, 319—327,
 397, catedrală, 58, 125, 212, 576.
 Biserici: Batiste, 596; Crețu-Iescu, 546,
 604, 609, 614, cu sfinți, 322, 546;
 Doamnei, 213, 238; Domnița Bă-lașa,
 546, 572, 596, 609; Dintr-o zi, ' 215;
 Mavrogheni, 546; Mihai Vodă, 266;
 Negustori, 547, 554; Oborul Vechi,
 400; Sărindar, 267; Schitu Mă-gureanu,
 546, 572; Sf. Ap. Petru și Pavel, 211;
 Sf. Dumitru, 433, 435;

- Sf. Elefterie Vechi, 604; Sf. Gheorghe Nou, 165, 214, 231, 237, 264; Sf. Gheorghe Vechi, 398, 406, 572, 596, 615 i Sf. Nicolae Țigănie, 400 ț Sf. 40 de Mucenici, 546 j Sf. Spiridon Nou, 543; Sf. Spiridon Vechi, 543, 625; Stavropoleos, 237, 544, 603, 609, 614; Vergu, 322, 546; alte biserici, 547, 623, mînăstiri : Antim, 154—155, 216, 222, 226, 237, 406, 441, 572, 596, 616; Colțea 215, 395, 400, 553; Cotroceni, 166, 213, 226, 231, 236, 239, 265, 572, 578, 596; Mărcuța, 216; Plum-buita, 211; Radu Vodă, 127, 258, 279; Sf. Ecaterina, 395 ; Sf. Ioan Mare, 214, 267, 432, 433; Sf. Sava, 214, 263; Stelea, 125; Văcărești, 237, 543, 553, 572, 596, 603, 609, 614, 625; Zlătari, 215, 327, spitale: Colțea, 222, 226, 231 ; Filantropia, 409, 434; Pantelimon, 237, 543, 553, 554; școli: Academia de la Sf. Sava, 243, 256, 271, 397, 410, 411, 413, 565, 614; școala de grămățici de la Antim, 597, 617; școala de muzică, 617; alte școli, 171, 239, tipografii : a Mitropoliei, 129, 130, 131—133, 142, secția grecească, 272.
- Buczacz, mînăstire în Polonia, 282.
- Buda — Ungaria, 414, episcopie sîrbă, 490, tipografie, 498. _
- Budești — Maramureș, ținut, biserică, 235, 607, mînăstire, 556.
- Bungard — Sibiu, biserică, 229, 237.
- Bursuci — Vaslui, mînăstire, 218, 266.
- Butoi — Dîmbovița, mînăstire, 267.
- Buzău, episcopie, 167—172, 336—338, 430—435, tipografie, 43, 131, 169—172, catedrală, 211, spitalul Gîrлаși, 434.
- Cahul, ținut, 113.
- Calafat, biserică, 605.
- Calbor — Făgăraș, biserică, 606.
- Calopetra, mînăstire în insula Rodos, 628.
- Calvini — Buzău, biserică, 604, 610.
- Caracal, biserica Intrarea în biserică, 212.
- Caransebeș, oraș, 81, 174, 175, centrul calvin, 247. Caras, județ, 178. Cărei — Satu Mare, 539. Carloviț, pacea, 298, 500, Mitropoli sîrbă, 375, 383, 384, 448, 465, 487, 48493, 501, 503, 504, 506, 634—635; șco; la teologică, 578. Cașin — Tg. Ocna, mînăstire, 218, 22262, 263. Căldarușani, mînăstire, 211, 268, 40427, 435, 553, 566, 576; școală de zăgravi, 610. Călinești — Maramureș," biserică, 60608.
- Căpriansa, mînăstire, 266. Căușani — Tighina, reședința Mitropolei Hei Proilaviei, 468, Biserica Adormirea, 472.
- Ceaba — Cluj, biserică, 607. Cebza — Timiș, mînăstire, 556, 608. Cehei — Sălaj, biserică, 607. Cenad — județ, 178; episcopie catolică, 603.
- Cergăul Mare — Alba, 526. Cetnatu — Brașov, biserică, 606. Cernavodă — Constanța, biserică, 48484; școală, 484. Cernăuți, oraș, 116, episcopie, 465, Iserica Adormirea, 550, Biserica Treime, 464.
- Cerneți — Mehedinți, mînăstire, 213.
- Cernica, mînăstire, 545, 553, 566—576.
- Cernigov, în Rusia, 286. Cerven, în Bulgaria, 279. Cetatea Albă, oraș, 467, 468, 472, 47de Baltă, domeniu, 69. Cheia — Prahova, mînăstire, 545, 55Vilcea, schit, 545. Chicu, mînăstire în Cipru, 628. Chieșd — Sălaj, bis., 607.
- Chiheru de Sus și de Jos, mînăstire 555.
- Chilia, cetate, 467, 468.
- Chiliaj Nouă, biserică, 217.<
- Chioar, district, 69, 186.
- Chiprovaț — Bulgaria, 238.

Chişinău, 434; bis. Naşterea Domnului, 550; Sf. Ilie, 550; Sf. împăraţi, 550. Chiueşti — Cluj, biserică, 387, 555. ^iclova — Banat, mînăstire, 175, 550. "ilic-Dere — Tulcea, mînăstire, 485, rilieni — Olt, biserică, 605. rioara — Alba, schit, 555, 556, 598, 613. lioclovina de Jos şi de Sus — Gorj, schituri, 544. iorogirla (Samurcăşeşti) — Ilfov, tmînăstire, 545. ipru, ins., 628. uci — ■ Bihor, protopiât calvin, 182. Ufud — Alba, 526. ula Mare — Hunedoara, biserică, 229, 249. zer — Sălaj, biserică, 607. npani de Pomezău — Bihor, biserică, 107. npulung (Muscel), oraş — tipografie, 4, 49, 51, 52, 281, biserici: Negru "odă, 211;. mînăstirea Adormirea, 27, 168. ligă tura, ţinut, 113. iul — Buzău, mănăstire, 211, 563. tia' — Bucium — Iaşi, mînăstire, 218. i, oraş, 607, biserică Bob, 606; just, 69; Biserica din Deal, 606. aş — Tulcea, mînăstire, 484, 485, 8. ic — Vilcea, schit, 334, 544. n — Sibiu, 383. ana — Ilfov, mînăstire, 179, • 215. ana de Jos şi de Sus — Făgăraş, lituri, 79. , , ■ - . • ■ inca — Vilcea, schit, 544. riţa, mînăstire, 549. îantinopol, oraş, 18, 20, 135, 136, , patriarhia ecumenică, 27, 142, 182, 223, 257, 259, 267, 397, 445, 623, bis. Sf. Nicolae — Galata, şcoli, 629, 630. el — Făgăraş, 391. ăe Piatră — Argeş, schit, 441. tel — Ilfov, mînăstire, 211. ' — Vilcea, schit, 213, 226, 227. — Botoşani, mînăstire, 283.

Cotiglet — Bihor, 207. Covasna, biserică, 606. Cozia, mînăstire, 57, 126, 127, 131, 161, 162, 234, 237, 268, 437, 442, 553. Cozla (Draga) — Piatra Neamţ, schit, 548. Craiova, oraş, 332, 347; biserici: Gănescu, 420, 421; Madona Dudu, Obedeanu, 421, 544; Sf. Dumitru, 211, 234, 572, 596, 597, 610; şcoli: 330; şcoala de la Obedeanu, 572, 597-. Crasna — Gorj, schit, -212, 230, 237; în Transilvania, comitat, 69, 182, 185, 251. Crăciunelul de Sus — Alba, 388. Croaţia, credincioşi români, 177, 280, 375, 500, 504. Cruşedol — Iugoslavia, mînăstire, 280, 501, 510. Cugir — Hunedoara, 390. Cuhea (Bogdan Vodă) — Maramureş, mînăstire, 556; biserică, 607. Cupşetii — Maramureş, biserică, 607; Curchi, mînăstire, 549. Cusici, mînăstire în Banat, 508, 559. Cuzdrioara. — Dej, 388.

IV

Damasc, reşedinţă patriarhală, 276, 277. Dăeni — Tulcea, 'şcoală, 483. Dălhăuţi — Vrancea, mînăstire, 561, 563. Deal — Alba, 382. Dealu, mînăstire, 52, 268, tipografie, 44. Dealu Mare (Hadîmbu) — Iaşi, mînăstire, 218. Dejani — Făgăraş, 389. Deleni — Slatina-, schit, 163, 1.68. Delureni — Bihor, biserică, 607. Derşida — Sălaj, 536. Deseşti — Maramureş, biserică, 607. Deva, oraş, 377, cetate, 383. Dintr-un lemn — Vîlocai. mînăstire, 212, 226. . " ■ ' Dîmboviţa, judeţ, 326. Doamna — Piatra Neamţ, schit, 549. Dobra — Hunedoara, 376, 379, 383, 385.

INDICE DE LOCURI

Dobric — Lăpuș, biserică, 607. Dobridor — Dolj, biserică, 605. Dobrogea, viață bisericească, 479—486. Dobrovăt — Iași, mănăstire, 266, 408. Dobrușa — Vâlcea, schit, 164, 420, 5.49;

Soroca, mănăstire, 549. Doicești — Dîmbovița, biserică, 214. Doljești — Roman, jnăstire, 549. Dorohoi, oraș, ținut, 113, 465. Dragomirești — Maramureș, biserică, 607.

Dragomirna, mănăstire, 6, 7, 9, 10, 11, - 12, 13, 14, 17, 117, 206, 216, 222, 223, 327, 228, 229, 234, 237, 551, 553, 564, 366.

Dragoslavele — Argeș, biserică, 213.

Drăgănești — Olt, schit, 544, Teleorman, schit, 211.

Drăguș — Făgăraș, schit, 555, 588.

Drăgușani — Bacău, schit, 218. Dristra, mitropolie, 468, 469, 474, "479—486; catedrală, 480. Dubăsari pe

Nistru, tipărituri, 452, 616; oraș, 469, 470.

Durau — Neamț, schit, 549.

E

Ecatontapiliani, mănăstire în insula. Păros, 628.

Epir, în Grecia, 267.

F

Făgăraș, oraș, 81, 130, 308, 383, ținut, țară, 68, 69, 80, 82, 251, 391, 392, Biserica Sf. Nicolae, 215, 225, 229, 234, 235, 555, sediul Episcopiei unite, 247, 314—317, 362.

Fălcu, ținut, 113, 121.

Fedeleşoiu — Vâlcea, 129, 213.

Feleacu — Cluj, mănăstire, 556.

Filipești-Tîrg — Prahova, biserică, 212, 231.

Filipeștii de Pădure — Prahova, bise-

rică, 215, 231, 232, 237. Finișel — Cluj, biserică, 607. Fintina Banului — Dolj, biserică, 60. F.lorești — Vaslui, mănăstire, 218, 23.

Focșani, oraș, 554; biserici : Precist 547, 604, 626; Proorocul Samuil, 45' 548, 604; mănăstirea Sf. Ioan, 108, i 213, 268; școală, 433. ■

Franța, 98. ■■■■■■■■■

Frăsinei (Frăsinet) — Vâlcea, mănăstire| 544.

Fundeni — București, biserică, 215.

G

Galați,- oraș, reședința mitropolitană, 468, biserici: Mavromol, 218, 268; Sf.

Dumitru, 217; Precista, 216, 266.

Găvanele — Buzău, schit, 433. Găvănești — Buzău, biserică, 433. Geoagiu de Sus ..— Alba, mănăstire, 229.1 Gherghița — Prahova, biserică, 212, 225. | Gherla, oraș, 365.

Ghighiu — Ploiești, mănăstire, 545, 568.

Ghiaibav — Brașov, biserică, 606. .-

Giulești — Ilfov, schit, 556; Maramureș, mănăstire, 401, biserică, 607.

Giurgeni — Roman, schit 548. Giurgiu, raia, 468, 474. Glavacioc — Argeș,

mănăstire, 128. Glimboaca — Sibiu, 384.

Golești — Argeș, schit, 168, 213.

Golgota — Dîmbovița, mănăstire, 267.

Goranu — Vâlcea, biserică, 334. Gorovei

— Dorohoi, mănăstire, 548. Govora —

Vâlcea, mînăst., 165, 234.

268, tipografie, 44, 50, 51, 52, 72, 162' 281.

Graz — Austria', închisoare, 177, 383.

Grămești — Pietreni, jud. Vâlcea, bV rică, 58, 213.

Gruzia (Georgia), 148, 149,- 155, 278,, 27^

Gura Motrului ■— Mehedinți, mînăstir*" 212, 226, 333.

H

- Habra, mănăstire lângă Baia Mare, 186.
Halki, insulă, 261, 268, mănăstire, 268.
Halle — în Germania, 458. Hangu-Buhalnița — Neamț, mănăstire, 109, 217, 623. Hațeg, țară, 69, 389, 392, 528; viața b seric, 516, 517.
Hășdate — Cluj, xilografuri, 616. - Hterăști — Giurgiu, biserică, 212.
Herțegovina, 280, 482. riincu — Lăpușna, mănăstire, 218, 549. Iirjauca — Orhei, mănăstire, 549. iirlău — Iași, ținut, 113. iirșova — Constanța, biserică, 484, școală, 483. ■ ilincea — Iași, mănăstire, 217, 223, 234, 263, 268. ■ lodoș-Bodrog — Arad, mănăstire, 178, 179, 559, 598.
Iopovo, mănăstire sîrbească, 177, 280.
Jorecea — Cernăuți, schit, 342, 357, 548.
Iotaru — Olt, bis., 605. Iotin, ținut, 113, 468, 471, 472, episcopie, 474—478. funedoara, bis. Sf. Nicolae, 235, 249; județ (regiune), 69, 207, 308. turezi — Vilcea, mănăstire, 165, 214, 227, 232, 233, 234, 236, 237, 238, 334, 553, 578; bolniță, 222. Iust, cetate și mănăstire, 191, 193, 194. tuși, oraș, 637; episcopie, 113, 120—124, 368—359, 460—464.
mina, în Grecia, 267, 268, 404, 627. își, ținut, 113 j oraș, 18, 101, 130, 408, 616; sinodul din 1642, 5, 28, 40—42, 115, 121, 256, 270, 281 ; reședința Mitropoliei Moldovei, 109; Biserici : Banu, 451, 550; Barnovschi, 216, 261, 263, 459, 596; Bărboi, 216; Birnova, 10, 216, 228; Curelari, 550, 604; Dancu, 267, 459; Sf. Atanasie și Chi-rii, 217; Sf. Gheorghe (Mitrop. Veche), 448, 451, 454, 604; Sf. Ioan Botezătorul, 216, 217; Sf. Nicolae Domnesc, 96, 218, 572; Sf. Nicolae de la Poartă, 596; Sf. Nicolae din Șusă, 550; Sf. Paraschiva, 572, 596; Sf. 40 de Mucenici, 472, 473, 550; Sf. Sava, 108, 228, 262, 263, 341, 343, 345, 572, 596, 624; Sf. Spiridon, 461, 548; Sf. Voievozi-Roșca, 218; Tălpălari, 109, 123, 219, 604; Vovidenia, 219, 22a+mănăstiri: Cetățuia, 104, 123, 169, 218, 228, 234, 235, 263; Frumoasa, 547; Galata, 121, 226, 227, 261, 263; Golia, 10, 217, 229, 237, 260, 266; Nicorița, 216, 226; Sf. Trei Ierarhi, 10, 16, 18, 26, 216, 227, 228, 229, 234, 235, 237, 238; școli, 347, 447, 453, 596; Colegiul de la Trei Ierarhi, 27, 28, 95, 243, 256, 281, 453, tipografii: a Mitropoliei, 341—342, 343, 346—347, 447, 452, secția grecească de la Cetățuia, 271, a lui Duca Sotirioviți, 343.
Iernut — Mureș, 57.
Ierusalim, patriarhie, 156, 261, 262, 263, 264, 625, 629, 261—264;
Ieud — Maramureș, mănăstire, 556, biserică, 607.
Iezerul — Vilcea, "schit, 164.
Ilfov, județ, 326.
Ilia — Hunedoara, 69.
Ilidia, mănăstire în Banat, 175.
Ineu (Ienopole) — Arad, sediu episcopal, 178, 179, 280, 510.
Ipek, patriarhie, 175, 178, 182, 500, 502, 503, 505.
Ismail, consistoriu, reședința mitrop., 467, 472, bis. Adormirea, 261, 469; bis. Sf. Gheorghe, 215.
Istria — Constanța, biserică, 484.
Ițcani Suceava, mănăstire, 218.
Izvorul Frumos — Vilcea, schit, 544.
Jina — Sibiu, 382, 390.
Jitianu — Dolj, mănăstire, 213.
Jolkiev în Polonia, 105.

K

Kiev, 17, 20, 33—38, 42, 44, 45, 49, 51,, 52, 67, 106, 128, 151, 283, 284, 286, 381, mînăstirea Lavra Pecersca, 33, 34, 35, 36, 353, 354, 636, 637, Academia movileană, 27, 40, 221, 270, 350, 566, mînăstirea Bratska, 25; mitropolie, 281, 408; catedrala Sf. Sofia, 36, 107.
Krecovski, mînăstire din Polonia, 282.
Kuciuc-Kainargi, paoca, 464, 472.
Kufstein — Austria, închisoare, 377, 384, 393.

Lainici — Gorj, mînăstire, 545.
Lancrăm, — Albă, icoane pe sticlă, 616.
Laz —■ Alba, icoane pe sticlă, 616.
Lazuri de Beiuș — Bihor, biserică, 607.
Lădești — Dîmbovița, biserică, 213.
Lăpuș — Maramureș, 607.
Lăpușna, ținut, 113.
Leipzig (Lipsea), 42
Liban, țară, 278, 279.
Libotin — Lăpuș, biserică, 607.
Lipova — Arad, 376, sediu episcopal, 178, 179, 180, biserică, 614, mînăstire, 175, 558.
Lipovăt —■ Vaslui, mînăstire, 217.
Lituania, 33.
Lipovina, mînăst. în Croația, 280, 611.
Lugoj, centru calvin, 70, 81, 247, Bis. Adormirea, 606.
Lungueți — Dîmbovița, moșie, 409, 410.
Lupșa — Alba, schit, 555, 556. Luțk — Polonia, 33, 35, 40.
Iivov (fost Lemberg, azi Lwow), Ucraina, 12, 18, 20, 33, 38, 40, 42, 43, 49, 95, 96, 130, 28.6, biserici românești, 217, 281, 282, tipografie, 281.

M

Macău, în Ungaria, parohie unită, 519.
Macedonia, 280. Maglavit, biserică, 605.
43 — Istoria B.O.R., voi. II

Mahera, mînăstire în Cipru, 628.
Malaia — Vilcea, biserică, 437,

Ui.

Mamul — Vilcea, mînăstire, lțw 231.
Maramureș, episcopie, 28, 66, 68, 195, 386; țară, 538, 539, 607; L. 7 538—540. 7~"
Macin, școală, 483. u
Măgina — Alba, schit, 555, 556, ^
Măgura Ocnei, schit în Moldova, ,-'
Măgureni — Prahova, biserică, 2^' ,,,,'
Măieruș — Brașov, biserică, 606, '
Mănărade — Alba, 527.
Mănăștur — Cluj, mînăstire, 55<j
M ă i F ă hi " 7~"
Mărgineni —■ Făgăraș, schit, 212."
hova, mînăstire, 231, 232, 627.
Măxineni — Rm. Sărat, «, 211.
mînăsti^ Mediaș, scaun, 389.
Mehadia, biserică, 606. Mega
Spileon, mînăstire în Ahaia, 628.
Mera, mînăstire, 108, 115, 119, 2i8
Merișani — Argeș, moșie, 300.
Mesici, mînăstire în Banat, 175.
Meteore, mînăstiri în Grecia, '5, 267, 627. Miercurea Sibiului, 379;
icoane K . J
clă, 616.
Mikulov, pace, 187. Mileșevo, mînăstire în Serbia, 2jg Mintia — Hunedoara, biserică, 6(fy Mizil, școală, 433. Moeciul de Jos — Brașov, biseri,j Mogoșești — Dorohoi, mînăstire, ^ Mogoșoia — Ilfov, biserică, 21,j Moisei — Maramureș, mînăstirț 189, 194, 219, 220, 558, 598, 60)'
Moldova, mitropolia, 340—351, ^ _ 455. Moldovița — Suceava, mînăstirț ^j 206, 229. Moscova, patriarhie, 11, 12; otăș yj 18, 34, 43, 67, 84, 95, 106, lVj28, 179, 234, 283, 285, 381, 469, 4)^ 566^ 636, 637. Movilău pe Nistru, tipărituri, 452 g.g

frăcunea (Ogradena Veche), mînăstire în Banat, 175, 558, 559.
stislav — Polonia, 35, 40.
uncaci, episcopie, 28, 184, 185, 186, 187, 189, 191, 192, 194, 283, 290, 291, 361, 537, 538, 539, 540, mînăstirea Sf. Nicolae, 213.
untele Someșului Cald —■ Cluj, 22.
uscel, județ, 326.
ytilene în Ins. Lesbos, 410, 411.

N

idășu — Cluj, biserică, 607.
ilbant — Tulcea, biserică, 482, 484.
idlac — Arad, biserică, 178.
inești — Maramureș, biserică, 607.
isăud, regiment, 390, regiune, 389, 590, 391.
:amț, mînăstire, 11, 38, 43, 114, 342, 152, 353, 450, 457, 458, 460, 553, 558, S65, 566, 618, 632, mînăstirea din ceate, 217; tipărituri, 440; ținut, 113'.
goești — Ilfov, mînăstire, 215.
:osia, biserica Faneromeni, 628.
:ula, Cluj, mînăstire, 236, 248, 557;
=oane pe sticlă, 616.

O

ia Sibiului, biserică, 215, 229, 235, 55, 612.
iba — Făgăraș, schit, 391.
județ, 436.
:ești — Maramureș, biserică, 236, 37.
ima, mînăstire rusească, 565. dea, oraș, 82, 180, 181, 182, 385; serica cu Lună, 606; biserica din elența, 517, 518, 606; consistoriu or->dox, 520—521 ; episcopie romano-itolică, 290, 533, 534, 535; episcopie lită, 533—538.
știe, oraș, 69, 379, 382, 384. ei, ținut, 113; oraș, biserici, 217. •
it — Sibiu, biserică, 391, 606; regiment, 390.

Osiek, închisoare, 377.
Ostrog — Polonia, 135.

Pakra, mînăstire sîrbească, 876.
Panciova — Iugoslavia, 501.
Paris, 42, 199, 200.
Partoș — Timiș, mînăstire, 175, ' 176, 508, 558, 559.
Pasărea — Ilfov, mănăstire. 545. Patmos, ins., 268, 615; mănăst. Sf. Ioan Ev., 628, 629.
Păpușa — Vîlcea, schit, 234. Pătrăuți — Suceava, biserică, 357. Pătroaia — Dîmbovița, școală, 324. Pătrunsa — Vîlcea, schit, 334, 544. Peloponez, mînăstirea Sf. Lavră, 217, 268. Peri, în Maramureș, mînăstire, 184, 185, 186, 190, 194.
Pesnoșa, mînăstire rusească, 565.
Petersburg, 11, 18, 66, 374, 396, 402, ^08, 410, 420, 446, 458, 461, 462, 565, 637.
Petrindu — Sălaj, biserică, 607. Pietrarii de Jos — Vîlcea, biserică, 334, 544.
Pinul — Buzău, schit, 211. Pisa în Italia, 410, 413. Pitești, oraș, 128; bis. Sf. Gheorghe, 212, schitul Buliga, 441, 544, 596, schitul Trivalea, 129, 131. Pîngărați — Neamț, mînăstire, 355. Plătărești — Ilfov, mînăstire, 211. Plăviceni — Teleorman, mînăstire, 212. Ploiești, bis. Sf. Apostoli, 212. Plcfpiș — Lăpuș, biserică, 607. Plosca — Hunedoara, mînăstire, 555. Poarta Sălajului, biserică, 607. Pocrov — Neamț, schit, 353, 354, 450, 549, 610.
Pogăceaua — Mureș, 384, 385.
Pogdoriana — Grecia, 404; ajutoare rom., 409.
Poiana — Prahova, biserică, 215, 231.
Poiana Mare — Mehedinți, biserică, 605.

Poiana Mărului — Brașov, biserică, 561; — Rm. Sărat, schit, 544.
 Poiana Pralii, schit, 549.
 Poiana Sibiului, 382, 383, biserică, 612, icoane pe sticlă, 616.
 poienile Izei — ■ în Maramureș, biserică, 236, 607.
 Pojorta — Făgăraș, schit, 391.
 Polonia, 33, 34, 45, 84, 98, 101, 104, 105, 106, 122, 123, 136, 186, 191, 198, 257.
 Poloțk — Polonia, 33, 34.
 Polovragi — Gorj, mănăstire, 212, 216, 234, 334.
 Poltava — în Rusia, 408, 562.
 Porcești (azi Turnu Roșu) — Sibiu, schit, 212, 229, 235, 378, 555.
 Potlogi, biserică, 213.
 Prahova, județ, 326.
 Predeal — schit, 515.
 Prisaca — Alba, 23, 53, 66.
 Prislop — Hunedoara, mănăstire, 220, % 556, 557, 598.
 Proboata, mănăstire, 96.
 Proilavia (Brăila), Mitropolie, 259, 467—474.
 Przemysl — Polonia, 35, 36.
 Putivlia, în Rusia, 283, 284, 285.
 Putna, mănăstire, 11, 65, 66, 67, 68, 109, 118, 189, 220, 223, 346, 348, 350, 357, 359, 460, 463, 551, 553, 558, școală duhovnicească, 573, 597, ținut (în sudul Moldovei), 113.
 Puțuri — Dolj, schit, 544.

R

Raab, închisoare, 377.
 Racovița — Argeș, biserică, 610; Sibiu, schit, 555.
 Rapolt — Hunedoara, 384. Rasova — Constanța, biserică, școală, 483, 484.
 Răchitoasa — Bacău, mănăstire, 626.
 Rădăuți, episcopia, 116—120, 125, 356—358, 464—466.
 Rădeana — jud. Bacău, biserică, 216.
 Răducanu — Tg. Ocna, biserică, 218.
 Răhău — Alba, icoane pe sticlă, 616.
 Rășinari, loc, 419; reședință episcopa 489, biserică mare, 388, 606, bis. Ci Parascheva, 494, 612.
 Răzoare — Lăpuș, biserică, 607.
 Reghin, biserică, 608.
 Reni, reședință mitropolitană, 468.
 Rieni — Bihor, biserică, 607.
 Rîmești — Vilcea, biserică, 54, 58, 2
 Rîmeț — Alba, mănăstire, 390, 556, 5
 Rîmnicul Sărat, mînăst. Adormirea, 2 215, 232, 236, 433, 625.
 Rîmnicul-Vilcea, episcopie, 161-școală, 329—336, 407—429, biserică catedrala, 211, 544; Bunavestire, 4 Sf. Dumitru, 544; Toți Sfinții, 1 546, 604; schitul Arhanghel, 6 schitul Cetățuia, 126; bolnița, 5- tipografia și tipăriturile, 131, 138, 1
 Rîpa de Jos — Mureș, schit, 555.
 Rogoz — Lăpuș, biserică, 607.
 Roma, 314, 366, 369, 370, 371, 372, 3
 Roman, oraș, 528, 557; episcopie, 11 116, 352—356, 456—460; ținut, 1 bis. Albă, 216; bis. Precista Me 457, 460, 554; bis. Precista Mică, 5
 Roșia Montană — Alba, biserică,
 Rozavlea — Maramureș, biserică, 6
 Rughi — Orhei, mănăstire, 549.
 Runcu, Neamț, mănăstire, 218.
 Rusia, țară, 67, 84, 106, 128, 156, 1 179, 180, 204, 261, 263, 277, 280, 286, 334, 342, 343, 352, 353, 361, 411, 461, 462, 474, 565, 636—638.

Sadu — Sibiu, 361, 384, 606, biser 388. Sadova — Dolj, mănăstire, 163, 211, - 268.
 Salcia — Mehedinți, biserică, 605.
 Salva — Bistrița-Năsăud, 390. Satu Mare — oraș, 308. Satulung — Brașov, biserică, 606. Săcel — Maramureș, mănăstire, 556. Sacadate — Sibiu, schit, 555 ; icoane sticlă, 616.

- ueni — Dîmbovița, biserică, 231.
 j, județ, 194, 539, 540, 607.
 uța — Vîlcea, schit.
 ite — Sibiu, loc. 376, 378, 383, 384, 8, 606, 612.
 ițea de Sus — Maramureș, biserică, 7.
 ca (Semliug), mînăstire din Banat, 5, 508, 558, 559.
 cinești — Vîlcea, schit, 164, 213, 1.
 său — Maramureș, 191.
 uș — Sibiu, schit, 555.
 ori — Alba, schit, 555.
 ii — Buzău, schit, 433.
 ar, 185, 187, 190, 194, 386, 539, 540.
 ui Mare (Maniava), schit în Polo- , 282, 283.
 eia — Iași, biserică, 217.
 ;i — Sibiu, schit, 378.
 i — Alba, 379, 381.
 mînăstire, 16, 17, 29, 94, 115, 121, , 124, 217, 359, 551, 564, 566, 615.
 cea din Deal și din Vale — Ter- rman, 605.
 ste — Bihor, 180, 181. ini — Constanta, școală, 483. i, țară, 500, 503, 505. in, țară, 181. ii Ilie — Suceava, școală clericeas- 573, 597.
 — Sibiu, 380, 555, 556, 606.
 oraș, 82, 87, 130, 192, 238, 303, 377, 382, 363, 386, 387, 428; renta episcopală, 489—493, 580; Bi-ca «din Groapă», 497; bis. din eri, 496; curs de teologie, 494. :ul Marmației, 191, 192 194; vica- unit, 539.
 oara, oraș, 90, 251. ru — Tecuci, schit, 549. ria — Neamț, mînăstire, 356, 359,

 — Neamț, schit, 549. i, 483.
 ni — Vaslui, mînăstire, 218.
 mînăstire lîngă Constantinopol

 Sinai, mînăstirea Sf. Ecaterina, 114, 131, 214, 256, 264—265, 336, 395, 430, 471, 614, 627, 629.
 Sinaia, mînăstire, 215, 231, 435. Simbăta de Jos — Făgăraș, domenii, 365, 389; de Sus, mînăstire, biserică, 215, 219, 235, 390, 554, 556, 598.
 Sîngeorge — Timiș, mînăstire, 175, 558.
 Sîngeorz — Bistrița-Năsăud, schit, 555.
 Sintandrei — lîngă Buda, 490, 501.
 Sînpetrul Almașului, 607.
 Sîrbi-Susani — Maramureș, biserică, 607.

 Slatina — Suceava, mînăstire, 8, 67; școala, 441; schitul Clocociov, 266; schitul Strihareț, 163, 168, 213. . Slănic — Prahova, biserică, 215. Slătioarele — Ocele Mari, mînăstire, 212.

 Slobozia — Ialomița, mînăstire, 211, 266.
 Snagov, tipografie, 138, 143, 144, mî năstire, 165, 167, 268, 410, 574.

 «
 Solea — Suceava, mînăstire, 11, 114, 115, 117, 216, 228, 356. Solnocul de Mijloc, comitat, 69, 182, 185, 251.
 Sopotiani, mînăstire sîrbească, 280.
 Soroca, țînut, 113. Soveja — Vrancea, mînăstire, 212. Sozopole, mînăstire, 268. Speyer, pacea, 185.
 Spatac — Alba, 527.
 Srediște, mînăstire în Banat, 508, 558, 559.
 Stîlpu — Buzău, biserică, 215.
 Stînișoara — Vîlcea, mînăstire, 442, 545, 551, 558.
 Stockholm, 198, 199, 201.
 Stoiceni — Lăpuș, biserică, 607.
 Strehaia — Mehedinți, mînăstire, 83, 211, 225, 226; episcopie, 165, 166, 172.
 Strîmba Fizeșului, mînăstire, 556, 557.
 Studenița, mînăstire sîrb., 280. -
 Suceava — oraș, 7, 8, 67, țînut, 113, inînăst. Sf. Ioan, 465, Bis. Sf. Ioan Botez., 217, Bis. Sf. Gheorghe, 551, spitalul lui Anastasie Crimca, 9, 222.

INDICE DE LOCURI

- Sucevița, mănăstire, 32, 114, 234, 551.
 Sulina — Tulcea, biserică, 484.
 Surpatele — Vâlcea, mănăstire, 215, 234.
 Suruceni, mănăstire, 549. Suzana —
 prahova, mănăstire, 545. Sviștov —
 Bulgaria, biserică, 212, 279,
 402. Szabolcs, județ în Ungaria, 185,
 187.
- Șerbănești Morunglavu — Vâlcea, mî-
 năstire, 544.
 Șerbești — Neamț, bis., 217, 228.
 Șieu — Maramureș, biserică, 607,
 Șinca Veche — Făgăraș, 391, 626; schit,
 555.
 Siria — Arad, 178.
 Șișatovaț, mănăstire sîrbească, 280.
 Șurdești — Lăpuș, biserică, 607.
- Taița — Tulcea, mănăstire, 484.
 Tarcău — Neamț, schit, 549.
 Tazlău, mănăstire, 115, 263.
 Tălmăcel — Sibiu, biserică, 612.
 Tbilisi în Gruzia, 155.
 Tecuci, ținut, 113.
 Teiuș — Alba, biserică, 91, 229.
 Teleorman, județ, 326.
 Tesalonic, 268, 446.
 Țigheciu, codrul, Tighina, 113.
 Tilecuș — Bihor, biserică, 607.
 Tilișca — Sibiu, 382, 389, 606.
 Timiș, județ, 79, 178.
 Timișoara, 377, 578, 599; episcopie și
 mitropolie, 175, 176, 490, 502—507;
 parohie unită, 504.
 Tinăud — Bihor, 207, 229.
 Tismana — Gorj, mănăstire, 53, 57, 127,
 220, 268, 412, 553, 578, 609, 637.
 Titireciu — Ocnele Mari, schit, 215.
 Tîrgoviște, oraș, 24, 53, 54, 55, 56, 58,
 63, 151, reședința mitropoliei, 125,
 258, 435, catedrala, 211, Bis. Domneas-
 că, 610, bis. Sf. împărați, 211, bis. Sf.
 Nicolae Andronești, 212, bis. Sf. Vi-
 neri, 212, 412, bis. Stelea, 226, școli,
 243, tipografie, 147, 281. Tîrgu Mureș,
 57, 162, 385, dieta, 81. Tîrgu Neamț,
 biserici, 217. Tîrgu Ocna — Bacău,
 Biserica Rădu-
 canu, 604, 626. Tîrgu Trotuș, biserică,
 234. Tîrnăvița — Hunedoara, biserică,
 236
 607.
 Tîrnovo — Bulgaria, 279.
 Tohan — Brașov, biserică, 390, 391.
 Topalu, Constanța, biserică, 484.
 Topîrcea — Sibiu, biserică, 606.
 Toplița — Harghita, schit, 212, 219, 608
 Topolnița — Mehedinți, mănăstire, 231
 Trapezunt, școli, 630.
 Trăisteni, mănăstire în Herțegovina, 563
 Tricala, în Grecia, 627.
 Trotuș, ținut, 113. ''
 Tulcea, județ, mitrop. grecească, 481—
 482, biserică, 484. Turcheș — Brașov,
 biserică, 606. Turda, comitat, 69. Turdaș
 — Hunedoara, biserică, 70. Turnu, raia,
 468, 474, Vâlcea, mănăstire
 129, 213, 437, 442. Turnu Roșu —
 Sibiu, biserică (vez
 Porcești).
 Turtucaia, școală, 483.
 Tutova, ținut, 113.
- Țetina, 113.
 Țigănia Vâlcea, schit, 216. Țigănești
 — Ilfov, mănăstire, 545. Țințăreni —
 Gorj, mănăstire, 215.

U

- Ucraina, 20, 32, 33, 39, 45, 101, 106
 259, 281, 282, 283, 469, 472. Uglea,
 mănăstire în Maramureș, 190, 191
 194.
 Ugocea, județ, 185, 187, 194, 539.
 Ugornițcki, mănăstire în Polonia, 282.
 Ungaria, 185, 186, 187, 194, 500, 501, 502
 503, 504,

- îgvar, episcopie unită ruteană, 189, 539.
 lați — Prahova, școală, 433.
 menișu — schit, 555.
- V**
- id — Făgăraș, 391, 607; episcopie, 194.
 idul Vlădiciei — Rădăuți, biserică, 464.
 laam, mănăstire rusească, 565.
 lea Danului — Argeș, biserică, 267, 141, 442.
 lea Neagră — Vrancea, schit, 549.
 slui, 113; Bis. Adormirea, 266.
 dastra — Olt, biserică, 605.
 leni — Argeș, schit, 213; Lăpuș, biserică, 607.
 lenii de Munte — Prahova, oraș, 433; lînăstire, 213.
 ratec, mănăstire, 548, 615.
 radia —• Caraș-Severin, mănăstire, 75, 558.
 ■zărești — Iași, schit, 549, 563; Rm. arat, schit, 213, în Orhei, 549.
 ieția — în Italia, 26, 103, 134, 146.
 bila — Prahova, mănăstire, 627.
 ;tem — Sibiu, 88, 90, 391.
 a — Blaj, 526.
 ovul de Sus — de Jos — Suceava, >4.
 in — Bulgaria, 212, 279.
 ia, capitala imperiului habsburgic, 19, 293, 297, 301, 302, 303, 304, 309, 3, 314, 316, 330, 334, 362, 365, 367, 8, 369, 370, 371, 374, 375, 377, 378, 9, 380, 381, 385, 411, 414, 488, 494, 497, 498, 500, 501, 513, 514, 515, 517, 519, 523, 524, 526, 527, 528, 533, 580, 582, 634; Biblioteca de Stat, 10, 12; tipărituri rom., 491.
 Vieroș — Argeș, schit, 405.
 Viforita — Dîmbovița, mănăstire, 215.
 Vilnius, 33, 34, 282.
 Vințul de Jos — Alba, 86.
 Vintere — Bihor, 180.
 Vintilă Vodă — Buzău, mănăstire, 338.
 Vilcea, județ, 326.
 Vîrșeț — Iugoslavia, 175, 176, 501, episcopie, 507—508.
 Vlasiu în Epir, mănăstire, 279.
 Vlasca, județ, 326.
 Vlădeni — Brașov, biserică, 85.
 Voilovița, mănăstire în Banat, 175, 558.
 Vorona — mănăstire, 548.
 Vovidenia — Neamț, schit, 456, 457, 548.
 Vrancea, ținut, 16.
- Zagavia — Hîrlău, schit, 216, 477.
 Zag'ora în Tesalia, 471.
 Zadovska, mănăstire în Polonia, 282.
 Zagra — Bistrița-Năsăud, schit, 555.
 Zalnoc — Sălaj, biserică, 607.
 Zamfira — Prahova, mănăstire, 544.
 Zarand, județ, 177, 178, 181, 182, 207.
 Zăbrani — Arad, parohie unită, 504.
 Zărnești —■ Brașov, biserică, 606.
 Zemplen, județ în Ungaria, 187.
 Zimbora — Sălaj, biserică, 607.
 Zia în Epir, 267, 404, 409, 433; mînăsti- ,
 rea Sf. Ilie, 404, 629, 630. Zlafța,
 mînăstire în Banat, 175, 558. Zlatna —
 Alba, 386.

INDICE DE LUCRĂRI

ABC sau Bucoavna, Blaj, 1783, 598.

Acatist, Buzău, 1743, 337, Rîmnic, 1784, 426, Rîmnic, 1819, 428, Sibiu, 1792, 497.

Acatistul Născătoarei de Dumnezeu, Uniev, 1673, 97, Snagov, 1698, 144.

Acatistierul, Blaj, 1763, 525, Blaj, 1774, 528.

Adunare de rugăciuni, Iași, 1751, 343.

Adunarea cazaniilor, Viena, 1793, 496, 593.

Alcătuire înaurită, Iași, 1771, 447.

Alegere din toată Psaltirea, Sibiu, 1796, 439, 497.

Alfavita sufletească, Iași, 1755, 347.

Antologhion, 1736, Buc, 323; 1743, 325; 1762, 398; 1766, 398; 1777, 398; 1786, 398, 399; Cîmpulung, 1643, 49; 1755, 347; Rădăuți, 1745, 357; Rîmnic, 1705, 145; 1737, 331, 335, 421; 1752, 418; 1766, 419; 1786, 426; Snagov, 1697 (grec), 143, 272.

Apologia, București, 1819, 440.

Apologia, Sf. ' Dimitrie al Rostovului, Iași, 1803, 592.

Apostol, — ms. de la Anastasie Grimca, 10, 11; Blaj, 1767, 528; Buc, 1683, 133; 1743, 325; 1774, 398; 1820, 414; Buzău, 1704, 172; 1743, 337; Iași, 1756, 347; 1791, 449; Rîmnic, 1747, 335; 1794, 427; Tbilisi, 1709.

Aprobatae Constitutiones, 87.

Arătare sau adunare pe scurt a dumnezeieștilor dogme ale credinței, Neamț, 1816, 440.

Arătarea credinței ortodoxe, a Sf. Io, Damaschinul, grec, Iași, 1715, 341.

Arhieraticonul, Blaj, 1777, 528.

Aritmologhionul lui N. Milescu, 20-1.

B ,

Biblia, ms. de la P. P. Aron, 526? Bl; 1795, 595; București, 1688, 22, 75, † 123, 133—137, 197, 269. Bucoavna,

Alba-Iulia, 1699, 144, *li* 299; Blaj, 1759, 526; Blaj, 1777, 52! Rîmnic, 1749, 418; 1814, 428.

Bucvar, Iași, 1755, 347; Dubăsari (Ron 1792, 452; Movilău, 1800, 452.

Calendar pe 112 ani, Iași, 1785, 447.

Canonul Sf. Spiridon, Iași, 1750, 343.

Capete de poruncă, Tîrgoviște, 171 148, 150, 572 ; Rîmnic, 1746, 33; București, 1775, 398.

Carte de rugăciuni de S. Micu, Vien 1779, 594.

Carte folositoare de suflet, Bucure; 1779, 407.

Carte sau lumina cu drepte dovedi pentru Vavilonul cel tăinuit, ron Snagov 1699, 143, 156, 198, 27: Rîmnic 1760, 418.

Carte osebită a Sf. Grigorie Decapoi tul, Rîmnic 1753, 418.

Catavasier — Blaj 1762, 525; 1769, 52! 1777, 528 ; București : 1724, 322 ; 174 325; 1781, 398; 1793, 402; Buzî 1-743, 337; 1768, 431; Iași: 1778, 44: 1792, 449; Rădăuți, 1744, 357; Rîmnc 1734, 331, 333; 1747, 335; 1750, 41!

- 418; 1759, 418; 1769, 419; 1784, 1715, 148, 150. mul lui Canisius, Cluj 1703, 309; de la Sibiu 1709, 309; calvi-70, 593, 598. s slav, Iași, 1642, 18; Iași 1777,
- , lui Varlaam, Iași, 1643, 18—23, 199.
- i, București 1732, 23, 323, 1768. Rîmnic 1748, 335; 1781, 426; 426, 427, 592.
- le lui Ilie Miniati, București 1742, 192
- dreptei credințe a lui Teofil a] aniei, ms. de la Grigorie Rîmnic, 438. pe scurt..., Alba-Iulia 1685, 91.
- Blaj: 1751, 525; 1778, 528; ești : 1702 (greco-arab), 277; (slavo-rom.), 144; 1731, 322, 333; 325; 1759, 395; 1767, 398; 1801, 1806, 407; Buzău : 1743, 337; ;ari, 1794, 452; Govora 1638 și rom.), 50, 51, 162, 167; Iași: 343; 1763, 447; 1773, 447; 1777, 1797, 452; Rădăuți, 1745, 357; c: 1724, 331, 335; 1745, 331; 418; 1779, 421; 1784, 426; 1787, 1792, 427; 1814, 428; Sibiu: 496; 1794, 496; 1805, 1807 și 498; Tîrgoviște, 1714, 147; Vie-93, 496.
- nțelesului, București: 1678, 128, 38, 281.
- e Vechiului și Noului Testa- de Antim Ivireanul, 151, 152,
- dromionul — Alba-Iulia 1699, 4, 156, 197, 299; Buc. 1732, 23, înc. 1768, 23; Rîmnic 1748, 1781 2, 23, 633; a lui Nichifor Theo- Buc. 1801, 407; Rîmnic (bul-127. i lui Damaschin Studitul, 20.
- Condica Sfintă a Mitropoliei Ungro- vlahiei, 125, 127, 145, 158, 163, 164, 169, 480, 481.
- Critil și Andronius, Iași 1794, 452.
- Cuvinte șase pentru preoție ale Sf. Ioan Gură de Aur, București 1820, 414.
- Cuvintele Cuv. Dorotei, Rîmnic 1784, 426, 592. Cuvintele Sf. Teodor Studitul, Rîmnic 1784, 426, 592. Cuvînt înainte la Cartea Sf. Nil Sorski, de Vasile de la Poiana Mărului, ms. 562. Cuvînt înainte la Cuvintele Sf. Grigorie Sinaitul, de Vasile de la Poiana Mărului, 562. Cuvînt pentru preoție al Sf. Grigorie de Nazianz, București 1821, 414.

D

- De imitatione Christi a lui Thomas de Kempis, Dealu 1647, 204. De obște gheografie de Amiihodie Ho- tiniul, Iași 1795, 452, 477, 597.
- Descrierea Chinei a lui N. Milescu, 199.
- Descriptio Moldaviae a lui Dimitrie Cantemir, 203, 245, 246, 597. Despre oficiile, clericii și dregătoriile Sfintei Biserici, Tîrgoviște 1715, grec, 147. Dezvoaștele și tîlcuitele Evanghelii, Sibiu 1790, 496, 593, 599 Dialog împotriva ereziilor, Iași 1633, 123, 291.
- Didahii adică învățături pentru creștea- rea fiilor, Buda 1809, 596. Didahiile lui Antim Ivireanul, 152—154, 159. Divanul sau gilceava înțeleptului cu lumea, Iași 1698, 202. Dogmatica — Sf. Ioan Damaschinul, trad. Dosoftei, ms. 106, 106.

E

- Elemente aritmetice de Amfilohie Hotiniul, Iași 1795, 452, 477, 597.
- Enchiridion sive Stella Orientalis... a lui N. Milescu, 200, 201.
- Eortologhionul lui Sevastos Kimentis, Snagov 1701, 143, 272.
- Erofilii, dramă de Dosoftei, ms., 105, 106.
- Evangelie — Alep 1706, 278; Blaj : 1765, 528; 1776, 528; București: 1682, 91, 132, 133; 1693, (greco-rom.), 132, 142, 272; 1742; 325; 1760, 398; Iași: 1741, 343; 1762, 447; Rîmnic: 1746, 331, 335; 1784, 426; 1794, 427; Snagov: 1697, 143.
- Evangelhia învățătoare, Kiev, 1637, 37, 38; Govora-Dealu 1642—1644, 51, 52, 71, 167, 197, 281.
- Evangelhia cu învățătură, — Alba-Iulia, 1640—42, 65, 197.
- Evhologhion — Blaj 1757, 525; Buc.: 1722, 322, 1808, 407; Buzău: 1747, 337; Iași: 1741, 343; 1754, 347; Kiev 1646, 38, 170; Rîmnic 1706, 145, 149; Țirgoviște 1713, 148.
- F**
- Filocalia slavo-rusă, Petersburg 1793, 565. Floarea darurilor, Snagov, 1701, 143.
- G**
- Gramatica românească de Radu Tempea, Sibiu 1797, 598. Gramatica theologbicească de Amfilohie Hotiniul, Iași 1795, 452, 477, 592, 638.
- Gramatică slavonă, Rîmnic 1755, 418, 634; Snagov 1697, 143.
- H**
- Hronicul vechimii a roinano-moldo-vlahilor de D. Cantemir, 203, 364, 524.
- Istoria Bisericii românilor de Petru Maior, Buda 1813, 596.
- Istoria bisericii *Si. Nicolae* din Scheii Brașovului de R. Tempea II, ms. 578, 588.
- Istoria lui Alexandru cel Mare, Movilău 1796, 452.
- îndreptare către aritmetică, Blaj 1785, 598. îndreptarea Legii (Pravila cea Mare), Țirgoviște 1652, 54, 55, 165, 197.
- îndreptarea păcătoșului cu duhul blîndețelor, Iași 1765, 447, 506, 634.
- îndreptarea păcătoșilor, Iași 1768, 447.
- Întîia învățătură pentru tineri, Rîmnic 1726, 1727, 1734, 203, 333, 633.
- Intîmpinare la principiile catolice, grec, Buc, 1690, 169. Intîmpinarea contra primatului papii, Iași 1682, 271. întrebări bogoslovești, București 1741, 325, 592. întrebări pentru șapte taine, Rîmnic. 1747, 335. întrebătoare răspunsuri, Neamț 1816, 562. învățătură creștinească (grec. și turc.) București 1768, 400. Învățătura bisericească a lui Antim Ivireanul, Țirgoviște 1710, 150.
- Învățătură creștinească, Iași 1770, 447-învățătura dogmatică ortodoxă, grec, Buc. 1703, 144. învățătura ortodoxă a lui Meletie Pigas, grec, Buc. 1769, 400, 420. Învățătura bisericească de cele șapte Taine, Rîmnic 1724, 316, 331 ; Rîmnic 1746, 335.

- sericească foarte folositoare
reșterii și a tot creștines-
l, Buc. 1774, 398.
- îștinească a lui Platon al
[ași 1790, 522.
- gmatică a lui Sevastos
Buc. 1703, 273.
- e multe științe folositoare
biu 1811, 439.
- ! scurt pentru taina pocăin-
1705, 146, 150. Dentreu
spovedanie, Rîmnic
- >reșterii pe scurt, Buzău
... este toate
zilele, Cîmpu-
49, 52. reșterii, Viena
1775, 593.
- lui Neagoe Basarab că-
u Teodosie, 197, 269. lui
Vasile Macedoneanul...,
142.
- ... rian al lui Nicolae Milescu,
- ucurești 1760, 395.
- .. Ioan Scărarul, trad. lui
26.
- cantacuzinesc, 130, 172.
1644, 39.
- ms. de la Anastasie Crim-
și i Blaj : 1756, 525; 1775,
rești: 1680, 131, 132; 1728,
325; 1754, 395; 1759,
347, 1797, 406; Buzău:
1702,
439; Iași: 1679, 101 ; 1683,
341 ; 1747, 343; 1759, 347 j
Rădăuți, 1745, 358 ; Rîmnic ;
333; 1747, 335; 1750, 418;
1757, 419 j 1787, 426; 1813,
428; 1817, 433; Sibiu, 1807 și 1809,
498; Snagov 1701 (greco-arab), 277;
Tîrgoviște 1713, 148, 150. Loca obscura
in Catechisi, a lui D. Cantemir, 203,
636.

M

- Manual despre cîteva nedumeriri și so-
luțiuni, grec, Snagov 1697, 143, 272.
- Mărgăritarele Sf. Ioan Gură de Aur,
ms. Sava Popovici, 614; Alep 1708
(arab), 278; Buc.: 1746, 326, 592;
1691, 136, 137, 169, 197, 198.
- Mărturisirea Ortodoxă a lui Petru Mo-
vilă, 39—43, 67, 198, 256, 270, ediții :
Buzău 1691, 136, 170, 198; Buc:
1745, 326, 593; 1767, (grec), 272, 400.
- Mărturisire Ortodoxă, grec. Snagov
1699, 143.
- Mineiele : Buzău 1698, 170, 421; Rîmnic
1776—80, 331, 399, 402, 421—426; Si-
biu 1853—56, 439; Buda 1804—1805,
438, 443, 498, 593; Neamț 1830—32,
439.
- Mistirio sau Sacrament, Tîrgoviște, 1651,
54.
- Molitvelnicul, București 1764, 382; 1794,
406; Cîmpulung 1635, 49, 51 ; Iași,
1764, 447; 1774, 447; 1785, 447; 1789
(slav.), 449; Rîmnic: 1730, 331 ; 1747,
335; 1758, 418; 1768, 419; 1782, 426;
1793, 427.
- Molitvelnicul bogat, București 1819, 411.
- Molitvelnic' de-nțeleș, Iași 1681, 102,
.123, 169.

N

- Noul Testament, Alba-Iulia 1648, 22,
70—75, 132, 134, 135, 137, 188, 197,
222; București 1703, 75, 137, 144.

O

- Observații sau băgări de seamă asupra
legulelor și orînduieilor gramaticii

- românești, de E. Văcărescu, Rînic și Viena 1787, 426.
- Octoih mic, Buc. 1705, 145.
- Octoihul, — Blaj : 1760, 525; 1770, 528 ; Buc. : 1720, 302 ; 1736,323 ; 1746, 325; 1756, 395; 1774, 398; 1792, 401 ; Buda 1811, 439; Buzău 1700, 170,-171; Iași: 1742, 343 i 1749, 343; Lvov 1630, 38; Rînic: 1742, 335; 1750, 418; 1763, 418 ; 1776, 421 ; 1782, 426; 1786, 426; 1811, 427, 440; Tîrgoviște, 1712, 148, 149.
- Omiliile Sf. Macarie Egipteanul, București 1775, 398, 399, 402, 592.
- Opera philosophica et theologica a lui Ioan Damaschinul, Blaj 1763, 526.
- Orînduiala sfințirii bisericii, București 1809, 407.
- Orologhionul, Blaj 1766, 525.
- Ortopografia sau dreapta scrisoare de C. D. Loga, Buda 1818, 599.
- Palia de la Orăștie 1582, 176.
- Panihidă, Rînic, 1809, 427.
- Panoplia dogmatică, grec, Tîrgoviște 1710, 147, 273, 480. Paraclisul Precistei, Govora, 1639, 25. Parimiile peste an, Iași 1683, 102. Paralele grecești și romane de Plutarch, grec, București 1704, 144. Pastorală împotriva luxului, Iași 1781, 447. Pastorală pentru postul mare, Buc. f.a. 322. Păstoriceasca datorie, Blaj, 1759, 526, 593.
- Păstorească poslanie, Blaj 1760, 526, 593.
- Penticostarul, ms. de la A. Crimea, 11; Blaj 1768, 528; Buc: 1743, 325 j 1768, 398; 1782, 398; 1800, 407; 1820, 414, 440; Buzău 1701, 170; Iași 1753, 347; Rînic: 1743, 33U, 335; 1767, 419; 1785, 426; 1793, 427; Sibiu 1805, 498.
- Pilde filosofești, Tîrgoviște 1713, 148; Rînic 1783, 426. Piinea pruncilor, Alba-Iulia, 1702, 309.
- Plîngerea sfîntei mănăstiri a Silvașului (Prislop), cronica rimată, 590.
- Poem cronologic despre domnii Moldovei de Dosoftei, 102, 105.
- Pogribania preoților mireni și a diacnilor, Tîrgoviște 1650, 54.
- Poveste la 40 de mucenici, Alba-Iulia 1689, 91.
- Pravilă, ms. de la Bistrița Moldovei, 7 ; lui Vasile Lupu, Iași 1646, 25, 26; de la Govora (1640—41), 50, 51, 65, 83, 205, 222; mare de la Tîrgoviște 1652, vezi îndreptarea Legii.
- Pravila de rugăciuni a sfinților sirbi, slav., Rînic 1761, 418, 519, 634.
- Pravoslavnica învățătură, București 1794, 407.
- Pravoslavnica Mărturisire, București 1745, 136, 170, 326.
- Prăvilioară, Buc. 1774 și 1781, 398; Iași: 1784, 447; 1802, 452.
- Preoția sau îndreptarea preoților, Sibiu 1789, 496, 599.
- Proloagele, ms. de la A. Crimea, 11.
- Propovedanii la îngropăciunea oamenilor morți de P. Maior, Buda 1809, 595.
- Propovedanii sau învățături la îngropăciunea oamenilor morți, Blaj 1784, 594.
- Proschinarul Muntelui Athos de Ioan Comnen, Snagov, 1701, 143, 147, 273, 480.
- Protopapadichia de P. Maior, ms. 546, 595.
- Psaltichia lui Filotei... ms. 239.
- Psaltirea, ms. de la A. Crimea, 12, 13; Albalulia 1651, 76, 197; Alep 1706, 278 ; Blaj : 1764, 525 ; 1773, 528 ; 1780, 528 ; Buc : 1694, 137 ; 1735, 323 ; 1748, 325; 1756, 395; 1775, 398, 399; 1796, 406; 1820, 414; Buzău: 1701, 170 j

171 ; 1767, 431 ; Cîmpulung 1650, lovoră 1637 și 1638, 50, 51, 162, Iași 1731, 342, 1743 (cu țilec), 1748, 343; 1757, 347; 1790, 449; 452 i 1802, 452; Movilău 1796, Rîmnic: 1725, 331; 1743, 335; 418; 1764, 418; 1779, 421; 1784, 1793, 427; 1817, 428, 433; Sibiu 497; Snagov 1700 (grec), 272; riște 1710, 148; Viena 1793, 496. , de-nțeles, Iași 1680, 101. i în versuri a lui Dosoftei, 97— 11; a lui Teodor Corbea, 204.

R

ul la Catehismul calvinesc, i, 66, 67, 70, 162, 168, 198.

lui Ioan. Piuariu Molnar, Buda 498, 593. la diaconstvelor, Alba-Iulia 1687,

la osfeștaniei mici, Iași 1749,

ictae scientiae indepungibilis a lui D. Cantemir, 202—203.

Cathizmușului, Alba-Iulia, 1656,

creștine, politice, Buc. 1715, 148,

ie aur, Sebeș 1683, 91. , Iași 1714, 341 ; Iași 1751, 343, Iași 1757, 347; Rîmnic 1783, 426, Sibiu 1791, 496, 393. I religiei mahomedane a. lui întemir, 203. Adormirii Născătoarei, Rîmnic 145.

Cuv. Dimitrie Basarabov, tșucu-1779, 398, 399, 402; Buc. 1801,

Sf. Ecaterina și Proschinitarul :lui Sinai, Tîrgoviște 1710, 273.

Slujba Sf. Paraschiva, grec, Buc. 1692, 142. Slujba Sf. Andrei Criteanul, București 1726, 322.

Slujba Sf. Botez, București 1725, 322.

Slujba Sf. Nicodim, Rîmnic 1767, 419.

Slujba Sf. Nifon, Sibiu 1806, 439. Slujba

Sf. Stelian, Rîmnic 1787, 426. Slujba Sf.

Serghie și Vach, Iași, 1085,

123, 271.

Slujebnic, Dealu 1646, 52. Strastnicul,

Blaj 1753, 525; Blaj 1773,

528. Supplex Libellus Valachorum din 1791,

495—496, 529, 537. Svestenstva adecă

Preoția, Rîmnic 1760,

418.

Șapte Taine a Bisericii, Iași 1644, 23,

197. Șase cuvinte pentru preoție ale Sf.

Ioan

Gură de Aur, Buc. 1820, 440.

T "

Teologia dogmatică de D. Caian, Blaj 1804—1811, 593. Teologia dogmatică și moralicească...,

de S. Micu, 1801—2, 594; Tetraevan-ghel, ms. de la Atanasie Crimca, 11, 12, 13.

Tîlcuirea antifoanelor, Neamț, 1817, 440.

Tîlcuirea Psalmilor a lui Teodoret al

Cirului, Buzău 1840, 438. Tîlcuirea Sf.

Liturghii, Iași 1697, 197. Tîrnosania.

Tîrgoviște 1652, 54; Iași

1752, 343, 346.

Tomul împăcării, Iași 1692—94, 271.

Tomul bucuriei, grec, Rîmnic 1705, 145,

271. Tomul dragostei, grec, Iași 1698,

271.

Triodul ms. de la Anastasie Crimca, 11 i
Blaj 1771, 528 i Buc: 1726, 322; 1742,
325 i 1746, 325; 1768, 398, 399; 1798,
406; Buzău 1700, 170; Iași 1747, 343 j
Rîmnic: 1731, 331, 333; 1761,
1777, 421; 1782; 426; 1784.

Triodul înflorat, Kiev 1631, 38.

U

Ușa pocăinței, Brașov, 1812, 440.

V

Viața Sf. Vasile cel Nou, Rîmnic 1816,
428.

Viața Sfinților Varlaam și Ioasaf, 197,
204. Viața și petrecerea sfinților de
Dosof-
tei, Iași 1682, 103, 108, 123, 169, 197,
220, 421. 'Viețile sfinților, 12 voi.

Neamț 1807—

15, 592, 638. Viețile sfinților,

Pahomie, Dorotei și

Teodor Studitul (lat.), Blaj 1768, 528.

Voroavă de întrebări și răspunsuri, a
Sf. Simeon al Tesalonicului, Bucu-
rești 1765, 398, 592.

Z

Zaonicul lui Sava Brancovici, 86.

TABLA DE MATERII

PERIOADA A TREIA

(continuare : secolele XVII—XVIII)

	Pag.
X. Mitropolitul Anastasie Crimca al Moldovei.....	5
C. Mitropolitul Varlaam al Moldovei.....	16
CI. Mitropolitul Petru Movilă. Sinodul de la Iași (1642).....	32
Cil. Mitropolitii Teofil și Ștefan ai Ungrovlahiei.....	48
[III. Mitropolia Transilvaniei în prima jumătate a secolului al XVII-lea. Mitropoliții Ilie Iorest și Simion Ștefan	61
HV. Mitropolia Transilvaniei în a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Mitropolitul Sava Brancovici.....	79
rv. Mitropolitul Dosoftei al Moldovei.....	94
;VI. Episcopiile Romanului, Rădăuților și Hușilor în secolul al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea.....	113
VII. Mitropolitii Varlaam și Teodosie ai Ungrovlahiei . . . #	125
VIII. Mitropolitul Antim Ivireanul	141
IX. Episcopiile Rîmnîcului și Buzăului în secolul al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea. Episcopia Strehaiei	161
Viața bisericească a românilor din Banat, Arad și Bihor pînă la sfîrșitul secolului al XVII-lea.....	174
Viața bisericească a românilor din Maramureș pînă la începutul seco- lului al XVIII-lea.....	184
Literatura teologică în țările române în secolul al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea '	196
Mînăstirile din Țara Românească și Moldova în secolul al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea. Viața monahală	210
Arta bisericească în țările române în secolul al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea	225
Preoțimea ortodoxă română în secolul al XVII-lea și începutul seco- lului al XVIII-lea.....	242
Legăturile Bisericii Ortodoxe Române cu Bisericile Ortodoxe de limbă greacă în secolul al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea.....	255
' . Legăturile Bisericii Ortodoxe Române cu alte Biserici Ortodoxe în secolul al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea	276

XLVIII.	Dezbinarea Bisericii Ortodoxe românești din Transilvania în 1698—1701	
XLIX.	Biserica unită din Transilvania în primele trei decenii ale secolului al XVIII-lea.....	
L.	Biserica din Țara Românească sub regimul fanariot. Mitropolia Ungrovlahiei în prima jumătate a secolului al XVIII-lea	
LI.	Episcopiile Rîmnicului și Buzăului în prima jumătate a secolului al XVIII-lea.....	3
LII.	Biserica din Moldova sub regimul fanariot. Mitropolia Moldovei în primele șase decenii ale secolului al XVIII-lea	
LIII.	Episcopiile Romanului, Rădăuților și Hușilor în prima jumătate a secolului al XVIII-lea.....	3
LIV.	Episcopul Inochentie Micu.....	
LXV.	Lupta clerului și credincioșilor din Transilvania pentru apărarea Ortodoxiei în secolul al XVIII-lea.....	3
LVI.	Mitropolia Ungrovlahiei în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea	
LVII.	Mitropolia Ungrovlahiei în ultimele trei decenii ale regimului fanariot	4
LVIII.	Episcopia Rîmnicului în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea.....	4
LIX.	Episcopia Buzăului în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea.....	4
LX.	Înființarea Episcopiei Argeșului. Episcopul Iosif.....	4
LXI.	Mitropolia Moldovei în ultimele patru decenii ale secolului al XVIII-lea	4
LXII.	Episcopiile Romanului, Hușilor și Rădăuților în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea	4
LXIII.	Mitropolia Proilaviei și Episcopia Hotinului.....	4
LXIV.	Viața bisericească a românilor din Dobrogea. Mitropolia Dristrei	4
LXV.	Biserica Ortodoxă din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.....	4
LXVI.	Biserica Ortodoxă din Banat în secolul al XVIII-lea. Episcopiile Timișoarei și Caransebeșului.....	5
LXVII.	Biserica Ortodoxă din Arad și Bihor în secolul al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea	
LXVIII.	Biserica unită din Transilvania, Bihor și Maramureș în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea LXIX. Minăstirile din Țara Românească, Moldova și Transilvania în secolul al XVIII-lea	
LXX.	Viața monahală în Țara Românească și Moldova în secolul al XVIII-lea. Starețul Paisie și ucenicii săi.....	
LXXI.	Preoțimea ortodoxă română în secolul al XVIII-lea.....	
LXXII.	Literatura teologică în țările române în secolul al XVIII-lea	
LXXIII.	Arta bisericească în țările române în secolul al XVIII-lea	6
LXXIV.	Legăturile Bisericii Ortodoxe Române cu celelalte Biserici ortodoxe în secolul al XVIII-lea.....	6
	Indice de nume	
	Indice de locuri.....(
	Indice de lucrări	6